Cax. 20. lib. 1.

Est 50
n. 60

FRANCISCI RIBERÆ VILLACASTINENSIS, PRESBYTERI SOCIETATIS IESV, Doctorisque Theologi.

In sacram Beati Ioannis Apostoli, & Euangelistæ Apocalypsin Commentarij.

Cum quinque Indicibus, quorum Primus continet quæstiones Scripturæ, Secundus regulas, qui sunt in limine operis, Tertius eiusdem Scripturæ locos explicatos, Quartus rerum, atque verborum, Quintus Euangeliorum totius anni in vsum Concionatorum.

HIS ADIVNCTI SVNT,

Quinque libri de Templo, & de iis quæ ad Templum pertinent.

Ad multorum locorum, tam Apocalypsis, quàm reliquorum librorum intelligentiam cum primis vtiles.

LVGDVNI,

EX OFFICINA IVNTARVM.

M. D. XCII.

CVM PRIVILEGIO.

ILLVSTRISSIMO ET NOBILISSIMO D. OMNI SCIENTIARVM GENERE ORNATISSIMO, ET ELOQVENTISSIMO ANTHONIO D'VRFE' ABBATI CASÆDEI, MONTISQVE VERDVNI Priori Dignissimo.

JOANNES BAPTISTA REGNAVLD.

Εὖ πράττειν καὶ εἰδέναι.

NON temerè, Ter ille inter Ægyptios Maximus affirmasse mihi videtur (Domine eruditissime) τὸν μὲν ἄνθρωπον ἐπίγειον, εἶναι θεὸν θνητόν. τὸν δὲ οὐράνιον εἶναι θεὸν ἀθάνατον ἄνθρωπον. Cuius causas quis fusiùs apud eundem τρισμέγιστον Pimandrâ? οὐδὲ (inquit) ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐράνον ἀναβαίνει, καὶ μετρεῖ αὐτόν, καὶ οἶδε ποῖα μέν ἐστιν αὐτοῦ ὑψηλά, ποῖα δὲ ταπεινά, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἀκριβῶς μανθάνει, καὶ τὸ πάντων μεῖζον, οὐδὲ τὴν γῆν καταλιπὼν ἄνω γίνεται· τοσοῦτον μέγεθός ἐστιν αὐτοῦ τῆς ἐκτάσεως. quod vt illustret princeps doctrinæ & ingenij Plato, duas in Phædro homini affingit alas, (intellectũ & voluntatem ego interpretor, nisi quis horum malit obiecta verum & bonum) quibus idem ipse immobilis, terras permeat, maria perlustrat, aëráq; transcendit, peregrè & in patria, in agris & domi est καὶ πάντα οὐρανὸν περιπολεῖ

Lact. Diuin. Institu. lib. 1. cap. 1. & lib. 3. cap. 1.

ἄλλοτε ἐν ἄλλοις εἴδεσι γιγνομένη. Hinc natura qua πάντες ἄνθρωποι (inquit Aristoteles) τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται, & viros etiam doctrina & ingenio cæteris præcellentes, quamuis inopes corporísque destitutos viribus, etiam ij, qui (vt inquit ille) inculti vitam peregrinantes transiêre, quibus contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit, colunt tamen & venerantur, aut honore saltem dignos iudicant: quod Homerus vidisse videtur in iis quę de Syrenum cantibus finxerat. Non enim (vt ait Romanorum Plato) vocum suauitate videntur, aut nouitate quadam & varietate cantandi reuocare eos solitæ qui prætervehebantur, sed quia se scire multa profitebantur, vt homines ad eorum saxa discendi studio adhærescerent. Hinc Archimedis in μαθημάτων studio ardor, Aristoxeni consumptum in Musicis ingenium, Aristophaníque in literis producta ætas, Pythagoræ, Platonis, Democriti sciendi cupiditate suscepta peregrinatio, & exacta vita. Quæ si vera esse & omnibus probata cernimus, quis quæso hominum in te debet esse animus? qui, non senio & annis oppressus, aut canitie debilitatus: imò vix dũ matura ætate, & media adhuc adolescentia, non Musices concentu solùm cum Aristoxeno delectatus, Geometrica in puluere cum Archimede descriptione in patriæ vitæque obliuionem raptus, aut sola naturæ meditatione cum Pythagora, Platone, & Democrito contentus. Vnus arctæ & mensura strictiori solutæ orationis eloquentia cum primis comporandus, sublimis eius studij scrutator subtilior, naturæ occultioris inuestigatione laudatus, eius etiam quæ nos sola in diuinam contemplationem rapit Theologiæ abdita penetrasti, discendíque eius studio Italiam, non fictæ eius

&

& vmbratilis quam sectatus Plato sed veræ & diuino munere hominibus è cœlo demissæ θεοσοφίας, doctrina celebrem peragrasti, Romámque eius sanctæ, & diuinæ disciplinæ emporium visisti. Qua verò ciuilium rerum polleas scientia, me tacente satis de HONORE & DE NOBILITATE, patrio quidem illi, sed diserto, facundo, copioso idiomate, & Platonico dicendi genere, qui à te dudum scripti dialogi in hominum manus peruenerunt satis ipsi per se loquuntur: quos ego quoties intueor, memoriá subit quod de Platone scribit Cicero, paruulo in cunis dormienti apes in labellis consedisse: Iouémque sic si Gallicè loquatur loqui. Alij (licet) pro arbitrio loquantur liberè, & censeant. Ego nondum facie, sed virtutis imagine, & communi doctorum hominum sermone notum, amabam certè & colebam: vt primum vidi, velocémque rerum prudentiam, qua te omnes laudabant, pilos preuenisse aduerti: ad affectum hunc naturæ ardentior & præsentior obseruantia accessit, & quasi arctior quædam necessitudo mentem occupauit. Nec à felici illo die, de tam nobili ingenio merendi studium & voluntas, sed occasio & potestas defuerunt. Donec tandem clarissimi viri D. FRANCISCI RIBERÆ HISPANI E SOCIETATE IESV Doctoris Theologi opus in APOCALYPSIN DIVI IOANNIS & de Templo SALOMONIS ad me delatum. Tunc me primum pressit cogitatio. Gratum tibi illud futurum, & studiis tuis vtile. Gratum quidem: quod ab ea Societate, à qua nihil non perfectum ingenio & elaboratum industria solet exire, & quam tu priuato quodam iure valdè diligis promanarit. Vtile: quod B. Ioannis Apostoli Reue-

lationis explicationem contineat, de cuius obscuritate non iniuria, Eusebius: *Ego verò* (ait) *quantum ad meam sententiam pertinet, spernere aut abiicere scripturam libri huius* (Apocalypseωs) *nullatenus audeo, maximè cum multi ex fratribus meis mecum ita sentiant. Sed hoc magis de eo iudico, quod excedant atque emineant quæ in eo scripta sunt auditionis modum, & sit in eo arcanus quidam & reconditus atque admirandus omnibus sensus, quem & ego admiror & veneror, etiamsi non intelligo. Et ita sentio, quod diuina aliqua Sacramenta sermonibus contegantur humanis, non tam iudicio meo discernens, quàm fide credens, & ideò non reprobo quæ non intelligo, sed tanto magis admiror, quanto minus assequor.* Explicationem, inquam, continet, non mysticam, aut Anagogicam, quas Venerabilis Beda, D. Ambrosius Mediolanensis Episcopus, Ansbertus, Anselmus, Diuus Augustinus, (nisi quæ in eius operibus ponuntur in Apocalypsim Homiliæ veriùs sunt Tyconij Donatistæ) veteres huius libri Commentatores & Primasius persecuti sunt. Sed historicam subtilissimam, periculosissimam, quam & vnam omnium difficillimam, & verè senile opus iudicat Christianorum ille Cicero D. Hieronymus: Hoc itaque tam laudabile & tanti sudoris opus nō ea qua in meas manus peruenit, at commodiori forma, distinctioribus characteribus, nostris iterum formis excusum, nec pœnitendis Indicibus auctum ad te, iustis hisce de causis, mittendum censui. Accipe itaque aureum hoc, tantóque dignum viro pignus, animi in te nostri monimentum, testem fidæ & arctę qua te colo obseruantię, quā sola virtus, eruditio, prudentia tua genuit, aluit, seruauit, Vale Lugd. Decimo, Calendas Augusti, Anno M. D. XCII.

LICENTIA DEL PADRE GIL CONÇALEZ VISITADOR.

YO Gil Conçalez Dauila Visitador de la Compañia de Iesus en estas prouincias de Castilla, y Toledo, por particular commission que tengo de nuestro Padre General Claudio Aquauiua, doy licentia, quæ se impriman los Commentarios sobre el Apocalypsi de S. Iuan, y los tradatos, ò libros de fabrica del templo, y de las cosas que auia dentro del que son dos libros, y otro libro tercero de las vestiduras sacerdotales, y de las causas dellas, y el quarto de las fiestas de los Hebræos, y el quinto de los Sacrificios, los quales Commentarios y libros compuso el Padre Doctor Francisco de Ribera de nuestra Compañia, residente en nuestro Collegio de Salamanca, porque han sido vistos y examinados por muchas personas doctas, y graues de nuestra Compañia. En testimonio de lo qual, di esta firmada de mi mano, y sellada con el sello acostumbrado. En Burgos à 5. de Febrero de 1590.

GIL GONÇALEZ.

Approbatio operis

COMMENTARIOS in D. Iohannis Apocalypsin Doctoris Francisci de Ribera è Societate Iesu, & apud Salmanticenses Sacrorum Bibliorum interpretis iussu supremę Curiæ regię attentè perlegi, & nihil in eis reperi, quod possit meo iudicio pias & Christianas aures offendere. Imo vero dignissimos cēseo qui in communem Ecclesiæ Christianæ vtilitatem edantur: nam in eis, quod pręcipuum iudico, & difficillimum est, sacrę Reuelationes ita inter se seruata serie, qua factæ sunt distinguntur, & sensui quem Literalem vocant, aptātur: vt iam cuiuis vel mediocriter in sacris literis versato, peruium sit quid sacra Apocalypsis voluerit quod hactenus, licet multi interpretes in id desudauerint, fuerat obscurissimum. Salmanticæ vigesimo die mensis Maij, anno 1590.

Ioannes Alfonsus Curiel
Sacræ Theologiæ Doctor.

Priuilegium P. Prouincialis Lugdunensis Prouinciæ Societatis Iesu, Ioanni Baptistæ Regnauld concessum.

BERNARDINVS CASTORIVS, Prouincialis Collegiorum Societatis Iesu in Prouincia Lugdunensi, iuxtà priuilegium eidem Societati à Christianissimo Galliarum Rege die 10. mensis Maij, anni 1583. concessum, (quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros ab eiusdem Societatis Iesu hominibus compositos absq; illorum permissione imprimant) permittit IOANNI BAPTISTÆ REGNAVLD Lugdunensi Bibliopolæ, vt opus cui titulus est: FRANCISCI RIBERÆ Villacastinensis Presbyteri Societatis Iesu, Doctorisq; Theologi, in sacram Beati Ioannis Apostoli, & Euangelistæ in APOCALYPSIN Commentarij. Quibus adiuncti sunt eiusdem authoris; De Templo, & de iis, quæ ad Templum pertinent, libri quinque: ad sex proximos annos imprimere, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni die 1. Iunij, M. D. XCII.

Bernardinus Castorius.

Commentariis in Apocalypsim succedunt de Templo, libri quinque.

Quorum primus est: De Fabrica templi primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.
Secundus: De iis quæ erant in Templo.
Tertius: De Sacerdotibus, & vestibus Sacerdotalibus.
Quartus: De sacrificiis Hebræorum.
Quintus: De diebus festis Hebræorum.
In quibus omnia Historico, ac mystico sensu explicantur.

AD LECTOREM

DE HORVM COMMENTARIORVM EDITIONE.

DVM hanc Sacræ Apocalypsis explanationem adornarem, & quæ ante paucos annos auditoribus meis Salmanticæ dictaueram, nō sine labore recognoscerem, atque expolirem: ecce tibi noui Commentarij prodeunt, in quibus Euangelicum prouerbium agnoui: Alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ioan. 4. *Inueni enim in eis maximam eorum partem, quæ dictaueram, totidem verbis bona fide transcriptam,* θαῦμα ἰδέσθαι. Sæpe malum hoc nobis, si mens non læua fuisset. *Sed quis crederet* κακὸν τόσον, ὅσσον ἐτύχθη. *Videram quædam ab eodem scriptore dictata, in quibus, quia autores sequebatur eos, à quibus ego cōsultò dissentiebam, quòd eorum interpretationem mysticam potiùs, quàm Hystoricam iudicarem respondi amicis rem diuinantibus, & vt anteuerterem monentibus, nihil esse timendum: aut enim pauca admodum mutuanda esse, aut omnia. Pauca condonabam, omnia minimè metuebam. Exijt liber in lucem, vidi ferè omnia, viderúntque multi, qui ea vel ex ore meo exceperant, vel ab ijs excepta descripserant, & seruant apud se, ac videre possunt omnes, qui conferre vtraque volent. Hoc & me tacente liber ipse loquitur, in quo videas quæ in diuersorum scriptorum libris semper inueniuntur, rerum, & expositionum inter se differentiam, styli dissimilitudinem, ordinis & compositionis varietatem. Atque, vt alia prætercam, Tyconij Homilias in Apocalypsin, quas ego ad finem vsque duodecimi capitis Augustini nomine, inter cuius opera feruntur, citaueram, ac posteà certis argumentis Tyconij esse deprehenderam, & à capite tertiodecimo autori restitueram suo: ipse similiter in primis duodecim capitibus Augustino tribuit, in reliquis Tyconio. Hæc cùm viderem, ac*

vehementer mirarer, nō mediocriter ad hos Commentarios maturè in lucem edendos sum incitatus, quod & amici monerent, & ipse viderem multùm non id è re mea solùm, sed è publica etiam futurum. Primùm videbam quædam ab eo prætermissa fuisse, quibus res obscurissimæ viderentur explicari, quæque nihilo essent peiora ijs, quæ magni ille fecisset. Atque ea quæ ponenda putauit ita vt ego olim dictaueram posuit: itaque & auditoris mei, qui scripsit, errores, & meos nonnullos, qui dictaueram, in eius libro agnoui, & quædam offendi, quæ credi possint numquam ab eo lecta, sed alicui cum suis mendis describenda fuisse commissa. Quam ob rem cepi iterum in manus meos Commentarios non vt autor, sed vt censor: addidi permulta, quibus ea quæ dixeram exponerentur, & confirmarentur, potissimùm cap. 14. in ijs quæ dicta sunt de Babylone, quibus bona huius libri pars multò meliùs, atque exactiùs explicatur. Deinde quæ mihi inchoata, & rudia exciderant, excolui, multa mutaui, atque correxi, sæpe stylum verti, vt correcta potiùs quàm incorrecta, aut etiam vitiata, legerentur. Vidi & illa ipsa mea cum aliis misceri: & parum consentientium, interdum etiam contrariarum expositionum interpositione, quæ luculentiùs à me explicata credebam, obscurari, & obrui, & quasi meis luminibus obstrui: quod non est mirum contigisse homini, qui sua primum concinnarat, & edere parauerat, ad eaque mox, quasi tumultuariè, & aceruatim adiecit mea. Et quoniam multum in eo operæ posueram, vt lucem quantam maximam possem, tenebris libri huius inferrem, accendendam censui, quam extinctam videbam. Quædam præterea meis adiuncta sunt, alia inter illa interiecta, quæ cognosci volui: atque idcirco verba etiam retinui, quæ dictaueram, vt melius quid meum, quid illius sit intelligatur. Librum illius præterea non attigi, neque enim id meum est, mea tantum vendicare volui iure naturæ, & gentium, Illud moneo, atque obtestor, omnes vt sua edant, & aliorum parcant laboribus: nam si aut ipse, aut quiuis alius, nostra extulerit, certum est nemini parcere, sed illa repetere, & rem mihi furto abesse queri. Ac ne vana quis putet esse quæ dixi, adiungam quasi Indiculum, quo quid addiderim ijs, quæ ille de meis sumpsit, quid deleuerim: vbi sententiam mutauerim, mea vitiata inuenerim, Lectori breuiter ostendam, quò rectè, atque vtiliter hos à me Commentarios editos esse non ignoret.

Addita.

Quæ addita sunt serò id quidem, sed cùm primùm venit in mentem, maniculis, ac lineolis, aut simili aliqua nota in margine notanda curaui, idque à capite fere quarto. sed in tribus primis capitibus nonnulla addidimus, In cap. 1. verba sequentia: Versiculo.1. Apocalypsis Iesu Christi, *&* Palam facere seruis suis: Et significauit mittens per angelum suum. *Ver.4.* Ab eo qui est, &c. *Ver.5.* Et princeps regum terræ. *Vers. 5.* Qui dilexit nos, & lauit nos, &c. *Vers. 7.* Ecce venit cum nubibus. *Vers.10.* In Dominica die. *In cap. 2. Vers 4.* Et patientiam habes, & sustinuisti. *Vers. 13.* Et in diebus illis Antipas testis meus. *Vers. 25.* Et in calculo nomen nouum. *In cap. 3. Vers. 16.* Sed quia tepidus es, &c. *Vers. 21.* Dabo ei sedere mecum. *In cap. 4. Vers. 1.* Et vox prima, quam audiui, &c. *Vt quædam minutiora omittamus.*

Deleta.

I*N cap. 3. num. 51. in illud vers. 15.* Vtinam frigidus esses aut calidus, *deleui nonnulla. In cap. 4. Vers. 8.* Et quatuor animalia singula eorum habebant alas senas, *multa addita, multa deleta sunt. Et in cap. 6. Vers. 9,* Vidi subtùs altare animas interfectorum.

In calce cap. 5. dixi in verbis citatis cap. 10. esse in Græco βίβλιον, *cùm sit* βιβλαρίδιον. *In cap. 8. Vers. 1. & in cap. 14. Vers. 8. quædam mutaui, quæ dici non posse iudicaui. In cap. 16. Vers. 16. dixi congregandos esse reges mortuo Antichristo, ne nationes rebellarent Christianorum. Sed vidi posteà apertè prædictum esse cap. 19. reges simul cum Antichristo occidendos, atque deleui. Vers. 19. dixeram ciuitatem illam magnam in tres partes diuidendam, esse Romam, sed id fieri non potest, quia ante id tempus euertetur à decem regibus, vt suo loco videbitur, quare Ierusalem esse scripsi. Initio cap. 17. dictaueram multos futuros esse Babylone, qui adorarent Antichristum, quod deleui, quia ante quàm regnet Antichristus euertetur* Babylon. *In eodem cap. Vers. 16. vbi legimus:* Hi odient fornicariam, *hanc causam odij futuram dixi. Babylonem futuram per aliquod tempus sub potestate vnius ex decem regibus, & rebellaturam aduersus regem cui parebat, vt se in libertatem asserat. Quod falsum esse intelligi potest ex ijs, quæ in eodem capite scripta sunt: sed præcipue ex dictis à nobis in cap. 14. num. 51. & sequentibus. In cap. 18. in vers. 9. quædam mutaui, & in initio cap. 22. Hæc omnia, quæ posteà ego falsa esse deprehendi, & secundis curis adhibitis correxi: ipse, ita vt ego ante dictaueram posuit.*

Vitiata.

EX his nonnulla attingam, nec vitia ipsa referam ne illi molestus sim, sed locos indicabo. Lector, si volet, illa cum his nostris conferet, atque ita deprauata inueniet, ut vix ab eo lecta esse credat, sed plena erroribus, ut erant, scribenda notario fuisse commissa. Videantur in eius libro illa verba cap. 4. Et de throno procedebant fulgura. *Et illa:* Et in conspectu sedis tanquam mare vitreum: *& illa:* Et in medio sedis, & in circuitu sedis: *& illa:* Sanctus, Sanctus: *& illa:* Et cùm darent *illa* animalia. *In cap. 5. illa:* Nec respicere illum. *In cap. 6. illa:* Bilibris tritici, &c. *In cap. 13.* Et vidi bestiam. *His alia sunt similia, ut in fine cap. 1. Hieronymus citatur in prima Epistola aduersus Ruffinum, cum ego dixerim, In prima Apologia. In illud cap. 3. Et vestimentis albis induaris, citatur Alexander lib. 1. Generalium dierum, pro Genialium. Sed hæc satis erit hic admonuisse, ut Lector intelligat iure queri me quædam ex nostris in illius Commentarijs legi vitiata. Cuius culpa non dico, hoc dico vitiata illa legi.*

INDEX

INDEX QVÆSTIONVM SCRIPTVRAE,

QVAE IN HOC OPERE LATIVS explicantur, præter eas, quæ ad huius libri intelligentiam propriè pertinent, & suis locis disputantur.

1 QVI sint septem angeli, siue septem spiritus, qui assistunt coram Deo. cap. 1. n. 23. & sequent.

2 An probetur ex Scriptura omnes Christianos esse propriè sacerdotes? ibid. num. 45.

3 Filius hominis, quando hominem, quando Christum propriè significet. ibid. num. 81.

4 Qui sint angeli Ecclesiarum. ibid. nu. 114.

5 Idolothytis an vesci liceat? cap. 2. num. 39.

6 Quid sit liber vitæ, & quid in eo scribi, aut ex eo deleri. cap. 3. n. 7.

7 Quatuor animalibus cur quatuor Euangelistæ significentur. cap. 4. n. 28.

8 An animæ sanctorum videant Deum clarè ante diem iudicij. cap. 6. n. 30.

9 Vtrum mali angeli sint, per quos Deus in hac vita punit peccatores, an boni. cap. 7. n. 3.

10 Quo tempore populus Iudæorum conuertendus sit ad Christum, & an totus cõuertetur ibidem

INDEX

REGVLARVM SCRIPTVRÆ, QVÆ IN HOC OPERE TRADVNTVR.

FRANCISCI
RIBERAE PRESBYTERI SOCIETATIS IESV

In Commentarios in Apocalypsin Beati Iohannis Apostoli, & Euangelistæ, Proœmium.

OBSCVRISSIMVM beati Apostoli, & Euangelistæ Iohannis librum Sancto Spiritu duce, & eiusdem Apostoli precibus confidentes aggredimur descendētes in mare magnum, & spatiosum, plenum procellis, & tempestatibus, facturi operationem in aquis multis, visuri opera Domini, & mirabilia eius in profundo, ascensuri vsque ad cœlos, & descensuri vsque ad abyssos: in quo, nisi Christus ventos & tumentes fluctus silere iusserit, turbabimur, & mouebimur sicut ebrius, & omnis sapiētia nostra deuorabitur. Hoc me tamen in tanto metu, ac periculo reficit, & recreat, quod nunquā hunc librum scribi, atque edi vellet Spiritus sanctus, nisi vellet etiam aliquando intelligi. Cum igitur vaticinia contineat præclara, & quorū cognitione, atque intelligentia instructam in primis esse oporteat Ecclesiā, ne extremis illis calamitosisque temporibus fluctuent eius filij, atque omni vento doctrinæ circumferantur, & hostis immanissimi præda fiant: cur, vt olim beati martyres Christi Irænens, Iustinus, Victorinus, atque alij sequentibus seculis fecerunt, non etiam nos suppliciter Diuinæ Sapientiæ fores pulsemus, & pia quadam, ac religiosa fidelis mentis audacia ad amicorum omnium optimum Christum eamus, qui dedit hanc Apocalypsin seruo suo Iohanni palàm facere seruis suis, & media nocte obscuræ huius, & sacratæ caliginis panes intelligentiæ petamus, quos vel nostro sæculo (si Deus ita voluerit) vel futuris apponamus? Etenim huius prophetiæ explanatione, ac perceptione, quasi quodam cœlesti pane, mirificè extremorum temporum homines confirmabuntur, vt ambulent in fortitudine cibi huius vsque ad montem Dei Horeb, & inter venenatos, atque ignitos serpentes, & crudelissimorum hostium gladios duce Iesu perueniant ad terram promissam, & ingrediantur in requiem Domini, in qua Sabbatismus paratus est populo Dei. Namque quæ tunc Antichristus, & eius serui, ac satellites, totusque Diaboli ex abyssi vinculis egressi exercitus aduersus inuictos Christi milites tentabunt, eorum potentiam, crudelitatem, bella, cædes san-

Psa. 106.

Luc. 11.

Hebr. 4.

ctorum, momentaneam fœlicitatem impiorum, prodigia inusitata cœli, terræ, maris, & quidquid perturbare hominum animos potest, cum ante tot annos prædicta fuisse in hoc libro intellexerint, terreri desinent, & vicinum Christi, suorúmque triumphum simul prænuntiari animaduertentes animos erigent, & Luc. 21. *gaudebunt in Domino, & exultabunt in Deo Iesu suo, & facient quod præcepit Dominus:* His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra. Videte ficulneam, & omnes arbores: cum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas. Ita & vos cum videritis hæc fieri, scitote quoniam prope est regnum Dei. *Contra etiam inanes timores abijcient quibus patrum nostrorum memoria, & olim non multò post Apostolorum ætatem multi, magníque viri sanctitate, doctrináque florentes laborarunt, Antichristi aduentum, & consummationem sæculi non tam imminere, quàm adesse existimantes.* Apo. 17. *Nam cum Babylonis imperium in pristinam gloriam reflorescens, & purpuratam meretricem iterum latè dominantem inducit, cum decem reges vni potestatem suam tradentes, cum pseudoprophetam præcursorem Anti-* Apo. 13. *christi, cum characterem bestiæ manibus, ac frontibus sectatorum eius impressum, cum numerum nominis bestiæ, aliáque id genus non pauca minutè persequitur, quid aliud facit quàm inanes terrores eximere, quo tempore timēdum, quo maximè arma capienda, quo collatis signis pugnandum docere, Antichristum quasi digito indicare? Vtilem cum primis, & fructuosam esse Ecclesiæ harum rerum cognitionem quis non videat? Cur igitur librum negligamus, in quo vno Christus copiosissimè hæc Ecclesiæ suæ conscripta, consignatáque reliquit? Cur illum refugiamus? Cur aditum ad eum nullum relictum putemus? Cur nullo modo explicari ab hominibus posse iudicemus? Si res ipsas prænosci vtile est, cur librum, quo illæ continentur, nunquam Deus intelligi volet? Si propter homines ille scriptus est, non dubium est quin sit ab hominibus Deo per seruos suos explanante cognoscendus, & intelligendus. Sed illis, inquis, temporibus intelligetur, quibus hæc futura sunt, hoc est, extremis. Illi igitur intelligere nolint, qui nouerint quando futurum sit tempus extremum, & quorum fuerit nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate. Frustra ergo, & temere in hoc opere desudarunt Irenæus, Iustinus, Victorinus, Andreas, & Arethas episcopi Cæsareæ Cappadociæ, Ambrosius, Beda, Ansbertus, atque alij doctissimi homines, quorum libri non sine magno fructu leguntur. Quid? cum calamitates & persecutiones ingruent, tunc liber intelligetur, an potius cognitum eum ante illas, perspectúmque esse oportet?* Ita *sanè, timor enim, & rerum* Mat. 24. *subitæ perturbationes, & noui tumultus mentem aut eripiunt, aut hebetant: tum iacula præuisa minùs feriunt, minùs terrent, faciliùs vitantur. Idcirco Dominus signa, & calamitates extremi temporis multò ante prædixit, & legi singulis annis in Ecclesiis voluit, vt res tantæ nunquam exciderent, sed semper in omnium memoria, atque ore versarentur. Et quia incertum nobis est tempus,* Mat. 24. *semper nos vigilare, & expectare voluit:* Ideo, & vos, *inquit*, estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis vēturus est. *parati autem omninò nō erimus, si quæ tunc futura, & hoc libro tradita sunt, nescimus. Quare meritò* Apoc. 1. *in eius initio scriptum est:* Beatus qui legit, & audit verba prophetię huius, &

sus, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt: tempus enim propè est. *Itaque si omni tempore timeri potest vicina sæculi consummatio, & ante illam cognita, atque animo comprehensa esse oportet quæ in hoc libro scripta sunt, omni tempore ille non solùm legendus & intelligendus, sed ad verbum etiam ediscendus est. Nihil ergo nocebit (vt ante dixi) supplicibus precibus, & indefessa opera experiri an velit Deus hæc abstrusa mysteria fidelibus explanari, & dicere: Domine, Si in tempore hoc interpretaberis Apocalypsin tuam? Iterum ergo, atque iterum pulsemus fores amici. Si ille responderit:* Noli mihi molestus *esse, iam ostium clausum est, paucissimis aperui, & pueri mei (hoc est, antiqui doctores Ecclesiæ) mecum sunt in cubili perpetuæ, & beatæ quietis: non possum surgere, & dare tibi: non est inde recedendum: ipse enim amicus ait:* Si ille perseuerauerit pulsans: dico vobis & si non dabit illi surgens eo quod amicus eius sit, propter improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios. Et ego dico vobis: Petite, & dabitur vobis, quærite, & inuenietis, pulsate, & aperietur vobis. *Illud etiam incendere studium nostrum debet, quòd & si liber obscurissimus sit, non est eius tamen tanta obscuritas, vt nulla ex parte intelligi possit. Prophetia est, & multa habet similia dictis veterum prophetarum, sæpe ad ea alludit, & quasi ansam offert, vnde reconditos eius sensus tenere possimus. Phrasis eadem est quæ in illis, Metaphoræ, & Allegoriæ persimiles, vt qui versatus fuerit in lectione prophetarum, & semel sibi persuaserit de rebus extremi temporis esse prophetiam, eáque ab Iohanne latiùs exponi de signis illius sæculi, quæ sunt breuiter à Christo prædicta in Euangelio, multum sit ad omnia lucis habiturus. Mihi quidem certe mirum in modum profuit, quod simul ac Commentarios in duodecim Prophetas elaboraui, Apocalypsin auditoribus meis Salmanticæ cœpi interpretari, atque ea dictaui, quæ nunc locupletabimus, & quantum erit situm in nobis, expoliemus, Mysticos quidem sensus non attingemus, cum quod satis, ac super in Historico erit desudandum, tum etiam quòd maior Commentariorum pars qui extant, tota ferè in mystica explanatione versata sit, & prouerbio vetamur actum agere, aut ligna in siluam ferre. Historicus, qui & obscurissimus, & magna ex parte ab omnibus neglectus est, visus est nobis pro viribus debere elucidari. Mitte ergò pater luminum Sapientiam de cœlis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, vt mecum sit, & mecum laboret, vt sacra, atque abscondita mysteria populo tuo reuelentur: etenim Sacramenta regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare, & confiteri honorificum est.*

Luc. 11.

Tob. 12.

DE QVIBVSDAM AD HVIVS LIBRI INTELLIGENTIAM NECESSARIIS DISPVTATIO.

De autore, & de autoritate huius libri.

CAPVT I.

ANTEQVAM in expositionem prophetiæ huius ingrediamur, quædam præfari necesse est, de autore, & autoritate huius libri, de tempore, quo scriptus est, de argumento eius, de vtilitate, & de veneratione illi debita. 1

Autor Apocalypsis.

De autore, & autoritate olim à nonnullis dubitatum est, vt enim scripsit Dionysius Alexādrinus in libris de Repromissionibus, cuius verba referuntur ab Eusebio lib. 7. Hist. Eccles. ca. 23. quidam Alexandrini episcopi, qui eum præcesserant, librum hunc neque Iohānis Apostoli esse dicebant, neque inter canonicos numerandum, sed à Cerintho hæretico fuisse conscriptum, vt Apostolici nominis autoritate suū dogma de regno Christi in terris futuro, & de terrenis, ac corporeis in eo voluptatibus, comprobaret. In eodem errore fuere Alogi, vt refert Epipha. lib. 2. Hæresi 51. siue Alogiani, vt vult Augustinus in libr. de Hæresibus c. 30. & Philastrius in lib. de Hæresibus, in Hæresi reijcientium Euangelium Iohannis & Apocalypsin ipsius. † Sed & Lutherani quantum possunt de eius autoritate detrahunt, modò autorem esse 2
se negantes Iohannem Apostolum, & Iohanni cuidam presbytero Asiæ adiudicantes: modo eius prophetias, quasi fabulis plenas, irridentes: male enim eos habet quod, cap. 14. in eo legunt: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur: amodò enim dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis. Opera enim illorum sequuntur illos.* Erasmus in Adnotationibus sæpè de autore dubitat, & ad extremum multa contra eiusdem libri autoritatem obijcit. Multa essent de hac re dicenda, nisi vir doctissimi

doctissimi iam totam ferè explicassent, & argumenta aduersariorum ex parte diluissent, planéque veterum patrum testimonijs confirmassent Apocalypsin ab Apostolo, & Euangelista Ioanne fuisse conscriptam, & verè esse inter libros canonicos referendam. Hoc Effecit præclarè Titelmannus in duobus libris contra adnotata ab Erasmo, Iohan. Driedo libr. 1. de Eccles. dogmatibus, cap. 1. & cap. 2. part. 3. Canus lib. 2. de Locis, ca. 9. Conclusione. 5. & c. 10. in vltimo argumento. & cap. 11. & Sixtus Senensis libr. 7. Bibliothecæ sanctæ, Hæresi. 10. & alij. Sunt tamen addenda quædam, vt plenius omnia
3 confirmentur, & elucidentur. † In primis duos fuisse Iohannes in Asia, alterum Apostolum, & Euangelistam, alterum eiusdem discipulum, qui Iohannes presbyter dictus est, cuius à multis creditæ sunt 2. & 3. Epistolæ Iohannis, in quibus se seniorem, id est, presbyterum appellat, & est similiter Ephesi sepultus, vt constat ex Hiero. in Catalogo Script. in vita Iohannis, & in vita Papiæ. Huius presbyteri nonnulli crediderunt esse Apocalypsin. Etenim Dionysius Alexandrinus in loco paulò ante indicato apud Eusebium, affirmat canonicum esse hunc librum, & Iohannis. *Sancti*, inquit, *alicuius est, & sine vlla dubitatione per Dei Spiritum scripta. etiam si non sit ille Apostolus Iohannes filius Zebedæi, frater Iacobi, &c.* Apud Nicephorum lib. 6. cap. 22. & 23. hæc eadem, & plura eius verba referuntur, quibus apertè negat esse Iohannis Euangelistæ: coniectura autem eò ducitur, vt esse Iohannis presbyteri existimet. Ex his intelligimus nullius mo-

Duo Iohannes presbyteri.

4 menti esse ea patrum testimonia, quæ Iohãnis esse dicunt, non enim docent vtrius Iohannis. † Sed neque ea sunt satis, quæ Iohanni discipulo Domini tribuunt, nam & Iohannes ille presbyter inter discipulos Domini numeratur à Papia Hierapolitano episcopo, & Iohannis Apostoli auditore, cuius verba retulit in eius vita Hieronymus. *Considerabam*, inquit, *quid Andreas, quid Petrus dixissent, &c. vel alius quilibet discipulorum Domini: quid etiam Aristion, & Iohannes senior discipuli Domini loquebantur.* Oportet ergo vt Iohannes Apostolus, aut Euangelista, aut quippiam tale nominetur. Et tamen sunt huiusmodi quam plurima apud veteres patres, vt cum Dionys. in libr. de Eccles. Hierar. cap. 3. in tertia eius parte de Apocalypsi ait: *Arcanam illam, ac mysticam omninò visionem dilecti discipuli*; & Irenæus libr. 4. cap. 37 & 50, testatur esse Iohannis discipuli Domini, sed paulò post in eodem c. 37 Iohannem eum esse indicat, qui in sinu Domini in cœna recubuit. Et Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, propè principium, loquens de ecclesijs ab ipsis apostolis institutis, & de Romana instituta à Petro, & Paulo continuò subijcit: *Habemus & Iohannis alumnas* Ecclesias. *Nam & si Apocalypsin eius respuit Marcion, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Iohannem stabit autorem.* Et
5 in fine ferè Scorpiaci aduersus Gnosticos eumdem Iohannem autorem docet primæ epistolæ: & Apocalypsis. † Iustinus etiam martyr in Dialogo cum Tryphone paulò post medium, Apocalypsis

autorem dicit esse Ioannem vnum apostolorum. Nicephorus lib. 2.
cap. 42. & lib. 3. cap. 9. scribit iuxta veteres historicos scriptam esse à
Iohãne Euangelista. eidem tribuit Habdias episcopus Babylonis li-
bro 5. Hist. Apostolicæ, & Origenes tomo 1. in Iohan. & lib. 5. super
Iohan. (cuius loci verba refert idem Nicephorus libr. 5. cap. 16.) &
lib. 1. Comm. in Matthæ. vt refert Euseb. lib. 6. Hist. c. 18. In eadem
sententia sunt Ambrosius. lib. 3. de Spiritu sancto. c. 21. Hierony. in
catalogo scripturarum de Iohanne loquens, & in cap. 18. Matthæi,
Epiphanius lib. 2. hæresi 51, & 54, Augustinus in libello de hæresib.
cap. 30. Damascenus lib. 4. cap. 18, & in lib. de Centum hæresib. hæ-
resi 51. Sed nimis longum esset, si omnia de hac re patrum testimo-
nia essent proferenda.

Autoritas Apocalypsis

Probatur etiam Apocalypsis ab Ecclesia, & inter canonicos li-
bros ponitur addito nomine Iohannis in Concilio 3. Carthag. cap.
47. & ab Innocen. III. Epist. 3. cap. vltimo, à Gelasio I. in Decreto
de libris canonicis, à Concilio Florentino, in Catalogo librorum
canonicorũ, & à Trid. sess. 4. in Decreto de canonicis scripturis. Sed
Tridentinum addidit, Iohannis apostoli. Denique in Concilio 4.
Toletano. cap. 16. extat huiusmodi decretum: Apocalypsin librum
multorum Conciliorum autoritas, & Synodica sanctorum presulum
Romanorum decreta Ioannis Euangelistæ esse præscribunt, & inter
diuinos libros recipiendum constituerunt. Et quia plurimi sunt, qui
eius autoritatem non recipiunt, eúmque in Ecclesia Dei prædicare
contemnunt. si quis eum deinceps aut non receperit, aut à Pascha
vsque ad Pentecosten Missarum tempore in Ecclesia non prædica-
uerit, excommunicationis sententiam habebit. † Nec verò quem- 6
quam mouere debet hunc librum nonnumquam Iohanni Theo-
logo tribui, vt videamus in Græca eius inscriptione, quod mouit
magnopere Erasmum. Videmus enim passim in libris Dionysij ca-
nonicorum librorum scriptores Theologos dici, quod de Deo, &
de Diuinis mysteriis loquantur: indéque hoc nomen propriè da-
tum est Iohanni Euangelistæ, quòd altiora scripsit mysteria, itaque
Iohannes Theologus, & Euangelista idem est. Extat Epistola Dio-
nysij Areopagitæ, quæ est decima, cuius hæc inscriptio est: Iohanni
Theologo, Apostolo, & Euangelistæ exulanti in Patmo insula. Et
sanctus Euodius in epistola, quam Lumen vocant, docet Iohannem
Euangelistam dictum esse Theologum: eius verba refert Nicepho.
lib. 2. cap. 3. Ita eum vocat sæpè Origenes in Homilia 2. in diuersos,
Athanasius in Synopsi Diuinæ Scripturæ: Damascenus libro 4. cap.
16. pro quod est in translatione Deiloquus, & sæpè in historia de
Barlaam, & Iosaphat. Immo & in quibusdam Græcis codicibus, vt
in Complutensi, & Regio, titulus est: Apocalypsis sancti Apostoli,
& Euangelistæ Iohannis Theologi. † Argumenta quæ Dionysium
Alexandrinum in eam sententiam deduxerunt, vt Iohannem Eu- 7
angelistam huius libri autorem negaret, quoniam quibusdam pa-
rum

Iohannes Theologus qui sit.

Argumẽta in Apocalypsin.

rum ſanis in fide magni ponderis viſa ſunt, proferam libenter in medium ita vt Nicephorus retulit libro ſexto, capit. 22 & 23. Primum eſt: Iohannes in Euangelio numquam nomen ſuum poſuit, neque in Epiſtolis, in Apocalypſi verò ſæpè illud inculcat. Secundum, Euangelium, & prima Epiſtola: quæ ſemper ſine controuerſia Iohanni Euangeliſtæ tributa eſt, ſimile ferè habent initium, & in multis conſentiunt, de vita, de luce, de tenebris, de ſanguine Chriſti, de remiſſione peccatorum, &c. Apocalypſis autem nihil habet huiuſmodi, quò ab eodem autore ſcripta credatur, nec ſyllabam quidem communem cum illis habet. Tertium: magna eſt ſtyli, & elocutionis diuerſitas, quoniam Euãgelium, & Epiſtola, exquiſitis & egregiis verbis Græcè ſcripta ſunt. Apocalypſis autem ſermonem habet incultum, & ruſticis barbariſmis, ac ſolœciſmis alicubi vtitur.

8 Duo priora argumenta facile ſoluemus, ſi aduertamus aliud eſſe hiſtoriam aut epiſtolam ſcribere, aliud prophetiam. In hiſtoria nomen autoris in titulo ponitur, in opere ipſo poni non ſolet. Ita Euangeliſtæ titulum ſuis libris præfixerunt: Euangelium ſecundum Matthæum, aut ſecundum Marcum, nomina poſtea tacuerunt, quod eſt idem à Iohanne factum. In epiſtolis interdum certa aliqua de cauſa nomen non ſcribitur, vt in epiſtola ad Hebræos, & in prima Iohannnis epiſtola, quod eam ſcriberet ad proximas Aſiæ, quas regebat, Eccleſias, apud quas ſæpè verſabatur, & loquebatur, & quibus eius ſermo eſſet notiſſimus, ſemper tamen ferè poni ſolet. Ideò in ſecunda & tertia Seniorem ſe vocat, quod eo nomine ætatis, & honoris cauſa crebro à diſcipulis, vt arbitror, appellaretur. At in prophetia, cuius tota autoritas pendet ex autore, neceſſariò ponendum fuit, alioqui contemneretur eo ignorato. † Ideò prophetæ ſemper nomen ſuum ſcribunt initio prophetiæ, vt in omnibus prophetis videmus, & ſæpè illud inculcant. Quum igitur Apocalypſis prophetia ſit, vt cap. 1. legimus: *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius:* & cùm ſit epiſtola, vt indicat titulus ille: *Ioannes ſeptem Eccleſiis quæ ſunt in Aſia, Gratia vobis, & pax, &c.* rectè nomen & ponitur, & repetitur ſæpè, vt vera, atque Diuina prophetia credatur, vt quæ non incerti hominis, ſed Apoſtoli ſit, & Euangeliſtæ. Quod autem ſecundo loco de ſtyli diuerſitate obiicitur, quis non videt eum diuerſum eſſe debere in hiſtoria, & in prophetia? Vt ergò in Euangelio ſimilis ex parte fuit ceteris Euangeliſtis, ita in prophetia ſimilis eſſe voluit prophetis. Quod non inculcat in Apocalypſi lucem & tenebras, & vitam, & remiſſionem, &c. cauſa

10 eſt rerum diuerſitas de quibus agit. † Et tamen non vna ſyllaba modò, vt Dionyſius dicebat ſed nomina etiam, & ſententiæ communia ſunt Apocalypſi cum ceteris libris Iohannis, vt *Agnus*, & *Qui erat*, & cap. 1: *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt,* conuenit cum illo capit. decimooctauo: *Videbunt in quem tranſfixerunt*, Et: *Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine*

Sol arg tor.

9

ſuo, cum illo. 1. Iohannis, primo. *Et ſanguis Ieſu Chriſti filij eius, emundat nos ab omni peccato.* Et cap. 21. *Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis*, cōuenit cum eo, quod de fonte aquæ viuæ Dominus dixit Samaritanæ Iohan. 4. Et illud Apoc. vlt. *Et qui ſitit, veniat, & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis:* conuenit cum Euang. c. 7. *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Illud. c. 19. *Et vocabatur nomen eius Verbum Dei*, conuenit cum illo: *In principio erat Verbum, &c.* Et quod in eodē. c. 20. &. 21. &. 22. dicit de nuptiis Agni, & ſponſæ, conuenit cū eo quod ſcripſit in Euāg. ca. 3. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt.* Et alia huiuſmodi poſtea videbimus multa. Quare multò verius eſt quod initio Commentariorum ſcribit Arethas episcopus Cæſareæ Cappadociæ: Quidam veterum librum hunc alienum eſſe dicunt à dictione, & lingua Iohannis dilecti ipſum ad alium referentes, ſed non ita eſt. † Vltimum erat, bar- 11
bariſmos & ſolœciſmos alicubi eſſe in Apocalypſi: qui aut non ſunt, aut vitio ſcriptorum eſſe potuerunt. Sed quamuis nobis oſtenderentur, & ab ipſo autore ita ſcriptum eſſe conſtaret: nullo modo inde argumentari liceret, non eſſe eundem huius libri autorem, & Euangelij. Vt ſi verbi cauſa, in vltimis capitibus Euangelij ſolœciſmus inueniretur, qui nuſquam ante fuiſſet in eodem opere viſus, aut in fine alicuius epiſt. Pauli: quis eſſet qui propterea diceret non eſſe capita illa eiuſdem autoris cuius erant priora? Quemadmodum ſi in bono poeta vitium in ſyllabarum quantitate aliquando occurrat, vitium agnoſcitur, autor non alius putatur.

De tempore quo ſcripta eſt Apocalypſis.

CAP. II.

Apocalypſis quo tēpore ſcripta.

DE tempore, conſtat ſcriptam eſſe Apocalypſin decimo 1
quarto anno imperij Domitiani, quo, ſecunda poſt Neronem excitata in Eccleſiam perſecutione, Apoſtolus eſt in Patmon inſulam relegatus, atque ibi Apocalypſin ſcripſit. Ita Euſebius in Chronicis, & libr. 3. Hiſtor. cap. 18. Hieronym. in vita Iohannis. Nicephor. iuxta veteres hiſtoricos id affirmat lib. 2. c. 24. & lib. 3. c. 9. & multi alij, ſed præcipuè Habdias. lib. 5. Apoſtolicæ Hiſt. & Irenæus martyr lib. 5. prope finem, cuius hæc ſunt verba: *Per ipſum vtique editum fuiſſet, qui & Apocalypſin viderat. Neque enim ante multum temporis viſum eſt, ſed pene ſub noſtro ſæculo ad finē Domitiani Imperij.* Meritò autem hoc dicit Irenæus, quoniam Domitianus quindecim annis, & menſibus quinque imperium tenuit. & 14. eſt Apoſtolus relegatus, qui fuit ab ortu Seruatoris nonageſimus ſeptimus, ex eodem Euſebio in Chronicis.

Argumentum Apocalypſis.

CAP. III.

Argum. Apocal.

ARgumentum huius prophetiæ eſt præſentium Eccleſiarum 1
inſtructio, & exhortatio aduerſus hæreticos, & perſecutores:

ſed maxi

ſed maximè futuri Eccleſiæ ſtatus tempore Antichriſti, & perſecutionum illius temporis prædictio, quæ à cap.4. ad finem vſque vigeſimi protenditur. Huius qui ſummam videre volet paucis comprehenſam, & quaſi filum habere Ariadnę, quod per parietibus textum cæcis iter, & inextricabilem errorem viarum ſequatur, cæca regens filo veſtigia: legat ſigna extremi temporis à Domino in Euangelio prędicta, ac certo ſciat hæc capita Apocalypſis nihil eſſe aliud, quàm quoſdam illorum verborum Domini commentarios, vt in eorum explanatione dicemus. *Sedente autē eo* (inquit Matthæus) *ſuper mtēm Oliueti, acceſſerunt ad eum diſcipuli ſecretò dicentes: Dic nobis quandò hæc erunt, & quod ſignum aduentus tui, & conſummationis ſæculi? Et reſpondens Ieſus dixit eis: Videte ne quis vos ſeducat: multi enim venient in nomine meo dicentes: Ego ſum Chriſtus, & multos ſeducent. Audituri autem eſtis prœlia, & voces prœliorum: videte ne turbemini, oportet enim hæc fieri, ſed nondum eſt finis. Conſurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt peſtilentiæ, & fames, & terræmotus per loca: hæc autem omnia initia ſunt dolorum. Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos, & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc ſcandalizabuntur multi, & inuicem tradent, & odio habebunt inuicem. Et multi pſeudoprophetæ ſurgent, & ſeducent multos. Et quoniam abundabit iniquitas, refrigeſcet caritas multorum: qui autem perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit.* His addamus illud Lucæ 21. quod fini propius eſt: *Et erunt ſigna in Sole, & Lunæ, & ſtellis, & in terris preſſura gentium præ confuſione ſonitus maris & fluctuum, areſcentibus hominibus præ timore, & expectatione quæ ſuperuenient vniuerſo orbi: nam virtutes cœlorum mouebuntur: & tunc videbunt filium hominis venientem in nube, &c.* Atque ita caput vigeſimum huius libri prophetia extremi iudicij terminatur. Duo autem capita extrema beatitudinem ſanctorum poſt iudicium continent. cap. 24.

De vtilitate & obſcuritate Apocalypſis.
CAP. IIII.

1 DE eius vtilitate, & obſcuritate Hiero. in epiſt. ad Paulinum hęc ſcripſit: *Apocalypſis Iohannis tot habet ſacramenta, quot verba. Parum dixi, pro merito voluminis laus omnis inferior eſt. In verbis ſingulis multiplices latent intelligentiæ.* Et lib. 9. in Iſa. in vltimis verbis: *Non intelligentes Apocalypſin Iohannis in ſuperficie literæ medullata Eccleſiæ ſacramenta contexere.* Dionyſius Alexandrinus epiſcopus in libris de Repromiſſionibus, de hoc libro ita ſcripſit referente ita Euſebio lib. 7. Hiſt. c. 23. *Ego verò (quantum ad meam ſententiam pertinet) ſpernere, aut abiicere ſcripturam libri huius nullatenus audeo, maximè cùm multi ex fratribus ita mecum ſentiant:*
2 *† Sed hoc magis de eo iudico, quod excedant, atque emineant quæ in eo ſcripta ſunt, auditionis modum, & ſit in eo arcanus quidam & reconditus, atque admirandus omnibus ſenſus, quem & ego admiror, ac veneror, etiam ſi non intelligo. Et ita ſentio, quòd Diuina aliqua ſacramenta ſermonibus contegantur humanis, non tam iudicio meo diſcernens, quàm fide cre-*

dens: & ideo non reprobo quæ non intelligo, sed tanto magis admiror, quanto minus assequor.

De huius libri enarratoribus.

CAP. V.

POstremo in hunc librum extant commentarij veterum quorundam, vt Primasij episcopi Vticæ, Bedæ, Ambrosij Ansberti, Anselmi etiam, sed magna ex parte Historico sensu relicto ad mysticos declinant: quamobrem sæpè eorum interpretationẽ relinquere cogemur. Alij præferunt nomen beati Ambrosij episcopi, qui sine dubio Ambrosij episcopi Mediolanensis non sunt, eos nos nomine Ambrosij citabimus. Alij nomine S. Thomæ Aquinatis circumferuntur, quos multi eius esse negant, & in opera S. Thomæ iussu Pij. V. edita admissi non sunt, nos tamen cuiuscumque sint, nomine Thomæ breuitatis causa referemus. † Extant & Homiliæ decem & octo 2 in hunc librum in nono tomo operum Augustini, sed hactenus ei falsò tributæ, sunt enim Tyconij hæretici Donatistæ, cuius idem Augustinus meminit in libris de Doctrina Christiana. Hoc autem comperi ex Beda, qui in prologo com. in Apoc. eum dicit hunc librum & viuaciter intellexisse, & veridicè satísque Catholicè disseruisse, præter pauca in quibus Donatistis fauet, séque eius sensum in multis secutum. Deinde crebrò eius sententias refert in eodem opere, quas iisdem verbis in his Homiliis inuenimus. † Ex quo intelligimus omnia esse Tyconij, sed deleta & mutata fuisse quædam à Catholicis, quæ Donatistis maximè fauerent. Conferat vtrumque librum lector, vt verum videat esse quod dico, vbi Beda nomine citat Tyconiũ, vt c. 8. in illud: *Et facta est grando, & ignis*: Et in illud c. 12. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum*, & in illud c. 14. *Et in ore ipsorum nõ est inuentum mendaciũ*, & in illud, *Per stadia mille sexcenta*, & in illud. c. 16. *Et septimus effudit phialam suam*, & in illud c. 17. *Bestia quã vidisti*, † & in illud c. 19. *Et omnes aues saturatæ sunt*: Et in illud c. 20. *Et iudicatum est de singulis secũdum opera ipsorum*, vt alia multa omittam, quæ sine nomine ex eodẽ opere Beda desumpsit. Multa etiam ex eo Primasius accepit, nec nomen interdum tacet, vt cùm exponit illud c. 9. *Et numerus equestris exercitus*, vbi quæ refert Tychonij verba inuenimus in Homilia 7. Idem in Prologo suorum Commentariorum affirmat se à Tyconio Donatista quæ sano congruunt sensui deflorasse, multáque in eius opere reperisse superuacua, & inepta, & sanæ doctrinæ contraria. Ex quo intelligitur Tyconij Commentarios & breuiatos fuisse à Catholicis, & correctos, atque ideò breues nunc legi eius Homilias, quæ sunt inter opera Augustini.

Margin: 1 (at "POstremo"); 3 (at "intelligimus"); 4 (at "Et iudicatum").

Homiliæ in Apo. nõ Augustini, sed Tyconij Lib. 3. ca. 10.

COM

COMMENTARII IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

Argumentum capitis I.

Scribit Iohannes ad septem Ecclesias, quas prædicatione Euangelij erudierat, reuelationem, quam à Christo accepit vt ipsis traderet, docétque quomodo acceperit: narrat etiam vocem, quam audiuit, & primam visionem hominis in medio septem candelabrorum aureorum habentis septem stellas in dextera. In homine Christum significari ait, in septem candelabris septem illas Ecclesias, in septem stellis episcopos earumdem Ecclesiarum.

CAPVT I.

1 *APOCALYPSIS Iesu Christi, quam*
dedit illi Deus, palàm facere seruis suis
quæ oportet fieri cito: & significauit mit-
2 *tens per angelum suum seruo suo Iohan-*
ni, qui testimonium perhibuit verbo
Dei, & testimonium Iesu Christi, quæ-
cunque vidit. Beatus qui legit & audit
3 *verba prophetiæ huius: & seruat ea*
4 *quæ in ea scripta sunt: tempus enim propè est. Iohannes septem Ec-*
clesiis quæ sunt in Asia. Gratia vobis & pax ab eo qui est, & qui
erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in conspectu
5 *throni eius sunt, & à Iesu Christo, qui est testis fidelis, primogenitus*
mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à
6 *peccatis nostris in sanguine suo, & fecit nos regnum & sacerdotes*
Deo & patri suo, ipsi gloria & imperium in sæcula sæculorum. Amẽ.
Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum
7 *pupugerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terræ: etiam,*
8 *Amen. Ego sum* A *&* Ω*, principium, & finis, dicit Dominus Deus,*
9 *qui est, & qui erat, & qui venturus est, omnipotens. Ego Iohannes*

frater vester, & particeps in tribulatione, & regno, & patientia
in Christo Iesu, fui in insula, quæ appellatur Patmos, propter verbū
Dei, & testimonium Iesu. Fui in spiritu in Dominica die, & audiui 10
post me vocem magnam tamquam tubæ dicentis, Quod vides scri- 11
be in libro: & mitte septem Ecclesijs, quæ sunt in Asia, Epheso, &
Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, &
Laodiciæ. Et conuersus sum, vt viderem vocem quæ loquebatur me- 12
cū. Et conuersus vidi septem candelabra aurea: & in medio septem 13
candelabrorum aureorum similem filio hominis vestitum podêre, &
præcinctum ad mammillas zona aurea. caput autem eius & ca-
pilli erant candidi, tamquam lana alba, & tamquam nix, & oculi 14
eius tamquam flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco, sicut 15
in camino ardenti, & vox illius tamquam vox aquarum multa-
rum: & habebat in dextera sua stellas septem, & de ore eius gla- 16
dius vtrâque parte acutus exibat: & facies eius, sicut sol lucet in
virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tamquam 17
mortuus. Et posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere.
Ego sum primus, & nouissimus, & viuus, & fui mortuus, & ecce sum 18
viuens in sæcula sæculorum, & habeo claues mortis & inferni. Scri- 19
be ergò quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri post hæc. Sacra- 20
mentum septem stellarum, quas vidisti in dextera mea, & septem
candelabra aurea. Septem stellæ, angeli sunt septem Ecclesiarum:
& candelabra septem, septem Ecclesiæ sunt.

Versic. 1.

Apocalypsis.

APocalypsis Iesu Christi. Apocalypsis idem est quod Reuelatio, quo nomine vtitur Paulus. 1. Corint. 14. *Vnusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, Apocalypsin habet.* Et Galat. 1. *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationem Iesu Christi.* In cuius loci explicatione Hiero. hæc inquit: Verbum quoque ipsum ἀποκαλύψεως, id est, Reuelationis, propriè Scripturarum est, & à nullo sapientium sæculi apud Grçcos vsurpatum. Vnde mihi videtur, quemadmodum in alijs verbis, quæ de Hebræo in Grçcum lxx. interpretes transtulerunt, ita & in hoc, magnopere esse conatos vt proprietatem peregrini sermonis exprimerent noua nouis rebus verba fingentes, & sonare cum quid tectum, & velatum ablato desuper operimento ostenditur, & profertur in lucem, &c. Quod rectè, atque accuratè ab Hieronymo obseruatum est, neque enim de verbo ipso ἀποκαλύπτω, loquitur, quod & in Ethnicorum libris, & nostris sæpe reperitur, sed de nomine ab eo deducto, quod apud ethnicos in vsu non fuit: quemadmodum Beare omnes ante Ciceronem dicebant, &

Beat

Beatus, ipse Beatitudo dicere ausus est, quod aut nemo ante dixerat, aut tunc primùm dici cœperat. More autem prophetarum incipit, qui initio, vt autoritatem verbis suis concilient, & nomen suum indicant, & à quo prophetiam acceperint, & ad quos vaticinentur. Vt, *Visio Isaiæ filij Amos, quam vidit super Iudam, & Ierusalem.* Cum dicit, Visio, reuelationem se accepisse docet à Deo. Vnde statim ait: *Audite cœli, & auribus percipe terra, quoniam Dominus locutus est.* Interdum etiam
2 apertiùs: *Verbum Domini, quod factum est ad Hosee filium Beeri, &c.* † Ita Iohannes docet à quo hanc reuelationem, & prophetiam acceperit, nempe à Iesu Christo: & quamuis non ab ipso proximè, sed per angelum acceperit, vt priores prophetæ, tamen Iesu Christi dicitur, quoniam angelus non eius autor est, sed nuntius. Hãc autem Deum patrem dedisse dicit Christo *Palàm facere seruis suis* per ministerium Iohannis, ad quem eam misit Christus per angelum. *Seruis suis*, id est, omnibus Christianis, & propriè septem Ecclesijs, de quibus mox locuturus est. Quo verbo indicat ad quos hæc prophetia dirigatur. Nec dicit: Hæc est Apocalypsis Iesu Christi, sed de more prophetarum: *Apocalypsis Iesu Christi*, vt: *Verbum Domini, quod factum est ad Hosee, &c.* Immò & more Euangelistarum: *Liber generationis Iesu Christi: Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei.* Ceterum, peruulgata illa Græcorum phrasis est, vt dicant Facere pro, Ad faciendum, siue vt faciat, vt Matth. 5. *Nolite putare quoniam veni soluere legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere.* Et Luc. 1. *Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti.* Grecè: ποιῆσαι ἔλεος. &c. Sed & Latini poëtæ dicunt. Phrasis.

Virg. 1. Æne.

Non nos aut ferro Lybicos populare Penates
Venimus: aut raptas ad littora vertere prædas.

3 Ita nunc: *Palàm facere*, id est, Ad palàm faciendum. † Sed quæstio ex his verbis oritur, quomodo dicat patrem dedisse hanc reuelationem Christo Domino, perinde ac si de propheta aliquo, aut de angelo prophetiæ nuntio loqueretur. Potest ex Bedæ dictis responderi, qui ait: Cuius reuelationem mysterij Iohannes more suo filij gloriam ad patrem referens, Iesum Christum à Deo percepisse testatur. &c. Scimus sanè de homine Christo verba fieri, ei namque quatenus Deus est, reuelatio fieri non potest: quæ est omnium ferè expositorum responsio. Scimus etiam, sicut ait Beda, Iohannem in Euangelio solere quæ filij sunt patri accepta referre, vt cum ait cap. 7. *Mea doctrina non est mea, sed eius, qui misit me.* Et cap. 14. *Verba, quæ ego loquor vobis, à me ipso non loquor. Pater autem in me manens ipse facit opera.* Verùm hoc nihil quidem hoc loco prodest, videtur enim aliquid Christo tribui, quod conuenire non possit, vt scilicet ei, fiat reuelatio, cum nemo sit qui nesciat Christum, vt hominẽ, etiam cum mortalis erat, omnia perspicuè, plenéque cognouisse quæ in Ecclesia futura sunt. Thomas ita respondet: non esse intelligendum ita illi tunc fuisse hæc reuelata, vt ante ignoraret, sed ideò dictum esse, Dedit, vt

ostendat Christum hominem non hęc ex natura habuisse, sed ex gratia.† Sed melius respondebimus, dici datam esse reuelationem, non 4
quòd tunc acceperit quòd à conceptione sua cognouerat, sed quòd tunc id hominibus notum fuit, Iohanni quidem per angelum, reliquis per Iohannem. Vsitatum enim est in Scriptura, vt res tunc fieri dicatur, cum hominibus innotescit, vt docuit S. Thom. 1. part. quæst. 24. Art. 3. & 3. part. quæst. 13. Art. 2. ad. 1. & quæst. 24. Art. 1. ad. 3. probat ex Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Hanc enim potestatem etiam ante mortem habebat datam à patre, Ioh. 13. *Sciens quod omnia dedit ei pater in manus.* Verùm planior etiam erit responsio, & expeditior, si ita exponamus: patrem dedisse Christo hanc reuelationem, non eo tempore, quo ipsi Iohanni per angelum significauit, sed cum primum conceptus est, ei præcepit vt suo tempore per Iohannem hæc Ecclesijs prædiceret. Ita passim loquitur Dominus in Euang. Iohan. 3. *Quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur.* Iohann. 5. *Pater enim diligit filium, & omnia demonstrat ei, quæ ipse facit.* Et capit. 18. *Calicem, quem dedit mihi pater, non vis vt bibam illum?*

Regula.

Versic. 1. † *Quæ oportet fieri cito.* Dedit illi reuelationem vt ipse palàm faceret seruis suis res non ambiguas, aut incertas, sed citò faciēdas. Quo- 5
modo autem citò fient, cum pleraque in Apocalypsi ad consummationem sæculi, & ad Antichristi tempora pertineant? Communis ferè expositio est, citò fieri, quia breue est tempus præsentis sæculi, nec diu differri potest quod in eo futurum est. Citò (inquit Haymo) id est, in præsenti tempore. Omne enim tempus præsentis vitæ comparatum æternitati quasi vnius horæ paruissimum est momentum. Vnde & idem Iohannes in epistola sua dicit de hoc longissimo tempore: *Filioli, nouissima hora est,* &c. 1. Ioh. 2. Et est quidem hoc verum, sed nunc hoc etiam dicere possumus, id quod incipitur, iam fit. Cum ergo illæ persecutiones Ecclesiarum, & reliqua, quæ prioribus tribus capitibus commemorantur, citò incipi deberent, rectè ait: *Quæ oportet fieri citò*, & si citò non essent finienda. † Ita pro- 6
bat communis consuetudo sermonis, & consuetudo Scripturæ. Vt illud quod Psalm. 2. dictum est: *Astiterunt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominum, & aduersus Christum eius*: fiebat cum Herodes, & Pilatus insurrexerunt aduersus Dominum Iesum, vt apostoli docent Act. 4. quia tunc cœpit impleri illa prophetia, quæ tamen vsque ad hæc tempora, & vsque ad finem sæculi extenditur. Notanda est etiam proprietas in scripturis verbi, *Oportet*, quod sæpe necessitatem quamdam affert, nec significat expedire vt aliquid fiat, sed necesse esse vt fiat, aut non posse non fieri. Mat. 26. *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?* Act. 1. *Viri fratres, oportet impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid de Iuda.* Et capit. 4. *Quia non est aliud nomen sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

Citò.

Oportet.

Et

7 *Et significauit mittens per angelum suum.* Non placet quorundam in- *Versic.* 1.
terpretatio, Significauit, idest, signis, & obscuritate figurarum
ostendit: sed simpliciter accipitur pro eo quod est, Manifestauit.
Constat enim ita hæc tradita fuisse Iohanni, vt optimè omnia intel-
lexerit. Ambrosius: Dominus Iesus angelum suum misit, & per
eumdem angelum seruo suo Iohanni manifestauit quæ oportet fieri
citò. Si quis autem ambiguum esse verbum, ἐσήμανεν, quod hic legi-
tur, dicat, atque idcircò duplicem esse sensum, id est, Sigillauit, &
indicauit, & sequi malit expositionem quam reieci modo, quoniam
Beda exposuit in hunc modum: Et significauit, mysticis eamdem
Apocalypsin dictis innexuit, ne cunctis manifesta vilesceret, &c.
sciat imposuisse illi, & alijs verbum Signo, quod apud Latinos am-
biguum est, vt vel indicare significet, vel sigillo obsignare, siue clau-
8 dere, † At in Græco nulla est ambiguitas, nusquam enim ponitur in Signo.
Scriptura verbum σημαίνω, vt significet obsignare sigillo, sed sem- σημαί-
per, verbum σφραγίζω, etiam in eo loco, quem pro se adduxit ex νω.
Apoc. 22. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Et cap. 20. *Et clausit,
& signauit super illum.* Et cap. 10: *signa quæ locuta sunt septem tonitrua.*
Et. cap. 7: *Quo ad vsque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum?*
illo enim signo frontis, quasi sigillo quodam, obsignabantur, vt ser-
ui Dei esse cognoscerentur. Et quod sæpe repetitur in eodem
capite: *Duodecim millia signati.* Et. capit. 5. *Et vidi in dextera sedentis
in throno librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.* Denique
vbicumque in nouo testamento legimus hoc verbum Signo, semper
est in Græco σφραγίζω. Similiter est in Græco apud Danielem cap.
12. vbi ait: *Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.*
Et postea: *Vide Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones.* Et cap. 8:
Tu ergò Visionem signa, quia post multos dies erit. Contra: vbi ponitur
verbum Significo, quod est Indico, Declaro, solet sæpe poni ver-
bum σημαίνω, vt Iohan. 12. &. 18: Significans qua morte esset mori-
turus, & capit. 19: *Hoc autem dixit significans qua morte clarificaturus
esset Deum.* Acto. 11: *Significabat per Spiritum sanctum famem magnam.*
&c. Et. capit. 25: *Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, & causas
eius non significare.* Ex quo manifestissimum est non aliter locum in-
telligi debere quàm à nobis expositus est: præsertim cum interpres
ipse palàm ostenderit quomodo intellexerit verbum significare,
cum pro eo quod est δηλοῦν, id est, manifestare, soleat vertere Signi-
ficare. Vt. 1. Corin. 1: *Significatum est enim mihi de vobis fratres mei ab ijs,
qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos* Hebræ. 9: *Hoc significante
9 Spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorum viam.* &c. † Videmus
autem hic, vt Arethas, & Haymo adnotauerunt, Christi
diuinitatem indicari ab Euangelista. Etenim quanuis de eo,
vt de homine locutus fuerat: Apocalypsis Iesu Christi, quam dedit
ei Deus: nunc alteram eius naturam ostendit, cum seruos eum habe-
re, & angelos dicit. Sic enim dictum est de Christo: *Mittens per ange-*

lum suum, sicut Deo dicitur Psal. 103. *Qui facis angelos tuos spiritus.*

Versic.2.

Qui testimonium perhibuit verbo Dei. Testimonium alicui perhibere,
aut dare, aut reddere, aut testem alicui esse, significat pro eo testifi-
cari, & in fauorem eius testimonium dicere. Luc.4. *Cœpit autem dice-
re ad illos: Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris. Et omnes
testimonium illi dabant*, id est, ita esse confirmabant. Iohan. 1. † *Hic ve-* 10
nit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, id est, vt de Chri-
sto testificaretur quæ vera esse cognouerat. Ibidem: *Iohannes testimo-
nium perhibet de ipso, & clamat dicens: Hic erat quem dixi: Qui post me ven-
turus est, ante me factus est.* Et cap.5. *Vos misistis ad Iohannem & testimo-
nium perhibuit veritati.* Ita etiam Dominus dixit Actor. 1. *Et eritis mi-
hi testes in Ierusalem, & omni Iudæa, &c.* Porrò Verbum Dei aut pro
doctrina, siue prædicatione Euangelij accipi potest, aut pro ipso fi-
lio Dei: magísque pro filio Dei accipi debet, quod indicat in Græ-
co articulus præpositus. Iohannes ergò testimonium perhibuit Ver-
bo Dei, siue, vt est in Græco, testificatus est Verbum Dei, quoniam
ipsius Diuinitatem vbique prædicauit. † Deinde vt magis explicet 11
quod dicit, addit: *Testimonium Iesu Christi:* quasi dicat, Testimonium,
quod perhibuit Verbo Dei, est testimonium Iesu Christi, idẽ enim
est Verbum Dei qui & Iesus Christus, & quæcumque de Verbo Dei
dixit, de Iesu Christo & intellexit, & intelligi voluit. At non est te-
stificatus de eo quæ ab alijs accepit, aut incerto rumore cognoue-
rat, sed *quæcumque vidit*, id est, ea, quæ vidit, docuit de eius operibus,
& miraculis. Sed sciendum est, tam Verbum Dei, quàm sequentia
apud Græcos Accusatiui casus esse, & cum coniunctione legi in
hunc modum: *Qui testificatus est Verbum Dei, & testimonium Iesu Chri-
sti, & quæcumque vidit.* Sed sensus est idem in nostra translatione, vt
iam explicauimus. † In quibusdam codicibus Græcis additur, vt ad- 12
notat Arethas, *Et quæcúmque audiuit, & quæ oportet fieri post hæc.* Sed re-
dundare hæc videntur. Hoc conuenit cum illo cap.19. *Et qui vidit, te-
stimonium perhibuit.* Et cum initio primæ Epistolæ: *Quod audiuimus,
quod vidimus oculis nostris, &c.* Hoc testimonium, de quo nunc Iohan-
nes loquitur, Ambrosius refert ad illud, quod scripsit in Euangelio:
In principio erat Verbum, &c. Beda ad illud: *Et vidimus gloriam eius,
gloriam quasi vnigeniti à patre.* At hoc referri debet ad has senten-
tias viua voce ab Apostolo traditas fidelibus, non ad eas, vt in
Euangelio scriptæ sunt: multò enim certius est Euangelium scri-
ptum esse post Apocalypsin postquam de exilio reuersus est, vt tra-
dunt Eusebius libr.3. Hist. cap.24. Hieronymus in Catalago, Augu-
stinus, & Beda in Ioh. & multi alij. Quare non tàm firmiter probari
videtur ex his quidem verbis (quod tamen nos iam alijs rationibus
abundè confirmauimus) autorem Apocalypsis esse Iohãnem Euan-
gelistam, quàm Beda & Ambrosius putant. † Mihi tamen hoc idem 13
probabilissimè colligi videtur alia ratione, nempe quod Iohannes
scriptor Apocalypsis testimonium perhibuerit prædicatione sua de

Testimoniũ perhibere, & testem esse alicui.

Verbũ Dei.

Verbo

Verbo Dei Iesu Christo,& docuerit quæcumque vidit, quod Apostolo optimè conuenit, de Iohanne autem illo presbytero quis dicere poterit? aut vnde docebit eum spectatorem, & prædicatorem fuisse vitæ,& operum, ac miraculorum Christi.

Beatus qui legit,& audit. Quasi dicat, Magnopere expedit legētibus siue audientibus hanc prophetiam, seruare quæ in ea scripta sunt, quoniam qui eius monitis non paruerint, peribunt omninò, & æternis suppliciis punientur. Itaque vtrumque iungendum est: *Beatus qui legit,& audit,& seruat*: non enim dixit, Audit pro Obedit, sed ita vt Luc. 11. *Beati qui audiunt verbum Dei,& custodiunt illud*: & perinde est, Versic. 3.
14 ac si diceret: Beatus qui legit, siue audit,& seruat ea: † quoniam enim omnes legere non poterant, sed eruditiores, oportuit addere: *Et audit.* Et quoniam multò plures audiunt quàm legunt, Græcè scriptum est: *Beatus qui legit,& qui audiunt verba prophetiæ,& seruant,&c.*

Tempus enim propè est. Citò enim hæc fieri incipient, quod addidit vt attentiores eos, & vigilatiores redderet prædictione imminentium persecutionum,& vt magis excitaret spe vicini præmij. Verum hoc animaduertamus in Græco non esse χρόνος, sed καιρὸς, quod propriè occasionem, siue opportunitatem temporis significat, quo nomine tectè hanc subindicare videtur sententiam: Persecutiones, & calamitates, quæ instant, & impendent filijs Ecclesiæ, non tam calamitates censendæ sunt, quàm occasio quædam optima magnorum præmiorum,& æternarum coronarum, quam si quis elabi sinat, magnis se bonis priuabit, & in magna mala incidet. Vidit hoc Arethas, qui exposuit: † Tempus siue opportunitas propinqua est ad Versic. 3. χρόνος, & καιρός.
15 beatitudinem. Inde Act. 1. vbi habemus: *Non est vestrum nosse tempora, vel momenta* in Græco est χρόνους, ἢ καιροὺς. Quem locum citans Augu. epist. 78. ad Hesych. ita inquit: καιροὺς, appellant Græci tempora quidem, non tamen quæ in spatiorum voluminibus transeunt, sed quæ in rebus ad aliquid opportunis, vel importunis sentiuntur, sicut messis, vindemia, calor, frigus, bellum, & si qua simili χρόνους, autem ipsa spatia temporum vocant.

Iohannes septem Ecclesijs quæ sunt in Asia. Asiam minorem intelligit, Versi. 4. in qua sunt septem vrbes, de quibus hic loquitur, & est pars maioris Asiæ, vt videmus apud Ptole. lib. 5. Geogr. cap. 2. Sed quæritur cur ad has potius scribat, quàm ad alias? † Ad hoc Beda ita respondet:
16 Per has septem Ecclesias omni Ecclesiæ scribit. Solet enim vniuersitas septenario numero designari, quod septem diebus cunctum hoc seculi tempus euoluatur, &c. Eadem est sententia Arethæ. Verùm non est hoc ita intelligendum, quasi non propriè scribat septem Ecclesijs, quas nominat, quod falsum est: sed significant autores ea, quæ his dicuntur, conuenire in omnes Ecclesias, & ad omnes posse accommodari, ideoque Apostolum in his septem, reliquas etiam comprehendere voluisse, quas non nominauit. Scripsit autem propriè ad has septem Ecclesias, quarum maxima, & quasi

metropolis erat Ephesus, quòd sibi in diuisione terrarum obtigerant, & in illis diu docuerat, vt rectè ait Haymo.

Vers. 4. *Gratia vobis & pax.* Vt in scriptione prophetiæ prophetarum mo- 17
rem secutus est, ita nunc quasi epistolam scribens morem reliquorum Apostolorum in epistolarum initio imitatur, ita enim Paulus, & alij epistolas exordiuntur. Quod autem verbum subaudiri hoc loco oporteat, Petrus docet, qui in priori epistola ait: *Gratia vobis & pax multiplicetur:* in posteriore: *Gratia vobis, & pax adimpleatur:* quod idem significat, vtroque enim loco est πληθυνθάη: In gratia, & pace omnia bona precatur, sed prius gratiam, id est, remissionem peccatorum, & amicitiam cum Deo, deinde pacem, id est, tranquillitatem spiritus, quia sine gratia pax vera esse non potest, sicut scriptum est Isai. 57. *Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.* Hinc Psalm. 71. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis.* & Isai. 32. *Et erit opus iustitiæ pax.*

Vers. 4. *Ab eo qui est, qui erat, & qui venturus est.* † Nonnulli hæc omnia ad 18
Christum referunt: ipse enim est, & semper erat, & venturus est ad iudicandum viuos, & mortuos. Et diceretur hoc probabilissimè, nisi statim legeremus: *Et à Iesu Christo, qui est testis fidelis.* Alij de Patre accipiunt. Sed si rectè alios huius libri locos consideremus, intelligemus sine dubio in eo, qui est, & erat, & venturus est, totam Trinitatem intelligi, non tamen ita, vt singulæ partes ad singulas personas pertineant, quod inane est, sed omnes partes ad singulas personas: pater enim est, qui est, & qui erat, & qui venturus est, similiter filius, & Spiritus sanctus. Locus apertus est Apocal. 4. *Et requiem non habebant die ac nocte dicentia, Sanctus, Sanctus, Sanctus*
Dominus Deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui venturus est. † Ex hoc 19
similes loci sunt intelligendi, vt cap. 1. *Ego sum A, & Ω, principium, & finis, dicit Dominus Deus, qui est, & qui erat, & qui venturus est.* Et cap. 11. *Et ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum dicentes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es.* Dicitur: Qui est, eo modo quo ipse dixit Exod. 3. *Ego sum qui sum. Sic dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos.* Lxx. vtroque loco verterunt ὁ ὤν, id est, Qui est, siue qui est ens. eo quod ipse solus habeat esse proprium, & aliunde non dependens, & incircumscriptum, & per eum omnia habeant vt sint, Roman. vndecimo. *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula. Amen.* † Eodem vocabulo 20
vtitur Euangelista in locis citatis, ὁ ὤν. Qui erat, dicitur, quoniam semper fuit, quomodo Iohannis primo, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum.* Venturus dicitur, quia tota Trinitas iudicatura est homines in fine sæculi per Iesum Christum. Iudicium enim verè & propriè sanctæ Trinitatis est, sed illud exercet per Christum, cui dedit hanc potestatem, vt homo est. Iohannis quinto. *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio vitam habere in semetipso, & potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est.* Hinc etiam Da-

21 niel 7. cap. loquens de iudicio patrem inducit sedentem. † *Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit.* Deinde eumdem inducit Christo potestatem iudicandi committentem. *Et ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit, & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem; & regnum, &c.* Et Beda, qui hæc verba, in quibus nunc versamur, de patre interpretatur, ait, Deus enim pater & venit, & venturus est in filio. Idem de filio & Spiritu sancto respectu Christi hominis dicendum est. Vide S. Tho. rectè hoc explicantem 3. p. quæst. 59. Artic. 1. & 2.

22 † Quare illud Iohan. 5. *Neque enim pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit filio*, iam ex dictis intelligitur: non iudicat per seipsum iudicium exercens, iudicat tamen per filium, ratum habēs quidquid ille iudicauerit. Quod autem Erasmus adnotauit Græca Euangelistæ verba nullum habere sensum, cũ inciuile est, & audax, tum etiam falsum: ita enim habent: ἀπὸ τῦ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, quod rectè, & sine vllo vitio dictum est. Subauditur enim in singulis ὄντος, vt sit ἀπὸ τῦ ὄντος ὁ ὢν, &c. Hoc cum rectè ita explicetur, nescio cur etiam Gagneius nullum sensum Græca verba habere dixerit. Apostolus enim ipsa Græca verba scripsit, quæ si nullum sensum habent, nihil ille dixit, nihil dixit Spiritus sanctus. Quod si turpe dictu est, dicamus potius Erasmum, & Gagneium nihil dixisse.

23 † *Et à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt.* Septem spiritus multi interpretantur Spiritum sanctum septiformem, cuius septem dona numerantur, vt Primasius episcopus Vticensis, Ambr. Beda, Ambrosius Ansbertus, Rupertus, Haymo, Thomas. Alij (quod idem est) septem spiritus dicunt vocari septem dona Spiritus sancti, vt Victorinus martyr, & Ioachim abbas. Anselmus vtroque modo. At non video quomodo de Spiritu sancto dici possit: Qui in conspectu throni eius sunt. Ipse enim potiùs est in throno, vt Dominus, & Deus, non in conspectu throni, quod more Scripturæ de iis qui Deo ministrant, dici solet, vt mox videbimus. Eadem ratione nec Vers. 4.

24 septem dona hoc loco septem spiritus intelligi possunt. † Multò meliùs sine dubio explicauit Arethas, qui dicit probabilius esse hos septem spiritus esse angelos, qui sunt in conspectu Dei, non vt æquales, sed vt ei ministrantes. At erat huic autori explicandum, cur septem Angeli dicerentur, cum omnes angeli sint in cõspectu throni Dei, aut qui essent hi septem angeli. Ideò Lyranus, qui similiter sensit, ita interpretatus est: A septem spiritibus, id est, ab vniuersitate angelorum, qui ministri sunt nostræ salutis. Videlicet sensit (quod vulgatum est in Scriptura, & quod iam ex Beda diximus nu. 13) numero septenario vniuersitatem intelligi. Verùm hoc probari posset, si semel, aut iterum in Scriptura legeremus septem spiritus, at cùm sæpè legamus, sempérque septem dicantur, non est du-

25 bium certum, definitúmque numerum indicari. † Sunt ergo hi septem spiritus septem angeli magni, & inter ceteros dignitate excel- Septem spiritus.

C 2 lentes,

lentes.quibus humanæ salutis cura demandata est.Cui sententię suffragantur martyr Irenæus,&Alexandrinus Clemens,vt in cap.huius lib.4.testatus est Arethas.Clemens quidem lib.6.Strom.ita inquit: *Septem quidem sunt,quorum est maxima potentia,primogeniti angelorũ principes, & per quos Deus omnibus hominibus prouidet,ideóque oculi Dei, & Christi dicũtur.* Apoc.5 *Et vidi,& ecce in medio throni,& quatuor animaliũ, & in medio seniorum agnum stãtem tanquã occisum,habentem cornua septem, & oculos septem:qui sunt septem spiritus Dei missi in omnẽ terram.* De quibus etiam Zach. 4: *Septem sunt isti oculi Domini, qui discurrunt in vniuersam terram.* † Et cap.8. Apoc.legimus: *Et vidi septem angelos stantes in conspectu Dei,& datæ sunt illis septem tubæ.* Et cap. 15.16.17. septem angeli memorantur quasi curam habentes vniuersæ terræ, vt suis locis videbimus.Atque vt res fiat quàm manifestissima,Tob.12.habemus: *Ego sum Raphael Angelus, vnus ex septem, qui astamus ante Dominum.* Ex quo iam videmus non dici eos astare ante Dominũ, siue esse in conspectu Domini, quasi qui assistunt, & non mittuntur, quomodo illud Dan.7. solet exponi: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei:* sed astare,& esse in cõspectu throni dicuntur, quòd præstò sunt, vt quocumque Deus voluerit mittere,eant,ideóque dicuntur mitti in vniuersam terram & discurrere per vniuersam terram. † Videmus hoc in Raphaële, qui dicit se esse ex septem,qui astant coram Domino,&missus est ad Tobiam. Et Zach.6: *Isti sunt quatuor venti cœli, qui egrediuntur, vt stent coram Dominatore omnis terræ.* Intelliguntur autem in quatuor ventis quatuor monarchiæ, quæ suo quæque tempore missæ sunt à Deo,vt per eas supplicium sumeret de ijs quos punire vellet. Et. c. 3. eiusdem prophetæ. *Et dabo tibi ambulantes de ijs,qui nunc hîc assistunt,* id est dabo tibi ex hoc angelorum numero, qui ante me adstant, aliquos, quorum circumualleris auxilio, & ab omni hostium fraude securus sis, vt ibi exposuit Hieronymus.Eadem de causa Apo.8. septem angeli dicũtur esse in conspectu Dei,quibus datæ sunt septem tubę. Tale etiam est illud.1.Reg.16. *Misitque Saul ad Isai dicens: Stet Dauid in conspectu meo,inuenit enim gratiam in oculis meis,* id est, Veniat vt mihi ministret. † Ex his intelligitur & ex multis alijs locis, Assistere, siue Astare in conspectu alicuius, siue Astare coram aliquo,esse ministrantium. Verùm duo maximè aduersari vidẽtur nostræ expositioni,& Arethę, & Lyrani. Primum, verba ipsa: *Gratia vobis, & pax ab eo,qui erat.&c.* non enim gratia,&pax expectatur ab angelis,siue ab spiritibus creatis,sed ab Spiritu sancto creatore.Propterea Cœlius Pannonius dicit, palàm à vero aberrare qui per septem spiritus septem angelos intelligunt. Alterum est quod statim sequitur: *Et à Iesu Christo, qui est testis fidelis.&c.* nam si per septem spiritus intelligatur Spiritus sanctus septiformis, meritò post eum Christus ponitur, qui vt homo,minor eo est:at si angeli intelligantur,absurdum est Apostolum

Margin numbers: 26 (beside "...stantes in"), 27 (beside "...qui dicit"), 28 (beside "...siue Astare").

Marginal note: Astare, siue esse in conspectu.

ſtolum gratiam,& pacē ſeptem Eccleſijs precari à ſeptem angelis,&
29 quidem prius quàm à Ieſu Chriſto. † Primum facilè diluitur, gratia enim,& pax expectatur primum à Deo,qui autor eſt gratiæ, deinde à creaturis,quibus Deus vtitur inſtrumentis ſanctificationis noſtræ, vt à ſacramentis, & à miniſtris ſacramentorum. Et quoniam ſeptem angeli omnium hominum ſalutem curant, eámque à Deo aſſiduè petunt, & eorum precibus Deus excitatur ad ſanctificandum nos,meritò dicit: *Et à ſeptem ſpiritibus, &c.* Hoc autem ſi alterius expoſitionis patronis abſurdum fortè videbitur,&ipſos tale quippiam dicere neceſſe eſt.Nam ipſam perſonam Spiritus ſancti ſeptem ſpiritus appellari neque probabunt vnquam, nec probari poterit,nemo enim ita loquitur:quare dona Spiritus ſancti intelligere debent,quę
30 magis propriè poſſunt vocari ſeptem ſpiritus. † Tunc ergò ab eis quæremus:quomodo gratia,&pax expectanda ſit à donis creatis?reſpondebúntque quia donis huiuſmodi ſanctificamur.Ita & nos dicemus gratiam,& pacem expectari ab angelis,quòd per eorum preces nobis Deus gratiam largiatur. Eſt & altera reſponſio ſatis ad rem accommodata, vt in gratia, & pace veram amicitiam, ſiue reconciliationem intelligamus, quæ ſolemus fratribus noſtris precari, vt 2.Machabæorum. 1: *Exaudiat orationes veſtras, & reconcilietur vobis.* Precatur igitur illis veram amicitiam, & pacem cum Deo per remiſſionem peccatorum & ſanctificationem: & amicitiam, & pacem cum ſeptem angelis,vt ſemper ab eis diligantur,& adiuuentur. Indicat hoc communis ſermo, redire in gratiam, & ponere in gratia, & nomen ipſum gratiæ,quę ex eo dicitur,quod grati alicui ſimus.Hinc
31 toties dicitur in Scriptura. Inuenire gratiam coram aliquo. † Ad alterum reſpondendum eſt,Chriſti mentionem eſſe factam antequam angelorum,quatenus Deus eſt in illis verbis: *Ab eo,qui eſt, & qui erat, &c.* nunc autem loquitur de eo ſecundùm humanam naturam qua minor eſt angelis. Pſalm. 8. *Minuiſti eum paulò minus ab angelis,* quod ad Chriſtum refert Paul.Hebr.2. Altera etiam cauſa eſt quòd plura de Chriſto dicere parabat: *Qui eſt teſtis fidelis,*& quæ ſequuntur, ideò ne iterum repeteret Chriſtum, maluit angelorum mentionem facere,vt poſtea ſine vlla interruptione de eo loqueretur.Ita Hieronym. in cap.1.Matth.dixit,prius dictum eſſe ab Euangeliſta: Filij Dauid, quàm Filij Abraham, quoniam continuò locuturus erat de Abraham, & iterum eum repetere cogeretur ſi dixiſſet: Filij Abraham,
32 Filij Dauid.† Ordo(inquit Hieronymus) præpoſterus,ſed neceſſariò commutatus.

Qui eſt teſtis fidelis. Hoc iam intelligitur ex ijs,quę dicta ſunt,num. Verſ. 5.
8.&.9.Teſtis fidelis dicitur, quoniam verum teſtimonium reddidit de patre,& fideliter hominibus aperuit patris dignitatem, & voluntatem,& deſiderium ſalutis hominum, & viam ſalutis, ſicut ab ipſo patre accepit.Iohan.17: *Ego te clarificaui ſuper terram, opus conſummaui, quod dediſti mihi vt faciam.* Et poſtea: *Manifeſtaui nomen tuum hominibus,*

quos dedisti mihi de mundo. Sed cum multa de Christo dici possent, cur hoc potiùs dixit quàm aliquid aliud? † Non ab re, sed vt maio- 33
rem huic prophetiæ fidem habeant, & vtilem futuram esse intelligant suę saluti, quandoquidem accepit illam à Iesu Christo, qui semper verum de patre testimonium reddidit, & fideliter homines docuit quidquid à patre accepit vt doceret ad eorum salutem. Præterea vt bono animo sint ad labores persecutionum sustinendos spe futuræ retributionis, Christus enim dixit: *Beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiã, &c.* Et ipse est testis fidelis patris, quare non potest non vera esse eius promissio. † Verùm in Græco cum dupli 34
ci articulo ponitur ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, id est, qui est testis ille, fidelis ille: quod non semper de alijs testibus dicitur cum articulo, vt Actor. 1. *Sed eritis mihi testes in Ierusalem, &c.* Nunc autem de Christo dicitur, vt intelligatur eum esse testem illum egregium, de quo dictum est Isa. 55: *Ecce testem populis dedi eum, ducem, ac præceptorem gentibus.* Et ipse ait Ioh. 18. *Ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum, vt testimonium perhibeam veritati.* † Fidelis ille dicitur, quia plenissimè ve 35
ritatem docuit, & nemo fidelis Dei testis esse potest, nisi ex ipso didicerit, sicut ait Ioh. c. 1. *Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus, qui est in sinu patris, ipse enarrauit.* Inde etiam Matt. 23: *Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, Christus.* Et de eodem Christo Apoc. 3. similiter cum duplici articulo: *Hæc dicit, amen, testis fidelis, & verus.* Dicitur etiam interdum de alijs testibus cum articulo, sed propter insigne testimonium, quod de Deo tradiderunt multa propter veritatem patientes, vt Apoc. 2: *Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos, &c.* de quo suo loco dicemus: qui cũ duplici etiam articulo dicitur testis fidelis. Et Act. 22: *Et cum funderetur sanguis Stephani testi tuis ego astabam.*

Versic. 5. † *Primogenitus mortuorum.* Communis expositorum sententia, est 36
primogenitum mortuorum dici Christum, quoniam primus omnium mortuorum resurrexit non moriturus. Itaque ceteri qui resurrexerunt, iterum mortui sunt, aut si qui non sunt mortui, post eum resurrexerunt. Sed cur ita hoc Ioannes dixerit explicemus. Primogenitus inter fratres dicitur is, qui primus omnium nascitur, atque ideò

Resurrectio natiuitas, & regeneratio dicitur.

Christus, qui primus inter mortuos resurrexit, & de quo eadem de causa scripsit Paulus. 1. Corinth. 15: *Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium*, meritò appellatur primogenitus mortuorum. † Pri- 37
mus autem resurrectione dicitur Primogenitus, aut Primò natus, quia resurrectio natiuitas quædam est, & idcirco regeneratio dici solet, Matth. 19: *Vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, &c.* Vbi hoc etiam notandum, Hebræos non habere huiusmodi compositiones verborum, & Euangelistam (quoniam Hebraicè scripsit) probabile est scripsisse: In generatione, sed Græcus interpres, & Latinus, quoniam non de prima generatione, sermo erat, sed de resurrectione, quæ est iterata generatio, ac natiuitas rectè vertit: *In regeneratione.* Ex quo multi putãt Paulum

Act. 13.

Act. 13. de resurrectione interpretatum esse quod est in Psalm. 2:
38 *Ego hodie genui te*, quia resurrectio est natiuitas quædam. † *Et nos* (inquit) *vobis annuntiamus eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filijs vestris resuscitans Iesum: sicut & in psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu ego hodie genui te.* De quo (neque enim id satis mihi probatur) alio in loco commodiùs dicemus. Verùm hæc Christi appellatio Primogenitus mortuorum, quid pertinet ad id, quod nunc agit Euangelista? Vt qui multa passuri erant, & occidendi à persecutoribus, mortem contemnerent scientes se Christi exemplo fore resurrecturos.

Et princeps regum terræ. Non ita nunc dicitur Christus princeps regum terræ quasi maximus omnium regum tantum, sed quasi imperans illis, ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων. Sicut apud Aristotelem in libro de Mundo, qui exercitui, aut ciuitati, aut domui imperat ἄρχων dicitur στρατιᾶς, siue πόλεως, aut οἴκου: apud Thucididem ma- Versic. 5.
39 gister equitum, id est, equitibus imperans, ἄρχων τῶν ἱππέων. † Ac si diceret Apostolus. Ne timeatis reges tyrannos, Christus enim illis imperat, & eorum opera, vt rex ministris, vtitur ad puniendum quos velit, & ad probandum electos suos. Quantumuis sæuiant, & nocere cupiant, non tamen vobis nocere poterunt, nisi quantum Christus eorum princeps, & Dominus permiserit. Hinc de eo dictum est Apocalypsis decimonono: *Et habet in vestimento, & in femore suo scriptum: Rex regum, & Dominus dominantium.* Et de exercitu Romanorum Christi voluntate misso ad euertendam Ierusalem legimus Matthæi vigesimo secundo: *Rex autem cum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit.*
40 †. Hoc etiam est quod de imperijs terræ scripsit Zacharias capit. sexto: *Isti sunt quatuor venti cœli qui egrediuntur vt stent coram Dominatore omnis terræ*, vt suo loco explicauimus. Dicitur & apud Græcos ἄρχον, qui rei principium, & autor est: quare rectè intelligi potest Christus Prou. 8.
principium, & autor regum, qui de se ait apud Salomonem: *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam.*

Qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Si ita Versic. 5.
legatur vt nos habemus, satis intelligitur cur hoc de Christo hoc loco dicat, nempe vt eiusdem Christi exemplo fideles ad mortem perferendam excitentur, & accendantur. Si enim Christus ita dilexit nos, vt sanguinem etiam funderet, quò nos à peccatis nostris ablueret, & à perpetua damnatione liberaret: æquum etiam est vt nos pro eius amore vsque ad sanguinem certemus, & nullam suppliciorum acerbitatem pertimescamus. Simile est illud primæ Iohan-
41 nis quarto: *Nos ergo diligamus Deum, quoniam ipse prior dilexit nos.* † Et capite tertio. *In hoc cognouimus caritatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.* At non videntur hanc expositionem ferre verba Græca, quæ ita habent:

Τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς, id est, (vt vertit Erasmus) Ei qui dilexit nos, & lauit nos, &c. Quod non hæret rectè cum ijs, quæ præcesserant. Propterea Erasmus ita exposuit: Qui est testis fidelis ei, qui dilexit, nos, & qui lauit nos à peccatis nostris per sanguinem ipsius, vt hæc verba non de Christo dicantur, sed de patre, qui nos lauit à peccatis per sanguinem filij sui. Probabilis hæc expositio videretur, si cum dicit: *Qui est testis fidelis*, continuò subijceret: *Et qui dilexit nos, &c.* At cum potiùs subijciat: *Primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ*, nimis dura est, & violenta. † Hoc loco apud omnes 42
Latinos expositores magnum de hac diuersitate Græci exemplaris silentium est, & codices nostri omnes tàm typis excusi, quàm manuscripti magno consensu habent: *Qui dilexit nos, &c.* Atque hanc lectionem & recentiores enarratores, & veteres probant, ac sequuntur: adeò vt Victorinus etiam, qui Valeriano, & Galieno Imperatoribus floruit anno Domini. 270. eodem modo sine dubio legerit, non enim de patre interpretatur, *Dilexit nos, & lauit nos*, sed de Christo. Ex quo constat Latinos Codices sine dubio Gręcis, qui nunc extant esse longè emendatiores, & ita olim habuisse Græcos vetustiores. Etenim etiam si cum Aretha affirmaremus verba hæc referri ad ea quæ sequuntur: *Ipsi gloria, & imperium, &c.* vt sit sensus: Ipsi gloria s & imperium qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris, durissimè id etiā diceretur cum inter hæc, & illa: *Ipsi gloria*, &c. hæc interiecta sint: *Et fecit nos regnum, & sacerdotes Deo, & patri suo* Vitiata sunt ergo Græca exemplaria, & vera, atque castigata noster interpres, vt semper solet, secutus est: semper enim vertit vt in Græco inuenit, nec potuit quisquam in re tam aperta errare. Sed neque Apostolus scribere potuit quod nihil ad cetera verba pertineret.

Versic. 5. *In sanguine suo.* Vulgatum est apud Hebræos, vt instrumento addatur præpositio In, quæ Latinè redundat, vt Luc. 22. *Domine, si percutimus in gladio?* 1. Reg. 17: *Et nouerit vniuersa Ecclesia hæc, quia non in gladio, neque in hasta saluat Dominus.* Et paulò post: *Præualuitque Dauid aduersum Philistæum in funda, & lapide.*

Versic. 6. *Et fecit nos regnum, & sacerdotes.* † Græci Codices quidam habent: 43
Reges, & sacerdotes, quidam vt nos, *Regnum, & sacerdotes*, atque ita legit Arethas. Fecit autem nos regnum Deo, quia ablutis pretioso sanguine peccatis, & Diabolo expulso Deus regnat in nobis. Ambrosius: Regnum ergo Dei ex hominibus Christus fecit, quando eos tales constituit, in quibus ipse cum Patre, & Spiritu sancto inhabitare, & regnare dignaretur, &c. Si autem Reges legendum esset: diceremus fecisse nos reges, vt videlicet nulli pareremus (quod regum est) sed soli Deo seruiremus, & propter eum hominibus, ijs tantum, quibus nos ipse parere voluisset, quod ex eo fit quod ipse regnat in nobis. Et ferè idem sensus est, confirmatúrque ex eo, quod ait. ca. 5: *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes, & regnabimus super terram.*

Christiani quomodo sint sacerdotes.

† Quomodo autem sacerdotes Dei facti simus eleganter his verbis 44
explicauit

explicauit Ambrosius: *Sacerdotes ergo Dei electi dicuntur, eo quòd mem-*
bra sint summi sacerdotis, de quo Psalmista loquitur dicens: Tu es sacerdos in *Psa.109.*
æternum secundùm ordinem Melchisedec. Possunt & aliter electi Dei sa-
cerdotes Dei dici, eo quòd semetipsos quotidie per compunctio-
nem cordis, & orationes, ceteráque bona offerant Deo, sicut dicit *Psal.50.*
Psalmista: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Est & sacrificium lau-
dis, quod quotidie offerre Deo sancta Ecclesia consueuit, de quo *Psal.49.*
idem Propheta loquitur dicens: *Immola Deo sacrificium laudis.* Et ite-
rum: *Sacrificium laudis honorificabit me.* &c. Ita etiam exponit Haymo, *Psal.49.*
& Beda hic, & in locum Petri continuò indicandum. De hoc eodem
sacerdotio Petrus scribit. 1. Ep. 2: *Vos autem genus electum, regale sacer-*
45 *dotium, gens sancta, populus acquisitionis:* &c. †His duobus locis Luthera-
ni abutuntur, vt confirment omnes Christianos verè esse sacerdo-
tes, & conficere posse corpus, & sanguinem Domini nostri Iesu
Christi: quod à suo principe Luthero in lib. de Instituendis mini-
stris ad Pragenses, acceperunt. Nec nunc de veritate catholica agi-
mus, quam egregiè aduersus hęreticos tuentur scriptores huius æta-
tis, & inter alios noster Robertus Bellarminus in secundo Tomo
suarum Controuersiarum lib. primo, de sacramentis in genere. cap.
25. & Alfonsus Castrus lib. 13. contra hæreses, V. Sacerdotium, Hæ-
resi prima. Sed quærimus an possit ex hoc loco refutari hæresis hæc
Lutheranorum. Et quidē omnes Catholici expositores hunc locum
de sacerdotio Metaphoricè dicto interpretātur, quomodo Ambro-
sium interpretatum esse diximus: sed eorum expositionem contem-
nunt hæretici, nec negant sacrificium esse cor contritum, & humi-
liatum, & reliqua quæ retulimus, sed contendunt Iohannem non
46 de Metaphorico, sed de vero agere sacerdotio. † Errant tamen ne-
scientes Scripturas, neque virtutem Dei: nam Iohannes, quemad-
modum & Petrus, planè ad verba illa alludit Exod. 19: *Si ergo audie-*
ritis vocem meam, & custodieritis pactum meum, eritis mihi in peculium de
cunctis populis, mea est enim omnis terra: & vos eritis mihi in regnum sa-
cerdotale, & gens sancta. Petrum quidem huc allusisse dubitari non
potest, eadem enim verba sunt apud illum in translatione LXX. Sed
nec de Iohanne dubitare licet, similiter enim loquuntur de regno,
& sacerdotio, & vterque ad populum Christianum transfert, quod
olim erat promissum populo Iudæorum. Dicant ergo hæretici, v-
trùm regnum, & reges propriè hic sumantur, an Metaphoricè? Cúm-
que negare non possint Metaphoricè dici, cogentur etiam confite-
ri & sacerdotium & sacerdotes dici Metaphoricè, totámque sen-
47 tentiam esse figuratam. † Atque eodem modo vtrumque accipien-
dum esse, vel ex hoc intelligitur, quòd vbi nos habemus iuxta
Hebræum, *Regnum sacerdotale*, Septuaginta interpretes verterunt,
Sacerdotium regale, quod idem significat: nam & Petrus translatio-
nem Septuaginta secutus est, quam non sequeretur, nisi videret
esse illud idem, quod Spiritus sanctus Hebraicè dixerat per Mosem.

Insania Lutheranorū omnes christianos verè sacerdotes esse cōtēdentiū.

Præterea similia verba, aut eadem potius dicta sunt olim filiis Israel,
& tamen non erant in illis omnes sacerdotes, sed tantum qui erant
ex semine Aharō: ergo nec in populo Christiano Iohānes intellexit
omnes esse sacerdotes. Verùm ego non verebor hoc illis dare, sacer-
dotes, & sacerdotium his locis propriè accipi, quod forsasse non
minus propriè, & Scripturæ conuenienter dicemus. † Sed sciendum 48
Regula est hanc esse Scripturæ consuetudinem, vt sæpe quod omnibus di-
cere videtur, non omnibus dicat, sed quibusdam ex illo numero,
quibus illud conuenit, vt docet Augustinus Epist. 48. ad Vincētium,
& in lib. de Vnitate Ecclesiæ, cap. 12. & in libro contra Donatistas
post collationem cap. 20. Hinc in epistolis Apostolorum videmus
eumdem populum nunc laudari, nunc reprehendi, sicut & Hierony-
mus docet Isa. 62. in illud, *Quare errare nos fecisti. In epistola* (inquit)
*quam scribit Paulus ad Corinthios, cùm ad vnius scribatur populum ciuita-
tis, pro varietate habitantium, id est, sanctorum, & peccatorum, nunc laudat
eos, nunc corripit, nunc docet, nunc reprehendit, &c.* vt 1 Corinth. 3. *Cùm
enim sint inter vos zelus, & contentio, nonne carnales estis?* † Et tamen non 49
omnibus hoc dicitur, multi enim erant in illo populo, qui carnales
non erant, quibus cap. primo dixit: *Gratias ago Deo meo semper pro vo-
bis in gratia quæ data est vobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti
estis in illo, in omni verbo & scientia, &c.* Hinc intelligitur illud Iacob.
quinto: *Confitemini alterutrum peccata vestra:* neque enim dicit, vt cui-
uis peccata confiteantur, sed quibusdam, quibus ex officio conue-
nit, id est sacerdotibus potestatem habentibus. Cùm igitur ait Io-
hannes: *Et fecit nos regnum & sacerdotes*, hoc significat: Desiit regna-
re in incredulis Iudæis, & transtulit ad nos regnum, & sacerdotium,
neque enim regnat in aliis, nisi in nobis, neque habet in alio popu-
lo sacerdotes, nisi in populo Christiano, quem verè fecit peculium
suum. † Ex hoc autem ineptè colligitur omnes esse sacerdotes, si-
cut si diceremus: In populo Salmanticensi sunt nobiles, & docti, 50
ridiculum esset ex eo colligere omnes, qui sunt Salmanticæ, nobi-
les esse, atque doctos. Denique etiam si dicat fecisse nos regnū Deo,
non ideò dixit, omnes esse regnum Dei, quia Deus non in omnibus
Christianis regnat, sed tantum in iustis: dixit id tamen quia non re-
gnat, nisi in populo Christiano: ita sacerdotes esse dixit, non omnes,
sed eos qui peculiariter consecrati sunt, iuxta Euangelicam, & Apo-
stolicam traditionem, & per consecrationem potestatem accepe-
runt conficiendi sacram Eucharistiam. Atque hoc scripturam signi-
ficasse intelligimus ex Exo. 19. vbi ita habetur ad verbum: *Et vos eri-
tis mihi regnum sacerdotium*, id est, gens, in qua ego regnem, & sacerdo-
tes habeam. † Confirmat hoc etiam optimè quod Hosee quarto. 53
Synagogæ eidem dictum est: *Quia tu scientiam repulisti, repellam te ne
sacerdotio fungaris mihi. Et oblita es legis Domini, obliuiscar filiorum tuo-*
Versic. 6. *rum, & ego.*
Regula *Deo & patri suo.* Frequenter Apostoli de patre loquētes postquam

cum

eum Deum dixerunt, nomen patris addunt, quod videtur expositio-
nis causa fieri, sed magis fit, vt ardentius ametur, & sanctius honore-
tur eo quod pater est eius a quo tanta bona accepimus, & ad hęc no-
bis beneficia conferenda ab ipso patre missus est. 2. Corinth. 1: *Bene-
dictus Deus, & pater Domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, &
Deus totius consolationis.* 1. Corint. 15: *Deinde finis, cum tradiderit regnum
Deo, & Patri.* Significat autem nunc apud Iohannem: *Deo & patri,* In
obsequium & in honorem Dei, & patris.

52 *Ipsi gloria, & imperium.* † Hæc ei optare debemus, vt omnes eum Versic. 6.
adorent, & colant, & ipse omnibus imperet. Ex quo tacitè ostendit,
omnia esse æquo animo perferenda à fidelibus, vt Christus vbique
glorificetur & regnet.

Ecce venit cum nubibus. Hactenus quasi proœmium posuit, nunc Versic. 7.
iam prophetiam ipsam exorditur. Cum autem dicit, *Cum nubibus,* fa-
cile ostendit se de extremo Christi aduentu ad iudicium verba fac-
re. Legimus enim Matth. 24: *Et videbunt filium hominis venientem in nu-
bibus cæli cum virtute multa, & maiestate.* Et Acto. 1: *Et nubes suscepit
eum ab oculis eorum. Cumque intuerentur in cælum euntem illum, ecce duo
viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilæi, quid
statis aspicientes in cælum? Hic Iesus qui assumptus est a vobis in cælum, sic
53 veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum?* † Optimum vero,
& accommodatissimum prophetiæ initium, vt cum sit multa dictu-
rus de persecutionibus fidelium, Christum citò venturum esse dicat
ad iudicium, vt & impij terreantur, & iusti spe tantæ mercedis, & vi-
cinæ libertatis ad pietatem excitentur. *Ecce venit,* perinde est ac si Ecce
diceret: citò aderit, putate eum iam venire: non enim solet dici, Ec-
ce, præsertim cum verbo præsentis temporis, nisi cum res propinqua
est, & quasi oculis spectatur. Vt Gen. 24: *Necdum intra se verba com-
pleuerat, & ecce Rebecca egrediebatur.* Et Matth. 2: *Cum natus esset Iesus
in Bethlehem Iudæ in diebus Herodis regis: ecce magi ab Oriente venerunt
Ierosolymam.* Tale est etiam illud: Virgil.
Ecl. 3.

Aadiar [illegible], vel qui venit ecce, Palaemon.

54 † Sed cur dicit citò venturum fuisse diem iudicij, cum tot anni in- Cur dies
ter prophetiam, & iudicium lapsi iam erant? Hæc quæstio soluitur ver- iudicij
bis Petri. 2. Ep. c. 3: *Venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iux-* citò fu
ta proprias concupiscentias ambulantes, dicentes: Vbi est promissio, aut aduen- turus di
tus eius? Ex quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio crea- catur.
turæ, &c. Fortè iam ij venerant, quos prædixit Petrus, qui venturum
esse diem iudicij negabant, quò & impij licentia fierent deteriores,
& iusti in supplicijs, & persecutionibus deficerent. At quomodo ve-
re dici potuit tunc citò venturum esse diem iudicij? hæc enim quæ-
stio nondum soluta est. Respondeo paulò post solui ab eodem Apo-
stolo. *Vnum verò* (inquit) *hoc non lateat vos carissimi, quia vnus dies
apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus. Non
tardat Dominus promissionem suam, sicut quidam existimant, &c.*

 Quibus

Quibus verbis significat spatium temporis inter prophetiam hanc, & diem iudicij, quamuis nobis longum videatur, Deo tamen breue esse, & æternitati comparatum, quæ post illum diem nos manet, nullius esse momenti. Itaque Deus est qui loquitur per Iohannem, & quamuis hominibus loquatur, magis more suo, quàm more hominũ loquitur: hoc est, non hominum mensura metitur durationem, quibus quæ breuia sunt longissima interdum videntur: sed sua, quæ vera, & semper eadem est. Nam & nos ita loqui solemus: pollicemur nos citò aliquid facturos, nõ vt ille intelligit cui loquimur, sed vt nos intelligimus, qui loquimur. Quod enim mihi citò videtur fieri, illi serò factum videtur. Verùm nec nunc quidem nodus dissolui videtur, cum possit impius respondere: Si citò venturus est dies iudicij, Deo veniet citò, mihi post multos annos venturus est, atque ita nihil mouebitur. † Vt si quis nunc diceret, Post mille annos erit dies iudicij, 55
nihil eos terreret, qui nũc sunt, nihil à vitijs suis auocaret, & tamẽ mille anni ante oculos Dei sicut dies vnus sunt, vt ait Petrus. Vrget quidem obiectio, sed negandum quidem non est Iohannem significasse citò venturum esse Dominum. Nam, vt veteres prophetas omittamus, qui de die iudicij, vt de re proxima locuti sunt, in fine huius prophetiæ nos legimus: *Ecce venio citò, & merces mea mecum est reddere vnicuique secundum opera sua.* Ad hoc ita respondendum videtur, tempus, quod vsque ad diem iudicij superest, quantumcumque sit, re vera breuissimum esse, breue est enim quod transit, & finitur, licet nobis non considerantibus immensam illam durationem, quæ illud consequitur, longum videatur. † Vt si quis in Indiam proficisceretur, breue spatium iudicaret, & verè breue est, quod ab vrbe Salmantica est vsque ad Vlyssiponem, quod tamen longissimum videbitur nihil de India cogitanti. Quare rectè, & propriè prophetæ loquuntur. Nec tamen propterea non terrebit impios hæc de iudicio prophetia: docet enim sine dubio venturum esse diem iudicij, quo seuerè pro peccatis suis puniantur. Deinde si intelligant citò esse venturum, non possunt non moueri: si autem multo tempore differendum putant, & tunc terreri poterunt videntes longum illud tempus breue vocari ab Scriptura. Nam quod longum iudicatur, & tamen breue dicitur, non potest breue dici, nisi comparatione multò longioris durationis. Haud obscurè ergo hæc prophetia docet impios lõgissima futura esse eorum supplicia, nec vnquam finienda. Ceterum in nubibus ascendit, & in nubibus veniet, vt verus Deus, & patri æqualis appareat: nam cum Deus hominibus apparet, nube tegi solet, vt significetur incomprehensibilem eius esse maiestatem. Exod. 16: *Et ecce gloria Domini apparuit in nube.* Locutus est autem Dominus ad Mosem. Et capit. 19: *Iam nunc veniam ad te in caligine nubis.* & 34: *Cúmque descendisset Dominus per nubem, stetit Moses cum eo.*

Et

57 *Et videbit eum omnis oculus.* † In corpore venturum esse iudicem docet, quandoquidem oculis videndus est, talémque vt non solum beatorum oculis videri possit, sed etiam damnandorum. Quod dicit vt magis terreat impios, qui nullo modo effugere eius conspectum poterunt. Atque ideò statim ait. Versic. 7. Vers. 7.

Et qui eum pupugerunt. Ipsi etiam, qui illum crucifixerunt, & lancea militis latus eius aperuerunt, cogentur tunc illum videre in gloria venientem, quantumuis fugere laborent, & aspectu illo terreantur, atque tabescant dolore. Alludit autem sine dubio, vt aiunt Ambrosius, & Thomas, & alij, ad prophetiam Zachariæ duodecimo: *Et aspicient ad me quem confixerunt:* quam cum retulisset idem Iohannes in Euangel. capite decimonono ait: *Et iterum alia scriptura dicit: Videbunt in quem transpixerunt.* εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, quo verbo hic etiam vsus est, vbi interpres vertit: *Pupugerunt.* De quo multa diximus in cap. 12. Zachariæ. Vers. 7.

58 *Et plangent se super eum omnes tribus terræ.* † Non solum Iudæi increduli, sed cæteri omnes, qui vel credere noluerunt, vel credentes opera fide sua digna non fecerunt. Et quidem de Iudæis apertè prædixit Zacharias: *Et aspicient ad me quem confixerunt: & plangent eum planctu quasi super vnigenitum, & dolebunt super eum, vt doleri solet in morte primogeniti.* De omnibus autem ipse Dominus dixit Matth. 24. *Et tunc parebit signum filij hominis in cœlo, & tunc plangent omnes tribus terræ. Plangent se,* pulsabunt se, percutient se, *super eum*, id est, propter eum siue eius causa, nam Super idem est quod Propter, vt videmus in verbis modò ex Zacharia adductis, & alibi sæpe, vt secundi Regum primo: *Et planxerunt, & fleuerunt, & ieiunauerunt vsque ad vesperam super Saul, & super Ionatham filium eius, & super populum Domini, & super domum Israel, eo quòd corruissent gladio.* Et ibidem: *Planxit autem Dauid planctum huiuscemodi super Saul, & super Ionatham. Plangent autem se super eum,* id est, eo quòd illi non crediderunt aut non obedierunt eius legi, & sera (vt ait Beda) semetipsos pœnitentia lamentabuntur. Hoc facient omnes tribus, quia ex omni tribu erunt aliqui, qui damnentur. Super pro Propter. Versi. 7.

59 *Etiam, Amen,* † Pro Etiam est Ναὶ, quòd est aduerbium affirmantis, & significat, Ita est, aut verè, aut certè. Ex quo intelligimus illud Matth. 11: *Abscondisti hæc à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ita pater, quoniam sic placitum est ante te.* Pro Ita, est ναὶ. Quare Ita non est optantis, ac si diceret, Ita fiat pater, sed affirmãtis, ac si diceret: Verè pater ita est. Vnde noster interpres Luc. 10. vbi eadẽ verba sunt vertit: *Etiam pater, quoniam sic placuit ante te.* in Græco similiter est ναὶ. Quod apud Græcos valet ναὶ, valet apud Hebræos Amen, vt toties in Euangelio videmus: *Amen dico vobis.* Videmus hoc etiam Lucæ 21. *Verè dico vobis, quia vidua hæc pauper plus omnibus misit.* Pro quo Marci capite duodecimo, ait: *Amen dico vobis quoniam vidua* Ναὶ. Ita etiam. Amen.

hec paulo plus omnibus misit. Et Leuitic. 11. *Ita dico vobis requiretur ab*
hac generatione Pro Ita est, ναὶ, pro quo tamen Matthæus caput. 23.
dixit: *Amen dico vobis venient hæc omnia super generationem istam*. Est
etiam Amen confirmantis quod ab altero dictum est, vt 1. Corinth.
14. *Si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ quomodo dicet, Amen su-*
per tuam benedictionem? † Quare hæc geminatio, *Etiam, Amen*: magis 60
auget affirmationem, est enim perinde ac si diceretur, Amen amen,
quod sæpe Dominus repetit in Euangelio cum rem valde vtilem,
& difficilem creditu seriò confirmare vult: geminationes enim hu-
iusmodi semper augent apud Hebræos, vt latè ostendit Sophon. 1.
Reg. numer. 5. 6. 7. Haymo: Dicit ergo Etiam, amen, ac si diceret in-
geminando: verum est, verum est, & mutari non potest, &c. Tantum
quærendum videtur cur nunc vocabula duarum linguarum com-
miscuerit, cum dicere posset ναὶ, ναὶ, aut, Amen, amen: quod
iam ex Euangelio vbique notum erat in Ecclesia. Causa est, quòd id
quod dicebat, in omnium linguarum hominibus confirmandum e-
rat: videlicet omnes nationes, & omnium linguarum homines ven-
turos esse ad iudicium, visuros Christum venientem, & ex omni-
bus tribubus futuros qui plangerent se super eum. Nam vt titulus
crucis tribus linguis celebrioribus in terra, & omnibus ferè homi-
nibus communibus scriptus est, vt ab omnibus intelligeretur, & om-
nibus crucifixum fuisse Christum constaret: ita nunc eadem ratio-
ne vtitur affirmatione Hebraica Amen, & ναὶ, qui Græcis & Lati-
nis communis est, vt apud Ciceronem in quarta Academ: Quod
si Geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in
docendo, vos ipsi vt dicitis, næ ille longùm aberit ab argumentis
credat Philosophorum. Et alibi sæpe. Est ergo ac si diceret Iohan-
nes: omnes nationes, & omnes linguæ, hoc quod dixi, verum esse re
ipsa videbunt.

Versic. 8. *Ego sum A, & Ω.* Quid hæc significent ipse continuò docet: *Prin-* 61
cipium, & finis. Et enim A in Græco Alphabeto prima litera, & Ω,
vltima. Et quoniam Græco sermone scribebat, non solùm Græci
Alphabeti literis vsus est, sed etiam more Græcorum, qui literis nu-
merant, & quod primum est A vocant, quod vltimum, Ω, vt in libris
Iliadis, & Odysseæ videmus. Vnde etiam Alpha vocari solet qui in
Lib. 2 re quaque præcipuus & primus est. Vt apud Martialem:
Epig. a. *Non ipse Codrus Alpha penulatorum.* Qua de re, & cur A, primum
97. locum obtinuerit, vide Erasmum in Prouerbio: Alpha pennulato-
rum, vbi id ex Plutarcho, & ex Ammonio docet. Quorsum autem
hæc dicantur, non rectè intelligetur, nisi intelligatur quis dicat.
† Atque hoc nobis nō videbitur facile explicatu, cum nunc filius lo- 62
qui videatur vt plerique sentiunt: nos autem num. 14. & 15. dixeri-
mus hæc verba, *qui est, & qui erat, &c.* non de filio, aut de patre, sed
de tota Trinitate dicta esse. Sed nunc idem dicimus, satis enim lo-
co indicato confirmatum est. Loquitur igitur (vt etiam abbati Ioa-

chim

chim visum est) tota Trinitas, quæ Iohanni inspirabat illa verba, *Ecce venit cum nubibus, &c.* & quoniam id valdè affirmauerat, nunc causam docet. *Ego sum A, & Ω.* id est, Quemadmodum ego primus omnium sum, & omnes homines creaui, ita etiam sum finis: ad quem omnes tandem venturi sunt, vt iudicentur, & digna suis factis recipiant: quod tunc fiet, cum in fine sæculi Iesus Christus apparuerit, cui potestatem commisi iudicandi. 1. Corinth. 15: Deinde finis cum tradiderit regnum Deo, & patri. Nec mirum est hæc eadem filium dicere Apocalip. 22. cum rectè etiam in eum conueniant, quia ipse est, qui iudicaturus est. Meritò verò addit in fine: *Omnipotens*, vt sine dubio intelligatur, atque credatur futurum quod prædicit, quandoquidem omnipotens est, & nulla est tanta vis in vllo homine, vt possit creatoris resistere potentiæ, sed velit, nolit, id facturus sit, quod omnipotens volet. Omnia ex eo confirmantur, quod Iohannes ita loqui solet, & prophetæ ità loquuntur cum de tota Trinitate loquuntur, vt Isaiæ sexto: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus exercituum*: & pro Dominus Deus exercituum, LXX. vertere solent sæpe Dominus Deus παντοκράτωρ id est, omnipotens, quos in hoc loco, & capite quarto imitatus est Iohannes, & capite vndecimo, *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es.*

63 † *Frater vester.* In fide eadem. *Versic. 9.*

Et particeps in tribulatione. Hoc dicit quoniam ipse etiam sæuitiam Domitiani Christianos persequentis expertus est, & in Patmon insulam fuit relegatus. *Versic. 9.*

Et regno. Idem regnum cœlorum spero, quo vos. Tacitè eos exhortatur ad persecutiones sustinendas, cum ipse, qui dilectus Domini discipulus erat, hæc pateretur, & cum eos eiusdem regni participes futuros esse dicit, quod ipse sperabat. *Vers. 9.*

Et patientia. Etiam ipse laboro, & sustineo multa grauia, atque aspera spe Diuinæ consolationis, & retributionis. *Vers. 9.*

64 † *In Christo Iesu.* Id est, Propter Christum Iesum, quem ardenter amo, & vos amare debetis. In pro Propter, iuxta cõsuetudinem Hebræorum vsitatum est in Scriptura. Hos. 12: *Et seruiuit Israel in uxore, & in vxore seruauit.* Genes. 29: *Seruiam tibi pro Rachel filia tua.* Hebr. In Rachel. Et statim similiter: *Seruiuit ergo Iacob pro Rachel septem annis*, Mich. 3: *Principes eius in muneribus iudicabant, & sacerdotes eius in mercede docebant, prophetæ eius in pecunia diuinabant.* Rectè etiam exponere possumus: *Frater vester* in Christo Iesu, *& particeps* in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum, & per eius gratiam. *Vers. 9.* In pro Propter

65 † *In insula, quæ appellatur Patmos.* Patmos insula est in mari Icario, quam quidam Posidium vocatam putant à Ptolemæo lib. 5. capit. 2. In eo videlicet mari, quod illis vrbibus Asiæ minoris, in quibus Iohannes docebat, proximum est, ideóque in hanc fuit relegatus. Eius meminit Plinius libr. 5. cap. 12. & in circuitu habere dixit XXX. M. passuum. *Vers. 9.* Patmos

passuum. Beda: Cui tunc congruè datum est secreta cœli penetrare, cùm certa terrarum spatia negabatur excedere.

Vers. 9. *Propter Verbum Dei.* Possumus verbum intelligere, quod erat in principio apud Deum, quoniam cum articulo ponitur, aut etiam ipsum Euangelium, quod prædicabat. Et idem sensus est, siue hoc modo Verbum Dei accipiamus, siue illo, erat enim in insula, quasi in carcere, quia filium Dei hominibus prædicabat, & testimonium

Et pro Præsertim. de Iesu Christo redebat. † Si autem posteriori modo intelligamus, 66
coniunctio, Et, idem significat quod Præsertim, vt Mar. vltimo: *Sed ite, dicite discipulis eius, & Petro.* Et Apo. 1: *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Iere. 4: *Hæc enim dicit Dominus viro Iuda, & habitatori Ierusalem.* Quod fieri solet quando post genus coniunctio hæc additur speciei, vt in exemplis videmus. Est igitur ac si dicat: Quoniam de præmijs cœlestibus, & de morum emendatione loquebar, sed, præsertim quoniam Iesu Christi Diuinitatẽ, vitam, & mortem, & resurrectionem prædicabam.

Vers. 10. † *Fui in spiritu.* Haymo: Hinc iam apertè demonstratur beatum 67
Iohannem hanc visionem non corporaliter, sed in spiritu vidisse.

Ezec. 8. Non tamen in somnis, sed in ecstasi raptus est sicut & Ezechiel, qui cum sederet in domo sua, & senes Iuda sederent coram illo, ductus est mente in Ierusalem. &c. Ita etiã Ambrosius & reliqui. Sed cur ita

Esse in spiritu. dictum sit quærimus. Omninò arbitror dici esse in spiritu, quatenus aduersarur ei, quod est esse in corpore. Esse autẽ in corpore est corporaliter viuere, & mẽbris vti corporis, ac sensibus. Esse verò in spiritu Iohannes dicitur, non quòd extra corpus fuerit, sed quòd cum in corpore esset, nec corpore tunc vtebatur, nec sensibus, sed raptus erat, & eleuatus supra corpus. † Rectè ergo Haymo dixit: Nihil per 68
corpus vidit, vel audiuit, vel sensit, vel intellexit, vel ipsam carnem funditus deseruit quando hanc reuelationem vidit: sed docendus eius spiritus à spiritu docente assumptus est, vt alta, & mystica posset intueri.

Vers. 10. *In Dominica die.* Videmus hic etiam tẽpore Apostolorum Sabba-

Dominica dies. ti solennitatem mutatam esse in Dominicam diem resurrectione Domini consecratam: cuius meminit Paulus. 1. Corinth. 16. iubens vt in ea collectæ fiant, quoniam tunc omnes ad Ecclesiam conueniebant solennitatis diei causa. *Per vnam Sabbati* (inquit) *vnusquisque vestrum apud se seponat, recondens quod ei benè placuerit.* Et Lucas Act. 20. *Vna autem Sabbati, cum conuenissemus ad frangẽdum panem, Paulus disputabat cum eis.* Vna autem Sabbati Dominica dies est, vt exposuit Hieronymus in libro aduersus Vigilantium. Hinc in antiquissimis patribus, & in veteribus concilijs Dominicæ diei frequens mentio, & sancta religio est, vt in epistola. 1. Innocentij Primi. cap. 4. in epistola. 3. Fabiani Papæ, in sexto Concilio Constantinopolitano, cap. 8. in secundo Concilio Matisconensi. cap. 1. in Laodicensi, cap. 29. & 50. in Cabilonensi, cap. 40. in Turonensi. cap. 16. Atque (vt omit-

tam

tam Origenem Hom. 6. in Exodum, Tertullianum in Apologetico aduersus gentes, cap. 16. Hieronymum Aduersus Vigilantium, & in illud Gal. 4: *Dies obseruatis*, &c. alios'que innumeros) Iustinus martyr in secunda Apologia ad Antoninum Imperatorem Apostolos docet à Christo huius diei celebritatem accepisse. Sed & ipsi Apostoli eam Ecclesiæ tradunt, atque commendant apud sanctum Clementem in Constitutionum Apostolicarum lib. 2. cap. 59. & lib. 5. cap. 9. & cap. vltimo. lib. 7. cap. 31. &. 37. Meritò autem hac die vidit quod narraturus est: dies enim octaua dies resurrectionis Domini est, & per eam dies resurrectionis vniuersorum, & beatitudo sanctorum significatur, qua post huius sæculi labores donãtur, quod per septem dies Psalmi pro Octaua.

69 intelligitur, quibus tẽpus vniuersum voluitur.† Vnde nonnulli psalmi, qui ad resurrectionẽ, & ad beatitudinem pertinent, vt sextus., & vndecimus, inscribuntur pro octaua, vt docent Hieronymus, & Augustinus initio psal. 6. & Gregorius in Procemio eiusdem psalmi, qui primus est in ijs, qui pœnitẽtiales vulgò nominãtur, sed latiùs Hom. 16. & 20. in Ezec. Omnia quæ dicta sunt confirmat eleganter martyr Ignatius epist. 3. quæ est ad Magnesianos, his verbis: *Ac post Sabbatizationem Dominicum diem omnis amans Christi festum celebret, diem resurrectionis, regalem omnium dierum supremum, quem expectans Propheta dicebat: In finem pro octaua: in quo & vita nostra exorta est, & mortis in Christo victoria facta est, &c.* Apta ergo visioni dies fuit, vt in ea resurrectionis, & iudicij, & beatitudinis recordarentur, & alacriores ad difficillima quæque perferenda eorum recordatione redderentur.

70 *Et audiui post me vocem magnam, tamquàm tubæ.* Haymo: *Sicut in spiritu positus spiritualia vidit, sic ea, quam audiuit vox spiritualis fuit.* &c. sed vox est magna, quia magna hic mysteria erant audienda. Per tubam significatur velle Christum, vt ea, quæ visurus erat Iohannes, longè, lateque in omnium auribus insonarent. Mos enim Hebræorum erat, vt cum populus erat conuocandus, vt rem magni momenti, & omnibus vtilem audiret, tuba ex edito loco personarent, aut buccina. Hos. 5: *Clangite buccina in Gabaa, tuba in Rama.* Et. cap. 8: *In gutture tuo sit tuba.* Isai. 58: *Clama, ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam.* Hinc dictum est Matth. 6: *Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te sicut hypocritæ faciunt*, id est, noli conuocare multitudinem hominum Vers. 10. Tubæ vsus apud Hebræos.

71 testem tuæ eleemosynæ futuram.† In solẽnitatibus etiam tuba vtebantur, vt ciuitas in templum conueniret. Psalmo 80. *Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ*: Præterea tuba milites ad bellandum excitantur, & hac reuelatione Christiani excitandi erant ad pugnandum cum Diabolo, & persecutoribus. Ambrosius: Tuba ad pugnandum milites prouocare solet. Similiter & nos sermo Dei ad pugnandum contra Diabolum, atque vincendum incitare non desinit, &c. Sed cur post vocem audiuit, & visionem vidit, cum potiùs coram eo apparere deberet? *Quasi post nos est quod ignoramus. Post se ergo Iohannes vocem audiuit, quia mysteria quæ tunc ei reuelata sunt, nun-*

dum perfectè cognouerat, &c. † Hoc apertiùs dicendum est, arbitrórque, & ad Ioannem, & ad Ecclesias pertinere quod dicitur. Quod 72
post nos audimus, prope nos est, nec illud videbamus, sed securi eramus, & voce ipsa admonemur oculis, atque animo ad id, quod audimus, reuertere. Ita Ecclesiæ securæ erant antè persequutionem Domitiani, & tūc fortasse cum Ioannes hæc scribebat, existimabant pacem iam affuturam, & quietem. Fortè, & Apostolus ipse credebat. Vox ergò, quæ auditur, significat magnas persequutiones, & afflictiones instare Christianis, opúsque esse vt eas respiciant, & ad tolleranda omnia se præparent. Monetur etiam Apostolus (vt Haymo, & Anselmus aiunt) vt ipse, qui in anteriora tendebat, ad posteriora sese conuertat, id est, ad Ecclesiarum salutē, & exhortationem, & laboraturos fratres confirmet, & idcircò etiam iubetur hæc mittere ad septem Ecclesias.

Vers. 11. Ephesus † *Epheso, & Smyrnæ, &c.* Diximus iam septem vrbes esse Asiæ minoris, quarum maxima, & nobilissima erat Ephesus tēplo illo Dia- 73
næ celebrata, quod inter septem mundi miracula numerabatur. De quo legimus Acto. 19. Est autem vrbs Ioniæ Ptolemęo lib. 5. cap. 2. & Emporium Asiæ celeberrimum. Plinius lib. 5. c. 29. *In ora Ephesus Amazonum opus, multis ante expetita nominibus: Alopes cùm pugnatum apud Troiam est, mox Ortygia, & Morges vocata est.*

Smyrna Smyrna etiam vrbs Ioniæ est, Ptolemæo ibidem, vulgo Lamires, Homeri, vt multi putarunt, patria. Plinius lib. 5. cap. 29. *Regredientibus inde* (id est, à Sipylo, quod caput est Mæoniæ) *abest XII. M. pass. ab Amazone condita, restituta ab Alexandro in ora Smyrna, amne Melete gaudens non procul orto, &c.* Vnde & Homerus Melesigenes puer vocatus est, vt in eius vita scripsit Herodotus. † Hanc Plinius ibidē Tra- 74
cheam cognominatam esse testatur. In his duabus vrbibus, quòd celeberrimæ essent, magni conuentus fiebant vicinarum ciuitatum, quæ sub earū iurisdictione erant. Plinius ibidē: *Smyrnæum conuentum magna pars Aeoliæ, quæ mox dicetur, frequentat, &c.* Et continuò: *Ephesum vero alterum lumen Asiæ remotiores cōueniunt, Cæsurienses, Metropolitæ, &c.*

Pergamum. Pergamum, siue Pergamus, vrbs Troadis insignis Ptolemæo ibidem, Galeni Medici patria, & chartis nobilis, quas inde Pergamenas vocant. Plinius lib. 5. c. 30. *Longéque clarissimum Asiæ Pergamum, quod intermeat Selinus, præfluit Cetius profusus Pindaso monte, &c.* Fiebant etiam in hac vrbe magni conuentus. Plinius ibidem: *Pergamena vocatur eius tractus iurisdictio. Ad eam conueniunt Thyatireni, Mygdones, &c.*

Thyatira. † Thyatira plurali numero apud Ioannem, apud Plinium singulari, vrbs Mæoniæ siue Lydiæ, Ptolemæo ibidē, non longè ab Ephe- 75
so. Plinius lib. 5. c. 29. *Intus & Thyatira alluitur Lyco, Pelopia, & Euhippa aliquando cognominata, &c.* Est autem iurisdictionis Pergami, vt nunc ex eodem auctore diximus. Ex hac vrbe erat Lydia purpuraria, cuius meminit Lucas Actorum 16.

Sardis, noster interpres indeclinabile nomen fecit, nam hic dixit:

Et Perg

Et Pergamo, & Thyatiræ, & Sardis. Et cap. 3. *Et Angelo Ecclesiæ Sardis*
scribe. Græcè autem declinatur, & plurali numero dicitur Σάρδεις, ita
hic ponitur, etiam in quarto casu, καὶ εἰς Σάρδεις. capite verò 3. καὶ τῷ
ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας. Latini quoque Sardes eodē numero
dicunt. Vrbs est Lydiæ Ptolemæo ibidem, quæ olim Mæonia dicta
est auctore Plinio lib. 5. cap. 29. de qua prouincia hæc scripsit: *Cele-*
76 *bratur maximè Sardibus in latere Tmoli montis, &c.* †Magnam autem vr-
bem, & celebrem fuisse docet etiam quod continuò subiicit: *Sardia-*
na nunc appellatur ea iurisdictio, conueniúntque in eam extra prædictos, Ma-
cedones, Cadueni, Loreni, Philadelphini, &c.

Philadelphiæ tres celebriores numerātur, prima est in Aegypto, Phila-delphia
altera in Syria insignis vrbs, quæ dicitur, Hebræis Rabbath, & Rab-
ba filiorum Amon, deinde Ammana, & Astarte dicta, postremò Phi-
ladelphia à rege Ptolemæo Philadelpho, vt auctor est Hieronymus
in Ezec. 25. initio. Tertia est, cuius nunc mentio fit: in Mysia, siue in
AEolide, proxima Lydiæ Straboni, lib. 12. Ptolemæo verò loco ci-
tato & Stephano in libro de Vrbibus, est in Lydia, ab Attalo Phila-
delpho conditore nomen habens. Erat autem iurisdictionis Sardia-
næ, vt modò ex Plinio diximus.
77 † Laodicia, siue Laodicea, (hoc enim modò potiùs Latini profe- Laodi-cea.
runt, cum sit Λαοδίκεια) celeberrima vrbs Plinio dicitur libr. 5.
c. 29: *Imposita est* (inquit) *Lyco flumini, latera alluentibus Æsopo, & Ca-*
pro, appellata primo Diospolis, deinde Rhoas. Sunt autem alię Laodiceæ in
Syria, in Lydia, in Lycaonia, in Media, vt auctor est Stephanus in li-
bro de Vrbibus. Sed Ioannes de prima loquitur, quæ est in Caria, vt
eodem in loco docet Ptolomæus.

Et conuersus sum vt viderem vocem, quæ loquebatur mihi. Fortasse more *Vers. 12.*
Hebręorum vocem posuit pro vocante, siue emittente vocē, vt etiā
78 intellexit Ioachim. † Verùm simpliciùs est verbum, *viderem*, positum
pro cognoscerem, quod ad omnes sensus referri solet. Vt Exod. 20.
Cunctus autem populus videbat voces, & lampades. Et Ezec. 3. vbi nos ha-
bemus: *Et vocem alarum animalium.* Lxx. verterunt (vt adnotauit ibi Videre.
Hieronymus). Et vidi vocē alarum animalium. Arethas, & Haymo
existimant dictum esse, *vt viderem vocem*, vt intelligatur visio fuisse in
spiritu, & vox sine sono in visione imaginaria: vbi idem est audire, &
videre. Atque hoc quidem probabiliter, sed probabiliùs esse quod
dixi, indicant verba Exodi.
79 † *Et conuersus vidi septem candelabra aurea.* Septem candelabra au- *Vers. 12.*
rea, vt ipse paulò post exponit, septem Ecclesiæ sunt, ad quas scribe-
bat Ioannes. Candelabrum dicitur vnaquęque Ecclesiarū, quia quā-
tumuis lumini apta videatur, vt candelabrum non potest habere, ni-
si aliunde afferatur. Aureum verò propter firmitatem, & perpetuita
tem, & propter præstantiam caritatis, & doctrinæ cœlestis, quæ non
habet admistionem falsæ doctrinæ, vt doctrinæ Philosophorum.
Et quoniam hæc candelabra septem lucernas habuisse probabile

E 2 est, sep

est septem calamis impositas, qui ex hastili procedebant, quemadmodum candelabrum, quod erat in templo, & Ecclesiã significabat, & sicut candelabrum aureum, quod vidit Zacharias. c. 4. quod etiam significabat Ecclesiam ex sententia Hieronymi, & Cyrilli, & veterum doctorum. † Septem lucernæ vniuersitatem iustorum designant, qui erant in Ecclesia, & bonis operibus lucebant, iuxta quod 80
Matt. 5. Dominus ait: *Vos estis lux mundi.* Et postea: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cœlis est.* Ita etiam de Iohanne dictum est Ioh. 5: *Ille erat lucerna ardens, & lucens.* Quod si septem lucernæ non fuissent, certè sine lucernis esse non potuit candelabrum, & in eis iusti, vt diximus, indicantur. Haymo: *Habet enim Ecclesia aureum colorem, quia refulget Diuina sapientia. Habet lucernam, quia lucet verbo, & exemplo.* Et paulò post *Quia enim candelabrum tundendo producitur, satis conuenit Ecclesiæ, quæ diuersis afficitur in hoc sæculo pressuris, inter quas consolationes adhibet illi Dominus*
Isa. 43. *dicens: Cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te.* † Beda: *Pulchrè hic forma describitur Ecclesiæ lumen amoris Diuini in pe-* 81
ctoris casti fulgore præferentis, iuxta hoc, quod Dominus ait: Sint lumbi vestri
Luc. 12. *præcincti, & lucernæ ardentes.*

Vers. 13. *Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis.* *Aureorum*, non est in Græco, neque apud Aretham, aut Bedam, neque in emendatioribus codicibus. Porrò filium hominis enarratores huius loci Christum interpretantur. Atque Haymo putat non dictum esse, filium hominis, sed similem filio hominis, quoniam angelus erat qui Iohanni loquebatur, & non Christus, sed Christi personam sustinens. Sed multò probabilius, & multò verius est filium hominis non hic pro Christo accipi, sed pro homine, id est, pro aliquo ex homini-
Filius hominis. bus. † Etenim cum iuxta linguæ Hebraicæ proprietatem, Filius Adã, 82
aut Filius hominis, hominẽ significet, vt Psal. 4. *Filij hominum vsque quo graui corde*, & cum Ezechiel filius hominis appellatur: cum etiam consuetudine Dominicæ locutionis filius hominis propriè Christus dicatur, vt sæpe videmus apud Euãgelistas: ne semel quidem in Euangelio Christum significat, quin articulum habeat præpositum, & quidem duplicem, ὁ ὑιὸς τοῦ ἀνθρώπου. At cum indefinitè hominem significat, sine vllo articulo scribitur, vt Numer. 5: *Non est Deus quasi homo, vt mentiatur, nec vt filius hominis, vt mutetur.* Iob. 25. *Quanto magis homo putredo, & filius hominis vermis?* Psal. 8: *Quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam visitas eum?* Dan. 10: † *Et* 83
ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea. Quod paulò post explicat: *Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis.* Ita etiam Ioh. 5: *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est*, id est, quia humanitatẽ habet, quia homo est. Quare cum hic sine articulo ponatur, pro homine indefinitè accipitur. Eodem modo intelligendum est illud cap. 14: *Et super nubem sedentem similem filio hominis.* Verùm hic angelus vt Christum referret, similis homini visus est. In medio autem can-
delabrorum

delabrorum est,quia Christus est in medio fidelium,Matth.28:*Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem sæculi.*Haymo: *Et bene in medio septem candelabrorum aureorum vidit Iohannes similem filio hominis,quia Christus,qui Ecclesiæ suæ præsidet, & præsidendo eam protegit,in medio electorum suorum est secundùm illud:Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo,ibi sum in medio eorum.* Mat.18. *Et alibi: Exulta & lauda habitatio Sion,quia magnus in medio tui sanctus Israel.* Isai. 12.

84 *Vestitum podere.* † Id est,veste talari, siue ad pedes vsque demissa,à Vers. 13.
Pedibus enim nomen habet Poderis ποδήρης. Est etiam Poderis vestis sacerdotalis linea, quam *Hiero.* in epist. 128.ad Fabiolam, De Veste sacerdotali,docet à Iosepho vocari tunicam byssinam,Hebraicè כתנת,*cetenet* vnde nomen Græcum χιτών, emanauit,idem significans,& Latino sermone Linea dicitur. *Hæc*, inquit,*adhæret corpori,& tã arta est,& strictis manicis,vt nulla in veste sit ruga, & vsque ad crura descendat.* Et mox:*Ergo & sacerdotes parati in ministerium Dei vtuntur hac tunica, vt habentes pulchritudinem vestimẽtorum,nudorum celeritate discurrant.*&c. Podere igitur vestitur,vt Christũ referat sacerdotem,& põ- Poderis.
ficem nostrum,qui se pro peccatis nostris in ara crucis patri obtulit
85 in odorem suauitatis.†Beda:*Poderis quæ Latinè Tunica talaris dicitur,& est vestis sacerdotalis, Christi sacerdotium ostendit, quo se pro nobis in altari crucis obtulit hostiã patri.*Cõuenit autem optimè visio cum eo,ad quod significãdum videtur:nam forma humana magnum in nobis Christi amorem commouet,vt pro eo nullum aut periculum, aut laborem, recuset.Commouet etiam amorem,quod in medio electorum sit ad protegendum,quòd vestem habeat sacerdotalem, qua electos passionis suæ admoneat,& sacrificij in cruce oblati, vt eos non pigeat imitari quod ipse fecit,& pro ipso pati.

86 *Et præcinctum ad mammillas zona aurea.* †Aurum caritatem signifi- Vers. 13.
cat,sicut legimus cap. 3.*Suadeo tibi emere à me aurum ignitum,probatum, vt locuples fias.*Zona corpus constringit. Significatur ergo in zona aurea caritas quæ Christum constringebat,& vrgebat, vt salutem hominum quæreret,sicut de se Paulus ait: *Caritas enim Christi vrget nos.* 2.Cor. 5. Ad mammillas præcingitur, inter quas sedes cordis est, quia eius cor plenum erat caritate, & constringebatur amore hominum. Vt ergo indicet se non abiecisse curam,aut amorem hominum,quo vrgebatur in vita mortali,sed semper eos amare,& salutem eorum optare, atque ideo pœnas esse sumpturum de iis qui seruos suos læse- Aurum.
87 rint, rectè zona aurea ad mammillas præcinctus apparet. † Et quidem sacerdotes, & ceteri homines renes, lumbósque cingebant, in quibus sedes libidinis est,quia de castitatis custodia solliciti esse debebant, Christi autem cura vna fuit gloria Dei, & salus generis humani.

Caput autem eius,& capilli erant candidi. Caput significat id quod summum est in Christo, id est, Diuinitatem. Et quoniam Dan. 7. de patre scriptum est: *Et antiquus dierum sedit, vestimentum eius can-* Vers. 14.

didum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda, quo significata est patris æternitas: nunc de filio idipsum dicit, vt patri coæternus & consubstantialis ostendatur secundùm quod Deus est. Eò autem hoc pertinet, vt fideles gaudeāt se ab eo protegi, qui æqualis est patri, & præmia pro laboribus expectent æterna: mali autem, & persecutores iustorum terreantur, sciantque cum Christianos læserint, infensum sibi reddere eum, qui æternus est, & æterna supplicia pertimescant. † At cum satis esset dicere, caput eius candidū erat, aut ca- 88
pilli capitis eius candidi erant, vt Daniel dixit: quid necesse fuit vtrumque coniungere? Deinde satis erat dicere: *Et capilli erant candidi tamquam lana alba*, abūde enim ita significabat quod volebat: cur additū est: *Et tamquam nix*? In capite præter capillos barba est, & multi prætereà pili. Solent autem interdum canis capillis barba, & alij pili nigrorem retinere, aut omnino, aut ex parte, quod certum indicium est non integræ senectutis. Vt ergo filius Dei, etiam si ex patre, vt principio, procedat, indicetur perfectam ex omni parte habere æternitatem, & eius durationis nullum fuisse principium, meritò non partem capitis, sed totum caput candidum dicitur. † Quod au- 89
tem additur: *Et tamquam nix*, amplificationis causa additur, vt valde candidi capilli intelligantur. Solet enim scriptura rem eamdem non solùm vna, aut altera, sed pluribus etiam similitudinibus illustrare, &
Regula. Scriptura rem eamdē multis similitudinibus solet illustrare. amplificare. Duabus, vt Prou. 6: *Eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis*. Et sæpe in eodem libro. Pluribus, vt Sap. 5: *Transierunt omnia illa tamquam vmbra, & tamquam nuntius præcurrens, & tamquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, &c.* Eccle. 24. *Quasi cedrus exaltata sum in Libano, & quasi cypressus in monte Sion, quasi palma exaltata sum in Cades, &c.* Et cap. 50: *Quasi stella matutina in medio nebulæ, &c.* Ita in hoc loco fecit amplificationis causa. Eodē modo Isaias. ca. 1: *Si fuerint* (inquit) *peccata vestra vt coccinum, quasi nix dealbabuntur, & si fuerint rubra quasi vermiculus, velut lana alba erunt.*

Vers.14. † *Et oculi eius velut flamma ignis*. Ignis in oculis iram ardentem, & 90
vltionem significabat, ex oculis enim irati quasi ignis videtur prodi-
12.Aen. re, vt sæpe apud Homerum videmus. Vnde & Latinorum Homerus scripsit:

> *His agitur furiis, totoq; ardentis ab ore*
> *Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.*

Et infra cap. 19. vbi iratus Christus inducitur, & ad vltionē procedens: Oculi autem eius flamma ignis. Arethas: *Aut lucis speciē præseferentes in modum flammæ, aut ardorem, & vltionem comminantes aduersus Ecclesias, ad quas verba reuelationis transmittūtur, tamquam non integre suis legibus respondentes*, &c. † Ego multò magis iram indicari puto aduer- 91
sus impios, & persecutores sanctorum ad bonorum consolationem, quàm aduersus Ecclesias: nam & reliqua, quæ hic videmus, persecutoribus minatur. Sed nihil vetat ad Ecclesias etiam ex parte referre, & maximè ad eos, qui cùm in Eccesia esse viderentur,

doctri

doctrinæ hæreticorum acquiescebant. *Vers. 15.*

Et pedes eius similes aurichalco χαλκολιβάνῳ, In cuius vocabuli interpretatione laborant nonnulli Latini interpretes. Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena, cap. 4. de hoc loco Apoc. disputat, & Chalcolibanum significare dicit æreum, siue masculum thus, æreum autem dici quasi forte, quomodo ab Horatio dictum est: Chalcolibanus. Li. 1. Epist. Ep. 1.

--- Hic murus aheneus esto

Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

92 † Probátque thus hoc loco debere intelligi, non metallum aliquod, ex eo, quod subditur: *Sicut in camino ardenti*, Ac si dicat: Quasi thus in igne atque ita testatur exponi in Græcorum commentarijs. Hinc etiam, inquit apud Orpheum in hymnis frequens est titulus: Chalcolibanus in Apollinem, in Latonam, aliósque deos, id est, masculum thus, siue masculi thuris sacrificium, quemadmodum apud Virg. in Bucolicis legimus:

Verbenásque adole pingues, & mascula thura. Eclo. 8.

Deinde ad Translationem nostram venit, séque legisse dicit in vetustissimis sine nomine Commentariis in Apoc: *Et pedes eius similes aurichalco Libani*, quare ex eo intelligi nostrum interpretem vertisse: Et pedes eius similes calcholibano, idest masculo thuri, posteà ignorantia librariorum additum esse, Auri, & detractum, Libani, vel Libano.
93 † Quod qui neget, imperitiæ arguere interpretem, qui cũ Libanus Græcis & nomen montis sit, & thus, hic Libanum pro monte acceperit, cùm pro thure deberet accipere: & Chalcolibanũ putasse esse æs Libani, pro quo verterit ipse Orichalcum, quod æs mõtanum significat. Nos Calcholibanum Græcis etiam masculum thus significare negare nõ possumus, quoniam Arethas Gręcus autor ita quoque interpretatus est. Sed communior, & vsitatior huius nominis notatio est, vt genus metalli significet. Quare Suidas illius prioris significationis non meminit, sed ait: *Chalcolibanum species est electri auro pretiosior.* Quod autem putat electrum compositum fuisse ex vitro, Electrũ.
94 & lapide: longè fallitur, metallum enim est. Plinius lib. 33. c. 4: † *Omni auro inest argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte, vbicumque quinta argenti portio est, electrũ vocatur. Fit & cura electrum argento addito*, & c. Hinc illud Virg:

Quod fieri ferro, liquidoue potest electro. Quod autem adnotauit Erasmus, & eum secuti Cœlius Panonius, & Claudius Carmelita in hunc locum, Plinium lib. 34. cap. 2. numerare Chalcolibanum inter æris species, falsum est, nusquam enim eius meminit. Arethas metallum quoque esse dixit, tametsi secundo loco alteram interpretationem probare etiam visus est. Hanc autem multò esse ad id, quod agitur, accommodatiorem paulò post ostendemus, si prius Translationem nostram à calumnia vindicauerimus.
95 † Mihi (quamuis in Cypriano li. 2. contra Iudæos, cap. 26. legatur: Similes aurichalco, sicut de fornace ignis) valde verosimile videtur no- Aenei. 8.

ſtrum interpretem vertiſſe ita vt erat in Græco, Chalcolibano, & poſteà librarios vocabulum inſolitum ignorantes mendum putaſſe, & ſcripſiſſe: Aurichalco Libani. Deinde iudicarunt redũdare Libani, & reliquerunt, Aurichalco. Licet hoc coniicere ex eo, quod Beda, & Haymo, & Anſelmus affirmant, aliam translationem habere: Aurichalco Libani, cui conſonat quod in vetuſtiſſimo commentario vidiſſe ſe dicit Nebriſſenſis. † Inde etiam eadem lectio corruptior 96
facta eſt, apud Tyconium enim Homil. 1. in Apoc, legitur: Similes aurichalco Clibani. Verùm rectè etiam legitur Aurichalco, ſiue Orichalco. Chalcolibanum enim dicitur æs illud optimum, quod in Libano monte effoditur, Orichalcum verò, quod in montibus naſcitur, aut in locis montoſis, vt ait Sextus Pompeius de verborum ſignificatione lib. 1. & nomen ipſum abunde indicat, quod ab ὄρος, quod eſt mons, & χαλκὸς id eſt æs, ſumptum eſt. Quod pretioſum olim fuiſſe indicat Plin. lib. 34. capit. 1. his verbis: *Mox vilitas præcipua* (ſcilicet æris) *reperto in alijs terris præſtantiore, maximè aurichalco, quod præcipuam bonitatẽ, admirationémque diu obtinuit. Nec reperitur longo im tempore effeta Tellure.* Et Seruius in. 12. AEne. ait: *Apud maiores Orichalcum pretioſius metallis omnibus fuit.* † *Namque,* (ſicut Lucretius di- 97
cit) *cum primùm homines ſiluas incendiſſent nullarum adhuc rerũ periti, terra caſu fertilis omnium ex incendij calore deſudauit metalla, inter quæ Orichalcum pretioſius viſum eſt, quod & ſplendorem auri, & æris duritiem poſſideret.* &c. Lucretij locus eſt lib. 5. de rerum natura, quamuis nihil de Orichalco dicit, ſed de alijs metallis. In hoc autem loco Orichalcó ne legamus an Aurichalco, non multùm refert: plures codices habent, Aurichalco, Beda tamen legit Orichalco, & aliam translationem habere teſtatur: Orichalco Libani. conſtat autem Orichalcum à quibuſdam etiam vocari Aurichalcum, quod aurum colore referat. Quamuis Nebriſſenſis Aurichalcum Latinum vocabulũ eſſe negat, ſed illud reperio bis apud Plinium lib. 34. cap. 2. & lib. 37. cap. 9. ait: *Funda includuntur perſpicuæ, ceteris ſubiicitur aurichalcum.* † Ac ne quis 98
mẽdoſum cauſetur eſſe codicem, Sextus Pompeius inter vocabula, quæ ab A incipiunt ponit, nec barbarum eſſe dixit. Eius verba ſunt: *Aurichalcum, vel Orichalcum, quidam putant compoſitum ex ære, & auro, ſiue quod colorem habeat aureum Orichalcum ſanè dicitur, quod in montoſis locis inuenitur, mons etenim Græcè ὄρος appellatur.* Hæc Pompeius: quæ à Nebriſſenſi adducta eſſe miror vt probet Pompeio Aurichalcum non eſſe Latinam dictionem, cum ſit manifeſtum vtrumque nomen ab eo poni, & vtriuſque etymologiam indicari, quod alterum ab auro, alterum à monte dicatur. Mihi quidem multò magis placet Orichalcum, quo Ciceronem, Virgilium, Horatium, aliósque huius notæ autores vſos eſſe ſcio: tamen Aurichalcum inter barbara ponendũ non videtur. † Sed vt iam ſenſum loci exponamus, ſciamus in 99
Græco haberi: Sicut in camino ardẽtes, vt ad pedes referatur πεπυρωμένοι, nec cõſtat ex Aretha quid legerit: Ego magis credo vetuſtioribus

Orichalcum.

Vtrum Aurichalco, an Orichalco legendum ſit.

ribus exemplaribus, quæ noster interpres sequutus est, in quibus, vt
ex eius translatione perspicuum fit, erat, πεπυρωμένῳ: sed facilè fuit
ex ῳ facere οι. Certè sensum aliquantò commodiorem habet nostra
Translatio, vt non pedes ipsi ardentes visi sint, sed similes aurichal-
co ardẽti in camino, id est, purissimi, & lucidissimi. tametsi apud Ty-
conium Homil. 1. in Apoc. legitur: *Et pedes eius similes aurichalco Li-
bani igniti vt in fornace ignis.* Quæ lectio satis etiã tolerabilis est. Ce-
terùm nobiliores expositores pedes vocari putant vltimi temporis
fideles, qui Antichristo persequẽte variis calamitatibus probabun-
100 tur quasi Orichalcũ, vt Haymo, Beda, Ambrosius, Anselmus. † Con-
tra Arethas nõ vltimos, sed primos interpretatur, id est, Apostolos,
& reliquos, qui Ecclesiæ fundamenta fuerunt, & Victorinus, & Ty-
conius Hom. 1. in Apoc. Ego neutrum admodum probo, quoniam
si pedes Christi hos, vel illos fideles dicamus esse, & reliqua eius
membra similiter ad fideles accommodanda erunt, si sibi nominati
scriptores constare volent. At non id faciunt, sed singula quasi se-
iuncta essent, & per se posita, exponunt. Nos vt cœpimus, ita expo-
nemus, vt omnia cohæreant, & eodem spectent, id est, ad id, quod
nunc agitur, de terrore impiorum, & consolatione, atque exhorta-
tione iustorum. Pedes in Christo humanitatem eius significãt, quod Pedes
sæpè in scriptura fieri testatur Damascenus lib. 1. cap. 16. & vulgatũ Christi.
est apud patres: causa manifesta est, & cum iis, quę diximus cõgruẽs.
101 † Vt enim caput significat id, quod summum est in Christo, id est,
Diuinitatem, ita pedes id, quod imum est, indicant, hoc est, humanã
naturam. Pedes ergò eius (vt eleganter docet hic Rupertus Abbas)
dicuntur similes aurichalco, quia sicut aurichalcum multis ignium
impendiis ex ære perducitur ad colorem auri: ita & illa humanitas
(inquit) per multas tribulationes passionis, & mortis perducta est
ad gloriam Diuinitatis. Atque hac re tacitè facit animos Christia-
nis, vt non timeant quidquid eueniet acerbi pati, scientes se exem-
plo sui capitis per passionem purissimos, & lucidissimos reddi, & in
gloriam magnam apud Deum prouehi. Eadem persecutores quasi
irridet, quòd suis pœnis id tandem efficiãt, vt ij, quos persequuntur,
102 illustriores sint, & honoratiores. † At cur nõ auro potius similes es-
se dixit, quòd pretiosiùs est orichalco, & igne puriùs, atque lucidiùs
redditur? Causa est quòd aurum pretiosissimum metallorũ est, quare
æquiùs erat, vt Diuinitatis simbolum esset, humanitas autem metal-
lo compararetur aliqua ex parte simili auro, sed quod pretiosissimo
esset inferius. Adde quod, (vt dixit Rupertus) æs igne perducitur
ad colorem auri, quod meliùs ad humanitatem accõmodatur. Pro-
bo equidem Ruperti sententiam, sed fortasse adhuc probabiliùs di-
cemus pedes eius, (siue ardentes, siue igniti, vt est apud Tyconium,
intelligãtur, siue similes aurichalco ardẽti) significare inimicos Do-
103 mini, & persecutores sanctorũ Christi pedib⁹ esse cõculcãdos. † Pro-
missũ est ei omnes esse pedibus eius subiiciẽdos. *Donec ponã inimicos* Psal. 109

tuos scabellum pedum tuorum: nunc discimus ita esse ponendos, vt ab eo conculcentur, quomodò victi cōculcari solent à victoribus, quale est illud Isai. 63. *Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea.* Pręterea ita esse conculcandos, vt igne nō defecturo cōcrementur, & ideò pedes apparēt similes orichalco candenti. Atque hoc meritò probabiliùs videri, ex verbis cap. 2. intelligetur: *Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius similes aurichalco.*

Versu. 15 *Et vox illius tamquam vox aquarum multarum.* Vocem aquarum multarum, vocem atq; strepitum magni exercitus intelligit, aut magnæ multitudinis hominum clamātis, & venientis, aut irruentis, quæ voci, ac sono aquarum multarum comparari solet: Isai. 17. *Væ multitudo populorum multorum, vt multitudo maris sonantis, & tumultus turbarum, sicut sonitus aquarum multarum. Sonabunt populi sicut sonitus aquarum inundantium.* Ezec. 1. † *Et audiebam sonum alarum quasi sonum aquarum multarum, quasi sonum sublimis Dei, cùm ambularent, quasi sonus erat multitudinis, vt sonus castrorum.* Apoc. 19. *Et audiui quasi vocem tubæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum.* Vox ergò quæ vnius Christi cùm esset, maxima tamen quasi magnæ multitudinis, & terribilis videtur, significat magnam eius virtutem, cum qua venturus est ad puniendum aduersarios, quæ illis magnum pauorem incutiet, quomodò incutere solet vox magni exercitus. In eo vno fortitudo apparebit multorum, & magis inimicos suos terrebit, quàm castrorum acies ordinata. Adde etiam quod magni cum eo venturi sunt exercitus angelorum, iuxta illud, quod refertur in epistola Iudæ Apostoli: *Ecce veniet Dominus in sanctis millibus suis facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios, &c.* 104

Vers. 16. *Et habebat in dextera sua stellas septem.* † Septem stellas ipse posteà interpretatur: *Septem stellæ Angeli sunt septem Ecclesiarum.* in angelis autem Episcopos intelligit, vt posteà explicabimus. Stellę sunt, quia doctrina, & exemplo prælucere suis debent. In dextera Christi sunt secundùm Aretham, & Anselmum, quia in potiori, & digniori ordine, ac gradu constituti sunt. Puto etiam esse in dextera, quoniam à Deo proteguntur præ cæteris, & conseruantur, & fouētur. Quomodo dictum est Sap. 3. *Iustorum animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.* Et Eccl. 9. *Sunt iusti, atque Sapientes, & opera eorum in manu Dei.* Sap. 5. *Quoniam dextera sua teget eos, & in brachio sancto suo defendet illos.* † Dextera ponitur ad maiorem virtutem, & fortitudinem indicādam in hac protectione: semper enim fortitudo dexteræ tribuitur. Vt Psal. 20. *Dextera tua inueniat omnes, qui te oderunt.* Et Psal. 43. *Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos, sed dextera tua, & brachium tuum.* Et 127. *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me.* 105 106

Episcopi stellę sunt.

Dextera

Vers. 16. *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Gladius vtraque parte acutus magis secat, & interiùs penetrat. Eccle. 21. *Quasi romphæa bis*

bis acuta: omnis in quibus plaga illius non est sanitas. Hebr. 4. *Viuus est enim sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* Et quoniam sententia, quam Christus in aduersarios suos proferet, siue hoc tēpore, siue in die iudicij, acutissimè eos feriet, & intimè penetrabit, neque poterit eius virtuti, quasi telo, resisti, eleganter gladius appellatur ex ore eius exiens. Sententia Christi in malos gladius est.
107 † De hoc gladio dictum est. Deu. 32. *Si acuero, vt fulgur gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea, reddam vltionem hostibus meis, & ijs, qui oderunt me, retribuam.* Et Psal. 7. *Nisi conuersi fueritis, gladium suum vibrauit.* Nunc enim eum vibrat cum minatur se dicturum impijs: *Ite maledicti, &c.* Sed posteà percutiet. Denique de eodē dicitur infrà cap. 29. *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat gentes,* id est, vt seuerissimè iudicet, & puniat. Et c. 2. *Et pugnabo cum illis in gladio oris mei.*

Et facies eius sicut sol lucet in virtute sua. Id est, cùm maximè potens est, & fortis ad lucendum, cum lucet quantum maximè potest. Quæ in hac Christi figura scribuntur, partim ad terrorem impiorum pertinent, partim ad consolationem iustorum, partim ad vtrumque, vt Verſ. 16.
108 ex dictis intelligi potest. † Ita quod nunc ait, ad cōsolationem sanctorum spectat, quos post persequutiones, & mortem magna gloria manet, non solùm animarum, sed etiam corporum, vt non dubitent mortem pro Christo oppetere. Atque hæc de gloria corporis dici, facilè erat Christianis intelligere, si verbi Domini recordarentur Matth. 13. *Tunc iusti fulgebunt sicut Sol, in regno patris eorum:* & transfigurationis eius, in qua specimen quoddam datum est futuræ claritatis in corporibus sanctorum. Et vt hæc etiam sibi post mortē sperarent electi, quibus loquitur, ait paulò pòst: *Ego sum primus, & nouissimus, & viuus, & fui mortuus.* Hoc autem ipsum timorem, & tristitiam affert malis. At quoniam continuò dicturus erat de hac resurrectione, meritò vltimo loco dicit de eius facie lucente.

109 *Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius.* † Arethas: *Moris est sanctis prophetis, vt cum visionem intuentur, obstupescant ob vehementē abiectionem conditionis humanæ, videntes quantum Diuina humanis sint meliora, eaque præcellant, ac excedant: Quod Iesu illi Naue contingit, ac Danieli viro desideriorum: Illi quidem ad summum exercitus Dominici visum ducem, huic autem ad ostensas sibi visiones. Itaque his affine quiddam etiam nunc contigit Euangelistæ, &c.* Verſ. 17. Iosue. 5. Dan. 8.

Et posuit dexteram suam: Erexit me vt possem audire, & videre. Ita Dan. 8. *Cùmque loqueretur ad me, collapsus sum pronus in terram, & tetigit me, & statuit me in gradu meo.* Et cap. 10. *Rursum ergò tetigit me quasi visio hominis, & confortauit me.* Verſ. 17.

110 *Primus, & nouissimus.* † Qui, vt Deus, omnes creaui, &, vt homo etiam omnes iudicaturus sum, vt diximus, nu. 47. Ac si dicat: Omnes, qui vos persequuntur, à me creati sunt, mihi subditi sunt, & à me sunt iudicandi. Ceterum angelum hunc, cum Christi, & imaginem gerat, & personā sustineat, non est mirum verba Christi vsurpare. Verſ. 17.

Regula. Imagines nomen habent rerũ, quarũ sunt imagines.

Sæpè enim fit in Scriptura, vt imagines earum rerum nominibus appellentur, quarum sunt imagines, vt latissimè confirmat Augustinus lib. 2. ad Simplicianum. q. 3. vnde etiam fit, vt vocibus eorũ vtantur, quos referunt, aut quorum personas induerunt. Ita Exod. 20. *Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti*, & tamẽ angelus est qui loquitur, vt Paulus docet. Hebr. 2. *Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus.* Exod. 3: *Ego sum Deus patris tui, Deus Abrahã, & Deus Isaac, & Deus Iacob*, De quo Act. 7. *Apparuit illi in deserto mõtis Sina angelus in igne flammæ rubi.* Et huiusmodi sũt in Scriptura permulta.

Versu. 18

Et viuus, & fui mortuus. † Ita & vos, licet moriamini, resurgetis glo- 111
riosi, nihil vobis nocere poterunt aduersarij. Viuetis in sæcula sæculorum, sicut ego victurus sum.

Versu. 18

Et habeo claues mortis, & inferni. Nõ solùm ego resurrexi, sed etiam aliis resurrectionis autor sum. Possum morti eripere quos voluero, & vitæ reddere, possum inferos aperire, & inde meos educere, vt perpetuò mecum lætentur in cœlo. Quasi dicat: Quantumuis mors claudat, ac tenere meos cupiat, ego possum aperire, &c.

Versu. 19

Scribe ergò quæ vidisti, & quæ sunt. Scribe quæ tibi ostendi, & quæ nunc fiunt in Ecclesiis, vt electi corrigantur, & ad meliorem mẽtem redeant, & mali timeant, quod facit cap. 2. & 3. *Scribe etiam quæ futuris temporibus fient, vt a me accipies.* Non enim iubet tantum scribere quæ hactenùs vidit, sed etiam ea, quæ posteà visurus erat.

Versu 20. Sacramẽtum Mysterium.

Sacramentum septem stellarum. † Scribe hoc mysterium stellarum, 112
quod tibi ostendi, & interpretare. Sacramentum dicitur arcanum, quod Græcè μυςήριον, & vbicumque Sacramentum ponitur in nostra Trãslatione, in Græco est Mysterium. Tob. 12: *Etenim sacramentum regis abscondere bonum est*, id est, secretum. Dan. 2: *Mihi quoque non in sapientia, quæ est in me, plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reuelatum est.* Et hoc idem vocat ibi mysterium: *Mysterium, quod rex interrogat, sapientes, magi, & aruspices nequeunt indicare regi, sed est Deus in cœlo reuelans mysteria.* Eph. 3. *Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum.* Et ibidem: *Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo.* Inde factum est vt per Antonomasiam sacramenta dicãtur septem illa, quæ Christus instituit, quoniam in illis sub tegumento rerum sensibilium Diuina virtus secretius operatur salutem: & eadem ratione dicta sunt ab Apostolis Mysteria

Sacramenta septem, cur sacramenta dicãtur.

† Ex quo intelligimus illud Eph. 5: *Sacramẽtum hoc magnum est:* 113
ego autem dico in Christo, & Ecclesia. Sensus est: Hoc quod Adam dixit Heuæ, & matrimonium eorum, quod in illis apertum est, magnum mysterium, & absconditam habet intelligentiam, si ad Christum referatur, & Ecclesiam: typus enim fuit coniunctionis spiritualis Christi, & Ecclesiæ. Sed matrimonium Adam typus tantùm fuit, at matrimonium in noua lege institutum est, vt significaretur matrimonium Christi & Ecclesiæ, & gratia, qua anima sanctificatur, sicut Ecclesia Christo adhærens sanctificata est. At proptereà ma-

trimoniũ

trimonium nouæ legis non est sacramentum eo tantum modo, quo figuræ dicuntur sacraméta,& sicut matrimoniũ Adam dicitur sacramentũ,sed multò magis propriè, quia in eo etiã sub sensibilibus rebus Deus gratiã operatur,quę ipsum continet, & suo modo efficit. *Vers.* 20.

114 *Septem stellæ angeli sunt septem Ecclesiarum.* † Magna ex his verbis,& vetus oritur quæstio, qui nam hi angeli Ecclesiarum sint, qui in septem stellis signantur. Etenim ex veteribus quidam non episcopos esse interpretantur,vt hactenus diximus, sed veros, & incorporeos angelos. In primis Origenes Hom. 20. in Num. ait: *Et iterum secũdum ea, quæ Iohannes in Apocalypsi scribit, vnicuique Ecclesiæ generaliter angelus præest, qui vel collaudatur pro benè gestis populi, vel etiam pro delictis eius culpatur.* Et posteà in illud: Assume principes populi,& ostẽta illos Domino cõtra solem, principes dicit esse angelos custodes nostros, qui venturi sunt nobiscum ad iudicium ante Dominum,& si nos eorum negligentiæ causa deliquimus, culpabuntur, sin autem nihil omise-

115 runt mercedem accipient. † *Nisi enim,* (inquit) *esset etiã aliquid in ipsis, quod in cursu nostri culpandum videretur, nunquam diceret sermo Scripturæ ad angelum illius, vel illius Ecclesiæ: Quia habes* (verbi gratia,) *quosdam tenentes doctrinam Balaam, vel: Quia dereliquisti caritatem tuam pristinam, vel patientiam tuam, vel alia huiusmodi, pro quibus in Apocalypsi angeli vniuscuiusque Ecclesiæ culpantur.* Idem sæpe se dixisse ait Homi. 24. in eumdem librum,& Homi. 4. in Ezec.& latiùs Hom. 12.& 13. in Luc. & Hom. 35. vbi ait in periculo versari angelos custodes, quoniam, nisi nos benè seruauerint, non videbunt faciem patris. Ambrosius etiam lib. 2. in Luc. ait: *Pastores sunt sacerdotes. Aut fortasse etiam ille sit pastor, cui dicitur: Esto vigilans, & confirmare, quia nõ solum Episcopos ad tuen-*

116 *dum gregem Dominus ordinauit, sed etiam angelos destinauit.* † Verba hæc, quæ citat Ambrosius, dicuntur Apoc. 3. angelo Ecclesiæ Sardianæ, & id ipse desumpsit ex Origene Hom. 12.& 13. in Luc. Et epistola. 21. ad Horontianum, prope finem, manifestè angelos de quibus nũc agitur spiritus esse docet. Idem planè legimus apud Hieronymum initio fere. c. 6. Michææ, vbi ait: *Et in medio contendite aduersum montes, quos non alios significari puto, quàm angelos, quibus rerum humanarum commissa est procuratio.* Et posteà: *Legamus Apocalypsin Iohannis Apostoli, in qua laudantur, accusanturque angeli Ecclesiarum pro virtutibus, vitiisque eorum, quibus præesse dicuntur, &c.* Et manifestum est ex præcedentibus, & sequentibus non episcopos angelos dicere, sed spiritus. Idem in illud Matth. 18. Angeli enim eorum semper vident faciẽ patris mei: *Magna dignitas animarum, vt vnaquæque habeat ab ortu natiuitatis in cu-*

117 *stodiam sui angelum delegatum* † *Vnde legimus in Apocalypsi Ioannis: Angelo Ephesi, Thyatiræ, & angelo Philadelphiæ, & angelo quatuor reliquarum Ecclesiarum, scribe hæc.* Nec dubito quin sint alia his similia apud veteres patres. Sed pro certo haberi, nec vlla ratione in dubium vocari debet, angelos septem Ecclesiarũ, de quibus loquitur Iohãnes, nõ esse angelicos spiritus: quod ita ex verbis ipsius ...

Angeli Ecclesiarum qui dicantur.

Angeli Ecclesiarũ sunt Episcopi.

tur,vt nequeam ſatis mirari fuiſſe quemquam,qui angelos eſſe dice-
ret. Vt quod angelo Epheſi dicitur.c.2: *Sed habeo aduerſum te, quod ca-
ritatem tuam primam reliquiſti. Memor eſto itaque unde excideris, & age
pœnitentiam, & prima opera fac.* Quomodo hæc angelo dici poſſunt,
qui pœnitentiæ capax non eſt? Beati autem angeli quomodò carita-
tem relinquere,aut ea excidere poſſunt? † Quid habent cuius eos o- 118
porteat pœnitere? Angelos autem,qui in cœlo remanſerunt, beatos
eſſe quis fidelium dubitare poteſt, cum Dominus (vt alia omitta-
mus) dicat Matth. 18: *Angeli enim eorum ſemper vident faciem patris
mei, qui in cœlis eſt.* Idem de reliquis dicendum. Angelo Sardianæ Ec-
cleſiæ ait: *Scio opera tua, quia nomen habes quod viuas, & mortuus es.* Sed
pudet in re apertiſſima morari. Certum igitur eſt ſeptem angelos eſ-
ſe epiſcopos illarum Eccleſiarum, vt communis expoſitorũ ſenten-
tia docet. Quamquam & illis tacentibus verba ipſa clamant Euan-
geliſtæ,quæ,vt in angelos conuenire nullo modo poſſunt ita in epi-
ſcopos,quibus dicta ſunt,quadrant optimè. Vt quod legimus cap.2:
*Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, & quia non potes ſuſtinere
malos, & tentaſti eos, qui ſe dicunt Apoſtolos eſſe, & non ſunt,* &c. † Dicun- 119
tur autem epiſcopi angeli,quoniam nuntij Dei ſunt ad populum, &
Diuinam voluntatem exponunt,& eum cuſtodiunt, ac Deo recon-
ciliant,vt manifeſtiſſimè docuit Malachias c. 2 *Labia ſacerdotis cuſto-
dient ſcientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exerci-
tuum eſt.* Illud etiam Apoſtoli.1.Cor.11: *Ideò debet mulier velamen ha-
bere ſupra caput ſuum propter angelos*, propter epiſcopos nonnulli ex-
poſuerunt, in quibus eſt is, qui nomine Ambroſij circumfertur in
epiſtolas Pauli. Origenem excuſare non eſt neceſſe, qui multa con-
tra fidem catholicam dixit. Ambroſium diceremus ſententiam re-
cantaſſe in locum citatum epiſtolæ ad Corinthios,& in expoſitione
huius loci,niſi certum eſſet neutrum opus ab eo conſcriptum fuiſſe.
† In Commentariis autem in Lucam plurima mutuatur ex Orige- 120
ne, & ſæpe vſu venit autores non ſatis probatos ſequentibus,vt dum
bona imitari cupiunt, mala etiam nonnulla, quæ quaſi furtim irre-
punt, in libros ſuos transferant. Quamuis hoc ipſum Ambroſius
non aſſeruit,ſed dubitando dixit, vt eius verba indicant. Dicet for-
taſſe quiſpiam pro Ambroſio, & pro aliis patribus, ſi quando hæc
de angelis interpretantur,eos non fuiſſe imitatos Origenem in eo,
quòd culpas angelis tribuit,ſed in eo, quòd hos angelos Apocaly-
pſis verè angelos eſſe exiſtimauit: ea verò,in quibus culpantur ange-
li,non de ipſis dici, qui peccare non poterant, ſed de Eccleſiis. Ita
exponit Arethas initio cap.2. quoniam cum prius dicat: Et angelo
huius Eccleſiæ,aut illius, ſcribe: poſteà ait: *Qui habet aurem, audiat
quid ſpiritus dicat Eccleſiis.* † Hæc Arethæ interpretatio vera non eſt, 121
quoniam & multi ita exponunt,& verba ipſa indicant hæc epiſcopis
verè dici,non Eccleſiis. Atque id apertè perſpicitur ex cap.2. vbi le-
gimus: *Et angelo Thyatiræ Eccleſiæ ſcribe.* Et poſt ea, quæ dicũtur ange-

lo, sequitur: *Vobis autem dico ceteris, qui Thyatiræ estis. Illa verba: Qui habet aurem,* &c. statim suo loco explicabimus, & videbimus nihil Arethæ fauere. Non igitur huius interpretationem retuli quòd vera esset, sed, vt ex eius sensu & alios ita sensisse probabilius appareat. Hieronymum vellem eodẽ modo interpretari, sed apertiùs in Michæam loquitur, quàm vt hanc interpretationem patiatur. Quare hoc potius dicemus eius morem esse in Commẽtariis, vt alienas ponat sententias quasi suas, interdum etiam si parum cum fide catholica conueniant, diligenti lectori iudicium relinquens, vt quod probandum est eligat, vt ipse de se indicat in. 1. Apologia aduersus Ruffinum: quod etiam in his locis fecit.

Argumentum Cap. II.

Collaudat episcopum Ephesi, atque etiam reprehendit in eo pauca. Episcopum Smyrnæ sponte currentem incitat ad maiora, & imminentes Ecclesiæ calamitates illi prædicit. Similiter episcopũ Pergami prius laudatum reprehendit, quòd quosdam Nicolaitarũ sectam tenentes sustineat, & ad pœnitentiam exhortatur, malis eiusdem Ecclesiæ minatur, bonis magna pollicetur. Episcopum Thyatiræ multis ornat laudibus, sed eũdem mox accusat quòd impiam prophetidem, & mores ciuitatis corrumpentem toleret cui etiam, nisi resipiscat, & eam sequentibus, multa comminatur. Deinde Thyatirenos monet vt seriò pietatem colant, colentibúsque gloriam promittit, & honorem.

CAPVT. II.

ET angelo Ephesi Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet se-
1 *ptem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio se-*
ptem candelabrorum aureorum.
2 *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam: &*
quia non potes sustinere malos: & tentasti eos qui se dicunt Apostolos esse & non sunt, & inuenisti eos mendaces, & patientiam habes,
3 *& sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti. Sed habeo ad-*
4 *uersum te pauca, quòd caritatem tuam primam reliquisti. Memor*
5 *esto itaque vnde excideris: & age pœnitentiam, & prima opera fac.*
Sin autem, venio tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco suo, nisi
6 *pœnitentiam egeris. Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum,*
7 *quæ & ego odi. Qui habet aurem audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in Paradiso Dei mei.*
8 *Et angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe: Hæc dicit primus, & nouissimus,*
9 *qui fuit mortuus, & viuit. Scio tribulationem tuam, & paupertatem*
tuam, sed diues es: & blasphemaris ab his qui se dicunt Iudæos esse,
& non sunt, sed sunt synagoga Satanæ. Nihil horum timeas quæ

passu-

passurus es. Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem
vt tétemini: & habebitis tribulationẽ diebus decẽ. Esto fidelis vsque
ad mortem: & dabo tibi coronam vitæ. Qui habet aurem, audiat 11
quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte se-
cunda. Et angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet rom- 12
phæam vtraque parte acutam.

Scio vbi habitas, vbi sedes est Satanæ: & tenes nomen meum, & 13
non negasti fidem meam. Et in diebus illis Antipas testis meus fide-
lis, qui occisus est apud vos, vbi Satanas habitat. Sed habeo aduer- 14
sus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui do-
cebat Balac mittere scãdalum coram filiis Israel, edere, & fornica-
ri, ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter pœ- 15
nitentiam age: si quo minus, veniam tibi citò, & pugnabo cum illis 16
in gladio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ec- 17
clesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculũ can-
didum, & in calculo, nomen nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui
accipit. Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui 18
habet oculos tamquam flammam ignis, & pedes eius similes auri-
chalco.

Noui opera tua, & fidem, & caritatem tuam, & ministerium, &
patientiam tuam, & opera tua nouissima plura prioribus. Sed ha- 19
beo aduersus te pauca, quia permittis mulierẽ Iezabel, quæ se dicit 20
propheten, docere & seducere seruos meos, fornicari, & mãducare de
idolothytis: Et dedi illi tempus vt pœnitentiam ageret: & non vult 21
pœnitere à fornicatione sua. Ecce mittam eã in lectum: & qui mœ-
chantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam 22
ab operibus suis egerint: & filios eius interficiam in mortẽ, & scient 23
omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes, & corda, & dabo vni-
cuique vestrum secundum opera sua.

Vobis autem dico ceteris qui Thyatiræ estis, Quicumque non ha-
bent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudinẽ Satanæ, quẽ- 24
admodum dicunt, non mittam super vos aliud pondus, tamen id 25
quod habetis, tenete donec veniam. Et qui vicerit, & custodierit vs- 26
que in finem opera mea: dabo illi potestatem super Gentes, & reget 27
eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & 28
ego accepi à patre meo: & dabo illi stellam matutinam. Qui habet 29
aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

HAEC

1 HAEc dicit qui tenet septem stellas. † Singula quæ vidit in visione, Vers. 1.
repetit verbis Christi in singulis episcopis Ecclesiarum, ex quo pleniùs intelligentur quæ dicta sunt, tametsi valde difficile sit dicere cur hoc repetat ad hunc episcopum loquens, illud ad illum: hoc est: cur huic episcopo dicat: *Qui tenet septem stellas*, illi verò: *Hæc dicit primus, & nouissimus, &c.* Sed poterunt intelligi si rectè considerentur quæ dicuntur singulis. Nunc autem dicit: *Qui tenet septem stellas*, id est, qui peculiari protectione prosequitur episcopos Ecclesiarum, & conseruat, ac fouet: vt quoniam episcopi Ephesij multa bona opera memorantur: *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, &c.* & deinde reprehenditur quòd caritatem suam primam reliquerit, & ad pœnitentiam vocatur: intelligat Diuini fauoris esse quod fecit, & quod grauiora non commiserit, quare oportere vt eum maximè amet, à quo protectus, & seruatus est, sperétque se eiusdem benignitate, & gratia in posterum esse seruandum, si pœnitentiam agere, ca-
2 ritatémque quasi sopitam, & mortuam in se resuscitare velit. † Sed addit: *Et ambulat in medio septem candelabrorum aureorum*, vt doceat se curare salutem fidelium: & quia eorum saluti expedit vt bonum, & feruentem episcopum habeant, consideret episcopus se non passurum eius ignauiam, & peccata, sed moturum candelabrum eius de loco suo, nisi pœnitentiā egerit. Qui sint episcopi, ad quos hæc scribit Apostolus, neque ex Scriptura constat, neque ex historijs. Lyranus ait expositores dicere communiter hunc episcopum Ephesi esse Timotheum comitem, & discipulum Pauli. Sanè præter quàm quod indignum videtur eam negligentiæ, & peccati notam inurere tanto martyri, & dilecto Pauli discipulo, tempora non conueniunt: nam eum quidam sub Nerone martyrio coronatum fuisse tradunt, multò antequam Apostolus relegaretur in Patmum, aut certè, si verum est quod Simeon Metaphrastes scribit in eius vita, dum Apostolus erat in exilio, Timotheus egregiè pro pietate certans, martyrij coronam accepit. Quomodò ergo in eum dici poterat: *Habeo aduersum te, quod caritatem tuam primam reliquisti*, & quæ sequuntur? Denique Lyranus ipse postea in illud: *Mouebo candelabrum tuum, &c.* Negat hunc fuisse sanctum Timotheum.

3 *Scio opera tua.* † Ambrosius: Ea videlicet, quæ faciebas prius quàm refrigesceret in te caritas. Vers. 2.

Et laborem, & patientiam tuam. Laborem dicit τὸν κόπον, id est, scio quantum molestiæ toleraueris, & tędij, & patiētiam tuam, ὑπομονὴν, quæ ab expectando, & sustinendo dicitur: id est, scio te non fuisse victum, sed viriliter in ferendo perseuerasse. Quare rectè exposuit Arethas: *Laborasti, & tolerasti nulla fatigatione animum deijciens, ob ea, quæ propter nomen meum irruerunt. Veri simile enim est quod à pseudoapostolis fuerint ipsis illatæ contumeliæ, &c.* Vers 2.

Non potes sustinere malos. Publicos peccatores sustinere non potes, quin aut emendes, aut expellas ex Ecclesia. Vers 2.

Vers. 2. *Et tentasti eos.* Pseudoapostolorum sępe meminit Paulus, vt. 2. Cor. 10. & vitari præcipit. Hos ergo, qui se Apostolos Christi esse iactabant, Episcopus Ephesius tentauit, id est, experimentum cepit de eorum doctrina, & sanctitate, & à fructibus eorum cognouit eos, vidítque Apostolos non esse, sed pseudoapostolos.

Vers. 3. *Et patientiam habes: & sustinuisti, &c.* † In Græco permutatur ordo verborum καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, id est, Et sustinuisti, & patientiam habes. Et post hæc additur: *Et sustinuisti.* (siue laborasti) *propter nomen meum.* Sed Latini & codices, & expositores ita legunt: *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum.* Et siue hoc modo, siue illo legas, nihil de sensu mutatur. Sed & nonnulli Græci codices ita omnino habent vt legit noster Interpres. Est autem sensus: Cum multa à pseudoapostolis, & ab inimicis fidei sustinueris, adhuc permanes inuictus, & ad plura toleranda paratus. Explicat quod breuiùs dixerat: Scio opera tua, & laborem, & patientiam. Ceterum, *Propter nomen meum*, significat, Propter me, ita enim loqui solet scriptura, vt Iohan. 1: *Iis, qui credunt in nomine eius.* Iohan. 3. *Qui autem non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomine vnigeniti filij Dei.* Psa. 30: *Propter nomen tuum deduces me, & enutries me,* id est, Propter te. Capitur enim nomen more Hebræorum pro re nominata, id est, pro re cuius est nomen: Inde etiam est illud Isa. 30: *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, &c.* 4

Nomen

Vers. 4. *Sed habeo aduersum te pauca, quòd caritatem tuam primam reliquisti.* In Græco non est. *Pauca*, neque in codicibus correctioribus, neque apud Bedam, Ambrosium, Haymonem, Anselmum, quamuis Victorinus id legerit. Ambrosius: *Multi enim sunt, qui in initio conuersionis suæ in seruitio Dei feruentes existunt, sed in processu temporis tepescunt. Quod huic præsuli Ecclesiæ Ephesi contigisse manifestum est, &c.* Arethas hoc refert ad largitionem eleemosynarum, sed quia id incertũ est, melius cum Ambros. de tepore in bonis operibus intelligemus.

Vers. 5. *Memor esto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam* † Ex verbis his eum penitus amisisse caritatem Ambrosius, & Haymo intelligunt, sed verisimilius est non omnino amisisse, qui tanta pro Christo etiam tum perferebat, sed multum de illius feruore remisisse. 5

Vers. 5. *Sin autem, venio tibi.* Citò veniam: præsenti tempore vtitur, vt celeritatẽ significet, quasi iam fiat. Venire dicitur Deus modò, vt auxilietur, modò vt puniat, vtro autem modo sit intelligendum, ex præcedentibus, & sequentibus cognoscetur. Hoc quidem loco manifestum est eum venire ad supplicium sumendum, quoniam ait: *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Sic etiam Zach. 14: E*t veniet Dominus Deus meus, omnésque sancti cum eo. Et erit in die illa, non erit lux, sed frigus, & gelu.* Isai. 30. *Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor eius, & grauis ad portandum.*

Venire.

Vers. 5. *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo.* Locus est valde difficilis, nam cum candelabra dixerit esse Ecclesias, cur Ecclesia Ephesina de

loco suo moueatur peccante Episcopo, & pœnitentiam non agente? Propterea Arethas, Ansbertus, Anselmus, & quidam, hæc ad Ecclesiam ipsam Ephesi referunt, vt quod episcopo dicitur, Ecclesiæ
6 dici intelligatur. † Hoc tamen falsum esse ostendimus numero 84. capit. 1. Alij autem putant candelabrum moueri de loco suo, cum Ecclesiæ cura, & gubernatio episcopo illi aufertur, & alteri datur, vt Rupertus, & Thomas. Verùm hæc expositio non videtur cum verbis congruere, quia Ecclesia tunc non mouetur, sed episcopus, atque ideo potius dicendum erat: Mouebo te de candelabro tuo. Aliquantò probabilius Victorinus, qui exposuit, Mouere candelabrum, Spargere plebem. Sed quis credat fugandos tunc, aut spargendos fuisse Ephesios? Mihi non videtur candelabrum ita nunc accipi vt prius, cùm septem candelabra septem Ecclesias esse dicebamus. Candelabrum.
Sed vt infra accipit, capit. 11. cum de duobus prophetis ait: *Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes:* & vt Dominus accepit Matth. 5: *Nemo accendit lucernam, & ponit eam sub medio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus, qui in domo sunt.* Candelabrum ergo dicitur hoc loco officium episcopale, siue dignitas, aut locus eminens, in quo episcopus, tamquam lucerna, positus erat, vt luceret omnibus, qui erant in Ecclesia. Aut etiam (quod in idem redit) episcopus cum dignitate sua dicitur candelabrum, quod positum
7 erat in Ecclesia, vt lucem alijs præberet. † Mouere autem candelabrum de loco suo, est episcopo dignitatem adimere episcopalem, & ea, per quæ lucere solebat, vt verbum doctrinæ, exempla virtutum, dona, quibus illustrari à Deo solebat. Dignitas adimi poterat per mortem, aut per populi voluntatem, & per inimicorum persecutionem. Ea, quibus lucebat, adimi poterant manente etiam vita, & episcopatu. Itaque *Mouebo candelabrum tuum de loco suo,* nihil est aliud, quàm, Mouebo te, vt exposuit Haymo.

Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum. Diuinus sermo ita terret, vt simul alliciat, & cum Deus nobis irascitur, ita irascitur, vt patrem se esse non obliuiscatur, sed illud fiat: *Cum iratus fueris, misericordiæ recordaberis.* Rem dixerat grauem, atque asperam auditu: *Mouebo candelabrum tuum de loco suo,* sed cõtinuò acerbitatem temperauit: *Nisi pœnitentiam egeris.* Deinde ne abundantiori tristitia absorberetur episcopus, commemorat etiam eius factũ, quod sibi gratissimum fuisse significat, vt non se penitus Deo displicere existimet. Hoc, inquit, habes, quo mihi placeas, quòd odisti facta Nicolaitarũ. Epiphanius lib. 1. Cõtra hære. Hæresi 25. legit: *Habes autem quid boni:* in Greco autem, & apud Aretham, ita legitur, vt nostra habet Translatio. † Nicolaus vnus fuit de septem diaconis electis ab Apostolis Act. 6. Antiochenus erat origine, & proselytus. Qui cum ad vxorem redijsset formosam, à qua se religionis causa continuerat, erubescens se victum fuisse libidine, affirmare cœpit, nisi quis Veneri se singulis diebus daret, participem vitæ æternæ fieri non posse.

Vers. 6. Hab 3. Nicolaus, & Nicolaitæ.

Atque ex eo orti sunt hæretici turpissimarum libidinum autores, vt Gnostici, Ebionitæ, & Epiphanis sectatores, de quibus Apostolus ait Ephes. 5: *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, sed magis redarguite, Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.* Omnia ex Epiphanio loco citato, cui & Philastrius assentitur in eo, quod illum hæresis facit autorem. Eusebius verò libr. 3. Histor. Eccle. cap. 29. & Niceph. libr. 3. capit. 15. ex Clemente Alexandrino in 3. libr. Stromatum hoc de eo scribunt: Cum ei ab Apostolis obiecta fuisset zelotypia, vxorem in medium produxisse, ac siquis vellet eam habere permisisse. Vnde vxores communes esse debere docebant Nicolaitæ.† At Clemens Alexandrinus quem ipsi citant, in lib. 3. Stro- 9
matum, non longè à principio, nequaquam autorem hæresis, aut fautorem libidinis facit Nicolaum, sed eos, qui eius factum dictúmque inconsideratè sequentes impudenter, effuséque fornicabantur, id est, Nicolaitas. Et subdit: *Ego autem audio Nicolaum quidem nulla vnquam alia, quàm ea, quæ ei nupserat, vxore vsum esse, & ex illius liberis filias quidem consenuisse virgines, filium autem permansisse incorruptum. Quæ cum ita se habeant, vitij erat depulsio, atque expurgatio in medium Apostolorum circumactio vxoris, cuius dicebatur laborare zelotypia.* Deinde quoniam hæretici dicebant eum dixisse, vti oportere carne: ita id Clemens interpretatur: Et continentiam à voluptatibus, quæ magno studio parantur, docebat illud, Vti carne, hoc est exercere carnem. Neque enim, vt existimo, volebat Domini præcepto conuenienter, duobus dominis seruire, voluptati, & Deo. Augustinus etiã in libr. de Hæresibus cap. 5. videtur eum excusare: *Iste, (inquit) cum de zelo pulcherrimæ coniugis culparetur, velut purgandi se causa permisisse fertur, vt ea, qui vellet, vteretur. Quod eius factum in sectam turpissimam versum est, qua placet vsus indifferens fœminarum. Hi, neque ab his, quæ idolis immolantur, cibos suos separant, & alios ritus gentilium superstitionum non auersantur, &c.*

Vers. 7. *Qui habet aurem, audiat.*† Non hoc refertur ad ea, quæ episcopo 10
scripta sunt, vt putauit Arethas, sed ad ea, quæ mox omnibus Ecclesijs ait: *Vincenti dabo edere de ligno vitæ, &c.* Atque idem posteà videbimus in quibusdam alijs, prius enim angelo loquitur, deinde aliquid addit, quod ab omnibus Ecclesijs audiri velit, vel ab omnibus alicuius Ecclesiæ. Aurem autem intelligit Spiritualem: paratam ad intelligendum, & ad obediendum: sicut Matth. 13: *Qui habet aures audiendi, audiat.* Vbi Hieronymus ait: *Prouocamur ad dictorum intelligentiam, quoties his sermonibus commonemur.* Et Beda in cap. 4. Marci: *Aures audiendi aures sunt cordis, & sensus interiores, aures obediendi, & faciendi quæ iussa sunt.*

Vers. 7. *Quid Spiritus dicat.* Τὸ πνεῦμα, Spiritus sanctus, qui per prophetas loquitur.

Vers. 7. *Vincenti dabo edere.* Aperit quò tendant omnia, quæ dicit: eò nempe, vt Christiani fortiter omnia pro Christi nomine perferant. Vincentem

centem vocat eum, qui periculis, & laboribus, & cruciatibus minimè cedit, nec flecti potest vt à Christo recedat, & Diaboli tentationes superat, & Nicolaitas execratur.

11 *De ligno vitæ.* † Lignum vitæ posuit Deus in medio paradisi Gen. 2. vt ex eo qui ederent semper viuerent. Inde quidquid nobis vitam præbet immortalem, lignum vitę vocari solet apud Salomonem. De Sapientia ait Prouerb. 3. *Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam, & qui tenuerit eam, beatus.* Et cap. 11. *Fructus iusti lignum vitæ:* quia iustus verbis & factis suis alios ad virtutem excitat, & vitam eis præbet. Et capit. 15. *Lingua placabilis lignum vitæ:* quia tollit rixas, & dissensiones, & sedat iratos animos. De vita etiam mortali dicitur, vt capite decimotertio: *Spes, quæ differtur, affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.* Nunc ergo lignum vitæ dicitur Deus, qui clarè visus vitam præbet immortalem. Et sicut paradisus terrestris figura fuit cœli: ita lignum vitæ figura fuit Dei, ex quo qui edunt, id est, qui eum clarè vident, semper viuunt. Dicitur autem esse in medio paradisi, id est, in paradiso, quia non vescimur hac arbore in terra, sed in cœlis. Hinc Apocalypsis vigesimosecundo scriptum est. *Beati qui lauant stolas suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ,* id est, Beati qui peccata pœnitentiâ, & bonis operibus delent, vt possint Dei visione frui. Et paulò ante: *Ex vtraque parte fluminis lignum vitæ afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum,* quia nunquam tędium diuinæ visionis beatos capere potest, sed quouis tempore ita illis iucunda est, ac si tunc ea frui inciperent, semper videntur noui fructus.

Vers. 7. Lignũ vitæ.

12 *Hæc dicit primus, & nouissimus.* † Cur hæc dicat, ex sequentibus, vt iam monuimus, intelligitur: Ait enim: *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem, &c.* Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ, qui vicerit non lædetur à morte secunda. Vt igitur tam episcopus Smyrnæ, quàm eius populus læti certarent, & spe resurrectionis accenderentur, rectè ait se esse primum, & nouissimum, qui omnes sit iudicaturus, & redditurus præmia pro meritis, vitámque perennem ijs daturus, qui corporis vitam amiserint. Atque id exemplo suo manifestum facit, qui aliquando mortuus, sed breui tempore: & paulò post resurrexit, numquam moriturus.

Vers. 8.

Scio tribulationem tuam: Christianos qui erant Smyrnæ persequebantur Iudæi, & affligebant, & spoliabant, sicut & ad Thessalonicenses scribit Apostolus de iis qui ex Iudaismo crediderant: *Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis, qui & Dominum occiderunt Iesum, & prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur, &c.* Propterea nunc ait Apostolus: Scio quàm grauiter afflictus fueris, scio *paupertatem tuam*, id est, scio te bonis tuis spoliatum fuisse à Iudæis. Quod

Vers. 9. 1. Thes. 2.

autem sequitur, *Sed dives es*, per parenthesin legendum est, id est, Quamuis te bonis spoliauerint, & ad paupertatem redegerint, non pauper es, sed diues, quoniam pro temporalibus bonis spiritualibus diuitijs auctus es.

Vers. 9. *Et blasphemaris, &c.*† Multa aduersum te maledicta, & conuicia ia- 13
ctant. In Græco, & apud Aretham ita legimus: *Scio tribulationem tuam, & paupertatem (sed diues es) & blasphemiam eorum, qui dicunt se Iudæos, &c.* Sed sensus est idem.

Vers. 9. *Qui se dicunt Iudæos.* Qui solo nomine sunt Iudæi, re enim vera non sunt, cum Deum Christum non confiteantur, quem prædicauerunt, & coluerunt veteres patriarchæ, & prophetæ. Ita etiam Paulus Rom. 2: *Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto est in carne circumcisio: sed qui in abscondito Iudæus est, & circumcisio cordis in spiritu, non litera.*

Vers. 9. Synagoga. *Sed sunt Synagoga Satanæ.* Synagoga collectio, vel congregatio dicitur, hoc nomen habebat populus Iudæorum, quia ex omnibus populis ipse vnus collectus, & cógregatus erat, vt esset populus Dei. Atque olim quidem Synagoga Dei dicebatur, sed postquam Christum repulit dicens: *Non habemus regem, nisi Cæsarem*, & Dei populus (Ioan. 19.) esse desijt, à Diabolóque possessus est, Synagoga Satanæ dicitur: vt etiam legimus Apoc. 3. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iu-*
dæos esse, & non sunt: sed mentiuntur.† Hoc autem quod Euangelista prę- 14
dicit de persecutione Iudæorum in Smyrnæos, & gentilium, beato Polycarpo martyre episcopo Smyrnę cótigit (vt manifestè videmus apud Eusebium lib. 4. Hist. Eccl. c. 15.) sub Marco Aurelio Vero, & Antonino eius filio, & Lucio Aurelio Commodo. Quo tempore (vt ait Eusebius) maximis persecutionibus Asiam quatientibus Polycarpus vitam martyrio finiuit. Ex quo existimo episcopum Smyrnę, quem hic Iohannes collaudat, & ad quem scribit, fuisse sanctum Polycarpum, quoniam Hieronymus in eius vita, & Nicephorus li. 3. ca. 2. referunt eum ab Apostolo Iohanne ordinatum fuisse episcopum Smyrnę. Scimus etiam in persecutione Traiani iam tum eum episcopatum eiusdē vrbis administrasse, vt ex Epis. 8. Ignatij martyris constat, qui in persecutione Traiani passus est, vt autor est Eusebius in Chronicis, & Hieronymus in Catalogo eodem scriptorum. Nicephorus etiam ait loco citato, tertio anno Traiani passum fuisse Ignatium.

Vers. 10. *Ecce missurus est Diabolus aliquos ex vobis in carcerem.* Ita videmus apud Eusebium li. 4. Hist. Eccl. cap. 15. & apud Niceph. libr. 3. cap. 36.

Vers. 10. *Vt tentemini.* Vt varijs cruciatibus probemini. Ambrosius: *Vt tentemini vtrū timore pœnarum à fide cadere: an pro amore Christi mori deliberetis.*

Vers. 10. *Et habebitis tribulationem diebus decem.* † Hic plerique expositorum 15
ad mysticos sensus confugiunt. Ambrosij sensus satis literæ conuenit, si certum esse quod tradit, doceret ex historia. *Tempus,* (inquit) *quo hæc persecutio crudelius sæuitura esset, demonstrat.* Sed cùm mos scri-

pturæ

pturæ ſit, vt quibuſdam certis numeris vtatur pro incertis (vt habe- Decem pro mul tis.
mus ex quinta regula Tyconij apud Auguſtinũ li. 3. de Doct. Chriſt.
cap. 35.) vt tria, ſeptem; cùm ſciamus etiam ex his eſſe numerum denarium, qui pro multitudine ponitur, & Decies pro Sępe, vt Gen. 31: *Sed & pater veſter circumuenit me, & mutauit mercedem meam decem vicibus.* & Ibidem: *Immutaſti quoque mercedem meam decem vicibus,* 2. Regum. 19: *Decem partibus maior ego ſum apud regem:* Iob. 19: *En decies confunditis me;* Diebus decem nihil eſt aliud, quàm diebus multis.

Et dabo tibi coronam vitæ. Pro præmio tui laboris, & pro corona tui certaminis accipies vitam æternam. Metaphora enim ſumitur à certantibus. 1. Cor. 9. *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet, & illi quidem vt corruptibilem coronam, accipiant, nos autem incorruptam.* Et 2. Tim. 2: *Nam & qui certat in agone, non coronatur, niſi legitimè* Verſ. 10. Corona vitæ.
16 *certauerit.* † Poſſumus etiam interpretari coronam vitæ, coronam viuentem, quæ ſemper manet, nec tempore corrumpitur, ſicut dixit Paulus: *Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Ita intelligendum videtur illud. 1. Ioh. 2: *Omne quod eſt in mundo, concupiſcentia carnis eſt, & concupiſcentia oculorum, & ſuperbia vitæ,* id eſt, ſuperbia manens ſemper, & nunquam deficiens. Verùm, etiam ſi ita intelligamus, ſemper eadem Metaphora certãtium manet in corona. Quod de hoc loco diximus, & de illo Iaco. 1. dictũ eſt: *Quoniam cũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromiſit Deus diligentibus ſe.*

Non lædetur à morte ſecunda Prima mors eſt corporis, ſecunda animæ, cum æternæ damnationi traditur. Apoc. 20: *Et infernus, & mors miſſi ſunt in ſtagnum ignis. Hæc eſt mors ſecunda.* Et cap. 21: *Pars illorum erit in ſtagno ardenti igne, & ſulphure, quod eſt mors ſecunda:* Verſ. 11.

Qui habet romphæam, Id eſt gladium, ita enim vertit noſter interpres cap. 1: *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Gręcè vtroque in loco eſt, Romphæa. Cur autem nunc dicat: *Qui habet romphæam, &c.* intelligitur ex eo, quod ait poſteà: *Siquominùs, veniam tibi citò, & pugnabo cum eis in gladio oris mei:* vbi etiam eſt in Græco, Romphæa. Verſ. 12.

17 *Scio vbi habitas, vbi ſedes eſt Satanæ.* † Pergamum ſedem Satanæ vocat, quoniam multi erant in illa ciuitate, qui Chriſtum oderant, & Chriſtianis aduerſabantur: nam ab odio, & ab aduerſando (id enim Hebręis ſignificat שטן) dictus eſt Satanas (vt latiùs expoſuimus in cap. 3. Zachariæ. num. 6. in illud: *Et Satan ſtabat à dextris eius*) & ideò hic Diabolus Satanas dictus eſt ab eo, quod in illis efficiebat, vt cum dixit: *Sed ſunt Synagoga Satanæ.* Hos autem Iudæos fuiſſe arbitror, quos ſupra vocauit Synagogam Satanæ, & fortè cum illis gentiles etiam iungebantur. Collaudat igitur Epiſcopum, quòd inter impios, & Chriſti nomini aduerſantes poſitus, nequaquam fidem deſeruerit, aut minis ceſſerit, ſed tenuerit fortiter nomen Chriſti, nulla ratione vel ad Iudaiſmum, vel ad Gentilitatem transferri ſe ſinens. Pro *Tenes nomen meum*, eſt κρατεῖς, quo verbo vtitur in- Verſ. 13. Satanas.

fra in hoc capite: *Tamen id, quod habetis, tenete donec veniam:* & ca. 3: *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

Vers. 13. Et *in diebus illis Antipas testis meus*. Oratio videtur imperfecta, & pẽdens, non enim dicit quid illis diebus fecerit Antipas, qui occisus est. In Greço integrior est, ita enim habet. *Et in diebus, in quibus Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos.* † Ex his sensum tenemus, si 18
tamen intelligamus nõ incipi hinc nouam sententiam, sed pertinere hæc verba ad pręcedentia: ac si diceret, Et non negasti fidem meam, etiam illis diebus, in quibus magis sæuiebant minæ, & cruciatus inimicorum, quibus Antipas testis meus fuit, qui occisus est à persecutoribus. Nostra autem translatio, etiam si nihil in ea immutemus, eumdem sensum reddit in hunc modum: Et in diebus illis Antipas testis meus, scilicet fuit, qui occisus est apud vos, & tamen cum tunc crudeliùs grassaretur persecutio, ita vt Antipas etiam occideretur, tu fidem meam non deseruisti. De Antipa nihil in Ecclesiasticis historijs reperio: Arethas hæc de eo scripsit: *Antipas testis Pergami tulit testimonium, cuius in hunc vsque diem seruatur martyrium: cùm multa liberè locutus fuisset aduersus insidiatores, & quantum in ipso fuit, vsque ad mortem processit, &c.* Pergami episcopum hunc fuisse tradunt, & eius martyrium Metaphrastes Simeon scripsit, qui ad extremam eum senectutem peruenisse dicit, & cum res Christianorum propter Domitiani persecutionem magno in discrimine versarentur, nullo timore captum sæpius in publicum prodijsse, & inter çrudelissimorum tortorum minas intrepidè sinceram fidei doctrinam, ac Christi laudes prædicasse. Ita Christianis præsidio, dæmonibus terrori erat, qui ab ipso se fugari, & sacrificijs suis priuari fatebantur. Quare à præfecto vrbis captus, & in Christi confessione generosè persistens ad Dianæ templum tractus, & in bouem æneum quem multo ante igne inflammauerunt, coniectus, vitam in gratiarum actione, precibúsque finiuit. Et tanta (inquit Simeon) præstitit virtute, vt locus hic, vbi martyrium pertulit, in hodiernum vsque diem miraculis excellat, & magnæ in eo fiant curationes, &c. Eius etiam meminit Romanum Martyrologium, idémque de martyrio eius scribit, quod ab Ecclesia tertio Idus Apriles celebratur. Constat certè eum illustrem admodum martyrem extitisse inter Pergamenos, quandoquidem eius nunc meminit Euãgelista, & martyrem fidelem vocat, & quidem cum duplici articulo, vt adnotauimus. cap. 1. num. 25. & 26.

Antipas martyr illustris

Antipæ martyrium

Vers. 13. *Vbi Satanas habitat.* Instigantibus etiam Iudæis occisus fuisse videtur, quos vocauit Synagogam Satanæ, id est, congregationem Satanæ, videlicet quia in eis habitabat Satanas.

Vers. 14. *Sed habeo aduersum te pauca.* † Hic in Græco est, Pauca, quemadmodum & paulò post, vbi ait: *Sed habeo aduersum te pauca, quia permittis Iezabel, &c.* intelligit autem Pauca dicenda. 19

Vers. 14. *Quia habes illic tenentes doctrinã.* Inter tibi creditos fideles sunt quidam sequentes doctrinam Nicolaitarũ, quos tu pateris, nec studium

ad'hibes,

adhibes,quod debebas,vt ex ecclesia pellantur, ne noceant ceteris.
Tenentes doctrinam Balaam. Cùm Balaam in gratiam Balac regis *Vers.* 14.
Moab cuperet maledicere populo Dei,& Deo prohibente nō pos-
set,consilium regi dedit, vt elegantis formæ mulieres exire iuberet
ad Hebræos, quarum amore illecti comederent de animalibus im-
molatis diis earum,& fornicati sunt. Mos enim erat gētilium edere Gētiles
de iis,quę diis suis immolarent,vt passim apud Homerum videmus, de iis,
& in sacrificio Euandri apud Virgil. 8. Æneid. Ex quo illud Deute. quę im-
32: *De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.* molabāt ido-
Historia est in lib. Num. c. 24. & 25. De quo Psal. 105. *Et initiati sunt* lis ede-
Beelphegor,& comederunt sacrificia mortuorum. Hoc autem consilio Ba- bant.
laam factum esse apertè docet hic Ioānes, quod ille cognouerat ex
traditione Hebræorum, ita enim dicebant, vt videmus apud Iose-
phum lib. 4. Antiqu. c. 6. cognouerat etiam ex Scriptura quę id sub-
indicat. Nam. Num. 24. dixit Balaam: *Verumtamen pergens ad populum*
meum dabo consilium, quod populus tuus populo huic faciat extremo tempore:
Et Michæas c. 6. ait: *Popule meus, memento quæso quid cogitauerit Balac rex*
Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor. † Meritò autem eos, qui
20 tenebant doctrinam Nicolaitarum, appellat tenentes doctrinā Ba-
laam, quoniam sicut Balaam auctor fuit vt Hebræi ederent de im-
molatis Beelphegor, & fornicarentur cum alienigenis mulieribus:
ita Nicolaitæ liberè fornicari cum omnibus permittebāt,& vxores
volebant esse communes, atque idolothyta comedere iubebant,
quod Apostoli prohibuerant Act. 15.
Mittere scandalum. Id est, vt mulieres mitteret, quę forma sua scan- *Vers.* 14.
dalo essent Hebræis,& in peccatum inducerent.
Edere, & fornicari. Id est, vt ederent,& fornicarētur. In Græco est *Vers.* 14.
φαγεῖν εἰδωλόθυτα, id est, edere idolothyta, quod apertiùs est.
Similiter age pœnitentiam. Age pœnitentiam, quemadmodū & Epi- *Vers.* 16.
scopo Ephesi agere præcepi, vt interpretatur Ambrosius. In Græco
nunc legimus: *Tenentes doctrinam Nicolaitarum, quod odi,* ὃ μισῶ. Et sta-
tim μετανόησον, id est, age pœnitentiam, noster autem interpres legit
sine dubio pro ὃ μισῶ, ὁμοίως, id est, similiter, vt etiam hodie habent
nonnulli Græci codices. Et aduerbium *similiter*, potest adiungi præ-
cedentibus: ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum simi-
liter. Deinde noua sententia incipit. *Pœnitentiam age.* Probabilior
tamen lectio est. Similiter age pœnitentiam, quam sequuntur Am-
brosius, Haymo, Primasius, Rupertus, Anselmus. Arethas non indi-
cat quid legerit: in eius tamen codice Latino ponitur Aduerbium,
similiter, & adiungitur præcedentibus. Sed siue hoc, siue illo modo
legamus, nihil ferè refert ad sensum.
Si quominùs. εἰ δὲ μή. † Si autem non agis. Superiùs vertit: *Sin au-* *Vers.* 16.
21 *tem, venio tibi, &c.* Ex quo intelligitur illud Ioan. 14: *In domo patris mei*
mansiones multæ sunt. Si quominùs dixissem vobis, id est, si ita nō esset, ego
vobis dicerē. Vbi Erasmus vertit: Quod si secus esset, dixissē vobis.

Verſ. 16. *Veniam tibi citò.* Veniam vt te ob negligentiam puniam, quod iam intelligitur ex eo, quod ſupra dixit: *Sin autem veniam tibi, & mouebo candelabrum tuum de loco ſuo.*

Et pugnabo cum illis, Tuos, qui doctrinam ſequuntur Nicolaitarũ, ſententia mea feriam, & ſupplicio afficiam. Rectè gladium hic vſurpauit, ſiue ad Balaam reſpiciat, ſiue ad filios Iſraël, quibus ille ſcandalum poſuit. Nam Balaam angelus apparens, & ſtrictum gladium tenens cõminatus eſt mortem Num. 22. niſi à maledicẽdo abſtineret. At quoniam, & ſi non maledixit, cõſilium tamen dedit regi Balac, quo illos perderet, poſteà ab Iſraelitis gladio interfectus eſt: nã in vltione de Madianitis ſumpta ſcriptum eſt Num. 31: *Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio,* vt benè à Ruperto adnotatum eſt. Iſraelitæ quoque qui comederunt, & fornicati ſunt cum mulieribus Madian, gladio perierunt. Num. 25.

Verſ. 17. *Vincenti.* Caſtum ſe, & immaculatum ſeruanti ab impudicitiis Nicolaitarum. 22

Verſ. 17. Manna. *Dabo Manna abſconditum.* Manna cibus eſt de cœlo datus filiis Iſrael omnium ciborum ſapores continens, quo ante illud tempus vſi non fuerant, & videntes admirati ſunt, atque dixerũt: Manhu, id eſt, Quid hoc? Exo. 16. Significat autem internã dulcedinem, qua Deus mirabiliter paſcit electos, & omni ſuauitate replet, ita vt ipſi mirentur, & dicant, *Quid eſt hoc?* Quod etſi in hac vita ex parte incipiat, & de ea quoque quadam tenus intelligatur, plenè tamen, & integrè datur in futura vita, & de ea potiſſimùm Ioannes loquitur. Abſconditum autem vocat Manna, quoniam non omnibus datur, ſed reſeruatur electis, ſicut legimus Pſal. 30: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abſcondiſti timentibus te?* Meritò autem ſpernẽtibus impuras carnis voluptates cœleſtium promittit dulcedinem, & idolothyta comedere nolenti meliorem cibum pollicetur.

Verſ. 17. Calculorũ vſus. *Et dabo ei calculum candidum.* Qui Latinè ab interprete calculus dicitur, Græcè ab Euangeliſta dicitur ψῆφος. Calculorum autem, ſiue ψήφων, duplex erat vſus apud veteres, eis enim vtebantur ad computandum, & ad ſuffragia ferenda. Iudices albis calculis vtebantur ad abſoluendum, nigris ad condemnandum. Prior calculus dicebatur ψῆφος σώζουσα, id eſt, calculus ſeruans, poſterior, ψῆφος καθαιροῦσα, id eſt, auferens, ſiue condemnans. Inde apud Græcos calculum albũ mittere pro Abſoluere, nigrum calculum mittere pro Damnare. Quæ adnotant, & confirmant Budæus in Commentariis linguæ Græcæ, & Eraſmus in Prouerbio: Album calculum addere. Ouidius lib. 15. Metam. ferè initio: 23

Mos erat antiquus niueis, atriſque lapillis
His damnare reos, illis abſoluere culpa.
Nunc quoque ſic lata eſt ſententia triſtis, & omnis
Calculus immitem demittitur ater in vrnam.

A comp-

A computatione,quę calculis fiebat,orta eſt prouerbialis locutio Ad calculos vocare,ſiue reuocare,id eſt,exiliter,& exactè ſubducere rationem. Mos etiam veterum fuit fœlices dies albis lapillis numerare,nigris infœlices,vt Perſius docet cum ait: Satyra.2

Hunc Macrine diem numera meliore lapillo,
Qui tibi labentes apponit candidus annos.

Hunc morem à Thracibus fuiſſe deſumptum ſcribit Plinius lib. 7.c.4.fuiſſe etiam Cretenſium docet Acro, & Porphyrio in Horatij Oden.36.libr.1.Carminum, atque id eſſe volunt,quod ibi dixit Horatius:

Creſſa ne careat pulchra dies nota.

Romani certè creta notabant, ad quod Lambinus pertinere mauult quod retulimus ex Horatio. Vide Eraſinum in Prouerbio: Creta notare.

24 † Quoniam igitur Ioannes Chriſtianis ſcribebat è Gentilitate conuerſis, & mores Græcorum ſcientibus, more Græcorum loquitur, & *Calculum candidum* vocat diem fœlicem. *Dabo calculum candidum*, id eſt, vitam fœlicem, & plenam veris voluptatibus, quæ albo lapillo ſignetur,& in hac vita incipiat, ſed plenè in futura poſſideatur,vel(quod melius,& gemanius arbitror) vincenti,& nequaquam cedenti Nicolaitarum turpitudini, ego calculum candidum apponam,id eſt,dignus à me vitæ æternæ iudicabitur,reliquos damnabo,qui eis paruerint. Arethas aliter exponit: *Poſuit* (inquit) *hoc loco calculum candidum, quod is notus eſſet ab ijs, qui in theatris, ac ſtadijs certabant,& vincentibus tradebatur.* Cuius ego ſentẽtiam, ſi verum ſit quod dicit,calculum candidum tradi ſolitum victoribus, valdè probandã cenſeo. Idem dico de eo,quod Sixtus ſcribit lib.2.Bibliothecæ ſanctæ.V.Calculus,apud ethnicos victoriarum dies publicis faſtorum tabulis inſcriptos,cõſueuiſſe candido lapillo prænotari,quò clariùs à cæteris diebus diſcernerẽtur. Sed neutrum, vt opinor, probari poterit. Ex Græci, ac Latini nominis ſignificatione planum fit errare eos,qui calculum candidum carbunculum, aut gemmam interpretantur,alioqui non ignobiles auctores.

25 *Et in calculo nomen nouum ſcriptum.* Inde hoc ductum videtur,quod Verſ. 17.
fortè nomina abſoluendorum, aut damnandorum ſcribebãtur olim in calculis, aut certè (vt Eraſmus inquit) nomen eius, cui in comitiorum ſuffragiis fauebatur, in calculo ſcribebant. Nomen hoc, quod ſe daturum promittit, eſt, vt ego exiſtimo, Filius (id eſt, heres) Dei, quo nomine beati omnes appellantur. Et nouum dicitur, quia antè tempus quo beatitudinem conſequuntur, illud non habebant, licet enim antea ob ſpem, & quia cœleſti lauacro regenerati erant,filij Dei dicerentur,nunquam tamen dicti ſunt filij,eo modo, quo perfectiſſimè nomen filij dicitur in iis, qui adoptantur, cum iis datur,qui iam paterna hereditate potiuntur: quomodo Ioannes dixit: *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, iis, qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus,neque ex voluntate carnis,neque ex voluntate viri,ſed*

Filius Dei dupliciter dicitur.

ex Deo nati sunt. Si enim ex Deo nati sunt, iam filij sunt, secundùm spem heredes. Quomodo autem iis, qui iam filij sunt Dei, potestatem dedit vt filij Dei fierent: nisi quia dedit eis vt possent perfectissimè filij fieri, sicut illi filij sunt, qui iam non spe, sed re ipsa paternorum bonorum heredes fiunt? id est, Dedit illis potestatē consequendi æternam hereditatem. Ita filij dicti sunt Luc. 20: *Neque nubent, neque ducent vxores, neque vltra mori poterunt, æquales enim angelis sunt, & filij sunt Dei.* Et Rom. 8: *Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat*: quod in eundem locum Ioannis adnotauimus. Hoc nomen nemo scit quid valeat, quantum boni comprehendat, quantæ dignitatis, & fœlicitatis sit, nisi qui accipit. 1. Ioan. 3: *Nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus*, id est, Non potest ab homine cognosci quantum boni lateat in hac appellatione filiorum Dei. Res nomen habent ab eo quod sunt, & à bono, quod quisque habet, nominatur. Cùm ergò nouo modo erimus filij Dei adeuntes promissam hereditatem, tunc nouum nomen habebimus ab eo, quod
Nouum tūc esse incipimus. † Nouum enim dicitur quod innouatur, & quod 26
nouo modo incipit. Ioan. 13: *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos, &c.* Vetus quidem erat mandatū dilectionis, sed secundùm illum modum, *sicut dilexi vos, &c.* nouū est, vt Cyrillus docet, & communis expositio. Ita Ioan. 1. Ep. c. 2. idem mandatum, & vetus esse dicit, & nouum. Ita etiam Isai. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora.* Omnia, quę dicta sunt, cōfirmantur ex Isai. 62. vbi Ecclesiæ dicitur: *Et vocabitur tibi nomen nouum, quod os Domini nominabit.* Hoc autem nomen est Ecclesia, vt ibi Hieronymus, & alij tradunt, quod tamen sæpè in veteri testamento inuenimus: sed nouo modo haberi cœpit post Christi aduentum, quoniam populus fidelis habuit quod ante non habebat. Et hoc præmium satis aptum spernenti fœdas Nicolaitarum voluptates, vt ei Christus tamquam impolluto, & sibi simili calculum seruatorem apponat, & filium Dei eum appellet, & coheredem suum, atque inter ceteros suum libenter agnoscat.

Versu. 18 *Et angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe.* Ex hoc loco hęretici contendunt reiiciendā esse Apocalypsin, nec esse Ioannis Apostoli, quoniā quo tempore ipse scribebat, nulla erat Ecclesia Thyatiræ. Cui obiectioni ita respondet Epiphanius lib. 2. Hæresi 51. prope finem, vt nō affirmet tempore Ioannis fuisse Ecclesiam Thyatiræ, sed dicat eum prophetice prædicere statū futurum illius Ecclesiæ grassante in eam hæresi Phrygastarum. Quare quod statim dicit Ioannes de muliere Iezabel, dictum esse vult Epiphanius de Priscilla, & Maximilla, & Quintilla, quę dicebant se esse prophetides, & Thyatirenos deceperunt. † Ego breuiùs, ac faciliùs respōdebo, mentiri impudēter hære- 27
ticos, nec enim argumento vllo probant quod dicunt. Nos autē argumēta habemus satis idonea. Primū, in ceteris ciuitatibus, ad quas scribit Ioannes, nemo dubitat Ecclesias fuisse cū ipse scribebat, cur

An tēpore Ioannis fuerit Ecclesia Thyatiræ.

ergo Thyatiræ fuisse negabimus? Et cum in ceteris scribat ad episcopos, qui tunc erant, eodémque stylo scribat ad episcopum Thyatiræ, cur alio modo interpretabimur quod similiter scribitur? Secundò, Multò ante quàm Iohannes scriberet hæc, crediderat mulier Thyatirena Lydia purpuraria prædicante Paulo Philippis, vt legimus Act. 16. Et posteà Iohannes in Asia minore prædicauit, & ciuitates illas vicinas Thyatiræ conuertit ad Euangelium: cur ergo idem non dicamus de Thyatira? præsertim cum Iohannes vsque ad tempora Traiani manserit in Asia, & omnes Asiæ fundauerit, & rexerit Ecclesias, vt Eusebius lib. 3. Histo. Eccl. cap. 23. probat ex Irenæo, & Clemente Alexandrino, & Hieronymus docet in Catalogo. Præterea Tertullianus lib. 4. contra Marcionem propè principium, has septem Ecclesias Apocalypsis appellat alumnas Iohannis, quòd in ipsis docuerit, & eas conuerterit, atque instituerit.

Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tamquam flammã ignis. Quæ nunc Vers. 18.
28 dicit ex iis: quæ posteà scribit, intelligũtur. Mina est prophetica: *Ecce ego mitto eam in lectum, & qui fornicantur cum ea, in tribulatione maxima erunt nisi pœnitẽtiam egerint ab operibus suis, & filios eius interficiam in mortem, &c.* Et posteà: *Et dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquã vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à patre meo.* Quoniã igitur hæc dicturus erat, & se scrutari corda, & renes, quod proprium Dei est, meritò se filium Dei appellat, vt scientiam, & potestatem patris habere intelligatur. Oculos habet vt flammam ignis, vt iram ostendat in mulierẽ fornicariam, & in filios eius, & amicos. Pedes habet similes aurichalco, siue Chalcolibano, de quo iam diximus, vt episcopum Thyatiræ consoletur in afflictionibus, quas propter Christum ferebat, doceatque illis puriorem eum fieri, & maiori gloria dignum: deinde quoniam hostes suos conculcaturus est, & confracturus tamquam vas figuli.

Noui opera tua. † Scio te multum pro fide laborasse contra impios, Vers. 19.
29 fidémque & caritatẽ in omnibus ostendisse, & in ministerio episcopalis curæ strenuè te gessisse, & multa pro me pertulisse, nec defatigatum te fuisse in bonis operibus, sed cum multa prius feceris initio tui episcopatus, plura etiam posteà adiecisse.

Quia permittis mulierem Iezabel. Id est, Non vteris in eam seueritate disciplinæ, non eiicis eam ex Ecclesia, vt ceteris nõ noceat. Quænam hæc fuerit, non constat. Quod enim Epiphanius lib. 2. Hæresi 51. dixit fuisse Priscillam, & Maximillam, & Quintillam: non videtur probabile: tres enim illæ sunt, & Iohãnes de vna loquitur. Atque illæ quidem fuerunt post aliquot annos à morte Iohannis, ille autem de rebus sui temporis agit. Intelligimus ergo mulierem fuisse in illa ciuitate, quæ prophetis videri volebat, vt eo nomine plures deciperet, cum re vera prophetis non esset, sed impura mulier, & libidinosa, & Nicolaitarum sectatrix: docebat enim fornicari, & edere de i- Ver. 20.
30 dolothytis. † Hanc autem nobilem, & potentem fuisse, & sancto-

rum persecutricem ex nomine Iezabel intelligimus, de quo. 3. Reg. 19. & 4. Reg. 9. Beda: *Et specialiter fuisse coniicitur mulier in supradicta Ecclesia docens memorata facinora, &c.* Multi hanc mulierem hæresin esse dicunt, at hæc mystica explanatio est: nam neque Iohannes nunc ita tectè cum Ecclesiis loquitur, sed apertius: neque hæresi conuenire possunt quæ sequuntur: *Et dedi illi tempus, vt pœnitentiam ageret, & non vult pœnitere à fornicatione sua, ecce ego mittam eam in lectum: &c.*

Vers. 21. *Et non vult pœnitere à fornicatione sua.* Fornicabatur hæc mulier, vt paulò ante dixit, & comedebat idolothyta, atque hæc eadē alios docebat, quod ipsum erat etiā fornicatio quædam spiritualis, iuxta quod Psal. 72. scriptum est: *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te:* De vtraque igitur fornicatione intelligi potest, sed præsertim de corporis fornicatione, per quam multos corruperat, & qua, vt sibi liberè frui liceret, errores impios docebat.

Vers. 22. *Ecce ego mitto eam in lectum.* † Non de inferorum supplicio hoc intelligo, vt Beda, & nonnulli, sed de diuturno quopiam, & grauissimo morbo, quo mulier afflicta est, ita enim docet scripturæ locutio lectum ad morbos referens, vt 2. Reg. 13: *Cuba super lectum tuum, & languorem simula.* Et mox: *Accubuit itaque Amnon, & quasi ægrotare cœpit.* 4. Reg. 1. *De lectulo, super quem ascendisti, non descendes, sed morte morieris.* 1. Mach. 6: *Et commotus est valde, & decidit in lectum, & incidit in languorem præ tristitia.* 31

Lectus.

Vers. 22. *Et qui mœchātur cū ea.* Consortes intelligit vtriusque fornicationis.

Vers. 23. *Et filios eius interficiam in mortem.* Eius liberos ac domesticos, qui eius sceleribus præ ceteris fauent, morte dira feriam. Legendum est autem, *In morte,* ἐν θανάτῳ, quod perinde est, ac si diceret, Interfectione interficiam, quæ geminatio more Hebræorum ad amplificationem ponitur, & multùm auget, vt latiùs diximus in c. 1. Sophoniæ, nu. 5. & sequentibus, id est, omninò interficiam, & perdam, nec vllus ex eis reliquus erit.

Vers. 23. *Et scient omnes Ecclesiæ, quia ego sum scrutans renes, & corda.* † Haymo: *In renibus delectatio signatur concupiscentiæ carnalis, quia humanæ conceptionis semen de lumbis egreditur. In corde verò cogitationes exprimuntur, quæ de corde prodeunt, iuxta quod Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ, adulteria, fornicationes, &c.* Ita etiam Beda. In cordis interpretatione cōueniunt Ambrosius, & Anselmus. Sed renes Ambrosius abscondita peccata, Anselmus carnalia opera, interpretatur. Verùm quoniam sunt alij loci similes, quibus hæc interpretatio rectè conuenire non potest, vt statim indicabimus, alia quærenda est quæ omnibus apta, & germana sit. Intimas cogitationes, & intimos cordis affectus Cordis nomine intelligi in Scriptura notū est, eo quòd cor lateat, & in medio corpore sit, vt. 1. Reg. 16: *Homo enim videt ea, quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1. Paral. 18: *Omnia enim corda scrutatur Dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit.* Acto. 1: *Tu Domine,* 32

Matt. 5.

Cor.

Domine, qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus unum.
33 † Idem sæpe in renibus significatur, ita vt non quasi sedes libidinis accipiantur, sed pro internis cogitationibus, & affectibus, quia renes valde abstrusi, & in medio corpore positi sunt. Prou. 23: *Fili mi, si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum: & exultabunt renes mei, cum locuta fuerint recta labia tua*, Sap. 1: *Quoniam renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus.* Iere. 12: *Propè es tu ori eorum, & longè à renibus eorum.* Ex quo intelligimus illud Psal. 15: *Insuper & vsque ad noctem increpuerunt me renes mei*, quod de Christo dicitur, vt patres exponunt, & verba sequentia indicant citata ab Apostolo Petro Act. 2. & à Paulo, Acto. 13. Hoc est: interiores animi mei cogitationes, & affectus semper mihi sancta, & laudabilia suggesserunt. Cum verò simul hæc duo ponuntur, amplificationis causa ponuntur more Hebræorum, vt idem significantia, ac si dicat Scriptura, nihil esse ita intimum, vt latere Deum possit, vt Psal. 7. *Scrutans corda, & renes Deus*, ad quem locum nunc allusit Iohannes. Iere. 11: *Tu autem Domine Sabaoth, qui iudicas iustè, & probas renes, & corda, videam vltionem tuam ex eis.* Et cap. 20: *Et tu Domine exercituum probator iusti, qui vides renes, & cor, videam quæso vltionem tuam ex eis.*
34 † Quare rectè Chrysostomus in verba Psal. 7. citata, exposuit renes vocari arcana mentis intima, quia renes sunt in intimo corpore, & abditissimi. Quoniam mulier illa, & eius comites vt magis errores suos reliquis persuaderent, sanctitatem simulabant, & scelera tegebant, & de aliorum pernicie cogitabant: alij autem non se prodebant, sed animo tamen assentiebantur illis, nunc Dominus ait: Cum ego supplicium de his omnibus sumpsero, & occultissimè etiam peccantes puniero, omnes Ecclesiæ re ipsa cognoscent nihil esse tam occultum, quod mihi manifestum non sit.

Renes. Locus Psal. 15.

Et dabo vnicuique vestrum secundum opera sua. A tertia persona transit ad secundam, sæpe enim in prophetis personæ commutantur, vt Isai. 1: *Confundentur enim ab idolis, quibus sacrificauerunt.* Hebr. *Quibus sacrificastis.* Soph. 2: *Sed & vos Aethiopes interfecti gladio meo eritis.* Heb. *Interfecti gladio meo ipsi.* Sop. 3: *Timebis me, & suscipies disciplinã, & non peribit habitaculum eius*, pro Habitaculum tuum.

Vers. 23. Personæ commutatio.

35 *Vobis autem dico, & ceteris, qui Tyatiræ estis.* † Locus est satis implicatus. In primis, exemplaria tam Græca, quàm Latina, variant: in quibusdam enim legitur: *Vobis autem dico, & ceteris, qui Thyatiræ estis.* Sine coniunctione inueni in Græco codice Complutensi, & in Regio, & in nouo quodam excuso à Christophoro Plantino, & in manu scripto codice antiquo. Quæ lectio mihi verior, & germanior videtur. Ita legũt Arethas, Ambrosius, Beda, & Ansbertus, si eorũ expositionẽ diligenter attendamus, magis quàm verba Euangelistæ in eis posita. Ita planè legunt Primasius, & Rupertus, & Anselmus. Et enim si ita legatur, sermonem conuertit tantum ad eos, qui erroribus impiæ mulieris non assentiebantur, quos iubet nihil recipere præ-

Vers. 24.

ter id, quod traditum eis erat ab Apostolis, & optimè omnia quæ sequuntur, cohærent. Si autem legamus: *Vobis, & ceteris*, alloquitur primùm discipulos mulieris fornicariæ quibus iã fuerat supplicia comminatus. † Hoc autem nec congruit cum expositorum interpreta- 36
tione, nec cum sequentibus, quoniã hi iam pondus susceperãt, quod non imposuerat Christus, sed mulier fornicaria, vt planius fiet ex his, quæ dicemus. Nisi fortè ita explicandum dicamus, ac si diceret: Dico & vobis ceteris, qui Thyatiræ estis, quomodo accepisse videtur Haymo. Est ergo sensus: Dixi iam sectatoribus Iezabelis, nunc vobis, qui puram fidem tenetis, & alieni estis ab eius impietate, dicam. Et quoniam dixerat: *Dico autem vobis ceteris, qui Thyatiræ estis*, aperit quibus loquatur, iis, inquam, dico, *qui non habẽt doctrinam hanc*, impiæ Iezabelis, *nec cognouerunt altitudinem Satanæ*, aut potiùs altitudines, vt est in Græco, τὰ βάθη. Vtitur autem vocabulo ipso sectatorum Iezabelis, qui doctrinam suam magnam altitudinem habere iactabant, id est, mirè profundam esse, atque subtilem: ita enim de suis erroribus loqui solent hæretici, & irridere Euangelicæ doctrinæ simplicitatem. Ita illud Iob. 5: *Porrò ad me dictum est verbum absconditum, & quasi furtiuè suscepit auris mea venas susurri eius*, Gregorius. 5. Mor. cap. 18. verba hæreticorum esse interpretatur, quorum Eliphaz ille Themanites typum gerebat. † Verùm autem esse quod 37
dicimus, indicat quod statim sequitur: *Quemadmodum dicunt*, ac si diceret, Ita enim illi appellant errores suos, & commẽta. Sed Iohannes altitudines illas hæreticorum non altitudines censet nominãdas, sed altitudines Satanæ, hoc est profunda consilia, & callida, quæ humani generis hostis excogitauit, & inspirauit membris suis ad perditionem multorum. Dicendum autem videbatur: Qui non habetis hanc doctrinam, &c. quia dixerat: *Qui Thyatiræ estis*. In Græco mollior est oratio, non enim legitur verbum Estis, sed in hunc modum potest intelligi: Vobis autem dico, ceteris, inquam, qui sunt Thyatiræ: qui non habent doctrinam hanc, &c. At nihil ad sensum refert, præsertim cùm familiare sit prophetis mutare personas, vt paulò ante dicebamus.

Vers. 24. *Non mittam super vos aliud pondus*. Plerique putant pondus vocari veterem legem, quam quidam seruari oportere dicebant à Thyatirenis, & contra illos Iudaizantes nunc loqui Dominum. At non habent vnde id colligant, nec enim quidquam dictũ est ab Euangelista de Iudaicis ceremoniis, nec subitò in rem ignotam, & de qua nihil dixerat, nos rapere debebat. † Ex dictis potiùs hæc intelligẽda sunt. 38
Apostoli, vt Act. 15. accepimus, præceperant iis, qui ex Gentilitate conuerterentur, abstinere à fornicatione, & ab idolothytis, edebant enim ethnici, vt ostendimus, semper ex iis, quæ idolis suis immolabant. Contrà Iezabel, & eius sectatores fornicari, & edere iubebant: Verisimile est autem eos in inuidiã vocasse Apostolos, quod idolothyta etiam prohibuissent, quæ prohibita à Domino non fuerant, & hoc

onere

onere grauare voluissent fideles, quasi aliquid ex onere veteris legis eis imponentes. Quibus idcircò nunc Dominus ait: *Non mittam super vos, &c.* Non grauabo vos vlla veteris legis ceremonia, tamen id oneris, quod imposui per Apostolos meos, tenete donec veniam. Abstinete à fornicatione, & ab idolothytis, vt in vnū populum coalescatis cum iis, qui conuersi sunt ex Iudaismo. Cùm autem *Pondus* dicit, alludit ad verba Apostolorū Act. 15: *Visum est enim Spiritui sancto, & nobis, nihil vltra imponere vobis oneris, quàm hæc necessaria, vt abstineatis vos ab immolatis simulachrorū, & sanguine, & suffocato, & fornicatione,* vbi etiā βάρος vocāt, quod ibi interpres onus, hic pondus vertit.

39 *Donec veniam.* † Hæc de extremo Domini aduentu interpretātur, tametsi Arethas de morte vniuscuiusque similiter intelligat. Sed si de aduentu ad iudicium id dictum sit, vt expositores ferè volunt, & vt verba ipsa indicant, quæ magis ad extremum aduentum, quàm ad mortem vniuscuiusque pertinent, vt Scripturæ consuetudo docet, quomodo iubet teneri donec veniat, quod non in omne tempus præceptum est ab Apostolis, sed donec Iudæi, & Gentiles in vnum populum conuenirent? Etenim procedente tempore, cessante causa cessauit effectus, manifestata Euangelicæ doctrinæ veritate, vt ait S. Thom. 1.2.q.103. Art.4. ad.3. & quod tunc comedi non licebat, posteà licuit. Ad hoc ita videtur esse respondēdum. Aliud est de suffocato, & sanguine agere, quę certum est sine peccato nunc comedi, aliud de idolothytis, quod ita nunc illicitum est vt tempore Apostolorum. Negant hoc quidam, & negare planè videtur S. Thomas loco paulò antè indicato. Sed affirmat Hieronymus in fine fermè. c. 44. Ezec. & in illud ad Tit. 1: *Omnia munda mundis,* & Augustinus li. 32. contra Faustum, cap. 13. & in calce Epist. 154. ad Publicolam, & in lib. de Bono coniugali, cap. 16. quod refertur. 32. q. 4. cap. Sicut

Versu. 25

Idolothytis an vesci liceat.

Sotus libro 2. de Iust. & iure. q. 5 art. vlt.

40 satius: *Satius* (inquit) *est fame mori, quàm idolothytis vesci.* † Et in Concilio Gangrensi, cap. 2. præceptum est, quod habetur in cap. Si quis. Dist. 30. Vbi Glossa idem cōfirmat. Diu etiam post Augustini tempora id seruatum est, vt videre licet in Concilio 3. Aurelianensi, cap. 19. & 20. & in Concilio 4. Aurelianensi, cap. 15. Sed idem fortasse omnes sentiemus, si ita, (vt paulò antè dixi,) intelligatur: videlicet non esse simpliciter illicitum, sed eo modo, quo tempore Apostolorum illicitum erat. Tunc autem illicitum erat propter scandalum infirmorum: cùm enim gentiles dæmoniis immolarent, & in sacrificiis ipsis vescerentur idolothytis, planè qui ea comederet, ad gentilium idololatriam reuerti videretur, aut dæmones venerari, quibus ea immolabantur. Quod si id homo probatæ virtutis, & religionis faceret, de quo nulla posset esse suspicio, nullúmque inde oriretur scandalum: aut quasi ignorans comederet, ne videntibus offendiculo esset, quamuis idolothytum esse suspicaretur, nihil tunc peccaret, vt apertè Paulus docet 1. Cor. 8. vbi de hac re disputat. *Scimus* (in-

41 quit) *quia nihil est idolum in mundo.* † Et statim: *Quidam autem cum con-*

scientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant, & conscientia eorum, cum sit infirma, polluitur. Esca autem non nos commendat Deo: neque enim si manducauerimus abundabimus, nec si non manducauerimus deficiemus. Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Et ca. 10. *Si quis vocat vos infidelium ad cœnam, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate nihil interrogantes propter conscientiam. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter eum, qui indicauit, & propter conscientiam. Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.* Hoc quod diximus, apertè in hos duos locos Pauli explicauit S. Thomas. Et Augustinus de eadem re loquens. 32. contra Faustum, cap. 13. ait: *Nam si natura ipsa immolaticiæ carnis esset immunda, vtique & nescientem contaminaret. Neque enim eò minùs ipsa esset, quò minùs ab sciente acciperetur: sed propter conscientiam, ne dæmonibus communicasse videatur, &c.* † Ita nunc quoties huiusmodi scandalum oriretur, peccatum esset, & vix vnquam fieri posset sine scandalo, præsertim inter recens ad fidem cõuersos. Quoniam ergò Iezabel iubebat idolothytis vesci, & Apostolos calumniabatur quòd id oneris fidelibus imposuissent, de ea tantum re loquitur nunc Dominus, & onus illud vsque ad aduẽtum suum teneri præcipit eo modo, quo ab Apostolis impositũ est. Breuius etiam respõdere licet. *Non mittam super vos aliud pondus, &c.* Hoc est: Ego iugum veteris legis vobis non imposui, tantum præcepi vt mandata mea seruaretis, & Ecclesię principibus pareretis, de quibus dixi: *Qui vos audit, me audit, & qui vos spernit, me spernit.* Non imponam vobis illud onus, hoc tamen tenete vsque in finẽ sæculi, atque ita tãdiu ab huiusmodi cibis abstinete, quãdiu illi abstinere pręceperint. 2.

Lucæ 10.

Vers. 26. *Et qui vicerit, & custodierit opera mea vsque in finem.* Qui non cesserit terroribus, aut blanditiis impiæ Iezabelis, & eius comitum, sed semper custodierit mandata mea. Opera enim sua vocat, quæ ipse præcipit, vt Ioan. 6: *Hoc est opus Dei vt credatis in eum, quem misit ille.* Et cap. 4: *Meus cibus est, vt faciam voluntatem eius, qui misit me, vt perficiam opus eius,* id est, quod ille mihi præcipit. Et cap. 9: *Me oportet operari opera eius, qui misit me.*

Opus Dei.

Versu 26. *Dabo illi potestatem super gentes.* † Variæ sunt de huius loci expositione sententiæ, & plerique iustis in hac vita hæc promitti putant, quod quomodo intelligi possit non video, cum dicat: *Qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem, &c. Vsque in finem,* sine dubio vitæ, id est, vsque ad mortem. Quod ergò hic promittitur, post mortem dandum est. Quare omninò loquitur de potestate quam sancti exercebunt in die iudicij in omnes gentes, quæ Christo non paruerũt, iudicantes eas cum Christo, & æternæ mortis supplicio tradentes, iuxta illud Sap. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Et quoniam hæc vltima sententia, atque damnatio omni supplicio, & omni corporum læsione grauior est, vt eius acerbitas à nobis aliquo modo intelligatur, solet verbis exprimi acerbissimas corporis læsiones significantibus. Vt Psal. 109. *Iudicabit in nationibus,*

implebit

implebit ruinas, conquassabit capita in terra multorum. Mala.4: *Calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum.* Et Psal.149: (Vnde hæc verba optimè explicantur) *Exultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis. Exultationes Dei in gutture eorum, & gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium conscriptum, gloria hæc est omnibus sanctis eius.*

44 † Hanc igitur potestatem, quam Christus, vt homo, à patre accepit, promittit se dare vincentibus, vt eos iudicent, à quibus tentati sunt, vt corrumperentur, & ipsi obedire Deo maluerunt, quã cedere voluptatibus. Nunc vt verba intelligamus, sciamus quod ferreum est in Scriptura in malã partẽ accipi solere, id est, pœnam, & afflictionẽ duram significare, vt Psal.149: *Et nobiles eorum in manicis ferreis.* Deut. 28: *Seruies inimico tuo, quem emittit tibi Dominus, in fame, & siti, & nuditate, & omni penuria, & ponet iugum ferreum super ceruicem tuam, donec te conterat.* Et c.4. *Vos autem tulit Dominus, & eduxit de fornace ferrea Aegypti.* Quare virga (licet per se in bonum accipi possit, cum pastoris est, vt Mich.7. *Pasce populum tuum in virga tua.*) tamen virga ferrea semper in malum accipitur, id est, pro grauissimo supplicio, quoniam virga ferrea omnia conterit, & confringit, & grauissimum ictum habet. Ita dictum est Psal. 2. (ad quem nunc Dominus alludit:) *Reges eos in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringes eos:* quod de Christi extremo iudicio scriptum est. Et Apoc.12: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea.* † Similiter cap.19. de Christo iudicaturo inquit: *De ore eius procedit gladius ex vtraque parte acutus, vt in ipso percutiat gentes, & ipse reget eas in virga ferrea, & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis:* quo nihil potuit dici apertiùs. Præterea: sciendum est, vbi nos habemus: *Et reget illas in virga ferrea,* in Græco esse, Pascet illas, ποιμανεῖ, quare de virga pastoris sermo est. Pascere autem, siue Regere poni solet pro eo, quod est Dominari: quia qui pascit, & regit, dominatur, vnde Matth.cap.2. referens verba ex Mich.c.5. ait: *Ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel,* pro quo in ipso propheta legimus: *Ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israel:* quomodo est etiam in Hebræo, & in LXX. Et in eodem cap. *Et pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis eius.* Idẽ videre licet in locis citatis ex Psal.2. & Apo.12. & 19. in quibus pro Regere, est in Græco Pascere. Sumitur igitur à pastore similitudo, qui ferrea virga oues suas iratus percutit, & perdit, significatúrq; dominatus sanctorum in malos, iuxta illud: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis,* & mortis æternæ sententia, qua eos percussuri sunt.

Ferrea.

Virga ferrea.

45

Pascere, regere.

Sap. 3.

46 † Idcircò addidit: *Et tamquam vas figuli confringentur.* Nam, vt vas fictile semel cõtritum reparari non potest, ita impij in æternam mortem, & in perpetuum carcerem mittẽtur, vnde nulla sit vnquam spes exeundi. Ex quo hæresis cõuincitur Origenis, qui non solùm hominibus dãnatis, sed dæmonibus etiã salutẽ, & libertatẽ pollicebatur. Vers. 27.

Vers. 28. *Et dabo illi stellam matutinam.* Difficile dictu est, etiam si sciatur, quæ sit hæc stella matutina, quomodo hæc cum præcedentibus hæreant. Stella matutina Christus est, ipse enim ait Apoc. 22: *Ego Iesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs. Ego sum radix, & genus Dauid, stella splendida, & matutina.* Promittitur ergò vincentibus visio Christi, & regnum cum eo. At id restat explicandum, cur hoc in loco vocetur stella matutina, id est, quid hæc appellatio pertineat ad id, quod nunc agitur. Stella matutina dicitur Christus, quoniam mundi tenebras fugauit inter homines natus. Propter resurrectionem etiam ita dicitur, quoniam tenebras mortalitatis luce suæ resurrectionis discussit. Et vtriusque rei causa potest in eum cõuenire illud Iob. 38: *Numquid producis luciferum in tempore suo?* quia pater fecit vt Christus tempore suo, id est, tempore maximè consentaneo, nasceretur, & resurgeret.

Sella matutina.

47 † Ita possemus nunc interpretari, Dabo illi gloriam, & claritatem resurrectionis, efficiam illũ participem resurrectionis meæ. Sed alia causa est cur Christus stella matutina dicatur, & qua multò meliùs loci huius obscuritas illustrabitur, quam mihi videor intelligere ex verbis Apoca. 22: *Ego Iesus misi Angelum meum testificari, &c.* Quod perinde esse videtur, ac si diceret: Meum est quidquid in hac Apocalypsi scriptum est, mihi credere debetis, & eam viam salutis sequi, quam vobis in hac reuelatione demõstraui, sum enim filius Dauid, id est, verus Messias, qui promissus erat, vt homines doceret, & in beatam vitam perduceret. Sum etiam stella matutina vobis data, vt luce mea dispellerem tenebras infidelitatis, & errorum omnium in nocte huius sæculi, ne ambuletis in tenebris, & in vmbris figurarum, vt qui erant in veteri lege, sed plenũ lumen habeatis. Ita hoc significatur in stella matutina, quod est in Isai. 49: *Dedi te in lucem gentium.* Et in Ioan. c. 9: *Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi.* & cap. 8: *Ego sum lux mundi. Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ.*

Ioan. 8.

48 † Et omnia rectè explicantur ex 2. Petr. 1: *Et habemus firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendẽtes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.* Itaque in nocte huius sæculi prophetæ fuerunt vt lucerna, Christus vt lucifer, siue stella matutina, quod idem est, quia tenebras prophetarum illustrauit. Quod ergò nunc ait: *Dabo illi stellam matutinam*, hoc significat: Dabo ei meipsum, dabo ei stellam, quam in nocte huius vitę sequebatur, vt plenè iam eius luce fruatur, anteà ostendebam procul, nunc possidendam, & tenendam dabo, vt videat se non errasse cùm eam sequebatur. Tunc illud omninò implebitur: Sed habebit lumen vitæ. Atque hæc stella matutina rectissimè illis promittitur, qui vt Christi doctrinam, & lucem sequerentur, respuerunt carnis voluptates, & non sunt passi se tenebris errorum Iezabelis, & blanditiis excæcari. Possumus quoque haud absurdè ita exponere.

49 † Stella matutina fulget in caligine, terminus noctis est, & initium diei, & maiorem promittit claritatem, quam

Sol

Sol statim allaturus est. Vincenti ergo datur stella matutina, quoniam Christus in mortis caligine inuisibiliter sanctis adest,& lucem eis præbet in morte,& lætitiam,& venientis iam beatitudinis,quasi maioris claritatis, nuntius est. Immo verò (vt Gregorius scribit 4. Dialogo.c.16.) nonnunquam in consolationem egredientis animæ ipse apparere solet autor,ac retributor vitæ. Et c.14. *Sæpe,*(inquit,) *animabus exeuntibus electorum dulces solent laudes cœlestes erūpere, vt dum illas libenter audiunt, dissolutionem carnis ab anima sentire minimè permittantur.* Et cap.47. *Nonnūquam verò omnipotens Deus trepidantium mentes quibusdam prius reuelationibus roborat, vt in mortē minimè pertimescant.* Quæ omnia multis in eisdem locis confirmat exemplis. Omnia hæc pertinent ad id,quod nunc ait: *Dabo illi stellam matutinam.*

Argumentum Cap. III.

Sardianum episcopum negligentiæ vehementer accusat, iustósque paucos in eius Ecclesia relictos laudat,& spe magnorum præmiorum excitat. Episcopo Philadelphiæ amplissimis verbis collaudato persecutionem venturam,victoriamque suam,& Iudæorum futuram per eum conuersionem prædicit, eúmque ad perseuerantiam præmiis propositis exhortatur. Episcopum Laodiceæ seuerè reprehendit quòd tepidus sit,& pauper, & cæcus,monétque,vt seriò caritatem,& virtutes reliquas comparet,& pœnitentiam agat, ac ei,si paruerit,amicitiam suam,& beatitudinem pollicetur.

CAPVT III.

1 *ET angelo Ecclesiæ Sardis, scribe, Hæc dicit qui habet*
septem spiritus Dei, & septem stellas, Scio opera tua,
quia nomen habes quòd viuas,& mortuus es. Esto vi-
2 *gilans, & confirma cetera quæ moritura erant. Non*
3 *enim inuenio opera tua plena coram Deo meo. In mente ergo habe*
qualiter acceperis,& audieris:& serua,& pœnitentiam age. Si ergo
non vigilaueris,veniam ad te tāquam fur, & nescies qua hora ve-
4 *niam ad te. Sed habes pauca nomina in Sardis: qui non inquinaue-*
runt vestimēta sua,& ambulabunt mecum in albis,quia digni sunt.
5 *Qui vicerit,sic vestietur vestimentis albis, & non delebo nomen e-*
ius de libro vitæ,& confitebor nomen eius coram patre meo, & co-
6 *ram angelis eius. Qui habet aurem,audiat quid Spiritus dicat Ec-*
7 *clesiis. Et angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus, &*
Verus,qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: clau-
8 *dit,& nemo aperit. Scio opera tua: Ecce dedi coram te ostium aper-*
tum,quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, &

seruasti verbum meum, & non negasti nomen meum. Ecce dabo de 9
Synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed men-
tiuntur. Ecce faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos, &
scient quia ego dilexi te.

Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab 10
hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare ha-
bitantes in terra. Ecce venio citò: tene quod habes, vt nemo acci- 11
piat coronam tuam. Qui vicerit, faciam illum columnam in tem- 12
plo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eum
nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ de-
scendit de cælo à Deo meo, & nomen meum nouum. Qui habet au- 13
rem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Et angelo Laodiciæ Eccle- 14
siæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & verus, qui est principium
creaturæ Dei. Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus, 15
vtinam frigidus esses, aut calidus, sed quia tepidus es, & nec frigi-
dus, nec calidus, incipiã te euomere ex ore meo. Quia dicis, Quod di- 16
ues sum, & locupletatus, & nullius egeo, & nescis quia tu es miser, 17
& miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere à me
aurum ignitum probatum, vt locuples fias: & vestimentis albis in- 18
duaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ: & collyrio inunge o-
culos tuos vt videas.

Ego quos amo, arguo & castigo. Aemulare ergo, & pœniten- 19
tiam age. Ecce sto ad ostium, & pulso, si quis audierit vocem meam,
& aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse 20
mecum.

Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo: sicut & e- 21
go vici, & sedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurem, au- 22
diat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Vers. 1. H*AEC dicit qui habet septem spiritus Dei, & septem stellas.* † Quoniam hic episcopus negligentior erat tã in sua, quàm in subditorum salute, vt ex iis, quæ sequuntur intelligimus, adeò vt non nisi paucos haberet in Ecclesia sua, qui non coinquinassent vestimenta sua, & ipse mortuus esse dicatur, quamuis viuus putaretur: meritò dicitur ei Christum, cuius nomine Iohannes loquitur, habere septem spiritus Dei, & habere septem stellas. In septem spiritibus, quibus humanæ salutis procuratio demandata est, ostendit sibi gratissimam esse salutem

lutem hominum, cuius tantos angelos curam habere voluit, vt si in ea negligens fuerit, intelligat sibi grauissimum exitium imminere. De his spiritibus diximus c. 1. n. 17. & seq. In septem stellis docet sibi curæ esse episcopos, & à se conseruari ac foueri, vt scilicet alacrior sit ad pœnitentiam agendam, & ad Deo placendum: & si id contempserit, supplicium eius timeat, qui episcopos elegit, & seruat, & integerrimos esse cupit.

Scio opera tua. † Quæ talia sunt, vt cum viuere te homines putent, Vers. 1.
2 & gratiam habere, mortuus tamen propter peccata sis.

Esto vigilans. Expergiscere, qui negligentia, & socordia quasi alto Vers. 2.
somno teneris.

Et confirma cetera, quæ moritura erant. Ambrosius: *Vigilat qui semper bona opera exercet. Præcipitur ergo huic vt vigilet, idest, vt in caritatis operibus semetipsum exerceat, ne parua bona, quæ adhuc videbatur habere, deperirent,* &c. Hoc ergo dicit quod passim experimur. Si quis peccato se teneri, & negligentia diu sinat, paulatim virtutes languescunt, & opera earum pereunt. Vigila ergo: & ne patiaris perire bona opera quæ supersunt, sed confirma illa, quæ mortua erant, idest, quæ iam ad interitum festinabant, & citò morientur, nisi confirmes. Gregorius in 3. parte Pastoralis curæ, Admonitione. 35: *In hoc quippe mundo humana anima quasi more nauis est contra ictum fluminis condescendentis, vno in loco nequaquam stare permittitur, quia ad ima relabitur, nisi ad summa conetur. Si ergo inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionē non subleuat, ipsa operandi remissio contra hoc, quod operatum est, pugnat.* Hinc est quod per Salomonem dicitur: *Qui mollis, & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Hinc etiam Sardis Ecclesiæ angelo dicitur: Esto vigilans, & confirma cetera, quæ moritura erant. Si enim quod mortuum in nobis est, ad vitam non accenditur, hoc etiam extinguitur, quod quasi adhuc viuum tenetur.* Pro Confirma, est, στήριξον, quod ita exposuit Arethas: *Non vtcumque actum est. Cum enim sic, perinde dixisset: Solida facito, ac robora quæ & mollia sunt, & ad casum paratissima.* Prou. 18.

Non enim inuenio opera tua plena. Non plenè viuis vt debes, non respondent opera personæ ac dignitati tuæ. Quod intelligitur ex sequentibus: In mente ergo habe qualiter acceperis, &c. Vers. 2.

3 *Coram Deo meo.* † Loquitur, vt solet, Christus vt homo, vt cum ait: Vers. 2.
Ascendo ad patrem meum, & patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Ioh. 20.

In mente ergo habe qualiter acceperis. Memento qualiter sis institutus, & qualem te vitam agere docuerint qui te baptizauerunt, & Ecclesiæ isti præfecerunt, & ita viue. Hoc quia non seruabat, dictum est: *Non enim inuenio opera tua plena.* Vers. 3.

Veniam ad te tamquam fur. Cur hoc dixerit continuò explicat: *Et nescies qua hora veniam ad te*, id est, cum minimè opinaberis, morieris, & ad iudicium vocaberis. Metaphora est sæpe à Domino vsurpata in Euangelio. Illam explicat Matth. 24: Vers. 3.

Illud autem scitote, quoniam si sciret pater familias qua hora fur venturus esset vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam. Ideo & vos estote parati, quia qua nescitis hora filius hominis venturus est. Et Paulus. 1. Thess. 5: *Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.* Eadem Metaphora vtitur Ioh. infra cap. 16: *Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet.*

Vers. 4. *Sed habes pauca nomina in Sardis.* † Post reprehensionem addit aliquid more suo, quo episcopum consoletur, vt meliori animo sit, nec prorsus opera sua Deo displicere existimet. Ac si dicat: Quamuis negligens fueris, & multi negligentia tua perierint, non perierunt tamen omnes, adhuc relicti sunt nonnulli, qui viuunt apud me, & mihi gratissimi sunt. Sed cur hunc sensum his verbis expresserit: *Habes pauca nomina*, quod insolens videtur in Scriptura, non facilem videtur habere explicatum. Arethas quidē alienū hoc esse dicit à Græca phrasi, vt *Pauca nomina*, ponatur pro Paucos homines, sed nihil præterea explicat. Beda hanc causam putat, quòd nomina sanctorū scripta sunt in cœlo, & proprias oues vocat nominatim. Ambrosius. Quoniam ad excellentiam sanctorum pertinet, vt Deus eos nominatim sciat, sicut ait Mosi Exo. 13: *Noui te ex nomine*, & Ioh. 10: *Et proprias oues vocat nominatim.* Ita etiam Haymo, & plerique. Nos veram huius rei causam tenebimus, si meminerimus dictum esse ca. 2. nu. 4. secundùm vulgatam Hebræorum consuetudinem, qua abstractis nominibus pro suis concretis vtuntur modò actiuè, modò passiuè sumptis (liceat ita loqui perspicuitatis, & doctrinæ causa) nomen poni pro re nominata, siue pro eo, cuius nomen est. † Quare Iohannes non dixit, *Pauca nomina, quæ non inquinauerunt vestimenta sua*, Sed, *Qui non inquinauerunt*, Spectauit enim magis rem significatam, quàm nomen. Simile est quòd infra legimus cap. 11: *Et occisa sunt in terræ motu nomina hominum septem millia.* Ex quo intelligitur illud Act. 1: *Exurgens Petrus in medio fratrum dixit (erat autem turba hominum simul fere centum viginti)* vbi in Græco est, ὄχλος ὀνομάτων, idest, Turba nominum: & ita omnino legendum videtur in nostra Translatione, nec enim desunt nonnulli manu scripti, & typis excussi codices, qui ita legant. Nisi dicamus nostrum interpretem, cui consuetudo Hebræorum non erat ignota, sensum quàm verba reddere maluisse perspicuitatis causa, & vertisse: *Turba hominum.* Sed quod ante dixi, probabilius, & verius est.

4

Nomen pro homine.

5

Locus Act. 1.

Vers. 4. *Qui non inquinauerunt vestimenta sua.* Ad vestem candidam mihi alludere videtur hic, & cùm dicit sanctos lauisse stolas, vt cap. 7. & 22. quam in signum innocentiæ, & sanctitatis ex Ecclesiæ traditione accepimus in Baptismo, quæ peccatis inquinatur, & pœnitentia abluitur. Sed nunc negat vestimenta horum fuisse inquinata, quoniā procellis, quas eo tempore Diabolus in Ecclesias Asiæ concitabat, obruti non sunt, nec à fide, aut à caritate dimoueri potuerunt.

Et

6 *Et ambulabunt mecum in albis.* † Mecum ſemper erunt in perpetuis voluptatibus. Veſtis enim candida lætitiæ index eſt Eccleſiaſ. 9: *Vade ergo, & comede in lætitia panem tuum, & bibe cum gaudio vinum tuum, quia Deo placent opera tua. Omni tempore ſint veſtimenta tua candida, & oleum de capite tuo non deficiat.* Hinc Apoc. 7. de ſanctis dicitur: *Amicti ſtolis albis &, palmæ in manibus eorum.* Vers. 4. Alba veſtis lætitiam indicat.

Qui vicerit ſic veſtietur veſtimẽtis albis. In Græco eſt, *Hic veſtietur, &c.* οὗτος, & ſenſus conuenientior eſt. Ita habent multi codices, & ita legit Arethas, & fortè noſter interpres ita vertit: facilè enim pro *Hic* ſcribi potuit *Sic*. Sed quoniam in Græco facilè etiam errari potuit, quoniam eadem dictio, ſi O paruum habeat ſignificat, Hic, ſi vero habeat O magnum, ſignificat Sic, non eſt reijcienda lectio, quæ eſt in pluribus exemplaribus vulgatæ Translationis, præſertim cum nihil mutetur in ſenſu. Atque in hac lectione coniunctio, *Sic*, etſi referri poſſit etiam ad verbum, *Vicerit*, melius refertur ad verbum, *Veſtietur*, vt retulit Haymo, Ambroſius, Beda, Anſelmus. Ita autem interpretantur: Qui vicerit, veſtietur veſte immortalitatis, & gloriæ, ita vt illi, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua, id eſt, qui innocentiam in Baptiſmo acceptam ſeruauerunt. † At neſcio cur de his tantum ſit intelligendum, cum valde propriè illi dicantur non inquinaſſe veſtimenta ſua, qui poſtquam per pœnitentiam ea abluerunt, non ſordidarunt. Nec enim nunc agitur de illis, qui innocentiam Baptiſmi tota vita ſine vllo peccato mortali conſeruarunt, ſed de ijs, qui non ceſſerunt hæreticis, & perſecutoribus, qui tunc in Aſia graſſabantur, atque illos dicit, non inquinaſſe veſtimenta ſua, qui tamen antea potuerunt aliquando peccaſſe. Nec video cur in eo, quod ait: *Qui vicerit*, illi intelligantur, qui poſt peccatum egerunt pœnitentiam, cum vocabulum ad omnes æquè pertineat, qui hæreticorum dolis, & perſecutionibus Diaboli, & membrorum eius fortiter reſtiterunt, ſiue Baptiſmi innocentiam ſeruauerint, ſiue aliquando amiſerint. Iis igitur, qui veſtimenta ſua non inquinarunt, meritò veſtimenta alba tribuuntur. Vers. 5.

7 (margin mark beside "innocentiam in Baptiſmo acceptam ſeruauerunt. † At neſcio cur")

Et non delebo nomen eius de libro vitæ. Huius loci intelligentia ex S. Tho. petenda eſt, qui. 1. p. q. 24 copioſè explicat quid ſit Liber vitæ, quid ſit ſcribi in eo, aut deleri. Docet Artic. 1. librum vitæ in Deo Metaphoricè dici, quòd in libro ſcribi ſoleant qui ad aliquid eliguntur, vt milites, aut conſiliarij: Librum vitæ dici ipſam Dei notitiam, qua firmiter retinet ſe aliquos prędeſtinaſſe ad vitam ęternam: ſiue conſcriptionem eorum, qui electi ſunt ad vitam æternam: conſcriptum enim dicitur in intellectu alicuius, quod firmiter memoria tenetur vt Prou. 3: *Deſcribe illa in tabulis cordis tui.* Articul. 2 tradit in hoc libro propriè eos dumtaxat ſcribi, qui electi ſunt ad vitam æternam, non enim eligitur quis niſi ad id, quod habet rationem finis, vt miles, nõ eligitur, aut ſcribitur, vt armetur, ſed vt pugnet. Quare qui gratiam habent, ſed beatitudinem tandem non aſſequuntur, Vers. 5. Liber vitæ.

non dicuntur simpliciter electi, nec simpliciter scripti in libro vitæ. † Ex his sequitur quod est in Artic. 3. numquam de libro vitæ 8
deleri eos, qui simpliciter scripti sunt, id est, prædestinatos, sed eos, qui quodammodo scripti erant, id est, qui propter præsentem iustitiam ius ad vitam æternam habebant. Itaque secundum S. Thomam, duplex hominum genus scribitur in libro vitæ, licet non eodem modo, id est, prædestinati, qui verè electi sunt vt habeant vitam æternam, vt qui gratiam habent, sed prædestinati non sunt, sunt enim scripti vt habituri vitam æternam, non in seipsa, sed in sua causa. Atque ideo hi & deleri possunt, & re vera delentur, illi deleri non possunt. Ita etiam Anselmus, & Lyranus. Iuxta hanc sententiam. *Non delebo nomen eius de libro vitæ.* nihil aliud est, quàm si diceret: Sine dubio vitam æternam consequentur, in quam minimè peruenient qui victi fuerint. Satis hoc quidem probabiliter. Sed probabilius est, & cum Scriptura, sanctorúmque patrum dictis magis congruit, in libro vitæ nullo modo scribi nisi prædestinatos ad vitam æternum. † Ita etenim semper loquitur Scriptura, vt Daniel. 12. *Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Philip. 4. *Cum Clemente, & ceteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.* Apoc. 13. *Et adorauerunt eam* (bestiam) *omnes qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ*, id est, omnes qui non erant prædestinati. Et cap. 17. *Et mirabuntur omnes inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* Et cap. 20. *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* cap. 21. *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium, nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* Respondebit fortasse quispiam: Scripti erant & alij præter prædestinatos, sed in die iudicij non inuenientur scripti, quia deleti sunt, cùm è gratia exciderunt. † Hanc responsionem verba ipsa Euangelistæ refutant, cap. enim decimotertio dixit, *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi*, quæ non possunt nisi de prædestinatis intelligi: nam illud, *Ab origine mundi* (vt suo loco dicemus) non coniungitur cum Agno, qui occisus est, sed cum illo: *Quorum non sunt scripta nomina*, ac si diceret: Quorum non sunt scripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est, vt manifestissimum est ex verbis cap. 17: *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* Soli enim prædestinati dicuntur scripti, siue electi à constitutione mundi, vt Matthæi vigesimoquinto: *Possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*, id est, ab æterno. Solet Scriptura interdum ita loqui, vt per longissimam durationem, quæ est ab initio mundi, significet æternitatem, vt intelligentiæ nostræ sese attemperet, qui vix aliquid cogitare possumus ante mundi creationem. Ita dictum est Psalmo octuagesimonono: *A sæculo, & vsque in sæculum tu es Deus*: Et Psalmo 92. *A sæculo tu es*: cùm soleat etiam dicere, *Ante sæcula*. Michææ quinto:

(Margin 9 beside "Ita etenim semper loquitur Scriptura"; margin 10 beside "Hanc responsionem".)

Qui scribuntur in libro vitæ.

A constitutione mundi.

Et

Et egressus eius ab initio, à diebus æternitatis. 1. Iohan. 1: *Quod fuit ab ini-*
11 *tio, quod audiuimus.* † Hoc ipsum, id est, in libro vitæ nullo modo
scribi nisi prædestinatos, apertè docet Augustinus libr. 20. de Ciui-
tate, ca. 15. his verbis: *Non Deum liber iste commemorat, ne obliuione fal-*
latur, sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita, nec
enim nescit eos Deus, & in hoc libro legit vt sciat: Sed potiùs ipsa eius præ-
scientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ, in quo sunt scripti, id est,
præcogniti. Idem ait vel apertiùs, in illud Psalm. 68: *Deleantur de li-*
bro viuentium. Eadem est sententia Haymonis, hic & in illud cap. 17:
Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ: & denique omnium, qui
aliter quàm S. Thomas exponunt quid sit deleri de libro vitæ, quos
statim nominabimus. Nunc superest ea dubitatio: quomodo aliqui Deleri
deleri dicantur de libro vitæ, si non scribuntur in eo nisi prædestina- de libro
ti, quos constat deleri non posse. Ait siquidem Moises Exo. 32: *Aut* vitæ.
dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo, quem scripsisti. Et Psal. 68.
legimus: *Deleantur de libro viuentium:* & nunc ait Dominus: *Non delebo*
12 *nomen eius de libro vitæ.* † Hanc proponit, & dissoluit August. in Ps. 68.
Isti ergo, inquit, *quomodò inde delentur, vbi nunquam scripti sunt? Hoc di-*
ctum est secundùm spem ipsorum, quia ibi se scriptos putabant. Quid est, De-
leantur de libro vitæ? Et ipsis constet non illos ibi esse. Et paulò post: *Sic ergo*
& hic illi, qui se sperabant tamquam merito iustitiæ suæ in libro scriptos
Dei, *cum perducta fuerit damnatio eorum etiam ad cognitionem eorum, de-*
lebuntur de libro viuentium, id est, non ibi se esse cognoscent. Nam versus, qui
sequitur, exponit quod dictum est: Et cum iustis non scribantur. Dixi ergo,
Deleantur, *secundùm spem eorum, secundùm æquitatem autem tuam quid*
dico? Non scribantur, &c. Eodem modo exponit Rupertus in verba
citata Exo. 32. id est lib. 4. in Exod. cap. 29. Ambrosius paulo aliter,
illos deleri dicit, qui hominum opinione iusti, & scripti putaban-
tur, cum iam eorum damnatio omnibus innotescit. Ansbertus, &
Haymo dicunt deleri de libro vitæ nihil aliud esse, quàm in eo non
13 scribi † Probant primùm ex vsitata Scripturæ locutione, qua affir-
mationes pro negationibus poni solent, vt cum dicitur Exod. 7:
Ego indurabo cor Pharaonis, idem est ac si diceret: Non emolliam
gratia mea. Sic delere de libro vitæ est non scribere. Confirmant
etiam ex Psal. 68. vbi cùm dictum esset: *Deleantur de libro viuentium*,
continuò additur: *Et cum iustis non scribantur.* Mihi Augustini respon-
sio, & Ambrosij, magis probatur, atque adeo illæ inter se non pug-
nant, vt vna eadémque planior ex eis fiat, atque ita illos deleri dica- Reg.
mus, de libro vitæ, qui vel se ipsi putabant in eo esse scriptos, vel ho- Scriptu
mines ex operibus, quæ videbant, ita iudicabant, sed posteà Dei iu- ra sæpe
dicio damnati, quia in libro non inueniuntur scripti, dicuntur deleri. loqui-
Nã sæpe scriptura loquitur non vt res ipsę sunt, sed vt ab hominibus tur iux-
iudicantur, vt Luc. 2: *Et non cognouerunt parentes eius.* Et iterũ: *Ecce pater* ta vul-
tuus, & ego dolentes quærebamus te. Matt. 11: *Quia abscondisti hæc à sapien-* gare ho
tibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ioh. 5: *Si ego testimonium perhi-* minum
iudi-
cium.

beo de me ipso, testimonium meum non est verum, scilicet, iuxta opinionem vestram, ita enim quidam interpretantur. Quare meritò quasi scripti dicuntur, qui se scriptos putabant, aut scripti ab hominibus putabantur. † Hanc responsionem tacito Augustini nomine reprehendit S. Thomas Arti. 3: quoniam quod sanctis repromittitur, non est solùm in hominum opinione: & non deleri de libro vitæ ponitur inter præmia iustorum, iuxta id, quod hic legimus: *Et non delebo nomen eius de libro vitæ*. Hoc est eius argumentum: quod facilè soluetur si dicamus, cum ait: *Et non delebo, &c.* hoc significari, Nó videbunt eum deletum homines in die iudicij, non cernent eius damnationem, vt aliorum, qui victi sunt, & inquinauerunt vestimenta, sed cernent eius glorificationem, & coronam: plus enim intelligit quàm loquitur. In quo hoc etiam latet: Dabo illi perseuerantiæ donum. Hæc autem magna præmia iustorum non sunt solùm in opinione hominum, sed in reipsa. 14

Vers. 5. *Et confitebor nomen eius*. Palàm coram patre meo, & sanctis angelis agnoscam illum, & inter meos numerabo, & gloriabor me talem seruum habere. Hebr. 11: *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem*. Alludit autē ad illud verbum Domini, quod retulit Matthæus. cap. 10. *Omnis ergo qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cœlis est*. † Præmia rectè conueniunt: nam qui inter summa scelera, & magnas peccandi occasiones sanctitatem, & puritatem retinuerunt, & vestimenta sua non inquinarunt, sed Christum verbis, & operibus imitādo confessi sunt, æquum est vt albis vestibus induantur, & cum eo ambulent, sempérque viuant, & honorificè ab eo in die iudicij agnoscantur coram patre, & angelis sanctis. 15

Vers. 6. *Qui habet aurem, audiat*. Quoniam nihil subijcit, quod dicatur Ecclesijs, vt solet, intelligimus verba præcedentia: *Qui vicerit, sic vestietur. &c.* Ecclesijs dicta esse: nam cùm ad Ecclesias loquitur, solet à quibusdam ad omnes transferre sermonem, & generaliter loqui, vt cap. 2. *Vincenti dabo edere de ligno vitæ: Qui vicerit, non lædetur à morte secunda. &c.* Et eodem modo hic locutus est: *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis*.

Vers. 7. *Hæc dicit sanctus, & verus*. ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινὸς, id est, qui sanctus est, & autor, atque amator sanctitatis, & verus, id est, verax & constans in promissis suis. Alludit ad illud Psalm. 144: *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis*. Meritò his nominibus vtitur, quoniam sanctitas huius episcopi in sequentibus laudatur, & eius causa magna ei promittuntur.

Clauis Dauid. *Qui habet clauem Dauid*. † Locus est perobscurus. Multi clauem Dauid intelligentiam veteris legis, aut propriè libri Psalmorum, interpretantur: alij regiam potestatem, alij incarnationem Domini, alij ipsum Dominum. Sed neque id ex scripturis confirmant, nec cur ita dicatur, aut quomodò cum sequētibus hæreat, satis explicāt. Vera er- 16

ra ergo huius loci intelligentia desumitur ex verbis Isaiæ.c.22.vnde verba ipsa sumpta sunt, quod mirum est non animaduertisse ferè expositores. Ea sunt huiusmodi: *Et dabo clauem domus Dauid super humerum eius, & aperiet, & non erit qui claudat, & claudet, & non erit qui aperiat.* Loquitur de Eliakim filio Elkiæ, cui se daturum pontificatum pollicetur, vt exponit Hieronymus. Quare cum dicit, *Dabo clauem domus Dauid*, in domo Dauid sine dubio templum intelligit, quod licet à Salomone sit ædificatum, rectè domus Dauid dicitur, quia ipse primus omnium de templo Deo ædificando cogitauit, ędificassétque, nisi a Deo fuisset prohibitus, sed formam totius ædificij Salomoni reliquit, & materiam ad ædificandum lignorum, & argen-
17 ti, & auri, vt videmus. 1. Paral. 28. & 29. † Et quamuis Adamus, & Forerius dubitare videantur, magísque in eam sententiã propendere, vt domus Dauid, Sit regia ipsius Dauid, cui præpositus prius fuerit Sobna: deinde verò Eliakim: tamen sine causa dubitant, & contra veteres exponunt: ita enim vt diximus interpretantur Hieronymus, Cyrillus, Procopius, Haymo, S. Thomas, & Lyranus, & Dionysius. Idem etiam sentiunt Hebræi. Quod ex Lxx. translatione manifestissimum est, nam vbi nos habemus: *Vade, ingredere ad eum, qui habitat in tabernaculo* Lxx. verterunt: *Vade in pastophorium*, quod locum esse in templo, in quo prępositus templi habitabat, docent Hieronymus, & Cyrillus, constát'q; exhedras templi vbíq; vocari Pastophoria in Græco, vt. 1 Par. 9. & . 28. & . 1 Mac. 4. & alibi sæpe. De quo multa diximus lib. 1. de Tẽplo. c. 17: Apertè hoc etiam indicant verba illa: *Vocabo seruum meum Eliakim filium Elkiæ, & induam illum tunica tua, & cingulo tuo confortabo eum.* Pro Tunica est in Hebr. כתנת, quæ est vestis
18 sacerdotalis, vt diximus cap. 1. num. 61. † Porrò sicut Eliakim figura erat Christi, vt docent Hieronymus, Cyrillus, & Procopius: ita templum figura est Ecclesiæ. Eliakim habet clauem templi, quia princeps templi est. Aperit, & nemo claudit, & claudit, & nemo aperit, id est, si ipse aperuerit vt populus ingrediatur, nemo illi repugnare poterit, aut contradicere, nemo poterit claudere: si autem claudere voluerit, nemo eo inuito poterit aperire. Ita Christus habet clauem Ecclesiæ, quæ dicitur Clauis Dauid, id est, domus ipsius Dauid, & in eam introeunt quibus ipse aperit, id est, quos ipse adducit per gratiam suam, & quibus ipse propter incredulitatem fores occludit, introire non poterunt. Ideo Christus ait Iohan. 10: *Ego sum ostium, Per me si quis introierit, saluabitur, & ingredietur, & egredietur, & pascua inueniet.* Immo & iuxta Augustinum tract. 46. in Iohan. Ostiarius etiam dicitur, cum in eodem loco legimus: *Huic ostiarius aperit.* Si quis autem quærat, cur hæc nunc de Christo dicantur, legat quod statim sequitur: *Ecce dedi coram te ostium apertũ, quod nemo potest claudere:* quòd continuò explicabimus.

18 *Scio opera tua.* † Noui quàm strenuè pro me laboraueris. Vers. 8.
Ecce dedi coram te ostium apertum. Docet huius episcopi meritis, & Vers. 8.

 prædic

prædicationes multos ingressuros esse in Ecclesiam, adeóque eum non amissurum ex suis, vt multos etiam ex infidelibus Christo lucrifacturus sit. Hic locus ex præcedentibus intelligitur, ac si dicat: Ego qui habeo clauem Dauid, id est, Ecclesiæ, & quo aperiẽte nemo potest claudere, aperui ostium illius coram te, vt te homines per prędicationem vocante, multi ingrediãtur in Ecclesiam, nec valeant Diabolus, aut eius ministri ingressum impedire. Intelligitur etiã ex Pauli verbis. 1. Cor. 16: *Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten: ostium enim mihi apertum est magnum, & euidens.* Videlicet per quod multi me prædicante in Ecclesiam intrabunt. Theophylactus: Hoc est, multi accessuri sunt ad fidem. Et. 2. Cor. 2: *Cum venissem autem Troadem propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, &c.*

Vers. 8. *Quia modicam habes virtutem.* † Virtus hæc Græcè Δύναμις dicitur, 20
quod facultatem, & potestatem, & robur significat. Est autẽ sensus:
Virtus δύναμις Dedi coram te ostium apertum, propterea quòd cum *modicam habeas virtutem*, id est, non sis potens in sæculo, nec auxilium habeas potentium amicorum, qui te tueantur, & iniurias aduersariorum à te repellant, seruasti verbum meum, nihil vnquam à præceptis meis declinans, & magnis persecutionibus vrgentibus non negasti nomen meum.

Vers. 9. *Ecce dabo de Synagoga Satanæ, &c.* Hæc iam exposuimus cap. 2. nu. 13 & 17. Cum autem dicit: *Dabo*, subaudiendum est, id est, conuertentur, & parebunt tibi. Hic iam, & in verbis continuò sequentibus apertè explicat quod prius obscurè dixerat: *Ecce dedi coram te ostium apertum.*

Vers. 9. *Et adorent ante pedes tuos.* Ad pedes tuos procident parati facere quidquid iusseris.

Vers. 9. *Et scient quia ego dilexi te.* Tunc intelligent, & confitebuntur te veracem, & pium fuisse, & Deo carum.

Vers. 10. *Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ.* † Hæc tibi eueniẽt quoniam 21
fecisti id, quod ego præcepi de patientia vbique seruanda, & tenenda. Siue, Scient te dilectum fuisse à me, quoniam æquo animo omnia incommoda pro me pertulisti. Patientiam suam vocat quam ipse præcepit, & commendauit, sicut & legem suam dicere solet, quam ipse tulit. Ita dictum est in cap. 2: *Et non negasti fidem meam:* & ita cap. 2. numer. 42. exposuimus illud: *Et custodierit opera mea.* Vel planius, *Patientiæ meæ*, quam ego habui, id est, passus es ad exemplum meum, vt exponunt Beda, & Haymo. Sed meliùs interpretabimur: *Verbum patientiæ meæ*, vt sit sensus: Expectasti me, sustinuisti me, & credens me esse veracem, & mercedem tibi redditurum pertulisti omnia. Sic loquitur sæpè Scriptura, vt Ps. 21. *Spes mea ab vberibus matris meæ*, id est, quem ego spero adiutorem, & remuneratorem meum futurum. Et Psal. 70: *Eripe me de manu peccatoris, & de manu contra legem agentis, & iniqui. Quoniam tu es patientia mea Domine, Domine spes mea à iuuentute mea*, id est, Te expectabo, & sustineo, scio te mihi præmia

pro ijs,

pro ijs, quæ patior, redditurum. Quod clariùs dicere solet idem Propheta, vt Psal. 26: *Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum.* Hunc sensum subindicat quod est, in Græco, τῆς ὑπομονῆς μου id est, patientiæ mei, quod me videlicet sustinuisti.

22 *Et ego seruabo te ab hora tentationis.* † Tu seruasti verbum patientiæ meæ, ego etiam pro hac patientia seruabo te ab hora tentationis, ita enim dictum est, vt illud Matth. 16: *Et ego dico tibi quod tu es Petrus, &c.* id est, Tu mihi dixisti: Tu es Christus filius Dei viui: & ego dico tibi vicissim: Tu es Petrus. &c. Horam tentationis multi interpretantur de afflictione, quam passura est Ecclesia temporibus Antichristi, vt Beda, Haymo, aut de die iudicij, vt Ambrosius. Quod & mihi videretur, si nunc vniuersæ Ecclesiæ loqueretur: at non Ecclesiæ, sed episcopo vni loquitur: quare necesse est vt de persecutione loquatur illius temporis. Arethas aut de persecutione Antichristi verba fieri censet, aut de persecutione Domitiani. Sed quoniam persecutio Domitiani iam diu tunc sæuiebat, & in ea Apostolus ipse relegatus fuerat in Patmum insulam, verisimilius est dici hæc de tertia Ecclesiæ persecutione quam paulò post excitauit Traianus, cuius imperatoris tempore mortuus est Apostolus. In hac persecutione plurimi quidem martyrio coronati sunt, sed præcipuè Simon filius Cleophæ, secundus episcopus Ierusalem, & Ignatius episcopus Antiochiæ, vt Eusebius autor est in Chronicis, & maxima, at- Vers. 10

23 que crudelissima fuit, vt statim dicemus. † Ceterum horam non propriè accipit, sed breue tempus horam vocat, quomodo Iohan. 1. Ep. cap. 2. dixit: *Filioli, nouissima hora est.* Et in Euangelio cap. 5: *Ille erat lucerna ardens & lucens. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce eius.* Et in Epistol. ad Philemon. *Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes.* Quod autem ait: *Seruabo te*, hoc significat: Efficiam vt non vincaris.

Hora pro breui tempore.

Quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra. Habitãtes in terra non in malã partem accipit, vt sæpe solet Scriptura, sed Christianos intelligit vbique terrarum habitantes, quos Traianus inquiri, & occidi iussit. Scribit enim Eusebius li. 3 Hist. Eccl. c. 32. eo tempore per singulas ciuitates motã esse persecutionem in nostros. Et posteà ait: *Persecutionum verò extrinsecus pondus vrgebat Ecclesiam, & tam immensæ cateruæ martyrum quotidie iugulabantur, vt Plinius Secundus, qui tunc prouinciam administrabat, multitudine interemptorum permotus referret ad imperatorem, quod innumera hominum millia quotidie obtruncaren-*

Vers. 10. Quanta fuerit persecutio, quã Traianus excitauit.

24 *tur, &c.* † Eadem legimus apud Nicephorum libr. 3. cap. 16. & 17. Et quod de Epistola Plinij dicunt ad Traianum, mutuati sunt, vt ipsi quoque indicant, ex Tertulliano in Apologetico aduersus Gentes cap. 2. Epistola verò ipsa extat inter reliquas eiusdem autoris lib. 10. Epist. prope finem. Venit igitur hæc afflictio tentare habitantes in terra, id est, vt Christiani per totum orbem dispersi probarentur, & eorum fides, quasi aurum in igne, spectaretur.

Vers. 11. *Ecce venio citò.* Redditurus tibi mercedem vitæ æternæ pro tam honestis laboribus, & pro patientia tua.

Vers. 11. Tenere *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* κράτει, fortiter apprehensum serua, quod eleganter vno verbo dicitur Latinè, *Tene,* vnde & tenaces, & pertinaces dicti sunt, Hoc est: Conserua fortitudinem, & patientiam tuam, perge vt cœpisti, & nullis cede terroribus persecutionum, ne si ijs succubueris, alius pro te substituatur, qui mercedem, & coronam vitæ æternæ referat, quã tibi paraueram.
† Videmus hic neminem esse tam prouectæ virtutis, támque pal- 25
1. Cor. 10. mæ propinquum, vt ea priuari non possit, vt meritò dicat Apostolus: Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Deinde ita tenendas esse Dei promissiones, vt nos desides non reddant, sed semper quantum erit in nobis, laboremus. Etenim huic episcopo promiserat: *Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum,* & tamen continuò ait, *Tene quod habes, &c.* Aduertendum etiam hunc esse morem, atque ordinem Diuinæ prouidentiæ, vt cum aliquis cadit, alter pro eo erigatur. Vt est apud Iob cap. 34: *Conteret multos, & innumerabiles, & stare faciet alios pro eis.* Sic in locum angelorum, qui ceciderunt, substituti sunt homines, & in locum Iudæorum, Gentiles, in locum hæreticorum, & schismaticorum nostri temporis, nationes, quæ in India, & in insulis, & in nouo orbe veniunt ad Ecclesiam. Et ijs, qui eriguntur, donat Deus ea, quæ donare illis solebat, qui ceciderunt. Et ita accipiũt coronam vitæ æternæ: ad quam illi per gratiam olim erant vocati. Hoc rectè explicat S. Thomas. 1. part. q. 23. Art. 6. ad. 1. & Hieronymus ex parte attingit in locum citatum Iob, & Beda, & Haymo hic, &c. Glossa, sed copiosè, & eleganter Gregorius. 25. Mor. c. 9. & 10. † Rupertus: *Et qui-* 26
dem hoc fieri non potest, vt eorum quisquam perdat coronam suam, quos Deus præsciuit, & ad coronam prædestinauit. Verum tamen & fieri potest, & factum est, vt ille coronam perderet, quem Deus ad coronam vocauit vocatione visibili, siuè quæ ab hominibus potuit audiri. Nam exempli gratia, Iudam Dominus ad coronam vocauit Apostolicam, quem tamen ad coronam non prædestinauit, quia corona indignum fore præsciuit. Vnde & coronam eius, scilicet, Aposto-
Psa. 108 *latus honorem, alius accepit, sicut scriptum est: Fiant dies eius pauci, & episcopatum eius accipiat alter.*

(Cũ aliquis cadit, alter pro eo erigitur.)

Vers. 12. *Qui vicerit.* Hoc iam nõ soli episcopo, sed etiam Ecclesijs dicitur ideóque vniuersalem proponit sententiam. Ad hoc ergo referendum est, quod paulò post ait: *Qui habet aurem, &c.* quemadmodum in verbis similibus adnotauimus numer. 15. Ait itaque: *Qui vicerit,* id est, qui persecutionibus non cesserit, sed semper fidem pietatémque tenuerit.

Vers. 12. ***Faciam illum columnam in templo Dei mei.*** Quum dicit: ***Dei mei***, secundum assumptam naturam loquitur, vt iam adnotauimus. Si autem hæc verba ad mercedem vitæ huius referamus, facilè exponentur. † Columna in domo & ipsa firma est, & immobilis & per 27

eam

eam cetera sustinentur, & manent in sua infirmitate. Qui igitur vicerit, erit in Ecclesia tamquam columna, ipse enim confirmabitur, & verbo, atque exemplo suo ceteros fideles sustinebit, & conseruabit in infirmitate. Ita hunc locum intelligit Gregorius 17. Mor. ca. 14. *Nam quisquis* (inquit) *in Dei opere recta intentione firmatur, columna in structura fabricæ spiritualis erigitur, vt in hoc templo, quod est Ecclesia, positus & vtilitati sit, & decori.* De hac etiam vita intellexisse videntur Arethas, Beda, Haymo, Anselmus. Verùm, si omnia, quæ sequuntur, consideremus, poterimus etiam, & quidem magis propriè, de mercede æternæ vitæ interpretari. Quare Ambrosius cum priorē sensum explicasset: *Sed videtur* (inquit) *propter hoc, quod sequitur: Et foras non egredietur ampliùs, non ad præsentem Ecclesiam, sed ad cœlestem pertinere hanc sententiam. Nam multi fuerunt, qui columnæ Ecclesiæ dicebantur: sed propter prauam doctrniam eorum ab ea exierūt, sicut fuit Origenes, & multi alij.* Hęc
28 Ambrosius. † Pręterea si loquitur de vincente in hoc certamine, aut in illo, & posteà viuente, multi ex his posteà egressi sunt foras, & in aliis certaminibus negauerunt, vt Origenes, qui sępè se in media pericula ingessit, vt tradit Eusebius li. 6. Hist. Eccl. c. 2. & posteà senex, cum multa tormenta pertulisset, & victor, vbique perseueraret, tandem aliquando negauit, vt est apud Nicephorum lib. 5. ca. 31. Tale aliquid de nōnullis narrare videtur Plinius lib. 10. in Epist. illa citata ad Traianum, & in historiis Ecclesiasticis nonnulla sunt huiusmodi. Si autem, vt verum est, de iis agit, qui in omni certamine vicerunt, necesse est, & de mercede agere, quæ post finita certamina redditur, id est, post mortē. At quomodò in cœlo columnæ esse poterūt, qui vicerint, cum in eo nemo sit infirmus, qui indigeat ab alio sustineri, aut confirmari? Ad hoc breuiter, & satis ad rem accōmodatè respondere possumus, hunc esse sensum: Faciam vt in cœlo, quasi columna Ecclesiæ, ab omnibus honoretur, re enim vera columna fuit dum vixit, qui labantes confirmauit, & lapsuros sustinuit, atque ideò in cœlo vt multarum animarum conseruator, & multorum triumphorum auctor honorabitur. † Mihi etiā videtur planè alludere ad duas

Quam grati Deo sint qui fratres iuuant.

29 illas celeberrimas columnas templi Salomonis, ac propterea vt hoc indicet dixisse: *In templo Dei mei.* Columnæ autem illæ, vt legimus 3. Reg. 7. proceræ, & pulcherrimę erāt, & epistyliis, atqi capitellis operosissimis ornatæ, ita vt multum templo afferrēt dignitatis, & decoris, & inter ea, quæ videntur in illo, pulchritudine, atque elegantia eminerent. Meritò ergo inquit: *Qui vicerit, faciam eum columnam in templo Dei mei,* id est, maximus in cœlo erit, & miro inter alios splendore fulgebit, multis ac magnis donis ornatus conspicietur, & tantæ pulchritudinis erit, vt cœlo ipsi, ac cœlitibus multum ornamenti afferre videatur.

Et foras non egredietur ampliùs. Si vim ipsam, & proprietatē verborum spectemus, videbitur is, de quo nunc loquitur, aliquando foras exiisse, sed ita vt non sit iam exiturus, ita enim loquitur, vt: *Vers. 12*

9. Æneid. *——— Tunc verò exterritus, amens*
Conclamat Nisus, nec se celare tenebris
Ampliùs, aut tantum potuit perferre dolorem.

† Et scriptura passim ita loquitur, vt Matth. 22: *Neque ausus fuit quisquam ex illa die eum ampliùs interrogare.* Act. 20: *Et nūc ecce ego scio, quia ampliùs non videbitis faciem meam vos omnes per quos transiui.* At hic victor nunquam de cœlo egressus est. Sed neque de Ecclesia intelligi potest: non est enim necesse aliquando exiisse ex Ecclesia, cum semper in ea esse poterit. Est ergò adnotādum aduerbium ampliùs, cum negatione ita sæpè poni, vt tantum futurum tempus respiciat, non præteritum, id est, vt excludat deinceps futurum, non vt aliquid quod fuerit, includat. Vt Tob. 3. *Ampliùs ex te non videamus filium, aut filiam super terram interfectrix virorum tuorum.* Et tamē virgo erat Sara, cui id dicitur. Act. 13: *Quod autem suscitauit eum à mortuis ampliùs iam non reuersurum in corruptionem, &c.* Et loquitur de Christo, cuius corpus nunquam corruptum est. Iere. 22: *Quia hæc dicit Dominus ad Sellū filium Iosiæ, qui egressus est de loco isto. Nō reuertetur huc ampliùs, sed in loco, ad quem transtuli eum, ibi morietur.* Et tamen nunquam priùs captiuus ductus fuerat Sellum, neq; è Iudæa exierat. Ita etiam omnes loquimur de eo, qui semel exiit, & iterum nō rediit: Non est reuersus ampliùs. Dicimus etiam: Qui ingressus fuerit in infernum, non egredietur ampliùs. 30

Amplius interdū non nisi futurū tempus excludit.

† Quamuis, si ad viuum resecare velimus, aduerbium ampliùs, semper quodammodo respicit præteritum in his locutionibus, vel quod esse antè potuit. Vt: ampliùs ex te non videamus filium: Ampliùs iam non reuersurum in corruptionem: potuit enim antè filios peperisse, potuit corpus Christi, si Deus non seruaret, corrumpi. Aut certè respicit statum, quem res illa habuit antequam fieret id, quod tunc dicitur. Vt is, qui semel exiit, dicitur non reuersurus, id est, non futurus ampliùs in loco, in quo ante fuit. Ingressus in cœlum dicitur non exiturus ampliùs, quia non est rediturus ad statum, quem habebat, cum nondum erat beatus. Dicemus ergò valdè propriè, Aduerbium ampliùs quando cum negatione ponitur, ad futurum tempus extendi, ex præterito autem tollere aut quod fuit, aut quod ante esse potuit, aut statum rei quem antè habebat. 31

Vers. 12. *Et scribam super eum nomen Dei mei.* In rebus pretiosis, quas possidere semper volumus, nomen nostrum inscribere solemus. Inscribimus etiam in illis, in quibus maximè gloriamur, vt semper nostræ dicantur, vt:

3. Æneid. *Aeneas hæc de Danais victoribus arma.*

Ita etiam legimus secundo Regum 18: *Porrò Absalon erexerat sibi cum adhuc viueret, titulum, qui est in valle regis: dixerat enim: Non habeo filium, & hoc erit monumentum nominis mei. Vocauitque titulum nomine suo, & appellatur manus Absalon vsque in hanc diem.* Huc etiam pertinet illud Psal. 48. *Tabernacula eorum in progenie, & progeniem, vocauerunt nomina sua in terris suis,* id est, terras suas suo nomine insignierunt.

32 meum. † Nomen ergò Dei scribetur in vincente, quia semper Dei futurus, & ab eo totus possidendus est, & in eo Deus peculiariter gloriabitur, tanquam in seruo, ac milite forti, & fideli, quem semper suum agnosci, & dici volet.

Et nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem. Ierusalem vocat cœlestem patriā cuius figura fuit Ierusalē in terra, sicut & vulgata nominis eius interpretatio docet, Visio pacis. Sed illa, quę erat in terra, vetus est: hæc cœlestis noua quam Deus electis suis parauit in cœlo. Heb. 11. *Non confunditur Deus vocari Deus eorum: parauit enim illis ciuitatem.* Sed vetus dicitur illa, quia prius hominibus cognita est, quamuis cœlestis sit multò antiquior, quæ noua dicitur, non in se, sed nobis, qui eam non vidimus. Nomen ergò huius nouæ ciuitatis scribetur in vincente, quia verus, & germanus, perpetuúsque eius ciuis semper dicetur. Hæc autem, & si reliquis etiam beatis conueniat, sicut & illud: *Et foras non egredietur ampliùs*, tamen peculiariter ad huiusmodi victores, de quibus nunc sermo est, accommodatur, quoniam peculiari amore eos prosequitur Deus, atque ita peculiariter gaudebit
33 eos à se electos, & præmiis cœlestibus honoratos fuisse. † Causa est quòd non solùm ipsi ardenter Deum coluerint, sed etiam quasi columnæ sustinuerint aliorum infirmitatem, & exēplo suo validè confirmauerint. Hoc etiam non omittēdum, hæc præmia verè, & plenè in cœlo esse reddenda victoribus, sed & in terra ex parte incipere propter spem, quæ indies bonis operibus fit certior.

Vers. 12.

Ierusalē noua

Quæ descendit de cœlo à Deo meo. Verba sunt valdè obscura, ideóque variè exponuntur. Sciamus primùm pręsentis temporis esse verbum *Descendit*, non pręteriti, vt multi videntur existimasse, ἡ καταβαίνουσα. Noua Ierusalem, id est, patria cœlestis, & beatorum domicilium, ac requies, de cœlo descendere dicitur à Deo, quoniam cum ante aduentum Christi in cœlo lateret, nec ab hominibus videretur, sed in lege, & in prophetis temporalia bona magna ex parte promitterentur, nec audiretur vnquam regnum cœlorū: in aduentu Christi quodammodò descendit in terras, quasi à Deo missa, & videri cœpit, atque cognosci Christo ita Euangelicam prædicationem exordiente: Matth. 4
34 Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorū. † Ex eo tempore cœpit in terris versari, quia eius gaudia, & spes, & copia bonorum, & æternitas hominibus innotescere cœperunt, & ipsi ad eam vocati sunt. Et quoniam hęc magis ac magis in dies cum hominibus omnium nationum cōmunicabantur per prædicationē Apostolorum, quos misit Deus, rectè non descendisse dicitur, sed adhuc descendere. Hæc explicatio quam germana sit ex eodē Euangelista cognosci potest, qui infra cap. 21. ait: *Et ego Ioannes vidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouā descendentē de cœlo, à Deo paratam, sicut spōsam ornatam viro suo.* Quo in loco nequaquā congregationē sanctorū Ierusalē dici arbitror, vt plerisq; visū est, sed vt dixi, cœlestē patriā, & beatorū domiciliū, ac requiē, in qua recipiēdi sunt. Nā beatorū cōgregatio è

Vers. 12.

Ierusalem descendēs de cœlo.

terra in cœlum aſcendit, non de cœlo deſcendit in terram. Animæ
quidem beatorum, quæ tunc erunt in cœlo cum Dominus in iudi-
cium venerit, deſcendent cum eo: ſed nunc nullus de iudicio ſermo
eſt, longè aliud agitur, quod multi auctores non vidētur animaduer-
tiſſe. † Indicant etiam hoc ipſum, quod dico, verba ſequentia: *Et au-* 35
diui vocem magnam de throno dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum homi-
nibus, & habitabit cum eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit
eorum Deus. Quibus verbis (vt fieri ſolet prophetis) viſio præcedens
explicatur, ac ſi diceret: Quod vidiſti nouam Ieruſalem de cœlo de-
ſcēdere, in qua ſcilicet Deus inhabitat, qui ſummè beatus eſt, & au-
ctor omnis beatitudinis, ſignificat Deum velle vt homines cogno-
ſcant ſe participes eſſe poſſe cœleſtis patriæ, & ad eam vocari, eám-
que, ſi dignè vocatione ſua vixerint, aſſecuturos eſſe, & cū ipſo Deo
habitaturos, quaſi populum cum humaniſſimo, & amantiſſimo prin-
cipe, in qua immunes erunt à triſtitia, & à reliquis incōmodis huius
vitæ. Prætereà vt in toto capite videre licet, tamquam vrbs, & mul-
torum domicilium deſcribitur cum muris, & portis, & fundamētis,
vt oſtendatur prę ſtātia gaudiorum illius vitæ, idcircò etiam ibi ſcri-
ptum eſt: *Qui vicerit, poſſidebit hæc, & ero illi Deus.* Nō ergò de ciuibus,
ſed de vrbe ipſa, id eſt, de bonis, & gaudiis illius agit. † Non eſt ta- 36
men ſilentio prætereundum quiddam, quod in eodem capite pluri-
mùm videtur noſtræ ſententiæ repugnare: *Et venit vnus de ſeptem an-*
gelis, &c. Et loquutus eſt mecum dicens: Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxo-
rem Agni. Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum, & altum: & oſtendit
mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſcendentem de cœlo à Deo, &c. Ergò
vrbs, quæ deſcendit de cœlo, eſt ipſa congregatio beatorum, quę di-
citur vxor, & ſponſa, nam patria ipſa, & requies illorum non dicitur
Regula. vxor Agni. Reſpondeo ſimilitudines, & imagines, ac figuras nomina
habere ſolere earum rerum, quarum ſimilitudines ſunt, vt c. 1. nu. 77.
diximus. Cùm igitur vrbs illa viſioni imaginariæ Euangeliſtæ obie-
cta, vt ſimilitudo quædam oſtendatur futuræ ſanctorum beatitudi-
nis, ſiue ſanctorum iam Deo fruentium, vt ex eius partibus, atq; or-
natu facilè intelligitur, iure nomen obtinet ipſius congregationis
beatorum. † Quare, *Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni,* perinde 37
dictum eſt, ac ſi diceretur: Oſtendam tibi gloriam, & ſplēdorem ad-
mirabilem ſponſæ Agni: Oſtendam tibi vrbem, ex cuius diuitiis, &
decore vtcumque intelligas qualis futura ſit beatitudo ſanctorum.
Nam in vrbe illa non ciues ſignificari, ſed domicilium planè ex fine
eiuſdem capitis intelligimus. *Et ambulabant gentes in lumine eius, & re-*
ges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in illam. Et mox: *Non intrabit*
in eam aliquid coinquinatum, aut abominationem faciens, & mēdacium, niſi
qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni, id eſt, prędeſtinati. Aliud ergò ſunt prę
deſtinati, aliud vrbs ipſa, in quam prædeſtinati recipiuntur. Hęc pla-
cuit paulò fuſiùs explicare, quoniā nec res ipſa ſatis ſine his explana-
ri videbatur, & eiſdē magna ex parte cap. 21. iā explicatū habebim⁹.

Et non

Et nomen meum nouum. etiam ſcribam ſuper eum nomen meum nouum. Nomen eius nouum eſt ſine dubio *IESVS*: nã cetera eius nomina, quæ illi, vt Deo, conueniunt, vetera ſunt, & ab æterno conueniunt, ſiue ab initio creaturæ quæ creaturas reſpiciunt, vt Dominus, creator. &c. Nomina ergo, quæ filio Dei dantur vt homo eſt, noua ſunt, quia neque ab æterno, neque ab initio creaturæ, ſed à tempore,
38 quo homo factus eſt, ei conueniunt. † Inter hæc autem nomen eius proprium, & maximè ſignificans, ac cetera omnia complectens eſt hoc nomen *IESVS*, vt oſtendit S. Thomas. 3. p. q. 37. Art. 2. Quare meritò illud per excellentiam intelligitur, cum nomen nouum dicitur, & nihil prætereà additur. Scribetur autem hoc nomen in illo, quomodo num. 31. diximus ſcribi nomen Dei, quia ille peculiari quadam ratione Ieſu dicetur, & ſalutis eius eximiè particeps erit, & ab eo totus poſſidebitur, eúmque Dominus Ieſus tamquam ſuum agnoſcet, & confitebitur coram patre ſuo, & angelis ſanctis. Si quæras cur priùs meminerit nominis Ieruſalem, quàm nominis ſui: cauſa videtur quòd ſolet de ſe, quaſi de homine loqui, & primum locum patri vbique tribuere. Pertinebat autem ad patrem illud de inſcriptione nominis nouæ Ieruſalem, quod nihil aliud ſignificat quam eum, in quo id nomẽ ſcriberetur, ſemper ciuem fore Ieruſalem cœleſtis, id eſt, ſemper patris aſpectu fruiturum.

Hæc dicit, Amen. Amen Aduerbiũ, quod ſignificat Verè, Ità, Certè, vt diximus cap. 1. num. 44. & 45. hic vice nominis proprij ponitur, ac ſi diceretur: Hæc dicit ille, qui ſemper eſt *Amẽ*, id eſt qui immutabilis eſt, nec modò ait, & modò negat, ſed ſemper idẽ eſt. Hic locus optimè explicatur ex verbis Pauli. 2. Cor. 1: *Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis prædicatus eſt per me, & Siluanum, & Timotheum, non fuit Eſt, & Non, ſed Eſt in illo Fuit. Quotquot enim promiſſiones Dei, ſunt in* *Verſ. 14.*
39 *illo Eſt. Ideo & per ipſum Amen Deo, ad gloriam noſtram.* † In his verbis ſemper pro Eſt, legitur in Græco *ναὶ*, quod cap. 1. num 34. diximus idem eſſe quod Amen. Prætereà in Græco apertior eſt oratio, ita enim legimus: Quotquot enim promiſſiones Dei, in ipſo *ναί*, aut Amen, ſcilicet ſunt. Et in ipſo Amen, ſcilicet ſunt, Deo ad gloriam per nos. Quorum hic eſt ſenſus: Prædicatio mea de Chriſto non fuit inconſtans, & varia, vt modò dicerem, Etiàm: modò dicerem, Non: ſed eſt apud illum, Fuit, id eſt, conſtans, & vera, & immutabilis eſt apud Deum, ſicut res præteritæ, quæ mutari non poſſunt. Omnes enim promiſſiones Dei nobis factæ, ſunt in Criſto Eſt, vel Amen, id eſt, fideles, & veræ, & per illum nobis præſtantur. Quod iuxtà Græcum duplicatur, vt certius eſſe intelligatur quod dicitur, omnes promiſſiones ſunt in ipſo Etiam, & omnes ſunt in ipſo Amen apud Deum ad gloriam eius per nos, id eſt, dum per nos, & in nobis implentur. Et iuxta noſtram Translationem idem ſenſus eſt: Per ipſum Chriſtum ſunt Amen, id eſt, fideles veræ apud Deum, ad gloriam noſtram, id eſt, vt nos per hæc Diuina beneficia meliores, &

Locus Pauli. 2. Cor. 1.

laudabiliores efficiamur.

Vers. 14. *Testis fidelis, & verus.* Hoc iam explicatum est, cap. 1. num. 24. & 40
25. Tantum superest dicere quorsum nunc dicatur. Arbitror hunc episcopum Laodiceæ, cum videret Ecclesias persecutionibus agitari, se etiam vrgeri, qui aliquando pignora Diuini amoris habuisset, cœpisse apud se de Christi promissionibus dubitare, & multum inde de studio charitatis, & ceterarum virtutum remisisse, quod fieri semper solet cum fides, & spes languescũt, aut vacillant. Hæc mihi videor intelligere ex eo, quod ait: *Vtinã frigidus esses, aut calidus:* & ex eo, quod paulò post sequitur: *Ego quos amo, arguo, & castigo*, vt mox dicemus. Meritò ergo huic scribit: *Hæc dicit Amen, testis fidelis, & verus*: qui non tradidit nobis, nisi quæ à patre accepit, & omnia verissima sunt, quæ tradidit & immutabilia.

Vers. 14. *Principiũ creaturæ* Dei. Hæc verba multis modis possunt haud ineptè explicari. Nam pro Principium est ἡ ἀρχὴ, quæ vox æquè principium, & principatum significat, & ideo potest etiam verti: Principatus creaturæ Dei, idest, omnibus Dei creaturis dominans, vt creator, quomodo Arethas primùm interpretatus est. Sed iuxta nostram Translationem potest dici principium creaturæ Dei, quoniam causa est omnium creaturarum, & exemplar, per quod factæ sunt, qui etiam Arethæ sensus est. † Verùm ego reconditiorem sensum 41
in his verbis latere arbitror, qui rectè intelligitur, si animaduertamus in creatura Dei nonnunquam in Scriptura, præsertímque in nouo testamento, hominem solum significari, non qualis esset natura sua, si ita esset creatus, nec qualis per peccatum factus est, sed qualis renouatus est per gratiam Christi. Hic dicitur noua creatura, & nouus homo, & creatura Dei. Aut, si propriè loquendum est, ipsa reparatio, & renouatio dicitur noua, aut creatura Dei. Deinde more Hebræorũ creatura ponitur pro re creata, id est, pro homine reparato, & renouato per gratiã Christi. 2. Cor. 5: *Si qua ergo in Christo noua creatura, vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua.* Gal. 6: *Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.* Iac. 1: *Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius.* Ephe. 2: *Et induite nouum hominem, qui secundùm Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis.* Colo. 3: *Expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei secundùm imaginem eius, qui creauit illum*, id est, ad similitudinem Christi. † Ita nunc accipitur creatura Dei, & Christus dicitur *Principium creaturæ Dei*, quasi autor totius sanctitatis & reparationis nostræ, per quem, & ad cuius similitudinem omnes renouantur. Propter hoc vocatur Isai. 9: *Pater futuri sæculi*, quia quasi noua gens ab eo incipit. Ideo etiam dictum est Coloss. 3: *Et induentes nouum, qui renouatur in agnitionem Dei secundum imaginem e-* 42

Creatura Dei.

Noua creatura.

Nouus homo.

Creatura.

Christus cur dictus Principium creaturæ Dei.

ius,

ius,qui creauit illum. Et.1.Corin.15: *Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis,tales & cœlestes.* Sed quorium nunc dicitur, *Principium creaturæ Dei*? Propter illud: *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, & probatum,vt locuples fias,*vt discat in Christo sperare,& ad eum confugere,vt per eum renouetur, & fiat noua creatura Dei. Propter illud etiam: *Ego quos amo,arguo,&c.* vt videlicet cum à Christo affligetur, ne desperet, aut de eius promissis dubitet, sed intelligat id facere autorem renouationis,vt per illas afflictiones ipse renouetur.

43 *Vtinam frigidus esses,aut calidus.* Locus est celebris, & sæpe citatus à Vers.15.
patribus, nec ita facilis, vt primo aspectu apparet. Plerique eorum frigidum dici putãt,qui infidelis est, calidum, qui dilectione feruet: est enim ζεςὸς à ζέω,quod est ferueo,& Tyconius Homil.3.legit: Vtinam frigidus esses,aut feruens.Ambrosius sermone.2.in Psal.118. in illud: *Ne repellas me à mandatis tuis*,ita hæc exponit: *Frigidus est qui fidem nescit, calidus est qui Spiritus sancti feruore succensus est.* Ita etiam Gregorius in 3.parte Pastoralis,Admonitione 35. Victorinus, Beda,Arethas,Ansbertus,Haymo.Ita ergo interpretatur sanctus Ambrosius loco citato: Qui calorem fidei non habet, tolerabilius illi fuerat fidem nõ accepisse,quàm neglexisse.Est enim tepidus peior frigido,vt Iudæus,qui sibi videtur fidem habere, quam non habet. Quantò tolerabiliorem causam Gentilis habet, qui potest dicere: Non cognoui legem,non audiui prophetas? Neuter quidem excusatur,sed plus delinquit qui negauit quod legerat, quàm qui opera non fecit quæ facienda non nouerat. Eadem est Gregorij expositio.
44 † *Admonendi sunt*,inquit,*vt perpendant,quod tolerabilius esse potuisset, rectam viam non arripere, quam post arreptam post tergum redire.* Citat illud.2.Pet.2:*Melius erat eis non cognoscere viam iustitiæ,quàm post agnitionem retrorsum conuerti.* Alij omnia de fidelibus interpretantur,vt Ambrosius,Rupertus,Cassianus Collatione 4.cap.19.Atque huic etiam expositioni plurimùm fauet Gregorius loco indicato.Quare vtramque amplecti videtur, & vtramque est amplexus Anselmus.Infidelis ergo qui frigidus in priori expositione dicitur, minùs malus censetur tepido, idest, fideli tepidè, & remissè viuente, fidémque mortuam habente, quoniam, vt Arethas ait: Is qui nondum Spiritus gratiam accepit per Baptismum, in spe versatur, quod aliquando ea, quæ sibi salutaria sint, accipiet, at tepidus, & feruore caret, & eo bono priuatus est, quod quandoque ba-
45 ptizandus sit. † Eodem ferè modo explicabimus, si frigidum esse dicamus hominem Christianum peccatis plenum. Gregorius: *Calidus quippe est qui bona studia & arripit, & consummat. Frigidus verò est qui consummanda nec inchoat. Et sicut à frigore per teporem transitur ad calorem, ita à calore quoque per teporem reditur ad frigus. Sed sicut ante teporem frigus sub spe est, ita post frigus tepor in*

de

desperatione. Hoc est, de eo qui friget, & nunquam tepuit, sperari potest calor feruoris caritatis, idest, de eo, qui nec dum conuersus est. Sed qui iam frigore abiecto peccatorum conuersus est, & posteà tepet, difficile est de illo spećare conuersionem, ita enim ait Gregorius: Qui verò post conuersionem tepuit, & spem, quæ esse potuit de peccatore, subtraxit. Sed non videtur satis adhuc locus explicari. Nam si frigidum infidelem intelligamus, quis dubitat meliorem esse Christiani peccatoris conditionem, & viciniorem saluti, quàm infidelis? Christianus enim fidem habet, qua æterna præmia, & supplicia cognoscit, habet sacramenta, habet Ecclesiæ sacrificia, consilia, & multa huiusmodi adiumenta, quibus caret infidelis. † Et inter 46
fideles optabilius multò videtur tepidum esse, idest, nonnullis peccatis teneri, quàm multis, & magnis, quod in frigido significatur. Nam sicut tepidum vicinius est calori quàm frigidum, ita qui tepidus est, citiùs, & faciliùs conuertetur quàm frigidus, quia citiùs calorem cõcipit quod tepidũ est, quam quod frigidum. Deinde optare vt hic Episcopus esset frigidus, quid est aliud, quàm optare vt plura peccata fecisset? Peccata autem, etsi maxima inde bona consequerentur, optanda non sunt. Nec videtur satis intelligi qui sit tepidus. Nam si tepidus ille sit, qui gratiam quidem habet, sed ignauus est in odere virtutum, & quasi dissolutus, quomodo optari potest vt hic frigescat, idest, gratiam amittat? Si autem tepidus dicitur qui iam eam amisit, non potest, vt iam dixmus, frigescere sine nouis, grauibúsque peccatis. Postremò cum ait: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:* satis indicat frigidum, aut calidum non esse euomendum, sed in ventriculo mansurum. † Est ergo 47
frigidus in ventriculo Dei (Metaphorã enim à comedentibus ducit) & non euomitur. Ergo frigidus non vocatur hic qui infidelis est, ille enim extra corpus Christi est. Immo nec peccator videtur, nam cibus non est vtcumque in corpore, sed prius in ore huc & illuc versatus, & præmansus, & denique in comedẽtis substantiam cõuertendus, quod videtur ei, qui sine gratia sit, conuenire non posse. His argumentis videtur refutari communis expositio, dici, *Vtinam frigidus esses, aut calidus*, quoniam magnus peccator citiùs conuertitur quàm tepidus, quoniam videt euidens periculum suum, & certam damnationem, quam tepidus, nõ metuit, nec videt. In quo hoc etiam dictis addi potest, non esse certum frigidos protinus esse conuertendos, quamplurimi enim ex eis pereunt, quia tot peccatis implicati difficillimè sese explicant, & fortasse multò plures ex ijs damnãtur, quàm ex tepidis. Quærendum etiam cur cum votum suum exprimeret, non primo loco posuit quod magis optabat, vt fieri solet, sed quod minùs, id est, cur non dixit: *Vtinam calidus esses, aut frigidus*. † Vt obie- 48
cta soluamus, ita locus videtur explicandus, vt propriè de ijs tepidis verba fieri intelligamus, qui tepidos se esse nesciũt, idest, iustos se esse credũt, cum sine gratia sunt, vt rectè exposuit Ambrosius. Nam hi, &

Qui dicantur hic tepidi.

à peccatis

à peccatis grauioribus plerumque abstinent, & actiones virtutum
non omninò abiecerunt, sed aut ieiunant, aut eleemosynas largiun-
tur, aut quædam alia huiusmodi faciunt. Qui status, etsi minùs
malus sit, quàm frigidorum, id est, eorum, qui multò grauiora
committunt, multò tamen est periculosior, quia frigidus frigidum
se esse cognoscit, & damnationem suam, nisi conuertatur, non
ignorat: tepidus iustum esse putat, & nihil metuit, & ideò de vitæ
mutatione non cogitat. De his tepidis loqui Dominum satis indi-
cat quod sequitur: *Quia dicis, quòd diues sum, & locupletatus, & nullius
egeo, & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.*
Quare rectè exposuit Hieronymus in illud Isai. 51. *Filij tui proiecti
sunt, &c.* ad eum loqui Dominum, qui inter vitia, atque virtutes me-
dius fluctuat, & duplici corde accedit ad seruitutem Dei, id est,
nunc actiones virtutum quarumdam exequitur, nunc ad vitia decli-
49 nat. † Quare propriè hoc in peccatorem fidelem conuenit, vt ille Frigidi.
nunc frigidus dicatur, potest enim cognoscere damnationem suam,
& conuerti. In peccatorem etiam infidelem conuenit, qui con-
scientiæ stimulis admoneri potest vt conuertatur. Sed non ita pro-
priè in hunc. Aliquantò magis propriè conuenit in infidelem, qui
fidelis aliquando fuit, & recordari potest eorum, quę priùs credidit
& firmissima habuit, & hac recordatione commoueri ad pœniten-
tiam. Tepidus etiam hoc in loco is dicitur, qui gratiam amisit, vt Tepidi.
intelligimus ex verbis citatis: *Et nescis quia tu es miser, & miserabilis,
&c.* Sed suo modo ad eum etiam referri potest, qui cum Dei gra-
tiam habeat, segnis est, & remissus, nam hic etiam in periculo est
amittendi quod habet, & vt euomi incipiat. Huius comparatione
frigidus dici poterit, qui peccato mortali tenetur, aut ille etiam,
qui à peccato mortali immunis, liberè peccat in leuibus, & ab stu-
diis pietatis abscedit, & animo suo obsequitur, vbi sine peccato
50 mortali id potest. † Non igitur dicitur: *Vtinam frigidus esses, aut cali-
dus*, quod semper tepidus peior frigido sit, aut grauiùs peccet, sed
quod in periculo maiore versatur, & longiùs abest à salute, dum se
sanum, saluúmque existimat, non enim medicinæ opem quærit, nisi
qui ægrum se esse cognoscit. Iudæi, vt exempli causa dicamus, ante
Christi aduentum sæpè Deos alienigenarum coluerunt, post Chri-
sti aduentum idola non colunt, sed Deum legis auctorem. Cùm ido-
la adorabant, frigidi erant, nunc tepidi: sed nunc multò maiùs est
eorum periculum, multò certior damnatio, tunc enim peccare se
videbant, & citò conuertebantur, nunc laborant grauissimo peccato
infidelitatis, & odio nominis Christiani, nec putant se Deo displi-
cere, & post annos plures mille quingentis pertinaciter in incredu-
litate sua permanent. Rectè ergò de his dicemus: Vtinam frigidi
51 essetis, aut calidi. † His omnia ferè, quæ initio obiecta sunt haud
magno negotio diluuntur præter tria, quorum illud est primum, an
liceat optare, vt qui tepidus est, in maiora peccata labatur, & fri-

gidus fiat, vt ita tandem aliquando conuertatur. Ad hoc respon-
dendum est, [Deum esse, qui per Ioannem loquitur, qui quod
permittit velle potest permittere: itaque nihil incommodi est in
Deo, quod in nobis incommodum fortasse videretur.] Alterum
est, eos, qui frigidi sunt, manere in corpore Christi, quod com-
modiùs mox explicabitur in verbis sequentibus. Tertium est, cur
non priùs dixerit quod magis optabat, id est, *Vtinam calidus esses,
aut frigidus*. Hoc ita dictum puto, quoniam is, de quo sermo est,
multò vicinior erat frigori, quàm calori, id est, talis erat, vt ad
calorem transire caritatis sine magno labore non posset, ad frigus
autem peccatorum citiùs transire poterat, & faciliùs. Primo igitur
loco posuit, quod & faciliùs erat, & ad eius, cui loquebatur, vo-
luntatem, & ingenium accommodatiùs. Deinde licet finis ma-
gis optetur, quàm ea, quæ ad finis consecutionem prosunt, priùs
hæc poni solent, quàm ille. Vt Deuteronomio trigesimo secun-
do: *Vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent.* Isaiæ
sexagesimo quarto: *Vtinam dirumperes cœlos, & descenderes.* Sic er-
gò nunc quoniam frigidus futurus erat, vt posteà calidus esset,
priùs dixit: *Vtinam frigidus esses.*

Vers. 16. *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, &c.* † Metaphora sumpta est à 53
cibis, qui si frigidi sunt, aut calidi, retinentur, si tepidi sunt, vo-
mitum prouocant. Etenim ventriculus, vt benè retineat, & co-
quat cibos, constringitur, & quasi clauditur. [Frigida ventricu-
lum mordent, & contrahendo exasperant, calida exiccant, &
pungunt, atque idcircò ad vtrorumque tactum partes ventriculi
contrahuntur, ad tactum verò tepidorum blandum, ac suauem la-
xantur, & extenduntur. Rursus, benè constrictus ventriculus, &
circum cibum corrugatus, & valentior fit, cibúmque sine mole-
stia continet. Laxatus demittit cibum, atque is demissus grauat
eum vt pondus, & molestia afficit, naturáque in id, quod mole-
stum est insurgente, atque expellere laborante euomitur.] Frigi-
dus ergò cibus, cum dentibus teritur, & in ventriculum demitti-
tur, calescit paulatim, & aptus ad alendum efficitur, manet enim,
& non euomitur. Ita, vbi verbis prædicatorum, (qui dentes Ec-
clesiæ sunt, de quibus dictum est Canticorum quarto: *Dentes tui si-
cut greges tonsarum*, vt exponit Augustinus secundo de Doctrina Chri-
stiana, capite sexto, & Gregorius in eundem locum,) qui priùs
infidelis erat, emollitur, & in corpus Christi ingreditur, quod est
De quo frigore, & calore loquatur. Ecclesia, iustus, & calidus fit, atque ita non euomitur. † Quam- 54
uis mihi non videtur duci Metaphora à natura ipsa ciborum, cum
extra corpus sunt, quoniam, & si sint cibi natura sua frigidi, nul-
lus tamen est natura sua calidus, vt tunc de calore loquimur, quia
nemo natura iustus est, & caritatis particeps: Sed de calore, aut
frigore extrinsecus adueniente, & de cibis iam in ventriculum inie-
ctis sermo est. Nam etiam quæ natura calida sunt, aut frigida, si te-
pida

pida ſint, cum in ſtomachum veniunt, vomitum prouocant; at ſi frigida tunc ſint, aut calida, non prouocant: vt aqua tepida malè in ſtomacho retinetur, benè autem, cum frigida eſt, aut calida. Quare meliùs, vt antè dixi, intelligitur frigidum appellari fidelem, quàm infidelem, Cibi enim, qui ſunt in ventriculo, iam ore
55 præmanſi ſunt, & qui ſunt in ore, iam intra corpus ſunt. † Ita eorum, qui dentibus manſi ſunt Eccleſiæ, ſiue Chriſti, id eſt, per prædicatores corpus Chriſti effecti ſunt, quos Chriſtus ſibi adiungit, & quaſi in ſubſtantiam ſuam conuertere parat, triplex genus eſt: quidam ſunt calidi, id eſt, caritate feruentes, quidam frigidi, qui per peccata longè à caritate abſunt, quidam tepidi, quia nec calidi ſunt, nec longiſſimè à calore diſtant. Hoc etiam addendum. Ea, quæ euomuntur, primùm multùm vexant vomentem, deinde euomita nauſeam mouent, & deteſtabiliora ſunt omnibus cibis. Quod optimè ad verba Ioannis accommodauit Caſſianus Collatione quarta, capite decimo nono, his verbis: *Nec immeritò eos Dominus, quos iam in viſceribus receperat caritatis, noxiè tepefactos cum quadam conuulſione pectoris ſui euomendos eſſe pronuntiat, qui cum ſalutarem quodammodo ei potuiſſent præbere ſubſtantiam, auelli ab eius viſceribus maluerunt, tantò deteriores effecti illis, qui nunquam ori Dominico illati ſunt, cibis, quantò*
56 *id, quod nauſea compellente proijcimus, odibiliùs deteſtamur.* † *Quidquid enim frigidum eſt, etiam ore noſtro ſuſceptum vertitur in calorem, & ſalutifera ſuauitate percipitur: quod autem ſemel vitio pernitioſi teporis abiectum eſt, non dicam labijs admouere, ſed etiam eminus intueri ſine ingenti horrore non poſſumus.* Hæc Caſſianus. Verùm an homini, qui ex ore Chriſti euomitur, idem conueniat quod cibo, vt nunquam iterum in corpus recipiatur, ex vomitus interpretatione intelligetur. Atque id vt exponamus, vbi nos habemus: *Incipiam te euomere ex ore meo*, in Græco eſt, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, id eſt, futurum eſt vt euomam te ex ore meo. Ac ſi diceret: Non ſtatim euomam, ſed poſteà, iam mihi nauſeam moues, & vomitum prouocas, citò, niſi calidus fias, euomeris. Nam cibi nauſeam facientes nonnunquam calore concoquuntur, quod niſi fiat, retineri non poſſunt. Ita tu,
57 niſi caritate caleſcas, euomêris. † Et quoniam quod citò euomendum eſt, non ſolùm nauſeam, ſed etiam conuulſionem pectoris efficit, vt dixit Caſſianus, quod eſt incipere euomi, rectè noſter interpres, vt apertiùs nobis explicaret quod eſt in Græco: Futurum eſt vt te euomam, aut, Debeo te euomere, vertit: *Incipiam te euomere*, id eſt, iam nauſeam ſentio, continuò pectoris conuulſio conſequetur, quæ initium vomitus eſt. Notandum etiam in hoc verbo μέλλω, (quod infinitiuus conſequi ſolet, valétque idem, quod debeo, aut futurus ſum) rem quidem futuram ſignificari, ſed interdum ita effectui propinquam, vt iam effici incipiat. Quo tempore noſter interpres rem optimè intelligens ſolet pro μέλλω vertere incipio, vt Ioannis quarto, de filio reguli: Incipiebat

An qui euomitur, iterum in corpus recipiatur.

μέλλω, pro incipio.

enim mori, ἔμελε γάρ ἀποθνήσκειν, pro quo Erasmus vertit: Siquidem is agebat animam. Act. 3: *Is cum vidisset Petrum, & Ioannem incipientes introire in templum*, μέλλοντας εἰσιέναι. Et c. 27. *Quum misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora ancoras extendere*, μελ- 58
λόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν. Et paulò post. † *Et cum lux inciperet fieri*, vbi & Erasmus, qui hoc in nostro interprete reprehendere solet, similiter vertit, inciperet, ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι. Iac. 2: *Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes iudicari*, μέλλοντες κρίνεσθαι. Cùm enim opera fiunt, iam iudicium quodãmodo incipit, quia *qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*, Matth. 7. id est, si misericordiam fecerimus nunc, & Deum misericordem inueniemus. Quod quia non vidit Erasmus, dixit intollerabilem esse hanc translationem. Sed vt ad id redeamus vnde digressi sumus, tũc aliquis propriè euomitur, cum è corpore Christi eiicitur, id est, cum in Ecclesia esse desinit, quod in hac vita fit per infidelitatem, [isque recipi in corpus potest: sed maximè propriè, & de quo magis Dominus loqui videtur] in futura per extremam damnationem: Tunc enim ita extra corpus est, vt sit Deo detestabilis, neque iterum corpori adiũgi queat, vt cibus euomitus. Incipit autem euomi, cum permanens in tẽpore suo, nec miseriam suam cognoscens, quã facilè posset cognoscere, Deo displicere, & quasi nauseam mouere incipit, & paulatim magis ab eo per socordiam, & contemptum spiritualium bonorum recedit, [donec
tandem omninò in morte sua euomatur, & à Christo in æternũ sepa- 59
retur.] † Quod si hæc, quæ de peccatore sine dubio dicuntur, ad iustum tepẽtem transferamus: & ille suo modo euomitur, cùm in peccatum mortale incidere permittitur, quia in eo statu nequaquã adhæret Deo, nec vnum cum eo fieri potest. Sed non sunt in calce huius explanationis omittenda verba Ambrosij in sermone 2. in Psal. 118: *Quanta autem fidei, & iustitiæ gratia est, vt in ore Dei sit qui fidem tenet, & opera exercet iustitiæ: & quantum arbitrit quem euomuerit ex ore suo Dominus Iesus, & ex suis visceribus eiecerit? Quam pius tamen, qui & iustos in ore suo tenet, & iniustos non ante euomit, quàm denunciet euomendos, vt vel huiusmodi admonitione conuersi, dignum aliquid efficiant quo non vomantur?*

60
Vers. 17. *Et dicis, quòd diues sum, & locupletatus.* † Explicat quod de eius tepore diximus, qui iustum se putabat, cùm esset iniustus. Quare non de terrenis diuitiis dictum hoc putandum est, vt sensit Arethas, sed de spiritualibus, vt Ambrosius, & alij sentiunt. Et est idem ac si diceret: Diues sum, & diues factus sum. πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα. Nec ita intelligendum est quasi ab aliis se locupletatum dicat, πεπλούτηκα. Atque ita quod priùs dicit, *Diues sum*, de naturalibus diuitiis videtur intelligendum, id est, de ingenio, & iudicio, & reliquis naturæ dotibus: posteriùs autem, id est, *locupletatus*, de virtutibus, & bonis spiritualibus. Quamuis & de spiritualibus diuitiis

vtrumque

vtrumque dictum accipi potest, sed per geminationem enuntiatum
61 tum ad amplificationem diuitiarum. † Sed libet Ambrosij verba contra nostri tēporis hæreticos subscribere: *Diues*, inquit, *& locupletatus*, rectè dicitur qui omnibus virtutibus plenus vsque ad culmen perfectionis excreuit. Iste autem præsul Ecclesiæ Laodiceæ propter solam fidem omnibus virtutibus diuitem se, & locupletem æstimabat, & nihil se ad salutem æternam adquirendam aliud egere, non recogitans illud, quod dicit Apostolus: *Quia fides sine operibus mortua est*. Beda: *Sola fide contentus iustitiæ, tibi frustra diuitias vsurpas*, &c. Ceterùm dictio *Quod*, redundat more Hebræorum, cum aliquid dici incipit, vt Quia, & Quoniam, & similes dictiones. Qui fidem habet sine operibus, pauper est. Iac. 2.

Et nullius egeo. *Nullus*, vel virtutis intelligi potest, vel alterius, cuius consilio, aut opera adiuuetur. Vers. 17.

Et nescis quia tu es miser & miserabilis. *Miser* ταλαίπωρος, infelix, ærumnosus, laboribus vexatus à ταλαιπωρεῖν, quod est affligi, & vexari ærumnis. Ait ergo: Non es diues, & locupletatus, *sed miser, & miserabilis*, quia vitia tibi dominantur, & te vexant, adeò vt omnibus commiserationem mouere possis. Vers. 17.

62 *Et pauper, & cæcus, & nudus*. † *Pauper* bonorum operum, *cæcus*, quòd bona temporalia amaret, ac si solida bona, ac sempiterna essent, eorúmque affectu excæcatus contemneret cœlestia. *Nudus*, virtutibus, & donis cœlestibus. Vers. 17.

Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum. Quoniam diuitem te esse credebas, & pauper es, dicam quomodò diues fieri possis. Eme à me *aurum ignitum probatum*, idest, Caritatem, quæ vt aurum omnibus metallis, ita omnibus ipsa virtutibus præstat, qua homines, quamuis pauperes, ditissimi fiunt. At talis debet esse hæc caritas, vt sit valdè pura, & nihil habeat admistum terrenæ cupiditatis, sed qua Deum ardenter ames, & omnia præ ipso contemnas. Perstat in Metaphora auri, quod, vt purissimum sit, & nihil habeat aut terræ, aut inferioris metalli admistum, multo igne probatur, atque purgatur. Vers. 18.
63 † Possumus etiam cum Beda caritatem intelligere pressurarum, & afflictionum flamma probatam, & examinatam, aut talem, quæ nullo igne afflictionum consumatur, sed purior semper euadat. Sed germanius est quod prius dixi. In Græco habetur: Suadeo tibi emere à me aurum πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, id est, ignitum ex igne, quod fortasse ita dictum est, *Ignitum*, igne probatum, *ex igne*, idest, nūc ex igne extractum, vt purissimum esse intelligatur: aut certè ita ac si diceretur, Ignitum ignitum, id est, valde purgatum, & purum. Pro quo noster dixit, *Ignitum probatum*, idest, examinatum, scilicet igne, quod idem est, & eum sensum habet, quem diximus. Verbum *Eme*, eleganter positum est, ac si diceret: Etiam cum voluptatum dispendio habere eam cura, etiam si dolores pœnitentiæ perferendi sint, & abstinendum tibi sit ab iis, quæ iucunda sunt: quod e- Emere.
64 nim emitur, non gratis possidetur, sed pretio. † Ita dictum est

Locus Ephe. 5. Eph. 5: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt*, idest, tempus, etiam cum rerum temporalium iactura, habere quærentes ad benefaciendum. Et Prou. 23: *Veritatem eme, & noli vendere sapientiam.*

Vers. 18. *Vt locuples fias.* Ἵνα πλουτήσῃς, respondet hoc ei quod ipse dixerat, πεπλούτηκα, ac si dicat: tunc verè ditesces, cùm hoc aurum habueris.

Et vestimentis albis induaris. [λαμπρὰ, id est, splendida dicuntur, quod hic color plus splendoris, & lucis habeat quàm reliqui.] Vnde Luc. 23. vbi nostra translatio habet: *Et illusit indutum veste alba*, in Græco est, Veste splendida, ἐσθῆτα λαμπράν. Et Iac. 2: *Etenim si introierit in conspectum vestrum vir aureum anulum habens in veste candida*, vbi similiter est, ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ. Pulcher hic color censetur, & lætus, quoniam (vt dixi) plus lucis habet quàm reliqui, & ideò à lucendo, & splendendo dictus est. Inde etiam lætitiæ index est, vt diximus in hoc cap. num. 6. Meritò ergo virtutes & dona spiritualia, quæ comitantur caritatem, vestimenta alba dicta sunt, quia pulchra sunt, & animam illustrant, ac lætificant, & futuræ in cœlis lætitiæ signa sunt. † Fortè etiam, quoniam eo tempore vbique 65
Romanis dominantibus nemo eorum consuetudines ignorabat, alludere nunc Iohannes voluit ad morem Romanorum, quo qui publicos honores, & magistratus ambiebant, in veste candida sine toga in campum Martium descendebant, vbi comitia fiebant, indéque candidati dicebantur (de quo Alexander lib. 4. Genialium dierum cap. 3.) vt virtutes, & dona sint quasi vestis candida, qua induti supremum beatitudinis honorem petimus, & sine qua obtinere nullo modo possumus.

(Margin: Vestimenta alba.)

Vers. 18. *Vt non appareat confusio nuditatis tuæ.* Idest, sine his vestimentis albis nudus eris, vt hactenus fuisti, & confusione, ac pudore plenus, idest, omnium irrisioni expositus. Propterea etiam Paulus monet nos vt his vestibus induamur. Coloss. 3: *Induite ergo vos, sicut electi Dei sancti, & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam, &c.*

Vers. 18. *Et collyrio inunge oculos tuos, vt videas.* † Quoniam cæcum illum esse 66
dixerat, rectè monet vt collyrio, quod medicamentum oculorum est, oculos inungat, ac si diceret: Abiice nimium tui, & terrenarum rerum amorem, qui te excæcabat, vt videas quanta futura sint gaudia bonorum, quanta supplicia malorum.

Vers. 19. *Ego quos amo, arguo, & castigo.* Hoc dicit, quoniam, vt diximus. n. 40. Episcopus hic persecutiones Ecclesiarum, ac suas videns dubitare nonnihil cœpit de Christi promissis, & segnis, ac remissus effectus est. Quem vt ad pœnitentiam, & ad solita opera virtutum erigat, docet persecutiones, & calamitates pignora esse amoris sui, quibus exercet electos, & eos quos amat, vt puriores, ac meliores euadant. Sed sunt singula verba consideranda, nam cum dicit: *Ego*

quos

quos amo, arguo, idem est, ac si diceret: Omnes quos amo, arguo: Græce ὅσους, idest, Quoscunque amo, arguo. Sicut legimus Heb. 12: *Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem re-*
67 *cipit.* † Pro *Arguo* est ἐλέγχω, quod propriè significat conuincere. Vt Tit. 1: *Vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos, qui contradicunt, arguere:* Inde ἔλεγχος conuictio, quod interpres vertit Argumentum. Heb. 11: *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Inde significat reprehendere, ita vt qui reprehenditur, conuincatur, & negare non possit se pœna dignum esse. Vt Ioh. 3: *Omnis, qui malè agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius.* 1. Tim. 5: *Peccantes coram omnibus argue, vt & ceteri timorem habeant. Castigo* est παιδεύω, quod est erudire, castigare, prudentem reddere, siue id obiurgatione, siue pœna aliqua fiat, & propriè ad pueros pertinet, qui παῖδες, dicuntur. Quoniam ergo qui à Deo amantur, infirmitate naturæ nostræ interdum labuntur, & peccant, nunc interna reprehensione, nunc externis afflictionibus à Deo arguuntur, & castigantur, vt quàm purissimi fiant. Arguo.

68 *Aemulare ergo, & pœnitentiam age.* † Quoniam non dixit quid æmulari debeat, Arethas exposuit, *Aemulare*, potiora studia, idest, Sectare, alij, *Aemulare*, siue imitare viros bonos, qui in ciuitate tua sunt, vt Beda, & Ambrosius. Verùm hoc verbum ζηλῶ, pro quo noster interpres vertit Aemulor, aut Zelo, siue Zelor, interdum Accusatiuũ habet rei, quam æmulamur, aut zelamur, & significat sequi ardenter, & cum zelo amare. Vt 1. Cor. 12: *Aemulamini autem charismata meliora,* idest, sequimini. Et cap. 14: *Sectamini caritatem, æmulamini spiritualia, magis autem vt prophetetis,* ζηλοῦτε, id est, simul cum caritate sectamini & cetera dona spiritualia, præsertim prophetiam. Gal. 4: *Aemulantur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini,* idest, videntur zelum habere salutis vestræ, sed non est bonus zelus: excludere enim vos volunt ab Euangelio, & à bonis Christi, vt eos imite-
69 mini. † At cum sine Accusatiuo ponitur, & vt (Grammatici loquuntur) intransitiuum est, significat zelum assumere, siue zelo commoueri, sicut in similibus verbis vsu venit. Vt Num. 11: *Quid æmularis pro me.* 3. Reg. 19: *Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum, quia dereliquerunt pactum Domini filij Israel.* 1. Cor. 13: *Caritas non æmulatur,* idest, non zelo commouetur, eo quòd alter rem habeat, qua ipse cupiebat potiri, idest, non inuidet, vt interpretatus est Theophylactus. Ita ergo nunc exponendum est: *Aemulare ergo* ζήλωσον οὖν, idest, Age, zelo commouere, vt salutem tuam quæras, & impendentia mala declines, & hoc zelo permotus age pœnitentiam. Idcirco statim addidit: *Et pœnitentiam age.* Et quoniam zelus non solùm mouet, sed incendit etiam, & vrit, meritò homini tepido, & desidi dicitur: *Aemulare ergo, & pœnitentiam age.*

Vers. 19. ζηλῶ. Aemulor, zelor Cum casu post se, & sine casu.

70 *Ecce sto ad ostiũ & pulso.* † Ne forte desperaret Episcopus Christum Vers. 20.

sibi propitium futurum, aut se ad priorem statum redire posse, quoniam dixerat: *Sed quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:* misericordiam, & benignitatem suam pollicetur: *Ecce sto ad ostium,* ac si diceret: Etiam si à te exclusus, ad te iterum salutis tuæ studio redeo, & quasi hospes ostium tuum pulso, vt mihi aperias, & me in animam tuam recipias. Pulsare autem est internarum inspirationum vocibus petere vt admittatur.

Ver. 20. *Intrabo ad illum, & cœnabo cum illo.* Perstat in eadem Metaphora hospitis noctu venientis, & significat se iniuriarum, & repulsæ oblitum amicè, & familiariter cum eo victurum, & obsequia eius accepturum.

Vers. 20. *Et ipse mecum.* Loquitur quidem vt hospes, sed vt maior, & locupletior hospes, qui veniens in domum alterius beneficium potiùs det quàm accipiat. Non dedignabor cum illo cœnare, & obsequium eius gratum mihi erit, & ego illum magno honore afficiam, quòd cum mea mensa dignabor, & mecum sedere sinam.

Vers. 21. *Qui vicerit.* † Qui aduersus Diabolum dimicauerit, & frigus, te- 71
porémque eius excusserit, & strenuè laborauerit, vt calore Spiritus sancti concepto ferueat.

Vers. 21. *Dabo ei sedere mecum in throno meo.* Digna, & conueniens merces, vt qui laborauit, & pugnauit, postea victis, fusisque hostibus, securus sedeat, & lætus, & regnet cum Christo. Sedere in throno Christi est participem esse regni eius, & coheredem cœlestis beatitudinis. Itaque quamuis dicat: *In throno meo,* non ita intelligit, ac si in eodẽ throno æquali honore sessurus esset, sed, sedebit in regno meo, vbi & ego sedeo, [hoc est in cœlo, quæ sedes mea est. Isa. vltimo: *Hæc dicit Dominus: Cœlum sedes mea.* Matth. 5: *Neque per cœlum, quia thronus Dei est.*] Sedebit tamen in sede sibi parata, sicut & Matth. 19. dixit: *Cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ sedebitis & vos super sedes duodecim.* Hæc verba exponuntur ex eo, quod ait Paulus Eph. 2: *Et cum essemus mortui peccatis: conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati, & conresuscitauit, & consedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu.*

Vers. 21. *Sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius.* His verbis præcedentia meliùs explanantur. *Ego vici,* idest, plurima pro Dei gloria, & 72
pro hominum salute toleraui: propter quod & pater exaltauit me, & participem me fecit regni sui, & sedere secum voluit, idest, ad dexteram suam. Ex his cognoscitur cum ait: *Dabo ei sedere mecum in throno meo,* non intelligi de sessione ad iudicandum, de qua dictum est Mat. 19: *Sedebitis & vos super duodecim sedes,* vt Ambrosius, & Haymo putauerunt, sed participatione regni: quoniam nunc inquit: *Sicut & ego vici, & sedi cum patre meo,* verè enim cum patre sedebat ex eo die, quo in cœlum ascendit, & ideò ait: *Sedi,* non sedebo.

Vers 22. *Qui habet aurem.* Hoc refert ad verba præcedentia: *Qui vicerit, &c.* vt iam nonnullis exemplis demonstratum est, & vt adnotauimus numero. 15.

Argu

Argumentum. Cap. IIII.

Videt ostium apertum in cœlo, & vocem se vocantem audit vt maiora videat. Continuò in spiritu videt Deum in throno lucidissimo sedentem, in cuius circuitu sedebant vigintiquatuor seniores, & quatuor animalia plena oculis Deum indefessè collaudabant: atque in eorum laudibus vigintiquatuor seniores procidebant ante thronum, & mittebant ante eumdem thronum coronas suas, & Dei laudes prædicabant.

CAPVT IIII.

1 *POst hæc vidi: & ecce ostium apertum in cælo, & vox*
prima quam audiui, tamquam tubæ loquentis mecum,
dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fie-
2 *ri posthæc. Statim fui in spiritu: & ecce sedes posita e-*
rat in cælo, & supra sedem sedens.
3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidis iaspidis, & sardini: &*
4 *Iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ. Et in circuitu*
sedis sedilia vigintiquatuor: & super thronos vigintiquatuor senio-
res sedentes, circumamicti vestimentis albis, & in capitibus eorum
5 *coronæ aureæ. Et de throno procedebant fulgura, & voces, & toni-*
trua: & septem lampades ardentes ante thronum, qui sunt septem
6 *Spiritus Dei. Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile*
crystallo: & in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia
7 *plena oculis antè, & retrò. Et animal primum, simile leoni: & secun-*
dum animal, simile vitulo: & tertium animal, habens faciem quasi
hominis: & quartum animal, simile aquilæ volanti.
8 *Et quatuor animalia, singula eorum, habebant alas senas in cir-*
cuitu, & intus plena sunt oculis, & requiem non habebant die ac no-
cte, dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens,
9 *qui erat, & qui est, & qui venturus est. Et cùm darent illa ani-*
malia gloriam, & honorem, & benedictionem sedenti super
10 *thronum, viuenti in sæcula sæculorum: procidebant vigintiquatuor*
seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuentem in sæcu-
11 *la sæculorum, & mittebant coronas suas ante thronum dicentes, Di-*
gnus es Domine Deus noster accipere gloriam, & honorem, & vir-
tutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, &
creata sunt.

Vers. 1. *Post hæc vidi*. In tribus præcedentibus capitibus septem Ecclesijs sibi commissis scripsit, vt à peccatis emundatæ, & spe bonorum cœlestium armatæ, atque munitæ cum persecutoribus dimicarent, & omnia vitæ huius incommoda æquo animo ferrent. Nunc ea vaticinari incipit, quæ ad vniuersam Ecclesiam, ac præsertim ad extrema eius tempora, pertinent. Quum autem dicit: *Post hæc vidi*, iam alteram visionem esse docet, quam vidit post primam illam quam hactenus recensuit.

Vers. 1. *Et ecce ostium apertum in cœlo*. Hac ostij apertione significabatur velle Deum admittere illum ad cognitionem rerum magnarum, & tantum in cœlo cognitarum, quas illi ostēdere parabat. Quod vox continuò declarauit: *Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc.*

Vers. 1. *Et vox prima, quam audiui*. Diximus de hoc. cap. 1. nū. 52. in illud: *Et audiui post me vocem magnam*. Ceterum *Vox prima*, aut potest intelligi prima omnium quas postea auditurus erat: aut etiam vox eadem, quam ca. 1. se audijsse dixit, ac si diceret: Ecce ostium apertum in cœlo, & ecce vox eadem, quam primùm audierā: est enim in Græco *καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη*, quod rectè verti potest: Et vox illa, illa prima. Ita martyr Victorinus intellexit, & ad Allegoriam refert: priorem vocem ab eo esse auditam, quia idem prius in Prophetis, & posteà in Euangelio locutus est. Immò & verba reliqua possunt ad hunc sensum posteriorē aptissimè referri, vt dicat: Ecce vox illa prima, quam audieram, quæ fuerat tamquam tubæ loquentis mecum: ecce, inquam, vox illa dicens, *Ascende huc*. Non igitur nunc audiuit illā, quasi tubam, sed erat eadem, quæ paulò ante instar tubæ sonuerat. Cur enim nunc sonaret vt tuba, cum nihil magnum, aut terribile dictura esset, sed tantùm Apostolum ad audiendum excitatura?

Vers. 1. *Et ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc*. Id est, Decursum Ecclesiæ ab hoc tempore vsque ad finem sæculi. Aperit argumentum sequentis prophetiæ. Non est autem legēdum: *Quæ oportet fieri citò post hæc*. Sed, *Quæ oportet fieri post hæc*. vt est in Græco, & in castigatioribus exemplaribus.

Vers. 2. *Statim fui in spiritu*.† Docet se abstractum fuisse à sensibus, vt hoc mysterium videret, vt diximus, cap. 1. num. 57. in illud: *Fui in spiritu in Dominica die*. 2.

Vers. 2. *Et ecce sedes posita erat in cœlo*. Patrem videt sedentem, vt docet Hieronymus in illud Dan. 7. *Aspiciebam donec throni positi sunt*. Quare falsum est omninò quod hic multi affirmant, hunc esse Christum, quod facilè conuincitur ex verbis cap. 5. *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem, &c.* qui sedere dicitur tamquam regnans, & quæ fiunt prospiciens, & omnia gubernans, quemadmodum & filius dicitur nunc sedere ad dexterā patris.

Vers. 3. *Et qui sedebat similis erat, aspectu lapidis iaspidis*. Nō dicit quis sit, nec eius vultum delineat, quia fortè non ita clarè, atque distinctè eum vidit, refert tamen quod videre potuit, eum videlicet qui sedebat, aspectu

pectu, & visu similem fuisse lapidi iaspidi, & lapidi sardino. Quamuis mihi verior lectio videtur, quæ est in antiquioribus libris, vt legatur *Aspectui*, id est, faciei, siue colori iaspidis, vt dicemus mox nu. 5. Non vidit palam eius vultum, atque distinctè, vt doceat Deum in hac vita clarè videri non posse, etiam à sanctissimis viris, & prophetico spiritu illustratis. Ita Daniel cap. 7. videt eumdem patrem, sed nihil de eius facie dixit, colorem tantùm expressit: *vestimentum eius candidum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda, &c.* Sed vt eo in loco, ita etiam in hoc, ex colore, & ex rebus quibus assimilatur,
3 intelligitur quod pertinet ad rẽ de qua agitur. † De iaspide gemma hæc scribit Plin. lib. 37. ca. 8. *Viret, & sæpe translucet iaspis, etiam si victa à multis, antiquitatis tamen gloriam retinens. Plurimæ ferunt eã gentes, Smaragdo similem Indi, Cypros duram, glaucóque pingui: Persæ aëri similem, ob id vocatur aërizusa. Talis & Caspia est: cærula circa Thermodoontem amnem, in Phrygia purpurea, in Cappadocia ex purpura cærulea, atque non refulgens.* & mox: *Optima ergo quæ purpuræ quicquam habet. secunda, quæ rosæ, tertia, quæ smaragadi. Singulis autem Græci nomina ex argumẽto dedere. Quarta apud eos vocatur Boréa, cœlo autumnali matutino similis, & hæc erit illa, quæ vocatur Aërizusa. Similis est & Sardæ, imitata & violas.* Hæc ille. Quem secutus est Hieronymus in illud Isai. 54: *Ecce ego sternam per ordinem lapides tuos.* [Epiphanius Episcopus in libello de Duodecim lapidibus ad Diodorum Episcopum Tyri, aspidem colore, & forma similem esse smaragdo docet, eiúsque varia genera ponit.] Isido. lib. 6. Etymolog. cap. 7. viridem gemmam esse dicit smaragdo subsimilem, & crassi coloris. Species eius decem & septem esse. Idem in eodem libro cap. 8. *Sardius*, inquit, *gemma dicta eo quòd primum reperta sit à Sardis. Hæc rubrum habet colorem, marmoribus præstans, sed inter gemmas vilissima.*
4 † *Genera eius quinque: Onyx appellatur, quòd habeat in se permixtum candorem in similitudinem vnguis humani, &c.* Hanc gemmam Plinius lib. 37. ca. 7. Sardam vocat, quòd primùm sit Sardibus reperta. Nullam gemmam dicit apud antiquos fuisse vsu frequentiorem, laudatissimam circa Babyloniam inueniri, Indicam tria genera habere, rubrum, & quod Demium vocant à pinguedine, tertium, quod argenteis bracteis sublinitur. Eam quoque inter translucentes gemmas numerat. Hæc igitur est quæ nunc lapis Sardinus dicitur, siue Sardius, cuius etiam meminit liber Exodi cap. 28. & 39: In primo versu erit lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. Et in vtroque loco dicitur à Lxx. σάρδιον [Ita etiam vocatur à Theophrasto in libello de Lapidib. Epiphan. verò in altero de Duodecim lapidib. libello, hæc scripsit. *Sardius, quem & Babylonium vocant rufus lapis est, & qui sanguinis propemodũ colorem referat, Sardio pisci sale condito similis, vnde & nomen habet, à colore nimirum nomine sumpto. Nascitur, apud Babylonem Assyriorum. Pellucidus est, & tumoribus, & vulneribus ferro inflictis medetur, &c.*] Iosephus autem. 3. Antiquitatum capite 8. Sardonychem esse dixit quæ species est lapidis Sardij, vt diximus ex Isidoro,

Iaspis.

Sardius

† Diuina ergo natura similis dicitur Iaspidi propter immensam pul- 5
chritudinem,& sicut in variarum regionum Iaspidibus varij colores,
ita in Deo sunt variæ perfectiones, quarum vnaquæque cum consi-
deratur, pulcherrima apparet. Iaspis translucet, quia Deus lux est, &
natura sua maximè visibilis. Sardio similis dicitur propter terrorem,
vt ait Arethas, quoniam Sardius ignis habet speciem, & hanc gem-
mam terribilem esse tradit feris. Ita Diuina natura, cum sit prop-
ter pulchritudinem suam valde amabilis, est etiam propter iustitiã,
& zelum sanctitatis admodũ terribilis. Et vt pulchritudo eius trans-
lucet, & omnibus conspicua est, ita etiam eius terror omnibus cog-
nitus est ex operibus, & pœnis, quibus affecit impios, & ex eius pu-
ritate. [Victorinus aliter hæc interpretatur. *Solium positum* (inquit) *est
sedes iudicij, & regis, super quod solium vidisse ait similitudinem Iaspidis, &
Sardij. Iaspidis aquæ color est, Sardij, ignis. Hæc duo indicia posita esse vsque
ad consummationem orbis super tribunal Dei exinde manifestantur, quoniam
iudiciorum cùm vnum iam consummatũ in Cataclysmo per aquam, aliud au-
tem consummabitur per ignem. &c.* Et Iridem positam esse dicit, quia da-
ta est in signum Noë, & filijs, vt iam non timerent aquam, sed ignem.
Probabilis videtur mihi hæc interpretatio, si probetur hoc soliũ iu-
dicij esse, & ea quæ hic visa sunt, ad extremum iudicium pertinere: &
si quæ sequuntur possint bene ad idem iudicium accommodari.]

Vers. 3. *Et Iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ.* † Tam Græca, 6
quàm Latina verba duplicem habere sensum possunt, vel vt ipse qui
sedebat, similis dicatur visioni Smaragdinæ, vel ipsa Iris, quæ erat
in circuitu sedis, quoniam in Græco est ὅμοιος, quod masculini ge-
neris est, & iuxta Atticorum consuetudinem, vt & cetera nomina
finita in os purum, ad nomen fœmineum referri potest. Si igitur re-
feratur ad sedentem, quod mihi magis placet, quoniam & sententiæ
meliùs conuenit, & Iris non est coloris smaragdini, sed multorum
colorum: illa verba: *Et Iris erat in circuitu throni,* parenthesis quædam
sunt, ac si diceret: Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Iaspidis
& sardini, similis erat visioni Smaragdinæ, & Iris erat in circuitu se-
dis. Rursus illud: *Similis erat visioni Smaradignæ*, multò apertius est in
Græco, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ, id est, Similis aspectu, siue specie,
Smaragdino, scilicet, lapidi. Nam lapis primo loco positus: *Similis e-
rat aspectu lapidis Iaspidis*, subauditur in duobus sequẽtibus nominibus
Sardino, & *Smaragdino*. Ita Hieronymus in illud Dan. 7. *Aspiciebam do-
nec throni positi sunt*, legit: *Similis aspectu Smaragdino.* † Noster autem in- 7
terpres ὁράσει, quod verterat *Aspectu*, aut potiùs *Aspectui*, in verbis
præcedentibus, nunc vertit *Visioni*, quod propriè nomen ipsum Græ-
cum significat, sed idem tamen valet quod *Aspectui*. Sumitur autẽ vi-
sus, siue aspectus pro facie, quę videtur, aut aspicitur, atque ita sensus
est: Similis faciei, siue speciei Smaragdinæ, id est, colorem habebat
& speciem Smaragdi. Nisi quis dicat in nomine Smaragdinæ, sub-
audiri Gemmæ, sicut apud Græcos subaudiatur, Lapidi, & idem sen-

sus

ſus eſt,ſed verius videtur quod priùs dictum eſt. In Iride ſignificari
exiſtimo vniuerſitatem creaturarum,quoniam vt in Iride pulcherri- Iris.
ma colorum varietas cernitur ex ſole aduerſo, ſicut ait ſummus
Poëta:
Mille trahens varios aduerſo ſole colores: ita in vniuerſitate creatura- 4.Aene.
rum reſplendet iucundiſſima quædam, & admirabilis varietas per-
8 fectionum Dei. † Placet etiam quod ait Ambroſius, in Iride ſigni-
ficari Dei miſericordiam,quoniam ſignum fœderis, & pacis poni-
tur Gen.9.*Eritq;* (inquit) *& arcus in nubibus, & videbo illum, & recorda-
bor fœderis ſempiterni,quod pactum eſt inter Deum, & omnem animam vi-
uentem vniuerſæ carnis, quæ eſt ſuper terram.* Quod rectè hæret præce-
dentibus,vt cum iuſtitia ſignificata ſit in lapide Sardino, nunc mi-
ſericordia,& fœdus cum creaturis ad earum conſeruationem ſigni-
ficetur in Iride. Sed iuſtitia in ipſo Deo ponitur,miſericordia circa
ſedem,quoniam omnia circumit,& multò plus ſe exerit,quàm iuſti-
tia, & ad plura extenditur. Inde cap. 10. infrà: *Et vidi alium angelum
fortem deſcendentem de cœlo amictum nube, & Iris in capite eius.* In quo (ſi
multorum expoſitionem recipimus,nam quid nos ſentiamus ſuo lo-
co dicemus) Chriſtus ſignificatur,& in eius capite eſt Iris, quia ve-
9 nit vt fœdus,& pax eſſet inter Deum, & homines. † Ita igitur hoc
dictum eſt, vt illud Pſalm. 88. *Potens es Domine, & veritas tua in circui-
tu tuo:* Quibus verbis Euthymius indicari dicit Deum ſemper eſſe
veracem. Ita nunc indicatur Deum ſemper eſſe miſericordem, ac ſi
diceretur: Quacumque eum adeas, miſericordiã inuenies. Sed ani- Miſericordia
maduertamus Iridem arcum eſſe, & quaſi ſemicirculum (nunquam Dei in
enim integrum circulum in noſtro hemiſphærio videmus) quia mi- hac vita
ſericordia Dei in hac vita apparet, & hic quærenda eſt. Si nunc ea quærenda.
nõ vtamur, & eam in altero hemiſphærio quæramus,id eſt,in altero
ſæculo, nõ inueniemus. Sicut Iridem putabunt ignari Philoſophiæ
non terminari in noſtro hemiſphærio, quia vſque ad horizontẽ no-
ſtrum deſcendit, cũ re vera ibi terminetur: ita cũ videant multi Deũ
in hac vita nũquã non miſereri hominũ,putant & poſt eã inueniri mi
ſericordiã,cũ poſt miſericordiã ſequatur iudiciũ,ſicut eſt in Pſa.100.
Miſericordiam & iudicium cantabo tibi Domine. Miſericordiam,in hac
10 vita,iudicium in futura,vt in eadem verba ſcripſit Auguſtinus.† Cur
autem Deus ſimilis dicatur viſioni ſmaragdinæ, intelligi poterit ex
iis,quæ de Smaragdo Plinius ſcripſit lib.37 cap.5. *Nullus,* inquit, *co-
loris aſpectus iucundior eſt. Nam herbas quoque virentes, frondéſque auidè* Smaragdus.
*ſpectamus: Smaragdos verò tantò libentiùs, quoniam nihil omnino viridius
comparatũ illis viret. Præterea ſoli gemmarum contuitu oculos implent, nec ſa-
tiant. Quin & ab intentione alia obſcurata aſpectu Smaragdi recreatur acies.
Scalpentibúſque gemmas non alia gratior oculorum refectio eſt, ita viridi leni-
tate laſſitudinem mulcẽt, &c.* Et mox: *Quorum verò corpus extenſum eſt, ea-
dem, qua ſpecula, ratione ſupini imagines rerum reddunt. Nero verò princeps
gladiatorum pugnas ſpectabat Smaragdo, &c.* Eadẽ ferè ex hoc loco de-

sumpta sunt apud Isidorum libro sexto Etymolog. cap. 7. [Ex his fortasse intelligetur quod de Smaragdo scripsit Epiphanius in libello de duodecim lapidibus Smaragdorum, quæ etiam Prasini vocantur, & viridi colore sunt, alias Neronianas, alias Domitianas vocari: Neronianas esse gustatu amaras, colore admodum viridi, pellucidas atque splendentes, quibus similes omnino esse Smaragdo, vt imagines Speculi instar reddat. † Ait etiam: *Neronianas, siue Domi-* 11
tianas hanc ob causam appellatas ferunt: Neronem, siue Domitianum, oleum in multa ærea vasa ad id comparata infudisse, & interuallo temporis oleum viridem colorem contraxisse. tum petram eodem oleo copiosius irrigatam floridioris coloris euasisse, &c. Probabilius est Neronianas fuisse dictas, quòd illis Nero delectaretur, adeò vt, sicut ait Plinius, gladiatorum pugnas spectaret Smaragdo. Erant autem optimæ, quæ ad illum afferebantur, maximéque virides, ac pellucidæ. Similis fortè causa appellationis fuit Domitianis. Theophrastus in libello de Lapidibus, videri ait Smaragdum ex Iaspide fieri. *Aiunt enim* (inquit) *inuentum esse olim in Cypro lapidem, cuius dimidia pars esset Smaragdus, dimidia Iaspis.*] Quæ omnia mirabiliter in Diuinam naturam conueniunt, vt intelligatur rectissimè Deus dictus esse similis colori Smaragdi. Viror eius perpetuus significat immortalitatem Dei nunquam deficientem, sed semper in eadem quasi nouitate, & viriditate manentem, vt est in Psalm. 101: *Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes, sicut vestimentum, veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.* Nullius naturæ spiritualis aspectus ita iucundus est, & omnia, quæ viridia sunt, id est, immortalia, Diuinæ naturæ comparata mortalia videntur. Sola hæc ex omni natura oculos videntium se implet, nec vnquam satiat, id est, tædio afficit. Qui aliarum rerum consideratione, & laboribus alijs lassati sunt, in huius contemplatione requiescunt. † Et vt scal- 12
pentibus gemmas non alia gratior oculorum refectio est, ita considerantibus, & cognoscere cupientibus rerum naturas in hac vita, nihil occurrit vnquam, in quo ita oculi reficiantur, vt in consideratione naturæ Diuinæ. Eadem clarè videntibus est speculum pulcherrimum, quod omnium creaturarum imagines reddit multò perfectiùs quam, si easdem in se ipsis intueamur. Quod si Iris iuxta communem interpretationem dicatur similis visioni Smaragdinæ, factum id esse dicemus, vt Diuina misericordia semper virere significetur, nec vnquam deficere.

Vers. 4. *Et in circuitu sedis sedilia vigintiquatuor.* Vbicunque in hoc capite interpres vertit Sedes, aut Thronus, aut Sedile, in Græco semper est Thronus, ne quis putet in diuersitate vocabulorum Latinorum aliquid latere mysterij. Sedilia hæc posita sunt, vt in eis sedeant vigintiquatuor seniores: quare tunc rectè hoc intelligetur, cùm explanatum fuerit qui sint ipsi seniores.

† *Et super thronos, viginti quatuor seniores sedentes.* De vigintiquatuor 13
senio-

senioribus tam varia patrum, & expositorum sententia est, vt quò magis leguntur, eò lector reddatur incertior. Quidam enim vigintiquatuor libros veteris testamenti esse dicunt, vt Hieronymus in Prologo libri Regum, & Ambrosius, & alij. Alij prædicatores, vt Gregorius in librum primum Reg. 4. cap. 3: qui maturi sensu, moribus graues, thronum Dei iuxta positis sedibus ambiunt, quia qui prę cæteris conditorem diligunt, per altissimam conuersationem ei viciniùs requiescunt. Alij totam Ecclesiam, in qua sunt præpositi, qui in duodecim Apostolis significantur, & subditi, qui intelliguntur in reliquis duodecim, vt Tyconius Homil. 3. & Primasius. Alij Ecclesiam per geminum testamentum de patriarchis, & Apostolis generatam: aut eos, qui perfectionem operis in Senario significatam clara Euangelij (quod quatuor libris continetur) prædicatione consummant, nam quater seni vigintiquatuor faciunt: vt Beda. Alij ali-
14 ter, atque aliter. † Verùm si scripturæ vestigijs insistamus, poterimus nonnulla cognoscere, quæ tenebras ex varietate opinionum obortas ex parte depellant. Primùm ipse Iohannes satis docet hos, neque Angelos esse, neq; libros Scripturæ, sed homines Christi sanguine redēptos, & vitam æternam consecutos. Legimus enim c. 5: *Et vidi, & audiui vocem angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & seniorum*: Et capit. 7: *Et omnes angeli stabant in circuitu throni, & seniorum*. Et in eodem capit. 5: *Et cum aperuisset librum, quatuor animalia, & vigintiquatuor seniores ceciderunt coram Agno habentes singuli citharas, & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantabant canticum nouum dicentes: Dignus es Domine accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione*. Beatitudine eos frui intelligimus ex eo quòd ait: *Habentes singuli citharas, & phialas au-*
15 *reas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum*, quas videlicet ipsi offerunt Deo, vt posteà suo loco dicemus. † Non esse totam Ecclesiam constat, quoniam quatuor animalia non numerantur in illis. Deinde ipsi offerunt orationes sanctorum, haud dubium quin eorum, qui sunt in terra. Et, capit. 7: *Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi: Hi, qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt? Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi: Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni*. Multi ergo sancti sunt in cœlo pręter vigintiquatuor seniores. Similiter c. 14. *Et vidi, & ecce Agnus stabat supra montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes nomen eius, &c. Et cantabant quasi canticum nouum ante sedem, & ante quatuor animalia, & seniores. & nemo poterat dicere canticum, nisi illa centū quadraginta quatuor millia, qui empti sunt*
16 *de terra. Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt*. † Quare quod Hieronymus dixit hos esse libros veteris testamenti, non Historico sensu intellexit, sed Allegorico: quoniam sicut seniores demissis capitibus Christum collaudabant, ita libri

legis, & prophetarum Christum venturum quasi procul adorabant, & eius laudibus, atque præconijs pleni sunt. Historico enim sensu multò aliter Hieronymus intellexit, vt paulò post dicemus. Rursus hos seniores multò plures esse vigintiquatuor, & non vnius nationis, aut linguæ esse, sed multarum, abundè perspicitur ex verbis capitis. 5. vbi ipsi aiunt: *Et redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione.* Quare existimo non omnes sanctos, sed præstantissimos quosque, & selectissimos ex omnibus sæculis, id est, tam ex lege naturali, & scripta, quàm ex lege gratiæ, nomine vigintiquatuor seniorum comprehendi.

Qui sint 24. Seniores.

17 † Hoc planè ex dictis sequi videtur: nam si sunt homines sancti, & beati, nec sunt omnes sancti, sed quidam ijdémque ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione, atque ideo multò plures quàm vigintiquatuor: necesse est dicere præstantiores sanctitate, & meritis intelligi debere. Hoc indicat nomen *Seniorum*, quo illi appellari semper solent, qui sunt præ ceteris honorabiles, & dignitate eminentes. [Sic videmus passim apud Homerum Nestorem ab Agamemnone, & ab alijs regibus honoris causa Senem compellari. Et in nostris libris legimus: *Senectus enim venerabilis est.* Et: *Coram cano capite consurge, honora personam senis.* Et Salomon ait: *Corona dignitatis senectus, quæ in vijs iustitiæ reperietur.* Et honorifica illa Hispanorum compellatio *Senor*, & apud Italos *Signor*, vnde in his nationibus Latinè ferè loquentibus mansit, nisi à veteri Latina Senior.] Indicant hoc etiam throni, qui illis dantur, & honorificentiùs à Deo, & ab angelis tractari videntur, quòd sunt angeli in circuitu eorum, quòd citharas habent, & phialas aureas plenas orationibus sanctorum, quòd semper cum quatuor animalibus iunguntur, & quoties de illis agitur, magnus illis honos habetur.

Sap. 4. Luc. 19. Prou. 20.

Cur autem tanta multitudo tam exigui numeri angustijs concludatur, cur numerus hic potiùs quã quilibet alter, vel maior, vel minor ponatur, cur seniores dicantur, cur præ cæteris sedere scribantur nunc patre luminum fauente, & illustrante tentemus explicare. Quis enim de re tanta, támque recõdita quidquam effari valeat, nisi Deus dederit sapientiam, & miserit spiritum sanctum de altissimis, cuius bonitate, & luce freti, eámque orationibus assiduè flagitantes cum in alios sanctarum Scripturarum libros, tum maximè in hanc Diuinæ prophetiæ nebulam, & caliginem Deo plenam ingressi simus.

Sedes in iudicio quomodò dentur Apostolis.

18 † Quamuis omnes electi cum Christo iudicaturi sint (vt Paulus docet. 1. Corinth. 6: *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis, qui de minimis iudicetis? Nescitis quoniam angelos iudicabimus? quantò magis sæcularia?*) tamen nõ est dubium alio modo hoc promissum esse Apostolis, quàm ceteris electis. Primùm, quoniam si omnes id habituri erant honoris, cur Apostolis, qui reliquerant omnia, & secuti eum fuerant, quasi pro magno, & peculiari præmio id promissum est? Deinde quoniam

niam cùm mox de ceteris ait: *Et omnis, qui reliquerit domum, vel fratres, &c.* non illis sedes pollicetur, sed: *Centuplum* (inquit) *accipiet, & vitam æternam possidebit.* In sedibus igitur ineffabilem honorem, & gloriam expressit, vt in eũdem locum scribit Chrysostomus, quod inde confirmat, quòd aliis iudicaturis non promittitur sedes, vt Matth. 12: *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione ista, & condemnabunt eam.* Et: *Regina Austri surget in iudicio, &c.* Sed neque Paulus sedium meminit loco paulò antè indicato. † Prætereà puerile esset putare has se-
19 des, qualescumque tandem illæ futuræ sunt, duodecim tantùm futuras esse. Si enim non plures sunt, vbi sedebit Paulus, vt argumentari solet Augustinus, qui se in iudicum numero cõstituit. 1. Cor. 6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus?* Vbi sedebit Barnabas Apostolus? Accedit quod hi iudices non solùm duodecim tribus Israël iudicaturi sunt, sed vniuersum etiam orbem, sicut scriptum est Sap. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Sed neque tribus Israel erunt duodecim, sed tredecim, addenda est enim tribus Leui, quæ quamuis in diuisione terræ nõ numeretur, quia sortem in illa non accepit, vbi non de terra agitur, sed de iudicio, in quo paris conditionis est cum ceteris, non videtur omittenda, sicut neque Apoc. 7: inter alias tribus omissa est: [ex tribu enim Leui, sicut & ex aliis, duodecim millia signati sunt. In benedictionibus etiam Iacob Genes. 49. & in benedictionibus Mosis Deut. 33. Leui cum ceteris nominatus est.]
20 † Cùm ergò plures sint iudicaturi, & multò plures sint iudicandi, necessariò confici videtur quod Augustinus docet lib. 20. de Ciuit. ca. 5. & in Psal. 86. in prima verba, numero duodenario vniuersitatem significari tam eorum, qui iudicaturi, quàm qui iudicandi sunt. Causa est, (vt ait 20. de Ciuit.) quod septenarius, quo numero etiam significatur vniuersitas, vt diximus cap. 1. num. 13. conficitur ex ternario, & quaternario, qui numeri, si alter multiplicetur per alterum, duodenarium faciunt. Altera est, quam tradit in Psal. 86. A quatuor mundi partibus vocantur ad Ecclesiam fideles in Trinitate, id est, per Baptismum in nomine sanctissimæ Trinitatis: quatuor autem ter ducta duodecim efficiunt. [Gregorius lib. 10. Mor. cap. 39. cum illud retulisset: *Sedebitis & vos super sedes duodecim: Neque enim,* (inquit,) *plusquam duodecim iudices illa interni consessus curia non habebit, sed nimirum Duodenario numero quantitas vniuersitatis exprimitur: quia quisquis stimulo Diuini amoris excitatus hic possessa reliquerit, illic proculdubiò culmen iudiciariæ potestatis obtinebit, &c.* Addamus his, & verba Origenis Hom. 13. in Leuiticum, vt res obscurissima magis ac magis intelligatur. *Duodecim* (inquit) *panes ex ista simila fieri mandatur secundùm numerum tribuum, quæ tunc erant carnalis Israel. In quo mihi videtur forma totius creaturæ rationalis contineri. Duodecim namque putantur esse generales ordines rationalis creaturæ, quorum figura erat in illis duodecim tribubus. In quibus erat vnus quidam ordo regalis, qui Iudas nominatur: alius erat ordo Sacerdotalis, & Leui appellatur. Erat & alius ordo Iudæ vicinus, qui Benia-*

Duodenarius.

min dicitur, in quo ordine, & templum Dei, & altare collocatum est. Alius ordo Issachar, Zabulon, & Ephraem, aliique quos nominatim designat Scriptura, quorum rationem non est nunc temporis explicare. Hæc Origenes. Vellem vt reliquos ordines exposuisset, atque hoc ipsum quod de Beniamin dicere cœperat, magis explicasset. Arbitror in Beniamin ordinem pauperum spiritu significari, qui verè templum Dei sunt, & in altari cordis hostiam quotidie offerunt: & vicini sunt regibus, quia voluntaria paupertate omnium rerum domini sunt, quas pro Christo sponte contempserunt. Ruben, id est, filius visionis, ordo est eorum, qui assiduè Diuinæ contemplationi vacant. Gad, id est, accinctus, ordo est strenuè contra Diabolum dimicantium. Aser, id est, beatus, illorum ordo est, qui spe cœlestium lætantur, & beatos se propter illam quodammodo putant. † Nephtali (qui à luctatione 21
nomen accepit. Gen. 30.) significat eos, qui semetipsos abnegant, & cum suorum animorum perturbationibus generosè luctantur, & inualescunt. Qui rerum sæculi obliuiscuntur, in Manasse indicantur, qui nomen habet ab obliuione, Gen. 41. Simeon, qui ab audiendo nominatur, Gene. 29. eos indicat, quibus vna cura est Deo obedire, cetera contemnunt. Ad Ephraim pertinent, qui omni animi contentione student crescere virtutibus, à crescendo enim dicitur, Genes. 41. Per Issachar, qui à mercede nomen dicitur, Gene. 30. intelliguntur, qui sedulò laborant, & omnia dura æquo animo sustinent Diuinæ visionis mercedem animo intuentes. Zabulon, qui ab habitatione appellationẽ habet, Gen. 30. & in littore maris habitabat, Gene. 49. ordo illorum est, qui vix terram attingunt, & cogitatione proximi morti sunt, quæ, vt mare fluuios, ita omnes homines excipit. Dan à iudicio dicitur, Genes. 30. illos significat, qui conscientiam suam discutiunt, nec vitiis suis parcunt, sed seipsos seuerè iudicant, ne à Domino iudicentur, iuxta illud Apostoli: *Quod si nosmetipsos di-*
1. Cor. 11. *iudicaremus, non vtique iudicaremur.* Quia ergò duodecim sunt ordines
rationalis creaturæ, vt ait Origenes, id est, hominum secundùm ra- 22
tionem viuentium, iure optimo, qui in his principes fuerunt, Duodenario numero continentur. Ex duobus autem Duodenariis antè Euangelium, & in Euangelio, sacratus numerus vigintiquatuor seniorum constitutus est.] Sicut igitur duodecim throni ponuntur Apostolis, & Apostolicis viris Noui testamenti cum Christo iudicaturis, quibus vniuersitas quædam significatur: ita sanctis, qui nouum testamẽtum præcesserunt, selectissimis, & Apostolis similibus, quos nõ est dubiũ etiã cũ Christo esse iudicaturos, cõstituũtur alij duodecim throni, qui cũ prioribus adiuncti viginti quatuor sunt. Nam illi etiã vocati sunt ex quatuor mũdi partibus in Trinitate, quia omnes fidẽ Trinitatis habuerũt, vel explicitã, vel implicitã, & oẽs per fidẽ, spem, & caritatẽ coniuncti sunt cum ceteris sanctis. [Accedit quod scripsit Hieronymus lib. 16. Cõment. in Ezec. propè initiũ, Duode- 23
narium numerũ esse plenæ, consummatęq; virtutis, quare optimè in

viros

viros perfectissimos conuenit. *Locuturo* (inquit) *ad Pharaonē undecimo anno sermo fit, nec dum enim venerat ad duodecimum, qui numerus plenæ, consummatæq; virtutis est. Vnde & duodecim sunt filij Iacob, a quibus postea duodecim nomina Prophetarū vno volumine continētur. Et Apostoli duodecim sunt, quorū quia vnus Iudas proditor fuit, in locum eius Matthias eligitur. Et Archisynagogi filia annorum xij. à Domino suscitatur. Hæmorrhoissa quoque anno duodecimo recipit sanitatē, &c.*] Hi omnes sedere dicūtur propter dignitatē qua nunc inter ceteros eminent, & propter illā quā in extremo iudicio habituri sunt. [Et iudicaturis non ē seniorū aptissimū fuit: ad eos enim refert Gregorius lib. 10. Mor. c. 30 illud Prou. 31: *Nobilis in portis vir eius, quādo sederit cū senatoribus terræ:* & illud Isai. 3: *Dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi sui.* Nec nunc quæro
24 an de illis loquatur Isaias, tantū dico ita Gregorium accepisse, & iudices mundi futuros appellasse Senes, & Seniores. Vnde & continuò ait: *Hinc eosdē seniores veritas non iam famulos, sed amicos denuntiat, dicens:* Ioan 15.
Non iam dicam vos seruos, sed amicos meos, &c.] Ita sensisse videtur Hieronymus: nam illud cap. 7. Dan. *Aspiciebā donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit. Simile* (inquit) *quod & in Ioannis Apocalypsi legimus: Post hæc statim fui in spiritu, & ecce thronus positus erat in cœlo, &c. Multi igitur throni, quos vidit Daniel, hi mihi videntur esse, quos Ioānes vigintiquatuor thronos nuncupat, &c.* mox ait, de his thronis dictum esse in Euāgelio: *Sedebitis, & vos super duodecim thronos iudicantes duodecim tribus Israel.* [Sed & antè illū Sāctus Victorinus dixit: *Sunt autem vigintiquatuor patres, duodecim Apostoli, & duodecim Patriarchæ.* Et Glossa. *Vigintiquatuor* (inquit) *duodecim Prophetæ, duodecim Apostoli, quamuis plures vtriusque ordinis.* Arethas Episcopus Cappadociæ in Procœmio suorū Cōmen. ait: *Ceterum numerus vigintiquatuor assumptus est propter vigintiquatuor seniores, quos hic nominauit Apocalypsis, qui symbolū, ac signū sunt eorū, qui Deo
25 benè placuerunt ab initio seculi vsque ad consummationē.*† Et Andreas Episcopus etiam Cæsareæ Cappadociæ (quem manu scriptum Græco sermone legi) cum aliorum de senioribus sententiam retulisset: *Fortasse autem* (inquit) *conuenientiùs accipere per duodecim seniores eos, qui in veteri resplenduerunt: per alios autem duodecim eos, qui in noua excelluerunt. Nam & illorum duodecim principes tribuum fuerunt, & eorum, qui in noua, duodecim Apostoli fuerunt duces, quibus Dominus promisit fore, vt super duodecim thronos sederent, &c.* Ex quibus omnibus perspicitur nos, neque ab Apostoli verbis, neq; à patrum explanatione recessisse.] Hoc autem non est prætereundum, quoniam visio hæc prophetica est, & ad futura etiam tempora pertinet, ostendi Ioanni vigintiquatuor seniores, quasi integrè completus esset numerus Apostolicorū virorum, quod nihil est aliud, quàm ostensos esse illi non plures, sed tantum vigintquatuor effigies hominum seniorum, in quibus numerus maximus tandem futurus significatus est.

Circumamicti vestimentis albis. Vndiq; gloria, & letitia pleni, vt iam Ver. 4.
diximus c. 3. nu. 6.] Andreas Episcopus Cæsareæ Cappadociæ. *Vesti-*

menta alba splendidæ vitæ, & perpetuæ festiuitatis, lætitiæ signa sunt.]

Vers. 4. *Et in capitibus eorum coronæ aureæ.* Meritò coronas gerunt, quia cum Christo regnant, & in regno illo pręstant aliis dignitate. Aureę sunt, vt regni illius præstantia, & opulentia significetur: nihil enim homines nouerunt auro pretiosiùs in metallis. [Andreas: *Coronæ signa sunt victoriæ, cuius viriliter agentes compotes euaserunt.*]

Vers. 5. Vox. *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua.* Vox pro tonitru interdum ponitur, vt 1. Reg. 12: *Numquid non messis tritici est hodie? Inuocabo Dominum, & dabit voces, & pluuias.* Et statim: *Et clamauit Samuel ad Dominum, & dedit Dominus voces, & pluuias illa die.* 2. Reg. 22: *Tonabit de cœlo Dominus, & excelsus dabit vocem suam, grando, & carbones ignis.* Causa est quòd per tonitrua, tamquam per minaces quasdam voces, Deus de cœlo loquitur, & homines terret. Vnde illud:

Ouid. li. 1. Metamor. *-----Et humanas motura tonitrua mentes.*

† Nunc autem simul ponit Ioannes, *voces, & tonitrua,* vt alterum explicet per alterum. Siue enim legamus: *Et voces, & tonitrua,* vt est in 23
codicibus Latinis, exponitur quales fuerint illæ voces, ne angelorũ, aut hominũ voces esse credantur: siue legatur, vt nunc habent Græci codices: *Et tonitrua, & voces,* hoc significatur, tonitrua illa edi, vt tamquam voces Dei sint, & homines terreant. Hoc satis probabiliter expositum est, sed multò magis placet, vt *voces* intelligamus articulatas, & quasi humanas, quæ ex ipsis tonitribus exire videbantur. Quod intelligitur ex verbis cap. 10. *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas. Et cum locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram, & audiui vocem de cœlo dicentem mihi: Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere. Fulgura,* etiam ad terrorem exeunt de throno, de quibus optimus Poëta scripsit:

4. Æneidos. *-----Cæcique in nubibus ignes.*
Terrificant animos.-----

Ita Exod. 19. *Et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem.* Quod c. 20. Moses populo exposuit: *Nolite,* (inquit,) *timere, vt enim probaret vos venit Deus, & vt terror illius esset in vobis, & non peccaretis.* Idcircò ergò de throno procedebãt fulgura, & voces, & tonitrua, vt terror Dei, atque ira significetur: id est, quoniam eo tempore Deus variis portentis homines terrebit, & grauibus suppliciis afficiet, vt videbimus cap. 6. in sigillis, quæ aperiuntur. [Andreas Cæsariensis Episcopus: *Et hinc quod terrificum est Dei, atque stuporem incutiens, aduersus eos, qui indigni eius longanimitate sunt, ostenditur. Ijs autem, qui digni sunt salute vtrumque horum illuminationem affert. Hæc quidem mentis oculis, illa verò spiritualibus auribus incidens.* Victorinus etiam haud improbabiliter interpretatur his verbis: *Exire autem fulgura, & voces, & tonitrua à solio Dei, & septem faces ignis ardentis significat prædictiones à Deo, & minas: Nam fulgura aduentum Domini significant: voces autem, noui testamenti prædicationes, tonitrua autem*

quod

quod cœlestia sunt verba,&c.]

24 *Et septem lampades ardentes ante thronum.* † Qui in his lampadibus significentur, ipse continuò indicat: *Quæ sunt septem spiritus Dei.* de quibus iam dixi.cap.1.nu.25. & sequentibus. [quod etiam Andreæ Cæsariensi probatur, & Irenæo placuisse confirmat.] Præclarè autem septem spiritus, quibus vniuersorum hominũ prouidentia commissa est, in lampadibus ardentibus ante thronum designati sunt, quoniam & homines luce à Deo accepta illuminãt, & testimonium Diuinæ erga homines prouidentiæ vel procul intuentibus reddunt, sicut lampades ardentes procul ab omnibus videntur. Etenim cùm Deus supplicium de peccatoribus sumpserit, & eos grauiter afflixerit, nemo eum accusare poterit quòd homines non docuerit, aut non ante pœnas monuerit, aut aliquid omiserit, quod prouidentissimum patrem deceret, quando quidem testes perpetuæ eius prouidentiæ septem angeli sunt. De quibus fortasse Ecclesiastæ. 5. dictum est: *Neque dicas coram angelo: Non est prouidentia*, videlicet, quoniam citò mendacij argueris, cum ipse angelus testis sit prouidentiæ Dei erga homines. *Vers. 5.*

25 *Et in conspectu sedis tamquam mare vitreum simile crystallo.* † In mari vitreo Andreas Cæsariensis, & Arethas maximam, & incomparabilem multitudinem angelorum significari putant, & hoc nunc Iohannem dicere, quod cap.7. dixit Daniel: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Vitrum speciem crystallinam habens splendorem angelorum significare dicunt, & vitæ eorum tranquillitatem, & puritatem. Quod probabiliter dici videtur, vt post septem angelos aliorum quoque angelorum multitudo non taceatur. At si alterum huius prophetiæ locum, quem mox indicabo, inspiciamus, videbimus nec angelos in mari vitreo significatos esse, vt volebat Arethas, nec baptismum, vt volunt Victorinus, Beda, Haymo, & alij. Ego *mare vitreum*, dici arbitror multitudinem hominum in terra viuentium, quoniã Hebræi quamlibet congregationem aquarum vocant Mare, ex eo, quod scriptum est Genes.1: *Congregationesque aquarũ appellauit maria.* *Vers. 6.* *Mare.*

26 † In multis aquis multi populi designantur. Apoc.17: *Aquæ, quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.* Non est autem putandum hoc mare ita nunc dici vitreum, ac si condensatum esset, & versum in vitrum, sed vitreum epitheton maris est, quo solent vti poetæ, vt mare tranquillum, & perlucidum significetur, vt apud Horatium. Aquæ. Vitreũ.

----*Vitreo daturus*
Nomina ponto.

Lib. 4. Carm. Od 2.

Et fontes, & lacus dicuntur vitrei eadem ratione.

Virgilius

Vitrea te Fucinus vnda,
Te liquidi fleuere lacus.

7 Æneí.

Inde apud Horatium li.1.Carm. Ode. 18.

Perlucidior vitro.

& lib.3.Ode 13.

O fons Blandusiæ splendidior vitro.

Multitudo ergo hominum, qui in terra sunt, cõparatur mari vitreo, id est, perlucido, quod est in conspectu sedis Dei, quoniam quamtumuis celare Deum velint sua consilia, & occultissimè peccare perlucidi sunt eius oculis de cœlo omnia contemplantis, vt iudicet, & reddat vnicuique secundùm opera eius. Quod rectè ad hanc visionem Dei omni videntis, quæ ad iudicium [eorũ, quæ in terra fiunt,] & ad tempora suppliciorum pertinet, accommodatur. Quod autem hoc mare dicitur simile crystallo, amplificationem habet, vt clarum, & maximè translucens intelligatur, magis enim translucet crystal-
lus, quàm vitrum.† Hoc ex verbis Iohannis intelligi potest, qui A- 27
poc.15.ait: *Et vidi aliud signum in cœlo magnum, & mirabile: angelos septem habentes plagas septem nouissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei.* De suppliciis loquitur eorum, qui adorauerant bestiam. Deinde: *Et vidi tamquam mare vitreum mistum igne, & eos, qui vicerunt bestiam, & imaginẽ eius, & numerum nominis eius stantes super mare vitreum, habentes citharas Dei, & cantantes canticũ Mosi serui Dei*: Mare vitreum vidit mistum igne, quoniam igne conflagraturi sunt homines in terra viuentes in fine mundi, & ante hanc conflagrationem extremam cùm variis calamitatibus affligendi sunt homines impij, tum æstu, & igni, vt cap.16. prædicit. At sancti qui in hoc mare mersi non sunt, sed inter malos viuentes pietatem coluerunt, & ex eis fluctibus euaserunt, stabunt super illud, idest, ad eius littus iam securi, & canta-
Exo. 15. bunt canticum, quod cecinit Moses, cum populus Dei saluus exiit è mari Rubro.

Vers. 6.

Et in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia. † In quatuor a- 28
nimalibus non est dubium Iohannem alludere ad quatuor illa animalia Ezekielis cap.1. Et vtroque in loco, (quamuis nonnulli aliter interpretati sunt) celeberrima tamen, & receptissima sententia est tam veterum, quàm recentiorum, quatuor Euangelistas indicari. Ita docuit Irenæus lib.3. Aduersus hæreses ca.11. [Victorinus martyr,] Athanasius in Synopsi sacræ Scripturæ, ad finem, Hieronymus in Ezekielem, & in Procemio Comment. in Matth. & lib. 1. Contra Iouinianum prope medium, Augustinus lib.1. de Consen. Euang. ca.6. Gregorius Homi.3.&4. in Ezec. Isidorus in Prologo librorum Noui testamenti, Theophilus in Allegoriis Euangeliorum, Beda, Ambrosius, Haymo, & reliqui in hunc locum Apoc. Hoc explicat Irenæus his verbis: *Primum animal*, inquit, *simile leoni, efficabile eius, & principale, & regale significans.* Quod mox de Iohanne, siue de eius Euangelio, interpretatur dicens: *Aliud enim* (Euangelium) *illam, quæ est a patre, principalem, & efficabilem, & gloriosum generationem eius enarrat,*

Quatuor Euangelistæ cur his animalibus significentur.

rat, dicens sic: In principio erat Verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum, & omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Propter hoc, & omni fiducia plenum est Euangelium illud, talis est enim
29 *persona eius.* † De secundo sic ait: *Secundum verò simile vitulo, sacrificalem, & sacerdotalem ordinationem significans.* Quod posteà ita exponit: *Id verò, quod est secundum Lucam, quoniam quidem sacerdotalis characteris est, Zacharia sacerdote sacrificante Deo inchoauit. Iam enim saginatus parabatur vitulus, qui pro inuentione minoris filij inciperet mactari.* De tertio ita loquitur: *Tertium verò habens faciem quasi humanam, eum, qui est secundùm hominem, aduentum eius manifestè describens.* Et posteà: *Matthæus verò eam, quæ est secundùm hominem, generationem eius enarrat: Liber, dicens, generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham.* Et iterum: *Christi autem generatio sic erat. Humanæ formæ igitur hoc Euangelium: propter hoc per totum Euangelium humiliter sentiens, & mitis homo separatus est.* Quartum in hunc modum describit: *Quartum vero simile aquilæ volitantis, Spiritus in Ecclesiam aduolitantis gratiam manife-*
30 *stans.* Et mox hoc ipsum ita explanat. † *Marcus verò prophetico spiritu ex alto adueniente hominibus initium fecit: Initium, dicens, Euangelij, quemadmodum scriptum est in Esaia propheta: Volatilem pennatam imaginem Euangelij monstrans, propter hoc & compendiosum, & præcurrentem annuntiationem fecit. Propheticus enim character est hic, & ipsum Verbum Dei illis quidem, qui ante Mosen fuerunt, patriarchis secundum Diuinitatem, & gloriam colloquebatur: iis verò, qui in lege, sacerdotalem, & ministerialem actum prabebat: Post deinde nobis homo factus, munus cœlestis spiritus in omnem misit terram, protegens nos alis suis,* &c. In his verbis illud primò obseruandum est, quod sanctus Irenæus differre videtur à ceteris: quod in animalibus non Euangelistas, sed Euangelia ipsa intelligit. Verùm hoc nihil refert, quoniam idem dicitur, siue dicantur Euangelia similia esse animalibus, siue ipsi Euangelistæ propter sua Euangelia, vt dicunt ferè ceteri. Quod si propriè dicendum sit, & tenuiter hæc sint distinguenda, Euangelistæ propter sua Euangelia significan-
31 tur in animalibus. † Quod enim posteà in hoc capite, & sequenti scriptum est, & quatuor animalia simul cum vigintiquatuor senioribus die, ac nocte laudare Dominum, & dare illi gloriam, & honorem, & respondere, Amen, magis propriè ad Euangelistas refertur, quàm ad Euangelia. Alterum est, quatuor tantùm animalia ostendi, & his potiùs figuris, quàm aliis, vt doceamur dispositionem Dei in omnibus sæculis, idest, qualiter se Deus cum hominibus gesserit in variis statibus. Ab Adam vsque ad Mosem Dei filius hominibus loquebatur ostendens suam Diuinitatem, & gloriam, vt ab illis coleretur & amaretur. Tempore veteris legis loquebatur hominibus tradens eis ritum sacerdotij, & ministrandi in sacrificiis. Posteà homo factus est, & docuit, ad extremum & Spiritum sanctum misit

in terram, vt homines protegeret, & doceret. Propterea in leone significatur prima Dei locutio, in vitulo secunda, in homine tertia, quarta in aquila. Et hoc est, quod ait Irenæus: qualis igitur dispositio filij Dei, talis & animalium forma, & qualis animalium forma, talis & character Euangelij. Quadriformia autē animalia, & quadriforme Euangelium, & quadriformis dispositio Domini. † Deinde 32
alteram rationem subiicit, cur quatuor Euangelia, & quatuor animalia sint. *Quatuor*, inquit, *data sunt testamenta humano generi*, (idest, quater cum illis Deus fœdus iniit, & legem eis dedit) *vnum quidem ante cataclysmum sub Adam, secundum verò post cataclysmum: sub Noe, tertium verò legislatio sub Mose, quartum verò, quod renouat hominem, & capitulat in se omnia, quod est per Euangelium, eleuans, & pennigerans homines in cæleste regnum. &c.*

Tertium est, quod leonem Iohanni comparat, aquilam Marco, cum è contrario Iohannes aquilæ, Marcus leoni soleat comparari. Communis expositio est Matthæum in homine significari, quòd quasi hominem descripserit incipiens: *Liber generationis Iesu Christi*, &c. Marcum in leone, quoniam Euangelium incipit à clamore Iohannis in deserto, quasi à rugitu leonis: in vitulo Lucam, quia à Zachariæ incipit sacerdotio est enim vitulus animal sacrificiis aptum: in aquila Iohannem intelligunt propter eius exordium, qui ad excelsum euolans cœpit: *In principio erat Verbum.* † Hæc sententia Hie- 33
ronymi, & reliquorum scriptorum in locis indicatis nu. 28. Quamuis Augustinus in Matthæo, & Marco differt à ceteris: mauult enim Matthæum in leone significari, in homine Marcum: quoniam Matthæus regiam Christi commendat dignitatem, quem è regibus ortum ostendit: Marcus nec de stirpe eius regia, nec de sacerdotio quidquam dicens, in eis tantùm versatur, quæ homo Christus operatus est. Hanc docet quorumdam fuisse sententiam ante se, eámque refert hic Ambrosius. Eamdem amplectitur Beda hic, & in Epist. ad Accam Episcopum, quæ est ante Commentarios in Lucam. Ratio Augustini, & Bedæ hæc est: in priori expositione cōiecturam sumi de initio cuiusque Euangelij, æquiùs autem esse vt de toto Euangelio sumatur, quàm de initio. Quod si de toto Euangelio sumatur: Matthæum similiorem esse leoni quàm Marcum, quoniam priùs demonstrat stirpem regiam Christi, mox adorationem Magorum, &c.

Vter in leone intelligatur, Matthæus an Marcus.

† Verùm præferenda est communis expositio, quoniam initia E- 34
uangeliorum intuenda esse, vt intelligatur in quo quisque Euangelistarum animali significatus sit, ostendit Ezechiel, cum ait: *Similitudo autem vultus eorum facies hominis, & facies leonis à dextris ipsorū quatuor.* Quæ ita exponit Hieronymus: *Facies principia dicit Euangeliorū, è quibus homo, & leo, hoc est natiuitas Christi, & prophetæ vox tonantis in eremo dextras partes tenent. Vituli autem, idest, victimarum, & sacerdotij Iudæorum, in sinistris est, quod abolitum transiuit ad sacerdotium* [illegible] &c. *Aquila autem, quæ & super natiuitatem, & super prophetiam est, quæ Domini*

expletur

expletur aduentu, & super sacerdotium, quod præterijt, & extra hæc omnia est, de natiuitate referens spiritualiter quomodo pater in filio, & filius in patre sit, &c. [Victorinus: *Animalia igitur quod differentia vultibus sunt, hanc habent rationem. Simile leoni animal Euangelium secundum Marcum, in quo vox leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini. Hominis autem figura Matthæus, enititur enunciare nobis genus Mariæ, vnde carnem accepit Christus. Ergò dum enumerat ab Abraham vsque ad Dauid, & vsque ad Ioseph, tamquam de homine locutus est: ideò prædicatio eius hominis effigiem ostendit. Lucas sacerdotium Zachariæ offerētis hostiam pro populo, & apparentem sibi angelum dum enarrat: propter sacerdotium, & hostiæ conscriptionem vituli imaginem tenet. Ioannes Euangelista aquilæ similis assumptis pennis ad altiora festinans de verbo Dei disputat. Marcus Euangelista sic incipit: Initium Euangelij Iesu Christi, sicut scriptum est in Isaia propheta: Vox clamantis in deserto. Hæc est leonis effigies. Matthæus: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham. Hæc est facies hominis. Lucas autem dicit: Fuit sacerdos nomine Zacharias, de vice Abia, & mulier ei de filiabus Aaron. Hæc est imago vituli. Ioannes sic incipit. In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Hæc est similitudo aquilæ volantis, &c.*]

35 † Et Gregorius Homi. 4. in Ezech. *Quod enim quatuor hæc pennata animalia sanctos quatuor Euangelistas designent, ipsa vniuscuiusque libri Euangelica exordia testantur. Nam, quia ab humana generatione, cœpit, iure per hominem Matthæus: quia per clamorē in deserto, rectè designatur per leonem Marcus: quia à sacrificio exorsus est, benè per vitulum Lucas: quia vero à Diuinitate Verbi cœpit, dignè per aquilam significatur Ioannes, &c.* [Addamus his, omnia quæ de formis Euangelistarum dicuntur, ad Christum esse referenda. Atque hoc in reliquis apertiùs est, quàm in Marco, & Luca. Non solùm ergò Marcus in leone intelligitur propter clamorem Ioannis in deserto, se ob id maximè, quod regiam Christi potestatem indicat, cum ait: *Initium Euangelij Iesu Christi filij Dei, &c.* ex quo continuò is esse cognoscitur, qui in Psalm. 2. loquitur: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius:* & cui pater pollicetur: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Docet etiam eum esse, qui per prophetas promissus est, & quem prophetæ, & Ioannes præcedunt vt præcones & famuli regem. Lucas à legis sacerdotio incipiens, quod typus erat noui, subindicat eum, cuius scribit historiam, verum esse sacerdotem, qui genus humanum cum Deo conciliet, & quem vetera sacrificia promittebant. Quare rectè in boue ostensus est, quoniam bos aptus sacrificiis est, & in initiatione summi sacerdotis immolabatur, vt legimus Exo. 29.] Sed huic rationi, & expositioni illud vehementer aduersari videtur, quod apud Ezec. singula animalia quaternas facies habere dicūtur: Et quatuor facies vni, & quatuor pennæ vni: quomodò ergò facies potest ad initium Euangelij cuiusq; Euangelistę referri, cū singuli non quatuor initia,

sed vnum habeant? † Gregorius Hom.3.in Ezec. docet cur singula 3
animalia quaternas habeant facies, affirmátque per faciem notitiam intelligi, id est, id per quod quisque cognoscitur, & hoc in loco fidē significari, per quam à Deo cognoscimur. Quatuor ergò facies erāt homini, quia quod de fide incarnationis Domini Matthæus tradidit, hoc ipsum est, quod ceteri Euangelistæ tradiderūt. Atque ita de reliquis. Verùm hac explanatione dubitatio nostra nō soluitur, quoniam faciem hominis, aut leonis, & reliquorum animalium ad initia librorum Euangelij retulimus. Videtur ergò ita esse respondēdum. Quatuor quidem facies erant cuique animali, sed inter eas vna eminebat, à qua nomē habet animal illud, atque hæc initium Euangelij respicit, vt diximus, quia & maior erat ceteris, & prior oculis Prophetę occurrebat. Verùm quoniā huic faciei, id est, huic initio Euāgelij, similia sunt, quę sunt apud alios Euangelistas, & similitudo faciei non potest cerni, nisi in facie altera. eleganter singulis Euangelistis quaternæ facies tribuuntur, vt vnusquique eorum similis ceteris tribus intelligatur, id est, id in progressu sui Euangelij habere quod reliqui suorū initio significarunt. † Exempli causa, Matthæus 37
faciem habet hominis, quia Christi humanam generationem initio describit: sed habet etiam faciem leonis, quia Ioannis clamorem, & quasi rugitum leonis cap.3. narrat, quo Marci initio similis est. Habet & faciem vituli, quia similis est Lucæ: nam Lucas sacrificium describēs, in quo Ioānis ortus promissus est, id indicare voluit (vt Hieronymus subindicat in verbis citatis. nu.34.) sacerdotium vetus in nouum per Christum fuisse cōmutatum, quia omnes *Prophetæ, & lex vsque ad Ioannem,* Matth.11. Et hoc idem Matthæus significauit eisdem verbis, quæ nunc retulimus. Habet faciem aquilæ, quia Ioanni similis est, cum de diuina Christi natura, qua ęqualis est patri, loquitur, vt cap.11. *Omnia mihi tradita sunt à patre meo. Et nemo nouit filium, nisi pater, neque patrem quis nouit, nisi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Et cap. vltimo: *Baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, &c.* quibus multa sunt similia. † Idem de ceteris Euangelistis dici facilè potest, neque 38
enim eorum quisquam est, qui nō multa dixerit, quæ Christi humanitatem Diuinitatémque demonstrent. Multa etiam scripserunt de Ioannis voce in deserto clamantis, vt Lucas cap.3. Ioannes ca.1. Sacrificia quoque veteris legis per Christi sacrificium esse abroganda cum lege ipsa non tacuerunt, vt cùm ait Ioannes cap.1. *Lex per Mosem data est, gratia, & veritas per Iesum Christum facta est.* Et cap.3. *Qui habet sponsam, sponsus est,* & reliqua vsque ad finem capitis: & cū Christum in cruce clamasse scribit: *Consummatum est.* Eodē pertinet quod scripsit Marcus. cap.2. cum ait: *Numquid possunt filij nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, ieiunare?* Videlicet indicat Christum esse sponsum Ecclesiæ, qui nouam legem, nouum sacerdotiū allaturus erat, & quem Ioannes ostenderat amicus sponsi. Et cap.1. cum docet ex Malachia Ioannem esse Christi pręcursorem, idem significauit, quia

lex,& prophetæ vsque ad Ioannem. Apertiùs etiam capit. 9. cum præsentibus Mose, & Elia vox auditur de cœlo: *Hic est filius meus carissimus, audite illum.*

39 † Sed quæritur, cur non eodem ordine ponantur animalia: nam apud Ezechielem primum locum habet homo, secundùm Leo: apud Ioannem autem primum habet Leo, secundum vitulus, homo tertium? Respondeo Ezechielem seruasse ordinem temporum, quibus scripserunt Euangelistæ, Ioannem verò seruasse ordinem rerum ipsarum, quo scilicet illæ manifestatæ sunt. Priùs enim cœpit Ioannes clamare in deserto, quàm Christus inciperet prædicare, & innotesceret multitudini, ideò primo loco ponitur Marcus, qui à clamore Ioannis incipit. Prędicationem autem Ioannis, & Christi consecuta est irritatio, & abrogatio veteris sacerdotij, à quo incipit Lucas, & quam initio Euangelij sui subindicat, quia lex, & prophetę vsque ad Ioannem. Exinde secuta est integra fides humanitatis Christi, à qua
40 incepit Matthæus, & Diuinitatis, à qua exorsus est Ioannes. † Altera ratio est, quòd Christus priùs prædictus est, & manifestatus per prophetiam, ideò Marcus primus est, qui à testimonio prophetiæ incepit. Deinde manifestatus est per sacrificia, & ceremonias legis, cuius rei causa secundus Lucæ locus datus est. Posteà ipse apparuit ortus ex genere Dauid, & manifestata est eius humanitas, & generatio: vnde rectè tertio loco Matthæus constituitur. Postremò per eius humanitatem, & miracula credita est Diuinitas, de qua maximè agit Ioannes.

Cur nō eodem ordine ponantur animalia hic, & apud Ezechielem.

Sed vt ad verba Apostoli redeamus, quomodò quatuor Euangelistas vidit in cœlo, cum ipse vnus ex illis esset, & adhuc viueret in terra? Respondeo visionem esse propheticam, & pertinere, vt dictũ est, ad tempus proximum iudicio: quare non id, quod tunc erat, sed quod multò post futurum erat, videbat. Quemadmodum videmus in vigintiquatuor senioribus, quorum numero quamplurimi deerãt cum hæc Apostolus scribebat, posteà successione temporũ addendi. Verùm hoc pleniùs, & meliùs explicabimus initio cap. 6.

Quomodo vidit in cœlo quatuor Euangelistas cũ ipse adhuc esset in terra.

41 † At si quatuor animalia sunt quatuor Euangelistæ, quomodo secernuntur à numero vigintiquatuor seniorum, cùm ipsi maximè ad hunc numerum pertinere videantur, vt qui inter beatos omnes multùm excellant? Respondeo non secerni ab illis, quasi ipsi inferiores sint, aut ad numerum illum, aut ad illam dignitatem pertinere non possint, sed quòd dignitate quadam prætereà emineant, cuius causa extra illum numerum constitui, & nominari debeant. Sicut omnes Apostolos, certum est etiam prophetas fuisse, & tamen scribit Paulus Eph. 4: *Et ipse dedit quosdam quidẽ Apostolos, quosdã autem Prophetas.* Addit etiam: *Alios verò Euãgelistas.* Quod si Euãgelistas vocat prędicatores Euangelij, omnes Apostoli fuerũt Euangelistæ, si verò scriptores Euãgelij, duo ex Apostolis scripserũt, Matthęus, & Ioannes.

Cur Euangelistæ non numerẽtur inter vigintiquatuor seniores.

42 † Hęc animalia Apostolus noster esse dicit *in medio sedis, & in circuitu*

Quomodo sint in medio sedis, & in circuitu sedis, *cuitu sedis*. In quo primùm est animaduertendum in nonnullis Græcis, ac Latinis codicibus tantùm fuisse scriptum, *In circuitu sedis*, vt intelligimus ex Aretha, & ex Tyconio Hom. 3. fortasse quòd non rectè hęc duo cohęrere viderentur, *In medio sedis, & in circuitu sedis*. Sed nostri codices tam Græci, quàm Latini vtrumque habent, quos potius sequi debemus. Nec tamen intelligendum est omnia animalia fuisse in medio sedis, & in circuitu, sed tria erant in circuitu, aquila super illa eleuabatur volãs, & erat intra sedem, id est, intra ambitum sedis, quasi ante faciem, aut pectus sedentis. Hoc ex verbis Ioannis perspici potest. *Quartum* (inquit) *animal simile aquilæ volanti*, quod non ita accipi debet, quasi diceretur aquilæ volucri, aut volatili, sed propriè voluntati, πετωμένῳ, & in altum se tollenti. † Etenim ceteri 43
Euangelistæ quasi sedent, aut stant circa Deum ad eius pedes, quia de humanitate Christi, quæ in pedibus Dei designari solet, multa locuti sunt: Ioannes autem altiùs tollitur, & faciem, id est, Diuinitatem aspicit, & velut generosa aquila immotis oculis solem intuetur.

Vers. 6. Oculi quatuor animalium. *Plena oculis ante, & retro*. Hieronymus in illud Ezechielis. 1: *Et totum corpus plenum oculis*, ita ait: *Totum autem corpus, & dorsa plena oculis approbabit, qui viderit nihil esse in Euangelijs, quod non luceat, & splendore suo mundum illuminet, vt etiam quæ parua putantur, & vilia, Spiritus sancti fulgeant maiestate, &c.* Verùm, quoniam oculorum vsus non tam ad lucendum, & illuminandos alios est, quàm ad videndum, & vt animal eos habens illuminent: dicere etiã possumus, animalia esse plena oculis ante, & retro, quoniã siue in anteriora tendant, siue retrorsum eant, nusquam offendunt, semper recta eunt, nunquam aberrãt, quoniam sicut oculos in anteriori corporis parte habent, ita etiam in posteriori. † Hoc est, Euangelistæ, siue de futuris loquantur, vt de 44
excidio Ierusalem, de progressu Ecclesiæ, de cõsummatione sæculi, de iudicio extremo, de beatitudine, de pœnis damnatorum: siue de præteritis, id est, de generationibus ante Christũ, de æterna filij generatione, de conceptione, & pueritia Christi, déque alijs similibus, vbique vera scribũt, nõ minùs, quàm si ipsa vidissent. Præterea oculi lucem excipiunt: plena ergò sunt animalia oculis, quia nihil est in libris Euangelistarũ, quod nõ sit luce Diuina plenũ, nec solùm verè, sed etiam sapienter, & vtiliter scriptum: nihil, quod tenebris hęreticorum, & infideliũ erroribus faueat. Meritò autẽ cũ vigintiquatuor senioribus quatuor animalia collocãtur, quoniã veritatem humanitatis, & Diuinitatis Christi, & verain morum, salutarémq; doctrinã, non tantùm voce docuerunt, vt alij Apostoli, sed etiam monumentis literarum mandarunt, ad finẽ vsque sæculi victuris, vt omnes, qui veritati non crediderunt, aut opera fide sua digna non fecerũt, omni supplicio digni esse conuincantur, & ante iudicij diem multis calamitatibus affligantur, & in ipso iudicio æternis ignibus damnentur.

Vers. 8. *Et quatuor animalia singula eorum habent alas senas in circuitu*. † Alis 45

auium

anium corpora in altum tolluntur. Præterea senarius numerus vniuersitatem quandam significat, quia sex diebus vniuersa creata sunt. Et hic numerus (vt ait Beda) ideo perfectus est, quia primus suis partibus impletur. Vnum quippe, quod est sexta senarij pars, & duo, quod est tertia, & tria, quod est dimidium, eumdẽ senarium faciunt. Senas ergo alas habent Euangelistæ, quoniam nusquam humi serpunt, sed in omnibus quæ scribunt, quamuis minima, & abiecta videantur, in altum ascendunt, & sublimia mysteria contegunt specie rerum humilium. Alas autem habent non tantùm in lateribus, vt alia animalia, sed etiam in circuitu, quoniam vndecúmque spectentur, non reptant, sed volãt, & in sublime tolluntur. [Hoc ita exposuerim, si omnes alas volatui deseruire intelligamus. Sed probabilius puto tales esse alas horum animalium, quales illæ sunt duorum Seraphim apud Isaiam cap. 6. De quibus ait: *Sex alæ vni, & sex alæ alteri. Duabus velabant faciem eius, & duabus velabant pedes eius, & duabus volabant.* Facies Christi est Diuinitas, pedes sunt humanitas, quæ dum tegunt Seraphim, ostendunt ea in hoc sæculo hominibus esse valde ignota. Sed & animalia Ezechielis duabus alis volant, duabus tegunt corpora sua, quia etsi volent & auditores in altum tollant, multa habent, quæ ab hominibus non cognoscuntur: ita enim alas tegentes corpora exposuerunt Hieronymus & Theodoretus. Quatuor igitur alis tegunt corpora sua apud Iohannem, vt multa, magnáque mysteria latere in Euangeliis intelligamus pertinentia ad Diuinam, atque ad humanam Christi naturam.] Ad hunc enim Isaiæ locum, & ad Seraphim Iohannem allusisse indicat quod sequitur: *Et requiem non habebant die, ac nocte dicentia: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus omnipotens.* Nam & in Isaia sequitur: *Et clamabant alter ad alterum, & dicebant: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus exercituum.* Etenim sublimis est doctrina Euangelistarum, vt Seraphim, & super omnem sæculi sapientiam extollitur, atque igne Di-
46 uino animos hominum accendit. † Hoc autẽ ideo dicitur, vt digniores damnatione appareãt, qui aut illis credere noluerunt, aut iuxta traditam ab eis doctrinam non vixerunt, pertinet enim hæc visio, vt iam diximus, ad tempora iudicio proxima, & quodammodò etiam ad iudicium.

Senarius

Alæ animaliũ.

Sed oritur hic quæstio ab antiquis expositoribus, & ab Hieronymo, & Gregorio in Ezech. prætermissa: quomodo animalia quaternas alas habeant apud Ezec. apud Iohannem verò senas? Ad hoc ita, quod ad rem præsentem attinet, respondendum videtur: eadem quidem esse animalia apud Ezech. & apud Iohannem, sed cum eadem visio non sit, nihil mirum nunc cúm quaternis, nunc cum senis alis
7 videri. † Cur Iohães cum senis alis, [Ezechiel cũ quaternis viderit, diximus. Hoc igitur apud Iohannem, & apud Isaiam tegitur quaternis alis, quod apud Ezechielem binis. Verùm Isaias quaternis alis significauit hæc mysteria olim veteribus illis valde fuisse tecta, &

Cur apud Ezec. quaternas alas habeant, apud Iohã verò senas.

abſcondita. Ezekiel verò, quia de tempore vaticinatur, quo Euangelium prædicari gentibus cœpit, binis alis vidit tegi, multò etenim magis iam arcana illa reuelabantur. Iohannes, qui de ſæculi fine loquitur, iterũ pluribus alis ea tegi vid避 quoniã propter infidelitatem, quæ vbique vigebit, iterum myſteria Chriſti velabuntur, & pauci eius Diuinitatem, & humanitatem rectè cognoſcent, Antichriſti miniſtris vana eſſe iactantibus, quæ de Chriſto homines acceperant.]

Verſ. 8. *Et intus plena erant oculis.* Multi legunt: Et in circuitu, & intus plena erant oculis, vt Beda, Ambroſius, Haymo. Verùm in Græco non legitur: *Et in circuitu*, ſed: *In circuitu*, vt animalia dicantur habere ſenas alas in circuitu. † Et quamuis poſſit etiam ad ſequentia referri hoc, 48
quod ait, *In circuitu*, melius ad alas refertur, ſicuti iam expoſuimus, quoniam de externis animalium oculis iam dictum erat: *Plena oculis ante, & retro.* Nunc autem de oculis internis loquitur, qui videlicet
Oculi animalium interni. erant ſub alis. Oculos intus habent Euangeliſtæ, quoniam in myſteriis, quæ litera conteguntur, & myſticis ſenſibus, pleni etiam luce Diuina ſunt, & ſciunt quò tendant, & quid in hiſtoria, quam narrant, lateat myſterij, nihilque habent quod non ad ſalutem hominum pertineat, aut quod à Diuina veritate declinet, quemadmodum & de externis oculis diximus.

Et requiem non habebant. Quid enim faciunt aliud libri Euangeliſtarum ex eo tempore, quo ſcripti ſunt, quàm prædicare vniuerſis hominibus Patris, & Filij, & Spiritus ſancti vnã, eamdẽque naturam? Sed circa finem ſæculi creſcente iniquitate clamare dicuntur, *Sanctus, &c.* Quoniam tunc ante Dei conſpectum ſanctam Trinitatem adorantes, & ea commemorantes, quæ in libris ſuis docuerunt, vindictam ab ea petent de iis, qui credere noluerunt, aut credentes more vixerunt infidelium, eò enim ſpectat clamor, de quo nunc ſermo
eſt. † Ceterùm notum eſt, & à ſanctis patribus, atque à ſacris Conciliis 49
ſæpe iteratum, ter dici Sanctus, vt tres perſonæ oſtendantur, & poſteà ſemel: Dominus Deus, vt trium natura vna intelligatur. Ita docuit Alexander. I. in Ep. 1. Auguſtinus in lib. de Fide ad Petrũ cap. 1. Damaſcenus lib. 3. de Fide, cap. 10. & in epiſtola de Triſhagio, & innumeri alij. Cur autem dictum ſit: *Dominus Deus omnipotens*, diximus cap. 1. num. 62. & cur: *Qui eſt, & qui erat, & qui venturus eſt*, eodem cap. 1. num. 18. & 19. latiùs explicauimus.

Verſ. 9. *Et cum darent illa animalia gloriam. Gloriam* dabãt prædicando Trinitatem perſonarum in vnitate naturæ, & eius æternitatẽ. Honorem dabant, quia cum id dicebant, creatorem Deum ſuum confitebantur, & omnium bonorum autorẽ, ſéque illi, vt creaturæ creatori, ſub-
Gloria. mittebant. † Hoc enim differt inter Gloriam, & Honorẽ, quod Glo- 50
ria eſt frequẽs de aliquo fama cum laude, vt autor eſt Cicero li. 2. de Inuentione, quem ſequitur Auguſtinus Tract. 100. & 105. in Iohannem, & in lib. 83. Quæſt. Q. 31. ſiue, vt ait Ariſtoteles lib. 1. Rhetoricorum ad Theodectem: Gloria eſt cùm quis probus à cunctis exi-

ſtima

ſtimatur,aut id habere putatur,quod omnes,vel plures,vel probi,vel prudentes expetunt. Honor autem (vt docet S. Thomas. 2. 2. quæſt. 103. A. 1. & 2.) eſt teſtificatio excellentiæ alicuius, id eſt, reuerentia quædam externa,& cultus ei adhibitus,qui præſtans, & magnus exiſtimatur. Quod rebus fit,interdum etiam & verbis,vt eleganter explicauit Ariſtoteles loco iam indicato ad Theodectem. *Honoris*, inquit, *partes ſunt ſacra,memorationes,decantationes carminum aut ſolutæ orationis ad laudem recitatio,præmia, delubra, vel primi conſeſſus,ſepulchra, imagines,publici victus.* Ad hæc etiã barbara,vt inclinari, loco cedere, Honor.

51 munera quoque,ſed alia apud alios honoratiora. † Et Xenophon in Hierone,ſiue Tyranno: *Etenim cum homines ſic affecti ſunt,vt exiſtiment virum idoneum,qui poſſit bene facere,rati ſe illius frui bonis, poſteà hunc in ore habent vehentes laudibus, eumque ſpectant non aliter quàm ſi ſuum quiſque bonum intueretur, ac ſponte decedunt de via, ſponte aſſurgunt amantes, non metuentes,coronántque ob virtutem,& bene facta erga rempublicam, munerib́usque honorare cupiunt:hi demum,hi mihi videntur eum & honorare verè quicumque talia præſtant officia,& qui his ſe dignum reddit, re vera videtur honorari,*&c. Ex his intelligimus ſatis cur animalia,*gloriam,& honorem* Deo dediſſe dicantur. Benedictio autem idem eſt quod laudatio. vt Dan. 3: *Benedicite omnia opera Domini Domino*, quod frequentiſſimum eſt in Scriptura: Tale etiam eſt illud Homeri. Benedictio.

Ἄλκιμος εος᾽, ἵνα τίς σε καὶ ὀψιγόνων ἐυίπῃ. Hoc eſt. Odyſ. 1.

Strenuus eſto,vt tibi aliquis poſterorum benedicat,

Ideſt, vt te laudet,& nomen celebret tuum.

Sedẽti ſuper thronũ. † Quaſi regi vniuerſorũ,cui omnes ſeruire debẽt. *Verſ. 9.*

52 *Viuenti in ſæcula ſæculorum.* Cuius regnum finiri nõ poteſt,& à quo, *Verſ. 9.*
vt à perenni vita,omnia habent vt viuant, & quidquid boni conſequitur vitam.

Procidebant viginti quatuor ſeniores. Confitentes videlicet Diuinam maieſtatem omni honore,& reuerentia dignam eſſe, vt poſteà verbis explicant. Simul etiam homines impios accuſantes,qui Deo ſubiici nolunt, oſtendentéſque meritò Deum hominibus iraſci. *Verſ. 10.*

Et mittebant coronas ſuas ante thronum. Deo videlicet *coronas*, id eſt, victorias ſuas tribuentes,& quidquid boni fecerunt ab ipſo ſe habere confitentes. [Andreas Cæſarienſis: *Tu*, inquit, *Domine coronarum victoriæ autor,& ſubminiſtrator fuiſti.* Arethas: *Coronas ante thronum abiicere victoriam ſignificat,veluti nunc quoque in his videre eſt, qui vincunt in certaminibus.* Thronus *verò dominationem, ac potentiam deſignat. Eſt autem corona regni inſigne. Qui igitur coronas ante thronum abiiciunt,quid aliud quàm certum,ac verum regnum, & victoriam aduerſus omnes Deo per omnia referunt?* &c. Apud Romanos certè mos fuit (vt refert Alexander lib. 6 Genialium dierum, c. 6.) vt triumphãtes exacto triumpho aut in gremio Iouis Capitolini coronas triũphales locarent, vel tẽplis dicarent,quaſi deorũ beneficio triumphũ ſibi contigiſſe confitentes.] *Verſ. 10.*

Dignus es Domine Deus noſter accipere gloriã. Nũc id,quod diximus,fit *Verſ. 11*

manifestius. *Dignus es*, inquiunt, vt homines maiestatem tuam prædicent, omnes te honorent, omnique cultu, ac reuerentia prosequantur, omnes se se tibi subiiciant, *Dignus es*, etiam, *accipere virtutem*, *δύναμιν*, id est, potestatem, & fortitudinem, vt tibi cuncta subiicias, & nemo tibi resistere audeat. Potest autem Deus accipere ab hominibus gloriam, & honorem, sed virtutem propriè accipere non potest, quia ipse habet, & omnes ab ipso accipiunt. † Metaphoricè igitur dicitur accipere virtutem, quia cùm prius sederet, & fortitudinem non ostenderet puniendo, tunc consurget, & vindictam de hostibus suis sumet, & fortitudinem ostendet repentè, quasi tunc acceperit, & ante non habuerit. Ita dictum est Isai. 51: *Consurge, consurge, induere fortitudinem brachium Domini, consurge, sicut in diebus antiquis, in generationibus sæculorum.* Atque hunc esse germanum huius loci sensum facilè ex verbis eiusdem Apostoli intelligimus, qui cum cap. 11. de supplicio locutus esset, quod Deus de impiis sumpserat, ad extremum ait: *Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum*, id est, Iam subiecit sibi omnes aduersarios suos, & deinceps in omnibus regnabit, nemo erit, qui ei aduersetur. † Continuò prociderunt vigintiquatuor seniores dicentes: *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam & regnasti*, id est, quia debellasti, & subiecisti tibi omnes inimicos tuos. Vnde & statim sequitur: *Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, &c.* Ex his etiam explanatur illud cap. 5: *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem, &c.* 53 54

Vers. 11. *Quia tu creasti omnia.* Quia per te habent vt sint, omnia tibi benedicere, omnia tibi subiici debent.

Vers. 11. *Et propter voluntatem tuam erant.* Quidquid habent liberalitatis tuæ est, omnia enim nihil erant, sed quando tu voluisti, creata sunt. [In quibusdam Græcis codicibus legitur: *Et propter voluntatem tuam sunt*, *εἰσί*. Alij verò habent vt legit Interpres ἦσαν, Erant, & ita est apud Græcum Aretham. Sed nihil refert ad sensum, qui huiusmodi est in nostra Translatione: *Propter voluntatem tuam erant*, id est, manebant, & conseruabantur ex quo ea creasti, & propter voluntatem tuam, cum non essent, creata sunt. At cur, cum prius dixissent: Quia tu creasti omnia, nunc iterum dicunt: *Et propter voluntatem tuam erant, & creata sunt?* Vt non necessitate aliqua, sed voluntate, & bonitate sua fecisse intelligatur quod facit, sicut Iacobus ait c. 1: *Voluntariè enim genuit nos verbo veritatis.* Itaque non repetit præcedentia, sed aliquid dictis addit, & est sensus: *Propter voluntatem tuam*, propter bonitatem & liberalitatem tuam sunt, id est, conseruantur, & manent. Siue *Erant*, aut fuerunt, manserunt, & conseruata sunt ab initio. Nec solùm propter bonitatem, & liberalitatem tuam conseruantur & manent, sed etiam propter eamdem creata sunt. Quod præclarè in Psalmo. 109. indicatum est, vbi Deus pater Principium appellatur. *Tecum*, inquit, *Principium*

pium in die virtutis tuæ. LXX. verterunt, ἡ ἀρχὴ, id est, Principium illud, quod in Hebræo est נדבת *nedaboth*, id est, libertates, quod iuxta Phrasin Hebræorum (de qua dixi in cap. 5. Michææ. num. 38.) significat Liberalissimus. Est ergo idem principium omnium rerum, & liberalissimus, quia creaturis non egebat, sed libertate sua maxima, & voluntate omnibus naturam quam habent, dedit. Gratias igitur ei agunt, non solum quòd omnia condiderit, sed quod condita etiam conseruet, vt ex verbis Andreæ Cæsariensis, & præsertim ex eadem Arethæ, sed latiori, explanatione intelligi potest. Ita enim seniores loquentes inducit: *Tibi Domine ab omnibus debetur gloria, tamquam conditori, ac plasmatori, & qui cum non essent produxisti vt essent, conseruas, ac contines.*]

Argumentum. Cap. V.

Videt librum scriptum intus, & foris in dextera Dei, quem nemo vel ex in terra, vel in cœlo viuentibus aperire potuit. Illum tamen Agnus, qui occisus est, aperuit, & eius septem signacula dissoluit, cuius rei gratia à quatuor animalibus, & à viginti senioribus, & à reliquis cœlitibus amplissimis verbis collaudatur.

CAPVT V.

1 *ET vidi in dextera sedentis supra thronum librũ scri-*
2 *ptum intus & foris signatum sigillis septem. Et vidi*
angelum fortem, prædicantem voce magna. Quis est
3 *dignus aperire librum, & soluere signacula eius? Et*
nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque subtus terram a-
4 *perire librum, neque respicere illum. Et ego flebam multũ, quoniam*
5 *nemo dignus inuentus est aperire librum, nec videre eum. Et vnus*
de senioribus dixit mihi, Ne fleueris: ecce vicit Leo de tribu Iuda, ra-
6 *dix Dauid aperire librum, & soluere septem signacula eius. Et vi-*
di, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio se-
niorum, agnum stantem tamquam occisum, habentem cornua sep-
tem, & oculos septem: qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem
7 *terram. Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno librum.*
8 *Et cum aperuisset librum, quatuor animalia, & vigintiquatuor se-*
niores ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas, & phialas
9 *aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorũ, & can-*
tabant canticum nouũ, dicentes, Dignus es Domine accipere librum,
& aperire signacula eius: quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in
sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione: & fe-
10 *cisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes, & regnabimus super ter-*
11 *ram. Et vidi, & audiui vocem angelorum multorũ in circuitu thro-*
ni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia mil-

lium, dicentium voce magna: Dignus est Agnus qui occisus est acci- 12
pere virtutem, & Diuinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, &
honorem, & gloriam, & benedictionem. Et omnem creaturam quæ 13
in cœlo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ
in eo: omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio,
& honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum. Et quatuor ani- 14
malia dicebant, Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in
facies suas: & adorauerunt viuentem in sæcula sæculorum.

Vers. 1.
ET *vidi in dextera sedentis supra thronum librum, &c.* Paulatim nos 1
docere incipit quò pertineat visio capitis præcedentis. Hunc li-
brum multi volunt esse vetus, & nouum testamentum, vt Beda, Ans-
bertus, Haymo, Ambrosius, Tyconius, Hom. 4. Primasius, Rupertus,
& alij præterea ex recentioribus. Immo & Hierony. in ca. 2. Ezec. &
in c. 44. ferè initio in eadem sententia est, & de eodem libro loqui
cap. 2. testatur Iohannem, & Ezechielem, cum ait: *Et vidi, & ecce manus mis-*
sa est ad me, in qua erat inuolutus liber, & expandit illum coram me, & erat
scriptus intus, & foris, scriptaque erant in eo lamentationes, & carmen, & væ.
Certè librum Ezechielis Gregorius Hom. 9. in Ezechielē affirmat
esse sacram Scripturam, & de libro Iohannis idem scripsit li. 4. Dia-
log. cap. 42. At ego non video quomodo Historicè liber, de quo lo-
quitur Iohannes, sit sacra Scriptura: quoniam signatus erat sigillis
septem, & quid sigillis contineretur, ipse exponit cap. 6. & 7. quæ in
sacram Scripturam conuenire non poterunt. † Deinde hæc visio, vt 2
dictum est, & ex sequentibus manifestè intelligitur, præfertim ex
vltimis verbis ca. 6. ad tempora iudicio proxima, & [quodam modo
☞ etiam] ad iudicium pertinet. Certè quæ in libro erant, de vltimis tē-
poribus sunt, vt videbimus ca. 10. & sequentibus: quomodo autem
dici potest sacram Scripturam vsque ad tempora iudicio proxima
nunquam fuisse apertam? Nam si ita est, nec doctoribus Ecclesiæ a-
perta est, nec ipsis Apostolis, quod impium est, cum optimè eam in-
tellexerint per aduentum Spiritus sancti, & veram eius intelligen-
tiā Ecclesię tradiderint. Immo & ante quàm veniret Spiritus sanctus
in die Pentecostes, Christus aperuit illis sensum, vt intelligerēt Scri-
pturas, sicut legimus Lucæ vltimo. Respondebunt indicati scripto-
res (sicut & Hieronymus etiam scripsit in caput. Eze. 44. Scripturam
clausam fuisse ante aduentum Christi, sed eum in aduētu suo aperuis-
se. At videant non esse hanc visionem de eo tempore, quo Iohannes
☞ eam vidit, sed de extremis temporibus, vt sæpè dictum est: [quare
efficietur non esse vsque ad illa intelligendam Scripturam.] Quod si
adhuc vrgeas, sigilla aperta fuisse Iohanni, cùm hæc vidit, eúmque
librum apertum accepisse: idem sequetur quod priùs colligebamus,
saltem vsque ad hanc reuelationem librum fuisse clausum, & signa-
tum sigillis septem. At hoc tempore iam omnes Apostoli decesse-

rant,

rant,id est,extremis annis Domitiani. Semper ergo clausa fuit Scriptura Petro,& Paulo,& reliquis Apostolis. Multò mihi probabilius videtur esse librum,in quo scripta erant ea,quæ Iohannes de vltimis temporibus erat vaticinaturus.[Quod vidit tandem Andreas Cæsariensis,qui cum priùs vetus testamentum esse dixisset,postea ait: *Liber autem & prophetia intelligitur,quam ipse Christus complendam esse in Euangelio secundùm Lucam dicebat,cuius quæ deinceps sequuntur,& extremis temporibus implebuntur, &c.* Hanc autem prophetiam de ijs, quæ propè sæculi finem fient ab Euangelistis breuiter scriptam argumētum esse prophetiæ huius libri ostendimus supra in Disputatione ante Commentarios,c.3.]Quare non arbitror eumdem esse librum cum illo Ezechielis,sed illi similem.Liber quidem datus Ezechieli continebat earum gentium supplicia, quibus ipse prophetabat, atque idcircò ait:*Scriptæque erant in eo lamētationes,& carmen, & væ:*liber Iohannis similiter cōtinet pœnas hominum extremorum temporum.

3 † Sicut ergo Ezechiel c.2.mittitur ad filios Israel,ad gentes apostatrices,quæ recesserant à Deo,& ideo liber ei ostenditur,quem ca.3. comedere iubetur:*Comede volumen istud, & vadens loquere ad filios Israel:& aperui os meum,& cibauit me volumine illo:*ita Iohānes, quoniam multis vaticinabatur,hunc ipsum librum, quem vidit in dextera sedentis, iubetur iam apertum accipere,& comedere,sicut ca.10.scripsit:*Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum,& dicentem: Vade,& accipe librum apertum de manu angeli stantis super mare, & super terram. Et abij ad angelum,dicens ei, vt daret mihi librum, & dixit mihi: Accipe librum,& deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tamquam mel.*Ita etiam Ezechiel:*Fili hominis venter tuus comedet, & viscera tua complebuntur volumine isto,quod ego do tibi:Et comedi illud, & factum est in ore meo,sicut mel,dulce.*Et paulò post:*Et abij amarus in indignatione spiritus mei.* Sed quorsum eum Iohannes acceperit,non tacet.

4 † *Et accepi,*inquit,*librum de manu angeli, & deuoraui illum, & erat in ore meo,tamquam mel,dulce.Et cum deuorassem eum, amaricatus est vēter meus, & dixit mihi: Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.* Quare qui hunc librum Scripturam sacram esse interpretantur,mysticum sensum interpretati videntur, vt ait Sixtus Senensis libr.2.Bibliothecæ sanctæ. V. Volumen libri. Quod Gregorius quidem satis apertè indicauit his verbis: *Sicut per Prophetam prædicatorum ordo, sic per librum, quem accepit,Scripturæ sacræ paginæ designantur, &c.* Etenim sicut in hoc libro scripta erant quæ Ezechiel, aut Iohannes vaticinaturi erant contra populos,& gentes, ita & sacra Scriptura cōtinet supplicia, quæ Deus in impios præparauit. Quod autē Iohannes hunc *librum* vidit *in dextera* patris *sedentis super thronum*,significat patrem, quasi extensa manu librum porrigere soluendum,& legendum, vt ex sequentibus manifestum est: *Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius?*

Verſ. 1. Libri Hebræorum.

Scriptum intus,& foris.† Libri Hebræorum,& veterum,non erãt vt 5
noſtri,ſed vnam tantum membranam habebant oblongam,quæ cir-
cùm cylindrum conuoluebatur.Hinc Ezec. 2: *In qua erat inuolutus li-
ber,& expandit illum coram me.* Apoc.6: *Et cœlum receſſit ſicut liber inuo-
lutus.* Pro quo Iſaias c.34.dixit: *Complicabuntur,ſicut liber, cœli.* Luc. 4:
Et vt reuoluit librum,inuenit locum,&c. Et poſteà: *Et cum plicuiſſet librum,
reddidit miniſtro.* Et quoniam plicandi erant,& conuoluendi,non ſcri-
bebantur foris,ſed intus tantùm,niſi fortè tot eſſent ſcribenda, vt ea
interior membranæ facies capere non poſſet. Itaque cum liber in-
tus,&foris ſcriptus dicitur,plurima in eo ſcripta fuiſſe ſignificantur.
Vnde de longiſſimo libro dictum eſt.

Iuu. Saty.1.

-----*Et ſummi plena iam margine libri:*
Scriptus & in tergo:nec dum finitus Oreſtes:

Opiſthographi libri.

Huiuſmodi libros veteres vocabant Opiſtographos, id eſt, retro
ſcriptos ſiue à tergo.Plinius lib.3.Epiſtolarum,in Epiſ.ad Macrum:
*Electorúmque commentarios centum ſexaginta mihi reliquit,opiſtographos qui-
dem,& minutiſſimis ſcriptos, qua ratione multiplicatur hic numerus.* De qui-
bus vide Alexandrum lib.3.Genialium dierum, cap. 30. Quoniam
ergo plura contra impietatem poſtremi temporis continebat liber,
Scriptus dicitur *intus & foris.*

Verſ. 1.

† *Signatum ſigillis ſeptem.* Beda: *id eſt,vel omni latẽtium myſteriorum ple-* 6
nitudine tectum,vel Spiritus ſeptiformis diſpoſitione conſcriptum. Atque in
hunc ferè modum & ceteri interpretantur,qui librum ſacram Scrip-
turam eſſe dixerunt. Verùm alienum eſſe hunc ſenſum Iohannes ip-
ſe declarat,qui ca.6.& 7.docet non plura fuiſſe ſigilla quàm ſeptem,
& ſingula ferè ſigilla calamitatem aliquam inſignem cõtinere.Qua-
re ſeptem ſigillis ſignatus erat liber,quę niſi tollerentur,iſte aperiri,
aut legi non poterat,quoniam calamitates illæ,quæ ſigillis contine-
bantur,priùs omnes penè venturæ erant,quàm ea,quæ in libro ſcri-
pta erant apparerent, & cognoſcerentur. Hoc ita eſſe intelligitur,
quoniam ſeptem calamitates ſigillis contentæ prius prænuntiantur,
& manifeſtantur,vt videmus cap.6.& tribus ſequentibus: & deinde
Iohanni datur liber apertus,dicitúrque illi: *Oportet te iterum propheta-
re gentibus,& populis,&c.*

Verſ. 2.

Et vidi angelũ fortem.† Magnæ virtutis,qui tamen fatebatur ſe non 7
poſſe aperire librũ,& quęrebat qui poſſet.[Cúmq; dicit *Angelum for-
tem*,non certũ quempiam angelum ſignificat, quoniam ſine Articu-
lo in Græco ponitur Angelus,quod & Græci,& noſter Iohãnes ſem
per faciunt cùm certa,definitáq; perſona non indicatur. Vnus ergo
fuit ex ſuperioribus infimæ Hierarchiæ ſpiritibus, qui hominum cu
ram gerunt,ac fortaſſe ex illorum ſeptem numero, quibus ſalus hu-
mani generis commiſſa eſt,& qui ad ſalutem hominum librum ape-
riri cupiebant.Ita ergo nunc loquitur vt c.10.cũ ait: *Et vidi aliũ ange-
lum fortem deſcendentem de cœlo,amictũ nube,& Iris in capite eius:* & c. 18.
Et ſuſtulit vnus angelus fortis lapidem quaſi molarem magnũ: de quibus fru-

ſtra

ſtra quæremus qui ſint. Quod ſi Lyrani cōiectura nobis placeat, qui hunc Gabrielem eſſe dicit, quia nomē eius ſonat Fortitudo Dei: cogemur & in alijs locis Angelum fortem eumdem Gabrielem interpretari. Sed quid faciemus cū dicat ca. 18: *Vnus angelus fortis*, quod idē eſt ac ſi diceret, Vnus ex fortibus angelis? Nū omnes Gabrielem eſſe dicemus? Neque enim hic fortior ceteris dicitur, ſed ſine Articulo Angelus fortis appellatur, quaſi vnus ex multis fortibus. Ita & cap. 10. ſine Articulo, atque indefinitè poſitus eſt.]

Et nemo poterat. Quoniam nulli creaturæ pater integrè reuelauerat quæ vltimis temporibus futura eſſent. *Verſ. 3.*

Neque ſubtus terram. Ex hoc loco colligit Gregorius lib. 4. Dialogo cap. 42. infernum eſſe ſub terra, & verba hic fieri putat de animabus corpore exutis, ſed de dæmonibus etiam fiunt. *Verſ. 3.*

Neque reſpicere illum. οὐδὲ βλέπειν αὐτό, id eſt, neque videre illū nulla creatura inuenta eſt, quam tanto honore dignatus ſit Deus vt poſſet aperire librū, & videre, ac legere. In vulgatis codicibus Græcis nunc eſt: *Aperire, & legere librum, nec videre illuū*, ſed Legere ſatis intelligitur in eo, quod eſt *Videre*, [& emendatiores non habent, *Et legere*, neque apud Andream, aut apud Aretham id legitur, ſed vt eſt in noſtra Tranſlatione, & vt priùs dixerat: *Aperire librum neque videre illum.*] *Verſ. 3.*

Et ego flebam multum. Putabat Iohannes magna quædam & digniſſima cognitu libro illo contineri, ideóque flebat neminem inueniri, cui tantum honoris Deus dediſſet, vt aperire eum poſſet, & videre. *Verſ. 4.*

8 *Ecce vicit leo de tribu Iuda.* † Communis expoſitorum ſententia eſt ſubaudiendum eſſe, Diabolum. Vt ſit ſenſus: *Ecce leo de tribu Iuda*, vicit Diabolum. Quod mihi non ſatis probatur, neque enim rectè dici videtur: Vicit Diabolum aperire librum, & ſoluere ſignacula eius. Nec videtur ſatis apta cauſa aperiendi librum viciſſe Diabolum, præſertim ſi liber ſit ſacra Scriptura, vt ipſi volunt: quoniam etſi non viciſſet, poterat aperire, & vincere poterat, quamuis aperiret. Nihil ergo ſubaudiēdum arbitror. Etenim quod diximus c. 3. nu. 68. & 69. de verbo Æmulor, id nūc de verbo Vinco dicimus, poni ſæpe cū caſu, & ſine caſu, vt vidimus c. 2. & 3: *Qui vicerit, Vincenti dabo*, & ſimilia. Cum ſine caſu ponitur, eſt quaſi intranſitiuum, & idem valet quod Præualeo, ſuperior ſum, abſolutè poſitum, vt in verbis indicatis. c. 2. & 3. & Pſal. 50: *Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* Ita nunc vicit aperire librum, id eſt, præualuit ad aperiendum librum, & ad ſoluēdum ſignacula eius, ſuperior fuit, ipſe facere potuit quod nemo poterat. † Aut certè ſi aliquid ſubaudiri velimus, dicemus. Vicit omnes creaturas, ſuperauit illas viribus & poteſtate. Vel, vicit omnia, quæ obſtabāt, vt aperiri poſſet liber. *Leo de tribu Iuda* dicitur, vt alludat Iohannes ad prophetiam Iacob Gen. 49. *Catulus leonis Iuda, ad prædam fili mi aſcendiſti, & requieſcens accubuiſti vt leo, &c.* Quibus verbis & Chriſti reſurrectio myſticè prædicatur, & poteſtas, qua dominaturus erat aduerſarijs ſuis, iuxta illud Roman. 14. *In hoc enim* *Verſ. 5.*

9

Christus mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur. Quoniam ergo ipse Dominus omnium à patre declaratus est, &, vt leo sæuiturus est in inimicos suos, meritò ipse solus dignus est aperire librum, & soluere signacula eius, vt per eum nota fiant supplicia, quæ Deus impijs, & filio suo non obedientibus parauit.

Vers. 5. *Radix Dauid.* † Multùm hic mouit expositores Christum non di- 10
ci de radice Dauid, sicut dicendum videbatur, cum sit ex eius stirpe, & genere, sed radicem Dauid. Sed ita quidam soluunt quæstionem, Christum vtrumque dici, & de radice Dauid, & radicem Dauid: verùm de radice Dauid, quatenus homo est, & genus habet ex Dauid, & idem, quia creator est Dauid, radix eius dicitur. Hoc Ambrosius infra in illud cap. vltimi: *Ego sum radix, & genus Dauid*, & Rupertus hic quæsierunt, & ita explicarunt, & eadem est sententia Arethæ, vt quosdam ex recentioribus omittam, [& Andreæ Cæsariensis, qui ait, *Etiam si angelis* (inquit) *liber incomprehensibilis est, sed non Deo, qui propter homines homo factus est, qui radix quidem est Dauid vt creator, propter Diuinitatem: ex radice autem eius propter humanitatē.*] Bernardus quoque in Ser. 1. Paschæ: *Radix Dauid non Dauid radix eius, sed ipse radix*
Radix. *Dauid, quia portat, & non portatur.* At non est cur in hoc diu moremur: consuetudo enim Hebræorum est vt radicem appellent etiam virgam ipsam, quæ succrescit ex radice, vt Isa. 11: *Egredietur virga de radice Iesse*, id est, de Dauid filio Iessæ. Et. 53: *Et ascendet sicut virgultum coram eo, sicut radix de terra sitienti.* Hos. 14. *Germinabit sicut lilium, & erumpet radix eius vt Libani.* 2. Mach. 1: *Et exijt ex eis radix peccati Antiochus illustris.* Meritò ergo Christus dicitur radix Dauid, quia de stirpe eius germinauit, sicut & infra cap. 22: *Ego sum radix, & genus Da-
uid.* † Ita etiam locutus est Isaias cap. 11: *In die illa radix Iesse, qui stat* 11
in signum populorum ipsum gentes deprecabuntur. Quod Paulus Rom. 15. de Christo interpretatus est. Sed cur eum nunc vocat radicē Dauid? Vt ostendat eum esse, qui promissus fuerat ad salutem hominum, atque inde intelligatur maximum supplicium impendere ijs, qui illi non obediunt, iuréque ob id ab ipso librum aperiri.

Vers. 6. *Et ecce in medio throni.* Mediū tenēt omnes Christum honoris causa.

Vers. 6. *Agnum stantem tamquā occisum.* Qui paulò ante leo dictus est, nunc agnus dicitur, sed leo, propter fortitudinem, & propter vindictam, quam de inimicis sumpturus est: agnus, quoniam immolatus est pro peccatis hominum in modum agni, qui quotidie in eius figuram mane, & vespere immolabatur, Num. 28. Nec dicitur occisus, sed *tamquam occisus*, quoniam, etsi verè occisus est, citò tamen resurrexit. Ita Arethas, Ambrosius, Haymo, & alij. Itaque qui tam citò ad vitam redijt, ita censeri potuit ab hominibus, quasi mortuus non fuisset.
† Mihi etiam videtur dici *Tamquam occisus*, quoniam cicatrices habe- 12
bat patentes, quibus similis occiso videbatur.] Andreas episcopus Cæsariensis. *Occisum autem significat eius post occisionem vitam, in qua ostēdit passionis signa, vt verè occisus, post suam ex mortuis resurrectionem, &c.*]

Possu

Possumus quoq; coniunctionem, *Tamquam* ita accipere, vt nō simili- Tamquam.
tudinem indicet, sed veritatem vt: *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi*
vnigeniti a patre. 2. Cor. 3: *In eamdem imaginem transformamur, tamquam*
a Domini spiritu, & c. 5: *Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo*
exhortante per nos, &c. Vt sit sensus: Vidimus agnum stantem in medio
throni, & seniorum, & ab omnibus honoratum tamquā occisum, id
est, tamquam eū, qui pro salute eorū verè occisus est, & ideo maximè
ab eis debuit honorari. Ita etiam: Vidi *agnum stantem*, id est, viuum,
non mortuum, vt aliquando viderant, *Stantem*, inquam, *tamquam occi-*
sum, id est, sicut esse debebat is, qui pro Dei gloria, & pro salute ho-
minū occisus fuerat. Decebat Dei bonitatē, & gloriā vt qui mortuus
13 fuerat pro eo resurgeret, & qui ceciderat, staret. † Rectè autem hic
eum vocat agnum stantem, quoniam in nomine Agni mors, & im-
molatio indicatur, in eo, quod stat, significatur resurrectio, & per
mortem, & resurrectionem suam potestatem in omnes homines ac-
cepit, vt omnes sibi subjiciat, vt Paulus docuit Rom. 14: *In hoc enim*
Christus mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum, & viuorum dominetur.

Habentē cornua septem, & oculos septem. Interpretatio, quam subjicit: *Vers.6.*
Qui sunt septem spiritus Dei missi in omnem terram, ad vtrumque refer-
tur, vt rectè ait Haymo, id est, ad septem cornua, & septem oculos.
[Quare in nōnullis Græcis codicibus, & apud Aretham legitur *ἅ εἰ-*
σι, id est, Quæ sunt, vt vtrumque referat, non Qui sunt.] Angeli
autem septem, quibus cura omnium hominum data est, atque ideo
missi dicuntur in omnem terram, sunt septem cornua Agni, quia
per illos Agnus ventilat, & vincit aduersarios hominum dæmones,
& pugnat cum illis, & ab iniurijs humanum genus defendit inimico-
rum: ex hac enim similitudine animalium cornua sæpe in scriptura
ponuntur. [Arethas: *Cornua fortitudinem significant, & gloriam: fortit cum*
de fortitudine dicitur: Et omnia cornua peccatorum confringam: de gloria au-
tem: Et exaltabitur cornu iusti, &c. Si quis objiciat cornua agni non esse *Psal.74.*
apta ad ventilandum, aut ad pugnandum, quia tenera, & inualida
sunt: nos dicimus huius Agni cornua & dura, & validissima esse: sed
quia vix apparet, aut sentitur hoc septem angelorum ministerium,
cum tamen illi potentissimi sint, cornibus agni similes dicuntur, quę
vix apparent, aut videntur. Denique, si quam habet agnus fortitudi-
nem, in cornibus habet.] Sunt etiam oculi Christi, sicut in Conci-
lijs diaconi dici solent oculi Episcoporum, quia per illos Christus
14 prouidet hominibus, & inspicit eos vt tueatur. † Inde Zachar. 3: *Su-*
per lapidem vnum septem oculi sunt. Et cap. 4. de eisdem: *Septem illi oculi*
sunt Domini, qui discurrunt in vniuersam terram. Et hoc de septem cor-
nibus, & de septem oculis meritò hic commemoratur, vt sciant ho-
mines impij, & ministri Diaboli Christo curæ esse salutem suorum,
&, quamuis ad tempus eos affligi sinat, aliquando puniturum esse
eorum persecutores, & inimicos.

Et venit, & accepit de dextera sedentis in throno librum. Iam hic mani-

festissimum sit quod initio cap. 4. contra multos diximus, patrem esse eum, qui sedebat in throno, non Christum. In hoc autem quod Christus venire dicitur ad patrem, minor illo ostenditur, quatenus homo est, æqualem cum eo honorem non habens. Pater enim sedet, ipse stat, & ad patrem venit, non pater ad eum, librum accipit, quasi sibi soli debitum, vt aperiat, vt qui iudex, & Dominus est omnium hominum, ipse pœnas prænuntiet, & infligi iubeat.

Vers. 8. *Ceciderunt coram agno.* Agnoscentes eius potestatem, & iustè illi datam esse confitentes, & gaudentes.

Vers. 8. *Habentes singuli citharas.* † Quibus Dei laudes læti personent. Hoc 15
autem, etsi omnium sanctorum est, maximè tamen decet seniores, vt qui maiora à Deo beneficia acceperint, & meritis, atque gloria reliquis præstent, scriptum est enim: *Exultate iusti in Domino*, rectos decet collaudatio: atque ita iustiores magis exultare debent, & magis eos decet collaudatio. Et sequitur: *Confitemini Domino in cithara.* [Andreas Cæsariensis in citharis suauem, & bene sonantem glorificationem Dei significari dicit: in thymiamatis verò beneolentium fidelium hostiam per vitæ puritatem oblatam, sicut ait Apostolus: *Christi bonus odor sumus.*]

Psal. 32.

2. Cor. 2.

Vers. 8. *Et phialas aureas plenas odoramentorum.* Alludit ad morem veteris legis, in qua coram altari ponebantur phialæ plenæ odoramentorum, vt scribit Hieronymus in illud Zach. 14: *Et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ.* Idcirco multæ phialæ erant in templo, vt videmus. 2. Paral. 4. & Hesdræ. 1. Hæc odoramenta Iohannes interpretatur orationes esse sanctorum: videlicet quas iusti ad seniores, quasi ad Deo cariores dirigunt, vt ipsi Deo offerant. † Meritò autem oratio odo- 16
ramentis comparatur, quoniam sursum it oratio sanctorum, & cœlestia quærit, & Deo suauissimi odoris est, Psal. 140: *Dirigatur oratio mea, sicut incensum, in conspectu tuo, eleuatio manuũ mearũ sacrificium vespertinum*, id est, sicut sacrificium vespertinum. Et quoniam orationes odoramenta sunt, in phialis aureis sunt, quales erant ante vetus altare, in quo significatur non solùm gratas, & suaues, sed etiam maximi pretij esse apud Deum. Significatur etiam orationes illas ex caritate procedere, quę in auro intelligi solet, & patet omnibus, sicut phialæ, quæ patulæ sunt. [Andreas: *Phialæ mentes significant, ex quibus bonorum suauis odor, & pura egreditur oratio.*]

Vers. 9. *Et cantabant canticum nouum.* Non sicut cãtica alia, quæ sunt in scriptura. Quod nã hoc sit statim indicat: *Dicentes: Dignus es Domine accipere librum, & aperire signacula eius, &c.* [Cur nouum canticum dicatur, ita explicat Andreas, confirmãs hinc quod de vigintiquatuor senioribus diximus supra. *Per hæc,* inquit, *ostenditur seniores esse eos, qui in veteri, & in nouo Testamento Deo valde placuerunt, & pro toto mundo occiso Agno Dei gratias agunt. Nouum* autem *Canticum, quod à vetustate literæ liberati ex omni gente, & lingua illuminati cantare edocti sumus ab spiritu, &c.* Denique *nouũ canticum* dicitur, quia nemo hoc ante illos cecinerat.]

Quoniam

Quoniam occisus es. Ideò enim tibi debetur exaltatio, vt omnes tibi obediant, & qui obedire noluerint, seuerè à te puniantur. *Vers. 9.*

Et redemisti nos Deo. Hæc verba cum sequentibus: *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes*, exposuimus cap. 1. nu. 43. & sequentibus. *Vers. 9.*

17 *Et audiui vocem angelorum multorum.* † Non solùm homines, propter quos occisus est, sed angeli etiam ei congratulantur videntes in libro aperto vltionem à Christo capiendam de inimicis. [*Ex his,* (inquit Andreas) *ostenditur, vnum ouile, & vnam Ecclesiam factam esse angelorum, & hominum per Christum ea quæ dissidebant copulantem, & medium parietem maceriæ soluentem.*] *Vers. 11.*

In circuitu throni, & animalium. Multi Angeli cingunt animalia, & seniores honorantes eos, & magnitudinem glorię eorũ declarãtes. *Vers. 11.*

Millia millium. Sicut cum dicitur, Sæcula sæculorum, intelliguntur innumera sæcula, quæ à nobis comprehendi nequeunt, ita cum dicitur. *Millia millium,* numerus quasi infinitus, & qui à nobis capi nõ possit, indicatur. In nõnullis codicibus Gręcis, [& apud Andreã, & Aretham] additur, μυριάδες μυριάδων, quasi alludatur ad illud Dan. 7: *Milia millium ministrabant ei, & decies millies, centena millia assistebant ei.* [Myrias autem Græcis decem mille significat.] Verùm alij codices ita habent vt nostri, nec quidquam videtur addendum.

Dicentium voce magna. Gregorius lib. 2. Mor. cap. 5. his ipsis verbis citatis ait: *Vox namque angelorum est in laude conditoris ipsa admiratio intimæ contemplationis. Virtutis Diuinæ miracula obtupuisse dixisse est, quia excitatus cum reuerentia motus cordis magnus est ad aures incircumscripti spiritus clamor vocis. Quæ vox se quasi per distincta verba explicat, dum sese per innumeros modos admirationis format. Deus ergò angelis loquitur, cum eis voluntas eius intimè videnda manifestatur. Angeli autem loquuntur Domino, cũ per hoc, quod super semetipsos respiciunt, in motum admirationis surgũt.* *Vers. 12.*

Accipere virtutem. Quid sit *accipere virtutem,* & gloriam, & honorem, & benedictionem, diximus cap. 4. nu. 52. & 53. Ex quo & tria, quæ restant, exponentur, Accipere Diuinitatem, & sapientiã, & for- *Vers. 12.*
18 titudinem. † *Accipere Diuinitatem,* est Deum sese ostendere ita subiiciendo suis pedibus aduersarios, vt nihil maneat sibi non subiectũ, quod verè Dei est: nõ enim potest homo ita plenè subiicere omnia. *Accipere sapientiam,* est ostendere se esse sapientem, qui & veram homines, cœlestémque sapientiam docuerit, à qua qui exciderunt, stultissimi esse comprobantur, & sapienter omnia gubernauerit, ac dispensauerit, vt in gratiam electorum tollerare ad tempus malos, & posteà meritis suppliciis afficere scierit. *Accipere fortitudinem*, idem videtur esse quod accipere virtutem, atque ita interpretaremur, si per se positum esset, sed quoniam ponitur post Accipere virtutem, dicemus, Accipere virtutem, id est, *δυνάμιν*, esse accipere potestatẽ, hoc est, omnibus imperare: Accipere autem fortitudinem, id est, *ἰσχὺν*, quod est robur, est viribus magnis, & quibus nemo possit resistere, inimicos conterere, & vincere, ac penitùs sibi subiicere. Ve-

rū n aduertendum est, vbi nos legimus, & interpretati sumus, *Accipere virtutem, & Diuinitatem*, in Græco non esse Diuinitatem, sed *Diuitias*, id est, πλȣ̃τον, atque ita legunt Andreas, Arethas, & Primasius: ita est etiam apud Tyconium Hom. 4. & in multis codicibus Grecis, quos vidi. Sed tamen & apud Latinos expositores, & apud Gregorium. 2. Mor. c. 5. & in Latinis exemplaribus semper legitur, Diuinitatem. † Et quidem video bonum sensum etiam habere si legamus, 19
Diuitias, id est, dignus est vt ipse ostendat omnes thesauros Dei suos esse, & neminem esse posse diuitem, nisi quem ipse ditauerit. Video etiam fieri potuisse, vt pro Diuitias festinans librarius poneret Diuinitas, quod cum posteà cerneretur non aptè cohærere cum verbo Accipere, mutatum fuerit in Diuinitatem. Sed propter consensum codicum Latinorum, & quia tempori suppliciorum, de quo est hec visio, meliùs conuenit Accipere Diuinitatem, quàm Accipere diuitias, probabilem etiam lectionem censeo, Diuinitatem, nostrúmq; interpretem (si ita vertit) habuisse exemplaria emendatiora, quæ secutus sit. Adnotat autem Rupertus Angelos non dixisse: *Redemisti nos in sanguine tuo*, sicut vigintiquatuor seniores, quoniam non sunt à Christo redempti.

Vers. 13. *Et omnem creaturam.* Prosopopœia est, id est, fictio personæ, qua omnem creaturam lætam esse dicit de Christi victoria, & quòd summa cum potestate inimicos suos plectat. Etenim cum creaturæ omnes à Deo ita sint institutæ, vt homini seruire debeant, & auxiliari quò beatum illum finem consequatur, ad quem creatus est, sicut ait Paulus. 1. Cor. 3. *Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura, omnia enim vestra sunt, vos autem Christi.* Cùm homo Deo seruire, & ad cœlestem beatitudinem aspirare desinit, creature quasi grauantur illi vsui esse, & cupiunt vt à Deo puniatur. † Tale est illud Rom. 8. *Vanitati enim* 20
creatura subiecta est, non volens, sed propter eum, qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit, & parturit vsque adhuc. Inde etiam Sap. 5. scriptum est de eisdem temporibus, de quibus nūc sermo est: *Et armabit creaturam ad vltionem inimicorum.* Et posteà: *Excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter. Contra illos stabit spiritus virtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos, &c.* Et de creaturarum lætitia in suppliciis impiorum ait Habacuc c. 3: *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuauit. Sol, & luna steterunt in habitaculo suo.* Lætabuntur igitur suo modo, & gratias Deo agent omnes creature, cum viderint paratam vindictam. *Quæ in cœlo est*, id est, Sol, Luna, & stellæ: nam de angelis iam dictum est. *Et quæ est super terram*, id est, homines iusti, & reliquę creaturę rationis expertes. † At crea- 21
tura, quæ est *sub terra*, quomodo lętabitur, aut gratias aget, cum scriptum sit: *Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes, qui descendunt in infernum.* Psal. 113. Et Isai. 38: *Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te?* Respondeo hoc de illis dici, qui in ignis purgatorij

loco ſunt, ſed ſuo etiam modo dãnatis conuenit, nõ quòd illi Deum
propriè laudent, quod docent teſtimonia indicata, ſed quod inuiti
cognoſcunt Deum, & Agnum dignos eſſe omni laude, & honore,
iureque vindictam de aduerſariis ſuis ſumere.

Et quæ ſunt in mari, & quæ in eo. Videtur redundare, *Et quæ in eo,* cum Verſ. 13.
iam dictum ſit: *Et quæ ſunt in mari.* In Græcis verbis facilior eſt intel-
ligentia, ita enim habent: καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, id eſt, & omnia, quæ
in ipſis. Ita habent multi codices Græci, atque ita legit Primaſius.
[Multi non habent πάντα, id eſt, omnia, ſed πάντας, id eſt, omnes, vt
ſit ſenſus, Omnes audiui dicentes, &c. Ita etiam eſt apud Andream,
& Aretham. Vidi tamen per multos, & omnes habẽt καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς,
& quæ in ipſis.] Quod ita intelligo: Non ſolùm creaturæ, quas com-
memoraui, ſed omnia etiam, quæ in eis ſunt, id eſt, ſingulæ earũ par-
tes: quomodo dictum eſt Pſal. 102. *Benedic anima mea Domino, & om-*
22 *nia, quæ intra me ſunt, nomini ſancto eius.* † Hæc dubitatio ab omnibus,
quos vidi, expoſitorib⁹ pretermiſſa eſt, vnus Ambroſius curauit ſin-
gula exponere, & mare eſſe putat locum ipſum aquarum, & quæ
in mari ſunt, eſſe aquas, & quæ in eo, eſſe piſces. Mihi magna ſuſpi-
cio eſt non eſſe legendum: *Et quæ in eo,* ſed *Et quæ in ea,* atque ita legi-
tur apud Rupertũ, & eſt omnino ſenſus idem, quem ineſſe diximus
in Græcis, vt quoniã dixerat: *Et omnem creaturã, &c.* Et poſteà dicat:
Et in ea, id eſt, omnia quæ ſunt in hac creatura cœli, & terræ, & maris,
ſicut in Græco dicitur: *Et quæ in ipſis.* Quod ſi quis adhuc contende-
ret legendũ eſſe: *Et quæ in eo,* & tunc eundẽ ſenſum eſſe dicerẽ, ſed di-
ctũ eſſe, *In eo,* quoniã Creatura apud Græcos, id eſt, κτίσμα neutrius
generis eſt, & relatiuum conuenit cũ genere Græci nominis, vt ſolet
ſæpè facere noſter interpres, [quod multis exẽplis comprobauimus
lib. 2. de Tẽplo. c. 2. nu. 9. & 10.] & fecit vt alia omittamus, infra ca.
23 10. vbi habemus: † *Accipe librũ, & deuora illũ, & faciet amaricari ventrẽ
tuum, ſed in ore tuo erit dulce tamquam mel.* Pro, Erit dulcis: ſed dulce di-
xit, quoniã in neutro genere inuenit, quia in Græco eſt βιβλαρίδιον.
Ita hic inuenit, ἐν αὐτῷ in meliori codice, & vertit, In eo.

Benedictio, & honor. Diximus de his cap. 4. nu. 50. 51. 52. 53. tametſi
pro, Poteſtas non eſt δύναμις, ſed κράτος eundẽ tamen habet ſenſum. Verſ. 13.

Et quatuor animalia dicebant, Amen. Confirmantia videlicet quod Verſ. 14.
oẽs creaturę dixerant, & pro gloria Dei clamantia aduerſus impios,
vt ſuperiùs diximus. Hoc autẽ valere Amen, diximus c. 1. n. 59. & 60.

Ceciderunt in facies ſuas. Agnoſcentes, & ſuppliciter venerãtes Dei Verſ. 14.
maieſtatem, & illa veneratione confirmantes quod ante dixerat de
Agno, & quod dicebant omnes creaturæ.

Viuenti in ſæcula ſæculorũ. Hæc verba quidã codices Græci non ha-
bent, nec Ambroſius. Alij tamẽ habẽt apud Græcos, & expoſitores Verſ. 14.
Latini ita legunt, nec immeritò: ſi enim non legatur, aut hoc, aut ali-
quid tale ſubaudiendũ eſt. Et c. 4. ait: *Et adorabũt viuentẽ in ſæcula ſæcu-
lorum,* vbi etiã expoſuimus cur dictũ eſſet, *Viuentẽ in ſæcula ſæculorum.*

Argumentum Cap. VI.

Aperit Agnus primũ ſigillum, & vocatus Apoſtolus à primo ex quatuor animalibus vt videat, videt equitem albo equo inſidentem, qui arcum habebat, & coronam, & vincebat. Aperit Agnus ſecundum ſigillum, & vocatus Apoſtolus à ſecundo animali, vidit equũ rufum, & equitem gladium magnum habentem, omniaque bellis perturbantem In apertione tertij ſigilli vocatus à tertio animali, videt equum nigrum, & equitem ſtaterã manu tenentem. In apertione quarti ſigilli vocatus à quarto animali, videt equũ pallidũ, & mortem ſuper eum ſedentem, quem infernus conſequebatur. Illa autem in toto orbe terræ multos gladio, & fame, & beſtiarum morſibus interfecit. Aperto quinto ſigillo, videt ſub altari animas ſanctorum martyrum vindictam petentium, & expectare iubentur donec numerus electorum impleatur. Aperto ſexto ſigillo, terræmotus magnus fit, Sol obſcuratur, Luna ſanguineo colore rubet, ſtellæ de cœlo cadunt, montes, & inſulæ à ſuis locis emouentur, omnes homines terrentur, & diem iræ Dei timentes in montibus, & in ſpeluncis ſeſe abſcondunt.

CAPVT VI.

1 *ET vidi quod aperuiſſet Agnus vnum de ſeptem ſi-*
gillis, & audiui vnum de quatuor animalibus di-
cens, tamquam vocem tonitrui, Veni, & vide.
2 *Et vidi: & ecce equus albus, & qui ſedebat ſu-*
per illum habebat arcum, & data eſt ei corona, & exiuit vincens
3 *vt vinceret. Et cùm aperuiſſet ſigillum ſecundum, audiui ſecun-*
4 *dum animal dicens, Veni, & vide. Et exiuit alius equus rufus:*
& qui ſedebat ſuper illum, datũ eſt ei vt ſumeret pacem de ter-
ra, & vt inuicem ſe interficiant, & datus eſt ei gladius magnus.
5 *Et cum aperuiſſet ſigillum tertiũ, audiui tertiũ animal dicẽs, Ve-*
ni, & vide. Et ecce equus niger: & qui ſedebat ſuper illum, habe-
6 *bat ſtateram in manu ſua. Et audiui tamquam vocem in medio*
quatuor animalium dicentem: Bilibris tritici denario, & tres bi-
7 *libres hordei denario, & vinũ, & oleum ne læſeris. Et cũ aperuiſ-*
ſet ſigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis,
8 *Veni, & vide. Et ecce equus pallidus, & qui ſedebat ſuper eum,*
nomen illi Mors, & infernus ſequebatur eum, & data eſt illi po-
teſtas ſuper quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, &
9 *morte, & beſtijs terræ. Et cum aperuiſſet ſigillum quintum: vidi*
ſubtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & pro-
pter teſtimonium quod habebant, & clamabant voce magna, di-
centes, Vſquequo Domine, ſanctus & verus, non iudicas & non
vindicas

vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra? Et datæ
11 *sunt illis singulæ stolæ albæ: & dictum est illis vt requiescerent ad-*
huc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres
12 *eorum qui interficiendi sunt sicut & illi. Et vidi, cum aperuisset si-*
gillum sextum: & ecce terræ motus magnus factus est, & sol factus
est niger tanquã saccus cilicinus: & luna tota facta est sicut san-
13 *guis: & stellæ de cœlo ceciderunt super terrã, sicut ficus emittit gros-*
14 *sos suos cum à vento magno mouetur: & cœlum recessit sicut liber*
inuolutus: & omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt: & reges
15 *terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus,*
& liber absconderunt se in speluncis & in petris montiũ: & dicunt
16 *montibus & petris: Cadite super nos, & abscondite nos à facie se-*
dentis super thronum, & ab ira Agni: quoniam venit dies magnus
17 *iræ ipsorum, & quis poterit stare.*

Vers. 1.

1 E*T vidi quod aperuisset Agnus.* Septem sigilla aperiuntur quia non potest liber aperiri, id est, non possunt quæ in eo sunt scripta, cognosci, donec impleãtur quæ in septem sigillis designata sunt. Tunc illa cognoscentur, & euenient. Quare quod dixit c. 5: *Et cum aperuisset librum*, per anticipationem dictum est, vt solet Scriptura: nõ enim est apertus liber, donec sigilla aperta sunt. Ceterùm semper in apertione libri & sigillorum meminit Agni, quoniam, vt cap. 5. diximus semel, & iterum, Agnus dictus est Christus, eo quòd immolatus sit pro nobis in morem agni, qui quotidie immolabatur, Num. 28. & Christi immolandi figura fuit. Et quoniam propter hanc immolationem meruit Christus exaltari, & omnibus dominari, & aduersarios potestati suæ subiicere, meritò cum sigilla aperiũtur, quibus & eius exaltatio, & pœnæ de impiis sumendæ continentur, Agnus vocatur.

Cur hic semper Christus Agnus dicatur.

Audiui vnum de quatuor animalibus. Videbitur fortasse tacuisse quodnam esset, quoniam ad rem non pertinebat, sicut & cap. 5: dixit. *Et vnus de senioribus dixit mihi: Ne fleueris.* sed re vera Vnum capitur more vulgato Hebræorum pro primo. Quod manifestissimè intelligitur ex eo, quod mox ait: *Et cum aperuisset sigillum secundum, audiui secũdum animal.* &c. Et idem dicit de tertio, & quarto animali. Leo igitur loquitur, nam cap. 4. primum animal leonem esse dixit, vt etiam exposuit Arethas. Eodem modo locutus est de sigillis. *Et vidi quod aperuisset Agnus vnum de septem sigillis*, id est, primum: postea enim ait: *Et cum aperuisset sigillum secundum*, &c. atque ita de tertio, & reliquis. †Sed quæritur quomodo quatuor animalia possunt esse Euan-
2 gelistæ, cùm Iohannes fuerit iuxta hanc interpretationem vnum ex animalibus, de quibus ita prorsus loqui videtur, ac si iam in cœlo essent. Nec possumus dicere quod cap. 4. respondimus, visionem pertinere ad postrema tẽpora, cum iam omnes Euãgelistæ futuri erant.

Vers. 1.

Vnum pro Primo.

Quomodo Iohannes vocetur ab animalibus si illa erant Euangelistæ.

in cœlo: quoniam nunc manifestè Iohannes de suo tempore loquitur, quo vidit visionem: audiuit siquidem vnum ex quatuor animalibus dicens sibi: *Veni, & vide.* Quæstioni facilè ita quis putabit satisfieri: tempore etiam, quo Iohannes hæc scribebat, tres ex Euangelistis in cœlo fuisse, qui iam mortui fuerant, atque ita rectè vnum ex illis Iohanni, tamquam socio, & fratri dixisse: *Veni, & vide.* Immo erat hoc rationi valde consentaneum, vt Euangelista iam beatus qui in terris adhuc versabatur, Euangelistam commoneret, vt discerer mysteria, quæ reuelabantur. Verùm hæc responsio verbis quarti animalis refellitur, vt statim dicemus. Dicendum ergo est, visionem, quia prophetica est, de eo esse quod futurum erat. Itaque non erant in cœlo quatuor animalia, sed in visione vidit Iohannes quatuor animalia quatuor Euangelistas designantia, quæ etiam videre potuit nondum mortuis ipsis Euangelistis. Sicut cùm vidit vigintiquatuor seniores, non innumerabilem vidit sanctorum multitudinem, sed tantum viginti quatuor effigies seniorum, in quibus tamen innumerabilis multitudo significabatur in cœlo futura. † Vnum igitur ex 3
animalibus locutum est Iohanni, vt tunc indicaret quæ post futura erant. Sed vrget vehementiùs quod in hoc ipso cap. non solùm primum, & secundum animal, & tertium Iohanni loquuntur, sed etiam quartum. *Et cum aperuisset sigillum quartum: audiui vocem quarti animalis dicentis: Veni, & vide.* Non est ergo Iohannes vllum ex his animalibus, nec enim compellari à se ipso poterat. Hæc dubitatio, cùm quidem sit maxima, ab iis, qui quatuor animalia Euangelistas esse interpretati sunt, nec explicata est, nec proposita quidem, sed coacti difficultate aliter nunc quatuor animalia accipiunt, & aut omnes Ecclesiæ doctores esse dicunt, vt Ambrosius, & Anselmus, aut quatuor insigniora Christi mysteria, idest, natiuitatē in homine, passionem in vitulo, resurrectionem in leone, ascensionē in aquila intelligunt, vt Rupertus. Alij in animalibus intelligunt primam Ecclesiam temporis Apostolorum, in Iohanne verò Ecclesiam subsequentem, vt Ansbertus, & Haymo, & eadem est ferè sententia Abbatis Ioachim.
† Petrus Serranus doctor Theologus, & Episcopus Cauriensis ani- 4
malia hic quoque ad Euangelistas retulit, sed ordinem peruertit, nam primum esse affirmat aquilam, idest, ipsum Iohannem, cùm sit & apud Iohannem, & apud Ezechielem quartum. Secundum dicit esse Matthæum, tertium Marcum, quartum Lucam. Nec tamen docet quomodo animal, quod Iohannem significat, ipsi Iohanni loquatur. Est etiam in hoc loco altera dubitatio, quæ simul cum priori dissoluenda est, cur animalia Iohanni locuta fuerint, non autem aliquis è senioribus, vt antea, & cur non vnum ex animalibus, sed omnia, denique cur in primi sigilli apertione hoc animal eum vocet ad videndum potiùs quàm alterum, & ita in ceteris sigillis. Harum dubitationum explicatio potest ex verbis ipsius Euangeli-

Cur nō seniores, sed animalia Iohanni loquantur.

stæ

ſtæ quodammodo deſumi. Videmus enim in quatuor priorum ſigillorum apertione quatuor animalia vocare Iohannem vt videat, non autem in apertione reliquorum.

5 † Ex quo videtur intelligi in quatuor ſigillorum apertione aliquid ſignificatum eſſe, quod vel tempore cuiuſque Euangeliſtæ factum ſit, vel ad cuiuſque Euangelium pertineat, vt poſtea explanabimus. Atque ideo meritò loquuntur omnia animalia, & ſuo loco quodque, quoniam ad tempus, vel Euangelium ipſius id pertinet, ad quod videndum vocat. Et quoniam quod Iohannes videbat, non res vera erat, ſed ad futurorum ſignificationem menti eius obiiciebatur, dicentibus quatuor animalibus: *Veni & vide*, hoc ſignificabatur, Deum velle vt ei innoteſcerent quæ in Eccleſia futura erant, & prius ea, quæ ad tempora, vel Euangelia aliorum Euangeliſtarum ſpectarent, mox quæ euentura erant poſtquam ipſe reuocatus ab exilio ſcriberet Euangelium, vt omnia quaſi vno intuitu videret. Quod igitur quartum animal Iohanni dicit: *Veni, & vide*, perinde eſt ac ſi ei ab aliquo diceretur: Cum tu quartum animal fueris, ideſt, cum Euangelium ſcripſeris, id fiet, quod in huius ſigilli apertione ſignificatur, quod ſuis locis videbimus.

6 *Tamquam vocem tonitrui.* † Significat vocem fuiſſe magnam, & Verſ. 1.
terribilem, qualis fuit vox Euangeliſtarum, & Apoſtolorum, de quibus dictum eſt Pſal. 18: *In omnem terram exiuit ſonus eorum, &c.* Et Iohannes, & Iacobus vocati ſunt à Domino filij tonitrui, Mar. 3.

Et vidi, & ecce equus albus. Quis ſit qui equo inſidet, non indicat, Verſ. 2.
ſed quid portet. Communis autem expoſitorum ſententia eſt eum eſſe Chriſtum. Quod rectè confirmari poteſt ex Apoc. 19: *Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui ſedebat ſuper eum, vocabatur Fidelis, & Verax, &c.* Et paulò poſt: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Quem locum referens Ambroſius in illud Pſal. 40: *Magnificauit*, ſiue, vt ipſe legit, *Ampliauit ſuper me ſupplantationem*, in equo corpus Chriſti ſignificari docet. *Albus erat*, inquit, *qui erat immaculatus, quia nulla peccati inquinamenta cognouerat. Nam ſi libido tenebroſa eſt, rectè ſanctimonia relucet, & ſplendet*, &c. Huius equi figuram fuiſſe dicit illum, qui ſecundo Mach. 3. Heliodorum inimicum Iudæorũ ſtrauit. Eumdem ſenſum inter alios refert, nec improbat Origenes, Hom. 2. in
7 Cant. in illud: *Equitatui meo in curribus Pharaonis aſſimilaui te.* † Hieronymus in illud Iſai. 66: *Et annuntiabunt gloriam meam*, citat eadem verba cap. 19. & ait: *Equo autem ſedebat albo quando poſt reſurrectionem immortale, & incorruptum corpus aſſumpſit.* Poſſemus & hic eodem modo equum interpretari, quemadmodum & Rupertus interpretatus eſt. Sed probabilius arbitror quod Andreæ, & Arethæ, & omnibus ferè expoſitoribus placuiſſe video, vt in equo albo Apoſtoli miſſi per orbem terræ ad prædicandum Euangelium, & eorum diſcipuli, ideſt, prædicatores Eccleſiæ, intelligantur.

Quod vt explicetur, meminerimus equum bellicosum esse animal, & prælijs aptum, vt eleganter ostenditur in libro Iob. cap. 39: *Gloria narium eius terror, terram vngula fodit, exultat audacter, in occursum pergit armatis, contemnit pauorem, nec cedit gladio.* Hinc crebra equorum mentio in Scriptura cum de bello sermo est, vt Psal. 19: *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.* Et Ps. 146: *Non in fortitudine equi voluntatem habebit, nec in tibiis viri beneplacitum erit ei.* Prou. 21: *Equus paratur ad diem belli, Dominus autem salutem tribuit.* In equo igitur instructio ad prœlium, & prœlia significantur.

1. Aen. † Ita apud Poetam Carthaginienses. 8

Effodere loco signum, quod regia Iuno
Monstraret, caput acris equi, sic nam fore bello
Egregiam, & facilem victu per sæcula gentem. Et lib. 3.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum latè, candore niuali.
Et pater Anchises: Bellum ò terra hospita portas,
Bello armantur equi, bellum hæc armenta minantur.

Quare quod in hoc c. 6. & 19. equites videmus equis insidentes, semper hoc significat, eos esse ad prœliandum instructos optimè, & paratos. Quod in aliis Scripturæ locis similiter intelligendum est. Verùm quoniam equus sæpe in bello adiutor equitis est, Vnde Vir-
12. Aen. gilius:

Post bellator equus:

& Iob dixit: *In occursum pergit armatis,* &c. rectè hic equum album Apostolos interpretabimur, qui missi ad prædicandum Euangelium omni creaturæ, Christum in se portāt in omnes terras cum Diabolo pugnantem, & ipsi eum iuuant pugnantes simul, & irruentes in hostem. † Quod optimè confirmatur verbis Zach. cap. 10. quæ in hoc 9
ipsum protulit Tyconius Hom. 5: *Visitauit Dominus exercituum gregem suum domum Iuda, & posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello.* Albus equus est, quia non tristia hominibus portant, sed læta, & prospera. De quibus scribit Isaias cap. 53: *Quam pulchri super montes pedes prædicantis, & annuntiantis pacem, annuntiantis bonum, prædicantis salutem?* Sed maximè vt certa victoria significetur per lætum colorem, & festum, vt aliis exemplis ostendemus cap. 19. num. 21. & 25. His adiun-
Equi Dei. gamus quod scribit Origenes Hom. 2. in Cant. in illud: *Equitatui meo in curribus Pharaonis assimilaui te. Sunt ergo,* inquit, *equi Domini, quibus ascendit. & equitatus eius: quos ego non alios esse puto, quàm illas animas, quæ frenum disciplinæ eius accipiunt, & iugum portant suauitatis eius, & quæ spiritu Dei aguntur, & in hoc est eis salus.* Et aliquantò post: *Beatæ ergo sunt illæ animæ, quæ dorsum suum curuarunt vt suscipiant sessorem Verbum Dei super se, & frena eius patiuntur, vt quocumque ipse voluerit, flectat eas, & agat habenis præceptorum suorum, quia iam non propria voluntate incedunt, sed ad omnia ducuntur, & reducuntur voluntate sessoris, &c.* Quæ omnia meliùs Apostolis conueniunt, quàm ceteris.

Et

10 *Et qui sedebat super illum habebat arcum.* †Arcum quidẽ habet Christus, vnde sagittas mittat in hostes suos: in quo potestas eius ad perdendum inimicos intelligi solet, qua in iudicio maximè vtetur. De hoc arcu dictum est Hab. 3: *Suscitans suscitabis arcum tuum,* qui videlicet quasi neglectus iacere videbatur. Et Psalm. 44: *Sagittæ tuæ acutæ,* (populi sub te cadent) *in corda inimicorum regis.* [Sed alius hic arcus est, quem nunc habere dicitur: Euangelica enim prædicatio est, vt rectè exposuit Andreas Cæsariensis, quam, ceu arcum quemdam extendẽs, sagittas in omnes nationes misit, quibus eas ad salutem vulnerauit, & sibi subdidit. Itaque eas hoc in loco sagittas] intelligunt omnes, quæ corda ferientes inimicorũ Euangelij, eos veritati, Christoque subiiciunt. Augustinus in illud Psal. 76: *Etenim sagittæ tuæ pertransierunt,* (ita enim legit) *Verba* (inquit) *Euangelistarum sagittæ fuerunt. Verbum Dei sagitta est quia percutit. Quid est Pertransierunt? Non in curribus remanserunt, sed corda transfixerunt.* Et in illud Psal. 119: *Sagittæ potentis acutæ: Sagittæ potentis acutæ verba Dei sunt. Ecce iaciuntur, & transfigunt corda. Sed cum transfixa fuerint corda sagittis verbi Dei, amor excitatur, non interitus comparatur. Nouit Dominus sagittare ad amorem, & nemo pulchriùs sagittat ad amorem, quàm qui verè verbo sagittat: immò sagittat cor amantis vt adiuuet amãtem, sagittat vt faciat amantem, &c.* Et ne cui fortasse hic sensus mysticus videatur, sciat veteres Hebræos multùm arcu pugnare solitos esse, in cuius peritia maximè gloriabantur, vt multis in locis Scripturæ videmus. Psal. 77: *Filij Ephrem intendentes, & mittentes arcum conuersi sunt in die belli.* Hos. 1: *Et in die illa conteram arcum Israel in valle Iezrael.* Arcum ergò habere dicitur, vt significetur vehementiùs pugnare, & aduersarios superare: in quo vis Euangelicæ prædicationis ostenditur, cui omnia cesserunt. Vers. 2. Arcus.

11 *Et data est ei corona.* † Christus, cum ascendit in cœlum, coronatus est, iuxta illud Psal. 8: *Gloria, & honore coronasti eum, & cõstituisti eum super opera manuum tuarum.* Psal. 20: *Posuisti in capite eius coronã de lapide pretioso.* Significabatur ergò illa corona omnia Christo esse subiicienda, & vniuersum orbem in eum esse crediturum. Corona enim regi datur, & ipse ait Psal. 2: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius.* Possumus etiam dicere, tunc ei datam esse, cum ad pugnam exiuit, vt omnes homines scirent eum constitutum esse regem a Deo, cui vniuersæ gentes obedirent. Vers. 2.

Et exiuit vincens vt vinceret. Exiuit vincens, quia ab ipso exordio prędicationis Euangelicæ homines vinci, conuertique cœperunt, adeò vt die ipso Pentecostes tria millia conuersa fuerint. Act. 2. Et in eodem capite legimus: *Dominus autem augebat qui salui fierent quotidie in idipsum.* Et exiuit *vt vinceret* semper, & homines Euangelio subiugaret. Quid igitur hac visione ostensum est Ioanni? Semper Christum victurum esse in Apostolis, & prædicatoribus Euangelij, nec vim tyrannorum, aut hæreticorum, aut persecutionum Euangelium impedire posse, quin in omnes gentes eat, omnésque con- Vers. 2.

uertat, vti iam tempore Apostolorum cœperat.

† Quod nostris etiam temporibus videmus, quibus Euangelium 1
barbaris, & remotis nationibus prædicatur non sine magno fructu. Cur hanc visionem ostendit Ioanni primum animal, quod est leo? Quoniam regia Christi vis, & potestas, quæ in leone significatur, (vt cum dictum est cap. 5: *Vicit Leo de tribu Iuda.*) hic ostenditur, cum omnia ei obediunt.

Vers. 3. *Audiui secundum animal.* Secundum animal vitulus est, & ad illud pertinet, quod nunc exit in conspectu Ioannis, vt mox videbimus.

Vers. 4. *Et exiuit alius equus rufus.* Rufus color sine dubio bella, & cædes indicat: quare apud Zachariam capite sexto, benè in equo rufo designatum est imperium Chaldæorum sanguinarium, & crudele. Atque hoc facilè indicant verba sequentia: *Et qui sedebat super illum, datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant.*

† Significat ergò equus rufus persequutores Ecclesiæ iuxta om- 13
nium ferè sententiam, qui instigante Diabolo simul vt Apostoli vincere cœperunt, in prædicatores Euangelij, & crescentem gentem Christianorum rabie maxima irruerunt, vt profectum Euangelij impedirent. Diabolus ergò est, qui equo vehitur. Subindicat hoc, quod dicimus Ioannes, cùm ait: *Et exiuit alius equus rufus*, ac si diceret: Post equum album exiuit equus rufus ipsum insequens. Tyconius Homilia quinta, & Beda: Contra victricem vincentem Ecclesiam exiit equus rufus, id est, populus sinister, & malus, ex sessore suo diabolo sanguinolentus.

Vers. 4. *Datum est ei vt sumeret pacem de terra.* Id est, Permisit ei Deus vt pacem de terra tolleret. [Andreas: *Quod autem scriptum est datum esse sedenti in equo sumere pacem, sapientem Dei permissionem ostendit, fideles seruos per tentationes probantem.* Idem etiam Arethas.] Quod magis explicat cum ait: *Et vt inuicem se interficiant.* At non est id ita intelligendum, vt martyres aduersus eos pugnauerint, à quibus infestabantur, sed ex verbis Domini locus explanabitur, qui Matth. 10. ait: *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.* † Et posteà: *Nolite arbitrari quia pacem* 14
venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium. Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam, & inimici hominis domestici eius. Hoc autem fiebat, non Christo id quærente, sed gratiam suis suggerente vt inuitis, ac pugnantibus carissimis quibusque cognitam Euangelij veritatem amplecterentur, & ideò ait: *Non veni pacem mittere.* At Diabolus iniusta odia concitat aduersus Christianos, & pacem perturbat Deo iustè id permittente ad salutem, & coronam electorum, cuius rei causa dictum est: *Et datum est ei vt pacem sumeret de terra.* Præterea bella etiam excitat diabolus ciuitatum, & regnorum infidelium aduersus ciuitates, & regna fidelium, quos causa religionis

perse-

persequuntur, atque ita inuicem se interficiunt homines, qualia mouent passim hęretici in Catholicos, Saraceni in Christianos. Qua ratione meritò dicitur ei datus gladius magnus, quo videlicet multos occidat, & multorum sanguinem effundat. Tyconius Homil. 5. & Beda: *Datus est ei gladius magnus, vt tolleret pacem de terra*: scilicet, suam pacem, hoc est, mundanam. Nam Ecclesia æternam pacem, quam sibi Christus reliquit, habet. [Andreas, & Arethas eodem modo (quod quidem ad substantiam visionis attinet) interpretantur. Ita enim ait Andreas, vnde Arethas desumpsit: *Hanc nos coniicimus secundam ab Apostolis successionem intelligi, quæ per martyres, & doctores impleta est: in qua dilatata in id quod superat, prædicatione pax mundi soluta est, ipsa etiam diuisa natura, secundum quod a Christo dictum est: Non veni mittere pacem in terram, sed gladium, per quem in altare quod supra est, martyrum occisiones offerebantur. Equus autem rufus, vel effusionis sanguinis, vel inflammati martyrum pro Christo mortuorum affectus signum est, &c.*]

15 † Significatur ergò Ioanni hac visione semper quidem Euangelij prædicationem superaturam aduersarios suos, nec vllam esse posse in terris tantam vim, quæ eam extinguat: sed non tamen sine sanguine superaturam: Diabolum enim vehementer de eius successu dolentem omnes artes nocendi, & omnes machinas suas admoturum aduersus Christianos, vt omnibus sæculis factū videmus. Quid visio ad secūdum animal pertinet, id est, ad vitulum? Multùm planè: quoniam exeunte hoc equo rufo plurimi, quasi vituli ante Aras, pro Christi fide à persequutoribus immolati sunt. [Andreas: *Secundum animal vitulum dici existimo sanctorum martyrum sacras hostias significantem, &c.*] Tempus etiam conuenit, nam Nerone principe Christianos persequente, quæ prima Ecclesiæ persecutio fuit, rabies Iudæorum, & Gentiliū maximè in Christianos sæuiebat, accedēte ad odiū timore pœnarum, ne si tacerent, fauere Christianis viderentur: & eodem tempore Lucas Euangelium suum videtur scripsisse, qui Romam cum Paulo venit secūdo anno imperij Neronis, vt docet Hieronymus in Catalogo, cum de Paulo, & de Luca agit, sed de significatione huius equi iterum dicemus. num. 28. & num. 29.

16 *Audiui tertium animal.* † Quod est homo [vt etiam Andreas, & Vers. 5.
Arethas interpretantur,] causam posteà indicabimus.

Et ecce equus niger. Tychonius Hom. 5. Beda, Ansbertus, Haymo, Vers. 5.
& multi alij, in equo nigro hæreticos intelligunt. Nec mihi displicet hæc interpretatio, sed ita laborant in copulando cum his quod statim sequitur: *Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario*, vt periclitari veritas expositionis videatur. Verùm, & ego sentio in equo nigro hæreticos significari, & prauę doctrinę magistros, quod rerū ordo, & quasi contextus indicat. Nam Euangelij prædicatione fœliciter exultāte, & currente diabolus, vt eā impediret, persecutores suscitauit, & quia persecutionib⁹ magis etiā crescere animaduer-

tebat, viuentibus Apostolis nonnullos, siue hæreticos, siue Pseudo-apostolos immisit, sed eis mortuis quamplurimos in sincerã doctrinam ab eisdem Apostolis traditam armauit. Deinde sicut in equo albo Apostolos, & ceteros Euangelij prædicatores significari diximus, qui læta, & prospera hominibus nuntiabant, ita è contrario in equo nigro prædicatores diaboli, & peruersę doctrinæ seminatores intelligere conuenit, qui tristia hominibus portant, id est, per quæ in tristitiam sempiternam incidant, & tenebras hominibus effundunt, eósque nocte, & caligine implent.

Vers 5. *Et qui sedebat super illum habebat stateram in manu sua.* † Talis equi 17
sessorem quem meliùs quàm diabolum intelligemus? Sed cur stateram in manu sua habet, qui iustitiæ hostis est? Non deerunt, qui putent stateram habere propter id, quod sequitur: *Bilibris tritici denario, &c.* quasi panem appẽdere velit, & hordeum. Verùm in Græco nulla de libra mentio est, vt statim dicemus: itaque nec panem appẽdit nec hordeum: *Stateram* ergò *in manu habebat*, quasi verba ponderans: nititur enim diabolus persuadere hominibus se optimè examinare vim verborum Scripturæ, & æqua statera ponderare, atque id quod docet, verissimum esse, & ex ipsis visceribus Scripturarum erutum: videtur enim alludi ad illud Isai. 33: *Vbi est literatus? vbi verba legis ponderans?* Suadet etiam se accuratè attendere quæ dicit, & nihil sine maturo consilio loqui, iuxta quod scriptum est Eccl. 21: *Labia imprudentium stulta narrabunt, verba autem prudentium statera ponderabuntur.* Et cap. 28. *Aurum tuum, & argentũ tuum confla, & verbis tuis facito stateram.* Atque hæc eadem, quæ diabolus persuadet hæreticis, hæretici persuadere conantur omnibus, quos docent: quare iure stateram habet in manu, quia & ipse id facit, & alios docet, vt faciant.

Vers. 6. *Et audiui tamquam vocem.* † Crebro his vocibus vtitur, Tamquam, 18
& Quasi, & similibus, vt cum de animalibus loquebatur cap. 4. quoniã non erãt veræ res, sed rerũ similitudines obiectæ mẽti Apostoli.

Cur dicat sępè tãquã, & quasi.

Vers 6. *In medio quatuor animalium.* Vox hæc sedentis in throno est, ipse enim est in medio animalium, sicut legimus cap. 4: *Et in medio sedis, & in circuitu sedis quatuor animalia.* Aut certè vox Agni est, de quo ca. 5. dixit: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem tamquam occisum.* Hoc etiam indicat ipsa vox, quæ cum imperio præcipit. *Vinum, & oleum ne læseris.* Videtur autem hoc ad consolationẽ fidelium scriptum, patris esse hanc vocem, aut Christi, vt quamuis hęreticos furere videãt, Diuina promissione cõfirmentur, sciantque Catholicam veritatem in Ecclesia nunquam defuturã, & vinũ, & oleum ab eis non esse lædendũ, etiam si penuria laboretur, quod statim explicabimus. Ceterùm non est legendum: *In medio quatuor animalium dicentium*, non enim loquuntur nunc animalia, sed *dicentem*: audiui vocem dicentem, sicut est in Græco, & apud Andream, & Aretham, & Primasium, & in correctioribus exemplaribus.

Bilibris

19 *Bilibris tritici denario.* † Pro *Bilibris* in Græco est Chœnix vtroque *Vers. 6.* Chœnix.
in loco quod non est nomen ponderis, sed mensuræ aridorum, capit-
que cotylas quatuor, siue sextarios duos, si Budæo credimus, lib. 5. de
Asse. Certè omnium consensu mensura est, quam frumento plenam
vnus homo quotidie absumere possit, vt idem autor eodem libro
probat ex Herodoti verbis lib. 7. & ex Suida, & ex Athenæo lib. 3. i-
deoque vocari solet: ἡμερήσιος τροφὴ, id est cibarium diurnum. De-
clarat hoc vulgatum Pythagoræ symbolū: ἐπὶ χοίνικος, μὴ καθίζειν, id-
est, Chœnici ne insideas, hoc est: cum vnius diei victum paraueris, Chœnici ne insideas.
ne quiescas, sed labora, & plus quære. De quo etiam Erasmus in Chi-
51 liadibus. Hæc mensura ad Hispanicas redacta capit quartellum tri-
tici cum dimidio, quam in singulos dies veteres seruis demetieban-
tur. Illi noster interpres duas libras, id est, vigintiquatuor vncias tri-
buit, ideóque, ne Græco nomine vteretur, vertendum putauit *Bili-
bris,* scilicet, mēsura. At Budæus quatuor libras habere testatur Chœ-
nicem, quoniam Chœnix capit duos Sextarios, & Sextarius capit
vncias vigintiquatuor, id est, libras duas. Sed Iulius Pollux in suo O-
nomastico, lib. 4. cap. 22. Chœnici tres cotylas tribuit, habet autem
20 Cotyla vncias nouem. † Et Alciatus in libello de Ponderibus, &
mensuris communem Chœnicem apud Græcos habere testatur
quatuor Sextarios, Atticam verò tres cotylas, id est, vigintiseptē vn-
cias, quod confirmat ex Polluce, Suida, & interprete Nicandri, quod
& multò verius est, & consentit cum nostra translatione. Idem au-
tor lib. 1. Parergon cap. 17. docet Chœnicem pendere vncias vigin-
tiseptem, atque eius dimidium libram, vel libellam dictum esse A-
theniensibus. Denarius, qua voce Latina vsus est in Græco Euange- Denarius.
lista, à numero dictus est, quòd decem asses valeat. Explicatis voca-
bulis nunc res ipsa explicanda est, in qua magna opinionum varietas
incertiorem dimittit lectorem. Fames futura his verbis significari
videtur, quod Andreæ, & Arethæ, & Victorino placuit. [Quibus e-
quidem non assentior, nam] si fames significatur, nihil magnum af-
ferre videtur hæc prophetia, vulgaris enim fames est, & quæ sæpe
contingat. Nam neque triticum defuturum dicit, neque hordeum,
addit etiam vinum, & oleum non esse lædendum. [Multò sæuior, &
dirior fames extremis illis temporibus reseruatur, de qua Dominus
ait: *Et erunt pestilentiæ, & fames, & terræ motus per loca.* Quis enim cre- *Matth.* 24.
dat vulgarem quampiam famem his verbis fuisse prædictam? Nul-
lum tunc erit vulgare malum, nullus vulgaris terror, omnia inusita-
ta, & insolita, & mirum in modum perterrentia. Quod cum ita sit,
non est dubium reconditum aliquem sensum in his verbis latere, ne-
que posse ea ita intelligi vt sonant, eumque nunc Historicum sensum
haberi, ac dici debere, qui mysticus in aliis videretur.] Fortasse ergo
ita locus explicabitur, famem quidem hic prædici, at non corporis
quæ nihil ad hæreses pertinet, sed famem (vt legimus in cap. 8. Ha-
mos) & penuriam verbi Dei. Sicut enim Chœnix, aut Bilibris erat

cibus diurnus homini idoneus, ita Denarius merces est laboris diur-
ni, vt videmus in parabola vineæ Matt. 20. Ait ergo, totam diei mer-
cedem pani eiusdem diei emendo necessariam fore. † Triticum ci- 21
bus est hominum, hordeo non vtuntur, nisi cum tritici magna penu-
ria est. Ideo in tritico doctrina elegans, & mysteriorum scripturæ
explicatio designatur, quæ hæreticis omnia turbantibus rara erit, &
quasi ad mensuram dabitur iis, qui in vinea Domini, idest, in cultu-
ra virtutum, laborauerint, pro mercede sui laboris, non quidem
quasi ex iustitia debita, sed quasi ex Dei misericordia, & benignita-
te concessa. Ac si dicat: Quidquid laborauerit, necessarium erit, vt
Deus laborem illum inspiciens, misericorditer eum à fame illa li-
beret. De hoc tritico, & de hac mensura dictum est Luc 12: *Quis pu-
tas est fidelis dispensator, & prudens, quem constituit Dominus supra fami-
liam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?* In hordeo, quod ma-
gis iumentorum cibus est, indicatur rudis, & aperta intelligentia do-
ctrinæ eius, quæ ad salutem necessaria est, & cuius multò maior co-
pia esse solet quàm altioris, & reconditioris eruditionis. Hæc est il-
Psal. 35. lorum iumentorum cibus, de quibus dictum est: *Homines, & iumen-
ta saluabis Domine*, idest, ignorantium, & vulgarium hominum. Hæc
quoque dabitur laborantibus in opere virtutum, & ab hæreticorum
turpitudine recedentibus. Sed tanta eius erit penuria, vt tres chœni-
ces denario veneant, id est, eodem pretio, quo Chœnix tritici, & quo
priùs multò plures Chœnices venibant. Tres autem dixit potiùs
quàm plures, vt ratio hordei ad triticum seruaretur, duplum enim,
aut triplum solet esse pretium tritici ad pretium hordei. † Significat 22
autem hæreticos tam vehementer aduersùs sanam doctrinam esse
pugnaturos, vt rari sint inter Christianos veritatis magistri, non so-
lùm altiorum mysteriorum, sed etiam humiliorum, & ad salutem
necessariorum, vt in hæresi Ariana contigit, cum rarissimi erant, qui
non essent veneno illius infecti. Et qui veram doctrinam accepturi,
& conseruaturi sunt, illi erunt, qui vitæ puritatem iuxta Euangelij
formam tenebunt, & hæreticorum scelera, & turpitudines execra-
buntur. Chœnix tritici vni dabitur, vnius enim cibus est Chœnix, id
est, rara erit, & paucissimis dabitur huiusmodi exactissima veritatis
cognitio, qualis in magistris esse solet. Tres Chœnices non vni dan-
tur, sed vni, & eius familiæ, vt singulis diuidat, prout licebit. Hordei
maior copia erit, quàm tritici, & pluribus dabitur, sed non nisi dena-
rio dabitur, id est, laboranti, vt dictum est, in opere virtutum, & eius
causa dabitur aliis, quibus ipse diuidet. Hieronymus in illud Ham.
8: Emittam famem in terram: *Mittit*, inquit, *Dominus famem in terram
super eos, qui terrena sapiunt, quando propter peccata populi doctrina defecit
in Ecclesiis.* Monentur ergo fideles vt diligenter mandata Dei custo-
diant, & in omnium virtutum studium, & opus incumbant, alioqui
fore vt temporibus diris hæreticorum erroribus facile capiantur,
iuxta quod à Paulo dictum est. 1. Tim. 1: *Habens fidem, & conscien-*

tiam

tiam bonam, quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt. Deinde Ecclesiæ spes erigitur, vt quamuis multas hæreses exoriri videat, & famem doctrinæ sanæ portendi, sciat non tantam fore, vt desint vnquam magistri Catholicæ veritatis, eius præsertim, quæ necessaria est ad salutem, iuxta Domini promissionem: *Et portæ inferi non præualebunt aduersus eam.* Mat. 16.

23 *Et vinum, & oleum ne læseris.* † Tyconius Hom. 5. & Primasius: In vino sanguis Christi, in oleo vnctio Chrismatis intelligitur. Sed mihi [quod etiam Andreæ Cæsariensi placuisse video] potiùs videtur Iohannes alludere ad vinum, & oleum parabolæ Dominicæ, quam retulit Lucas cap. 10. & quæ iam in ore omnium versabatur: *Et appropians*, inquit, *alligauit vulnera eius infundens oleum, & vinum.* In quo animarũ remedia à Christo relicta, & maximè sacramenta designantur. Quoniam igitur etsi hæretici pacem Ecclesiæ turbaturi essent, & doctrinam Euangelicam multis in regionibus deprauaturi, non passurus erat Deus vt sacramenta tollerẽt, & cœlestia medicamenta animarum: rectè vox auditur Dei Diabolo, qui equo nigro vehebatur, interdicentis, ne vinum, & oleum læderet. Vidimus patrum nostrorum memoria Lutherum, & posteà alios, qui vinum, & oleum, lædere voluerunt, & sacramentis Ecclesiæ bellum atrocissimum indixerunt, sed non est illis datum vt læderent, nec vnquam aliis dabitur. Ex quo cernimus furentem rabiem hæreticorum, & eorum principis Diaboli, non ampliùs posse lædere Ecclesiam, quàm concesserit Deus. † Si quærimus cur ad huius sigilli apertionem tertium animal, id est, homo, Iohãnem vocet, ea causa est, quod hæretici cum sint verè lupi rapaces, vt Dominus ait, veniunt ad nos in vestimentis ouium, idest, mansuetudinem, & humanitatem simulant, homines videri volunt, cum sint immanissimæ feræ. Vers. 6.

24

[Aut (vt ait Andreas) quia multi propter mentis imbecillitatem territi suppliciis impiorũ, aut certè fallaci hæreticorũ persuasione decepti à fide Christi recessuri erant, vt homines, quibus dictum est: *Vos autem sicut homines moriemini, & sicut vnus de principibus cadetis.*] Eo etiam tempore videntur hæretici potissimùm furere cœpisse, cùm Matthæus Euãgelium suum scripsit, anno videlicet, quadragesimo primo Domini, vt autor est Eusebius in Chronicis, cùm Apostoli per varias mundi regiones dispergebantur. Significatur ergo Iohanni non defuturos vnquam hæreticos Diabolo instigante, & quærente candorem Euangelicæ doctrinæ tenebris errorum suorum obscurare, sed neque vnquam in Ecclesia defuturos veritatis doctores. Ideo niger equus post rufum contra album exit, & vox de medio animalium auditur. Psal. 81.

Audiui vocem quarti animalis. Quartum animal est aquila, & ideo in huius sigilli apertione aliquid Iohanni indicandũ est, quod ad eum, & ad eius Euangelium pertineat, vt in reliquis vidimus. Vers. 7.

5 *Et ecce equus pallidus.* † Ioachim abbas, & eum secutus Cœlius Vers. 8.

Pannonius, existimant in equo pallido Agarenos significari. Et quãuis non satis explicant quid sit quod mors in equo pallido sedet, & eum sequitur infernus, quomodo etiam illi interfecerint quatuor partes terræ gladio, & fame, morte, & bestijs terræ: pulchrè hæc expositio hærebat cum præcedentibus, vt post Christianorum persecutores, per quos Diabolus profectum Euangelij impedire nitebatur, post hæreticos, quorum opera ad idem vsus est, Agareni iungerentur, qui multas orbis prouincias occuparunt, & Christiani nominis capitales semper hostes fuerunt. Itaque facilè mihi eorum sententia probata esset, haberémque quomodo illa explicarem, quæ ipsi fere inexplicata reliquerunt. Sed hoc me vnum maximè mouet, quod si ita exponamus, nihil ad quartum animal hæc visio pertinet, sicut reliquas tres ad tria præcedentia animalia pertinere demonstrauimus, nec erat cur quartum animal potiùs ad hæc videnda Ioannem vocaret, quàm ad sequentium sigillorum apertionem, ad quam tamen à nullo iam animali vocatur. † Quare omnino hoc vi- 26
detur esse intelligendum de calamitate aliqua insigni, quæ ante Iohannis mortem, aut paulò post Ecclesiæ aduenerit. Illam autem Agarenorum calamitatem quæ magnam Ecclesiæ partem deuastauit, in equo nigro significatam esse arbitror, nam Ecclesię vehementem tristitiam, & multis in locis magnam sanæ doctrinæ penuriam inuexit. Videntur ergo hæc omnia referenda ad tertiam persecutionem Christianorum, quam commouit Traianus, quæ fuit immanis, & in qua innumerabilis multitudo Christianorum occisa est, vt ex Plinio, & ex Eusebio ostendimus cap. 3. nu. 23. & 24. vt equus pallidus sint Traianus, & eius crudelitatis ministri, qui ferro, & fame, & bestiis Christianos occiderunt. Mortui siquidem pallent, & vulgare epitheton mortis est, Pallida, quod pallidos reddat. Illi etiam pallent, qui diuturnam famem pertulerunt. Vnde illud,

3. Aene. *--- Et pallida semper*
Ora fame.

Pallidus itaque equus est, quòd pallorem ex morte & fame inducat. Super eum sedet Mors, quæ per hos plurima Christianorum millia occidit, cui verè, & propriè potestas data est super quatuor partes terræ, idest super Christianos vbique gentium degentes, & per orbem totum diffusos, sicut cap. 5. legimus: *Et ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.* † In- 27
fernus autem sequitur equum pallidum, non deuoraturus quos ipse occideret, sed ipsum, qui occidebat, idest, Christianorum persecutores, qui imperatoris potentia freti impunè se putabant sæuire in Christianos, quasi nemo esset, qui eorum cædes curaret. [Victorinus: *Cum enim dicit: Et infernus sequitur eum, idest, expectat deuorationem animarum multarum impiarum.* Quare rectè Infernus equum insequitur, vt significetur non deseri à Deo, neque contemni Christianos,

vt

vt Gentiles putabant, ſed æterna ſupplicia manere, ac ſequi eorum violatores,& interfectores, quæ nullo modo effugere valeant, quãuis fortes, & potentes. Quod ſimiliter de reliquis tyrannis, ac perſecutoribus vſque ad finem ſæculi futuris intelligendum eſt. Atque hoc illud ipſum eſt, quod paulò aliter dictum eſt ab Iſaia. cap. 5: *Propterea dilatauit infernus animam ſuam, & aperuit os ſuum abſque vllo termino, & deſcendent fortes eius, & populus eius, & ſublimes, glorioſique eius ad eum.* Ponitur ergo Infernus poſt equum pallidum potiùs quàm poſt rufum, & nigrum, propter ſuperbiam, & potentiam, & fortitudinem tyrannorum, & regum, qui neminem in terra timebant, nec putabant, ſibi quidquam mali imminere, & quia tunc Chriſtiani maximè videbantur & Deo & hominibus inuiſi cum talia patiebantur. [Andreas Cæſarienſis (quod etiam ab Aretha relatum eſt) hæc omnia refert ad infinitam penè ſtragem eorum, qui Chriſtianos perſequebantur Maximino imperatore, de qua multa ſcripſit Euſebius lib. 9. Hiſt. Eccl. cap. 8. quem idem Andreas teſtem citat. Sed præter quam quod oſtendendum erat quinam eſſet equus pallidus, & quomodo ab equite ſecerneretur, ſicut nos in his quatuor equis fecimus, quorſum quartum animal Iohanni dicit, *Veni, & vide*, cum illud poſt annos multos futurum eſſet, nec magis ad quartum animal pertineret, quàm reliqua, quę poſteà prædicuntur? Quare ſine dubio proximum eſt quod eum videre iubet.

Illud moleſtius, quod vbi nos legimus: *Et data eſt illi poteſtas ſuper quatuor partes terræ interficere gladio, &c.* In Græco eſt, ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, id eſt, *Super quartam partem terræ*, ſubauditur enim μέρος, id eſt Partem. Atque ita habent emendatiſſimi quique Græcorũ codicum omnes, quos videre potui, & Andreas, & Arethas, & ex Latinis Primaſius. Contra Latini tam typis excuſſi, quàm manu ſcripti vetuſtiſſimi, conſtanter habent, *Super quatuor partes terræ*, Nec dubito quin noſter Interpres, (qui & antiquiſſima, & caſtigatiſſima exemplaria ſequi ſemper ſolet) legerit in ſuo εἰς τὰ τέσσαρα τῆς γῆς, id eſt, *Super quatuor partes terræ*: nec enim potuit in apertiſſimorum verborum
28 verſione labi. † Quod ſi quis Græcorum codicum, quos nunc habemus, lectionem ſequi velit (quam ego minus probabilem, ac minùs ſequendam cenſeo) nec id nos a priori noſtra explanatione dimouebit: dicemus enim quartam partem terræ interfectam fuiſſe in perſecutione Traiani gladio, & fame, & morte, & beſtijs, quia tot Chriſtianorum millia in omnibus Romani imperij prouincijs cæſa ſunt, vt ſi omnes ſimul numerarentur, quarta eſſet pars hominum qui in prouincijs illis degebãt. Quod minùs mirum videbitur, ſi ea in memoriam reuocemus, quæ de hac perſecutione diximus ca. 3. n. 23. & 24. Aliter etiam interpretari poſſumus, ídque mollius, & creditu facilius videbitur, datam eſſe illi poteſtatem *ſuper quatuor partes terræ*, quia vrbes, in quibus Chriſtiani per omnes prouincias diſperſi habitabant, & in quibus perſecutio graſſata eſt, ſi in vnum

coirent, quarta pars essent, terræ, id est, Romani imperij, aut terrę illius, quæ Romano imperio parebat: ita enim nunc quidem terra accipienda est. Sicut Isai. 13. scriptum est: *A summitate cœli Dominus, & vasa furoris eius, vt disperdat omnem terram*: intelligit autem omnem terram Babylonis, de qua loquebatur, vt exponit Hieronymus. Qui Regula. hoc etiam addidit: *Idioma est sanctæ Scripturæ: vt omnem terram, illius significet prouinciæ, de qua sermo est, &c.* Siue ergo legas: *Super quatuor partes terræ,* Christianos intelligemus per omnes Romani imperij prouincias dispersos: siue, *Super quartam partem terræ*, aut eosdem, aut eorum vrbes, si in locum vnum congregarentur, significari dicemus.] Sed quorsum, inquis, nunc hāc persecutionem prædicit, cùm iam in equo rufo omnes Ecclesiæ persecutores fuerint indicati? Dicendum, sanè in equo rufo non tyrannos significari, sed cognatos, & amicos Christianorum, & vicinos populos, qui cum antea fœdere essent, & amicitia cum illis copulati, simulátque facti sunt Christiani, in eos hostiliter sæuire cœperunt. Quod potest ex ipsis verbis intelligi: *Et datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant.* Pacem tollit, quia inimicitias in eis efficit, qui amicè, & pacificè viuebant. In equo autem pallido dicemus & Traianum cum suis ministris, & ceteros Ecclesiæ persecutores futuros designari, qui vbique persecuturi erant Christianos, & consumpturi gladio, & fame, & morte, id est, alijs quibuscunque mortis generibus, & bestijs terræ, quibus sæpe obiecti sunt martyres, & in hac Traiani persecutione Romæ Beatus martyr Ignatius leonibus traditus est laniandus. [Fame autem dicit multos fuisse interfectos, quia annona multis tollebatur, & in carceribus alij fame peribant, & tot cadauerum fœtore infectus aër pestem viuentibus inducebat.] † Cōueniunt autem omnia optimè, nam prima persecutio, quam Nero induxit, iam transierat, siquidem tempore Domitiani scribebat hæc Apostolus, secunda Domitiani ferè etiam finiebatur, tertia paulò post incipienda erat tempore ferè ipsius Apostoli. Deinde ordine exeunt equi, nam primi Christianorum persecutores, & qui primi Euangelij cursum inhibere conati sunt, consanguinei Christianorum, & populares, & vicini populi fuerunt. Deinde pseudoapostoli, id est, hæretici, & omnes à Christiana religione recesserunt, quos equus niger significauit: deinde tyranni, qui varijs tormentorum generibus nomen Christianum delere conati sunt, & in equo pallido intelliguntur. Cum hoc sensu conuenit optimè quod sequitur: *Et cum aperuisset sigillum quintum, vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, &c.* Nam Traiano imperatore innumera martyrum millia ceciderunt in omnibus prouincijs terræ, quos Iohannes vidit subtus altare vindictam à Deo petentes de interfectoribus suis. 29

Vidi subtus altare animas interfectorum. † Iam hic à nullo quatuor animalium vocatur, quoniam hoc, & quæ deinceps narraturus est, nec ad tempora Euangelistarum, neque ad animalia, quibus illi significati 30

cati ſunt, pertinent, ab alio autem vocari non erat neceſſe, quia erat
per ſe ſatis alacer ad videndum, & ad audiendum. Occaſio huius vi-
ſionis fuit vt paulò antè diximus innumerabilis martyrum multitu-
do, quam ſub Traiano occidendam eſſe ſignificauit, quorum voces
audiuit: vt forti atque inuicto animo tam illo, quàm futuris tem-
poribus certarent Chriſtiani, & magnitudinem præmiorum con-
templantes, nullis tyrannorum tormentis cederent.

Hunc locum celebriorem reddidit beati patris Bernardi diſpu- Bernardi ſententia de animabus interfectorum ſubaltari.
tatio, qui Sermone ſecundo, tertio, & quarto, in Feſto omnium
Sanctorum, multa de illo dixit, exiſtimauítque Iohannem do-
cere animas Sanctorum futuras quidem in cœlo, & aſpectu huma-
nitatis Chriſti fruituras, ſed non tamen apertè Deum viſuras, ſicuti
eſt, donec corpora recipiant, & ſimul cum omnibus electis conſum-
31 mata felicitate potiantur. † Hoc ita ex verbis Apoſtoli colligit, ma-
ximè in Sermone 4. in quo pleniùs & explicatiùs loquitur. Iohan-
nes videt ſubtus altare Dei animas ſanctorũ martyrum, non vidit
ſuper altare, ſed ſubtus altare. Altare eſt corpus Domini Saluatoris.
Credo autem, inquit, *quod & ego ſuper hoc ſenſum eius habeam, præſertim
cum audiam eum in Euangelio promittentem: Vbicumque fuerit corpus, ibi* Luc. 17.
congregabuntur, & aquilæ. Aquilæ congregatæ ad corpus Domini *ſunt animæ,
quæ ſub altari, id eſt, ſub Chriſti humanitate, nunc feliciter quieſcunt. Quæ po-
ſteà ſupra altare exaltabuntur viſione, & contemplatione* Diuinitatis, *quæ di-
gnitate præſtat humanitati.* Sermone tertio hoc probat ex eo, quod
precantur: *Vſquequo Domine ſanctus, & verus, non iudicas, & non vindi-
cas ſanguinem noſtrũ de iis, qui habitant in terra?* Quod non ex cupiditate
vindictę dicũt, ſed ex deſiderio reſurrectionis, & glorificationis cor-
porum ſuorum. Deinde ſequitur: *Et datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ, &
dictum eſt illis, vt requieſcerent adhuc tempus modicum, donec compleantur
32 conſerui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi ſunt ſicut & illi.* † Accepe-
runt iam ſingulas ſtolas, ſed nõ veſtientur duplicibus, donec veſtia-
mur & nos, quomodo de patriarchis, & de prophetis ait Apoſto- *Hebr. 11.*
lus: D*eo melius aliquid prouidente pro nobis, vt non ſine nobis conſumma-
rentur.* Et ante hæc verba ait: *Neque enim præſtari decet integram beati-
tudinem, donec ſit homo integer, cui detur, nec perfectione donari Eccleſiam im-
perfectam, &c.*

Aduerſus hanc ſententiam [in qua olim fuerunt Tertullianus li-
bro 4. in Marcionem, poſtea Vigilantius, vt in libello contra eum
edito autor eſt Hieronymus, & Gręci: vt eſt in prima Seſſione Con-
cilij Florentini, & noſtra ætate Lutherus, & Caluinus: & in qua (niſi
attentè legantur, & accuratè explicentur: videbuntur fuiſſe Irenæus
ad calcem libr. quinti. Origenes Hom. ſeptima in Leuit. Hilarius in
Pſalm. centeſimum trigeſimum octauum Ambroſius libr. 2. de cain,
& Abel, cap. ſecundo. & in libro de Bono mortis, cap. decimo. &
multi alij ex veteribus Patribus:] hoc quidem loco diſputandum
non eſt, cùm iam hoc tempore hæretica declarata ſit ab Eccleſia,

in Extrauagante Benedicti vndecimi,[cuius initium est, Benedictus Deus:]& in Concilio Florentino in literis vnionis in fine ipsius. De qua re eruditè disputauit Alfonsus Castrus lib. 3. Contra hæreses. V. Beatitudo, Hæresi. 6.[Vbi totam refert Extrauagantem, & noster Robertus Bellarminus in primo Tomo suarum Controuersiarum, Controuersia septima, in sex prioribus libri primi capitibus tanta copia, & eruditione, támque grauiter, & acutè de ea egit, vt & superiores vicerit, & posteà disputaturis omnem laudem præripuisse videatur.] Id tantùm dicendum est, quod loci huius expositio exigit, nequaquam ex verbis Iohannis confici posse quod Bernardus voluit, vt ex singulorum explanatione intelligetur.

Altare quodnã hoc sit.

† Sed id primò quæritur, quodnam sit hoc altare, sub quo Apo- 33
stolus animas vidit interfectorum. De quo inter autores magna dissensio est. Quidam Christum esse volunt, vt Haymo, Anselmus, & alij nõnulli. Quibusdam magis placet similitudinem hic sumi ab altari thymiamatis, vt Victorino, Bedę, Primasio. Nec desunt, qui ad altare holocaustorum alludi putent, vt Arethas, quoniam in eo sacrificia immolabantur. Quod libentiùs dicerem, si Iohannes animas vidisset super altare, vbi hostiæ ponebantur: at vidit sub altari. Vt ergo hoc quantùm licebit, explicemus, sciamus antiquissimam esse fidelium cõsuetudinem, vt corpora martyrum in Ecclesijs, quas illis dicabant, aut in alijs sub altari sepelirentur, vt hodie videmus in reliquijs Apostolorũ Petri, & Pauli, Philippi, & Iacobi, Simonis, & Iudæ, Matthiæ, & Sebastiani, & aliorum martyrum, atque sanctorum, tam Romæ, quàm alijs in vrbibus. Quod si tunc fortè nulla erat Ecclesia, certè cum primùm licebat, sub altari reliquias collocabãt. Vnde factum est vt ad altarium cõsecrationem semper reliquię sanctorum adhibeantur, vt videre licet in Pontificali Romano. † Paran- 34
tur enim priùs reliquiæ, & deferuntur ad altare, in quo est factum sepulchrum ad reliquias custodiendas, & pontifex pollice chrismate intincto cruce signat quatuor angulos sepulchri, dicens: *Consecretur, & sanctificetur hoc sepulchrum in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, Pax huic domui.* Inde etiam accedentes ad altare veteri Ecclesiæ consuetudine dicimus: *Oramus te Domine per merita sanctorum tuorum, quorum reliquiæ hic sunt, &c.* † Huius consuetudinis me- 35
minit Hieronymus aduersus Vigilantiũ, ironicè in eum loquens. Malè facit ergo Romanus episcopus, qui super mortuorum hominum Petri, & Pauli, secundùm nos, ossa veneranda, secundùm te, vilem puluisculum, offert Domino sacrificia, & tumulos eorum Christi arbitratur altaria. Sub altari igitur videt (vt apparet) Ioannes animas martyrum, quoniam ibi erant eorum corpora clamantia, & vindictam à Deo petentia, quomodò paulò post exponemus. Ita intellexit Augustinus Sermone vndecimo de Sanctis, vbi hæc ipsa verba Apocalypsis exponens ait: *Rectè sub altari iustorum animæ requiescunt, quia super altare corpus Domini offertur. Nec immeritò illic iusti vindi-*

Corpora martyrum sub altaribus sepeliebantur.

ctam

ctam sanguinis postulant, vbi etiam pro peccatoribus Christi sanguis effunditur. C*onuenienter igitur, & quasi pro quodam consortio, ibi martyribus sepultura decreta est, vbi mors Domini quotidie celebratur. Non immeritò, inquam, consortio quodam illic occisis tumulus constituitur, vbi occisionis Dominicæ membra ponuntur, vt quos cum Christo vnius passionis causa*
36 *deuinxerat, vnius etiam loci religio copularet, &c.* † Pontifex etiam, vbi reliquias in sepulchro altaris collocauit, cum clericis canit, vt est in Pontificali: *Sub altare Dei sedes accepistis, intercedite pro nobis ad Dominum Iesum Christum.* [Ab hoc altari Apostolus Metaphoram desumit,] vt quoniam in terra martyrum corpora sub altari requiescunt, inde locus in cœlo designatus martyrum animabus vt in eo quiescant, eodem nomine appelletur, etsi sub nullo altari sit. Quemadmodum cubile solet appellari requies beatorum à cubili corporum ducta similitudine, vt Psalm. 149: *Exultabunt sancti in gloria lætabuntur in cubilibus suis.* Et sinus Abrahæ interdum à sanctis patribus dicitur locus, in quo nunc sancti quiescunt in cœlo, quoniam ante mortem Christi ita dicebatur Limbus, in quo purgatæ animæ manebant. Et fortasse ad hoc potiùs respicit quod pontificem canere diximus collocatis reliquijs in altari, ait enim statim: *Exultabunt san-*
37 *cti in gloria.* Ita etiam intellexisse videtur Hieronymus, qui in illud Isai. 6: *Et volauit ad me vnus de Seraphim, & in manu eius calculus, quem forcipe tulerat de altari.* ait: *Quod autem altare, sub quo animæ martyrum sunt, videatur in cœlo & Iohannes in Apocalypsi loquitur, &c.* [Nec dubitare licet altare hoc in cœlo esse, quoniam de his ipsis, quibus datæ sunt stolæ albæ, posteà idem Apostolus ait capit. 7: *Stantes ante thronum, & in conspectu Agni amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum.* Et posteà: *Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.* Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius, & qui sedet in throno, habitabit super illos.] Quare cùm Apostolus ait: *Et clamabant voce magna dicentes, &c.* Pro quo non est in Græco λέγουσαι, vt ad animas referatur, sed λέγοντες, interfectos ipsos dicere intelligimus, dixit enim: *Vidi subtus altare animas interfectorum.* Aliena ergo est Bernardi interpretatio altare esse corpus Christi & sub altari esse animas, quia non nisi humanitatem vident. Nam si quid cogeret altare ita interpretari, in promptu erat dicere, animas esse sub altari, quia sub Christi pedibus sunt, id est, beatitudinem habent longè illius beatitudine inferiorem. [Ad eius rationem mox respondebimus nu-
38 mer. 46.] † Illud etiam non est prætermittendum, quosdam codices olim habuisse: *Vidi subtus altare Dei*, ita enim legit Primasius, & Augustinus Serm. 11. de sanctis citat: *Vidi sub ara Dei animas occisorum*, & Gregorius in Psal. 4 pœnitentiæ: *Vidi sub altari Dei*. Ita etiam citant passim scriptores, & ita habent verba Pontificalis, quæ supra retulimus. Sed neque in codicibus Græcis legitur, *Dei*, nec apud Andream, aut apud Aretham, nec in Latinis codicibus, neq; apud Gre-

gorium. 2.Mor. cap. 5. quare non est cur addendum censeatur, præsertim cùm nihil faciat ad sensum.

Vers. 9. *Propter verbum Dei.* Quia publicè, & intrepidè Christum confitebantur, διὰ τὸν λόγον, vt capit. 1: *Qui testimonium perhibuit verbo Dei.*

Vers. 9. Habere testimonium. *Et propter testimonium, quod habebant.* Aliud est testimonium reddere, quod est confitentium Christum, aliud, testimonium habere, quod est eorum, de quibus alij testimonium reddunt. 1.Tim.3. *Oportet autem & illum testimonium habere bonum ab ijs, qui foris sunt.* Et capite quinto: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimonium habens.*† Sensus ergo est. Propterea 39
quod omnes testabantur eos esse Christianos: [quo nomine infidelibus inuisi erant.] Apocal. 12: *Et iratus est draco in mulierem & abijt facere prœlium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata* Dei, *& habent testimonium Iesu Christi.* Dicitur etiam habere testimonium Iesu is, qui habet in se aliquid quo palam testatur Iesum esse filium Dei, & redemptorem, ac Dominum omnium, vt qui fidem habet, qui Baptismum suscepit. Apoc. 19: *Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora.* Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ, Id est, Quicunque habent spiritum prophetiæ, habent in se testimonium Iesu, quoniam prophetia nunc non datur nisi credentibus in Iesum, vt de eo testimonium reddant. Quare cum dixit: *Et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu*, perinde est ac si diceret: Et fratrum tuorum, qui simile tecum testimonium habent, id est, prophetę sunt, vt tu. Ideo cap. 22. dixit: *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum.* Ideo etiam addidit ca. 19: *Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ.* Denique omnes, qui iuxta præscriptum legis Dei viuunt, habent testimonium Iesu: atque ideo ait continuò cap. 22: *Et eorum, qui seruant verba libri huius.* Et quod citauimus ex ca. 12: *Qui custodiunt mandata* Dei, *& habent testimonium Iesu Christi.* Atque hic posterior sensus aliquantò mihi aptior videtur.

Vers. 10. Magnus clamor. *Et clamabant voce magna.*† Gregorius 2.Mor.ca.6. hunc locum ex- 40
ponens ait: *Magnus quippe earum clamor magnum est desiderium. Tantò enim quisque minus clamat, quantò minus desiderat, & tantò maiorem vocem in aures incircumscripti spiritus exprimit, quātò se in eius desiderium plenius fundit. Animarum igitur verba ipsa sunt desideria. Nam si desiderium sermo non esset, Propheta non diceret:* Psal. 9. *Desiderium cordis eorum audiuit auris tua, &c.* Causa huius rei est, quod vt homines clamore magno solent excitari ad concedendum quod petitur, sicut aiunt Apostoli Matth. 15: *Dimitte eam, quia clamat post nos:* ita Deus magno desiderio exoratur. Hinc Exo. 14. cum nullum verbum Mosis audiatur, scriptum est: *Dixitque Dominus ad Moysem: Quid clamas ad me?*

Vers. 10. *Vsque quò Domine sanctus, & verus.* Noster interpres casus ita reliquit, vt erant in Gręco, vt solet sæpè. In Græco autem Vocatiui sunt more Atticorum, qui eos similes Nominatiuis faciunt, Quale est il-

lud

Iud quod Græcis verbis Ecclesia canit in Parasceue Paschæ, ἅγιος ὁ θεός, ἅγιος ἰσχυρὸς ἅγιος ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς. Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis miserere nostri. Possunt etiam Græca ita verti: *Vsquequo tu, qui Dominus es, & Sanctus, & verus, &c.* Vel, vt vertit
41 Erasmus. Vsquequo Domine, qui sanctus es, & verus.† Quid sit Sanctus, & verus diximus, cap. 3. numer. 15. Sunt autem aptissima, ad id quod nunc agunt, epitheta. Quasi dicant: Tu, qui autor es, & amator sanctitatis, & impietatẽ execraris, tu qui constans es, & verax in promissis tuis, & multa sanctis tuis promisisti, quomodò pateris exultare tyrannos, & sanctorum persecutores? Cur non iustitiæ tuæ pœnas debitas dant?

Non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum. Cur tot scelera ad iudicium tuum non vocas, vt eorum autores seuerissimè punias, & tot cædes nostras vindices? Sed quæritur, quomodò nunc sancti vindictam de interfectoribus suis petant, quos amare, vt proximos, debebant, & quos amarunt, ac pro illis in ipsis etiam cruciatibus sæpe orauerunt? absit enim vt facti sint vita feliciore crudeles. Quæstio facilè solueretur, si in animabus martyrum clamantibus, martyros ipsos intelligamus, clamare enim dicerentur martyres occisi, quia ipsa eorum corpora cruore conspersa, & grauissimis cruciatibus affecta vltionem à Deo petunt de impijs interfectoribus. Sicut dictum est Genes. 4: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Et capit. 18: *Clamor Sodomorum, & Gomorræorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis. Descendam & videbo vtrùm clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint.* Tyconius Hom. 6: *Et licet animæ Sanctorum in paradiso sint, tamen quia sanguis Sanctorum super terram funditur, sub ara clamare dicuntur, sicut illud est: Sanguis fratris tui clamat ad*
42 *me de terra.*† Si autem animas propriè accipiamus, vt verè accipiendæ sunt clamare martyres dicamus, quia ipsorum animæ clamant: Augustinus eadem quæstione proposita ita respondet Serm. 59. de Tempore, & libr. 1. de Serm. Domini in monte, ca. 45. martyres nequaquam contra homines petere, sed contra regnum peccati, quo regnante tanta perpessi sunt, optaréque vt euertatur hoc regnum peccati. Ad cuius euersionem nititur Apostolus dicens: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore. Destruitur autem*, inquit, *& euertitur peccati regnum partim correctione hominum, vt caro spiritui subijciatur, partim deprauatione perseuerantium in peccato, vt ita ordinentur, vt iustis cum Christo regnantibus molesti esse non possint, &c.* Quo in loco vitiosè legitur, *Deprauatione*, etiam in nouis codicibus à Christophoro Plantino excussis pro *Damnatione*, vt legitur libr. 1. de Ser. Domini. ca. 45. Sermone vero. 11. de Sanctis, respondet sanctos in conspectu creatoris sui consistentes, & voluntatem eius videntes hoc petere, quod Dominũ vident velle. Deinde ait: *Petunt autem vindictam de inimicis duobus modis, & hoc causa caritatis: vt scilicet qui ad vitã æternã prædestinati sunt, cõuertantur à malo ad bonũ: qui verò præsciẽte Deo dãnandi sint,*

Vers. 10. Sancti quomodò vindictam petant.

Rom. 6.

moriantur: & peccare desistant vt per hoc minorem pœnam in inferno habeant, vbi vnusquisque secundum qualitatem operum sustinebit magnitudinem pœnarum. Petunt autem de reprobis vindictam, quia optant venire diem extremi iudicij, & resurrectionem suorum corporum præstolantur, &c. † Hoc au- 43
tem illud idem est, quod Serm. 59. de Tempore dixit, petere eos vt euertatur regnum peccati, quod extremi iudicij tempore fiet, cùm plenè illud implebitur: *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Similiter ad eamdem quæstionem respõdet Gregorius. 2. Mor. ca. 6. *Quid est enim,* inquit, *animas vindictæ petitionem dicere, nisi diem extremum iudicij, & resurrectionem extinctorum corporum desiderare?* Et paulò post: *Quomodo dicuntur vindictam desiderare, quas & voluntatem Dei certum est, & ea, quæ futura sunt, non ignorare? Sed in ipso positæ ab eo aliquid petere dicuntur, non quòd quidquam desiderent, quod ab eius voluntate, quem cernunt, discordat: sed quò Deo mente ardentiùs inhærent, eò etiam de ipso accipiunt vt ab ipso petant quod eum facere velle nouerunt. Discordarent ergo à voluntate conditoris, si quæ eum velle vident, non peterent, &c.* † Eadem est 44
responsio Primasij, Bedę, & Ambrosij, petere sanctos diem iudicij, vt veniat, quo sciunt & malos esse puniendos, & se immortalia corpora esse accepturos, docéntque hanc vindictæ petitionem minimè aduersari caritati, quandoquidem qui iubemur orare pro persequentibus, & calũniantibus nos, in eodẽ Domini sermone iubemur etiam dicere: *Adueniat regnum tuum.* Anselmus, & Haymo autore non indicato verba Augustini retulerunt ex Sermone. 11. de Sanctis. Et verum esse quod hi patres dicunt, ex verbis sequentibus intelligitur: *Et dictum est illis, vt requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, &c.* ac si diceretur tunc etiam faciendum esse quod petunt, vt euertatur regnum peccati, & mali puniantur. Verùm hoc illis addere possumus, & ita licet respondere quæstioni. Alia ratio est de iustis in hac vita certantibus, alia de iis, qui iam cum Christo regnant coronati. In hac vita audiunt: *Diligite inimicos vestros, benefacite ijs, qui oderunt vos, orate pro persequentibus, & calumniantibus vos,* vt & ita ab odio longissimè arceantur, & se ipsos in re difficillima vincant, coronámque sibi gloriosissimam comparent. † At beatis qui nec o- 45
dio affici possunt, neq; à Dei voluntate declinare vllo modo queunt, [nihil de inimicorũ dilectione pręcipitur:] sed rectè optare possunt, & petere vt inimici, & impij puniantur, nisi pœnitentiam egerint, quoniam id Deo gratum esse vident. Atque ideo nullo modo reprehenduntur quasi contra caritatem petentes, aut eis, quod petunt denegatur, sed tantùm differtur donec impleatur numerus electorum, vt statim exponemus. Nec mirum est hoc beatis licere, cum liceat etiam in hac vita iustis similiter optare, & petere, [si viscera caritatis induant, & omnem inimicitiæ, ac maleuolentiæ sensum deponant, instar beatorum,] vt explicat S. Tho. 2. 2. Q. 25. A. 6. ad. 3.

Psa. 109. Matt. 6. Matt. 5.

Vers. 11. *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ.* Cetera, quæ hactenus exposuimus, satis constitit nullo modo fauere sententiæ Bernardi, hæc autem vel

maximè

maximè adurſantur, quoniam omniū conſenſu ſtola alba, quæ nunc ſingulis datur, eſt gloria animæ. Auguſt. ſermon. 11. de Sanctis: *Per ſtolas albas debemus intelligere mercedem Baptiſmi, præmium martyrij, mercedem æternorum, & gaudium cæleſtis patriæ. Habent ergò ante reſurrectionem ſancti ſingulas ſtolas, quia in ſola anima adhuc æternis beatitudinibus perfruuntur; poſtea autem accepturi ſunt binas, quando receptis corporibus immutabiles erunt in anima, & incorruptibiles in corpore.* De hoc Iſaias: *In terra ſua duplicia poſſidebūt &c.* Gregorius in expoſitione 4. Pſal. Pœnitentialis in illud: *Auditui meo dabis gaudium.* Eadem Iſaiæ verba refert, & ait: *Quid namque eſt ſingulas illis ſtolas albas tribuere, niſi animabus eorum beatitudinis æternæ immortalitatem conferre? Quid verò eſt, donec electorum numerus impleatur requieſcere, niſi futuræ reſurrectionis gloriam expectare? In qua nimirum iterum ſingulas ſtolas albas accipient, quia immortalia, & incorruptibilia corporum ſuorum veſtimenta ſument.* Horum Patrū non ſolùm ſequuntur ſenſum, ſed verba ferè vſurpāt, Beda, Ambroſius, Haymo, Anſbertus. Ita & Anſelmus exponit. Porrò ſtola apud Latinos propriè matronarum veſtis eſt ad talos vſque demiſſa: apud Græcos verò etiam eſt virorum. Fatemur igitur libenter Bernardo ſanctos non eſſe induēdos duplicibus donec veniat reſurrectio omnium, antequam corpora non recipient: nec dandam eſſe integram beatitudinē, id eſt, animæ ſimul, & corporis, niſi integro homini, & perfectæ Eccleſiæ: Verùm, hinc nullo modo colligi poteſt non accipere eos beatitudinem animæ antè reſurrectionem. [Atque hunc in modum ſunt verba Patrum interpretanda, qui negare videbantur animas ſanctorum ante diem iudicij viſione Dei frui. Idque ex illorum dictis aliis in locis intelligi poteſt: quod quoniā nec huius loci eſt, & à noſtro Bellarmino diligentiſſimè factum eſt in eodem libro primo Controuerſiæ ſeptimæ, cap. 3. 4. & 5. nobis ſatis erit digitum, vt aiunt, ad fontes intendiſſe.] Stolæ albæ. Iſaiæ 61. Stola.

47 *Et dictum eſt illis vt requieſcerent tempus adhuc modicum.* † Auguſtinus ſer. 11. de Sanctis: *Dictio iſta inſpiratio eſt Diuina, quæ mentibus eorum deſiderantibus diem iudicij immittitur virtus patientiæ, vt patienter ferant omnia, expectantes numerum illorum, qui ſimiliter interficiendi ſunt pro Chriſto cum eis poſtmodùm regnaturi, vt qui deſiderant recipere ſua corpora, gaudeant ex numero colligendorum fratrum. Tali modo loquitur Deus omnipotens ſanctis, veluti quilibet paterfamilias habens multos filios, ſingulisque de agro reuertentibus, & rogantibus, vt cibum ſibi tribuat, reſpondet: Refectio quidem veſtra parata eſt, ſed expectate fratres veſtros, vt cum in vnum poſiti fueritis, omnes in commune comedatis, &c.* In his verbis quod ait Auguſtinus: Immittitur virtus patiētiæ, nihil aliud eſt, quā iubetur patienter expectare: nā, etſi optabāt malos puniri, cōtinuò Deo iubēti acquieſcūt. Verſ. 11. An hæc reſponſio ſatiſfaciat petitioni martyrum.

48 † Sed quæritur quid ad petitionem martyrum faciat hæc reſponſio, ſiquidem illi neque de die iudicij quidquam dixerant, nec diem illum expectari opus erat, quia vltionem tātùm petunt de iis, à quibus ipſi occiſi ſunt, nō de illis, à quibus alij poſtea erant occidendi,

qui ſatis puniri poterant fame,& ferro,& incēdio, ac denique damnatione perpetua animarum. Reſpōdeo, ſanè his pœnis ſanguinem martyrū non ſatis vindicari:oportet enim vt eorū tortores maxima, eadémque publica,atque perpetua ignominia notentur,& vt membra ipſa,quæ martyres excarnificarūt,ſempiternis ignibus cruciāda tradantur.Vindictæ etiam pars eſt,vt martyrum corpora,in quæ illi crudeliter,& ignominioſè ſæuierūt, immortalia videāt,& ipſo ſole fulgentiora,quò magis cruciētur. Hæc autem, antequam compleatur numerus electorū,fieri non poſſunt.Itaq; temporalibus calamitatibus,& damnatione animarum paulatim puniri incipiunt, ſed integrum,& perfectum ſupplicium in vltimum iudicij diem corā vniuerſa angelorū, & hominum multitudine ſumēdum reſeruatur. Verùm obiiciet adhuc quiſpiam, ſaltem non rectè, & propriè reſponſum eſſe martyribus. † Videbatur enim reſpōdendum:Fiet quidem 49
quod petitis,ſed antè iudicij diem non fiet,quo tam vos,quàm occiſores veſtri reſurgetis, & vos glorioſa veſtra corpora recipietis, illi ſuis receptis flammis tradentur æternis. Quorſum igitur reſpondetur: *Donec compleantur conſerui eorum,& fratres eorū,qui interficiendi ſunt, ſicut & illi?* Reſpondeo, martyres, etſi de ſuis tantùm perſecutoribus loqui videātur,de omnibus tamen ſanctorum perſecutoribus loqui: neque enim vindictæ ſuæ cupiditate incenſi hoc petunt, ſed optantes euerti regnū peccati, vt ex Auguſtino diximus, & Deum in omnibus regnare,ac neminem relinqui, qui pietati aduerſetur, & religioſam vitam impediat. Quare eleganter illis reſponſum eſt, *vt requieſcerent tempus adhuc modicum,* id eſt,vt paululùm expectarent,ſemper enim in Scriptura parum dicitur quod vſque ad diem iudicij ſupereſt, quoniam poſt illum ſupereſt æternitas. Nec dictum eſt, vt quieſcerent vſque ad diem iudicij,ſed magis propriè,donec expleatur numerus futurorum martyrum, qui certè, ſi regnū peccati euerteretur,& impij penitus extinguerentur,nulli eſſent:quis enim martyres cruciaret,& occideret?. † Verùm,mali nō ſolùm propter mar- 50
tyres tolerantur, ſed etiam propter ceteros electos, ſicut ait Auguſtinus in Pſal. 54. ad initium: *Ne putetis gratis malos eſſe in hoc mundo,& nihil boni de illis agere Deum. Omnis malus aut ideò viuit vt corrigatur, aut ideò viuit,vt per illum bonus exerceatur.* Quare ſatis aptè intelligere poſſumus,cum dicitur: *Donec compleantur conſerui eorum,* reliquos electos ſignificari,qui martyres futuri non ſunt,in fratribus autem occidendis, martyres.

Verſ. 12. *Et ecce terræ motus magnus factus eſt.* Arethas auctor eſt plurimos Græcorum expoſitorum ſenſiſſe hæc, quæ in ſexto ſigillo apparent ad tēpora Antichriſti pertinere. Idem Latinis viſum eſt. Victorinus: *Factus eſt terræ motus magnus, ipſa eſt perſecutio nouiſſima.* Eadē verba ſunt apud Tyconium Hom. 5. & 6. apud Primaſium, Bedam, & Anſbertū, & Haymonem. [Andreas Cæſarienſis: *Et hæc quidam de obſidione Veſpaſiani acceperunt omnia, ſingula eorum, quæ dicta ſunt tropologicè explicantes.*

Nobis

Nobis autem videtur transitum hic factum esse à persecutionum temporibus ad tempus aduentus Antichristi,&c.] Res fiet plana, & perspicua ex aliis Scripturæ locis,ad quos in toto hoc sexto sigillo alludit Ioannes,tum etiam ex toto cap.7. Ex quibus omnibus manifestè conuincentur nonnulli scriptores,qui ad alia hęc retulerunt,vt Ambrosius, qui de excidio Ierosolymitano interpretatus est,quod iam euenerat cum hæc Ioãnes scribebat,& Arethas,qui de passione Christi, & de eius terræmotu interpretatur, & Lyranus, qui verba fieri putat de
51 persecutione Diocletiani imperatoris.† Sed cur nunc à persecutione Traiani subitò ad nouissima tempora,& eorum signa transit? Respondeo,in illa Traiani persecutione futurorum etiam tyrannorum persecutiones Ioanni fuisse indicatas. A quibus non sine causa transit ad vltima tempora,vt sicut gloria,quæ martyres manebat, ostẽsa est,ita nunc supplicia tyrannorum,& persecutorum,quę in futurum tempus dilata fuerant,ex parte ostenderentur. Terræmotum autem quidam Methaphoricè accipere videntur pro commotione magna, & persecutione,quæ tunc futura est,vt Victorinus,Beda,Haymo,& alij,sed propriè intelligi malim:semper enim proprietas verborum tenenda est,cùm aliud aperta ratio non suadet.[Si hæc ergò,& quę sequuntur in hoc libro,rectè intelligere volumus,hoc nobis persuadeamus,Ioannem quasi commentarium quẽdam scribere signorum extremi temporis,quæ Dominus breuiter perstrinxit in Euangeliis, & suis coloribus depingere,quę ille adumbrauit,vt initio admonuimus in argumento huius libri.] Nouissimorum ergò tẽporum signa Dominus docuit Matth.24: *Et erunt pestilentiæ,& fames,& terræmotus per loca. Hæc autem omnia initia sunt dolorum.* Et quoniam eadem verba sunt apud Marc.c.13.& apud Lucam,ca.21.neq; vnquam de vniuersæ terræmotu Dominus locutus est,magnum terræmotum ab Apostolo dici arbitror eum, quo multæ regiones commouebuntur, qui fortasse simul fiet, & diuturnior solito erit: præsertim cum sit apud Lucam: *Et terræmotus magni erunt per loca.*

52 *Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus.* † Hoc Dominus exposuit Matth.24: *Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur,& luna non dabit lumen suum.* Et antè hoc scripserat Ioël cap.2: *Sol conuertetur in tenebras,& luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus,& horribilis.* Hoc ergò est quod nunc ait: *Et sol factus est niger,* id est,obscurus,& tenebrosus densitate nigrarum nubium eum penitus obscurante,tãquã saccus cilicinus ex nigris setis contextus. Significabit autem sol obscuratus finiri gaudium, & lucem,id est, prosperitatem malorum. [Andreas: *Nigror solis, & obscurus, atque sanguineus lunæ color obscuritatem indicat ijs, qui ab ira Diuina comprehensi sunt.* Ita & beatus Cyrillus accepit.] Vers.12.

Et luna tota facta est sicut sanguis. Ita enim esse solet cum defectu luminis solis obscuratur. Indicat color sanguineus mortem, & supplicia impiorum. Vers.12.

Vers. 13. *Et stellæ de cœlo ceciderunt.* In Græco est: *Et stellæ cœli ceciderunt.*
Stellæ cadẽtes. Certè Tyconius Homil. 5. & 6. & Primasius legunt: *Stellæ de cœlo ceciderunt,* quamuis ad sensum parum refert. Hoc idem inter alia signa ponitur Math. 24: *Et stellæ cadent de cælo.* Isaię etiam 34. apertè prędictum est, & ad vtrumque sine dubio Apostolus alludit: *Complicabuntur* (inquit) *sicut liber cœli, & omnis militia eorum defluet,* (id est, omnes stellæ,) *sicut defluit folium de vinea, & de ficu.* † Non quod stellæ casuræ 53
sint, quod fieri nõ potest, sed quòd nubibus obscurato cœlo absconditur stellę, & exhalationes ignitę stellis similes emittentur in terrã, ita vt hominib. stellę ipsę decidere videãtur. Tale est Ouidianũ illud:

2. Meta. *Ad Phaeton rutilos flamma populante capillos,*
Voluitur in præceps, longéque per aera tractu
Fertur, vt interdum de cœlo stella sereno,
Etsi non cecidit, potuit cecidisse videri.

Tale etiam est, quod de eodem tempore legimus Sap. 5: *Ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquam à benè curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient.*

Vers. 13. *Sicut ficus emittit grossos suos.* Grossos vocant Latini ficus immaturas, quę cũ teneræ sint, facillimè venti vi decutiuntur in terram. Eadem ferè similitudine vsus est Isaias: *Sicut defluit folium de vinea, & de ficu:* & vtraq; magna multitudo significatur, quẽadmodũ apud Virg.
Isaiæ 34

6. Æne. *Quàm multa in syluis autumni frigore primo*
Lapsa cadunt folia. ------

Vers. 14. *Et cœlum recessit, sicut liber inuolutus.* Id est, † Videri desiit obscu- 54
ritate, & densitate nubium aspectum impediente. Explicat id similitudine libri, qui cum euoluitur, & expanditur, quidquid in eo scriptum est legitur, si autem inuoluitur, nihil legi potest. Ita stellæ, quæ quasi literæ cœli erant, ex eísque temporum, & mutationum indicia capiebantur, nequaquam apparebunt. Alludit ad verba Isaiæ, capite 34. idem significantia: *Et complicabuntur sicut liber cœli.* Vtrumque rectè intelligitur ex iis, quæ de libris veterum diximus, cap. 5. num. 5.

Vers. 14. *Et omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt.* Alterũ nunc terræmotum, eundémque maximum, pronunciat in insulis, & montibus. Maritima loca, & eminentiora multò crebriùs terræmotibus quatiuntur. Ita insulæ tum maximè mouebuntur, & montes. Plinius lib. 2. c. 80: *Maritima autem maximè quatiuntur. Nec montosa tali malo carent. Exploratum est mihi Alpes, Apennimúmque sæpiùs tremuisse, &c.* Ne quis autem fieri non posse putet, vt insulæ, & montes è locis suis moueantur, atque adeò hæc methaphoricè accipiat, vt multi faciunt, verba eiusem auctoris referã in eodẽ lib. c. 73: † *Factum est semel (quod equidẽ* 55
in Hetruscæ disciplinæ voluminibus inueni) ingens terrarũ portentum Lucio Marco, Sexto Iulio Coss. in agro Mutinensi. Namq; montes duo inter se concurrerunt crepitu maximo assultantes recedentésq; inter eos flãma fumoq; in cœlũ exeunte interdiu, spectante e via Æmilia magna equitum Romanorum familiarúmque

liarumque & viatorum multitudine. Eo concursu villæ omnes elisæ, animalia permulta, quæ intra fuerant, exanimata sunt, anno ante Sociale bellum, quod haud scio an funestius ipsi terræ Italiæ fuerit, quàm ciuilia. Eandem rem eisdem verbis narrauit Iulius Obsequens in libro de Prodigiis, c. 116. Addit mox Plinius: *Non minus mirum ostentum & nostra cognouit ætas, anno Neronis principis supremo, sicut in rebus eius exposuimus, pratis, oleisque intercedente via publica in contrarias sedes trãsgressis in agro Murrucino, prædiis Vectij Marcelli equitis Romani res Neronis procurantis.* Idẽ c. 95. multas insulas docet semper fluctuare, & in varia loca agi. Et Ouidius ait.

- - Tempusque fuit quo nouit in vndis, 15. Metam.
Nunc sedet Ortygie. Timuit concursibus Argo.
Vndarum sparsas Symplegadas elisarum,
Quæ nunc immotæ perstant, ventisque resistunt.

Nihil igitur mirum, si cùm multò maiora prodigia videri oportet, montes quoque, & insulæ moueantur: præsertim cum nec recentia desint exempla. In ea enim Angliæ parte, quæ propior est antiquæ Britanniæ, circa annum à Christi natali. 1575. terra ita mota est vehementer, vt collis è suo loco in planitiem, quæ alterius domini erat, pulsus fuerit, & planities locum, in quo collis erat ante, occuparit. Anno etiam. 1586. mense Aprili, iuxta Barum amnem in Hybernia, arbores nonnullæ terræ motu è suis locis in alium haud ita procul emotæ sunt, in quo erant spinæ: vicissimque spinæ in pristinum arborum locum translatæ. Quæ duo indigenarum omnium testimonio cognita vulgatáque sunt.]

56 *Et reges terræ, & principes.* † Omnes hominum potentium condi- Vers. 15.
tiones, quæ potissimùm pios persecutæ sunt, tũc ex iis, quæ videbunt, grauiora formidantes optabunt montium, & petrarum ruina opprimi. Tribunos autem vocat, qui χιλίαρχοι dicũtur, id est, qui mille Tribunus.
præsunt militibus. Tales erant apud Romanos tribuni, qui militum dicebantur: nam legio Romana sena militum milia habebat, interdum etiam plures, vt autor est Vegetius lib. 2. de Re militari, cap. 2. In vna autem legione decem erant cohortes, sed prima cohors reliquas & numero militum, & dignitate præcedebat. Habebat autem pedites mille centum quinque, equites loricatos centum triginta duos, & appellabatur cohors Milliaria, ex eodem autore. & lib. ca. 6. Huic tribunus præerat, reliquæ, quæ multò erãt minores, prout principi placuisset, à tribunis, vel à præpositis regebantur, vt idẽ ait c. 12.

57 *Et omnis seruus, & liber.* † Omnes impij, sed illi maximè, qui diuiti- Vers. 15.
bus, & regibus auxiliabãtur, & ministrabãt in persecutione sanctorũ.

Cadite super nos. Apertè alludit ad duos locos scripturæ, quorũ al- Vers. 16.
ter est apud Hos. cap. 10: *Et dicent montibus: Operite nos, & collibus: Cadite super nos.* Alter apud Lucam cap. 23: *Tunc incipient dicere montibus: Cadite super nos, & collibus, Operite nos.* Et quidem Dominus apud Lucam de tempore proximo excidio Ierusalem loquitur, quod sine dubio figura erat consummationis mundi: apud Hoseam autem de ca-

priuitate populi Iſrael, quæ excidij Ieruſalem figura fuit, & conſummationis ſæculi; vt Hieronymus in eumdem locum ſubindicat. Significat ergo impios ita malis præſentibus affligendos eſſe, vt grauiora, atque terribiliora pertimeſcant, & quiduis potius pati velint, quãuis acerbũ, & mortẽ quãuis oppetere, quã ea videre, quæ formidãt. Iſai. 2: *Et introibunt in ſpeluncas petrarum, & in voragines terræ à facie formidinis Domini, & à gloria maieſtatis eius, cũ ſurrexerit percutere terrã.*

Verſ. 26. *Et abſcondite nos à facie.* † Quomodò hoc infideles dicere poterũt, 58
qui nec ſedentem in throno nouerũt, nec Agnum? Quomodo etiam
intelligere ex his poterunt aduentare diem iudicij, quem non crediderunt,
cùm neque multi ex Chriſtianis id intellecturi eſſe videantur?
Quæſtio facilè ſoluetur, ſi animaduertamus & de malis Chriſtianis
hic verba fieri, & de perſecutoribus bonorum. Etenim iuſti cùm
ante reges, & præſides ſtabunt, & à malis affligentur, ſæpe dicent imminere
illis iram maximam Dei patris, & Agni pro hominibus occiſi,
& eorum virtutem, atque potentiam, & fiduciam ſuam in eorum
præſidio collocatam identidem prædicabunt. Et quamuis impij
tunc riſuri ſunt, & minimè credituri: cùm tantam rerum omnium
perturbationem, & ſigna inſolita omnino, & inuſitata vbique videbunt,
timore incredibili correpti credent verum eſſe, quod ſancti
dixerant, & illam eſſe iram ſedẽtis in throno, & Agni, quam iuſti toties
prænuntiarant. † Quemadmodum Pharao primùm reſpondit: 59
Quis eſt Dominus, vt audiam vocem eius, & dimittam Iſrael, Neſcio Dominum, & Iſrael non dimittam, Exo. 5. Deinde calamitatibus admonitus fateri cogebatur Deum Hebræorum illarum eſſe autorem, & eum eſſe orandum. *Orate, inquit, Dominum, vt auferat ranas à me, & à populo meo, & dimittam populum, vt ſacrificet Domino.* Exo. 8. Denique poſtremò in mari Rubro, cum viderent ſubuerti rotas curruum, ſeque ferri in profundum, dixerunt Aegyptij: *Fugiamus Iſraelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Exo. 14.

Et quis poterit ſtare? Quis ſuſtinere poterit aduenientem? Quis non timore magno deficiet, & concidet? Metaphora ducitur ab iis, qui magno periculo ingruente expectare nequeunt, ſed aut fugiunt continuò, aut deficientibus viribus concidunt. Illi autem ſtant, qui non terrentur, ſed confidẽter expectant, & nec animo, nec corpore deijciuntur. Luc. 21: *Vigilate itaque omni tempore orantes vt digni habeamini fugere iſta omnia, quæ futura ſunt, & ſtare ante filium hominis.* Pſal. 17: *Confringam illos, nec poterunt ſtare cadent ſubtus pedes meos.* Pſal. 35: *Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem, expulſi ſunt, nec potuerunt ſtare.*

Argumentum Cap. VII.

Quatuor angelis, qui ventos tenebant ne flarent ſuper terrã, angelus aſcendens ab Ortu Solis edicit ne terræ, aut mari noceãt, donec electi Dei ſignentur. Et ſignata ſunt centũ quadraginta quatuor millia ex omnibus tribubus filiorum Iſrael. Deinde magnam, atque innumerabilem multitudinem videt Apoſtolus ex iis, qui ex omnibus

nibus

nibus gentibus signati erant: cuius causa magnas Deo gratias omnes cœlites agunt. Mox edocetur quanta sit beatitudo sanctorum.

CAPVT. VII.

1 POST hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor
angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ ne flarent
rent super terram, neque super mare, neque in ullam
2 arborem. Et vidi alterum angelum ascendentem ab
Ortu solis, habentem signũ Dei viui: & clamauit voce magna qua-
tuor angelis, quibus datum est nocere terræ, & mari, dicens, Nolite
3 nocere terræ & mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos
Dei nostri in frontibus eorum. Et audiui numerum signatorum, cen-
4 tum quadragintaquatuor millia signati ex omni tribu filiorum
Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecim millia signati. Ex tribu Ruben, duode-
6 cim millia signati. Ex tribu Gad, duodecim millia signati. Ex tribu
Aser, duodecim millia signati. Ex tribu Nephthali, duodecim millia
7 signati. Ex tribu Manasse, duodecim millia signati. Ex tribu Si-
meõ, duodecim millia signati. Ex tribu Leui, duodecim millia signa-
8 ti. Ex tribu Issachar, duodecim millia signati. Ex tribu Zabulon,
duodecim millia signati. Ex tribu Ioseph, duodecim millia si-
gnati.

Ex tribu Beniamin, duodecim millia signati. Post hæc vidi turbã
9 magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, &
tribubus, & populis, & linguis: stantes ante thronum, & in conspectu
10 Agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum, & clamabant
voce magna, dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, &
11 Agno. Et omnes angeli stabant in circuitu throni, & seniorum, &
quatuor animaliũ: & ceciderunt in conspectu throni in facies suas,
12 & adorauerunt Deum, dicentes, Amen, Benedictio, & claritas, &
sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo
nostro in sæcula sæculorum. Amen.

13 Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti
14 sunt stolis albis, qui sunt: & vnde venerunt? Et dixi illi, Domine
mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione ma-
gna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine A-
gni.

Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in tem- 15
plo eius: & qui in throno, habitabit super illos. Non esurient, neque 16
sitient ampliùs, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus. Quoniam 17
Agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad vitæ
fontes aquarum, & absterget Deus omnem lachrymam ab oculis
eorum.

Vers. 1. POst hæc vidi quatuor angelos. [Rectè vidit Andreas hæc ad tempus 1
Antichristi pertinere, quod multi non viderunt. Nos sciamus ab illis verbis cap. 6: *Et vidi cum aperuisset sigillum sextũ*, quidquid posteà in hoc libro scribitur, de tempore extremo scribi, hoc est de tempore Antichristi, aut certè de tempore illi cõiuncto.] Expositores quæ nunc dicuntur, quemadmodum & præcedentia, mysticè interpretantur, & quatuor malos spiritus esse existimant, qui continebant quatuor ventos, idest, prædicatores Euangelij, ne flarent super terram. Sed nequeo intelligere, neque ipsi exponũt, cur quatuor angeli sint super quatuor angulos terræ, vnde videlicet flant venti, cùm Diabolus non in angulis terræ, sed in medio magnarum prouinciarum, & vrbium, ac denique vbicunque illi fuerint, impedire soleat prædicatores. Deinde, si super terram flare prohibent, idest, hominibus in terra viuẽtibus prædicare quodnam erit mare? quæ arbores? Denique reliqua, quæ in hoc capite sequuntur, de angelo ascendente ab Ortu solis, & de numero signatorum ex duodecim tribubus, & ex ceteris nationibus, non video quomodo possint cum hoc sensu, vt ab his scriptoribus exponitur, rectè copulari. Quod ergo cũ præcedentibus, & cum sequentibus conuenit, sequendum potiùs arbitror, vt angelos, & ventos propriè accipiamus, & cetera similiter, quandoquidem, vt dictum est, non est à proprietate verborum recedendum, nisi aperta ratio cogat.† Cœpit dicere quæ calamitates imminerent 2
persecutoribus sanctorum, quod nunc etiam prosequitur, sed ne eisdem electos etiam, & pios absumendos putemus, docet exceptos esse à Deo, & selectos prædestinatos, qui tunc erunt in terra, tam ex Iudæis, quàm ex aliis gentibus. Et hoc est quod nunc ait: *Vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ.* Quatuor venti principales à quatuor partibus terræ aduersis spirant: Subsolanus ab Ortu, Zephyrus ab Occasu, Auster à Meridie, à Septẽtrione Aquilo, vel Septemtrio, vtor enim nominibus in Scriptura notioribus. In his ceteri, qui intermedij sunt, intelliguntur. Nam, vt Plinius autor est li. 2. cap. 47. veteres quatuor omninò ventos seruauêre per totidem mundi partes, ideò nec Homerus, inquit, plures nominat. Idcirco quatuor anguli terræ dicuntur eæ partes, à quibus illi spirant. Super has angeli, non sedentes videntur, sed *stantes*, quasi ad opus parati, idest, ad impediendum flatum ventorum. Tenere autem ventos, ne flarent in terram, & mare, nihil est aliud, quàm velle perdere omnia, quæ

Quatuor venti.

Quatuor anguli terræ.

quæ ſunt in terra, & in mari, quæ ſi venti penitus cohibeantur, citò interire neceſſe eſt. Nam omnia terræ animantia vento fouentur,
3 & conſeruantur, eoque ſubtracto præfocarentur. † Plantæ vento
nutriuntur, & vegetant, & per eum imbribus irrigantur, atque ita ſine vento calore cœli conſumerentur, & nihil terra produceret. Piſces ſimiliter interirẽt, & omnes, qui eſſent in mari, quoniam enauigare non poſſent. Quod autem ait: *Neque in vllam arborem*, præter arfructum, qui ex arboribus capitur, propterea additum eſt quod arbores, vt quæ altiores ſint, perflari, vel minimis ventis ſolent, cúmque perflari deſinunt, penitus ventum deſiiſſe iudicamus, itaque minimos etiam ventorum flatus tollere parabant. Quare hoc, quod dixerat: *Tenentes quatuor ventos terræ ne flarent, &c.* Rectè aliis verbis paulò pòſt explicauit: *Et clamauit voce magna quatuor Angelis, quibus datum eſt nocere terræ, & mari, &c.* Notandum tamen angelos dici tenere ventos, non quòd iam tenerent ne flarent, ſed quod tenere tentabãt, & volebant, ſicut indicant verba ſequentia: *Nolite nocere terræ, & mari, &c.* Sępè enim in Scriptura fieri dicitur, quod tentatur, & intenditur, vt Hamos 9. *Etſi celauerint ſe ab oculis meis in profundo maris, ibi mandabo ſerpenti, & mordebit eos.* Ita dicitur Pſal. 33: *Magnificate Dominum mecum.* Et Luc. 1: *Magnificat anima mea Dominum.*

Fieri dicitur quod tentatur.

Sed quæritur an verum ſit, quod multi ex loci huius explanatoribus tradiderunt, hos quatuor angelos malos fuiſſe. Et quidem verũ eſſe id ex eo videtur iudicari debere, quod terræ, & mari, & arboribus nocent: nam malorum miniſterio vti Deum ad puniendum, apertiſſimè indicatur in Pſal. 77: *Miſit in eos iram indignationis ſuæ, in-*
4 *dignationem, & iram, & tribulationem, immiſſiones per angelos malos.* † Idem
docent Clemens lib. 4. Recognitionum, verſus finem, Hieronymus lib. 7. in Iſaiam, ferè in principio, Auguſtinus lib. 5. contra Iulianum, c. 3. In cuius rei confirmationem Hieronymus, & Auguſtinus eadem verba Pſal. 77. proferunt. Verùm, hac ratione nequaquam conuinci poteſt, malos eſſe angelos, de quibus nunc loquimur, quoniam etſi ſæpè Deus pœnas de hominibus ſumat per angelos malos (quod tantummodò patres citati dicere voluerunt) ſæpè etiam ſumit per bonos. Docet hoc planè Auguſtinus 9. de Ciuitate, c. 5. cum ait: *Sancti verò angeli cum & ſine dolore puniant quos accipiunt æterna Dei lege puniendos, &c.* Sed ſanctos patres citare non eſt neceſſe, vbi aperta ſuppetunt Scripturæ teſtimonia. Geneſ. 19. *Angeli, qui veniunt, vt deleant Sodomam ſancti ſunt.* Et 2. Reg. 24: *Cúmque extendiſſet manum ſuam angelus Domini ſuper Ieruſalem vt diſperderet eam, miſertus eſt Dominus ſuper afflictionem, & ait angelo percutienti populum, Sufficit, &c.* Et 4. Reg. 19: *Factum eſt igitur in nocte illa venit angelus Domini, & percuſſit in caſtris Aſſyriorum centum octoginta quinque millia hominum.* Eadem verba legi-
5 mus Iſai. 37. † Quod ſi quis fortè dicat, in his locis malos angelos
vocari angelos Domini, quoniam à Domino mittebantur ad nocendum: is, quàm plurimis aliis redargui poterit, in quibus angeli

An angeli, per quos Deus homines punit, boni ſint?

Domini non, nisi sancti angeli, appellantur. Immò verò cum sæpissimè id legamus in Scriptura, nusquam angelos malos inueniemus absolutè vocari angelos Domini, sed aliquid addatur, vnde mali esse intelligantur, vt 1. Reg. 18: *Post diem autem alteram inuasit spiritus Dei malus Saul.* Et c. 19: *Et factus est spiritus Domini malus in Saul.* Præterea angelos missos ad perdendum Sodomitas Loth planè alloquitur vt angelos sanctos: *Quæso Domine mi, quia inuenit seruus tuus gratiã coram te, & magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecũ, &c.* Idemque ex aliis locis citatis facilè intelligi potest. Verùm, vt ad quatuor angelos reuertamur, expositores, qui crediderunt ab eis prædicatores Euangelij impediri, rectè malos esse dixerunt, nos, qui aliam expositionem sequimur, id dicere non cogimur, bonos potiùs esse credimus, sicuti & Andreas Cæsariensis Episcopus existimauit. † Primùm, quoniam nomen Angeli, aut rarò admodum, aut fortasse nunquam, in Scriptura dæmonibus tribuitur, quin continuò, aut certè in proximo, aliquid addatur, vnde verba de malis angelis fieri intelligatur, vt Matth. 25: *Qui paratus est diabolo, & angelis eius.* Prou. 17: *Angelus autem crudelis mittetur contra eum.* Quando ergò Apostolus ait, 1. Cor. 6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus*, facilè intelligitur de malis loqui, quoniam aliquid dicit, quod sanctis angelis conuenire non potest, nempè ab hominibus iudicari. Ioannes autem absolutè angelos appellat, & nihil dicit, quod sanctis conuenire non possit, quandoquidem ipsi etiam mittuntur ad puniendum, vt demonstratum est. Verba etiam ipsa angeli eos alloquentis haud obscurè hoc ipsum indicant: *Nolite nocere terræ, & mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* Etenim ipsi simul cum angelo loquente significaturi erant seruos Dei, & dicit, Dei nostri, vt Deus etiam eorum esse intelligatur. Iuxta Scripturæ autem consuetudinem Deus eorum Deus esse dicitur, à quibus amatur, & colitur, vt cum dicitur: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob*, vt eleganter docet Origenes in illud Rom. 1: *Primùm quidem gratias ago Deo meo.* 6

Angelus Domini, Angelus sanctus intelligitur.

Deus dicitur sanctorũ Deus. Exod. 3.

Vers. 2. *Et vidi alterum angelum ascendentem ab Ortu solis.* † Hunc angelum plerique Christum esse existimant, & quoniam dicitur: *Ascendentem ab Ortu solis*, afferunt expositionis causa illud Lucæ 1: *In quibus visitauit nos Oriens ex alto.* At hoc ministerium non erat à Christo præstandum, sed ab administratoriis spiritibus, qui in ministerium missi sunt propter eos, qui hæreditatem capient salutis. Eorum est signare seruos Dei, & Christi in frontibus, ne cum ceteris perirent, qui non signabantur: quemadmodum apud Ezech. cap. 9. angelus est, cui dicitur à Domino: *Transi per mediam ciuitatem in medio Ierusalem, & signa Thau super frontes virorum gementium.* Quod autem ex Luca afferunt, contra ipsos facit, Christus enim descendit ad nos ex alto, hic autem ascendit. Deinde Oriens eo in loco nequaquam ortum solis significat, vt plurimi arbitrantur, quod copiosè demon- 7

strauimus

strauimus in capite tertio Zachariæ, numero 35. & sequentibus.
8 † Angelus ergò est, neque enim Christus angelus sine additio dici solet, &, vt mihi videtur, vnus ex illis septem, quibus sæpè diximus commissam esse curam salutis hominum, vt eius verba indicant: *Nolite nocere, &c.* Sed cur ascendit, qui descensurus potius videbatur de cœlo ad quatuor angelos, qui erant super quatuor angulos terræ? Deinde cur ab ortu solis ascendit? Ascendere videtur in visione, quoniam in terra erat cum hominibus, quorum curam gerebat, & in altum tollitur, vt tam à quatuor angelis, quàm ab hominibus videatur, & audiatur. Quod nihil aliud esse videtur, quam tunc omnibus electis notum futurum Dei prouidentia seruari se, ne pereant cum reliquis, qui damnandi sunt. *Ab Ortu* autem *solis* ascendit, quia lucem, & prosperitatem hominibus nunciat, & affert, siquidem per eius aduentum seruantur in vitam æternam, ad quam tunc certissimè vocantur, atque signantur.

Habentem signum Dei viui. σφραγῖδα, id est, sigillum quoddam, quo signa imprimuntur. Viuus nunc dicitur Deus, quòd eius potestas hic ostendatur, & verus Deus demonstretur, non vt dij gentium, qui nihil facere possunt: prætereà ab effectu, quoniam plurimis tunc vitam donabit gratiæ. Vers. 2.

Et clamauit voce magna. † Clamauit magno affectu salutis hominũ, Vers. 2.
9 & ita vt quod clamabat, notum fieret electis, Deo intus inspirante.

Nolite nocere terræ. Ne inducatis morbos, & pestem ventos tenendo. Vers. 3.

Quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum. Quæritur an sensibilis futura sit hæc signatio? Profectò non aliena, aut inepta erit expositio, si sensibilem futuram esse dicamus, vt sit sensus. Oportet vt antequam homines pereant, prædestinati ad vitam æternam baptizentur, & signo Crucis muniãtur, quod fieri solet in Baptismo. Intelligit autem seruos Dei, qui secundùm Dei propositum electi erant, & nondum signũ Crucis acceperant in Baptismo. Sicut Ioan. 11. filij Dei dicti sunt, qui prædestinati erant ex vniuersa Gentilitate, etiam peccatores, etiam nondum nati: Prophetauit quod Iesus moriturus erat pro gẽte, & non tantum pro gente, sed vt filios Dei, qui erant dispersi, congregaret in vnum. *Et signemus,* dictum est pro, signari faciamus, quod facturi sunt, angeli doctores Euangelij idoneos mouendo ad docendum, & ipsos homines ad fidem intus exhortando. Et quoniam hoc facturus est angelus ascendens ab Ortu solis, vt homines cruce signentur, dicitur habere *signum,* siue sigillum Dei viui, quod signum Crucis est, vt etiam Andreas est interpretatus. Vers. 3. Qualis sit hæc signatio electorum.
20 † Potest etiam inuisibilis esse hæc signatio, vt angeli in mente sua eos separent, qui signo Dei viui signati sunt, ne pereant cum alijs, sed liberentur. Hi autem sunt, qui habituri erant signum Dei in frontibus suis, id est, qui inter minas, & cædes Antichristi, & ministrorum eius non erubescent Crucem, & Chri-

ſtum confiteri, palámq; deteſtari audebunt ſcelera impiorum. Re-
ctè ergò hæc duo in vnum ſenſum copulabimus.

Vers.4. Filij Iſrael in fine ſæculi ad Chriſtũ conuertendi.

Centum quadraginta quatuor millia ſignati. Sæpè à prophetis prædi-
ctum eſt, duodecim tribus Iſrael, quę à Chriſti aduentu in ſua incre-
dulitate manent, in fine ſæculi ad Chriſtum eſſe conuertendas, vt
ſcribit Paulus Rom. 11. *Nolo enim vos ignorare, fratres, myſterium hoc, vt
non ſitis vobis ipſis ſapientes, quia cœcitas ex parte contigit in Iſrael, donec ple-
nitudo gentium intraret, & ſic omnis Iſrael ſaluus fieret; ſicut ſcriptum eſt: Ve-
niet ex Sion, qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob: Et hoc illis à me teſta-
mentum, cum abſtulero peccata eorum.* Quod deſumptum eſt ex Iſai. 59.
Et (vt alia multa omittamus) Hoſ. 3: *Et poſt hæc reuertentur filij Iſrael,
& quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid regem ſuum, & pauebunt ad
Dominum, & ad bonum eius nouiſſimo dierum.* [Hoc ipſum Andreas ſen-
ſit, qui cum aliter ante expoſuiſſet, ait: *Siue (quod multò credibilius eſt,)
qui in fine ex Iudæis ſalui fiunt: quando (ſicut ait Apoſtolus) poſtquam ingreſ-
ſa fuerit plenitudo gentium, omnis Iſrael ſaluus fiet, &c.* Numerum autem
hunc à Ioanne poſitum Beda, & Rupertus, & alij myſticè interpre-
tantur, & de eo multa ſcribit Petrus Bongus ad calcem libri de My-
ſtica numerorum ſignificatione, ſed illa myſtica ſunt, ego Hiſtoricã 11
expoſitionem quęro, atque hanc eſſe arbitror.] † Quod nullus pro-
phetarum dixerat, hoc Ioannes diſertè prædicit, numerum eorum,
qui tunc conuertentur, futurum centum quadraginta quatuor millia
ex vniuerſis tribubus, ex ſingulis duodecim millia, vt quoniam om-
nes ſunt ex genere Iacob, eáſque non propter ſe, ſed propter paren-
tes ſuos diligit, iuxta illud Rom. 11. *Secundum Euangelium quidem ini-
mici propter vos, ſecundùm electionem autem cariſſimi propter patres,* æquè ex
omnibus eligat, nec plures ex hac, quàm ex illa, quoniam non magis
ad ſanctos Patriarchas attinet hæc, quàm illa. [Hieronymus lib. 1.
Aduerſus Iouinianum, hæc centum quadraginta millia illa eſſe pu-
tat, quæ à Ioanne cap. 14. memorantur, vt ſuo loco dicemus, & in-
quit: *De ſingulis tribubus, excepta tribu Dan, pro qua reponitur tribus Leui,
duodena millia virginum ſignatorum creditura dicuntur, &c.* quibus verbis
manifeſtè ſententiam noſtrã comprobat.] Nec paruus hic numerus
videri debet: ſi enim recordemur Iſraëlitas Antichriſtum ſectaturos
eſſe, & adoraturos vt Meſſiam, potiùs mirabimur, tot cõuerti poſſe:
illis enim dixit Dominus Ioannis 5. propter Antichriſtum. *Ego veni
in nomine patris mei, & non accepiſtis me: Si alius venerit in nomine ſuo, il-
lum accipietis,* [vt ſanctus Irenæus lib. 5. interpretatur, c. 25. & multi
alij.] Et Paul. 2. Theſſ. 2. *Ideò mittet illis Deus operationem erroris, vt cre-
dant mendacio, vt iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, &c.*

Quot Iudæi conuertentur.

Vers. 5.

Ex tribu Iuda. Tribus Iuda prima omniũ ponitur, propterea quod
ex ea ortus eſt Dominus, vt Beda, & alij exiſtimant: alioqui ſi ſecun-
dùm ætatẽ nominandi eſſent filij Iacob, primogenitus erat Ruben,
qui ſecundo loco ponitur. Sed neque in reliquis ordinem natiuita-
tis ſeruauit, vt enim docet Sacra hiſtoria Geneſ. 29. & 30. primus

fuit Ruben, secūdus Simeon, tertius Leui, quartus Iudas, quos omnes peperit Lia, quintus Dan ex Bala ancilla Rachelis, sextus Nephtali ex eadē, septimus Gad ex Zelpha ancilla Liæ, octauus Aser ex eadem nonus Issachar ex Lia, decimus ex eadem Zabulon, vndeci-
12 mus Ioseph, duodecimus Beniamin, ambo ex Rachele. † Quapropter existimo, sicut in Genesi seruatur ordo corporeæ natiuitatis, ita apud Iohannem seruari ordinem natiuitatis spiritualis, & conuersionis ad Christum, & primo loco poni tribum Iuda, quoniam prima omnium conuertetur [Christum, quasi ex se ortum, & magis ad se quam ad alias pertinentem ante illas amplexura. Ita 2. Reg. 2. primi omnium viri Iuda venerunt in Hebron, & vnxerunt ibi Dauid, vt regnaret super domum Iuda. Primi etiam post prælium gestum cum Absalom traduxerunt eum Iordanem. 2. Regum. 20. & cùm aliæ tribus quærerent cur id fecissent, respondit tribus Iuda: *Quia mihi propior est rex*. Ex quo intelligitur idem esse de reliquis iudicium, & eas tribus priùs nominari, quæ priùs conuersæ sunt.]

Sed quæritur cur in his tribubus nō numeretur tribus Dā. Huius rei causam hanc veteres tradunt, quòd ex hac tribu futurus sit Antichristus. Sed in hoc intelligitur tota tribus Antichristo, quasi cognato, adhæsura, & nemo ex ea in Christum crediturus. Quod optimè conuenit cum eo, quod dicebamus, seruatum fuisse à Iohanne ordinem conuersionis, primámque omnium conuersam esse tribum Iuda, quasi Christum magis cognatione attingentem. Irenæus lib. 5. c. 30. de temporibus Antichristi loquens hæc scribit: *Ieremias autē non solùm subitaneum eius aduentum, sed tribum, ex qua veniet, manifestauit dicens: ex Dā audiuimus volem velocitatis equorū eius, à voce hinnitus decursionis equorum eius commouebitur tota terra, & veniet, & māducabit terram, & plenitudinem eius, & ciuitatem, & qui inhabitant in ea, & propter hoc non*
13 *annumeratur tribus hæc in Apocalypsi cum his, quæ saluantur*, &c. † Verba Ieremiæ citata ab Irenæo iuxta. lxx. translationem, sunt in cap. 8. eodem sensu apud nos, vbi habemus: *A Dan auditus est fremitus equorum eius, à voce hinnituum pugnatorum eius cōmota est omnis terra.* In quibus hoc animaduertendum, Dan non esse ibi nomen filij Iacob, aut tribus eius, sed vrbis, quæ erat in extremo terræ promissionis versus Septemtrionem, de qua sæpe dicitur in libris Regum: *A Dan vsque ad Bersabee.* Et quoniam Nabuchodonosor per eam erat ingressurus in fines filiorum Israel, ait: *A Dan auditus est fremitus equorum*, &c. Sed Allegorico sensu hoc de Antichristo, & sociis eius exposuit sanctus Irenæus, quorū figura erat Nabuchodonosor, & exercitus eius. Hæc autem vrbs erat tribus Dan, & quam primam omnium tribus illa possedit, vt legimus Iud. 18. Quare à Dan veniet Antichristus, quoniam ex tribu Dan in ea habitante & fortasse in eadem vrbe, nascetur. Notandum etiam beatum martyrem Irenæum verba Apocalypsis, quæ nūc exposuimus, de tempore Antichristi, & de filijs Israel, qui eo tempore conuertentur, interpretari, sicut & nos fecimus, &

Cur tribus Dā non numeretur.

Locus Iere. 8.

Dan vrbs.

quidam ex recentioribus faciunt, vt Cœlius Pannonius, & Claudius A monte martyrum: quare non esse hæc intelligēda de primo Christi aduentu, & de eius prædicatione, & iis, qui tunc conuersi sunt, vt plerique expositores intellexerunt.

14 † Eadem ratione præteriri tribum Dan affirmant Arethas, Beda, Haymo, Anselmus, Rupertus. Atque hi omnes præter Irenæū, confirmant id, nempe Antichristum futurum esse ex tribu Dan, ex verbis Genes.49: *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens vngulas equi, vt cadat ascensor eius retro,* Quod etiam facit Ambrosius in illud Psal.40: *Magnificauit super me supplantationem:* & in lib. de Benedictionibus Patriarcharum cap.7. & Theodoretus quæst.109. in Genesin, [& Augustinus quæst. 22. in librum Iosue, & Isidorus, & Eucherius in eadem verba Genesis. Idem affirmant Andreas, & Prosper Aquitanicus in libello, cui titulus est, Dimidiū temporis, cap.9.] Et Gregorius.31. Mora. cap.18. verba eadem Genesis exponens ait: *Nonnulli ergo de tribu Dan venire Antichristum ferunt, pro eo, quod hoc loco Dan & coluber asseritur, & mordens. Vnde & non immeritò dum Israeliticus populus terras in partitionem castrorum susciperet, primus Dan ad Aquilonem castrametatus est, illum scilicet signās, qui in corde suo dixerat: Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis, ascendam super altitudinem nubium, similis ero Altissimo. De quo & per Prophetam dicitur. A Dan auditus est fremitus equorum eius.* [Idem certum esse affirmat, atque eodem Ieremiæ testimonio comprobat Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi.] Verùm sciendum est Historico sensu hæc de Samson dici, qui fuit ex tribu Dan, vt exponunt Hieronymus in Trad. Hebr. in Genesin, Ambrosius in lib. de Benedict. Patriarch. & multi alij.

Num. 2.

Isa. 14.

Iere. 8.

15 † De Antichristo ergo sensus Allegoricus est, [quod non præteriuit Hippolytus. *Sed dicet*, inquit, *quispiam hoc de Samsone dictum esse, qui natus de tribu Dan iudicauit populum suum annos viginti. At in parte duntaxat illud à Samsone factū est, hoc verò vniuersè implebitur temporibus Antichristi,*] Allegoria eleganter explicatur à Gregorio loco citato: Coluber dicitur, & cerastes, idest, serpens cornutus, quia contra fidelium vitam cū morsu pestiferæ prædicationis, armatur etiam cornibus potestatis. Fit serpens in via, quia callidè decipit per viam latam ambulantes. Fit cerastes in semita, quia ingredientes per viam arctam terrore potestatis suæ premit. Et quia Antichristus extrema mundi apprehēdere nititur, cerastes iste equi vngulas mordere perhibetur, vt cadat ascensor eius retro. Ascensor equi est quisquis extollitur in dignitatibus mundi. Hæc latiùs apud Gregorium, [cuius verba omnia in suos Commentarios in Genesin transtulerunt Isidorus & Eucherius.] Paulò aliter, & rectè etiam exponunt Ambrosius, & Theodoretus in locis indicatis.

An præterita fuerit tribus Ephraim.

Secundò quæritur cur hoc in loco præterita fuerit tribus Ephraim? Respondeo nō fuisse præteritam, sed nomine tribus Ioseph esse designatam, [vt etiam sensit Andreas Cæsariensis.] Etenim duo filij

filij Ioseph Ephraim, & Manasses adoptati sunt à Iacob, atque ideo capita tribuum censentur, sicut reliqui filij Iacob, & æquales sortes cum illis in partitione terræ acceperunt, iuxta quod dictum est a Iacob. Genes. 48: *Duo ergo filij tui, qui nati sunt tibi in terra Aegypti, antè quam venirem ad te, mei erunt: Ephraim, & Manasses sicut Ruben, & Simeon reputabuntur mihi.*

16 † Si autem quæras, cur potiùs tribus Ephraim dicta sit tribus Ioseph, quàm tribus Manassæ, cùm fuerit Manasses primogenitus: in promptu est ex eodem loco responsio, quoniam Iacob prætulit benedictionibus Ephraim fratri suo, & dexteram super illum posuit etiam repugnante Ioseph, & dixit: *Frater eius minor maior erit illo, & semen illius crescet in gentes.* Hinc factum est, vt reges nonnulli Israel, vt Ierobo ham, & eius posteri, fuerint ex tribu Ephraim. Et quia hæc tribus Ephraim nobilior erat, & maior tribu Manassæ, vocatur tribus Ioseph: solet enim denominatio fieri ab eo, quod dignius est. Inde in prophetis hæc tribus sæpe dicitur Domus Ioseph, & Ioseph. vt Psal. 77: *Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit.* Ezech. 37: *Ecce ego assumam lignum Ioseph, quod est in manu Ephraim, & tribus Israel, quæ sunt ei adiunctæ, & dabo eas pariter cum ligno Iuda.* Ham. 5: *Ne fortè comburantur, vt ignis, domus Ioseph.* Visus est ergo Iohannes appellatione alijs prophetis vsitata, atque eo libentiùs fecit, ne in designatione electorum tanti patriarchæ nomen præteriri

17 videretur. † Ego & aliā causam hic subesse suspicor: tribum Ephraim, quæ idololatriam inuexit in ceteras tribus Israel, & magis à Deo secesserat, nunc apellari tribum Ioseph, vt meritis Ioseph misericordiam à Deo consecuta videatur.

Verùm explicationi, quā hactenus tenuimus, aduersari fortasse videbitur Paulus, qui Rom. 11. ait: *Donec plenitudo gentium intraret, & sic omnis Israel saluus fieret.* Si enim nullus tunc signabitur ex tribu Dan, & ex relequis tribubus tantùm salui fiunt centūquadraginta quatuor millia, quomodo fit saluus omnis Israel, cùm pro certo habendum videatur multò plures tunc futuros in omnibus tribubus? At non aduersatur: non enim dicit Paulus, omnes Israelitas saluos futuros ex omnibus tribubus. Rectè autem, & conuenienter communi locutioni, & ipsius Scripturę dicitur, ex omnibus tribubus multos futuros esse saluos, licet vna tribus desit. Posset etiam dici tunc bellis, & cladibus, quæ multæ erunt, multos ex filijs Israel absumendos fore, ita vt centum quadraginta quatuor mille soli, aut penè soli su-

18 perfuturi sint. † Erit hoc quidem verum fortasse, sed quoniam non habemus vnde possimus comprobare, probabilior ceteris, & melior responsio est, intelligi omnem Israelem, omnes qui ex Israele prędestinati sunt, vt ex eodē Apostolo, atque in eiusdem epistolæ c. 9. manifestè cognoscitur, *Non enim omnes*, inquit, *qui ex Israel, ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filij, sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, ij filij Dei, sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine, &c.* Ita ergo accepit Israelem ca. 11. sicuti iam

docuerat cap.9. Pro nobis est Gregorius, qui Hom.12. in Ezec. planè ostendit multos Iudæorũ in infidelitate esse relinquendos. *Erunt etenim*, inquit, *tunc multi ex Iudæis infidelibus, qui eosdem ipsos, qui ex Iudæis crediderint, persequentur. Vnde & notandum est quod hic quoque dicitur, quia in domo sua vincula Propheta sustineat, vt videlicet designetur, quod ex ipso suo genere Iudæa, cum fidelis fuerit, tribulationem persecutionis portet*, &c.

Vers. 9. *Post hæc vidi turbam magnam.* Qui ex populo Israel salui futuri sunt extremis temporibus, numerari possunt, qui autem ex multitudine prouinciarum, & nationum signantur, ab homine numero comprehendi non possunt, licet & ij pauci futuri sint comparati pereuntibus.

Vers. 9. *Amicti stolis albis.* Beatitudine animæ donati, vt diximus cap. 6. nu. 45. & 46.

Vers. 9. *Et palmæ in manibus eorum.* Gregorius Hom. 17. in Ezec. prope finem: *Quid per palmas, nisi præmia victoriæ designantur? Ipsæ quippe dari vincentibus solent.* Et posteà: *Palmas quippe in manibus tenere, est victorias in operatione tenuisse, Cuius operationis palma ibi retribuetur, vbi iam sine fine gaudebitur*, &c.† Deinde exponens illud Ezech. 40: *Et ante frontes* 19
pictura palmarum, docet eleganter sanctos in hac vita non habere palmas, sed picturam palmarum, quia nondum ipsam victoriam habẽt, sed imaginem victoriæ. Augustinus Serm. 11. de Sanctis: *Stolis fulgent albis, & palmas in manibus habent, quia præmia in operibus habent*, &c.

Vers. 10. *Et clamabant voce magna dicentes: Salus Deo nostro.* Augustinus Sermone. 11. de Sanctis: *Magna voce salutem Deo decãtant, quia magna gratiarum actione recolunt non sua se virtute, sed ipso auxiliante, tribulationum impugnantium superasse certamina.* &c. Ceterum cum dicunt: *Salus Deo nostro*, more nostro loquuntur, ac si de homine dicerent: Semper saluus sit, Viuat rex. Quod non tam optantium est, quàm lætantium de beata Dei immortalitate, & æternitate.

Vers. 11. *Et omnes angeli stabant in circuitu throni.* Gaudent angeli, & gratias agunt Deo de victoria, & beatitudine hominibus data.

Ver. 12. *Dicentes. Amen.* Quoniam turba beatorum hominum clamabat: *Salus Deo nostro, &c.* angeli gaudentes de laudibus Dei, & de eorum societate, dicentes Amen, id confirmant, & optant semper ratũ esse, quod illi dicunt, quod significat Amen, vt dictum est. cap. 1. nume. 59.

Vers. 12. *Benedictio, & claritas.*† Hæc vocabula exposuimus cap. 4. num. 50. 20
& tribus sequentibus, & cap. 5. num. 17. & 18: Quod autem ibi vertit, Gloria, nũc vertit, *Claritas*, quod idem est, in Græco semper est, δόξα.

Vers. 13. Respondere. *Et respondit vnus de senioribus.* Respondit dixit, more Hebræorum, pro loqui cœpit, vt Matth. 11: *Respondens Iesus dixit: Confiteor tibi pater, &c.* & cap. 28: *Respondens autem angelus dixit mulieribus: Nolite timere vos*: quod etiam adnotauit Ansbertus, & ex eo Haymo. Interro

terrogat autem ſenior Iohannem quod neſcit, vt attentiorem eum reddat ad audiendum, & nobis res maxima, atque vtiliſſima explicetur.

Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna. Arethas, & multi putant martyres eſſe hos, quos vidit Iohannes, quoniam dicit: *Venerunt de tribulatione magna.* Ac multò id magis confirmatur ex eo, quod ſequitur: *Et lauerunt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas in ſanguine Agni.* Confirmare hoc videtur Auguſtinus Serm. 11. de Sanctis, in hunc modum: *Stolas quippe martyres in ſanguine Agni lauerunt, dum membra ſua, quæ oculis inſipientium viſa ſunt pœnarum ſqualore fœdari, ſic potiùs fuſo pro Chriſto ſanguine ab omnibus mundauere contagijs, inſuper & beata immortalitatis luce digna reddidere, quod eſt etiam lotas habuiſſe ſtolas in ſanguine Agni.* Verſ. 14. Qui ſint qui lauerunt ſtolas in ſanguine Agni.

21 Eadem eſt ſententia Gregorij Homil. 17. in Ezech. † Verùm ſine dubio non de ſolis martyribus, ſed de reliquis etiam electis ſermo eſt, vt optimè docent Beda, Ansbertus, Haymo, Ambroſius. Et Tyconius Homil. 6. ait: *Non enim, vt aliqui putant martyres ſoli ſunt, ſed omnis populus in Eccleſia, quia non in ſanguine ſuo dixit lauiſſe ſtolas ſuas, ſed in ſanguine Agni, id eſt, in gratia Dei per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum, ſicut ſcriptum eſt: Et ſanguis filij eius mundauit nos.* 1. Ioan. 1. Eodem argumento vtitur Beda: *Non,* inquit, *de ſolis martyribus dicit, illi enim ſanguine proprio lauantur, &c.* Loquitur ergo (vt cœperamus dicere, & vt contextus ipſe poſtulat) de omnibus electis, qui in fine ſæculi ſalui futuri ſunt ex omnibus nationibus, in quibus tamen multi futuri ſunt martyres, Antichriſto, & eius miniſtris grauiſſimè vexantibus Eccleſiam. Atque ideò illos veniſſe dicit de tribulatione magna, quia omnes illius temporis fideles vehementer affligentur, partim martyrio, partim direptione rerum ſuarum, & fuga, & omni genere perſecutionum. Dicuntur autem *in ſanguine Agni* lauiſſe, & dealbaſſe ſtolas ſuas, id eſt, veſtimenta ſua: hoc eſt ſanctitatem comparaſſe, vel recuperaſſe, ſicut dixit cap. 3: *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua,* vt ibi expoſuimus: quia animas ſuas (vt ait Ambroſius) in hac vita poſiti ab omnibus ſordibus peccatorum mundauerunt: primò quidem per Baptiſmum, poſteà verò per pœnitentiam, & bona opera, quæ per Chriſti ſanguinem vim habent

22 mundandi. † Auguſtinus verò Sermo. 11. de Sanctis, quia de martyribus agebat, de martyribus interpretatus eſt. Gregorius etiam ad martyres retulit, quoniam plurimi, & nobiliſſimi illorum martyres erant, nec tamen affirmauerunt de ſolis martyribus dici. Eleganter autem interpretatur Ambroſius verba illa: *Hi ſunt, qui venerunt de tribulatione magna,* in hunc modum: *Hic demonſtrat non ad electos, qui in hac vita laborant, ſed ad eos, qui in cœleſti vita cum Domino requieſcunt, hæc pertinere. Non enim ſancti de magna tribulatione ſed ad magnas tribulationes perferendas in hunc mundum veniunt, ſicut dicit Iob: Homo ad laborem naſcitur, & auis ad volandum.* Iob. 5. *Et Dominus dicit in Euangelio: Beati, qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum.* Matt. 5.

Act. 14. *Et Paulus dicit: Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorum. Hic etenim tempus est tribulationis, illic tempus pacis. Sancti itaque de magna tribulatione veniunt, qui ab hac vita subtracti, vbi tempus tribulationis est, in æterna quiete collocantur.*

Vers. 15. *Ideò sunt ante thronum Dei.* Beda: *Illi enim digni habentur illic in Dei consistere ministerio, qui hic inter aduersa fideles nominis eius confessores existunt.* 23

Vers. 15. Die, & nocte. *Et seruiunt ei die ac nocte in templo eius.* Augustinus Sermo. 11. de Sanctis: *Non est laboriosa, sed amabilis, & optanda seruitus in Dei laudibus perpetuò assistere, dies quippe, & nox non vicissitudinem temporis propriè, sed perpetuitatem tropicè significant: nox enim non erit illic, sed dies vna melior in atriis Christi super millia. &c.* Hoc quod ait Augustinus de die, & nocte, verum est, & sæpè in Scriptura inuenitur: vt Psalm. 1: *Et in lege eius meditabitur die ac nocte*, id est, semper. Apoc. 4. *Et requiem non habebant die, ac nocte dicentia, Sanctus, &c.* Isai. 62. *Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die, & tota nocte in perpetuũ, non tacebunt.* Quare rectè Beda dixit: *More nostro loquẽs æternitatem significat.* At cùm dicit: †*Et seruiunt ei in templo eius.* Metaphora sumpta est à sacerdotibus in templo ministrantibus, qui victimas offerunt, & laudes Dei canunt. ita beati quasi veri Dei sacerdotes, se ipsos Deo offerunt, & semper laudes eius canunt, sicut scriptum est in Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Ex quo facilè cernitur nequaquam his verbis aduersari quod capit. 21. legimus de cœlesti Ierusalem. *Et templum non vidi in ea*, videlicet quale apud nos est, vt per illud animo in Deum erigamur, sed hoc ipse Deus apertè visus per se efficit, & ideò ait: *Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* Tota tamen ciuitas beatorum templum Dei dicitur: quia in ea semper amore magno, & dignis laudibus Deus celebratur, vt Psal. 10: *Dominus in templo sancto suo: Dominus in cœlo sedes eius.* 24

Vers. 15. *Et qui sedet in throno, habitabit super illos.* Videlicet protegẽs eos semper, & gubernans. Nec dixit, Erit super illos, sed *Habitabit*, id est, perpetuam ibi mansionem habebit, quasi in suo domicilio. Ambrosius: *Habitat vero super sanctos suos Deus, cum eos suo lumine illuminat, circumdat, & tuetur.*

Vers. 16. *Non esurient, neque sitient amplius.* † Ambrosius: *Animæ sanctorum, non esurient, neque sitient amplius, quia esurierunt, idemque percipere vitam æternam meruerunt, &c.* Alludit Ambrosius ad illud Matth. 5: *Beati qui esuriunt, & sitiunt iustitiam, quoniam ipsi saturabuntur.* Iohannes verò alludit ad Isai. 49. vnde hæc, & quædam ex sequentibus desumpsit: *Non esurient, neque sitient, & non percutiet eos æstus, & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos.* Significat, beatis nihil, quod ad eorum plenam beatitudinem pertineat, defuturum. 25

Vers. 16. *Neque cadet super illos sol, neque vllus æstus.* [Andras tentationes docet significari in sole, & in æstu.] Ambrosius verò ait: *Per solem tentationes,*

tiones, quas sancti ab hominibus perferunt, possumus intelligere: per æstum, tentationes Dæmonum, siue voluptates carnales, &c. Idem dixit quod Isaias: *Et non percutiet eos æstus, & sol:* quibus videlicet solent homines grauiter laborare: sicut Ionas cap. 4. qui ita æstu afflictus est, vt petierit animæ suæ vt moreretur. Significat longè abfuturum esse à beatis quidquid eis molestiam afferre possit. Vers.17.

26 *Quoniam Agnus, qui in medio throni est, reget eos.* † Ita etiam Isaias:
Quia miserator eorum reget eos, ποιμανεῖ αὐτοὺς. Pascet eos, ipse pastor eorum erit, & semper ab eis arcebit quidquid molestum esse potest. Quomodo autem Agnus dicatur esse *in medio throni*, intelligitur ex eo, quod cap. 5. dictum est: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor animalium, & in medio seniorum agnum stantem.* Potest etiam dici esse *in medio throni:* quia ipse in patre, & pater in ipso est.

Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum. ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων, id est, Vers.17.
ad viuentes fontes aquarum. Perstat in Metaphora pastoris, qui oues suas pastas ad fontes deducit, vt sitim, & lassitudinem abijciant, & recreentur, id est, efficiet Christus, vt semper maximis, & immortalibus voluptatibus affluant, ideo enim dixit: *Ad vitæ fontes*, siue ad viuos fontes, qui semper scaturiunt, nec deficit in eis aqua. Hos fontes in Dei visione sciebat esse Dauid, cum aiebat: *Quemadmodum de-* Psal. 41.
28 *siderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus.* † Ex
his accipimus veram verborum Isaiæ intelligentiam, vt, quamuis ille de iustis in hac vita omnino loqui videatur, intelligamus multò magis ad futuram illam pertinere: sed in hac vita inchoantur, in futura perficientur.

Et absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum. Metaphora su- Vers.17.
mitur ab indulgentissimis parentibus, qui filios flentes blandè demulcent, & eis lachrymas abstergunt. Et hoc ex Isaia desumptum est, in cuius capite vigesimo quinto, legimus: *Præcipitabit mortem in sempiternum, & auferet Dominus Deus lachrymam ab omni facie.* Quod latiùs etiam repetit Iohannes capite vigesimo primo, Hoc est: Quidquid in hac vita habuerunt doloris, & luctus, in perpetuum auferetur. Ambrosius: *Quia tempus flendi hic fuit, tempus ridendi in illa beatitudine erit, sicut Dominus dicit: Beati, qui nunc lugent, quoniam ipsi tunc consolabuntur.* Beda. *Immortalium adepta plenitudine gaudiorum omnis mœror penitus obliuioni mandabitur. Beati enim, qui lugent quoniam* Matt. 5.
ipsi, consolabuntur. &c. In quo etiam docet lachrymas non esse in hac vita abstergendas, quæ vallis lachrymarum est, sed in futura, ideóque nos nihil mirari debere, si semper in hac vita lugeamus.

* * *

Argumentum. Cap. VIII.

Sigillum ſeptimum aperitur, & videt ſeptem angelos ſtantes in conſpectu Dei, quibus datæ ſunt ſeptem tubæ. Et alius angelus, qui Deo preces ſanctorum offerebat, ignem de thuribulo miſit in terram, & facta ſunt tonitrua, & fulgura, & terræmotus. Mox ſeptem angeli præparant ſe vt tubis ſuis canant, quatuórque primis ordine canentibus magnæ calamitates in terra, & in mari, & in fluuijs, & prodigia in ſole, & luna, & ſtellis videntur. Accedit aliquid terribilius, vox enim aquilæ per cœlum volantis auditur maiora portenta reſtare prænuntiantis, cum tres angeli reliquis tubis cecinerint.

CAPVT VIII.

ET cùm aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilen-
tium in cælo, quaſi media hora. Et vidi ſeptem ange- 2
los ſtantes in conſpectu Dei: & datæ ſunt illis ſeptem
tubæ. Et alius angelus venit, & ſtetit ante altare, ha- 3
bens thuribulum aureum: & data ſunt illi incenſa
multa, vt daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare au-
reum: quod eſt ante thronum Dei. Et aſcendit fumus incenſorum de 4
orationbus ſanctorum de manu angeli coràm Deo. Et accepit ange- 5
lus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & miſit in terrã,
& facta ſunt tonitrua, & voces, & fulgura, & terræmotus mag-
nus, Et ſeptem angeli qui habebant ſeptem tubas, præparauerunt ſe 6
vt tuba canerent. Et primus angelus tuba cecinit, & facta eſt gran- 7
do & ignis, miſta in ſanguine, & miſſum eſt in terram, & tertia
pars terræ combuſta eſt, & tertia pars arborum concremata eſt, &
omne fenum viride combuſtum eſt. Et ſecundus angelus tuba ceci- 8
nit, & tamquam mons magnus igne ardens, miſſus eſt in mare, &
facta eſt tertia pars maris, ſanguis: & mortua eſt tertia pars crea- 9
turæ eorum, quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauium
interijt.

Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo ſtella magna, 10
ardens tam quam facula. & cecidit in tertiam partem fluminum,
& in fontes aquarum, & nomen ſtellæ dicitur Abſinthium, & fa- 11
cta eſt tertia pars aquarum in abſinthium: & multi hominum
mortui ſunt de aquis, quia amaræ factæ ſunt. Et quartus an- 12
gelus tuba cecinit: & percuſſa eſt tertia pars ſolis, & tertia pars
lunæ,

lunæ, & tertia pars stellarum, ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 *Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli, dicentis voce magna: Væ, væ, væ, habitantibus in terra: de ceteris vocibus trium angelorum, qui erant tuba canituri.*

1 ET cum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo quasi media hora. Vers. 1. Beda, (quem Anselmus, & quidam è recentioribus sequuntur) hoc silentio significari putat tempus illud à morte Antichristi vsque ad diẽ iudicij, quod secutus Hieronymus, cuius verba etiam refert ex Comm. in cap. 12. Danielis prope finem, quadraginta quinque dierum futurum esse dicit. Rupertus etiam ait: *Silentium quippe hoc loco rectè quietem illam significare intelligitur, de qua Psalmista loquitur: Terra tremuit, & quieuit cùm exurgeret in iudicio Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.* Itaque ad ipsum iudicij diem hæc refert. Sed profectò neutra expositio probanda est, quoniam tempus illud inter mortem Antichristi, & diem iudicij, ita tranquillum futurum est, & ab omni terrore liberum, vt impij omni malorum, quæ paulò ante imminere videbantur, timore sublato, iterum ad voluptates, & conuiuia, & ad scelera pristina redituri sint, atque
2 ita eos imparatos, & nec opinantes dies iudicij opprimeret.† Quod non obscurè intelligitur ex Matthæi vigesimoquarto: *Sicut autem in diebus Noë, ita erit & aduentus filij hominis. Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes vsque ad eum diem, quo intrauit Noë in arcam, & non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis.* Nunc autem Iohannes multa signa, eáque valdè terribilia facienda esse prædicit, quæ si eo tempore fierent, nequaquam ea pax, & tranquillitas, de qua Dominus loquitur, contingeret. Multò etiam minus ad ipsum iudicij diem hæc spectant, quoniam hæc signa, atque alia multa fieri oportet ante tempus iudicij, vt ex hoc capit. & ex sequentibus intelligitur. Quoniam ergo in sexto sigillo beatitudo illorum significata est, quos angeli in frontibus signarunt, rectè nunc in septimo cernuntur supplicia, & calamitates illorum, qui non sunt ab angelis signati, vt manifestum est ex verbis capitis noni: *Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem, nisi tantùm homines, qui non habent signum Dei in frontibus suis.* Incipiuntur autem hæc supplicia continuò: *Et vidi septem angelos stantes in conspe-*
3 *ctu Dei, &c.* † Quare nescio cur Beda, & Rupertus, & quidam è iunioribus librum, & visionem finiant in hoc silentio, quod factum est in cœlo quasi media hora, quasi iterum quæ hactenus dicta sunt repetat, ab initio verborum sequentium: *Et vidi septem angelos, &c.* Multò meliùs fecerunt qui caput ab apertione sigilli incipi voluerunt, vt in omnibus codicibus Latinis habemus: quoniam quod de

ſeptē angelis,& ſeptem tubis ſubiicitur, id ſeptimo ſigillo continebatur,&eo aperto viſum eſt. Videtur autem mihi *factum eſſe ſilentium* tā angelis, quàm ſenioribus &reliquis cœlitibus admirantibus magnitudinem ſuppliciorum, quam ſigillo aperto viderunt, & quaſi obſtupeſcētibus præ magna in terris commotione, & turbatione futura. Quemadmodum Mat. 24. ſcriptum eſt. *Et virtutes cœlorum commouebuntur:* quod Chryſoſtomus, & Euthymius ita exponunt: *Exercitus angelorum obſtupeſcent videntes tam inſignes creaturæ totius mutationes,&c.*

[Verùm quia non ſatis conſtat an ſimul ac ſigillum apertum eſt, ſupplicia malorum viderint cœlites: & quia poſtea magnis ſuppliciis indicatis non fit ſilentium, ſed gratię potius agi ſolent, vt videbimus cap. 11. & 16. & 19. Ita potiùs hæc exponenda cenſeo. Aperto ſeptimo ſigillo *ſilentium quaſi media hora factum eſt.* hoc eſt: Non ſtatim aliquid vidit Apoſtolus, aut audiuit vocem, vt in reliquis ſigillis audierat, ſed ſemihoræ ferè ſpatium tranſiit antequam aliquid videret, aut audiret. Hoc autem breue ſpatium ſilentij ſignificabat, illam ſanctorum beatitudinem, quam in extremo capite ſeptimo vidit, non eſſe illis continuò, id eſt, ſimul atque ſignati ſunt, præſtandam, ſed priùs futura eſſe omnia, quæ ſeptem angelis tuba canentibus facienda erant, ac deinde regnum Dei eſſe venturum, per quod plena, atque integra omnibus electis beatitudo contingeret, vt ex cap. 10. huius libri conſtat: Quia tempus non erit amplius: ſed in diebus vocis ſeptimi angeli, cùm cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas. Quæ quoniam breui omnia facienda erant, breue hoc tempus ſilentio illo ſemihoræ ſignificatum eſt. Andræas Cæſarienſis: *Semihoræ ſpatium breuitatem temporis oſtendit, in quo plagis inductis, & iis quæ in terra facienda erant impletis, Chriſti regnum manifeſtabitur. &c.*]

Verſ. 2. *Et vidi ſeptem angelos ſtantes in conſpectu Dei.* Septem hos angelos 4
eſſe arbitror, quibus cura hominum potiſſimè commiſſa eſt, & nunc exitium & pœnas ferunt impijs, qui nec Deum audire, nec eorum conſilijs acquieſcere voluerunt [Indicant hoc Græca verba, in quibus Articulus additur cum dicitur, *Septē Angelos*, & cum dicitur *Stantes*. *καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους οἳ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι*, quaſi dicat: Et vidi illos ſeptem angelos, illos, inquam qui in conſpectu Dei ſteterūt, id eſt, quos capite 1. dixi eſſe in conſpectu throni. Ita enim ſolet loqui Iohannes additis Articulis, cum de re agit: cuius ſuperiùs meminerat. Quare cùm interpres nunc vertit. *Stantes in conſpectu Dei*, ita accipiendum eſt ac ſi diceret: Quorum officium eſt ſtare in conſpectu Dei.] *In conſpectu autem Dei* ſunt, ſicut de eiſdem cap. 1. dixit: *Et à ſeptem Spiritibus, qui in conſpectu throni eius ſunt*: in quorum verborum expoſitione diximus de angelis, & quid eſſet ante conſpectum Dei eſſe, explicauimus num. 25. & 26.

Verſ. 2. *Et datæ ſunt illis ſeptem tubæ.* Vt ſinguli ſuam tubam haberēt. In ſeptem tubis conſummatio ſæculi proxima indicatur. Quemadmodum enim

enim Iericho septem tubis sacerdotum sonantibus septimo die corruit Iosue sexto: ita mundus, qui in ea vrbe significatus est, ad sonitum septimæ buccinæ corruet (vt modò diximus prædictum esse infrà cap. 10.) quod multi ex expositoribus adnotarunt, & vberiùs explicat Ioachin Abbas.
5 † Tubis ergo canentibus angelis significatur magnum aliquod periculum terris imminere, vt sibi homines consulant, & per pœnitentiam illud euitent: nam solere in huiusmodi rebus tubas adhiberi diximus cap it. 1. num. 70. & 71. Arbitror autem per tubas prædicatores veritatis significari, quibus dicitur Isai. 58: *Clama ne cesses, quasi tuba exalta vocem tuam*: qui cum hæc mala cœperint, angelis inspirantibus clamabunt, & Dei iram prædicent, hominéique ad pœnitentiam hortabuntur. Quod optimè conuenit cum figura illa vrbis Ierichuntis.

Et alius angelus venit. Hunc multi Christum esse existimāt, sed nusquam Christus absolutè angelus dici solet. *Vers. 2.* Præterea cùm dicit: *Et alius angelus*, similem illis septem eum esse ostendit, sicut cùm cap. 7. dixit. *Post hæc vidi quatuor angelos.* & paulò post: *Et vidi alterum angelum ascendentem ab Ortu solis.* Quis sit hic angelus non constat, quoniam Scriptura non indicat: non videtur improbabile fuisse Gabrielem, qui Danieli pro salute populi orāti apparuit, Danielis nono: aut certè Michaëlem: cui tota Ecclesia commissa est, ideo fortasse in eius officio repetit Ecclesia quod de hoc angelo scribitur: *Stetit angelus iuxta aram templi habens thuribulum aureum in manu sua*: quod magis ex eiusdem angeli officio intelligetur. Quod si fortè in illis septem prioribus numeretur Michael, hunc ab eo mitti, siue ipsum hoc facere per angelum minorem haud ineptè dici poterit:

Et stetit ante altare. † Quodnam sit hoc altare ipse indicat cum *Vers. 3.*
6 ait: *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum*: in quibus manifestè alludit ad altare quod erat ante Sancta sanctorum, quod altare Thymiamatis siue incensi dicebatur, in quo thura, & aromata incendebantur, vt legimus Exo. 30. Et hoc erat aureum: nam altare holocaustorum æreum erat. Ostenditur ergo Iohanni altare aureum ad similitudinem illius, quod erat ante Oraculum, in quo odoris suauissimi aromata adolebantur, vt intelligamus preces sanctorum ante Dei conspectum significatum in Sancto sanctorum offerri ab angelis, eíque gratissimas esse. *Preces iustorũ Deo gratissimæ.* [Irenæus lib. 4. aduersus hæreses, cap. 3: *Est ergo altare in cœlis: illuc enim preces nostræ diriguntur, & ad templum, quemadmodum Iohannes in Apocalypsi ait: Et apertum est templum Dei, & tabernaculum. Ecce enim, inquit, tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus, &c.* *Apoc. 21* Hæc omnia intelligentur ex Leuit. 16. vbi ita legimus: *Assumptóque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, vltra velum intrabit in Sancta, vt positis super ignem aromatibus nebula eorum, & vapor operiat Oraculum, &c.* Ad hunc morem sacrorum respicit cùm ait angelum stetisse

ante altare, id est, ante Sancta, quod est ante conspectum Dei, & habuisse *thuribulum aureum*, quale ferebat summus sacerdos, vt igne desumpto ex altari imponeret aromata, id est, orationes sanctorum Deo offerret, tunc enim maximè aromata redolent, cùm incenduntur.

Vers. 3. *Et data sunt illi incensa multa.* † Incensa vocat, quæ Græcè Aposto- 7
lus vocauit thymiamata, id est, aromata, quæ incenduntur. Quæ sint autem hæc incensa, continuò exponit: *Vt daret de orationibus sanctorum omnium.* Ita etiam dixit cap. 4. *Et phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum.* quod iam suo loco exposuimus. Verùm hæc incensa igni hausto de altari imponuntur, quia tunc orationes nostræ suauiter Deo olent, cùm ex caritate Dei proficiscuntur.

Vers. 3. *Vt daret de orationibus sanctorum omnium:* Hoc est, vt super altare thymiamatis, quod est ante thronum, daret de orationibus sanctorum omnium. Est autem Hyperbaton. Sensus enim est: Data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium, vt daret super altare aureum, id est, vt Deo offerret. Quod vt melius intelligatur, sciendum est, vbi nos habemus, *Vt daret de orationibus sanctorum*, in Græco esse, *Vt daret orationibus sanctorum.* Et statim. *Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum*, in Græco est. Fumus incen-
sorum orationibus sanctorum. † Sed rectè noster interpres addidit 8
vtroque in loco præpositionem De, [quo modo etiam Erasmus & recentiores interpretes verterunt. Causam tamẽ reddit nemo, quod sciam. Ego hanc esse existimo:] Intellexit Euangelistam Hebræorum more locutum esse, qui sæpè tollunt præpositionem valentem

De, Ex — De, siue Ex, significantem materiam, vt Genes. 3. *Quia puluis es*, siue puluere es, *& in puluerem reuerteris.* Pro. Ex puluere es. Exod. 37. *Fecit & propitiatorium*, id est, Oraculum, *de auro mundissimo*, in Hebræo est, auro mundissimo. 3. Reg. 6. *Et in ingressu Oraculi fecit ostiola de lignis oliuarum.* In Hebræo, Lignis olei. Ita nunc incensa multa de orationibus sanctorum, id est, quæ confecta, & composita sunt ex orationibus sanctorum. sicut enim thymiama ex variis aromatum generibus conficiebatur, ita huiusmodi incensa ex variis sanctorum orationibus composita sunt, quę & diuersis modis, & à diuersis fiunt. Ita etiã mox: *Et ascendit fumus incensorum de orationibus sanctorum*, id est, quæ incensa, siue aromata confecta erant, ex varijs orationibus sanctorum. Sed notandum vtroque in loco dixisse Iohannem ταῖς προσευχαῖς, quasi subaudiatur ב præpositio, cui in Græco solet dari ablatiuus casus similis datiuo, nam ב materiam significat, vt מן Exod. 38: *Fecit & labrum æneum de speculis mulierum.* Leuit. 8. *quidquid autem reliquum fuerit de carne, & panibus, ignis absumet.* Exod. 12. *Omnis alienigena non comedet ex eo.* Atque hoc necessario dicendum videtur, nulla enim est apud Græcos præpositio, quæ subaudiri possit, cum dicitur ταῖς προσευχαῖς, & necessario aliqua subaudienda est.

Sed

Sed quoniam Grecè scribens Hebraico more locutus est, subaudie-
tur ἐν, quæ respondet Hebraicè ב in materiā sæpè apud eos significāti.
Orationes autem sanctorum, vt euentus verbis sequentibus indica-
tus significat, è terra ad Deum fundebantur, vbi ab impiis vehemen-
ter affligebantur, & ad Dei gloriam, atque ad destructionem regni
peccati puniri illos optabant, & ab eorum tyrannide liberari. Por-
rò vbi legimus: *Ante thronum Dei*, in Græco non est, *Dei*, neque apud
Arecham, neque apud Primasium, neque in multis codicibus Lati-
nis manu scriptis.

9 *Et ascendit fumus incensorum.* † Ascenderunt orationes sanctorum Vers. 4.
ad Deum, exauditæ sunt à Deo offerente eas angelo.

Et accepit angelus thuribulum. Idem thuribulum, quo incensa, id est, Vers. 5.
orationes sanctorum obtulerat, nunc de igne altaris implet. In altari
aureo Christus significatur, per quem Deo gratæ, & suauis odoris
sunt preces nostrę. Ignis altaris caritatem Christi indicat, qua & pa-
tris gloriam, & humani generis salutē semper optauit. Primùm ergò
ignis de altari sumptus est, vt incensa adolerentur, quia per caritatē
Christi nos caritatem habemus, & preces ex caritate fundimus. Sed
iterum thuribulum idem impletur de igne altaris, & mittitur in ter-
ram, vt sciamus propter caritatē, qua Christus sanctos suos in terra
laborātes prosequitur, supplicia in impios ab ira Dei effundi. Nam
ignem illum in terram missum supplicia, & plagas impiorum effe-
cisse, & iram Dei magnam in terras deportasse indicat quod statim
sequitur: *Et facta sunt tonitrua, & voces, & fulgura, & terræmotus magnus.*
At dum ex eodem thuribulo ignis mittitur in terram, è quo fumus
aromatum ad Deum ascenderat, significatur orationes sanctorum
10 causam quoque fuisse suppliciorum. † Rectè etiam dicere possumus
in thuribulo corpus Christi significari, vt ait Haymo: quod in pas-
sione multis plagis, vt fenestris thuribulum, apertum est. Et quia per
Christi passionem nobis caritas datur, benè in thuribulo ignis, & in-
censa ponuntur. Et quia Christus vulnera sua patri ostendit pro san-
ctis in terra laborantibus, & caritatem suam ardentem ei ob oculos
ponit, indéque pater ad puniendum impios excitatur, thuribulū de
igne altaris impletur, & mittitur in terram.

Et facta sunt tonitrua, & voces. Hæc omnia prænuntiabant calami- Vers. 5.
tates futuras impiorum. Voces autem articulatas, & similes nostris
intelligere debemus, vt cap. 10. videmus cum dicitur: *Et cum clamas-
set, locuta sunt septem tonitrua voces suas, &c.*

Et terræmotus magnus. Nam per illa tempora crebri, magníq; ter- Vers. 5.
ræmotus futuri sunt, sicut prædixit Dominus Luc. 21: *Et terræmotus
magni erunt per loca.*

11 *Præparauerunt se vt tuba canerent.* † Hac præparatione mora quæ- Vers. 6.
dam significatur Diuinæ vltionis inter tonitrua, & voces, & fulgura,
& inter tubarum cantum, vt pœnitentiam agant peccatores, & fu-
turas pœnas euitent, semperque cognoscatur quam verum sit illud:

Hebr. 3. *Cùm iratus fueris, misericordiæ recordaberis.*

Vers. 7. *Et facta est grando, & ignis mista in sanguine.* Lento gradu procedit
Diuina vindicta, & sicut olim aduersus Pharaonem, & Ægyptios à
leuioribus incipiēs paulatim plagas ingrauabat, vt illi terrerentur, &
resipiscerent, ita hoc tempore de quo nunc loquimur, facturus est.
Primùm fiunt *grando, & ignis mista sanguine*, [ita enim legitur etiam
in Græcis codicibus emendatioribus,] ita vt sanguis, & cum grandine
misceatur, & cum igne. In igne fulmina, & ignitas exhalationes
intelligimus, sicut in Psalm. 17: *Præ fulgore in conspectu eius nubes
transierunt, grando, & carbones ignis.* Sanguis ad maiorem terrorem
impiorum additur, vt citiùs ad pœnitentiam conuertantur, videntur
enim eo cædes magnæ indicari.

Vers. 7. *Et tertia pars terræ combusta est.* † Vt conuertantur homines, ante- 12
quam tota comburatur. Arethas nostram expositionem confirmat,
argumentatúrque rectè aduersus eos, qui hæc de nouissimo die intelligebant,
& intelligenda esse dicit de vltione, quæ antè extremum
diem per afflictiones fiet: quoniam nouissimo die non tertia
pars peccatorum, sed omnes simul absque vllo remedio abiicientur.
Et quamuis, vt idem ait paulò post, in tertia parte magna
pars, aut magnus numerus possit intelligi, quoniam numerus ternarius
initium est multitudinis, propriè potiùs accipienda videtur
tam hic, quàm in sequentibus, cum nihil sit, quod aliter accipere
cogat. [Tertiam autem terræ partem, vel totam simul intelligere
possemus, vt Europam, aut Africam, quod minimè arbitror: vel
multas in diuersis regionibus vrbes cum suis agris, quæ si iungerentur,
tertiam terræ partem redderent, quod multò mihi veriùs
videtur. Hæc autem erunt, in quibus pessimi omnium hominum,
& crudeliores sanctorum persecutores habitabunt, vt de tertia parte
fluminum paulò post dicemus. Atque hoc fiet, vt vbique mali
terreantur, & tanti incendij fama perueniat ad omnes.]

Vers. 7. Fœnum *Et omne fœnum viride combustum est.* Fœnum pro herba passim ponitur,
vt Isaiæ 42: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos
agri. Exiccatum est fœnum, & cecidit flos.* Psal. 128: *Fiant sicut fœnum
tectorum, quod priùs quàm euellatur exaruit.* Græcè χόρτος, id est, herba.
Non solùm igitur arentes herbæ, sed ipsæ etiam, quæ virebant, combustæ
sunt. † Tertia pars terræ tantum combusta est, & tertia pars 13
arborum, id est, non tota terra, aut omnes arbores, nec dimidia pars,
sed tertia, vt hominibus alimenta superessent. At fœnum viride omne
combustum est, vt significetur citò omnes illos morituros fore,
etiam si robusti, & virides sint, ac iuuenes: alludit enim ad illud,
quod modò retulimus: *Omnis caro fœnum, &c.*

Vers. 8. *Et secundus angelus tuba cecinit, & tamquam mons magnus igne ardens
missus est in mare, & facta est tertia pars maris sanguis.* Id est, globus quidam
igneus. Crescunt paulatim prodigia, & terrores, ita enim hæc
intelligenda sunt vt plagæ Ægypti.

Et

Et tertia pars nauium interijt. Quæ videlicet in illa tertia parte magis versabantur. [Tertiam autem maris partem ita interpretor, vt modò tertiam partem terræ interpretatus sum.] Vers. 9

Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cœlo stella magna ardens tamquam facula. Hoc est, quædam ignita exhalatio, aut potiùs magna quædam exhalationum multitudo condensata, & inflammata. Sed cur faculæ comparatur, si magna est? Non in magnitudine, sed in lumine, & ardore comparatio fit, vt Ecclesiast. capite 48: *Et surrexit Elias propheta quasi ignis, & verbum ipsius quasi facula ardebat.* Sed neque quasi diminutiuum nomen ponitur, cùm sit in Græco Lampas. Vers. 10.

14 † Ceterùm non est mirum hæc, & sequentia à Ioanne prædici, cùm Dominus dixerit Luc. 21: *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ, & fames, terroresque de cœlo, & signa magna erunt.* Quod ergò Dominus vniuersè prænunciauit, id nunc Ioannes sigillatim vaticinatur, terrores illos de cœlo, & signa illa magna. [Non ergò sequi possum expositores, qui ad mysticos sensus confugiunt, & intactam Historiam relinquunt, quasi ita vt verba sonant, hæc fieri nō possint. Vbi ergò sunt terrores de cœlo, & signa magna, quæ profectò Dominus non mysticè, sed Historicè futura esse intellexit, atque prædixit?] Vers. 10.

Et cecidit in tertiam partem fluminum. Cum cadere incipiet, integra erit, posteà in partes multas minuetur, vt cadat in flumina: nō in omnia, ne penitus homines siti enecentur, sed *in tertiam* illorum partem, in eam scilicet, quæ nocētiorum hominum vrbes, & regiones alluebant. Itaque non in tertiam cuiusque fluminis partem cecidisse dicit, sed in tertiam partem omnium fluminum: nam si tertia pars fluminis amara redderetur, reliquas duas facilè in amaritudinem verteret, nisi fortè tertiam partem cuiusque fluminis dicamus eam, quæ mari iam proxima est. [Sed quod priùs dixi, veriùs est, & meliùs hæret cum præcedentibus.] Vers. 10.

Et in fontes aquarum. Non dicit, in tertiam partem fontium, sed, *in fontes*, ex quo intelligitur in omnes fontes cecidisse. Sed de fontibus loquitur, qui tantùm fontes, non etiam fluminum initia sunt, alioqui omnia etiam flumina amara fierent. Vers. 11.

15 *Et nomen stellæ dicitur Absinthium.* † Nomen etiam indicauit ab effectu sumptum, vt sciamus amarissimas reddendas esse aquas. *Absinthium*, inquit Arethas, herba amara est, sed edentibus visum acuere tradunt Medici. Meritò ergò magnum suppliciū vocatur *Absinthium*, quoniam etsi tristitiam afferat, visum tamen acuit, efficítque vt homines instantia mala videant, & corda sua inspiciant, & maturè per pœnitentiam corrigantur. [Certè hoc Deus efficere vult pœnis quas infligit.] Vers. 11.

Et facta est tertia pars aquarū in absinthium. Phrasis Hebræorum est, id est, facta est absinthium, hoc est, amarissima, vt absinthium. Por-

rò tertia pars aquarum de fluminibus intelligitur, & de lacubus, non de fontibus, vt dictum est.

Vers. 12. *Et percussa est tertia pars solis.* Adhuc prænuntiat terrores illos de cœlo, & signa illa magna prædicta a Domino. Tertiam partem solis percussam dicit Methaphoricè, quasi mortuam, quòd lumine suo priuata sit: nam lux in stellis quasi operatio quędam vitalis est. Hoc quid sit statim explanat. *Ita vt obscuraretur tertia pars eorum.*

Et diei non luceret pars tertia, & noctis similiter. † Hoc ita intelligi po-
Vers. 12. test, vt si dies tunc habere debebat duodecim horas, octo tantum 16
habebit intermedias, quoniam tertia parte solis obscurata, non lucebit Sol cum ascendere incipit, aut cum descendit vicinus occasui. Atque idem de nocte iudicium, & eadem expositio est propter tertiam Lunę partem obscuratam. Potest etiam ita, vt eisdẽ horis diei Sol luceat, quibus anteà solebat, sed tertia parte minus luceat, quàm solebat. Hæc posterior interpretatio multò germanior est, immò sola vera est, quoniam etiam si tertia pars solis obscuretur, nihilominùs dies habebit totidem horas, nec enim eclypsis in tertia parte solis impedire diei partem potest: faciet tamen vt tertia parte minùs clarus sit dies. In Græco legimus. *Ita vt dies non luceret tertiam partem ipsius, & nox similiter,* id est, secundùm tertiam partem ipsius. Ex quo videmus rectè legi in nostris codicibus. *Et noctis similiter,* quoniã eodem casu præcessit diei, nec esse cur emendetur: Et nox similiter.

[Atque vt constet hæc, & multa similia, quæ posteà videbimus, ita futura esse vt verba sonant, subscribam Sibyllę carmina de signis vltimi temporis, ex lib. 2. Sibyllinorum oraculorum, ita versorum, vt Latinè reperi.

† Sed cum terrarum motus, & fulmina dira,
Fulguráque, & tonitrus fuerint, & squalor agrorum, 17
Et cædes hominum, rabies, & sæua luporum,
Atque hominum, atque boum interitus, & quadrupedantum.
Et iumentorum, mulorumque, atque caprarum,
Atque ouium, fiet tum plurima terra relicta,
Et frugum incultos prouentus deseret agros.

Et posteà.

Artabunt homines mutato cardine rerum,
Pestes, bella, fames, lachrymæq́ue, & luctus abundè.

Et lib. 8.

Tempore torpebunt vidua omnia semina mundi.
Aer, terra, salum, lux ignis feruida, cœli
Cardo, dies, noctes, consident omnia in ignes.
Et per se eccies, quam desertissima rerum.
Omnia namque cadent lucentia sydera cœlo,
Nec volucres plumis agiles per inane volabunt.
Omnibus, & Tellus animantibus orba iacebit.

Non

Non homines edent vocem, volucrésve, feræ ve,
Confusus solitum sonitum non audiet orbis,
Sed magnum sonitum reddet maris unda minacis,
Et trepidi cuncti morientur in æquore pisces,
Nec sulcabit aquas iam pondere nauis onusta,
Mugitúmque dabit de bellis terra cruenta,
Humanæque animæ frendebunt dentibus omnes.
Vox hincque malos ululatus, atque timores,
Cædibus, atque siti, fame, pestéque deficientes.

18 † Addamus his quod scribit Lactantius li. 7. c. 16. *Tum vero,* inquit, *detestabile, atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita iucunda. Euertentur funditus, ciuitates, atque interibunt, non modò ferro, atque igni, verum etiam terræ motibus assiduis, & eluuie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus, ac pestilens fiet, & modò importunis imbribus, modò inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimiis, nec terra homini dabit fructum, nec seges quicquam, non arbor, non vitis feret: sed cum in flore spem maximam dederint in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arescent, vt ne potus quidem suppetat: & aquæ in sanguinem, aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium siderum lapsus.*
19 † *Nec tamen hæc vsitato modo fient, sed existent subito, & ignota, & inusitata oculis astra; sol in perpetuum fuscabitur, vt vix inter noctem, diémque discernatur. Luna vero iam non tribus deficiet horis, sed perpetuo sanguine obfusa meatus extraordinarios peraget. Stellæ verò crebro ita cadent, vt cœlum cæcum sine vllis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile constituetur. Tum verò per iram Dei aduersum homines, qui iustitiam Dei non agnouerunt, sæuiet ferrũ, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper imminens. Tunc orabunt Deum, & nõ exaudiet, optabitur mors, & non veniet, nec nox quidem requiem timori dabit, nec ad oculos somnus accedet, sed animas hominum sollicitudo, ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus stridebunt, gratulabuntur mortuis, & viuos plangent. His, & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis, atque desertus.*
20 † *Quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur.*

Ἔςαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, vt vix decima pars hominum relinquatur: & vnde mille processerant, vix prodient centum. Hæc Lactantius: quæ ex prophetis & ex Sibyllarum carminibus, atque ex Apocalypsi excerpsit. Nec mihi illa mira videntur, cùm venit in mentem illud: *Et erunt signa in sole, & luna, & in terris pressura gentium præ confusione sonitus maris, & fluctuum, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione, quæ superuenient vniuerso orbi.* Nam virtutes cœlorum mouebuntur: & reliqua, quæ de his temporibus prædixit Dominus in Euangeliis.]

Hoc est, Erit mũdus sine ornatu pereuntibus hominibus. Mũdus Græcè ornatum significat, ac si diceret: Erit ornatus sine ornatu.

Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis. † In Græco est in multis codicibus: *Vnius angeli volantis*, atque ita omnino legit Andreas, & ita transtulit Erasmus. In aliis est, *Vnius Aquilæ*, quod magis Arethæ placuit, qui noluit Andream sequi, & laborat in explanãdo quænam hæc aquila sit. Ita etiã, vt nos, legit Tyconius Hom. 6. & Beda, & alij Latini expositores. Quid autem significet aquila volans per medium cœlum, ex ipsius aquilæ natura discemus. Aquila violenta auis est, & rapax, & celerrimi prætereà volatus. Iere. 4: *Velociores aquilis equi illius*. 2. Reg. 1: *Aquilis velociores, leonibus fortiores*. Inde Nabuchodonosor cum velocitate, & potentia magna veniens ad diripiendum Iudæos significatur in aquila grandi magnarum alarum, Ezec. 17. & Hos. 8. cum dicitur: *Quasi aquila super domum Domini*, vt in vtrumque locum docuit Hieronymus. 21

Aquila.

† Aquila ergo volans, & calamitates magnas hominibus prænuntians, significat eas valde velociter esse venturas, & magnã futuram esse earum vim ad diripiendum, & perdendum homines. Per medium cœlum volat, vt videatur ab omnibus, quemadmodum & apud Zachariam legimus cap. 5: *Et leuauerunt amphoram inter cœlum & terram*, idest, notã eam omnibus fecerunt. Volante ergo aquila per medium cœlum hoc intelligimus, post calamitates à quatuor angelis indicatas Deum manifestaturum esse hominibus multò etiam maiores instare, nisi maturè conuertantur. Hoc autem faciet sine dubio per illius temporis prædicatores: nã in aquila prædicatores intelligunt Tyconius Hom. 6. & omnes ferè Commentarij. Addẽdum tamen est, eos aquilis comparari iis de causis, quas diximus, & quoniam altiùs ceteris hominibus volant, & meliùs, atque acutiùs cœlestia mysteria intuentur. † Verùm quoniam non dicit: *Audiui vocem* 23
aquilæ volantis, sed *vnius aquilæ*, mihi magna suspicio est virum aliquem illius temporis sanctitate insignem indicari, siue ex prædicatorum numero sit, siue priuatus homo, cui tunc Deus hanc prophetiam inspiret: nam iusti aquilæ vocantur à Domino Luc. 17: *Vbicumque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*. Atque is etiam aquila dicitur, quoniam velociter, vt diximus, & cum vi magna interitum hominibus imminere clamabit. [Nec verò mirari debet quisquam si & in hoc loco, & in aliis posteà futuros esse illis extremis tẽporibus prophetas dicamus, qui ventura mala prænuntiẽt. † Si enim multò ante- 24
quam decem tribus ab Assyriis caperentur, & antequam Ierusalem euerteretur primùm à Chaldæis, post à Romanis, tot prophetas Deus misit, qui populum illum admonerent, vt venturam calamitatem non ignorarent: si in ipsa etiam vrbis obsidione vaticinabatur Ieremias, vt ciuitatem aut ad pœnitentiam, aut ad certum, & imminens exitium compararet: si paulò antè quàm eadẽ vrbs vastaretur à Romanis, futuram vastitatem, & captiuitatem Christus, atque Iohannes Baptista prædixerunt: si & paulò ante obsidionem, & vrbe à Romanis obsessa tam vaticiniis, quã prodigiis multis, ac magnis, quæ

à Io

à Iosepho lib.7. de Bello Iud.c.12. memorantur, quod paulò post contigit prænuntiatum est: quis dubitare possit quin in tanta temporum, & rerũ difficultate, & in tam insitata omnium perturbatione, atque in tantis calamitatibus, quibus si præcedentes omnes comparentur, ne calamitates quidem videri debeant, multos misericors Deus spiritu prophetię sit illustraturus, per quos & pij ad omnia perferenda confirmentur, & impij ad pœnitentiam salubriter terreãtur.

25 † Hunc autem magnum prophetam, de quo nunc loquitur Apostolus, iure aquilam vocat, quasi in altum se vitæ sanctitate leuantem, & cœlestia intuentem, & quod similitudine aquilæ, quæ Iohannis menti obiecta est, Deus declaret amorem suum erga filios, qui in aquila insignis est in pullos, sicut docet Moses Deut. 32: *Circunduxit eum, & docuit, & custodiuit quasi pupillam oculi sui. Sicut aquila prouocans ad volandum pullos suos, & super eos volitans: expandit alas suas, & assumpsit eum, atque portauit in humeris suis.* Quæ verba exponens Hieronymus in illud Isa.66: *Et cognoscetur manus Domini seruis eius*: *Aiunt*, inquit, *qui de animantium scripsere naturis, omnium quidem bestiarum, & iumentorum, & pecudum, auiumque ingenitum esse in filios, pullósque suos affectũ, sed maximum amorem esse aquilarum, quæ in excelsis, & inaccessis locis nidos collocant, ne coluber fetus violet. Amethystum quoque inter pullos eius lapidem reperiri, quo omnia venena superentur. Si hoc verum est, rectè affectus Dei in suas creaturas aquilis comparatus est, qui omni custodia protegit liberos suos, ne draco, & coluber antiquus Diabolus, & Satanas obrepat nouellis fetibus, vt ad nomen lapidis, qui ponitur in fundamentis Sion, omnes aduersariorum frangantur in-*

26 *sidiæ*, &c. † Aquila etiam dicitur quod procul Antichristi sentiat aduentum, vt enim ait idem Hieronymus in illud Matth. 24: *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ*: Aquilæ, & vultures etiam transmarina dicuntur sentire cadauera.]

Dicentis voce magna. Vt nemo sit qui non audiat. *Væ, væ, væ.* Ter dicit Væ, quoniam tres maximæ calamitates supersunt venturæ per tres angelos ostendẽdæ. [Quare non bis legendũ est *væ, væ*, vt est apud Andream, sed ter, *Væ, væ, væ*, vt est in melioribus codicibus, & apud Aretham. Nec id dubium cuiquam esse debet, cùm idem Apostolus dicat cap. 9: *Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ post hac.*]

Habitantibus in terra. Habitantes in terra, siue habitatores terræ frequenter in malam partem accipiuntur in Scriptura, quasi in terra viuentes, & terræ bona quærentes, & de cœlestibus minimè cogitantes. Sancti enim dicũt: *Nostra autem conuersatio in cœlis est.* Ita nunc accipit Iohannes, sicut & cap. 11: *Et inhabitantes terram gaudebunt super illos & iucundabuntur, & munera mittent inuicem, quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabant super terram.* Et cap. 13: *Et fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam*, Et paulò post: *Et seducit habitantes in terra propter signa, quæ data sunt illi facere*, &c. *Vers. 13.* *Vers. 13.*

27 *De ceteris vocibus triũ angelorum.* † Idẽ videtur ac si diceret: A ceteris *Philip. 3.*

vocibus. Væ habitantibus in terra à ceteris vocibus triũ angelorum, sicut interpretatur Arethas, quomodo dictum est Matt. 18: *Væ mundo à scandalis.* Verùm quoniam non dixit, *ἀπὸ φωνῶν*, vt Matth. 18. *ἀπὸ τῶν σκανδάλων*, sed *ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν*. Id est, è reliquis vocibus, siue (vt optimè vertit interpres) *De ceteris vocibus*, ita intelligẽdum est: *Væ, væ, væ*, exibunt habitantibus in terra de vocibus tubarũ trium angelorum. Itáque *Væ* non est hoc in loco interiectio dolentis, vt videri poterat, sed vice nominis ponitur, vt paulò post in cap. 9: *Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo* Væ *post hæc*, sensúsque est, etiam si magna mala viderint adhuc homines, multò posteà maiora videbũt, atque grauiora. [Quod iure optimo clamat, quoniam eo tempore venturus est Antichristus, vt suo loco videbimus.] Quare malè hæc verba distinguuntur in vulgatis codicibus addito commate vbi ait: *Habitantibus in terra*, quod addendum non erat.

Argumentum Cap. IX.

Postquam quintus angelus tuba cecinit, stella cecidit, & puteum abyssi aperuit, & exierunt locustæ, & mirificè cruciauerunt homines, qui non fuerant ab angelis signati. Sextus angelus tuba canit, & vox auditur iubentis vt quatuor angeli alligati Euphrate soluantur: quibus solutis maxima prœlia consecuta sunt, & innumerabilium hominum cædes visæ. Quibus portentis idolorum cultores non sunt à suis peccatis dimoti.

CAPVT. IX.

ET quintus angelus tuba cecinit, & vidi stellam de cæ- 1
lo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abyssi.
Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei, si- 2
cut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol, & aer
de fumo putei. Et de fumo putei exierunt locustæ in terram, & data 3
est illis potestas, sicut habent potestatem scorpiones terræ: & præ- 4
ceptum est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque
omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei
in frontibus suis: & datum est illis ne occiderent eos: sed vt crucia- 5
rent mensibus quinque: & cruciatus eorum, vt cruciatus scorpij cum
percutit hominem. Et in diebus illis quærent homines mortem, & 6
non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.

Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prœlium: & 7
super capita earum tamquam coronæ similes auro: & facies earum
tamquam facies hominum. Et habebant capillos sicut capillos mu- 8
lierum: & dentes earum, sicut leonum erant, & habebãt loricas, si- 9
cut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruum equo-
rum multorum currentium in bellum. Et habebant caudas similes 10
scor

ſcorpionum, & aculei erant in caudis earum: & poteſtas eorum no-
11 *cere hominibus menſibus quinque, & habebant ſuper ſe regem an-*
gelum abyſsi, cui nomen Hebraice Abaddon, Græcè autem Apollyon:
12 *Latinè habens nomen Exterminans. Væ vnum abiit, & ecce ve-*
13 *niunt adhuc duo væ poſt hæc. Et ſextus angelus tuba cecinit: & au-*
14 *diui vocem vnam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt antè*
oculos Dei, dicentem ſexto angelo, qui habebat tubam, Solue qua-
tuor angelos, qui alligati ſunt in flumine magno Euphrate. Et ſoluti
15 *ſunt quatuor angeli, qui parati erant in horam, & diem, & men-*
ſem, & annum: vt occiderent tertiam partem hominum. Et nume-
16 *rus equeſtris exercitus vicies millies dena millia. Et audiui nume-*
17 *rum eorum. Et ita vidi equos in viſione, & qui ſedebant ſuper eos,*
habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & ſulphureas, & capita
equorum erant tamquam capita leonum, & de ore eorum procedit
18 *ignis, & fumus, & ſulphur. Et ab his tribus plagis occiſa eſt tertia*
pars hominum, de igne, & ex fumo, & ſulphure, quæ procedebant
19 *de ore ipſorum. Poteſtas enim equorum in ore eorum eſt, & in cau-*
dis eorum: nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus, habentes capita,
20 *& in his nocent. Et ceteri homines, qui non ſunt occiſi in his plagis,*
neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum ſuarum, vt non
adorarent dæmonia, & ſimulacra aurea, & argentea, & ærea, &
21 *lapidea, & lignea, quæ neque videre poſſunt, neque audire, neque*
ambulare, & non egerunt pœnitentiam ab homicidijs ſuis, neque à
veneficijs ſuis, neque à fornicatione ſua, neque à furtis ſuis.

1 ET *vidi ſtellam de cælo cecidiſſe in terram.* Beda, & magna expoſito- *Verſ.* 1.
rum pars ſtellam diabolum eſſe exiſtimant, locuſtas autem hæreticos, præcurſores videlicet Antichriſti, qui veneno ſui erroris plurimis nocebunt. Nec videretur hic ſenſus improbabilis, niſi illud, quod paulò poſt ſequitur, multùm ei aduerſaretur: *Et datum eſt illis* (ſcilicet, locuſtis) *ne occiderent eos ſed vt cruciarentur menſibus quinque: & cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij, cum percutit hominem:* quod in venenata animalia rectè conuenit, in hæreticos non videtur poſſe conuenire. Deinde ſubiicit: *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam, &c.* quod rectè dicitur de iis, qui percuſſi magno dolore affliguntur, de hominibus deceptis ab hæreticis, & in errore manentibus non dicitur. Quare aliter videtur viſio exponenda, vt quantum licebit, à verborum proprietate minimè recedamus, niſi
2 coacti. † Stellam, quæ de cœlo ceciderat, poſſemus cum his auctoribus diabolum interpretari, quoniam ipſa nos verba cogunt vt non

propriè, sed Metaphoricè accipiamus. Nam verè stellæ, aut ignitæ alicui exhalationi non potest clauis putei abyssi dari, nec illa aperire potest puteum abyssi. Sed diabolus stella dici posset, quia, vt stella quædam, in cœlo fulgebat, & de cœlo cecidit in terram, cui etiam dicitur Isaiæ 14. sub typo regis Babylonis: *Quomodo cecidisti de cœlo Lucifer, qui mane oriebaris?* Obiiciet fortasse quispiā verba hic fieri de stella, quæ tunc ciderat cum hæc Ioannes videbat, at facilè respōderi potest: de stella fieri, quæ initio mundi cecidit, atq; idcircò non dixit: Vidi stellam de cœlo cadere, sed: *Vidi stellam de cœlo cecidisse in terram, & data est ei clauis, &c.* id est, vidi clauem datam esse stellæ illi, quæ olim de cœlo ceciderat. † Rupertus hoc ipsum adnotās addit: 3
Lucæ 10. *Quando ille cecidit, nullus hominum erat, qui videret, præter illū, qui in Euangelio suo loquitur dicens: Videbam satanā sicut fulgur de cœlo cadentem. Qui enim hæc dicit homo Christus, prius erat Deus, quam homo fieret, prius quam angelus ille, stella illa, lucifer ille caderet, immò priusquam angelus, aut creatura aliqua fieret. Benè ergo non ait, Vidi cadere, sed: Vidi cecidisse, &c.* Hanc expositionem nō solùm probabilem, sed veram omninò iudicarem, nisi locus alter similis alteram efficeret probabiliorem, & veriorem. Apoc. 20. legimus: *Et vidi angelum descendentem de cœlo habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua. Et apprehendit draconem serpentem antiquam, qui est diabolus, & satanas, & ligauit eum.* Ex quo fit manifestum angelum, cui data est clauis abyssi, non diabolum esse, sed angelum sanctum, immò & Christum ibi interpretantur Beda, & Ambrosius, & alij. † Video posse responderi probabiliter, ange- 4
lum illum cap. 20. bonum angelum esse, hunc capitis 9. esse diabolū, illi datam esse clauem abyssi vt ligaret satanam, huic vt aperiret, & fumus ascenderet, de quo exirent locustæ in terram. At claues, siue domus, siue carceris, non nisi amicis committi solent, quod capitis 20. verba confirmant. Præterea quorsum nunc hac circumlocutione vteretur: *Et vidi stellam de cœlo cecidisse.* Cùm neque stellæ nomen, neque quod olim de cœlo ciderit, ad id, quod nunc agitur, attinere videatur? Adde quod diabolum de cœlo cecidisse non ignorabat Ioannes, nec doceri indigebat quod sciebat. Sine dubiò ergò aliquid vidit tuba canente quinto angelo, quod ante non viderat. Nam si diceret: Vidit stellæ, quę de cœlo ceciderat, datam esse clauem putei abyssi, tolerabilior esset expositio, nō tamen id dicit, sed: *Et quintus angelus tuba cecinit, & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abyssi.* Duo igitur vidit tuba canente angelo, stellam de cœlo cecidisse in terram, & datam esse ei clauem abyssi. † Deni- 5
que satanas, siue lucifer ille Isaiæ, non dicitur in terram cecidisse, sed in profundum inferni, Isai. 14: *Verumtamen ad infernum detraheris, in profundum laci.* 2. Pet. 2: *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos, &c.* Omninò ergò dicendum videtur sanctum angelum esse, cui nūc clauis putei abyssi datur, & tamquam Diuinæ iustitiæ minister abyssum aperiat,

& noc.

& nocentes puniat. [Andreas quidem Cæsariensis auctor est quos-
dam affirmatte in hac stella angelum sanctum indicari, idémque sibi
videri.] Et quamuis constet sanctos angelos magis propriè vocari
stellas posse, quàm dæmones, quandoquidem in cœlo sunt, & na-
turæ, gratiæque lumine maximè fulgent: verò mihi videtur simi-
liùs angelum hunc è cœlo descensurum esse in terram cum magno
splendore, vt homines tunc iudicaturi sint stellam aliquam ceci-
disse: nam omnes plagæ septem angelorum, vt iam diximus, pars
sunt illorum terrorum, de quibus à Domino dictum est: *Terrorés-* Luc. 21.
6 *que de cœlo, & signa magna erunt.* † Quod ergò non ait: *Vidi stellam ca-*
dentem: sed, *Vidi stellam cecidisse*, celeritatem magnam in cadendo
indicat, ac si diceret: Simul atque tuba cecinit quintus angelus, adeò
celeriter stella decidit in terram, vt cum caderet, ferè visa non sit,
sed postquam cecidit. Ita nos vulgò de rebus, quæ celerrimè fiunt,
dicere solemus, vix inceptas fuisse cum perfectæ sunt, & non fuisse
auditas, neque visas. Vt ergò plaga hæc maior præcedentibus est, ita
etiam celerior futura indicatur.

Et data est ei clauis putei abyssi. Abyssus in Scriptura sæpè mare, siue Vers. 1.
profunditatem aquarum significat, vt Genes. 1: *Et tenebræ erant super* Abyssus
faciem abyssi. Exod. 15: *Abyssi operuerunt eos, descenderunt in profundum*
quasi lapis. Prou. 8: *Quando certa lege & gyro vallabat abyssos.* Sæpè etiã
significat infernum, siue profunditatem terræ. Luc. 8: *Et rogabant il-*
lum ne imperaret illis, vt in abyssum irent. Ita capitur in hoc loco Apo-
calypsis, & in aliis infra, vt cap. 20: *Et misit eum in abyssum, & clausit, &*
7 *signauit super illum, vt non seducat ampliùs gentes.* † Videtur autem, si pro-
prietas verbi spectetur, profunditatem quamuis significare, siue ea
sit aquæ, siue terræ, siue cuiusuis rei: nam βυθὸς, siue Ionicè βυσσὸς, fun
dum significat, siue partem imam, quare ἄβυσσος, quasi sine fundo
dicitur. Etymologicum magnum à βύω deducit, quod est ingredior,
quod nemo eo ingredi possit, vel à βύω, tego, & α, auget interdum in
compositione, quòd sit locus aquis, aut terra, aut re alia valde te-
ctus. Denique ἄβυσσα vocant Græci, quæ profunda sunt, vt ἄβυσσα
χάσματα, profundę voragines, apud Euripidem in Phœnissis, ἄβυσσον
πέλαγος apud Æschilum, ἄβυσσον βαθος, altissima profunditas, apud
Strabonem lib. 17. In hoc autem loco Apocalypsis abyssus cum ar-
ticulo ponitur, vt intelligamus infernum significari, qui profundis-
simus est. Eadem profunditas amplificationis causa puteus etiam di- Puteus.
citur, vt Psal. 68: *Neque absorbeat me profundum, neque vrgeat super me*
puteus os suum. Nam puteus Metaphoricè profunditatem magnam si- Puteus.
gnificat, vnde exire difficillimum sit. Psal. 54: *Tu verò Deus deduces eos*
in puteum interitus. Prouerbiorum vicesimo tertio: *Fouea enim pro-*
funda est meretrix, & puteus angustus aliena. Puteus ergò abyssi pro-
fundissimam inferni partem significat, quam vt aperiret, angelo cla-
uis data est.

8 *Et ascendit fumus putei.* † Fumus putei ascendens significat calidis- Vers. 2.

 simas

fimos dæmonum machinas, & consilia ad nocendum hominibus in terra. Fumus dicuntur, quia ex igne ascendunt, id est, ex ardenti eorum furore, & nigræ sunt, id est, tristes, & impiæ, & quia aduersus electos non proficient, sed vt fumus tandem euanescent, iuxta illud: *Sicut deficit fumus, deficiant.* Psal. 67. [Andreas obscuritatem præcedentem mala opera intelligit in fumo.]

Vers. 2. *Sicut fumus fornacis magnæ.* Densus, & obscurus. Multitudinem machinationum significat, & furorem magnum, è quo exeunt.

Vers. 2. *Et obscuratus est Sol, & aer de fumo putei.* Hoc est, magnas tenebras hominibus inuexit errorum fumus ille, vehementer intelligentiæ vim, & pietatis studium obscurauit, effecitque vt homines neque cœlum suspicerent, neque futurorum suppliciorum recordarentur, sed præcipites in scelera ferrentur, sicut de senibus scriptum est, Dan. 13: *Et euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos, vt non viderent cœlum, neque recordarentur iudiciorum iustorum.* [Andreas similiter obscurationem Solis & aëris, cæcitatem mentium esse dicit.] Obscuratus est etiam Sol, quia malorum prosperitas, quæ lucis nomine solet indicari, multùm lædetur, & penè tota extinguetur, quomodò dictum est, Am. 8: *Et erit in die illa, dicit Dominus, Occidet Sol in meridie, & tenebrescere faciam terram in die luminis, & conuertam festiuitates vestras in luctum, &c.* [Quæris quomodo hæc figuratè accipiam, & interpreter, qui verborum proprietatem tenere semper soleam. Quoniam in iis, quæ de locustis dicuntur, constat figuratam esse locutionem, qualis est sæpè in prophetis, quod magis apparebit cum à nobis fuerint explicata. Quod si Metaphora est in locustis, eandem inesse necesse est in fumo putei, in obscuratione Solis, & aëris: altera enim pendent ex alteris.] 9

Vers. 3. *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram.* De fumo putei exierunt locustæ, quia dæmonum consilium, & afflatu inductæ sunt ad nocendum. Quæ sint locustæ difficilimum est dicere. Cur hæretici nō sint, nec prædicatores Antichristi, diximus: num. 1. Præterea hæretici nō cruciant suos, id est, sibi fauentes, sed orthodoxos habentes signum Dei. Locustæ autem cruciant eos tantùm, qui non habent signum Dei in frontibus suis. Si animalia esse diceremus aduersus impios immissa, non posset fortasse explicari cur de fumo putei exisse dicantur, quomodo loricatæ, & auro coronatę prodeant, quomodò facies habeant hominum, & capillos mulierum: nec enim credibile est talia vnquam animalia videnda esse. † Multò probabiliùs videbatur homines feros, & ad perdendum instructos in locustis intelligi, nisi illud obstaret, quod omnes, qui tunc erunt in terra, necesse est aut ex signatis signo Dei esse, aut ex non signatis. Locustæ autem sæuiunt in non signatos, atque ipsę, si homines sunt, ex non signatis sunt: quare & in illis erunt, qui à locustis cruciandi sunt. Verùm nihilominùs existimo homines esse barbaros & feroces, qui instigati à diabolo, & Deo iustè permittente per quinque mensium 10

Locustę quę sint.

spatium

spatium vehementer affligent impios, qui signo Dei noluere signari. Ita olim Gothi, & Vandali, & Hunni terras tam fidelium, quàm infidelium vastauerunt, & multis doloribus, multísque cladibus affecerunt. Idem fecerunt Agareni & Turcæ, & in Turcas imperio, victoriísque claros insurgunt finitimæ nationes, & crebris bellis eos infestant. Nec illud obstat, quod obstare videbatur, eos qui in locustis designantur esse ex non signatis, atque à locustis cruciandos esse non signatos: non enim omnes non signati cruciandi sunt à locustis, sed aliqua eorum pars, quam mirum non est ab infidelibus aut suæ, aut alterius sectæ affligi, sicut nunc Babylonij, aut alij infideles Tur-
11 cas bello, cladibusque vexant. † Conuenit autem hæc explanatio cum Ioelis prophetia, in cuius cap. 1. & 2. Chaldæorũ exercitus Iudæam vastaturus, & militum audacia, atque fortitudo similitudine locustarum multis verbis expressa sunt. Possunt etiam satis probabiliter in locustis de fumo putei abyssi exeuntibus dæmones multi indicari, qui ex inferno ascendent, & formam habẽtes locustarum, qualis hic describitur, mordebunt, & dolore magno afficient eos, qui non habent signum Dei viui in frontibus suis. Nam si olim iidem dæmones filios, & famulos, & pecora Iob occiderũt, & si legio eorumdem immundorum spirituum in gregem porcorum ingressa est, eúmque præcipitauit in mare, vt legimus Luc. 8. quis miretur extremis temporibus, cùm magna, & horrenda portenta vidẽda sunt, spiritus malos in impios esse armandos? Verùm quoniam Diuinæ prouidentiæ ordo ita se habet, vt homines plectendi per homines potiùs, dum in hac vita sunt, plectãtur, homines significari pro certo haberi debet?
12 † Quod etiam magis cum prophetarum locutione conuenit, vt diximus, quibus familiare est exercitus venientes huiusmodi animalium nominibus indicare, nonnunquam, propter multitudinem, nonnunquam propter vim nocendi, aut propter vtrunque. Propter multitudinẽ, vt Isai. 7. *Erit in die illa, Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti, & api, quæ est in terra Assur, & venient, & requiescent omnes in torrentibus vallium, &c.* Propter vim nocendi, vt Iere. 8. *Quia ecce ego mittam vobis serpentes regulos, quibus non est incantatio, & mordebunt vos, ait Dominus.* Quo in loco Nabuchodonosor, & Chaldæos intelligit, vt docet Hieronymus, & vt ex præcedentibus constat. Propter vtramque dicuntur locustæ apud Ioelem, & hic apud Iohannem. Hic iam incipit videri quod Dominus prædixit Luc. 21. *Cum audieritis prælia, & seditiones, nolite terreri, oportet enim primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

Sicut habent potestatem scorpiones terræ, vt scilicet vulnera sæua, & venenata infligant, qualia venenatis sagittis fieri solent, aut morsibus serpentum, vt modò indicauimus verbis Ieremiæ. *Vers. 3.*

Et præceptum est illis ne læderent fœnum terræ. Hanc mentem passus est Deus illis immitti, vt nihil læderent, nisi homines: sed quoniam locustas vocauerat, quæ fœnum, id est, herbã, & quidquid viret lædere

ſolent,meritò dicit. *Ne læderent fœnum terræ.* Præcipi autem dicit,non
Præcipere. quod propriè præceperit eis Deus,aut iuſſerit, ſed quoniam eis vti
voluit,vt miniſtris iuſtitiæ ſuæ ad puniendum impios. Quod fieri ſo-
let vel Deo illis id ſuggerente,ſi iuſtam cauſam habeant bellandi, &
animum bonum,aut ſi hæc non habeant,permittente vt occaſiones
oriantur,& cauſæ,vnde ad id excitentur.† Ita enim ſæpe loquuntur 13
prophetæ,vt Iſai.10: *Væ Aſſur: virga furoris mei, & baculus meus ipſe eſt,
in manu eorum indignatio mea. Ad gentem fallacem mittam eum, & contra
populum furoris mei mandabo illi,vt auferat ſpolia,& diripiat prædam.* Iere.
25: *Ecce ego mittam,& aſſumam vniuerſas cognationes Aquilonis, ait Domi-
nus,& Nabuchodonoſor regem Babylonis ſeruum meum.* &c.

Verſ. 5. *Et datum eſt illis ne occiderent eos. Datum*,legendum eſt,vt eſt in Græ-
co,non Dictum,vt quidam corrigunt. Hoc eſt, non eſt illis permiſ-
ſum occidere eos,ne morte citò finirentur dolores, ſed affligere, &
vexare variis cruciatibus mēſibus quinque. His militibus hæc mens
iniicietur,vt neminem occidere velint,ſed per quinque menſes,qui-
bus eorum impetus,& ius durabit,variis, & exquiſitis cruciatuū ge-
neribus eos affligent,quales videlicet in ſeruos fugaces, & in capti-
uos,& in homines victos exercere ſolent ſuperbiſſimi victores, &
crudeliſſimi tyranni. Dicit autem, *Datum eſt illis*, quia ipſi præ odio
magis optabunt cruciare eos,quàm occidere.

Verſ. 5. *Sed vt cruciarentur.* Non eſt legendum, cruciarent, ſed cruciaren-
tur,vt in Græco eſt, βασανισθήσονται,tametſi ſenſus idem eſt, crucia-
rentur,ſcilicet,per eos,aut eorum opera.

Verſ. 5. *Vt cruciatus ſcorpij cum percutit hominem.* Id eſt,crudelis, & veneno- 14
ſus,& quaſi furtim,ac latenter inflictus,nam ſcorpius cauda ferit, in
qua habet venenum.

Verſ. 6. *Quærent homines mortem.* Vt ita ſaltem intolerabiles dolores eui-
tent. Beda: *Miſeram vitam cita morte finiri malentes.* Sicut beatus Cy-
prianus ſub Daciana contigiſſe tempeſtate conqueſtus: *Volentibus*, in-
quit, *mori non permittebatur occidi.* [Hoc totidem pene verbis dictum
eſt à Sibylla,vt eſt in fine Sibyllinorum Oraculorum.

Optandúmque mori dicent,fugiétque vocantes,
Non iam mortis enim requiem,non noctis habebunt.]

Verſ. 7. *Similes equis paratis in prœlium:* Arethas: *Propter velocem motum impe-
tus,& animoſitatem equi,maximè cum inſtat prœlium.* &c. Quod rectè in-
telligitur ex iis,quæ de equis diximus cap.6.nu.7.& 8. Hoc eſt: Non
terrebuntur vlla vi, ſed audacter & cōfidenter irruent ad nocēdum.

Verſ. 7. *Et ſuper capita earum tamquam coronæ ſimiles auro.* Significat exerci-
tum,de quo loquitur,colligendum eſſe ex magnis ducibus, & regi-
bus,& nobiliſſimis militibus, qui pro nobilitate ſua mori malint,
Galeæ coronæ vocantur. quàm cedere,aut non vincere. Hoc vt doceat, dicit pulchris eos, &
auratis,ſiue æreis galeis ornandos eſſe,quæ longè ſplendeant,& tam-
quam coronæ aureæ videantur.† Nam galeas coronas dictas eſſe a- 15
pud veteres illud Virgilij oſtendit.

Omnibus

Omnibus in morem tonsa coma pressa corona; 5.Aene.
in quem locum hæc Seruius: Corona, id est, galea, & sermone Homeri vsus est, nam galeam στέφανον dixit. Et re vera corona non potest esse, cum sequatur:

-- Galeam ante pedes proiecit inanem, &c.

Prætereà veteres galeis varias pro varietate gentium eminentias addebant, quas conos Græci vocant, de quibus multa Alexander li. 1. Genialiũ dierũ, c. 20. Magni duces summitatẽ aureã imponebãt, in qua eminebãt cristæ. Vt apud Homerũ legimus de armis Achillis. 18. Ilia.

Τεῦξε δέ οἱ κόρυθα βριαρὴν, κροτάφοις ἀραρυῖαν,
Καλὴν, δαιδαλέην· ἐπὶ δὲ χρύσεον λόφον ἧκε.

Fecit autem ei galeam fortem, temporibus aptatam, -- Pulchram, variegatam, & illi auream summitatem imposuit. Simile est quod Virgilius scri- 10.Aen.
bit de Aenea:

Ardet apex capiti, cristísque à vertice flamma
Funditur.

Ardere dicitur quia aureus est, sicut continuò ait:

-- Et vastos vmbo vomit aureus ignes.

Quare duces, & nobiliores milites, aut aureas, aut æreas summitates faciebãt, quæ coronæ videbãtur, & æs fabrè expolitũ auro simile erat. Hoc ornatu nobilitas significabatur equitũ, quomodo apud Nahum c. 2. alio simili indicata est: *Clypeus fortium eius ignitus, viri exercitus in coccineis, igneæ habenæ currus,* &c. quod latè suo loco explicauimus.

16 *Et facies earum tamquam facies hominum.* † Hoc dicit, quoniã huma- Vers. 7.
nitatem simulabunt, & cùm multa clementiæ, & amicitiæ signa dederint, cúmque minimè timebuntur, vehementer nocebunt, vt scorpij, qui cauda nec opinantes feriunt, ideóque paulò post ait: *Et habebant caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earum.*

Et habebant capillos sicut capillos mulierum. Capilli mulierum pul- Vers. 8.
chri esse solent, & amorem vehementiùs excitant. Hinc Cant. 4. dictũ est: *Vulnerasti cor meũ in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui.* Et si tollantur capilli, magna ex parte forma imminuta cẽsetur. Isai. 3: *Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit.* Capilli ergo mulierum significant non solùm eos humanitatem simulaturos esse, sed etiam blanditias muliebribus similes adhibituros, vt illos, quibus nocere volunt, magis capiant, & securiores reddant.

17 † Fortasse etiam hoc potiùs indicatur, hos per mulierum operam, & blanditias capturos esse hostes suos, sicut Madianitæ per mulieres deceperunt, & perdiderunt filios Israel. Num. 25.

Et dentes eorum sicut leonum erant: Tametsi multam humanitatem & Ver. 8.
clementiam simulabunt, crudelissimè tamen mordebunt, ita vt eorum dentes leonum videantur. Leonum dentes validissimi, & acutissimi sunt, & quibus nullum animal possit resistere. Hinc amplificationis causa dentes fortissimi, & crudelissimi dentibus leonum

comparantur. Eccl. 21. de peccato: *Dentes leonis dentes eius, interficientes animas hominum.* Ioe. 1: *Gens enim ascendit super terrā meam fortis, & innumerabilis, dentes eius vt dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis.*

Vers. 9. *Et habebant loricas sicut loricas ferreas.* Hoc est, fortissimis armis munientur, quibus hostium ictus, & vim minimè timeant, neque repelli possint quominus noceant quantum velint, Sed cum re vera loricæ ferreæ futuræ sint, cur ait: *Sicut loricas ferreas?* Seruat decorum Metaphoræ, nec enim locustis tribuere decebat loricas ferreas, in hac tamen similitudine loricatos milites intelligit. † Ita locutus est Ioel. 18
cap. 2. de exercitu Chaldæorum sub locustarum similitudine: *Quasi aspectus equorum aspectus eorum, & quasi equites sic current. Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient, velut populus fortis præparatus ad prælium. Sicut fortes current, quasi viri bellatores ascendent murum,* &c.

Vers. 9. *Et vox alarum earum, quasi vox curruum.* Multas, magnásque, futuras locustas docet, & volatus earum plagam à Deo cœlitus immissam designat. Arethas: *Volatus desinat quod velociter superuenerint, & quod supernè accedant: Voces verò, siue sonum alarum, dicit impetum ipsarū ad bellicum assultum, quòd non in silentio fiat,* &c. Quod autem dicit, *Quasi vox curruum,* ita intelligendum est, vt in proxima verba diximus, quia reuera sonus ille curruum erit sicut dixit Ioel: *Sicut sonitus quadrigarum super capita montium exilient.*

Vers. 10. *Et habebant caudas.* Hoc iam exposuimus num. 16.

Vers. 10. *Et potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.* † Potestas, quæ 19
illis data est ad nocendum, quinque mensium erit, vt videlicet diuturnitate plagarum homines resipiscant. De numero mensium, aut dierum quæret quispiam, cur nec plures fuerint, nec pauciores. Verùm hoc exactiùs explicare eorum est, qui mysticè exponunt: nobis satis est dicere quinque menses signari, quia per id temporis spatium homines affligentur. Hoc autem tempus Diuina prouidentia elegit, quo dura corda vel ad pœnitentiam flectantur, vel quantùm tunc satis erit, puniantur. Quemadmodum Antichristo tres anni cum dimidio concedentur ad probationem bonorum, & ad excæcationem malorum. Ita dictum est Dauidi. 1. Paral. 21: *Elige quod volueris, aut tribus annis pestilentiam, aut tribus mensibus te fugere hostes tuos, & gladium eorum non posse euadere, aut tribus diebus gladium Domini, & mortem versari in terra.* Ita etiam decem plagis percussa est Aegyptus. Ita Antiocho contra iuge sacrificium tempus datur bis mille, & trecentorum dierum. Dan. cap. 8. & 9. Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt super populum Israel, & super Ierusalem. † Horum enim numero- 20
rum, quibus multi in Scriptura similes sunt, non alia ratio, quàm quæ dicta est, aut quæri debet, aut reddi, nisi rarò, potest. Sed si adhuc quærere velimus, menses signentur potiùs quàm dies, aut hebdomades, quoniam tempus suppliciorum longiusculum esse oportebat, vt diximus. Numerus autem quinarius electus videtur, quoniam

senarius

ſenariùs conſummationem videtur ſignificare, quòd ſex diebus omnia conſummata ſint. Cui numero quinarius proximus eſt. Quoniam ergo hac plaga homines non occidendi erant, ſed magnis doloribus tamen, & morti proximis cruciandi: rectè quinque menſes affliguntur.

Et habebant ſuper ſe regem angelum abyſſi. Eorum dux, & rex erat angelus malus, qui idcirco non angelus, ſed angelus abyſſi vocatus eſt, hoc eſt Diabolus eos concitabat interiùs, & ducebat quaſi rex, quò volebat: angelus, inquam, qui ex abyſſo exierat, cum aperta eſt. *Verſ. 11.*

21 *Cui nomen Hebraicè Abbadon.* אבדון: † Hebraicum nomen, & Chaldaicum perditionē ſignificat ab אבד *abad*, id eſt, perijt, & in cōiugatione Pihel, Perdidit: quo ſæpe vtitur Scriptura, vt Iob. 28: *Perditio, & mors dixerunt: Auribus noſtris audiuimus famam eius.* Et cap. 31: *Ignis eſt vſque ad perditionem deuorans.* Pſal. 87. *Numquid narrabit aliquis in ſepulchro miſericordiam tuam, & veritatem tuam in perditione?* Prouerb. 15: *Infernus, & perditio coram Domino.* Sed quia perditio more Hebræorum, vt & alia huiuſmodi nomina, pro perdente accipitur, hinc mortem ſignificat omnia perdentem, & infernum, vt ex locis citatis intelligi poteſt. Inde etiam hic angelus dictus eſt Abbadon, id eſt, perdens, quod omnes homines per ſe & per miniſtros ſuos perdere velit. Quare rectè Iohannes dixit Græcè appellari ἀπολλύων, quod eſt perdens. Quod autem ſequitur: *Et Latinè habens nomen Exterminans*, non eſt in Greco, ſed Interpres meritò addidit ipſum Iohan- *Verſ. 11.*
22 nem imitatus. † Quemadmodum enim Iohannes, quia Græcis ſcribebat, Hebraicam vocem Greca interpretandam putauit: ita noſter, quia Latinis hominibus Scripturam vertebat, Latinè etiam Hebraicum, & Græcum vocabulum expreſſit. Quod ſæpe in noſtra tranſlatione fieri animaduertimus, vt Gen. 35: *Vocauit eum Benoni, id eſt, filium doloris mei: pater autem eius vocauit illum Beniamin, id eſt, filium dexteræ.* Et Exodi. 12: *Phaſe enim, id eſt, tranſitus Domini eſt.* Et capit. 16: *Dixerunt ad inuicem: Man hu, quod ſignificat: Quid eſt hoc?* *Exterminans* autem dixit noſter interpres more ſuo pro eo, quod eſt Perdens, aut corrumpens, ſiue deſtruens. Vt Matth. 26: *Exterminant enim facies ſuas, vt appareant hominibus ieiunantes.* Et Pſalm. 79. *Exterminauit eam aper de ſilua, & ſingularis ferus depaſtus eſt eam.* Ex ijs, quæ dicta ſunt, abundè conſtat falſum eſſe quod Ansbertus, & Haymo tradiderunt, corruptè legi Abadon, pro labadon. In quo venia digni ſunt, habuerunt enim quod Hebraicè neſcientes in errorem poſſet inducere, vt his verbis teſtatur Ansbertus: *Sed quia in Hebraicis interpretationibus, quas beatus Hieronymus per ſingulas Alphabeti literas diſtinxit, non Abadon, ſed labadon ſcriptum inuenimus, conſtat nimirum quia ſcriptorum vitio ipſum nomen primam*
23 *literam amiſit, &c.* idem ait Haymo. † Indicant autem libellum de Nominibus Hebraicis, in quo ſingulorum librorum nomina interpretatur, atque cùm ad Apocalypſin venit, inter nomina, quæ ab L. incipiunt, illud locat dicens: Labbadon perdens, pro eo quod eſt

Interpretationes nominum peregrinorum interdum adduntur ab Interprete.

Exterminare.

Liber de Nominibus Hebraicis. interficiens, sed meliùs solitarius eorum. At non est cur nos libellus iste moueat, qui aut Hieronymi nó est, aut certè multa habet à sciolis addita, quæ Hieronymus ipse rideret. Hieronymi enim regula est in Traditionibus Hebr. in Genesin, etymologias non esse ex aliena lingua petendas: *Nemo*, inquit, *in altera lingua quempiam vocans etymologiã sumit ex altera.* In hoc autem libello nihil frequentius, quàm nominibus Græcis, aut etiam Latinis Hebraicas etymologias dari. Ex eo enim sunt vulgares multorum nominum interpretationes, quas iam vix sine risu audire possumus, vt Philippus, os lampadis, Archelaus, agnoscens leo, Aristarchus, suscitans coronam, Agrippa, congregans subitò, Aquila, dolens, siue parturiens. Cornelius, intelligens circumcisionem, Petrus, dissoluens, siuè discalcians. Paulo, ori eorum, & mille huiusmodi, vt omittam nonnulla Hebraica malè interpretata.† Certè hoc de quo nunc agimus, ab Hieronymo 24
scriptum non esse vel hoc satis supérque indicat, quod quisquis fuit, frigidam suam interpretationem, & nemini probatam non dubitat anteponere interpretationi Euangelistæ, quam omnes linguarum periti amplectuntur, & probant. Labadon, inquit, perdens, sed meliùs solitarius eorum, cum tamen Labadon nullo modo significare queat interficiens, siue perdens. Postremo hoc in angeli nomine animaduertendum, sanctos angelos ex operibus nomina habere, vt enim scribit Gregorius Hom. 34. in Euangelia, idcirco priuatis nominibus censentur vt signetur per vocabula etiam in operatione quid valeant. *Neque enim*, inquit, *in illa sancta ciuitate quam de visione omnipotentis Dei plena scientia perficit, idcirco propria nomina sortiuntur, ne eorum personæ sine nominibus sciri non possint: sed cum ad aliquid ministraturi veniunt, apud nos etiam nomina à ministerijs trahunt, &c.* Atque idem etiam in malis angelis fieri dicendum est, vt nomina habeant à ministerijs, quæ in nos exercent, vt Satanas, quòd nobis aduersatur, atque ideo illorum nomina ponuntur, quorum sunt insigniora aduersum nos ministeria. Ita Tob. 3. dæmon, qui libidinosos Saræ maritos occiderat, dicitur Asmodæus, id est, disperdens, aut delicti mensura, aut ignis mensura. Ita nunc nocentissimus angelus, & multos grauissimè cruciaturus, atque etiam, nisi prohiberetur, interfecturus, Abaddon dictus, qui nomen non haberet, nisi maximè nociturus esset.

Angelorum bonorum, & malorum nomina vnde.

Vers. 12. *Væ vnum abijt.* † Hoc est, ex illis tribus væ, quæ aquila volans per 25
medium cœlum hominibus prædixerat, cap. 8. iam transijt primum cum tuba quinti angeli: supersunt altera duo, quæ afferent sextus, & septimus angelus.

Vers. 13. *Et audiui vocem vnã ex quatuor cornibus altaris aurei.* Quæritur quodnam hoc altare putandum sit, cùm in cœlo nullum sit altare? cuius hæc sit vox, quæ exit? & cur è quatuor altaris cornibus exeat? Quemadmodum cœlum ipsum à similitudine templi, quod erat in Ierusalem, templum vocauit cap. 7. cum dixit: *Et seruiunt ei die ac nocte in templo*

Altare aureum in cœlo

plo eius:ita nunc è ſimilitudine altaris thymiamatis, quod erat ante Sancta ſanctorum,& aureum erat,altare aureum vocat locum(vt ita loquamur)ante conſpectum Dei,in quo ei orationes ſanctorum offeruntur,vt diximus cap.8.num.6.in illa verba:Vt daret de orationibus ſanctorum omnium ſuper altare aureũ, quod eſt ante thronum. Habebat autem altare thymiamatis quatuor cornua, & de his legimus Exo.30:*Et deprecabitur Aharon ſuper cornua eius ſemel per annum in ſanguine, quod oblatum eſt pro peccato, & placabit ſuper eo in generationibus*
26 *veſtris*. † Ex his mihi videor verba Apoſtoli intelligere. In altari erant incenſa, id eſt, orationes ſanctorum, ſuper cornua precabatur Aharon ſemel per annum in ſanguine oblato pro peccato,in quo ſignificatur Chriſtus ſummus ſacerdos noſter, qui proprij ſanguinis pro peccato totius mundi obtulit ſacrificium.Vt ergo intelligamus per merita paſſionis Chriſti, quæ poſt preces iuſtorum de terra clamantium tunc filius patri præſentabit, exituram eſſe ſententiam patris,vt ſoluantur quatuor angeli,& tertia pars hominũ peccatorum, & Chriſti paſſionis,ac meritorum oblitorum occidatur,vox dicitur exijſſe de quatuor cornibus altaris.

Solue quatuor angelos,qui alligati ſunt in flumine magno Euphrate. Qua- Ver. 14.
tuor angelos malos ſine dubio intelligere debemus, quoniam alligari in flumine Euphrate ſancti non poterant. [Andræas Cæſarienſis teſtatur quoſdam affirmaſſe hos angelos eſſe Michaëlem, Gabriëlem,Vriëlem,Raphëlem.*Ego autem*,inquit,*& hos exiſtimo eſſe peſſimos dæmones alligatos in Chriſti aduentu,qui iuxta Diuinam ordinationem ex cœleſti altari exeuntem, (cuius figura erat altare,quod erat in veteri tabernaculo) à Diuino angelo ſoluuntur. Itaque turbabunt gentes contra Chriſtianos,& contra ſe ipſas,vt probati & fideles manifeſti fiant, &c.*] In Euphrate autem poſſemus cum Tyconio Homilia ſeptima, (à quo Beda,& alij nonnulli parum diſcrepant) populum peccatorem intelligere,
27 populum Babylonis,& cõfuſionis.† Quod ex eo probant,quod Euphrates fluuius Babylonis eſt, quoniam Ieremiæ quinquageſimo primo, ſcriptum eſt: *Cum veneris in Babylonem, & legeris omnia verba hæc, &c. Cumque compleueris legere librum iſtum, ligabis ad eum lapidem, & proijcies illum in medium Euphratem, &c.* Verùm quoniam verba ipſa,vt ſonant,nihil habent abſurdi,ita vt ſonant intelligimus: quandoquidem Scriptura ipſa docet malos angelos in certis terræ locis interdum ligari,Tobiæ octauo: *Tunc Raphaël angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deſerto ſuperioris Aegypti.* Qui ſint quatuor angeli,& cur,aut quando ligati, Scriptura nuſquam docuit: ſed tamen ex officijs bonorum angelorum,malorum quoque officia indagare poterimus. Scimus Deum per angelos bonos hominum ſaluti,& rebus inferioribus conſulere, & ſæpe diximus ſeptem angelos magnos eſſe, quibus omnium hominum cura demandata ſit. Cùm hoc Satanas nõ ignoret,curat per ſpiritus ſatellites ſuos hominibus nocere,& ſuperiorũ ordinum angelis maiora committit miniſteria.

† Quatuor angelos, de quibus nunc sermo est, ex maioribus esse arbitror, quibus commissum est vt per se, & per inferiores spiritus infestent quatuor partes terræ, vnus Orientem, alter Occidentem, &c. nitentes impedire hominum salutem, eósque in idololatriam, & in omnia peccatorum genera inducere. Hi ante aduentum Domini crudeliter in homines grassantes in aduentu, & in passione eius alligati sunt, & eorum rabies repressa est. Et quamuis expositores huius loci omnes dæmones intelligāt in quatuor, & alligatos esse dicāt in cordibus malorum, tamen de tempore, quo alligati sunt, cōuenit inter eos illud esse, quod diximus. Alligati ergo sunt in flumine magno Euphrate, in flumine Babylonis, videlicet in loco aliquo remotiore & secretiore ab hominibus, sicut dæmoniū illud apud Tobiam ligatum est in deserto superioris Ægypti [Andreas: *Quod autem alligati sunt in Euphrate, nihil nouum: hi enim in Abyssum, hi autem in porcos tūc, alij autē in alia loca secundum quod Deo visum est, vsque ad tempus condemnati sunt finito omni ipsorum bello contra homines in æternum puniendi.*] 28

Sed cur apud Euphratem potiùs quā alio in loco ligati sunt? Duplicem huius rei causam arbitror esse. Prior est propter significationem, vt intelligamus Diabolum in ijs habitare, qui ciues Babylonis sunt, & se à ciuibus Ierusalem, id est, à societate bonorum, segregant, multa enim sunt, quæ magis mysterij, quā historiæ causa scribuntur.
† Posterior est, quoniam veteres patriarchæ genus ducunt ex locis trans Euphratem, & Abraham primus transijt Euphratem à Deo vocatus, & eum sequens, & venit in terram promissionis, quæ per eū, & posteros eius facta est terra credentium, & templum Dei habuit, & legem, & sacerdotium, & Ecclesiam significat. Alligantur ergo angeli in Euphrate, quia transeuntibus per Euphratem, id est, per aquas Baptismi, & ad Ecclesiam venientibus non ita nocere poterunt, vt ijs, qui trans Euphratem, id est, extra Ecclesiam sunt: atque ideo etiam maluit dicere, *In flumine Euphrate*, quàm in Babylone, vt Baptismus apertiùs significaretur. [Andreas aliam rationem affert. *Fortè*, inquit, *per Euphratis mentionem significatur ex partibus illis exiturum esse Antichristum.*] 29

Vers. 15. *Et soluti sunt.* Quia circa extrema tempora multò magis nocere hominibus sinentur. Beda: *Quid autem putas soluti facient, qui tantum nunc nocent ligati?*

Ver. 15. *Qui parati erant in horam, & diem.* Ligati fuerant à Deo per angelos, donec tempus aduenirет, quo ipse decreuerat per eos pœnas sumere de impijs, & aduersarijs Christi. Et quoniam ne puncto quidem temporis erant soluendi ante horam à Deo præfinitam, ad maiorem, & certiorem eius rei amplificationem ait: *In horam, & diem, & mensem, & annum.* Eodem modo nos solemus dicere de re, quæ ita contigit, vt dixeramus: contigit eadem hora, & mense, & anno.

Ver. 15. *Tertiam partem hominum.* † Eorū videlicet, qui nō sunt signati ab angelis, sicut in quinto angelo vidimus in hoc ca. & ex eiusdem capitis 30

fine

fine satis intelligitur. Ex quo cernitur in hoc equestri exercitu non posse intelligi hæreticos, vt Beda, & omnes ferè expositores arbitrãtur. Si enim tantum occidit exercitus homines ab angelis nõ signatos, ij iam occisi sunt cùm in peccato sint, nec possunt spiritualiter occidi ab hæreticis. Et hìc fit illud Matth. 24. *Audituri enim estis prælia, & opiniones præliorum, videte ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis. Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum.* [Ac ne mirum videatur tertiam hominum partem extingui, memoriæ proditum est tempore Benedicti. VIII. & Hẽrici primi imperatoris: tãta peste vbique laboratum fuisse, vt plures mortui, quàm superstites sint habiti. Autores Platina in Benedicto. VIII. & M. Antonius Sabellicus Ennẽadis. 9. lib. 2.]

Et numerus equestris exercitus. Angeli soluti plurimorum animos ad bellum concitabunt aduersus impios, non vt eos crucient sed vt occidant, & exercitus colligetur habens militum vicies millies dena millia. Græcè, δύο μυριάδες μυριάδων. Valet autem Myrias decem mille, decem myriades centum mille, centum myriades decies centum mille, &c. Quare duæ myriades myriadum summam conficiunt, quæ est apud nostrum interpretem, vicies millies déna millia: quam non est mirandum colligi solutis quatuor potentissimis, & nocentissimis angelis. Vers. 16,

Et audiui numerum eorum. Quasi dicat: vidi maximam multitudinem, quam numerare non possem, sed numerus mihi per vocem indicatus est. Vers. 16.

Et ita vidi equos in visione. Hoc est, equi, & sessores eorum tales erãt, quales nunc describam. Sed priùs sessores describit. In Græco ita est: Et ita vidi equos in visione, & qui sedebant super eos habentes loricas igneas. Qui sint autem equites, & equi, paulò post dicemus num. 33. & 34. Vers. 17.

31 *Habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas.* † Hoc duobus modis potest intelligi, aut singulos equites habituros loricas partim igneas, partim hyacinthinas, partim sulphureas, aut nonnullos habituros igneas, alios hyacinthinas, alios sulphureas, quod magis placet. Rursum non est putandum loricas verè igneas futuras esse, nullę enim tales vnquam fuerunt, aut sulphureæ, sed in visione apparuerunt igneæ, & hyacinthinæ, & sulphureæ, vt per hæc aliquid significaretur. Quare eleganter dixit: *Et ita vidi equos in visione, &c.* quasi indicans non tales re ipsa futuros esse, sed quales per hæc significantur. Loricæ ergo igneæ significant eorum, qui ab his equitibus, id est, ducibus, in prœlium educẽtur, aspectum fore hominibus terribilem vt nõ magis aduersus eos insurgere audeãt, quàm si igne septi essent. Simile est illud Zach. 2: *Et ego ero ei, ait Dominus, murus ignis in circuitu,* videlicet vt lõgè terreat, & ab oppugnatione arceat inimicos. Hyacinthus colorem habet cœlestem, ideóque loricæ hyacinthinæ sunt, vt intelligãt homines huiusmodi hostes esse insuperabiles, & à Deo Ver. 17.

Loricæ igneæ.

Loricæ hyacinthinæ.

 missos,

missos per quos plectantur impij. [Tale aliquid cogitabat rex Latinus cum dicebat: --- *Bellum importunum ciues cum gente deorum, Inuictisque viris gerimus.*]

Virgi. 1. Ænei.

† Sulphureæ sunt etiam, vt agnoscant in eis impij ministros Dei esse ad suum supplicium eos qui veniunt, vt dent scilicet pœnas libidinum suarum: scriptũ enim est Psal. 10: *Pluet super peccatores laqueos: ignis, & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorũ.* Et Gen. 19: *Dominus pluit super Sodomam, & Gomorram sulphur, & ignẽ.* Et Iob. 18. de peccatore: *Aspergatur in tabernaculo eius sulphur.* Pœna igitur in his indicatur vitæ præsentis, sed huiusmodi, vt prænũtia sit futuræ in altera vita. Illa enim est in qua maximè peccatores igne, & sulphure plectẽtur vt sæpe in libr. hoc videbimus. Vt ca. 14: *Et cruciabitur igne, & sulphure in conspectu angelorũ sanctorum,* & c. 19: *Viui missi sunt hi duo in stagnũ ignis ardentis sulphure.* Meritò etiam hyacinthinæ ponuntur inter igneas, & sulphureas, quoniam suppliciũ ignis, & sulphuris cœlitus mittetur in impios in hac vita, & in futura. Denique in igne, & sulphure summa vastitas indicatur: nam ignis omnia vastat dum nõ extinguitur: Cum autem illi sulphur additur, extingui non potest, est enim sulphur pabulum ignis, molestissimi quidem illud odoris, sed aptissimũ tamen vt & flammam suscipiat, & semper ardeat, atque ignem augeat. † Inde de Gehenna legimus Isa. 30: *Nutrimenta eius ignis, & ligna multa, flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Et c. 34: Ignis terram deuastans, vehementer, diúque ardens his verbis describitur: *Et conuertentur torrentes eius in picem, & humus eius in sulphur, & erit terra eius in picem ardentem. Nocte & die nõ extinguetur: in sempiternum ascendet fumus eius, à generatione in generationem desolabitur,* id est, ita ardebit, ac si pix esset, aut sulphur. Et Ezec. 38: *Et iudicabo cum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis: ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos, qui sunt cum eo,* id est, penitus eos deuastabo. Ex quibus & sequentia intelligentur.

Loricæ sulphureæ. 32

Ignis & sulphur

33

Et capita equorum erant tamquam capita leonum. Equi homines intelligendi sunt in prœlium venientes, ab equis enim dicit occisam esse tertiam partem hominum, non ab equitibus. † Equites sunt contrariæ potestates huiusmodi equis insidentes, id est, illos gubernantes, atque in pugnam, & cædes agentes. Quæ intelligentia ex equis, & equitibus cap. 6. abunde confirmatur, simúlque furor eorum insatiabilis, & intolerabilis ostenditur. Tyconius Hom. 7: Equos homines dicit, sessores spiritus nequã armatos igne, & sulphure, &c. [Andreas etiam putat sessores esse superiores dæmones.] Capita equorum erant tamquam capita leonum, quoniam audaciam, & fortitudinem, & crudelitatem milites præ se ferebant.

Vers. 17

34

Et de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur. De ore eorum dicitur procedere ignis, & fumus, & sulphur, quia quocunque se vertent, omnia crudeliter vastabunt, omninóque perdent, sicut fumus in sulphure accensus, vt iam exposuimus. num. 32. & 33. hoc autem facient

Vers. 17.

iubentes homines occidi,& cruciari mille modis, & vrbes euerti, & omnia disperdi,nō vlla ratione ducti,sed furori, & feritati suæ obsequentes,sicut de gente Chaldæorum dictum est Hab.1. *Horribilis,& terribilis est,ex semetipsa iudicium,& onus egredietur.* Hoc etiam intelligetur ex verbis Apocal.c.11: *Ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum.* Hoc etiam ignis indicat:nemo eis poterit resistere, sicut igni, nemo poterit resistere,latissimè diffundetur vt ignis. Nahum. 1: *Indignatio eius effusa est vt ignis.* Fumus multus cœlum obscurat, & diei splendorem perturbat:ita hi terrore suo,& verbis minacibus, atque omnia perdi iubentibus, quietem, & prosperitatem malorum obscurabunt,&eorum mentes perturbabunt,vt inopes consilij,& trepidi faciliùs vincantur. Simile est illud Ioel.2.de exercitu Chaldæorū: *Ante faciem eius ignis deuorans, & post eum exurens flamma. Quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum solitudo deserti, neque est qui fugiat eum.* Illud etiam hic significatur,quod de eisdem Chaldæis scriptum est Nah. 2: *Aspectus eorum quasi lampades, quasi fulgura discurrentia*, id est,ignem vi nocendi,& celeritate discurrendi referent.

35 *Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorū.* † In Græco vt Vers.19.
quidam putant,non habetur, *In caudis eorum*:at antiquiores nonnulli codices habent,& apud Andream id legitur, & apud Aretham: & omnino legendum est,vt verba sequentia indicant, *Nam caudæ eorum similes serpentibus &c.* Aliorum equorum potestas in corpore, aut in pedibus est, horū in ore,& in caudis. *In ore* quidē quia de ore eorum procedit ignis,& fumus, & sulphur,quod iam exposuimus. *In caudis*, quoniam cum vicerint, & dissipauerint hostes videbuntur tranquillè,& minime tyrannicè dominari, sed non multò post ad eamdem crudelitatem redibunt, & cum recedere volent, iterum eadem ora proferent ignem,& fumum, & sulphur spirantia, ideo caudæ eorum habere etiam capita dicuntur,& similes esse serpentibus, qui tacitè è cauernis prodeunt,& non præuisi mordent, vt Ecclesiastæ. 10: *Si mordeat serpens in silentio,&c.* Ita hi cum iam quieuisse, & placidissimi esse videbuntur,ex improuiso mordebunt,& sæuient.

36 *Et ceteri homines.* Duę partes reliquæ impiorum,nam tertia tantùm Vers.20.
ab his occidetur.

Neque pœnitentiam egerunt. Ita dictum est,ac si diceret: Reliquæ duę Vers.20.
partes neque occisæ sunt, neque aliorum cædibus admoneri voluerunt,vt pœnitentiam agerent.

De operibus manuum suarum. De peccatis suis,ita enim vocari solēt Ver. 20.
peccata,quia propriè opera nostra sunt, vt Deu.31: *Quando feceritis malū in conspectu Domini vt irritetis eū per opera manuum vestrarū.* Psal.9. *Cognoscetur Dominus iudicia faciēs,in operibus manuū suarum comprehensus est peccator.* Ps.27. *Da illis secundum opera eorū, & secundùm nequitiã adinuentionū ipsorum: Secundùm opera manuū eorum tribue illis.* Solēt etiam vocari opera manuum idola, Psa.113: *Simulachra gentiū argentum, & aurū,opera manuum hominū.* Isa.2: *Et repleta est terra eius idolis:opus manuum*

Opera manuū nostrarum.

ſuarum adorauerunt, quod fecerunt digiti eorum. Hoſe. 14: *Nec dicemus vltra Dij noſtri, opera manuum noſtrarum.* Verum nunc, quoniam ſtatim de idolis expreſſè loquitur, peccata intelligenda ſunt, de quibus pœnitentia agi debet.

Verſ. 20. *Vt non adorarent dæmonia.* † Vt aliam vitæ rationem inſtituentes a- 37
dorare deſinerent idola, quæ dij putantur, ſed dæmonia ſunt. Ex his intelligitur extremis illis temporibus multos fore cultores idolorum. Cũ enim dicit: *Simulachra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea,* multitudinem magnam idolorum in diuerſa materia indicat, quæ videlicet cùm ex quauis materia fieri poſſint, vbique, & ab omnibus fient. Eiſdem verbis multitudo idolorum indicatur in domo regis Chaldæorum Dan. 5: *Et laudabant deos ſuos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneóſque, & lapideos.* Et Paulus multitudinem vaſorum ex diuerſitate materiæ indicat. 2. Timoth. 2: *In magna autem domo non ſolùm ſunt vaſa aurea, & argentea, ſed & lignea, & fictilia.* ☞ [Intelligitur etiam, cum hæc fient, nondum veniſſe Antichriſtum, qui nulla idola in templis relinquet. Nec dicit: Vt non adorarent Antichriſtum, ſed, ☞ *Vt non adorarent dæmonia, & ſimulachra aurea. &c.*]

Argumentum Cap. X.

Videt angelum de cœlo deſcendentem, librúmque apertum manu portantem, & dextrum pedem ſuper mare ponentem, ſiniſtrum ſupra terram, & voce magna clamantem poſt voces ſeptem tonitruum non ampliùs tempus futurum, ſed cùm ſeptimus angelus tuba clanget, ſæculum eſſe terminandum. Deinde librum illum ab angelo acceptum deuorat, quem primò dulcem, mox amarum ſenſit.

CAPVT X.

ET vidi alium angelum fortem deſcendentem de cælo, 1
amictum nube, & iris in capite eius, & facies eius e-
rat vt ſol, & pedes eius tamquam columna ignis. Et 2
habebat in manu ſua libellum apertum: & poſuit pe-
dem ſuum dextrum ſuper mare, ſiniſtrum, autem ſu-
per terram, & clamauit voce magna, quemadmodum cùm leo ru- 3
git. Et cum clamaſſet, locuta ſunt ſeptem tonitrua voces ſuas.
Et cum locuta fuiſſent ſeptem tonitrua voces ſuas, ego ſcripturus 4
eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta
ſunt ſeptem tonitrua: & noli ea ſcribere. Et angelus quem vidi ſtan- 5
tem ſuper mare, & ſuper terram, leuauit manum ſuam ad cælũ, & 6
iurauit per viuentem in ſæcula ſæculorum, qui creauit cælum, & ea
quæ in eo ſunt, & terram, & ea quæ in ea ſunt, & mare, & ea quæ in

eo ſunt

7 *eo ſunt: Quia tẽpus nõ erit amplius. ſed in diebus vocis ſeptimi an-*
geli, cum cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut
euangelizauit per ſeruos ſuos Prophetas.
8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicẽtem:*
Vade, & accipe librum apertum de manu angeli ſtantis ſuper ma-
9 *re, & ſuper terram. Et abij ad angelum, dicens ei vt daret mihi li-*
brum. Et dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum: & faciet ama-
ricari ventrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tamquam mel.
10 *Et accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum. & erat in*
ore meo tamquam mel, dulce, & cum deuoraſſem eum, amaricatus
11 *eſt venter meus, & dixit mihi: Oportet te iterum prophetare Genti-*
bus, & populis, & linguis, & regibus multis.

1 *ET vidi alium angelum fortem.* Ea, quæ in hoc cap. 10. & in parte *Verſ. 1.* vndecimi dicuntur, inter tubam ſexti angeli, & ſeptimi ſient: nam de ſeptimo angelo ſcriptum eſt cap. 11: *Et ſeptimus angelus tuba cecinit, &c.* Ergò quoniam neque poſt tot plagas, quæ per tubas ſex angelorum prænuntiatæ ſunt, homines pœnitentiam agere volent, ſed in ſuis peccatis permanebunt: nunc angelus fortis mittitur, qui etiam iureiurando hominibus conteſtetur imminere finem mundi, & cum ſeptimus angelus tuba cecinerit, omnia eſſe conſummanda, vt vel hoc terrore a peccatis abſtineant, aut certè nihil à Dei miſericordia, & bonitate requiri poſſit. Eorum verò ſententiam, qui cenſent hunc angelum eſſe Chriſtum, & nunc ad exordium natiuitatis eius ſermonem reduci, non arbitror eſſe refellendam: cùm & rerum ipſarum contextus, & verba ipſa Apoſtoli manifeſtiſſimè refellant.
2 † Quorſum enim nunc inter tubam ſexti angeli, & ſeptimi, cùm de vltimis ſæculi temporibus agitur, de primo Chriſti aduentu, & de natiuitate eius aget Apoſtolus? Quando Chriſtus in primo aduentu iurauit tempus non futurum ampliùs; ſed in diebus ſeptimi angeli conſummandum eſſe myſterium Dei? Quando librum apertum comedendum tradidit Ioanni? [Andreas quidem angelum ſanctũ eſſe non dubitat, ita enim ait: *Hunc ſanctum intelligi, & nubes, & iris, & lux ſolem decens oſtendunt: per hæc enim quod cœleſtis eſt, & varium in virtutibus, & quod illuminans eſt angelicæ naturæ, & intelligentiæ oſtenditur, &c.*] Angelus ergò hic fortis ille ipſe angelus eſt, de quo cap. 5. dixit: *Et vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis eſt dignus aperire librum, & ſoluere ſignacula eius*, atque ideò librum, quem tunc aperiri optabat, nunc apertum portat, vt tradat Ioanni.

Amictum nube. Per hoc indicat eum non eſſe cognoſcendum, *Verſ. 1.* nec homines ei credituros eſſe vt agant pœnitentiam.

Et iris in capite eius. Iris reconciliationis, & fœderis ſignum eſt, *Verſ. 1.* per quam Deus admoneri voluit vt non perderet iterum homines

diluuio, vt legimus Geneseos nono: † Vt igitur legati pacem 3
petentes, aut promittentes, apud veteres frondibus oliuæ coronati mittebantur, quod etiam Virgilius ostendit cum ait:

7. Æne. *Centum Oratores augusta ad mœnia regis*
Ire iubet, ramis velatos Palladis omnes,
Donáque ferre viro, pacémque exposcere Teucris:

Ita Angelus, qui pacem Dei portat hominibus, & eos ad pœnitentiam inuitat, iride coronatur ne pereant omnes diluuio iræ Dei.

Vers. 1. *Et facies eius erat vt Sol.* Facies erat vt Sol, cùm quia læta nunciat, & post tot plagas prosperitatem affert, si velint homines resipiscere, sicut cum post multorum dierum pluuiam Sol clarus exoritur, & cœlum serenum cernitur: tum quia ab omnibus videri, & neminem latere vult Deum de pace agere.

Vers. 1. *Et pedes eius tamquam columnæ ignis.* Priùs pacem promittit, ideóque iridem habet in capite, & facies eius est vt Sol. Sed posteà nolentibus resipiscere supplicia minatur, ideò enim habet pedes igneos vt doceat inimicos Christi pedibus eius esse subiiciendos, & æternis ignibus cremandos: hoc enim significant pedes ignei, vt in simili loco vidimus cap. 1. num. 102. & 103. [Andreas: *Columnæ autem ignis quod terrificum est, & punicas impios significant.*] Columnæ fortes, & longæ sunt, atque ideò pedes eius similes columnis dicuntur, vt significetur Christum, cuius angelus hic nuntius est, fortem esse ad puniendum: (nam idcircò missus est ad hæc nuntianda angelus fortis) & longos habere pedes, id est, posse illis omnes inimicos suos pertingere ad conculcandum, sicut mox ait: *Et posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.* Itaq; [illegible] idem de pedibus Christi dicit, quod prouerbio iactatur: Longæ regum manus.

Vers. 2. *Et habebat in manu sua libellum apertum.* † Eum videlicet, quem c. 5. vidit in dextera sedentis super thronum, in quo scripta erant quæ gentibus Ioannes vaticinari iubebatur, vt exposuimus cap. 5. n. 2. & duobus sequentibus. Atque hunc meritò nunc in manu habet, quoniam supplicia, quibus impij plectendi sunt, nisi pœnitentiam egerint, in eo scripta Ioanni tradenda sunt. 4

Vers. 2. *Et posuit pedem suum dextrum super mare.* Significat hoc, nihil esse tam distans, ac remotum, vt Domini sui pedes, & conculcationem effugere possit. Itaque non solùm habitantes in terra, sed in insulis etiam remotissimis degentes supplicia eius vitare non poterunt: Sed cur dexterum pedem super mare ponit, sinistrum super terram? Pes dexter fortior est, & in iis, qui magis latent, & remotiores sunt, magis Christi pedis fortitudo, & supplicia eius ostendentur, cùm ne illi quidem, qui in remotissimis insulis viuebant ab hominum consortio segregati liberari ab eius ira potuerint, magis quàm qui erant in terra. [Andreas ita interpretatur, alterum pedem in terra, alterum in mari poni, vt pœna indicetur latrocinantium in terra, & piratarum in mari versantium.]

5 *Et clamauit voce magna quemadmodum leo, cum rugit.* † Quid clamauerit paulò post scribit: *Quia tempus non erit amplius, &c.* Voce magna clamat, sicut leo, quia omnes audire vult, quæ dicit, & omnes terrere, vt maturè pœnitentiam agant, & vt indicet magnam iram Dei illis impendere, nisi pœnitentiam egerint. In Græco est: ὥσπερ λέων μυκᾶται. Est autem μυκᾶσθαι propriè boum, & inde Metaphoricè transfertur ad quæuis alia magnum sonum edentia, vt camelos, leones: ad inanimata etiam, vt ad tonitrua, & similia. Quæritur autem an extremis temporibus postquam facta fuerint ea, quæ hactenus dicta sunt, angelus huiusmodi descensurus sit de cœlo, qualis nunc describitur, & valdè clamaturus, vt cùm leo rugit? Respondeo Ioanni obiectam fuisse hanc visionem, vt ex ea intelligeret quæ futura sunt, & scriptis mandaret, vt homines illorum temporum intelligāt quid Deus de illis cogitauerit. At tunc non descendet quidem angelus amictus nube, fient tamen ea, quę in hoc angelo, & in eius verbis significantur, id est, Deus prædicatores mittet, qui homines ad pœnitentiam exhortentur, & pacem, atque reconciliationē eis promittant, deinde etiam & citò venturi iudicij comminatione terreant. Ita sunt multa ex iis, quæ hactenus diximus, intelligenda, vt quod diximus capite nono, de locustis, & equis, & capite sexto, de equis, & equitibus, &c. Vers. 3.

6 *Et cum clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas.* † De septem tonitribus nihil hactenus videtur dixisse, ipse autem tamquam de re non ignota loquitur: videlicet cap. 8. scripsit: *Et accepit angelus thuribulum, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram, & facta sunt tonitrua & voces, & fulgura.* Quare ex hoc loco intelligimus septem tonitrua: non enim possunt hæc ad alium locum referri. Voces autem diximus tunc articulatas intelligi debere, eas scilicet, quas nunc commemorat. Quare quod tunc dixit, facta esse tonitrua, & voces, per anticipationem dictum apparet, non enim tunc locuta sunt tonitrua voces suas, sed hoc tēpore, quod nunc indicat Ioannes. Cum autem tonitrua ad terrorem hominum fiant, voces eorum sine dubiò plenæ sunt minis, & significatione iræ Dei. [Quódque nunc in visione loquuntur tonitrua, cùm extremo tempore nullas articulatas voces editura sint,] nihil aliud videtur significare, quàm manifestissimam tunc forè iram Dei, hoc est, aut signa de cœlo magna videnda esse, quæ palàm iram Dei prænuntient, aut horrenda tonitrua audienda, quæ ita apertè magna mala instare portendant, ac si loquerentur. Nam in rebus non loquentibus magna quædam manifestatio Metaphoricè locutio dici solet, vt:

Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum montésque feri siluæque loquuntur. Ecloga 5.

Hab. 3: *Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas leuabit.*

7 *Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.* † Si nō scribit quomodo signare iubetur: non enim signantur, nisi quę scripta sunt, Vers. 4.

& legi non sinuntur? Vt Iere. 32: *Et scripsi in libro, & signaui.* Et Dan. 8: *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit.* Et cap. 12: *Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et in huius libri cap. 5: *Vidimus librum signatum, quem aperire, aut legere nemo poterat.* Methaphorica locutio est, & signare, atq; claudere iubetur in mente sua, non librum, aut scripta signare. Hoc est, tu ea in mente tua serua, & nemini dixeris: nam quæ signantur, non possunt legi, aut videri. Nec putemus ita quoq; posse accipi, *Signa,* ac si dixisset. Nota, atque animaduerte ne memoria excidant, qui sensus à voce Latina alienus non erat, sed Græcè non conuenit: σφράγισον, quod de iis dicitur, quæ sigillo obsignantur, vt vidimus cap. 5. in lib. signato. & cap. 7. in angelo habente signum Dei viui, & clamante quatuor angelis: *Nolite nocere, &c. quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* † Cur autem Deus hæc signari iusserit, certò scire non 8
possumus: credibile est noluisse scribi, ne homines magnitudine futurorum malorum in desperationem inciderent, aut peiores etiam fierent. Fortè etiam ne conficta ea ab Apostolo putarent, si maxima & inusitata viderentur. [Nisi enim dira, & terroribus plena essent, nunquam ea septem tonitrua loquerentur.]

Vers. 5. *Leuauit manum suam ad cœlum.* Leuare manum ad cœlum iurantis est, vt Genes. 14: *Leuo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem cœli, & terræ, quod à filo subtegminis vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt.* Deut. 32: *Leuabo ad cœlum manũ meam, & dicam: Viuo ego in æternum, &c.* Ex quo intelligitur illud Exod. 6: *Et induxerim vos in terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam Abraham, Isaac, & Iacob:* id est, quam me illis daturum iuraui. est enim concisa, ac deficiens locutio: plena esset, si diceret: Super quam leuaui manum meam in cœlum. Videtur autem non esse quomodo libet iurantis, sed seriò, & quasi solenni ritu iurantis. Iurat autem angelus, quia dicturus est quod hominibus illius sæculi vanum, & huiusmodi vt fieri non possit videbitur.

Leuare manum ad cœlum.

Vers. 6. *Per viuentem in sæcula sæculorum.* † Dicturus tempus ampliùs non 9
futurum rectè eum testem adducit, qui æternus est, & omnia tempora æternitate sua ambit, & vt præsentia intuetur.

Vers. 6. *Qui creauit cœlum, &c.* Qui vniuersa condidit, & omnipotens inde cognoscitur, & cum voluit, tempori initium dedit, atque ita & cum volet, dare finem potest.

Vers. 6. *Quia tempus ampliùs non erit.* Finietur tempus, & hæc varietas dierum, & noctium, & mensium, & annorum: & pro tempore succedet inuariabilis æternitas, hoc est, consummabitur hoc sæculum: Etenim ita Deus promisit Gene. octauo: *Cunctis diebus terræ sementis, & messis, frigus, & æstus, æstas, & hyems, nox, & dies non requiescent.* Quare quando hæc desinent, sæculum necesse erit consummari. Non dicit autem tunc id futurum cum ipse hoc dicit, sed, vt statim aperit, in diebus septimi angeli.

Sed in

Sed in diebus vocis ſeptimi angeli. Quod dixi tempus amplius non futurum, tunc fiet cũ ſeptimus angelus tuba cecinerit: eo enim tempore mundus deſtruetur, & iudicium fiet, & retributio bonorum, & malorum. Et hoc eſt quod ait: *Conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas,* Id eſt, omnia, quæ Deus per prophetas ſuos prædixerat de fine ſæculi, de futura requie ſanctorum, de ſuppliciis malorum, & quæ de his rebus figuris, & obſcuritate verborum contexerat, conſummabuntur, & aperta, atque reuelata videbuntur. Verſ. 7.

10 † Hoc intelligimus ex capite, vndecimo: *Et ſeptimus angelus tuba cecinit, & factæ ſunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum eſt regnum huius mundi Domini noſtri, & Chriſti eius, & regnabit in ſæcula ſæculorum.* Et mox: *Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, qui es, & qui eras, & qui venturus es, quia accepiſti virtutem tuam magnam, & regnaſti. Et iratæ ſunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum iudicari, & reddere mercedem ſeruis tuis prophetis, & ſanctis,* &c. Hæc fiet cum ſeptimus angelus tuba canet, & hæc, quæ pluribus verbis explicauit, ſunt quæ vno verbo nunc vocat *Myſterium* Dei. Atque his omnibus pleni ſunt libri prophetarum. Itaque quod ait: *Sicut euangelizauit per ſeruos ſuos prophetas,* non refertur ad illud, *Sed in diebus vocis ſeptimi angeli, &c.* Non enim vaticinati ſunt prophetæ conſummationem ſæculi futuram in diebus ſeptimi angeli: Sed ad illud: *Conſummabitur myſterium* Dei, illud videlicet, quod euangelizauerat per prophetas ſuos, aut conſummabitur eo modo, quo per illos prædixerat.

11 † Nec dixit: Sicut prædixit, aut prophetauit, ſed *ſicut euangelizauit,* ſanctos enim reſpicit, in quorum conſolationẽ miſſi ſunt prophetæ, & illis iucundiſſimus ſemper nuntius fuit omnia Chriſto eſſe ſubiicienda, & bonos æterna beatitudine fore donandos, malos ſempiternis pœnis afficiendos, quia Chriſto, & Deo ſubiici noluerunt.

Vade, & accipe librum apertum. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis, ſunt iam ex parte explicata capit. 5. a primo numero vſque ad ſeptimum. Librum apertum accipere iubetur vt legat quæ poſt prophetiam ſeptem ſigillorum vaticinaturus eſt. Verſ. 8.

Accipe librum, & deuora illum. Deuoratio hæc ſignificat omnia, quæ in illo erant, in ventre memoriæ Apoſtoli reponenda, & ſeruanda eſſe. Beda: *Ideſt, inſere tuis viſceribus, & deſcribe in latitudine cordis tui,* &c. [Vult etiam vt intelligamus eum nõ ſigillatim omnia accepiſſe, ſed vniuerſè quaſi deuoraſſe, donec poſteà ſingula, cũ dicturus eſſet, videret. Præterea vt ſciat audè excipiendas eſſe Dei reuelationes, & in ventre internæ meditationis prius concoquendas, quam in publicum proferantur. Illa etiam quæ deuorantur, etſi noxia ſint, nõ continuò ſentiuntur, donec concoctione vim ſuam exerant. Ita liber dulcis primùm Apoſtolo fuit, poſteà quaſi concoctus, valde amarus.] Verſ. 9.

Et faciet amaricari ventrem tuum. Cum acceperis, delectaberis Diuina locutione, & tot, tantarúmque rerum futurarum cognitione: ſed Verſ. 5.

cùm post hæc cogitaueris iram Dei, & supplicia maxima, & tot hominum damnationem dolebis, & amaritudine animi cruciaberis. Ita Andreas, & Arethas. Ita etiam ferè Tyconius, Haymo, Beda, & alij, conuenitque cum expositione Hieronymi in verba Ezec. c. 2. vbi eadem scripta sunt.

Vers. 11. Vnde collegerint multi Iohannem apostolũ venturũ esse in fine sæculi cũ Henoch, & Elia: & an rectè collegerint.

Oportet te iterum prophetare gentibus. † Ex hoc maximè loco arbitror 12
ortam esse quorumdam opinionem, venturum esse in fine sæculi Iohannem cum Elia, & Henoch ad prædicandum Christi Euangelium. Nam cum ex Iohannis Euangelio cap. 21. colligere sibi viderentur eum non esse moriturum, quoniam dictum est: *Sic eum volo manere donec veniam:* & nunc ei dicatur: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis,* contiguóque de duobus prophetis prophetia attexatur, qui Elias, & Henoch putantur, rectè id, quod diximus, effici, & consentire omnia videbantur. Arethas: *Non est autem ignorandum quod ex hoc dicto: Oportet te rursum prophetare, opinantur multi beatum hunc virum vsque ad sæculi consummationem viuere, ac venturum esse circa tempora Antichristi cum Henoch, & Elia, vt vnà cum illis corrigat eos, qui tunc erunt homines, & quod sub Antichristo interimendus sit,*
&c. † Sed verba Euangelij in alium sensum dicta esse satis constat: 13
hæc quæ nunc interpretamur, in eum scriptores multi accipiunt, vt Iohannes reuersus ab exilio, in quo erat cùm hæc scribebat, iterum multis prædicaturus sit Euangelium, siue voce, siue libro Euangelij, quem scripturus sit. Ita sentiunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Ambrosius, Rupertus, Anselmus, Thomas, & ferè recentiores. Mihi hoc non placet, quoniam Prophetare pro Prædicare Euangelium nouum est, & insuetum, & improprium. Deinde quoniam Iohannes, qui plenitudinem Spiritus sancti acceperat, & in quo Christus loquebatur, in libro deuorando minimè indigebat vt prædicaret Euangelium, neque vt scriberet, quandoquidem cùm scriberet, Spiritum sanctum habiturus erat reuelantem. Postremò quoniam iam ostendimus cap. 5. in hoc libro non esse scriptum Euangelium, sed prophetiam contineri futurorum suppliciorum. Sensus ergo est: Quamuis multa hactenus de extremis temporibus vaticinatus fueris, adhuc tamen restant multa, quę vaticinaturus es de eisdem
aduersus gentes, & reges, & populos, & linguas. † Quare, (vt rectè 14
ait Lyranus) hoc, quod prophetaturus dicitur, illud ipsum est, quod Iohannes posteà in hoc libro scripsit. Sed & Victorinus librũ hunc apertum Apocalypsin hanc esse testatur. At videtur habere hoc non parum dubitationis, quoniam quæ post hæc scripsit Apostolus, eodẽ stylo scripsit quo priora, & paulatim ea videbat, vt ex eius verbis manifestè intelligitur: quid igitur necesse erat librum illi dari, quo hæc scripta continerentur, si visurus erat ea, vt hactenus vidit? Accedit quòd in iis, quæ posteà scribit, nusquam dicit se aliquid in libro legisse, nec illius prætereà meminit, sed quod sibi in visione demonstratum est, cõmemorat. Hoc argumentũ, etsi magnum videatur, tamen

men nos dimouere debet ab explanatione, quam iam semel, at-
que iterum probauimus, nam septem sigilla, quibus obsignatus e-
rat, de futuris calamitatibus sunt, vt iam vidimus: quare non est du-
bitandum in libro scripta fuisse ea, quæ post sigilla prophetaturus
erat Iohãnes. Et quamuis posteà scribat omnia, vt tunc videbat, non
propterea non acceperat prius in libro, quem deuorauerat. nam &
Ezechiel librum similiter deuorauit cap. 3. in quo mala descripta e-
rant, quæ aduersus illum populum vaticinaturus erat, & tamen po-
steà, ita commemorat omnia, ac si tunc ea cognosceret, nullúmque li-
15 brum deuorasset. † Ita igitur videtur res explicanda. Iohannes multa
de futuris plagis cognouit, quæ literis non mandauit, nam ca. 10: *Et
cum locuta fuissent, inquit, septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram. &
audiui vocem de cælo dicentem mihi: Signa quæ locuta sunt septem tonitrua,
& noli scribere:* videtur ergo in hoc libro multo plura accepisse quàm
quæ scripsit. Nam quæ hinc vsque ad finem libri sequuntur, pauca
sunt, ipse autem vidit librum longissimum, qui ideo cap. 5. dicitur
scriptus fuisse intus, & foris. Fortasse etiam in eo cognouit quinam
essent in Ecclesiis Antichristo cessuri ex Episcopis, & sanctis viris, &
quibus illi essent pœnis plectendi, vt iure optimo dixerit: *Et cùm de-
uorassem eum, amaricatus est venter meus.* Vt autẽ intelligeret quænam
ex his scripturus esset, & quo ordine, deinde etiam quibus figuris, &
similitudinibus ea aut velãda essent aut explicãda, oportuit vt iterũ
visione admoneretur, nã in libro sine figuris & sine obscuritate om-
16 nia accepit. † Quemadmodũ plurima ex iis, quæ scripsit in Euãgelio,
ipse viderat, & per se cognouerat, & multò plura: *Multa enim, inquit, &* Ioh. 20.
*alia signa fecit Iesus in cõspectu discipulorũ suorũ, quæ nõ sunt scripta in libro
hoc.* Sed vt ex his eligeret quę scribẽda erãt, & quatenus scribẽda essẽt
sciret, & quo ordine, & quibus verbis, noua fuit reuelatione instruẽdus.

Postremò quæritur an omnia, quæ hinc vsque ad finẽ scribit, sint
ex illis, quæ scripta accepit in libro? Respondeo ea, quæ sunt in cap.
11. non esse de scriptis in libro, sed pertinere ad septem sigilla, qui-
bus liber erat signatus. Nam septem angeli cum suis tubis pertinent
ad septimum sigillum, vt docemur initio cap. 8. Quæ autem scripta
sunt ca. 10. spectant ad sextum angelum cum quibusdam c. 11. vsque
ad illud: *Væ secundũ abiit, & ecce væ tertiũ veniet citò. Et septimus angelus
tuba cecinit.* Ad quem pertinent vndecimo cap. videntur absoluta: ex-
inde vsque ad finem libri ea prophetari, quæ legit in libro.
17 † [At non videtur omninò ad exitum perducta quæstio, quoniam
omnia, quæ in hac Apocalypsi scripta sunt, septẽ illis sigillis videntur
contineri. Quod si verum est, non erant in libro conscripta quæ Io- Quæ ad sigilla pertineant, & quæ ad librum.
hannes vaticinaturus erat, vt hactenus diximus. Verum aliud esse vi-
detur ex præcedentibus intelligi. Nam aperto primo sigillo omnia,
quæ vidit Apostolus antequam secundum aperiatur, ad primum si-
ne dubio pertinent, & quæ videntur post secundum antequam ter-
tium aperiatur, secundi sigilli sunt, atque ita de reliquis. Quare cùm

cap.6 ait: *Et vidi cum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræ motus magnus factus est*, &c. quæ deinde sunt in c. 6. & in toto septimo, sexti sigilli sunt, vsque ad initium ca.8. quo septimum sigillum aperitur, ad quod pertinent septem angeli, qui tubis canturi erant. Similiter quæ videt Apostolus postquam aliquis ex his tuba cecinit, donec dicatur alius tuba canere, ad tubam angeli illius referenda sunt, qui proximè tuba cecinerat. Quare omnia quæ scripta sunt in cap. 9. & 10. & 11. donec septimus angelus tuba canat, septimi sigilli sunt, quia ad quintum, & sextum angelum pertinent ex septem illis, quibus tubæ datæ
sunt.† Quæ ergo scripta sunt ab illis verbis capitis. 11: *Et septimus an-* 18
gelus tuba cecinit, vsque ad finem libri, omnia pertinebũt ad septimum sigillum, quandoquidem cap. 10. clamat angelus fortis: *Sed in diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas*: non enim meminit posteà aut libri, aut alterius sigilli. Si igitur omnia erant in sigillis, nihil legit in libro, Sed neque ipse quidquam se in eo legisse dicit, neque verò legere poterat, non enim eum legendum, sed deuorandum accepit. Impetret nobis beatus Apostolus à magni cõsilij angelo, vt hæc ænigmata, quæ in tubis, & in verbis angelorum sunt, soluantur: & aperiat ipse Agnus, qui librum aperuit, & soluit septẽ signacula eius.

Ego totam Apocalypsis propheciã libro illo signato, mox aperto, & septem eius signaculis contineri arbitror, quod his argumentis, quæ præposui, satis apparet fuisse comprobatum. In septimo sigillo omnia finiuntur: quia cum septimus angelus tuba canet, consummabitur mysterium Dei. Quomodo igitur, post vocem eiusdem septimi angeli quæ est in cap. 11. tam multa scribuntur, aut quomodo non ad eum pertinent, sed ad librum apertum, quæ posteà di-
cuntur? † In sono tubæ huius septimi angeli Iohannes anticipatio- 19
ne vsus est, quæ frequens est in historia sacræ Scripturæ, & in prophetia, hoc est, præuenit tempus narrationis, non suo loco eum posuit, sed ante tempus quo futurus est, narrauit. Ponit enim hanc tubam ante aduentum Antichristi, vt videmus, & tamen mysterium Dei non consummabitur ante mortem illius, nec requies, quam euangelizauerunt prophetæ dabitur Ecclesiæ antequam sæuissima Antichristi transeat persecutio. Nec dubitare quisquam de hac re potest qui verba cap. 11. legerit. *Et septimus* (inquit) *angelus tuba cecinit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo dicentes*, *Factum est regnum huius mundi Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum.* Finitum esse dicunt regnum peccati, sed quando hoc regnum maius, & firmius futurum est quàm tempore Antichristi? Quomodo Deus, & Christus eius regnabũt in hoc mundo, cùm mundus seruiet Antichristo, & in errorem inducentur, si fieri potest, etiam electi? Non dicent illi seniores: Gratias agimus tibi quia accepisti virtutẽ tuam magnã, & regnasti, antequam moriatur Antichristus, quo viuente Deus oblitus videbatur virtutis suæ magnæ, nec regnabat in homi-

nibus,

In tuba septimi angeli anticipatione vsus est.

20 nibus, cum paucissimos haberet, qui sibi parerent. † Ad tempus extremi iudicij pertinet hoc regnũ, quo inimici Christi ponentur scabellum pedum eius, & illi flectetur omne genu. Quod continuò in eodem capite docent viginti quatuor seniores addentes iis, quæ retulimus, hæc: *Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, iudicari & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis, & magnis, & exterminandi eos, qui corruperunt terram.* Cæcus est, qui non videt hæc, nisi post interitum Antichristi, & tempore iudicij non futura. Proprius tubæ septimi Angeli locus est in cap. 20. vbi legimus: *Et descendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos: & diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabũtur die, ac nocte in sæcula sæculorum.* Hic opportunè septimus Angelus tuba canet, & seniores Deum collaudabunt, quod iam regnet in hominibus, & regnũ peccati finierit, quòd tempus resurrectionis mortuorum, & iudicij, & supplicij malorum, & mercedis sanctorum venerit. Et continuò fiet quod subiicitur in eodem capite 20: *Et vidi thronum magnum candidum, & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra, & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et vi-*
21 *di mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, &c.* † Nec miremur anticipatione hic vsum esse Apostolum, cùm sæpè id prophetæ fecerint, ipse etiam nõ semel in hoc libro facit. Atque, vt alia exempla omittamus, cap. 19. mortẽ Antichristi, & Pseudoprophetæ præcursoris eius descripsit: & tamen cap. 20. Diabolum solutum esse dicit, qui certè non nisi Antichristo regnare incipiente soluetur, tunc enim omnem malitiam suam exeret. *Soluetur,* (inquit) *Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ Gog, & Magog, & congregabit eos in prælium.* Gentes Gog, & Magog, Antichristi comites erunt, vt suo loco videbimus, & cum illo aduersus sanctos dimicabunt. Sed cur anteuertit Apostolus, & ante tẽpus tubam septimi Angeli sonantem induxit? Ne putaremus ea quæ cap. 12. & sequent. scribuntur, pertinere ad tubam sexti angeli, aut ad septimum sigillum, sed ad librum datum sibi. Itaq; apertis septem sigillis liber iam apertus legi poterat, & in eo erant, quæ ab illo cap. 12. scripta sunt. Non pertinere autem ad tubam septimi Angeli, quæ à cap. 12. leguntur, vel illud ostendit, quod est in cap. 10: *Sed in diebus septimi Angeli, cùm cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei,* non postquam cecinerit, sed cùm cœperit tuba canere. Ita etiam cap. 11. incipiente eo canere seniores gratias Deo agunt, quòd iam finis omnium venerit. Quæ ergo sunt in cap. 12. & sequentibus, ante fiẽt quàm septimus Angelus tuba canere incipiat.

Tota igitur hæc prophetia Apocalypsis, quæ duobus, & viginti capitibus continetur, in duas partes diuisa est. Prior, quæ vndecim capita habet, signa futuri temporis, & calamitates continet, quæ vsque ad regnum Antichristi futuræ sunt, & ad septem signacula li- Partitio totius prophetiæ Apocalypsis.
22 bri pertinent. † Posterior, quæ, vt sæpè dixi, à cap. 12. vsque ad finem

libri tenditur, regnum Antichristi, & persecutiones illius temporis, & iudicium, & beatitudinem sanctorum complectitur, & ad librum pertinet, qui signatus apparuit, & ab Agno apertus est. Maiora itaq; & terribiliora libro reseruata sunt. Quamobrem Ioanni, cum acceptum librum deuorasset, angelus dixit: *Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis:* Iterum dicit, quasi alio sumpto principio, vt ea nunc prophetes, quæ in hoc libro accepisti, & deuorasti, *Gentibus, & populis, & linguis* prophetabis, quia gentes multæ, & multi populi variarum linguarum Antichristum sequentur, & in sanctos per orbem terræ dispersos insurgent, quibus tu futura prædices, qui variarum etiam gentium, & linguarum, & multorum populorum erunt. *Regibus* etiam *multis* prophetabis, quia prædices omnes reges terræ sua regna fore amissuros, & decem tantùm in vniuersa terra regnaturos, ex quibus tres victi occidentur, septem reliqui imperium suum Antichristo dabunt: & tam ipsi, quàm rex omnium regum Antichristus vincentur tandem vno die, & occidentur.
† Gentibus enim, & regibus prophetare dicitur is, qui quæ illi
facturi, passurique sunt prædicit, licet eos alloqui minimè videatur. 23
Sicut Ieremias propheta gentium dicitur, vt in cap. 1: *Prophetam in gentibus dedi te*, quia quæ Palæstini, & Moabitæ, & Hammonitæ, & Idumæi, & alij passuri erant, prædixit cap. 46. & sequent. Ita etiam Hosee non minùs prophetat tribubus Israel cap. 1. & 3. cùm futura illarum supplicia prænuntiat, quàm reliquis capitibus, vbi eas alloquitur: quod in omnibus prophetis videre licet.

Quid sint septem signacula, aut sigilla.

Vt ergo semel dicamus, & rem, quãtum nobis datum est, explicemus, septem signacula libri non ita sunt intelligenda quasi illis solutis legeretur in libro id quod tũc videt Apostolus, vt ex eius verbis perspicitur. Cap. 6. ait: *Et vidi quod aperuisset Angelus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus dicens tamquam vocem tonitrui, Veni, Et ecce equus albus, & qui sedebat super illum habebat arcum, &c.* atque ita in reliquis, nihil se legisse dicit, sed aliquid vidit, quod non latebat sub sigillo, neque ex illo prodibat, sed cum aperiebatur sigillum, tunc videbatur.
† Quoniam ergò sigillum librum obsignat, 24
& ne legatur impedit, & in libro tota Antichristi prophetia continetur: septem sigilla septem temporum articulos, aut septem tempora esse existimo à Deo præstituta, in quorum quodq; id faciendũ est quod in illo Ioannes vaticinatur, & in quibus persecutiones Ecclesiæ, & persecutiones sanctorum ante aduentum Antichristi futuræ ostendendæ sunt, & quasi in lucem prodituræ. Et quoniam oportet hæc fieri antequam veniat filius ille perditionis, cuius tyrannis, & violentia, & persecutio in libro scriptæ sunt, hæc tempora impediunt ne liber legatur, id est, ne videantur, quæ in illo scripta sunt: quare iure optimo signacula, siue sigilla vocantur. Tale aliquid Paulus aliis verbis significauit. 2. Thess. 2. non dissimilibus: *Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore (nam mysterium iam operatur ini-*

quitatis

operatur) tantum, vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat. Et tunc reuelabitur ille iniquus, &c. Hoc est, Aduentum Antichristi detinet imperium eius, qui nunc imperat, non enim potest venire ille donec imperium transferatur. Ita hæc sigilla detinent vt reueletur filius ini-
25 quitatis, qui venturus non est donec hæc tempora transeant, & fiant quæ in vno quoque illorum facienda sunt. † Sigillo septimo aperto liber iam solutus est, & legi potest, id est, videri incipient quæ in eo futura dicuntur. Liber autem nihil est aliud, quàm Diuinæ prouidentiæ consilium, & præfinitio, qua apud se statuit, aut permittere decreuit, quæ tempore Antichristi futura sunt. Ante ergò quàm reueletur homo peccati, filius perditionis, fient omnia, quæ sex Angelis tuba canentibus futura prænuntiantur. Sola septimi Angeli tuba post mortem Antichristi, & cum finis imminebit omnium, audiēda est. Ex his omnia soluuntur, quæ num. 17. & 18. nobis obiecimus: nō enim pertinent, quæ à cap. 12. scribuntur, ad tubam septimi Angeli, quoniam in ea Apostolus non seruauit ordinem, quem in reliquis seruauerat, sed anticipatione vsus est. Nec dicit Ioannes se aliquid in libro legisse, dicit tamen apertum eum sibi datum, & à se deuoratum, id est, vniuersè cognitum fuisse. Dicit etiam sibi præceptū esse vt prophetaret gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis, ea sine dubio quæ in libro viderat, & deuorauerat.]

Quid sit liber.

Argumentum. Cap. XI.

Iubetur Apostolus calamo metiri templum, & partem signare, quæ gentibus tradetur calcanda duobus & quadraginta mensibus. Duo Prophetæ promittuntur, qui homines doceant, & pro veritate ab Antichristo occidentur, & post tres dies, & dimidium resuscitati in cœlum rapiētur. Terræmotus continuò magnus fiet, & plurimi morientur. Septimus Angelus tuba canit. & seniores gratias Deo agunt quod iam supplicia impiorum, & præmia sanctorum aduenīant

CAPVT XI.

ET datus est mihi calamus similis virgæ: & dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorātes in eo, atrium autem quod est foris templum, eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus, & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus: & dabo duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis. Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes. Et si quis voluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum, & si quis voluerit eos lædere: sic oportet eum occidi. Hi habent potestatē clau-

dendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum, & potestatem
habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere
terram omni plaga quotiescumque voluerint. Et cùm finierint testi- 7
monium suum: bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersum eos
bellum, & vincet illos, & occidet illos. Et corpora eorum iacebunt in 8
plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegy
ptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est. Et videbunt de tribubus, 9
& populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies, & di-
midium: & corpora eorum non sinent poni in monumentis. Et inha- 10
bitantes terram gaudebunt super illos, & iucundabuntur: & mune-
ra mittent inuicem, quoniam hi duo Prophetæ cruciauerunt eos, qui
habitabant super terram. Et post dies tres, & dimidium spiritus vi- 11
tæ à Deo intrauit in eos. Et steterunt super pedes suos, & timor ma-
gnus cecidit super eos, qui viderunt eos. Et audierunt vocem magnā 12
de cælo, dicentem eis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cælum in
nube: & viderunt illos inimici eorum. Et in illa hora factus est ter- 13
ræmotus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit: & occisa sunt in
terræmotu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorem
sunt missi, & dederunt gloriam Deo cæli. Væ secundum abijt, & ecce 14
væ tertium veniet citò. Et septimus angelus tuba cecinit, & factæ 15
sunt voces magnæ in cælo, dicentes: Factum est regnum huius mun-
di Domini nostri, & Christi eius, & regnabit in sæcula sæculorum.
Amen. Et viginti quatuor seniores, qui in conspectu Dei sedent in 16
sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum, dicen-
tes: Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotēs, qui es, & qui eras, 17
& qui vēturus es, quia accepisti virtutem tuam magnam, & regna-
sti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua, & tempus mortuorum, 18
iudicari, & reddere mercedem seruis tuis prophetis, & sanctis, & ti-
mentibus nomen tuum pusillis, & magnis, & exterminandi eos, qui
corruperunt terram. Et apertum est templum Dei in cælo, & visa 19
est arca testamenti eius in templo eius, & facta sunt fulgura, & vo-
ces, & terræmotus, & grando magna.

Vers. 1. ET *datus est mihi calamus similis virgæ.* Quoniam in diebus septimi 1
angeli consummandum est mysterium Dei, & de angelo eo-
dem paulò post in hoc capite locuturus est, de Antichristi tempore,
& persecutione, quæ consummationem mysterij præcedent, neces-
sariò pauca dicit, plura posteà dicturus. Et nunc hoc primum do-
cet, in illa sæuissima persecutione electos esse seruandos, sed ma-
ximam

ximam populi Christiani multitudinem ab Antichristo esse supe-
randam. Hoc vt explicet, dicit sibi datum esse calamum similem vir-
gæ, quem nequaquam cum multis putare debemus calamum esse,
quo scribi solet, sed quo vtatur ad dimetiendum, quemadmodum
ipse Apostolus planè indicat cum ait: *Et dictum est mihi: Surge, & me-
tire templum Dei.* Propterea etiam dictus est, *similis virgæ*, idest, nō ad
scribendum, sed ad metiendum comparatus, ad quod etiam virga v-
timur. Ita etiam apud Ezec. cap. 40. vbi templi area erat dimetien-
da: *Et ecce vir*, inquit, *cuius erat species quasi species æris, & funiculus lineus*
2 *in manu eius, & calamus mensuræ in manu eius.* † Vt ergo apud Ezec. ca-
lamus mensuræ dicitur, vt ab scriptorio distinguatur, ita hic dicitur
similis virgæ. Est autem calamus mensura sex cubitorum, & palmi. Calamus.
Ezec. 40: *Et in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi*, idest,
quatuor digitorum, vt ibi exponit Hieronymus, qui palmus παλαιστὴ,
dicitur, eo templum metiebatur Propheta, vt in eodem cap. & in se-
quentibus videmus. [Calamus ei datur ad metiendum, quia & ange-
lo ad templum metiendū calamus datus est, maiora enim maioribus
mensuris metimur.] Porrò virgam quoque adhibitā fuisse ad dime-
tiendum, ostendit illud Psal. 73: *Redemisti virgam hereditatis tuæ*, idest, Virga ad metiendū.
partem tuam hereditariam, siue quam dimensus es, vt esset hereditas
tua. Et Ierem. 10: *Et Israel virga hereditatis eius*, id est, pars, quam sibi
mensus est, quomodo dictum est Deut. 32: *Pars autem Domini populus
eius, Iacob funiculus hereditatis eius.*

Surge & metire templum Dei, & altare. Quod de templo, & de altari Vers. 1.
dicit, & de atrio, nemo ignorat non esse intelligendum de templo
Ierusalem, cum fuerit à Tito euersum, & iam nullum esset cùm hæc
Iohannes scribebat. In eo tamen Ecclesiam intelligit, cuius illud fuit
figura. In templo duæ partes erant, altera, quæ solis patebat sacerdo-
tibus, & ministris templi, & incipiebat ab atrio sacerdotum, quod
dicebatur atrium interius, versus Sancta sanctorum: altera erat a-
trium exterius, quod erat laicorum. Prior pars propriè vocaba-
tur templum Dei, quoniam in atrio sacerdotum erat altare ho-
locaustorum, in quo victimæ omnes offerebantur, & interiùs
3 in anteriori parte domus erat altare, in quo adolebantur thy-
miamata, & post illud Sancta sanctorum. † Posterior pars sæpe
quidem dicitur templum, vt in Euangelijs videmus, sed latè sum-
pto templi, non propriè: quoniam in ea nec victimæ offerebantur,
nec thymiamata, nec Psalmi canebantur, sed laici tantùm in ea con-
sistebant adoraturi. In priori parte, & in sacerdotibus, qui in illā in-
troibant, optimi quique in Ecclesia, & Deo coniunctissimi, atque e-
lecti intelliguntur. In parte altera, hoc est in atrio exteriori, quod
profanum dicebatur, & profanos, hoc est non sacerdotes, nec Leui-
tas excipiebat, intelligitur profana Ecclesiæ pars, idest, remotiores
à Deo, & liberiùs viuentes, minúsque timore Dei, & legibus disci-
plinæ seuerioris adstricti. Ex his rectè intelliguntur quæ scribit Io-

Ioannes. Iubetur metiri templum, quod est quasi numerare, & secernere electissima quæque Ecclesiæ membra, quæ non sunt tradenda Antichristo, nec eius ministris. Ac ne dubitaremus vtrùm vniuersum templum, an partem eius aliquã iuberet metiri, addidit: *Et altare, & adorantes in eo.* In quo atrium sacerdotum iam claudi videmus, in quo erat altare holocaustorum, quod absolutè solet vocari altare, & adorantes in eo sacerdotes sunt, qui in eo victimas offerebant. De altera eius parte continuò dicit.

Vers. 2. *Atrium autem, quod est foris templum, eiice foras.*† Hoc est: Atrium exterius, quod laicorum est, & reuera est extra id quod propriè tem- 4
plum dicitur, ne coniũgas cum templo, & altari, etiam si templum soleat vocari vulgò, nec metiaris illud, sicut id, quod verè, & propriè templum vocatur. Non est tamen prætereundum, vbi nos habemus: Foris templum, in quibusdam codicibus haberi, ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, id est, intra tẽplum: in aliis ἔξωθεν τοῦ ναοῦ, idest, extra templum. Sed nostra lectio est sine dubio verior, quoniã in Græca facillimè error irrepere potuit, cùm illæ duæ dictiones vna litera tantum differant, in Latina non potuit, nullo enim modo conueniunt, intra, & Foris. Ita vt nos habemus in Græco legitur, in codice Complutẽsi, & in aliis. Lectionem nostram sequũtur Andreas, Arethas, Victorinus, Tyconius, & Primasius, & Beda, & alij, & eam alteri præfert Erasmus. Ita etiam legit Hieron. in epist. 17. ad Marcellã, & Gregorius Hom. 12. in Eze.

Vers. 2. *Quoniam datum est gentibus.* Id est, obtinebitur, & possidebitur ab exteris nationibus, hoc est ab Antichristo, & eius ministris. Seruat eamdem Allegoriam semper, ac si de templo Ierusalem loqueretur, quod gentibus dari dicebatur simul cum vrbe, quando vicinæ nationes inimicæ Iudæorum illud obtinebant, & in illud intrabant. Nec malè dicit, *Gentibus*, etiam si Allegoriæ rationem non haberet, quoniam Antichristi exercitus verè gentilium hominum erit, nõ Deum verum adorantium, sed Antichristum.

Vers. 2. *Et ciuitatem sanctam calcabunt.*† Iam hic nemo ex expositoribus du- 5
bitat sanctam ciuitatem Ecclesiam intelligi, quæ significata est per Ierusalem, quæ ciuitas sancta dicebatur, in qua erãt templum, & sacerdotes, & sacrificia. Vniuersam ergo Ecclesiã, quã prius per duas templi partes significauit, nunc per ciuitatẽ sanctã Ierusalem significat, quam *Mensibus quadraginta duobus* hoc est, tribus annis, & dimidio, calcandã esse dicit ab Antichristo, & eius comitibus, idest, vexãdã, opprimendã, possidendã. Nõ quòd omnes Ecclesiæ filios sit debellaturus, sed maximam partem, cui reliqui comparati paucissimi erunt: sicut ait Dominus Matth. 24: *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi.* Tres autem annos cum dimidio tyrannidi Antichristi concessos esse, & sæpe in sequentibus videbimus, & Daniel prædixit c. 7: *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis.*

6 *Et dabo duobus testibus meis.* † Nõ dicit quid daturus sit, sed ex con- *Vers. 2.*
sequentibus intelligimus subaudiendum esse, Spiritum meum. Vel
ita potius intelligendum: *Dabo duobus testibus meis, & prophetabunt*, posi-
tũ esse pro, Dabo eis vt prophetẽt: queadmodũ intellexit Primasius, Et cum
& Haymo. Ita enim loqui solet Scriptura, vt *Et*, cũ futuro ponat pro futuro
Vt: sicut Psal. 54: *Quis dabit mihi pẽnas sicut columbæ, & volabo, & requiescã*? pro Vt.
Hieronymus vertit: *Vt volẽ, & requiescã*. Psal. 118: *Da mihi intellectũ, &*
scrutabor legem tuam: idest vt scruter legẽ tuam. Iere. 9: *Quis dabit capiti*
meo aquã, & oculis meis fontẽ lachrymarũ, & plorabo die, ac nocte interfectos
filiæ populi mei? Duos testes, siue, vt est in Græco, duos martyres, vocat,
quos missurus est vt palam de se testimonium reddant, & Euange-
lium intrepidè prædicent inter inimicos veritatis. Hos etiam pro- Qui
phetas appellat, sed nomina eorũ nõ indicauit, ideo relicta est auto- suntduo
7 ribus opinandi libertas. † Et vt Tyconij, & Bedæ expositionẽ omit- testes si-
tamus, qui duos prophetas Ecclesiã esse dicũt propter duo testamẽ- ue duo
ta, est enim Allegorica, vt ex Ansberto, & Haymone satis intelligi- prophe-
tur: Victorinus martyr alterũ horũ prophetarum Ieremiam esse vo- tæ.
luit. *Multi*, inquit, *putant Eliam esse, aut Elisæum, aut Mosem, sed vtrique*
mortui sunt. Ieremiæ autem mors non inuenitur, quia omnes veteres nostri tra-
diderunt illam esse Ieremiam. Nam & ipsum verbum, quod factum est ad il-
lum, testificatur ei dicens: Priùs quam figurarẽ te in ventre, cognoui te, & priùs Iere. 1.
quam de vulua procederes, sanctificaui te, & prophetam in gentibus posui te.
In gentibus autem propheta non fuit, & ideo verbum Dei verax necesse habet
quod promisit exhibere, vt in gentibus propheta sit, &c. Eius sententiã refert
Ansbertus, & reuerenter impugnat, affirmátque Victorinum sensisse
alterum ex his prophetis fore Eliam, quod ex verbis, vt nũc habent,
8 non colligitur, omnia siquidem bona fide retulimus. † Quare suspi-
cor mendosum esse eius codicem, & legendum esse: *Multi eos putant*
Eliam esse, aut Elisæum, aut Mosem, sed vtrique mortui sunt. Ita vt quod de
Elia dixit dicebat, accipiat, alterum verò de Elisæo, aut Mose reiiciat,
quoniam ex Scriptura constat vtrumque eorum mortuũ fuisse. De-
nique ipse postea in expositione c. 12. bis dicit esse Eliam. Illi ita re-
spondet Ansbertus: *Cui saluta martyrij reuerẽtia (martyr enim est Chri-*
sti) nos econtra dicimus, quia si mors Ieremiæ in Scriptura non inuenitur, om-
nino neque assumptio, nec translatio declaratur, & non solum vni, verum etiam
multis gentibus tunc ventura mala prophetasse, cum perditionẽ Israelis & fu-
turam quasi prædiceret, & venientẽ cerneret: Eodem scilicet, Moab, Tyro, Sido-
ni, & cæteris, &c. Hoc quod Ansbertus dicit de genetibus, aduersus
quas Ieremias prophetauit, manifestũ fit ex c. 27. eiusdẽ, & ex c. 46. &
sequẽtibus, in quibus cõtra multas gẽtes vaticinatus est. Deinde Ans-
9 bertus sententiã suã exponit his verbis. † *Hieronymus verò, atque Grego-*
rius, qui fuit Romanus, cũ præfato Elia Henoch venturum testãtur, quibus certè
magis credendũ cognoscimus, quia Scriptura Geneseos Henoch translatum, &
Paulus apostolus non solum translatum, sed etiam viuere in carne designat di-
cens: Fide Henoch trãslatus est ne videret mortẽ, & non inueniebatur, quia trã- Hebr. 11.
stulit illum Deus, &c. Eadẽ est sententia Glossæ, Ambrosij, Haymonis,

Ruperti, Anselmi, Ricardi, & Thomæ, & recentiorum. Andreas autem, & Arethas, & ipsi ita sentiunt, & veteres Græcos similiter sensisse confirmant. Arethas ait: *Fertur autem ex traditione præconum Christi, quod inuariabiliter in Ecclesia recipitur, ipsum quoque Henoch venturum cum Elia Thesbite. Venient enim ambo vt protestentur iis, qui tunc erũt, ne fallacibus Antichristi signis fidem adhibeant*, &c. Et vera est horum scriptorum explanatio, nam & sancti patres planè docent Iudæos in fine sæculi conuertendos esse per prædicationem Henoch, & Eliæ. Martyr Clemens lib. 5. Constitut. Apost. cap. 8. & Epiphanius lib. 2. Hæresi 64. versus finem docent eos adhuc viuere. Irenæus lib. 5. cap. 5. affirmat eos viuere in paradiso, vbi & primus homo positus est, atque hanc esse dicit sententiam presbyterorum, qui Apostolorum discipuli fuerunt. Idẽ ait Iustinus martyr in Responsione quæstionis 85. ad Christianos, & Tertullianus in libro de Resurrectione carnis, quamuis ibi paradisi non meminit. Idem in libro de Anima, ca. 28. ait: *Translatus est Henoch, & Elias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reseruantur, vt Antichristum sanguine suo extinguant*,
&c. † Ambrosius (siue quis alter fuit) in illud. 1. Cor. 4: *Puto enim* 10
quod Deus nos Apostolos, &c. ait: *Hoc ideo personæ suæ deputat, quia semper in persecutione fuit necessitates & pressuras vltra ceteros passus, sicut passuri sunt Henoch, & Elias, qui vltimo tempore futuri sunt Apostoli. Mitti enim habent ante Christum ad præparandum populum Dei, & muniendas omnes Ecclesias ad resistendum Antichristo, quos & persecutiones pati, & occidi lectio Apocalypsis testatur.* Idem ait Hippolytus martyr in Oratione de Antichristo. Hieronymus in epistola. 61. Aduersus errores Ioannis Ierosolymitani, paradisi colonos eos vocat. Et in epistola. 148. ad Marcellam, scribit: *De Henoch autem, & Elia, quos venturos Apocalypsis refert, & esse morituros, non est istius temporis disputatio.* Idem Hieronymus in illud Psal. 20: *In reliquiis tuis præparabis vultum eorum*, ita exponit: *Hoc est, per Eliam, & Henoch credituri sunt in finem*, &c. Et Augustinus. 20. De ciui. c. 29. de Elia docet hanc esse communem Ecclesiæ sententiam. *Per hunc*, inquit, *Eliam, magnum, mirabilémque prophetam exposita sibi lege vltimo tempore ante iudicium Iudæos in Christum verum, id est, in Christum nostrum, credituros esse celeberrimum est in sermonibus, cordibusque fidelium.* Sed simul cum eo venturum esse Henoch eo tempore docet in breui Tractatu de Antichristo. De eisdem scribit lib. 2. de Peccato originali. c. 23: *Quos non dubitamus in quibus nati sunt, corporibus viuere.* Et lib. 9. de Gen. ad li. c. 6. *Nam si Henoch, & Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes, quod debitum vt soluãt, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, & quod tandiu dilatum est, morituri.*
† Gregorius. 9. Mor. cap. 4. exponens illud Iob. 9: *Et stellas claudit qua-* 11
si sub signaculo, hæc ait post multa. *Hinc est quod duo illi prædicatores eximij dilata morte subtracti sunt, vt ad prædicationis vsum in fine reuocentur. De quibus per Iohannem dicitur: Hi sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in con-*
Mat. 17. *spectu Domini terræ stantes. Quorum vnum in Euangelio per semetipsam ve-*

rita

vitas pollicetur dicēs: Elias venturus est, & restituet omnia, &c. Nec dubium est quin alterum intelligat Henoch, nullū enim præter hos duos legimus mortem distulisse. Quod ipse palā testatur Hom. 12. in Ezec. his verbis. *Sed quia Elia, & Henoch prædicante multi ex his, qui tunc ex Iudæis in infidelitate remanserint, ad cognitionē veritatis redeunt, sicut de eodem Elia dicitur: Elias veniet, & ipse restituet omnia: qui vtrique per Zachariam duæ oliuæ, & per Iohannem duo candelabra nominantur: rectè hic quoque subiungitur: Cum autem locutus fuero tibi, aperiam os tuum. Tunc enim, velut in extremo, os prophetæ aperitur, cum in prædicatione Henoch, & Eliæ Iudæis ad fidem redeuntibus prophetia sacri eloquij de Christo fuisse cognoscitur.* [Prosper Aquitanicus in libello, quem vocat Dimidium temporis. c. 13. & 15. & 16. apertissimè hoc ipsum docet, & ad Eliam, & Henoch refert
12 omnia, quę in hoc capite de duobus prophetis scripta sunt.] † Isidorus in libro de Vita, & morte sanctorum, qui Deo placuerunt, cap. 3. Henoch trāslatum fuisse dicit in paradisum, & posteà hęc addit: *Manet autem hactenus in corpore, in consummatione mundi restituet cum Elia mortalem vitā conditionem.* Et cap. 35. idem scribit, apertéque de illis verba huius cap. Apocalypsis interpretatur dicens: *Ita etiam vt bellum gerat Antichristus aduersus eum, vel qui cum eo venturus est, & occidet eos. Cadauera quoque eorum in plateis insepulta iacebunt. Dehinc suscitati à Domino regnum Antichristi plaga magna percutient.* Hæc patrum consensio abunde comprobatur ex Scriptura, quandoquidem de Elia scriptum est Mal. 4: *Ecce ego mittam vobis Eliam prophetā, antequam veniat dies Domini magnus, & horribilis. Et conueret cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum, ne forte veniam, & percutiam terram anathemate.* Et Eccles. 48. *Qui receptus es in turbine ignis in curru equorū igneorum: qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini, cōciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.* Et Matt. 17: *Elias quidem veniet, & restituet omnia.* [De Elia quidem & Sibylla scripsit, vt est in secundo libro Sibyllinorum oraculorum:

Tunc prope cælesti curru deuectus inibit.
Terras de cœlo Thesbites, signaque trina
Ostendet toti mundo vitæ pereuntis.

13 † De Henoch autē similiter legimus Eccl. 44: *Henoch placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus pœnitentiam.* Cumque in cœlestem paradisum non sit translatus, quia moriturus est, constat fuisse translatum in terrestrem Siquis verò quærat qualis sit nunc in paradiso eorum vita, respondebimus ex Augustino libr. 1. de Peccatorum meritis, & remissione, cap. 3. *Neque enim,* inquit, *Henoch, & Elias per tam longam ætatē senectute marcuerunt, nec tamen credo eos iam in illam spiritualem qualitatem corporis commutatos, qualis in resurrectione promittitur, quæ in Domino prima præcessit: nisi quia isti fortasse neque his cibis egent, qui sui consumptione reficiunt, sed ex quo translati sunt ita viuunt, vt similem habeant satietatem illis quadraginta diebus, quibus Elias ex calice aquæ, & ex collyride panis sine cibo vixit. Aut si & his sustentaculis opus est, ita fortasse in*

Qualis sit vita Eliæ, & Enoch.

*paradiso pascuntur, sicut Adam priusquam propter peccatum exinde exire
meruisset. Habebat enim, quantum existimo, & de lignorum fructibus refectio-
nem contra defectionem, & de ligno vitæ stabilitatem contra vetustatem, &c.*
† Idem lib. 9. de Gen. ad lit. ca. 6: *Nunc tamen in alia vita sunt vbi ante* 14
*resurrectionem carnis, antequā animale corpus in spirituale mutetur, nec mor-
bo, nec senectute deficiunt.* Et Tertul. in libr. de Resurr. carnis ait. *Quod
hodie Henoch, & Elias nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi,
quà tamen de orbe translati, & hoc ipso iam æternitatis candidati, ab omni vi-
tio, & ab omni damno, & ab omni iniuria, & contumelia immunitatem carnis
edis cunt: cui nam fidei testimonium signant, nisi quia credi oportet hæc futuræ
integritatis esse documenta?* Hieronymus in Epist. 61. Aduersus errores
Iohānis Ierosolymitani, ita de illis scribit: *Henoch translatus est in car-
ne, Elias carnis raptus est in cœlum: nec dum mortui, & Paradisi iam coloni
habent quoque membra, cum quibus rapti sunt, atque translati. Quod nos imi-
tamur ieiuniis, illi possident Dei consortio. Vescuntur cœlesti pane, & saturantur
omni verbo Dei, eumdem habētes Dominum, quem & cibum.* Et paulò post:
*Tanto tempore in eadem permanent ætate, qua rapti sunt, & tamen nec cibis,
nec vxoribus indigent.* Ex his intelligimus eos nulli corporis iniuriæ,
aut varietati subiectos viuentes, nec cibis vtentes in contemplatio-
ne Dei, qualis in hac vita haberi potest, iucundè conquiescere.

Vers. 3. *Et prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta.* Trium annorum, &
dimidij tempus significat non expletum. Nam si more Hebræo-
rum numeremus mēses lunares, ex quibus alter habeat dies triginta,
alter vigintinouem: quadraginta duo menses habent dies mille du-
centos triginta nouem, atque ita plus quàm tribus annis, & dimidio
prædicabunt. Sed quoniam Apostolus conuersis ex gentibus scribe-
bat, verisimilius est menses numerasse iuxta Græcorum, & Roma-
norum consuetudinem, atque ita in mensibus quadraginta duobus,
dies insunt mille ducenti octoginta, ex qua summa viginti circiter
dies desunt tempori prædicationis Eliæ, & Henoch. Glossa: *Nota
quod hi dies non perficiunt tres annos, & dimidium. Sicut & Christus nō com-
pleuit dimidium annum prædicationis.* † Et quoniam probabile est eo- 15
dem tempore incepturos esse prædicationem, quo tyrannis Anti-
christi incipiet, quandoquidem quasi in antidotum eius dati sunt,
occidentur ab eodem Antichristo vigesimo die ante consummatio-
nem, & mortem eius.

Cur scriptura nunc mensibus, nūc diebus numeret.

Sed non est sine quæstione prætereundum, cur tempus prædica-
tionis eorum diebus numerauerit, cùm tempus Antichristi nume-
rauerit mensibus? Simplex, & plana responsio est, tempus Anti-
christi non fuisse per annos numeratum, quod breuius erat, & faci-
lius, quoniam anni integri non erant, sed per menses, quoniam qua-
draginta duo integri dati sunt persecutioni Antichristi. Ita ergo tē-
pus prædicationis duorum prophetarum nō computatur per annos,
neque per mensus, quoniam nec anni integri futuri sunt, nec men-
ses, atque idcirco reliquū erat vt per dies computaretur. Atque hoc
sæpe

ſæpe obſeruari videmus in Scriptura, vt cùm tempus exactiſſimè
computandum eſt, per annos computetur, ſi integri ſint, aut per
menſes: ſi autem neque menſes expleantur, per dies, vt Dan. 8: *Vſ-
que ad veſperam, & mane duo millia trecenti, & mundabitur ſanctuarium.*
Et capit. 12. *Et à tempore cum ablatum fuerit iuge ſacrificium, & poſita fue-
rit abominatio in deſolationem, dies mille ducenti nonaginta. Beatus qui*
16 *expectat, & peruenit vſque ad dies mille trecentos triginta quinque.* † In eo
autem quod dicit: *Prophetabunt*, videtur id confirmari, quod ſuperius
reiecimus capit. 10. numer. 13. Prophetare accipi pro Prædicare
Euangelium. At non ita eſt, teſtes dicuntur, & prophetæ. Teſtes,
quia prædicando Euangelium teſtimonium de Chriſto reddent:
prophetæ, quia ſimul multa futura prædicent vt homines con-
uertant.

Amicti ſaccis. Agentes videlicet, & prædicantes pœnitentiam. Ver. 3.

Hi ſunt duæ oliuæ, & duo candelabra, in conſpectu Domini terræ ſtantes. Ver. 4.
Participium, *Stantes*, ad candelabra referendum eſt, vt manife-
ſtum eſt ex Græco: Δύο λυχνίαι ἑςῶσαι: atque idcirco Eraſmus, &
alij recentiores vertunt: *In conſpectu Domini terræ ſtantia.* Verùm inter-
pres, vt ſolet ſæpè, nomen adiectiuum in eodem genere ponit, quo
erat in Græco, etiam ſi genus illud nomini Latino non conueniat.
Ita dixit cap. 10: *Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ven-* Genus mutatū.
trem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tamquam mel: reſpexit enim ad nomen
βιβλαρίδιον. Et cap. 14: *Et cum eo centum quadraginta quatuor millia ha-
bentes nomen eius.* Cæterum his verbis alludit ad Zachariæ caput quar-
tum, in quo, cum quæreret Propheta quidnam ſibi vellent duæ oli-
uæ, quas viderat ad dexteram, & ad ſiniſtram candelabri aurei, reſ-
pondit angelus: *Iſti ſunt duo filij olei, qui aſſiſtunt dominatori vniuerſæ ter-
ræ.* Nam de eiſdem loqui Zachariam, & Iohannem, docent planè Vi-
ctorinus martyr, & Gregorius Homilia duodecima in Ezech. Are-
thas, & Thomas. † Duæ oliuæ dicuntur propter pinguedinem olei,
17 quam ex ſe fundent, id eſt, propter fertilitatem magnam, quam ha-
bebunt, ac propter fructum multum, quem afferent, iuxta illud Pſal.
51: *Ego autem ſicut oliua fructifera in Domo Dei, &c.* Quod magis expli-
cat angelus apud Zach. cum ait: *Iſti ſunt duo filij olei*, id eſt, fertilitatis,
vt Iſa. 5: *Vinea facta eſt dilecto meo in cornu filio*, olei id eſt, in regno fer-
tiliſſimo. Lxx: In loco pingui, ſiue vberi. Duo candelabra dicuntur
propter lumen doctrinæ, & ſplendorem ſanctitatis, quibus tenebras
hominum illuſtrabunt & Iudæos vera Euangelij luce perfundent. *In
conſpectu Domini* ſtant cādelabra, quia nunc ab hominibus non viden
tur, ſed coram Deo lucent, & ipſi parati ſunt ad lucendum coram ho-
minibus, cum à Deo mittentur, hoc enim ſignificat. Stare in cōſpe-
ctu Dei, vt diximus c. 1. n. 26. & 27. Rectè autem dicit, *Domini terræ*,
quia cum Dominus, & creator ſit vniuerſorum, omnium quærit ſa-
lutem, non ſolùm gentium, ſed Iudæorum etiam, qui tanto tempore
in cæcitate, & in infidelitate ſua permanſerant.

Verſ. 5. *Et ſi quis voluerit eos nocere, exiet ignis de ore eorum.* † Nemo eis noce- 18
re poterit toto tempore, quod illis ad prædicandum conceſſum eſt,
Quod ſiquis nocere tentauerit, ad eorum preces, aut (ſi ita dicere
licet) ad eorum imperium, igne cœleſti conſumentur. Ita etiam di-
xit cap. 9: *Et de ore eorum procedit ignis*, vt ibi explicauimus. Alludit
ad hiſtoriam 4. Reg. 1. cùm Elias duos principes quinquagenarios
cum ſuis militibus ad ſe ſuperbè accedentes igne demiſſo cœlitus
occidit. Significat ergo eos habituros eam poteſtatem, quam opta-
bant Iacobus & Ioannes Luc. 9. cùm aduerſus Samaritanos, qui Do-
minum recipere noluerant, dixerunt: *Domine vis dicimus vt ignis deſ-
cendat de cœlo, & conſumat illos?* Vbi in Græco additur: Sicut & Elias
fecit. Porro in Græco eſt: Exit, & deuorat. *ἐκπορεύεται κατεσθίει*, ſed
ſi vtrique verbo Σ. littera interponatur, futuri temporis erunt, atque
ita putandum eſt Apoſtolum ſcripſiſſe (quamuis apud Andream, &
Aretham præſentis etiam temporis ſint) facilior enim error eſt in
Græcis, quàm in Latinis.

Verſ. 5. *Sic oportet eum occidi.* Sententia oris eorum ferietur, & igne de cœ-
lo cremabitur.

Verſ. 6. *Hi habent poteſtatem claudendi cœlum.* † Docet mirabilem poteſta- 19
tem, quæ illis concedetur ad miracula facienda. Et quid ſit cœlum
claudere, ſequentibus verbis exponit: *Ne pluat diebus prophetiæ ipſo-
rum*, id eſt, toto illo tempore, quod illis datum eſt ad prophetan-
dum. Alludit ad id, quod iam fecit Elias regnante in Iſrael Achab.
3. Reg. 17. cuius hiſtoriæ meminit Iacobus cap. vltimo: *Elias homo
erat ſimilis nobis paſſibilis, & oratione orauit vt non plueret ſuper terram, &
non pluit annos tres, & menſes ſex.*

Verſ. 6. *Conuertendi eas in ſanguinem.* Sicut fecerunt Moſes, & Aharon.
Exod. ſeptimo.

Verſ. 7 *Et cùm finierint teſtimonium ſuum.* Cùm finis venerit prædicationis
eorum: nam ante illud tempus nemo eis obſiſtere valebit.

Verſ. 7 *Beſtia quæ aſcendit de abyſſo.* Antichriſtum ſignificat, vt Victorinus
& Arethas, & reliqui aiunt, & vt in ſequentibus videbimus. Beſtia
dicitur, vt idem *A*rethas exponit, propter crudelitatem, & inhuma-
nitatem, ac humani ſanguinis auiditatem. De abyſſo aſcendere dici-
tur, id eſt, de mari, vt ipſe manifeſtè exponit initio cap. 13. *Et vidi de
mari beſtiam aſcendentem*, cuius rei cauſam illic explicabimus. Eſt au-
tem *Aſcendit*, præſentis temporis, *τὸ ἀναβαῖνον*. Etiam nunc aſcendit,
quia in ſuis membris, & miniſtris, & præcurſoribus iam operatur, ſi-
cut ait Paulus 2. Theſſ. 2. *Nã myſteriũ iam operatur iniquitatis.* Et 1. Io.
2: *Et ſicut audiſtis, quia Antichriſtus venit, nunc Antichriſti multi facti ſunt.*

Verſ. 7. *Faciet aduerſus eos bellum.* † Perſequetur eos, & perdere conabitur. 20

Verſ. 7. *Et vincet illos.* Non eos à prædicando deterrebit, aut eorum con-
ſtantiam flectet, ſed quid ſit, *Vincet illos*, continuò indicat: *Et occidet
eos.* Efficiet quod volebat, efficiet occidendo ne amplius prædi-
cent Chriſtum.

Iacebunt in plateis ciuitatis magna. Non patientur ea sepeliri, vt sæpe fecerunt martyrum interfectores. Videtur autem dictum, *In plateis,* pro In vna platearum, more Scripturæ, quę plurali vti solet pro vno ex singularibus, sicut Ioh. 6: *Est scriptum in prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei,* id est, in vno prophetarum, nempe Isa 54. Act. 13: *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in prophetis: Videte contemptores, & admiramini, &c.* id est, in Habacuc, vno ex prophetis, cap. 1. nec enim dicit trahenda esse corpora, sed *Iacebunt.* [nisi dicamus in duabus plateis eorum corpora esse relinquenda.] Vers. 8. Pluralis pro vno ex singularibus.

Quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus. Docet quæ nam sit ciuitas magna, nempe Ierusalem, quod adhuc apertius indicat, cum dicit: *Vbi & Dominus eorum crucifixus est.* Et cum ciuitatem magnam vocat, non obscurè significat magnam eo tempore futurā esse potentia, & numero ciuium, cum videlicet in ea regnabit Antichristus Vers. 8.
21 à Iudæis admissus, & tamquam verus Messias honoratus ¶ Hanc, & quia Dominum occidit, & quia tunc regia erit Antichristi, omnibúsque sceleribus, & impietatibus plena, Sodomam vocat, & Ægyptum: aut quia detestabilis Deo erit, sicut Aegyptus, & Sodoma, aut quia eisdem peccatis abundabit, id est, nefarijs libidinibus, vt Sodoma, & idololatria, atque omni superstitione vt Aegyptus: quid enim peccati, & impietatis non erit in illa regnante Antichristo? Verùm huic intelligentiæ fortiter obsistit Hieronymus in epist. 17. quam nomine Paulæ, & Eustochij scribit ad Marcellam. Hic cum Ierusalem miris ornet laudibus, obijcit sibi hunc locum, quo Sodoma vocatur, & Aegyptus, negátque Ierusalem Sodomam, & Ægyptum dici, sed mundum his nominibus indicari dicit, qui est vrbs magna, quam ædificauit Cain. Primùm, quoniam Scriptura Scripturæ contraria esse non potest, & in hoc ipso capite Ierusalem vocata est ciuitas sancta: Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Quomodo ergo potuit post decem versus Sodoma, & Aegyptus vocari? Deinde, quoniam his nominibus mundus
22 significari solet, non Ierusalem. ¶ De Sodoma profert illud testimonium, quod Ezec. 16. prope finē iuxta Lxx. legitur: *Restituetur Sodoma in antiquum,* quod non de vrbe illa dictum est, quæ iterùm ædificanda non erat, sed de mundo, qui restituetur vt ante fuit. Posteà subijcit: *Aegyptum autem nunquam pro Ierusalē legimus, sed semper pro hoc mundo. Et quia longum est de Scripturis innumerabilia exempla congerere vnum testimonium proferamus, vbi manifestissimè mundus hic Aegyptus appellatur. In epistola Canonica Iudas Apostolus frater Iacobi scribit dicens: Commonere autem vos volo scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Aegypti saluans, secundò eos, qui non crediderunt, perdidit. Et ne putares de Iesu dici filio Naue, statim sequitur: Angelos verò, qui non seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni Dei vinculis æternis sub caligine reseruauit. Et vt credas vbicunque simul Aegyptus, & Sodoma, & Gomorra nominantur, non loca, sed mundum nunc in-*

 terpre

terpretari, *statim subiungit: Sicut Sodoma & Gomorra, & finitimæ ciuitates simili modo fornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.* † Hæc Hieronymus. Quæ mihi videtur 23
magis disputandi causa, & quasi dicendi quod Paula & Eustochium sentiebant, quàm quod ipse ita sentiret, scripsisse. Nam verba ipsa manifestissima sunt, & sine vi aliter exponi non possunt: neque enim quidquam certò signaret, si in plateis mundi huius cadauera futura diceret, cùm tamen indicare velit vbi occidendi sint. Prætereà res ipsæ cohærent inter se, quoniam cùm sit Antichristus pro Messia à Iudæis adorandus, vbi magis eum regnare conuenit, quàm in Ierusalem, quæ est ciuitas magni regis? Et cùm ipse prophetas occisurus sit, vbi potius occidet, quam in eadem vrbe, in qua ipsi constanter Iudæis prædicabunt Euãgelium? Deinde quid mirum est Ierusalem vocari Sodomam, cùm Isaiæ primo legamus: *Audite verbum Domini principes Sodomorum, auribus percipite legem Dei nostri populus Gomorræ?* Et cui dicitur Ezech. 16. *Viuo ego, dicit Dominus Deus, quia non fecit Sodoma soror tua, ipsa, & filiæ eius, sicut fecisti tu & filiæ tuæ?* De eadẽ etiam dicitur Thren. 4. *Et maior effecta est iniquitas filiæ populi mei peccato Sodomorum.* † Denique plerique veterum expositorum hoc de Ierusalem 24
interpretantur, vt Victorinus, Primasius, Andreas, Arethas, Ansbertus, Haymo, Rupertus, Ricardus, Anselmus, Thomas. Argumenta Hieronymi non magno negotio diluuntur. Fatemur Scripturam sibi non aduersari, nec negamus Ierusalem etiam post Domini cædem vocari sanctam ciuitatem apud Matth. cap. 27. At in hoc capite ciuitas sancta non Ierusalem intelligitur, sed Ecclesia, cuius typus fuit Ierusalem, vt iam suo loco diximus. Eadem autem vrbs sancta dicta est, quia Deo dicata fuit, & ab eo electa, & templum habebat, & sacerdotium: & Sodoma, propter peccata vocatur, sicut sacerdos, aut episcopus, & sanctus dicitur causa sacerdotij, & consecrationis, & sacrilegus, atque impius propter mores. Alterum argumentum hoc sibi iure dari postulat, Sodomam, & Aegyptum sæpè mundi huius figuram portare, sed numquam typum esse Ierusalem non probat, cùm Isaias ciues Ierusalẽ appellauerit principes Sodomorum, & populum Gomorræ, sicut in eundem locum Hieronymus ipse fatetur, similem etiam locum proferens ex Ezech. 16. vbi Ierusalem dicitur: *Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Chethæa.* † Ego verò gen- 25
tem Iudæorum familiam Aegypti planè vocatam esse puto apud Zach. c. 14: *Et erit qui non ascenderit de familiis terræ ad Ierusalem vt adoret regem Dominum exercituum, non erit super eos imber. Quod & si familia Aegypti non ascenderit, & non venerit, nec super eos erit.* Negat enim descensurum imbrem gratiæ Sancti spiritus super eos, qui non venerint ad Ecclesiam, vt adorẽt Christum. Deinde loquitur propriè de familia Aegypti, quasi de ea, quæ maturiùs & frequentiùs ceteris venire deberet vt cõiunctior cum Ecclesia, quod omninò soli Iudæorum genti conuenit. Meritò ergo dicit Iohannes: *Quæ vocatur spiritualiter*

tualiter Sodoma, & Aegyptus, id est, quæ Allegoricè solet significari in Sodoma, & in Aegypto, quasi in figuris suis. Quod autem continuò addidit Hieronymus, vbicunque Aegyptus & Sodoma, & Gomorra simul nominantur, mundum significari, quomodo ex verbis Iacobi comprobet, non intelligo.

26 *De tribubus, & populis, & linguis.* † De omnibus nationibus quæ Antichristo adhærebunt. Ver. 9.

Per tres dies, & dimidium. Corpora iacebunt tanto tempore insepulta, vt ab omnibus videantur, & nemo dubitare possit quin verè mortua fuerint, quò postea gloriosior, & mirabilior sit eorum resurrectio. Arbitror autem tres dies, & dimidium, quibus ita manent corpora continuò post id resuscitanda, significare fidelibus Antichristi tyrannidem, & durissimam illam Ecclesiæ vexationem, atque bonorum occisionem non esse producendam vltra tres annos, & dimidium, iuxta illud Eze. 4. *Diem pro anno, diem, inquam pro anno dedi tibi, vt postea gloriam sperent, & resurrectionem.* Ver. 9.

Et inhabitantes terram gaudebunt. Diximus de habitantibus terram cap. 8. num. 19. Vers. 10.

Et munera mittent inuicem. Sicut fieri solet in diebus festis, & in conuiuiis. Vers. 10.

27 *Quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos.* † Cruciabunt impios prophetæ reprehendendo acriter, & futuras, easdémque perpetuas calamitates comminando, præterea grauiter eos feriendo, atque puniendo, quos sibi obsistentes inueniebant. Vers. 10.

Spiritus vitæ a Deo. Spiritus viuificans à Deo missus, in quo animas eorum intelligit. Vers. 11.

Et steterũt super pedes suos. Surrexerũt verè viuẽtes, q mortui iacuerãt. Ver. 11.

Et ascenderũt in cœlũ in nube. Glorificatis videlicet corporibus. Cui siquis putet illud aduersari quod de veteribus sanctis scribit Paulus Heb. 11. *Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur*, id est, consummationem beatitudinis, siuè gloriam corporis, acciperẽt: nequaquã aduersatur, quãuis in eo catalogo nominatus fuerit Henoch. Primò, quoniã paucorũ priuilegiũ legi cõmuni non nocet, vt quod beatissima semper virgo Maria in cœlo gloriosum corpus possideat, non obstat legi, quã indicat Apostolus cùm ait: *Vt non sine nobis consummarentur*, nec obstaret si verè idem probari posset de Iohanne Apostolo. Deinde quoniã cùm post paucos dies futura sit resurrectio, nõ potest dici Henoch, & Eliam sine nobis consummari, simul

28 enim fieri dicitur, quod exigua mora interposita fit. † In eo autem, quod ait: *In nube*, Arethas hæc ferè scribit: *Semper nubes ministra est in Diuinis rebus, illisque familiaris est. Nam in nube est quædam obscuritas cum aliquo splendore, qui à refractione radij solaris perficitur, ideòque semper Diuinis manifestationibus attestando commiscetur, illud designans, quod Diuina neque omnino nobis incerta sunt, neque omninò manifestè* Ver. 12. Nubes.

præbentur, sed veluti puræ lucis illustratio per obscuratam manifestatur. Iuxta hunc ipsum sanè modum etiam nunc ministrare fit nubes ascensui prophetarum in cœlum,&c.

Vers.13. *Et in illa hora factus est terræmotus magnus.* Vt magis terreantur impij, & pœnitentiam agant quòd tantis prophetis non crediderint.

Vers.13. *Nomina hominum septem millia.* De hac phrasi diximus cap. 2. num. 4. & cap. 3. num. 4. & 5.

Ver. 13. *Et reliqui in timorem sunt missi.* Reliquos dicit, qui superfuerant in ciuitate, qui pœna aliorum territi dederunt gloriam Dei cœli, i. Deo altissimo, cui in cœlis regnanti omnia subiecta sunt. Gloriam autem dederunt confitentes iusta esse eius iudicia, & iure occisos fuisse peccatores. Est autem probabile conuersos etiam eos fuisse, & pœnitentiam egisse, vt inquit Haymo. At non omnes, sed electos intelligere debemus.

Vers. 14. *Væ secundum abijt.* † Ex tribus væ, quæ prædixit ca. 8. aquila volans per medium cœli, iam transierunt primum, & secundum cum tubis quinti, & sexti angeli: nunc tertium superest, quod veniet septimo angelo tuba canente. 29

Ver. 15. *Et factæ sunt voces magnæ.* Angelorum, & animarum sanctarum.

Vers. 15. *Factum est regnum mundi huius Domini nostri, & Christi eius.* [Hæc omnia quæ ad tubam septimi angeli pertinent, per anticipationem hic scripta esse ostẽdi satis c. 10. nu. 19. & sequentibus:] Quoniam c. 10. dictum est, in diebus septimi angeli cõsummandum esse mysterium Dei, id est, iudicium vltimum futurum cum retributione integra bonorum & malorum, iure nunc sancti præ lætitia vociferantur, & prædicant iam Deum patrem cum Christo suo vbique regnare, id est, destructum esse omnino regnum peccati, quod sancti sæpe optauerant, & orauerant, ac nihil iam superesse quod Deo patri, & Christo subiectum non sit. Nam ante diem iudicij multis in locis, & in multis hominibus regnat Diabolus, & multi Deo subiici nolunt. Quod egregiè explanat Apostolus 1. Cor. 15. his verbis: *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo, & patri, cùm euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem. Oportet autem illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. Nouissima autẽ inimica destruetur mors: omnia enim subiecit sub pedibus eius.* Et Hebr. decimo. *In sempiternum sedet in dextera Dei, de cetero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.* Et Hebr. secundo, *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem nec dum videmus omnia subiecta ei. &c.* Hoc igitur nunc sancti clamant, omnia iam subiecta esse Deo, & Christo eius. 30

Vers. 16. *Ceciderunt in facies suas.* Venerantes tantam maiestatem, atque ex animo ei congratulantes, quòd iam vbique regnatura sit. Hoc autem potissimũ decet viginti quatuor seniores, qui maiores sunt in cœlo, & magis Deum laudare debẽt, de quibus diximus c. 4. nu. 13. & seq.

Vers. 17. *Qui es, & qui eras.* Vide horum verborum interpretationem cap. 1. num. 18. & sequentibus.

Quia

Quia accepisti virtutem tuam magnam. Et hoc iam exposuimus cap. 4. num. 53. Vers. 17.

Et iratæ sunt gentes. Videntes se inuitas rebus suis priuari, & occidi, & ad Dei iudicium rapi. Alludit ad illud Psal. 98: *Dominus regnauit, irascantur populi: qui sedet super cherubim, moueatur terra.* Vers. 18.

Et aduenit ira tua. Quam hactenus represseras dissimulans peccata hominum vt pœnitentiam agerent: nunc iam omnes impios dignè plectes. Vers. 18.

Et tempus mortuorum. Vt resurgant, & vindicentur de hostibus suis, quod tempus iussi sunt expectare cap. 6. donec impleretur numerus electorum. Vers. 18.

Iudicari. Id est, tempus, quo iudicentur omnes mortui tam boni, quàm mali. Vers. 18.

31 *Et exterminandi eos, qui corruperunt terram.* † Subauditur ex principio. Et aduenit tempus exterminandi, διαφθεῖραι, id est, perdendi, vt diximus cap. 9. num. 22. eos, qui praua doctrina, prauísque moribus omnes homines corruperunt, & peccatis impleuerunt. Vers. 18.

Et apertum est templum Dei in cœlo. Significat ostensam sibi esse beatitudinem sanctorum quanta futura sit, vt videlicet cognosci in hac vita ab homine potuit. Vtitur autẽ ad hoc, vt solet similitudine veteris templi, in cuius penetralibus arca fœderis seruabatur. Intelligentur hæc rectè ex verbis cap. 21. quæ primo aspectu pugnare videntur cum his, non tamen pugnant, sed ea potiùs exponunt. *Et templum* (inquit de cœlesti Hierusalem) *non vidi in ea, Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.* Non igitur negat templum esse in ea, sed qualia fiunt apud nos, vt per ea deuotio in Deum excitetur. Templum, quod est in cœlo, est Deus ipse, & Agnus. Vt in Hierusalem nihil erat sacratius templo, ita in cœlo nihil est augustius Vers. 19.
32 Deo, & Agno. † Templum ergò apertum est cum Ioãni per illustriorem, & sublimiorem cognitionem, quam de Dei natura, & de humanitate Christi habuit, demonstrata est quanta futura sint gaudia sanctorum, & vt doceat nos altissimam fuisse cognitionem, quam accepit, & vidisse se arcana Dei, quæ non licet homini loqui: dicit visam esse arcam testamenti Dei in templo eius, hoc est, reuelata fuisse sibi magna, & recondita mysteria: nam arca erat in intima parte templi, quæ dicebatur Sancta sanctorum, & pariete, ac velo magno tegebatur, neque à quoquam videri poterat, nisi à summo sacerdote, idque semel in anno. At nõ dicit apertam fuisse arcam, aut vidisse se quæ in ea erant, quoniam, licet magna viderit, ipsam tamen Dei naturam, vt à beatis aspicitur, non vidit. Arca, quæ erat in Sanctis sanctorum, dicta est arca testamenti, siue arca fœderis, quod idem est, id est, legis, quoniam facta est vt in ea seruarentur tabulæ legis datæ Mosi.

Et facta sunt fulgura, & voces. Quemadmodum templum Dei apertum est, vt ostenderetur beatitudo sanctorum, ita etiam facta sunt Vers. 19.

fulgura, & voces, & terræmotus, & grando, vt indicaretur magnitudo pœnarum, quę impios manebant, quandoquidem retributio bonorum, & malorum pertinet ad tubam septimi Angeli. Quamobrem voces non quaslibet, sed terribiles, & ira, minisque plenas intelligere debemus.

Argumentum, Cap. XII.

Videt mulierem stellis coronatam, amictam Sole, & Lunam sub pedibus habentem, quæ parturiebat, & draco magnus septiceps expectabat vt filium eius deuoraret. Michaël, & Angeli eius pugnant cum dracone, & Angelis eius, eosque de cœlo deturbant in terram. Draco persequitur mulierem fugientem in solitudinem, quam cum comprehendere non posset, bellum magnum infert iis, qui de semine eius erant.

CAPVT. XII.

ET signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta 1
Sole, & Luna sub pedibus eius, & in capite eius coro- 2
na stellarum duodecim: & in vtero habens, & clama-
bat parturiens, & cruciatur vt pariat. Et visum est 3
aliud signum in cœlo, & ecce draco magnus rufus, habens capita se-
ptem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata septem: & 4
cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cœli, & misit eas in
terram, & draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cum
peperisset, filium eius deuoraret. Et peperit filium masculum, qui re- 5
cturus erat omnes Gentes in virga ferrea: & raptus est filius eius
ad Deum, & ad thronum eius, & mulier fugit in solitudinem vbi 6
habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille du-
centis sexaginta. Et factum est prælium magnum in cœlo. Michael, 7
& Angeli eius præliabantur cum dracone, & draco pugnabat, &
angeli eius, & non valuerunt, neque locus inuentus est eorum am- 8
plius in cœlo. Et proiectus est draco ille magnus, serpēs antiquus, qui 9
vocatur diabolus, & satanas, qui seducit vniuersum orbem: & pro-
iectus est in terram, & angeli eius cum illo missi sunt. Et audiui vo- 10
cem magnam in cœlo dicentem: Nunc facta est salus, & virtus, &
regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accu-
sator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei
nostri die ac nocte. Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni, 11
& propter verbum testimonij sui, & non dilexerunt animas suas
vsque ad mortem. Propterea lætamini cœli, & qui habitatis in 12

eis. Væ

eis. Væ terræ, & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram
13 *magnam, sciens quòd modicum tempus habet. Et postquam vidit*
draco quòd proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ
14 *peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt*
volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tem-
15 *pora, & dimidium temporis à facie serpentis. Et misit serpens ex*
ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret
16 *trahi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os*
suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.
17 *Et iratus est draco in mulierem: & abijt facere prælium cum re-*
liquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, & habent testi-
18 *monium Iesu Christi. Et stetit supra arenam maris.*

1 E*T signum magnum apparuit in cœlo: Mulier amicta Sole.*] Hæc est huius libri secunda pars ea continens, quæ in libro illo signato scripta erant, & tota ad Antichristum, & ad eius tempora pertinēs, vt latiùs in fine cap. 10. explicauimus. Sed anticipatione hic vtitur, vt num. 25. dicemus.] Multi putant ab illis verbis cap. 11: *Et apertum est templum Dei in cœlo,* nouam visionem incipere, cuius pars sit quod in hoc cap. 12. scriptum est. Sed planè verba illa pertinent ad tubam septimi Angeli, quia de bonorum, & malorum retributione sunt, vt iam exposuimus, idemque omnino sensisse Arethas videtur. Rectè igitur caput incipit cum noua visione penitus diuersa à præcedente, vt prudenter animaduerterunt qui libri huius capita diuiserunt. Quamuis vidi quoque in codice manu scripto caput duodecimum incipere ab illis verbis: *Et apertum est templum Dei:* verùm hoc alia exemplaria immitata nō sunt. Est autem in hac visione magna, & difficilis quæstio, quænam hæc mulier sit amicta Sole, Ecclesiane, an beatissima semper virgo Maria: nam de altera duarum omnes hoc dictum putant, & res ipsa indicat nullam præterea posse excogitari, in quam quę hic dicuntur, conuenire possint. Beatissimę virgini optimè illud conuenit: *Mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius.* Et illud: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes gentes in virga ferrea. &c.* At illud conuenire non potest: *Et clamabat parturiens, & cruciabatur vt pariat.* Nec illud: *Et mulier fugit in solitudinem vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta,* & alia huiusmodi. Quid sit mulier amicta Sole.

2 † Rursus de Ecclesia non videtur dici posse: *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea,* Non enim ipsa genuit Christum, sed per verbum Christi genita est. Prætereà, si mulier est Ecclesia, id est, collectio fidelium, quomodo draco, cū ei nocere non posset, versus est ad præliandum cum aliis, qui sunt de semine eius, vt in calce capitis legimus? cōstat siquidē hos, quibus cum præliaturus dicitur, ipsam esse Ecclesiam.

Nihilominus Historico sensu, quem semper quærimus, enarratores huius loci ferè omnes consentiunt in muliere Ecclesiam intelligi: ídque pro certo habendum est: nam qui de sancta Virgine interpretantur, Allegoricum sine dubio sequuntur. [Andreas Cæsariensis ait quosdam existimasse hanc mulierem esse matrem Dei. *Sed magnus* (inquit) *Methodius de Ecclesia accepit, quæ de ea dicuntur minimè congruere cum Diuina generatione arbitratus.* Deinde eiusdem Methodij verba refert ex libro, cui nomen est Symposium, id est, conuiuium, in hunc modum. *Mulier amicta sole est Ecclesia. Quod autem nobis est, vestis, hoc illi lumen, quod nobis aurum, aut perlucidus lapis, hoc illi astra, astra autem meliora, & fulgentiora.* Et posteà idem Methodius: *Non oportet putare Christum esse qui gignitur, multò enim ante Apocalypsin impletum fuit mysterium incarnationis Verbi. Ioannes autem de præsentibus, & futuris vaticinatur.* Et post hæc: *Itaque necesse est fateri Ecclesiam esse eam, quæ parturit eos qui redimuntur.*] Quomodò autem omnia in Ecclesiam quadrent, suis locis explicabitur.

At longè difficilior quæstio est, vtrum de Ecclesia in primo statu, hoc est, ante aduentum Christi, vel certè in ipso aduentu primo, sermo sit, an in eo statu quem extremo mundi tempore habitura est: quod plurimùm refert ad exactam visionis intelligentiam. †Pleriq; 3
de Ecclesia in primo statu explicant. At si accuratiùs omnia inspiciamus, fortasse non erit dubium omnia ad vltimum Ecclesiæ tempus esse referenda. Primùm quoniam iam dudum sermo est Apostolo de signis, & calamitatibus extremorum tẽporum, nec opus erat, nec conuenire videbatur, in prophetia præsertim, quæ præcipuè de futuris est, nunc ad Christi natiuitatem, & prima tempora redire. Deinde quoniam continuò ferè ait: *Et visum est aliud signum in cœlo: & ecce draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem,* quæ planè ad tempora proxima Antichristo spectant, vt mox in eorum explicatione videbimus. Prætereà illud: *Et mulier fugit in solitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo, vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta,* totum de tempore Antichristi est. Illud etiam: *Michael, & Angeli eius præliabantur cum dracone, &c.* de pugna vltimi temporis dictum est, vt posteà apertè ostendemus. †*Mulier* ergò Ecclesiã significat: quę cur dicatur amicta sole, & lunam habere sub pedibus, Gregorius 34. Mor. cap. 7. his verbis explicat: *In Sole verò illustratio veritatis, in Luna autem, quæ menstruis suppletionibus deficit, mutabilitas temporalitatis accipitur. Sancta autem Ecclesia, quia superni luminis splendore protegitur, quasi Sole vestitur: quia verò cuncta temporalia despicit Lunam sub pedibus premit, &c.* Eadem est omnium expositorum explanatio. Ex qua facilè intelligitur cur signum hoc factum dicatur *in cœlo.* Nam si Sole amicta erat ostendenda, & Lunam sub pedibus habens, necessariò fuit in cœlo ostendenda, vbi est Sol, & Luna. Atque hoc altitudinem dignitatis, & sanctitatis Ecclesiæ indicat, & propterea in cœlo videtur, quia conuersatio eius in cœlis est, semota à tenebris errorũ 4

De quo statu, siue tempore Ecclesiæ hæc intelligãtur.

mundi,

mundi,& ſupra humana ſeſe attollens. Quod ſi quis obiiciat, Eccle-
ſiam non eſſe quaſi Ideam Platonis, ſed fideles omnes Eccleſiã vo-
cari, multóque in eis eſſe terrenos homines, & ab ſpiritualibus bo-
nis, ac deſideriis abhorrentes, immo plures multò iis, quorum con-
uerſatio in cœlis eſt, ita occurremus: dici quidem hæc de Eccleſia,
5 non tamen pro omnibus membris, ſed pro electioribus. † Nec hoc
ſatis eſt ad rẽ explicandã, ſed illud addendum, non tã hæc dici de his,
vel illis hominibus, quàm de ipſius Eccleſiæ inſtituto, id eſt, de eius
legibus, & fine, quẽ ſibi propoſuit, ac denique de vitæ ratione, quam
tradit, & quam omnes ſuos filios habere vult. Quemadmodũ ſi nunc
ſtatũ ſacrarum religionum, aut vniuſcuiuslibet earũ deſcriberemus,
vitæ genus quoddam eſſe definiremus cœleſte, longéque ab huma-
nis vitiis, & à terrenis deſideriis ſemotũ, atque Dei cultui, laudibúſ-
que omninò dicatum. Talis certè religio eſt, & ad hoc inſtituta eſt,
hoc docet, hoc teneri, atque obſeruari vult, etiam ſi multi ſint in ea,
qui aliter viuant. Ad hunc modum intelligenda ſunt quæ nunc Ec-
cleſiæ tribuuntur, plurimáque hinc in prophetarum libris aperiun-
tur, quæ de Eccleſiæ felicitate tempore legis gratiæ, ſiue de ſancti-
tate in ea futura, ſcripta ſunt. Vt Iſa. 11: *Habitabit lupus cum agno, &*
pardus cum hædo accubabit: vitulus & leo & ouis ſimul morabuntur, & puer
paruulus minabit eos. Vitulus & vrſus paſcentur, ſimul requieſcent catuli eo-
6 *rum, & leo, quaſi bos comedet paleas.* † *Et delectabitur infans ab vbere ſuper*
foramine aſpidis, & in cauernam reguli, qui ablactatus fuerit, mittet manum
ſuam. Non nocebunt, & non occident in vniuerſo monte ſancto meo. Huiuſ-
modi ſunt multa Iſa. 65. Iere. 31. Ezec. 34. Hoſ. 2. & 14. & Zach. vlti-
mo, & paſſim in omnibus prophetis. Licet etiam eadem verba ita in-
terpretari, vt ſol Chriſtum ſignificet, quo amicitur Eccleſia, quia per
Baptiſmum eum induit, (ſicut ait Apoſtolus Gal. 3: *Quicunque enim*
in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis,) & ei adhæret, atque ab eo
protegitur, indéque luce bonorum operum fulget, luna autem cla-
rior eſt ceteris ſtellis, ſed lumen accipit à ſole, & minor eo eſt. Eccle-
ſia ergo lunam habet ſub pedibus, quia Chriſto adhærẽs, & ei ſe tra-
dens, quidquid eo minus eſt, deſpicit, id eſt, non adhæret amore crea-
turis, ſed ſolùm amat creatorem, à quo illuminatur, cetera autẽ om-
nia propter eum, & vt ipſe docet eſſe amanda, amat.

Et in capite eius corona ſtellarum duodecim. Duodecim ſtellæ duode- *Verſ. 1.*
cim Apoſtoli ſunt, qui in cœlo poſiti, id eſt, cœleſtem vitam agentes,
tenebras huius ſæculi ſplendore doctrinæ, & vitæ ſuæ illuſtrarunt. Et
quoniam ipſis, tanquam ſtellis luciđiſſimis, naſcens Eccleſia ornata
eſt, meritò dicitur habere coronam in capite ſtellarum duodecim,
caput enim pro initio ponitur, quia primum membrũ corporis eſt. Caput
7 † Quæ locutio frequens eſt apud Hebræos, vt Pſal. 36: *In capite libri* pro ini-
ſcriptum eſt de me. Pſal. 117: *Hic factus eſt in caput anguli.* Apud Latinos tio.
quoque frequens eſt, inde à capite arceſſere, & à capite repetere, &
ſimilia. Seu cur duodecim ſtellis coronata dicitur, cum extra hunc

numerum sint Paulus, & Barnabas magna huius coronæ ornamenta?
Apostoli cur semper dicantur duodecim.
Respondeo hunc numerum Apostolorum signari, quoniam à Do-
mino electus est primum, atque idcirco mutandus non fuit propter
duos, qui additi sunt, præsertim cùm more Scripturæ, atque vulgari,
in maiori summa minor quoque intelligi soleat, vt docet Augusti-
nus Quæst. 42. in Exodum. Lxx. enim & duo fuerunt discipuli Domi-
ni, totidemque interpretes veteris testamenti, qui tamē Lxx. dici so-
lent. Adde quod hic numerus vniuersitatem quamdam complecti-
tur, vt ostendimus cap. 4. num. 20. Sed causam hanc potissimam esse
censeo, quòd vbi certo numero ad aliquod officium eliguntur, v-
bique obseruari videmus, vt etiam si pauci posteà addātur, prior ille
numerus maneat immutatus, quemadmodum in nonnullis Hispaniæ
ciuitatibus vigintiquatuor Senatores primùm creati sunt, deinde, e-
tiam si plures sint, quicumque illorum dicitur vigintiquatuor, aut
vigesimus quartus. † Ita Iansenius in Concordia Euangelica, c. 146. 8
putat collegium Apostolorum post Iudæ discessum dictum esse col-
legium vndecim, atque ideo, quamuis Thomas aberat, dictum esse à
Luca, cap. 24: *Et inuenerunt congregatos vndecim.* Et. Paulus. 1. Cor. 15.
ait: *Post hoc apparuit vndecim*, pro quo in Græco est, duodecim: quam
lectionem Augustinus. 3. de Consensu Euangelistarum, cap. 25. mu-
tare non audet. Iud. 9. etiam legimus: *Et occidit fratres suos filios Ieroba-
bal septuaginta viros*, & tamen huic numero duo deerant, Ioathan, &
ipse Abimelech: sed quoniam. Lxx. vulgò dicebātur, numerus muta-
tus non est. Denique Apoc. 21. legimus: *Et murus ciuitatis habens fun-
damenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni:*
& omnes vsque in hodiernum diem semper duodecim Apostolos
dicimus.

Vers. 2. *Et in vtero habens, & clamabat parturiens.* In Græco est. *Et in vtero
habens clamat parturiens, & cruciatur vt pariat*, atque ita vt legisse viden-
tur Andreas, & Beda. [At alij codices Græci, ita habent vt est in no-
stra Translatione, & ita legit Arethas.] Primasius etiam nostram le-
ctionem magis sequitur, legit enim: *Et erat prægnans, & clamabat*, &c.
Sed nihil refert, cum sit sensus idem. Iuxta nostram lectionem clau-
sula prioris sententiæ est: *Et in vtero habens*, & noua incipit cum ait: *Et
clamabat parturiens.* Vt sit sensus, Mulier apparuit amicta Sole, & Lu-
na sub pedibus eius, & in vtero habens. Cur autem *In vtero habens*, di-
catur, aut prægnans, vt est apud Primasium, ex sequentibus intellige-
tur. *Et clamabat parturiens.* quoniam extremis temporibus Ecclesia fi-
lios, quos Deo paritura est, non sine magnis doloribus pariet. † Cla- 9
mabat igitur præ dolore & cruciabatur vt pareret, id est, vehemen-
ter affligebatur causa pariēdi, aut donec pareret. Hoc propterea di-
cit quod eo tempore magna erit falsorum doctorum, & præcurso-
rum Antichristi copia, & multi, potentésque Ecclesiæ, & catholicæ
veritatis, religionisque oppugnatores, ita vt ex infidelibus pauci
tunc venturi sint ad Ecclesiam, atque ex ipsis Christianorum infanti-

bus pauci sint baptizandi parentibus à religione, & ab Ecclesia abhorrentibus. Qui autem siue ex his, siue ex illis baptizabuntur, magnis cum laboribus, & doloribus, & persecutionibus filiorum Ecclesiæ, & prædicatorum veritatis, quos nunc Deus maximos mittet, baptizabuntur, multùm cruciabuntur antequã hoc perficiant. [Andreas: *Cruciari dicimus Ecclesiam secundùm singulos eorum, qui ex aqua & Spiritu regenerantur, donec formetur Christus in illis, vt ait Apostolus.*] Vt *Gala. 4.* igitur illorum temporum peruersitatem, & tenebras errorum intelligamus, ea, quæ præcesserunt de dignitate Ecclesiæ, posita sunt, quasi diceretur: Cum sit Ecclesia, quæ vera luce Dei illustratur, & in qua homines liberi sunt, quia terrestria conculcant, cum sit hæc Ecclesia, quam Apostoli erudierunt ab initio, & quæ in fide & doctrina ab eis accepta semper mansit, paucos tamen tunc filios pariet, eosque non sine magnis doloribus.

10 *Et visum est aliud signum in cœlo.* † Signum hic appellat, vt in princi- *Vers. 3.*
pio capitis, rem mirabilem, & prodigiosam, vt in Euangeliis passim videmus. Cum autem hoc signum de Diabolo sit quærẽte filios Ecclesiæ deuorare, mirum est cur in cœlo visum esse dicat. Sed hoc ex præcedentibus intelligetur. Si enim mulier in cœlo ostenditur propter doctrinæ altitudinem, vitæque sanctitatem, & ibi paritura erat, necesse erat draconem eius fetui insidiantem in cœlo videri. Præterea cum ipse semper obseruet, & capere cupiat viros sanctitate præstantes, & vitæ cœlestis, qui stellæ dicuntur, vt mox videbimus, & inter eos versetur, iure apparet in cœlo.

Et ecce Draco magnus rufus. Draco dicitur Diabolus propter vene- *Vers. 3.*
num, quo animas occidit, *Magnus*, quia vires magnas habet ad nocendum, & quia fraudes, ac modos multos capiendi homines nouit. *Rufus*, propter crudelitatẽ, & cædes, quas fecit, quia homicida erat ab initio, vt ait Dominus Ioh. 8. Rufus enim color sanguineus est.

Habens capita septẽ, & cornua decẽ, & in capitibus eius diademata septẽ. *Vers. 3.*
11 † Iam hoc ita manifestum est pertinere ad tempora proxima Antichristo, & ad tempora ipsius Antichristi, vt nemo, qui Scripturam attentè legat, negare possit. Hanc enim, aut similem bestiam vidit Daniel capite septimo, *Post hæc,* inquit, *aspiciebam in visione noctis: & ecce bestia quarta, terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis, dentes ferreos habebat magnos, comedens atque comminuens,* &c. *& habebat cornua decem.* Et posteà: *Porrò cornua decem ipsius regni decem reges erunt.* [Hæc, quoniam ex ipsis pendet ferè tota sequentium capitum intelligentia, & ab enarratoribus penè prætermissa esse video, semel sunt à me vberiùs explicanda. Augustinus quidem libro 20. de Ciu. capite 23. vereri se dicit ne in decem regibus, quos tamquam decem homines videtur inuenturus Antichristus, fortè fallamur, atque ita ille inopinatus adueniat non existentibus tot regibus in orbe Romano. *Quid enim* (inquit) *si numero isto denario vniuersitas regum significata est, post quos ille venturus est*, &c. Sed hoc ve-

rendum non est, cum semper decem dicantur, & tres vincēdi memo-
Reges futuri cū veniet Antichristus. rentur. Sciamus ergo vniuersi orbis imperium penes decem reges tantum futurum cum veniet Antichristus.] Hi ergo sunt decem illi reges, quos verbis his prænuntiauit Daniel, & nunc prænuntiat Iohannes. Qui cum venerit, tres eorum vincet, ceteros sibi sponte cedentes assumet, & solus dominabitur, ita enim ait continuò: *Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit.* Vt autem non dubitemus eum esse Antichristum, addit, *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidiū temporis.* Hieronymus in illud Dan. 7: *Et habebat cornua decem:* scribit hæc: *Ergo dicamus quod omnes scriptores Ecclesiastici tradiderunt, in consummatione mundi, quando regnum destruendum est Romanorum, decem futuros reges, qui orbem Romanum inter se diuidant, & vndecimum surrecturum esse regem paruulū, qui tres de decē regibus superaturus sit, idest, Aegyptiorum regem, & Africæ, & Aethiopiæ, sicut in consequentibus manifestius dicemus. Quibus interfectis etiam septem alij reges victori colla submittent,* &c. [De hoc Irenæus lib. 5. Aduersus hæreses, cap. 25. hæc scripsit: *Daniel autem nouissimi regni finem respiciens, id est, nouissimos decem reges, in quo diuideretur regnum illorum, super quos filius perditionis veniet, cornua dicit decem nasci bestiæ, & alterum cornu pusillum nasci in medio ipsorum, & tria cornua de prioribus eradicare à facie eius.* Deinde refert omnia quæ ex Daniele retulimus. Et cap. 26. ait: *Manifestius adhuc etiam de nouissimo tempore, & de iis, qui sunt in eo decem regibus, in quos diuidetur quod nunc regnat imperium, significauit Iohannes Domini discipulus in Apocalypsi edisserens quæ fuerint decē cornua, quæ à Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse sibi: Decem cornua, quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum non acceperunt, sed potestatem quasi reges vna hora accipient cum be-
Apoc. 17. stia, hi vnam sententiam habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ dant. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum. † Manifestum est itaque quoniam ex his tres interficiet 12
ille qui venturus est, & reliqui subiicientur ei, & ipse octauus in eis, & vastabunt Babylonem, & comburent eam igni, & dabunt regnum suum bestiæ, & effugabunt Ecclesiam.* Et posteà ait hos decem reges in fine mundi fu-
Dan. 2. turos esse decem digitos pedum statuæ Danielis. Videmus decē reges ab Irenæo poni, & cornua decē bestiæ quartæ Danielis eadem affirmari cum decē cornibus bestiæ Apocalypsis. Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de statua illa loquens, quæ est apud Danielem cap. 2. hæc scribit: *Siquidem decem digitis pedum imaginis mysticè significauit decem reges inde exortos: quod Daniel est interpretatus, Considerabam enim* (inquit) *bestiam, quartam videlicet: & ecce decem cornua post eam. In quibus ascendit alterum cornu tamquam pullulus, ac tria se priora eradicabit. Quod cornu demōstrat pullulū aliud nō esse, nisi Antichristū, qui suscitabit regnum Iudæorum. Tria cornua, quæ ab eo radicitus euellentur, tres reges indicant, Aegypti, Lybiæ, Aethiopum, quos deleturus est*

est facie bellica, quibus omnibus potius iam tyrannus formidabilis sanctos affliget, ac persequitur insurgens in eos, &c. † Lactantiùs cum dixisset reg-
13 num Romanorum sublatum iri ex orbe, hæc addit libr. 7. cap. 16. *In primis multiplicabitur regnum, & summa rerum potestas per plurimos dissipata, & concisa minuetur. Tunc discordiæ ciuiles in perpetuum ferentur, nec vlla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ nō ad regendum, sed ad consumendum, partiantur. Hi exercitibus in immensum coactis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium euersionis, & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repentè aduersum eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ Septentrionalis orietur. qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem à ceteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem, &c.* Ab extremis finibus plagæ Septemtrionalis venturum dicit Antichristum, quoniā veniet ex vrbe Dan, vt diximus cap. 7. num. 13. & sequentibus, quæ erat in extremis finibus terræ promissionis ad Septentrionem. Theodoretus quoque in Danielem Oratione septima, veteres Patres secutus in illud cap. 7: *Et habebat cornua decem: Significat,* (inquit) *hoc loco fore, vt circiter regni finem decem simul exurgant reges, quorum alij potentes erunt, alij admodum imbecilles. Hoc enim in imaginis quoque somnio docuit: namque illic digiti pe-*
14 *dum decem erant, quorum pars ferrea, pars erat fictilis.* † *Quod beatus Daniel interpretans dixit, partem quidem regni robustam fore, partem vero imbecillem: ita vt apertè constet eadem vtroque somnio significari.* Et in illud: *Et alius consurget post eos, & ipse potentior erit prioribus, & tres reges humiliabit,* inquit: *Perspicuum igitur ita prædicere, fore vt decem circa finem simul exurgant, & postremus Antichristus exoriatur, regnúmque obtinere contendat: quem cum ipsis bellaturum, ac tres ex ipsis euersurum asserit, &c.* Prosper Aquitanicus in libello, cui nomen fecit Dimidium temporis, cap. 7. licet aliter etiam exponat, eandem etiam sententiam sequitur, & huic capitis parti titulum præfixit: *De decem regibus, quos Antichristus inueniet.*] Sed quod indicati Scriptores dicūt de regno Romanorū, quia illud iam nullū est, nos de vniuerso orbe intelligere possemus, cui Romani imperarunt. [Sed coniectura multum ducor vt Romā ad pristinam gloriam redituram esse ante tempus Antichristi dicam, & eius imperium tunc in decem reges esse diuidendum. De quo plura dicemus infra cap. 14. num. 50. & sequentibus.] Et quoniam vniuersæ terræ homines relictis suis regibus ad hos decem venient, & tandem ad septem, & mox ad vnum Antichristum, dictū est. 2. Thes. 2. *Nisi venerit discessio primum, &c.* Quod autem Hieronymus dicit de tribus regibus, legimus Dan. 11: *Et mittet manum suā in terras, & terra Aegypti non effugiet, &c. Per Lybiam quoque, & Aethiopiam transibit, &c.*
15 vbi iterum hoc confirmat Hieronymus. † Idem Ioannes infra cap. 13: ait: *Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua eius decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ.* Idē interpretatur capita, & cornua cap. 17. in hunc

Dan. 2.

Locus 2. Thes. 2

modum: *Et decem cornua, quæ vidisti decem reges erunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Hi vnũ consilium habent, & virtutem, & potestatem suam bestiæ tradent. Hi cum Agno pugnabunt, &c.* Septem capita etiam interpretantur paulò ante: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt, &c.* Quare meritò dicit: *Et in capitibus eius diademata septem.* Et quoniam hi reges persecuti sunt, & persequentur Christianos, & blasphematuri sunt aduersus Christum, & Deum, & sanctos eius, & nomina assumpturi gloriæ Christi aduersa, vt si dij, & ipsi vocari velint, aut vindices veræ libertatis, aut propugnatores veræ religionis, aut nuntij Dei, quasi profitentes se velle euellere errores quibus homines vsque ad illud tempus fuerant imbuti, aut similia quæuis, dixit capite decimo tertio: *Et super capita eius nomina blasphemiæ.* †Quæ omnia eodem in cap. nu. 10. & sequen- 16
tibus, quantùm licebit explicabimus Deo fauente. Nunc satis sit diabolum ita describi, quoniam per hos reges, qui de corpore eius sunt, & per eorum potẽtiam maximã pugnabit aduersus Ecclesiam.

Vers. 4. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum.* Et hoc manifestissimè dicitur de tempore Antichristi, & de proximo illi, quo diabolus ita erit potens, vt plurimos ex viris sanctis superaturus sit, & secum ducturus, tracturúsque in terram, id est, à cœlesti vita ad terrestrem, & turpibus voluptatibus deditam. Nam hos vocat stellas, quoniam in cœlo fixi videbantur, & ex alto virtutum vertice lumen aliis præbere. Hoc ita intelligi debere manifestissimum fit ex Dan. 8. vbi de cornu, quod typus erat Antichristi, hæc scribit: *Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli, & deiecit de fortitudine, & de stellis, & conculcauit eas.* Origenes tract. 30. in Matt. citat hæc verba, & stellas quidem ita interpretatur, vt diximus. Sed cur dicantur trahi cauda draconis ita explicat: *Existimo enim, quoniam qui debet audire: Post Dominum Deum tuum ibis, &: Venite post me, & ad hæc quidem obstruit aures suas, peccatum autẽ sequitur, trahitur à cauda draconis vadens post eum.* †Gregorius verò 17
32. Mor. c. 14, hæc eadem verba sic exponit: *Sed draconis cauda in terram stellas deijcit, quia illa satanæ extremitas per audaciã assumpti hominis* (Antichristi) *erecta, quosdam, quos velut electos Dei in Ecclesia inuenit, obtinendo reprobos ostendit, &c.* Deinde stellas eodẽ modo interpretatur, & locum profert ex Daniele, quem iam retulimus. Sed vt ex verbis citatis, facilè cognoscitur, & ex iis, quæ paulò ante, & paulò post dixit exponendo illud Iob. 40: *Stringit caudam suam quasi cedrum,* in cauda intelligit Antichristum, quoniã est extrema pars draconis, id est, corporis diaboli. Quæ expositio ingeniosa mihi videtur, & elegans. Quod si quis putat maiorem multitudinem, quàm quæ tertia parte significatur, ab Antichristo esse peruertendam, animaduertat nõ de vniuersis Christianis nunc verba fieri, sed de iis, qui tanta inter ceteros præstant sanctitate, vt stellæ dici mereantur, ex quibus tertiam partem vinci posse, satis mirabile est.

Et draco

15 *Et draco stetit ante mulierem* †Non solū perdere cupit iam genitos, & educatos, sed diligentissimè tunc dabit operā vt deuoret nascētes. Vers.4.

Et peperit filium masculum. Fortes enim viros esse oportet, & verè masculos, quos tunc pariet Ecclesia, vt tantæ inimicorum potestati, & persecutionum magnitudini resistere valeant. [Andreas: *Masculus autem filius, Ecclesiæ populus voluptatibus indomitus, &c.*] Sed filium dicit potius quàm filios, seruata partus muliebris proprietate, quo plerumque vnus effundi solet. Deinde etiam aut paucitatem indicare voluit eorum, qui tunc nascētur, si comparetur cum multitudine pereuntium: aut certè filium dixit, quoniam idem est de vno, & de multis iudicium, & vt vnum draco deuorare cupit, ita etiam omnes, qui ex Ecclesia nascentur, appetet vt deuoret. Simile est illud Matth. 22: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.* In vno multi significantur, sed satis fuit vnum dicere, quoniam idem de ceteris intelligendum est. Vers.5. Locus Matth. 22.

19 *Qui recturus erat gentes in virga ferrea.* † Videntur hæc non nisi ad Christum referri posse, sicut & quod statim sequitur, atq; ideò Arethas, & nonnulli alij ad eum tantùm referant. At multi etiam referunt ad electa eius membra, vt Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius. Sed auctores citare non est necesse, cū Christus ipse planè hoc doceat cap. 2. dicens: *Et qui vicerit, & custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, & reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur.* Quę quoniam suo loco copiosè explicauimus, nu. 43. & sequent. hoc tantùm dicimus, per hæc indicari quosnam intelligere debeamus in filio masculo, quem mulier peperit, nempè electos, qui simul cum Christo iudicabunt nationes, & damnabunt, puniéntque Christi aduersarios. Vers.5.

Et raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius. Maximam eo tempore futuram diaboli, & membrorum eius persecutionem in eos, qui tunc conuertentur, & baptizabuntur, satis ostensum est illis verbis: *Et draco stetit ante mulierem, quæ erat paritura, vt cū peperisset, filium eius* Vers.5.
20 *deuoraret.* †Quoniā igitur qui tunc nascentur, cùm blanditiis, & promissis, tum etiam omni tormentorum genere tentabuntur, ac denique paulatim occidentur, aut laboribus, & calamitatibus defatigati morientur, rectè ait: *Et raptus est filius eius ad Deum*, per mortem scilicet, vt meliùs ceteris exposuit Ambrosius: ij enim videntur esse, de quibus cap. 7. dictum est: *Quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.* [Andreas: *Rapiuntur quidam, & hic in tētationibus sancti, &c.*] Quod addit: *Et ad thronum eius*, putabit quis soli Christo conuenire, qui sedet ad dexteram patris, sed de omnibus electis rectè dici fatebimur, si recordemur quod cap. 3. scriptum est: *Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum patre meo in throno eius.* Rapti ergò dicuntur ad thronum Dei, quia è tormentis, & tentationibus, quasi è draconis faucibus, erepti in cœlum sublati sunt, vt sint heredes Dei, coheredes autem Christi, id est, eius-

dem gloriæ participes.

† Sed hoc in præſenti iure quæritur, cur hæc Ioãnes verbis expo- 21
ſuerit adeò ambiguis, vt non iis, de quibus dicuntur, conuenire videantur, ſed Chriſto: quod tantum negotij attulit expoſitoribus, vt alij de Chriſto ipſo dici putarent, alij & quidem multi, ita interpretarentur, vt dicerent Eccleſiam parere Chriſtum cum parit electos, hęc primùm de Chriſto dicta exiſtimantes. Mihi ſanè longè alia ſententia eſt, ita enim hæc dicta puto, vt nullo modo ad Chriſtum referri queant. Primùm quidem, quoniam cum de partu extremi temporis ſermo ſit, vt ſupra demonſtrauimus, nihil neceſſe erat ſubitò ad Chriſti natiuitatem tranſire. Deinde, quoniam Eccleſiam parere Chriſtum in electis, multum Allegoricum eſt, nunc autẽ Hiſtoricum quærimus. Tertiò, quoniam ſi verborum proprietatem ſpectamus, non poteſt de Chriſto dici: *Vt cum peperiſſet filium eius deuoraret*, neque enim Chriſtum deuorare poterat, quem vincere, aut ſubiicere ſibi non poterat, quamuis occidi fecerat. Etenim ſanctos, de quibus nunc loquitur, occidi fecit, ſed non deuorauit, rapti ſiquidem dicuntur ad Deum, non deuorati: quod enim deuoratur, intra corpus mittitur deuorantis. Ne illud quidem in Chriſtum quadrat: *Et raptus*
eſt filius eius ad Deum. † De Henoch quidem, & de Elia rectè hoc di- 22
ceretur, qui quaſi vi quadam externa, & nihil agentes aliena virtute ſublati ſunt, Chriſtus autem propria virtute ipſe aſcendit, aut quatenùs homo aſſumptus à Deo eſt, non raptus. Deinde filius mulieris raptus dicitur, quaſi liberatus, & ereptus ex inſidiis, & cruciatibus draconis, ita enim rapi dicuntur qui ab imminẽti periculo liberantur, vt Sapien. 4: *Raptus eſt ne malitia mutaret intellectum eius.* 2. Timo. 3. *Quales perſecutiones ſuſtinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.* At Chriſtus cum aſſumptus eſt ad Deum, & ad thronum eius, non eſt raptus ex inſidiis draconis, quoniam nihil iam pati poterat à dracone, ſed vitam habebat immortalem, cui draco nocere nullo modo poterat. Attamen hoc etiam dico, prudentiſſimè Ioannem vſum fuiſſe verbis, quæ poſſint omnia ferè ad Chriſtum accommodari, in conſolationem ſanctorum, qui tunc patientur, vt videant Diabolum eadem fere conatum fuiſſe in Chriſtum, atque ita eundem illos exitum manere paſſionum: vt ſicut ſocij fuerunt dolorum, & perſecutionum, ita ſint, & gloriæ. Nam & Chriſtum recens natum perdere diabolus voluit per Herodem membrum ſuum, & poſt mortem aſſumptus eſt
Verſ. 6. in cœlum, & ſedet à dextris Dei.

Et mulier fugit in ſolitudinem. † Qui priora de beata virgine, & Chri- 32
ſto exponebant, hic hęrere, & expoſitionem mutare coguntur, quoniam de Sancta Dei genitrice hæc nulla ratione exponi poſſe videtur. Quæ Andreas, & Arethas, mea ſententia, multò meliùs reliquis explanarunt in hunc mundum. *Mulieris fuga ad deſertum ſignificat electorum fugam, quæ in Antichriſti aduentu facto per operationem Satanæ, fugient præcipui omnium, qui in Eccleſia fuerint, à ciuilibus turbationibus, mundaniſque*

d...ue voluptatibus f...uentes annos tres, & dimidium, &c. Magnitudo igitur persecutionum Antichristi prænuntiatur, quarum timore magna pars fidelium ad deserta cõfugiet, donec finiatur regnum, & vita Antichristi, vt apertiùs postea explicat Andreas Cæsariensis. Verum hæc per anticipationem dicta sunt: non enim tunc fugit mulier in desertum, sed postquam draco proiectus est in terram victus à Michaele, sicut paulo post ait: *Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum, & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum,* &c. Nec tamen omnes simul, atque in eundem locum fugere putandum est: sed cum in hac regione Antichristus, aut eius ministri persequentur Ecclesiam, fugiet illa in loca tutiora, atque ita in aliis regionibus.

24 *Vbi habebat locum paratum à Deo.* † Tutũ videlicet, vbi ab Antichristi ministris aut non quæreretur, aut non inueniretur. Vers. 6.

Vt ibi pascant eam. Ita legendum est, non, *Pascatur* vt ex Græco, atque ex Andrea, aliisque expositoribus intelligitur. Loquitur autem de episcopis sanctis, & prædicatoribus veritatis, qui cũ illis, qui fugient, versabuntur in solitudine, & eos verbo Dei pascent, & munient aduersus insidias Diaboli, & ad omnia toleranda exhortabuntur. Vers. 6.

Diebus mille ducentis sexaginta. Totidem dies dati sunt prædicationi Henoch, & Eliæ, vt vidimus cap. 11: quare omnino ab illis etiam ex parte pascenda videtur, qui tamen alios habebunt adiutores, vt & Ecclesiis consulant, & Iudæorum conuersioni nõ desint. Sed cùm hi dies tres annos, & dimidium integros non conficiant, quibus regnaturus est Antichristus: hoc mihi videtur significari, aut iustos non ipso primo die regni Antichristi fugituros esse in solitudinem, sed paulò post apertiùs iam eius iniquitatem, & potentiam cognoscentes: aut certè cùm capientur Henoch, & Elias, latebras relicturos, & exemplo illorum confirmatos in mortem, & in pericula ruituros. Vers. 6.

25 † Verum huic expositioni aduersari videtur quod de eadem re posteà scribit Apostolus in hoc ipso capite: *Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Illúdque simul refelli videtur, quod diximus capit. 11. num. 15. dies numerari, quoniam non erant integri anni, neque menses: Videmus enim iam idem temporis spatium per annos, & menses computari. Respondeo vtrumque verum esse, quoniam fortiores, & caritate feruentiores solitudinem relinquent, cùm Henoch, & Elias occidentur, timidiores adhuc manebunt in solitudine, donec compleantur tres anni cum dimidio, idest, donec audiant mortuum esse Antichristũ, quod probabilissimum esse nemo non videt. Cùm igitur Ecclesia ex his, & illis constet, meritò vtrumque dictum est.

Et factum est prælium magnum in cælo: Michael, & angeli eius, &c. [Et quæ in hoc capite præcesserunt, & quæ hinc vsque ad finem illius Vers. 7.

sequuntur, per anticipationē dicta intelligenda sunt: non enim fient nisi regnante Antichristo, & dracone per eum efficiente. Sed quia prius loqui oportebat de dracone, qui excitabit Antichristum, & in regno collocabit, vt videbimus cap. 13. voluit Apostolus summatim perstringere quidquid draco aduersus Ecclesiam facturus erat, explicaturus capite sequenti, & aliis sigillatim quomodo per Antichristum faciet.] In Græcis codicibus non legitur, Magnum, neque apud Aretham, aut Tyconium Hom. 9. aut Primasium, neque apud Gregorium Hom. 34. in Euang. neque apud Victorinum, neque legendum videtur. † Hoc prælium vulgus initio mundi factum putat, 26
cùm Diabolus, & angeli eius è cœlo eiecti sunt, sed sine dubio pertinet ad extrema tempora, quibus Diabolo & angelis eius superbiæ, atque malitiæ sectatoribus sæuientibus per Antichristum, & eius ministros in sanctos, Michael cum angelis suis pugnabit aduersus Diabolum, eosdem sanctos orationibus suis, & exhortationibus, & omni opera sua adiuuans, vt fortiter resistant tentationibus, & insidiis Diaboli. Et quemadmodum angeli draconis dicuntur qui ei parent, eúmque adiuuant ad nocendum hominibus: ita angeli Michaelis sunt ij, qui ad nos mittuntur ex inferioribus ordinibus, quibus præest Michael princeps Ecclesiæ, & quorum opera vtitur ad adiuuandum, & ad confirmandum electos. Quod diximus ad finem sæculi hoc prœliū pertinere, docet Gregorius Hom. 34. in Euang. dicens: *Vnde & ille antiquus hostis, qui Deo esse per superbiam similis concupiuit, dum in fine mundi in sua virtute relinquetur extremo supplicio perimendus, cum Michaele archangelo prœliaturus esse perhibetur: sicut per Iohannem dicitur:* Factum est prœlium cum Michaele archangelo, &c. † Et Arethas apertiùs: *Quum itaque Michael dux exercitus* 27
non tulerit Diaboli superbiam, & bellica virtute illum à sua in cœlo conuersatione iam olim abiecerit, rursum in aduentu Antichristi vna cum Iudæis, & angelis sibi ministrantibus per tentationes aduersus fideles, & sanctos, perfectiùs excidet Diabolus, nempe ignominiosus redditus ab illius seruis, qui ipsum deiecerat, &c.

Hoc ipsum est quod prophetauit Danie. capi. 12. de eisdem temporibus loquens: *In tempore autem illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui: & veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tempus illud. Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Cur hoc prœlium *factum* dicatur *in cœlo*, difficilimum videtur explicatu: sed arbitror ex superioribus intelligi posse. Si enim mulier in cœlo videtur, & sancti viri in cœlo sunt propter insignem vitæ altitudinem, Diabolus aduersus eos pugnans, & ex illa altitudine deiicere nitens necessario prœlium facit in cœlo, [quod melius intelligetur infra. num. 30.]

Et non valuerunt. † Traxit quidem cauda tertiam partem stellarum, sed sublimiores, & perfectiores, id est, electos, nullo modo 28
deiicere

deiicere draco potuit.

Neque locus inuentus est eorum. Hoc dicit quoniam victi sunt, & proiecti in terram, sicut ait continuò: *Et proiectus est draco ille magnus*, &c. non manserunt in cœlo, non potuerunt vincere electos, sed à Michaele, & angelis eius per eosdem electos pro- Vers. 8.
5 iecti sunt, & pugnare aduersus illos desierunt. Dicitur autem in Scriptura non inueniri locum alicuius, quando ipse in loco illo non inuenitur, vt Psal. 36: *Vidi impium super exaltatum, & eleuatum sicut cedros libani, & transiui, & ecce non erat, & quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Dan. 2: *Quæ rapta sunt vento, nullúsque locus inuentus est eis.* Locum alicuius inueniri.

Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus. Expressit vt potuit, interpres vim Græci articuli, ὁ δράκων ὁ μέλας, & cum posteà similiter dicatur, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, perinde intelligere debemus, ac si vertisset, Serpens ille antiquus. Draco dicitur propter ferocitatem, & crudelitatem, serpens verò propterea quod in silentio mordet, idest, tacitè, & quasi absque sensu eorum, quibus nocet, venenum infundit. Vers. 9.

29 † Sed cum dicit, *Serpens ille antiquus*, ad primam patrum nostrorum tentationem allusit, ac si diceret, serpens ille, qui primos parentes perdidit, & ab initio sæculi filios eorum lædere, & perdere non desinit.

Qui vocatur Diabolus, & Satanas. Diabolus Græcis, Satanas Hebræis. Diabolus, id est, calamniator, ab eo, quod est διαβάλλειν, Satanas id est aduersarius, & odio habēs, à verbo שטן *Satan*, Hieronymus in illud Eph. 4: *Nolite locum dare Diabolo*: *Diabolus Græcum verbum est, quod Latinè dicitur criminator, lingua verò Hebræa Satan appellatur, idest, aduersarius, siue contrarius, &c.* Vult autem ex nominibus intelligi eius malitiam, & odium aduersum humanum genus antiquum, & damna quibus illud semper affecit, ac si diceret: Cum talis sit, & tam callidus, & potens ad nocendum, tantúmque nocere appetat, proiicietur, & electis Dei nocere non valebit. Vers. 9. Diabolus, & Satanas

Qui seducit vniuersum orbem. Qui semper quærit omnes seducere, & ex omni conditione aliquos seducit, cuius ingenium, & officium est seducere homines. Eodem modo dixit Apostolus. 1. Thess. 3: *Ne quo modo tentet vos is, qui tentat.* Vers. 9.

Et proiectus est in terram. Coniunctio Et, non est in Græco, neque apud Primasium, nec ea opus est, repetit enim quod priùs dixerat: *Et proiectus est draco ille magnus*, sed quia non dixerat quò proiectus esset, nunc ait: *Proiectus est in terram*, ac si diceret: *Proie-* Vers. 9.
30 *ctus est*, inquam, *in terram.* † Quid sit proiici in terram, possumus ex eo intelligere, quod paulò ante dicebatur in cœlo pugnare, videlicet cùm iustos, & electos conabatur deiicere in terram. In terram ergo mittitur, quia victus à sanctis, & fugatus ad homines terrenos descendit, vt in eos rabiem, & furorem conferat

 suum.

suum. Ideoque paulò post ait: *Væ terræ, & mari, quia descendit Diabolus ad vos habens iram magnam*,&c. Tyconius Homil. 9: *In terram*, id est, homines, qui terrena sapiunt, & totã spem suam in terra constituunt. Ita etiam Primasius, & Beda, & Arethas eodem modo postea interpretatur illa verba: *Væ terræ*, &c. simile est quod Dominus ait Matth. 12: *Cum autem spiritus immundus exierit ab homine, ambulat per loca inaquosa, & arida quærens requiem, & non inuenit*, &c.

Vers. 10. *Et audiui vocem magnam in cœlo*. Sanctorum hominum, qui in cœlo erant.

Vers. 10. *Nunc facta est salus, & virtus*. Eadem ferè verba dixerunt cœlites cap. 11. Sed tunc meritò, cùm omnia Christo subiiciebantur, & nihil manebat ei non subiectum. At nunc quorsum dicant, cum & sanctis, qui in cœlo esse dicuntur, supersint adhuc certamina, & Diabolus magnam iram habens, & multos peruersurus proiectus sit in terram? † Hoc ita videtur explicandum. Pugna illa draconis cum Mi- 31
chaele in cœlo, fuit multiplex tẽtatio Diaboli per Antichristum nitentis sanctos, & electos ad partes suas adducere, quæ & maxima, & diuturna fuit. Hac finita, & sanctis semper à Christo stantibus Diabolus, & Antichristus desperabunt posse illos sibi conciliare, & iam aut eos relinquent, aut certè persequentur vt inimicos, non vt ad se adducant, sed vt quasi inimicis noceant, qua persecutione sancti magis in bono confirmabuntur, & ardentiùs Christum amabunt. Propter hanc igitur victoriam sanctorum cœlites clamant.

Nunc facta est salus, & virtus, &c. Id est, Nunc apparet salus, quam Deus in hominibus efficit saluos eos faciens, *& virtus*. (ἡ δύναμις) scilicet, quam hominibus præbet ad pugnãdum, & quam ipse habet ad protegendum, & ad liberandum suos: *& regnum*, quoniam omnes Diaboli artes non valuerunt efficere ne ipse regnaret in iis, quos elegerat: victus enim est, & proiectus in terram Diabolus: *Et potestas Christi eius*, id est, nunc apparet quam potens sit Christus, & gratia eius quantum efficiat.

Vers. 10. *Accusator fratrum nostrorum*. † Verum esse hoc non dubitamus, nam 32
& inde nomen habet, siquidem Diabolus criminatorem significat. At quid ad rem præsentem attinet nomen accusatoris, & quod statim ait: *Qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri?* Sensus est. Quia victus, & proiectus est ille, qui fratres nostros sæpe vincebat, & ad peccata adducebat, de quibus eos posteà semper apud Deum accusabat. Ex hoc discimus Diabolum, cum nos ad peccatum allexit, non solum in morte accusare nos, sed etiam ad Diuinam iustitiam omni tempore clamare, vt nos æternis pœnis puniat, quemadmodũ & ipse punitus est. Sed si nos eius accusationem præueniamus accusantes nosmetipsos ex animo, nihil est quod eum accusatorem timeamus. Haymo: *Sed ab hac accusatione ille liber apparet, qui in se accusare studet quod ab aduersario suo accusari posse cognoscit*. Ceterùm hæc verba:

ba: *Accusator fratrum nostrorum*, Arethas, & Ansbertus, & Haymo, & alij non solum hominum esse volunt, sed etiam angelorum, qui nos, tametsi alterius naturæ simus, fratres vocare non dedignantur, quoniam Christus fratres vocauit, & eiusdem gloriæ cum ipsis participes futuri sumus. [Quod improbabile non est, tametsi non satis propriè angeli fratres nostri vocantur.] *Die autem ac nocte*, dixit pro semper, vt notauimus caput 7. num. 23.

33 *Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni.* † Sed ipsi considerantes Vers. 11.
Agnum pro se sanguinem fudisse, ac propterea meritò omnia pro eo esse perferenda, considerantes etiam se testimonium reddere debere de Christo, & tunc maximè, cùm à multis ex suis deserebatur, viriliter pugnarũt, & diabolum vicerunt. Alter sensus est simul cum priore amplectendus: Vicerunt eum vtendo sanguine Agni, & vires ex eo capiendo, & reddendo testimonium de illo, etiam si hostes veritatis prohiberent.

Et non dilexerunt animas suas vsque ad mortem. Non dilexerunt vi- Vers. 11.
tam suam adeò, vt mortem oppetere pro gloria Dei, & pro testimonio veritatis recusarent. Vel etiam: Non ita dilexerunt seipsos, vt se occidere voluerint: nam si metu persecutionum vt seipsos seruarent, Antichristo cessissent, in mortem æternam semetipsos coniecissent, sicut ait Dominus Ioan. 12: *Qui amat animam suam perdet eam.*

Væ terræ, & mari. Luget viuentes in terra, & in mari, hoc est, in in- Vers. 12.
sulis, atque etiam in mari versantes, terrestres videlicet homines, vt iam diximus num. 28. & 30.

Habens iram magnam. Dolens quod victus sit à sanctis, & cupiens Vers. 12.
in aliis dolorem suum vlcisci.

Sciens quod modicum tempus habet. Nam ex signis intelligit instare Vers. 12.
diem iudicij, & breuitatem temporis damni magnitudine compensare nititur.

34 *Et postquam vidit draco, &c.* † Hæc iã exposuimus in illud: *Et mulier* Vers. 13.
fugit in solitudinem, num. 23.

Persecutus est mulierem, quæ peperit masculum. Quoniã eos, qui Christo tunc nascentur per lauacrum regenerationis, deuorare non potuit, conuersus est ad eos persequendos, qui in Ecclesia erant antequam illi nascerentur, & tunc filij Ecclesię fugerunt ad solitudinem, vt suprà dictum est.

Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ. Aquilæ volatus velox est, Vers. 13.
& validus, Thren. 4: *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis:* atque in altum tollitur, in Habdia: *Si exaltatus fueris vt aquila, & si inter sydera posueris nidum tuum, inde detraham te:* atque ita facilè vitat persequentium insidias. Ex quo dictum est Prouerb. 23. *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas quasi aquilæ, & volabunt in cœlum.* Quoniam igitur Ecclesia celeriter fugit inimicos suos, quasi pennis aquilæ vtens, & aquilæ magnæ, quæ fortior est, & velocior: alæ aquilæ magnæ datæ illi dicuntur. Nec dicuntur nunc ei

datæ alæ columbæ, de quibus scriptum est Psal. 54: *Quis dabit mihi pennas, sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Quoniam columbæ timidæ sunt, mulier autem non in timore fugit, quasi pati pro Christo nolit, quo nihil sibi gratiùs, aut vtiliùs esse sentit, sed quomodo Apostoli, & martyres fugiebant, videlicet gratificari Deo cupiens, ne penitus nomen Christianum extinguatur, & Christus desinat in terra adorari. † Scit enim Deum velle vt vsque ad finem sæculi fideles 35
maneant, & quę diaboli malitia perdidit, restituant. Pennas ergò habet aquilæ, quia non timore, sed amore Dei volat, & semper Deum intuetur, & conuersatione in altum tollitur, neque persecutione deiicitur. Vt rectè hæc faciat duabus alis opus habet, quoniam aquila, etsi fortis sit, non posset ala vna corpus graue leuare: ita electi, quia corpus habent peccato subditum, & terrestre, leuari non possent, & euadere persecutiones illas, nisi duas alas aquilæ haberent, quarum vna est desiderium gloriæ Dei, altera studium vitæ immaculatæ, conuersationísque cœlestis.

Sed magna hic oritur dubitatio, quoniam quę modò diximus, videntur ea tollere quæ hactenus dicta sunt. Siquidem draco victus à sanctis, & electis proiectus est in terram, id est, ad terrestres homines oppugnandos descendit, & post hæc ait Apostolus: *Et postquam vidit draco quod proiectus esset in terram, persecutus est mulierem, quæ peperit masculum: & datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum.* Si iam desiit pugnare cum illis, quos in cœlo esse dixit, & versatur in terra inter eos, qui electi non sunt, & Antichristo cessuri sunt, sicut Dominus prophetauit Matthæi vicesimo quarto, *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi:* quomodò mulier fugit in solitudinem, aut quomodò non columbæ pennas habet, sed aquilæ? † Respondeo aliud esse pugnare, quod spe victoriæ fit, aliud 36
persequi sine pugna desperata victoria. Diabolus pugnabit cum electis vt eos sibi per Antichristum subiiciat, deinde victus descendet ad pugnandum cum Christianis terrestrem vitam, & à Dei lege abhorrentem de gentibus, vt Christum abnegent, & ad Antichristum deficiant, & præualebit. De hoc dictum est: *Factum est prælium in cœlo.* At mox eosdem sanctos hostiliter persequetur, & quantum poterit lædet, nō spe victoriæ, sed odio, & desperatione, & propterea non dixit: Pugnauit cum muliere, sed: *Persecutus est mulierem.* In muliere autem illi ipsi intelliguntur, qui priùs in cœlo esse dicebantur, de ea enim dictum est: *Et signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta Sole, & Luna sub pedibus eius.* Sed quoniam ij, quorum conuersatio est in cœlis, corpore in terra sunt, & simul cum terrestribus viuunt, misti enim nunc sunt ciues Ierusalem, & ciues Babylonis, non
Vers. 14. est mirum diabolum in terra eos persequi.

Vers. 14. *In locum suum.* Quem Deus ei parauit vt in eo liberaretur.

Tēpus pro anno. *Vbi alitur per tempus, & tempora.* † Alitur verbo Dei, vt diximus nu. 37
24. In eo autem, quod ait: *per tempus, &c.* more Hebræorum loquitur, qui

tur, qui Tempus pro anno accipiunt, vt Dan. 4: *Et septem tempora mutentur super eum.* Et postea: *Septem quoque tempora mutabuntur super te.* Et cap. 7: *Et tradentur in manu eius vsque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Et cap. 12: *Vsquequo finis horum mirabilium? Et audiui virum, &c. quia in tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Ita adnotant Hieronymus, & Theodoretus in duos postremos locos Dan. & Augustinus 20. de Ciuitate capit. 23. [Ita etiam locutus videtur Homerus, qui multas Hebræorum locutiones imitatus est. Is libr. 2. Iliados Vlyssem nouem iam annis obsidionis Ilij actis persuadere Græcis volentem vt ad decimum vsque manerent, quo Calchas vrbem capiendam esse prædixerat, ita loquentem facit.

> Τλῆτε φίλοι καὶ μείνατ' ἐπὶ χρόνον, ὄφρα δαῶμεν
> Εἰ ἐτεὸν Κάλχας μαντεύεται, ἠὲ καὶ οὐκί.

Hoc est:

> *Tollerate amici, & manete in tempus, vt sciamus*
> *Vtrùm verum vaticinetur Calchas, an non.*

Vbi tempus annus est, qui restabat vatis prædictioni.] At si tempus pro anno accipitur, cur tempora pro duobus, & non pro pluribus annis hic accipi dicemus? Augustinus eodem in loco ita soluit quæstionem, Tempora duali numero posita esse: *Videntur enim* (inquit) *Tempora hoc in loco dicta lingua Latina, sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere, & Hebræi.* Sic ergò dicta sunt Tempora, tamquam dicerentur duo tempora. Et Hieronymus in verba citata ex cap. 7. Dan. ait: *Tempus annum significat: Tempora iuxta Hebraici sermonis proprietatem, qui & ipsi*
38 *dualem numerum habent, duos annos præfigurant.* † Hæc solutio nihil videtur habere, quod requiramus, si defendi queat. At pugnant in eam codices Hebræi, & Græci, in quibus tempora semper plurali numero dicuntur, in Chaldæo, cap. 7. & in Hebræo, cap. 12. & vtroque in loco in Græca trāslatione, & hic apud Ioannem. Immò verò Græci rarò Duali vtuntur, nisi in versu. Chaldæi eum nō habent, nisi fortè mutuatum ab Hebræis: sed neque Hebræi eo vti solent, nisi in nominibus rerum, quas natura, aut ars binas fecit, vt aurium, oculorum, alarum. De re quidem nulla est dubitatio, quoniam ipse Apostolus apertè explicat capit. 13. cum ait: *Et data est ei potestas facere menses quadraginta duos:* & cap. 11. iam legimus: *Et ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus:* sed cur in Temporibus duo anni, & non plures significentur, longè difficiliùs est. Hieronymi me verba cogunt, vt putem eo tempore, quia nulla puncta erant, cap. 7. pro עידנין *aidanin* lectū esse. עידנין *aidanain.* [Duali numero, quod duo tempora significat,] & similiter cap. 12. pro מועדים, *moadim*, vt nunc legimus, legisse eos מעדים, *moadim*, [quod dualis numeri est, & similiter significat Hebræis duo tēpora. Atq; hoc non nouum esse] apud Hebræos, indicat illud Gen. 49: *Issachar asinus fortis accubans inter terminos*, vbi, vt duo termini intelligerentur, Dualis nume-

 rus est

rus est in libris puncta habentibus הַמּוֹשׁ פְּתַיִם, *ha mesopethaim.* In Græco autem [in his locis Danielis, & Ioannis] aut dualem positum esse dicendum est, aut certè Pluralem pro Duali vsurpari, vt sæpè fit, sicut in loco citato Gen. 49. & in Psal. 67: *Si dormiatis inter medios cleros.* Lxx. verterunt, ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων, cum sit in vtroque Dualis apud Hebræos: atque idem faciunt cum de oculis, aut auribus, aut similibus sermo est. † Sed si Pluralis legatur, vt nunc habent 39
Chaldaica, & Hebraica, & Græca exemplaria, mihi ita respondendum videtur, Pluralem, quia inter coartatos numeros ponitur, per eosdem coartari, vt, quàm minimum potest, significet. Nam qui annum vnum dicit, & posteà dimidium anni, numerum valde definitum, & certum significare vult, quare Pluralem, quem interponit, coartare volet quàm maximè potest, vt duos tantùm significet, alioqui nihil definitum indicaret.

Vers. 14. *A facie serpentis.* Hyperbaton est: nam hæc verba non pertinent ad proximè præcedentia, sed ad priora, ac si dictum esset: Vt volaret in desertum à facie serpentis, id est, fugiens serpentem, in locum suum, vbi alitur per tempus, & tēpora, & dimidium temporis: simile est illud capit. 8. (vt suo loco adnotauimus:) *Et data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum,* pro: Et data sunt illi incensa multa de orationibus sanctorum omnium, vt daret super altare aureum.

Vers. 15. *Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam, tamquam flumen.* † In 40
aqua consentiunt expositores persecutionem significari. Itaq; cum sancti fugerent in solitudines, diabolus misit exercitum persequentem eos, vt ad se reuocaret, & torqueri, atque occidi (vt etiam Andreas interpretatur) iuberet. Ex ore misit, quia præcepit eis per internam scilicet inspirationem, & eos commouit. Aquam eos vocat propter violentiam, volebat enim ab eis sanctos violenter auferri, & reuocari. Hoc magis explicat cum dicit: *Tamquam flumen,* quod scilicet violentum est, & quæcumque inuenit secum rapit: præterea cum ait: *vt faceret eam trahi à flumine.* Quod ita intelligendum est, ac si aquæ vim magnam emittat draco instar fluminis, quam iterum ad se trahere possit, vt cum aquæ maris fluunt, & refluunt: mittebat enim domesticos suos Antichristus, & per eum diabolus, vt fugientes ad se retraherent. Tyconius homil. 10: *Misit post mulierem aquam, id est: violentiam persecutorum.* Et posteà: *Aqua emissa de ore draconis exercitum persequentium eam significat, &c.* Idem aiūt Andreas, Primasius, & Ansbertus, & Haymo, & citant, illud Psalm. 123: *Cùm exurgerent homines in nos, fortè viuos deglutissent nos. Cùm irasceretur furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.* † In flumine violentiam, atque impetum 41
Flumen indicari notum est, vt Psal. 45: *Fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et 77: *Et eduxit aquam de petra, & deduxit tamquam flumina aquas.* Matthei 7: *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam.*

Et audiuit

Et adiuuit terra mulierem. Quomodò adiuuerit ostendit verbis sequentibus. *Vers.* 16.

Et aperuit terra os suum, & absorbuit flumen. Significat nuntios, & satellites Antichristi ad sanctos reducẽdos missos, in medio itinere à terra esse absorbendos ad consolationem sanctorum, & terrorem impiorum. Tyconius Hom. 10. *Absorpta aqua, de persecutoribus facta vindicta,*&c. Sunt qui putent persecutores absorptos dici, quoniam mortui, & sepulti sunt, at non propriè id, quoniam quod absorbetur, motu quodam, & vi absorbentis rapitur & trahitur, vnde & deuorari dicitur. Deut. 11: *Et Dathan, atque Abiron filiis Eliab, quos aperto ore suo terra absorbuit cum domibus, & tabernaculis.* Et de eisdem scriptum est Num. 16: *Dirupta est terra sub pedibus eorum, & aperiens os suum deuorauit illos cum tabernaculis suis.* Iisdem vocabulis nunc Iohannes vtitur. Quid igitur mirum si quod tunc accidit detrahentibus Mosi, & Aharoni, tempore Antichristi accidat semel exercitui magno persequenti sanctos? *Vers.* 16.

42 *Et abiit facere prælium cum reliquis de semine eius.* † Si mulier, idest, Ecclesia, fugit in desertum, qui sunt reliqui de semine eius, quibus cum prælium facit Draco? Sancti, qui in locis Antichristo finitimis versabantur, fugerunt in desertum, illi capti non sunt: propterea iratus draco quòd efficere non potuisset quod volebat, decreuit persequi eos, qui in remotioribus regionibus degebant, Antichristúmque excitauit, vt ad eos mitteret persecutores. Quod benè indicatum est in eo, quo ait. *Et abiit facere prælium cum reliquis,*&c. *Vers.* 17.

Et habent testimonium Iesu Christi. Hoc satis exposuimus cap. 6. numero 30. & 39. *Vers.* 17.

Et stetit supra arenam maris. Locus est valde difficilis, nã quod omnes fere expositores tradunt, *arenam maris*, dici multitudinem impiorum, Mysticum videtur, præcipuè cùm continuò sequatur in ca. *Vers.* 17.
43 13. *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* † Deinde cum draco abierit ad faciendum prælium cum sanctis quorsum dicatur: Et stetit supra multitudtnem impiorum, cùm nihil aliud addatur? Difficultas hæc oritur ex deprauata lectione, neque enim legẽdum est, *Stetit*, sed *Steti*, vt manifestum est ex Græco ἐςάθην. Ita legitur apud Andream, & apud Aretham, & Erasmus ita vertit, & similiter in codice Complutensi legitur, *Steti*, & Rupertus ita legit, & interpretatur. Non ergo dicit draconem stetisse super arenam maris, sed se in spiritu ductum illò fuisse, vt sæpe contingit prophetis, vt Ezechieli ca. 8. & Dan. c. 8. & ipse Iohannes ait c. 17. *Et abstulit me in spiritu in desertum, & vidi mulierem,*&c. Quorsum autem ductus fuerit, ex verbis continuò sequentibus in cap. 13. fit manifestum, ita enim ait: *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* Vt ergo videret bestiam ductus est in spiritu ad littus. Quare caput 13. hinc incipiendum erat, vt incipit apud Andream, & Aretham, & apud Rupertum, & Ricardum.

Argumentum Cap. XIII.

Bestiam ex mari ascendentem videt ferocissimam, cui draco totam virtutem suam dedit, & quæ propter mira, quæ facit ab innumera hominum multitudine adoratur, & eius causa adoratur draco. Hæc imperium in omnes nationes habet, & blasphemias loquitur, & aduersus sanctos pugnat. Deinde videt aliam bestiam quæ simulata mansuetudine homines ad prioris bestiæ adorationem adducit, & prodigia magna facit & omnibus characterem bestiæ illius in dextera, aut in fronte imprimit, edicitque vt nemini aut vendere, aut emere liceat, qui charactere illo nô fuerit insignitus. Postremò literas nominis bestiæ, idest, Antichristi, indicat, quæ efficiunt. Dc. lx. vi.

CAPVT XIII.

ET vidi de mari bestiam ascendentem, habentem ca- 1
pita septem, & cornua decem, & super cornua eius
decem diademata, & super capita eius nomina blas-
phemiæ. Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & 2
pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis. Et dedit illi draco vir-
tutem suam & potestatem magnam. Et vidi vnum de capitibus 3
suis quasi occisum in mortem: & plaga mortis eius curata est. Et
admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draco- 4
nem qui dedit potestatem bestiæ: & adorauerunt bestiam, dicentes,
Quis similis bestiæ: & quis poterit pugnare cum ea: Et datum est ei 5
os loquẽs magna, & blasphemias: & data est ei potestas facere men-
ses quadraginta duos. Et aperuit os suũ in blasphemias ad Deum, 6
blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo
habitant. Et est datum illi bellum facere cum sanctis, & vincere 7
eos. Et data est illi potestas in omnem tribum, & populũ, & linguam,
& gentem, & adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quo- 8
rum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab
origine mundi. Siquis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem 9
duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum 10
gladio occidi. Hic est patientia, & fides sanctorum.

Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra: & habebat cornua 11
duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.

Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in conspectu eius: & 12
fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius
curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, vt etiam ignem 13
faceret de cælo descendere in terram in conspectu hominum.

Et

14 *Et seducit habitantes in terra propter signa quæ data sunt illi*
facere in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra, vt faciant
imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit.
15 *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ: & vt loqua-*
tur imago bestiæ, & faciat vt quicumque non adorauerint imagi-
16 *nem bestiæ, occidantur. Et faciet omnes pusillos, & magnos, & diui-*
tes, & pauperes, & liberos, & seruos habere characterem in dexte-
17 *ra manu sua, aut in frontibus suis, & ne quis possit emere aut ven-*
dere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum
18 *nominis eius. Hic sapientia est.*
Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ. Numerus e-
nim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.

1 ET *vidi de mari bestiam ascendẽtem.* Capite duodecimo summatim vniuersam Antichristi persecutionem per anticipationem, vti iam dixi, perstrinxit, quam ex hoc cap. 13. sigillatim iam describere incipit. Bestia, & si apud Latinos generale nomen est, nunc propriè pro fera, & noxia bellua accipitur, quomodo etiam Latini accipiunt cum dicunt Pugnare cum bestiis, aut Mitti ad bestias, vt legimus etiam. 1. Cor. 15: *Si secundùm hominẽ ad bestias pugnaui Ephesi.* Hinc Bestiarios Latini vocant eos, qui damnati sunt vt pugnent cum bestiis, vt apud Ciceronem pro Sestio: *Præclara ædilitas, vnus leo, ducenti bestiarij.* Quod etiam indicat nomen θηρίον, quo semper vtitur noster Apostolus, & propriè ad ea accommodatur, quæ veneno, aut morsu nocent. Propterea diximus cap. 11. num. 19. ex Aretha, bestiam dici Antichristum propter crudelitatem, & inhumanitatem, & humani sanguinis auiditatem. Et Hieronymus Dan. 7. quatuor bestias quatuor regna interpretatur. & ait: *Et hoc notandum, quod regnorum feritas, atque crudelitas bestiarum nomine demõstretur.* Bestia, quam vidit Iohannes Antichristus est, vt testatur Irenæus lib. 5. c. 28. de qua dixit ca. 11: *Bestia, quæ ascendit de Abysso, faciet aduersum eos bellum.* [Arethas etiam ita interpretatur, & refert in eamdem sententiam sanctum Methodium, & sanctum Hippolytum, in Oratione videlicet de Consummatione mundi.] Vers. 1. Bestia. Bestiarij.

Sed cur de mari ascendere dicatur, plerique expositorum hanc esse causam putant, quod de reprobis exeat, & de populo impiorum,
2 quos in mari significari credũt. † Nos antequam id explicemus, sermonis proprietatem obseruemus: nam cùm de mari exeuntẽ videret, rectè, & accommodatè non exeuntem dixit, sed ascendentem, quod littus superius mari sit, atque ideo semper in Scriptura qui intrant in mare descendere dicuntur, qui exeunt, ascendere, vt Psal.

106: *Qui descendunt in mare in nauibus facientes operationem in aquis multis*, Isa 42: *Qui descenditis in mare, & plenitudo eius*. Et Apoc. 11. *Bestia ascendit de abysso*, & Daniel. 7. cap. *vidit bestias ascendentes de mari*. Quod si quis aduersari illud putat, quod est in Psal. 105: *Et irritauerũt ascendentes in mare, mare Rubrum*: sciat primùm in Hebræo non esse, *Ascendentes*, sed, *Irritauerunt super mare, in mari Rubro*, vt vertit Hieronymus, & Super mare, dictum est pro Iuxta mare, vt Psal. 136: *Super flumina Babylonis illic sedimus*. Lxx. tamen posuerunt, *Ascendentes*, habentes rationem situs loci, est enim Aegyptus humilis, ideóque egredientes ex ea versus desertum Arabiæ ascendunt. Itaque non de aqua loquuntur, sed mare, vocant littus maris, quod superius Aegypto est, & in quo Deum irritauerunt flentes quòd educti essent ex Aegypto, Exo. 14. † Quid sit autem de mari ascendere intelligetur 3

Descendere in mare, & ascendere de mari.

ex cap. 7. Danielis, qui quatuor bestias vidit, ex quarum vna ortus est Antichristus vt, ipse posteà docet: *Videbam*, (inquit) *in visione mea nocte, & ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno. Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se*. In quem locum Hieronymus ait: *Mare autem mundum istum, sæculúmque significat, salsis, amarisque fluctibus redundantem, sicut Dominus in parabola sagenæ missæ in mare interpretatur*, &c. Hæc Hieronymi interpretatio vera est, nã præter quàm quod parabola, vt ipse ait, confirmatur, Daniel palam exponit. Priùs siquidem ait: *Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari*: & posteà ita interpretatur: *Hæ quatuor bestiæ magnæ quatuor sunt regna, quæ ascendent de terra*. Ex cornibus autem quartæ bestiæ Danielis ortũ est cornu paruulum, quod significat Antichristum, de quo ait: *Aspiciebam, & ecce cornu illud faciebat bellum aduersus sanctos, & præualebat eis*. Non est igitur dubium bestiam, quam videt Iohannes ascendere de mari, de terra ascendere, siue de hoc sæculo pleno fluctibus amaris, & tumultibus, quod idcirco iure Mare vocatur. † Arbitror etiam propterea dici ascendere de mari, quòd subitò, & quasi ex improuiso apparebit eius potestas, & quòd maxima futura est, atque terribilis, & qualis antea nõ fuerit, sumpta à maximis, vastissimísque belluis similitudine, quæ subitò exire solent è mari, & prodigiosa forma, atque nouitate terrere, ac terræ nocere. Quod ex parte intelligi potest ex iis, quæ Plinius scribit de crocodilo, & hippopotamo libro 8. ca. 25. & de Indici maris belluis. lib. 9. cap. 3. Atque hoc etiam de bestiis Danielis similiter intelligendum est.

Matt. 13.

4

Vers. 1. *Habentem capita septem*. De his omnibus diximus satis cap. 12. nu. 11. & sequentibus, & iterum nonnulla in hoc capite dicemus. Hoc tamen est diligenter animaduertendum, quæ nunc de Antichristo dicuntur, dicta esse cap. 12. de Diabolo: *Et draco magnus rufus habens capita septem, & cornua decem, & in capitibus eius diademata septem*. Sed in Diabolum optimè illa conueniunt propter membrorum eius multiplicem varietatem: in Antichristum quomodò conuenire poterunt, qui vnum est ex eius membris? † Respondeò optimè 5

conue

conuenire, quoniam, vt ibidem diximus num. 12. illa omnia ad tempora Antichriſti maximè pertinent, & vt Antichriſtus membrũ diaboli eſt, ita omnes illi reges membra ſunt ipſius Antichriſti, & figuræ, & præcurſores, & ipſe propter exceſſum malitiæ, & iniquitatis caput eorum dicitur, atque ita vocatur à Gregorio lib. 15. Mor. cap. 28. De quo Habacuc 3: *Percuſſiſti caput de domo impij*: id eſt, diaboli, quod caput eſt Antichriſtus, vt ait Hieronymus in ſecũda expoſitione illius capitis. Hoc explicat elegãter S. Thom. 3. parte Quæſt. 8. Ar. 7. & 8. quomodo ſcilicet diabolus ſit caput omnium malorũ, & quomodo Antichriſtus membrum diabolicum ſit, caput etiam dicatur propter perfectionem malitiæ. Quod autem cap. 12. diademata non cornibus, ſed capitibus tribuuntur, hic autem dicuntur eſſe in cornibus, indicat tam in ſeptem capitibus, quam in decem cornibus reges magnos, potentéſque deſignari, vt ibi diximus, & plenius in hoc ipſo capite explanabimus.

6 *Et beſtia, quam vidi, ſimilis erat pardo.* † Daniel capite ſeptimo, Verſ. 2.
quatuor beſtias ſe vidiſſe dicit aſcendentes de mari, quarum prima ſimilis erat leænæ, ſecunda vrſo, tertia pardo, quarta fortior ceteris erat, & decem cornua habebat. Quæ omnes ad regna magna pertinent futura in terra ante regnum Antichriſti, ſed quarta ei proxima eſt, adeò vt de medio decem cornuum naſcatur cornu paruulum, quod eſt Antichriſtus. Cùm ergò Antichriſtus caput ſit malorum, omnéſque eius figuræ ſint, & præcurſores, vt iam diximus, atque omnium malitiam excellentiori quodam modo habeat: meritò ei tribuitur quod aliorum eſt. Et quoniam ipſe in ſe includit, & continet beſtiam quartam decem cornuum, aſſignatur illi nunc reliquarum trium ferocitas, & crudelitas, vt ſit ſimilis pardo, & pedes habeat vrſi, atque os leonis. Pardus dicitur qui maſculus eſt in pantheris, vt auctor eſt Plinius libro octauo, capite decimoſeptimo. Eſt autem pardus maculoſus, & velociſſimus, præcepſque fertur ad ſanguinem, vt ait Hieronymus in capite ſeptimo Danielis. Pardus.
7 † Rectè ergò Antichriſtus ſimilis pardo dicitur, maculoſus propter varietatem nationum, & hóminum, qui eum ſequentur, vt aiunt Tyconius homilia decima, & Primaſius, & Beda: velociſſimus, quia breuiſſimo tempore omnia ſibi regna ſubiiciet, & prætereà crudeliſſimus, & auidiſſimus ſanguinis.

Et pedes eius ſicut vrſi. De vrſo Plinius libro octauo, capite triceſimo tertio, ſcribit: *Nulli animalium in maleficio ſtultitia ſollertior, &c.* Verſ. 2.
Pedes prætereà vrſi fortiſſimi ſunt, quibus, & rectus incedit more hominis, & victa animalia conculcat. Ita Antichriſtus humanitatem ſimulabit, & quaſi homo ambulare videbitur, ſed vrſi tamẽ malitiam, & crudelitatem habebit, & omnes bonos pedibus conculcabit. Dan. 7: *Et reliqua pedibus ſuis conculcans.*

Et os eius ſicut os leonis. Cùm propter rugitum omnia animalia terrentem: tum propter crudelitatem, & cædes. Verſ. 2.

Vers. 2. *Et dedit illi draco virtutem suam.* Hoc est, quantam ipse habet virtutem, & potestatem ad nocendum, tantam dabit Antichristo. [Vt enim ait Irenæus libro quinto, capite vicesimo quinto, omnem suscipiet diaboli virtutem.] Vel apertiùs: Implebit illum omni malitia, & iniquitate, & per illum exercebit quantam maximam potestatem habere poterit ad malefaciendum, habebit autem eo tempore magnam permittente Deo. † Virtutem, id est, δύναμιν vocat ingenium, 8
astutiam, vires ad conterendum omnem aduersariorũ vim, & potentiam. Statim sequitur in Græco: καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, id est, *Et thronum eius*. Thronum eius, vt ipse scilicet pro dracone in eo sedeat, hoc est, vt ei pareant omnes, qui diabolum regem habent, ipse autem est rex super vniuersos filios superbiæ. Atque ita legunt Andreas, &
Iob. 41. Arethas, & Primasius, immò & Irenæus libro quinto, capite 28. Sed quamuis non legatur, *Et thronum eius*, satis intelligitur in eo, quod sequitur: *Et potestatem magnam*, videlicet ad fallacia miracula facienda, & ad dominandum vniuersis filiis superbiæ.

Vers. 3. *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem.* Multi putant Antichristum simulaturum se mortuum esse, & posteà resurrecturum, quasi imitari volentem mortem, & resurrectionem Domini. In his sunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, Anselmus, Ricardus, Thomas. Glossa etiam ait: *Simulabit se Antichristus mortuum, & per triduum latens post apparebit dicens se suscitatum, &c.* Prætereà dictum putant: *Quasi occisum in mortem*, quòd re vera Antichristus occisus non fuerit. † Hanc expositionem qui dicunt bestiam esse 9
Antichristum, quomodò rectè tueri possint, non video: non enim dicit bestiam fuisse occisam, sed vnum ex eius capitibus. Deinde cùm capite decimo septimo, ipse Apostolus dicat septem capita esse septem reges: & capite duodecimo, Et in capitibus eius diademata septem, necesse est in hoc capite regem aliquem intelligi ex iis, qui præcursores, & membra fuerunt Antichristi, [quod etiam Andreæ placuisse video.] Nam illam priorem sententiam profectò, si rectè attendamus, verba ipsa refellunt, non enim dicit Apostolus fuisse occisum, sed percussum grauissimè ad mortem, id est, vt moreretur, & ideò ait: *Quasi occisum*, quoniam parum à morte abfuit. Et quoniam non fuit occisum, ideò nec resurrexisse dicitur, sed tantum ait: *Et plaga mortis eius curata est*, id est, plaga illa, quæ verè lætalis erat. Et posteà ait: *Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij.* Vt ergò res obscurissima, quò ad eius fieri poterit, elucidetur, cogimur antequam institueramus exponere fusius. † *Septem capita quid sint.* 10

Septem capita quæ sint. Diximus capite duodecimo, numero vndecimo & sequentibus, ex decem vniuersi orbis regibus, qui designantur in decem cornibus, tres esse occidendos ab Antichristo, reliquos septem ei quoque sponte sua esse subiiciendos. Hos ego septem, qui ei subditi regnabunt & ipsi, existimo in septem capitibus significari. Quod ex

Daniele septimo, confirmari potest, vbi bestia illa magna, atque terribilis decem cornua habere dicitur, neque de capitibus quidquam dicit, quoniam re vera septem capita in illis decem cornibus continentur. Sed Ioannes, vt res fieret planior, decem cornua commemorat, quia priusquam veniat Antichristus, vniuersus orbis terræ decem regibus parebit: ac simul septem capita ponit, quoniam post eius aduentum, & victorias septem tantum relinquentur. Quare eleganter dixit in hoc capite: *Et super cornua eius decem diademata*, quoniam potentissimi reges erunt hi ante aduentum Antichristi, sed super capita non dicit fuisse diademata, quoniam & ipsi Antichristi serui erũt, tametsi reges appellentur. Pro diadematibus tamen habebunt nomina blasphemiæ, quia se contra Christi voluntatem regnare, & eius regnum euersuros esse prædicabunt.

11 † Atque hoc necessariò affirmandum esse ex eo confici videtur, quòd de superiorum ætatatum regibus Ioannes intelligi non potest, quandoquidem plagam huius capitis curatam esse dicit à bestia, id est, ab Antichristo, & ob eam causam plurimi fieri cœpit ab hominibus, ita enim ait: *Et plaga mortis eius curata est. Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, &c.* sicut olim Christo miracula faciente homines Deum laudabant, qui dedit illi hanc potestatem. Necesse est ergò vt de aliquo rege illius temporis intelligatur, qui faueret Antichristo, quandoquidem ab eo curatus est. Tunc autem nulli reges erunt præter ipsos septem, vnus ergò ex illis fuit. Ex quibus etiam intelligitur septem capita huius bestiæ, id est, Antichristi, non esse eadem, quæ tribuuntur bestiæ illi capite decimo septimo, id est, diabolo, quoniam licet illa quoque reges significent, vt ibi Apostolus docet, reges illi iam præcesserant magna ex parte, sicut ibi legimus: *Septem capita septẽ montes sunt super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, alius nondum venit, &c.* de quibus suo loco dicemus.

12 † Videtur ergò vnum de capitibus poni pro primo, vt capite sexto: *Et vidi quod aperuisset vnum de septem sigillis*, id est, primũ, vt ibi diximus. Primus ergò ex his siue dignitate, & opibus, siue qui prior se Antichristo dedit, percutietur letali plaga, vt apparet, quod fortè in bello cõtinget, quod geret Antichristus cũ illis tribus regibus Ægypti, & Africæ, & Æthiopię: & ab Antichristo virtute diaboli mirabiliter curabitur, ita vt quasi à morte suscitatus videatur. Quem sensum confirmare videntur sequentia.

Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Videntes homines terreni, & carnales insignes Antichristi victorias de tribus regibus, & mirabilem illam curationem, admirabuntur Antichristum, & omnes post eum ire incipient, id est, illi sese sponte tradent. Vers. 3.

Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ. Cùm Christus Vers. 4.
miracula faciebat, sicut iam ante diximus, omnes Deum laudabant quòd talem hominibus potestatem dedisset, vt Lucæ septimo: *Accepit autem omnes timor, & magnificabant Deum dicentes: Quia propheta magnus*

sonuit in nubibus, & quia visitauit Deus plebem suam. Ita hi videntes prodigia Antichristi adorabunt draconem, qui dedit potestatē bestiæ.

¶ Quæritur tamen, cur ita locutus fuerit Apostolus, id est, cur dixerit homines adoraturos esse draconem, cum minimè credendum sit Antichristum dicturum se habere à dracone, aut à diabolo potestatē, sed potiùs se esse filium Dei, & eius virtute illa facere? Expositores ita respondent, homines Antichristum esse adoraturos, sed quia ille potestatem à diabolo habebit, eum adorantes adorabunt diabolum. Ita Arethas ferè, & Primasius, & Ansbertus, & Haymo, & Ambrosius, & Anselmus. At si verba intueamur, omninò duas adorationes diuersas inueniemus: *Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam dicentes, &c.* Quare meliùs Beda exposuit, putabunt illi quidem se adorare Deum, non tamen Deum adorabunt, sed diabolum, qui illi potestatem dedit. Mihi, si coniecturis locus est, non apparet improbabile Antichristum insigne draconis, qualis hic depictus est, gestaturum aut in clypeo, aut in signis militaribus (quemadmodum Romani aquilas gestabant, & per singulas cohortes dracones, quos qui portabant, draconarij dicebātur, vt est apud Vegetium lib. 2. de Re militari, cap. 13.) quasi Deum intelligi velit in illo signo, à quo ipse missus sit, & potestatem acceperit. ¶ Neque enim mirum hoc aut nouum videbitur gentilibus, quoniam & Babylonij draconem, quasi Deum, adorabant, vt legimus Dan. 14. & Romani Æsculapium draconis forma acceperūt. Quare fortasse, & in aris draconis imaginem adorabunt: [nam & Iuppiter in multis Græciæ vrbibus serpentis forma colebatur.] 13 14

Vers. 4. *Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?* Duo habebit Antichristus, quibus homines terreat, & ad sui admirationem, atque ad adorationem rapiat, potestatem ad signa, & miracula, quæ vera credentur, & sæcularem potentiam, atque imperium maximum. Quorū alterum (vt rectè aiunt Ansbertus, & Haymo) posset fortasse contemni sine altero, at vtrumque coniunctum in errorem inducet, si fieri potest, etiam electos, vt est in Matth. 24. Hoc ergò nunc dicūt: *Quis similis bestiæ?* potestate miraculorum, & sanctitate. *Et quis poterit pugnare cum ea,* quæ tres reges potentissimos vicit, & cui cæteri septē sponte paruerunt? Quis poterit tantæ potentiæ resistere? Nec ipsi vocabunt eum bestiam, sed Ioannes, quia vt bestiam vidit, ita appellat: ipsi autem dicent, vt ait Beda, Quis similis Christo?

Vers. 5. *Et datum est ei os loquens magna.* ¶ Idem scriptum est Dan. 7: *Et ecce oculi, quasi oculi hominis, erant in cornu isto, & os loquens ingentia.* Et posteà: *Et de cornu illo, quod habebat oculos, & os loquens grandia.* Quid sit autem os loquens magna in eo intelligitur, quod paulò post ait: *Et sermones contra Excelsum loquetur, & sanctos Altissimi conteret, & putabit quod possit mutare tempora, & leges, &c.* Et hic apertissimè ostendit Apostolus: *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deū, blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos, qui in cœlo habitāt.* At vsu Scripturę loqui magna, nō so- 15

Loqui magna.

lùm

[illegible] est blasphemias in Deum, & cœlites iactare, sed etiã [illegible], & superbè loqui, siue de suis laudibus quis loquatur, siue inimicis comminetur, siue hostibus victor insultet. Quod etiã dicitur magnificare os, magnificare linguã, dilatare os, loqui sublimia, vt latè explicauimus in [illegible] prophetam, num. 66. & 67. vbi propheta ait: *Et [illegible] magnabis os tuum in die angustiæ.* Psal. 11: *Disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.* Psal. 37: *Et dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt.* Psal. 34: *Et dilatauerunt super me os suum, dixe-*
16 *runt: Euge, euge, viderunt oculi nostri.* † Ex his cernitur mendosè legi in eodem Psalmo in multis exemplaribus: *Induantur confusione, & reuerentia qui maligna loquuntur super me,* pro, *Qui magna loquuntur*, vt est in Græco, οἱ μεγαλοῤῥημονοῦντες, & in Hebræo, [illegible], id est, Magnificantes se, aut, vt vertit Hieronymus, Qui magnificãtur, hoc est, qui magnifica verba loquuntur contra me. His modis omnibus intelligendum est Antichristum magna esse locuturũ. Similiter etiã intelligere possumus loqui blasphemias, in Deum videlicet, & in beatos, & in sanctos in terris viuentes, nam blasphemare propriè nihil aliud est quàm male dicere, vt in Epist. Iudæ: *Non est ausus ei iudicium inferre blasphemiæ.* Tit. 3: *Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse.* 1. Cor. 4: *Blasphemamur, & obsecramus.* — Blasphemare.

Et data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Facere absolutè dicunt Hebræi pro eo, quod est quicquid velis facere, ita vt nemo impedire possit. Vt 1. Reg. 26: *Benedictus tu fili mi David. Et quidem faciens facies, & potens poteris.* Dan. 8: *Vltra [illegible], & prosperabitur, & faciet.* Quare vitiosè positum est in verbis Apostoli apud Arethum: *Et data est potestas ei faciendi prœlium*, cùm verus sensus sit: Regnabit, & quidquid volet faciet nemine impedire audente quadraginta duos menses, id est, per annorum trium, & dimidij spatium. — Vers. 5. Facere absolutè.

17 *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum.* † Prius sanctitatem simulabit, sed tandem aperiet os suum in blasphemias, id est, blasphemare Deum incipiet. Idem enim est, Aperire os, incipere loqui, vt Matt. 5: *Et aperiens os suum docebat eos*, &c. Hoc & Apostolus prædixit 2. Thess. 2: *Et reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus*, ita vt in templo Dei sedeat ostendens se tamquam sit Deus. — Vers. 6.

Et tabernaculum eius. Cœlum possemus intelligere, nisi statim diceret: Et eos, qui in cœlo habitant, si enim tabernaculum vocasset cœlum, [illegible] eos, qui in eo habitant. Restat vt templa intelligamus, quæ [illegible] ipse [illegible] omnia templa Deo dicata, & profanabit, ac sibi dicanda esse dicet, sicut dixit Paulus: Ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus. Rectè etiam dicemus, tabernaculum Dei vocari Ecclesiam, quæ est domus Dei viui, quam Antichristus blasphemabit. — Vers. 6.

Et vincere eos. Ita hoc intelligendũ est vt cap. 11. exposuimus illud: Vers. 7.

Faciet aduersum eos bellum, & vincet illos, & occidet eos. Occidet quidem eos, sed eorum constantiam non superabit.

Vers. 7. *Et data est illi potestas in omnem tribum.* † Vniuersi sub eius ditione 18
erunt, ipse super omnes regnabit, & quos volet, cruciare poterit.

Vers. 8. *Et adorauerunt eam omnes, qui inhabitant terram.* Docet innumerabilem eorum multitudinem, qui Antichristo adhærebunt, omnes scilicet inhabitantes terram, de quibus dicimus capite octauo, numero 19.

Vers. 8. *Quorum non sunt scripta nomina.* Ne quis putaret absolutè omnes, qui erant in terra, Antichristum fore secuturos, explicat quod dixit: *Quorum non sunt, &c.* id est, omnes illi, qui prædestinati non sunt, hi enim sunt qui scripti dicuntur in libro vitæ, vt latius exposuimus c. 3. n. 8. & sequentibus. Quo loco etiam ostendimus num. 10. Hyperbaton esse in his verbis: *Agni, qui occisus est, ab origine mundi*, atque ita esse intelligendum, ac si diceretur: Quorum nomina non sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est, idque apertè probari ex verbis cap. 17: *Et mirabuntur inhabitantes terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi.* [Ita etiam Andreas intellexit, qui ait: *Illos superabit, quorum nomina in libro vitæ scripta non sunt.*] De quo sic scribit Arethas: † *Per Hyperbaton hoc intelligendum* 19
est, vt sit sensus: Quorum non sunt scripta nomina ab origine mundi in libro vitæ Agni, qui occisus est. Siquidem quorum scripta sunt, ab origine mundi scripta sunt: ita enim oportet intelligere, non vt Scriptura habet, quia neque ab origine mundi facta est occisio Agni, &c. Tyconius etiam Hom. 10. hæc verba, *Ab origine mundi*, ad prædestinatos retulit, non ad Agnum: ita enim legit: *Quorum non est scriptum nomen in libro vitæ Agni, signati ab origine mundi.* Et ita exponit: *Quia in præscientia Dei Ecclesia ante præordinata est, atque signata.* Ita, vt diximus, intellexisse videtur Primasius, qui legit: *Quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni occisi, qui est ab origine mundi,* Et Beda, & Ambrosius eundem sensum approbãt. Neque hoc mirũ videri debet, solent enim crebrò Apostoli his Hyperbatis vti. De Iohanne iam hoc adnotauimus cap. 1. num. 39. Et in Euang. cap. 1: *Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti a patre, plenum gratiæ, & veritatis.* Quod ita intelligendum est: Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis plenum gratiæ, & veritatis, & vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à patre. † De Paulo idem adnotauit Irenæus 20
libr. 3. Contra Hæreses, cap. 7, vbi illud. 2. Corint. 4: *In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium*, Hyperbaton esse dicit, sensúmque esse. In quibus Deus excæcauit mentes infidelium huius sæculi, & qui aliter intelligunt, nescire legere Paulum. Et postea ait: *Quoniam autem Hyperbatis frequenter vtitur Apostolus propter velocitatem sermonum suorum, & propter impetum qui in ipso est, spiritus, ex multis quidem aliis est inuenire. Sed in ea, quæ est ad Galatas, sic ait: Quid ergo lex factorum? Posita est vsquequo veniat Semen, cui repromissum est, disposita per an-*

Hyperbaton frequẽs in Apostolis.

gelos in manu mediatoris. Ordinatio enim sic est: Quid ergo lex factorum? Di-
sposita per Angelos in manu mediatoris posita est vsque dum veniat Semen, cui Gal. 3.
21 *repromiserat: vt sit homo interrogans, & spiritus respondens.* † *Et iterum in*
secunda ad Thessalonicenses de Antichristo dicens ait: Et tunc reuelabitur ille
iniquus, quem Dominus Iesus Christus interficiet spiritu oris sui, & destruet præ- Cap. 2.
sentia aduentus sui, illum, cuius est aduentus secundum operationem Satanæ
in omni virtute, & signis, & portentis mendacij. Etenim in his ordinatio dicto-
rum sic est: Et tunc reuelabitur iniquus, cuius est aduentus secundùm operatio-
nem Satanæ in omni virtute, & signis, & portentis mendacij, quem Dominus
Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet præsentia aduentus sui, &c. [Scio
non deesse quibus hæc explanatio optimorum autorum consensu,
& consuetudine locutionis Apostolicæ confirmata minimè probe-
tur, quòd ita sensum spiritus inuerti dicant. Sed vnde probant inuer-
ti, aut vnde probare possunt? Ego ab illis potiùs inuerti puto, qui
dicunt Christum occisum esse ab origine mũdi, quia ab initio mun-
di figuris significata est eius mors. Primùm videant Iohannem dice-
re Ab origine mundi, pro eo quod est, Ab æterno, sicut ait cap. 17:
Quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi, vtroque
enim in loco est in Græco: ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Quare idem est A
constitutione mundi, & Ab origine mundi: nomina autem electo-
rum ab æterno scripta sunt in libro vitæ Agni. Eadem locutio est
apud Matth. cap. 25. vbi legimus: *Possidete paratum vobis regnum*
à constitutione mundi. Quod capite tertio, num. 10. latiùs explicaui-
mus. Deinde, etiam si ita vt ipsi volunt acciperetur Ab origine
mundi, quod falsum est: vnde docere poterunt factum dici quod
figuris significatum est? Si ideò dicitur Christus occisus ab origi-
ne mundi, cur non dicatur natus ab origine mundi, aut vinctus, aut
Cruci affixus? Cur non dicatur resurrexisse, ascẽdisse in cœlum, sedis-
se ad dexteram patris ab origine mundi, quandoquidem huius rei fi-
guræ ab initio præcesserunt? Quando vnquam dixit Scriptura Eccle-
siam ædificatam esse de latere Christi ab origine mundi, aut popu-
lum gentium vocatum esse ab origine mundi in locum Iudæorum?
Si hæc nusquam dixit quæ similia sunt, cur cogatur dicere Agnum
occisum esse ab origine mundi? Non ergo sensum Spiritus sancti in-
uertimus, sed verbis ipsius Spiritus sancti legitimè explicamus.]

Si quis habet aurem, audiat. Beda: *Quoties Scriptura hoc dictum interpo-* Vers. 9.
nit, intentum præ obscuritate rei quærit auditorem, &c. Possunt autem hæc
tam ad dicta referri, quàm ad dicenda, vt vidimus cap. 2. & 3. Sed hic
prædat vt referantur ad dicenda, vt Primasius, & Beda, & Ansber-
tus, & Haymo, & alij intelligunt.

22 *Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadit,* † In aliis codicibus Vers. 10.
legitur: in captiuitatem vadet, Ita legit Irenæus li. 5. c. 28: In captiui-
tatẽ ibit. & Primasius, & Ansbertus. In Græco est ἀπάγει, idest, vadit,
sensus est idem, tametsi apertius est, Vadet. Rectè autem interpre-
tantur Primasius, & Beda, & Ansbertus, & Ambrosius hæc dicta es-

se nequis magni pendendam esse putaret potestatem illam magnam Antichristi, ac si diceretur: Sinite Antichristum cum suis exultare, & persequi sanctos, citò pœnas suorum scelerum dabunt. Antichristus, qui capit iustos, & alligat, ipse quoque à Diabolo capietur, & alligabitur æternis vinculis. Et idem, qui gladio iustos occidit, gladio occidetur. Gladium hoc loco intelligi arbitror Diuinæ sententiæ seueritatem, qua ferientur impij, & quæ in gladio significata est capite 1: *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Et cap. 19: *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat gentes.* Hoc ergo nunc ad consolationem sanctorum de Antichristo, & eius comitibus dicit, sed quasi legem proponit vniuersis positam, quoniam re vera vniuersis posita est. Ex his veram intelligentiam accipimus verborum Domini Matth. 26: *Omnes enim, qui acceperint gladium, gladio peribunt:* Quasi diceret, Gladio peribunt non illo ferreo, sed alio multo grauiore, & nocentiore, nempe Diuinæ sententiæ seueritate.

Gladius.

Locus Matt. 26.

Vers. 10. *Hic est patientia, & fides sanctorum.* † Id est, Hic spectabitur, hic examinabitur patientia, & fides sanctorum: si æquo animo, & forti omnia patiantur credentes verum esse, quod Deus pollicetur, nempe Antichristum, & suos, qui potestate & superbia elati sanctos pro libito trucidant, citò tandem esse Diuinæ sententiæ vltione feriendos. Hortatur ergo sanctos vt Antichristo sæuiente ne deficiant, sed spe ruinæ eius in sua iustitia permaneant, & libenter mala perferant. 23

Vers. 11. *Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra.* Hanc bestiam armigerum Antichristi [(Græcè ὑπερασπιστὴν, vt adnotauit Andreas eius verba referens, idest, satellitem, propugnatorem, protectorem)] vocat Irenæus lib. 5. cap. 28. dicens: *Post deinde & de armigero eius, quem & Pseudo prophetam vocat, Loquebatur, inquit, quasi draco, & potestatem primæ bestiæ omnem faciebat in conspectu eius*, &c. Ex quo perspicitur prædicatorem aliquem magnum significari præcursorem Antichristi, qui eloquentia sua, & potentia ad prodigia facienda, & simulatione sanctitatis innumeram hominum multitudinem adducturus sit ad eundem Antichristum. Etenim sicut Christus præcursorem in primo aduentu habuit Iohannem, in secundo habiturus est Eliam: ita Antichristus hunc præcursorem habebit. † Et quamuis dubitet Ambrosius, vnus ne præcursor intelligi debeat, an plures, nonnullique plures putent: mihi vnus omnino videtur, non solùm quia ita intellexit Irenæus, & testem eum citans, ac sequens Andreas Cæsariensis, sed etiam quoniam Apostolus ita de eo semper loquitur vt de vno. Vt cap. 19: *Et apprehensa est bestia, & cum ea Pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso*, &c. Et continuò: *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis.* Vbi & cum articulo ponitur ὁ ψευδοπροφήτης. 24

Sed cur ascendere dicitur de terra? Tyconius Hom. 11. & Beda, aiunt idem hic significari in terra, quod prius significatum est in mari, cum dixit: *Et vidi de mari bestiam ascendentem.* At cur prius de mari ascen

ascendere dixit: nunc de terra? Cur non eodem modo idem dictum
est? Bestia illa prior de mari ascēdit, vt initio cap. diximus, quoniam
inusitata forma, & inusitato terrore subitò hominibus apparuit ad
nocendum, vt marinæ bestiæ solent. Hæc autem bestia secunda si-
milis illis apparebit, quæ videntur in terra, non magna videbitur,
neque terribili forma, sed agno similis, neque subitò cum potestate
erumpet, vt Antichristus, sed paulatim se in animos, & in beneuo-
25 lentiam hominum insinuabit. † Itaque vt terra, & mare nunc quasi
contraria censentur, ita ascensus secundæ bestiæ cōtrarius est ascen-
sui primæ. Prætereà ascendere de terra dicuntur, quæ ex paruis orta Ascendere de terra.
principiis multùm crescunt, (vt ostendimus Hos. 1. nu. 133. & 134.)
& latè se per terram effundunt. Vt Genes. 2: Sed & fons ascendebat
de terra irrigans vniuersam superficiem terræ. Hos. 1: *Et congregabun-
tur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum, & ascen-
dent de terra.* Rectè ergò de terra ascendit, qui initio solus videbitur,
& posteà incredibilem multitudinem hominū sequentem habebit.

Et habebat cornua duo similia Agni. Cornua in hac bestia non reges si- *Vers. 11.*
gnificant, vt in decem cornibus draconis, aut primæ bestiæ, neque
enim regia potestate, aut armis hæc bestia pugnabit: Sed tantum-
modo vires, & potentiam quamdam indicant, Metaphora ab anima-
libus cornutis sumpta, quæ cornibus in aduersarios pugnant. Duo
cornua, quibus hæc bestia nocebit, sunt sermones simplices, & man-
suetudinem, sanctitatémque redolentes, & potestas, qua res mirabi-
26 les, & prodigiosas efficiet. † Quę quia non violenta sunt, sed blanda,
& amabilia, & mansuetudine plena, similia agni cornibus dicuntur.
Cornua enim agni non sunt recta, & acuminata, sed recurua, & tene-
ra, & minime apta ad feriendum. In agno Arethas Christum signifi-
cari censet, quod cum sensu consentaneum est, neque prorsus im-
probo, sed agnum propriè accipi magis existimo pro animali, quo-
niam semper ἀρνίον cum Christum significat, Articulum habere so-
let, qui hoc loco positus non est. Hoc eodem argumēto, & Arethas Articulus cur addatur apud Grecos.
ipse vtitur in re simili, vt videbimus cap. 14. num. 3. Scio sine Articu-
lo poni Agnum cap. 5: *Et vidi, & ecce in medio throni, & quatuor anima-
lium, & in medio seniorum agnum stantem tanquam occisum, &c.* Verùm
ideò sine Articulo ponitur, quia indefinitè accipitur, ac si diceret:
Vidi quemdam agnum, cum nondum explicauit qui sit. Ita cap. 1.
dixit: *Et in medio septem candelabrorum aureorum similem filio hominis.*
Et capite 12: *Mulier amicta Sole.* Et posteà: *Et ecce draco magnus ru-
fus.* Et iterum: *Et peperit filium masculum.* Et cap. 13: *Et vidi de mari be-
27 stiam ascendentem.* † In his locis, & in aliis huiusmodi non additur Ar-
ticulus, quia res quædam indefinita significatur, vt quidam homo,
quidam draco, quædam bestia. Et tamen posteà de iisdem rebus lo-
quens Articulis vtitur, quia iam notæ, & definitæ sunt, vt Agnus
ille, scilicet, de quo dixi, draco ille, mulier illa, bestia illa. Ita nunc
cornua similia agni, id est, similia cornibus cuiusdam agni. [Itaque

quamuis fortasse interdum hoc, quod de Articulis dixi, apud Græcos non obseruetur, ego quod Apostolus noster multis in locis facit, & quod plurimùm fieri solet, ostendi.]

Vers. 11. *Et loquebatur sicut draco.* Nec hic in dracone diabolum accipio cũ Aretha, eadem ratione, id est, quia draco sine articulo ponitur. Loquebatur igitur sicut draco, quoniam licet agnus videretur externa illa, & simulata sanctitate, & mansuetudine, intus crudelitate, & veneno draco erat, atque ita suis verbis, quasi nocentissimo quodam veneno, animas hominum interficiebat. Itaque non cõparatur eius locutio locutioni draconis, neque enim draconis est loqui, sed ipse, dum loquitur, draconi comparatur, quia venenum infundit vt draco.

Vers. 12. *Et potestatem prioris bestiæ, &c.* Hoc est, Faciebat eadem falsa miracula, quæ Antichristus faciebat, [non enim nunc de dracone loquitur, quẽ priùs vidit, sed de priori harum bestiarum, quas commemorat in hoc capite: nec enim draconẽ bestiam vocauerat. Ita etiã Arethas interpretatus est,] idque in cõspectu eius, id est, ipso Antichristo cernente, & approbante, vt carus ipsi Antichristo, & intimus iudicetur, atq; vbique magni fiat, sicut & Christus laudauit Ioannem.
† Vel (quod potius existimo) *In conspectu eius*, significat ante ipsum 28
ambulans, ipsum proximè præcedens, vt videri possit, & viam illi parans. Sicut dictum videtur Psal. 49: *Ignis in conspectu eius exardescet*: Et Psal. 17: *Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando, & carbones ignis.* Psal. 67: *Deus cum egredereris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto.* Psal. 79: *Dux itineris fuisti in conspectu eius. Potestatem* autem dixit pro re, quæ cum potestate fit, more vsitato Hebræorum.

Vers. 12. *Et fecit terram, & habitantes in ea adorare bestiam primam.* Idem intelligit in terra, & in habitantibus in ea, id est, non omnes homines, sed terrenos, & habitatores terræ. [Ita mox ait: *Et seducit habitantes in terra.* Quod ita interpretatur Andreas: *Seducit* (inquit) *habentes in terra perpetuam cordis habitationem, habentes enim in cœlo conuersationem non seducit, &c.* Nunc autem terram etiam adoraturum Antichristum dicit] amplificationis causa, quasi dicat, Non solùm ipsi Antichristum adorabunt, sed omnia etiam, quæ possident, Antichristo subiicient, vt ipse vbique regnet. [Omnia seruient Antichristo, illi in terra sua templa ædificabunt, fructus terræ offerent, eius satellitibus alendis seruiet, ac fouendis, quidquid in ea erit exquisitum, & pretiosum ad eum afferẽt, efficiéntque vt terra eum adorare videatur.] At quid hoc præcursore opus fuit, aut quomodo ipse fecit terram adorare bestiam, cum ante ipsius prædicationem scriptum sit: *Et admirata est vniuersa terra post bestiam. Et adorauerunt draconem, qui dedit potestatem bestiæ: & adorauerunt bestiam, dicentes: Quis similis bestiæ? &c.* Possemus respondere illud per anticipationem esse dictum, & tunc
factum cum bestia secunda ascendit, & fecit signa illa. † Probabiliùs 29
tamen puto ante ascensum bestiæ secundæ homines non tam in adorationẽ Antichristi, quàm in magnam quamdam admirationem

esse exci

esse excitandos,& adoraturos quidem eum vniuersos, qui aderunt, sed subita adoratione,non quasi se illi perpetuò addicentes. At cum præcursor prodibit, & cum magna specie sanctitatis potestatē prodigiorum coniunget, animos eorum, qui priùs adorauerant, confirmabit,& plurimos deinde quocumque profectus erit, peruertet: mirabiliter enim augebitur auctoritas Antichristi,cum videant hominem, quem sanctissimum putabunt, eius laudes prædicare, & accepta ab eo virtute prodigia facere. Hoc autem, quod diximus, ex vtrisque verbis cognosci potest:priùs enim dixit: *Et admirata est vniuersa terra post bestiam,&c. Et adorauerunt bestiam dicentes: Quis similis bestiæ?& quis poterit pugnare cum ea?* Quibus admiratio magna, & subita,atq; admiratione extorta,potiùs quàm voluntaria,& firma adoratio indicatur. In secunda autem adoratione dicitur: *Et seducit habitantes in terram propter signa, quæ data sunt illi vt faceret.* Quæ verba deliberatam iam,& voluntariam adorationem,firmámq; declarant.

30 *Cuius curata est plaga mortis.* † Amplificabit enim Antichristi potentiam prædicans semper regem illum ab eo fuisse quasi resuscitatum. [Videri posset hoc de ipso Antichristo dici, nisi ex cap.12.cōstaret non de ipsa bestia, sed de vno ex eius capitibus dici. *Et vidi* (inquit) *vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est.* Quia ergò rex in capite indicatus membrum erat Antichristi, & caput vnum ex eius septem capitibus, plagam Antichristi curatá esse dicit,sicut plaga mea curatur,si brachiū meū curetur.] Vers. 12.

Vt etiam ignem faceret de cœlo descendere. Inter reliqua miracula hoc maximè prædicatur,quod de cœlo ignem descendere fecerit. Solēt enim homines illa signa præcipuè preferre, quæ de cœlo sunt, quoniam Diuina planè virtute fieri videntur,indéque iudicant eum qui facit, aut propter quem fiunt, Deo esse quàm gratissimum. Et ideò Pharisæi a Christo huiusmodi signum petebant:Matth.16: *Et accesserunt Pharisæi,& Sadducæi tentantes,& rogauerunt eum vt signum de cœlo ostenderet eis.* Quoniam igitur Elias, & Henoch, vt vidimus cap.11. ignem de cœlo deducent, ne quid minus præcursor Antichristi habere videatur, diabolus etiam efficiet vt ignis hominibus appareat de cœlo descendere. [Andreas Cæsariensis: *Omnia hæc per deceptionem faciet apostatæ Antichristi miles,vt Deus existimetur Antichristus testimonium de eo reddente talium prodigiorum effectore, & indubitabilem gloriam accipiat,ad imitationem Baptistæ,contēdit enim mendacium,vt homines decipiat, imitari veritatem. Nec mirum est in eorum oculis, qui decepti sunt, ignem videri è cœlo venientem,cùm ex historia Iob didicerimus eum descendisse, & iumenta ipsius consumpsisse per Diuinam permissionem, & Satanicam operationem.*] Vers. 13.

Et seducit habitantes in terra propter signa. Irenæus lib.5.cap.28.recitatis his verbis ait: *Hoc nequis eum Diuina virtute putet signa facere, sed magica operatione. Et non est mirandum si dæmoniis, & apostaticis spiritibus ministrantibus ei per eos faciat signa, in quibus seducant habitantes super terram,&c.* Vers. 14.

ram, &c. † Hoc ipsum docuit Apostolus. 2. Thess. 2. nempè non vera, sed 31
fallacia futura esse miracula Antichristi, & ministrorũ eius, ait enim: *Cuius est aduentus secundum operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigijs mendacibus, & in omni seductione iniquitatis, &c.* Etenim vera miracula, nisi diuina virtute fieri nequeunt. [De his etiam legimus in libro secundo Sybillinorum Oraculorum.

ὅταν τίνες ἀντὶ προφητῶν
ψευδαπάται πελάσωσιν ἐπὶ χθονὶ φημίζοντες
καὶ Βελιὰλ ἥξει, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις. Hoc est:
-------*Cùm quidam pro prophetis*
Deceptores appropinquauerint in terra loquentes.
Et Belial veniet, & signa multa faciet
Hominibus.--------

Et libro tertio.

Ἐκ δὲ Σεβαστηνῶν ἥξει Βελίαρ μετόπισθεν,
Καὶ στήσει ὀρέων ὕψος, στήσει δὲ θάλασσαν,
Ἠέλιον πυρόεντα, μέγαν, λαμπάν τε σελήνην,
Καὶ νεκύας στήσει, καὶ σήματα πολλὰ ποιήσει
Ἀνθρώποις, ἀλλ' οὐχὶ τελεσφόρα ἔσσετ' ἐν αὐτῷ
Ἀλλὰ πλανᾷ. Καὶ δὴ μέροπας πολλοὺς πλανήσει,
Πιστούς τ', ἐκλεκτούς τ' Ἑβραίους. ἀνόμους τε καὶ ἄλλους
Ἀνέρας, οἵτινες οὔπω θεοῦ λόγον εἰσήκουσαν.

Hoc est:

Ex Sebastenis veniet Beliar postea,
Et sistet montium altitudinem, sistétque mare.
Solem ardentem, magnum, Lunámque splendidam,
Et mortuos sistet, & signa multa faciet
Hominibus: sed non vera erunt in ipso,
Sed decipit. Et quidem multos homines decipiet
Fideles, electósque Hebræos, sine legéque viuentes, & alios
Homines, qui nondum Dei verbum audierunt.]

Sed cur dictum est: *Seducit*, cum videretur dicendũ, Seducet? Quidam legunt, Seduxit, vt Primasius, & Ansbertus, & Ambrosius, alij, Seducet, vt Haymo. Non dubito nostrum interpretem vertisse, *Seduxit*, sicut habetur in vetustioribus codicibus, & maximè in Complutensi. Nam quamuis in Græco sit, Seducit, id est, πλανᾷ, tamen omnia huiusmodi verba, quę apud Gręcos sunt pręsentis temporis, ipse in præteritum vertit, vt: *Potestatem prioris bestiæ omnem faciebat.* Et statim: *Et fecit terram, & habitantes in ea, &c. Et fecit signa magna, &c.* 32
Quare consequens erat vt similiter verteret, *Seduxit*. Hoc autem fecit, quoniam videbat plerumque Apostolum futura verbis pręteriti temporis efferre more prophetico, siue potiùs, vt ego arbitror, quoniam exemplaria nactus est emendatiora, quàm quæ nunc habemus.

habemus. Sed neque Græca lectio repudianda est, sæpe enim prophetæ de futuris loquũtur verbis præsentis temporis, vt res certa esse, & non tam prædici, quàm geri videatur: vt Malac. 3. *Ecce ego mitto angelum meum.* Et pro eo, quod dictum est Isai. 28: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem,* &c. Petrus. 1. Epi. cap. 2. dixit: *Ecce pono in Sion lapidem,* &c. Regula.

Vt faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij. Reuera persuadebit hominibus vt imaginem Antichristi faciant, eamque in templis adorent, dicet enim eum resuscitasse ferè regem illum, ideoque verè Deum esse. Sed quoniam rex, qui ferè credetur resuscitatus, membrum erit bestiæ prioris, & vnum ex eius capitibus, ipsa bestia dicitur habere plagam gladij, vt iam diximus. *Vers. 14.*

Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ. Non dabit spiritum, id est, animam, imagini Antichristi, sed videbitur dare, quoniam loquetur imago, sicut olim idola multa responsa reddebãt rogantibus Diabolo in iis occultè loquente. Andreas, & Arethas: *Hoc autem circa simulacra considerandum est, quod multa eorum & sudare, & loqui scripta sunt temporibus Græcorum, operatione Diabolica. Quod autem statuæ, vt dictum est, locutæ sint, ex historiis discere licet, cum scriptum sit per imposturas, & arbores, & aquas fuisse locutas per Apollonium, aliosque artifices,* & cætera. *Vers. 15.*

33 *Et faciat vt quicunque non adorauerint.* † Ita legendũ, vt habent Græci codices emendatiores, & Andreas, & Arethas, & est sensus: Et datum est illi vt faciat vt quicunque non adorauerint imaginem bestiæ occidantur. Iam simulata sanctitas in apertam exit crudelitatem. *Vers. 15.*

Habere Characterem in dextera manu sua. Characterem, siue, vt est in Græco, χάραγμα, vocat notam impressam: dicitur enim χάραγμα, siue χαρακτὴρ, forma expressa ex alio, aut forma rei cuiuspiam impressa. Vt igitur Christianis signum Crucis in frõtibus imprimitur, ita Antichristus per hunc suum præcursorem efficiet, vt omnes, qui sibi parent, palam signum impressum portent siue in fronte, siue in dextera, vt sicut circumcisione Iudæi à ceteris gentibus secernebantur, ita hoc signo Antichristiani distinguantur à Christianis. Sed quæritur quinam futurus sit character. Primùm, certum est nõ esse nomen Antichristi, neque literas, quibus numerus in nomine significatus conficitur, vt putauit Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, de quibus statim dicemus, ait enim: *Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ: aut numerum nominis eius.* Aliud ergo est character, aliud nomen, & numerus nominis, id est, literæ numerum *Vers. 16.* Character. Quisnã erit Character Antichristi.

34 indicantes. † Mihi probabile videtur characterem futurum, quo in sigillo suo vtetur Antichristus, & quem in anulo gestabit, & in supellectile sua. Solent enim reges proprium signum, seu proprium characterem habere, quo literas obsignent, vt cõtinuò regis esse agnoscantur, idque ferè in anulis gestant. Esther. 3: *Tulit ergo rex anulum,*

quo vtebatur, de manu sua, & dedit eum Haman, vt scilicet signari literas iuberet vt volebat: Et posteà: *Et literæ signatæ ipsius annulo missæ sunt per cursores regis ad vniuersas prouincias,* Dan. 6: *Allatusque est lapis vnus, & positus super os laci, quem obsignauit rex annulo suo, & annulo optimatum suorum, ne quid fieret cōtra Danielem.* Dicerem characterem esse formam draconis, quem Antichristus adorari iubebit, vt diximus nu. 13. Sed mouent me maximè verba cap. 14: *Et si quis acceperit characterem nominis eius,* ex quibus coniicio characterem non futurum nomen eius, sed notam aliquam, quæ occultè nomen illud indicet, quo ipse maximè gloriabitur. Ita igitur erit character nominis eius, vt cap. 14, scriptum est, quia illud indicabit: & non erit nomen eius, sicut scribitur in hoc capite, quia non constabit literis, quibus apertè nomen illud solet scribi. † Aliter quoque hæc conciliari queunt. Aliud est 35
nomen eius proprium, quod est à parētibus inditum, aliud, quo ipse insigniri volet, & dignitatem suam indicari. De priori nomine nunc dicitur: *Nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.* De posteriori dicitur c. 14: *Et si quis acceperit characterē nominis eius,* id est, notam aliquam nomen illud dignitatis indicantē. Quare mihi valde probabile videtur quod ex Primasio sumpsit Ansbertus, characterē futurū, in quo totū Christi nomen cōpendio includatur, quē ☧ ita signat, de quo ita certus est, vt à Deo se accepisse indicet his verbis: *Et ecce dum orans loquor, præsentiam tui adesse cognosco, qui etiam inuocantes te pia munera largiturus præoccupas dicens: Antequam me inuocauerint, dicam: Ecce adsum. Quæ ergo à te mihi eueniunt, perducam necesse est ad cognitionem lucis,* &c.

Et quoniā nullū nomen magis amabit Antichristus, nullúmq; sibi gloriosius putabit quàm nomen Christi, siue Messię, quo Iudęos decipiet, & multos etiam Christianorū, & Agarenorum, quorum maxima, & infinita pene turba est, character nominis eius notā habebit, in qua compendio sit hoc nomen Christus, aut Messias, sed potius Christus, quia familiarius omnibus nomē est, & notius, & celebrius. [Accedit quod Cōstantinus Deo, hominibusque carus imperator, qui, vt in arcu triumphali illi erecto Romæ nunc etiam legitur, liberator vrbis, & fundator quietis appellatus est, hanc eandem notam nominis Christi in labaro portabat, vt Onuphrius scribit in Fastis, nisi quod lineam transuersam secantem has duas literas. X. & P. non habebat. Eadem posteà in labaro portarunt Leo. V. & Michael Constantinus imperatores, eodē Onuphrio autore. Quare Antichristus, qui liberator orbis, & tyrannorum expulsor, & fundator quietis publicæ videri volet, libenter, vt videtur, hac eadem nota vtetur, & illam imprimi suis volet.] † Pingitur autem character in fronte, siue in 36
dextera, quoniam & partes sunt corporis principales, & oculis omnium expositæ. Frons etiam sedes est verecundiæ, in dextera fortitudo est. Qui ergo in fronte habent characterem, profitentur non pudendum sibi esse, sed gloriosum talem ducem sequi. Qui in dextera

tera habebunt, profitebuntur se milites esse Antichristi, & totis viribus pro eius gloria pugnaturos.

Et ne quis possit emere, aut vendere. Quoniam magno cum labore po- Vers. 17.
terunt omnes occidi, qui characterem habere nolent, præ multitudine, & ne nimium crudelis videatur: rẽ excogitabit latiùs multò patentem, ideoque multò nocentiorem, vt nemo quidquam emere, aut vendere possit, nisi fuerit charactere insignitus. Nam cum nemo viuere possit nisi emat, aut vendat, ita infinitã multitudinem ad sui adorationem coget. Ita hoc interpretantur Hippolytus martyr in Oratione de Consummatione mundi, & Arethas, & multi alij, & ita omninò interpretandum est. Simile quid in Christianos, licet minus sæuum, fecit Iulianus apostata, vt scribit Nicephorus lib. 10. capite 24.

37 *Aut numerum nominis eius.* † Idest, has tres literas χ. ξ. ϛ. quibus, vt, Vers. 17.
statim dicemus, numerus nominis signatur.

Hic sapientia est. Hic cernetur sapientia Christianorum, sapientes Vers. 18.
enim ex iis, quæ dicta sunt de charactere, & ex iis, quæ nunc dicentur de numero nominis, poterunt intelligere an sit ille Antichristus. Quod magis explicat verbis sequentibus.

Computet numerum bestiæ. Vt ex numero in literis nominis incluso Vers. 18.
intelligat sit ne ille Antichristus.

Numerus enim hominis est. Arethas ita exponit: Nomẽ eius est nu- Vers. 18.
merus hominis, id est, familiare est eius nomen, & non insuetũ, nec occultatum, ac duplicem habens intellectum, sed cõsuetus calculus, & inter homines cognitus. Mihi hoc potiùs dicere videtur. Qui habet intellectum computet benè, numerus enim proprius hominis est, & intellectum habentis, ac ratiocinantis est numerare.

38 *Et numerus eius sexcenti sexaginta sex.* † Irenæus martyr Christi Vers. 18.
multa de his scripsit lib. 5. cap. 30. vbi ait: *Hunc autem numerum nominis ostendit, ut caueamus illum venientem, scientes quis est. Nomen autem tacuit, quoniam dignum non est præconari à Spiritu sancto.* Et cap. 29: *Congruenter autem & nomen eius habebit numerum sexcentos sexaginta sex, recapitulans in semetipso omnem, quæ fuit ante diluuium, malitiæ commistionem, quæ facta est angelica apostasia. Noe enim fuit annorum sexcentorum, & diluuium aduenit terræ,* &c. Deinde ait, recapitulari etiam in hoc numero omnem idololatriam, quæ fuit à diluuio, & prophetarum interfectionem, & succensionẽ iustorum, qui idololatriæ restiterunt. Nam statua illa erecta à Nabuchodonosor Dan. 3. sexaginta cubitos habebat altitudinis, & sex latitudinis: qui numeri coniuncti cum numero annorum Noe efficiunt. 666. In hac statua omnis idololatria significata est, sed maximè illa Antichristi, qui solus ab vniuersis volet adorari. Et tres pueri missi in caminum ignis, quia eam adorare noluerunt, designant iustorum interfectionem, & cruciatus, quia adorare nolent Antichri-

Ratio numeri nominis Antichristi.

39 stum. † Affirmat etiam multa nomina inueniri apud Græcos,

Nomina habētia numerum nominis Antichristi.

Teitan.

quæ hoc numero constent, vt Euan, Lateinos, quod valde verissimile sibi videri dicit, quoniam verissimum, inquit, regnum hoc habet vocabulum, Latini enim sunt qui nunc regnant. Sed omnium probabilissimum putat Τειτάν, scriptum per ει, quoniā nullus rex ita vocatus est, & apud ethnicos Diuinū putatur hoc nomen, & idolis datur, & sol ita vocatur ab his, qui nunc tenent, id est, à Romanis. Et ostentationem habet vltionis, & vindictam inferentis, quod rectè conuenit Antichristo, qui simulabit se malè tractatos vindicare, & in libertatem asserere eos, qui quasi seruitute tenebantur. Hoc dicit quoniam Τίομαι idem est quod Vlciscor, vnde deductum videri potest Titan. Postremò dicit, etiam si hoc nomen aptissimum videatur, & regale, & tyrannicum, non tamen ideò nomen Antichristi inuentum esse, quoniam alia esse possunt, quæ eumdem numerum habeant. Primasius alia nomina addit, quorum primum est Α'ντεμος, quod significare dicit, Honori cōtrarius, sed id vt significaret, scribendum erat Α'ντιμος, quod numero non conuenit, aut potius Α'ντίτιμος. Alterum est Α'ρνοῦμε, quod martyri Hippolyto, & multis placuit, & significat Nego, nisi quod vt hoc significaret, scribendum erat, Α'ρνοῦμαι. † Ansbertus aliud nomen Gothicum affert, Γενσηρίκος, quod significare dicit idem quod Gentium seductor. Alia proferunt Andreas, & Arethas, vt Λάμπετις, quod ab splendore dicitur, ὁ νικήτης, id est, Victor, κακὸς ὁδηγὸς malus dux, ἀληθὴς βλαβερὸς, id est, Verè nocens, πάλαι βάσκανος, id est, Iam olim inuidens, ἀμνὸς ἄδικος, id est, Agnus nocens, [Addit etiam Andreas, Βενέδικτος, quod est, inquit, εὐλογημένος, id est Benedictus,] & multa alia huiusmodi fingi, aut inueniri poterunt. Quomodo autem in his ratio subducatur, norunt qui linguæ Græcæ, non sunt imperiti, numerant enim Græci per literas, A, vnum, B, duo, atque ita deinceps vsque ad, I, quæ litera decem valet, quoniam licet nona sit in Alphabeto, interponitur hæc nota, ϛ, quæ valet sex. Literæ, quæ sequuntur Iota, efficiunt denarios vsque ad, ϙ, Sed nonaginta ita notantur, ϟ. Inde incipiunt centenarij, quos efficiunt literæ sequentes vsque ad finem Alphabeti. Sed cum ω, valeat. 800: nongenti ita notantur ϡ, aut ϡ. Deinde millenarij incipiunt ab α cum linea deorsum tendente, ita, ͵α, &c. Ex his videmus hæc nomina eumdem numerum habere, eūque tribus literis Græcis signari Χ. ξ. ϛ. Hebræi etiam per literas numerant, sed quoniam Euangelista Græcè scribebat, nec id Iudæis, sed conuersis ex gentibus, id, quod omnes sentiunt, verissimum videtur, Græcis notis computari debere nomen Antichristi. 40

Numeratio Græcorum.

† At nomen Græcum futurū esse, vt multi ex scriptoribus volunt, non est necessarium, cum ipse natione Græcus futurus non sit, & sit probabile eum ex tribu sua Dan, aut certè ex Iudæorum nominibus aliquod accepturum, vt fieri solet. Sed Græcum esse posse non nego, immò probabilius arbitror, nam si Hebraicum, sit aut al- 41

terius

terius linguæ, literas habere potest quibus Græci careant, nec poterit Græcè numerari. Satis igitur constat ex dictis non posse certum nomen haberi, cum tot in omnibus linguis inueniri possint. Quorsum igitur Apostolus nos numerare iubet, & numerum nominis docet? Vt cum de aliquo dubitari cœptum erit, numerum nominis computemus, etsi numerus non conueniat, certum sit illum non esse Antichristum. Et quamuis nunc nomen nesciamus, vbi ille venerit, numerus inuenietur in nomine, quod cum aliis, quæ de eo dicta sunt, conferentes facilè intelligetur eum esse Antichristum.

Argumentum Cap. XIIII.

Videt in cœlo Agnum stantem, & centum quadraginta quatuor millia virginum sequentium eum semper, & canticum nouum canentium. Deinde tres angelos loquentes audit, quorum primus hortatur homines ad pietatem vicinitate iudicij, alter Babyloni ruinam prædicit, tertius multa comminatur adorantibus bestiam, & imaginem eius, aut eius characterem suscipienti. Audit etiam vocem de cœlo beatos prædicantem eos, qui in Domino moriuntur. Mirabili posteà visione docetur, & finem mundi instare, & magna impios manere supplicia.

CAPVT XIIII.

1 *ET vidi, & ecce Agnus stabat super montem Sion, &*
cum eo centum quadraginta quatuor millia habentes
nomen eius, & nomen Patris eius scriptum in fronti-
2 *bus suis. Et audiui vocem de cœlo, tanquam vocem*
aquarum multarum, & tamquam vocem tonitrui magni: & vo-
cem quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in citharis
3 *suis. Et cantabant quasi canticum nouum ante sedem, & ante qua-*
tuor animalia, & seniores, & nemo poterat dicere canticum, nisi
illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra.
4 *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati. Virgines enim*
5 *sunt. Hi sequuntur Agnum quocumque ierit. Hi empti sunt ex*
hominibus primitiæ Deo, & Agno: & in ore eorum non est inuen-
6 *tum mendacium, sine macula enim sunt ante thronum Dei. Et*
vidi alterum angelum volantem per medium cœli habētem Euan-
gelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram, &
super omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum: di-
7 *cens magna voce, Timete Dominum, & date illi honorem, quia*
venit hora iudicij eius: & adorate eum qui fecit cœlum, & ter-

ram, mare, & omnia quæ in eis sunt, & fontes aquarum. Et 8
alius angelus secutus est, dicens: Cecidit cecidit Babylon illa ma-
gna: quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.
Et tertius angelus secutus est illos, dicens voce magna: Si quis 9
adorauerit bestiam, & imaginem eius, & acceperit characterem
in fronte sua, aut in manu sua: & hic bibet de vino iræ Dei, quod 10
mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure
in conspectu angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni. Et 11
fumus tormentorum eorum ascendet in sæcula sæculorum: nec ha-
bent requiem die ac nocte, qui adorauerunt bestiã, & imaginẽ eius,
& si quis acceperit characterem nominis eius. Hic patientia san- 12
ctorum est, qui custodiunt mandata Dei, & fidem Iesu. Et audi- 13
ui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Do-
mino moriuntur. A modò iam dicit Spiritus, vt requiescant à labo-
ribus suis, opera enim illorum sequuntur illos.
Et vidi, & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem 14
similem Filio hominis, habentem in capite suo coronam auream,
& in manu sua falcem acutam. Et alius angelus exiuit de tem- 15
plo, clamans voce magna ad sedentem super nubem: Mitte fal-
cem tuam, & mete, quia venit hora vt metatur, quoniam aruit
messis terræ. Et misit qui sedebat super nubem, falcem suam in 16
terram: & demessa est terra. Et alius angelus exiuit de templo 17
quod est in cælo, habens & ipse falcem acutam. Et alius angelus 18
exiuit de altari qui habebat potestatem supra ignem: & clama-
uit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens: Mitte
falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam
maturæ sunt vuæ eius. Et misit angelus falcem suam acutam in 19
terram, & vindemiauit vineam terræ, & misit in lacum iræ Dei
magnum: & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis 20
de lacu vsque ad frænos equorum per stadia mille sexcenta.

Vers. 1. E*T vidi, & ecce Agnus stabat supra montem Sion.* Consentiunt ferè commentarij, & ita est, quæ in hoc capite dicuntur, ad consolationem iustorum scripta esse, vt quoniam Antichristi insidias, & crudelitatem viderunt, nunc præmia viriliter certantium audiant. At quomodo hoc fiat difficillimum est explicare. Agnus inquit, stabat *supra montem Sion*, quem iam ex præcedentibus nouimus esse Christum, & Ioanni quasi agnus ostenditur, qui pro pec-

cato

catoribus oblatus est, & glorificatio sanctorum præmium sanguinis
illius est: Qui, vt Agnum, semetipsum obtulit pro hominibus, num-
quam eorum obliuiscitur, sed certantes de cœlo adiuuat, & post cer-
tamina coronat, & cum illis libenter versatur. Stat Agnus, quia licet
occisus sit, resurrexit morte deuicta; vt discant omnes, qui pro eo
patiuntur, gloriosam expectare resurrectionem. Mons verò *Sion*, in
quo erat Ierusalem, & templum, interdum Ecclesiam significat, vt
Psalmo secundo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem
sanctum eius.* Interdum verò cœlum, sedémque beatorum, vt hoc in
loco, quoniam tam mons ipse, quàm Ierusalem, & templum figura
sunt, & Ecclesiæ, & beatitudinis, vt Psalmo octuagesimo tertio:
Ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion. Denique
paulò post ait: *Et audiui vocem de cœlo, tamquam vocem aquarum
multarum.*

2 *Et cum illo centum quadraginta quatuor millia.* † Magna est, & diffi- Vers. 1.
cilis quæstio, qui sint hi, & quorsum nunc de virginibus mentio
fiat? Hieronymus libro primo Aduersus Iouinianum, versus finem,
ita hoc interpretatur. *De singulis tribubus excepta tribu Dan, pro qua
reponitur tribus Leui, duodena millia virginum signatorum creditura dicun-
tur, qui cum mulieribus non sunt coinquinati. Ac ne putaremus de ijs
dici, qui scorta non norunt, statim intulit: Virgines enim sunt, &c.* Ma-
nifestè itaque Hieronymus illos, quos capite septimo credituros
esse diximus in fine sæculi ex duodecim tribubus Israël, hoc loco
commemorari intelligit. Et quidem numerus conuenit, sed diffi-
cillimum est, neque probari posse videtur, Iudæos omnes, qui in
fine sæculi conuertentur, virgines futuros esse, ita vt nullus eorum
vxorem duxerit, cùm rara semper fuerit apud Hebræos virginitas.
Nec vllus, opinor, affirmare audebit nullum ex coniugibus tunc
esse conuertendum. Tunc etiam quæreremus, cur de Iudæorum
virginibus mentio facta sit, ac non etiam eorum, qui ex gentibus
3 conuersi virginitatem coluerunt? † Arethas etiam alia ratione sen-
tentiam hanc refutat, suámque exponit, quæ certè videtur proba-
bilior. *Numerus* (inquit) *horum millium, non illorum est, de quibus præ-
dictum est quod ex vnaquaque tribu crediderunt in Christum: nam si id fuis-
set, cum Articulo protulisset, dicens: Illorum quadraginta quatuor millium.
Quoniam autem sine Articulo protulit, reliquum est vt intelligatur hoc dixis-
se, qui ex gentibus crediderunt, dum gratia Diuini seminis, quæ in vnoquoque
fuit Apostolorum, duodecies operata sit in mille cuplo fructum perfectum fidei
eorum, qui salui fiunt: quibus attestatur quod virginitatem præstiterint, quæ
apud Hebræos rara fuit, &c.* Itaque virgines propriè accipit, vt & Hie-
ronymus, sed eos esse dicit, qui ex gentibus crediderunt per vni-
uersum orbem. At non minùs hoc difficile videtur, ex tot nationi-
bus, & tot sæculis tantum centum quadraginta quatuor millia vir-
ginum memorari, cum vel vna die vndecim millia virginum cele-
4 bret Ecclesia, quæ martyrium cum virginitate copularunt. † Beda,

 & multi

& multi alij has angustias facilè sibi videntur effugere, affirmantes numerum finitum pro infinito accipi. At vnde id probare possunt? Non est enim ex numeris, qui ita accipi solent, quales sunt Ternarius, Senarius, Septenarius, Duodenarius? Tot numeros coniunctos, centum quadraginta quatuor millia, pro infinitis poni non est probabile, alioqui nullum numerum certum habere possemus in Scriptura, omnes pro indefinitis vsurpari, qui vellet, diceret. Aliud est dicere Millia millium, aut Mille, aut Millia, aliud tam definite tot numeros signari. Quare hoc potiùs dicendum arbitror, virgines numerari, qui illis extremis temporibus florebunt, tam ex gentibus, quàm ex Iudæis, qui conuertentur. Nam si ex gentibus tantùm esse diceremus cum Aretha, continuò quæri posset, cur non etiā ex Iudæis? Etenim, sicut ante dicebamus, neminem ausurum esse affirmare nullum ex iis, qui coniuges apud Hebræos erunt, crediturum: ita nec erit quispiam, qui dicere audeat solos coniuges ad Ecclesiam esse venturos, nullúmque ex eorum pueris, & puellis esse baptizandum. Post baptismum autem tam breui tempore multos ex iis virginitatem conseruare non est difficile. † Rursus eodem tempore grassante vbique libidinum licentia centum quadraginta quatuor millia virginum vtriusque sexus (ita enim intelligēdum est) inueniri, satis optabile est, nec paruus numerus hic censeri debet. Sed quorsum commemoratio virginum ad id quod nunc Ioannes agebat? Hoc enim secundo loco quærebamus, martyres potiùs videbantur commemorandi, qui fortiter pro pietate occubuissent. Respondeo nec martyres esse præteritos, vt in hoc ipso capite videbimus, sed virgines priùs fuerunt recensendi, quoniam non solum cruciatus, & capitis pericula contempserunt, sed etiam integritatem mentis, & corporis accuratè seruauerunt: quod cùm sit omni tempore magnū, illo, quo regnabit Antichristus, multò erit maius, atque illustrius propter magnitudinem tentationum, & licentiam libidinum vbique regnantium, præsertim cum illis magnos viros, & sanctitate celebres turpiter cedentes visuri sint, & hoc vnum futurum sit ex maximis, & potentissimis telis Antichristi. † Rectè ergò victores libidinum, qui in tot periculis, & difficultatibus non castitatem modò, sed etiam virginitatem seruauerunt, magno in honore nunc ostenduntur apud Agnum in cœlo, vt qui eo tempore certabunt, hac visione, atque hoc honore confirmentur ad resistendum diabolo, & ad pugnandum cum potentissima cupiditate.

Vers. 1. *Habentes nomen eius, & nomen Patris eius.* In fronte habent, quia non erubuerunt testimonium Domini nostri Iesu Christi, neque Patris eius: frons enim sedes est verecundiæ. Quid autem sit nomen habere scriptum, intelligitur ex verbis cap. 3: *Et scribam super eum nomen Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo, & nomen meum nouum.* Quę ibi exposuimus num. 31. & sequentibus. Et hic genus commutauit, vt facere solere adnotauimus, capite 11. num. 16.

dicendum

dicendum erat: Et cum eo centum quadraginta quatuor millia ha-
bentia nomen eius, ita tamen vertit, quoniam in Græco erat, χιλιά-
21 δες ἔχουσαι. Quamuis fieri poterit vt hic iuxta consuetudinem suam
locutus subaudiri voluerit, *Viri*, solet enim dicere, Duo millia viri,
vt ca. 7: *Centum quadraginta quatuor millia signati ex omni tribu filiorum*
Israel, & quæ sequuntur.

Tanquam vocem aquarum multarum, id est, Magnæ cuiusdam multi- *Vers. 2.*
tudinis, vt exposuimus cap. 1. num. 73.

Et tanquam vocem tonitrui magni. Vocem tonitrui dici magnam, & *Vers.*
terribilem exposuimus ca. 6. nu. 6. Sed quomodò nunc terribilis in-
telligitur, cum dicat continuò: *Et vocem, quam audiui, sicut citharœdo-*
7 *rum citharizantium in citharis suis?* Possumus intelligere vocem to-
nitrui dici, quoniam magna est, atque cœlestis, & ex altitudine ange-
licæ vitæ, quam imitati sunt virgines, profecta. Sed rectiùs fortasse
quoniam hæc vox, quæ virginum concẽtus est, terrebit maximè se-
ctatores Antichristi omni libidinũ turpitudine coinquinatos. Non
quòd ipsi eã audituri sint, sed quòd hac prophetia, quàm scribit Io-
hannes, cum prædicabitur, omnes impuri terrebuntur, sicut & nunc
multi terrentur.

Et vocem, quam audiui, sicut citharœdorum citharizantium in citharis *Vers. 2.*
suis. Eadem vox, quæ impiis erit terribilis, sanctis erit valde suauis
(sicut & hodie est) cum præmia sublimia virginitatis enũtiabuntur.
Vox igitur est citharœdorum, quoniam & eos, qui canunt, & qui au-
diunt, suauitate implet, & magnæ lætitiæ testis est. Beda: *Cum cithà-*
ristæ Dei omnes sancti sint, qui carnem suam crucifigentes cum vitiis, & con-
cupiscentiis laudant eum in psalterio, & cithara: quanto amplius illi, qui an-
gelicæ priuilegio castitatis totos se Domino faciunt holocaustum, singulariter
abnegantes semetipsos, & tollentes crucem suam sequuntur Agnum quocum-
que vadit?

8 *Et cantabant quasi canticum nouum.* Non dixit: Nouum, sed *Quasi* *Vers.*
nouum, quale videlicet Iohannes cantari nõ audierat, licet prius vo-
ces cœlestes audisset. Cãticum hoc erat gratiarum actio plena sua-
uitatis, & exultationis, quam Deo reddebant pro magno illo, & ra-
ro dono integritatis corporis, & animæ, præsertim in tãtis tentatio-
nibus, & in tõtis periculis violandi. Gregorius in 3. parte Pasto. Ad-
monitione 29: *Singulariter quippe canticum Agno cantare est cum eo in*
perpetuum pro incorruptione carnis, deitibus etiam de incorruptione carnis gaudere.

Et nemo poterat dicere canticum. In Græco est μαθεῖν, ex quo cernitur *Vers.*
legendum esse Discere, sed paulatim in vna litera erratum est, quod
facile fuit in tãta verborum similitudine, præsertim cũ aptius etiam
sententiæ videretur, Dicere canticum, quã Discere. Atque adeò er-
ror increbruit, vt non solùm in codicibus, verùm etiam in exposito-
ribus, & in patribus semper legamus *Dicere*, vt apud Hieronymum
lib. 1. contra Iouinianum, & apud Augustinum in libro de Sancta
virginitate, cap. 27. & 29. & apud Gregorium in Admonitione ci-

tata,& lib.5.cap.3. expositionis in lib. 1. Regum. Et Hieronymus
quidem nihil habet vnde scire possimus, *Dicere*, ne legerit, an *Discere*,
sed Gregorius,& Augustinus haud obscurè indicant se legisse, *Dice-
re*.† Nihilominus tamen legendum censeo, *Discere*, quemadmodum 9
etiam legitur in codice Complutẽsi, quoniam in Latinis verbis Dis-
cere,& Dicere, magna similitudo est, quæ nulla est inter Græca, *μα-
θεῖν*, & *λέγειν*: atque ideo non in Græcis hoc loco error est, sed in La-
tinis: quamuis ad sensum non multum referat: canticum enim ideo
discitur vt dicatur. Est itaque sensus: Ceteri beati nesciebant ita ca-
nere, ignorabant illud harmoniæ genus, quia virginitatem non ser-
uauerant. At non dicit: Non discebant, sed, *Non poterant discere*, quo
significari videtur illos dare operam vt discant, sed non posse asse-
qui quod conantur. In quo non conatus aliquis intelligendus est,
quo frustrentur, quasi velint discere,& non possint: sed hoc tantùm
indicatur, sanctos videntes Christi puritatẽ, & quàm grata ei sit vir-
ginitas gauisuros fuisse si sibi quoque virginitas contigisset, quo
Christo in ea re & similiores essent,& gratiores. Sed neque illis, qui
habent, inuident, neque ipsi quòd non habuerint, dolent. † Ansber- 10
tus,& Ambrosius laborant Apostolis defendendis, quòd, cùm qui-
dam eorum vxores habuerint, absurdum videatur eos hoc canticum
discere non posse. Verum facilè hoc soluitur, si res paulò accuratiùs
consideretur. Non de Apostolis nunc loquitur, neque de sanctis
priorum sæculorum, in quibus plurimi sunt vtriusque sexus virgi-
nes, qui canticum idem canunt: sed de virginibus extremi temporis,
quos propterea solos canẽtes audit, vt hoc cantu & ipsi, dum in hac
vita erunt,& alij alacriores sint ad virginitatem seruandam. Quare
cum dicit: *Nemo poterat discere canticum*. De ceteris eiusdem tempo-
ris electis sermo est. Et tamen Apostoli, ij, qui virgines non fuerint,
non poterunt canere hoc cãticum virginum. Sed quid mirum? Quid
hoc aliud est, quàm si diceremus, qui virgines non sunt, non agere
Deo gratias quòd virgines fuerint? Sed agent tamẽ quòd alia multo
maiora,& illustriora acceperint. Quid vetat, quod simpliciter, &
multis ex partibus maius est, ex aliqua minus esse? Nùm ideo minus
censetur? Beatissima virgo vitam martyrio non finiuit, sed nemo
ex martyribus cum ea comparabitur.

Vers. 3. *Qui empti sunt de terra*. Omnes electi empti sunt sanguine Christi,
vt sint peculiũ Dei, sed virgines peculiari quodam modo empti sunt, 11
vt Deum in corpore,& in anima haberent, & tamquam primi fru-
ctus, qui gratiores esse solent, Deo offerrentur. Atque hoc est, quod
paulò post ait hæc ipsa verba exponens: *Hi empti sunt ex hominibus
primitiæ Deo,& Agno*, idest, hos sibi dari voluit Christus,& pretio sui
sanguinis emptos sibi selegit, vt se corporis, & animæ puritate imi-
tarentur: primitiæ enim sunt de primis, & præstantioribus fructi-
bus, atque ideò gratiores sunt.

Vers. 4. *Qui cum mulieribus non sunt coinquinati*. De omnibus mulieribus lo-
quitur,

quitur, etiam coniugibus suis, vt docet Hieronymus lib. 1. Aduersus Iouinianum, ex verbis sequentibus: *Virgines enim sunt.* Etenim quamuis in vsu matrimonij peccatum non fit, tamen caro ipsa concupiscentia illa, & seminis effusione quodam modo inquinatur. Hieronymus ibidem aliam huius rei causam reddit dicens: *Ex quo ostendit omnes, qui virgines non permanserunt, ad comparationem purissimæ, & angelicæ castitatis, & ipsius Domini nostri Iesu Christi, esse polutos.*

His sequuntur Agnum quocumque ierit. † Difficilius est quod nunc di- Vers. 4.
12 citur, nam si aliquid dicatur, quod proprium virginum non sit, sed
illis commune cum beatis reliquis, parum dici videtur. Dici autem aliquid proprium non apparet, neque enim sine iniuria beatitudinis aliorum dici posse videtur, solos virgines sequi *Agnum quocumque ierit*: Quò enim ibit Agnus, quò eum omnes beati, qui volent, non sequantur? Certè Ecclesia canit: *O quam gloriosum est regnum, in quo cum Christo gaudent omnes sancti. Amicti stolis albis sequuntur Agnum quocunque ierit.* Parte alia proprium esse hoc virginum & Iohannes videtur indicare, & Ecclesia eodem modo intelligere, cum in hymno virginum canit.

Quocumque pergis virgines
Sequuntur, atque laudibus
Post te canentes cursitant,
Hymnósque dulces personant.

Idem sentire videntur Augustinus, & omnes expositores. Deinde hoc etiam quærendum est, an ita hæc sint intelligenda vt sonant, Christum per cœlum discurrere nunc huc, nūc illuc, & post eum ire virgines. Augustinus in libro de Sancta virginitate, cap. 27. & 28. & 29. hæc interpretatur, cuius verba referunt, & laudant Primasius, & Beda, & Ausbertus, nec aliter locum exponendum esse censent.

Virgines quo modò Agnum sequantur.

13 † Cap. 27. quærit: *Quò putamus eum ire in quo saltus, & prata, quo nemo eum sequi vel audeat, vel valeat, nisi virgines?* Deinde respondet, prata hæc esse gaudia beatorum, virginésque sequi Agnum in gaudia à ceterorū omniū gaudiorū sorte distincta, propria virginū Christi, *Nā sunt* (inquit) *aliis alia, sed nullis talia.* Et posteà ait: *Quid est eum sequi, nisi imitari? Hunc in eo quisque sequitur, in quo imitatur.* Ceteri igitur beati sequuntur Agnū, sed non quocunque ierit, quia in gaudia virginitatis non sequuntur. Virgines autem in omnibus eū imitantur, & ideo quocunque ierit sequuntur. Inter opera sancti patris Hieronymi libellus quidam est, qui inscribitur, Virginitatis laus, in quo hæc verba legimus: *De his & beatus Iohannes Apostolus loquitur, quod Sequuntur Agnum quocunque ierit. Quod ita intelligendum puto, nullum eis locum in cœlesti aula claudendum, & cuncta eis Diuinarum man-*
14 *sionum habitacula reseranda*, &c. † Verum his res nondum satis explicatur, quandoquidem facilè his autoribus obiicere possumus, si ita intelligatur, nec virgines sequi Agnum quo-

cumque ierit, nec aliud esse de illis, atque de reliquis beatis iudiciũ. Nam si in gaudia virginum non sequuntur Agnum coniugati, aut alij non virgines, nec virgines eum sequentur in gaudia martyrum, aut doctorum, aut prophetarũ, aut Apostolorum, atque hæ illis mansiones non referabuntur. Hæc obiectio à nemine ex iis, quos viderim, soluitur, potest tamen ita solui, si de omnibus virginibus verba intelligantur. Qui virginitatem amiserunt, non possunt sequi Agnum quocumque ierit, quoniam recuperari illa non potest: at virgines, & martyres esse possunt, & in ceteris aliis Agnum imitari, vt meritò postea Agnum in cœlo sequi dicantur, quocumque ierit. Hæc solutio haud obscurè colligi potest ex Augustino in eodem libello, cap. 27. & duobus sequentibus. Verùm aliud est sequi posse, aliud re vera sequi, omnes virgines hoc possent dum in terra sunt, sed multi non sequentur in cœlo Agnum quocumque ierit, & tamen de illis iam in cœlo positis loquitur Apostolus. † Melior, & solidior erit inter- 15
pretatio, si dicamus virgines sequi Agnum quocũque ierit, quoniam in virginum multitudine omnia virtutum merita inuenientur, multi enim erunt martyres, alij doctores, & Episcopi, &c. quæ tamen omnia in iis, qui virgines non sunt, inueniri nõ possunt. Mihi tamen, qui num. 4. & 5. ostendi hæc non de omnibus virginibus hoc loco dici, sed de iis, qui extremo tempore florebunt, aliter hæc videntur exponenda, vt illorum virginum merita commendari intelligamus, qui tantæ sanctitatis erunt, vt corporis, & animæ integritate reliquas omnes virtutes copulent, de quibus statim ait: *Hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo, & Agno, & in ore eorum non est inuentum mendacium, sine macula enim sunt*, &c. Hos quoniã plurimùm omnibus virtutibus præstabunt, non est dubium hortatores, & magistros aliorum futuros esse miserrimis illis temporibus, & exemplo præituros, & ante omnes alios à ministris Antichristi torquendos & occidendos, nullámque iis coronam defuturam, vt meritò dicantur sequi, *Agnũ quocunque ierit*. Ceterùm hæc verba omnibus sanctis alia ratione tribuẽtur, quatenus omnibus commune est nunquam à Christi conspectu discedere, sed cum illo esse vbicunque ipse sit: atque ita vtrumque verum est, & modo quodam conuenit omnibus sanctis, alio non nisi virginibus.

Vers. 4. *Hi empti sunt*. † Hoc iam exposuimus initio numeri vndecimi. 16

Vers. 5.
Veracitas quãtam animi indicet puritatem.

Et in ore eorum non est inuentum mendacium. Maius quippiam dicit quàm primo aspectu apparet, nam cum vnam virtutem commendare videatur, nullam eis non tribuit. Qui enim ita verax est, vt in ore eius nunquã inueniatur mendaciũ, nihil ambiet, nulli adulabitur, nullum timebit, nihil magnum putabit in rebus sæculi, omnia contemnet, vnique Deo totus inhærebit, ac denique erit omni ex parte perfectissimus. Ita de Christo dictum est, primæ Pet. 2. *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*. Et Dominus ait

de

de Nathanaële Ioan. 1: *Ecce verè Israelita, in quo dolus non est.* Et Psal.
31: *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec est in spiritu eius
dolus.* E contrario dolus maximis sceleribus adiungi solet, vt Psal. 5:
Virum sanguinum, & dolosum abominabitur Dominus. Psal. 108: *Quia os
peccatoris, & os dolosi super me apertum est,* Et deficiēte veritate virtutes
omnes deficere cēsentur: Psal. 11: *Saluum me fac Domine, quoniā defecit
sanctus, quoniā diminutæ sunt veritates à filijs hominū.* Hos. 4: *Audite verbū
Domini filij Israel, quia iudiciū Domino cū habitatoribus terræ: nō est enim ve-
ritas, & non est misericordia, & non est scientia Dei in terra. Maledictio, &
mendacium, & homicidium, & furtū inundauerunt, & sanguis sanguinem te-
tigit.* Sed cum in omnibus hoc summę laudis sit, multò maioris est in
his, qui nec Antichristi potentia, aut minis terrebuntur, nec promis-
sis capientur vt veritatem Christi tenere, aut docere desinant. His
verbis notum est non repugnare illud Psal. 115: *Ego dixi in excessu meo:
omnis homo mendax.* Est enim homo mendax natura sua, & qui decipi,
ac decipere possit, sed gratia Dei effici potest vt nunquā mentiatur.
17 *Sine macula enim sunt ante thronum Dei.* † Hæc vltima verba, *Ante* Vers. 5.
thronum Deum, codex Græcus Complutensis non habet, alij recen-
tiores habent, & Latina eiusdem Complutensis translatio. Sed de-
lenda videntur, quoniam nec in omnibus Latinis codicibus legun-
tur, nec apud Hieronymum lib. 1. contra Iouinianum (qui ita hunc
locum refert: *Et in ore ipsorum non est inuentum mendacium, & sine ma-
cula sunt,*) neque apud Andream, neque apud Aretham, neque apud
Ansbertum, neque apud Ambrosium. Quod autem ait: *Sine macula
enim sunt*, idem Ambrosius negat de iis, qui in hac vita sunt, intelligi
posse, *quoniam si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seduci-* 1. Ioan. 1.
mus, & veritas in nobis non est. Sed si præcedentia respiciamus, dubita-
re non possumus quin de illorum sanctitate, quam in vita habuerunt
sermo sit. Nam si de puritate beatorum nunc Ioannes loqueretur,
quid de his virginibus dicit, quod non æquè de reliquis omnibus
verissime dicatur? Non dicit eos sine leuioribus peccatis victuros Macula
esse, pro quibus omnes sancti non solum humiliter, sed veraciter imma-
18 etiam dicunt: *Dimitte nobis debita nostra.* † Sed maculam intelligit culatus.
grauiorum peccatorum, ac si dicat, eos singularem, quandam animę
puritatem habituros esse, quæ non solùm mortalia peccata non ad-
mittat, verùm nec venialia grauiora, minora autem crebrò pœniten
tiæ operibus, & lachrymis deleat. Atque hoc, quod nūc Ioannes di-
cit, posse in hac vita per Dei gratiam obtineri facilè intelligemus si
Græcam vocē consideremus, ἄμωμοι, id est, immaculati, irreprehen- Ἄμω-
sibiles, quæ vox hominibus sanctis in hac vita sæpè datur, vt Eph. 1: μος.
Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & imma- Imma-
culati in conspectu eius in caritate. In Græco est eadem vox, & Erasmus *culatus.*
vertit. Irreprehensibiles. Colos. 1: *Nunc autem reconciliauit in corpore
carnis eius per mortē, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibi-
les coram ipso.* 2. Pet. 3: *Satagite immaculati, & inuiolati ei inueniri in pace.*

vbi pro *inuiolati*, est ἀμώμητοι id est, irreprehensibiles. Eadem voce
Latina similibus vocabulis Græcis respondente sæpè vtitur hoc
modo noster interpres, vt Sap. 4: *Cani sunt sensus hominis, & ætas sene-*
ctutis vita immaculata. Iacob. 1: *Religio munda, & immaculata apud Deũ,*
& patrem hæc est, visitare pupillos, & viduas in tribulatione eorum, & imma-
culatum se custodire ab hoc sæculo. † Ex his iam intelligimus; *Sine macula* 19
enim sunt ante thronum Dei, si ita legere velimus, idem valere, atque si-
ne macula enim sunt ante Deum, siue in conspectu Dei, fortasse ab
hominibus reprehenderentur, sed apud Deum, qui intuetur corda,
sine macula sunt. Aut certè, non solùm in conspectu hominum sine
macula erunt, quorum sæpè iudicia falluntur. Sed in cõspectu etiam
Dei. Cùm autem dixisset: *Et in ore eorum non est inuentum mendacium,*
Regula. similiter dicendum videbatur, sine macula enim fuerunt: Sed solet
crebrò, quemadmodum verbis præteriti temporis, ita etiam præsen-
tis vti ad futura significanda, more prophetarum, vt quod dicitur
perinde certum esse intelligatur ac si gestum esset, vel iam gerere-
tur, vt ostendimus cap. 13. num. 31. Hoc etiam notandum, rationem
illius dicti: *Et in ore eorum non est inuentum mendacium*, reddi hoc: *Sine*
macula enim sunt, quoniam à viris perfectis, qui Deo similes euadere
cupiunt, nihil est alieniùs, quam mendacium, quia Deus veritas est,
& veritatem maximè diligit, & omne mendacium detestatur.

Vers. 6. *Et vidi alterum Angelum volantem per medium cœli.* † Alterum dicit 20
ab eo, scilicet, qui sibi ea, quæ prædixerat, ostendebat. Per medium
cœli volat, vt ab omnibus videri, audirique possit.

Vers. 6. *Habentem Euangelium æternum,* Id est, Cui datum est prædicare
Euangelium, siue bonum nuntium regni æterni sanctorum, vel vitæ
æternæ, vt ea faciant, per quæ vitam æternam consequantur. Dicitur
etiam Euangelium æternum, quoniam non erat periturum, aut alia
lege antiquandum, vt vetus testamentum: & quoniam quæ docet,
quæque promittit, semper erunt, non vt vetus lex, in qua temporalia
bona magna ex parte promittebantur, [& cum tempore transeunt.
Opportunè verò nunc æternum vocauit Euangelium, vt spe bono-
rum æternorum homines excitati contemnant diuitias, & volupta-
tes breui perituras, eisq; æterna bona præponant: nec metuant tem-
poralia supplicia æterna pro illis vita donandi, sed ea, quæ semper
cruciabunt, & numquam finientur.]

Vers. 6. *Vt Euangelizaret sedentibus super terram.* Ideò Euangelium æter-
num habebat, vt Euangelizaret, id est, vt illud hominibus an-
nunciaret, eósque à terrenis tolleret ad cœlestia, à temporalibus
Sedere super terram. ad æterna, vt verba eius indicant. Quare meritò dicit, *Sedentibus*
super terram, id est, hominibus cœli oblitis, & tantum terrena cu-
rantibus, hi enim dicuntur habitare terram, & sedere super ter-
ram. Lucæ vicesimo primo: *Et superueniat in vos repentina dies illa,*
tamquam laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciem omnis
terræ. Quare rectè Beda exposuit: *Conuenit eos, qui cœlesti attollantur*
volatu

21 *volare, terrenas quoque mentes de sede sui corporis prædicando leuare.* † Sed quæritur an existimandum sit hunc verè futurum esse angelum, qui iudicium instare prædicet? Respondeo Ioannem quidem angelum vidisse hæc dicentem, sed in angelo tamen illo significantur veri prædicatores a Deo missi, qui nuncij Dei sunt, & illis temporibus diabolo, & prædicatoribus Antichristi pacem, & securitatem pollicentibus, diem iudicij iam iam adesse clamabunt. Ita intellexerunt Tyconius homil. 11. & Beda, & Ambrosius, & Albertus, Anselmus, Rupertus, & alij. Ratio expositionis hæc est, quòd prędicatio Euangelij numquam per angelos facta est ciuitatibus, & prouinciis, sed per homines, atque hic Diuinæ prouidentiæ conuenientissimus ordo semper seruatus, & semper seruandus est. Non enim angelis, sed Apostolis Dominus dixit: *Prædicate Euangelium omni creaturæ.* Et Paulus ait 2. Cor. 5. *Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergò legatione fungimur.* Quod autem de hoc angelo dicimus, id de secundo, & tertio intelligendum est. Quid sit angelus habens Euangelium æternum Mar. vlt.

22 *Et super omnem gentem, & tribum.* † Vt Euangelizaret illud super omnem gentem, &c. Consulto autem copulat tot vocabula idem ferè significantia, vt intelligamus vbique prædicandum esse hoc Euangelium, nec vllam fore nationem, aut vllum populum, qui non audiat. Vers. 6.

Dicens magna voce. Prædicabitur magna contentione animi propter rei ipsius magnitudinem, & ita prædicabitur vt neminem latere possit. Vers. 7.

Timete Dominum. Ne timeatis Antichristum, aut eius minas, *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, & post hoc non habent amplius quid faciant.* Timete Christum, *qui animam, & corpus potest mittere in gehennam*, & iam venit ad iudicium, vt bonos honore, malos æternis supplicijs afficiat. Hoc autem est Euangelium, id est, bonus nuntius clamare proximum esse diem iudicij, quo nihil lætius bonis nuntiari potest, sicut ait Dominus Lucæ vicesimo primo: *His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.* Vers. 7.

Qui fecit cœlum, & terram. Qui cum omnium creator sit, infinitam habet virtutem, cui nemo inimicorum, quamuis potentissimus sit, resistere possit, quin omnia faciat, quæ velit. Vers. 7.

23 *Et fontes aquarum.* † Cur, cùm omnia ab eo facta esse dixerit, quæ in cœlo, & quæ in terra, & quę in mari nascuntur, fontes nunc aquarum commemorat, nec aliud prætereà? Hanc quæstionem, & intactam, & insolutam relinquunt expositores pręter Aretham, & Thomam. Ille per fontes omnia subterranea significari censet, quoniam incertum est vnde sit fontium progressus, quemadmodum etiam eorum, quæ sub terra sunt. Meliùs Thomas iudicat, ideò fontes commemorari, quia in eis manifestatur Diuina sapientia, & boni- Vers. 7.

tas,& potentia. Quod magis explicandum est. Cum fine aqua conseruari vita humana non possit, & ad eius vsus ea, quæ in mari est, inepta sit, summæ prouidentiæ & bonitatis, & potentiæ fuit aquam maris salsam per subterraneos meatus excolare, & edulcorare, atque ex variis locis tenues stillas in vnum locum contrahere vnde fontes erumpant, & riui, & flumina, atque ex tam paruis principiis tot, tantos, támque pulchros fontes educere: aut certè ex aquis maris pluuiam gignere, vnde hæc omnia fiant. † Quare cum aqua nihil sit vtilius in vita, meritò inter præclariora Dei opera fontes numerantur, vt Tob. 8: *Benedicant te cæli, & terra, mareque, & fontes, & flumina, & omnes creaturæ tuæ, quæ in eis sunt.* Et Psal. 103: *Qui emittis fontes in cõuallibus inter medium montium pertransibunt aquæ.* Cum ergò ait: *Adorate eum, qui fecit cœlum, &c. Et fontes aquarum*, & hoc videtur dicere: Adorate eum, qui vos fecit, & qui ad vitam vestram tuendam mirabiliter è terræ cauernis eduxit fontes aquarum. Tacitè quoque indicat Dei potentiam, qui etiam profundissima nouit, & in eis potest, quæ velit operari. 24

Vers. 8. *Et alius Angelus secutus est.* Alij prædicatores veritatis clamabunt post hos finem malis imminere suarum voluptatum. Fieri etiam potest, vt in his tribus angelis tres prædicatores Euangelij intelligantur, qui illo tempore erunt celeberrimi. Certè Victorinus primum angelum dicit esse Eliam, secundum alterum prophetam eius comitem.

Vers. 8. *Cecidit cecidit Babylon illa magna.* † Sæpè nobis occurret Babylon 25 in hoc libro, quare semel explicandum est quid sit, vt rectè omnia intelligantur. Cõmunis ferè sententia expositorum est in Babylone intelligi ciuitatem malorum, quæ ex omnibus impiis constat, & in qua diabolus dominatur, eam nempè, quæ aduersatur ciuitati Dei Ierusalem, & quam ædificat amor sui vsque ad contemptum Dei, vt dixit Augustinus 14. de Ciui. cap. vlt. in quibus libris multa scripsit de vtraque ciuitate. Hæc est sententia Tyconij hom. 11. Bedæ, Ambrosij, & Ansberti, & Haymonis, & Primasij, & Anselmi, & Thomæ. Idem intelligit Arethas cùm mundum significari dicit: nam & multi ex iis, quos nominauimus, ciuitatem diaboli, & hunc mundum, hoc est, mundanorum hominum congregationem, pro eodem accipiunt, & vtroque modo Babylonem interpretantur. Sed, si ita accipiamus, multa erunt, quæ vel nullo modo, vel admodum violenter exponentur. Nam quod nunc occurrit: *Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes*, Quomodo ciuitati diaboli, siue vniuerso corpori malorum conuenire potest, cum hæc ciuitas sint ipsæ gentes, quas illa potauit vino iræ fornicationis? De eadem dicitur cap. 17: *Cùm qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui habitant terram* 26 *de vino prostitutionis eius.* Et tamen reges terræ, & omnes, qui sunt inebriati, sunt ipsa ciuitas diaboli. Oportet ergò aliam esse ciuitatem vel aliam congregationem, quæ eos inebriet. Respondet Beda: Ciuitas.

Babylõ quæ nã intelligatur in hac Apocalypsi.

uitas impiorum, ex omnibus congregata gentibus ipsa gentes, id est, sua memora, vino inebriat erroris. Atque eodem modo ceteri exponunt. At repugnare omnino videntur huic sensui quæ legimus c. 18: *Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur*, id est, vna die tota finietur cum suis, & tamen sequitur: *Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in deliciis vixerunt, cum viderint fumum incendij eius, longè stantes propter timorem tormentorum eius.* Eiusmodi sunt & cetera, quæ in eodem cap. sequuntur. Cum ergo hi reges, & mercatores, sint extra Babylonem, quia illam deplorant vno die combustã, & si ipsi pars eius essent, non venirent vno die plagæ eius: cumque ipsi non sint extra ciuitatem
27 Diaboli, alia est Babylon, alia ciuitas Diaboli, siue malorum. † Atque, vt alia omittamus, illud cap. 17: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet*, quomodo potest de ciuitate Diaboli intelligi, aut cur illa dicatur super septem montes sedere? Et in eodẽ c. *Et decem cornua, quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient eam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt:* quomodò potest ad ciuitatem Diaboli referri, quam decem reges pro viribus augere, & tueri nituntur?

Alia itaque via eundum videtur. Et hoc primùm constet, nomen Babylon hic non propriè accipi, sed figuratè, vt apertè Iohãnes docet eodem cap. 17: *Et in fronte eius nomen scriptum: Mysterium: Babylon magna, &c.* Cùm dicit, Mysterium, Mysticum indicat esse quod dicit, idest, arcanum quippiam latere in nomine Babylonis, nec ita accipi debere vt sonat. Arbitror ergo [(quòd Andreas Episcopus Cæsareæ, & Arethas in huius libri Commentariis nonnullos sensisse testantur.)]. Romam nomine Babylonis designari, [non quæ nunc est post Christi confessionem, sed quæ tunc erat, cum hæc scribebat Apostolus.] Etenim cum Babylon ante aduentum Christi reges haberet potẽtissimos, & populo Dei infestissimos, in eaque Iudæi captiui seruili conditione diu vixissent: Apostoli Romam Babylonem appellarunt, quòd Iudæos cepisset, sibique subiecisset, & eius imperatores totius orbis terræ Domini vehementer Christianos affligerent, & plurimos eorum occiderent, & Babylon verè Romæ figura fuisset. Quare meritò Augustinus scripsit 18. de Ciui. ca. 2. Babylonem esse quasi primam Romã: & c. 22. Romã esse velut alteram Babylonem & velut prioris filiã Babylonis. Et Orosius lib. 2. c 4. mul-
28 tis in rebus eas similes esse demonstrat. † Hinc Petrus in prioris epistolæ calce scripsit: *Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone coelecta, & Marcus filius meus*, sub nomine Babylonis figuraliter Romam significãs, vt ait Hieronymus in Catalogo scriptorũ, in vita Marci. Quod etiam sentit Eusebius li. 2. Hist. Ecc. c. 15. secutus Papiã Iohãnis Apostoli discipulum, & Nicephorus li. etiã 2 Hist. Eccle. c. 15. & Beda in eundem locum Petri, & in Procemio Commentariorũ in Marcum, & Oecumenius, & S. Thomas, & alij ex recentioribus. Similiter in

Roma figuratè Babylon dicitur.

Apocalypsi nomine Babylonis Romã intelligi sæpe martyr Victo-
rinus docet. Et Hieronymus idem significat in illud Isa. 24: *Attrita
est ciuitas vanitatis,* his verbis: *Atteretur ciuitas vanitatis, siue omnis ciui-
tas, vel spiritualis Babylon, quæ sedet in septē montibus purpurata, cuius sup-
plicia in Apocalypsi Iohãnis legimus. Pulchréque dixit vrbem vanitatis: si e-*
Eccl.1. *nim de cælo & terra, & de omnibus quæ terrena sunt dicitur: Vanitas vanita-
tum, omnia vanitas: quanto magis hoc de vna vrbe dicendum est quæ totius
orbis pars modica est?* † Idem apertiùs alludens ad mulierem meretri- 29
cem cap. 17. quæ vocata est Babylon, in Prologo librorum Didymi
de Spiritu sancto, quos vertit è Græco, ita exorditur: *Cum in Babylo-
ne versarer & purpuratæ meretricis essem colonus, & iure Quiritum viuerem,*
&c. [Et in calce posterioris libri aduersus Iouinianũ: *Sed te,* inquit,
*alloquar, quæ scriptam in fronte blasphemiam Christi confessione delesti: vrbs
potens, vrbs orbis domina, vrbs Apostoli voce laudata. Interpretare tuum vo-
cabulum. Roma aut fortitudinis nomen est apud Græcos, aut sublimitatis iux-
ta Hebræos.* In Epistola etiam 151. ad Algasiam Quæst. 11. hoc idem
docet, ac blasphemiam in fronte scriptam his verbis declarat: *Nec
vult apertè dicere Romanum imperium esse destruendum, quod ipsi, qui impe-
rant, æternum putant. Vnde secundum Apocalypsin Iohannis in fronte purpura-
tæ meretricis scriptum est nomen blasphemiæ, id est, Romæ æternæ,* &c. Et in ca.
47. Isaiæ initio: *Non ipsam,* inquit, *Babylonem quidam, sed Romanam vr-
bem interpretantur, quæ in Apocalypsi Iohannis, & in epistola Petri Babylon
specialiter appellatur,* &c.] Et in Epistola 17. ad Marcellam, Romam
cum Bethlehem conferens ait: *Et hic puto locus sanctior est Tarpeia ru-
pe, quæ de cælo sæpius fulminata ostendit quod Domino displiceret. Lege Apo-
calypsin Iohannis, & quid de muliere purpurata, & scripta in eius fronte bla-
sphemia, septem montibus, aquis multis, & Babylonis cantetur exitu, con-
tuere. Exite, inquit Dominus, de illa populus meus, & ne participes sitis deli-
ctorum eius, & de plagis eius non accipiatis. Fugite de medio Babylonis, & sal-
uate vnusquisque animã suã. Cecidit enim, cecidit Babylõ magna, & facta est
habitatio dæmonũ, & custodia spiritus immundi,* &c. † Eamdem sentẽtiam 30
cõfirmat Tertullianus, qui in libro Aduersus Iudæos, in capite: Item
probatio natiuitatis Christi: *Sic & Babylon,* inquit, *apud Iohannem no-
strum Romæ vrbis figuram portat proinde & magnæ, & regno superbæ, & san-
ctorum debellatricis,* &c. [Idem sensit, & eisdem verbis explicauit lib.
3. contra Marcionem non longè à principio. Eadem sentẽtia est Six-
ti Senensis, li. 2. Bibliothecæ. Verbo: Meretricis magnæ inscriptio:
eamque noster Robertus Bellarminus in primo tomo suarũ Dispu-
tationum, lib. 2. qui est de summo pontifice, cap. 2. & Latiùs cap. 13.
eruditè cõfirmat. Testẽ etiã citarẽ Ludouicũ Viuẽ qui in c. 22. li. 18.
de Ciuitate Dei idẽ affirmauit, nisi in eodẽ parum modestè locutus
fuisset. Citabo tamẽ Episcopũ Lindanum li. 4. suæ Panopliæ, c. 82. &
coepiscopũ eius Franciscũ Horantiũ li. 6. Locorũ catholicorũ, c. 12.
& Marianũ Victoriũ episcopũ Amerinũ, in Scholiis Ep. 17. Hierony
mi, vt alios huius ætatis scriptores omittã. Hoc dicã, Ambrosius, qui

prius

priùs negauerat, tandē in c.17. veritate cōuictus Babylonē Romā si-
gnificare cōfessus est.] Huic cōueniunt aptissimè omnia, quæ de Ba-
bylone dicuntur in hoc libro, vt suis locis videbimus, quibus omnia
confirmabuntur, Atque illud in primis, quod alij conuenire non po-
tent: *Septem capita septem montes sunt, super quos mulier sedet*, Constat e-
nim Romā super septē mōtes fundatā fuisse, de quibus Virgilius ait. 6. Aene.

Septemque vna sibi muro circumdabit arces. 1. Trist. Eleg. 4.

Et Ouidius.

Sed quæ de septem totum circumspicit orbem.
Montibus, imperij Roma, Deûmque locus.

Et Horatius in Carmine sæculari, quod est vltimum libri Epodon:

Dijs, quibus septem placuere colles,
Dicere carmen.

Hi sunt Palatinus, Quirinalis, Auentinus, Cœlius, Viminalis, Esqui-
linus, Ianicularis. Hinc Tertullianus in Apologetico Aduersus Gen-
tes, cap. 35: *Ipsos*, inquit, *Quirites, ipsam vernaculā septem collium plebem*
conuenio, &c. Optimè etiā conuenit quod est in eodē c. *Et mulier, quam*
31 *vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ*: [& quod nunc
ait: *Cecidit cecidit Babylon illa magna*, &c. id est, iā cadet, & penitus sub-
uertetur: more enim prophetico, vt semper solet, præterito vtitur
pro futuro, vt certissimum esse sciamus quod dicit. Habet autē em-
phasin Romæ conuenientē pronomen. *Illa*, quæ est in Græco multò
apertior, ἔπεσεν, ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη. Id est: Cecidit, cecidit
Babylon illa, vrbs illa magna: quod egregiè in Romā conuenit. Illa
vrbs, illa quæ omniū ore per Antonomasiā vrbs dicebatur, illa quæ
vbique intelligebatur cū sine addito Vrbs dicebatur. Si ergo omnia
cōiungamus, quæ de Babylone dicuntur, planiùs eam Romā esse in-
telligemus. Si meminerimus Babylonē Chaldæorum ab Augustino
dici quasi priorem Romā, & Romā esse alterā Babylonē tumentem
imperio, & populum Dei persequentē: atque ita Babylonē illā figu-
rā esse Romæ, ac peruulgatū esse in Scriptura vt res figurata nomen
habeat figuræ, vt cū Christus vocatur Dauid, aut Salomō. Addamus
hanc Babylonē sedere super septē mōtes, esse vrbē magnā quæ apud
omnes sine addito Vrbs dicitur, habere eā regnū super reges terræ,
matrē esse fornicationum, & abominationū terræ, reges terræ cū ea
fornicatos esse, à regibus, & à negotiatoribus defleri, sub se habere
decem cornua, idest, decē reges magnos, sedere super aquas multas,
à decem regibus esse vastandam. Nam etsi quædam ex singulis vel
in congregationem malorum, vel in aliam vrbem conuenire pos-
sint: omnia profectò, nisi in Romam, non conueniunt.]
32 † At magna quæstio est, & à patronis nostræ sententiæ non expli-
cata, cur Iohannes tot mala prædicat huic vrbi, quæ, licet tūc caput
idololatriæ esset, nunc caput est sanctitatis, & catholicæ fidei præ-
sidium: & cum Ecclesia cum suo capite vsque in finem sæculi duratu-

ra sit, locúsque capitis proprius Roma sit, eo ipso tempore, quo Ecclesiam vastabit Antichristus, nulla vrbs, vt apparet, Deo gratior futura est? Præterea Iohannes describit vrbē potentissimam, & locupletissimam, & orbis reginam: Roma autem nec talis nunc est, neque extremis tēporibus futura videtur, vt illi cōueniat prophetia. [Antequam ad hæc respondeam, quæ perdifficilia sunt, & nisi explicentur, totam de Babylone prophetiam ignorari necesse est, offensionē pio lectori amouere volo: cui fortè molesta, & ingrata erit hæc explicatio, quòd hæreticorum maledicētiæ fauere videatur, qui Romā iniuriæ causa Babylonem appellant, quasi tyrannicè Ecclesiis imperantem, & hinc multa in Romanū pontificem conuicia proferūt. Quin & Magdeburgenses ob hoc maximè Apocalypsin recipiunt, quod multa in ea aduersus Romam sub Babylonis nomine dicātur. † Cui 33
hoc primum responsum volo, hæreses cum hæresibus pugnare: ita si Babylonem Romā esse negamus, Vidarico Veleno, & aliis hæreticis fauere videbimur, qui, vt Petrum Apostolum nunquam Romę fuisse confirment, pugnacissimè contendunt in Babylone Romam non intelligi, neque in Apocalypsi, neque in priori Petri Epistola, in qua
1. Pet. 5. legimus: *Salutat vos Ecclesia, quæ est in Babylone coelecta.* Quibus quoniā eruditissimè à nostro Bellarmino responsum est, nos quod huius loci postulat explanatio dicere satis erit. Nego me aut his, aut illis fauere, sed pugnare potiùs cum vtrisque, vt par est, & veritatem simpliciter tueri. Ego non leuibus argumentis, vt spero, confeci Babylonis nomine Romam indicari in Epistola Petri, & in Apocalypsi: itaque illis certè contradico, qui Babylonem aliter interpretabātur, ne Romæ principem Apostolorum aliquando vixisse fateri cogerentur.
† Illis verò, qui Babylonis nomen in Romæ iniuriam detorquent, adeò non faueo, aut assentior, vt non tam veram intelligentiam Scripturarum in eis, quàm sensum communem requirā. Etenim Iohannes aduersus illam ciuitatem vaticinaturus, quæ tunc gentium regina, & caput idololatriæ, & persecutrix Christianorū erat, rectè eam & Babylonem, & meretricem, & matrem fornicationum, & abominationum terræ appellat, non enim tunc meliori nomine digna fuit. At posteà quam scriptā in fronte blasphemiam Christi confessione deleuit, vt dixit Hieronymus, Babylon non appellatur: nam neque infidelis est, sed fidei magistra, nec Christianos persequitur, sed, vt pia mater, protegit, & fouet, nec fornicationum mater est, sed pietatis, & religionis. Si quando hæc eadē fecerit quæ Iohannis tempore faciebat, iterum Babylō vocabitur. Sic Ierusalem cum pietatem colit, ciuitas fidelis dicitur, cum adorat idola, meretrix appellatur. *Quomodo*, inquit, *facta est meretrix ciuitas fidelis.* Eidem ciuitati dicitur: *Audite verbum Domini principes Sodomorū, auribus percipite legē Dei nostri populus Gomorræ*: quæ tamen posteà audit: *Induere vestimentis gloriæ tuæ Ierusalem ciuitas sancta.* De eodem populo dictum est: *Filius meus primogenitus Israel*: & *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt.* Et

Isai. 1. / Isai. 52. / Exo. 4. / Psa. 17.

in

in Hoſee legimus: *Et erit in loco vbi dicetur eis: Non populus meus vos,* Hoſ.17.
dicetur eis filij Dei viuentis. Mutatis ergò moribus mutãtur vocabula,
& ſicut Iſraël, qui olim erat filius dum fidelis fuit, nũc inimicus eſt,
ita Roma, quæ olim erat Babylon, vbi in Chriſtũ credidit, Babylon
eſſe deſiit, & per Petri ſedem mater religionis effecta eſt. Quę ergò
hæc aut inſania, aut ſtultitia eſt, quæ de Roma idolorum cultrice di-
cuntur, ea ad Romam Chriſtianam, & ſanctam, ſiue ad Eccleſiã Ro-
manam, aut ad Apoſtolicam ſedem, dignitatémque transferre? At ne
putet hæreticus ſe ingenioſè argumentari, ſi dicat, quo tempore hęc
Ioannes ſcripſit, ſedem Apoſtolicam Romæ iam fuiſſe collocatam,
atque in ea Clementẽ martyrẽ ſediſſe, vt teſtatur Euſebius in Chro-
nicis, ac proptereà Romam vocatam eſſe Babylonem: hanc etiam
eius temeritatem coërceamus. Quis, niſi vel ſenſu, vel oculis etiam
careat, vrbem ab Epiſcopatu ſecernere neſciat? Si ciuitas Salmanti-
cenſis Babylon propter ſcelera appellaretur, num Epiſcopatus eius
Babylon etiam appellabitur? Petrus ergò cùm Romam Babylonem
vocauit, Eccleſiam Romanam, cui præerat, & pontificiam dignitatẽ
quam ad ſalutẽ orbis terræ ab ipſo Chriſto acceperat, irriſit, & ſum-
ma iniuria affecit, atq; illã tyrannidem quandã eſſe ſenſit, ſéq; ipſum
tyrannũ cõfeſſus eſt. Quis hęc ſanus dicere audeat? Fuerit ſanè vetus
illa Roma Babylõ, Eccleſia Romana, aut ſedes Apoſtolica quid ha-
bet cum Babylone commune? Potuit illa in alia vrbe collocari, niſi
35 Chriſtus eã Romę collocari maluiſſet. † Si igitur Piſis, aut Senis col-
locaretur, eſſétne tũ etiã Babylon, aut in eã iacerent conuicia Baby-
lonis, quę sũt in Apocalypſi? Quid habet ampliùs mali, aut vitij Ro-
mæ, quã Piſis haberet? Age vero cũ Iſaias clamat: *Audite verbũ Domini* Iſaiæ 1.
principes Sodomorũ, auribus percipite legẽ Dei noſtri populus Gomorræ, læſit-
ne illius verbis, & gentis põtificatum à Deo inſtitutum? Auderéntne
iſti eũ Sodomã, aut Gomorram appellare, Quid? cum Ieruſalem di-
citur: *Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan, pater tuus Amorrhæus,* Ezec 16.
& mater tua Cethæa: aut cum Dominus eandẽ interfectricẽ prophe-
tarum, lapidatricémque eorum, qui ad illam miſſi ſunt, appellat: fuit Matt.13.
ne vnquam vllus tam demens, tam audax, tam perditus, qui hæc ad
ſacerdotium conuicia referret? Fuerit cũ hæc dicebat Iſaias, impius
aliquis in illo populo pontifex, fuit & cum Chriſtus dicebat: quid
36 ergò? impius ne põtificatus, quia impius pontifex eſt? † Non poteſt
hominis impietas quamuis magna, ſanctã, & à Deo inſtitutam pote-
ſtatem polluere, ipſe erit de ſemine Chanaã, aut Sodomæ, aut Go-
morrę, ſi opera Chanaã, aut Sodomæ, aut Gomorrę fecerit, eius Ec-
cleſia, eius poteſtas, & dignitas, ſãcta, & integra, & omni honore di-
gna eſt. Veniamus ad Apocalypſin. Quomodo Angelus de ea dicat, Apoc.14
Cecidit, cecidit Babylõ illa magna, cũ Dñs dixerit angelorũ: *Tu es Petrus,* Matt.16
& ſuper hanc petrã ædificabo Eccleſiã meam, & portæ inferi non præualebunt
aduerſus eã? Et illud: *Vidi mulierẽ ebriã de ſanguine ſanctorũ, & de ſanguine* Apoc.17
martyrũ Ieſu vtrũ de vrbe Roma dici putamus, in qua innumeri mar-

tyres occiſi ſunt, an de Apoſtolica ſede, de qua multi ſancti Pontifices ſanguinem fuderunt pro Ieſu? Ac cùm poſteà ait angelus: *Et mulier, quam vidiſti, eſt ciuitas magna, quæ habet regnum ſuper reges terræ*: potuit ne apertiùs indicari de vrbe hæc omnia dici, non de Eccleſia Romana, in qua pauci tunc erant, aut de ſede Apoſtolica, cui pauci parebant? † Legant caput decimumoctauum, occurrent 37
plurima, quæ in vrbem diruttam optimè conueniant: ad Eccleſiam Romanam, aut ad ſedem Apoſtolicam, quæ eſt in vrbe, referre inſignis dementiæ ſit. Vt illud: *Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta eſt habitatio dæmoniorum, & cuſtodia omnis ſpiritus immundi, & cuſtodia omnis volucris immundæ, & odibilis. Et ideò in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur.* Et illud: *Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt ſuper illam, quoniam merces eorum nemo emet ampliùs.* Nemo ne erit Romæ ſublato inde Pontifice, qui merces illas pretioſas, & delicatas emat, cum plena futura ſit diuitibus, & principibus viris? Et mox: *Et clamauerunt videntes locum incendij eius dicentes: Quæ ſimilis ciuitati huic magnæ?* Poſtremò cum dixit: *Exulta ſuper eam cœlum, & ſancti Apoſtoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium veſtrum de illa*: quomodò gaudere poſſunt Apoſtoli de euerſione Eccleſiæ Apoſtolicæ, aut Apoſtolicæ ſedis? † Quem Apoſtolum, 38
quem Prophetã perſecuta eſt Eccleſia Romana, aut ſedes Apoſtolica, vt exultare debeant Apoſtoli, & Prophetæ? Qua iniuria eos affecit, vt dicatur eis: *quoniam iudicauit Deus iudicium veſtrũ de illa*? Quis ergò quamuis indoctus, ſanus modò ſit ad Eccleſiam Romanam, aut ad ſedem Apoſtolicam referat, quæ de Roma dicta ſunt? Satis opinor hæc erant, vt nemo ſuſpicaretur expoſitionem noſtram opem hæreticis afferre: ſed vt omnia, quæ de Babylone dicuntur in hoc libro, optimè intelligantur, ſatis non ſunt: quæſtioni enim paulò ante propoſitæ dum ſatisfacio, & pleniùs rem elucidabo, & malam mentem, malumq; animum hæreticorum (nam inſcitiam in eis tantam vix poſſum ſuſpicari) manifeſta veritatis ipſius luce conuincam.

Pono ergò, quod veriſſimum eſt, in omnibus, quæ de Babylone, id eſt, de Roma, ab Apoſtolo noſtro dicta ſunt, nihil non ſolùm de Eccleſia Romana, aut ſede Apoſtolica dictum eſſe, verùm neque de ipſa ciuitate, qualis ſub Apoſtolica ſede ante plurimos annos fuit, & nunc eſt, & qualis Romano Pontifice Domino, ac moderatore ſemper eſt futura. † Babylon, quæ caſura prædicitur, Babylon mere- 39
trix purpurata, Babylon mater fornicationum, & abominationum terræ, quæ vino iræ fornicationis ſuæ potauit omnes gentes, Roma quidem eſt, at non Roma Chriſtiana, nõ Romano Pontifici obtemperans, non ſedem Petri Apoſtoli in ſe retinẽs, & ſeruans (hęc enim non mater abominationum, aut fornicationum eſt, ſed mater pietatis, columen fidei Catholicę, magiſtra ſanctitatis,) ſed Roma illa ſuperſtitionum, & impietatum auctor, & cõſeruatrix, idololatrię princeps, ſcelerum omnium lenocina, Chriſtiani nominis hoſtis teterrima,

[Margin notes: *Apoc.* 17 — Babylõ non eſt Roma Chriſtiana, ſed Roma gentilis.]

rima, sanctorum persecutrix, atque interfectrix: qualis sub ethnicis
imperatoribus olim fuit, & qualis postquam a Romano Pontifice
40 defecerit, in fine sæculi futura est. † Diuinare me dicet quispiam, sed
hunc ego orabo vt præiudicium deponat, rem totam apud se matu-
ro iudicio examinet, nec plus mihi credat, quam ratio, & veritas per-
suaserint. Hæc vrbs in grauissima apud Deum offensione erat cum
hæc scribebat Ioãnes, quòd mater erat abominationum, & fornica-
tionum terræ, & quod plurimum Christiani sanguinis effudisset. *Hic*
(inquit sanctus Leo) *conterendæ Philosophiæ opiniones, hic dissoluendæ* Sermo
erant terrenæ sapientiæ vanitates, hic confutandus dæmonum cultus, hic omniũ 1. de Pe-
sacrilegiorum impietas destruenda, vbi diligentissima superstitione habebatur tro, &
collectum quicquid vsquam fuerat variis erroribus institutum. Et priùs: *Hæc* Paulo.
*autem ciuitas ignorans suæ prouectionis auctorem, cùm pene omnibus domi-
naretur gentibus, omnium gentium seruiebat erroribus, & magnam sibi vide-
41 batur assumpsisse religionem, quia nullam respuebat falsitatem, &c.* † Le-
gamus Ciceronis libros de Natura Deorum, primum, & secundum
Lactãtij Diuinarum institutionum, Tertulliani Apologeticum, Ar-
nobij aduersus gentiles volumina, vt innumeros prętercam, videbi-
mus illam ciuitatẽ plenam fuisse diis, non solùm plurimis, atque ri-
diculis, sed etiam portentosis, & turpibus, eósq; quos ipsa colebat,
ceteris etiam gentibus colendos dabat. Hinc effectũ est, vt veræ re-
ligionis, sapientiæq; magistros vehementiùs oderit, adeò vt duo or-
bis terræ lumina Petrum, & Paulum, vno die occiderit, & sæuiente
primum Neronis persecutione, deinde etiã Domitiani, cuius tem-
pore hæc scribebantur, incredibilis martyrum multitudo, & in vrbe
ipsa, & eius auctoritate, atque imperio in omnibus prouinciis inter-
fecta sit: de vtrisque enim scriptum est cap. 18: *Et in ea sanguis Prophe-
tarum, & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra:* ipsa
42 enim occidit omnes qui iussu, & potestate suorũ occisi sunt. † Æquũ
ergò erat vt tanta eius vrbis impietas tristissimo, atque atrocissimo
excidio aliquando plecteretur, præsertim cum prope finem sæculi
nõ minus impia futura sit, vt paulò post explicabimus. Quod Ioan-
nes Apostolus prædicit ad consolationem sanctorum, qui tunc per-
secutione Domitiani grauissimè vexabantur, & post paucos annos
multò grauiùs erant vexandi persecutione Traiani, & aliorũ, posteà
imperatorum, vt æquo animo ferrent omnia, scientes illã potẽtiam,
qua opprimebantur, esse aliquãdo finiendã, & cædes suas esse à Do-
mino vindicandas. Deinde etiam admonere nos voluit, vt quamuis
multas videremus eiusdem vrbis ruinas, & captiuitates, intelligere-
mus nondũ dignũ supplciũ accepisse immania eius facinora, donec
43 aduentãte iã sæculi fine omnino deleatur. † Idẽ ergò Romę contin-
get quod Ierusalẽ, *quæ occidit Prophetas, & lapidauit eos, qui ad illã mittebã-
tur,* multa enim diuersis tẽporibus passa est, variéque afflicta: & quã-
uis multi fuerint in ea sancti põtifices, & sacerdotes, & prophetę ci-
uésq; nõ pauci omni virtute pręstãtes: cũ eò impietatis deuenit vt re-

gem gloriç in crucẽ agere auderet, atrocissimè à Romanis excisa est, & ruina illa omnium præteritorũ parricidiorũ pœnas dedit, sicut ait Dominus: *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terrã à sanguine Habel iusti, vsq; ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum, & altare.* Exigendas autem esse pœnas ab hac ciuitate propter persecutiones illas Neronis, & Traiani dubitare non possumus, cum cap. 18. scriptum sit: *Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa:* Illa enim olim occidit Apostolos, & Prophetas, quos Deus in eius excidio vlciscitur. At quomodo hoc fieri potest, cum populus Romanus qui nunc est, nihil habeat commune cum antiquo illo præter nomen, & situm vrbis: ac multò minùs habiturus sit ille, qui erit in fine mundi? Dico vrbem esse eandem, & locum illum tot sceleribus inquinatum aliquando hoc igne purgari debere. Dico etiam multos esse hodie Romæ, qui & nominibus, & stemmatis se ex veterum Romanorum genere esse gloriantur, qui semper numero, & multitudine in eadem vrbe crescent. Præterea vt vrbs vna censetur, quæ olim fuit, & quæ posteà in eius ruinis ædificata est, ita ciues iidem censentur, etiam si ex genere priorum non sint, illis enim se adiungũt, & quasi vnum cum eis corpus, atque vna respublica fiunt. Atque tunc maximè vnum corpus censentur cum veterum facta, & scelera imitantur, cuius imitationis causa eorum filij fiunt, quorum natura non erant filij. Ita Ioan. 8. filij diaboli dicuntur, qui imitatores eius sunt. Et Ezec. 16. Iudęi non Patriarcharum filij appellantur, sed Chananæorum. *Hæc dicit Dominus Deus Ierusalem, Radix tua, & generatio tua de terra Chanaan. Pater tuus Amorræus, & mater tua Chetæa.* Et Daniel seni impio loquitur, cap. 13: *Semen Chanaan, & non Iuda.* De qua re Origenes homil. 4. in Ezechielem eleganter, & copiosè docet patres, & filios in Scriptura sæpè non tam natura, quàm similitudine morum appellari. Et homil. 6. ait de Ierusalem: *Quamdiu non peccauit, pater eius Deus erat, quando verò peccauit, pater eius Amorræus. Quamdiu non peccauit, radicem habuit Abraham, Isaac, & Iacob: quando peccauit, radix eius Chananæa facta est, &c.* Quare etsi liquidò constaret ciues Romanos in fine sæculi futuros nullo modo pertinere ad stirpem veterum, satis esset eorum scelera imitari, vt propter ea etiam punirentur. Etenim Iudæi nullo modo pertinebant ad stirpem Cain, qui Habelem fratrem occidit, & tamen venit super illos sanguis Habelis iusti. Multi etiam erant, qui non essent de stirpe eorum, qui occiderunt Zachariam filium Barachiæ, cuius tamen sanguinis vltio expetitur ab illo populo, qui post multos annos Domino in terris virtute successit. † Quoniam ergò in fine sæculi re- 44
cordabitur Deus peccatorum, quæ olim Romani fecerunt aduersus Dominum, & aduersus Christum eius, videbitq; eos, qui tunc erunt, cum peccata maiorum suorũ non ignorent, obstinato animo illorũ impietatẽ imitari, etiã in eis maiorũ peccata puniet, quia illi propter imitat-

Matt. 23.

imitationem eadem peccata imputantur, & aliquantò grauiùs pu-
nientur quasi nulla vnquam Romæ impietas fuisset, quia & aliquãtò
grauiùs peccabunt dum illis placent scelera maiorum, & imitari ea
volunt, & audaciùs atque impudentiùs peccant dum facere non ti-
ment quod Deo in maioribus suis displicuisse animaduertunt. Et
quoniam cum nouis vetera etiam Babylonis peccata luenda erant,
Apostolus noster quasi de re iam diu gesta loquitur cap. 16: *Et Baby-
lon magna venit in memoriam ante Deum dare illi calicem vini indignatio-
nis iræ eius.* In memoriam venit, quia iam eius vetera scelera obliuio-
ni data erant propter religionem, quã amplexa fuerat: sed posteà no-
uis, similibúsque accedentibus priora reuocantur in Dei memoriã.
Et cap. 18: *Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cœlum, & recorda-
tus est Deus iniquitatum eius.* Quare vt Ierusalem non esset à Romanis
vastata propter vetera scelera, nisi ea posteà nouis, grauissimísque
cumulasset cum tempus visitationis suæ non cognouit, vt ait Domi- Luc. 19.
nus, sed ipsum, à quo seruanda erat, occidit: ita Roma post tot ido-
lorum cultum, post incredibiles superstitiones, post tot martyrum
sanguinem crudeliter effusum maneret vsque ad finem seculi extre-
mum, quia sedes vicarij Christi effecta est, nisi pristinam illã impie-
tatẽ nouis sceleribus, & immanibus peccatis æquatura esset. Etenim
non propter priora tantùm peccata eam cõflagraturam esse magno
incendio, vt ante diximus, sed etiam propter illa, quæ extremis illis
temporibus commissura est, ex huius Apocalypsis verbis adeò per-
45 spicuè cognoscimus, vt ne stultissimus quidẽ negare possit. † Hîc le-
gimus: *Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ
potauit omnes gentes.* Et cap. 17: *Veni, ostendam tibi damnationem meretricis
magnæ, quæ sedet super aquas multas: cum qua fornicati sunt reges terræ, &
inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius.* Hæc qui le-
get, de illis dicta putabit, qui & ante Iohannem, & eius tempore vi-
xerunt, & est hoc quidem verum: sed de illis quoque dicuntur, qui
extremo mundi tempore viuent, & cum ea fornicabuntur, cap. enim
18 vbi de eius incendio sermo est, hoc scriptum est: *Et flebũt, & plan-
gent se super illam reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in delicijs vixerunt,
cum viderint fumum incendij eius, longè stantes propter timorem tormentorum
eius dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis, quoniã vna
hora venit iudicium tuum: Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super il-
46 lam, quoniam merces eorum nemo emet ampliùs,* &c. † Vtrùm illi lugebũt,
qui ante mille, & multò plures annos mortui sunt, an qui nũc viuent,
& videbũt fumũ incẽdij eius? Ex quo etiã manifestè perspicitur, pec-
cata, quæ extremo tempore patrabit, omninò similia futura iis, quæ
fecit cũ imperium tenebãt imperatores. Vnde & de sanctorũ per-
secutione illius nouissimi temporis eodẽ modo loquitur Apostolus,
ac de illis priorum temporũ: *Exite de illa populus meus, vt ne participes* Cap. 18.
*sitis delictorũ eius, & de plagis eius nõ accipiatis. Reddite illi sicut & ipsa red-
didit vobis, & duplicate duplicia secundũ opera eius: in poculo, quo miscuit, mi-*

fecte illi duplũ. Quoniam igitur dubiũ non eſt Babylonẽ omnis ido-
lolatriæ, & omnium ſcelerum officinam futuram eſſe: ſi fidem feci-
mus Babylonẽ Romã dici, dubitari nõ poteſt quin Roma propè fi-
nem ſæculi hæc omnia habitura ſit. † Et quoniã dũ Chriſtiana fuerit, 47
& põtifici ſuo paruerit, hæc illi cõtingere nõ poſſunt: neceſſe eſt di-
cere eã à fide, & ab obedientia vicarij Chriſti eo tẽpore eſſe defectu-
rã. Itaque dum ſub pontificis maximi dominatu fuerit, longè ab hu-
iuſmodi ſceleribus aberit: erit, vt ſub eo fuit ſemper orbis terræ ca-
put, Apoſtolicæ fidei cuſtos, & magiſtra, domiciliũ pietatis: cũ ab eo
defecerit, eũq; cũ multitudine ſanctorũ vel expulerit, vel fugauerit,
in nefariorũ ſcelerũ ſentinã cõuertetur. Itaque quidquid mali de Ro-
ma ſcribitur in hac Apocalypſi, vel ad tẽpus illud ſpectat, quo gẽtili-
bus imperatoribus ſeruiebat, vel quo pontificẽ ſuũ à ſe eiecerit. Nec
cũ põtificẽ ex ea eiiciendũ eſſe dico, affirmo vniuerſum populũ Ro-
manũ à fide eſſe defecturũ, multi enim viri boni ex hac potiſſimũ ci-
uitate, & ex aliis eiecto põtifici adhærebũt, & fidẽ conſtanter retine-
bunt. Fieri etiã poteſt vt Chriſtiani nõnulli, qui nõ ſint ſanctitate cõ-
ſpicui Romæ tũc degere aliquo tẽpore ſinantur. Nũ hæreticis auxi-
liamur cũ Babylonẽ Romam interpretamur, an eorũ inuerecundam
maledicentiam, & imperitiã Scripturarũ vera illarũ interpretatione
detegimus? Non erit ergo vicarius Chriſti eo tẽpore Epiſcopus vr-
bis Romæ? Vnde dicum hoc ſumis? vitioſiſſimè colligis. † Ego vica- 48
riũ ſummũ Chriſti ſemper Eccleſiã habiturã eſſe ſine vlla dubitatio-
ne cõfirmo: atque hic ſemper vbicunque ſit, Epiſcopus Romæ erit,
etiã ſi illa penitus exciſa ſit. Si Salmãticẽſes epiſcopũ ſuũ vrbe eiice-
rent, quocũque ille in loco exularet, ſine dubio Epiſcopus Salman-
ticenſis eſſet. Fac vrbẽ euerti, Epiſcopum fugari, pati hæc, & alia mul-
ta poteſt ab hoſtibus, ſed vt Epiſcopus eiuſdẽ vrbis nõ ſit, facere nõ
poterunt hoſtes. Cum Romæ imperatores Ethnici põtifices, Eccle-
ſiámque crudeliſſimè perſequebãtur: quis tã ſtultus vnquã fuit, vt ne-
garet Romæ Epiſcopos ſemper fuiſſe ſanctos illos pontifices, qui
diuerſis temporibus in ſiluis, & in ſpecubus latebant, aut in exi-
lium mittebantur? Sed hæc notiſſima ſunt.

Illud potiùs videamus, qualis poſtquam à ſuo põtifice receſſerit,
futura Roma ſit. † Dudũ demonſtrauimus ſummã in ea idololatriæ 49
omnis, & omnium peccatorũ licentiam futuram, qualem fuiſſe ſci-
Cap 18. mus cum ethnicis parebat imperatoribus. Addamus & illud eiuſdem
Apoſtoli: *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & re-
ges terræ cum illa fornicati ſunt.* Non dixit: Ipſa cum regibus terræ for-
nicata eſt, quo verbo ſignificaretur eam idololatriam ab illis acce-
Eze. 16 piſſe, ſicut cũ Ieruſalẽ dicitur: *Et fornicata es cum filiis Aegypti vicinis
tuis.* Et poſteà: *Et fornicata es in filiis Aſſyriorũ. Fornicatio Ieruſalẽ* (inquit
Hieronymus) *cum Aegyptiis idololatriæ eorum imitatio eſt.* Sed reges ter-
ræ cum ea fornicati ſunt, quia eius idololatriam ipſi imitabantur.
Apo. 18. † De perſecutione ſanctorũ iã diximus. Hoc dicere ſatis nunc erit: 50

Et audiui aliam vocem de cælo dicentē: Exite de illa populus meus, vt ne par-
ticipes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis: quoniam peruene- Roma
runt peccata eius vsque ad cœlum, & recordatus est Deus iniquitatum eius. Ex ad pri-
eisdem intelligitur summa eius potentia, qua si careret non fornica- stinam
rentur cum ea reges terræ. Diuitiæ etiam erunt incredibiles, & deli- poten-
ciæ, quæ in toto c. 18. copiosissimè describuntur. *Et mercatores* (in- tiam
quit) *terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.* Et superiùs: *Et ne-* reditu-
gotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniā merces eorum nemo e- ra.
met amplius, merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi,
& purpuræ, &c. Et posteà: *Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tan-*
tum date illi tormentum, & luctum.

51 † Qua verò ratione ad tam incredibilem potentiā, & diuitiarum,
ac deliciarum magnitudinē peruentura sit, certò scire hominē arbi-
tror neminē, conijcere tamen ex verbis Apostoli, quodámmodo licet.
Cap. 17. meretrix purpurata sedet super bestiā habentē decē cornua,
in quibus decem reges intelliguntur, qui orbem terræ vniuersum in-
ter se diuident, ac sibi subiicient, vt diximus ex veterum patrum sen-
tentia in ca. 12. nu. 11. & sequentibus. Horū tempore regnabit An-
tichristus, vt eodem in loco dictum est, & ex Danielis. 7. apertè co-
gnoscimus. Ex quo suspicor Romam eiecto pontifice breui ad anti-
quā rediturā esse potentiā, ita vt sub ditione sua habeat illos decem,
qui paulò pòst in vniuersa terra regnaturi sunt, ideo enim, vt arbi-
tror, sedet super bestiā habētē illa cornua, vt intelligamus quidquid
52 Diabolo paret, illi quoque parere. † Mirū hoc videtur, & ego ma-
gnopere mirandū cōfiteor: sed ideo dictū est: *Et mulier, quam vidisti, est* Apoc. 18.
ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ, id est, cui nunc obse-
quuntur illi, qui decē cornibus significantur, & terræ omni domina-
turi sunt. Et ca. 18: *Quia in corde suo dicit: Sedeo Regina, & vidua nō sum,*
& luctum non videbo. Ac si dicat: Quamuis pontificē eiecerim, qui vir
meus erat, nō tamen vidua, cū tot reges mihi pareant. Quod si quis pu-
tat hæc verba ad antiquā illam eius felicitatem esse referēda, cū nec-
dum collum iugo Christi subdiderat: legat præcedētia, quæ fidelibus
tunc in ea futuris [illegible], cum illa vastabitur: *Exite de illa populus*
meus, vt ne participes sitis delictorum eius. Reddite illi sicut & illa reddidit
vobis, &c. Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormen-
tum, & luctum, quia in corde suo dicit: Sedeo regina, & vidua non sum, &c.

53 † Non olim dicebat, sed nunc, cum exire vos ex ea iubeo, ne si-
mul incendio pereatis, dicit: *Sedeo regina*: olim pontifici parebam,
nūc regina sedeo, nemini pareo. Quod si Alexander cùm rex Mace-
doniæ esset, vnus duodecim annis orbē terræ sibi subiecit: non est
cur tantopere miremur Romam, quæ plena erit fortissimis viris, bre-
ui tempore in antiquam gloriā reflorescere. Certè nec reges terræ
fornicarentur cum ea, nec negotiatores terræ flerent in eius exci-
dio, quòd suas merces nemo iam esset empturus, nec ipsa dice-
ret: *Sedeo regina & vidua non sum*, sed luctum non videbo, nec

super aquas multas, id est, super populos multos, & super bestiam decem cornuum sederet, nisi florentissima, & potentissima esset. Sed caduca, & fluxa erit eius felicitas, nā citò totum eius imperium 54
decem illi reges inter se diuident, & in eam ducent exercitus, eámque miserabili excidio terræ æquabunt, sicut apertissimè scribit Apostolus cap. 17. † *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam, & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.* Atque ita tandem fiet quod Irenæus lib. 5. cap. 25. & 26. & omnes Ecclesiastici scriptores tradiderunt (vt est apud Hieronymum in cap. 7. Danielis) decem reges partituros esse inter se imperium Romanum. His autem temporibus passuram esse Ecclesiam in suo capite Romano Pōtifice, & in electissimis quibúsque membris quod tempore imperatorum ethnicorum in minoribus persecutionibus passa est, vt fugere, & in solitudinibus vagari, ac latebras in magna rerum omnium egestate quærere cogatur, & Irenæus lib. 5. cap. 26. scripsit, & notius est quàm vt in eo sit immorandum. Longiùs excurri quàm putabam, sed operæpretium me fecisse arbitror: his enim, quæ dixi, omnia, quæ de Babylone obscurissimè 56
in hoc libro scripta sunt, ex parte non solùm exposita, sed explicata etiam videntur.

† Vt omnia quæ dicta sunt, cōfirmētur, subiiciā & vaticinia Sibyllarum, quibus manifestè Romæ ruina, & incendia prædicta sunt, & septem eius montes nominati, quorum Iohannes cap. 17. meminit. (Lib. 2.)

Δὴ τότε καὶ γενεὴ δεκάτη μετὰ ταῦτα φανεῖται
Ἀνθρώπων, ὁπόταν σεισίχθων ἀστεροπητὴς
Εἰδώλων ζῆλων θραύσει, λαόν τε τινάξει
Ῥώμης ἑπταλόφοιο, μέγας δέ τε πλοῦτος ὀλεῖται.
Δευόμενος πυρὶ πολλῷ ὑπὸ φλογὸς Ἡφαίστοιο.

Hoc est.

Tunc sanè generatio decima post hæc apparebit
Hominum, cum terræ concussor astrorum conditor
Idolorum amorem franget, populúmque concutiet
Romæ septem vertices habentis, magnæq; diuitiæ peribunt
Irrigatæ multo igni à flamma Vulcani. (Lib. 8.)

Et lib. 8.

Ἥξει σοί ποτ' ἄνωθεν ἴση ὑψαύχενε Ῥώμη
Οὐράνιος πληγὴ καὶ κάμψεις αὐχένα πρώτη,
Καξεδαφισθήσῃ καὶ πῦρ σε ὅλην διαπανήσει, (Hoc est.)
Κεκλιμένην ἐδάφεσσι νέοις, καὶ πλοῦτος ὀλεῖται.
Καὶ σὰ θεμέλια λύκοι, ἀλώπεκές τ' οἰκήσουσι.
Καὶ τότ' ἔσῃ πανέρημος ὅλος, ὡς μὴ γεγονυῖα.

Hoc est.

Veniet tibi cælitus æqualis o erecta ceruice Roma
Cœlestis plaga, & flectes ceruicem prima
Et terræ allideris, & ignis te totam absumet
Inclinatam nouæ terræ, & diuitiæ peribunt.

Et

Et in fundamentis tuis lupi, & vulpes habitabunt.
Et tunc eris tota deserta omnino, ac si numquam fuisses.

56 † Hoc idem est, quod cap. 18. scriptum est: *Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris immundæ, & odibilis.* Et posteà: *Ideò in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur, quia fortis est Deus, qui iudicabit illam.* Ac ne dubitemus de qua eius euersione loquatur Sybilla, paulò post ait:

Ἐγγὺς μὲν κόσμου τὸ τέλος, καὶ ἔσχατον ἦμαρ.
Καὶ δοκίμοις κλητοῖς κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο.
Πρῶτα δὲ Ῥωμαίων ἀπαραίτητος χόλος ἔσται,
Αἱμοπότης καιρὸς, καὶ δύστηνος βίος ἥξει.

Hoc est:

Prope quidem mundi finis, & extremus dies,
Et probatis inclytis iudicium immortalis Dei
Sed prius Romanorum ineuitabilis ira erit,

Hoc est supplicium:

Tempus sanguineum, & infœlix vita veniet.

Multis autem nationibus Romam eo tempore esse dominaturam, vt ex capite 17. demonstrauimus, non obscurè mox indicat cum ait:

Σὴν πρώτην κόλασιν Ῥώμη, καὶ βρυγμὸν ὁρῶσα.
Κοὐκέτι σοὶ δούλειον ὑπὸ ζυγὸν αὐχένα θήσει
Οὐ Σύρος, οὐκ Ἕλλην, οὐ βάρβαρος, οὐκ ἔθνος ἄλλο.
Ἐκπορθηθέισῃ, κἀκπραχθήσῃ ὅσ᾽ ἔπραξας.
Δύσεις τ᾽ οἰμώξασα φόβῳ μέχρι πᾶν ἀποτίσεις.
Καὶ σὺ θρίαμβος ἔσῃ κόσμῳ, καὶ ὄνειδος ἁπάντων.

Hoc est:

Tuam primam punitionem Roma, & fremitum videns.
Nec amplius tibi seruili sub iugo ceruicem ponet
Non Syrus, non Græcus, non Barbarus, non gens alia.
Subuerteris, & lues quæcumque fecisti.
Et cum fleueris timebis donec omnia luas.
Et tu triumphus eris mundo, & opprobrium omnium.

57 † Quid hoc est, nisi quod infra cap. 18. legimus: *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis. Et duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo, quo miscuit, miscete illi duplum?* Et rursus: *Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ quia iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* Et quã-uis Sibyllini versus ordinem non seruent, sed repente ab alio ad aliud tempus transeant, quia nõ simul dicti, aut scripti sunt: hæc omnia satis constat de extremo vrbis excidio dicta esse, neque enim vnquam ante facta sunt.

Summa ergò omnium est, Ioannem in omnibus, quæ de Babylone loquitur, aduersus vrbem Romam vaticinari postquam & Pontificis maximi obedientiam, & omnem pietatem abiecerit: Babylonémque

némque dici quòd hoc illi nomen tempore quo ipse hæc scribebat, maximè conueniret, & tempore, quo hæc explebuntur, non minus, quàm ante conueniet.]

Vers. 8. *Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.* Fornicationem

Fornicatio. vocare solet Scriptura omnem declinationẽ à bono, vt ait Arethas: siue, vt magis propriè loquamur, omnem animę recessum à Deo, cui priùs per fidem, & caritatem desponsa fuerat. Vt Psal. 72: *Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te.* Sed idolorum cultus maximè hoc nomen obtinet, quoniam tunc maximè anima recedit à Deo, & Diabolo se tradit corrumpendam. Hoc passim occurrit in prophetis, vt in Iere. cap. 3. & in Ezec. 16. sæpè repetitur, & alibi sæpissimè. Vtroque modo hic accipere possumus. Ceterùm, hæc verba sinistrè plerique interpretantur putantes Babylonem cadere, quoniam errore idololatriæ inebriauit omnes gẽtes. Etenim si hic esset sensus, diceret: A vino fornicationis, non *a vino iræ fornicationis.* Alij laborant in explanando cur additum sit, *iræ:* Sed rem tamen non videntur explicasse.

Calix. † Nos sciamus, cùm Deus iratus, & pœnas de peccatoribus sumpturus describitur, cum calice pleno vini describi, ex quo vnicuiq; propinat quantum meretur, aut quantum satis esse iudicat, ne quis videlicet existimet aut fortè fortuna, aut temerè, & absque iudicio pœnas infligi peccantibus, vt latiùs exposuimus in Mich. cap. 2. nu. 41. & duobus sequentibus: Præterea per vinum (vt aiunt Euthymius, 58

Calix vini. & Theodoretus, & Basilius in Psal. 74.) supplicia intelliguntur, quæ æquè ac vinum, & vires hominibus tollũt, & mentis harmoniam dissoluunt, & aberrare nos faciunt à via. Ita dictum est Psal. 74: *Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto: & inclinauit ex hoc in hoc: verumtamen fex eius non est exinanita, bibent omnes peccatores terræ.* Iere. 49: *Ecce quibus non erat iudicium vt biberent calicem, bibentes bibent, & tu quasi innocens relinqueris? Non eris innocens, sed bibens bibes.* Et capite 51: *Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram, de vino eius biberũt gentes, & ideò commoti sunt,* id est: Per Babylonem puniet Deus omnem terram. Et in hoc ipso cap. ait Ioannes: *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne, & sulphure.* † Legitimus ergò sensus est: Ipsa bibet vinũ iræ fornicationis suæ, 59
id est, persoluet pœnas debitas tot peccatis, & tantæ idololatriæ. Et quoniam exemplo suo alias ciuitates in idolorũ cultum allexit, faciet, vt ipsæ quoque bibant de eodem calice, id est, vt similiter puniantur, & hoc vocat potare, *gentes vino iræ fornicationis suæ.*

Vers. 9. *Et imaginem eius.* De qua diximus cap. 13. num. 52.

Vers. 9. *Et acceperit characterem.* Ibidem hoc exposuimus numer. 33. & sequentibus.

Vers. 10. *Et hic bibet de vino iræ Dei.* Non tantùm Antichristus, & eius prædicatores, & ministri bibent, sed quicumque eum adorauerit, aut eius characterem acceperit.

Vers. 10. *Quod mistum est mero in calice iræ ipsius.* Cetera ex iis, quæ diximus de calice

de calice nota sunt, hoc tantùm nunc explicari oportet, quomodo mistum est, si merum est, vinum enim, quod miscetur diluitur: Erasmus affirmat, κεραννυῶδ, id est, misceri, dici quod infunditur in calicem bibituro, etia si non diluatur aqua, aut alio potus genere. Quare cum in Græco sit τȣ̃ κεκερασμένȣ ἀκράτȣ, id est, vino mero misto, sensus erit: Bibet de vino iræ Dei, quod merum est, & in calicē iræ

Quomodo vinum dicatur merū & mistum.

60 eius infusum vt peccatores bibant. † Hanc Erasmi sententiam non desunt qui laudent, & reliquis veriorem esse contendant. Sciendum ergo est κεραννύω, quo verbo hic Ioannes, & cap. 18. vsus est, pro quo interpres vertit Misceo, deductum esse à nomine κέρας, quod est cornu, quoniam veteres cornibus vtebantur ad potandum. Docet hoc Athenæus lib. 11. Dipnosophistarum ante medium, atque hanc veterum consuetudinem confirmat auctoritate Pindari in Centauris, Xenophontis lib. 6. & 7. Expeditionis Cyri, Æschyli in Perrhæbis, Sophoclis in Pandora, & aliorum. *Et vas* (inquit Athenæus) *in quo vinum miscetur, craterem appellant* ἀπὸ τȣ̃ κέρατος, *quasi* κεραστῆρα. *Manet etiam nunc cornuum ad hunc vsum fabrica, &c.* Hinc factum videtur, vt κεράννυσθαι sit infundere quod bibendum est, siue in cornu, siue in aliud quodcumque vas. Inde apud Homerum libr. 5. Odysseæ Calypso Mercurio, qui ad se venerat, mensam posuit:

Κεραννύω. Et misceo.

> **Ἀμβροσίης πλήσασα κέρασε δὲ νέκταρ ἐρυθρὸν,** *id est:*
> *Ambrosia implens, & miscuit nectar rubens.*

61 † In quem locum Didymus vetus Homeri Scholiastes interpretans verbum κέρασε, quod vertitur Miscuit: Κέρασε (inquit) *nunc infundit, ab antiqua consuetudine, in cornu enim infundentes bibebant, &c.* Nectar autem in illis fabulosis deorum conuiuiis aqua non diluebatur.

Et libro secundo:

> Τοῖς δὲ γέρων ἐλθȣ̃σιν ἀνὰ κρητῆρα κέρασσεν, *id est:*
> *His autem senex venientibus craterem miscuit.*

Et Plato in Philebo: Τοῖς δὲ θεοῖς, ὦ Πρώταρχε, εὐχόμενοι κεραννύωμεν, id est, diis, ô Protarche, præcantes misceamus, neque enim diis vinum dilutum libabant, sed merum, vt est apud Virg.

> *Hic duo ritè mero libans Carthesia Baccho*
> *Fundit humi.----* 5. Ænei.

Vbi Seruius ait: Ritè, secundùm ritum sacrificij, quod exigebat vt libaret de mero Baccho, id est, puro. Quòd etiam multorū veterum testimonio probat Barnabas Brissonius lib. 1. de formulis, & Sollennibus populi Romani verbis. Eodem modo, & Latini vtuntur interdum verbo Misceo, pro eo, quod est propino, vt Cic. 2. de Finibus: Dico ergò in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum ipse non sitiens, & eum, qui illud sitiens bibat. Et de eodem mulso, quod ex vino, & melle fiebat, Martialis scripsit:

Miscere

> *Attica nectareum turbatis mella Falernum*
> *Misceri decet hoc à Ganymede merum.*

Martialis li. 13. propè finem.

† Ita etiam dictum est Apoc. 18: *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis,* 62
& duplicate duplicia secundùm opera eius, in poculo, quo miscuit, miscete illi
duplum. Ibi etiam est in Græco verbum κεραννύω. Erit sensus igitur:
Et hic bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est in calice iræ ip-
sius, id est, quod infusum est ad propinandum in calicem, quo vin-
dictam sumit de iis, quibus iratus est, est enim Hyperbaton, & ita
ordinanda sunt verba, vt diximus. Quod apertiùs est in Græco: Καὶ
αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτη-
ρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. Ac si diceret: Ex calice vini iræ Dei misti, meri: nã
si sensus esset: Ex vino, quod mistum est cum mero, sine dubio di-
xisset: τοῦ κεκερασμένου τῷ ἀκράτῳ. Omnia, quæ diximus confirmat
Arethas dicens: *Merum furoris affabrè comparauit vino mero, quod in cali-*
ce mistum est, siquidem vinum merum faciliùs inebriari potest, quàm mistum,
&c. Et posteà: *Verùm si tale est, quomodò dicitur vinum mistum in calice?*
Manifestum est igitur quod τὸ κεκέρασμαι, id est, Mistum esse, nõ signi-
ficat temperaturam aliquam, sed additionem, vt sit iste sensus: Quod
mistum est, id est, appositum in calice iræ. † Similiter exponitur lo- 63
cus vulgatus Psal. 74: *Quia calix in manu Domini vini meri plenus est mi-*
sto, id est, Qui calix vini meri plenus est misto, κεράσματος, id est, mi-
stione, siue infusione vt propinetur: nomen enim illud, Mistum, siue
κέρασμα, poturos respicit, quia nõ miscetur, nisi porrigendũ sit potu-
rus. At verò communis omnium ferè expositio tàm in hunc locum
Psalmi, quã in verba Apocalypsis, quæ nunc interpretamur, minimè
contemnenda est, habet enim plurimum probabilitatis, & fortasse
multò plus quàm prior, cùm propter auctores suos, & multos, & val-
dè eruditos, tùm propter proprietatẽ vocabulorum, quam tenaciùs
seruat. Hæc autem est vt κεράννυσθαι, atque misceri dicatur cum res
diuersæ iunguntur, & confunduntur. Plutarchus in Symposiacis, siue
Conuiualibus quæstionibus. lib. 8. Quæstione 6. κεράσαι, interpreta-
tur Latino verbo Miscere, καὶ τὸ κεράσαι μισγῆναι. † Ac nequis fortè 64
diceret Miscere accipi ab eo, pro eo quod est propinare, docet se
propriè accipere Miscere, pro diuersa confundere, & coniungere in
vnum, ex Homero id comprobans, qui de vino loquens non est vsus
verbo κεραννύω, vt aliàs solet, sed verbo, μίσγω, quod non dicitur,
nisi de rebus diuersis in vnum confusis.

Ita ergò ait: Καὶ τὸ κεράσαι μισγῆναι καθ' Ὅμηρον:
Ἡ δὲ αὐτ' ἐν κρητῆρι μελίφρονα οἶνον ἔμισγε.

Hoc est: *Et κεράσαι miscere iuxta Homerum:*
Hæc autem in cratere dulce vinum miscebat.

Videlicet vinum cum aqua miscebatur, & ideò misceri dicitur po-
tiùs, quàm fundi. Nec minùs aperta sunt verba Athenæi loco indi-
cato, qui fauere priori expositioni existimabatur, ita enim ait: *Pri-*
scos fama est, atque primos homines boum cornibus olim bibisse. Liquet hoc ex
eo, quod adhuc dum aqua vinum permiscent κεράσαι dicunt, & vas, in quo
vinum miscetur, craterem appellant, &c. Et Cælius Rhodiginus lib. 27.

Antiqua

Antiquorum Lectionum, ca. 27. de eadem veterum consuetudine lo-
quēs ait: *Cui rei argumento est quod κεράσαι, dicūt Græci permiscere vino a-*
65 *quam* † Euthymius etiam Græcus autor illud in Psal. 74. *Plenus mi-*
stio, siue vt legitur in eius translatione, *Plenus mistione*, πλῆρες κεράσμα-
τος, ita interpretatur: *Plenus misericordia. Mistio enim* (inquit) *vini a-*
qua, & mistio austeritatis misericordia. Similiter in Hebræo accipitur
verbum מסך, quod verti solet in κεραννύω, vt Psal. 101: *Et potum meum*
cum fletu miscebam, vbi Lxx. verterunt, ἐκίρνων. per quod verbum in-
terpretantur id, de quo nunc loquimur, κεραννύω, Suidas, Hesychius,
Fauorinus. Ex quo etiam colligimus autores hos accepisse κεραννύω,
pro eo, quod propriè significat Misceo. Et Plutarchus dixit in Nu-
ma: Κεράσας οἴνῳ καὶ μέλιτι τὴν πηγὴν, id est, Miscēs vino, & melle fon-
tem. Aliáque huiusmodi innumera occurrunt in Græcis autoribus.
Idem verbum est in Hebræo, & in Græco Isai. 19. vbi ait: *Dominus*
miscuit in medio eius spiritum vertiginis, ἐκέρασε, Sed ideo quoniam pro
Vertiginis in Hebræo est עועים, id est, Errorum, vt etiam in Com-
mentariis vertit Hieronymus, id est, varios errores miscuit, qui capi-
tis vertiginem efficiūt. Cum ergo simpliciter dicitur vinum misce-
ri, rectè intelligemus cū aqua, tam in Hebræo, quàm in aliis linguis.
Vt Prou. 9: *Bibite vinum, quod miscui vobis*. Et paulò ante: *Miscuit vi-*
num, & proposuit mensam suam.

66 † Mulsum autem apud Ciceronem, & Martialem misceri dicitur,
vel quia mel cum vino miscebatur cum fiebat, vel fortè quia cum bi-
bebatur, aqua simul infundebatur ad vini vim temperādam, longin-
quitate enim temporis vinum in mulso meracius fieri docet Macro-
bius lib. 7. Saturnal. cap. 12. vel quid aliud fortasse miscebatur. Ita
omnia, quæ diximus, & multa similia, quæ in libris occurrunt, expli-
cari possunt, vt quod est apud Iuuenalem. Saty. 5.

Nescit tot millibus emptus,
Pauperibus miscere puer.

Quod cur dictum sit altero ab hoc ipso versu explanat:

Quando ad te peruenit ille?
Quando vocatus adest calidæ, gelidæque minister?

Calidā enim aquam cum frigida miscebant Romani. Homerus au-
tem vinum nectar vocauit, vt indicat epitheton Rubens. Nā & non-
nulli nectar vinum esse dicunt in Lydia factū, vt refert Cælius Rho-
diginus lib. 7. Antiq. lect. c. 13. Idémque ait Homerum non nouisse
nectar esse Deorū potum. Platonis verba in Philebo similiter viden-
tur intelligenda, Diis ó Protarche precantes misceamus, vinum e-
nim, quod humi diis fundebatur, merūm erat, vt docuit Virgilius,
quod sacrificantes diis bibebant, probabile est mistum fuisse cum a-
qua, sicut & id, quod in mensa bibebatur. Verùm cum vinum ad sup-
plicia, & calamitates accomodatur, nusquam ei aquam admisceri in-
telligendum est, quæ vim illi adimit, sed aliquid, quod aut horrorem
faciat, & deterreat, aut magis inebriet. [Vidit hoc Andreas Cæsa-

riensis, qui merum esse dixit, quia non erat mistum Diuinis miserationibus: mistum autē, quia diuersas vltiones & supplicia habebat.] Ex quibus videmus hanc posteriorē expositionem aut probabiliorem priore, aut fortasse solam esse veram. † Ad hūc ergo modū conuenientissimè hæc verba interpretabimur: *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius*: Bibet de vino mero iræ Dei, quod mistum est aut fæcibus, aut potiùs altero vino mero: nam vina dissimilia permista fortiora sunt ad ebrietatem. Idcirco nō dixit cuius rei esset illa mistio, cū enim dixisset: *De vino mero*, nihil aliud addere necesse fuit, cùm iam ex dictis cognosci posset mistionē fuisse vini meri. Atque ita fortè intelligitur quod Isa. 5. dictum est: *Væ qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem*, idest, ad ea miscenda, quæ magis inebrient, nempe dissimilia vina. 67

Locus Psa 74. Idem est iudicium de verbis Psal. 74. *Quia calix in manu Domini vini meri plenus misto*. Calix est vini meri, sed plenus misto, idest, mistione, siue fæcum, vt quidam dicunt, siue dissimiliū vinorū, vt ego arbitror, ad augendā ebrietatem. Hoc autem posteriorē hanc interpretationem iuuat, quod cum in Hebræo sit: כי כוס ביד יהוה ויין חמר מלא מסך *Mi kos bead Ichoah ve ain hamar male mesen*: quod ad verbum sonat, Quoniam calix in manu Domini, & vinum merum est plenum mistione, mollius intelligitur vinum esse plenum mistione quam calicem. † Quod si priorem explanationem sequamur, nihil refert calix ne plenus sit mistione, an vinum ipsum, idem enim est. At si non calicē, sed vinum plenū mistione dicamus, quod, vt dixi, mollius est, & sine vlla verborum transpositione exponitur, ruet prior expositio, quæ mistionem pro infusione, siue propinatione capiebat. 68

Vers. 10. *Et cruciabitur igne, & sulphure.* Sulphur igni additum significat perpetuum eum fore, quia sulphur aptissimum ignis nutrimentum est, tum etiam grauem, ac molestū odorem in eo esse indicat. Sit ne autem apud inferos sulphur cum igne, dicemus cap. 19. num. 37. & sequentibus, vbi verba magis cogunt id vt explicetur, quæ sunt huiusmodi: *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardentis sulphure*.

Vers. 10. *In conspectu angelorum sanctorum.* Vt qui curam hominum gesserunt, lætentur eorum suppliciis, qui nec Deum veriti sunt, neque eorū salutaribus consiliis acquiescere voluerunt. Psalm. 57: *Lætabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris*, &c.

Vers. 10. *Et ante conspectum Agni.* † Vt scilicet videat quas pœnas sibi dent illi, qui se spreto Antichristum sequi maluerunt, & ipsi magis crucientur intelligentes se ab eo videri. Ceterùm in Græco eodē modo dicitur ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων, & ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ne quis forte putet aliud esse *Ante conspectum*, quàm in conspectu. 69

Vers. 11. *Et fumus tormentorum eorum ascēdet.* In Græco est Ἀναβαίνει, Ascendit, quomodo etiam forte vertit interpres, sin minus certè in Græco præsens pro futuro ponitur, vt adnotauimus cap. 13. n. 32. Et statim ait: *Nec habent requiē die ac nocte*, pro Nec habebunt. Et quoniam

fumus

fumus ſine igne eſſe non poteſt,& eiuſdem ignis præſentis, & mox futuri indicium eſt, vt oſtendat impios ſempiterno igne cruciandos eſſe,ſempérque beatis nota futura eſſe eorum ſupplicia,dicit fumum tormentorum eorum aſcenſurum eſſe in ſæcula ſæculorũ. Nec enim verus fumus eſt apud inferos, quoniam fumus ex reſolutione materiæ,quæ igne conſumitur, exhalatur. apud inferos autem nihil erit, quod reſoluatur igne,alioqui finiretur id aliquando.

Nec habent requiem die ac nocte. Præ magnitudine ſcilicet tormentorũ. Et quãuis apud eos perpetua nox erit,tamen loquitur more noſtro cum dicit,*Die ac nocte*,vt ait Ambroſius. Diximus autem cap. 7. nu. 23. *Die ac nocte*, accipi in Scriptura pro eo,quod eſt Semper. *Ver. 11.*

Hic patientia ſanctorũ eſt. Hic ſpectabitur,& examinabitur patien- *Ver. 12.*
70 tia ſanctorum,ſi non ſinant ſe vllis terroribus Antichriſti à via recta dimoueri,ſed ſemper cuſtodiant patienter,& perſeueranter mandata,& fidem Ieſu Domini noſtri. Non ſatis eſt fidem tenere, mandata etiam ſeruanda ſunt. Ita interpretati ſumus etiam ſimilia verba cap. 13: *Hic eſt patientia,& fides ſanctorum.*

Et audiui vocem de cœlo dicentem mihi. Quoniam videbat fidẽ, & patientiam ſanctorum magnis cruciatibus per Antichriſtum eſſe examinandam, ad conſolationem ſanctorum, vt æquo animo & forti omnia perferant,& nullis doloribus deficiant, vocem refert, quam de cœlo audiuit, & verba, quæ per angelum ſibi loquentem à Deo iuſſus eſt ſcribere. *Verſ. 12.*

Beati mortui,qui in Domino moriuntur. Nihil his verbis videtur facilius,ſed ſi cogitationem in ea intendamus,videbimus non facilè poſſe explicari quid ſit Mori in Domino, ſi ad Scripturæ conſuetudi- *Verſ. 13.*
71 nem, & ad locutionis proprietatem explicandum eſt. † Communis fere expoſitorum ſententia eſt, quam etiam Andreas Cæſarienſis ſequitur,hæc de omnibus iuſtis dici,& Beda ait: *Gratias tibi ago Ieſu, qui beatificas eos in cœlo,qui in te moriuntur in terra. Quantò magis illos,qui & in tua,& pro tua fide felices ponunt animas?* Verùm cur id ſignificetur,& an id tantùm ſignificetur,non docent. Nos,ſi Scripturæ cõſuetudinem requiramus, videbimus ב apud Hebræos (quòd apud nos valet In) interdũ idẽ valere quod Propter,aut Pro, vt Gen. 18. vbi nos habemus: *Delebis propter quinq́; vniuerſam vrbem*,in Hebræo eſt, בחמשה,id-eſt,in quinque. Gen. 29: *Seruiam tibi pro Rachel filia tua.* Et ibidem: *Seruiuit ergo pro Rachel ſeptem annis.* In Hebræo eſt in vtróque loco, In Rachel. Immo & eamdẽ locutionem ſolet vſurpare noſter interpres, vt Hoſ. 12: *Et ſeruiuit Iſrael in vxore,& in vxore ſeruauit*,ideſt,propter vxorem. Et Mich. 3. *Principes eius in muneribus iudicabant.* Ita nũc mori *in Domino*,eſt pro Domino,aut propter Dominũ,quod optimè cohæret cũ præcedẽtibus. Cũ enim multa eos paſſuros eſſe prædixiſſet illis verbis: *Hic patientia ſanctorum eſt*,&c. vt omnes ad reſiſtendũ Antichriſto,& ad mortẽ generoſè oppetendam pro Chriſto exhortetur, beatos eſſe prædicat eos, qui moriuntur, *in Domino*, ideſt, Propter

Qui ſint qui moriuntur in Domino

In pro Propter.

Christum mori malunt, quàm viuere cũ Antichristo. Atque hic sensus, qui solis martyribus conuenit, probatus est etiam Ambrosio, & Ansberto, & Haymoni. † Hæc locutio frequentissima est & in epi- 72
stolis Pauli, vt Rom. vltimo: *Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris, vt eam suscipiatis in Domino dignè sanctis*, idest, Propter Dominum, propter amorem Domini. Ibidem: *Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.* Et *Salutate Persidem carissimam, quæ multùm laborauit in Domino.*

In Domino. Sed quæritur an probanda sit communis illa expositio, quam retulimus? Respondeo veram etiam esse, & probandam, eíque fauere consuetudinem Ecclesiæ, quæ in Officio defunctorũ hæc verba proponit, quasi de omnibus velit quodãmodo intelligi. Causa est quòd Esse in Domino, siue Esse in Christo, significat intra eius corpus contineri, non quomodocúnque, sed vt viua membra. Rom. vltimo: *Salutate eos, qui sunt ex Narcisi Domo, qui sunt in Domino.* Ibidem: *Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos, & concaptiuos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo*, idest, Qui ante me crediderũt in Christum, vt exponit Theophylactus. † Gal. 1. *Eram autem ignotus* 73
facie Ecclesiis Iudææ, quæ erant in Christo. Deníque idẽ est Esse in Domino, & Manere in Domino, nec dicuntur in Domino manere, nisi qui cum fide iungunt caritatem: Ioh. 15: *Manete in me, & ego in vobis.* Et ibidem: *Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.* Ita etiam in Domino moriuntur qui vsque ad mortem in eo manent, & cum moriuntur, viua Christi membra sunt. Est autem & hic sensus ad id, quod Apostolus agit, aptissimus, quoniam & priorem illum complectitur, & latiùs manat, ad omnésque iustos pertinet. Et quamuis plurimi eo tempore martyrio vitam finient, tamen multi etiam fugati, & spoliati à ministris Antichristi, & multis incommodis affecti tandem sine martyrio morientur in summa sanctitate, de quibus etiam Apostolo loquendum fuit, & quos non est putandum ab hac beatitudine excludi: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur*, cùm eis caussa, quæ reciditur conueniat: *Amodò enim iam dicit spiritus vt requiescant, &c.*

Vers. 13. *Amodò iam dicit Spiritus.* † In Græco paulò aliter legitur, Μακάριοι 74
οἱ νεκροὶ οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. Ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, Idest: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò. Ita, siue, Etiam, dicit Spiritus vt requiescãt à laboribus suis. Et Arethas ita verba ordinat: *Scribe amodò. Beati, &c.* vt eos qui tunc viuent, & certabunt, consoletur. Sed multò meliùs ordinantur in nostra Translatione, quomodò etiam sunt in Græco codice Complutensi, & in aliis nonnullis. Nam scribe amodò, durum est. Si autem dicamus: Beati mortui, qui in Domino moriuntur amodò, cur ibi additum est, *Amodò*, cùm semper beati fuerint, qui in Domino moriuntur? Dicamus ergo, *Amodò iam dicit Spiritus*, Siue, vt legit Primasius: Ab hinc etiam spiritus, idest: Quoniam Spiri-

tus sanctus dicit,& iubet, vt ex hoc tempore requiescāt à laboribus suis, id est, a tempore mortis, vt exponunt Ambrosius, & Haymo, & Beda, qui etiam affert illud Psal. 126: *Cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hæreditas Domini.* Et Spiritus cum articulo ponitur τὸ πνεῦμα, ex
75 quo Spiritus sanctus intelligitur. † Porrò etiā posuit Primasius pro Ναί, sicut cap. 1. legimus etiam, *amen*, & est affirmantis idem valens quod Ita, Certè, Verè, vt diximus c. 1. nu. 59. & 60. Est ergò ac si diceret: Amodò profectò dicit spiritus, &c. Quare suspicor, *Iam*, vitiosè legi pro Etiam, potuisseque nostrū interpretem: *Amodò etiam*, posteà scriptum, Et iam diuisa in duas particula *Etiam*, deinde cùm Et redundare videretur, scribi cœpisse *Amodò iam.* Apud Augustinum 20. de Ciui. cap. 9. legitur. *Amodò iam etiam dicit, &c.* Ansbertus: In quibus verbis ostenditur sanctos in hoc mundo nequaquam a labore cessaturos, nec requiem illis esse quærendam. Quousque enim labor consummetur, necesse est, vt ab opere manus intentionis non dissoluantur. Qui enim dicit: *Amodo iam requiescant à laboribus suis.* Ostēdit quia ante nequaquam debent cessare à laboribus, sed cum nihil ad laborādum remanserit, tunc perfectā quietem percipere. Hinc Paulus admonet, dicens: *Bonum autem facientes non deficiamus, tempore enim* Gal. 6.
suo metemus non deficientes. Hinc Dominus ait: *Qui autem perseuerauerit* Matt. 10
vsque in finem, hic saluus erit.

76 *Opera enim illorum sequuntur illos.* † Ansbertus, & Haymo: Tropica Vers. 13.
locutione mercedem laboris dicit subsequi sanctos post laborem. Hinc per Prophetā dicitur: *Cesset vox tua à ploratu, & oculi tui à lachrymis, quia est merces operi tuo, ait Dominus.* Quia enim opus efficit mercedem: cum merces post laborē electos subsequitur, quasi ipsum opus eos comitari dicitur. Ambrosius, Sequi pro comitari posuit. Et postea: Opera igitur sanctorum sequūtur illos, quia merces operum illorum comitatur illos in perpetuum, &c. In Græco est hoc etiam expressius. τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν, id est, Opera autē illorum sequuntur cum ipsis. Est autem ἀκολουθεῖν sequi, quomodo famuli heros sequūtur. Maluitque dicere, ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν, id est, cū ipsis, vt intelligeretur peracto labore continuò præmiū adesse, quam ἀκολουθεῖ αὐτοῖς, sicut dicendum videbatur. Iere. 31.

Et super nubem sedentem similem filio hominis. Id est, similem cuidam Vers. 14.
homini, ponitur enim sine articulo Filio hominis, & ideò non pro Christo accipitur, sed pro homine indefinitè. Cùm enim Christum significat, duplicē etiam articulū habet, vt latius cōfirmauimus c. 1. nu. 82. & sequent. Per hunc tamen Christus significatur, vt & in ca. 1. Sēper autē solet in rebus, quas videt, dicere, Quasi, aut Similis, quoniā non ipsas videbat visione illa prophetica, sed earū similitudines.
77 † Sed iam visionē difficillimam Domino adiuuante, quantùm licebit, elucidemus. Ambrosius ita hæc cum præcedentibus copulat. *Nunc, (inquit,) quia pœnam illorum, qui in Antichristum credituri sunt, narrauit, beatitudinemque illorum, qui in fide Christi perseuerauerint vsque in*

finem, breuiter comprehendit: consequens est vt diem iudicij describat, in quo hæc cuncta compleburtur, &c. [Per anticipationem ergo (vt solet sæpè) hęc nunc scribit Apostolus, quoniam rerum ipsarum contextus supplicia malorum exigebat, quæ nunc prædicturus est.] Nubes candida Christi maiestatem significat, Deus enim sæpè in nube apparet in Scriptura, vt per eam doceamur Diuinam naturam neque nobis apertè cognitam, neque omninò ignotam esse, vt ex Aretha diximus capite 11. num. 28. Sed in Christo hoc habet peculiare, quod cum in nube ascenderit, & in nube descensurus sit ad iudicium, sicut legimus Act. 1. *Hic Iesus, qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum:* Meritò nunc, cum proximum est iudiciũ, super nubem candidã videtur, vt is esse intelligatur, qui paulò post iudicaturus est. Similiter describitur apud Dan. capit. 7: *Et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat, & vsque ad antiquum dierum peruenit.* Sedere dicitur, quia res hominũ de cœlo quietus despicit, vt videat an completa sint bona merita iustorum, & mala impiorum, vt finis mundi veniat.

Nubes cãdida.

Vers. 14. *Habentem in capite suo coronam auream.* † Corona insigne regni est, 78
aurea autem est, vt per eam indicetur esse Rex regum, & Dominus dominantium, quoniam aurum pretiosissimum metallorum est. [Andreas Cæsariensis: *Christum esse existimamus eum, qui in nube visus est similis Filio hominis: coronam autem, quæ erat super eum, significare regnum visibilium, & inuisibilium potestatum, auream autem esse propter pretium, quod apud nos materia eius habet, &c.*]

Vers. 14. *Et in manu sua falcem acutam.* In dextera videlicet, qua messurus est. Falx acuta, & parata ad metendum proximum iam finem mundi esse demonstrat, qui per messionem significatur, sicut Dominus apertè docuit Matth. 13. dicens: *Messis verò consummatio sæculi est,* & sumitur messis, vt & in aliis locis eiusdem parabolæ, pro messione, quæ Græce ibi dicitur θερισμὸς, sicut & messores θερισταί. [Andreas: *Falx consummationem significat: etenim & ipse Dominus messionem mundi consummationem vocauit.*] Ergò, quia finem mundo afferre parat, cum falce acuta videtur à Ioanne.

Falx quid significet

Vers. 15. *Et alius angelus exiuit de templo.* Id est, De loco in quo beati sunt Deum semper laudantes, & ei seipsos, vt hostias viuas, offerentes, sicut intelligimus ex verbis cap. 7: *Ideò sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die, ac nocte in templo eius.* De hoc eodem ait statim: *Et alius angelus exiuit de templo quod est in cœlo.*

Vers. 15. *Clamans voce magna.* Vox magna magnum indicat desiderium, vt ex Gregorio ostendimus capite 6. num. 40.

Vers. 15. *Mitte falcem tuam, & mete.* † Commune beatorum desiderium pro- 79
fert, vt scilicet, regnum peccati finiatur, & Deus solus regnet in omnibus, quod cap. 6. magna etiam voce postulabant animę sanctorum martyrũ, vt suo loco explicauimus. Meritò ergò hoc petiturus exiuit angelus de loco beatorum, quem templum vocauit, vt quasi

omnium legatus mundi consummationem peteret, quam optabant.
[Andreas: *Vox angeli per Periphrasim significat supplicationem omnium angelicarum potestatum cupientium iustorum honorem, & peccatorum excidium.*]

Quia venit hora, vt metatur. In Græco, ἦλθέ σοι, quia venit tibi, & præ- Vers. 15.
teriti tēporis est Venit, vt & verba sequentia indicant. Ex signis, quę
præterierūt, aut potius ex Dei reuelatione, cognoscent sancti iā im-
pletum numerum electorum, ac propterea dicit angelus, *Venit hora
vt metatur.* Metere autem est colligere ex hac vita eos, qui tunc viui
inuenientur.

Quoniam aruit messis terræ. Aptissima est vt metatur, nihil iā restat Vers. 15.
ad collectionē viuentiū, numerus electorū cōpletus est. Ita etiā An-
dreas. Hic locus ex ca. 3. Ioëlis sumptus est, ex quo & plenius intelli-
gitur, ait enim: *Consurgāt, & ascēdant gētes in vallē Iosaphat, quia ibi sede-
bo vt iudicē omnes gentes in circuitu. Mitte falces, quoniam maturauit messis.*

Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram. Id est: Cœpit Vers. 16.
metere, & sustulit de vita homines.

80 *Et alius angelus exiuit de templo, quod est in cælo.* † De loco beatorum, Vers. 17.
vt dictum est. Multi putant hunc angelum eūdem esse cum filio ho-
minis, quod nec mihi fit verisimile, nec ipsi dicere poterunt cur in
eo loco filius hominis dicatur Christus, hic verò angelus. Exiuit er-
gò vt angelus alter, qui exierat, vt beatorum votis consentiens mun-
di consummationem efficiat, vt continuò explicabimus.

Habens & ipse falcem acutam. Ad eius similitudinem, qua vindemia- Vers. 17.
tores vtuntur: nam & ipse vindemiatoris officio functurus est. Simi-
lis falx est, videlicet putatoria, de qua Isa. 18: *Et immatura perfectio ger-
minabit, & præcidentur ramusculi eius falcibus.*

Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem. Lo-
cus est difficillimus. Ansbertus, & Haymo ignem Spiritum sanctum Vers. 18.
interpretantur: Ambrosius caritatem, qui sensus literæ nō sunt. Are-
thas ignem accipit, quo impij puniuntur, & angelum hunc præposi-
81 tum esse dicit huiusmodi igni, & idem sentit Beda. † At, cū hic nulla
fiat mentio de igne, sed supplicium malorum torcularis, & calcatio-
nis nomine significatum sit, non satis apparet quid ad rem pertineat
dicere: *Qui habet potestatem supra ignem.* Lōgè ergò aliter locus vide-
tur explicandus. In cœlo tēplum posuit ad similitudinem eius, quod
erat in Ierusalem, vt iam vidimus cap. 7. & in hoc capite. In eadem
ergò Metaphora permanens ponit in eo altare, cum ait: *Et alius ange-
lus exiuit de altari,* sicut ca. 8. posuit altare thymiamatis, dicens: *Vt da-
ret de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thro-
num.* Et quoniam nūc altare dicit, nec addit aliquid, vnde altare thy-
miamatis esse intelligamus, vt fecit capit. 8. altare holocaustorum
significari arbitror, quod semper intelligi solet in Scriptura cum
absolutè altare ponitur. Super altare holocaustorum ignis erat, quo
incendebantur holocausta, & partes victimarum.

82 † Porrò holocausta, & victimæ sanctorum martyrum obla-

tionem, & sacrificium significant, quorum corpora Deo immolabantur in odorem suauitatis. Ignis huius altaris ardentissima eorum caritas est. Rursus quemadmodum dæmones nō omnia peccata hominibus inferunt, sed alius ad superbiam, alius ad gulæ voluptates, alius ad fornicationem incitat, sicut scripsit Cassianus Collatione 7. cap. 17. ita putandum est sanctos angelos hunc ad hanc, illum ad illam virtutem excitare. Vnde & Origenes homil. 13. in Ezec. Angelum pœnitentię commemorat ex libro Pastoris, qui docet pœnitentiam. Angelus ergò, qui potestatem habet supra ignem, angelus magnus est, cui commissum est, vt martyres in certamine adiuuet, & confirmet, ignémque eorum accendat quantùm potest, atque ideò potestatem habet supra ignem, quia hic ignis illi commissus est, & ipse suis cōsiliis, ac precibus eum, quasi flatu quodam excitat, & auget. De hoc angelo fortasse dictum est illud Psal. 33: *Immittet angelus Domini,* (id est, castra ponet,) *in circuitu timentium eum, & eripiet eos.* Hic etiam videtur angelus ille, de quo Dan. 3: *Angelus autem Domini descendit cum Azaria, & socij eius in fornacem, & excussit flammam ignis de fornace, &c.* † Ergò quoniam sancti martyres supplicium malorū optant, euersionémque regni peccati (vt cap. 6. copiosiùs explicatū est, vbi ipsi clamant: *Vsquequo Domine sanctus, & verus nō iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de ijs, qui habitant in terra.*) angelus, qui eos ad martyrium hortatus est, & adiuuit, exit *de altari*, id est, de loco illo, & de illa sede, in qua sunt sancti martyres, qui, vt victimæ, Deo oblati sunt, & pro illis clamat vt mali puniantur, & finiantur. Itaque non de igne nunc absolutè sermo est, sed de igne altaris, & cum figuratè altare capiatur, necesse est, & ignē figuratè accipi. Possumus etiam aliter explanare, vt altare hoc sit locus, ac requies beatorum martyrum, de quo cap. 6. dictum est: *Vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei:* vt quomodò corpora eorum sub altari in terra quiescunt, ita Metaphoricè idem nomen habeat locus, in quo quiescunt in cœlo, vt cap. 6. num. 36. & 37. latiùs expositum est. † De illo exit angelus quasi legatus martyrum, vt iam diximus. *Sed potestatem habet super ignem,* quia illi commissus est ignis tuendus, & conseruandus, [(vt enim ait Andreas hinc discimus angelicas potestates præpositas esse creaturis, hanc quidem aquis, hanc autem igni, hanc autem alij cuidam parti creaturæ,)] & ideò eius est ignē, quo mundus in fine conflagraturus est, incendere, vt impij exurantur, & omnia illorum opera, & labores, & voluptates in cinerem vertantur, de quo scriptum est Psal. 96: *Ignis ante ipsum præcedet, & inflammabit in circuitu inimicos eius.* Beda quidem intelligere videtur hunc angelū præesse cruciatibus ignis, ita vt de inferorum igne hoc accipiamus, ita enim ait: *Duplex est, vt Hieronymus ait, angelorū officium, aliorū, qui præmia iustis tribuāt, aliorū, qui singulis præsint cruciatibus, sicut dicitur: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem ardentem.* Locus Hieronymi est in Dan. c. 7. in illud: *Millia millium ministrabant ei.* Vbi verba à Beda citata

83 (margin, beside "† Ergò quoniam")
84 (margin, beside "† De illo exit")

citata legimus, nec plura, nec pauciora. Sed Hieronymus omnino de
sanctis angelis loqui videtur: tametsi ad finem lib. 9. in Ezech. dicat:
85 *Neque enim boni sed mali angeli tormentis propositi sunt.* † Verum aliud est
tormentis præponi, vt exerceant illa per se, quod etiã in hac vita sæ-
pe malorũ angelorum est: aliud verò præponi tormentis, vt per alios
exerceri iubeant ad exequendũ iustitiã Dei, quod est bonorũ ange-
lorũ, & ita sunt hi duo Hieronymi loci cõciliandi, vt ex præcedenti-
bus intelligi potest. Verũ nos his, siue vera, siue falsa sint, nequaquã
indigemus, quoniam si ignẽ propriè accipere velimus, quod absurdè
non fiet, hoc etiam modo probabilissimè explanabimus, dictum esse
angelum habere potestatem supra ignem, quia dãnatos in ignẽ mit-
tet, sicut Dominus ait Matth. 13: *Et in tempore messis dicam messoribus:
Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendũ, tri-
ticũ autem congregate in horreũ meum.* Quod postea ita exponit: *Mittet
filius hominis angelos suos, & colligent de regno eius omnia scãdala, & eos qui
86 facient iniquitatem, & mittent eos in caminũ ignis.* † Et paulò post in alia
parabola: *Sic erit in consummatione sæculi: exibũt angeli & separabũt malos
de medio iustorum, & mittent eos in caminũ ignis.* Atque hoc fortasse sen-
serunt Hieronymus, & Beda. Sed quoniã semper Dominus de mul-
tis angelis loquitur, Iohannes autẽ de vno: probabiliter dicere pos-
sumus, angelũ, de quo loquitur Iohannes, esse Michaelẽ, qui, vt prin-
ceps eorum, qui mittuntur ad nos, per alios minores angelos de qui-
bus Dominus loquitur, damnatos mittet in caminũ ignis. Et quam-
uis in hoc supplicio malorum Apostolus ignis non meminerit, ta-
men quia aliàs meminisse solet, & certum est eos in ignem esse mit-
tendos, non est mirum ignem ita, vt diximus, accepisse.
Et vindemia botros vineæ terræ. Si iam demessa erat terra, idest, homi- Vers. 18.
nes morte consumpti erant, quomodò nũc vindemiare iubet botros
vineæ? Huic quæstioni rectè satisfacere videtur Ambrosius his ver-
bis. *Videtur itaque mihi per messem terræ electos, per botros autem, ex quibus* Matt. 13.
87 *vinum oritur, quod mentes hominum alienat, reprobos esse designatos.* † *Ista est
messis, de qua Dominus dicit in Euangelio: In tempore messis dicã messoribus,
Colligite primum zizania, & ligate ea in fasciculos ad comburendum, triticum
verò recondite in horreis meis. Qui enim illic per triticum, ipsi in hoc loco per
messem designãtur. Et qui illic per zizania, ipsi in hoc loco per botros vineæ ter-
ræ figurantur,* &c. [Ita etiã Andreas interpretatus est supra in illud: *Et
alius angelus exiuit de tẽplo, quod est in cœlo,* Et posteà ait in botris signi-
ficari impios, & iniquos, qui calicẽ indignationis Dei implent.] Si-
quis autem quærat cur per messem electi intelligantur, potiùs quàm Messis.
per botros vineæ, & vice versa, respondet paulò ante idẽ Ambrosius:
*Et primus messem terræ, secundus verò botros vineæ præcidisse dictus est. Sed
primus quo loco messem terræ posuerit, non dicitur: secundus autem botros vineæ* Botrus.
terræ in lacũ iræ Dei magnũ misisse dictus est, &c. Hæc Ambrosij senten-
tia vera est, & abundè cõfirmatur verbis Ioelis, c. 3. ad quæ Iohãnem
allusisse diximus. *Mittite, inquit, falces quoniã maturauit messis. Venite, &*

descendite quia plenum est torcular, exuberant torcularia, quia multiplicata est
malitia eorum. Quo loco Propheta & messem posuit, & torcularia, tamen
Messis. de messe nihil mali dixit, de torcularibus autem ait: *Quia multiplica-*
ta est malitia eorum, vt in illis pœnas malorum significatas à se doceat
† Præterea Messis in bonum semper accipi solet, & Triticū electos 88
designat, vt Matth. 3: *Et congregabit triticum in horreum suum.* Et c. 13:
Calcare vuas *Triticum autem congregate in horreum meum.* Calcatio autem vuarum in
torculari pœnam significat, & vltionem, quia Deus malos premit,
Calcare torcular. queādmodū vuæ prælo premūtur, vt Thrē. 1. *Torcular calcauit Dominus*
Virgini filiæ Iuda. Et Isa. 63: *Torcular calcaui solus, & de gentibus non est vir*
mecum. Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus
est sanguis eorum super vestimenta mea. Et Apoc. 19. de eodem iudicio:
Et ipse reget eas in virga ferrea, & calcat torcular vini furoris iræ Dei omni-
potentis. Et hoc ipsum est quod hic legimus: *Et misit in lacum iræ Dei*
magnum & calcatus est lacus, &c. Lacum iræ Dei vocat, quia vuæ in
illo calcandæ erant, & ira Dei ostendenda, idest, in eo impij tor-
quendi erant. Ita etiam Arethas: [Andreas: *Lacus Dei, est qui Diabo-*
lo, & angelis eius paratus est supplicij locus. Magnus autem, propter multitu-
dinem eorum, qui in illo torquentur: lata enim est via perditionis, & spatiosa]
Vers. 20. *Et calcatus est lacus extra ciuitatem.* † Ciuitatem vocat Ecclesiam, vt 89
rectè exponunt Ansbertus, & Rupertus, & Tyconius Hom. 11. quæ
dici solet Ciuitas Dei vt Psal. 86: *Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.*
Ambrosius: *Per calcationem demersionem in infernum possumus intelligere,*
&c. Quid sit autem calcare extra ciuitatē, Dominus docet Matt. 13:
Exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum, & mittent eos in ca-
minum ignis. Et quoniam per illam separationē iā nec in Ecclesia esse
possunt impij, neque iis nocere, qui in Ecclesia sunt, rectè dicitur la-
cus calcari extra ciuitatē. Alij ciuitatē vocari volūt cœlestē patriā, vt
Andreas, & Beda & Ambrosius, quod haud incōmodè etiam intelli-
gi potest, nam & illa ciuitas Dei vocatur, vt videbimus satis cap. 21.
Vers. 20. *Et exiuit sanguis de lacu vsque ad frenos equorum.* Sanguinē vocat mu-
stum ex vuis expressum, quia simile sanguini est. Etenim cum de vi-
nea, & botris loquatur, sanguinem vuæ, siue botrorū intelligere vi-
Sanguis vuæ. detur. Ita enim appellari solet in Scriptura, vt Deu. 32: *Et sanguinem*
vuæ biberet meracissimū. Gen. 49: *Lauabit in vino stolā suam, & in sanguine*
vuæ palliū suum, † Per hoc, quod nūc dicit, illud significare voluit, 90
quod est apud Ioelē: *Plenū est torcular, exuberant torcularia, quia multi-*
plicata est malitia eorum, idest plurimos esse damnādos. Sed Iohannes
multò magis expressit, cū ait tantū ex illa calcatione musti effluxisse,
vt non solum lacus fuerit ad summū vsque impletus, sed etiā in pro-
ximā terrā redundauerit vsque ad stadia mille sexcenta, atque ita re-
dūdauerit, vt per tota illa stadia nemo iter facere posset, nisi eques, &
vsque ad ipsos frenos equorū mustū perueniret. Significat ergo ma-
gnam quandā, & insolitā inundationē, idest, maxima & inaudita sup-
plicia malorū. Sed cur hac Metaphora potiùs quā alia vsus fuerit, &
qui in equis, qui in frenis intelligātur, deinde cur mille sexcenta sta-
dia

dia signata fuerint, nec plura, nec pauciora, difficillimū est explicare,
cumque variæ sint scriptorum explanationes, vnā habere vellemus,
91 quā sine errore sequeremur. † Plerique per *frenos equorum*, rectores
populorū intelligunt, quæ interpretatio Victorini est, & posteà Ty-
conio Hō. 11 placuit, & Primasio, Bedæ, Ansberto, Haymoni, An-
selmo, & aliis, & in Glossa posita est. Rectores autē populorū dæmo-
nes esse volunt Beda, & Glossa, & Anselmus, peruenisseque supplicia
etiā vsque ad dæmones. At preterquā quod de dæmonum supplicio,
quod & antiquissimū, & manifestissimū est, loqui necesse non erat, si
freni equorum dæmones sunt, equi ipsi erunt homines, quos dæmo-
nes frenabant. Qui igitur erunt sessores equorum? [Idem Andreæ
obiiciemus, qui equos interpretatur esse rectores angelos, frenos ve-
rò sanctos angelos habētes Diuinā ordinationē, qua ducuntur ad ea,
quæ iussa sunt.] Verum neque his, neque aliis, quæ posteà dicūt, re-
fellēdis moremur, id potius quod nobis videtur probabilius, profe-
ramus. Ego his verbis pœnarū magnitudinē indicari existimo. Sed
vt bene intelligamus, in similitudine Apostoli iā explicata persisten-
dū est. Quapropter neque in equis, neq; equitibus homines, qui po-
pulos gubernauerint, intelligi posse arbitror, nec vllum omnino ex
numero damnatorū, quoniā omnes mali, de quibus suppliciū sumē-
dū est, in botris vineæ intelliguntur, qui missi sunt in lacū iræ Dei vt
92 exprimātur, & calcatio est eorū suppliciū. † Alij ergo sunt equi, & e-
quites, quos beatos esse necesse est, quādoquidē nō possent esse è nu-
mero dānatorū. Puto ergo hūc locū ex eo elucidari, quod c. 19. scri-
bit idē Apostolus: *Et vidi cœlū apertum, & ecce equus albus, & qui sede-*
bat super eū, vocabatur Fidelis, & verax, & cū iustitia iudicat, & pugnat, &c.
Et vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabatur nomen eius Verbū Dei.
Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis vestiti byssino al-
bo, & mundo, &c. Describit in his Christū ad subueniēdū electis, & ad
puniēdum peccatores extremo tēpore venientē, quasi bellatorē equo
albo vectum, & sanguine cæsorū hostiū respersum Angelos etiā, qui
cū eo venient, quasi milites in eius exercitu venientes ponit in equis
albis propter lætitiam futuræ victoriæ, de quibus latius suo loco di-
93 cemus. † Ad horū ergo equorum similitudinem equos alios intelli-
gamus, ad quorum frenos sanguis peruenit, cū post iudiciū, & victo-
riā Christi exeunt ad videndum pœnas dānatorū, iuxta illud, quod
in fine Isaiæ scriptum est. *Et egredientur, & videbūt cadauera virorum, qui*
præuaricati sunt in me. Vermis eorum nō morietur, & ignis eorum non extin-
guetur, & erunt vsque ad satietatem visionis omni carni. Solent enim vi-
ctores post prælium exire vt videant hostium cadauera, præsertim
cum insolita multitudo occisa est. Verum sancti exibunt non locō,
sed intelligentia, vt in eumdem Isaiæ locum ait Hieronymus: exire
enim dicuntur quia læti Christi victoria multitudinem dānatorum
mirantes intuebūtur, & (vt idē inquit) omniū sanctorū oculis eorum
supplicia monstrabuntur. Vt autem plurimos esse doceat, qui tunc
dānandi sunt, sanguinē affirmat exiturum vsque ad frenos equorum.

† Nam cùm cāpus sanguine totus madet, non pedibus exeunt ad 94
videndum, sed equis. & cum sanguis ad frenos vsque peruenit, summa quæ esse potest, sanguinis copia indicatur, ad quam videndam exire possint: nam si maior esset, nemo exiret, quoniā natare equos necesse esset. Idē autē, quod nos sub militum similitudine exeuntiū ad spectanda cadauera dicimus, intelligitur, & significatur in altera similitudine sanguinis vuarū pressarū exeūtis è lacu: quandoquidē non ibi vuas pressas, sed impios extremo supplicio affectos indicari scimus. Immo & probabilissimè dicere possumus Apostolū subitò trāsijsse à Metaphora ad rem ipsam, vt sæpe fit in Scriptura, idest, de cæde hominum iam loqui, vt Hamos 9. *In die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit*, &c. *Vt possideat reliquias Idumeæ, & omnes nationes*, &c. Hab. 1: *Propter hoc expandit sagenam suam, & semper interficere gentes non parcet.* In eadem quoque similitudine rectè conuenit multos in equis exire ad videndum multi copiam inundantem.

Regula Scriptura subitò transire solet à Metaphora ad rem ipsam.

Vers. 20. *Per stadia mille sexcenta.* Victorinus, Tyconius Hom. 11. Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo, & alij nonnulli ita interpretantur verbis Victorini omnes vtētes: Per omnes quatuor mūdi partes, quaternitas enim est cōquaternata, idest, In hoc numero mille sexcentorum est quaternitas cētenariorum quater repetita, quia quater quadraginta efficiūt mille sexcēta. † Hanc tot, tātorúmque virorū explanationē si 95
sequamur, citò nos ex magnis difficultatibus expediemus, dicemúsque locū suppliciorū infernorū versus omnes mūdi partes extēdi latè. At quæremus tūc, quòd à nemine illorū explicatū, aut quæsitū est, cur *stadia*, nominētur, cur *mille sexcenta*, cū quatuor mūdi partes quatuor stadiis significare posset: aut certe, si quaternariū in semetipsum ducere necesse erat, per sedecim stadia dicere potuisset. [Andreas magis hoc videtur explicare, ita enim ait: *Per mille sexcenta stadia magnum hiatum iustos à peccatoribus diuidentem docemur, propter perfectionem malitiæ, & abominationē actionum, decade centuriarum malitiæ perfectā magnitudinem significante, senario autem earum sedulam peccati operationem per abusum creaturæ senario dierum factæ, & quia sexcentesimo anno Noe omnis terra diluuio inundata est*, &c. Sed eadē illi, aut similia obiicientur, quæ nequeant fortasse dilui.] Mihi diu de hac re cogitanti alia sese obtulit ratio explanandi, quæ & melior, & ab his omnibus difficultatibus libera videtur, vt hi numeri non figuratè, sed propriè accipiantur.

Stadiū.

Stadium centumvigintiquinque passus habet, quod spatiū vno spiritu Hercules percurrisse dicitur. Octo stadia milliariū conficiunt, quatuor milliaria leucam nostram Hispanicam reddunt, vt tradunt qui accuratè dimensi sunt. Ita in mille sexcētis stadiis quinquaginta leucæ nostrates inueniuntur. † In lacu cōmunis expositorum sententia- 96
est infernum intelligi. Rursum, quoniam nunc, vt ex præcedentibus manifestum est, non de omnibus damnatis loquitur, sed de illis, qui tempore iudicij viui inuenientur, qui, vt botri, vindemiabuntur, & mittentur in lacum iræ Dei: in eadem similitudine

pers i

per[illegible] contemplari lacum illum debemus magna ex parte plenum damnatis priorum sæculorum. Mox cùm damnati extremi temporis in illum conijcientur, redundabit lacus, & sanguis exibit per mille sexcenta stadia. Totus locus hoc sanguine perfusus, locus tormentorum est, quem hic quidem sanguis supplicium damnatorum significat. Ex quo fit in lacu non vniuersum infernum intelligi, sed quasi magnam quandam, & profunda fouea intelligenda est cum ora magna circumiacente, quæ extrema, atque summa pars eius est, at-
97 que has duas partes coniunctas infernum appellamus. † Quoniam ergo tunc damnati cum suis corporibus in infernum mittentur, & lacus plenus ferè erit præteritorum sæculorum damnatis, tūc implendum esse dicit, & totam illam lacus oram corporibus illorum occupandam esse per mille sexcenta stadia versus omnem sui partem, id est, per ducenta milliaria, siue per quinquaginta leucas Hispanicas quoquo versum. Quod spatium paruum videri non debet, cùm valdè probabile sit, quod quidam tradunt, corpora damnatorum apud inferos futura esse quasi aceruum quendam incompositum atque confusum. Possumus etiam intelligere, ac fortasse melius, lacum vocari locum proprium damnatorum illius extremi temporis, & vt magnā fore locum illorum latitudinem intelligamus, affirmat lacum, id est, profundiorem partem, in qua erunt sceleratores, implendam esse, locúmque circumiacentem per mille sexcenta stadia opplendū fore corporibus eorum, qui minora admiserint flagitia. Et sanguis de lacu exit, quia ij, qui in lacu, id est, in profundiore parte sunt, reliquis tantorum malorum autores fuerunt. Etenim (vt iam dixi) nisi ita mille sexcenta stadia accipiamus, quæ ratio afferri poterit huius mē-
98 suræ, quæ mystica non sit? † Dicerem stadia poni, quoniam longior mensura est, atque ideo non pedes aut passus commemorari, vt ostendatur maxima [illegible] capacitas inferorum. Dicerem etiam ad eandem capacitatem [illegible] poni quaternarium centenariorum ab scriptore [illegible], vt initio dixi, [illegible] numerus est, [illegible] propter quatuor partes terræ in seipsum duci. At facilè obijci [illegible] multò esse mensuram, quæ Apostolis ignota non fuit: legimus enim Matth. 5. *Et quicumque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo*: vbi pro Mille passus, in Græco est μίλιον, id est, miliarium. Obijcietur etiam tantam magnitudinem melius exprimi maioribus numeris. Cur igitur, si quaternarius numerus sumendus erat per ipsum ductus, non sumptus est quaternarius millenariorum, qui per seipsum multiplicaretur? Quæ quoniam solui posse non videntur, præstat vt mille sexcenta stadia propriè intelligamus.

Vt F. Dominicus Sotus in 4. d. 50. q. vnic. art. 4.

Argumentum Cap. XV.

Videt septem angelos habentes septem plagas nouissimas & mare vitreum, & super illos, qui vicerunt Antichristum, canentes laudes Deo. Templū, quod est in cœlo aperitur, & septem angeli exeunt,

habentes septem plagas, & vnum ex quatuor animalibus dat illis septem phialas plenas ira Dei: & fumo impletum est templum, ita vt nemo introire possit donec septem plagæ consumentur.

CAPVT XV.

ET vidi aliud signum in cœlo magnum & mirabile, 1
angelos septem, habentes plagas septem nouissimas.
quoniam in illis cõsummata est ira Dei. Et vidi tam- 2
quam mare vitreum mistum igne, & eos qui vicerũt
bestiam, & imaginem eius, & numerum nominis eius stantes super
mare vitreum, habentes citharas Dei, & cantantes canticũ Moysi 3
serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna, & mirabilia sunt
opera tua Domine Deus omnipotens: iustæ, & veræ sunt viæ tuæ rex
seculorum, Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen 4
tuum, quia solus pius es, quoniam omnes gentes venient, & adora-
bunt in conspectu tuo, quoniam iudicia tua manifesta sunt. Et post 5
hæc vidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cœ-
lo, & exierunt septem angeli, habentes septem plagas, de templo, 6
vestiti lapide mundo, & candido, & præcincti circa pectora zonis
aureis. Et vnum de quatuor animalibus, dedit septem angelis sep- 7
tem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in secula secu-
lorum. Et impletum est templum fumo à maiestate Dei, & de vir- 8
tute eius, & nemo poterat introire in templum, donec consumma-
rentur septem plagæ septem angelorum.

Vers. 1. ☞ E*T vidi aliud signum in cœlo magnum & mirabile.* [Post ea quæ per anticipationem dixit capite præcedenti, nunc ad rectum prophetiæ, rerúmque gerendarum ordinem reuertitur.] Quàm mirabile sit hoc signum, quod vidit, tunc videbimus, cum septem plagæ explicabuntur capite sequenti. Magnum ergo erat, & mirabile, quia magna, & mirabilia malorum in toto orbe supplicia prænuntiabat de cœlo ventura, atque ideo in cœlo videtur. 1

Vers. 1. *Angelos septem habentes septem plagas nouissimas.* Hos ego arbitror esse septem illos spiritus, de quibus dixit cap. 1. *Et a septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt: & quibus datæ sunt septem tubæ*, c. 8. Ad eos enim, qui custodes sunt rerum humanarum, pertinet sumere vindictam de impiis, qui sanctos affligunt, & omnia humana perturbant. In *septem* non multas intelligo, vt Arethas, & Beda, & alij, sed propriè septem, vocat enim *septem plagas nouissimas* eas, quæ phialis septem angelorum continentur, & quæ capite sequenti numerantur, vt posteà videbimus. Cur autem *nouissimas* dixerit, ipse exponit: *Quoniam in illis consummata est ira Dei*, id est, vltimæ erunt omnium plagarum, quibus impios in hac vita afficiet. Si cui ordo parum aptus videatur,

deatur, vt cùm de extremo damnatorum supplicio locutus fuerit, nunc ad septem plagas redeat, quæ hoc supplicium præcedent: sciat prophetas nequaquam ordinem seruare solere rerum gestarũ etiam in eadem visione, sicut in historia seruatur, vt docuit Hieronymus in illud Hamos 2: *Ego sum qui ascendere vos feci*, &c. Quare minus mirum
2 esse debet non seruari in diuersis visionibus. † Præterea oportebat, vt extrema, eadémque maxima pœna dãnatorũ sæpè inculcaretur, vt homines illius tẽporis, quo abundabit iniquitas, & refrigescet caritas, magis, crebriúsque terreantur. Sicut & beatorum felicitatẽ sæpè commemorat, vt iusti in tot laboribus, & persecutionibus tantorum bonorum spe vehementius excitentur. Atque ideò Iohannes redire solet ab vltimis ad ea, quæ ante illa sunt, vt vidimus initio c. 8. & 12. quod etiam in reliquis prophetis obseruare licet.

Prophetæ non seruant semper ordinẽ rerũ gestarum.

Et vidi tamquam mare vitreum mistum igne. Mare vitreum vocat multitudinẽ hominũ qui Antichristũ sequentur. Mare, quoniam scriptũ est Isaiæ 57. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest, & redundant fluctus eius in conculcationem, & lutum. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus.* Hoc est, semper feruent, & tumescunt variis cupiditatibus, quasi fluctibus quibusdã, cui fluctus in lutũ tandẽ desinunt, id est, in turpissima peccata. Vitreum dicitur, quia quantumuis impij scelera sua contegant, etiã eorũ cogitationes Deo manifestissimæ
3 sunt, ac si lucido quodã vitro tantũ tegerẽtur. † Hoc mare mistũ igne vidit, quoniã & igne, qui iudicẽ Christũ præcedet, flagrabunt, & prius æstu, atque igne affligentur, sicut legimus c. 16. *Et datum est æstu homines affligere, & igni, & æstuauerũt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei, &c.* Hæc omnia copiosè explicauimus c. 4. nu. 25. & duobus sequentibus, quæ nunc idcirco breuiùs attigimus. Vers. 2.

Et imaginem eius. Qui noluerunt adorare imaginem Antichristi. Vers. 2.

Et numerum nominis eius. Qui noluerunt insigniri charactere nominis eius, vt exposuimus cap. 13. num. 34. & 35. Ver. 2.

Stantes super mare vitreum. id est, Prope mare vitreũ, ad littus illius. Capitur enim interdũ Super, pro Iuxta, vt diximus c. 13. nu. 2. Stantes videntur, quia non vincentur ab Antichristo, non cadent. Iuxta mare autem stant, nõ intra, quia pars illius maris nõ sunt nec amaritudinem eius contrahent, quamuis iuxta sectatores Antichristi viuent. Ver. 2.

Habentes citharas Dei. † Id est, à Deo datas citharas habentes viden- Vers. 2.
4 tur, quia iusti, cùm viderint supplicia illa magna impiorum, lætabuntur, & gratias Deo agent toto corde, quòd per eius gratiam liberati fuerint. Psal. 57: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* 2. Machab. 1. *De magnis periculis à Deo liberati magnificè gratias agimus ipsi.*

Et cantantes cãticum Moysi serui Dei. Illud videlicet quod Moses cũ populo cecinit post transitum maris Rubri: de quo Exo. 15: *Tunc cecinit Moyses, & filij Israel carmen hoc Domino, & dixerũt, Cãtemus Domino, gloriose enim magnificatus est, equũ, & ascensorẽ deiecit in mare.* Iure autẽ op- Vers. 3.

timo hoc canticum canent iusti victores Antichristi, quoniam sicut filij Israel cecinerunt, quia capti non sunt à Pharaone, nec mersi aquis, quibus hincinde cingebantur, ita iusti canent, quia non sunt victi ab Antichristo, cuius figura fuit Pharao rex affligentium filios Dei, & inter impios versantes, quasi inter mare plenum fluctibus, nequaquam illis fluctibus, id est, peccatis illorum hominum absorpti sunt. Et vt filij Israel cecinerunt in littore maris Rubri, ita iusti canent in littore huius maris vitrei.

Vers. 3. *Et canticum Agni.* † Sicut canticum Mosi vocat, quod à Mose acceperunt, & didicerunt, ita canticum Agni dicitur, quod illos Agnus docuit, quando acceperunt ab Agno, vt canerent. 5

Vers. 3. *Magna & mirabilia sunt opera tua.* Canticum Mosis nō [illegible], quia notum erat ex Scriptura, sed canticum Agni, quia ignotum nobis erat, referendum fuit. Est autem hoc, *Magna, &c.* Dicitur etiam canticum Agni, quia illo Agnum laudant. Opera eius magna & mirabilia esse dicunt, quod tanta Antichristi, & eius ministrorum, tam que crudelia facinora sustinuerit, & tandem [illegible] eos suppliciis affecerit.

Vers. 3. *Deus omnipotens.* Cuius nunc omnipotentia cernitur in tantæ potentiæ subuersione, & in tot inimicorum maximis suppliciis.

Vers. 3. *Iustæ, & veræ sunt viæ tuæ rex sæculorum.* Regem sæculorum eum vocat, quod æternus sit, neque eius regnum certo tempore finiatur, vt aliorum regum, sed per sæcula omnia semper idem sit, ita etiā Paulus 1. Tim. 1. *Regi autem sæculorum immortali, &c.* Nam in sæculo æternitas etiam intelligi solet, præsertim cùm sæcula dicuntur, aut sæcula sæculorum, aut etiam sæculum sæculi, vt latiùs ostendimus in cap. Michææ num. 39. & 44. Psal. 44. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi.* Psal. 18. *Timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi.* Psal. 47. [illegible] *nos in sæcula.* Psal. 80. *Et erit tempus eorum in sæcula.* Psal. 103. [illegible] *Domini in sæcula.* Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* Viæ opera cuiuscunque dicuntur, aut institutum, & ratio viuendi. Gen. 6. *Omnis quippe caro corruperat viam suam.* Iob 34. *Opus enim hominis reddet ei, & iuxta vias singulorum restituet eis.* Ezech. 36. *Et recordabimini viarum vestrarum pessimarum, studiorumque non bonorum, & displicebunt vobis iniquitates vestræ.* Iusta ergo vocat opera Domini, quia iure de impiis vindictam sumit, & vera, quia constans est, & verax in promissis, & iustos eripit è periculis, & coronat sicut promisit. Ceterum vbi nos legimus, *Rex sæculorum*, in Græco est τῶν ἁγίων, id est, sanctorum, & ita etiam habent nonnulli codices Latini. Alij Græci habent, Rex τῶν ἐθνῶν, id est, Gentium: ita legitur apud Andream, & apud Arethā, & in Complutēsi codice, & apud Primasium. † Nec mihi displicet Francisci Lucæ Burgensis coniectura, fortasse dictionum contractarum affinitate factū esse, vt pro Sanctorū, legeretur Sæculorum: nam si scribas Scōrum, vtrūque posse legi, & quædam vetera exemplaria ita habent, quædam vero Sc̄lorum. Verum quoniā & Latinus codex Complutensis, & omnes

Margin notes beside the text above: "Sæculū." (at "lus 1. Tim. 1."), "Via." (at "sæculorum laudabunt te"); section numbers 6 (at "18. Timor Domini") and 7 (at "& apud Primasium").

ferè

ferè Latini habent: *Rex sæculorum*, hæc videtur lectio probabilior, & cum Græca exemplaria variauerint, credendum est olim lectum esse τῶν αἰώνων id est, sæculorum, atque hanc lectionem secutum fuisse nostrum interpretem. Rex autem sanctorum dici potest, quia eum sancti colunt, & solum regem agnoscunt, & ipse ijs consulit, vt filijs, & fauet, eosque semper liberat. Ver. 4.

Quis non timebit te? De timore reuerētiæ loqui magis videtur, quoniam sequitur. *Et magnificabit nomen tuum?* pro quo est δοξάσῃ, id est, Glorificabit, prædicabit. Vers. 4. Pius.

Quia solus pius es. In Græco est ὅσιος, quod propriè idem est, quod sanctus, mitis, purus, innocens: Atque hoc idem significat Pius, purus, & mundus, & sanctus, vt: Virg. 4. Æne.

Ipsa mola, manibusque pijs altaria iuxta.

8 Id est, mundis, siue ablutis vt mos sacrificiorum exigebat. † Inde Piare, & expiare. Solus pius dicitur, quia ab eo omnis sanctitas est, & qui eam habent, ab eo habent, & nemo cum eo comparatus sanctus videbitur. Opportunè verò hoc dicitur, cum grauissimè animaduertit in impios, & iustos magnis periculis liberat. Hoc autem in loco. Quia & Quoniam. *Quia, & quoniam*, licet causam etiam indicare possint, magis vidētur poni pro Quod, more Hebræorum, & apud Latinos redundare, vt sit sensus: Quis nō magnificabit nomen tuū? Quis non te laudabit dicēs te solum pium esse, & omnes gētes venturas esse ad orandū te, & manifesta esse iudicia tua? Hæc locutio vsitatissima est in Scriptura vt Isa. 3. *Dicite iusto quoniam bene, quoniam fructum adinuentionum suarum comedet*, id est, Dicite iusto bene illi futurum, &c. & Psal. 105. & 106. *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius*, id est, Laudate Dominum dicētes eum esse bonum, & misericordiam eius esse in sæculum. Matt. 7. *Tunc confitebor illis: Quia nunquam noui vos.* Luc. 19. [illegible] *illam dicens: Quia si cognouisses & tu,* [illegible] *te inimici tui* [illegible] *&c.*

9 *Quoniam omnes gentes venient.* Nemo erit iam ex omnibus gentibus, qui te non adoret, & ante te non procidat venerabundus: si qui te ante non agnouerant, tunc conuertentur. Quod autem addit: *In conspectu tuo*, auget quodammodo, ac si diceret. Tu ipse videbis, & te spectante palam te adorabunt. Vers. 4.

Quoniam iudicia tua manifesta sunt. Id est: Nemo non videt te iustè fecisse, ac meritò tā grauiter impios punijsse. Iudicia Græcè δικαιώματα, id est, iustificationes, hoc est opera iustè facta, quæ rectè appellantur iudicia. Hæc autem omnia per anticipationem mihi dicta videntur, vt non ante septem plagas dicantur, sed dum illis impij feriuntur, à iustis liberatis canantur. Quare priùs dixit, se vidisse septem angelos habentes septem plagas nouissimas: & posteà: *Et vidi tanquam mare vitreum, &c.* Vers. 4.

Et ecce apertum est templum tabernaculi testimonij. Sæpe vidimus Ioannem templum in cœlo ponere ad similitudinem tabernaculi, aut Ver. 5.

templi, quod fuerat in Ierusalem. Nũc autem etiam tabernaculi meminit, in quo secũ videtur ipse pugnare, cum templũ vocat & tabernaculum. † Siquidẽ tabernaculum nunquam templũ appellatum est, 10
sed dum in itinere erant filij Israel, habebãt tabernaculum vsque ad vndecimum annum regni Salomonis, quo templum absolutum est. 3. Reg. 6. Quare si tabernaculum est, templum non erit, & vice versa: Hãc quæstionem ab expositoribus prætermissam meliùs soluemus, si pauca priùs dixerimus. Tabernaculum testimonij dicebatur, quia in eo seruabatur lex, quæ Testimonium appellatur, vt Psa. 118. *In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitijs. In mandatis tuis exercebor.* Et quamuis totum tabernaculum ita vocari soleat, nunc illa eius pars, in qua arca seruabatur cũ lege, quæ à Paulo. Heb. 9: appellatur Secundũ tabernaculũ, propriè videtur dici Tabernaculum testimonij, quæ & Sancta sanctorum dicebatur. In ea locus beatitudinis sanctorum significatur, vnde cap. 11. dictum est: *Et apertum est templum Dei in cœlo, & visa est arca testamenti eius*, vt illic latiùs explicauimus. Bene autem lex in Sanctis sanctorum seruabatur, vt intelligeremus in custodia mandatorum Dei virtute cõtineri beatitudinem.

Taber-naculũ testimonij.

† Et quoniam omnes plagæ in homines mittentur, quoniam volup- 11
tates sequi voluerunt, & legem Dei contempserunt, iure angeli ferentes impijs plagas exeunt à tabernaculo testimonij. Quæstio igitur proposita ita soluitur. Nõ tabernaculũ solum nominat, sed templum etiam: *Apertum est templum tabernaculi testimonij*, id est, ea pars templi, quæ propriè dicitur Tabernaculum testimonij, siuè ea pars, in qua seruatur testimonium. Templum dicitur, vt rem firmam, & immobilem intelligamus. Et cum posset dicere, Apertum est templum, in quo erat lex, maluit dicere: *Apertum est templum tabernaculi testimonij*, quoniam in tabernaculo semper seruata est lex, in tẽplo autem nõ fuit arca neque lex ex quo Ierusalem euersa est à Nabuchodonosor sed ab Ieremia abscondita est cum ipso tabernaculo, vt legimus. 2. Macha. 2. Deinde quoniam tabernaculum habuerunt filij Israël iter facientes: & vt doceret omnibus plagis feriendos esse à Deo eos qui, dum in via huius vitæ sunt, legem non obseruant, aptissime nominatur Tabernaculum: præsertim cùm paulò ante de bonis iustorum loquens eiusdem itineris meminerit dicens: *Et cantantes Canticum Moysi serui Dei.* † Præterea tabernaculum, quod à Mose æ- 12
dificatum est, synagogam significat, templum verò quod à Salomone figura Christi fuit extructum, significat Ecclesiã, vt autor est Beda in lib. de Templo Salomonis, c. 5. Atque eadem ratione in tabernaculo lex vetus, & prophetæ, in templo Euangelium, & Apostoli intelliguntur. Rectè ergo tabernaculum, & templum nominantur, quoniã qui doctrinã Christi, & Apostolorũ, i. legẽ nouã violãt, iidẽ etiã violãt legẽ, & prophetas, quia mysteria Christi, ac bona cœlestia in lege, & prophetis significata, & in Euangelio expressa continent. Nec prætereundum est in parte tabernaculi de qua loquimur, præter

ter legem etiam seruatam esse vrnam, manna, & virgam Aharon, quæ fronduerat, & ei sacerdotium à Deo datum esse demonstrauerat, vt docuit Paulus Hebr. 9. Et quia impij, qui puniendi sunt, non solùm legem Christi trãsgressi fuerant, sed etiam sacram Eucharistiam cuius figura est manna, iniuria affecerant & sacerdotium Ecclesiæ aspernati fuerant, idest increpationes Ecclesiæ, & sacramenta, eleganter angeli plagarum è templo tabernaculi testimonij egrediuntur. Ver.6.

Et exierunt septem angeli habentes septem plagas de templo. De parte il-
13 la templi, quam diximus, exierunt septem angeli, per quos videlicet Deus temporibus illis plagas impijs immittet. Plerique prædicatores in angelis intelligi malunt, quod mihi cum de sensu Historico agitur minimè placet. Aliud est enim plagas prædicere, atque à vitijs deterrere, quod prædicatorum est, magis quàm angelorum, vt diximus ca. 14. num. 21: aliud plagis ferire, quod non est prædicatorum, sed angelorum, vt cap. 4. *Post hæc vidi quatuor angelos stantes super quatuor angulos terræ, &c.* quod in illa verba satis exposuimus. Et cap. 8. *Septem angeli habentes septem tubas, & calamitates hominibus afferentes,* non prædicatores sunt, sed angeli, vt dictum est. Angeli autem hi non prædicunt plagas, sed inferunt, quare verè angeli sunt, quoniam non inferuntur plagæ per prædicatores, sed per angelos.

Vestiti lapide mundo. Magna Latinorum codicũ varietas est in hoc Ver.6.
loco, quidam enim habent, *Lapide mundo,* quidam, *Lino mundo.* Huius varietatis meminerunt Beda, & Haymo, & vtrumque exponunt, nec
14 tamen docent vtrum præferendum sit. † Idem facit Ansbertus, sed meliùs conuenire dicit *Lino mundo.* Atque ita omnino legendum est, & vitiosa est lectio, *Lapide mundo,* [quamuis illius etiam Andreas meminerit,] Nam angeli non possunt dici vestiti lapide mundo, nec vnquam Scriptura ita locuta est. Lino autem indutos angelos solet inducere, vt Ezech. 9. & Dan. 10. Primasius legit: *vestiti linteo mundo.* Arethas: *vestiti lino mundo,* & ita habetur in codice Complutensi, tam Græco, quàm Latino. Erroris occasio ijs, qui legunt, Lapide mundo, Græcum exemplar vitiatum fuit, in quo pro λίνȣ, idest, lino, legebatur λίθȣ, id est, lapide. Lino candido, & mundo vestiti apparent, vt gaudium sanctorum de pœnis obstinatorũ peccatorum indicent, albus enim color lætitiæ index est, vt diximus capit. 3. num. 6: & 64. Significat etiam puritatem angelorum, propter quam æquum est, vt puniant homines qui se fœdis libidinibus sordidarunt. Et quoniam de loco in quo lex erat, exeunt, hoc etiam indicant, per legis custodiam homines mundari, & dealbari, & in lege Euangelica homines exigi mundos, qui per carnis mortificationem, quæ in lino intelligitur per macerationem, & tunsionem ad candorem perducto, corpora sua castigando dealbent, atque ita meritò
15 eos puniri, qui non faciunt. Adnotauit Erasmus quoniam in Græco erat, καὶ λαμπρȣ̃, non tam candido, quàm splendido fuisse vertẽdum: sed meliùs noster Interpres intellexit, qui vidit candidum colorem,

 quoniam

quoniam plus cęteris habent lucis, quorum & feruentis dilectionis, vt adnota-
Vers. 6. uimus cap.3.num.64.

Et pręcincti circa pectora zonis aureis. Zonę aureę caritatem signifi-
cant,qua sancti angeli homines in terra laborantes in cultu Dei pro-
sequuntur, cuius rei causam reddidimus cap.1.num.86.vbi Iohan-
nes vidit similem filio hominis pręcinctum ad mamillas zona au-
rea.Caritas enim eos mouet,vt impios affligant, qui electos vexant.
Significat etiam puritatem sanctorum angelorum, qui non solum
peccatum ab opere,sed etiam à cogitatione excluunt, & ideo op-
tant suppliciũ peccatorum,qui & opere,& cogitatione impuri sunt.
Nec non legem Euangelicam cordis, & operis munditiam exigere.
& tales per eam homines reddi,dignosque plecti,qui immundi sunt,
Vers. 7. vt diximus nunc de vestibus albis. 16

Et vnum de quatuor animalibus.†Bene vnum de quatuor animalibus
phialas plenas iracundię Dei angelis dedit, quoniam, vt scripsit
Paulus Rom.2.Qui per legem peccauerunt,per legem iudicabũtur,
id est damnabuntur. Euangelistę autem legem Euangelicam nobis
scriptam reliquerunt, per quam impij damnantur,qui eam nõ ser-
uauerunt.Quare per vnum quemlibet,ex quatuor intelligere possu-
mus,omnes enim hoc fecerunt, & quod de vno dicitur,de omnibus
dictum accipitur. Diceremus autem probabilissimè vnũ pro primo
accipi,vt fieri solere notauimus c.6.nu.1.atque hunc esse Matthęũ,
qui hominem Christum peculiariter descripsit,& sermonem eius in
mõte retulit accuratissimè,in quo vitę Christianę forma tradita est,
nisi Primum accipiendum videretur ordine ab eodem Apostolo ser-
Phialę aureę. uato,cap.4.vbi primum animal simile leoni esse dixit, Marcum sig-
nificans. Iuxta Ezechielis ordinem capit. 1. primum animal Mat-
thęum significat, cui optimà hęc conueniebant. Cęterum Phialę
dicuntur, quoniam hęc supplicia non occulta futura sunt,sed mani-
festa omnibus, phialarúmque meminit potiùs,quàm aliorum vaso- 17
rum,vt aiunt Primasius, & Beda, quia phialę patent.† Aureę sunt,
quoniam aurum purissimum metallum est, & pretiosissimum. & ira
Dei pura est,& pretiosa,quia nihil habet admistum perturbationis,
sed vero,& incorrupto iudicio punit, & semper iustitiam intuetur.
Possunt etiam phialę aureę vocari, quoniam Deus has plagas im-
mittit non cupiditate nocendi,sed caritate,vt electos vlciscatur, &
excitet ad amorem supernorum bonorum. & vt impij corrigantur,
aut certè minus noceant,atque ita minus posteà puniantur in infer-
Vers. 7. no.Notum autem est in auro caritatem sępe indicari.

Plenas iracũdia Dei. Diuersa cõtinẽtes supplicia,vt videbimus c.16.
Vers. 7. *Viuentis in sęcula sęculorum.* Hoc ad terrorem impiorum additum
videtur,vt his plagis maturè conuertantur, sciántque Deum viuere
in ęternum,atque ęternis supplicijs eos punire posse.
Vers. 8. *Et impletum est templum fumo à maiestate Dei, & de virtute eius.* † Fu- 18
mus Diuinam pręsentiam consequi solet,vt per eum Diuina natura

signifi

significetur incomprehensibilis, & à nobis in hac vita obscurè cognita: Nam quod fumo plenum est, nó potest foris videri. Exod. 19: *Totus autem mons Sinai fumabat, eo quòd descendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo, quasi de fornace, crátque omnis mons terribilis.* Isaiæ 6: *Et commota sunt super liminaria cardinum à voce clamantis, & domus repleta est fumo.* Et nunc templum impletur *fumo à maiestate Dei*, ἐκ δόξης θεοῦ, id est, fumus ille exibat è maiestate, & gloria Dei, & ex virtute, siue potentia eius. Vtroque enim loco est in Græco ἐκ, quod est, Ex præsentia maiestatis, & virtutis Dei. Significat autem homines, qui erunt in terra, videntes tot, tantáque supplicia, & tantam Dei potentiam, quasi in tenebris fore versaturos stupentes, & nescientes quorsum illa tendant, & quid sibi velit Deus tali ostensione maiestatis, & fortitudinis suæ. Ita interpretantur Primasius, Ansbertus, Haymo, Ambrosius.

19 *Et nemo poterat introire in templum.* † Nonnulli ita interpretãtur. Nemo poterat corpore, & anima introire in beatitudinem, donec finirentur septem plagę, id est, donec dies iudicij veniret, vt Ambrosius, & idem sentire videtur Arethas. At facilè intelligitur neminē posse introire propter fumum locum caligine complentem: nec de beatitudine corporum nunc agitur, nec illi fumus obstat. Multò meliùs Primasius, & Ausbertus, & Haymo interpretantur, neminem posse penetrare hoc secretum iudiciorũ Dei, donec finiantur plagæ, tunc enim fiet iudicium, & omnia omnium peccata patebunt, & intelligetur quid Deus acerbitate illa pœnarum efficere voluerit. Itaque cum dixisset templum impletum fuisse fumo, quia videri à mortalibus non poterant, quæ erant in eo, nunc consequenter dicit neminem posse introire, quia illi, qui extra templum erant, cognoscendo illa Dei iudicia quodammodo in templum introibant, quod fumus Vers. 8.

20 tegebat. † Hanc expositionem cõfirmant satis probabiliter ex Psal. 72. vbi de iisdem iudiciis Propheta loquens ait: *Existimabam, vt cognoscerem hoc, labor est ante me donec intrem in Sanctuarium Dei, & intelligam in nouissimis eorum*, id est, cogitabam mecum, si quomodo causam huius rei scire possem: sed dum cognoscere voluero, semper laborabo donec intrem in tẽplum Dei, à quo hęc consilia, & iudicia exeũt: hoc est, donec particeps fiam Diuinorum secretorũ, quod fiet, cum horum hominum finem videro, per quem mihi Dominus hoc indicabit. Quare non immeritò dicere possumus allusisse Ioannem ad hæc verba Psalmographi. Atque hæc expositio etiam ad beatos referri potest, qui sine noua reuelatione scire non possunt apertè cur ex malis hos Deus potiùs puniat, quàm illos, qui aut æquè mali, aut peiores sunt, cur sic, & non aliter, cur hic, & nunc, &c. Et ideò non possunt introire in templum, donec consummentur plagæ, & sciant eorum opera, & consilia, & exitus, & quid Deus de singulis decreuerit, tunc enim constabit non aliter omnia debuisse fieri, quàm facta sunt. Licet & ita simpliciter interpretari, vt intelligamus septem

angelis exeũtibus, quasi exiisse simul cœlites ad spectandum de cœlo tam inusitata supplicia, atque ita admiratione eorum, & rerum nouitate permotos spectasse, vt oculos auertere non potuerint, donec omnia finirentur. In qua expositione apertius intuemur cur non sit dictum: Donec veniret dies iudicij, sed, Donec septem plagæ consummarentur.

Argumentum Capitis XVI.

Septem Angeli iubentur effundere septem phialas iræ Dei, quas habebant, & ad vniuscuiusque effusionem magna prodigia, & supplicia sectatorum Antichristi videntur. Tres spiritus mali mittuntur ad concitandos reges in prælium contra Ecclesiam, & in vnum locum congregantur.

CAPVT XVI.

ET audiui vocem magnam de templo, dicentem sep- 1
tem angelis: Ite, & effundite septem phialas iræ Dei
in terram. Et abijt primus, & effudit phialam suam 2
in terram, & factus est vulnus sæuum, & pessimum
in homines, qui habebant characterem bestiæ: & in eos, qui adora-
uerunt imaginem eius. Et secundus angelus effudit phialam suam 3
in mare, & factus est sanguis tamquam mortui: & omnis anima vi-
uens mortua est in mari. Et tertius effudit phialam suam super flu- 4
mina, & super fontes aquarum: & factus est sanguis. Et audiui 5
angelum aquarum, dicentem: Iustus es Domine, qui es, & qui eras, 6
sanctus, quia hæc iudicasti: quia sanguinem Sanctorum, & Prophe-
tarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere: digni enim sunt.
Et audiui alterum, dicentem: Etiam Domine Deus omnipotens, ve- 7
ra, & iusta iudicia tua. Et quartus angelus effudit phialam suam 8
in solem, & datum est illi æstu affligere homines, & igni: & æstua- 9
uerunt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei ha-
bentis potestatem super has plagas, neque egerunt pœnitentiam, vt
darent illi gloriam. Et quintus angelus effudit phialam suam su- 10
per sedem bestiæ: & factum est regnum eius tenebrosum, & commã-
ducauerant linguas suas præ dolore: & blasphemauerãt Deum cæli 11
præ doloribus, & vulneribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex
operibus suis. Et sextus angelus effudit phialam suam in flumen 12
illud magnum Euphratē: & siccauit aquam eius, vt prepareretur
via regibus ab Ortu solis. Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, 13
& de ore Pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum rana-

rum. Sunt

14 *rum. Sunt enim ſpiritus dæmoniorum facientes ſigna, & procedunt*
ad reges totius terræ congregare illos in prælium ad diem magnum
15 *omnipotentis Dei. Ecce venio ſicut fur: Beatus qui vigilat, & cuſto-*
dit veſtiméta ſua, ne nudus ambulet, & videãt turpitudinem eius.
16 *Et cõgregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon. Et*
17 *ſeptimus angelus effudit phialam ſuã in aerem, & exiuit vox ma-*
18 *gna de templo à throno, dicens: Factum eſt. Et facta ſunt fulgura,*
& voces, & tonitrua, & terræmotus factus eſt magnus, qualis nun-
quam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram, talis terræmotus,
19 *ſic magnus. Et facta eſt ciuitas magna in tres partes, & ciuitates*
Gentium ceciderunt. Et Babylon magna venit in memoriam ante
20 *Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis inſu-*
21 *la fugit, & montes non ſunt inuenti. Et grando magna ſicut talen-*
tum deſcendit de cœlo in homines, & blaſphemauerunt Deum ho-
mines propter plagam grandinis, quoniam magna facta eſt vehe-
menter.

1 E*T audiui vocem magnam de templo.* † Vox Dei erat per ſuperiorem angelum iubentis. Vox magna magnitudinem inſtantium plagarum indicat. Verſ.1.

Ite, & effundite. Iam tempus eſt, vt percutiatis homines plagis, quę vobis commiſſæ ſunt. Verſ.1.

Et abijt primus. Hic nonnulli addunt, *Angelus*, ſed non eſt addendũ neque enim eſt in Græco, neque in veteribus expoſitoribus. Verſ.2.

Et factum eſt vulnus ſæuum, & peſſimum. Hæ plagæ in modum illarum, quibus Ægyptus afflicta eſt intelligendæ ſunt, quamuis multò grauiores ſint, [ita enim ait Irenæus lib.4. contra hæreſes. cap. 50: *Si quis autem diligentiùs intendat ijs, quæ à prophetis dicũtur de fine, & quæcumque Ioannes diſcipulus Domini vidit in Apocalypſi, inueniet eaſdem plagas vniuerſaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accipit Aegyptus, &c.*] Nec explicat quodnã vulnus ſit. Multi hęc moraliter interpretantur de ſpiritualibus animæ plagis, vt Beda, ſed nos Hiſtoricum ſenſum quærimus. Andreas, & Arethas figuratè putant vulnus dici ardentem in corde cruciatum. Ego potiùs propriè accipiendum puto, & vlcera ſignificari in interiori corporis parte latentia, quæ, quo magis latent, eò ſunt grauiora, ad modum videlicet Ægyptiacæ plagæ. Exod. 9: *Factáque ſunt vlcera veſicarum turgentium in hominibus, & iumentis: nec poterant malefici ſtare coram Moyſe, propter vlcera, quæ in illis*
2 *erant, & in omni terra Aegypti.* † *Peſſimum* autem vocat more Scriptu- Peſſimũ
ræ, valdè affligens. Vt Eccleſiaſtæ 1: *Hanc occupationem peſſimam de-*
dit Deus filijs hominum. Et c.4: *In hoc quoque vanitas eſt, & afflictio peſſima.*
Nahũ. 3: *Peſſima eſt plaga tua.* Inde bonũ dicitur quod iucundũ eſt, vt Bonum

Psal. 33: *Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos?* Quomodo etiam Poëta dixit:

3. Geor. *Optima quæque dies miseris mortalibus æui*
Prima fugit, subeunt morbi, tristisque senectus, &c.

Bonitas. Et bonitas, id est, iucunditas: Psal. 105: *Ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad lætandum in lætitia gentis tuæ.* Verùm, quoniam locus vulneris indicatus non est, vt solet, fortè meliùs intelligemus in toto corpore fuisse, vt Iob. 2: *Egressus igitur Satan à facie Domini percussit Iob vlcere pessimo à planta pedis vsque ad verticem eius.* Simile est illud Deu. 28: *Percutiat te Dominus vlcere pessimo in genibus, & in suris, sanariq; non possis à planta pedis vsque ad verticem tuum.*

Vers. 2. *In homines, qui habebant characterem bestiæ.* Hos ante reliquos peculiariter vulnerari par erat, qui publico testimonio à Deo recesserāt, palàm bestiam, id est, Antichristum, adorantes, aut eius charactere se insignientes.

Vers. 3. *Et secundus angelus effudit phialam suam in mare.* In quibusdam Græcis codicibus ita legitur. Primasius, & Beda non legunt, *Angelus*, sed nihil refert. Effundere phialam in mare est operari in mari, vertit enim illud in sanguinem.

Vers. 3. *Et factus est sanguis tamquam mortui.* † Aqua maris similis erit sanguini, qui effunditur, cum homo occiditur. Aut ita mare rubebit, ac si multorū occisorum sanguine tingeretur. Ita maximus Poëtarum: 3

8. Æne. *Arua noua Neptunia cæde rubescunt.*

Vers. 3. *Et omnis anima viuens mortua est in mari.* Id est: Omnes pisces, qui erant in mari, sicut Exod. 7: *Et omnes pisces, qui erant in flumine, mortui sunt.*

Vers. 4. *Et tertius effudit phialam suam super flumina.* Hæc omnia ita fient, vt sonant: at non simul, sed paulatim fient, vt plagæ Ægyptiacæ, vt detur tempus pœnitentiæ. Atque ita paulatim etiam crescunt plagæ, multò enim grauiùs est flumina, & fontes verti in sanguinem, vnde siti enecari necesse sit, quàm mare, quod minùs vsibus seruit humanis. Eadem plaga afflicti sunt Ægyptij. Exo. 7: *Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Aegypti, & super fluuios eorum, & riuos, ac paludes, & omnes lacus aquarum, vt vertantur in sanguinem, & sit cruor in omni terra Aegypti, tam in ligneis vasis, quàm in saxeis.* Et mox: *Et pisces, qui erant in flumine, mortui sunt: computruitque fluuius, & non poterant Aegyptij bibere aquam fluminis, & fuit sanguis in tota terra Aegypti.*

Vers. 5. *Et audiui angelum aquarum.* † Elementa, & res inferiores etiam angelorum curæ commissa sunt. Illæ ergò, cui aquæ commissæ sunt, angelus dicitur aquarum. Ita & cap. 14. dictum est: *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem*, quod ad ignem corporeum etiam referri posse diximus. Arethas: *Non gentibus tantùm præfecta sunt Diuinæ virtutes iuxta legislatorem Moysem, sed & mundi elementis, quemadmodum hæc reuelatio Diuinitus nos docet.* Origenes homil. 14. in Nume.: *Opus est tamen ipsi mundo etiam angelis, qui sint super bestias,* 4

Res inferiores angelis cōmissæ.

& angelis, qui præsint exercitibus terrenis. Opus est angelis qui præsint animalium natiuitati, virgultorum plantationúmque, & ceteris pluralibus incrementis. Augustinus lib. 83. Quæst. Q. 79. *Vnaquæque res visibilis in hoc mundo habet angelicam potestatem sibi præpositam* Idem docet lib. 3. de Trinitate, cap. 4. & Sanctus Thomas hos autores secutus. 1. p. Q. 110. Ar. 1. Gaudet igitur angelus per aquas sibi commissas iustitiam Dei exerceri aduersus impios.

5 *Iustus es Domine, qui es, & qui eras, sanctus.* † Non est sensus, qui es sanctus, & eras sanctus, sed, vt in Græco apertissimum est, Iustus es Domine, qui es ipse qui est, & ipse qui erat, & ipse sanctus: Δίκαιος κύριε εἶ, ὁ ὢν, καὶ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος. Sanctus autem, idest, ὅσιος, dicitur innocens, & purus, & amator puritatis, vt diximus cap. 15. nu. 7. quod in eo loco noster interpres vertit, *Pius:* Quia solus pius es. Acsi dicat: O Domine, qui semper fuisti, & semper es, & natura sanctus es, & amator puritatis, iustus es quoniam ita iudicasti. Quare non rectè vertit Erasmus: *Iustus es Domine, qui es, & qui eras, & sanctus, quia hæc iudicasti.* Ver. 5. Ὅσιος.

Et sanguinem eis dedisti bibere. Idest, Aquam in sanguinem versam. Ver. 6.

Et audiui alterum dicentē. Ex his non constat, qui nam hic angelus fuerit, aut cur potiùs quàm alius prodierit ad confirmandum iudicium Dei. Sed ex Græco manifestius fit, vbi legitur: *Et audiui alterum ab altari dicentem,* additur enim, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, idest, ex altari. Ita etiam legunt Beda, & Ambrosius. † In codice Complutensi, Vers. 7.
6 tam Græco, quàm Latino legitur: *Et audiui de altari dicentem.* Antiqui codices Latini variabant olim, quidam enim habebant: *Et audiui alterum dicens,* quomodo legunt Ansbertus, & Haymo, qui subaudiri volunt, Verbum. At alij, vt testatur Rupertus, habebant: *Et audiui altare dicens,* quam lectionem ipse magis sequitur, ex eáque intelligitur occasio erroris. Cùm enim initio scriptum esset: *Et audiui de altari dicentem,* aut *alterum de altari dicentem,* quæ vera electio est, paulatim corrupta sunt exemplaria, vt legeretur: *Audiui alterum* siue, *Audiui altare.* Angelus ergo hic de altari thymiamatis clamat, & iusta esse Dei iudicia dicit. In hoc altari incensa Deo offeruntur, idest, preces sanctorum è terra clamantium, sicut vidimus cap. 8. dicit enim Apostolus *Et alius angelus venit, & stetit ante altare habens thuribulum aureum, & data sunt illi incensa multa, vt daret, de orationibus sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.* Cùm ergo sancti de terra aduersus impios clament pro iustitia Dei, & pro libertate iustorum vt puniantur, rectè angelus, qui illorum preces offert Deo, gratulatur Diuinæ iustitiæ, & iusta iudicia eius esse testatur. Si autem de altari holocaustorum hoc intelligamus, quoniam nihil additur, quo intelligatur altare thymiamatis, dicemus angelum clamare ab altari, idest, à loco, in quo martyres in cælo quiescunt, & vindictā petunt. Inde approbat iudicia Dei, quo-

niam sanguinem sanctorum vlciscitur, vt latiùs exposuimus cap. 14. numero 82. & 83. & fortasse est idem angelus, de quo ibi dictum est. *Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem.*

Ver. 7. *Etiam Domine* ναὶ, idest, Ita est Domine, ita fieri debet, vt sæpe diximus.

Vers. 7. *Vera, & iusta iudicia tua.* † Vera, idest, incorrupta, ex veritate orta, 7
non ex falsa suspicione, vera etiam, idest, fidelia, rectè præstas quod promisisti, te vindictam de malis sumpturum fore. Iudicia vocat sententiam, siue opera illa, quæ vt verus iudex facit.

Vers. 8. *Effudit phialam suam in solem.* Egit virtute sua vt sol multò vehementiùs, atque ardentiùs calefaceret.

Vers. 8. *Aestu affligere homines, & igni.* καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί, quod sonat, ac si diceremus: Aestuare facere homines igni, itaque quamuis æstum dicat, tantam esse eius magnitudinem ostendit, vt ignis potiùs videatur, quàm æstus.

Vers. 9. *Et æstuauerunt homines.* ἐκαυματίσθησαν, idest, æstu afflicti sunt, sicut priùs dixit: Aestu affligere.

Vers. 9. *Habentis potestatem super has plagas.* Qui talibus plagis homines affligit, nec remouet earum acerbitatem, cùm possit.

Vers. 10. *Super sedem bestiæ.* Super regnum Antichristi, vt ait Andreas. Percussit regnum Antichristi.

Et factum est regnum eius tenebrosum. † ἐσκοτωμένη, id est, obscu- 8
ratum est eius regnum, cur autem obscuratum dicat, statim exponit: *Et commanducauerunt linguas suas præ dolore, & blasphemauerunt Deum cæli præ doloribus, & vulneribus suis.* Significat omnes homines, qui Antichristo parebant, maximis vulneribus percussos esse, atque ita obscuratam esse illorum prosperitatem, & lætitiam.

Vers. 10. *Et commanducauerunt linguas suas præ dolore.* Linguas suas mordebũt, & quasi concident, quod est vehementissimæ indignationis, & impotentissimi doloris. Hyperbolicè enim dictum videtur, commanducare linguas, pro Mordere & concidere perinde ac si mãducare vellent. Eadem significatione Latini dicunt Mordere labrum, Græci, ἐσθίειν τὰ χείλη, idest, comedere labra. Aristophanes in Vespis: ὑπ' ὀργῆς τὴν χελώνην ἐσθίων, idest, præ ira labra comedens.

Vers. 11. *Et blasphemauerunt Deum cæli.* Conuiciis affecerunt ipsum Deũ, qui in cœlo regnat, vnde mala illa immissa cernebant.

Vers. 12. *In flumen illud magnum Euphratem.* Euphrates fluuius Babylonis est, longus & magnus, atque ideo venientibus ex Oriente versus Occidentem, præsertimque in Iudæam, transeundus, sicut & eum transiit Abraham è Mesopotamia veniens in terram Chanaan, vnde & Hebræus, idest, transitor dictus est.

Vers. 12. *Vt prepararetur via regibus ab Ortu solis.* † Vt citò & expeditè tran- 9
sire possent. Qui autem sint reges, & quò veniant, statim dicemus.

Et vidi de ore Draconis & de ore bestiæ. Non est addendũ, Exire, neque in Græco additur: immo & Arethas dicit subaudiendum esse: *Egredientes.* Tres spiritus immũdos, quos exire videt ex ore draconis, idest, Diaboli, & ex ore bestiæ, idest, Antichristi, & de ore Pseudoprophetæ eius ministri, de quo multa dixit ca. 13. non est putandum ita exituros esse, vt verba sonant. Quoniã & si de ore Antichristi, & de ore Pseudoprophetæ exire poterant, ex ore Diaboli, quod nullum est, exire non possunt: nisi fortè diceremus tunc Diabolum specie draconis videndum esse simul cum Antichristo, quod non videtur probabile. Quare melius dicemus spiritus de ore eorum exire, quia eorum iussu missi sunt, sicut cap. 12. legimus: *Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam tanquam flumen,* idest, exercitum persequentiũ. Tres autem spiritus immundos ab eis mitti non est mirum, habebũt enim Antichristus, & Pseudopropheta potestatem omnem Vers. 13.
10 Diaboli, & mittere poterunt spiritus. † Nam si nunc magi mittunt spiritus quò volunt, quantò magis hoc facient Antichristus, & Pseudopropheta. Quos similes ranis Iohannes videt, quoniam rana imbelle animal est, & turpe & loquax & vocem, & strepitum habet maiorem quàm corpora, sed viribus caret. Ita hi spiritus immũdi magnum tunc strepitum edent, & multos ad arma concitabunt, sed omnis armatorum conatus in nihilum tandem recidet, ipsi potiùs vincentur, & occidentur, vt mox indicatur.

Facientes signa. Ostendent prodigia, quibus hominibus persuadeant bellum esse suscipiendum, & his signis multos excitabunt. Vers. 14.

Et procedunt ad reges totius terræ. Ibunt sine dubio ad septem reges, qui contra Antichristum non pugnauerunt, vt eos ad eum adducãt, quò iunctis totius orbis viribus potentiùs contra omnes Christianos pugnent, nec sit quisquam, qui Antichristo obstet, aut resistat. Et hoc est, quod paulò ante, dixit: *Et sextus angelus effudit phialã suam in flumen illud magnum Euphratem, & siccauit aquam eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis,* idest illis ex his septem regibus, qui erunt tunc in prouinciis Orientis, & venient ad Antichristum, vt cum illo pugnent aduersus Christianos. [Neque enim ii reges longè admodum aberunt, sed vnde citiùs venire possint: itaque illis solus Euphrates obstare poterit, nullus prætereà venientibus occurret fluuius tantus, vt impedire eorum exercitus possit. Andreas quidem putat Antichristum cum his regibus esse venturum ex Oriente, idest, ex Perside, in qua erat tribus Dã, de qua ipse nascetur. At hoc fieri non potest, cùm ipse eos vocari iusserit ad se, vt dictum est.] Ex quo intelligitur hos spiritus fore ex principibus, & ex aptioribus ad bella concitanda, ideò pauci mittuntur. Vers. 14.

11 *Congregare illas in prœlium ad diem magnum omnipotentis Dei.* † Congregare illos volent ad prœlium, vt Christi nomen, & Ecclesiam deleant, sed reuera congregabunt eos, vt omnis eorum potentia vno die à Christo superetur, & omnes simul occidantur. Hoc confir- Vers. 14.

matur; & exponitur verbis illis cap. 17. de decem cornibus: *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est*, &c. Atque ita toto illo strepitu suo, atque terrore nihil efficiẽt, nam neque nomen Christi tollent, neque Ecclesiam destruent, neque vel vnum ex electis Deo adiment. *Diem*, quo reges occidendi sunt, *magnum*, vocat, quia magna Christus in eo facturus est, & memoranda. Rectéque dicit *Omnipotentis Dei*, quia eo die virtutem, & potentiam suam multis, magnisque argumẽtis demonstrabit. Hic dies nõ idem futurus est, quo iudicium omnium fiet, nam post hãc plagam sequetur septima ante diem iudicij, erit tamen valde illi proximus, vt indicant verba sequentia.

Vers. 15. *Ecce venio sicut fur*. Hæc possunt de extremo die intelligi, ac si diceret, Cum hæc fient ego citò adero, vt omnes iudicẽ, & ex improuiso veniam, sicut fur, cum homines non sperabunt, cum mali minimè timebunt exitũ suum, sed bene de rebus suis sperabunt. Quod optimè explicauit Paulus. 1. Thessa. 5: † *De temporibus autem, & momentis, fra-* 12
tres, non indigetis vt scribamus vobis. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte ita veniet. Cum enim dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti, & nõ effugient. Nec improbabile videtur loqui etiam de aduentu, quo veniet vt hos reges disperdat, veniet enim sicut fur, idest, cùm iam illi omnia mala finita, & omnia pericula se euasisse putabunt, & omnia sibi læta promittent.

Vers. 15. *Beatus qui vigilat*. [Hæc de aduentu ad iudicium intellecta, minimè ☞ indigent expositione. In altero sensu: *Beatus qui vigilat*, idest,] qui bonis operibus intentus inuenietur, nec ad partes horum regum transibit, sed me solum adorabit, aduentum meum ad iudicium vigilanter expectans.

Vers. 15. *Et custodit vestimenta sua*. Sanctitatem, & fidem, & virtutes, quibus anima ornatur, & sine quibus turpis apparet, & pudenda, de quibus cap. 3. dixit: *Et nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus, Suadeo tibi emere à me aurũ ignitum probatum, vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ*. Quæ iam suo loco exposuimus. Est autem sumpta Metaphora ab illis quibus, dum dormiunt, vestimenta fures auferunt.

Vers. 15. *Ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius*. Idest, ne amissis omnibus virtutibus nudus inueniatur, cum ego reges percussero, & tunc simul puniatur inuentus nudus, & hac pœna appareat eius turpitudo, idest, nuditas, per quam mala, & pudenda opera designat.

Vers. 16. *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon*. Quæ dicta sunt ab illis verbis: *Ecce venio sicut fur*, per parenthesin posita sunt, occasione diei illius magni, nunc redit ad id, quod agebat. Omnes hos reges, vt simul vincantur, & occidantur, congregabit in eum

Armageddó. locum, qui vocatur *Armagedon*. † Nomen Hebraicum posuit, quia 13
Hebræorum locus erat, nec apud alios notus, aut nominatus. Vbi

autem

autem ſit, nullus expoſitorum docuit, nec auctor libri de nominibus Hebraicis, nec certò ſcire poſſumus, quia nuſquam eius meminit Scriptura. Suſpicor tamen locum eſſe propè Ieruſalem, & vallem Ioſaphat, vbi iudicium futurum eſt, temporéque Apoſtoli fuiſſe obſcurum, extremo autem tempore futurum nobilem. Varias eius nominis interpretationes ſcriptores afferunt, ſed quæ ad rem pertinere non valde videãtur. Veriſimilius eſſet dici ערמגדון ab ערם, *haram* quod ſignificat doloſè agere, & גדד *gadad*, congregare exercitum, quod videatur Deus quaſi doloſè congregaſſe exercitum illorum regum, vt vno die cum ſuis perirent. Itaque Diuina prouidentia loco nomen inditum videtur ab eo, quod in illo futurum eſt. Verùm, quoniam nemo vbi hic locus ſit indicare potuit, nec in Scriptura inuenitur, vehementer ſuſpicor corruptum eſſe nomen (vt paſſim in nominibus peregrinis euenire ſolet) legendúmque eſſe Mageddon. Mageddo enim, ſiue Mageddon, vt videmus Zach. 12. vrbs fuit propè Iezrahelem metropolim olim decem tribuum, ſitámque ad radices montis Gelboe verſus Occidentem. Habuit autem Mageddon campum magnum aptiſſimum ad pugnandum, in quo contra regem Ægypti pugnãs Ioſias interfectus eſt. Huius campi meminit ſecundus Paralip. cap. 35. & Zach. cap. 12. Atque hunc omnino ſignificari arbitror à Ioanne, & quia exercitibus regum aptiſſimus erat, & quia de illo, quaſi de loco noto ex Scriptura loquitur. Quod oſtẽdit Tyconius, qui Ho. 13. legit: *In loco, qui vocatur Hebraicè Mageddon.* Quod ſi conſtiterit legendum eſſe Harmageddon, dicemus eundem locum vocari campum, quia magna quædam planities erat, & Harmageddon, id eſt, montem Mageddon, quoniam hæc planities erat in excelſo loco. [Quorſum reges congregentur, docet Apoſtolus ca. 19: *Et vidi beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo, qui ſedebat in equo, & cum exercitu eius.* Cupient vt vbique regnet Antichriſtus, & Chriſtiani nominis delere memoriam, ac prouidere ne poſſint vllo tempore Chriſtiani rebellare, aut templa ſua reædificare, & ad priſtinam redire libertatem.] Sed antequã id fiat, in campo illo occidentur, vt exercitus Senacherib. 4. Reg. 19. & Iſa. 37. De horum morte ſcriptum eſt cap. 20. *Et deſcendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos*, vt ſuo loco dicemus.

Et exiuit vox magna de templo à throno. A templo, id eſt, à ſede beatorum. At non ex qualibet parte templi, ſed à throno, in quo ſcilicet Deus ſedebat, hæc enim vox, & finem omnium adeſſe indicat, & quaſi ſententia Dei eſt, ideóque à throno exiit. Verſ. 17.

14 *Factum eſt.* † Id eſt, omnia terminata ſunt, finis omnium rerum iam venit. Eſt enim hæc ſeptima plaga illarum, de quibus dixit cap. 15: *Septem angelos habentes ſeptem plagas nouiſſimas, quoniam in illis conſummata eſt ira Dei.* Significat autem poſt has plagas citò venturum eſſe diem iudicij. Verſ. 17.

Et facta ſunt fulgura, & voces, & tonitrua. Ad demonſtrandum ma- Verſ. 18.

gnam iram Dei iam proximè malis imminentem. Voces etiam articulatæ horrificæ audientur (sicut sæpè in aëre auditæ sunt) hanc ipsam iram indicantes ad maiorem terrorem impiorum. Eadem verba latiùs exposuimus cap. 4. num. 22. Fortasse voces erunt quasi magni exercitus ad prælium venientis, vt significetur aduentus Domini ad iudicium cum suis sanctis.

Vers. 19. *Et facta est ciuitas magna in tres partes.* Præ vi maximi illius terræmotus scindetur, & dirūpetur vrbs in tres partes, [hoc est, trib⁹ magnis hiatibus terræ diuidentur mutuò tres partes ciuitatis, ac si tres essent ciuitates.] Hāc vrbē Arethas Ierusalē esse credit, quod verissimū est: nā & c. 11. ciuitas magna dicta est, & tunc magna erit: *Et corpora eorū iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, &c.* Et quamuis de Roma hoc dictū accipi posse videbatur, quę ciuitas magna dici solet: nequaquam accipiendum est, quoniam Roma cum hæc fient nulla erit, ante initiū enim regni Antichristi exscindēda est a decē regibus, vt apertè prædictum est ab Apostolo infra c. 17. & nos in calce huius operis, cū de ordine rerum prædictarum agemus, demonstrabimus. Ierusalem autem Antichristi potentia, atque opibus aucta, maxima tunc erit, atque opulentissima vrbs. †Nec tamen ideò, quis hoc esse putet, quod 15
scriptum est Zach. vltimo, de monte Oliuarum scindendo, & de terræmotu magno. Illa enim in eius loci commentariis, & grauissimorum virorum auctoritate, & verbis ipsis Prophetæ satis ostendimus de excidio Ierusalem sub Tito omnia intelligi. Et cum longa sit, atque obscura prophetia, satis nunc fuerit locum indicasse, nequis erret: præsertim cum hic vrbs scindenda dicatur, ibi autem non vrbs, sed mons Olïueti sciendendus sit, qui est extra vrbem.

Vers. 19. *Et ciuitates gentium ceciderunt.* Multæ vrbes gentilium, & cultorum Antichristi ceciderunt impetu illius terræmotus.

Vers. 19. *Et Babylon magna venit in memoriam.* Cùm hæc fient, iam Babylon erit excisa, vt modò dixi num. 14. Sed cùm Deus hæc de Ierusalem Apostolo ostendebat, etiam illi prædixit Babylonem esse diruendam, atque vastandam: atque ideò simul hæc posuit, cùm ad valdè diuersa tempora pertineant. Ex quo magnum, atque euidens argumentum desumitur, Babylonem non esse ciuitatem malorum, quoniam cùm veniet Antichristus, Babylon iam non erit, & regnū eius destructum erit: at ciuitas malorum nunquam fuit tam diues, tam potens, tam omnium victrix, & domina, quàm erit regnante Antichristo. More autem nostro dicit venire *in memoriam*, vsitata Scripturæ locutione. Vt enim, qui beneficium, aut iniuriam accepit, & post longum tempus vicem rependit, recordari eius dicitur: ita in Scriptura solet dici recordari Deum alicuius, cum aut bene, aut male illi facere vult. Vt Gen. 9: *Recordatus autem Deus Noe, cunctorumque animantium, & omnium iumentorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit spiritū super terram, & imminutæ sunt aquæ.* Iere. 2: *Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam, &c.* Hos. 7: *Et ne fortè dicant in cordibus suis omnem*

malitiam eorum me recordatum. Et cap. 8: *Nunc recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum.*

Dare illi calicem. Id est, vt daret illi calicem bibendum indignationis suæ, de quo diximus cap. 14. num. 58. *Vers. 19.*

Indignationis iræ eius. Satis videbatur dicere *Indignationis eius*, sed *iræ*, auget adhuc, & ostendit iram esse ex multo tempore, multisque peccatis collectam, hanc iram vocat. Indignatio autem, id est, θυμὸς, est motus efferuescens ad vltionem tunc sumendam, qui ortus est ex nouo peccato, & ex illa veteri ira, quæ in corde seruabatur. *Vers. 19.*

Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti. Hæc intelligentur satis ex verbis cap. 6: *Et omnis mons, & insulæ de locis suis motæ sunt.* Vbi hæc terræmotu fieri posse ostendimus. num. 54. & 55. diximúsque montes, & insulas crebriùs huiusmodi magnis terræmotibus quati solere. Quare cum hic, de quo nunc loquimur, omnium maximus futurus sit, & qualis numquam fuit, ex quo homines fuerunt super terram, non est mirum multò maiora videri in illo, quàm in vllo alio visa sint. *Vers. 20.*

Et montes non sunt inuenti. Quia vi terræmotus longiùs pulsi & scissi etiam, aut comminuti sunt, aut in mare deturbati, de maritimis enim montibus loquitur. *Vers. 20.*

Et grando magna sicut talentum descendit. ὡς ταλαντιαῖα, quod possumus interpretari, vt ea, quæ talentaria vocantur: nam Græci quidquid magnum est, vocant ταλαντιαῖον, id est, talentare. Significat ergò fuisse insitatæ cuiusdam magnitudinis. Hoc incredibile fortasse videbitur, & spiritualiter potiùs interpretandum. Sed nihil incredibile videri debet in signis illius extremi temporis, quo virtutes cœlorum commouebuntur, id est, angeli illi, qui potestatem habent edendorum miraculorum, insolita edent, & multò maiora, quàm anteà. Idcircò ait: *Et blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est vehementer.* Propterea enim blasphemabant, id est, conuiciis incessebant Deum, quòd cum grando esset maximi ponderis, & maximi lapides deciderent, homines, & iumenta interficiebat, & domos euertebat. Similis ex parte grando fuit in plagis Ægypti: Exod. 9: *Et grando, & ignis pariter mista ferebantur, tantaque fuit magnitudinis, quanta ante numquam apparuit in terra vniuersa Aegypti, ex quo gens illa condita est. Et percussit grando in omni terra Aegypti cuncta, quæ fuerunt in agris, ab homine vsque ad iumentum, &c.* Nec mirum hoc, cùm sæpè magni lapides è cœlo cecidisse visi sint, siquidem Iulius Obsequens in libro de Prodigiis, c. 63. affirmat C. Claudio Pulchro, T. Sempronio Graccho, Coss. Lapidem ingentem in agro Crustumino in Lacum Martis de cœlo cecidisse: & lapidibus pluisse sæpè in eodem libro docet, vt capite 31. 32. 33. 36. 37. 40. 42. 45. 51. *Vers. 20.* *ταλαντιαῖον.*

Argumentum Capitis XVII.

Purpuratam meretricem videt super aquas multas bestiæ insidentem habenti septem capita, & decem cornua, & ab angelo accipit omnium interpretationem, eiúsque vastitatem futuram discit.

CAPVT XVII.

ET venit vnus de septem angelis, qui habebant sep- 1
tem phialas, & locutus est mecum, dicens: Veni, osten-
dam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet
super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges ter-
ræ, & inebriati sunt, qui inhabitant terram de vino prostitutio- 2
nis eius. Et abstulit me in spiritu in desertum. Et vidi mulierem 3
sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiæ,
habentem capita septem, & cornua decem. Et mulier erat circum- 4
data purpura, & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, &
margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abo-
minatione, & immunditia fornicationis eius. Et in fronte eius no- 5
men scriptum Mysterium: Babylon magna, mater fornicationum,
& abominationum terræ. Et vidi mulierem ebriam de sanguine 6
sanctorum, & de sanguine martyrum Iesu. Et miratus sum cùm
vidissem illam admiratione magna. Et dixit mihi angelus: Quare 7
miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris, & bestiæ quæ por-
tat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem. Bestia quam 8
vidisti, fuit, & non est, & ascensura est de abysso, & in interitum
ibit: & mirabuntur inhabitantes terram (quorum non sunt scripta
nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam, quæ
erat, & non est. Et hic est sensus qui habet sapientiam. Septem ca- 9
pita septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem
sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, & alius nondum venit: & cùm 10
venerit, oportet illum breue tempus manere. Et bestia quæ erat, & 11
non est: & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.
Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum nōdum 12
acceperunt, & potestatem tamquam reges vna hora accipient post
bestiam. Hi vnum consilium habent, & virtutem, & potestatem 13
suam bestiæ tradent. Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet 14
illos, quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum, & qui cum
illo sunt,

15 *illo sunt, vocati, & electi, & fideles. Et dixit mihi: Aquæ quas vidisti,*
16 *vbi meretrix sedet, populi sunt, & Gentes, & linguæ. Et decem cor-*
nua quæ vidisti in bestia: hi odient fornicariam, & desolatam fa-
cient illã & nudã, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni con-
17 *cremabunt. Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placi-*
tum est illi: vt dent regnũ suum bestiæ, donec consummentur verba
18 *Dei. Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum*
super reges terræ.

1 ET *venit vnus de septem angelis.* Si vnum pro primo accipiamus, vt hactenus fecimus secuti locutionem Hebræorum, angelus, qui primus effudit phialã, & afflixit eos, qui adorauerant Antichristum, & characterem eius acceperant, nunc Iohannem alloquitur ostensurus damnationẽ Babylonis, in qua multos futuros esse [similes his, idest, qui ante aduentum Antichristi æquent eorum scelera, qui Antichristum adorabunt,] probabile est, vt quæ sit mater fornicationum terræ. [Quilibet etiã illorum septem angelorũ ostendere hanc visionem Apostolo potuit, quia ipsi afferunt plagas nouissimas, & illa erit nouissima plaga Babylonis, & nulla nouissimarũ minor. Cúmque par futura sit impietas ciuium Babylonis, & eorum, quos plagæ nouissimæ horum angelorum ferient, & paria supplicia, non immeritò ab eisdem angelis prædicuntur. Propriè autem ostensio damnationis Babylonis tribui potest quinto, aut sexto angelo propter similitudinem plagarum, de quibus agitur capite. 16.] *Vers. 1.*

Damnationem meretricis magnæ. De vrbe matre fornicationum, & plena idololatria, quasi de meretrice, loquitur, iuxta morẽ prophetarum. Sicut enim in fornicatione omnia vitia, sed maximè idololatria intelligitur, vt diximus cap. 14. num. 57. ita ciuitates idola colentes appellantur meretrices. Mich. 1. *Et omnes mercedes eius comburentur igne, & omnia idola eius ponam in perditionem, quia de mercedibus meretricis congregata sunt, & vsque ad mercedem meretricis reuertentur,* idest, à meretrice transibunt ad meretricem, à Samaria ad Niniuen. Nahum. 3. de Niniue: *Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ.* Lege ca. 3. Ieremiæ & 16. Ezechielis. [Ceterum quamuis excidium Babylonis non eo tempore continget, quo ea, quæ in pręcedenti capite scribuntur, vt diximus cap. 16. num. 14. & 15 Apostolus hanc visionem coniunxit, aut quia hoc tempore vidit, aut quia rectè coniungebatur cum eo, quod paulò ante dixerat ca. 16: *Et Babylon magna venit in memoriam ante Deum dare illi calicem vini indignationis iræ eius.* Et fortasse occasione horum verborum nunc illi ostensa est.] *Ver. 1. Meretrix.*

2 *Cum qua fornicati sunt reges terræ.* † Cuius idola reges aliarum ciuitatum coluerunt olim, & posteà colent, vt diximus cap. 14. num. 49 & 50. *Vers. 2.*

Et inebriati sunt, qui habitãt terram de vino prostitutionis eius. Non lo- *Vers. 2.*

quitur nunc de vino, vt hactenus, non enim dicit: *De vino indignationis*, aut *iræ*, sed, *De vino prostitutionis eius*. Et quoniam meretricis Metaphoram seruat, quæ omnibus ad fornicandum prostituta est, eius illecebras, & blanditias, quibus ad fornicandũ alliciebat, vocat vinum prostitutionis, quia illis, quasi vino suaui, homines inebriabat, & dementabat. Significat ergo Romam plurimos ad suam idololatriam allexisse, & allecturam esse spe lucri, & honorum, & voluptatum.

Vers. 3. *Et abstulit me in spiritu*. Visione imaginaria, vt diximus in vltima verba cap. 12. In desertum verò abstulit, vt meliùs ostendere posset vrbem ab aliis separatam, aut mulierem sedentem super aquas multas, hæc enim visio meliùs in deserto loco ostenditur. Significat etiam eam in magnam solitudinem esse conuertendam post supplicium, vt videbimus cap. 18.

Vers. 3. *Et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam*. † [De muliere, 3
atque de Babylone multa essent nunc dicẽda, nisi dicta essent supra. c. 14. nu. 33. & sequentibus, quorum nunc recordari lectorem volumus.] Ceterùm apud nos ambigua est oratio, nec enim constat satis vtrùm bestia coccinea sit, & plena nominibus blasphemiæ, an mulier ipsa. Sed in Græco manifestum est bestiam dici coccineam, & plenam nominibus blasphemiæ, & habentem capita septem, & cornua decem. *Καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα.* In quo primùm est obseruandum mulierem, & bestiam sine vllo Articulo poni, vt intelligamus mulierem, & bestiam nunc induci, quæ hactenus inductæ non fuerint, ideo enim non poni Articulum diximus cap. 13. nu. 26. & 27. cùm tamen posteà Articulos addat in hoc ipso cap. quasi de rebus iam notis loquens. Itaque de Babylone quidem locutus fuerat ante, sed sub vrbis nomine, non sub nomine mulieris. Et de Diabolo multa dixerat cap. 12. sub nomine draconis, de hac tamen bestia, qualis nunc describitur, nihil hactenus dictum est, quæ videlicet mulierem sustineat, & vehat, quod draconi conuenire non videtur, sed alteri bestiæ aptiori ad vectionem. Non est ergo hæc bestia, quæ c. 13. & sequentibus commemorata est. idest, Antichristus. † Bestia 4
hæc regnum Diaboli est, aut potiùs Diabolus regnans in mũdo per sua membra, qui ab initio ferè mundi regnare cœpit in hominibus. Coccinea dicitur non propter crudelitatem, vt putauerunt Victorinus & Arethas, aut certè non tam propter crudelitatem, quæ colore rufo significari solet, vnde c. 12. draco rufus appellatus est, qui color Græcè dicitur πυῤῥὸς, quàm propter diuitias, & fastũ regiũ, atque delicias: vestis enim coccinea (id est, puluere vermis infecta, qui oritur ex cocco, siue ex grano arbusculæ, quæ Cusculium dicitur) diuitum, & regum vestis est, & valde pretiosa. Inde Nahũ. 2: *Viri exercitus eius in coccineis*, & 2. Reg. 1: *Flete super Saul, qui vestiebat vos coccino in deliciis*. Matth. 27: *Et exuentes eum, chlamydem coccineam circumdederunt ei*, volebant scilicet eum ornatu regio induere. Plinius etiam au-

Coccina.

tor

tor est lib. 22. c. 2. imperatorum paludamenta coccineo colore fuisse
tincta. Super bestiam mulier sedet, quia tyrannicum regnum Roma-
norum Diabolus portabat, & sustentabat vt per illud persequeretur,
& occideret Christianos, & maneret vbique cultus idolorum. [Al-
tera etiam causa est, quia decem reges futuros, & orbem terræ inter
se partituros sub ditione sua habebit, quod latiùs explicauimus cap.
14. num. 51.]

5 *Plenam nominibus blasphemiæ.* Regnum Diaboli plenũ est vndique Vers. 3.
nominibus blasphemiæ, quia membra eius regnantia, idest, Romani
imperatores, & qui eos in monarchia præcesserunt, semper verum
Deum blasphemabant, & iustos persequebantur, & se Deos appella-
ri, atque in templis adorari volebant, atque idem postea fiet. [Pro-
sper Aquitanicus in Dimidio temporis, cap. 7. ita hoc exponit: *Ae-
terna cum dicuntur quæ temporalis est, utique nomen est blasphemiæ. Cum mor-
tales licet reges in ea dicantur Diui, eisque supplices dicant, Numini vestro,
Altaribus vestris, Perennitati vestræ, & cetera, quæ vanitas, non veritas tradi-
dit, atque execrabilia sunt: hæc enim æterno Deo debentur.*]

5 *Habentem capita septem, & cornua decem.* † De quibus paulò post suo Vers. 3.
loco dicemus.

Et mulier erat circundata purpura, & coccino. Vrbs, quæ omnibus gen- Vers. 3.
tibus dominabatur, & vniuersi orbis terræ opibus abundabat, rectè
purpura, & coccino circundata dicitur. Nã purpura (quæ sanguine Purpura.
tingitur purpuræ piscis ex conchyliorum genere, & nigrantis rosæ
colore subrucet, vt tradit Plinius lib. 9. c. 36.) vestis etiam regum est,
6 & nobilium, & diuitum, Dan. 5: *Purpura vestietur, & torquem auream
habebit in collo, & tertius in regno meo erit.* Lege Plinium in eodem lo-
co. Erat ergo mulier pretiosissimis vestibus amicta, partim cocci-
neis, partim purpureis, & auro, ac lapidibus pretiosis, & margaritis
tecta: quoniã Romani omnium gentium victores omnes diuitias in
vrbem suam inferebant. Hæc omnia ad futura etiam tempora refe-
renda sunt, vt diximus cap. 14. nu. 49. & sequentibus.

Habens poculum aureum in manu sua. Romani innumera idola habe- Vers. 4.
bant, & vbique gentibus, apud quas versabantur, & quarum terris
præerant, & iis, qui ad vrbem veniebant, sua idola tradebant, suósque
mores corruptissimos. Et quoniam omnes Romanorum, quibus & ipsi,
& vniuersi parebãt, gratia, & auxilio indigebant, libenter hæc su-
6 scipiebant. † Ad hæc reges, & principes terræ, qui ante alios placere
Romanis cupiebant, vt ab eis regnũ acciperent, aut per eos tueren-
tur acceptum, facilè eorum idola colebant, & in suis regnis coli iu-
bebant. Atque hinc c. 18. causa damnationis eius hæc traditur. *Quia
mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficiis tuis errauerunt omnes
gentes.* Quod in nullã aliã ciuitatem cõuenire potest. Idcirco mulier
depingitur cũ calice aureo pleno abominationũ, (ita enim legẽdum
est, vt est in Græco, & apud Andreã, & Aretham, & Primasium) &
immũditia fornicationis eius, id est, idololatriæ eius: quẽ propinabat

omnibus gentibus: & ideo dictum est paulò ante: *Et inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis eius.* Quod & in fine sæculi futurum putandum est, vt diximus cap. 14 num. 49. Abominationes autem vocat grauiora, turpioráque peccata. Calix aureus diuitias eius indicat, qua ratione etiam dictum est Ier. 51: *Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram.* Sed magis nunc indicat spem diuitiarum, qua gentes ad idola, & ad turpitudines suas alliciebat.

Vers. 5. *Et in fronte eius nomen scriptum est.* Frons sedes est verecundiæ: quia ergo nequaquam sese occultabat, aut tantorum scelerum conscientia latebat, sed palam vbique nominari, & cognosci volebat, nomen habet in fronte.

Ver. 5. *Mysterium, Babylon magna.* † Cum dicit Mysterium, arcanum significat latere in nomine, idest, nō propriè accipi, sed figuratè, quemadmodum de Ierusalem dixit cap. 11: *Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus.* Ceterum cum Articulo dicitur Magna, & Mater, quòd eximia sit inter vrbes magnas, & inter matres fornicationum, & abominationum terræ, quod iam exposuimus. num. 5. & 6. 7

Ver. 6. *Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum.* Hoc in nullam vrbem æquè conuenit, ac in Romam, in qua innumerabiles martyres occisi sunt. Quamuis non ebria dicitur tantùm propter sanguinem in ea fusum, sed etiam propter sanguinem, qui eius iussu, & potestate in aliis vrbibus effusus est: nam nunc etiam ipsa fudit. Nec de *sanguine*, vsque ad Iohannis tempora effuso tantum loquitur, verùm & de eo, qui posteà erat effundēdus. *Ebria*, dicitur, vt plurimum sanguinis fusum indicetur, Ebrietas enim copiam magnam solet significare. Vt Psal. 35: *Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ.* Deu. 32: *Inebriabo sagittas meas sanguine.* Gen. 45: *Biberúntque, & inebriati sunt cum eo*, idest, abundè biberunt. † Erat autem ebria & sanguine sanctorū, & sanguine martyrum: quoniam multos quoque Christianorum extra martyrium occidit non odio Christi, sed auaritia, & crudelitate, & appetitu dominandi. Multos quoque Iudæorum ante aduentum Christi in prœliis interfecerunt Romani duces. 8

Ebrietas, & Ebrius.

Vers. 6. *Et miratus sum.* Non intelligebat magnam, & obscuram, & multiplicem visionem.

Vers. 7. *Et dixit mihi angelus.* Qui mihi hæc ostendebat.

Vers. 7. *Ego dicam tibi sacramentum mulieris.* Quod Græcè Mysterium dicitur, hoc noster interpres semper Sacramentum vertit, & vtrumque nomen arcanū quippiam absconditum in re alia, & latens significat. Et quamuis in aliis interdum, propriè tamen in rebus sacris hæc nomina vsurpantur, vt vtriúsque etymologia indicat. Nam Sacramentum à sacrando dicitur, mysterium autem à verbo *μυεῖσθαι*, quod est sacris initiari, institui doctrina ad res sacras pertinente. Inde Mystes sacris initiatus, aut sacrorum peritus, & Mysteriū, arcanū, quod in doctrina sacrorum traditur, siue arcanum sacrorum, aut ad sacra pertinens.

Sacramentū. Mysterium.

9 nens. Sap. 6. † *Quid est autem sapientia, & quemadmodum facta sit, referam
& non abscondam à vobis sacramenta Dei.* Dan. 2. *Mihi quoque non in sa-
pientia quæ est in me, plusquam in cunctis viuentibus, sacramentum hoc reue-
latum est.* Eph. 5. *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo,
& Ecclesia.* Et cùm sæpè occurrat hoc vocabulũ, in nostra Trãslatione Sacra-
modò Sacramentum, modò Mysteriũ ponitur, in Græco semper est menta
Mysteriũ. Vnde etiã septẽ Ecclesiæ sacramenta per excellentiã dicta septem
sunt, quoniam in illis sub tegumento rerum sensibilium gratia latet. cur ita
Bestia, quam vidisti, fuit, & non est. Quoniam in bestia non Diabolus dicta.
intelligitur, sed Diabolus regnãs, rectè de illo ait: *Fuit, & non est, Fuit,* *Vers.* 8.
id est, regnabat olim Diabolus in mundo ante aduentum Christi:
nunc autem eiectus est à Christo, & fugatus, ac victus. Ita Beda, &
Arethas, & Ambrosius. Ioan. 12. *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps
huius mundi eijcietur foras.* Luc. 11. *Cùm fortis armatus custodit atriũ suum,
in pace sunt omnia quæ possidet. Si autem fortior eo superueniens vicerit eum,
vniuersa arma eius auferet.* &c. Etenim licet posteà etiam multis do-
minatus fuerit, potestas eius cũ illa priori comparata, nulla censetur.
Ita etiam exponit hæc Andreas. Sed hoc vberiùs c. 20. explicabitur.
10 *Et ascensura est de abysso.* † In Antichristo membrorum suorum po- *Vers.* 8.
tentissimo. Hoc est, licet nunc eiectus sit, & regnare desierit, iterum
redibit eius regnum cum Antichristus ascenderit ex abysso, id est,
ex mari, quod latè explicauimus initio cap. 13. Hoc etiam de ipsa
bestia in seipsa intelligendum est, quæ ligata nunc apud inferos te-
netur, & ideò non est: sed tempore Antichristi soluetur, & exibit, vt
pleniùs exponemus cap. 20. num. 5. 6. & 7.
Et in interitum ibit. Interibit, Cùm occidetur Antichristus, id est, *Vers.* 8.
regnare desinet.
Et mirabuntur inhabitantes terram. Cùm bestia venerit in Antichri- *Ver.* 8.
sto, & tot per illum signa fecerit, mirabuntur terreni homines. Hæc
& sequentia superius explanauimus c. 13. nu. 18. & sequentibus.
Quæ erat, & non est. Sed iã tunc erit, id est, regnabit in Antichristo. *Vers.* 8.
Et hic est sensus, qui habet sapientiam. Hoc videtur dicere. Hæc est in- *Vers.* 9.
telligentia, siue expositio visionis bestiæ, longè tamen aliter se res
habet. Nam *Hic* Aduerbium est, ὧδε, vt cum Matth. 12. legimus: *Et
ecce plusquam Ionas hic.* Et *Ecce plusquam Salomon hic.* Ita ergo Græca
habent: ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Id est, Hic mens quæ habet sapiẽtiam,
scilicet, adsit, aut animaduertat. Qui sapiens est, & intelligere potest
quæ dicentur, intendat animum vt percipiat interpretationem. An-
dreas: [*Cùm spiritualia sint quæ explicantur Spirituali sapientia, & nõ mun-*
11 *dana opus est, inquit, vt intelligantur quæ dicuntur.* &c.] † Sed νοῦς sensum
quoque, & intelligentiam significat, atque hoc magis nostro inter-
preti placuit, ac si diceret. *Hic*, id est, in his, quæ nunc dicam, *est sensus*,
id est, explanatio huius visionis, habens *sapientiam*, id est, vera, & sa-
piens, verè, & sapienter hæc ita intelligentur.
Septem montes sunt. Hoc iam satis exposuimus cap. 14. num. 30. *Ver.* 9.

Verſ. 9. *Et reges ſeptem ſunt.* Videmus hic vnam & eamdem rem duo ſignificare, quod ad ſenſus præſertim myſticos diligenter obſeruandum eſt.

Verſ. 10. *Quinque ceciderunt, vnus eſt, alius nondum venit.* Sine coniunctione legendum eſt: *Alius nondum venit*, vt eſt in Græco, & apud Victorinum, & Primaſium. Hoc loco Victorinus inſigniter lapſus eſt, putauit enim Neronem reſuſcitandum eſſe, & Antichriſtum fore, quod etiam multi ex veteribus Eccleſię ſcriptoribus crediderunt, vt refert Hieronymus in illud Dan. 11. *Et cor eius aduerſus teſtamentum ſanctum.* *Quinque autem reges qui ceciderunt*, eos eſſe dicit Victorinus, qui poſt Neronem Romanum imperium tenuerunt, vſque ad tēpus quo Ioannes ſcripſit Apocalypſin, idest, vſque ad Domitianū. Hi ſunt, Veſpaſianus, Titus, Galba, Otho, Vitellius. † Vnum qui *eſt*, interpretatur 12
Domitianum, qui tunc imperabat, alium, qui *nondum venit*, vult eſſe Neruam, qui ſucceſſit Domitiano, & breue tempus manſit, quoniam biennium non impleuit. Sed quid dicet de tot imperatoribus, qui fuerunt inter Neruam, & finem ſæculi, quo Neronem putat eſſe reſuſcitandum?

Septem ætates mundi. Vt locum intelligamus obſcuriſſimum, ſciendum eſt ſeptem mundi ætates numerari. Prima eſt ab Adam vſque ad Noe: ſecūda à Noe vſque ad Abraham: tertia ab Abrahā vſque ad Dauid: quarta à Dauid, vſque ad tranſmigrationem Babylonis: quinta hinc vſque ad aduentum Chriſti: ſexta ab aduentu Chriſti vſque ad Antichriſtum: ſeptima ab Antichriſto vſque ad diem iudicij. In his ætatibus ſemper Diabolus per reges & principes ſæculi ſeruos Dei affligit, & vexat. † In prima ætate ſicut Cain occidit Habelem, ita eius poſteri 13
potentiores perſequebantur poſteros Seth iuſti filij Adam. Fuerunt enim tunc Gigantes potentes à ſæculo viri famoſi, vt legimus Gen. 6. quos Ioſephus 1. Antiq. cap. 4. progeniem inſolentem fuiſſe dicit, & fiducia roboris omne ius & fas contemnentem, quorum facinora (inquit) non abſimilia iis, quæ de Gigātibus Græci memorant, poſteritati ſunt tradita. In ſecunda ætate extitit Nemrod, de quo Gen. 10. *Ipſe cœpit potens eſſe in terra, & erat robuſtus venator coram Domino*, id eſt, vi terram innocentium opprimens, & occupans. De quo lib. 1. Antiquit. cap. 5. hæc ſcripſit Ioſephus. *Hanc ſuperbiam Deiq; contemptum excitauit in eis Nabrodes nepos Chamæ filij Noe, vir audax, & manu promptus, ſubinde iactans non Deo, ſed propriæ virtuti præſentem felicitatem eos debere, atque ita paulatim rem ad tyrannidem trahebat, ratus fore vt homines ad ſe deſicerent à Deo, ſi ſe illis ducem præberet*, &c. In eadem multos etiam huiuſmodi fuiſſe non eſt dubium, quos nimia vetuſtas ex hominum memoria deleuit. In tertia ætate reges Aegypti, & aliæ nationes vehementer afflixerunt populum Dei. † In quarta afflictus 14
eſt grauiter idem populus à regibus Aſſyriorum. In quinta, à regibus Chaldæorum, & Græcorum. In ſexta, ab imperatoribus Romanorum primum, deinde à regibus Agarenorum, & à Turcis,

& ab

& ab aliis, qui post hos insurgent. In septima, ab Antichristo affli-
getur,& à sociis eius regibus multò grauius, quàm à reliquis omni-
bus. Septem igitur reges significati in septem capitibus Diaboli re-
gnantis,sunt reges septem ætatum,è quibus *quinque ceciderunt*, id est,
perierunt, atque suo regno, & sua potentia voluntate Dei deiecti
sunt. *Vnus est*,in quo intelliguntur omnes, qui in hac sexta ætate af-
flixerunt,& affligent populum Dei. *Alius nondum venit*, id est, Anti-
christus,qui veniet in septima ætate. *Et cùm venerit, oportet illum breue
tempus manere.* id est,tres annos cum dimidio, vt vidimus cap. 11. &

Septem reges significati in septem bestiæ capitibus qui sint.

15 12. † Quod si cui durum videtur in vno rege multos significari, id
est,omnes illius ætatis reges,putátque septē esse tantùm,is primùm
sciat omnes expositores intellexisse in singulis horum septem mul-
tos comprehendi,neminémque septem tantùm homines esse dixisse
præter Victorinum,cuius sententiæ meritò omnes refragantur. Ne-
que enim de Romanis regibus, aut Imperatoribus loquitur Apo-
stolus,sed de regibus vniuersi orbis, qui seruos Dei vexauerunt, si-
quidem hæc capita non mulieris sunt,sed bestiæ. Sed neque in regi-
bus Romanis,neque in aliarum nationum regibus signari poterunt
quinque,qui cecidissent cùm Iohannes hæc scribebat, & vnus, qui
tunc esset,atque alter posteà venturus, & breui tempore mansurus.
Postremò intelligat non esse inusitatum in Scriptura,vt in vno rege
multi similes,& quasi eiusdem corporis,significentur,quod est sum-
mè obseruandum.Nam Dan.8.legimus. *Et ecce aries vnus stabat ante
paludem habens cornua excelsa, & vnum excelsius altero, atque succrescens.*
16 Et posteà:*Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente.*&c. † Por-
rò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Deinde vtrum-
que explanans angelus ait:*Aries,quem vidisti habere cornua, rex Medo-
rum est,atque Persarum.*Quibus verbis,vt rectè Hieronymus exposuit,
non hic, aut ille rex designatur, sed omnes reges Medorum, atque
Persarum sibi ordine succedentes,& quasi vnum corpus efficientes,
qui idcirco quasi vnus rex censentur.Nec enim in vnum regem con-
ueniunt,qui in eo capite prædicuntur, sed in omnes simul. Deinde
ait:*Porrò hircus caprarū,rex Græcorū est*. Et ne existimemus hoc de vno
homine dici, continuò in cornu magno eius Alexandrū prædici do-
cet,& in quatuor cornibus quatuor eius successores: hæc enim in-
fert:*Et cornu grāde,quod erat inter oculos eius,ipse est rex primus. Quod au-
tem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consur-
gent,sed non in fortitudine eius.*Nec dissimile est illud Iere. 25.*Et seruient
omnes gentes istæ regi Babylonis septuaginta annis:* cùm tamen non vni
regi seruierint, sed Nabuchodonosor, & filio eius, & nepoti, vt
constat ex cap 27.eiusdem prophetiæ.Matth.etiam 20.legimus:*In-
trauit autem rex vt videret discumbentes, & vidit ibi hominem non ve-
stitum veste nuptiali.* In quem locum Hieronymus ait: *Vnus iste
omnes, qui sociati sunt malitia intelliguntur.* Denique meminerimus hos
omnes dici capita, quia cum singulis eorum alij sunt quasi membra.

In vno rege multi intelligi solent.

Ceterum de quo Ioannes ait, *Vnus est*, intelligitur omninò locus dif-
Locus 2 Thes. 2. ficillimus apud Paulum 2. Thessal. 2: *Et nunc quid detineat scitis vt reueletur in suo tempore (nam mysterium iam operatur iniquitatis) tantùm vt qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Tunc reuelabitur ille iniquus*, &c. Id est, hoc detinet, quòd prius oportet finiri imperium eius, qui nunc tenet, id est, regnum huius sextæ ætatis.

Vers. 11.

Et bestia quæ erat, & nō est, & ipsa octaua est. †Hoc est, Diabolus cum 17
suo regno secundùm se quidem octauus est populi Dei persecutor, hostis enim est distinctus à septem illis, & quamuis illi abessent, ipse eum persequetur, sicut initio persecutus est primos parentes. Sed quia ipse in suis membris est, eáque incitat ad nocendum, & vires eis suggerit, ac potissimū Antichristo, in quo maximè dominabitur, de septem etiam est, ipse siquidem est, qui pugnabit in Antichristo aduersus populum Dei, sicut & in reliquis regibus ante pugnauit. Sed quoniam Antichristus citò occidetur, & in interitum ibit, ipse etiam simul cum eo ibit in interitum.

Vers. 12.

Decem reges sunt. De quibus multa diximus c. 12. num. 11. & seq. & cap. 13. num. 10.

Vers. 12.

Sed potestatem tamquam reges vna hora accipient post bestiam. Vna hora dixit, pro breuissimo tempore, vt Andreas ait, & vt diximus cap. 3. num. 23. & vt nunc exponit Arethas. Sed in eo, quod ait *Post bestiam*, variant Latina exemplaria, quædam enim habent, Cum bestia, & ita legunt Græcè Andreas, & Arethas. †Ita etiam Primasius. Causa va- 18
rietatis in Latinis libris est Græcæ lectionis ambiguitas: si enim scribatur *μετὰ τ̃ θηρίȣ*, significat Cum bestia, si autem (quod facilè mutatu est) legatur *μετὰ τὸ θηρίον*, significat, Post bestiam. In Græco exemplari Complutensi legitur *μετὰ τȣ̃ θηρίȣ*, id est, Cum bestia: in Latino verò, Post bestiam. Parum tamen refert, sensus enim idem est, eos scilicet accepturos esse potestatem, sed ita vt bestiæ, idest, Diabolo, pareant, & ad eius nutū faciant omnia. Atque idē intelligitur si dicatur, *Post bestiam*, id est, sequentes bestiam, & ei obtemperantes. Beda: Pari consensu tota intentione Diabolo militant, hoc est enim *Post bestiam* accipere regnum, Diabolum imitando Christo aduersari. Dicit autem eos potestatem accepturos *tamquam reges*, quia *vna hora*, id est, breuissimo tempore regnabunt ante potestatem Antichristi, & tunc etiam Diabolo obsequentur. Sed vbi Antichristus surrexerit, ipsi regum quidem nomina habebunt, sed reuera Anti-
christus regnabit, cui ipsi parebunt. †Itaque *Tamquam* non similitu- 19
dinem indicat, sed veritatem, ac si diceret, Verè reges erunt, sed breuissimo tempore, donec surgat Antichristus. Porrò in Græco non est, *Accipient*, sed *Accipiunt*, *λαμβάνȣσι*, at præsens pro futuro ponitur, vt sæpe vidimus cap. 13.

Vers. 13.

Hi vnum consilium habent. Vnanimi consensu semper Christo aduersabūtur, & Diabolo parebūt. D[illegible]ē suā, & potestatē bestiæ addituros, quia facient quæ Diabolus volet. i. aduersabuntur

bonis,

bonis & regnum Diaboli, quantum poterunt, constabilient.

Hi cum Agno pugnabant. Persequendo iustos, & adiuuando regnum Diaboli, vt dictum est. Vers. 14.

Et Agnus vincet illos. De hoc dixit cap. 16: *Et procedunt ad reges totius terræ congregare illos in prœlium ad diem magnum omnipotentis Dei*, vt iam suo loco diximus. Vers. 14.

Quoniam Dominus dominorum est. Quoniam omnes ei subijciendi sunt, vt quem pater posuerit regum omnium potentissimum, & omnium Dominum. Vers. 14.

20 *Et qui cum illo sunt vocati.* † Simul cum illo vincent electi, quos ipse vocauit, & qui fideles illi fuerunt. Quod de ijs maximè dici videtur, qui tunc erunt in terra. Ver. 15.

Aquæ, quas vidisti, vbi meretrix sedet. Aquæ significant populos varios, qui tunc Romanis parebant, vt ait Ambrosius, & qui postea parebunt. Populi significantur in aquis, quoniam vt aquæ semper fluunt, & in mare fluxu illo mutuò sibi succedētes eunt, ita homines paulatim in mortem properant cum sonitu, & alteri alteris succedunt. Ver. 15.

Hi odient fornicariam, & desolatam facient illam. Hic iam nōnulli scriptores, qui aliter interpretati fuerant, veritate ipsa coguntur nobis fauere. Nam Ambrosius Romam esse dicit fornicariam: & Ansbertus, & Haymo, & Anselmus decem cornua esse dicunt reges, qui vniuerso orbi dominabuntur, cùm venerit Antichristus. Ex hoc autem, quod nunc ait Apostolus, intelligitur Romam esse vastandam, & euertendam, antequam Antichristus regnare incipiat, vel certè ipso initio regni eius, tempore, scilicet, quo decem reges vniuerso orbi imperabunt, & antequam tres vincantur ab Antichristo. Hoc quomodo futurum sit diximus capit. 14. numer. 51. & sequentibus. Ver. 16.

21 *Et carnes eius manducabunt.* † Hyperbolicè ostendit per hoc odium insatiabile, & rabiem regum. Iob. 19: *Quare persequimini me sicut Deus, & carnibus meis saturamini?* Psal. 26: *Dum appropiant super me nocentes, vt edant carnes meas.* Ex quo intelligitur illud Iob. 31: *Si non dixerunt viri tabernaculi mei: Quis det de carnibus eius vt saturemur? Foris non mansit peregrinus, ostium meum viatori patuit.* Id est, Ita officiosus eram in hospites, & ita omnes excipiebam, vt eius rei causa odio me prosequerentur domestici mei defatigati ministrando illis, vt optimè exponit Hieronymus. Lxx: *Quis det de carnibus eius vt saturemur valde me bono existente?* id est. Quia ego bonus, & officiosus eram in hospites. Nec tamen alterum sensum reiicio, qui Chrysostomo, & Gregorio placuit, vt ex multo amore hæc verba orta sint. Ver. 16. Carnes manducare alicuius. Locus Iob. 31.

Deus enim dedit in corda eorum, id est, Reges hi Romam desolabunt, & incendent, quoniam Deus illorum opera, & ministerio vti voluit ad faciendū quod volebat, id est, ad sumēdum supplicium de fornicaria ciuitate. Hoc autem nonnunquam fit Deo hominibus sugge- Vers. 17.

rente vt bellum ſuſcipiant, ſi iuſta ſit cauſa bellandi, & animus bonus, nonnunquam permittente, cùm hæc non adſunt, vt diximus cap.9 nu.12.& 13.

Verſ. 12. *Vt dent regnum ſuum beſtiæ.* † Ante hæc verba additur in Græco, 22
Καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, Ideſt, Et vt vnam ſentẽtiam habeãt, ſiue vnũ conſilium, vt ſupra vertit interpres, & ſtatim præponitur coniunctio verbis, quæ nunc interpretamur, vt legatur: *Et vt dent regnum ſuum beſtiæ.* Et ſine dubio hæc, & valde probabilis, & integra lectio eſt. Nam verba præcedentia: *Deus enim dedit in corda eorum, &c.* ad deſolationem, & incendium Romæ pertinent, cauſam enim oſtendunt tantæ deſolationis ab ijs effectæ, qui amici potiùs futuri videbantur. Cum hoc ſenſu, qui certè verus eſt, ſatis aptè cohærere videtur, quod continuò ſequitur: *Vt dent regnum ſuum beſtiæ*, nam neque id placitum erat Deo, neque propter id dictum videbatur *Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant quod placitum eſt illi.* At in Græco omnia cohærent, & integrum ſenſum habent: Deus enim dedit in corda eorum, vt faciant, quod placitum eſt illi, videlicet de Roma vaſtanda, & vt vnum conſenſum haberent de tradendo
regnum ſuum Diabolo, vt iuſtos perſequerentur. † Ita omnino 23
legit Arethas, & Primaſius eamdem agnoſcit lectionem, ita enim habet: *Deus enim in cordibus eorum iniecit, vt perficiant quod illi placitum eſt, & eſſe illos in conſenſu, & metu, & tradere beſtiæ regnum, &c.* Quamuis illud, *Et metu* neſcio vnde ſumptũ ſit. Quod ſi ita legamus, vt nunc habent ferè Latini codices, ſenſus ex ijs, quæ in Græco ſunt, ſumendus eſt, vt ſit huiuſmodi: Deus dedit in corda eorum, vt Romam vaſtarent. Dedit etiam, vt regnum ſuum beſtiæ dent, id eſt, permiſit hoc eos velle, & hoc eis placere.

Ver. 12. *Donec conſummentur verba Dei.* Id eſt, vt Diabolus, & eius maximũ membrum Antichriſtus adiuti opera, atque potentia horum regum poſſint omnia facere quæ à Deo prædicta ſunt tam in Daniele à capit.7. vſque ad finem duodecimi, quàm in hac Apocalypſi de perſecutione iuſtorum, & de omnibus gentibus, & regnis Diabolo per Antichriſtum ſubijciendis.

Argumentum Capitis XVIII.

Vaſtitas Babylonis deſcribitur, & regum ac mercatorum eius fletus, & exultatio ſanctorum.

CAPVT XVIII.

ET poſt hæc vidi alium angelum deſcendentem de cæ- 1
lo, habentem poteſtatem magnam: & terra illumina-
ta eſt à gloria eius. Et exclamauit in fortitudine di- 2
cens, Cecidit, cecidit Babylon magna: & facta eſt habi-
tatio

3 *tatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custo-*
dia omnis volucris immundæ & odibilis: quia de vino iræ fornica-
tionis eius biberunt omnes gentes: & reges terræ cum illa fornicati
sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti
sunt. Et audiui aliam vocem de cælo dicentem: Exite de illa popu-
4 *lus meus, vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non*
5 *accipiatis. Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cælum, &*
6 *recordatus est Deus iniquitatum eius. Reddite illi sicut & ipsa red-*
didit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo
7 *miscuit, miscete illi duplum. Quantum glorificauit se, & in delicijs*
fuit: tantum date illi tormentum & luctum, quia in corde suo dicit,
8 *Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo. Ideo in vna*
die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne combure-
9 *tur: quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Et flebunt, & plangent*
se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in delicijs
10 *vixerunt, cùm viderint fumum incendij eius: longe stantes propter*
timorem tormentorum eius, dicentes: Væ, væ, ciuitas illa magna Ba-
11 *bylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum. Et*
negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam: quoniam merces
12 *eorum nemo emet amplius, merces auri, & argēti, & lapidis pretiosi,*
& margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lig-
num thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pre-
13 *tioso, & æramēto, & ferro, & marmore, & cinnamomum, & odora-*
mentorū, & vnguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici,
& iumentorū, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mācipiorum,
14 *& animarum hominum. Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt*
à te, & omnia pinguia, & præclara perierunt à te, & amplius illa
15 *iam non inuenient. Mercatores horum, qui diuites facti sunt, ab ea*
longè stabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugen-
16 *tes, & dicentes, Væ, væ ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso, &*
17 *purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapide pretioso, & mar-*
garitis: quoniā vna hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ, & omnis gu-
bernator, & omnis qui in lacū nauigat, & nautæ, & qui in mari ope
18 *rantur, longè steterūt, & clamauerūt videntes locū incendij eius, di-*
19 *centes, Quæ similis ciuitati huic magnæ? Et miserunt puluerē super*
capita sua, & clamauerūt flentes, & lugentes, dicētes: Væ, væ, ciuitas
illa magna, in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in
20 *mari de pretijs eius: quoniā vna hora desolata est. Exulta super eam*

cœlū, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa. Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltra iam non inuenietur. Et vox 22
citharœdorum, & musicorum, & tibia canentium, & tuba, non audietur in te amplius, & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius, & vox molæ non audietur in te amplius, & lux lu- 23
cernæ non lucebit in te amplius, & vox sponsi & sponsæ non audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes. Et in ea sanguis prophe- 24
tarum, & sanctorum inuentus est, & omnium qui interfecti sunt in terra.

Vers. 1. ET post hæc vidi alium angelum. Describit vastitatem Babylonis, de qua dicere cœperat cap. 16. & 17. Videt autem angelum ferentem sententiam desolationis Romanæ descendere de cœlo, vt omnes videant illam non casu fieri, sed diuina prouidētia, & voluntate. 1

Vers. 1. *Habentem potestatem magnam.* Hoc est, fortissimum: de eo enim ait postea: *Et sustulit vnus angelus fortis lapidem*, &c. Vt videlicet sciamus neminem posse ei resistere, quin omnia faciat, quæ velit, & vrbem euertat.

Vers. 1. *Et terra illuminata est à gloria eius.* Tantus erat eius splendor, vt terram illuminaret, ex quo apparet eum magnum, & fortem esse, ac vrbis supplicium clarum, & manifestum omnibus futurum. Gloriam vocare solet Scriptura claritatem, & splendorem. 2. Cor. 3: *Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus eius*, &c. Et Exo. 40. *Operuit nubes tabernaculum testimonij, & gloria Domini impleuit illud.* Nu. 14. *Apparuit Gloria Domini super tectū fœderis cunctis filiis Israel.*

Gloria.

Et exclamauit in fortitudine. †Tam Græci codices, quàm Latini variant, sed ita, vt ad sensum referat nihil. Quidam enim Græci & Latini habent: *Et exclamauit in forti voce*, & ita legit Arethas: sed idem est. *In fortitudine*, & in forti voce. Alij ex Græcis habent: *Et exclamauit in fortitudine voce magna*: Andreas: *Et exclamauit forti voce magna.* Primasius: *Et exclamauit voce magna & forti.* Complutensis codex Græcus habet: *In forti voce.* Latinus autem: *In fortitudine*: quæ probatior lectio videtur. Vox autem fortis indicat magnitudinem supplicij, ac Dominum vehementer irasci eidem vrbi. 2

Vers. 2. *Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum.* Iam iam cadet, ac pœnas debitas exoluet, & fiet habitatio dæmoniorum. Quemadmodum verbis illis, *Cecidit, cecidit Babylon*, allusit Apostolus ad Isaiæ. 21. caput, vbi idem dicitur, & ad Iere. 51. vbi similia verba sunt: ita cùm dicit: *Et facta est habitatio dæmoniorum*, alludit ad c. 13. Isa.

qui

qui de Babylonis vaſtitate loquens ait: *Non habitabitur vſque in finem, & non fundabitur vſque ad generationem, & generationem: nec ponet ibi tentoria Arabs, nec paſtores requieſcent ibi. Sed requieſcent ibi beſtiæ, & replebuntur domus eorum draconibus, & habitabunt ibi ſtruthiones, & piloſi ſaltabunt ibi, & reſpondebunt ibi vlulæ in ædibus eius, & Sirenes in delubris volu-*
3 *ptatis.* † *Per quæ omnia* (vt ait Hieronymus) *vaſtitatis, & ſolitudinis ſigna monſtrantur, quod tanta ſit depopulatio vrbis quondam potentiſſimæ, vt præ multitudine dæmonum, ac beſtiarum nullus in eam audeat paſtorum, id eſt, deſerti appetitor, intrare, &c.* Dicit ergò Propheta quod fieri ſolet. Nam in vaſtis ſolitudinibus, ſi quæ fortè relicta ſunt tecta, & veſtigia domorum, in iis beſtiæ omnis generis ſtabulantur, & aues rapaces, & immundæ. Docet etiam experientia ſpectra ibi dęmonum videri ſæpè inuſitatis, atq; horribilibus figuris, quos in hoc loco Iſaiæ Hieronymus vocat Piloſos, & de quibus ait: *Vel Incubones, vel Satyros, ſilueſtres quoſdam homines, quos nonnulli Faunos ficarios vocant, aut dæmonum genera intelligunt, &c.* Certè Lxx. *δαιμόνια* tranſtulerunt, nec immeritò, quandoquidem שעירים id eſt, Piloſi, apertè dęmones intelliguntur Leu. 17. vbi legimus: *Non immolabunt vltra victimas dæmoni-*
4 *bus.* † Et vbi legimus: *Sed requieſcent ibi beſtiæ,* ait idem Hieronymus ציים, quod ſoli Lxx. *θηρία*, id eſt, beſtias, tranſtulerunt: alij ipſo nomine, quod apud Hebræos ſcriptum eſt, volentes genera dæmonum intelligi, vel Phantaſmata. Idem: Pro vlulis quoque omnes ipſum verbum Hebraicum איים, ſoli Lxx. Onocentauros tranſtulerunt. Sirenæ autem תנים vocantur, quas nos aut monſtra quædam, vel certè dracones magnos interpretati ſumus, qui criſtati ſunt, & volantes. Idem etiam eleganter deſcribitur apud eundem prophetam cap. 34: *Et poſſidebunt illam onocrotalus, & ericius, & ibis, & coruus habitabunt in ea.* Et mox: *Et orientur in domibus eius ſpinæ, & vrticæ, & paliurus in munitionibus eius: & erit cubile draconum, & paſcua ſtruthionum. Et occurrent dæmonia onocentauris, & Piloſus clamabit alter ad alterum: ibi cubauit Lamia, & inuenit ſibi requiem, &c.* Vbi Hieronymus imitatus Lxx. pro ציים (quod verterat cap. 13. beſtiæ, cum iiſdem Lxx.) nunc vertit Dæmonia, & vbi verterat Vlulæ pro איים, vertit Onocentauri: ex quibus intelligitur in vtroque loco dęmones ſignificari in beſtiarum figuris apparentes. † Non eſt ergò mirum Ioannem nunc dice-
5 re: *Et facta eſt habitatio dæmoniorum*, aut dæmonia in ſolitudinibus verſari. Hieronymus in vita Pauli eremitæ de Antonio per eremum iter ad Paulum faciente ait: *Conſpicit hominem equo miſtum, cui opinio Poëtarum Hippocentauro nomen dedit.* Et paulò poſt: *Inter ſaxoſam conuallem haud grandem homunculum videt aduncis naribus, fronte cornibus aſperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes deſinebat. Hic Antonio reſpondit: Mortalis ego ſum, & vnus ex accolis eremi, quos vario deluſa errore gentilitas Faunos, Satyróſque, & Incubos vocans colit.* Et quamuis Hieronymus de primo animali dubitet verũ ne animal fuerit, quod genuerit eremus monſtroſorũ animalium ferax, an diabolus terrere

Dæmones in deſertis, ac ruinoſis locis habitãtes.

Antonium volens: & de secundo dicat, hominem eiusmodi allatum fuisse Antiochiam ad Constantinum Imperatorem, idque vniuerso mundo teste defendi: mihi non dubium est dæmones fuisse, qui illas monstrosorum animalium, quæ aliquando videntur in eremo, figuras simularint. Etenim licet homo eiusmodi inuentus sit, vt ait Hieronymus, nemo vmquam prodidit eum humano more verba loqui, quæ eum locutum esse ipse tradidit. † Nec dubito, quin ex 6
variis huiusmodi dæmonum apparitionibus ethnici inducti fuerint ad colendũ Faunos, Satyros, & Nymphas, quas Ouidius rustica numina appellat, & quas Sirenas à LXX. & ab Hieronymo in his Isaię locis vocatas arbitror. Idem in interpretatione verborũ Isaię sentiunt cũ Hieronymo nobilissimi auctores. Cyrillus enim in cap. 34. Isaiæ ait: *Cùm dicit dæmonia, & onocentauros sibi inuicem occurrere, summam veluti solitudinem ciuitatum subinnuit. Habitare enim dicuntur libenter in desertis locis etiam mali spiritus.* Et Procopius in cap. 13. eiusdem: *Gaudent enim* (inquit) *desertis, incultisque locis ipsi dæmones.* Et idem probabile putat in Sirenibus significari dæmonum naturam fraudibus aptam, qualia de Sirenibus fabulæ tradiderunt. †Haymo in idem caput Pilosos esse dicit Faunos, vel Satyros, & Syrenas dæmones posse intelligi, & in cap. 34. in illud: *Et occurrent dæmonia onocentauris*, ait: In diuerso phantasmate S. Thomas in idem cap. 13. Pilosos interpretans ait: *Vel dæmones in tali figura assumentes corpora domos desertas tales frequentantes sunt, qui & ambulant per noctem, & inquietant homines diuersis modis.* Cum his auctoribus cõsentiunt Hugo, & Dionysius in eadem verba, & alij recentiores. Sed nemo tamen omnium, quos citaui, causam huius rei mirabilis, & insolitæ explicauit, cur, scilicet, dęmones locis disertis gaudeant, cùm aptiùs eorum fraudibus videatur inter homines versari. Quę sanè ratio ita Lyranum permouit in cap. 13. Isaiæ, vt nullo modo verùm putarit, dęmones in desertis morari. Ego propterea eos hoc fecisse arbitror ante aduentum Christi, vt hominibus persuaderent versari Deos in terra, quibus curæ essent montes, & rura, & pecora, atque idcircò sacrificia his offerri debere. Et in animalium figura apparebant, quæ raro videbantur, vt & maiorem sibi reuerentiam conciliarent raro visi, & cùm animalia illa viderentur, etiamsi in eis ipsi non essent, in illis tamen adorarentur. † In desertis etiam habitant homines simpliciores, qui faciliùs 8
decipi, & aliis visa nuntiare possunt, & ibi faciliùs terrere homines possunt, quàm in vrbibus, & terrore illo eos ad idololatriam inducere. Atque his de causis visibili figura libentiùs versantur in desertis locis, quàm in hominum frequentia, à qua tamen inuisibiles non discedunt, cùm tanta sit malorũ spirituũ copia, vt & solitudinibus, & ciuitatibus satis sit. Ex quo ratio, quæ Lyranũ mouit, abũdè diluitur. Accedit, quod omnes homines persuasum habent Deũ non conuersari cum hominibus, sicut Magi dicunt apud Danielem cap. 2. Exceptis diis, quorum non est cum hominibus conuersatio: quare aptior illis est

Dæmones cur locis desertis gaudeant.

illis est eremus. Videamus etiam in historiis ethnicorum, cum dij illorum visi ab aliquo memorantur, id in solitudinibus, aut denique extra ciuitates, contigisse. Post Christi aduentum eædem sunt dæmonibus causæ versandi in desertis infidelium, inter fideles verò, vt simpliciores credentium, vel à fide auocent, vel noxiis superstitio-
9 nibus imbuant, & multis modis decipiant. †Alia autem post Christi aduentum accedit, vt monachos deterrerent ab incolenda eremo, quæ ab ipso ferè tempore Apostolorum coli cœpta est. Ita sæpè apparuerunt beato Antonio variis figuris ferarum, adeò, vt de eodem tempore scribat Cassianus Collatione 7. cap. 23: *Tanta namque erat eorum feritas, vt vix pauci & admodum stabiles, atque ætate prouecti tolerare habitationem solitudinis possent. Siquidem in ipsis cœnobijs, in quibus morabātur octo, vel decem, ita eorum atrocitas grassabatur, & frequentes, ac visibiles sentiebantur aggressus, vt non auderent omnes pariter noctibus obdormire, sed vicissim alijs degustantibus somnum, alij vigilias celebrantes psalmis, & orationibus, seu lectionibus inhærebant.*

Et custodia omnis spiritus immundi. Id est, receptaculum, in quod libenter diuertat quilibet spiritus immundus. Vers. 2.

10 *Et custodia omnis volucris immundæ, & odibilis.* † Arethas, Primasius, Ansbertus, Haymo, Ambrosius, & alij nonnulli in volucribus immundis dæmones intelligi putant. Sed id satis iam dictum erat, & ex locis ciuitatis Isaiæ constat aues rapaces, & ferociores ad ruinas domorum in solitudine relictas confugere. Et Sophoniæ 2. de vrbe Niniue: *Et ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum. Et accubabunt in medio eius greges, omnes bestiæ gentium: & onocrotalus, & ericius in liminibus eius morabuntur. Vox cantantis in fenestra coruus in superliminari.* Vers. 2.

Quæritur tamen quasnam aues immūdas vocet? Respondeo aues immundas dici, quæ in lege immundæ iudicabantur, & Leu. 11. numerantur: *Hæc sunt, quæ de auibus comedere non debetis, & vitanda sunt vobis, aquilam, & gryphem, & haliaetum, & miluū, ac vulturē iuxta genus suum, & omne coruini generis in similitudinem suam struthionem, & noctuam, & larum, & accipitrem iuxta genus suum, bubonem, & mergulum, & ibin, & cygnum, & onocrotalum, & porphyrionem, herodionem, & charadriō iuxta genus* Aues immundæ quæ sint.
11 *suum, vpupam quoque, & vespertilionem, &c.* †De quibus loqui Ioannem non est dubium, quoniam quædam illarum nominantur, & habitare dicuntur in ruinis vrbium, Isaiæ 13. & 34. & Sopho. 2. constátque idem de reliquis, quæ non nominantur, esse intelligendum, cum in iisdem locis, & ipsæ nidificent. Sed cur immundas vocat, cùm lege tantùm, non etiam natura sua immundæ sint, & in Euangelio nulla auis, & nullum animal immunda censeantur? Mihi ita videtur respōdendum, huiusmodi aues, & animalia non ideò immunda dici solùm quòd lege prohibita sint: nam ante legem erant munda, & immunda animalia. Genes. 6: *Ex omnibus animalibus mundis tolles septena, & septena, masculum, & fœminam: de animantibus verò immundis duo, &*

duo. Et cap. 8: *Aedificauit autem Noë altare Domino, & tollens de cunctis pecoribus, & volucribus mundis obtulit holocausta super altare.* Nec dicendum est, quod quidam sentiunt, munda & immunda dici a Mose ea, quæ postea in lege munda & immunda censenda erant; nam Moses fideliter retulit verba Dei dicta Noë, nec poterat Noë intelligere quid in lege de illis statuendum esset. † Melius Hebræi sentiunt ante legem fuisse distinctionem mūdorum, & immundorum. Immundæ ergò aues dicūtur propter ferocitatem, & rapacitatem, quia non mansuetæ sunt, nec frumento, aut seminibus aluntur, vt columbæ, turtures, perdices: sed feræ, & violentæ, & cum aliarum damno cibum quærentes. Puto autem Ioannem vocabulo illo, *Odibus*, explicasse quas volucres immundas diceret, quas, scilicet omnes oderunt quasi rapaces, & carne vescentes & violentas. Atque has esse existimo, quas diras appellauit Poëta noster. 12

8. Æne. *Stabat acuta silex præcisis vndique saxis,*
Dirarum nidis domus opportuna volucrum.

In quæ verba Seruius ait: Modò Dirarum, non mali ominis dicit, vt sunt bubones, sed quæ humanis cadaueribus vescebantur. Notandum etiam multas ex his auibus, quæ lege erant immundæ, ethnicis quoque fuisse inuisas, quia inauspicatæ erant, vt est apud Plinium lib. 10. c. 12. † Verùm, quoniam nullas aues immundas haberi, aut vocari legimus apud alias nationes, nisi apud Iudæos, probabiliùs est Ioannem tantùm immūdas appellasse, quæ in lege erant immundæ, atque ideò vocabulo ipso legis, & Iudæorum vsum esse, quod tamen interpretatus est, cùm eas dixit odibiles, siue inuisas, vt est in Græco. Non quòd iam lege aliqua essent immundæ, sed ita ac si diceret: Facta est custodia auium illarum, quæ omnibus inuisæ sunt, quæque olim in lege, & ante legem immundæ vocabantur. [Non enim omnia, quæ in lege præcipiuntur, noua sunt: sed multa in vsu fuerant apud Patres, vt circumcisio, sacrificia, & oblationes multæ, & munda, atque immunda animalia, & id genus alia.] Quas autem aues lex damnasset, non poterat latere Christianos cōuersos ex gentibus, quoniam in Ecclesiis legebantur etiam lex, & prophetæ, vt nunc fit. Deinde inter conuersos ex gentibus multi morabantur tam Iudæi, quàm ex Iudæis conuersi, eóque tempore nondum omninò lex obseruari desierat: quare nota hæc omnibus esse oportebat. 13

Vers. 3. *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes.* Eadem verba sunt cap. 14: *Cecidit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potabit omnes gentes*, quæ iam suo loco exposuimus.

Vers. 3. *Et reges terræ cum illa fornicati sunt.* † Et hæc posita, & exposita sunt cap. 17. ex iis, quæ dicta erant cap. 14. num. 33. & 34. 14

Vers. 3. *Et mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.* De virtute, ἐκ τῆς δυνάμεως, id est, quia deliciæ illius erant potentissimæ, & maximæ, neq; sumptui parcebat cuiuis, dummodò voluptatibus,

quas

quas cupiebat, frueretur, mercatores ex omnibus terræ, marísque partibus quidquid gulæ gratum esse poterat, quidquid in vestibus, & in reliquo ornatu placeret, Romam importabant, vt omnia genera autem, animalium, piscium, lapidum pretiosorum, & similium, vt in hoc ipso capite videbimus: atque ita diuites fiebant.

Exite de illa populus meus. Cũ Roma euertenda, & incendenda erit, Deus electos in ea relictos vt exeant admonebit, siue per prophetas, qui tunc erunt, siue per internam inspirationem, siue per angelos, quemadmodum cùm capienda erat Ierusalem à Tito, factum est.
15 † De quo ita scribit Eusebius lib. 3. Histo. Eccl. cap. 5: *Ecclesia verò, quæ in Ierosolymis fuerat congregata, responso à Deo accepto emigrare iubetur, & transire ad oppidum quoddam Pellam nomine, trans Iordanem, quo ablatis ex vrbe sanctis, & iustis viris, vindictæ cœlesti fieret locus tam de vrbe sacrilega, quàm de populo impio per excidium patriæ, euersionémque sumendæ.*

Vt ne participes sitis delictorum eius. Idest, Pœnarum, quas pro delictis suis patientur. Possumus etiam propriè delicta accipere: Exite ne tantorum peccatorum contagio aliquo modo polluamini. Atque hoc verius videtur: cùm sequatur statim: *Et de plagis eius non accipiatis:* quoniam qui inter malos manet, nec fugit cum possit eorum commercium, tacitè quodammodo probare videtur, atque ita etiam quodammodo fit particeps delictorum. Quamuis si, vt priùs diximus, exponamus, rectè dicere possumus illud: *Et de plagis eius non accipiatis*, exaggerationis causa repetitum esse, ac si diceret, sine dubio accipietis de eius plagis, quoniam Deus vehementer ei irascitur, & acerbè eam puniet. Magis tamen placet quod ante dixi. Vers. 4.

16 *Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cœlum.* † Nullum est peccatum, quamuis paruum, quod non perueniat vsque ad cœlum, idest, ad Dei notitiam, non tamen solet Scriptura huiusmodi verbis vti, nisi cùm peccata maxima sunt, & eorum vindicta differenda non est. Inducit enim Deum quasi mansuetum quendam hominem peccata tollerantem, & quasi dissimulantem se videre, ne punire necesse sit. Qui tamen, cum illa vltra modum excrescunt, & iam non possunt non videri, tunc se videre, atque cognoscere fatetur, & ad vindictam sumendam cogi. Ionæ. 1. *Surge, & vade in Niniuem ciuitatem grandem, & prædica in ea, quia ascendit malitia eius coram me.* Gen. 4: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me*: ac si dicat: Tantus iam clamor est, vt dissimulare non possim videre me. Et cap. 18. *Clamor Sodomorum, & Gomorrhæorum multiplicatus est, & peccatum eorum aggrauatum est nimis. Descendam, & videbo vtrum clamorem, qui venit ad me, opere compleuerint, an non est ita, vt sciam.* Ambrosius: *Iniquitates Babylonis Omnipotens Deus semper intuetur, sed cum vindictam non exerit, videtur non videre quod videt.* Ver. 5.

Et recordatus est Deus iniquitatum eius. Idest, Decreuit omnino de ea pœnas sumere. Hoc idem dixit ca. 16. *Et Babylon magna venit in memoriam ante Deũ dare illi calicem vini indignationis iræ eius*, quod iam Vers. 5.

 exposui-

exposuimus cap.14.num.44.

Ver.6. *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis.* Non iubentur electi aduersus Babylonem pugnare, aut ei nocere, sed gaudere de supplicio, quod Deus de illa sumit, propterà quod sanctos persecuta fuerit, & alia multa peccata cõmiserit. Ac si diceret: Sumite cum Deo de illa vindictam, & animis, atque ore iustæ Dei sententiæ fauete. Sicut Babylon de vestris malis lætata est, ita & vos nunc lætamini eam pro suis sceleribus dignè plecti. Eodem modo intelligenda sunt quæ sequuntur: *Et duplicate duplicia secundùm opera eius: In poculo, quo miscuit, miscete illi duplum. Quantum glorificauit se,* &c. Quod enim per alium facimus, per nos ipsos facere videmur. Quemadmodũ sacerdote orante omnes, qui assistunt, etiam tacentes orant, quia per sacerdotem dicunt, quæ per se dicturi erant, & id, quod dicit sacerdos, omnes dici volunt, & hoc satis est, vt dicantur ipsi orare. Ita etiam iudice proferente sententiam, quam omnes proferri cupiunt, & cui omnes fauent, omnes censentur proferre. Eodem modo Christo iudicante iudicant omnes electi. [Sap. 3: *Iudicabunt nationes.* Et. 1. Cor. 6: *Nescitis quoniam angelos iudicabimus?* Atque hoc modo & Apostoli iudicant, non quod ipsi etiam sententiam pronuntient, aut propriè sint assessores iudicis, sed vt dictum est. Hoc tamen præter ceteros promissum est Apostolis: *Sedebitis super sedes,* &c. idest, locum apud me honorificentissimum habebitis, quo ceteris præferemini. Sedebitis vt optimates coram rege.

Vers. 6. *Et duplicate duplicia secundum opera eius.* Non significat eam duplo maiori pœna affici, quàm commerita fuerat, vt nonnulli videntur intellexisse, nec enim id Diuinæ iustitiæ est: sed sensus est: Affligite illam, & cruciate duplo magis quàm ipsa vos cruciauit. Hoc est. Grauibus vos illa doloribus affecit, sed pro ijs duplo maioribus nunc à Deo afficietur.

Vers. 6. *In poculo, quo miscuit, miscete illi duplum.* Explicat quod dixerat subobscurè, & simul repetitione rem exaggerat, quasi dicat: Sine dubio duplum bibet vini iræ Dei, quam vos bibistis. Sumite idem poculum, quod ipsa vobis propinauit, & in illud infundite duplum vinum, & propinate illi. Significat, pro malis quibus sanctos læsit, ipsam duplo magis esse lædendam. De poculo, & mistione meri diximus multa cap.14.num.58. & multis sequentibus.

Vers. 7. *Quantum glorificauit se, & in deliciis fuit.* † Glorificare se est superbè iactare, & extollere se, ac velle omnibus maior existimari. Vidistis eam superbissimè iactare se, ac velle ab omnibus coli, vidistis quàm delicatè, & quantis in voluptatibus vixerit: gaudete igitur nunc tantumdem esse eã accepturam tormenti, & luctus. Hoc autem de temporalibus plagis, quæ illi imminebant, intelligit, sicut indicant verba sequentia: *Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur.* Quasi dicat: cũ multo tempore se glorificauerit, & in deliciis vixerit, vnius diei afflictio, in qua omnes plagæ eius venient, æquabit longi temporis voluptates. Nam si de pœnis æternis 18

loqueretur, multò illæ maiores sunt voluptatibus huius vitæ, idcirco tunc ita essent verba exponenda: Quantum meruit pœnarum superbia, & deliciis suis, tantum illi date.

Quia in corde suo dicit: Sedeo regina. Hæc sunt verba, quibus se glori- Ver. 7.
ficabat, quibus manifestè alludit ad verba Isaiæ cap. 47. de Babylone illa regia Chaldæorum, quæ figura fuit huius secundæ Babylonis, & ideo de ea quoque dicta sunt: *Et nunc audi hæc delicata, & habitans confidenter quæ dicis in corde tuo: Ego sum, & non est præter me amplius, non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem.* Et de supplicio similiter dicit: *Ve-*
19 *nient tibi duo hæc subitò in die vna, sterilitas, & viduitas.* † Ceterùm verba
Iohannis non ita accipienda sunt, ac si tunc à Roma dicerentur, cùm ipse viuebat, sed de tempore extremo intelligenda sunt, de quo nunc sermo est, cùm iubentur sancti exire, ne cum ea puniantur. Ex quo manifestum est eo tempore magnam futurã esse Romæ potentiam, ac multis eam vrbibus, aut etiam prouinciis imperaturam. *In corde,* autem *suo* dicit, quasi effari non audens, ne vel superba videatur, vel hominum potentium inuidiam sibi conciliet. *Sedeo regina*, idest, magnum imperium habeo, multis impero.

Et vidua non sum. Vidua dicitur vrbs, quando imperio suo, & fre- Vers. 7.
quentia ciuium priuatur. Thren. 1: *Quomodo sedet sola ciuitas plena populo, facta est quasi vidua domina gentium.* Sed hæc pleniùs exposuimus cap. 14. nu. 52. & 53.

Et luctũ non videbo. Nihil mihi triste cõtinget, nemo mihi nocebit. Vers. 7.

20 *Ideo in vna die.* † Propter hanc superbiam, & confidentiam subitò, Vers. 8.
simúlque venient omnes plagæ eius, idest, quæ à Deo decretæ illi sunt pro tot peccatis. *Mors*, quia plurimi in ea occidentur, venientibus aduersus eam decem regibus, vt diximus ad finem ca. 17. *Luctus*, quo superstites lugebunt occisos. *Fames*, qua conficientur, & denique tota vrbs incendetur.

Quia fortis est Deus, qui iudicabit illam. Siquis miratur tam potentis Vers. 8.
& florentis ciuitatis opes vno die posse subuerti, sciat Deum, qui eam damnaturus est, esse fortem, & posse omnia facere quæ velit.

Et flebunt, & plangent se. Reges terræ qui ad illam deliciati ſũt, & ido- Vers. 9.
lolatriæ causa confluere solebant, flebunt eius incendium procul intuentes: & non audentes accedere, ne supplicij eius participes fiant. Nam qui propè accedunt ad damnatos, solent eorum amici, & participes criminis existimari, & plecti.

Magna tamen quæstio est quinã hi reges putandi sint, quãdoquidem tunc tantum erunt decem reges significati in decem cornibus bestiæ, vt sæpe dictũ est: neque ij esse possunt qui eam lugebũt, quoniam ipsi autores incendij futuri sunt, sicut cap. 17. dictum est. *Hi odient fornicariam, & desolatam facient illam, & nudã, & carnes eius man-* Reges lugentes Babylonẽ qui sint
21 *ducabunt, & ipsam igni concremabunt.* † Difficilis sanè quæstio, sed cui
probabiliter satisfacere possumus, si dicamus illos ipsos decem reges esse qui flebunt, & qui cum illa fornicati sunt. Priùs illam

amabant, & cum ea fornicabantur, & deliciis eius fruebantur: sed postea in eam exardescentes vt cap. 17. nu. 21. dictum est, eam concremabunt. Solent autem magnatum, & potentium vrbium ruinæ etiam ipsis victoribus exaturato iam odio, & sedata iracundia miserabiles esse. Vnde illud.

Quis talia fando.

2. Ænei. *Myrmidonum, Dolopúmue, aut duri miles Vlyssi*

Temperet à lachrymis?

Ita etiam Titus, cùm in Aegyptum profectus Ierosolymam venisset, tristémque solitudinem, quam videbat, antiquæ ciuitatis claritudini compararet disiectorum operum magnitudinem, & veterem pulchritudinem recordatus miserabatur excidium ciuitatis, vt scribit Iosephus lib. 7. de Bello Iud, cap. 24.

† Si autẽ quæratur quem timuerint reges, vt propè accedere non sint ausi? responderi potest, non alios reges timuisse, qui nulli tunc erant, sed Deũ iratũ ciuitati, cuius voluntate tantas eam pœnas dedisse cernebant, ne fortè etiã in se animaduerteret, qui illius misererentur. Sed multò probabiliùs est, mihíque verissimum videtur, reges vocari illos, qui regnabant in terra, antequam occuparetur vniuersa à decem regibus. Vulgatum est enim in Scriptura, & in cõmuni sermone, vt res mutatæ iisdem nominibus appellentur, quæ habebant, antequam mutarentur. Vt Exo. 7: *Proiecerúntque singuli virgas suas, quæ versæ sunt in dracones, sed deuorauit Virga Aharon virgas eorum.* Sic sacra Eucharistia. Ioh. 6. sæpe panis dicitur. Sic etiam nos vxores ducum, regum, comitum defunctorum reginas appellamus, duces, comites. Sic reges post regnum amissum reges dicimus, vt Iud. 1: *Septuaginta reges amputatis manuum, ac pedum summitatibus colligebant sub mensa mea ciborum reliquias.* 22

Regula.

Vers. 10. *Iudicium tuum.* Damnatio tua, siue sententia damnationis tuæ.

Vers. 11. *Et negotiatores terræ flebunt.* † *Negotiatores*, mercatores vocat, οἱ ἔμποροι, vnde Emporium dictum est. Matth. 13: *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas*, ἐμπόρῳ. Flebunt autẽ, quoniam mercimoniis importandis in vrbem maximam, & deliciis deditam, ac diuitiis plenam vehementer ditescebant. Et ideo ait: *Quoniam merces eorum nemo emet ampliùs*, non quòd aliæ ciuitates non possent multa emere, sed quòd tantam pretiosissimarum mercium copiam nulla alia ciuitas consumere, aut coemere posset. 23

Vers. 12. *Merces auri, & argenti.* † Vt luxuriam, & delicias Romæ ostendat, simúlque diuitias incredibiles sigillatim enumerat pretiosiores merces, quæ in eam inuehebantur. Merces autem auri, & argenti sunt vasa pulcherrima, & signa argentea, & aurea. 24

Vers. 12. *Et lapidis pretiosi.* Omne genus lapidum pretiosorũ Romam conuehebatur ad locupletissimos ciues, & nummis minimè parcentes, dum id compararent, quod placebat.

Vers. 12. *Et margaritæ.* Similiter intelligendum est, merces *margaritæ*, id est,

mar

margaritarum. Margarita omnes gemmas pretio superat. Latinis vnio dicta: nomen impositum à Romanis delitiis, quoniam nullæ duæ reperiuntur indiscretæ, & inueniuntur in conchis, maximè in Indico Oceano, Omnia ex Plinio lib. 9. c. 35. Marga-rita. Vnio.

Et byssi. Byssus candidissimi, & tenuissimi lini genus est, quod veteribus erat in delitiis. Luc. 16. *Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & bysso.* Quod nomen, vt alia multa, Græci, & Latini ab Hebræis acceperunt. בוץ. *Vers. 12.* Byssus.

25 *Et purpuræ, & Serici, & cocci.* † De purpura, & cocco, siue coccinis vestibus diximus. c. 17. nu. 4. & 5. In Græco est, Coccini, sed nihil refert, cùm idem in vtroque significetur. Sericum autem est tenuissimæ lanæ genus, quod Seres Indiæ populi colligunt ex arboribus, de quo Virgilius: *Vers. 12.*

Velleráque vt folijs depectant tenuia Seres. 2. Geor.

Inde Sericæ vestes diuersæ à Bombycinis nunc dictis, quæ tamen apud veteres tanti fiebant, vt libra serici libra auri veniret, vt auctor est Flauius Vopiscus in vita Aureliani, ad finem.

Et omne lignum thyinum. Horum lignorum meminit noster interpres. 3. Reg. 10. *Attulit ex Ophir ligna thyina multa nimis, & gemmas pretiosas. Fecitque rex de lignis thyinis fulcra domus Domini, & domus regiæ, & citharas, lyrasque cantoribus.* Non sunt allata huiuscemodi ligna thyina, neque visa vsque in præsentem diem. In Hebræo pro his est עצי אלגומים, Lxx. verò semper vertunt, ξύλα πελεκητὰ, id est, ligna dolata. Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena. c. 1. ligna Thina (ita enim scribit, odorata ligna esse dicit, vt cedrum, cypressum, iuniperum, à verbo thinoo, quod est, odorem emitto. Ita in eo legitur, sed mendosè, cùm vir doctus sine dubio scripserit thyna, & θυόω. *Vers. 12.* Thyina ligna.

26 † Quod autem ipse affirmare videtur, omnia ligna odorata hoc nomine comprehendi, apparet minimè abhorrere à verbis Ioannis. *Et omne lignum thyinum*, si enim vnica esset arboris species, nequaquam diceret: *Omne lignum thyinum.* At verò non omnes arbores odoratas hoc nomine significari, sed certum genus arboris, quam Græci vocant θύον, vt ex Homero statim ostendemus, & θύϊνον, vt nunc videmus apud Ioannem, & apud Athenæum lib. 5. Dipnosophistarũ, post medium, & Thyam (vnde ligna thyna, & thyina dicta sunt) satis ex iis, quæ nunc dicemus constabit. Nomen autem ab odore sumptum est, vt paulò ante diximus ex Nebrissensi, & θύα numero multitudinis dicuntur odoramenta, & aromata. De hac arbore Plinius lib. 13. c. 6. hæc tradidit: *Nota etiam Homero fuit, θύον Græcè vocatur*, (ita legendum apud Plinium, non θεῖον, quod sulphur est) *ab al[illegible]nia. Hanc igitur inter odores vri tradit in delicijs Circes.* Et mox: *Theophr[illegible]tus, qui primus à magni Alexandri ætate scribit, quæ circa vrbis Romæ quadringentesimum quadragesimum gesta sunt annum, magnum iam huic arbori honorem tribuit, memoratas ex ea referens templorum veterum contignationes, quandamque immortalitatem materiæ in tectis contra vitia omnia incorruptæ.*

27 † *Ra-*

dice nihil crispius, nec aliude pretiosiora opera. Præcipuam autem esse eam arborem circa Ammonis delubrũ nasci, & in interiore Cyrenaicæ parte. Locus Theophrasti à Plinio citatus, & penè ad verbũ versus, est in quinto lib. de Historia plantarũ c. 5. vbi etiá ait: Thyuũ, quod Thyia ab aliis appellatur, nascitur apud Ammonis fanũ, atque in Cyrenensi agro: forma cupresso similis, cum ramis, tum foliis, caudice, fructuque, vel potiùs ceu cupressus siluestris. Et lib. 1. c. 15. eam enumerat inter arbores semper virentes. Locus Homeri est in lib. 5. Odysseæ.

Πῦρ μὲν ἐπ' ἐσχαρόφιν μέγα καίετο, τηλόθι δ' ὀδμὴ
Κέδρου τ' εὐκεάτοιο, θύου τ' ἀνὰ νῆσον ὀδώδει. id est:
Ignis autem in foco magnus ardebat, procul autem odor.
Cedri benè fissilis, & thyi per insulam redolebat.

Ex his videmus aliam arborem esse cedrum, aliã Thyum. At lapsus memoria est Plinius, non enim Circe hęc ligna vrebat, sed Calypso. Similis lapsus est in Arist. 2. Ethicorum ad Nicomachum, cap. vltimo, qui versum Homericum referẽs inquit: Quemadmodum Calypso monebat, cum non ea fuerit, nec Circe, vt putauit Eustratius in Commentariis, & vt habẽt nonnulli codices Latini, sed Vlyssis verba sint, vt videmus in lib. 12. Odyss. Quàm ergò pretiosa fuerint ligna thyna, siue thyina, ex verbis Theophrasti, Pliniiq; intelligimus: simul etiam cõstat certũ genus arboris esse. At si certũ genus arboris est, quid sibi vult Ioannes, cũ ait: *Omne lignum thyinum?* Respõdeo minimè inde colligi cedrum, & iuniperũ, & ceteras arbores odoratas ligna thyina dici, sed aliquas esse species thyæ, sicut variæ sunt species cedri, & aliarum arborum. Quamuis non absurdè etiam interpretari possumus, *Omne lignum thyinum*, id est: Quidquid vbique nascebatur ligni thyini, Romam vehebatur.

Lapsus memoriæ in Plinio, & in Aristotele.

Vers. 12. *Et omnia vasa de lapide pretioso.* In Græco est ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, id est, ex ligno pretioso, siue pretiosissimo. Et ita legunt Andreas, Arethas, & Primasius, non de lapide pretioso. Ita etiam est in Gręco codice Complutensi, in Latino autem, De lapide pretioso.

Vers. 12. *Et æramento.* Καὶ χαλκοῦ, id est, & ære.

Vers. 13. *Et cinnamomũ.* Quidam legũt Cinnamomi, vt Primasius: sed nihil refert: nam si legamus Cinnamomum accusatiuo casu, ita positũ est, vt omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, &c. immò hæc omnia accusatiuo casu leguntur in Græco, atque ita potiùs legendum arbitror. Si autẽ legas Cinnamomi, subauditur Merces, vt in sequentibus: *Et odoramentorum, & vnguẽti, &c.* De Cinnamomo, quod & Cinnamum dicitur, multa Plinius libr. 12. cap. 19. Frutex est, vt eo in loco ait, duorum cubitorum altitudine amplissimus, palmiq; minimus, quatuor digitorum crassitudinis, statim à terra sex digitis surculosus, arido similis, cum viret non odoratus, folio origani, siccitate gaudens. Eadem ferè Theophrastus lib. 9. de Historia plantarum, cap. 5. Multa etiam de eo Dioscorides lib. 1. cap. 13. Et posteà idem Plinius: *Pretia quondam fuere in libras denariũm mille, auctum id parte di-*

Cinnamomũ.

midia

*midia est incensis, vt ferunt, Silius ira barbarorum. Coronas ex Cinnamomo in-
terrasili auro inclusas primus omnium in templis Capitolij, atq; Pacis dicauit
Imperator Vespasianus Augustus. Radicem eius magni ponderis vidimus in
Palatij templo, quod fecerat Diuo Augusto coniux Augusta, aureæ pateræ im-
positam, ex qua guttæ editæ annis omnibus in grana durabantur, donec delu-
brum incendio consumptum est.* Hæc Plinius: Ex quibus intelligitur
quanti factum fuerit apud veteres cinnamonum. Hic additur in qui-
busdam exemplaribus: Et amomum, sed malè, cùm neque in Græcis
sit, neque in emendatis Latinis, neque apud antiquiores auctores.

30 *Et odoramentorum, & vnguenti.* † Odoramenta Græcè vocat Thy- *Vers. 13.*
miamata, quæ videlicet ad odorem incenduntur. Vnguenta verò li-
quida sunt, quorum magnus vsus erat apud veteres, vt videmus
etiam Lucæ 7. & Ioannis 12.

Et vini. Exquisita genera vinorum memorat, quæ Romam affe- *Vers. 13.*
rebantur.

Et simila. Quid sit simila, siue similago, cuius toties in Scriptura *Vers. 13.*
mentio fit, docet Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena, ca. Simila.
42. Negat esse florem purgatæ farinæ, vt omnes ferè volunt, hoc est, Similago.
pollinem illam subtilissimam, quę ex setaceorum concussione resol-
uitur, atque euolat: aut farinā per sericea cribra purgatissimam: nam
panis ex simila factus ad alimentum firmissimus est; factus verò ex
polline valdè infirmus auctore Celso lib. 2. Ita autem explanat quid
sit, Granum tritici molitum in tres partes resoluitur: in cutem illam
tenuē, quā Furfures Medici, Plinius, & Columella Saluiatū appellāt,
reliqui farinæ purgamenta: in nucleum, hoc est, in semē illud dulce,
& glutinosum in medio sinu grani, quod est semen, vnde erūpit tri-
ticū: in corpus quod defendendi seminis causa à natura positū est, &
31 cū seminatur, moritur, vt est apud Ioannē. c. 12. † Hoc corpus friabile
est, id est, in farinā resolubile, cū illud, quod semen vocamus, lentore
suo vix resolui possit. Cum farina tritici, quæ ex his tribus constat,
concutitur setaceo, excernitur purgatissima farina, quā pollinē dici-
mus, manēte semine in setaceo cū saluiato. Deinde crebra cócussio-
ne secernitur saluiatum à semine, semenq; omnino à saluiato secretū
vocatur Simila, seu Similago. Hoc ille Sereni Carmine comprobat,

Additur excussus dulci similagine furfur.

Et recentiorum Iudæorum auctoritate, qui hoc significari affir-
mant Hebraica voce סלת, proqua noster interpres semper similam
vertit. Simila autem magni semper facta est. Vnde Martialis:

Non poteris similæ dotes numerare, neque vsus
Pistocori toties cùm sit & apta coco. Lib. 13.

Et redarum. Reda, quòd in Gręco etiam est, nec Latinum vocabu- *Vers. 13.*
lum est, neque Græcum, sed Gallicum, vsurpatum tamen à Cicero- Reda.
ne, vt auctor est Quintilianus lib. 1. c. 5. est autem currus leuiculi ge-
nus, quo nobiles, & diuites vtebātur ad eundū in villas, & ad similia.

32 *Et animarum hominum.* † Cùm dixerit Mancipiorum, superna- *Vers. 13.*

caueum videri posset audere. *Et animas hominum.* Verùm, mancipia alia videbantur, vt seruirent, alia vt occiderentur, id est, vt pugnarent in Circo cum bestiis, aut mutuis vulneribus in spectaculis gladiatorum se conficerent. Cicero Epist. lib. 7. Epist. 1. de ludis agēs: *Reliquæ sunt venationes binæ per dies quinque magnificæ, nemo negat: sed quæ potest esse homini politico delectatio, cum aut homo imbecillus à valentissima bestia laniatur, aut præclara bestia venabulo transuerberatur?* Hos igitur, vt significet, qui interficiebantur, ait: *Et animarum hominum.* Anima siquidem vitam significat, vt Act. 20: *Nec enim facio animam meam pretiosiorem quàm me.*

Vers. 14. *Et poma desiderij animæ tuæ.* Verba sunt Apostoli ad Babylonē, aut Angeli, qui loquebatur Apostolo, exprobrantis Babyloni gulositatem, quæ varia pomorum genera, fructuśque delicatissimos vndique conquirebat ad voluptatem. *Poma,* inquit, quæ anima tua desiderabat, id est, quæ tibi gratissima erant, iam non edes. Ceterùm vbi nos habemus, *Poma,* in Græco est, ἡ ὀπώρα, quam dictionem Arethas dicit communi consuetudine poni solere pro tempore, siue temporis opportunitate. Erit igitur alter sensus cum priore recipiendus: Recessit à te tempus tuum, siue opportunitas tua, nihil iam lætum habebis. † Sed prior sensus meliùs hæret cum sequentibus, & aptior 33
est, Græcis enim, ὀπώρα significat pomum, id est, omnē corticis mollioris fructum, vt auctor est Constantinus lib. 10. γεωπονικῶν. Quæ autem duriori sunt cortice, Latinis Nuces dicūtur, Græcis ἀκρόδρυα. opportunitatem autem, quam Græci εὐκαιρίαν vocant, hoc vocabulo significari, non auctoritate eruditorum probari arbitror, sed vulgari consuetudine, vt ipse Arethas fatetur, apud doctos enim non quoduis tempus significat, sed Autumnum, vnde poma, quoniam Autumno proueniunt, idem nomen habuerunt.

Vers. 14. *Et omnia pinguia, & præclara.* Omne genus pinguium, & delicatorum ciborū, hos enim vocat τὰ λαμπρὰ, id est, splendida, & nobilia.

Vers. 14. *Non inuenient.* Tui videlicet emptores, aut non ampliùs inuenientur in te.

Vers. 15. *Mercatores horū.* οἱ ἔμποροι. Quos paulò ante vocauit negotiatores.

Vers. 17. *Quoniam vna hora destituta sunt tantæ diuitiæ.* Id est, breuissimo tempore, & quasi puncto temporis, desolatæ sunt tantæ diuitiæ huius vrbis, ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος, desolatæ sunt, in solitudinem versæ sunt, & perierunt, vt interpretatur Arethas. Primasius legit: *Quoniam vna hora exterminatæ sunt tantæ diuitiæ.* Duo igitur significat Græcum verbum, & tantas diuitias desolatas esse, atque periisse, & desertas esse, ac destitutas, id est, suis possessoribus orbatas, quod magis secutus videtur Interpres, quoniam ex illis multa relicta sunt deserta, multa à victoribus abducta.

Vers. 17. *Et omnis, qui in lacū nauigat.* † Καὶ πᾶς ὁ ἐπὶ πλοίων ὁ ὅμιλος, quod ad 34
verbum sonat: Et omnis in nauigiis turba, id est, turba eorum, qui in nauigiis versantur. [Quamuis & alij codices habent ὁ ἐπὶ πλοίων

πλέων,

πλέων] id est: Et omnis, qui in nauigiis nauigat.] Quæ, si per se inspiciantur, ad eos etiam referri possunt, qui in mari nauigant. Vnde Primasius legit: *Et omnis, qui per mare nauigat.* Tyconius autẽ Hom. 16: *Et omnis, qui in nauibus nauigat.* Et paulò post Naues vertit interpres: *Qui habebant naues in mari.* At nunc iure vertit: *Et omnis, qui in lacũ nauigat,* quoniam πλοῖον magis parua nauigia significat, qualia in lacubus versantur, quàm naues. Deinde quoniã statim meminit eorũ, qui nauigãt in mari, cum ait: *Et nautæ, & qui in mari operãtur.* Rectè autẽ meminit lacuũ, quorũ nõnullos habet Italia, & ex iis hodiéque Romã magna piscium vis comuehitur. Hæc omnia, & præcedẽtia plerique mysticè interpretantur, quasi fieri nõ possint vt sonant. Quorũ nos expositiones nec secuti sumus, quoniam Historicæ nõ sunt, neque refellimus, quoniã exponere verba Apostoli volumus, nõ alios reprehẽdere, dũ id licet. Verum vbi quidpiam nobis obiiciunt, quod probabile videatur
35 silendũ non est. † Beda igitur expositionẽ nostram ita improbare nititur. Nunquid omnes mare nauigantes adesse potuerunt, vt videant incendiũ ciuitatis? Sed mirũ est hoc eũ argumento moueri, cùm sint verba ipsa manifesta, sitque in promptu responsio, non de omnibus nauigantibus Iohannem, sed de omnibus, qui tunc in vrbem venient, cum illa euertetur, & merces suas afferent, qui plurimi erunt, vt ex dictis in hoc cap. intelligitur.

Et nautæ. Nautæ propriè dicuntur omnes, qui nauem regunt, & ducunt, & gubernatori in hoc opere ministrant. Vers. 17.

Et qui in mari operantur. Pulchra periphrasi nautas per mare nauigantes significauit, illi enim maximè operantur, & plurimum laborant, præsertim cũ ventus secundus non est. Ita Psal. 106: *Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis.* Itaque nautas priùs vocauit omnes, qui vel naues, vel alia nauigiorum genera curant, nunc autem de iis propriè loquitur, qui naues regunt per mare. Quamuis & ad omnes, qui nauigant pertinere hoc potest: *Et qui in mari operantur.* Vers. 17.

Quæ similis ciuitati huic magnæ? Cui vrbi vnquam contingit, quod huic magnæ vrbi nunc contigisse cernimus? Vers. 18.

Et miserunt puluerem super capita sua. † Quod est multùm lugentiũ, Vers. 19.
36 vt Iob. 2: *Et exclamantes ploraverunt, scissisque vestibus sparserunt puluerẽ super caput suum in cœlum.* Iosue. 7. *Iosue verò scidit vestimenta sua, & pronus cecidit in terram coram arca Domini vsque ad vesperam, tam ipse, quam senes Israel, miseruntque puluerem super capita sua.* 1. Reg. 4. *Currens autem vir de Beniamin ex acie venit in Silo in die illa scissa veste, & conspersus puluere caput.* Mittere puluerem super caput.

Flentes, & lugentes. Auget hæc geminatio, ac si diceret, vehementer lugentes. Vers. 19.

In qua diuites facti sunt omnes, qui habebant naues in mari. Arethas hic ita contra expositionem nostram argumentatur: *Hinc certissimum est, quod non de vna ciuitate sit sermo, sed vniuerso hoc corruptibili orbe licet acci-* Ver. 19.

cipere. Nec enim Babylon, neque Roma, nec alia ciuitas ex nauium profe-ctione solum ditescit, &c. Verùm ipse perperam verba hæc intellexit, nec enim vrbem diuitem factam esse dicit ex nauibus, sed eos, qui habebant naues, diuites factos esse mercibus Romam importandis. Nec de omnibus omnium marium nautis loquitur, vt aduersus Bedam paulò ante dicebamus, sed de illis, qui Romam cum mercibus nauigabant, est enim Roma proxima mari, immo & per Tiberim plura nauigia merces in eam inuehunt.

Vers. 20. *Exulta super eam cœlum.* † Ita legendum est, vt in Græco, & apud 37
Andream, & Aretham, & Bedā, non, *Exultate.* Cœlum exultare iubet propter Romæ ruinā, quoniam multa in ea flagitia perpetrata sunt contra Deum, & plurima Idola adorata sunt. Apostolos iubet exultare, quoniam duo principes Apostolorum Petrus, & Paulus Romæ occisi sunt: & Iohannes ipse in dolium feruētis olei missus fuerat. Ceteri autem Apostoli, & prophetæ multi noui testamenti, & sancti iussu Romanorum imperatorum, & præsidum prouinciarum perierunt, multi etiam Romæ interfecti sunt. [Nam hæc de præteritis temporibus intelligi ostendimus cap. 14. num. 45. & 46. Sed quod de prophetis dicit, etiam ad postrema pertinet.] Nihil nos ergo mouere debet Arethas, qui hic etiam ait: *Etiam ex hoc confirmatur, quod de mundo sit oraculum, & non de vna ciuitate.*

Vers. 20. Facere iudiciū alicuius dē alio. *Quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.* Iudicare iudicium alicuius est per verum iudicium reddere alicui quod ei debebatur, aut quod per iniustum iudicium ei ablatum fuerat. Cum autem additur de quo iudicetur illud iudicium, significatur vltio de illo sumpta, quòd iniuria alterum affecerit. Psal. 9: *Quoniam fecisti iudicium meum, & causam meam, sedisti super thronum, qui iudicas iustitiam.* Mich. 7: *Donec causam meam iudicet, & faciat iudicium meum.* † Ex quo vide- 38
mus quid sit illud Psal. 16: *De vultu tuo iudicium meum prodeat*, est enim ac si diceret. Iudica iudicium meum, atque ideo sequitur: *Oculi tui videant æquitates.* Psal. 118: *Iudica iudicium meum, & redime me.* Hinc etiam intelligitur illud Sap. 12: *Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes, & cum de nobis iudicatur,* (id est, cum nos plectis) *speremus misericordiam.* Est ergo ac si diceret Iohannes: Vltus est vos Deus, damnauit Babylonem propter iniurias, quas vobis intulit.

Vers. 21. *Et sustulit vnus angelus fortis.* Fortis appellatur, qui mittens illum lapidem figura est Dei omnipotentis, qui magna fortitudine, & potentia consumpturus est Babylonem.

Hoc impetu mittetur Babylon. Vt fortitudinem in supplicio sumendo indicaret, magnum lapidem in mare mitti oportuit, sed aliquid præterea significat magnitudo lapidis, omnino disperdendam esse hanc Babylonem, & solo æquandam, ita vt nulla eius supersint vestigia, & cum magno strepitu, & cum admiratione omnium esse disperdendam. † Nam lapis molaris magnus est, & grauis, & quò grauior lapis 39
est,

est, eò maiori impetu, & maiori strepitu cadit, & profundiùs mergitur, ac minùs apparet. Sed quò mittenda est Babylon? In infernum, quasi in mare profundum, intelligit autem ciues Babylonis. In Græco est. οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται, sic impetu mittetur, &c. sed idem sensus est. Huius rei figura est in eo, quod scriptum est Ieremiæ. 51: *Cùmque compleueris legere librum istum, ligabis eum ad lapidem, & proiicies illum in medium Euphratem & dices: Sic submergetur Babylon, & non consurget à facie afflictionis, quam ego adduco super eam, & dissoluetur.*

Et vox Citharædorum, & Musicorum. Omnia illa, quibus oblectari solebas ò Babylon, penitus peribunt te pereũte. Ita solent loqui prophetæ de vrbibus, quæ subuertuntur, vt Iere. 25: *Perdámque ex iis vocem gaudij, & vocem lætitiæ, vocem sponsi, & vocem sponsæ, vocem molæ, & lumen lucernæ.* Hæc eadem Iohannes commemorat, sed pro voce gaudij, & voce lætitiæ substituit vocem Citharædorum, & Musicorum, &c. Musicos vocat cantores, nam statim commemorat tibicines, & tubicines. Vers. 22.

40 *Et tibia canentium, & tuba.* † Tibiam ad ludicra, & ad lætitiam adhiberi solitã apud veteres nemo ignorat: sed tuba non ad læta vtebantur, sed ad bella. Atque ita facilè, & apertè dicere possumus. Non audietur in te vox tibiæ canentium, vt in ludicris, & in choreis solebat. Nec audietur in te vox tubæ, qua milites tuos in prœlium educas, nullos enim habebis. Nam apud Græcos non sunt ita hæc colligata: *Tibia canentiũ & tuba,* vt in Latino, quasi ad rem eamdem pertineant. Sed dissociata, Καὶ μουσικῶν, καὶ αὐλητῶν, καὶ σαλπιστῶν, id est, & Musicorum, & tibicinum, & tubicinum. Quamuis & tibiam in prælia allatam esse à Lacedæmoniis, & Cretensibus probat A. Gellius, lib. 1. Noctium Atticarum cap. 11. Sed id à Romanis factum minimè legimus, an verò posteà faciendum sit, incertum est. Altera est horum verborum expositio valde germana. Non audietur in te vox tibicinum, & tubicinum ad mortuos cum pompa, & honore sepeliendos, iam enim nulli erunt, qui moriantur, semel omnes mortui sunt. Etenim veteres (vt eruditè adnotauit Antonius Nebrissensis in tertia Quinquagena. cap. 46.) ad pueros sepeliendos vtebantur tibia ad viros, tuba, vnde illud Persij. Vel. Tibiæ vsus & tubæ.

Hinc tuba, candelæ, tandémque beatulus alto Saty. 3.
Compositus lecto &c.

41 † Et Virgilius in funere eorum, qui in bello ceciderant: 11. Æneid.

Spargitur & Tellus lachrymis, sparguntur & arma,
It cælo clamórque virûm, clangórque tubarum.

Et Gellius lib. 20. cap. 2. cum verba hæc ex oratione M. Catonis retulisset: Siticines, & liticines, & tubicines, posteà infert. Nos autem in Capitonis Attei Coniectaneis inuenimus. Siticines appellatos, qui apud Sitos canere soliti essent, hoc est vita functos, & sepultos: eóque habuisse proprium genus tubæ, quo canerent, à cetero- Siticines. Siti.

rum tubicinum proprietate differẽs: quos ſicinnilas vulgus dicit. Qui
Sicinnillæ. rectius locuti ſunt, ſicinniſtas litera N. geminata dixerunt: Sicin-
Sicinnium. nium enim genus veteris ſaltationis fuit. Salcabũdi autem canebant
quæ nunc ſtantes canunt. De tibia verò Statius ſcribit:

Lib. 6. Thebaidos. *Tibia, cui teneros ſuetum deducere manes.*

In Matt. 9. in funere puellæ ſcriptum eſt: *Cùm vidiſſet tibicines, & turbam tumultuantem.*

Verſ. 22. *Et omnis artifex.* Cùm tot priùs fuerint in te omnis generis artifices, iam nullus inuenietur, nec enim erit cui laborent.

Verſ. 22. *Et vox molæ non audietur in te.* † Nemo enim erit, cui triticum mo- 42
latur.

Verſ. 23. *Et lux lucernæ nõ lucebit in te.* Lucernis multis, & magnis, & pulchris vtebantur in conuiuiis, ad quas maximè nunc reſpicere videtur, ac ſi dicat: Non agitabis læta conuiuia.

Verſ. 23. *Et vox ſponſi, & ſponſæ non audietur.* Nullæ in te nuptiæ fient, vt ante, erat enim magnus ſumptus, & apparatus nuptiarum, magna in eis conuiuia, & hilaritas effuſior.

Verſ. 23. *Quia mercatores tui erant principes terræ.* Videtur hoc expoſitioni noſtræ aduerſari, qua ἐμπόρους, i. negotiatores ſiue mercatores in hoc ipſo capite propriè accepimus, eóſque eſſe diximus, qui Romã merces ſuas lucri cauſa importabant. Nec enim cum hoc rectè cohæret quod nunc principes mercatores eius eſſe dicit. At minimè aduerſari ex vero horum verborum ſenſu intelligemus, qui eſt huiuſmodi. Tanta fuit dignitas, & præſtantia imperij tui, vt non ſolùm vulgares
☞ homines mercatores tui eſſent, ſed ipſi etiam principes terræ.] Quod & de præteritorum temporum principibus, & maximè de illis qui in extremis erunt, dictum eſt, vt ea quæ ſequuntur, vt oſtendimus cap.
☞ 14. nu. 45. & 46.] † Principes autem terræ vocat mercatores, quo- 43
niam pretioſiſſima quæque ex iis, quæ in terris ſuis habebant, Romam deferebant, ceu mercatores, ideſt, ſpe quæſtus, & vt ſibi animos Romanorum conciliarent, atque ita principatum ſuum retinerent, aut, quem non habebant, compararent, & à ſuis honorarentur, & ditiores eſſent. Lege cap. 8. lib. 1. Machabæorum, & alia in illis libris duobus, ex quibus hoc, quod dicimus, ex parte intelligi poteſt. Sed cur quaſi cauſa ſupplicij Romæ ponitur, mercatores eius fuiſſe principes terræ? Primùm, vt tyrannis eius oſtendatur, quæ quibus volebat, regnum & principatum deferebat, etiam ſi alieni, aut indigni, modò amici ſui eſſent. Secundò propter id, quod continuò ſequitur, & nunc explicauimus.

Verſ. 23. *Quia in veneficiis tuis errauerunt omnes gentes.* Quia principes, & reges tuis blanditiis ad idololatriã adduxiſti, atque ita & olim, & nunc omnes gentes in errorem induxiſti, quod facile fuit, regibus earum errantibus: ſicut Ieroboham induxit in errorem Iſrael. Lege Hoſeæ cap. ſeptimum. Veneficia vocat promiſſa eius, & præmia, atque honores, quibus quaſi veneficiis quibuſdam, mentem hominibus

eripit

eripiebat,& ad idolorum cultum,atque ad omnia ſcelera alliciebat. Hinc videmus quomodò vna ciuitas mater eſſe potuerit fornicationum terræ,vt latiùs explicauimus,cap.17.num.5.& 6.

Et in ea ſanguis Prophetarum. [De prophetis noui teſtamenti loquitur, qui multi in omnibus Eccleſiis fuerunt, ſicut prædictum erat à Ioële cap.2: *Et erit poſt hæc effundam ſpiritum meum ſuper omnem carnem, & prophetabunt filij veſtri, & filiæ veſtræ, ſenes veſtri ſomnia ſomniabunt,* Verſ.24.
44 *& iuuenes veſtri viſiones videbunt,&c.*] † Repente autem mutat perſonam more prophetico,quem adnotauimus, ca.2.nu.34. & à ſecunda tranſit ad tertiam. Cúmque dicit ſanguinem prophetarum, & ſanctorum inuentum eſſe in ea, elegans Metaphora eſt ab his, qui poſt homicidium manus, & veſtes habent ſanguine intinctas, quale eſt illud Iſaiæ.63: *Et conculcaui eos in ira mea.& aſperſus eſt ſanguis eorum ſuper veſtimenta mea.* Iere.2: *Et in alis tuis inuentus eſt ſanguis animarum pauperum.* Verſ.24

Et omnium,qui interfecti ſunt in terra. His verbis conuinci putat Beda non agere Apoſtolum de vna ciuitate. *Nunquid* (inquit) *eadem ciuitas occidit Apoſtolos, quæ & prophetas, & omnes ſanctos?* Nos autem,vt & alia omnia, ita & hæc de vna ciuitate dici affirmamus, id eſt, de Roma:non enim dicit omnes ſanctos interfectos eſſe in ea, ſed inuentum eſſe in ea ſanguinem omnium Sanctorum,qui interfecti ſunt in terra,id eſt, ipſi imputati vt auctori. Cùm enim quo tempore hæc Ioannes ſcribebat, Roma vniuerſo orbi imperaret, & poſt multos annos deinde imperium tenuerit,per præſides,quos prouinciis præfecerat, omnia gerebantur, & ipſis iubentibus martyres, & ſancti vbique occidebantur,adeò vt Iudæi Pilato dixerint. Ioan.18: *Nobis non licet interficere quemquam.* Quare ex quo perſecutio cœpit in Chriſtianos, omnes ferè martyres per Romanos in vniuerſo orbe interfecti ſunt. Et quamuis per alios quoque quidam fuerint occiſi, pauci tamen ſunt, aut potius nulli, comparatione reliquorum, quos Romani occiderunt, quod ſatis eſt, vt verè, & propriè dicatur: Et omnium,qui interfecti ſunt in terra,ſed multi etiam poſteà per Romanos eodem modo interficientur.

Argumentum Capitis XIX.

Cœlites gratias Deo agunt quòd pœnas de meretrice ſumpſerit, & quòd dies nuptiarum Agni, retributioniſque Sanctorum aduenterit. Angelum hæc nunciantem Ioannes adorare vult, ſed idem Angelus prohibet. Poſteà videt Chriſtum cum exercitu Angelorum venientem vt laborantes ſanctos tueatur, eorumque perſecutores capitali ſupplicio afficiat. Antichriſtus, & eius præcurſor viui à terra abſorbentur, & reges, atque eorum exercitus occiduntur.

CAPVT XIX.

POST hæc audiui quaſi vocem turbarum multarum 1
in cælo, dicentium: Alleluia. Laus, & gloria, & vir-
tus Deo noſtro eſt: quia vera, & iuſta iudicia ſunt 2
eius, qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit
terram in proſtitutione ſua, & vindicauit ſanguinem ſeruorum
ſuorum de manibus eius. Et iterum dixerunt: Alleluia. Et fumus 3
aſcendit in ſæcula ſæculorum. Et ceciderunt ſeniores viginti qua- 4
tuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum ſedentem ſuper
thronum, dicentes: Amen, Alleluia. Et vox de throno exiuit, dicens: 5
Laudem dicite Deo noſtro omnes ſerui eius: & qui timetis eum pu-
ſilli, & magni. Et audiui quaſi vocem turbæ magnæ, & ſicut vo- 6
cem aquarum multarum, & ſicut vocem tonitruorum magnorum,
dicentium, Alleluia: quoniam regnauit Dominus Deus noſter omni-
potens. Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia vene- 7
runt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit ſe. Et datum eſt illi vt 8
cooperiat ſe byſſino ſplendenti, & cãdido. Byſſinum enim iuſtificatio-
nes ſunt ſanctorum. Et dixit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nu- 9
ptiarum agni vocati ſunt. Et dixit mihi: Hæc verba Dei vera ſunt.
Et cecidi ante pedes eius, vt adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne 10
feceris: conſeruus tuus ſum, & fratrum tuorum habentium teſti-
monium Ieſu, Deum adora. Teſtimonium enim Ieſu eſt ſpiritus pro-
phetiæ. Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus: & qui ſedebat 11
ſuper eum vocabatur Fidelis, & Verax, & cum iuſtitia iudicat, &
pugnat. Oculi autem eius ſicut flamma ignis, & in capite eius dia- 12
demata multa, habens nomen ſcriptum, quod nemo nouit, niſi ipſe.
Et veſtitus erat veſte aſperſa ſanguine, & vocatur nomẽ eius ver- 13
bum Dei. Et exercitus, qui ſunt in cælo, ſequebantur eum in equis 14
albis, veſtiti byſſino albo, & mundo. Et de ore eius procedit gladius 15
acutus, vt in ipſo percutiat Gẽtes. Et ipſe reget eas in virga ferrea,
& ipſe calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis. Et habet 16
in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum: Rex regum, & Dominus
dominantium. Et vidi Angelum ſtantem in ſole, & clamauit voce 17
magna dicens omnibus auibus, quæ volabant per medium cæli, Ve- 18
nite, & congregamini ad cœnam magnam Dei, vt manducetis
carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & car-

nes equo

nes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum,
19 *& seruorum, & pusillorum, & magnorum, Et vidi bestiam, &*
reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium
20 *cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius. Et apprehensa*
est bestia, & cum ea Pseud-propheta, qui fecit signa coram ipso, qui-
bus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adora-
uerunt imaginem eius. Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ar-
21 *dentis, & sulphure. Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super*
equum, qui procedit de ore ipsius, & omnes aues saturatæ sunt car-
nibus eorum.

1 POST *hæc audiui quasi vocem turbarum multarum.* † Quidam pro *Vers. 1.* Turbarum, legunt Tubarum, vt Ambrosius, & ita est in libro Bedæ, sed corruptè, ὄχλϐ πολλϐ, id est, Turbæ multæ. Meritò autem dicit: *Quasi turbarum multarum*, Aut *turbæ multæ*, quoniam multorum futura est hæc vox, id est, omnium angelorum, & sanctorum, qui tūc erunt in cœlo, & simul cum angelis laudabunt Dominum, quòd supplicium de Babylone sumpserit, sicut dixit cap. 18: *Exulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicauit Deus iudicium vestrum de illa.*

Alleluia. Non vna dictio est, sed duæ atque idcircò cum distin- *Vers. 1. Alleluia* ctione quadam inter duas partes meliùs scribitur hoc modo. Allelu-Ia, & ita proferendum est, vt accentum habeat in vltima, significatio nota est. *Laudate Dominum:* nam הללו sonat Laudate, & Ia vnum est ex decem Dei nominibus, quæ Hieronymus enumerat, & interpretatur in Epistola 136. ad Marcellam, sæpissiméque in psalmis re-
2 petitur. † De quo sic ait: *Octauum יה, quod in Deo tantùm ponitur, & in* *Ia, vnū ex nominibus Dei.*
Alleluia extrema quoque syllaba sonat. Et in Epistola sequenti ad eandē, hæc scribit: *Igitur Alleluia exprimitur, Laudate Dominum.* יה *quippè apud Hebræos vnum de decem Dei nominibus est.* Et illo Psalmo vbi legimus: *Laudate Dominum, quoniam bonus est Psalmus, apud Hebræos legitur. Alleluia, &c.* Multa sunt huiusmodi in Psalmis, nonnulli enim habent pro titulo *Allelu-Ia, aut simplex*, vt 104. & 106. 110. & octo sequentes, aut geminatum, vt 105. atque his omnibus Diuinæ laudes potissimùm continentur, & ad eas nos Psalmi ipsi exhortantur, vt ex eorum quoque initiis intelligi potest, multi enim incipiunt: *Confitemini Domino.* Et Psalmus 146. quem Hieronymus citauit, & Psalmus vltimus, vbi nos habemus: *Laudate Dominum*, habent *Allelu-Ia.* Et Psalmus 116. vbi habemus: *Laudate Dominum omnes gentes, laudate eum omnes populi.* Et Psal. 148. *Laudate Dominum de cœlis, laudate eū in excelsis.* Et quæ sequuntur, pro *Laudate* legitur הללו, & multis aliis in locis.
3 † Quid hoc nomen Ia, significet, aut vnde deriuetur Hieronymus nō exposuit, multi à verbo הוה deducunt, quod Esse significat, quòd ex

Deo omnia habeant, vt sint. Cur autem Apostolis Hebraicis verbis ad Græcos scribens præter morem suum vsus sit, potest ex verbis Hieronymi cognosci, qui in Epistola 137. quam indicauimus, cum quæsisset Marcella, cur quædam Hebraica sine interpretatione posita sint, ita respondet: *Ad quod nos quia dictanti angustia coarctamur, breuiter respondemus, siue LXX. interpretes, siue Apostolos id curasse, vt quoniam prima Ecclesia ex Iudæis fuerat congregata, nihil ad credentium scandalum innouarent, sed ita vt a paruo imbiberant, traderent: postea verò quam in vniuersas gentes Euangelij dilatatus est sermo, non potuisse semel suscepta mutari, &c.* Quoniam ergò vsitatissimum erat inter Iudæos, & inter primos credētes Allelu-Ia, & nemo quid valeret ignorabat, facilè inter Græcos quoque retentum est. [Adde quod hoc verbum apud Hebræos propriè significat vocem tollere cum lætitia, vt in rebus lætis, & prosperis fieri solet, ideóque Allelu Ia acclamationem, & lætam exhortationem habet, quæ minimè intelligitur si dicas, *Laudate Deum:* quare consultò Hebraica vox retenta est.]

Vers. 1. *Laus, & gloria, & virtus Deo nostro.* † Quamuis nonnulli codices 4
Latini, & Græci habeant: *Salus, & virtus, & gloria Dei nostri,* parúmq; referat, ita ne legatur, an vt priùs scripsimus, tamen omnino legendum arbitror, vt dixi: *Laus, & gloria, & virtus Deo nostro,* nec addēdum esse *Est*: est enim vox optātium, vt Deus laudetur propter suppliciū, quod de Babylone sumpsit, cuius rei causa priùs dixerunt, Allelu-Ia. Hoc etiam indicat Primasius, qui legit: *Salus, & claritas Deo nostro.* In Complutensi Græco, & Latino legitur: *Salus, & virtus, & gloria Dei nostri,* & subauditur *Sit*, sed vsitatius est, quod diximus, vt 1. Tim. 1: *Regi autem sæculorum immortali, & inuisibili, soli Deo honor, & gloria.* Et Apoc. 5: *Sedenti in throno, & Agno benedictio, & honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum.* Et cap. 7: *Benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro in sæcula sæculorum, Amen.* In quorum locorum explanatione hæc tria vocabula, quæ nunc occurrūt, interpretati sumus. Et sensus est: Deus noster laudetur, & glorificetur ab omnibus, ille potens sit, & omnibus imperet, omnes ei pareant. [Andreas, & Arethas habent: *Salus, & gloria, & honor, & virtus Domino Deo nostro.* Noster interpres ita legit vt vertit, & vt tunc habebant codices emendatiores.

Vers. 2. *Quia vera, & iusta iudicia sunt eius.* † Iustissimam sententiam tulit 5
de meretrice, & veram, non ex falsa suspicione ortam. Quæ autem continuò sequuntur, cap. 17. & 18. sæpè explicata sunt.

Vers. 3. *Et iterum dixerunt Allelu-Ia.* Idem, quod dixerant, confirmantes, ad maiorem enim asseuerationem dictorum repetunt Allelu-Ia.

Vers. 3. *Et fumus eius ascendit in sæcula sæculorum.* Præsentis temporis est Ascendit. ἀναβαίνει, quasi dicat: Semper ascendet, hoc est, semper nota erunt beatis eius supplicia, & semper canent Allelu-Ia, lætātes quòd Deus de ea iudicauerit. Eadem verba sunt cap. 14. quæ interpretati sumus, num. 69.

Et cecid

Et ceciderunt ſeniores. Inter gratias agentes potiſſimùm numeran- *Verſ.4.*
tur quatuor animalia, & viginti quatuor ſeniores, de quibus multa diximus cap.4. quoniam ſicut præter ceteros Deum amant, ita gaudent vehementius de vltione iuſtitiæ Dei. Eſt & altera ratio, quòd Euangeliſtæ doctrinam vitæ Euãgelicæ, & normam rectè, perfectéque viuendi ſcripſerunt, eamdémque vigintiquatuor ſeniores ſuo exemplo docuerunt, & confirmarunt, quare meritò Deum laudant in eorum ſupplicijs, qui ab illa vita abhorruerunt, & à quibus multi ipſorum, aut omnes potius, vel mortem, vel perſecutiones multas pro ea tradenda, atque confirmanda paſſi ſunt.

6 *Sedentem ſuper thronum.* † Et inde iuſtè omnia iudicantem. *Verſ.4.*

Amen. Hac voce confirmant Dei iudicia, & vera, iuſtáque eſſe *Ver.4.*
confitentur, de qua diximus cap.1. nu.59 & 60.

Et vox de trono exiuit. Quoniam omnes cœlites magna animorum *Verſ.5.*
contentione Deum laudarunt, ne fortè qui erant in terra contriſtarentur, aut miſeratione tantarum calamitatum, aut metu conſummationis ſæculi, vox exit de throno, id eſt, à Deo, quæ iubet omnes ſeruos eius laudare Dominum, & exultare. Sed à Deo exit per Seraphim, vt ait Arethas, aut per Cherubim, & Seraphim, vt Andreas exiſtimat, qui throno coniunctiores ſunt, ſicut legimus Iſai.6: *Vidi Dominum ſedentem ſuper ſolium excelſum, & eleuatũ, & ea, quæ ſub ipſo erant, replebant templum.* Seraphim ſtabant ſuper illud.

Laudem dicite Deo noſtro. Ne dicatis miſerias, aut queſtus, ſed lau- *Verſ.5.*
des Deo noſtro.

Omnes ſerui eius. Alij lugeant, vos qui ſerui eius eſtis, reſpicite, & *Verſ.5.*
leuate capita veſtra, quoniam appropinquat redemptio veſtra.

7 *Et qui timetis eum.* † Qui eum reuerenter colitis, & adoratis, gau- *Verſ.5.*
dete puniri eos, qui maieſtatem illius ſpreuerunt.

Puſilli & magni. Puſillos intelligit pauperes, & abiectos, magnos *Verſ.5.*
verò diuites, & potentes, vt ſit ſenſus: *Puſilli*, gaudete quia citò efficiemini magni: & vos magni, quamuis videatis diuitias & potentiam veſtram finiri in terra, ne doleatis, multò enim maiora vos manent in cœlo.

Et audiui quaſi vocem turbæ magnæ. Malè Ambroſius, & Beda, & Hay- *Ver.6.*
mo, & quidam alij legunt, Tubæ pro *Turbæ*, cum ſit in Græco, ὄχλου πολλοῦ. Exprimit gaudium maximum angelorum, & ſanctorum omnium de conſummatione mundi, & de perfecta glorificatione ſanctorum. Sed maxima deſcribitur hæc vox adhibitis rerum valde ſonantium ſimilitudinibus, vt intelligamus & illam eſſe plurimorum, id eſt, omnium cœlitum, & maximæ cuiuſdam, atque ineffabilis lætitiæ teſtem eſſe. Beda: *Magna vox canentium, magna cordis eſt deuotio, quæ multiplici repetitu laudis & ruinam impiorum, & gloriam Domini, ſuorúmque concelebrat æternam.*

8 *Et ſicut vocem aquarum multarum.* † Ideſt, Quaſi magni exercitus, *Verſ.6.*
de quo diximus cap.1. num.103. & 104.

Vers. 6. *Et sicut vocem tonitruorum magnorum.* Voci tonitrui comparatur, quoniam maxima est, & cœlestis, & quoniam hæc vox impiis cùm auditur, terribilis est, vt supra exposuimus cap. 14. nu. 7.

Vers. 6. *Quoniam regnauit.* Iam finitum est regnum peccati, & in posterum ☞ solus Deus noster regnabit. [Hoc autem dicit quoniam occiso Antichristo regnum Diaboli erat iam magna ex parte debilitatum, atque confractum, & breui erat penitus extinguendum.]

Omnipotens. Cuius est potentia, vt omnia faciat, quæ velit, & cui soli regnum debetur.

Vers. 7. *Quia venerunt nuptiæ Agni.* Vxor futura, dũ domi suæ manet, sponsa dicitur: Cum nuptiæ fiunt, & ad sponsi ædes ducitur, iam vxor vocatur. Ita Ecclesia, dum domi suæ expectat sponsi sui aduentum, idest, dum in terra manet vsque ad diem iudicij, vocatur sponsa, sicut ait amicus sponsi: *Qui habet sponsam sponsus est*, Iohan. 3. cum autem in die iudicij ducetur ad domum sponsi, idest, cum Christo ascendet in cœlum, vxor appellabitur. Hæ sunt nuptiæ, de quibus Matth. 22. scriptum est: *Simile est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo*, id est, qui celebrare nuptias filij sui volens misit, vt vocarentur inuitati. Et quoniam iam nuptiæ instabant, (parum enim tunc deerit consummationi sæculi, & expletioni numeri electorum) Iohannes ait: *Quia venerunt nuptiæ Agni.*

Vers. 7. *Et vxor eius præparauit se.* † Videlicet omni ornamento virtu- 9
tum, & omni genere meritorum bonorum. Hoc est, iam venit ad illum cumulum sanctitatis, ad quam electa erat. Perstat in eadem Metaphora: nuptæ enim diligenter se ornant in domum viri ducendæ.

Vers. 8. *Et datum est illi, vt cooperiat se byssino.* Quoniam obscurum videbatur
quod dixerat: *Et vxor eius præparauit se*, nunc id explicat. Proditura
Ecclesia ad viri sui amplexus ornat se, vt solent nuptæ, & amictu pul-
cherrimo se se operit, hoc est iustificationibus sanctorum, bonis me-
ritis membrorum suorũ. Et quoniam bona opera iustorum dona Dei
sunt, ait: *Et datum est illi, &c.* Hac autem veste operiri cœpit ex quo e-
lecta eius membra operari cœperunt, sed cum ea finiuntur, tunc ve-
rè cooperit se, quia iam tota illa veste tegitur. Præterea ita loqui vi-
detur Apostolus, quasi tunc, cùm exitura est, se cooperiat, quia tunc
tota prodit in viri, angelorúmque conspectum, tunc eximia eius pul-
chritudo tota innotescit, tunc integrum meritorum suorũ præmium
accipit. † Intelligit autem iustificationes, idest, opera iustè, & sanctè 10
facta, quibus homines magis iustificantur, in *byssino*, scilicet amictu,
quoniam byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est, & maioris
perspicuitatis causa additur, *Splendenti & candido*, vt significetur in-
nocentia, & puritas ab omni labe libera, quam tunc habitura est Ec-
clesia, & quam pœnitentiæ, & reliquarum virtutum operibus com-
parauit, siquidem linum, cum natura candidum non sit, tunsione, &
maceratione assidua mundum, & candidum redditur. Vbi nos legi-

mus:

mus: *Splendenti*, in Græco est: Mundo, καθαρὸν, quod idem est, cum enim valde mundum est, tunc magis splendet, & lucet.

Et dixit mihi. Angelus, qui mihi loquebatur, vt constat ex sequen- *Vers. 9.*
tibus.

Scribe. Hoc non solùm dici, sed scribi etiam vult, vt semper in ani- *Vers. 9.*
mis omnium infixum seruetur, atque hac spe omnes, sed ij præsertim, qui extremo tempore erunt, ad labores, & ad pericula quæuis subeunda confirmentur.

Beati, qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Beati, quasi dicat. Etsi *Vers. 9.*
multa aspera perferant, beati, & si eos impij persequantur, beati, etsi multùm priùs lugeant, beati tamen appellandi sunt. Nó agit de communi vocatione, multi enim sunt vocati, pauci verò electi, sed de vocatione illa, quæ propria est electorum, de qua Paulus Ro. 8: *Quos autem prædestinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iustificauit, quos*
11 *autem iustificauit, illos & glorificauit.* † Notandum autem quod ait, *Ad cœnam.* Beda: *Non ad prandium, sed ad cœnam vocatos narrat, quia nimirum in fine diei conuiuium, cœna est. Qui ergo finito præsentis vitæ tempore ad refectionẽ supernæ contemplationis veniunt, profectò ad cœnam Agni vocantur*, &c. Quæ ad verbum desumpsit ex Gregorio, Hom. 24. in Euang. vbi hæc refert, & ita, vt nos, interpretatur. De hac cœna dictum est Luc. 14: *Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos.*

Siquis verò fortè obiiciat Gregorio, & Bedæ, apud veteres non Prãdia,
fuisse prandia, sed cœnas, quod nonnulli existimarunt, ideóque fru- & cœnæ
stra eos obseruare non esse dictum, Ad prãdium, sed *Ad cœnam*: huic, apud ve
vt errorem agnoscat suum, satis erit in memoriã reuocare, quod est teres.
in eodem. 14. capite Lucæ: *Cum facis prandium, aut cœnam, noli vocare* An Io-
amicos tuos, &c. Illud potius obiiciendum, quod Matt. 22. vbi de eis- hannes,
dem nuptijs agitur, non cœna dicitur, sed prandium. *Et misit seruos suos* & Mat-
vocare inuitatos ad nuptias, & nolebant venire. Et iterum misit alios seruos di- thæus
cens: Dicite inuitatis: Ecce prandium meum paraui. Præterea, cœna hæc in de eisdẽ
hoc sæculo fieri videtur, ait enim: *Intrauit autem rex vt videret discum-* nuptiis
12 *bentes, & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali*, &c. † Respondeo loquantur.
facilè hæc solui posse si dicere nos nuptias nõ ita intelligi, vt hactenus exposuimus, sed copulationem esse Christi, & Ecclesiæ, quæ in hac vita fit hominibus ad Euangelium venientibus, vt Hieronymus, & multi alij interpretantur, & in his Iansenius in Concordia Euangelica cap. 115. Sed re vera de eisdem nuptiis loquitur, ac Iohannes, vt docent Hilarius Canone. 22. & Euthymius. Est tamẽ hoc diligen- Scriptu-
ter memoriæ mandandum. Scripturam solere res magnas multis no- ra res
minibus appellare, vt per ea multæ earũdem rerũ proprietates, quo- magnas
ad eius fieri potest, explicẽtur. Ita Deus, Christus, beatitudo, Diabo- multis
lus, Pœna dãnatorũ varia nomina habẽt. Sed interdũ nomina afferunt nomi-
in eamdem rẽ conuenientia, quæ secũ pugnare videantur. Quemad- nibus
modum Christus Apoc. 5. leo, & Agnus vocatur: *Ecce vicit leo de tribu* appel-
Iuda radix Dauid aperire librũ. Et paulò post: *Dignus est Agnus, qui occi-* lat.

sus est, accipere virtutem. Leo propter fortitudinem, Agnus, propterea quod pro nobis immolatus est. † Et sapientia increata dicitur geni- 13
ta, siue concepta, Prou. 8: *Nondum erant abyssi, & ego iam concepta eram.* Eadem dicitur creata, Eccl. 24: *Ab initio & ante secula creata sum.* Genita, vt ostendatur nata ex patris substantia, creata, vt sine mutatione, & sine labore patris nata intelligatur, quemadmodum interpretatus est S. Hilarius in lib. de Synodis, & eum secutus S. Thomas lib. 4. Contra Gentes cap. 8. Ita sanctorum felicitas & cœna dicitur, & prandium. Cœna, quia finis diei est, & laborum: prandium, ne putemus finiri posse eius voluptatem, sed post eam, quam initio perceperunt beati, aut quam nunc percipiunt, semper aliam, atque aliam manere, id est, vnam illam, & eamdē esse perpetuam, sicut post prandium restat alterum conuiuium, hoc est cœna, nec terminatur in eo gaudium, sicut in cœna terminari videbatur. Ac si diceret: Conuiuium conuiuio succedet. Similiter de re eadem locutus est Isaias c. vltimo: *Et erit mensis ex mense, & Sabbatum ex Sabbato,* id est, festus dies festo succedet, non terminabuntur illius vitæ gaudia: vnum, & perpetuum gaudium erit. Loquitur enim Scriptura more hominū, quibus gaudium vnum perpetuum non est, sed præclarè secum agi putant, si assiduè gaudio gaudium succedat. Quod autem ait Matthæus: *Intrauit autem rex vt videret discumbentes,* non Epulantes dixit, sed *Discumbentes,* ante enim discumbitur, quàm prandeatur. Ergo qui nunc in Ecclesia sunt, discumbunt: quia comparant se ad prandium, id est, ad beatitudinem, quam sine dubio consequentur, si iuxta vocationem suam viuant, sicut ait: *Et egressi serui eius congregauerunt omnes, quos inuenerunt, malos, & bonos, & impleta sunt nuptiæ discumbentium.* At prandium, vel cœna in cœlis sumitur. Non itaque discumbentes dicuntur, quasi in eodem loco cœnaturi, sed quasi proximè parati ad cibos citò sumendos, à nemine impediendi, aut tardandi.

Vers. 9. *Et dicit mihi: Hæc verba Dei vera sunt.* † Ad maiorem eiusdem rei 14
confirmationem hoc addit, vt altius in memoria omnium maneat, magísque ad laborandum pro Christo omnes excitentur, ac si dicat: Quod dixi: *Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt,* non mea vox est, sed Dei, & vera, ac certa est, nec vnquam vana inuenietur.

Vers. 10. *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum.* Multæ in hoc loco dubitationes occurrunt. Iure enim quæri potest, cur nunc adorare angelum velit Iohannes, quod ante non fecit. Deinde quo adorationis genere. Tertiò, rectè ne fecerit, an secus: nam si rectè fecit, cur prohibet angelus? Si autem non rectè, cur similiter eum adorare tentauit cap. 22. In prima dubitatione ratio multorum scriptorum hæc est, Adorare eum Iohannes vult, quia maiorem se eum esse cognouit. At hæc adorandi quidem ratio est, sed non explicat quod quærimus, cur nunc potiùs adorauerit, quàm ante? † Arbitror Iohannem 15
lætissima prophetia delectatum de nuptiis Agni, & de beatitudine

co-

eorum, qui vocati sunt ad easdem nuptias, præ lætitia, & reuerentia in terram cecidisse, & quasi gratias agentem adorare voluisse pro nuntio. Ita Ge. 17. audita promissione Isaac nasciturі Abraham præ lætitia, & venerandi studio cecidit: *Cecidi*, (inquit) *Abraham in faciem suam, & risit in corde suo, dicens: Putas ne centenario nascetur filius?* Et Iud. 13. *Manue, & vxor eius proni ceciderunt in terram.* Potest hoc ex capit. vltimo huius libri intelligi, in quo Ioannes iterum cecidit vt angelum adoraret similia nunciantem, hæc scilicet: *Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine lucernæ, neque lumine Solis, quoniam Dominus Deus illuminabit illos, & regnabunt in sæcula sæculorum. Et dixit mihi: Hæc verba fidelissima sunt, & vera.* Et quamuis supra quoque quædam de beatitudine dixerit, vt in fine cap. 7. & 11. tamen quæ nūc dicit, expressiora sunt, nec ad quosdam tantùm pertinēt, vt illa, sed ad omnes, & quasi iam proxima narrantur. Pro his ergò, & pro iterata illa asseueratione: Hæc verba vera sunt, quæ in vtroque loco posita est, gratias agit.

16 † Adde etiam quod cum hæc dicebat, visibili specie Angelus apparuit, quasi specimen quoddam Apostolo daturus futuræ illius fœlicitatis, qua angelis similes, & æquales homines futuri sunt. Atque ideò territus nimio illo splendore Ioannes cecidit ad pedes eius, sicut cecidit cap 1. cùm primum eundem Angelum vidit, & sicut ceciderunt Apostoli in transfiguratione Domini.

De adorationis genere nulli dubium esse debet, quin ita adorare Ioannes voluerit, vt Angelum adorari par erat, id est, non vt creatorem, sed vt creaturam: non enim ignorabat aut soli Deo dandam esse adorationem latrię, aut Angelum esse eum, qui loquebatur, vt initio libri, & sæpè posteà dixit: Angelum autem (sicuti neque hominem, etiam quatenùs Deum repræsentat) non esse adorandum ea adoratione, ne non tam ad Deum, quàm ad ipsam creaturam referri adoratio videatur. Nec nos moueat, vt adorationem latriæ esse credamus, verbum Adorare, aut Cecidisse ad pedes eius, cum vulgatum sit in Scriptura sæpè hæc creaturis tribui, vt Gen. 19: *Loth cum vidisset Angelos, surrexit, & iuit obuiam eis, & adorauit pronus in terram.* 3. Reg. 1: *Inclinauit se Bethsabee, & adorauit regem.* Et mox: *Et nuntiauerunt regi, dicentes: Adest Nathan Propheta. Cùmque intrasset in conspectum regis, & adorasset eū pronus in terram, dixit Nathan, &c.* Rectè ergò adorat nuntium Dei summi, & beatum, & lætissima nuntiantem. Sed cur

Adoratio etiā creaturis datur.

17 prohibet Angelus? † Hanc dubitationem diluit Gregorius Hom. 8. in Euangelia, vbi cum dixisset: *Quia enim cœli rex terram nostræ carnis assumpsit, infirmitatem nostram illa iam angelica celsitudo non despicit.* Hoc etiam addidit: *Hinc est enim quod Loth, & Iosue Angelos adorant, nec tamen adorare prohibentur: Ioannes verò in Apocalypsi sua adorare angelum voluit, sed tamen idem hunc Angelus ne se debeat adorare compescuit, dicens. Vide ne feceris, conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum. Quid est, quod ante Redemptoris aduentum ab hominibus adorantur, & tacent: postmodum verò adorari refugiunt: nisi quod naturam nostram quam priùs despexerant,*

postquam hanc super se assumptam conspiciunt, prostratam sibi videre pertimescunt? Nec iam sub se, velut infirmam, contemnere ausi sunt, quam super se, videlicet in cœli rege venerantur, &c. Gregorium sequuntur Glossa, & Ansbertus, & Haymo, & Rupertus, & alij nonnulli, nec immeritò. † At hoc addendum videtur, vt plenior causa reddatur, quod ex verbis ipsius Angeli colligitur, noluisse Angelum adorari se, quoniam præter dignitatem, quæ hominibus accessit assumente filio Dei eorum naturam, hæc quoque magna est, ministros Christi esse eos, & Prophetas, & Euãgelicæ doctrinæ nuntios, tum etiam propter hanc doctrinam vexari ab inimicis Christi. *Conseruus* (inquit) *tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu.* Et cap. 22: *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius.* Ac si dicat: Mihi summè honorificum est Christi ministrum esse, & eius mysteria tibi nuntiare: cum tu igitur, & fratres tui mihi pares sitis in eo, quod mihi gloriosum est, id est, in reddendo testimonium Iesu Christi, nolo vt me adores, Deum potiùs adora à quo & ego, & vos tantum honorem accepimus. Itaq; in honorem Christi non vult adorari à Ioanne, quasi ostendẽs quanti faciat Christum cùm tanto honore eius amicos fideles prosequatur, & faciat illud: *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui Deus.* Accedit, quod cùm de beatitudine loquatur, in qua homines æquales angelis erunt, rectè, vt hoc ostendat, conseruus Ioannis, & æqualis appellari vult, potiùs quàm adorari. 18

Psal. 138

Vers. 10. *Habentium testimonium Iesu.* † Id est: Habentium in se signa, quibus testentur se esse Iesu, & ipsum Iesum esse verum filium Dei, vt exposuimus cap. 6. num. 39. Tales sunt qui eum prædicant, & annuntiant, & pro eo patiuntur. Hos Prophetas vocat, quoniam multi eorũ habebant spiritum prophetiæ, vt abscondita scripturarum patefacerẽt, & ventura prædicerent, atque ita maiori auctoritate testimonium de Christo redderent. Quare quod hic dixit: *Et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu*, cap. vltimo, apertiùs explicauit. *Et fratrum tuorum prophetarum.* Nec absurdè exponeremus prophetas quoque hic veteres commemorari, qui etiam habuerunt testimonium Iesu, id est, multa de eo prædixerant, & suis prædictionibus se Iesu esse testabantur. 19

Vers. 10. *Testimonium enim Iesu est spiritus prophetiæ.* Spiritus prophetiæ, qui est in te, sicut & in alijs prophetis, & quo de Christo testificaris, testimonium quoddam, & indicium est Iesu, non enim datur nunc, nisi credentibus in Iesum. Quare cùm tam apertum habeas testimonium Iesu, meritò non patior me adorari abs te. Diximus etiam de hoc cap. 6. num. 39.

Vers. 11. *Et vidi cœlum apertum.* † Quoniam dixit paulò ante: *Quia venerunt nuptiæ Agni & vxor eius præparauit se*, neque ante futuræ sunt nuptiæ, quàm Christus vltionem de hostibus suis sumat: nunc de eius aduẽtu ad hanc vltionem agit. Et quidem si verba pręsentia tantùm considerem 20

ſideremus cum præcedentibus manifeſtè ad extremum iudicium pertinere videbuntur. Sed ſi totum locum intentis oculis luſtremus, videbimus nequaquam de iudicio illo verba fieri, ſed de deſcenſu Chriſti inuiſibili ad ſubueniendum ſanctis laborantibus, & cum Antichriſto, & eius miniſtris certantibus. *Et vidi* (inquit) *beſtiam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo, qui ſedebat in equo*, & quæ ſequuntur. Tunc enim non erit Antichriſtus, nec poſſunt ad illum diem referri, quæ in eo loco ſcripta ſunt. Rectè ergò ait Ambroſius: *Nullo modo æſtimare debemus quod hoc capitulum ad aduentum Chriſti pertineat, in quo ad iudicium venturus eſt, ſed potiùs ad electos, qui in fine mundi naſcituri ſunt: fine etenim mundi inſtante veniet Dominus cum ſanctis ſuis vt pugnet per ipſos contra Antichriſtum, & miniſtros eius.* Et idem repetit poſteà cum venit ad explanationem verborum, quæ retulimus. Vt igitur ea, quæ præceſſerunt de nuptiis, ad conſolationem ſanctorum ſcripta ſunt, vt viriliter pro tanta ſpe pugnent, ita nunc vt ſciant ſe non eſſe in illo certamine à Chriſto deſerendos, ſed eum inuiſibiliter affuturum, vt pro ſe pugnet, eum equo albo deſcendentem facit. Meritò autem videt cœlum apertum, quoniam Chriſtus, & magna ſanctorum multitudo è cœlo veniunt in terram, ſicut portæ vrbis aperiuntur turbis per eas erumpentibus.

21 *Et ecce equus albus.* † In equo albo corpus Chriſti immaculatum, Verſ. 11.
vt diximus cap. 6. num. 6. ſiue eius humanitatem plerique intelligũt, quod mihi hoc quidem loco parum probatur, quoniam angeli qui ſunt exercitus eius, etiam vehuntur equis albis, & Zacharias cap. 1. vidit equos albos, quibus ſcilicet vehebantur angeli, nec poteſt in illis aliqua humanitas deſignari. Equum ergò ei tribuit, quoniã quaſi ducem ad prælium venientem inducit, & equus multum in prælio equitem iuuat, vt diximus in eodem cap. num. 7. & 8. ſignificat ergò benè inſtructum, & paratum bellatorem, vt in eodem loco dictum eſt. Albus eſt equus, vt victoria futura ſignificetur, albus enim color, vt ſæpè dictum eſt, lætitiam indicat. Inde Apocaly. 6. eques ille, qui exiuit vincens, vt vinceret, equo albo inſidebat.

Et qui ſedebat ſuper eum vocabatur Fidelis, & verax. Fidelis, quia Verſ. 11.
quicquid ſuis promiſit, cumulatè redditurus eſt: verax eadem ratione dicitur, quaſi conſtans in promiſſis. Sed videtur, hoc etiam ad impios referẽdum, vt verax etiam dicatur, quia eos ita, vt dixit, puniet. [Opportunéque nunc his nominibus appellatur, cùm venit vt fidem, & veritatem ſuam re ipſa præſtet.]

Et cum iuſtitia iudicat, & pugnat. In Græco, & in nonnullis codicibus Latinis legitur: *Et in iuſtitia iudicat*, ſed idem ſenſus eſt. Verſ. 11.
Deſcripſerat eum cum magna potentia venientem, & ne quis illum fortaſſe crederet viribus, & potentia abuſurum, aut omnes perditurum, dicit eum iuſtè iudicare omnium merita, nullique nociturum, & aduerſus neminem pugnaturum, niſi aduerſus eum, qui pœnas ſuis factis commeruerit.

Vers. 12. *Oculi autem eius sicut flamma ignis.* † Quod est irati, & supplicia in- 22
ferre molientis, vt diximus cap. 1. num. 90.

Vers. 12. *Et in capite eius diademata multa.* Hæc significant, quòd paulò post ait: *Et habet in vestimento & in femore suo scriptum: Rex regum, & Dominus dominantium.* Itaque multa diademata habet, vt ostendat se habere coronas, id est, potestates, omnium regum sicut ait Matth. vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra.* Quod etiam ad eorum consolationem dicitur, in quorum auxilium descendit, vt sciant nullam fore tantam opprimentium vim, quæ non cedat auxiliatoris sui potentiæ.

Vers. 12. *Habens nomen scriptum, quod nemo nouit, nisi ipse.* Quodnam hoc nomen sit, paulò post docet: *Et vocatur nomen eius Verbum Dei.* Sed hoc nomen nemini notum esse, nisi ipsi, hoc indicat, nullam creaturam plenè, atque integrè cognoscere, ac comprehendere Diuinam Verbi generationem. Arethas: *Ignotum esse nomen significat incomprehensibilitatem substantiæ ipsius, &c.* Ex parte igitur sciunt Sancti nomen filij Dei, & ex parte nesciunt, vt ait Ambrosius.

Vers. 13. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine.* Plerique vestem aspersam sanguine corpus Christi interpretantur sanguine tinctum, quem pro nobis fudit in cruce. Quod mihi minimè probatur, quoniam Christus habet quidem vestigia vulnerum, sed corpus sanguine aspersum
non habet. † Confirmant hoc verbis Isaiæ, ca. 63: *Quare ergò rubrum* 23
est indumentum tuum, & vestimenta tua, sicut calcantium in torculari? Verùm hæc nihil, vt arbitror, ad rem: quoniam Ioannes describit Christum venientem ad occidendum aduersarios suos: Isaias autem facit post victoriam, & post cæsos hostes in cœlum cum triumpho reuertentem. Quo tempore rubra habere vestimenta dicitur, quæ sanguine cæsorum hostium respersa sunt, sicut ipse respondet: *Calcaui eos in furore meo, & conculcaui eos in ira mea, & aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea, & omnia indumenta mea inquinaui.* Quare si Ioannes similiter describeret nunc reuertentem in cœlum, ac non potiùs descendẽtem, ex hoc testimonio Isaiæ optimè locus explicaretur: nec tamen ita vestem corpus esse interpretaremur. Arbitror equidem, vt vestis sanguine aspersa apud Isaiam cruentum supplicium iam de inimicis sumptum significat, ita nunc supplicium sumendum, & sanguinem hostium fundendum significare. Hoc etiam indicat venire Christum ad subueniendum electis laborantibus, & ad vltionem
sanguinis iustorum ab impiis effusi. † Quemadmodum autem si quis 24
ad vltionem amici nefariè extincti procederet, & pallium eius sanguine tinctum ferret, vt memoria, ac dolore impiæ cædis magis se ad pœnas acriores sumendas excitaret: ita Christus, vt doceat se recordari iustorum, & scelera in eos patrata vindicare velle, vestem habet aspersam sanguine.

Vers. 14. *Et exercitus, qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis.* Hunc locum Gregorius lib. 31. Mor. cap. 12. exponit, cuius verba omnia in

Comment.

Commentarium iam, sine autoris nomine transtulit Ansbertus. *Equus (inquit) est vniuscuiusque sanctæ animæ corpus suum, quod videlicet nouit & ab illicitis continentiæ freno restringere, & rursum caritatis impulsu exercitatione bonorum operum relaxare. Equitis ergo nomine anima sancti viri*

25 *exprimitur, quia iumentum corporis bene subditum regit.*† *Vnde & Iohannes Apostolus in Apocalypsi Dominum contemplatus ait:* Et exercitus, qui sunt *in cœlo, sequebantur eum in equis albis. Multitudinem quippe sanctorum, quæ in hac mortalitate bello sudauerat, recte exercitũ vocat: qui idcirco in equis albis sedere referuntur, quia nimirum eorum corpora & luce iustitiæ, & castimoniæ candore claruerunt.* &c. Verum quoniam satis ostensum est non hic de vltimo iudicio agi, sed de auxilio, quod Christus electis affert laborantibus, non video quomodo martyres hic intelligantur, aut eorum corpora equi dicantur, cùm tunc nulla corpora habituri sint. Accedit quod exercitus cœli semper angeli intelligũtur, vt cum dicitur *Dominus exercituum*, & Luc. 2: *Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum*, &c. Quare angelos sine dubio intelligere debemus, atque eos præsertim, qui hominum curam gerunt, quemadmodum & Zachariæ 1. angeli custodes hominum in equis albis sedent: Et post eum equi rufi, varij, & albi, vt suo loco exposuimus. Equi ergo albi id ipsum significant, quod diximus nu. 21.

26 *Vestiti byssino albo, & mundo.* † In byssino angelorum sanctitatem, & innocentiam indicat, sicut de sanctis ipse exposuit in hoc ipso capite: Byssinum enim iustificationes sanctorum sunt. Vers. 14.

Et de ore eius procedit gladius acutus. Nonnulli codices Græci habẽt: *Et vtraque parte acutus*, δίστομος ὀξεῖα, id est, anceps, acutus, quod est ex vtraque parte acutus, Ita & Primasius, & ante eos sic legit Cypri. lib. 2. contra Iudæos, c. vlt. Andreas etiã, & Arethas ita legunt. Sed multi alij libri tam Græci, quàm Latini, habent tantũmodo: *Gladius acutus*, & cum his Beda. Et licet parum referat ad sensum, fortè hæc posterior lectio verior est, & illud: *Ex vtraque parte*, additum est ex loco simili cap. 1. *Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat*, quod sæpe fieri solet. Quemadmodum Math. 7. *Nolite iudicare, vt non iudicemini*, vbi quædam exemplaria addunt: *Nolite condemnare, vt non condemnemini*, quod non est in Græco sed desumptum videtur ex Lucæ. 6. vbi legimus: *Nolite iudicare, & non iudicabimini, nolite condemnare, & non condemnabimini.* Hoc gladio acuto sententia significatur mortis, siue iussio ore Christi in impios proferenda, quod satis exposuimus capite. 1. num. 106. & 107. ac si dicat, Lingua eius gladius quidam erit, multos enim occidet, sicut ait paulò post: *Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius.* Simile est illud Isaiæ. 11: *Et percutiet terram virga oris sui.* Pro quo LXX. vertunt: *Verbo oris sui.* Vers. 15. *Vt in ipso percutiat gentes.* Omnes impios, qui sanctis aduersantur.

27 *Et ipse reget eas in virga ferrea.*† Hoc est acerrimè puniet, & durissimam Vers. 15.

ſimum in illas imperium exercebit. Eadem verba ſunt in cap. 2. quæ copioſè explanauimus in eodem loco, num. 43. & ſequentibus. Arethas: *Ferrea virga non eſt ad regendum, ſed ad confringendum eos, qui in vita lutei ſunt, & parati vt conterantur.*

Verſ. 15. *Et ipſe calcat torcular vini furoris.* Ipſe eas grauiſſimis ſuppliciis afficiet. De calcatione torcularis diximus cap. 14. num. 88. De vino furoris in eodem capite, num. 58. & ſequentibus.

Verſ. 16. *Et habet in veſtimento, & in femore ſuo ſcriptum.* Hunc locum Gregorius expoſuit Hom. 13. in Ezech. & veſtimentum eſſe putat humanitatem Chriſti, per quam mundo eius maieſtas innotuit, & ideo in veſtimento ſcriptum habere dicitur: *Rex regum:* & Gregorium Ansbertus, & quidam alij ſequuntur. Sed nos iuxta id, quod de veſte eius ſanguine aſperſa diximus. num. 22. & ſequentibus ita vt iam cœpimus, exponere debemus. Et quoniam veſte illa cruentata vltionem futuram ſignificauit, & ſanguinem hoſtium fundendum, rectè in eadem ſcriptum eſt: *Rex regum, & Dominus dominantium*, vt intelligamus reges etiam potentiſſimos, & omnes, qui plurimis dominantur, ipſi eſſe ſubiiciendos, neminémque ex iis fore, qui eius potentiæ reſiſtere valeat, propter hoc dixit ca. 17. de regibus ſociis Antichriſti. *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum eſt, & rex regum.* † Et quemadmodum viſio veſtis cruentatæ 28
non ſignificat ipſum talem veſtem eſſe habiturum, ſed ore irato, & terribili magna indicia vltionis ſumendæ præ ſe ferre, ita hæc inſcriptio nihil aliud indicat, quàm omnibus hominibus manifeſtam tunc fore eius potentiam, ex iis quæ faciet, & ex multitudine eorum qui occidentur, &c. Eadem ergo veſtis, quæ habet ſanguinem aſperſum, habet & hanc inſcriptionem, quoniam ſimul, & iram in aduerſarios

Femur. magnam oſtendet, & potentiam ad puniendum. In femore autem generis propagatio intelligi ſolet, vt etiam adnotauit Gregorius Hom. 13. in Ezec. & Ansbertus, & Beda, & alij. Ita dictum eſt Exo. 1. *Omnes animæ eorum, qui egreſſi ſunt de femore Iacob.* & Geneſ. 24: *Abraham ſeruum ſuum iurare iuſſit hoc ritu: Pone manum tuam ſubter femur meum, vt adiurem te,* &c. † Et quoniam Chriſtus omnes electos, quos 29
per Euangelium, & per lauacrum regenerationis patri ſuo genuit, (de quibus ait Iſai. 8: *Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Dominus*, & reliquos electos ante eius aduentum reges tunc facturus eſt, id eſt, in regno cœlorum cum magna poteſtate, & beatiſſima omnium bonorum vbertate collocaturus eſt, iure habet ſcriptum in femore: *Rex regum, & Dominus dominantium,* quia & ipſe rex eſt, & Dominus, & reges gignit, ac dominos: qui etiam in die iudicij, vt reges, & domini, iudicabunt, iuxta illud Sapien. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis.*

Ver. 17. *Et vidi vnum angelum ſtantem in ſole.* Stat quaſi exhortans, & voce magna vocans, vt continuò videbimus. *In ſole*, verò ſtat, vt indicetur id quod prædixit, faciendum eſſe in conſpectu ſolis huius, id eſt, omnibus

nibus

nibus videntibus,& nemine rem tantam ignorante,quemadmodum solem omnes vident,& omnium oculis expositus est.

30 *Et clamauit voce magna.* † Cur voce magna clamet continuò docet, quia scilicet clamabat ad omnes, etiam ad longissimè distantes, vt omnes in vnum locum conuenirent, simul etiam subindicatur rei, quæ narratur, magnitudo. *Vers. 17.*

Venite,& congregamini ad cœnam magnam Dei. Christum ducem cum exercitu ad prœlium venientem descripsit, nunc prœlij exitum docet, & vt indicet quamplurimos ab eo esse interficiendos, vocat omnes aues ad cœnam magnam Dei, id est, ad conuiuium, quod illis Deus parauit ex cadaueribus eorum, qui occidendi sunt. Solent enim hostium cadauera, cùm plurima sunt, in campo ipso inhumata auibus in escam relinqui. Ita loqui solent prophetæ, cùm magnam stragem edendam esse prænuntiant. Iere. 7: *Et erit morticinium populi huius in cibos volucribus cœli, & bestiis terræ, & non erit qui abigat.* Et cap. 12: *Venite, congregamini omnes bestiæ terræ, properate ad deuorandum.* Ezech. 39: *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cúnctisque bestiis agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, victimam grandem super montes Israel, vt comedatis carnem, & bibatis sanguinem, carnes fortium comedetis, & sanguinem principum terræ bibetis,* &c. *Vers. 17.*

31 *Vt manducetis carnes regum.* † Illorũ, qui Antichristo adhærebunt, de quibus dixit cap. 17 *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos,* &c. His verbis, & sequentibus docet plurimos ex omni hominum genere, & conditione fore damnandos. *Vers. 18.*

Et carnes tribunorum χιλιάρχων. qui mille viris præfecti sunt, vt diximus cap. 6. nu. 56. latius. *Vers. 18.*

Et carnes equorum, & sedentium in ipsis. In prœliis non equites modo, sed etiam equi sæpè cadunt, quod sine dubio continget in tanti exercitus interitu. Itaque propriè hæc, & sine vlla figura melius accipimus. Posset & tota oratio figurata intelligi, vt in equitibus homines potentes, & nobiles, ac diuites significentur, qui scilicet in militibus præcipui sunt, in equis autem eorum potentia, ac diuitiæ, quibus inter ceteros eminebant, & quibus maximè confidebant, vt equites equis, iuxta illud Psal. 19: *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus,* atque hæc omnia, cum eorum dominis in die illo disperdenda esse vaticinatur: sed verius est sine dubio quod ante dixi.

Et vidi bestiam. Cap. 13. bestiam Antichristum dixit, cap. verò 17. Diabolum. Quæritur ergo vtrum nunc intelligat in bestia? Et respondendum est, Antichristum intelligi, ita enim hoc indicant *Vers. 19.*
32 verba, quæ sequuntur, vt nullus relinquatur dubitandi locus. † Ita siquidem ait, *Et apprehensa est bestia, & cum ea Pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos, qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius.* De Pseudopropheta illo

præcursore Antichristi multa diximus cap. 13: Reges ergo terræ, & exercitus eorum illi septem reges sunt, qui Antichristum sequentes contra Christi seruos pugnabunt, hoc enim est pugnare cum sedente in equo, & cum exercitu eius, quia Christus in suis est, & illos pugnantes tuetur per angelos suos. Siquidẽ idcirco dixit: Saule, Saule,
Act. 9. quid me persequeris! Non tam enim Christianos, quàm Christum ipsum persequebatur, qui illos hoc tantùm nomine oderat, quod essent Christiani.

Vers. 20 *Et apprehensa est bestia, & cum ea Pseudopropheta.* Metaphoram seruat prœliorum, in quibus multi occiduntur, multi viui capiuntur, vt vel occidantur, vel libertate donentur. Et quia Antichristus cum suo præcursore non occidetur, ita vt reliqui, sed viui ambo mittentur in infernum, vt statim ait, eleganter dixit apprehensam esse bestiam, & cum ea Pseudoprophetam.

Ver. 20. Stagnum ignis *Viui missi sunt hi duo in stagnum ignis.* † Stagnum ignis dicit, quia 33
fouea illa maxima inferorum tota plena est igne, & vndique damnati cinguntur, & operiũtur igne illo, sicut pisces aqua in stagno. Nec fluuium dixit, sed stagnum, quoniam non fluit aut mouetur ignis, vt aquæ fluuiorum, sed ita est in fouea illa, sicut aqua in stagno.

Quomodo occidẽdus sit Antichristus Est autem magna, & perdifficilis quæstio, quomodò Antichristus mittendus dicatur viuus in stagnum ignis, cum Paulus. 2. Thess. 2. scripserit: *Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui*: & ante eum Isaias dixerit cap. 11. *Et percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium?* Locum quidem Isaiæ possemus quoquo modo eludere: diceremus enim cum Cyrillo, & Procopio, in impio dæmones intelligi: sed Pauli verba non sinunt, qui sine vlla dubitatione loquitur de Antichristo. Variè hæc varij exponunt, quomodò scilicet viuus mittatur Antichristus in infernum, sed ita, vt referre necesse non sit. † Bedæ, & Anselmi, & Thomæ expositio plus ceteris habet probabilitatis, Antichristum, & Pseudoprophetam esse 43
quidem interficiendos, sed dici mitti eos viuos in stagnum ignis, vt intelligamus eorum pœnas multò fore acerbiores, quàm aliorum, sicut grauiùs cruciatur qui viuus in ignem conijcitur, quàm qui cùm gladio interficitur. At nec hæc mihi placet: nam neque ita loqui solet Scriptura, nec satis commodè nunc ita loqueretur, vbi de vera eorum morte agebatur, & de supplicio tãtorum scelerum, quod quoniam sciri oportebat, non erat insolita locutione obscurandum. Ergo Iohannis verba, quoniam apertissima sunt, nec aliter explicari possunt, nisi admodum violenter, ita vt sonant intelligamus, credamúsque Antichristum cum suo Pseudopropheta viuum ad inferos esse rapiendum. Quid igitur Paulo respondebimus? Sanè Antichristum interficiendum dici, quoniam subitò rapietur à dæmonibus Christo iubente (hoc enim significauit, *Spiritu oris sui*, verbo suo, iussu suo, vt docent Chrysostomus, & Theophylactus, & alij) & desinit esse inter viuentes, totaque sua potentia, & tyrannide spoliabi-

spoliabitur,& ducetur ad locum mortuorum. Nam perire, & interfici,& non esse dicuntur,qui in magnas calamitates incidunt, & qui vniuersa ditione sua,ac potestate priuantur, & illi etiam, qui inter homines non apparent,sed ad locum ducuntur mortuorum.Ita cap. 17.dictum est: *Bestia,quam vidisti fuit,& non est,& ascensura est de abysso,& in interitum ibit*,id est,potestate sua priuabitur. Et Cyrillus, atque Procopius verba Isaiæ exponentes de dæmonibus: *Et spiritu labiorum suorum interficiet impiũ*, non dubitarunt dæmones dicere interfectos esse à Christo,quòd iis potẽtiam suam abstulisset.Et quod est apud Isai.c.34: *Quoniam inebriatus est in cœlo gladius meus*, Hieronymus de deturbatione,& supplicio dæmonum interpretatus est. Sed manifestissimum exemplum habemus Num.16.vbi de Dathan, & Abiron,qui viui descenderunt in infernum, Moses ait: *Si consueta hominum morte interierint, & visitauerit eos plaga, qua & ceteri visitari solent: non misit me Dominus.*Interituros dicit, sed non morte consueta. Et paulò post: *Descenderúntque viui in infernum operti humo, & perierunt de medio multitudinis.* At verò omnis Israel, qui stabat per gyrum, fugit
36 à clamore pereuntium.† Docet cur perire dixerit, quos viuos in infernum descendisse affirmat,quòd scilicet de medio viuentium sublati sint in locum mortuorum ducendi. Simile est, & eodem modo intelligendum illud Psalm.54.quo Dauid alludit ad eamdem historiam: *Veniat mors super illos,& descendant in infernum viuentes.* Ex his intelligitur non esse verum,quod quidam tradunt de morte Antichristi, & his verbis explicatur ab Haymone in cap.11.Isaiæ. *Quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, hoc est potentia iussionis suæ. Nam licet à Michaele (vt quidam asserunt) interficiatur, Domini tamen nutu totum hoc implebitur. Occidetur autem (sicut doctores tradunt) in monte Oliueti in papilione ac solio suo, illo in loco contra quem cœlos Dominus ascendit.* Hæc Haymo. Etenim propriè non occidetur, sed desinet esse inter viuentes, priuabitur omni sua potentia, & lætitia ad locum mortuorum ductus. Rapietur autem à dæmonibus,quorum hoc officium est, sed iussu fortasse Michaelis, certè iussu Christi, siue id per Michaelem dæmonibus innotescat,siue per ipsam Christi iussionem. Dehiscet ergo terra subitò, & viuus cum suo Pseudopropheta rapietur ad ignem gehennæ.Nec obstat statutum esse hominibus semel mori, hæc enim acerbior pœna est omni morte, & quod in paucis certa aliqua ratione fit, non derogat legi communi, præsertim ipso legislatore iubente, & legis supplicium in alterum, quod grauius sit,commutante.[Andreas Cæsariensis: *Meritò autem hi communi morte non moriuntur, sed in ictu oculi extincti in secundam mortem lacus sulphuris condemnantur, quemadmodum inquit Apostolus de aliis non dormituris, sed ducendis in momento, in ictu oculi. Et hi quidem meritò in iudicium venient, ij verò de quibus nunc loquimur, vt impij, & aduersarij Dei, non in iudicium, sed in condemnationem. Si autem quibusdam hoc non probatur, quoniam Apostolus ait Antichristum occidendum*

Diuinæ iussionis, & quia nonnulli ex doctoribus affirmant inueniri quosdam viuentes post interfectionem Antichristi: eos quidem qui à Daniele beati prædicantur, viuentes dicemus: hos verò corpore incorrupto post euersam eorum potestatem à Deo igni Gehennæ tradi, quæ ipsis erit mors, & interfectio, quæ Dei iussu futura erat, &c.

Verùm, quoniam illud de Dathan, & Abiron simile est huic, quod nunc dicitur, & eos multi affirmant non peruenisse viuos ad locum damnatorum, sed mortuos esse in via, atque ibi corpora remansisse, animas autem descendisse in Gehennam, vt Abulensis in cap. 16. Numerorum, Quæstio. 20. Lyranus, Hugo Cardinalis, Dionysius: hoc potiùs dicendum arbitror, & probabilius videtur, Antichristum, & Pseudoprophetam viuos absorbendos esse à terra, sed terra iterum se concludente ante perituros, quàm Gehennam attingant. Atque ita lex impletur, de qua Hebr. 9. *Statutum est hominibus semel mori.* & interficitur Antichristus iussu Christi, sicut docuit Paulus, terra eum deuorante, & continuò se concludente, & non cogimur fateri corpus eius immortale esse apud Gehennam ante diem iudicij. Quomodo ergo Iohannis verba interpretabimur? Primùm hoc dicemus: Qui viuus mittitur in ignem, satis esse si viuus sit cum mitti incipit, etiam si viuus nō perueniat ad ignē. Ier. 38: *Et submiserunt Ieremiam in funibus in lacum, in quo non erat aqua, sed lutum: descenditque Ieremias in cœnum.* Si satis fuisset dicere: Submiserūt Ieremiam in lacum, vt peruenisse putaretur ad cœnum, non addidisset: *Descenditque Ieremias in cœnum:* Sed apertius Danielis 6. *Et in lacum leonum missi sunt ipsi, & filij, & vxores eorum. Et non peruenerunt vsque ad pauimentum laci, donec arriperent eos leones.* Satis ergo erit Antichristum viuere cùm à terra absorbetur, vt viuus missus dicatur in infernum, etiam si viuus illuc non peruenerit. Dicemus etiam eos viuos missos esse in stagnum ignis, quoniam viuos terra deglutiet, & omnibus apparebit eos viuos descendisse in infernum. Solet enim Scriptura sæpe de rebus loqui iuxta vulgare hominum iudicium, & iuxta id, quod foris apparet. Atque ita etiam interpretanda sunt verba capitis 16. Numerorum, non, vt plerique interpretantur, infernum ibi sepulchrum dici. Atque ideo Moses ait: *Sin autem nouam rem fecerit Dominus, vt aperiens terra os suum deglutiat eos, & omnia quæ ad illos pertinent, descenderintque viuentes in infernum, scietis quòd blasphemauerunt Dominum.* Nec enim populus scire poterat eos viuos descendere in infernum, sed ad hoc satis erat videre terram dehiscentem, & illos deglutientem.

Sibylla quidem mortem Antichristi non tacuit initio libri tertij, sed ita tamen loquitur, vt quasi subita flamma eum, suósque rapiendos esse significare videatur, ita enim ait:

Ἀλλ᾽ ὁπόταν μεγάλοιο θεοῦ πελάσωσιν ἀπειλαὶ,
Καὶ δύναμις, φλογέουσα δὶ οἴδματος εἰς γαῖαν ἥξει,
Καὶ Βελίης φλέξει, καὶ ὑπερφιάλους ἀνθρώπους

Πάντας

πάντας, ὅσοι τούτῳ πίστιν ἐνεποιήσαντο.

Hoc est:

Sed cùm magni Dei appropinquauerint minæ,
Et potestas ardens inundans in terram veniet,
Et Belier incendet, & superbos homines,
Omnes, quicumque ei fidem præstiterunt.

Nisi fortè iram Christi impios interficientis poëtico more potestatem ardentem vocat.

In stagnum ignis. † Hic varia lectio est, quidam enim legunt: *In* Vers.20.
37 *stagnum ardens igne, & sulphure,* vt Primasius. alij, *In stagnum ignis ardentis sulphure,* atque hanc verissimam lectionem esse arbitror, & ita est in Græco. Quæritur vtrum figurata sit hæc locutio, an propria, vt verum sulphur esse apud inferos credendum sit. Nam figuratam esse videtur Isaias docere cap. 30. cùm de gehenna ait: *Nutrimenta eius ignis, & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulphuris, succendens eam.* In quem locum Hieronymus Metaphoricam locutionem esse affirmat, & res ipsa testatur. Si enim sulphur apud inferos est, nutriẽdi illius ignis causa est, si autem sulphure nutritur ignis, quid necesse fuit dicere: *Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam,* quibus verbis non sulphure, sed voluntate Domini nutriri docemur. Deinde absurdum videtur hoc sulphur concedere, æternum enim esse oportet, vt ęternum ignem nutriat. At vnde gignetur nouum sulphur,

An sulphur sit apud inferos.

38 quod sufficiat æternitati? aut quæ causa creata illud gignet? † Respondeo, verum sulphur esse apud inferos, ídque haud obscurè ex Scriptura intelligi. Nam igne, & sulphure pluit super Sodomam, & vicinas ciuitates: quam pœnam Iudas Apostolus æterni ignis pœnam esse scribit: *Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum æterni ignis pœnam sustinentes.* Et apertiùs Apoc. 14. *Et cruciabitur igne, & sulphure in conspectu angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni:* Et cap. 20. *Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur.* Et cap. 21. *Et pars illorum erit in stagno ardenti igne, & sulphure.* Atque hæc est communis ferè sententia eorum, qui hos omnes Apocalypsis locos interpretantur, & Alfonsi Abulensis episcopi in Matth. ca. 25. Q. 560. quam iisdem locis comprobat. Quod autem ex Isaia obiecimus, in hoc Metaphoricum est, quod flatum Domini ponit incendentem illum ignem, qui similis dicitur torrenti sulphuris, vt ignem semper ardere Domini voluntate intelligamus, perinde ac si torrens sulphuris in il-
39 lum influeret. † Sulphur autem intellexit, cùm dixit, *Ligna multa.* Sed vt doceret Deum semper conseruaturum esse tam ignem, quàm sulphur, quo nutritur, addit illud: *Flatus Domini sicut torrens sulphuris succendens eam.* Itaque non consumitur igne sulphur, & nouum in consumpti locum succedit: sed, vt corpora ipsa damnatorum vrentur, nec vnquam consumentur, ita & sulphur.

Ponendum autem sulphur fuit, vt esset aliqua materia, in qua ignis incenderetur in loco alio ab eiusdem ignis natura alieno: deinde etiam vt fœtore suo damnatorum pœnas augeret, nec odoratui deessent sua cruciamenta, quæ alijs sensibus non deerunt. Confirmat hoc Ansbertus, cum ait: *Terribiliter autem locus supplicij stagnum ignis, & sulphuris esse perhibetur. Stagnum scilicet, quia demergit, ignis autem, quia exurit, sulphur verò, quia quos demergit, simul & exurit, & communis fetoribus replet.* Atque hoc per Dei potentiam fiet sine vlla resolutione sulphuris, vt loco citato explicauit Abulensis.

Vers. 21. *Et ceteri.* † Qui minus peccauerant.

40 *Occisi sunt gladio.* Interfecti sunt iussu Christi, vt iam diximus nu. 26. occidentur autem quomodo exercitum Gog, & Magog occidendum esse dicemus. cap. 20.

Vers. 21. *Et omnes aues saturatæ sunt.* Hoc propriè, & sine vlla Metaphora intelligitur: in campo enim infinita prope cadauera relinquentur, quæ comedentur ab auibus.

Argumentum Capitis XX.

Angelus Diabolum in abyssum detrusum ligat post multos annos exiguo tempore soluendum. Videt in cœlo beatitudinem eorum, qui non adorauerunt bestiam, neque charactere eius insigniti sunt. Soluitur Diabolus, & seducit gentes, in ijsque Gog, & Magog, vt pugnent aduersus sanctos: sed igne cœlitus demisso occiduntur, & Diabolus mittitur in stagnum ignis. Iudicem sedentem in throno videt, & omnes homines coram eo vt iudicentur; & omnes, qui non sunt scripti in libro vitæ mittuntur in stagnum ignis.

CAPVT XX.

ET vidi angelum descendentem de cœlo, habentem 1
clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua. Et 2
apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est
Diabolus, & Satanas, & ligauit eum per annos mille.
& misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non 3
seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni, & post hæc
oportet illum solui modico tempore. Et vidi sedes: & sederunt super 4
eas, & iudicium datum est illis, & animas decolatorum propter
testimonium Iesu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt
bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in
frontibus aut in manibus suis, & vixerunt, & regnauerunt cum
Christo mille annis. Ceteri mortuorum non vixerunt, donec com- 5
summentur mille anni. Hæc est resurrectio prima. Beatus, & 6
sanctus

sanctus qui habet partem in resurrectione prima, in his secunda
mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei, & Christi: &
7 *regnabunt cum illo mille annis. Et cùm consummati fuerint mille*
anni, soluetur Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet Gentes,
quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog, & Magog, & congrega-
8 *bit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris. Et as-*
cenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra Sancto-
9 *rum, & ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à Deo de cœlo, &*
10 *deuorauit eos: & Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum*
ignis, & sulphuris, vbi & bestia, & pseudopropheta cruciabuntur
11 *die ac nocte in sæcula sæculorum. Et vidi thronum magnum can-*
didum, & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra, &
12 *cœlum, & locus non est inuentus eis. Et vidi mortuos magnos, &*
pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt: & alius li-
ber apertus est, qui est vitæ: & iudicati sunt mortui ex his quæ scri-
13 *pta erant in libris secundùm opera ipsorum. Et dedit mare mor-*
tuos, qui in eo erant, & mors & infernus dederunt mortuos suos, qui
in ipsis erant, & iudicatum est de singulis secundùm opera ipsorum.
14 *Et infernus, & mors missi sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secun-*
15 *da. Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stag-*
num ignis.

1 E*T vidi angelum descendentem de cœlo.* [Hic mihi lector gratuletur quòd pauciora ex Commentario huius capitis mihi surrepta sunt, & duæ principales disputationes de mille annis, & de Gog, & Magog pene integræ mihi, atque illibatæ relictæ sunt.] Totum hoc caput, quod perobscurum est, explicatur fere ab Augustino libro vigesimo de Ciuitate à capite sexto, vsque ad decimũ sextũ, quem reliqui omnes aut sequuntur penè, aut cum eo in pluribus sentiunt. Hunc angelum plerique Christum esse censent, quod mihi non placet. Nam nec Dominus angelus sine addito appellari solet, (vt sæpe dixi) nec est cur à recepta, & vsitata nominis notione recedamus, aut aliter, quàm solemus, interpretemur. Meliùs Augustinus, qui capite septimo ita scripsit. *Ait ipse Dominus noster Iesus Christus. Nemo potest introire in domum fortis, & vasa eius eripere, nisi priùs alligauerit fortem. Diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captiuum: vasa vero eius, quæ fuerat erepturus, fideles suos futuros, quos ille in diuersis peccatis, atque impietatibus possidebat. Vt ergo alligaretur hic fortis, propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi angelum descendentem de cœlo habentem clauem abyssi, & catenam in manu sua, &c.*

Vers. 1.

Mat. 12.

† Ergo verba Iohannis ita interpretor, Christi morte solutũ esse 2
humanum genus à vinculis Diaboli, & Diabolum ipsum eiectum esse de terra, sicut Dominus testatus est Iohann. 12: *Nunc iudicium est mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Et Apoc. 17. *Bestia, quam vidisti, fuit, & non est*, quod suo loco iam explicauimus. Et quoniam tunc cohibendus erat, ne Euangelicæ prædicationi obstaret, & homines à salute auerteret, & alligandus, vt iam ex Matth. 12. retulimus: hoc Christus, per angelum fecit, & ideo angelum vidit Iohannes descendentem de cœlo. Etenim si dæmonem interfectorem sponsorum Saræ Deus per angelum amouit, ac ligauit, sicut legimus Tob. 8: *Tunc Raphaël angelus apprehendit dæmonium, & religauit illud in deserto superioris Aegypti:* quid mirum si angelus, quem Michaëlem fuisse probabile est, Diabolum vinciat? Hoc autem simulátque Christus mortuus est, factum est, sicut indicauit ipse cum morti proximus dixit: *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*

† Nec de præteritis dicere alienum à prophetia est, ad omnia enim tempora pertinet prophetia, ea videlicet nuntians, quæ eo tempore, nisi prophetico lumine cognosci non possint. Notum quidem erat Seruatorem nostrum in crucem actum fuisse propter nos, & mortem obijsse, sed venisse tunc angelum de cœlo, qui Diabolum in abysso ligaret, non erat notum, atque ideo hæc visio Iohanni obiecta est, vt nos per eum cognoscamus, & quod tunc factum est, & quod est in mundi extremo futurum. Bonum autem esse hunc angelum diximus capite nono, numero tertio, & sequentibus.

Ver. 1. *Habentem Clauem abyssi.* Abyssus nunc infernum significat, vt latiùs ostendimus cap. 9. num. 6. & 7. Clauis ei datur, vt locum damnatorum aperiat, & in eo Diabolum alliget, vt ibidem exposuimus. numer. 5. Eadem causa catenam magnam, id est, firmissimam, habere dicitur in manu sua. Subindicatur his verbis Diabolum vehementer repugnantem, atque omnino inuitum alligatum esse, tum magnam esse virtutem eius, ideo enim catena magna vinctus est, quæ firmissima Dei cohibentis voluntas, & iussio intelligitur.

Vers. 2. *Et apprehendit draconem serpentem antiquum.* † Cur Diabolus draco 4
appelletur. diximus capit. 12. numer. 10. cur verò serpens, & Diabolus, & Satanas, ibidem. numer. 28. & 29. Et quoniam his nominibus malitia eius, & calliditas, & inuidia continetur, meritò & cap. 12. eisdem vsus est dicens: *Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui vocatur Diabolus, & Satanas*, & nunc ea repetit, vt magis nobis in memoriam reuocet Christi beneficia, cuius iussu, & potestate nocentissima bellua ligata est. [Singula autem nomina suum articulum habẽt, τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, hoc est, Draconem illum, serpentem illum, antiquum illum, Quæ verba Prosper Aquitanicus in Dimidio temporis, c. 4. ita refert: *Et apprehendit draconem illum*

illum magnum, illum serpentem antiquum, qui vocatur Diabolus & Satanas.]

Et ligauit eum. Inuitum detrusit in infernum, & ne electos ad Ecclesiam venturos impediret, prohibuit. Augustinus lib. 20. de Ciuit. cap. 7: *Hæc est, eius potestatem ab eis seducendis, ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit, atque frenauit.* Verſ. 2.

Per annos mille. Mille annis sine dubio vniuersum tempus complectitur à beata Christi morte vsque ad tempus Antichristi tam ex Victorini, & Augustini cap. 7. quàm ex aliorum omnium sententia. Gregorius etiam. 18. Moral. capit. 27. ait: *Millenario enim numero non quantitatem temporis, sed diuersitatem, qua regnat Ecclesia, designauit.* Et lib. 32. capit. 12. *Millenario namque numero vniuerso pro perfectione sua hoc, quantumlibet sit, Ecclesiæ sanctæ tempus exprimitur.* [Andreas: *Mille autem annos non est rationi consentaneum omnino totidem numero intelligere. Neque enim de quibus ait Dauid: Verbi quod mandauit in mille generationes: decies centum numerare possumus, sed multas. Sic igitur & nunc mille annorum numerum existimamus, vel multos significare, vel perfectum. Multis enim annis opus est vt prædicetur Euangelium in vniuerso orbe, & vt radices in eo agant semina pietatis. Perfectum autem significant, quoniam in ipsis à puerili legis gubernatione liberati in mensuram ætatis plenitudinis Christi vocati sumus. Mille igitur anni tempus sunt ab incarnatione Domini vsque ad Antichristi aduentum, &c.*] Quod qua ratione fiat, paulò post explicabimus num. 37. & sequentibus, vbi ait: *Et regnauerunt cum Christo mille annis.* Verſ. 2.

5 *Et misit eum in abyssum.* † Hæc verba ita Augustinus interpretatur eodem libro capit. 7: *Diabolum vtique misit in abyssum. Quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate aduersus Ecclesiam Dei multùm profunda sunt corda. Non quia ibi Diabolus ante non erat, sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus à credentibus plus cœpit impios possidere. Plus namque possidetur à Diabolo qui non solùm alienatus est à Deo, verum etiam gratis odit seruientes Deo.* Verba Augustini transcribunt Primasius, & Beda: sensum probant Ansbertus, & Haymo, nec improbat Ambrosius. Mihi mysticus videtur, nec dubito in abysso profunditatem inferorum significari, vt sępè ante dixi: Quod ex ijs, quæ posteà dicit, manifestum est: *Et cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo, & exibit, & seducet gentes, &c.* Quorum vi Ambrosius coactus est sententiam retractare. *Superiùs* (inquit) *quorundam opinionem sequens dixi per abyssum corda impiorum designari, in quibus Diabolus à cordibus fidelium expulsus religatus teneatur. Si ergo per abyssum corda reproborum designantur, quomodò de abysso, id est, de cordibus reproborum, exire dicitur? Numquid reprobos derelicturus est, & inuasurus electos? Nullo modo. Alligationem ergo Diaboli secundùm literam intelligendam puto, vt in aliquo abyssi loco virtute diuina religatus teneatur, vel certè in inferno vsque ad diem solutionis suæ, &c.* Intelligamus ergo hic non de dæmone aliquo ex turba, Verſ. 3. Psa. 104.

siue, vt aiunt, de plebe, verba fieri, sed (vt præter alios sensit Lactantius lib. 7. Diuinarum institutionum, cap. 24. & 26.) de eorum principe, qui in terra relicti sunt vt homines exercerent, qui & in hoc cap. & in 12. appellatus est Draco, & Serpens antiquus, & Diabolus, & Satanas, & cap. 17. nomine Bestiæ significatus est. † Nec enim 6
hæc nomina cuilibet dæmoni dantur in Scriptura, sed principi: quod articuli in Græco additi ostendunt. Et illud Matth. 25: *Qui paratus est Diabolo, & angelis eius:* quem ego puto esse eum, qui Heuam in paradiso decepit serpentis specie, (cuius rei causa serpens antiquus dictus est) & qui Dominum in eremo ieiunantem inuasit, de quo ait Iohannes cap. 12: *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Et cap. 14. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* [Quare hæc duo nomina Diabolus, & Satanas Pluralem numerum in Scriptura non habent, neque apud patres ferè.] Cùm verò etiam post Christi mortem Diabolus in Scriptura nominatur, & tentare dicitur: hoc ideo fit, quia per suos etiamnum tentat homines quantum potest: [aut quia propter eandem malitiam, & auiditatem nocendi nomen alteri communicatur.] Hoc ipsum, quod dixi Gregorius docet lib. 4. Mora. cap. 12. vbi hæc ipsa Iohannis verba cum retulisset: *Ille enim* (inquit) *apostata angelus, qui ita conditus fuerat, vt angelorum ceteris legionibus emineret, ita superbiendo succubuit, vt nunc stantium angelorum ditioni substratus sit: quatenus vel nunc ad vtilitatem nostram eis ministrantibus religatus lateat, vel tunc ad probationem nostram eis relaxantibus totis se suis contra nos viribus solutus exerceat.* Et de eodem paulò ante ait: *Sed hunc Leuiatham electi angelorum spiritus nunc in puteo abyssi clausum premunt. Vnde scriptum est. Vidi angelum descendentem de cœlo, &c.* † Qui- 7
bus verbis videmus Gregorium docere, & angelum sanctum esse qui ligauit, & in inferno ligasse, & dæmonum principem esse eum, qui ligatus est: Quare cùm eum sensum afferat, qui Augustino, & plerisque expositorum probatus est, quod facit 18. Mor. cap. 27. & lib. 32. capit. 12: vtitur more suo mystica expositione, quæ ad morum conformationem aptior est. Hic igitur dæmonum princeps, qui ante Christi mortem vehementiùs sæuiebat, & quasi triumphabat, post Christi mortem myssus est in abyssum, quod Christo miracula faciente dæmones timebant, sicut legimus Luc. 8. Et rogabant illum ne imperaret illis, vt in abyssum irent. Quæro an rogarint ne irent in corda hominum? Hoc denique apertè confirmatur verbis illis cap. 17: *bestia, quam vidisti, fuit, & non est, & ascensura est de abysso.* Ideo non est, quia ligata est in inferno ab angelo sancto, & ascensura est de abysso, quando in fine mundi soluetur. [Idem sensit & Andreas, cuius hæc sunt verba: *Hic factam in passione narrat Diaboli subuersionem, in qua eum qui fortis esse videbatur fortior eo Christus Dominus noster ligauit, atque spolia eius eruens, ab ipsius manibus liberauit, condemnato eo in abyssum. Hoc autem ostenditur ex dæmonibus qui ipsum deprecabantur ne se mitteret in abyssum. Ligatum autem eum esse ostendit idololatriæ interitus, & sub-*

& subuersio templorum idolorum, ac defectus cruoris sacrificiorum, & Diuinæ voluntatis in toto orbe impletio, atque cognitio. Et mox: *Possumus igitur, vt opinor, per ea, quæ dicta sunt, etiam intelligere Christi aduersus Diabolum sententiam. Angelum autem dicit talis sententiæ ministrum, vt hunc ostendat ministrantibus quoque virtutibus potentia inferiorem, frustráque insolescere aduersus principatum, qui omnibus imperat. Catenam autem ad nostram intelligentiam voluit operationem coercentem ipsius malitiam.*]

Et clausit, & signauit super illum. † Clausit abyssum, & portam signà- Vers.3.
8 uit, ne vllo modo aperiri possit. Hoc est: firmissimè eum alligauit, & omnem exeundi potestatem ademit. Cùm autem dicit: *Super illum,* Diabolum intelligimus, non abyssum, quæ fœminei generis est. Augustinus capite septimo: *Clausit super eum, dictum est. Interdixit ei ne posset exire.*

Vt non seducat ampliùs gentes. Augustinus ibidem: *Ab eis autem gen-* Vers.3.
tibus seducendis huius interdicti vinculo, & claustro Diabolus prohibetur, atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem eruere de potestate tenebrarum, & transferre in regnum filij claritatis suæ, sicut Apostolus ait. Nam seducere illum gentes etiam nunc, & secum trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moueat quod sæpe diabolus seducit etiam illos, qui iam regenerati in Christo vias ingrediuntur Dei: Coloss.1.
nouit enim Dominus qui sunt eius, ex his in æternam damnationem neminem ille seducit, &c. † Ergò (vt rectè Augustinus interpretatur) gentes in-
9 telliguntur electi ex omnibus gentibus, quos prohibetur diabolus seducere, ne aut ad Ecclesiam non veniant, aut postquam venerint, vitam æternam non consequantur. Sed potest aduersus hanc interpretationem illud obijci, si hoc est diabolum ligari, etiam ante aduentum Christi fuisse ligatum, & nunc dici posse, non solùm principem, sed omnes eius ministros esse ligatos, quandoquidẽ nullo modo impedire valent eorum salutem, qui ad vitam æternam prædestinati sunt. Respondeo diabolum verè ligatum fuisse, quia si solutus, ita vt erat antea, relinqueretur, sine dubio multos electorũ ab Euangelio deterreret, alios vel ad infidelitatem, vel ad mores priores reuocaret, atque in ęternam mortem adduceret. Verùm, quoniam Diuina prędestinatio, & electio impediri non potest, alligari illum jus-
10 sit Deus, vt prædestinati salui fierent. † Hoc apertè docet Augustinus eodem lib. 20. cap. 8. his verbis: *Quod si permitteretur (videlicet exercere totam tentationem quam potest, ita enim dixerat) in tam longo tempore, & tanta infirmitate multorum plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, & fideles deijceret, & ne crederent impediret. Quod ne faceret, alligatus est, &c.* Simile est illud Matth. 24: *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos abbreuiabuntur dies illi.* Quare non ideo dici potest omnes dæmones ligatos esse, quamuis impeditur eorum malitia, & crudelitas ne tam vehementer electos tentent, quam vellent, & possent: nam & sine vinculis sunt, & in eodem loco

manent: quæ quia dæmonum princeps non habet, nunc ligatus dicitur, & quia per se nocere nullo modo sinitur.

Vers. 3. *Donec consummentur mille anni.* Donec veniat tempus Antichristi.

Et post hæc oportet illum solui modico tempore. Tribus videlicet annis, & dimidio quod est tempus regni Antichristi. Augustinus capite 8. *Nam tribus annis, & sex mensibus legitur totis suis, suorumque viribus sæuiturus, & tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, vt vinci tanto eius impetu, insidiisque non possint, &c.* Solutus autem efficiet paucissimi, vt ad fidem veniant, & nichilominus plurimos Antichristo aggregabit, non tamen ex electis. Quorsum autem soluatur Augustinus eodem cap. 8. ita exponit. † *Si autem nunquam solueretur, minus appareret eius maligna potentia, minus sanctæ ciuitatis fidelissima patientia probaretur: minus denique perspiceretur, quam magno eius malo tam bene fuerit vsus omnipotens Deus, qui eum nec omninò abstulit à tentatione sanctorum, quamuis ab eorum interioribus hominibus, vbi in Deum creditur, foras misum vt forinsecus eius oppugnatione proficerent, & in eis, qui sunt ex parte ipsius alligauit, ne quantum posset effundendo, & exercendo malitiam innumerabiles infirmos, ex quibus Ecclesiam multiplicari, & impleri oportebat, alios credituros, alios iam credentes à fide pietatis illos deterreret, hos frangeret. Et soluetur in fine, vt quam fortem aduersarium Dei ciuitas superauerit, cum ingenti gloria sui redemptoris, adiutoris, liberatoris, aspiciat. In quorum sane, qui tunc futuri sunt, Sanctorum, atque Fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidem ad illos probandos tantus soluetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus, & cætera* 11

† Quærit autem continuò Augustinus in eodem capite, an illo extremo tempore, quo diabolus solutus totis viribus sæuiet, accessuri sint aliqui ad fidem? Nam neminem esse accessurum illis verbis Domini videtur comprobari, Matth. 12: *Quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi priùs alligauerit fortem? Et tunc domum illius diripiet.* Cùm igitur fuerit solutus, non diripientur eius vasa. Cui quæstioni in hunc modum respondet. Immò verò id potius est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant ad Ecclesiam illo tempore defuturos. Sed profectò tam fortes erunt, & parentes pro baptizandis paruulis suis, & ij qui tunc primitus credituri sunt, vt illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, quibus antea nunquam, vel artibus insidiantem, vel vrgentem viribus, & vigilanter intelligant, & toleranter ferant, ac sic illi etiam non ligato eripiantur. 12

† Domini autem verba ex Matthæo ita explicat, priùs seruatum esse nunc ordinem, vt fortis alligaretur, & vasa eius diriperentur, & longè, latéque multiplicaretur Ecclesia: sed posteà easdem ex ipsa rerum Diuinitus prædictarum, & impletarum robustissima fide eripi non posse vasa poterit auferre. 13

Vers. 4. *Et vidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est illis.* Locus est obscurissimus, & qui magna ex parte euertere omnia videatur,

quæ

quæ hactenus posita sunt. Quæritur enim vtrùm de iudicio extremo loquatur Apostolus, an de aliquo alio ante illud? Si non loquitur de extremo, quomodo eos commemorat, qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius, nec acceperunt eius characterem, atque eosdem regnasse dicit cum Christo mille annis? Qui sunt hi mille anni à persecutione Antichristi? Si extremum iudicium intelligit, quomodo continuò scriptum est: *Ceteri mortuorum non vixerunt donec consummentur mille anni*: Cum notum sit non solùm martyres, sed vniuersos etiam, qui mortui sunt, viuos sistendos esse ad Christi tribunal?

14 † Hunc nodum ita soluit Augustinus libr. 20. de Ciuitate, capite
9: *Non hoc putandum est de vltimo iudicio dici, sed sedes præpositorum, & ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id quod dictum est: Quæ ligaueritis in terra, ligata erunt & in cœlo, & quæ solueritis in terra, soluta erunt & in cœlo.* Matt. 18
Vnde Apostolus: *Quid enim mihi est,* (inquit) *de iis qui foris sunt iudicare? Nonne de iis, qui intus sunt, vos iudicatis?* Et inferius capitis: 1. Cor. 5.
Interea dum mille annis ligatus est diabolus, sancti regnant cum Christo etiam ipsis mille annis, eisdem sine dubio & eodem modo intelligendis, id est, isto iam tempore prioris eius aduentus, &c. Itaque regnum Sanctorum intelligit hoc loco nõ in cœlo, sed in terra, idq; ex eo probat, quod in Euangelio Ecclesiam dici regnum Dei, & regnum cœlorum quibusdam locis, quos adducit, conuinci videtur. Hoc autem regnum
15 quale sit, docet. † *Regnant enim cum illo qui faciunt, quod Apostolus ait: Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, vbi Christus est in dextera Dei sedens: quæ sursum sunt quærite, non quæ super terram.* Coloss. 3.
De qualibus item dicit, quod eorum conuersatio sit in cœlis. Postremo regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno eius, vt sint etiam ipsi regnum eius, &c. Philip. 3.
Deinde cetera explanans dicit his mille annis animas martyrum corporibus nondum sibi redditis regnare cum Christo, quoniam & ipsæ pars sunt Ecclesiæ, quæ etiam nunc regnum Christi est. *Sed ideo (inquit) tantummodo martyrum animas commemorauit, quia ipsi præcipue regnant mortui, qui vsque ad mortem pro veritate certarunt. Sed à parte totum, etiam ceteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum*
16 *Christi, &c.* † At cùm ad verba illa omnium difficillima venit: *Et qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius,* in tantas vir doctissimus, & ingeniosissimus angustias incidit, vt hos similiter dixerit esse viuos, & mortuos: bestiam esse populum infidelium contrarium populo fideli, imaginem eius simulationem intelligi, quæ in his est, qui velut fidem profitentur, & infideliter viuunt, ab illis bestiam non adorari, qui nolunt subiici infidelitati, eos non accipere characterem bestiæ, qui non accipiunt notam criminis, aut in fronte, propter professionem, aut in manibus, propter operationes. Augustini verba transtulit in suum commentarium Primasius nihil addens, nihil explicans. Atque eum Beda imi-

tatus est, & Rupertus similiter exposuit. Horum sententiam in multis, hisque praecipuis sectatus est Ausbertus, & cum Ansberto Haymo, in quibusdam nonnihil discrepant, sed ita tamen vt eorum dictis nihilo magis quaestio soluatur, aut locus obscurissimus exponatur, quàm dictis Augustini.

† Antequam huius loci explanationem aggrediamur, non est silentio praetereundum eum lapidem offensionis fuisse grauissimis, & antiquissimis doctoribus. Etenim Papias Hierapolitanus Episcopus Ioannis Apostoli auditor ex hoc loco dixit sanctos post resurrectionem mille annis cum Christo regnaturos esse in terra in omni bonorũ affluentia, vt referunt Eusebius lib. 3. Eccl hist. c. vlt. Nicephorus hist. eiusdem c. 20. & Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriũ, in vita Papiç. Addit Eusebius: *Multis tamen post se Ecclesiasticis viris erroris huius praebuit causam, auctoritatem dogmati tantum ex vetustate tribuens, non etiam ex ratione dictorum, sicut Irenaeo, & si quis alius eum in hac parte visus est sequi.* Hieronymus etiam in Catalogo cum de Papia dixisset, haec infert: *Quod & multi nostrorum, & praecipuè Tertulliani liber, qui inscribitur De spe fidelium, & Lactantij Institutionum volumen septimum pollicetur, & Victorini Pictabionensis Episcopi crebrae expositiones, & nuper Seuerus noster in Dialogo, cui Gallo nomen imposuit. Et, vt Graecos nominem, & primum, extremùmque coniungam, Irenaeus, & Apollinaris, & caetera.* 17

Chiliastae, siue Millenarij.

† Idem posteà defendit Nepos Episcopus Aegyptius, cõtra quem copiosè scripsit Dionysius Alexandrinus in libris de Repromissionibus futuris, vt refert Eusebius lib. 7. Hist. Eccl. cap. 22. Sed de hoc loquens carnales eum delitias in hoc regno Christi posuisse tradit: *Hic* (inquit) *Iudaico intellectu de futuris repromissionibus sentiebat easque corporaliter exhibendas docebat, & mille annis in delitijs corporalibus in hac terra Sanctos regnaturos esse cum Christo: huiúsque sui dogmatis probamenta sumptis ex Reuelatione Ioannis testimonijs conabatur asserere. De quibus etiam libellos edidit interpretationes huiusmodi continentes &c.* [Irenęus quidem in quinque capitibus additis libro 5. id est, cap. 32. & quatuor sequentibus acerrimè tuetur hanc sententiam multis testimonijs prophetarum.] In libris autem Tertulliani vix quidquam huiusmodi apertum inuenimus. Eiusdem verò liber De spe fidelium, quem citat Hieronymus, periit iniuria tẽporis. At extremo ferè libro 3. aduersus Marcionem, sententiam suam exponit. *Nam & confitemur, (inquit) in terra nobis regnum repromissum, sed ante coelum, sed alio statu, vtpotè post resurrectionem in mille annos in ciuitate Diuini operis Ierusalem coelo delatam &c.* † Et paulò post: *Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis, & refouendis omnium bonorum vtique spiritualium copia, in copia, in compensationem eorum, quae in seculo, vel despeximus, vel amisimus, à Deo prospectam. Siquidem & iustum, & Deo dignũ, illic quoque exultare famulos eius, vbi sint & afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni coelestis. Post cuius mille annos, intra quam aetatẽ concluditur sanctorum resurrectio pro me-* 18

ritis

ritis maturiùs, vel tardiùs resurgentium, tunc & mundi destructione, & iu-
dicij conflagratione commissa, demutati in atomo in angelicam substantiam,
scilicet per illud incorruptelæ superindumentum, transferemur in cœleste reg-
num, &c. Et eodem loco Tertullianus libri sui meminit, De spe fide-
lium, vbi de his egit latiùs. In Victorini Commentariis in Apocaly-
psin, qui vni extant, nihil nũc inuenimus, immo eorum extrema ver-
ba reiiciunt omnino, ac damnant hoc affirmantes, & cum Cerintho
hæretico sentire testãtur. Iustinus quidem martyr apertè hoc ipsum
docet in Dialogo cum Tryphone paulò post medium, atque ad id
testimonio vtitur Isaiæ cap. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram*
nouam, &c. omnia de hoc regno interpretans vsque ad finem capi-
tis. Deinde etiam ait: *Apud nos etiam vir quidam Iohannes nomine, Chri-*
sti Apostolorum vnus, mille annos commoraturos Ierosolymis eos, qui Christo
crediderint, reuelatione, quæ ei facta est, spiritu prophetico prædixit: Deinde ge-
neralem, & vt paucis absoluam, æternam omnium resurrectionem futuram, ac
iudicium, &c. Sed Lactantius relictus est, qui quicquid de toto hoc ca.
Apocalypsis veteres sensissent, nobis luculenter exponeret. Is lib. 7.
Diuinarum institutionum, cap. 23. resurrectionem bonorum futu-
ram esse dicit, quam illi primam resurrectionem appellabant, memi-
nit enim hic Iohannes primæ, & secundæ resurrectionis. Atque hoc
cap. 25. completis sex annorum millibus ab orbe condito futurum
affirmat, post ducentos videlicet annos à tempore, quo hæc ipse
20 scribebat. † Sed cap. 24. prolixiùs singula persequitur, quorum hæc
est summa. Veniet tunc filius Dei, vt viuos, ac mortuos iudicet. Iusti,
qui mortui sunt, resuscitabuntur, vt præsint viuentibus velut iudices.
Qui autem viui inuenientur, non morientur, sed cum vtrisque Chri-
stus regnabit in terra mille annis. Viuentes infinitam multitudinem
per eosdem mille annos generabunt, & erit soboles eorum sancta,
& Deo cara. Gentes non extinguentur omnino, sed relinquentur
in victoriam Dei, vt triumphentur à iustis, ac subiugentur perpetuæ
seruituti. Princeps dæmonum catenis vincietur per eosdem mille
annos, ne quod malum aduersus populum Dei moliatur. Peracto
iudicio ciuitas sancta constituetur in medio terræ, in qua ipse con-
ditor Deus cum iustis dominantibus commoretur. Toto hoc tem-
pore erit summa terræ fecunditas, & pax maxima, atque tranquilli-
tas. Reges gentium venient à finibus terræ cum donis, ac muneri-
21 bus, vt adorent regem magnum Christum. † Deinde cap. 26. hæc
subiicit, *Cum iam hi anni regni huius cœperint terminari, hoc est septem millia*
ab exordio mundi, soluetur denuo princeps dæmonum, atque omnes gentes, quæ
tunc erunt, sub ditione iustorum, concitabit, vt inferant bellum sanctæ ciuitati,
& à Deo debellabuntur. Cum completi fuerint mille anni, renouabitur mun-
dus à Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & trãsformabit Deus
homines in similitudinem angelorum. Tunc fiet secunda resurrectio, in qua ex-
citabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. Comprehendetur Diabolus cum
ministris suis, & in ignem æternum simul cum omnibus impiis conicietur.

Summa eorum, quæ veteres senserunt de regno mille annorum.

Hæc ex Lactantio, quæ omnia ex verbis huius capitis deprompta videntur, si crasso sensu, & vt sonāt, intelligantur. Ac ne vetustiores miremur, Augustinus, 20. de Ciui. cap. 7. hæc scripsit. *Quæ opinio esset vtcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spirituales in illo Sabbato (id est, in illo septimo milliario annorum) affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur.*
† *Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando. Sed cum eos, qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus, ac potus, vt non solùm nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius credulitatis excedant, nullo modo ista possunt, nisi à carnalibus, credi. Hi autem qui spirituales sunt, istos ista credentes* χιλιαστὰς *appellant Græco vocabulo, quos verbum è verbo exprimentes nos possumus Miliarios nuncupare*, &c. Milienarij etiam hi ab autoribus dicuntur. Qui hac quoque ratione permoti sunt, vt in eodem cap. autor est Augustinus: mundum sex diebus factum esse, septimo Dominum ab omni opere suo requieuisse, quod Sabbatū fuit. Et quia sicut est apud Petru posterioris epist. cap. vlt. *vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus*: censuerunt mundum sex mille annis duraturum, septimo autem milliario annorum sanctos cum Domino fore regnaturos. † Atque hic error non ex Apocalypsis solùm verbis malè intellectis, sed etiam ex Iudæorum traditione collectus est, vt docuit Eusebius lib. 7. Historiæ, cap. 22. & Hieronymus in Vita Papiæ, & in multis locis Commentariorum in prophetas, quorum quosdam indicabimus, qui quidquid de Ecclesiæ felicitate tempore legis Euangelicæ prædictum est sub typo Ierusalem, ad regnum terrenum, & ad diuitias, atque ad corporis voluptates transtulerunt. Cuius rei causa solet sæpe Hieronymus dicere, cum huius rei mentio incidit, Iudæi, & nostri Iudaizantes. De his Hieronymus in fine ferè libri quinti Commentar. in Isaiam, & initio decimiquinti, & in illud cap. 54. *Paupercula tempestate conuulsa*, & in Prœmio lib. 18. & in expositione duorum capitum extremorum eiusdem, & in cap. 36. Ezech. & aliis multis locis, ex quibus perspicuum fit quod retulimus ex Augustino, omnes carnis delicias in regnum hoc mille annorum eos contulisse, tametsi Tertullianus lib. tertio, contra Marcionem, spiritualium tantùm meminit. Et in Prœmio libri 18. in Isai. ait idem Hieronymus.

† *Et qua ratione intelligenda sit Apocalypsis Iohannis*, (loquitur autem de hoc capitulo) *quam si iuxta literam accipimus, Iudaizandum est; si spiritualiter, vt scripta est, disserimus, multorum videbimur opinionibus contraire, Latinorum, Tertulliani, Victorini, Lactantij, Græcorum, vt ceteros prætermittam, Irenæi tantùm Lugdunensis episcopi faciam mentionem: aduersus quem vir eloquentissimus Dionysius Alexandrinæ Ecclesiæ pontifex elegantem scripsit librum, irridens mille annorum fabulam, & auream, atque gemmatam in terris Ierusalem, instaurationem templi, hostiarum sanguinem, otium Sabbati, circumcisionis iniuriam, nuptias, partus, liberorum educationem, epularum delicias, & cunctarum gentium seruitutem*, &c. Quæ ideo retuli, vt sciamus

mus quid de hoc regno sanctus martyr Irenæus senserit. Alter er-
ror, immo & manifesta iam hæresis, occasione horum verborum,
quæ nunc interpretari tentamus, extitit, Apocalypsin nequaquam Io-
hannis Apostoli esse, sed Cerinthi hæretici, qui ætate eiusdem Apo-
stoli vixit. Eorum sensum refert Eusebius lib. 7. Histori. Eccle. cap.
25 23. ex Dionysio Alexandrino, in libro secundo de Repromissioni-
bus. † *Nonnulli ex præcessoribus nostris* (inquit Dionysius) *penitus li-*
brum hunc reiecerunt, & a canone Scripturarum abiiciendum putarunt,
singula quæque capita refellentes, & dixerunt prætitulationem libri non
esse veram. Siquidem Scripturæ Iohannis nomen impositum: vnde ne-
que Iohannis hunc esse librum, nec reuelationem videri posse, quæ crasso quodam
velamine ignorantiæ contegatur. Adduxerunt etiam hoc, quod nihil dignum in
ea grauitate Apostolica censeatur. Sed nec alicuius quidem Ecclesiasticorum
sanctorum virorum scripturam esse dixerunt, sed Cerinthum quemdam auctorem
Cerinthianæ hæreseos volentem dogmatis sui eidem Apostolici nominis opinio-
ne firmare, libello a se conscripto Iohannis titulum prætulisse. Denique (inquit)
Cerinthi dogma hoc continet, in terris futurum esse regnum Christi. Et quoniam
ipse carnis, & libidinis amantissimus dicebatur, ea in repromissionibus futuri
regni sanctis præbenda confingebat, quæ sui animi libido dictabat, ventris, &
voluptatis opera mansura, ciborum satietatem, & abundantiam poculorum, nu-
26 *ptias, & cetera quæ horum consequentiam seruant. Et reparari rursum sperat*
festiuitates, & sacrificia Iudaica, victimásque legales, &c. † Ex his quæ
Dionysius tribuit Cerintho, & quæ Irenæo tribuit idem Dionysius,
vt modò retulimus ex Hieronymo in Prooemio lib. 18. in Isaiam, &
quæ nos retulimus ex Lactantio lib. 7. cap. 24. & quæ sunt apud Epi-
phanium libro tertio, Hæres. 77. prope finem, colligi videtur ni-
hil, hoc quidem in regno mille annorum, interesse inter Ce-
rinthi, & veterum doctorum de hac re sententiam, contra quam
quidam ex recentioribus opinati sunt. Confirmat hoc Caius scri-
ptor Ecclesiasticus, cuius verba ex Dialogo disputationum refert
idem Eusebius libro tertio, Hist. Eccle. cap. 28. qui etiam Apoca-
lypsin Cerinthi esse existimabant. *Sed & Cerinthus* (inquit) *per re-*
uelationes quasdam, quasi velut a magno Apostolo conscriptas, & per an-
gelos ei reuelatas putaret, falsa quædam nobis portenta inducit. Post
resurrectionem terrenum dicit futurum esse regnum Christi in Ierusalem,
& homines in carne iterum concupiscentiis, & vitiis subiectam conuer-
sationem habituros. Contra eam quoque Scripturarum quosdam mille an-
nos designat, in quibus multas quidem & alia corruptionis opera, & nup-
27 *tiarum festiuitates dicit futuras, ad eos, qui libidini deditos sunt, decipiendos,*
&c. † Eadem sunt apud Nicephorum li. 3. Hist. Ecc. ca. 14. Hierony-
mus quoque in illud Iere. 23: *Et conteres laguunculam,* &c. ita ait: *Quan-*
quam sibi Iudæi auream, atque gemmatam Ierusalem restituendam putent,
rursúsque victimas & sacrificia, & coniugia sanctorum, & regnum in terris
Domini Saluatoris. Quæ, licet non sequamur, tamen damnare non possumus,
quia multi Ecclesiasticorum virorum, & martyres ista dixerunt, &c.

Verùm quod Iudæi dicunt, ad explanationem spectat prophetarum,
& huius loci non est. Duorum autem errorum circa Apocalypsin,
alterum, qui est de autore, & autoritate libri, iam satis suprà refuta-
uimus in Disputatione, quæ est ante Commentarios: alterum de reg-
gno mille annorum ipsa vera loci, quo ille nititur, expositio refuta-
bit: ortus siquidem est in nostris ex deprauata verborũ Apostolico-
rum intelligentia. Nam hi Papiam secuti sunt, autoritatem dogmati
eius propter autoris antiquitatem tribuentes, vt dixit Eusebius lib.
3. Hist. Eccl. cap. vltimo. Papias verò nimirùm crassè verba Apostoli
accipiens deceptus est. † Vnde Eusebius eodem loco scripsit: *Sed ego* 28
puto eum spirituales, & mysticas Apostolorum traditiones corporaliter, &
secundum literam suscepisse, nec potuisse discernere ea, quæ illi in figuris, ve-
luti lactentibus, & paruulis loquebantur: qui & reuera etiam ex ipsis, quæ con-
scripsit, opusculis, exigui sensus vir, & minus capacis ostenditur. Idem ait Ni-
cephorus lib. 3. Hist. Eccles. cap. 20.

Vera intelligentia mille annorum.

Ergo, vt iam sensum Apostoli aperiamus, nequaquam de Ecclesia
in hoc sæculo regnante hæc intelligemus cum Augustino, sed de iis,
qui cum Christo regnant in cœlo vt Ambrosius, & alij nonnulli cen-
suerunt. Primùm, quia verba ipsa indicant hunc sensum esse germa-
niorem, quãdo sine dubio multò magis propriè regnare dicũtur cum
Christo, qui in cœlo sunt, & Dei, Christique conspectu fruuntur,
quàm qui sunt in terra, nec vident facie ad faciem, sed per speculum
in ænigmate. Deinde, quia nec proprium, nec vsitatum videtur, vt
eos regnare cum Christo dicamus, qui persecutionibus iactantur, &
doloribus anguntur, & in hac miserrima lacrymarum valle commo-
rantur. † Nec verò aut illam Augustini interpretationem admodum 29
iuuant, aut hanc quam nunc statuimus, lædunt ea, quæ ille protulit
ex Euangeliis: Siquidem Ecclesia si regnum cœlorum, aut regnum
Dei dicitur, non ideo dicitur, quòd ipsa regnet, sed quòd Deus reg-
net in ea. Sedes igitur, quas vidit Iohannes, in cœlo positas vidit.
Qui sedent super eas sancti sunt, qui ex huius sæculi certamine vi-
ctores in cœlum euolarunt, & regnant cum Christo. Iudicium illis
datum est, quia electi, & designati sunt vt in die iudicij cum Christo
iudicent, iuxta illud Sapientiæ. 3: *Iudicabunt nationes, & dominabuntur*
populis. Ita enim Christus illis pollicitus est Apoc. 2: *Et qui vicerit,*
& custodierit vsque in finem opera mea, dabo illi potestatem super gentes, &
reget eas in virga ferrea, & tamquam vas figuli confringentur, sicut & ego ac-
cepi à patre meo. Itaque cum sedes beatas accipiunt, quasi iudices gen-
tium designantur.

Ver. 4.

Et animas decollatorum. Omnes sanctos vidit, sed eos peculariter 30
commemorat, qui pro Christo interfecti sunt, vt futuris Christia-
nis, atque iis maximè, qui extremo tempore victuri sunt, animos ad-
dat ad certandum pro gloria Christi. Itaque *Et animas decollatorum*, ita
nunc dictum est, ac si diceret: Et peculiariter animas decollatorum,
vt Mar. vltimo. Dicite discipulis eius & Petro.

Et pro præsertim.

Propter testimonium Iesu. Quia palàm Iesum confitebantur. Vers. 4.
Et propter verbum Dei. Quia eum verum Dei filium, ac æqualem Vers. 4.
patri esse clamabant, est enim in Græco λόγος cum articulo, *καὶ διὰ*
τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Vel certè quia verbum Dei prædicabant, id est,
Euangelium & pro lege habebant. Ita initio ca.1. exposuimus illud:
Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimonium Iesu Christi, quæcun-
que vidit.

Et qui non adorauerunt bestiam. Ex his, quæ Apostolus dixit cap.13. Vers. 4.
& 14. & 16. de bestia, & eius imagine, & charactere, & ex his, quæ in
horum locorum explanatione tradidimus, adeò manifestum est, quę
nunc dicuntur, de iis, dici, qui Antichristo repugnabunt, & viriliter
pro Christo certabunt, vt in alium sensum detorqueri nequeant, nisi
31 quàm violentissimè. † Hoc igitur, quia verum est, & luce ipsa meri-
diana manifestiùs accipiamus: deinde reliqua, si qua videbūtur cum
hac intelligentia conuenire non posse, Deo duce, ac magistro, expli-
cabimus. Eadem causa nunc Ioanni fuit, vt mentionem de sanctis
extremi temporis faceret, qua & animas decollatorum propter te-
stimonium Iesu se vidisse scripsit, nempè, vt qui grauissimè vexandi
sunt ab Antichristo, his verbis ad amplissimas spes excitentur, & ni-
hil timeant. De imagine, & charactere bestiæ in fronte, siue in manu
dextera imprimendo diximus abundè ferè in fine cap.13.

Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis. Hoc est, quod Vers. 4.
Augustinum, & multos ab eo sensu, quem modò explicauimus, val-
dè deterruit, quod mille anni intelliguntur vsque ad consummatio-
nem sęculi, nec potest vllo modo dici sanctos illius extremi tempo-
32 ris mille annos esse regnaturos vsq; ad finem eiusdem sæculi. † Qui-
dam hanc expositionem commenti sunt, vt mille anni, quibus sancti
cum Christo regnabunt, illi sint, qui diem iudicij consequentur, id
est, æternitas, ac si diceret: Semper regnauerunt, aut semper regna-
bunt. Sed prohibet Apostolus mille annos intelligere, nisi tempus
quod erit vsque ad consummationem sæculi, quoniam paulò post
ait: *Et cùm consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas.* Ambrosius
hac quæstione proposita, qua ipse etiam mouebatur, respódet: Tem-
pus ab ascensione Christi vsque ad finem mundi, quod per mille an-
nos designatur, omnibus electis deputatum est, vt cum eo sine cor-
poribus gloria cœlesti cum Domino perfruantur. Et scimus, quia
omnes electi membra Christi sunt, & ex multis membris, vnū cor-
pus efficitur: & si gloriatur vnum membrum, congaudent omnia
membra. Gaudium igitur pręcedentium sanctorum illorum nihilo-
minus erit, qui in fine mundi nascituri sunt, quia vnum corpus effi-
33 cientur cum eis, & in aliis possidebunt, quod ipsis deerit. † Hæc Am-
brosij responsio, etsi non est prorsus improbabilis, tamen præter ar-
gumentum, quo à nobis paulò post impugnabitur, hoc etiam nomi-
ne videtur posse reprehendi, quòd eadem ratione nos etiam, qui in
terris sumus, possemus dici regnare in cœlis cum Christo, quando-

Vt Alfonsus Castrus libr.3. contra Hæreses V. Beatitudo, Hęresi 2.

quidem vnum corpus sumus cum iis, qui nunc cum eo regnãt. Quare ita potiùs respondendum videtur, cúm ait: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis*: minimè id referendum est ad eos, qui non adorauerunt bestiam, nec imaginem eius, (neque enim illos mortuos esse dixit,) sed ad animas decollatorum propter testimonium Iesu, id est, ad eos, qui cum hæc scribebantur, mortem pro Christo oppetierant. Hos enim, quia mortuos appellauerat, cum decollatos fuisse dixit propter testimonium Iesu, meritò vixisse dicit, ne mortui, & inhonorati putarentur. Nam infideles homines, cum in mortem properare videbant sanctos, stultos eos putabant, & cum corpore extingui, tam ipsos, quàm omnia ipsorum bona iudicabant. † Propterea ait: *Et vixerunt*. Hoc est: Non perierunt, sed vitam multo præstantiorem assecuti sunt: nec finita sunt eorum bona, sed ex eo tempore multò, quàm anteá fœliciores regnãt cum Christo. Hoc ipsum est, quod Sap. 3. docemur: *Iustorum autem animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis. Visi sunt oculis insipientium mori, & æstimata est afflictio exitus eorum, & ab iinere iusto abierunt in exterminium, & quod à nobis est iter exterminij: illi autem sunt in pace, &c.* Vidit igitur Ioannes inter animas Sanctorum sedentes animas decollatorum propter testimonium Iesu, viuentes, & regnantes cum Christo, eósque tantùm viuere dicit, quos mortuos esse dixerat. Atque ita omnia sunt aperta. Verùm autem esse hoc, nec de iis, qui erunt regnante Antichristo scriptum esse: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis.* Ex hoc pleniùs intelligitur, quòd mille anni non numerantur vsque ad ipsum diem iudicij, sed vsque ad initium regni Antichristi, quo tempore nihil ipsi passi sunt. † Quod in verbis Apostoli manifestè est, ait enim: *Et ligauit eum per annos mille, & misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt nõ seducat ampliùs gentes, donec consummentur mille anni.* Id est: Donec veniat Antichristus. Iam ergò tunc erunt cõsummati. Et posteà: *Et cum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas.* Nullo igitur modo ad hos pertinet regnũ mille annorum, nec potest dici, quod quidam aiunt, in iis, qui erunt tempore Antichristi, partem poni pro toto, quod & Ambrosius ex parte sensit, quoniam ne per partem quidem illorum mille annorum regnabunt. 34 35

Sed cur, inquis, de sanctis scriptum est: *Et regnauerunt cum Christo mille annis.* Id est, vsque ad aduentum Antichristi? Cur non etiam vsque ad diem iudicij? Respondeo non excludi his verbis tẽpus, quod superest vsque ad diem iudicij: nam tunc similiter regnabunt: sicut neque æternitas excluditur, quæ terminato omni tempore post iudicium manebit. † Sed cùm de mille annis loqui cœpisset, quibus diabolus in abysso tenebitur, & post quos soluetur, eodem numero declarare voluit vitam gloriosam sanctarum animarum. Vidit enim quod ab aduentu Antichristi superest vsque ad diem iudicij, parum esse, & in tanto numero annorum pro nihilo haberi, minorémque 36

summam

summam solere in maiori intelligi : hoc autem fuisse docendum,
sanctos, qui mortui iudicabantur, semper in cœlis vixisse cum
Christo : nam in die iudicij iam ipsi viui, & integri manifesta
in luce videbuntur, nec vlla esse poterit post id de eorum vita du-
bitatio. Deinde si vixerunt, & regnauerunt mille annis, quid du-
bij esse poterat cum etiam vsque ad diem iudicij viuerent, atque re-
gnarent.

Cur tépus à Christo vsq; ad Antichristũ significetur mille annis.

Superest nunc vt dicamus, cur mille annis significetur vniuersum
tempus à Christi resurrectione vsque ad regnum Antichristi. Au-
gustinus. 20. de Ciui. cap. 7. duas causas affert. Altera est, quòd in vl-
timis annis mille res hæc agetur, id est, in sexto annorum milliario,
quo mundus erat terminandus, quasi sex diebus, vt postea sequatur
sabbatum, quod non habet vesperam, id est, requies sanctorum.
† Verùm, hoc ratio nullius momenti est, quoniam iuxta numerum
37 annorum, quem sequebantur Augustinus, & Lactantius, & veteres,
sumptum videlicet ex translatione LXX. interpretum, Dominus na-
tus est post quinque mille annos ab orbe condito, ita vt Lactantius,
qui antiquior Augustino fuit, & tempore Constãtini Magni floruit,
ducentos annos sua ætate restare scribat vsque ad finem sexti millia-
rij annorum, vt supra retulimus ; & Augustinus loco citato ait sexti
milliarij spatia iam posteriora volui. At Constantinus imperium ce-
pit Anno Domini trecentesimo duodecimo, vt auctor est Eusebius
in Chronicis, & triginta annis tenuit. Quare si benè subducta ra-
tio est à Lactantio, non solùm sextum milliarium iam expletum
est, sed etiam septimum. Eusebius in eisdem Chronicis natalem
Domini Seruatoris diem collocat in anno ab exordio mundi cen-
tesimo nonagesimo nono supra quinquies millesimum. Itaque iam
saltem hoc anno, qui est ab illo natalis Dominici millesimus quin-
gentesimus nonagesimus primus, ita sextum milliarium termina-
tum est, vt etiam septimi termino non desint, nisi ducenti ac de-
38 cem. † Melius tueri se possent, si confugerent ad veram ratio-
nem temporum, quæ est in Hebræis codicibus, & in nostra
Translatione, secundùm quam ter mille nongenti triginta sep-
tem anni expleti erant, cum natus est Dominus : hoc autem anno
quinquies mille quingenti viginti octo sunt, desuntque sex mil-
le annis quadringenti septuaginta duo. At si hoc dicerent, non
possent dicere, cur mille anni positi essent, quando iam plus
mille quingentis ab ascensione Domini lapsi sunt. Altera causa
est, quam eodem capite his verbis explicat Augustinus : *Aut cer-
tè mille annos pro annis omnibus huius sæculi posuit, vt perfecto numero no-
taretur ipsa temporis plenitudo, Millenarius enim numerus Denarij nume-
ri quadratum solidum reddit. Decem quippè decies ducta fiunt centum : quæ
iam figura quadrata, sed plana est. Vt autem in altitudinem surgat, & solida
39 fiat, rursum centum decies multiplicatur, & mille fiunt.* † *Porrò si cen-
tum ipsa aliquo modo pro vniuersitate aliquando ponuntur, quale illud*

Millenarius numerus pro vniuersitate.

 est, quod

est, quod Dominus omnia sua dimittenti, & eum sequenti promisit, dicens:
Matt.19 *Accipiet in hoc sæculo centuplum:* quanto magis *Mille* pro vniuersitate po-
Psal.104 nuntur, vbi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Vnde & illud meliùs
intelligitur, quod in Psalmo legitur: *Memor fuit in sæculum testamenti*
sui, verbi, quod mandauit, in mille generationes, &c. Eodem modo expli-
cant Primasius, Beda, & reliqui ferè, quos Augustinum sequi dixi-
mus. Idem tradit Gregorius nono Mor. capite primo, & libro 35.
cap. 20. Et eodem loco Psalmi confirmat. Rectè etiam, & expeditius
dicere possumus, Scripuram vti communi locutione, qua sicut cen-
tum multa dicere solemus, ita cum mille dicimus, intelligimus mul-
Mille pro indefinita, magnáque multitudine. tò plura, siue maximam quandam, & indefinitam multitudinem.
Quod multis ex locis intelligi potest. Iob. 9: *Si voluerit contendere*
cum eo, non poterit ei respondere vnum pro mille. Deut. 7: *Custodiens pa-*
ctum, & misericordiam diligentibus se, & ijs, qui custodiunt præcepta eius in
mille generationes. † Et cap. 32: *Quomodo persequebatur vnus mille, & duo* 40
fugarent decem millia? Psal. 90: *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à*
dextris tuis. Quibus locis Mille non vniuersi intelliguntur, cùm ad-
datur statim, *Decem millia*, sed plurimi, in decem millibus autem
etiam plures. Simile est illud 1. Reg. 18: *Percussit Saul mille, & Dauid*
decem millia. Psal. 89: *Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna,*
quæ præterijt. Eodē modo, & sęculares auctores loquũtur, vt Virgilius:

1. Æneid.

---- Quam mille secutæ
Hinc, atque hinc glomerantur Oreades.

Et alio in loco.

11. Æne.

Et quos mille die victor sub Tartara misi.

In vtrumque locum Seruius adnotauit, in **Mille numerum finitum**
positum esse pro infinito. **Persius:**

Satyra 5

Mille hominum species, & rerum discolor vsus:
Velle suum cuique est, ----

Ex his profectò haud absurdè colligi videtur multos annos restare
vsque ad diem iudicij, quandoquidem cùm Mille propriè non ca-
piatur, plures enim mille iam ad hunc vsque diem interfluxerunt,
necessariò consequitur vt iuxta Scripturæ consuetudinem accipia-
tur pro plurimis. Semper autem intelligi maiorem multitudinem,
quàm numero illo propriè significetur, ostendit illud Psal. 67: *Cur-*
rus Dei Decem millibus multiplex: nam Dan. 7. legimus: *Millia millium*
ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei. Tum etiam
locus ille Persij:

----Mille hominum species.

& alia, quæ dicta sunt.

Cur mille anni positi sint. † At restat adhuc scrupulus, qui negotium facessere non desinit, 41
cur hoc loquendi genere Spiritus sanctus sit vsus, quod prophetiam
obscuraret, cùm mille annos diceret? Præterea, non semel dixit, aut
iterum, sed quinquies, quod superiorem illam interpretationem
tollere annorum suspectam reddere videtur. Ita enim nos solemus

aduersus

aduersus alios argumentari, posse aliquem numerum finitum pro indefinito accipi cum semel ponitur, at cum sæpe repetitur, non pro indefinito, sed propriè accipi. Respondeo consultissimè Iohannem posuisse mille annos. Si enim annos numerasset vsque ad regnum Antichristi, manifestè ferè explicabat annos, qui supererant vsque ad finem mundi, & vsque ad diem iudicij, quod adeò non oportebat Ecclesiæ reuelari, vt neque ipsis Apostolis notum esse voluerit Dominus Iesus, sed eos ita repulerit: *Non est vestrum nosse tempora, vel momenta, quæ pater posuit in sua potestate.* Quare neque Iohannem ipsum, neque angelum, qui hæc illi reuelabat, hoc cognouisse crediderim, quia Dominus dixit: *De die autem illo, vel hora, nemo scit: neque angeli in* Act. 1.
42 *cœlo.* Mar. 13. † Cum igitur annorum numerus non esset indicandus, & docendum esset plurimos fore, non potuit commodiùs, aut breuiùs dici quàm dictum est. Nam in Mille plurimos intelligimus, sed ne plures etiam quàm par erat intelligerentur, non dixit Decem mille, quo numero multò etiam plures ex eiusdem Scripturæ consuetudine intelligeremus, vt constat ex locis indicatis: *Percussit Saul mille, & Dauid decem millia, cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis,* &c. Quomodo etiam dictum est Psal. 67: *Currus Dei decem millibus multiplex.* Prætereà & si obscurè ita dictum est, quod proprium est prophetiæ, non tamen valde obscurè quandoquidem, & profani scriptores, & reliqui homines sæpe ita loquuntur, vt Mille dicant pro valdè multis. Et quoniam semel ita dictum fuerat, idque satis conuenienter: in eodem sermone, & de re eadem, non fuit mutanda locutio, id enim fortasse maiorem pareret ambiguitatem. Itaque licet quinquies ponatur, quia in eadem visione, & intra paucos versus, & in re eadem ponitur hic numerus, quasi semel positus existimari debet. Si autem pluribus in locis semper ita Scriptura loqueretur, vrgeret profectò argumentum, vt numerum illum certum, & definitum putaremus, nisi aliunde veritas perspiceretur.

43 † Postremò tota re iam explicata quæritur quodnam iudicium esse debeat de interpretatione Millenariorum? Et quidem, quamuis Hieronymus in Ieremiæ cap. 19. dicat se non audere hanc damnare, quod eam secuti essent duo martyres Christi Irenæus, & Victorinus, initio tamẽ c. 60. Isaiæ ait: *Quorũ qui sequitur errorem, sub nomine Christiano Iudæorum se similem confitetur. Nec dubito quin, si res ad Ecclesiæ iudicium deferretur, hæresis esset damnanda, tametsi autores eius, Tertulliano excepto, hæretici non fuerint.* Idem iudicarunt, qui de hæresibus scripserunt. Omnes enim eam inter hæreses numerant. Verùm hoc non est facile conuincere, nam ab Ecclesia non est, quod sciam, in generali Concilio vllo damnata hæc opinatio, & Scripturæ testimoniis non tam facilè redarguitur, quàm quidam putant. Solent hæc proferri: *Non est enim regnum Dei esca, & potus* Ro. 14. Et illud Matth. 22: *Erratis nescientes Scripturas, neque virtutem Dei: In resurrectione enim nec nubent, nec nubentur, sed sunt sicut angeli Dei in cœlo.*
44 † His pugnat Hieronymus

An hæretica sit opinio Millenariorum.

Vnde conuincatur esse hæretica.

nymus in Prooemio lib. 18. in Isaiam, posteriori etiam Epiphanius Hæresi. 77. & alij. Colligunt etiam nullum in resurrectione futurum vsum cibi, & potus, quandoquidem futuri sumus sicut angeli, qui sine cibo corporeo viuunt, sicut Raphael ait apud Tobiam. cap. 12: *Videbar quidem vobiscum manducare, & bibere, sed ego cibo inuisibili, & potu, qui ab hominibus videri non potest, vtor.* Epiphanius loco indicato disputat contra eos demonstrans circumcisionem, & reliquas legis ceremonias, post Euangelium nullo modo seruari posse. Et in eodem Prooemio argumentatur Hieronymus: *Vbi cibus, sequuntur, & morbi, vbi morbi, adhibendus est Medicus: vbi Medici, frequenter interitus, rursumque resurrectio, & noua ex integro conuersatio,* &c. At Hieronymus, & Epiphanius hoc animaduertere debebant, duas à Millenariis poni resurrectiones, primam sanctorum, de qua dictum volunt à Iohanne, *Hæc est resurrectio prima*: alteram autem generalem omnium expletis mille annis regni terreni: atque in prima ponere eos delicias corporis, & filiorum procreationem, non in secunda, postquam regnabunt in cœlo, de ea enim intelligunt, quod Dominus ait: *In resurrectione enim nec nubent, nec nubentur.*

† Quod manifestè docet Iustinus in Dialogo cum Tryphone his verbis: *Apud nos etiam vir quidam Iohannes nomine, Christi Apostolorum vnus, mille annos commoraturos Hierosolymis eos, qui Christo crediderint, reuelatione, quæ ei facta est, spiritu prophetico prædixit: deinde generalem, & vt paucis absoluam, æternam omnium resurrectionem futuram, ac iudicium. Id quod etiam Dominus noster dixit homines neque vxores ducturos esse, neque eis mulieres nupturas, sed similes futuros angelis, qui sint resurrectionis filij,* &c. Et tueri se possent verbis Euangelicis, cum enim dixisset: *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur,* continuò addit: *Sed sunt sicut angeli Dei in cœlo.* De secunda ergo resurrectione hoc dictum esse affirmabunt, postquam erunt in cœlo, non de prima. Quid: quod liberorum procreationem, non tribuunt iis, qui resurgent, sed iis, qui tunc viui inuenientur, qui non morientur, vt docuit Lactantius lib. 7. cap. 14. Aliis ergo armis oppugnandi sunt, quæ aut primam illam resurrectionem tollant, aut ex ea certè eiiciant cibum, & potum, & officia matrimonij, si quis hæc in resuscitatis etiam inueniri posse diceret. 45

† Prætereà si Millenarij in illo regno mille annorum non carnis delicias ponerent, sed spirituales, (quod se aliquando fuisse opinatum testatur Augustinus. 20. de Ciui. cap. 7.) quomodo eos conuinceremus? Etenim quamuis Augustinus ait: *Quæ opinio esset vtcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spirituales in illo sabbato affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur: nec de hac dubito qui ei in Ecclesia hoc tempore notam hæresis inureret.* Ergo cum ostenderimus iustos non resurrecturos ante finem sæculi, & ante diem nouissimum, quo omnes resurgent, & iudicabuntur, satis primam illam resurrectionem, & regnum mille annorum sustulerimus. In primis Iob vir sanctissimus ait cap. 46

19: *Scio enim quod redemptor meus viuit, & in nouissimo die de terra surre-*
cturus sum. Et rursum circumdabor pelle mea, & in carne mea videbo Deum,
scilicet, ad iudicium omnium venientem. Et Paulus. 1. Thess. 4. aper-
tissimè tradit, cùm Dominus ad iudicium veniet, simul cum sanctis
priorum sæculorum, eos, qui tunc viuent, & simul resurgent, tollen-
47 dos esse in aerem obuiam Christo. † *Hoc enim vobis dicimus in verbo*
Domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus, in aduentu Domini non præ-
ueniemus eos, qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce
archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui, qui in Christo sunt, re-
surgent primi. Deinde nos, qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum
illis in nubibus obuiam Christo in aera, & sic semper cum Domino erimus. Et
1. Cor. 15: *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vi-*
uificabuntur. Vnusquisque autem in suo ordine. Primitiæ Christus, deinde ij, qui
sunt Christi, qui in aduentum eius crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit
regnum Deo, & patri, cum euacuauerit omnem principatum, & potestatem, &
virtutem. Præthereà in hoc ipso capite. 20. Apocalypsis, vbi nemo
negat de vltimo, ac generali iudicio verba fieri, videlicet post con-
summationem illorum mille annorum, de quibus priùs mentionem
fecerat, simul ponitur iustorum, & iniustorum resurrectio, & iudi-
cium: *Et vidi mortuos magnos, & pusillos stantes in conspectu throni, & libri*
aperti sunt,&c. Et dedit mare mortuos, qui in eo erant, & mors, & infernus
dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant, & iudicatum est de singulis secun-
dùm opera ipsorum. Ac ne quis fortasse de malis illic verba fieri perti-
naciùs diceret, addit mox: *Et qui non inuentus est in libro vitæ scrip-*
tus, missus est in stagnum ignis. Alij ergo inuenti sunt in libro, & in
cœlum sublati sunt. Et quæ sequuntur. Sed iam ad Apostoli ver-
ba redeamus.

48 *Ceteri mortuorum non vixerunt donec consumentur mille anni.* † Ceteri Vers. 5.
qui Christo adhærere noluerunt, non vixerunt vsque ad tempus,
quo iam consummati erunt mille anni, id est, vsque ad diem
iudicij: Nec loquitur de eadem vita, de qua locutus est cum
dixit: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis:* sed vitam
accipit in genere, vt singulis iuxta rationem sibi conuenientem
attribuatur in hunc modum. Decollati propter Iesum, qui penitus
extincti putabantur, ad vitam cœlestem, ac beatam perducti sunt,
& cum Christo regnant eorum animæ. *Ceteri*, qui in peccatis
mortui sunt, nullam vitam habuerunt vsque ad diem iudicij, quo re-
surgent, & viui cernentur. Sed dum hic dies venit, non viuunt, quia
summis cruciatibus torquentur, quæ mors potiùs dicenda est. Vi-
tam tamen, quam habere possunt, in die iudicij habebunt resurgen-
tes in suis corporibus. Ita loqui solet Scriptura, & ita omnes lo-
quuntur. Vt. 1. Corin. 15: *Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita &*
49 *in Christo omnes viuificabuntur.* † Et posteà: *Omnes quidem resurge-*
mus, sed non omnes immutabimur. Alia est enim resurrectio iusto-
rum, alia iniustorum, sed resurrectio in genere accipitur, vt dein-

de singulis, prout eis conuenit, attribuatur. Quod apertiùs Dominus apud Iohannem cap. 5. explicauit: *Venit hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem eius: & procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.* Ambrosius: *Ceteri autem, id est, reprobi, non vixerunt, quia post mortem non ad vitam ducuntur, quæ in cœlestibus sanctorum animabus datur, sed in infernum demerguntur, quæ in hoc libro mors prima vocatur.*

Vers. 5. Resurrectio prima. *Hæc est resurrectio prima.* Augustinus. 20. de Ciui. cap. 6. & 7. contendit hanc primam resurrectionem esse eorum, qui à peccatis resurgunt, confirmátque verbis Domini Iohan. 5: *Venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent.* Eum scriptores supra nominati sequuntur. At nos fatemur quidem rectè hanc, de qua Augustinus loquitur, resurrectionem dici, sed de ea Apostolum nostrum loqui negamus. Etenim si rectè ostendimus verba illa: *Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis,* de vita, & regno, quæ in cœlis sunt, intelligi debere, necessariò, inde fit, resurrectionem primam esse, qua ij, qui mortui putabantur, ad vitam illam beatam ducuntur. Ac resurrectio dicitur, nō quòd animæ perierint, sed quòd periisse simul cum corporibus putabantur ab infidelibus: aut quia illi, qui mortui iudicabantur, viuunt meliore parte sui. † Sed & verba ipsa Apostoli manifestiùs hoc indicant. *Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima.* In his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei, & Christi, & regnabunt cum illo mille annis. Quibus planè docet ad hanc primam resurrectionem non pertinere, nisi qui beati erunt in æternum, vt ipse Augustinus cap. 6. confessus est. At plurimi à peccato resurgunt, & iterum moriuntur in peccatum relabentes, & in peccato suo decedunt ex hac vita, in quos omnes secunda mors, idest æterna damnatio, habet potestatem. Nec enim dixit: Beatus qui manet vsque in finem vitæ in resurrectione prima, sed: *Qui habet partem in resurrectione prima,* in qua sine dubio partem habent omnes, qui per lauacrum regenerationis iustificantur, si ita vt Augustinus, illam intelligimus. Ambrosius: *Sed quia dicit beatos esse eos, qui habent partem in resurrectione prima, non mihi de Baptismo hoc dictum videtur, eo quòd non omnes beati sint qui per Baptismum à morte animæ resurgere videntur,* &c. Deinde paulò post ita exponit, vt diximus. *Ergo, quod non ait: Hæc est resurrectio prima: non respicit ad proxima verba: Ceteri mortuorum, &c: Sed ad anteriora: Et vixerunt, & regnauerunt cum Christo mille annis.* 50

Ver. 6. Sanctus. *Beatus, & sanctus, qui habet partem in resurrectione prima.* † Hic iure beatus est, non spe, sed reipsa: & verè *sanctus,* id est, ἅγιος, qui omnino liber est à peccato, qui iam nihil terrestre concupiscere potest, sed tota mente, & totis viribus Deum amat, & colit. Sanctitas enim est (vt scribit Dionysius in libr. de Diuin. nominibus capitulo 12.) omni scelere libera, perfectáque, & penitus incoinquinata munditia. 51

In his secunda mors non habet potestatem. Quæ sit secunda mors in hoc ipso capite docet, dicens: Et infernus, & mors missi sunt in stagnum ignis. Hoc est mors secunda. Videri autem potest superuacaneum dicere secundam mortem nō habituram in his potestatem, qui iam beati sunt. At eadem ratione videri posset etiam superuacaneum dicere, decollatos propter testimonium Iesu viuere, & regnare cum Christo. Vtrumque tamen propter eos maximè dictum est, qui nesciunt, quanta sit fœlicitas eorum, qui pro Christo moriuntur, & quantis præmiis, quamque immortalibus donentur, ac si diceret: Illi, qui pro Christo cruciatus, & mortem perpessi sunt, stulti putantur ab hominibus terrena sapientibus, & penitus extincti: at tantum abest mortui vt sint, vt etiam vita multò præstantiore fruantur, & simul cum Christo regnent, talisque sit eorum vita, vt nequaquam mortem vllam, aut casum timere debeant. *Vers. 6.* Mors secunda

52 *Sed erunt Sacerdotes Dei, & Christi.* † Sacerdotes Metaphoricè appellat, quia semper Deo seipsos offerent, & laudes illi sine fine decantabunt. Augustinus 20. de Ciuit. cap. 10: *Non vtique de solis Episcopis, & Presbyteris dictum est, qui propriè iam vocantur in Ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma: sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt vnius sacerdotis.* De quibus Apostolus Petrus: *Plebs,* (inquit,) *sancta, regale sacerdotium. Sanè, licet breuiter, atque transeunter, insinuauit Deum esse Christum, dicendo: Sacerdotes Dei, & Christi, hoc est, Patris, & Filij, quamuis propter formam serui, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit, &c.* Indicat autem nomine Sacerdotis gaudium, & dignitatem, & officium beatorum, iuxta illud Psalmi 83: *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te.* *Vers. 6.* 1. Petr. 2.

Et regnabunt cum illo mille annis. Toto hoc tempore, quo illi à filiis huius sæculi mortui existimantur, viui sacerdotum ministerio fungentur in cœlo, & cum Christo regnabunt. De æterna autem duratione, quæ post terminum sæculi superest, non erat opus dicere, vt ante adnotauimus, quoniam in die iudicij viui, & cum Christo ascendentes in cœlum videbuntur ab omnibus, ita vt nemo iam de eorum vita, ac regno dubitare possit. *Vers. 6.*

53 *Soluetur Satanas de carcere suo.* † Ab eo soluetur, à quo vinctus fuerat, qui & clauem abyssi habere dictus est. Quid autem facturus sit solutus, ex eo intelligitur, quod sequitur: *Et exibit, & seducet gentes, & cetera.* Et ex iis, quæ de eius alligatione supra diximus. *Vers. 7.*

Et exibit, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog, & Magog. Tota hæc prophetia de Gog, & Magog, respicit ad caput trigesimum octauum, & trigesimum nonum Ezechielis, vnde sumpta est. De quibus Hieronymus initio capitis trigesimi octaui, hæc scribit: *Igitur Iudæi, & nostri Iudaizantes putant Gog gentes esse Scythicas, immanes, & innumerabiles, quæ trans Caucasum* *Vers. 7.* Gog, & Magog

montem, & Mæotidem paludem, & propè Caspium mare ad Indiam vsque tendantur: & has post mille annorum regnum esse à diabolo commouendas, quæ veniant in terram Israel, vt pugnent contra sanctos multis secum gentibus congregatis. Primùm Mosoch, quos Iosephus interpretatur Cappadocas, deinde Thubal, quos idem Iberos, vel Hispanos, Hebræi Italos suspicantur, habentes secum in exercitu Persas, Æthiopas, & Lybias, Gomer quoque, & Thogorma, quos Galatas, & Phrygas interpretantur, & cetera.

† Addit ita quoque eos interpretari verba Apocalypsis, non in- 54
telligentes totum volumen esse mysticum, & Reuelationis titulo prænotari, & reuelatione nos indigere, vt possimus cum Pro-
Psal. 118 pheta dicere: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Demùm Origenis errore de re eadem relato ad extremum ait: *Quæ nos omnia lectoris arbitrio concedentes, non tam aliena damnare, quam Ecclesiasticam explanationem, (id est, quam viri Ecclesiastici secuti sunt) affirmare conabimur.* Gog Græco sermone *δῶμα*, Latino tectum dicitur. Porrò Magog interpretatur, De tecto. Omnis igitur superbia, & falsi nominis scientia, quæ erigit se contra notitiam veritatis, his nominibus demonstratur. Et Augustinus 20. de Ciuit. capite vndecimo, hunc locum enarrans, ait: *Gentes quippè istæ, quas appellat Gog, & Magog, non sic sunt accipiendæ, quasi sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, siue quos quidam suspicantur Getas, & Massagetas, propter literas horum nominum primas, siue aliquos alios alienigenas, & à Romano iure seiunctos. † Toto namque orbe terrarum si-* 55
gnificati sunt isti esse, cum dictum est: Nationes, quæ sunt in quatuor angulis terræ, eásque subiecit esse Gog, & Magog. Quorum interpretationem nominum esse comperimus, Gog, Tectum, Magog, De tecto, tamquam domus, & ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum, velut in abysso, superius intelligebamus inclusum: & ipse de illo quodammodo sese efferens, & procedens, vt ille sit tectum, ipse de tecto, &c. Vbi non ita legendum est, ne sibi contradicat Augustinus, sed in hunc modum, vt illæ sint tectum, ipse de tecto. Similiter interpretatur Tyconius Homilia decima septima, & omnes gentes intelligunt, quæ per totum orbem insurgent in Ecclesiam. Augustini verò non sensum solùm, sed verba etiam acceperunt Primasius, Beda, Ansbertus, Haymo. Idem placuit Prospero Aquitanico in Dimidio temporis, cap. 4. & Ambrosio, & Ruperto, & Petro Galatino, lib. 5. de Arcanis Catholicæ veritatis, capite 12. Nec mirum est ita hos patres sensisse, quandoquidem Lactantius, qui vnus est asserentium regnum mille annorum, omnes gentes intelligit contra ciuitatem sanctorum surrecturas, libro septimo, capite vicesimo sexto. Hoc idem ab Apostolo nostro manifestè dictum videtur: *Et seducent gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ*, id est, ad Ortum, ad Occasum, ad Aquilonem, ad Meridiem: deinde addit Gog, & Magog, quæ nomina non in secundo casu posita sunt, sed in quar-

to, vt in Græco perspicuum est. τὸν γὼγ, καὶ τὸν Μαγὼγ, quasi dicat: Quod omnes gentes dixi, nunc dico Gog, & Magog.
56 † Deinde totam orationem esse figuratam, vel hinc apparet, quod Ezechiel capite 39. cum idem prælium Gog, & Magog in sanctos prædixerit, & idem supplicium ignis super eos venturi, tandem ait: *Et egredientur habitatores de ciuitatibus Israel, & succendent, & comburent arma, clypeum, hastas, arcum, & sagittas, baculos manus, & contos, & succendent eam igni septem annis, &c.* Quod vt sonat, eo tempore verum esse non poterit, cùm neque quatuor anni reliqui erunt vsque ad mundi finem.

Ad loci obscurissimi intelligentiam illud primum constituamus, Ezechielem omninò verba facere ex extrema sanctorum persequutione, quæ tempore Antichristi futura est, vt sentiunt in capite tregesimo octauo Ezechielis, Lyranus, & Paulus Burgensis in additione, Vatablus, & Isidorus Clarius, Petrus Galatinus libro quinto, de Arcanis Catholicæ veritatis, capite duodecimo. Atque hoc res ipsa indicat, quæ enim illis duobus Ezechielis capitibus cōtinentur, constat numquam facta esse vsque ad hunc diem. Qua in re insigniter lapsus est Theodoretus in eiusdem loci Commentariis, qui putat post reditum è Babylone factum esse, quod Propheta prædixit.
57 † Verùm id, si ita fuisset, tam celebri historia, qua nulla vnquam celebrior Iudæis contigit, pleni essent libri Iudæorum. Nunc autem Iosephus diligentissimus eorum scriptor nihil vnquam de hac re dixit, nec alter Iosephus filius Gorion, qui historiam illorum temporum similiter scripsit. Qui verò hos tempore consequuti sunt, tantum abest, vt hoc putent aliquando contigisse, vt inde aduersum nos probare contendant nondum venisse Messiam, quòd nondum Ierusalem oppugnauerint Gog, & Magog, qui ab eodem interficiendi sunt, vt tradunt Clarius, & Galatinus locis indicatis. Ex his sequitur vnam esse, & eandem hac quidem in re, Ezechielis, Ioannisque prophetiam quod indicant nomina apud vtrumque, Gog, & Magog. Tempus etiam conuenit: nam Ezechielis 38. scriptum est: *Post dies multos visitaberis, in nouissimo annorum venies ad terram, quæ reuersa est à gladio.* Conuenit, & supplicium, eodem enim in capite, ait: *Ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos, qui sunt cum eo.* Et capite trigesimo nono: *Et immittam ignem in Magog.* Ioannes verò ait: *Et descendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos.*
58 † Demùm sicut Ioannes ait: *Venite, & congregamini ad cœnam magnam Dei, vt manducetis carnes regum, &c.* Ita etiam legimus Ezechielis trigesimo nono: *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestijs agri: Conuenite, properate, concurrite vndique ad victimam meam, quam ego immolo vobis, &c.* Atque ita alter ex alterius verbis explicandus est. Alterum etiam est constituendum, Gog, & Magog non omnium nationum nomina esse; sed in eis certas nationes cum suis principibus indicari,

quod puto cuiuis esse manifestum legenti. Ita enim ait capite 38:
Fili hominis, pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog, principem
capitis Mosoch, & Thubal, & vaticinare de eo. Et posteà: *Et venies de*
loco tuo à lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum ascensores equorum
vniuersi, &c. Hæc omnibus nationibus dici non possunt, sed cuidam
potentiori, quæ è certa sede profecta secum multas ad bellum ad-
ducat. Quas etiam indicauit: Persæ, Æthiopes, & Lybies etiam
cum eis, omnes scutati, & galeati. † Gomer, & vniuersa agmina 59
eius, domus Thogorma latera Aquilonis, & totum robur eius, po-
pulique multi tecum. Gomer Galatæ sunt, Thogorma Phryges, vt
paulò antè retulimus ex Hieronymo, & sumptum est ex Iosepho li-
bro 1. Antiq. cap. 7. [Ex his intelligi potest Gog non esse Gothos,
quod putauit Ambrosius lib. 2. de Fide, cap. vltimo, propè finem,]
nihil enim habent illi commune cum iis, quæ de Gog ab Ezechiele,
& à Ioanne scripta sunt. Atque, vt alia omittamus, Gog dicitur
Ezech. 38: *In nouissimo annorum venies ad terram, quæ reuersa est à gladio.*
Gothi autem non in nouissimo annorum, sed ante multos annos ve-
nerunt. Quare iure Hieronymus in Traditionibus in Genesin, aut
Ambrosium, aut alium quempiam sui temporis scriptorem subindi-
cans, ait: *Scio quemdam Gog, & Magog tam de præsenti loco, quàm de Eze-*
chielis, ad Gothorum nuper in terra nostra vagantium historiã retulisse: quod
vtrum verum sit prælium ipsum fine monstrabitur. Et certè Gothos omnes re-
tro eruditi magis Gethas, quàm Gog, & Magog appellare consueuerunt, &c.
Nihil autem post Gothorum prælia contigit ex iis, quæ in Ioanne,
& in Ezechiele scripta sunt. Nec illud veriùs, aut probabiliùs quod
lib. 9. de Demonstratione Euangelica, Demonstratione tertia, scri-
ptum reliquit Eusebius, Romanos appellari Gog, quoniam Num.
24. iuxta Lxx. editionem scriptum est: *Et exaltabitur regnum Gog, & au-*
gebitur regnum eius, Deus eduxit ipsum ex Aegypto: quod ipse ita inter-
pretatur, regnum Christi, qui eductus est ex Ægypto, paulatim cre-
uisse cum regno Romanorum, quod dicitur regnum Gog. Confir-
mat etiam ex Ezechiele, qui Gog vocat principem Ros, Mosoch,
& Thubal, *Vbi per Ros Romanorum,* (inquit,) *vt par est, ciuitatem signifi-*
cat, quandoquidem principatus, & caput ea voce apud Hebræos intelligitur,
&c. At si vidisset Eusebius, quæ in Apocalypsi præcesserant, nequa-
quam ad regnum Romanorum verba Numerorum detorsisset. Ma-
nebit enim Gog, & eius exercitus post Romam euersam, & ipse
vnus erit ex illis, qui eam euertent, vt paulò post videbimus. Deinde
quando vnquam Romanis contigit quod de Gog prædictum est, vt
igne cœlitus delapso absumeretur cum suo exercitu in montibus Is-
raël, & in eadem terra iuxta mare sepeliretur? Verba libri Numero-
rum nihil eum iuuãt, corruptè enim legitur in editione Lxx. & Sym-
machi Gog pro Agag. Hieronymus ita vertit: *Tolletur propter Agag*
rex eius, & auferetur regnum illius. In Hebræo est. וירם מאגג מלכו, quod
etiam ita verti potest: *Et exaltabitur magis quàm Agag rex eius,* id est re-
ges Heb.

ges Hebræorum potentiores erunt finitimis regibus etiam poten-
tissimis, qualis fuit Agag. Chaldæus vertit: *Et roborabitur magis quam*
Agag rex eius. Illud autem quod est in nostra Translatione, ad Saul
referunt, cui regnum ademptum est quia pepercit Agag regi Ama-
lec, vt est in 1. Regum, ca. 15. Quodque Gog rex Ros, idest, capitis
dicitur, posteà explicabimus nu. 62. Alij alia commenti sunt, quæ re-
ferenda non arbitror, quoniã veritate explicata quæ vera nõ sunt re-
60 futabuntur, aut ipsa sua sponte concident, & euanescent.] † Quæ er-
go nationes sunt Gog, & Magog? Gog, de quo nunc sermo est, in
Scriptura nusquam inuenitur, exceptis his Ezechielis, & Iohannis
locis. Magog scimus vnum esse ex filiis Iapheth. Gene. 10. Filij Ia-
pheth Gomer, & Magog, & Madai, & Iauã & Thubal, & Mosoch, &
Thiras. Porro filij Gomer: Ascenez, & Riphath, & Thogorma. Hi no- Terra Magog.
mina dederũt terris, quas habitandas elegerunt, vt eodẽ loco scripsit
Iosephus, vnde Scythia, quam tenuit Magog, ab eo dicta est, terra
Magog, vt ibidem tradidit Iosephus. *Magoges, inquit, Magogarum à*
se denominatorum fuit autor, qui ab ipsis vocantur Scythæ, id est, à Græcis. Ex
quo videmus cur Theodoretus, & illi, qui ab Hieronymo referũtur,
aliíque multi, dixerint Gog, & Magog esse Scythicas nationes. Intel-
ligo ergo in terra Magog nationes illas Scythicas barbaras, & feras,
ad Septemtrionem degentes, quæ bellicosissimæ sunt: atque has po-
tiùs, quàm incolas Cœlesyriæ, quamuis Plinius lib. 5. ca. 23. in ea re-
gione ponat Bambicen vrbem, quam vocari dicit Hierapolin, à Sy-
ris vero Magog. Est ergo Magog quantum coniectura assequi pos-
sum, [non regio aliqua, hæc enim non Magog dicitur, sed terra Ma-
gog] sed rex illarum nationum Septemtrionalium, qui Antichri-
stum suis copiis bellicosissimis præter ceteros iuuabit. [Etenim hic
apud Iohannem vtrumque nomen Articulum masculinum habet,
Τὸν γὼγ, καὶ τὸν Μαγώγ. Et apud LXX. Eze. 38. καὶ γῆν τοῦ μαγώγ. Et de
eius interitu loquitur Propheta, sicut & de interitu Gog cap. 39. *Et*
immittam ignem in Magog, & in his quis habitant in insulis confidenter. Ex
quo intelligimus eum, etiam insulis regioni suæ proximis domina-
turum esse. Sibylla etiam similiter loquitur de Magog, ac de Gog,
vt posteà ostendam, cum eius versus protulero. Quod autem cap. 38.
dictum est: *Pone faciem tuam contra Gog, & terram Magog* (vt etiam ver-
terunt LXX.) ideo dictum videtur, quòd non milites solùm, sed terra
etiam ipsa multa mala patietur: sicut posteà ait: *Et immittam ignem in*
Magog, & in iis qui habitant in insulis confidenter.] Cum ergo tunc, cum
hæc fient, septem tantùm reges futuri sint in orbe terrarum præter
Antichristum, probabilissimum est Magog vocari regem illarum
nationum, qui eo tempore regnabit, à primo, scilicet, conditore, &
parente, sicut Gene. 10. scriptum est. *De terra illa egressus est Assur, &*
ædificauit Niniuem, atque inde quilibet rex Niniues vocatur in pro-
61 phetis Assur. † Gog autem non puto esse Antichristum, sicut Lyra- Terra Gog.
nus affirmauit in cap. 38. Ezechielis, & Vatablus, & Burgensis Pau-

lus in Additione eiusdem, sed vnum alium ex septem illis regibus, quod sensisse videtur Abbas Ioachin, qui Gog dicit non esse Antichristum, sed principem exercitus Antichristi. Hoc apertè intelligitur ex verbis Ezechielis [Capite. 39 affirmat Gog sepeliendum esse in terra Israel ad Orientem maris, cùm Antichristum viuum rapiendum esse ad inferos Iohannes in capite præcedenti prædixerit, Et c. 38. Ezechielis legimus.] *Ecce ego ad te Gog principem capitis Mosoch, & Thubal.* Antichristus enim multò plurium nationũ princeps erit, nec erat cur harum propriè princeps diceretur, præsertim cum sint valde inter se distantes, si Iosepho credimus 1. Antiq. cap. 7. qui Mosoch Cappadoces esse vult, Thubal autem Iberos, quos Hieronymus Hispanos esse interpretatur, vel iuxta Hebræorum sententiam, Italos. Alij, quibus magis assentior, Mosoch affirmãt dici eos, quos Pomponius Mela lib. 1. cap. 2. Moschos appellat, & hodie vocantur Moschobitæ; nam Cappadoces dicuntur Hebraicè Chapthorim. Thubal autem nec Hispanos Iosephus esse dixit, nec Itali sunt, sed Iberi. Est autem Iberia Aquilonaris regio iuxta Pontum inter Colchidem, & Armeniam, quæ Caucasijs montibus circumdatur, à quibus profecti dicuntur quidam, qui in Hispaniam venerunt, vnde & ipsa paulatim Iberia dicta est. Hoc autem verius esse vel hinc constat, quòd neque Hispania, neque Italia ad Aquilonem pertinent, nec verò Cappadocia, si propriè loquamur. Moschi autem, & Iberi Aquilonares sunt, & regnum huius principis esse in Aquilonaribus regionibus manifestè docemur in eodem capite: *Et venies de loco tuo a lateribus Aquilonis tu, & populi multi tecum.* † Siue igitur tota 62
illa regio, quæ ei parebat, dicta sit Gog, & inde nomen habet rex, siue nomen sit principum illorum, vt Cæsar, Pharao, Ptolemæus, siue proprium nomen huius regis, Gog rex est Aquilonarium illarum nationum, quem vocat principem capitis, idest, principem capitalem, qui princeps maximus sit, [aut summum principem, sicut vertit interpres Chaldæi,] & qui summo studio sequetur partes Antichristi, adeò vt non suos solùm educat in prælium, idest, Moschos, & Iberos, sed etiam multas alias nationes. Ita siquidem ait Propheta: *Persæ, Aethiopes, & Lybies cum eis, omnes scutati, & galeati: Gomer, & vniuersa agmina eius, domus Thogorma, latera Aquilonis, & totum robur eius, populique multi tecum.* In his populis illi omnes, qui Aquilonares sunt, adhærebunt (vt probabile est) regi Gog, aut regi Magog tamquam vicinis, in illa discessione vniuersi orbis ad decem reges: vel certè ab alio ex regibus ducentur in bellum, & omnes in vno exercitu erunt, sed quod priùs dixi probabilius est. Ex his regibus præcipuè nominari arbitror Gog, & Magog, quoniam potẽtia præstabunt inter ceteros, & multitudine, ac ferocitate militum.

† De illis ergo ait Iohannes, *Et seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog, & Magog.* Quod non est ita accipiendum, ac si 63
quatuor anguli illi sint terræ Gog, & Magog, nam Gog, & Magog

in

in quarto casu sunt apud Græcos, & Articulum habent masculinum, (vt iam diximus) vt homines esse intelligamus, τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγώγ. Quatuor angulis terræ vniuersus orbis intelligitur, ij sunt Ortus, Occasus, Meridies, Septemtrio. Ex his multi seducentur, & sequentur Antichristum. Seducet itaque Diabolus ex vniuersis orbis partibus multos, & in iis Gog, & Magog quos propriè nominari oportuit, quoniam eorum feritas, & immanitas maximè tunc spectabitur. Quamuis & ita satis commodè explicari potest: Seducet gentes, quæ sunt in quatuor angulis terræ: Gog, inquam, regem, & Magog, nam cum eis veniet magna hominum multitudo ex quatuor orbis terræ partibus, vt Persæ ab Oriente, ab Occasu Aethiopes, à Meridie Lybies, ab Aquilone Gomer, & vniuersa agmina eius, & domus Thogorma. Et post hos omnes ait: *Populique multi tecum.* Ad illud autem quod obiecimus ex cap. 39: *Et succendent ea igne septem annis*, respondebimus posteà num. 70. & 71.

64 *Et ascenderunt super latitudinem terræ.* † Hoc propriè dicitur de iis, qui antea nulli putabantur, & repentè in magna multitudine apparent. Nam ascendere dicuntur, quæ priùs non videbantur, & subitò in conspectum prodeunt, & latè sese expandunt. Ierem. 46: *Quis est iste, qui quasi fluuius, ascendit, & velut fluuiorum, intumescunt gurgites eius*, Et cap. 47: *Ecce aquæ ascendent ab Aquilone, & erunt quasi torrens inundans, & operient terram.* Latitudo verò terræ eamdem expansionem indicat, Isai. 8: *Et erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emmanuel*, idem dictum est Ezechielis. 38: *Ascendens autem quasi tempestas, venies, & quasi nubes, vt operias terram tu, & omnia agmina tua, & populi multi tecum.* Vers. 8. Ascendere.

Et circuierunt castra sanctorum, & ciuitatem dilectam. His verbis Millenarij adducti sunt, vt existimarēt omnes sanctos futuros esse in Ierusalem, illámque ab infidelibus gentibus esse obsidendam. At ciuitatem dilectam non Ierusalem intelligit, sed Ecclesiam, cuius typus fuit Ierusalem, vt omnes interpretantur. Castra autem sanctorum Metaphoricè vocat omnia iustorum habitacula, in quibus manent cum hoste pugnaturi. Cum enim iusti illius temporis veri Christi milites futuri, & aduersus Diabolum, & membra eius, strenuè pugnaturi, sempérque se in bello esse recordaturi sint, iure eorum domicilia castra sunt appellata. Augustinus cap. 11. eiusdem lib. 20. de Ciuitate. Vers. 1.

65 † *Non vtique ad vnum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo vno loco futura sint castra sanctorum, & dilecta ciuitas, cùm hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, ac per hoc vbicunque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo ciuitas eius, ibi ab omnibus inimicis suis (quia & ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt) persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est in angustias tribulationis coartabitur, vrgebitur, concludetur, nec militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata*

castrorum, &c. At quid Ezechieli respondebimus, qui de Ierusalem, & de Iudæa loqui videtur, & de Iudæis reuersis à captiuitate Babylonica? *In nouissimo*, inquit, *annorum venies ad terram, quæ reuersa est à gladio, & congregata est de populis multis, ad montes Israel, qui fuerunt deserti iugiter.* † Et posteà: *Vt inferas manum tuam super eos, qui deserti fuerant,* 66 *& posteà restituti, & super populum, qui est congregatus ex gentibus, qui possidere cœpit, & esse habitator vmbicili terræ.* Vmbilicus terræ Ierusalē dicta est, vt autor est Iosephus lib. 3. de Bello Iud. cap. 3. Responderi satis probabiliter potest, hæc dici de Ecclesia congregata ex multis populis gentium, atque ideo ait: *Et congregata est de populis multis.* Et rursus. *Hæc de populis educta est,* &c. Populus autem Iudæorum reuersus ad Hierusalem de Babylone, figura est eorum, qui ex Diaboli laqueis liberantur, & ad Ecclesiam veniunt: atque ideo nunc Metaphoricè de filiis Ecclesiæ loquitur, perinde ac si loqueretur de filiis Israel reuersis ex Babylone: ita tamen, vt quædam inserat, vt iam diximus, quæ manifestè conueniant in Ecclesiam. Filij itaque Ecclesiæ sunt gens, quæ reuersa est à gladio, idest, quæ cùm Dei esset propter creationem, à Diaboli gladio liberata reuersa est ad montes Israel, idest, ad pascua, & loca tuta Ecclesiæ. † Illud etiam iuuat, quod mon- 67 tes Israel desertos fuisse dicit iugiter, nec enim nunc Israel decē tribus intelligit, quæ nunquam redierunt, sed Iudam. Montes autem Iudæ non possunt dici deserti iugiter, cùm semper habitatores suos habuerint, & ne quadraginta quidem annis deserti fuerint. At montes Ecclesiæ gentium deserti iugiter fuerunt, quia paucissimi ex gentibus ad eam veniebant. Vnde illud Isaiæ. 35. (cui plurima sunt in prophetis similia) *Lætabitur deserta, & inuia, & exultabit solitudo.* Et posteà: *Et quæ erat arida, erit in stagnum, & sitiens in fontes aquarum.* De his montibus Israel scriptum est Ezec. 34: *Et educam eas de populis, & congregabo eas de terris, & inducam eas in terram suam, & pascam eas in montibus Israel.* Vnde & paulò post ait: *Et suscitabo super eas pastorem vnum, qui pascat eas, seruum meum Dauid,* &c. Sequitur continuò in cap. 38. Ezec: *Et habitauerunt in ea confidenter vniuersi,* quod de Ecclesia eadem dixerat apertissimè cap. 34: *Sed habitabunt confidenter absque vllo terrore.* Eumdem sensum habent verba sequentia in eodem cap. 38: *Et inferas manum tuam*, &c. Illud tantùm mouere potest, quod ait: *Qui possidere cœpit, & esse habitator vmbilici terræ.* At vmbilicus terræ dicitur Ierusalem, quæ est typus Ecclesiæ, & propterea figuratè vmbilicus terræ significat Ecclesiā [sicut si diceretur Ierusalem.] † Nec 68 deest causa nomini, rectè enim Ecclesia dicitur vmbilicus terræ, quia ex omnibus terræ partibus ad eam multi veniunt. Immo verò & pro ipsa Ierusalem accipere possumus. Ecclesia enim in Ierusalem cœpit, & inde per orbem diffusa est, itaque initio habitatrix fuit vmbilici terræ. Est & alia omnium verborum Ezechielis explanatio, ac meo quidē iudicio valde germana, [& omnino priori præferenda.] Iudæi tēpore Antichristi conuertendi sunt ad Euangelium

per

per Eliam, & Henoch, qui in Ierusalem interficiendi sunt, vt cap. 11. docuit Ioannes. Quare non videtur dubium in ea fore Iudæos, qui conuertentur, & in locis proximis Iudææ. Excitati enim nomine Antichristi, qui Messias à Iudæis dicetur, omnes vndique ex suis regionibus concurrent ad Iudæam. Iudæi ergo ad fidem conuersi sunt maximè qui reuersi sunt à gladio, & congregati ex populis multis. Iidem sunt, qui deserti fuerant, & postea restituti, qui iterum cœperunt habitare in Ierusalem. Et inhabitabunt confidenter, quoniam
69 conuersione sua, & luce à Deo accepta lęti nihil timebũt. †Ita etiam intelligemus quod ait Apostolus: *Et ascenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra sanctorum, & ciuitatem dilectam.* Venient enim inimicæ illæ nationes, vt reliquos etiam Christianos capiant, & occidant, sed maximè aduersus eos, qui erunt in locis Iudææ, & in Ierusalem, ciuitate olim dilecta, [& cum illis multi etiam erunt ex Christianis aliarum nationum, partim conuersis ab Elia, & Henoch, partim profectis ex aliis prouinciis, vt tantos prophetas prædicãtes audiant.]Cum hoc congruit optimè quod dictum est suprà capit. 16. de exercitu cogendo in Sanctos: *Et congregabitur in loco, qui dicitur Hebraicè Armageddon.* quem non multum distare ab Ierusalem diximus in idem caput, num. 13. Congruit etiam, & planè rem comprobat, quod Ezech. 39. dicitur ipsi Gog: *Super montes Israel cades tu, & omnia agmina tua.* Et posteà: *Dabo Gog locum nominatum sepulchrũ in Israel, vallem viatorum ad Orientem maris, quæ obstupescere faciet prætereuntes, & sepelient ibi Gog, & omnem multitudinem eius.* Probabile etiam videtur infideles, qui erunt inter sanctos in Ierusalem, & in aliis Iudææ locis, recessuros ab eis belli impetum, & minas fugientes: Loca autem tutiora, in quæ sancti fugient, & in quibus manebunt, ne ab hostibus lædantur, Castra appellauit.

Et descendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos. Ioannes præcipuam pœnam commemorauit, sed aliæ etiam erũt, quas legimus Ezechie- Vers. 9.
lis 38. vbi de Gog scriptum est: *Et conuocabo aduersus eum in cunctis montibus meis gladium, ait Dominus Deus, gladius vniuscuiusque in fratrem suum dirigetur. Et iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis: ignem, & sulphur pluam super eum, & super exercitum eius, & super populos multos, qui sunt cum eo.* Et de Magog ait: cap. 39. *Et immittam ignem in Magog,* &c. Quare in his verbis Ioannis non Metaphoricè ignis accipiendus est, vt accepit Augustinus 20. de Ciuit. cap. 12. sed propriè, vt indicant verba Ezechielis. De his etiam scriptum est in libro tertio Sibyllinorum Oraculorum.

Αἴ αἴ σοι χῶρα γὼγ, ἠδὲ Μαγὼγ, μέσσον ἐοῦσα
Αἰθιόπων ποταμῶν, πόσον αἵματος ἔκχυμα δέξῃ:
Καὶ κρίσεως οἴκησις ἐν ἀνθρώποισι κεκλήσῃ,
Καὶ πίεταί σου γαῖα πολύδροσος αἷμα κελαινόν

Hoc est:

Væ væ tibi regio Gog & Magog, quæ medium es

Aethiopum fluuiorum, quantam sanguinis effusionem accipies?
Et iudicij domus in hominibus vocaberis.
Et bibet terra madefacta tuum sanguinem nigrum.

Nec multò post aliis etiam nationibus minatur, quæ his regibus parebant.

Α'ί αἴ σοι γὼγ, καὶ πᾶσιν ἐφεξῆς ἅμα μαγὼγ
Μαρσὼγ ἠδ' Αγγὼμ, ὅσα σοὶ κακὰ μοῖρα πελάζει
Πολλὰ δὲ καὶ λυκίων υἱοῖς, μυσῶντε φρυγῶντε.
Πολλὰ δὲ παμφυλίων ἔθνη, λυδῶν τε πεσεῖται
Μαυρῶντ', αἰθιόπωντε, καὶ ἔθνων βαρβαροφώνων
Καππαδακῶντε, αραβῶντε. &c.

Hoc est:

Væ væ tibi Gog, & omnibus deinceps cum Magog
Marsog atque Angon: quanta tibi mala fatum affert?
Multa etiam filiis Lyciorum, Mysorúmque, Phrigúmque.
Multæ etiam Pamphyliorum gentes, Lydorúmque cadent,
Maurorúmque, Aethiopúmque, & gentium barbaræ vocis,
Cappadocúmque, Arabúmque, &c.

† Et quod suprà cap. 17. scriptum est: *Hi cum agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum*, etiam ex his, quæ modo diximus, intelligitur. Videmus etiam iam quomodo vincendi, & quo mortis genere extinguendi sint. Simul & illud intelligitur cap. 19. *Et ceteri occisi sunt in gladio sedentis super equum.* De loco etiam dictum est cap. 16. *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armageddon.* Non ergo mirabimur (rectè enim conueniunt omnia,) scriptum esse Ezechielis 39: *Et erit in die illa, dabo Gog locum nominatum, sepulchrum in Israel, vallem viatorum ad Orientem maris, quæ obstupescere faciet prætereuntes: & sepelient ibi Gog: & omnem multitudinem eius, & vocabitur vallis multitudinis Gog.* 70

Illud tamen est perdifficile, quod sequitur. *Et sepelient eos domus Israel, vt mundent terram septem mensibus.* Non enim supererunt ab hac victoria septem menses ad diem iudicij. Sed difficiliùs etiam, quod de armis victi exercitus ait: *Et succendent eam igne septem annis.* Lyranus facilè in Ezechielis commentariis, & in cap. 12. Danielis, horum verborum vim eludit: ait enim, quamuis multi dicant quadraginta quinque dies tantùm interfluxuros esse à supplicio Antichristi vsque ad diem iudicij, non constare vtrùm dies sint propriè dicti, an anni, sicut scriptum est Ezechielis 4. *Diem pro anno dedi tibi.* Quòd si dies sint propriè dicti, plures futuros esse. Nos (nisi esset quod magis vrgeret) ab illa communi sententia de quadraginta diebus Lyrani dubitatio non dimoueret: colligi enim videtur ex verbis Danielis cap. 12. vbi cùm quæsiisset: *Vsquequo finis istorum mirabilium?* & responsum illi esset: *In tempus & tempora, & dimidium temporis*, nec id intellexisset, iterum quæsiuit de fine mundi: *Domine mi, quid erit post hac?* hoc responsum accepit: *Et à tempore quo ablatum fuerit iuge sacrificium,*

Tēpus ab interitu Antichristi vsque ad diem iudicij.

ficium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta,id est,Anni tres,& semis.Et statim addit: *Beatus qui expectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque.* Apparet igitur ex
præcedentibus dies consummationis sæculi significari, vt perspicuè
interpretatus est Hieronymus, aut dicat nobis Lyranus, quid his
diebus significatum sit,aut cur beatus dicatur, qui expectat vsque ad
71 dies mille trecentos triginta quinque. † Illud autem ridiculum,cùm
in hoc numero mille trecentorum triginta quinque dierum,priores
mille ducentos nonaginta dies propriè sint, dubitare vtrùm reliqui
45. dies sint,an anni. Quando vmquam vidit Lyranus diem pro anno sumi? Quòd si Ezechiel dormire iubetur quadraginta dies propter quadraginta annos iniquitatis duarum tribuum,dicente ei Domino:*Diem pro anno dedi tibi*,quid refert vt in Scriptura dies capiatur
pro anno? Verba ergo Ezechielis hunc mihi sensum habere videntur: Tot erunt cadauera, vt si omnia sepelienda essent,septem mensium spatio opus esset.Tot relinquẽtur arma, vt possent foco sufficere per septẽ annos.Nam verba futuri temporis interdũ in Scriptura
72 non tam actum significant,quàm potentiam. †Tale est illud Hamos
8: *Et conuertam festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum: & inducam super omne dorsum vestrum saccum, & super omne caput caluitium* Non est necesse omnes sacco indui,aut omnia capita
decaluari,sed sensus est,tantã,&tam acerbã futurã esse calamitatem,
vt possint omnes cilicio indui,& capita sua decaluare.Isa.4.*Et apprehendent septem mulieres virum vnum in illa die, &c.* Hoc neque in Iosepho,nec in alijs autoribus factum legimus, vt septẽ mulieres virum
vnum apprehenderint, significatur tamen tanta futura paucitas virorum, vt vni vel septem mulieres inueniri possint. Illud quoque,
quod est in capite 12.Danielis:*Porrò docti intelligent*, Hieronymus ita
exponit: *Qui docti fuerint disciplina Dei, ij soli intelligere poterunt.* Verùm
Ezechielis verba violenter ita exponi videntur, illa præsertim: *Et sepelient eos domus Israel, vt mundem terram septem mensibus. Sepeliet autem eum omnis populus terræ, & erit eis nominata dies in qua glorificatus sum ait Dominus Deus. Et viros iugiter constituent lustrantes terram,qui sepeliant, & requirant eos,qui remanserint super faciem terræ, &c. Post menses autem septem quærere incipient*, & quæ sequuntur. Quare probabile admodum videtur, post horum regum cædem saltem septem annos esse
fluxuros vsque ad diem iudicij. Vt etenim hoc asseramus, cogunt
verba Ezechielis,quæ quomodo aliter explicari possint aptè,& sine
73 vi non video. † Adiuuant etiam verba Matthæi capit.vigesimoquarto.*Sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes, & bibentes, &c.ita erit aduentus filij hominis*, quæ quadraginta quinque diebus non satis
commodè fieri possunt. Posset etiam tunc certò cognosci simul atque Antichristus regnare inciperet, quando dies iudicij futurus esset, quod absurdum censendum est,quia *dies Domini sicut fur in nocte ita veniet*.1. Thessal.5. Si dicas doctos cognituros esse tantùm, quo-

Futurũ tempus interdũ non tam actum significat quàm potentiam.

niam Danielis 12. scriptum est: *Neque intelligent omnes impij, porrò docti intelligent*: id non de mille trecentis triginta quinque diebus dictum est, de quibus nihil tunc Propheta dixerat, sed de proximo fine sæculi, quem, cùm tempus illud venerit Antichristi, proximum iam esse sentient docti, at quantum supersit temporis, nemo liquidò cognoscet. Immo neque prophetæ explicatum est, sed potiùs audit: *Vade Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus*. [Accedit quod eodem libro tertio Sibyllinorum Oraculorum, docet Sibylla post mortem Antichristi totius orbis imperium penes mulierem quamdam futurum, & post eius regnum finem sæculi esse venturum.

Καὶ τότε δὴ κόσμος ὑπὸ ταῖς παλάμησι γυναικὸς
Ἔσεται ἀρχόμενος καὶ πειθόμενος περὶ παντός.
Ἤνδ' ὁπόταν κόσμου παντὸς χήρη βασιλεύσει,
Καὶ ῥίψῃ χρυσόν τε, καὶ ἄργυρον εἰς ἅλα δῖαν
Καὶ χαλκόν τε. σίδηρον ἐφημερίων τ' ἀνθρώπων
Εἰς πόντον ῥίψει, τότε δὴ στοιχεῖα πρόπαντα
χηρεύσει κόσμῳ, &c.

Hoc est:

Et tunc mundus sub manibus mulieris
Erit dominatu possessus, & in omnibus obediens.
Cùm verò vidua toti orbi dominata fuerit.
Et proiecerit aurum & argentum in mare Diuinum.
Et æs, & ferrum hominum breuis vitæ
In mare proiecerit: tunc elementis omnibus
Viduabitur mundus, &c.

Nihil denique obstare videtur, nisi quod ex capite 12. Danielis retulimus. Sed id de die iudicij intelligi quis nouit, aut nosse potuit? Potest siquidem satis probabiliter intelligi dictum esse, quoniā post dies mille trecētos triginta quinque, id est, intra quadraginta quinque dies à raptu Antichristi, occidentur quotquot supererunt hostes Christiani nominis, & persecutores sanctorum: atque idcirco beatus ille dicitur, qui vsque ad id tempus manet, quia tunc extinctis persecutoribus, ij, qui metu à Christo recesserāt, redire poterunt ad eum, & omnes qui steterant, sine vllo metu persecutionis pietatem colere poterunt. Beatus ergo qui vsque ad illum diem victus non fuerit, iam enim postea non vincetur, & beatus, qui licet victus sit, post id tempus viuit, poterit enim iam ex animi sentētia Christo adhærere, nec persecutorum vim timebit.

Vers. 10. *Et Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis.* Hoc per anticipationem dictum est, non enim fiet, nisi in vltimo iudicio, vt ait Augustinus. 20. de Ciuit. c. 14. & 15. & Ambrosius. Et ex eo constat, quod postea ait: *Et Infernus & Mors missi sunt in stagnum ignis.*

Vbi & Bestia, & Pseudopropheta cruciabuntur. Quasi dicat, In eodem loco tormentorum erunt, & Diabolus, qui adiuuit, & bestia, hoc

est

est Antichristus, qui ab eo adiutus est, & præcursor ille, qui eum secutus est. Hic iterum Augustinus lib. 20. de Ciu. cap. 14. vt sibi constaret, bestiam esse dixit impiorum ciuitatem, Pseudoprophetam verò esse, aut Antichristum, aut imaginem illam, quam impij adorauerunt. Sed tam apertè hæc eius sententia conuincitur verbis eiusdem Apostoli cap. 13. & 14. vt diximus supra num. 50. vt superuacaneum sit refutare.

Et vidi thronum magnum candidum. † Candidum dicit, quasi plenum luce, declarantem videlicet Christum cum magno splendore, & cum maiestate magna venturum ad iudicium. Vers. 11.

74

A cuius conspectu fugit terra, & cœlum. Augustinus 20. de Ciu. ca. 14: *Peracto quippe iudicio tunc esse desinet hoc cœlum, & hæc terra, quando incipiet esse cœlum nouum, & terra noua. Mutatione namque rerum, non omnimodo interitu, transibit hic mundus.* Et idem fusiùs postea repetit cap. 16. Eadem verba sunt apud Primasium, & Bedam, Idem est Arethæ sensus, sed Ambrosius apertiùs. *Quemadmodum,* inquit, *à conspectu sedentis super thronum cœlum, & terra fugiat, Psalmista ostendit, qui dicit: Ignis in conspectu eius exardescet. & iterum: Ignis ante ipsum præcedet. Fugiet autem terra, & cœlum, id est, species terræ, & cœli, quia per ignem à sua specie commutabuntur, vt possint in aliam reformari multò & pulchriorem meliorem, &c.* De hoc ait Petrus in 2. Epist. c. 3: *Cœli autem, qui nunc sunt, & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij, & perditionis impiorum hominum.* † Et posteà: *Nouos vero cœlos, & nouam terram secundùm promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.* Indicat autem locũ Isaiæ ca. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terram nouam, & non erunt in memoria priora.* Et Apoc. 21: *Et vidi cœlum nouum, & terram nouam, primum enim cœlum, & prima terra abijt, & mare iam non est.* Non esse autem mutandam terræ, aut cœli substantiam, sed speciem, vt sancti patres interpretantur, manifestissimè docemur Psalm. 101: *Initio tu Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes, sicut vestimentum, veterascent, & sicut opertorium mutabis eos, & mutabuntur.* Non perdes, sed mutabis, sicut mutatur opertorium, quod inuertitur. quia inueterauerat, & renouatur. Vers. 11. Psal. 49. Psal. 96.

75

Et locus non est inuentus eis. Non sunt inuenti cœli, nec terra, sed perierunt, secundùm eam dumtaxat formam, quam priùs habebant. De hac Scripturæ locutione diximus supra cap. 12, num. 28. Vers. 11.

Et vidi mortuos magnos, & pusillos. Tam, qui viri, aut senes, quàm, qui adolescentes, & pueri mortui sunt. Vers. 12.

76 *Et libri aperti sunt.* † Augustinus eodem libro. 20. de Ciuitate cap. 14. libros hos esse dicit sanctos veteres, & nouos, vt in illis ostenderentur quæ Deus fieri iussisset. In libro autem vitæ, qui apertus est, librum intelligit, in quo scripta est vita vniuscuiusque, id est, quid quisque fecit, aut non fecit. At verò dubium esse nõ debet, quin liber vitæ sit, in quo omnes, qui prædestinati sunt ad vitam æternam scripti sunt, vt ex præcedentibus constat, Cap. 3. dictum est: *Qui vicerit,* Ver. 12. Libri, quia aperiuntur in iudicio. Liber vitæ.

sic vestietur vestimentis albis, & non delebo nomen eius de libro vitæ. Et cap. 13: *Et adorauerunt eam omnes, qui inhabitant terram, quorum non sunt nomina scripta in libro vitæ Agni.* Et eadem verba sunt in capit. 17. Sed nihil præcedentibus indigemus, nihil enim manifestius, quàm quod in hoc ipso capite scriptum est: *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.* Quæ verba paulò post cap. 15. exponens Augustinus dixit librum vitæ prædestinationem significare eorum, quibus æterna dabitur vita. † Quod si hoc verum est, libri, qui aperti sunt, nullo modo esse possunt sancti, sed illi, in quibus vniuscuiusque opera scripta sunt, ait enim Apostolus: *Et iudicati sunt mortui ex ijs, quæ scripta erant in libris secundùm opera ipsorum.* De quibus etiam scriptum est Danielis septimo: *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.* Nec enim cum de iudicio agitur, sancti appellari solent libri, sed iudicium, aut iudices. 77

Ver. 13. *Et dedit mare mortuos, qui in eo erant.* Dixerat se vidisse in conspectu throni mortuos magnos, & pusillos, nunc, vt doceat, quomodò id fieri possit, resurrectionem omnium futuram ante iudicium prædicit his verbis: *Et dedit mare mortuos, &c.* Quod Augustinus cap. 14. per recapitulationem dictum esse tradit, & manifestum est: priùs enim mortui resurgent, & posteà stabunt ante thronum. Sed quæritur, quid in Mari intelligat Apostolus? Nam si propriè Mare accipit, quomodo statim dicitur: *Et mors, & infernus dederunt mortuos suos, qui in ipsis erant*, quandoquidem eorum, qui in mari moriuntur, multi etiam in inferno sunt. Nec rursus mare habet bonos mortuos, infernus verò malos. † Hac quæstione ita proposita respondet Augustinus capi. 15: *Sed profectò conuenienter quidam hoc loco Mare pro isto sæculo positum accipiunt, &c.* ita vt mare dedisse dicatur mortuos, qui in ipso erant, quia ij, quos in corpore constitutos inueniet Christus, simul cum alijs resurgent, & simul iudicabuntur. Idem sentiunt Primasius, & Tyconius Homil. 17. & Ansbertus & Haymo. Multò aliter exponit Arethas, multò aliter Ambrosius, atque alij etiam aliter. Mihi Apostolus nequaquam intelligere animas videtur, cùm mortuos dicit datos esse, sed corpora. Nam si animas mortuos vocaret, cur non etiam diceret cœlum dedisse mortuos suos? Nec sine causa ita locutus est: cum enim resurrectionem statueret, quam idcirco ethnici fieri putant non posse, quòd videant corpora perire, & ab animalibus deuorari: atque inter cetera illa maximè perire videantur, quæ in mare mittuntur, & in abyssum profundissimam deueniunt, vnde ne viui quidem exire possent, præsertim ab ignotis, & nunquam fortasse in terram venturis piscibus deuorata, vt hunc errorem ex hominum animis eximeret, rectè ait mare dedisse mortuos, qui in eo erant. 78

Mortui, quos dabit mare.

Ver. 13. *Et mors, & infernus dederunt mortuos suos.* † Infernus dedit etiam mortuos suos, id est, corpora, quæ absorbuerat, & in infernum descendisse putabantur, vt corpora Dathan, & Abiron, & Antichristi, & Pseudopro 79

doprophetæ,& aliorum multorum, qui in historijs leguntur huiusmodi morte perijsse. Mors dedit mortuos, quos videlicet ipsa vel naturaliter, vel violenter consumpsit in terra. Hos morti attribuit Apostolus, quoniam tantùm mortui sunt, reliquos vel terra, vel mare absorbuit, vt plusquam mortui fuisse videantur.

Et infernus, & Mors missi sunt in stagnum ignis. Augustinus, quem autorem reliqui, quos ante nominaui, sequuntur, ita hęc exponit. 20. de Ciui. cap. 15: *His nominibus significat Diabolum, quoniam mortis est autor, & infernarum pœnarum, vniuersámque simul dæmonum societatem. Hoc est enim, quod supra euidentiùs præoccupando iam dixerat: Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, & sulphuris, &c.* Confirmatur hæc explicatio eo, quod sæpe adnotauimus, nomina, quæ Abstracta vocantur à Dialecticis, poni pro illis, quæ ab eisdem Concreta dicuntur, nunc actiuè sumptis, nunc passiuè. Itaque mors pro occidente ponitur, infernus pro cruciante. Cetera iam explanata sunt.

Argumentum Capitis XXI.

Videt cœlum nouum, & terram nouam, & ciuitatem nouam Ierusalem descendentem de cœlo, cuius murum, & portas, & altitudinem longitudinem, ac latitudinem, & claritatem, & felicitatem describit eleganter.

CAPVT XXI.

1 *ET vidi cœlum nouum, & terram nouam. Primum enim cœlum, & prima terra abijt, & mare iam nō est.*
Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Ierusa-
2 *lem nouam descendentem de cœlo, à Deo paratam, si-*
3 *cut sponsam ornatam viro suo. Et audiui vocem magnam de thro-*
no dicentem: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit
cum eis. Et ipsi populus eius erunt: & ipse Deus cum eis erit eorum
4 *Deus. Et absterget Deus omnem lachrymam ab oculis eorum: &*
mors vltra non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit vl-
5 *tra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno. Ecce*
noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe quia hæc verba fidelissima
6 *sunt, & vera. Et dixit mihi: Factum est, ego sum α & ω, initium*
7 *& finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ, gratis. Qui vicerit,*
possidebit hæc, & ero illi Deus: & ille erit mihi filius. Timidis autem
8 *& incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & ve-*
neficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in
stagno ardenti igne, & sulphure, quod est mors secunda.

Et venit vnus de ſeptem angelis habentibus phialas plenas ſeptem 9
plagis nouiſſimis, & locutus eſt mecum, dicens, Veni: & oſtendam ti-
bi ſponſam, vxorem Agni. Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem mag- 10
num & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem deſ-
cendentem de cœlo à Deo, habentem claritatem Dei, & lumen eius 11
ſimile lapidi pretioſo, tamquam lapidi Iaſpidis, ſicut cryſtallum. Et 12
habebat murum magnum, & altum, habentem portas duodecim, &
in portis angelos duodecim, & nomina inſcripta, quæ ſunt nomina
duodecim tribuum filiorum Iſrael. Ab oriẽte portæ tres: & ab Aqui- 13
lone portæ tres: & ab Auſtro portæ tres: & ab Occaſu portæ tres. Et 14
murus ciuitatis habens fundamenta duodecim: & in ipſis duode-
cim nomina duodecim Apoſtolorum Agni. Et qui loquebatur me- 15
cum, habebat menſuram arundineam auream, vt metiretur ciui-
tatem, & portas eius, & murum.

Et ciuitas in quadro poſita eſt, & longitudo eius tanta eſt, quan- 16
ta & latitudo: & menſus eſt ciuitatem de arundine per ſtadia duo-
decim millia, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia
ſunt. Et menſus eſt murum eius centum quadraginta quatuor cu- 17
bitorum, menſura hominis, quæ eſt angeli. Et erat ſtructura muri 18
eius ex lapide iaſpide: ipſa verò ciuitas aurum mundum ſimile vi-
tro mundo.

Et fundamẽta muri ciuitatis, omni lapide pretioſo ornata. Fun- 19
damẽtum primum iaſpis: ſecundum ſapphirus: tertium calcedonius:
quartum ſmaragdus: quintum ſardonix: ſextum ſardius: ſeptimum 20
chryſolithus: octauum beryllus: nonum topazius: decimum chryſo-
praſus: vndecimum hyacinthus: duodecimum amethyſtus. Et duo- 21
decim portæ, duodecim margaritæ ſunt per ſingulas, & ſingulæ por-
tæ erant ex ſingulis margaritis, & platea ciuitatis aurum mũdum,
tamquam vitrum perlucidum. Et templum non vidi in ea, Domi- 22
nus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus. Et ciuitas 23
non eget ſole, neque luna vt luceant in ea, nam claritas Dei illumi-
nauit eam, & lucerna eius eſt Agnus. Et ambulabunt Gentes in lu- 24
mine eius, & reges terræ afferent gloriam ſuam, & honorem in il-
lam. Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic. 25
Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Non intrauit 26
in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & men- 27
dacium, niſi qui ſcripti ſunt in libro vitæ Agni.

Et vidi

1 ET *vidi cælum nouum.* Renouationem cœli, & terræ subindicat, quæ in iudicio fiet, vt explicauimus iam cap. 20. num. 74. [Andreas Cæsariensis: *Et his non significat creaturam esse delendam, sed renouandam in melius, sicut ait Apostolus: Ipsa creatura liberabitur a seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Et diuinus Psaltes: Sicut amictum inuolues eos, & mutabuntur, &c.* Causam reddit, quoniam quod renouatur non perit, sed vetustatem exuit.] Vers. 1. Rom. 8. Psal. 101.

Et mare iam non est. Mare secundum substantiam suam periturum nō est, sed similiter renouādum, vt speciem habeat multò pulchriorem. Cur igitur non dicit se vidisse mare etiam nouum, & primum mare abiisse, sicut de cœlo, & de terra dixit: sed simpliciter ait: *Et mare iam non est?* De hoc ita Augustinus eodem 20. de Ciuit. cap. 16. *Quod autem ait: Et mare iam non est: Vtrum maximo illo ardore siccetur, an & ipsum vertatur in melius, non facile dixerim. Cœlum quippè nouum, & terram nouam futuram legimus: de mari autem nouo aliquid me vspiam legisse non recolo, nisi quod in hoc eodem libro reperitur: Tamquam mare vitreum simile crystallo. Sed tunc non de isto fine sæculi loquebatur, nec propriè videtur dixisse Mare, sed tamquam mare, &c.* Denique hæc eius responsio est, potuisse hoc loco mare dici præsens seculum vita mortalium turbulētum, & procellosum, de quo supra dixi: *Et dedit mare mortuos qui in ipso erant.* An mare in fine sæculi siccandum sit.

2 † Primasius, & Beda tantùm verba Augustini in suos Commentarios transcripserunt. Idem fecit & Ansbertus, sed addit: *Tamen B. Augustinus hac sententia confisus quodam loco ait: Mare siccabitur.* Haymo similiter hæret, nec definire quidquam audet. Idem cōtigit Arethæ, Ambrosio, Ruperto, Anselmo. [Andreas: *Notandum autem de cœlo quidem, & terra eum dicere, Abijt, id est, mutatum est, de mari autem ait: Mare non erit ampliùs. Quæ enim vtilitas maris, cum non sit opus hominibus illud nauigare, &c.* Thomas manifestè negat siccandum esse mare, sed purgandum dicit ardore ignis illius, qui faciem præcedet iudicis, ab omni corruptione, & fœditate, & salsa amaritudine. At non dixit, cur de mari aliter locutus fuerit Apostolus, quàm de cœlo, & terra. Beda quidem in cap. 3. secundæ Epist. Petri, duo elementa dicit esse peritura, ignem, & aquam, duo esse renouanda, terram, & aërem. Sed eius sententiam reiiciunt in Commentariis eiusdem capitis S. Thomas, Titelmanus, Caietanus, & Scholastici ferè doctores in 4. dist. 48. Atq; hoc verius videtur, [manere enim oportet mare ad integritatem, & decorem vniuersi.]

3 † Cur ergò aliter de mari loquitur, quàm de cœlo, & terra? Fortasse quòd ita sit mare renouandum, vt ne substantiam quidem suam retinere videatur sicut terra, & cœlum: præsertim si verum sit quod quidam dicunt, aquam non fore post finem mundi fluidam, sed cōsolidatam, & instar sphęræ conglobatam. Etenim neque iam fluet, aut refluet, nec vlli pisces futuri sunt, qui in ea natent, vt fluidam eam esse oporteat. Atque ita maior videtur futura mutatio in aqua, quā in cœlo, & in terra, cuius causa non esse dicatur. Sed fortasse meliùs, & expeditiùs respondebimus,

bimus, si dicamus, vniuersam mundi machinam nomine cœli, & terræ significatã esse hoc loco, sicut Gen. 1: *In principio creauit Deus cœlum, & terram.* In quibus tamen & aquã intellectã esse non est dubiũ, cum sequatur cõtinuò: *Terra autem erat inanis, & vacua, & tenebræ erant super faciem abyssi.* Ergò cũ ait: *Et vidi cœlũ nouum, & terrã nouam,* aquã etiam, & cetera elementa renouata significat, sicut & Isaias cum ait cap. 65: *Ecce enim ego creo cœlos nouos, & terrã nouam.* Et c. 66: *Quia sicut cœli noui, & terra noua, quæ ego facio stare corã me, &c.* Deinde cum dicit Apostolus: *Primum enim cœlũ, & prima terra abijt.* Id est, renouata sunt, & esse desierũt qualia ante fuerãt, similiter intelligit: *Et mare iã nõ est,* mare. s. illud, quod ante fuerat, iã enim ex dictis intelligi poterat perinde esse, ac si diceret: *Et mare primũ abijt:* quod perspicuitatis causa additũ est, ne quis fortè putaret pœritũ fuisse mare in hac renouatione.

Vers. 4. *Et ego Ioannes vidi sanctam Ciuitatem Ierusalem nouam.* † Omnia, quę 4
in hoc capite scripta sunt de noua Ierusalem descendente de cœlo, Millenarij de vrbe illa interpretabantur, in qua sanctos cũ Christo mille annis victuros, regnaturósque credebãt, vt ex iis, intelligitur, quæ ex Tertulliano, & Iustino, & Lactantio retulimus, ca. 20. nu. 18. & sequentibus. Sed quoniam inanes esse eorum spes de aurea, atque gemmata Ierusalem satis in eodem capite demõstrauimus, superest vt verum prophetiæ sensum aperiamus. Cùm iam dixerit Apostolus de regno sanctorum ante diem iudicij, & de ipso iudicio reliquum est, vt de regno sanctorum post iudicium dicat, vt hac iucundissima clausula prophetiam absoluat suam. Describit igitur quasi de vrbe aliqua loquens gaudium, & fœlicitatem beatorum, qua cum Christo omnes tam animis, quàm corporibus fruentur. Et quoniam de hac vrbe multa diximus. c. 3. nu. 32. & sequentibus, in verba illa: *Et nomen Ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descẽdit de cœlo à Deo meo,* ea quidem non repetemus, sed breuiter, quæ eo loco dicta sunt, ad hunc accommodabimus, causæ tamen interpretationis ex illo petendæ sunt. † Sub nomine sanctæ ciuitatis Ierusalem domicilium, 5
& beatitudinem sanctorum intelligit, cuius figura fuit Ierusalem vetus iam diu hominibus cognita, hęc autem cœlestis noua est, quia homines eam non viderant.

Vers. 2. *Descendentem de cœlo.* De cœlo descendit, quia iam non vult Deus eã hominibus ignotã esse, vt ante, cùm à solis cœlitibus cognoscebatur ferè, sed quasi in terras descẽdere, & ab hominibus cognosci. Descendit autẽ à Deo, quia ipse Deus bonitate sua homines ad eã vocare, & prædicatores eã promittentes, atq; ad eã homines parantes mittere dignatus est. Itaque *A Deo,* non coniungitur cũ verbo, *Paratam* sed cũ verbo, *Descendentẽ,* sicut cap. 3. dixit: *Quę descendit de cœlo à Deo meo.* Hoc in Græco multò est manifestiùs: καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ οὐρανοῦ. Id est: Descendentem à Deo de cœlo.

Vers. 2. *Paratam sicut sponsam ornatam viro suo.* *Paratam* dicit omnibus instructam, quę ad veram pertinent fœlicitatem. Quod vt explicet, apposita

nostra similitudine vtitur sponsę, quæ magno studio omnibus se suis opibus exornat ad viri sui domum deducenda, hoc enim significat, *viro suo*, vt a viro suo videatur, & ad eum ducatur.

6 *Et audiui vocem magnam de throno.* † Vox magna magnitudinē indicat Diuinæ ergà homines bonitatis, & misericordiæ, & magnitudinē beatitudinis ipsius. Indicat etiā Deū velle, vt hæc vox ab omnibus audiatur, & omnes tantorū bonorū spe excitentur. Meritóque à *throno* exijt, in quo est Deus, quia ipse solus tāta bona hominibus pręparauit. Deum autē esse, cuius vox auditur nunc, satis indicat illud, quod posteà legimus: *Et dixit qui sedebat in throno: ecce noua facio omnia.* Vers. 3.

Ecce tabernaculum Dei cum hominibus. Ac si diceret: Hæc vrbs est, in Vers. 3.
quę Deus habitat, & ad illam homines vocat, quos tanto honore di-
gnatur, vt in eadem vrbe secum habitare velit. Sed cur vrbē magnā,
& splēdidam tabernaculum vocauit, quod eius dignitate nomen in-
ferius est? Apud Iudæos valdè celebre erat tabernaculi nomē quod
à Mose constructum est, in quo erat arca, & Propitiatorium, & Che-
rubim, ideóque cœlestis mansionis figura fuit, vt manifestè docet
7 Paulus Hebr. 9. † Inde tabernaculum Dei dici solet cœleste domi-
ciliū, vt Psal. 14: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requies-
cet in monte sancto tuo?* Psal. 41: *Quoniam transibo in locum tabernaculi ad-
mirabilis vsque ad domū Dei.* Psal. 83: *Quàm dilecta tabernacula tua Do-
mine virtutum!* Videtur autem mihi hoc cœlorum domicilium taber-
naculū Dei dici, vt cogitemus illud, quamuis magnificū, & amplum,
minus tamē esse Dei maiestate, neq; esse eius propriā domū, sed ip-
sum in seipso habitare, tabernaculū enim minus domo est, & vilius.

Et ipsi populus eius erunt. Nullius erunt, nisi Dei, neminem Dominum agnoscent, aut adorabunt, nisi Deum. Vers. 3.

Et ipse Deus cum eis erit eorum Deus. Ipse Deus, qui dignatus est habitare cum eis, erit eorum Deus, id est, eos vt filios suos amplectetur, & æterna protectione tuebitur. Vers. 3.

Absterget Deus omnem lachrymam. Eisdem verbis clauditur caput septimum, quæ iam suo loco explicauimus. Vers. 4.

Et mors vltra non erit. Hęc verba sicut, & pręcedētia, ex ca. 25. Isaiæ desumpta sunt, qui ait: *Præcipitabit mortē in sempiternū, & auferet Dominus Deus lachrymā ab omni facie.* Tūc autē fiet hoc quod ait: *Et mors vltra nō erit*, Cū euenerit illud Pauli 1. Cor. 15: *Cū autē mortale hoc induerit immortalitatē, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus?* vt etiam ait Augustinus libro vigesimo, de Ciuitate, capite decimo septimo. Vers. 4.

Nec clamor. Pauperum videlicet oppressorum à potentioribus, & præ iniurię, ac laborum magnitudine clamantium, vt Exo. 3: *Vidi afflictionem populi mei in Aegypto, & clamorem eius audiui propter duritiam eorum, qui præsunt operibus.* Et posteà: *Clamor ergò filiorum Israel venit ad me, vidique afflictionem eorum, qua ab Aegyptijs opprimuntur.* Vers. 4.

Quia prima abierunt. Quia iam vetera illa transierunt, & vita mor- Vers. 4.

talis, quæ ærumnis plena erat, terminata est. In nonnullis codicibus legitur: *Quæ prima abierunt*: sed omninò legendum est, *Quia*, non *Quæ*, vt ex Græcis codicibus constat. Ita legitur apud Andream, Aretham, Primasium, & Bedam.

Vers. 4. *Ecce noua facio omnia.* Dubium esse poterat, cur dixisset: *Quia prima abierunt*, ideóque magis id explicans ait: Vetera, quæ conditioni illi priori hominum congruebant, iam terminata sunt. Ego facio nouum cœlum, & terram nouam, & nouam vitam, nouam hominum conditionem, omnia in nouo. Quare non est mirum nullas iam lacrymas, nullum luctum in seruis meis videri: hæc veteris vitæ fuerunt, nunc omnia innouantur.

Vers. 5. *Scribe.* Non vult hæc deleri ex hominum memoria, vt hac bonorum cœlestium spe nullis laboribus parcant, nullis cruciatibus, aut persecutoribus cedant.

Vers. 6. *Et dixit mihi, Factum est.* † Iam finita sunt omnia cum hæc venerint, iam factum est quidquid in vita hominum mortali faciendum erat. Ita cap. 16. locutus est: *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, & exiuit vox magna de templo à throno, dicens: Factum est.* 10

Vers. 6. *Ego sum A, & Ω, initium, & finis.* Ego sum omnium rerum initium, ego sum finis. Ponitur autem more Hebręorum Initium pro eo, qui initium facit, Finis, pro finiente, siue finem faciente. Finiénsque dicitur, quia omnibus rebus finē imponit, siue omnia ad fines suos perducit: nam & iis, quæ peritura sunt, finem suo tempore affert, quæ verò sunt immortalia, id est, animos, ad finem sibi debitum perducit, siue ad æternam requiem, siue ad cruciatus sempiternos. Quod rectè congruit cum eo, quod dixit: *Factum est*: & cum eo, quod continuò subiicit: *Ego sitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis.* Eadem de causa hoc ipsum dixit cap. 1: *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt, & plangent se super eum omnes tribus terræ, etiam, amen. Ego sum A, & Ω, principium, & finis, &c.* Ita hęc explicaui, quia cum multis causis dici possit initium, & finis, eæ fuerunt accipiendæ, quæ instituto Apostoli visæ sunt aptiores. De his diximus eodem loco satis, num. 61. & 62.

Vers. 6. *Ego sitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis.* † Sitientes iustos dicit, qui nihil nisi Deum cupiunt, idque vehementer: more sitientium, & eo frui in hac vita non possunt, itaque semper sitiunt. Propterea Dauid ait Psal 41: *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum, &c.* Peccatores enim fruuntur concupitis, qui nihil, nisi terrenum concupiscunt, idque assequi possunt: iusti semper sitiunt, quoniam, etsi haustus quosdam illius fontis viui degustent, sicut Dominus aiebat Ioh. 7. *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat*: illi non sitim Dei sedant, sed augent, vt est 11

Eccle. 23 apud Ecclesiasticum: *Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me adhuc sitient.* Cetera vide cap. 7. nu. 26, vbi verba similia exposuimus: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarū.* Sed cur *gratis* dicat, rectè mihi videntur exp

tur explicare Andreas,& Arethas,quòd videlicet iuxta Apostolum, *non sint condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabi- tur in nobis.* Quibus verbis non comparātur bona merita nostra cum futura beatitudine,sed passiones, idest,labores, quos pro Deo pati- Rom. 8.
12 mur.† Qui tametsi,quatenus è gratia prodeunt,digni sint proculdubio æterna vita,tamen dolor,& afflictio eorum cū gaudiis beatorum comparari nō possunt,sunt enim multò maiora, siuè intentionē spectemus,siuè durationem. Atque vt gratis dari censētur, quod parui admodum datur, ita sitienti datur aqua vitæ gratis, quia multò minor est dolor huius vitæ gaudio vitæ æternæ. Gratis etiam dicitur, quia licèt meritis iustorum vita æterna debeatur, merita ipsa sine gratia, quæ gratis data est, merita esse non potuerunt. Ita hoc explicant Ambrosius, & Rupertus,& Thomas.

Qui vicerit. Ideò ita loquitur,vt omnes ad pugnandum cum Diabolo,& ad vincendum exhortetur,atque eos maximè, qui tempore Antichristi futuri sunt. Vers. 7.

Et ero illi Deus. Præstabo illi quæ Deum omnipotentem præstare par est iis,à quibus piè,& sanctè cultus est. *Et ille erit mihi filius*, idest, ille mihi præstabit quæ bonum filium præstare par est optimo patri. Possunt & hæc conuerti in hunc modū. Ego colar ab illo, & amabor toto corde,vt verus Deus,& ipse mihi erit filius,idest,indulgentissimè eum accipiam,vt filium,& semper hereditate bonorum meorum perfruetur. Vers. 7.

13 *Timidis autem.*† Respicit eò,quò in illis verbis respexerat. *Qui vicerit*,&c. Timidos enim vocat,qui timore deficiunt in persecutionibus,& non valentes cruciatus sustinere cedunt. Vers. 8.

Et incredulis. Qui videlicet fidem Diuinis promissionibus non habent,sed continuò extante persecutione despondent animum, non credentes Deum sibi affuturum,& vires suggesturum. Quod conuenit optimè cum præcedētibus, Nam de iis, qui infideles sunt, & idola colunt,posteà ait: *Et idololatris*, &c. Vers. 8.

Et execratis. καὶ ἐβδελυγμένοις. More autem Hebræorum dicit, *Execratis*, pro Execrabilibus,& eos intelligit, qui execrabilia & à moribus,vitaque Christianorum valdè aliena committunt, & more idololatrarum viuunt. βδέλυγμα, enim, idest, Execratio, vel Abominatio,solet in Scriptura idolum intelligi, vt. 1. Machab. 1. in Græco est hoc vocabulum, vbi nos habemus: *Et ædificauit rex Antiochus abominandum Idolum desolationis*, βδέλυγμα ἐρημώσεως: Et Tit. 1. vbi habemus: *Cum sint abominati, & increduli*, pro Abominati, est in Græco, βδελυκτοὶ, quod est ab eodem verbo deductum,& idem significat. Vers. 8. βδέλυγμα Abominatio.

Et homicidis, & fornicatoribus. Omnia potissimùm ad tempus Antichristi refert,quo impij iustos interficient,& voluptatibus indulgebunt, & Antichristum, atque eius imaginem adorabunt. Ad idem tempus pertinent (vt dictum est) timidi,increduli,& execrati. Vers. 8.

14 *Et omnibus mendacibus.*† Beda hoc de mendacio dictum putat,quo Ver. 8.

in religionem peccatur, quod hoc quidem loco valde probabile est, ea enim vitia enumerat, quæ maximè illis extremis temporibus vigebunt, vt videlicet impios eius temporis terreat, piósque in proposito confirmet. Tunc autem maximè vigebit mendacium in religionem, dicent enim ministri Antichristi se Christum verum sequi, ac doctrinam suā esse, quam Deus hominibus tradi iusserit, falsumque esse quidquid vsque ad illa tempora acceperant. Verùm & alia eo tempore mendacia erunt, vt in rebus contrahendis, in promissis, in amicitia, in fide, quæ virtus moralis est, & in similibus: rectéque de his omnibus intelligere possumus, cùm dicat, *Et omnibus mendacibus*, idest, quouis modo perniciosè mentientibus.

Ver. 9. *Et venit vnus de septem angelis.* Rectè Iohanni gaudia sanctorum ostendit vnus ex angelis, qui phialas nouissimas effundent in peccatores, quoniā post illa malorū supplicia veniet lætitia sanctorū, & cum illi propter peccata puniuntur, hi ad præmia iustitiæ iam proxima vocantur, sicut ait Dominus Luc. 21. *His autem fieri incipientibus respicite, & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.*

Vers. 9. *Et ostendam tibi Sponsam vxorem Agni.* † Hoc est, ostendā tibi vrbē de cœlo venientē, ex cuius diuitiis, & decore vtcūque intelligas qualis sit futura beatitudo sanctorum, vt latiùs explicauimus c. 3. nu. 36. & 37. Quemadmodū siquis absentis regis diuitias, & vestes, & domos, famulitiúmque ostēderet, regē se ostendere dicere posset. *Sponsam vxorem Agni* dicit, quia nunc sponsa est, & postea cū ad has opes, & ad hanc gloriā peruenerit, iā vxor erit, vt diximus. c. 19. nu. 8. In Græco est, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου, τὴν γυναῖκα. Hoc est: Ostendam tibi sponsam Agni vxorem illam, idest, eam, quæ posteà erit vxor. Beda: *Quòd nunc Deo desponsata, tunc ad immortales est perducenda nuptias.* 15

10. *Et sustulit me in spiritu in montem magnum, & altum. In spiritu,* hoc est, visione imaginaria, vt sæpe iam diximus. *In montem* verò defertur, quia in huiusmodi visionibus semper locus ostenditur aptus, & conueniens rei, quæ demonstratur, vt c. 12: *Et steti supra arenam maris,* vt illic explicauimus. Et c. 17: *Et abstulit me in spiritu in desertum, & vidi mulierem sedentem super bestiam.* Ita nunc *in montem*, tollitur, vt rei videndæ magnitudo, & dignitas intelligatur, & quia locus & remotus est ab hominum multitudine, & sublimis, vt propiùs consideret vrbem de cœlo descendentem: & magnus, vt possit vndequaque sine impedimento contemplari vrbis magnitudinem, & portas omnes ad quatuor cœli plagas constitutas.

Ver. 10. *Et ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem.* Τὴν πόλιν. Πόλις nunc ciues significat apud Græcos, idest, ciuium congregationem, quę propriè Latinis dicitur Ciuitas, nunc ipsa ciuium domicilia, quæ propriè apud Græcos dicuntur ἄστυ, apud Latinos Vrbs, quomodo hoc loco accipitur, vt ex sequentibus perspicuum est. 16

Vers. 11. *Habentem claritatem Dei.* Insignem quamdam, & admirabilem claritatem,

ritatem,& maieſtatem,& gloriam, hæc enim intelliguntur in Græco nomine δόξα, Claritatem, inquam, non ab hominibus acceptam,ſed a Deo,talis enim erat,vt eam efficere nullæ opes hominum poſſent.

Et lumen eius ſimile lapidi pretioſo. Pro *Lumen*, in Græco eſt φωςὴρ, Verſ. 11.
quod Luminare ſignificat,ideſt,Facem,aut quiduis ſimile,ex quo videmus *Lumen*,accipi more Hebraico pro Illuminatore. Senſus ergo eſt: Sicut claritas,quæ eſt in terra,è luminari magno oritur,ideſt, ex ſole,& ſol dicitur lumẽ eius:ita ſol huius vrbis, aut eius luminare lõgè ſole præſtantius,ſimile eſt lapidi pretioſo.Primaſius: *Et quod illuminat eam ſimile eſt lapidi pretioſo.Hoc autem luminare eſt Deus, & Chriſtus,vt idem Apoſtolus docet paulò poſt,cum ait.Et ciuitas non eget ſole, neque luna,vt luceant in ea,nã claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius eſt Ag-*
17 *nus.* Pro Illuminauit eſt, ἐφώτισεν, vnde deducitur φωςὴρ. † Dicitur autem *Lumen*,hoc,*ſimile lapidi pretioſo*, aut, vt eſt in Græco, *pretioſiſſimo*,quoniam mirabilem lucem,& fulgorem præſtantiorem, & quauis luce gratiorem emittit. Lux enim lapidis pretioſi & inſolita eſt, & alijs gratior.Ad hæc(quod præcipuum eſſe arbitror) nulla lux eſt apud nos luce ſolis iucundior,quæ tamẽ & oculos lædit,& nubibus, & nebulis obſcuratur:at lux,quã lapis pretioſus emittit, nec intuentem lædit,nec vllis nebulis, aut vlla caligine impeditur.Ita Chriſtus fulget omnibus beatis,vt lapis pretioſus, quia ſine vllo impedimento,& ſine timore amittendi percipiunt illi hanc lucem,& beatitudinem.Nullus iam dolor relictus eſt,nullum peccatum,ſemper Deum beneuolum,& propitium intuentur.

Tamquam lapidi iaſpidi. Ita eſt in Græco, & ita potius legendum cenſeo,quàm: *Iaſpidis*. Dixerat lumen ſupernæ ciuitatis ſimile eſſe lapidi pretioſo,& ne quæreremus cui lapidi, addidit: *Tamquam lapidi iaſpidi.* Verùm quia iaſpidum color nõ vnus eſt,ſed aliorum alius, vt cap.4.num.3.retulimus ex Plinio lib. 37. cap. 8: vt hanc quoque ambiguitatem tolleret,adiecit: *Sicut cryſtallum.* Quod in Græco eſt expreſſius: ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυςαλλίζοντι, Hoc eſt,vt lapidi iaſpidi cryſtallizanti,id eſt,cryſtallum referenti.Apud Primaſium eſt: *Vt lapidi iaſpidi refulgenti in modum cryſtalli.*

18 † Non ergo viridi iaſpidi, aut purpureæ ſimile hoc lumen dicitur,ſed illi,quæ cryſtallum imitatur colore, de qua Dioſcorides lib. 5.cap.43.(aut iuxta alium interpretem.117.) inquit: *Iaſpidum quædam ſmaragdum imitatur,alia cryſtallum,colore ſimilis pituitæ,* &c.Eleganter autem hoc dixit, ſplendor enim, & fulgor maior eſt in iaſpide, quàm in cryſtallo,ſed cryſtallum puriſſimum eſt, & maximè perlucidum. Oſtenditur ergo lumen hoc ciuitatis beatæ eſſe magnum, & periucundum,ſed ſimul eſſe etiam puriſſimum, vt omnia referat, atque demonſtret, ſicut reuera ſunt, & integram, ac veram omnium cognitionem præbeat. Etenim, etſi fulgor iaſpidis gratus oculis eſt, tamen, ſi viridis illa ſit, aut purpura, aut fulua,

colorem suum transferet in res, quæ eius luce videntur, nec, ita omnino vt sunt, videri sinet. Quæ autem crystallo similis est, puram, atque integram visionem efficit, nihil videnti detrahit, nihil immutat, omnia, vt sunt, offert.

Vers. 12. *Et habebat murum magnum, & altum* † Securitatem vitæ beatorum, 19
quam nulla hostium fortitudo, nullus incursus turbare possit, ostēdit murus magnus, idest, latus, atque optimè munitus, & altus, quem ascendere, aut superare hostes nequeant.

Vers. 12. *Habentes portas duodecim.* Portæ sunt per quas solas ad hanc vrbem aditus patet, murus enim magnus, & altus est, nec superari ab vllo potest, ita nisi per portas, nemo ingredi valebit. In portis duodecim doctrinam duodecim Apostolorum, siue Apostolos duodecim docentes omnes homines significari arbitror, eorum enim doctrina aditum ad hanc vrbem patefacit, nec per aliam quisquam ingredi in eam poterit. Beda: *Hæ portæ Apostoli sunt, qui suo, vel scripto, vel opere cunctis primordialiter gentibus Ecclesiæ pandebant introitum.* Ambrosius. *Per portas autem duodecim, quas Ierusalem habere dicitur, duodecim Apostoli, eorúmque doctrina designantur.* Eadem est sententia Victorini, Tyconi; Hom. 18. Haymonis, Arethæ, Ruperti. † Sed refragatur, & quidem 20
satis probabiliter, Primasius, qui nō Apostolos, sed patriarchas duodecim intelligi vult, quòd continuò Apostolus dicat in duodecim portis esse inscripta nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Accedit, quod de Apostolis paulò post loquitur, & in fundamentis vrbis significari docet: *Et murus*, inquit, *ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* At si proprietatem sermonis seruemus, nemo est, qui non videat multò magis propriè Apostolos portas huius vrbis dici, quàm patriarchas. Quod si duodecim patriarchæ portæ dicuntur quòd suo exemplo aliis aditum ad verum Dei cultum demonstrauerint, aut quòd duces credentium fuerint: multò æquius erat vt portæ dicerentur Abraham, Isaac, & Iacob, quàm filij Iacob. Illud etiam animaduertere Primasius debuit, nō esse inscripta in his portis nomina duodecim patriarcharum, sed nomina duodecim tribuum filiorum Israel, idest, hæc nomina, licet eadem sint patriarcharum, & tribuum, non poni vt patriarcharum, sed vt tribuum, vt cum legimus Hose. 8: *Proiecit Israel bonum, inimicus persequetur eum*, Israel non patriarchæ nomen est, sed filiorum: quare potiùs ipsæ duodecim tribus intelligendæ videbantur, quàm patriarchæ. † Cur autem in his portis nomina duodecim 21
tribuum scripta sint, & cur iterum fundamentis designentur Apostoli, dicemus mox in eorumdem verborum explanatione.

Cur tantum xij. Apostoli commemorentur. Quæritur tamen cur duodecim tantùm Apostoli commemorati sint, cùm maxima porta fileatur Paulus Apostolus, qui abundantiùs omnibus laborauit, & plures perduxit ad Ecclesiam? Respondeo Apostolos, qui primùm prædicare Christum cœperunt, nō nisi duodecim fuisse, ideóque duodecim sunt portæ vrbis: Paulus autem, etsi

nonnus

nouus Apostolus fuit, quemadmodum, & Barnabas, non noua porta
fuit, quia nouam doctrinam non attulit, sed eam tradidit, quam duo-
decim Apostoli tradere iam cœperant. Porta enim ipsa doctrina
Euangelica est, sed quia ingressum ad vrbem primi duodecim Apo-
stoli per hanc doctrinam hominibus præbuerunt ex omni orbis ter-
ræ parte venientibus, duodecim portæ sunt.

Et in portis angelos duodecim. † In quibusdam Latinis codicibus vi- Vers. 12.
22 tiosè legitur Angulos, pro Angelos, quod etiam quibusdam expo-
sitoribus imposuit. Sed errandi occasio, quæ in Latinorum nominũ
similitudine inest, nulla est in Grecis, quandoquidem Angelus Grę-
ci similiter dicunt. Angulus verò dicitur γωνία. In Græco igitur est,
Angelos duodecim, & apud Andreã, & Arethã, & Primasiũ. Quam-
uis enim scriptum sit, *Angulos*, apud Primasium, & quosdam alios, ex
eorum interpretatione liquidò cognoscitur eos *Angelos* legisse. An-
geli ministri sunt Diuinæ in electos prouidẽtiæ. *Omnes enim sunt ad-* Hebr. 1.
*ministratorij spiritus in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capiẽt
salutis*, vt ait Apostolus. Quare duodecim Angeli in duodecim por-
tis sunt, vt intelligamus (quemadmodum aiũt Andreas, & Arethas)
per doctrinam Apostolorum, & per procurationem Angelorũ adi-
tum nobis ad beatitudinem dari. Præterea sunt in portis, quasi sum-
ma cum caritate excepturi omnes, qui ingrediuntur, & quasi docen-
tes homines in cœlo inter Angelos esse futuros, & illis similes fore,
vt Dominus promisit Matthæi 22.

Et nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel. Vers. 12.
23 † Duodecim tribus filiorum Israël typus sunt omnium electorum,
siue populi prædestinatorum. Hic enim populus primus omnium in
Deum verum credidit, primus ab eo legem accepit, quã custodiret
postquam ex Ægyptiaca seruitute, & ex Pharaonis tyrannide ere-
ptus est. Et quia nemo potest in hanc vrbem ingredi, nisi à diaboli
seruitute liberatus, & verã sanctę Trinitatis fidẽ habeat, nõ otiosam,
& frustra sibi per se solã omnia pollicentem, qualem iactant hære-
tici, sed operantem per caritatem & legis Dei præcepta seruantem,
atque Ecclesiæ; merito nomina decem tribuum in portis scribun-
tur, vt nemo ignoret, quales esse debeãt, qui per eas ingressuri sunt.

Ab Oriente portæ tres. Ad singulas mundi plagas ternæ portæ ob- Vers. 13.
uersæ sunt, quia per Apostolorum prædicationem, & Angelorũ cu-
stodiam, atque auxilium, ex omnibus mundi partibus electi venturi
sunt, vt in vrbem ingrediãtur, sicut à Domino accepimus, Matt. 24:
Et mittet Angelos suos cum tuba, & voce magna, & congregabunt electos
24 *eius à quatuor ventis.* † Atq; vt sciamus ex omnibus ferè partibus ęqua
lem fortasse venturum numerum electorum, ad singulas plagas ter-
næ portæ sunt; aut certè, quia Deus pro sua bonitate omnes, si digni
sint, æquè accipere paratus est. Nec illud displicet Ambrosij: *Contra
vnamquamque verò plagam ternas portas se vidisse dixit, vt indicet nullum
intra Ecclesiam ingredi posse, nisi per confessionem sanctæ Trinitatis*: Si pro

eo quod ipse ait: Intra Ecclesiam: nos dicamus: Intra hanc vrbem (de ea enim nunc loquitur) siue Intra beatitudinem. Idem sentit Arethas.

Vers. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim.* Hoc est, duodecim pretiosissimos, ac pulcherrimos lapides diuersis locis collocatos, super quos murus ædificatus erat. De his loquitur paulò post: *Fundamentum primum iaspis, secūdum saphyrus, &c.* Ac ne dubitare possimus quinam his lapidibus designentur, subiicit: *Et in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.* Tyconius hom. 18: *Quod sunt portæ, hoc fundamenta.* Eadem verba sunt, & apud Bedam. Idem Arethas sentit.
† Apostoli prius dicti sunt portæ, aut potiùs eorū doctrina, quia vita 25
ad eorum doctrinam instituta sine dubio beatitudinem cœlestē obtinebit. Nunc muri eiusdem vrbis fundamenta dicuntur, murū autem securitatem, & trāquillitatem vitæ beatæ, quæ lædi, aut offendi non possit, significare diximus, quæ perfectio, & consummatio beatitudinis est. *Fundamenta* igitur hui⁹ muri sunt, quia ipsi doctrina sua, & exēplo æternæ tranquillitatis, & securitatis causa fuerunt electis. Hoc est, eorū doctrina aut vita, ad eorū doctrinæ normā acta, nō solū initiū beatitudinis est electis portas eis vrbis aperiēs, sed etiā cōsummatio, & perfectio, quia fundamentū muri est. Fundamēta verò lapides pretiosi sunt, vt intelligamus Apostolos in persequutione maximi pretij fuisse, & fortes, qui neq; frangi, neq; dissolui, neq; fulgore suo priuari poterūt. Hoc etiā indicatur, totā illius pulcherrimi muri magnitudinem, & pulchritudinem ex fundamentis illis cōsurgere, paruis quidem, si molem inspiciamus, sed pretiosissimis: hoc est, illam beatorum altitudinem, & dignitatem eximiā, illam pacem inenarrabilem inde illis contigisse, quòd ædificati sunt supra fundamentum Apostolorum.

Vers. 15. *Et qui loquebatur mecum habebat mensuram arundineam auream.* † Vr- 26
bem demetiens angelus, qui hæc Ioanni reuelabat, mensura illa vult ostendere magnum esse numerum beatorum, magnam esse, nec vnquam terminandam illorum beatitudinem, vt videbimus. Sed cur arundine metiatur expositores non docent. Sciendum ergò est in

Calamus. Græco esse: *Habebat calamum aureum.* Calamus autem mensura magna est sex cubitorum, & quatuor digitorum Ezech. 40: *Et in manu viri calamus mensuræ sex cubitorum, & palmi.* Ideóque ad res magnas metiendas, & ad longiora spacia adhibebatur, vt in eodem capite Ezechielis ad metiendum templum, & Apoc. 11: *Et datus est mihi calamus similis virgæ, & dictum est mihi: Surge, & metire templum Dei.* Eadē ratione nunc ad metiēdum vrbem ea vtitur angelus. Ergò interpres arundinem pro calamo posuit: quare rectè ait Arethas: *Arundo, qua ciuitatem demetiebatur Geometrica erat.* Et in quibusdā codicibus Græcis tantummodo est: *Habebat calamum aureum.* Et ita est apud Andream, in aliis autem est: *Habebat mensuram calamum aureum.* † Ita 27
in quibusdam Latinis legitur: *Habebat mensuram arundinem aureum.* In

neam. In aliis verò: *Habebat mensuram arundineam.* Apud Primasium est: *Habebat arundinem auream ad mensuram.* Et sensus quidem idem est, apertior est tamen, si legatur. *Habebat mensuram arundinem.* Id est, mensuram illam, quæ calamus, siue arundo appellatur. Aurea verò est arundo, quia nihil non durabile, & pretiosum est apud beatos, & mēsura ipsa beatorum, & beatitudinis est illa, quę est in mente Dei, omnibus videlicet mensuris pretiosior, & certior. Deinde, & mensura durationis ipsius beatitudinis pretiosissima est, non est enim tempus, sed æternitas.

Et ciuitas in quadro posita est. Cur hoc dicat continuò explicat: *Et longitudo eius tanta est, quanta & latitudo.* In quadrata figura non est propriè latitudo, & longitudo, cum ea, quæ longitudo dicitur, maior latitudine non sit, sed sicut in aliis figuris data longitudine quod superest vocatur latitudo, ita & in quadrata fit. Vers.16.

28 †Quæ sit autem in hac vrbe longitudo, quæ latitudo, variè explicant auctores, & difficillimum est explicatu. Mihi longitudo videtur duratio beatitudinis, siue gaudij beatorum, latitudo verò est eius extensio ad res, de quibus gaudent beati. Atque hæc explanatio, & cum Scripturæ, omniúmque vsu, & cum vocabulorum ipsorum proprietate, congruere videtur: longitudo enim ad durationem pertinet, latitudo ad ambitum rerum hinc inde positarum. Inde longitudo dierum sæpè dicitur in Scriptura, vt Psal. 90: *Longitudine dierum implebo eum*, quæ non rectè latitudo diceretur. Contra latitudo cordis, & similiū dici solet, quæ multa complectitur, nec rectè hæc diceretur longitudo. 3. Reg. 4: *Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni, & prudentiam multam nimis, & latitudinem cordis, quasi arenam, quæ est in littore maris.* Id est, intelligentiam innumera ambientem, & complectentem. Benè ergò vrbs in quadro posita est, quia tanta est eius longitudo, quāta latitudo. Hoc est sicut beatitudo est æterna, ita etiam res, de quibus gaudent beati (quantum quidem ad ipsos beatos attinet) æternæ erunt, quia de quibus rebus nunc gaudent, sine fine gaudebunt. Longitudo, & latitudo.

29 † Hoc etiam sciendum, vrbium maximarum, & potentissimarum muros ita construi solere, vt licet ad vrbis magnificentiam, & ad potentiæ ostentationem magni, & alti, & muniti sint, quadrata tamen figura, aut altera parte lōgiore fiant, quæ minus firma est, quasi aut nullam hostium fortitudinem timeant ciues, aut neminem fore putent, qui vrbem obsidere, aut oppugnare audeat. Nam, vt auctor est Vitruuius libr. 1. de Architectura, cap. 5. collocanda oppida sunt non quadrata, neque procurrentibus angulis, sed circuitionibus, vti hostibus ex pluribus locis conspiciatur. In quibus enim anguli procurrunt, difficiliter defenditur, quòd angulus magis hostem tuetur, quàm ciuem. Idem tradidit Vegetius lib. 4. de re militari, cap. 2. Ita Babylonem fuisse quadratam scribit Herodotus lib. 1. versus finem: & Niniue (vt est apud Diodorum Siculum lib. 3. Rerū antiquarum, c. 1.) ita condita est, vt duo muri latera essent aliis duobus longiora Murorum figura qualis.

Verſ.16. *Et menſus eſt ciuitatem de arundine*: Id eſt, Calamo illo aureo, ita enim eſt in Græco: Καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ. Sed interpres Hebraico more locutus videtur, quo מן, id eſt, De, poni ſolet nonnunquam pro Cum, vt Iſaiæ 57: *Et pepigiſti cum eis fœdus*. In Hebræo eſt מהם, id eſt, De eis.

Verſ.16. *Per ſtadia duodecim millia.* Ita cùm in quadro poſita ſit vrbs ſingula eius latera habebunt tria millia ſtadiorum, & quia neceſſe erat ſingula latera habere tria millia ſtadiorum vniuerſus eius ambitus habet ſtadia duodecim mille. Quæris, cur neceſſe ſit ſingula latera habere tria mille ſtadia? Vt ſciamus non eſſe acceptionem perſonarum apud Deum, ſed vndecunque homines veniant, æqualia meritis ſuis præmia accipere, eáque maxima. † Latera ergò omnia æqualia ſunt, 30
quia quidam ab Occidente veniunt, quidã ab Oriente, ab Aquilone, à Meridie, & æquè omnes pro meritis remunerantur. Verùm, quia hæc præmia magna ſunt, ſtadiis latera vrbis dimetitur, quæ magna menſura eſt, & ad longa ſpatia adhibetur. Tria millia ſunt, quia numero millenario magna multitudo ſignificatur, vt diximus cap. 20. nu. 39. & 40. ternarius autem ſignificat vniuerſitatem, & primus numerus eſt, à quo incipimus vniuerſitatẽ nominare, vt auctor eſt Ariſtoteles lib. 1. de cœlo, cap. 1. Duo enim nõ dicuntur omnes, ſed tres iam omnes dici incipiunt. Bona ergò, quæ habet beatus, & quæ innumera ſunt, vniuerſitate quadam clauduntur, quia licet non habeat omnia, habet tamen omnia, quæ vult. Idcircò ſunt tria millia. Prætereà hæc bona tam multa habent beati in fruitione triũ Diuinarum perſonarum: rectè ergò tria millia ſtadia habent ſingula latera. Et quoniam hæc omnia currentibus, & certãtibus in ſtadio dantur pro meritis certaminis, iure ſtadia nominantur. Stadium enim locus eſt, in quo curſus certamen eſt, vnde Paulus 1. Cor. 9: *Neſcitis, quod ij qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium?* De eius

Stadiũ. ſpatio Plinius lib. 2. cap. 23. ita ſcribit: † *Stadium centum viginti quinque noſtros efficit paſſus, hoc eſt, pedes ſexcẽtos viginti quinque.* Deinde quo- 31
niam per doctrinam duodecim Apoſtolorum ſancti acceperunt, vt currerent in ſtadio, & laborarẽt in opere virtutum, & millia hæc bonorum acciperent, rectè hac etiam cauſa duodecim millia ſtadiorum habet ambitus vrbis.

Verſ.16. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia ſunt.* Rupertus hoc modo ſoluendo laborat, quomodo cùm muri altitudo ſit centũ quadraginta quatuor cubitorum, & æqualis dicatur latitudini, & longitudini, latera ſingula habere poſſint tria millia ſtadia. Idcirco putat intra murum hunc magnum centum quadraginta quatuor cubitorũ alterum eſſe ponendum arcis alicuius, cuius latus quodlibet centum quadraginta quatuor cubitorum ſit. At nihil eſt in hoc quidem difficultatis, quia quod nũc ait *Et longitudo, & latitudo, & altitudo eius æqualia ſunt* non de muro dicitur, ſed de vrbe, *Eius*, id eſt, Vrbis αὐτῆς. De muro autem nihil tale dictum eſt, ſed altitudinem eius eſſe centum

quadrag

quadraginta quatuor cubitorum. Itaque longitudo vniuscuiusque
lateris muri trium mille stadiorum est, altitudo verò centum qua-
draginta quatuor cubitorum, longitudoque, & latitudo, & altitudo
32 æqualis sunt in ipsa vrbe, non in muro. † Hoc facilè intelligitur, si
magnam vrbem, & pulchrè extructam cogitauerimus, in qua domus
non æquè magnæ cuiusdam, sed æqualis tamen altitudinis sint, rectó-
que ordine dispositæ, & altissimis turribus ornatæ, quæ murorum su-
perent altitudinem. Sed hæc vrbs Dei, quoniam reliquas omnes, vt
ab hominibus conditas, plurimùm ex omni parte superat, vt longi-
tudinem habet trium mille stadiorum, & latitudinem, ita etiam alti-
tudinem habet eamdem, idest, multò maiorem, quàm vnquam in a-
lia vrbe visa sit, sicut & longitudo, & latitudo multò maior est. De
Ecbatanis legimus Iudith. 1. *Ex lapidibus quadratis, & sectis fecit mu-
ros eius in altitudinem cubitorum septuaginta, & in latitudinem cubitorum
triginta, turres vero eius posuit in altitudinem cubitorum centum.* Et qui-
dem cùm de ea priùs dixerit: *Et ipse ædificauit ciuitatem potentissimam,*
Babylonem scribit Herodotus lib. 1. versus finem, quadratam fuisse, Babylonis magnitudo
magnitudine quoquouersus centenorum vicenorum stadiorum, to-
tum autem circuitum stadiorum quadringentorum, & octoginta
33 fuisse. † De Niniue, quæ, vt legimus Ionæ. 3, iter habebat trium die- Niniues magnitudo.
rum, Diodorus Siculus lib. 3. Rerum antiquarum cap. 1. memoriæ
prodidit, duo muri eius latera longiora centum quinquaginta stadia
habuisse, altera verò breuiora, nonaginta, totum muri ambitum sta-
diorum fuisse quadringentorum octoginta. Cum tamen neget idem
autor vllam ei æqualem vrbem fuisse conditam, aut ante, aut posteà.
Murus autẽ huius cœlestis vrbis inferior est eius altitudine, vt sem-
per in vrbibus fit, quò arces, & tecta elegantiora, procul videantur.
Significat hoc vrbem procul à viuentibus in terra per fidem videri,
ita vt non solum murus appareat, idest, tranquillitas eius, & securitas,
sed etiam elegantia ædificiorum, & magnitudo vtrumque hinc
cognosci queat. Longitudo vrbis est duratio gaudiorũ, vt diximus.
Latitudo extẽsio eius, idest, res multæ & magnæ, de quibus gaudent
beati. Altitudo est intensio magna gaudiorum: quod enim est in
quantitate altitudo, siue profunditas, id in qualitate est intensio. Ae-
qualis ergo est altitudo vrbis lõgitudini, & latitudini, quia sicut gau-
dia, quæ habent, æternum habebũt, & de quibus rebus gaudent, sem-
per gaudebunt: ita quantum nunc gaudent semper gaudebunt, ne-
que vlla vnquam diuturnitas aliquid de gaudiis beatorum re-
mittet.
34 *Et mensus est murum eius centum quadraginta quatuor cubitorum.* † Quia Ver. 17.
murus minùs altus est vrbe, minor quoque mensura adhibetur. In
muro, vt sæpe diximus, securitas beatitudinis, & pax, quæ à nemine Cur murum cubito metiatur.
perturbari possit, intelligitur. In cubito manus est, & ideo cubi-
tis murum angelus metitur, vt sciamus hanc securitatem, & pacem
imperturbabilem ex manu, idest, ex fortitudine, & potentia Dei

protegentis oriri, quia beatos semper manu sua proteget vt filios charissimos. Porrò duodenario numero vniuersitas perfecta significatur, vt ex Augustino ostendimus cap. 4. num. 20: Duodenarij autem figura quadrata centũ quadraginta quatuor sunt, tot enim fiunt Duodenario in seipsum ducto. Significatur ergo in centum quadraginta quatuor vniuersitas perfectissima, & omnibus suis numeris absoluta. Et quia multa sunt in hac vrbe, quæ numero Duodenario continentur, vt eorum perfectio intelligatur, vt duodecim portæ, duodecim angeli, duodecim fundamẽta, nomina duodecim tribuum filiorum Israel, duodecim mille stadia, duodecim margaritæ: murus habet centum quadraginta quatuor cubitos, vt sciamus hæc omnia ita perfecta, & consummata vt sunt, semper Dei manu, & protectione esse conseruanda in sua tranquillitate, & pace imperturbabili.

Vers. 17. *Mensura hominis, quæ est angeli.* † Idest, Cubitus, quo murum angelus dimensus est, non alia mensura est quàm hominis, idest, quàm ea, qua homines vti solent metiendo. Hac mensura humana vsus angelus nunc est, ac si dicat, Mensura, *quæ est angeli*, idest, qua vsus est angelus, est mensura hominis. Hoc autem addidit, ne metiente angelo aliam mensuram in cubito intelligeremus diuersam à nostra, in qua manus non esset, quæ necessaria est ad cognitionem mysterij. Potest & ita hoc intelligi: *Eadem mensura erit hominis, & angeli*, hoc est, quod in hac mensura muri significatum est, non minus homini conuenit, quàm angelo, ita à Deo protegetur, & seruabitur semper status hominis beatus, vt angeli. 35

Vers. 18. *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide.* Viret, & sæpe translucet iaspis, vt inquit Plinius lib. 37. cap. 8. Cum ergo securitas, & pax imperturbabilis beatorũ semper eadem sit, & semper vireat, neque vnquam marcescat, cùm etiam transluceat, idest, integrè, & plenè ab ipsis beatis cognoscatur, rectè murus ex lapide iaspide factus dicitur.

Vers. 18. *Ipsa vero ciuitas aurum mundum.* † Aurum pretiosissimum metallorum est, causam docet Plinius lib. 33. ca. 3. *quia rerum vni nihil igne deperit, tuto etiam in incendiis, rogisque durante materia. Quin immo quo sæpius arsit, proficit ad bonitatem: aurique experimento ignis est, vt simili colore rubeat, ignescatque: atque ipsum obryzum vocant. Altera causa pretij maior, quam minimum vsu deteritur, cum argento, ære, plumbo, linea producantur, manusque sordescant decidua materia. Nec aliud laxius dilatatur, aut numerosius diuiditur, vt pote cuius vnciæ in septuagenas, & quinquagenas, pluresque bracteas quaternum vtroque digitorum spargantur. Super cætera non rubigo vlla, non ærugo, non aliud ex ipso, quod consumat bonitatem, minuatve pondus. Iam contra salis, & aceti succos domitores rerum constantia, superque omnia netur, ac texitur lanæ modo, & sine lana.* Omnia ex Plinio. Vrbs ergo, quæ beatitudo sanctorum est, rectè auro mundo comparatur, quoniam & omnium rerum pretiosissima est, ab omnibusque 36

Auri pretiũ vnde.

Aurum obryzũ.

optatur

optatur, & perpetua est, nihilque tam validum est, vt eam tollat, aut
etiam minuat.

37 † Nullam admittit rubiginem, semper suum splendorem retinet,
nihil eius bonitatem consumit, minuitve pondus. Ipsa sine vllo la-
bore omnia fit, & in omnes formas vertitur, quia omnia genera vo-
luptatum non imitatur solum, sed continet etiam eminenter, ac mul-
to perfectiora quàm in se ipsis sint. Nec tantùm auro similis dicitur,
sed auro mundo, nihil enim habet admistum doloris, aut tristitiæ,
aut etiam degeneris voluptatis. Atque vt aurum igne purgatur, vt
mundum dici possit, ita beatitudinis gaudia per ignem afflictio-
num, & persecutionum comparantur.

Simile vitro mundo. In Græco est: *Similis vitro mundo*, vt non ad au- *Vers. 18.*
rum, sed ad vrbem referatur. Ita legunt Andreas, & Arethas, & Pri-
masius. Alij verò, vt Tyconius Hom. 18. & ceteri expositores, le-
gunt: *Simile vitro mundo*. & ita est in vetustioribus codicibus Græcis.
Verùm cùm vrbs ipsa sit aurum mundum, siue ex auro mundo, nihil
refert aurum ne simile vitro dicatur, an ipsa vrbs, idem enim est. Si-
mile dicitur vitro non colore, aut soliditate, sed quòd, quamuis au-
rea sit vrbs, est tamen tota perlucida, vt purissimum vitrum, vnusquis-
que enim beatorum, & suam plenè beatitudinem cognoscit, quanta
sit, & vnde, & nullam eam finem habituram, & cognoscit similiter
omnium aliorum beatitudinem.

38 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.* † Non parua *Vers. 19.*
quæstio est, quā ab expositoribus video præteriri, cur *fundamenta*, di-
xerit, *omni lapide pretioso ornata*, cùm non nisi duodecim lapides pre-
tiosos commemoret. Cui ita respondendum arbitror. Duodecim
fundamenta duodecim lapides pretiosi sunt, in quibus Apostoli in-
dicantur, vt diximus nu. 24. Vnumquodque ergo fundamentum, &
vnusquisque lapis vnus Apostolus est ex duodecim. In lapidibus vir-
tutes significantur, quibus quisque Apostolorum maximè floruit:
sed quia ita illis floruit, vt reliquis nō careret; fundamenta, sunt *omni
lapide pretioso ornata*. Quare non est intelligendum: *Omni lapide pre-
tioso*, absolutè, sed omnibus lapidibus, quorum nunc mentio fit, in
quibus tamen, vt videbimus, omnes virtutes, & omnia dona signifi-
cata sunt.

Fundamentū primū iaspis. Si omisso numero & ordine nomina lapi- *Vers. 19.*
dum poneret, intelligeremus singulos Apostolorum virtutibus illis
præstitisse, quæ in singulis lapidibus significantur. Verùm cum funda-
menta ordine numeret, ordine etiam Apostolos numerari non du-
bium est, quemadmodum Arethas numerauit, & Ioachim Abbas. Ex
quo difficilior exoritur quæstio, quem nam ordinem in Apostolo- Ordo in Apostelis vndesumédus.
39 rum enumeratione sequi debeamus? † Ille maximè sequendus vi-
debatur, quo ipsi fundamenta vrbis esse cœperunt, id est, quo cœpe-
runt prædicare Euangelium. At hic difficilis inuentu est. simul enim
missi sunt a Christo. Matth. vltimo: *Euntes docete, omnes gentes*, &c.

& simul docere cœperunt. Si ordinem vocationis seruare velimus, neque hic ex Euangelio cognoscitur. Si meritorum ordinem quæramus, Hieronymus in caput 10. Matthæi, *Ordinem*, inquit, *Apostolorum, & meritum uniuscuiusque illius fuit distribuere, qui cordis arcana rimatur*, &c. Superest, vt ad eum confugiamus, qui in Euangelio seruatus est: sed & hic in Euangelistis non idem est. Quod vt fiat manifestius, indicem subscribam Euangeliorum, & Actorum Apostolicorum.

Ordo Matthæi.c.10.	*Ordo Marci.cap. 3.*	*Ordo Lucæ. cap. 6.*	*Ordo Actuum. c. 1.*
Petrus.	Petrus.	Petrus.	Petrus.
Andreas.	Iacobus.	Andreas.	Iohannes.
Iacobus Zeb.	Iohannes.	Iacobus Zeb.	Iacobus Zeb.
Iohannes.	Andreas.	Ioannes.	Andreas.
Philippus.	Philippus.	Philippus.	Philippus.
Bartholomæus.	Bartholomæus.	Bartholomæus.	Thomas.
Thomas.	Matthæus.	Matthæus.	Bartholomæus
Matthæus	Thomas.	Thomas,	Matthæus.
Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.	Iacobus Alphæi.
Thaddæus.	Thaddæus.	Simon.	Simon.
Simon.	Simon	Thaddæus.	Thaddæus.
Iudas proditor.	Iudas proditor.	Iudas proditor.	

† Mihi hic ordo seruandus videtur, & maximè qui in tribus Euangeliis seruatus est, parum enim admodum differunt inter se Euange- 40
lia. Marcus differt à Matthæo, quod Iacobum, & Iohannem ponit ante Andream, verùm rectus ordo Matthæi est, qui etiã est in Euangelio Lucæ seruatus: Marcus eum mutauit, quia occasione Petri, cui nomen nouum impositum est, eos nominare prius voluit, quibus noua nomina à Domino indita sunt, ita enim ait: *Et imposuit Simoni nomen Petrus, & Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, & imposuit eis nomina Boanerges, quod est, Filij tonitrui, & Andreã*, &c. Differt etiam quod in quarto pari nominat Matthæum ante Thomam, cùm Matthæus prius nominet Thomã. Ordo tamen rectus est, vt priùs Matthæus nominetur, quem etiam Lucas in Euangelio seruauit. Tradunt enim Hieronymus, & Chrysostomus, & Euthymius in Matthæum, eum humilitatis, & modestiæ causa se post Thomam collocare, cùm ante ab aliis collocatus sit. Cuius etiam causa sese publicanum quoque appellauit. Lucas in Euangelio differt ab eodem Matthæo, quod Simonem ponit ante Thaddæum, rectum verò ordinem esse arbitror, quem obseruauerunt Matthæus, & Marcus, vt Thaddæus
sit ante Simonem. † Lucas verò rationem habuisse videtur ordinis 41
eius vocationis, quam ipse narrat, ait enim: *Et cum dies factus esset, vocauit discipulos suos & elegit duodecim ex ipsis, quos, & Apostolos nominauit, Simonem*, &c. In actibus Apostorum non solùm ab aliis Euangelistis, sed à se ipso etiam dissidet, sed eo loco ordinem tantùm mihi videtur seruasse, quo illi sedebant, aut manebant in domo illa cœnaculi.

culi, quod videtur ex eius verbis intelligi: *Et cum introissent in cœnaculum, ascenderunt, vbi manebant Petrus, & Ioannes, Iacobus, & Andreas, &c.* Rectus ergò ordo hic erit. Petrus, Andreas, Iacobus, Zebedęi filius, Ioannes, Philippus, Bartholomæus, Matthęus, Thomas, Iacobus Alphæi, Iudas Thaddæus, Simon, Matthias, qui in locum Iudæ proditoris substitutus est. Hic autem ordo dignitatis omnino est in quibusdam, quādoquidem apud omnes primus semper ponitur Petrus, vltimus Iudas proditor: sed an in omnibus sit, nouit spirituum ponderator Dominus. Ordo Apostolorum.

42 † Mihi videtur in omnibus seruari ordo vocationis, non primæ omnium, cum primùm ad Christum accesserant, in qua primus est Andreas, vt videmus Ioannis 1. nec illius rursum, quę est apud Lucam capite 6. cùm ex multitudine discipulorum selegit duodecim, quos & Apostolos nominauit, quæ vltima omnium fuit, nec tam fuit vocatio, quàm selectio quædam, & segregatio, vt illa Act. 13. *Segregate mihi Saulum, & Barnabam in opus, ad quod assumpsi eos,* Eius vocationis ordo seruatus est, qua Dominus ad se eos vocauit, vt secum perpetuò manerent, nec recederent iam, vt ante fecerant, quæ propriè vocatio dicitur. Ita sentit Alphonsus Episcopus Abulensis in cap. 10. Matthæi. Quæst. 28. & 29: Atque hoc ex eo colligo, quod in hac primum locum tribuit Euangelium Petro, & Andreæ, secundum Iacobo, & Ioanni, vt legimus Matthæi 4. vbi eodem ordine nominantur, quo ab ipso postea nominati sunt, cap. 10. & vt diximus eos esse numerādos. Philippus etiam ex primis fuit, qui quintus ponitur, erat enim à Bethsaida ciuitate Andreæ, & Petri. Deinde cap. 9. Matthæus vocationem suam scripsit. Quare, quod in his fieri videmus, probabilissimum est in aliis esse factum, quorum non sunt scriptæ vocationes, vt ordinis illarum rationem habuerit Matthęus, nisi cùm sibi Thomam præposuit, cum ipse fuerit ante illum vocatus, vt ex ordine Marci, & Lucæ intelligi potest.

43 † Hunc & nos ordinem seruatum esse à Ioanne in hoc loco arbitramur in enumeratione fundamentorum, & lapidum, atque ita ipsum exponemus. Eandem expositionis rationem secuti sunt Andreas, & Arethas, tametsi non eodem ordine, sed in hoc imitandi non sunt, quod secundum fundamentum faciunt Paulum, cùm tantùm Ioannes duodecim primos commemoret, qui Dominum in carne secuti sunt, vt iam ante ostendimus. Fundamentum ergò primum Petrus, cui pręter ceteros Dominus dixit: *Tu es Petrus, & super hanc Petram ædificabo Ecclesiam meam.* Petrus. *Matt. 16* Hoc fundamentum est iaspis, & murus, qui firmissimum esse constat, ex iaspide factus est. Rectéque Petrus iaspidi comparatur, propter soliditatem, & firmitatem eius animi, & fidei. Iaspis viret, & sæpè transllucet: ita Petri fortitudo, & fides post aduentum Spiritus sancti numquam emarcuit. Fuit etiam simplex, & apertus & minimè dolosus, quod fortium est, qualem Achillem semper facit Homerus.

44 *Secundum Sapphirus.* † Sapphirus cærulea est, & aureis punctis *Vers. 19.*

colluceт,nuſquam per lucida,& ſcalpturæ inutilis : ex Plinio lib. 37.
Andreas cap. 9. quem ſequitur Iſidorus lib. 16. Etymolog. cap. 9. Hunc colorem, qui idem cœli ſereni eſt, indicant verba Ezechielis cap. 1. *Et ſuper firmamentum, quod erat imminens capiti eorum, quaſi aſpectus lapidis ſapphiri ſimilitudo throni.* Et cap. 10: *Et ecce in firmamento, quod erat ſuper caput Cherubim, quaſi lapis ſapphirus.* Sed illud apertius Exod. 24: *Et viderunt Deum Iſrael, & ſub pedibus eius, quaſi opus lapidis ſapphirini, & quaſi cœlum, cum ſerenum eſt.* Cúmque color ipſe ſit per ſe grauiſſimus, multò ſit pulchrior aureis illis punctis, quibus collucet. Ex quo intelligimus, cur dictum ſit Thren. 4: *Rubicundiores ebore antiquo, ſapphiro pulchriores.* Et Cant. 5: *Venter eius eburneus diſtinctus ſapphiris.* In hac gemma ille ſignificatur, qui portat imaginem cœleſtis, id eſt, Chriſti, & qui cum Apoſtolo dicere poteſt: *Noſtra autem conuerſatio in cœ-*
Philip. 3. *lis eſt*, vt ait Hieronymus in illud Iſaiæ 54: *Ecce ego ſternam per ordinem* 45
lapides tuos. † Quod conuenit in Andream, qui non in vita ſolum, ſed etiam in morte portauit imaginem Chriſti, cuius conuerſatio ſemper in cœlis fuit, nihil enim optabat, niſi Chriſtum, & crucem, cui moleſtæ erant terrenę voluptates, crux autem ſuauiſſima, vt per eam tranſiret ad Chriſtum. Aurea puncta inſignem caritatis eius pulchritudinem indicant. Sapphirus ſcalpi non poteſt, eóque firmitatem inuicti eius animi aduerſus diabolum, & aduerſus omnes eius artes declarat.

Verſ. 19. Iacobus Zebed. *Tertium Chalcedonius.* Hic Græcè χαλκηδὼν dicitur, de quo Arethas hæc ſcribit. *Similis eſt coloris cum carbunculo, ita dictus, quod circa fretum Chalcedonis ſupra Chryſopolin, iuxta Symplegades ſcopulos, in locis inacceſſis extra hos poſitis, nempe in ſaxis, ac ſcopulis deſertorum littorum, cum alijs lapidibus pretioſis inueniatur, veluti dixerunt ij, qui de rebus patrijs Bithynorum ſcripſerunt, &c.* Eiuſdem meminit Iſidorus lib. 16 Etymolo. cap. 13. Beda etiam ait: *Chalcedonius, quaſi ignis lucernæ pallentis ſpecie, renitet, & habet fulgorem ſub dio, non in domo, &c.* † Iacobus hic eſt filius Zebedęi, 46
qui ardebat caritate, & lucebat in tenebris, id eſt, in prouinciis plenis errorum. Et domi quidem non videbatur habere ſplendorem, qui piſcator erat, ac poſtea apud Dominum primam ſedem ambiebat, & cæteris præferri volebat, vt eſt apud Matthæum cap. 20. Sed vbi ad prędicandum exiit, mirè mundum illuſtrauit, primùm doctrina, deinde ſanguine, quem primus Apoſtolorum pro Domino effudit. Sed & poſt mortem illuminauit Hiſpaniam reliquiis ſancti corporis ſui, & fide, ac pietate, quam illi impetrauit.

Verſ. 19 Ioannes *Quartum Smaragdus.* Hæc gemma adeò viridis eſt, vt quę maximè viridia cenſentur, illi comparata nequaquam virere videantur. Idcircò nullius coloris aſpectus iucundior eſt, oculorum aciem laſſam recreat, nec vnquam ſatiat, imagines rerum reddit: Ex Plinio lib. 37. cap. 5. à quo eadem deſumpſit Iſidorus lib. 16. Etymologiarum capite 7. Smaragdus etiam Diuinæ naturæ ſimilitudinem habet, vt oſtendimus capite quarto, numero vndecimo; dixit enim in eodem

capite

capite Ioannes: *Et iris erat in circuitu sedis similis visioni Smaragdinæ.*
47 † Conuenit igitur Ioanni, qui morum puritate, & caritate similis
Deo fuit, & de Diuina verbi natura altius ceteris, vberiusque scri-
psit. Præterea virginitatis virorem perfectissimum semper seruauit,
& scriptis suis mirabiliter animos intelligentium recreat, nec satiat,
nec quidquam est in sacra Scriptura iucundius, nemo enim plura,
aut suauiora verba Domini retulit.

Quintum Sardonix. Sardonix gemma est transliucida colore vn- Vers. 20.
guem hominis referens carnibus impositum, vt auctor est Plinius Philip-
libro trigesimo septimo, capite sexto: atque idcirco a Sarda, de qua pus.
statim dicemus, & ab vngue, qui Græcè dicitur Onyx, siue à gemma,
quæ ob vnguis similitudinem dicitur Onyx, nomen accepit, cuius in
eodem capite meminit Plinius. Nam ex Onyche candorem, ex Sar-
dio ruborem trahens, ab vtroque nomen Sardonychis accepit, vt
ait Beda. Isidorus libro decimo sexto Etymologiarum, cap. 8. con-
stare eum dicit tribus coloribus, inferius nigro, medio candido, su-
48 perius minio, id est, colore minij. † Philippus Sardonyche signatur
candore animi insignis, & caritate, quæ rubro colore significari so-
let. Et quoniam Sardonyx colorem habet sanguineum, vt ait Are-
thas, siue minij, vt Isidorus, animum eius cupidum fundendi sangui-
nem pro Christo declarat. Niger color inferius indicat inferioris
animæ partis tristitiam caritate compressam, atque superatam.

Sextum Sardius. Sardius lapis, qui Sarda Plinio dicitur libro 37. Vers. 20.
capite 7. de quo diximus capite 4. numero 4. translucet, & ignis ha- Bartho-
bet speciem, ac feris terrorem incutit, vt auctor est Arethas in capite lomæus
4. Apocalysis. Bartholomæum significat igne caritatis flagrantem,
& dæmonibus terribilem. Scimus etiam ex Plinio lib. 8. cap. 16. igne
terreri leones, & de diabolo Petrus ait. 1. Epistola, cap. 5. *Aduersarius
vester diabolus tamquam leo rugiens, &c.*

Septimum Chrysolithus. Chrysolithos Æthiopia mittit aureo colo- Vers. 20.
re translucentes. Optimæ sunt, qui in collatione aurū albicare qua- Mat-
dam argenti facie cogunt. Ex Plinio lib. 37. cap. 9. Habet etiam scin- thæus
tillas ardentes, vt ait Beda. Isidorus lib. 16. Etymologiarum, cap. 14:
Chrysolithus auro similis est cum marini coloris similitudine, &c. Ab hac
marini coloris similitudine Hebraicè dicitur Tharsis, quod mare si-
gnificat, vt auctor est Hieronymus in illud Danielis decimo: *Et cor-
pus eius quasi Chrysolithus*, & in illud Isaiæ secundo: *Et super omnes na-*
49 *ues Tharsis.* † Matthæus in hac gemma indicatur, qui maris, id est, sæ-
culi huius, colorem aliquando habens, cùm publicanus erat, & pec-
cator, posteà vera sapientia, & caritate fulsit, & scintillas emisit
ardentes, tam ore docendo, quam scribendo Euangelium, & mira-
culis coruscando.

Octauum Beryllus. Isidorus libr. 16. Etymol. cap. 7. Beryllus in In-
dia gignitur gentis suæ lingua nomen habēs, viriditate similis Sma- Vers. 20.
ragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulas for- Tho-
mas.

mas, vt hebetudo coloris repercussione angulorum excitetur. Aliter
politus non habet fulgorem. Beda: *Beryllus est quasi consideres aquam so-
lis fulgore percussam rubicundum, ac decorum reddere colorem.* Sed non ful-
get, nisi in sexangulam formam poliẽdo figuretur, repercussu enim
angulorum splendor illius acuitur. Verum, quòd ait Beda, rubicun-
dum reddere colorem, nescio vnde sumpserit, cùm à Plinio lib. 37.
cap. 5. & ab Isidoro loco citato inter virides gemmas numeretur.
Plinius cum de smaragdis dixisset: *Eandem*, (inquit) *multis naturam,
aut certe similem habere berylli videntur, in India originem habentes, rarè ali-
bi reperti. Poliuntur omnes sexangula figura artificum ingenijs, quoniam hebe-
scunt, nisi color surdus repercussu angulorum excitetur. Aliter enim politi non
habent fulgorem eundem.* † *Probatissimi sunt ex his, qui viriditatem puri ma-* 50
*ris imitantur, proximi, qui vocantur Chrysoberylli, & sunt paulò pallidiores,
sed in aureum colorem exeunte fulgore.* Cum his rectè conuenit, quod ait
Arethas: *Thomas huic comparatur qui lapis maris, ac hyacinthi colore, & il-
lius ad fidem instabilitatem depingit, & maximè Apostolatum, ac legationem
in longinquam patriam, nempe vsque ad Indos, & per mare perfectam, &c.*
Merito ergò Thomas Beryllus dicitur, qui in India reperitur: nam
& ipse in India prædicauit Euãgelium, & ibi eius corpus requiescit.
Viridis est hic lapis, quod Thomæ fidem viuam, & non deficientem
significat, sed viriditas est cum pallore, quia in resurrectione Domi-
ni eius fides degenerauit, & multum viriditatis amisit. Hanc gem-
mam Deus non solum viriditate ornauit, sed etiam sexangula figura
poliuit, quia fidei adiũxit omnia opera virtutum, quorum perfectio
senario numero designatur, quia sex diebus Deus compleuit omnia
opera sua.

Verſ. 20. Iacobus Alphæi. *Nonum Topazius.* † Topazius viridis etiam gemma est, de qua Pli- 51
nius eodem lib. cap. 8: *Egregia etiam num topazio gloria est suo virenti ge-
nere: & cum reperta est, prælata omnibus.* Et posteà: *Est autem amplissima
gemmarum. Eadem sola nobilium limam sentit, ceteræ Naxijs cotibus poliun-
tur. Hæc & vsu atteritur, &c.* Hinc videmus, cur dictum sit Psalm. 118:
Ideò dilexi mandata tua super aurum, & topazium. Causam nominis re-
fert Plinius ex Iuba: insulam ex qua primùm portata est, dici Topa-
zium, eámque in Rubro mari à continente stadijs trecentis abesse,
nebulosam, & ideò quæsitam sæpè à nauigantibus, ex ea causa no-
men accepisse, topazin enim Troglodytarum lingua significationẽ
habere quærendi. Eadem sunt apud Isidorum lib. 16. cap. 7. sed ad-
dit eam omni colore resplendere. In hac Iacobus Alphæi significa-
tur omnibus virtutibus resplendens, cuius fidei viriditas adeo num-
quam emarcuit, vt referat Hieronymus in Catalogo virorum illu-
strium ex Euangelio secundùm Hebræos, iurasse eum se non come-
sturum esse panem ab illa hora, qua biberat calicem Domini, donec
videret eum resurgentem à mortuis.

Verſ. 20. Thaddæus. *Decimum, Chrysoprasus.* † Chrysoprasus, seu Chrysoprasius, inter 52
virides gemmas numeratur à Plinio lib. 37. cap. 8. vbi de quibusdam

huiusmodi.

huiusmodi gemmis locutus ait: *Praefertur his Chrysoprasus porri suc-*
cum, & ipse referens, sed hæc paulùm declinans à topazio in aurũ,&c. Quod
Plinius scribit, nomine ipso ostenditur, ab auro enim, & à porro,
quod Græci πράσον vocant, Chrysoprasus dicitur. Isidorus lib. 16. c.
7: *Chrysoprasus Indicus est, colore porri sucum referens aureis interuenien-*
tibus guttis, unde & nomen accepit. In hac Iudas Thaddæus significatur
propter eximiam eius fidem, & caritatem.

Vndecimum Hyacinthus. Hyacinthus violacei coloris est à similitu- *Vers. 20.* Simon.
dine coloris hyacinthi floris nomen habens. Plinius lib. 37. cap. 9.
de amethysto loquens ait: *Multum ab ea distat hyacinthus, tamen e vi-*
cino descendens. Differentia hæc, quod ille emicans in amethysto fulgor viola-
ceus dilutus est in hyacintho. Primo quoque aspectu gratus euanescit antequam
satiet, adeóque non implet oculos, vt pene non attingat, marcescens celeriùs
53 *nominis sui flore.* † Isidorus lib. 16. cap. 9: *Hyacinthus ex nominis sui flore*
vocatur. Hic in Aethiopia inuenitur cæruleum colorem habens, optimus qui nec
rarus est, nec densitate obtusus, sed ex vtroque temperamento lucens, purpurá-
que refulgens. Hic autem non rutilat æqualiter, sed cum facie cœli mutatur:
sereno enim perspicuus est, atque gratus, nubilo coram oculis euanescit, atque
marcescit. In os missus frigidus est, in sculpturis durissimus, nec tamẽ inuictus,
&c. quæ ex eo etiam Beda desumpsit. Huic Simon Chananæus assi-
milatur cœlestibus moribus præditus, ad terrena immutabilis, cùm
solius cœli facie mutari solitus, idest, cum Dei voluntate, illis per-
spicuus, quibus Deus prædicari Euangelium volebat, ceteris coram
oculis euanescens.

Duodecimum, amethystus. Amethystum ex iis, quæ modo ex Plinio *Vers. 20.* Matthias. Amethystus vnde dicatur.
retulimus lib. 37. cap. 9. constat violaceum etiam habere colorem
fulgentiùs emicantem hyacintho. Et paulo ante hæc scripserat: *Cau-*
sam nominis afferunt, quòd vsque ad vini colorem accedens, priùs quam eum
degustet, in violam desinat, fulgórque quidam in illa purpura nõ ex toto igneus,
sed in vini colorẽ deficiens. Perlucent autẽ omnes violaceo colore, sculpturis fa-
ciles,&c. Et ante hæc: *Principatum amethysti Indicæ tenent*,&c. Isidorus
eodem libro cap. 9: *Inter purpureas gemmas principatum amethystus In-*
dicus tenet. Amethystus purpureus est permixto violaceo colore, & quasi rosæ
54 *nitor, & leniter quasdam flammulas fundens.* † Eadem sunt apud Bedam,
qui etiam ait: *Sed & quidam in purpura illius non ex toto igneum, sed*
quasi vinum rubens apparet,&c. Dicta est autem amethystus, vt Plinius,
& Isidorus volunt, quòd non inebrietur, idest, quod vini colorem
non integrè accipiat, aut quod ebrietati resistere credatur, μεθύσκω
enim idem est quod inebrior. In amethysto Matthias significatur,
cuius nomen quidam Paruum interpretantur, qui vt verè humilis,
non potuit superbia inebriari, quamuis vnus ex omni discipulorum
numero Diuina sorte vocatus sit ad Apostolatum; scalpturis, idest,
impressionibus, & figurationibus Diuinis facilis, & cœleste quid-
dam vbique spirans, caritate ardens. Hactenus de duodecim gem-
mis, in quarum interpretatione hoc est animaduertendum singulos

Apostolos ab eo, quod in eis magis eminebat, nomine lapidum fuisse designatos, quamuis eadem dona & reliqui haberent, atque idcirco dictum est, vt iam exposuimus: *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata.*

Vers. 21. *Et duodecim portæ duodecim margaritæ sunt per singulas.* † Verba sunt satis ambigua, tam Græca, quam Latina. Nam & ita intelligi possunt, vt singulæ portæ habeant duodecim margaritas: & si sequentia attendamus, videbitur potiùs singulas portas singulis constare margaritis, cùm continuò scriptum sit: *Et singulæ portæ erant ex singulis margaritis.* Quod adeò quosdam mouit, vt Ansbertus dixerit: *Horum verborum ordinem vix vtcúmque in superficie literæ intelligere valemus.* Et Ambrosius ait: *Hoc secundùm literam stare non potest, si singulæ portæ erant ex singulis margaritis, quomodo per unamquamque duodecim margaritæ fuisse dicuntur?* &c. Hinc etiam quidam tantùm intelligunt, his verbis significari singulas portas ex singulis esse margaritis, nihil enim ampliùs in illis interpretantur, vt Arethas, Tyconius, Primasius, Beda. Alij, vt Ansbertus, intelligunt portas singulas ex singulis margaritis factas habere insuper duodenas margaritas, idest, omnes centum quadraginta quatuor. Atque hoc mihi non solùm verius videtur, sed etiam verba nostræ translationis nullum alium sensum capere posse. 55
† Itaque quemadmodum singula fundamenta singuli lapides sunt, sed sunt eadem omni lapide pretioso ornata, id est, duodecim illis, quorum nomina etiam scripta sunt, quia quod omnes Apostoli habent, singuli quoque habent, ita nunc portæ (in quibus doctrinam Apostolorum duodecim, siue ipsos Apostolos, significari ostendimus numer. 19. & 20.) singulæ sunt ex singulis margaritis, & singulæ habent duodecim margaritas, eadem prorsus ratione, quia gratias, & dona, quæ habent omnes, habent & singuli. De margaritis diximus cap. 18. num. 24. ex Plinio lib. 9. cap. 35: *Latinis eas dici vniones, quod nullæ duæ reperiantur in conchis indiscretæ, omnésque gemmas pretio superare.* Atque hoc optimè conuenit, doctrina enim Apostolorum, per quam solam in hanc vrbem aditus patet, pretiosissima margarita fuit, de qua dictum est Matth. 13. *Simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas: inuenta autem vna pretiosa margarita abijt, & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.* Et doctrina vniuscuiúsque Apostolorum, licet interdum parum attentè considerantibus diuersa nonnihil videretur, eamdem omnium, quæ doceri oportebat, plenitudinem habebat, & eadem in audientibus efficiebat cum doctrina omnium. 56

Vers. 21. *Et platea ciuitatis aurum mundum.* † Platea locus est, in quo multitudo ciuium congregari solet, vnde illud Prou. 1: *Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem suam, in capite turbarum clamitat,* &c. Et Iob. 29: *Quando procedebam ad portam ciuitatis, & in platea parabant cathedrã mihi.* Quamobrem in platea mihi nunc gaudium significari videtur, 57

quod

quod beari percipiunt alter ex alterius beatitudine. Quod quoniam maximum est, & pretiosissimum, cui nihil in hac vita valeat comparari, & ex magna Dei, si atrúmque caritate oritur, eleganter aurum dicitur. Nec quoduis aurum, ſed aurum mundum, quod nihil aut terræ, aut vilioris metalli habeat admiſtum: nihil enim illi gaudio admiſcebitur triſtitiæ, aut inuidiæ, aut ſimultatis, ſicut in hac vita admiſceri ſolet ſæpe, etiam inter amiciſſimos. Et quia hoc gaudium ex aliorum beatitudine ortum, & caritas ardens, cui nihil ſubeſſe poſſit ſimulationis, aut doli, nota erunt mutuò omnibus beatis, poſtquam illud auro propter dignitatem comparauit, nunc propter hanc perſpicuitatem vitro lucido comparat.

58 *Et templum non vidi in ea.* † Templa fiunt vt per ea mentes homi- Ver. 22.
num erigantur, ad Deum, dum cogitant ſe in domo Dei eſſe, & excitentur ad Deum adorandum, & amandum, ad orandum, ad offerendum ſacrificia. Sed beati templo non indigent ad hæc, videntes enim Deum, & Agnum pro ſe immolatum tota mēte, & toto corde in Deum eleuantur, & totis eum viribus amant, ſeque ipſos illi offerunt, & tradunt. Atque ideò dixit: *Dominus enim Deus templum illius eſt, & Agnus.*

Et ciuitas non eget ſole, neque luna. Multò præſtantius, ac fulgentius Verſ. 23.
lumen habet, quam ſol, & luna. Non indiget iis, quæ mundum hunc inferiorem illuſtrant, & fecundant, omnia habebit meliora. Alludit ad cap. 60. Iſaiæ, in quo ſcriptum eſt: *Non erit tibi ampliùs ſol ad lucendum per diem, nec ſplendor lunæ illuminabit te: ſed erit tibi Dominus in lucem ſempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam.*

Nam claritas Dei illuminauit eam. Ita legendum eſt, ἐφώτισεν, non, Verſ. 23.
Illuminabit. De his iam diximus nu. 16.

59 *Et lucerna eius eſt Agnus.* † Si diceret: Lumen eius, aut φωστὴρ, ſicut Verſ. 23.
dixerat priùs, id eſt, Luminare, nihil miraremur, eſt enim filius lux, ſicut & pater. At cum dicat, *Lucerna eius*, ſiue λύχνος αὐτῆς, iure quæritur cur ita loquatur Apoſtolus: cùm lucerna ad noctis tenebras fugandas adhibeatur, & ipſe paulò poſt dicat: *Nox enim non erit illic.* Quod ita videtur ſoluendum. Lucerna nemo indiget vbi ſolem habet, ſed vbi ſolis luce vti nequit, nocti paratur lucerna. Claritas Dei illuminans hanc vrbem eſt quaſi ſol magnus illuminans mentes beatorum vt clarè Deum videant. Sed quia oculi corporei Dei naturam videre non poſſunt, neque claritate illa inuiſibili frui, ne in tenebris eſſent quodam modo, humanitas Chriſti illis obiicitur intuenda, vt & ipſi claritatem ſuam, & lucem, & lætitiam incomparabilem habeant. Atque ideo dictum eſt: *Et lucerna eius eſt Agnus*, videlicet vt homo: nam vt Deus eſt, commune habet cùm patre illud, quod modò dixit: *Claritas Dei illuminauit eam.* Similiter de Agno locutus eſt, cùm dixit: *Dominus enim Deus omnipotens templum illius eſt, & Agnus.* Atque hæc cauſa eſt cur his in locis duobus nihil de Spiritu ſancto dixerit, cùm patris, & filii

meminerit. Eodem etiam modo arbitror intelligendum illud Isaiæ. 60: *Sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in gloriam tuam*, vt Deus tuus propriè Christus accipiatur.

Ver. 24. *Et ambulabunt gentes in lumine eius.* † In Græco, & apud Andream 60
est: τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων, idest, gentes eorum qui seruantur, aut salui fiunt. Per quod intelligimus, de quibus gentibus sit sermo. Quamuis hoc additum videtur, & ex margine irrepsisse in contextum, nec enim est apud Aretham, aut apud Primasium, aut apud Tyconium, aut apud Bedam. Cum autem dicit: *In lumine eius*, non subauditur, Agni, sed Ciuitatis, est enim αὐτῆς. Atque hoc si de Ecclesia in hoc statu diceretur, nihil obscurum haberet, cùm scriptum sit Isaiæ. 60: *Et ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui.* At de statu beatorum quomodo dici possit? Respondeo hæc ad Ecclesiam in hoc statu pertinere posse, nam gentes quæ Deum non nouerant, cum ad Ecclesiã veniunt, ambulant in lumine eius, idest, in fide, ac doctrina, quam ipsa à Deo habet. Pertinet etiã ad statũ beatorum: nam & ipsi, qui sunt in Ecclesia, ambulant, & in cœlestem patriam iter faciunt, excitati lumine Christi, & promissis eius, & cognitione futurorum bonorum, quam per fidem habent. Et de hoc lumine beatitudinis nunc ait Apostolus: *Et ambulabunt gentes in lumine eius*, de illo priori locutus est Isaias.

Ver. 24. *Et reges terræ afferent gloriam suam, & honorem in illam.* † Et hoc de 61
Ecclesia dici solet propter reges, & præstantes viros, qui ad eam veniunt, lege Isai. capit. 60. & 65. & 66. At Iohannes de Ecclesia in futuro statu loquitur, & gloriam diuitias intelligit, sicut cum Matth. 6. dictum est: *Amen dico vobis, quia nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.* Ergo reges terræ afferent diuitias suas in hanc vrbem, quia ipsi amore eius conuertentur, & venient ad Ecclesiam, & eas libenter expendent, vt homines ad æternam patriam perueniant, & vrbs hæc plures habeat ciues, templa videlicet ædificando, & locupletando, & prædicatores Euangelij in varias regiones mittendo, & inimicas fidei nationes cohibendo, quemadmodum fecerunt Constantinus Magnus, & alij imperatores Christiani, & ætate nostra Carolus quintus imperator gloriosæ memoriæ, & eius filius Philippus Hispaniarum, & vtriúsque Indiæ rex, & Iohannes Tertius rex Lusitaniæ, cuius memoria in benedictione est.

† Honorem etiam suum afferent, vtentes ad hæc eadem regij nominis autoritate, & dignitate, & nihil sibi gloriosius, nihil honorificentius existimantes quàm Christo seruire, & omnia præ eo contemnere, atque omnia, quæ habent, in eius gloriam conuertere. 62

Vers. 25. *Et portæ eius non claudentur per diem.* Hoc est, nullos hostes timebit, secura semper erit, portæ enim vrbium timore hostium claudi solent. *Die, ac nocte*, dicere solet Scriptura pro Semper, vt adnotauimus

uimus capite 7. numero 23. siue per diem, & noctem. Quare cum docere vellet Apostolus numquam esse claudendas portas, dicere debuit: Per diem, neque per noctem, sed quia ibi semper dies erit, cui nulla succedet nox, satis fuit dicere, *Per diem*: causam tamen continuò reddit: *Nox enim non erit illic.* Hoc ita esse satis ex Isaiæ 60. intelligi potest, in quo similia dicuntur de Ecclesia: *Et aperientur portæ tuæ iugiter, die, ac nocte non claudentur, vt afferatur ad te fortitudo gentium, & reges earum adducantur.* Ecclesia enim in hoc statu habet noctem, id est, aduersa, quibus præmitur, & exercetur, & à diabolo, atque ab eius membris tentatur. Ex quo illud Cant. 3. *Vniuscuiusque ensis super femur suum propter timores nocturnos.* Et tamen nocte etiam Ecclesiæ portæ patent, vt venire possint omnes electi, qui tunc etiam veniunt, cùm illa vehementiùs affligitur. At in futuro beatitudinis statu nulla erit nox, nulla prosperorum, atque aduersorum vicissitudo.

63 † Beda: *Quod autem portæ non claudentur, plenissimæ securitatis indicium est. Non enim ibi iam dicitur, Vigilate, & orate ne intretis in tentationem, sed potiùs: Vacate, & videte quoniam ego sum Deus.* Nec mouere nos debet in portis Apostolorum doctrinā fuisse designatam, siue ipsos Apostolos docentes: nam portæ in eo, quod aditum præbent ad vrbem, Apostolos significant, in eo autem, quod non clauduntur, indicant eiusdem vrbis securitatem, & pacem. Quemadmodum Ionas Propheta, cùm à ceto absorbetur, & in littus eiicitur, & Niniuitas hortatur ad pœnitentiam, Christi gerit figuram, cùm verò salua vrbe dolet, & conqueritur, figura Iudæorum est de salute nationum dolentium. Matt. 26 Psal. 45.

Et afferent gloriam, & honorem gentium in illam. Angeli, & magistri Vers. 26. Ecclesiarum, & sacramentorum ministri afferent in hanc vrbem diuitias, & honorem gentium conuersarum, quomodo iam explanauimus similia verba num. 61. Potest etiam ita intelligi: Quidquid erit gloriosum, & honore dignum in gentibus, quæ conuertentur, inferetur in hanc vrbem, præstantissimi quique ethnicorum conuertentur, & salui fient.

64 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum.* † Legendum est, *Aliquid* Vers. 27.
vt est apud Bedam. Hoc autem, & sequentia in odium hæreticorum dicit, & maximè Antichristi, & sectatorum eius, qui omni immundiciæ se tradēt. Pro, Aliquid coinquinatum est in Græco πᾶν κοινοῦν, idest, omne, quod coinquinat, sicut vertit Erasmus, & interpres Arethæ. At non ita legendum est, sed πᾶν κοινὸν, id est, omne immūdum, vt est in Græco codice Complutensi, & in aliis, & vt est apud Andream. Ita etiā inuenio in Græco apud Aretham. Quam lectionem veriorem esse docent Tyconius hom. 18. & Primasius legentes: *Non intrabit in eam omne immundum.* Et ideò eam noster interpres sequutus est.

Aut abominationem faciens. Pro *Abominatione*, est βδέλυγμα, quod Vers. 27. iam interpretati sumus numero 13. quemadmodum & quod statim

sequitur: *Et mendacium*, numero decimo quarto.

Vers. 27. *Nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* De hoc diximus, cap. 3. num. 8. & sequentibus.

† Hæc omnia, quæ nos de domicilio, & requie beatorum explanauimus, nonnulli ad Ecclesiam in hoc sęculo militantem referunt, vt Tyconius hom. 18. & eum secuti Primasius, & Beda. Sed si omnia accuratè considerentur, apertissimum est de beatitudine intelligi, sunt enim multa, quæ minimè conuenire possint in militantem Ecclesiam, vt quod modò interpretabamur: *Non intrabit in eam aliquid coinquinatum, &c.* Et illud: *Et portæ eius non claudentur per diem, nox enim non erit illic.* Et paulò antè: *Et ciuitas non eget sole, neque luna, &c.* Quare & ipsi, quos dixi, coguntur hæc ad statum beatorum referre. Immò & Hieronymus in illud Isaiæ. 60: *Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem.* Hæc scripsit: *Ex hoc capitulo cogimur omnia, quæ dicta sunt, & dicenda, ad vltimum referre tempus, quando cœlo, terráque transeuntibus solis, ac lunæ cessabit officium, & erit Dominus ipse lumen perpetuum, &c.* 65

Conciliatio similiũ locorũ. Deinde etiam sciendum quædam esse in Scriptura similia his, quæ scribit Apostolus noster, ex quibus, quædam pertinent ad Ecclesiam in vtroque statu, priùs in hoc sæculo, deinde in futuro, vt quæ scripta sunt Tobiæ 13. & Isaiæ 60. 65. 66. & alia nonnulla, in prophetis, quæ de terrena Ierusalem interpretabantur Millenarij.

† Alia pertinent ad Ecclesiam in futuro statu, vt quod est in capite 26. Isaiæ: *In die illa cantabitur canticum istud, &c.* Et Ioëlis 3: *In die illa stillabunt montes dulcedinem, &c.* Alia pertinent ad Ecclesiam in hoc præsenti statu, vt quæ scripta sunt Isaiæ 54. & Psal. 86. & Zachariæ 2. Ex his igitur erunt explicanda quæ discrepare inter se mutuò videbuntur, vt distinguantur tempora, & concordentur Scripturæ. Hoc etiam est animaduertendum, cum de his Scriptura loquitur in locis indicatis, figurata oratione vti, & rem eamdem propter diuersas proprietates diuersis rebus similem dici. Quod vno exemplo satis declarabitur. De portis ait Ioannes: *Et duodecim portæ duodecim margaritæ sunt per singulas, & singulæ portæ erant ex singulis margaritis.* At Tob. 13. legimus: *Porta Ierusalem ex sapphiro, & smaragdo ædificabuntur.* Si propriè Scriptura loqueretur, non Metaphoricè, & materiam aliquam certam indicare vellet, sine dubio eodem modo vtrobique locuta esset. At voluit diuersa notare in margaritis, (quod iam diximus numero 56. in sapphiro, & smaragdo,) per illas portas intrari in cœlestem vitam, & beatam, similémque Diuinæ, & caritate plenam, vt intelligi potest ex his, quæ diximus num. 44. & 46. atque ita de reliquis. 66

Argumentum Capitis XXII.

Videt fluuium procedentem de sede Dei, & Agni, & in vtraque eius ripa lignum vitæ, & plateam sanctæ Ciuitatis, illiusque fœlicitatem prædicit. Adorare angelum vult hæc ostendentem, sed ille prohibet. Adhortatur omnes, vt ex iis, esse studeant, qui pars erunt huius ciuitatis, & finem citò venturum esse testatur. Ad extremum grauissima supplicia comminatur addenti, aut detrahenti quidquam huic prophetiæ.

CAPVT XXII.

1 *ET ostendit mihi fluuium aquæ viuæ, splendidum tam-*
quam crystallum, procedentẽ de sede Dei, & Agni. In
2 *medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignũ*
vitæ afferens fructus duodecim, per mẽses singulos red-
3 *dens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem Gentium. Et omne*
maledictum non erit amplius: & sedes Dei, & Agni in illa erunt,
4 *& serui eius seruient illi. Et videbunt faciem eius: & nomen eius*
5 *in frontibus eorum. Et nox vltra non erit, & non egebunt lumine*
lucernæ, neque lumine solis, quoniam Dominus Deus illuminat illos,
6 *& regnabunt in sæcula sæculorum. Et dixit mihi. Hæc verba fide-*
lißima sunt, & vera. Et Dominus Deus spirituum prophetarum
7 *misit angelum suum ostendere seruis suis, quæ oportet fieri citò. Et*
ecce venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri hu-
8 *ius. Et ego Ioannes, qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem,*
& vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes angeli, qui mihi hæc
9 *ostendebat. Et dixit mihi, Vide ne feceris, conseruus enim tuus sum,*
& fratrum tuorum prophetarum, & eorum, qui seruant verba li-
10 *bri huius. Deum adora. Et dicit mihi, Ne signaueris verba prophe-*
11 *tiæ libri huius, tempus enim prope est. Qui nocet, noceat adhuc: &*
qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur ad-
12 *huc: & sanctus, sanctificetur adhuc. Ecce venio citò, & merces mea*
13 *mecum est reddere vnicuique secũdum opera sua. Ego sum* Α, *&* Ω,
14 *primus, & nouissimus, principium, & finis. Beati qui lauant stolas*
suas, vt sit potestas eorum in ligno vitæ, & per portas intrent in Ci-
15 *uitatem. Foris canes, & venefici, & impudici, & homicidæ, & ido-*
16 *lis seruientes, & omnis qui amat, & facit mendacium. Ego Iesus*
misi angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesiis. Ego sum ra-
17 *dix, & genus Dauid, stella splendida, & matutina. Et Spiritus,*
& Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit veniat:

& qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Contestor enim omni 18
audienti verba prophetiæ libri huius. Si quis apposuerit ad hæc:
apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.
Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius: auferet 19
Deus partem eius de libro vitæ, & de Ciuitate sancta, & de
his, quæ scripta sunt in libro isto. Dicit, qui testimonium perhibet 20
istorum.
Etiam venio citò: Amen. Veni Domine Iesu. Gratia Domini 21
nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. AMEN.

Vers. 1. ET *ostendit mihi fluuium aquæ viuæ.* In Græco est ὕδατος ζωῆς, id est, Aquæ vitæ, & ita legunt Andreas, Arethas, Primasius, & Beda, sed sensus est idem, aqua enim vitæ dicitur more Hebræorum aqua viua, id est, semper emanans, vt capite vigesimo primo: *Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.* Et capite septimo: *Et deducet eos ad vitæ fontes aquarum.* Kursus in Græco, & apud Andream, & Aretham est: *Et ostendit mihi purum fluuium.* Sed καθαρὸν, id est, purum, non est apud Primasium, neque addendum videtur, cùm sequatur statim: *Splendidum tamquam crystallum.* Prosequitur autem Apostolus quod cœperat de beatitudine, & per vrbem, & per mediam plateam eius fluentem amnem ostensum sibi dicit ab angelo, à quo ea, quæ dixit, acceperat. Quem amnem illum esse arbitror, de quo dictum est Psalmo quadragesimo quinto: *Fluminis impetus lætificat Ciuitatem Dei.* Fluuius per vrbem fluens magnam illi affert, & amœnitatem, & vtilitatem. Nam oculos, atque animos exhilarat tam aquis, quàm arboribus, & herbis riparum, propter quod dictum est: *Fluminis impetus letificat Ciuitatem Dei:* & omnia quæ vitæ vtilia sunt, facilè per illum inuehuntur. †Significat ergò fluuius magnã, & mirabilem esse 2
beatorum lætitiã, & voluptatẽ, nihil eis deesse, sed eos omni affluere genere bonorum, tum etiam perpetuam fore eorum vitam, vt nunquam non tantis, ac talibus bonis perfruantur. Hoc declarat lignum vitæ in vtraque eius ripa consitum. In quo ad terrestrem paradisum alludit, habebat enim paradisus lignum vitæ, id est, arborem, cuius fructu, dum vescerentur primi parentes, mori non possent. Erat autem in medio paradisi fons, quo arbor vitæ irrigaretur. In cœlesti etiam paradiso multæ arbores vitæ sunt in vtraque ripa, vt intelligamus omnes beatos, quocunque in loco sint, id est, quibuscumque meritis præstent, siue maioribus, siue minoribus, arborem vitæ habere, ex cuius fructu comedant, id est, in æternum esse victuros. Si enim vnicum vitæ lignum poneret, putare aliquis posset vnius arboris fructus tantæ futuræ multitudini sufficere non posse. Nec fonte irrigantur arbores, sed

Aqua vitæ, siue viua.

Lignũ vitæ in vtraque ripa.

fluuio.

fluuio qui copiosior, & plenior est, vt pleniorem hanc vitam esse in-
telligamus, quàm illum paradisi.

3 † Rursum, etsi fluuius magnus esset arescere arbores possent, si
procul ab eo essent, idcirco in ripa sunt, sicut de fructifera arbore
scriptum est Psal. 1. *Et erit, sicut lignum, quod plantatum est secus decursus
aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.* Non autem in altera
ripa tantùm, ne qui iuxta alteram morantur, aut eius fructu careant,
aut cùm labore eum habeant: sed in vtraque ripa, idest, vbicúnque
beati commorabuntur. Egreditur autem fluuius *de sede Dei, & Ag-
ni*, vt fluuius vitæ esse intelligatur ex fonte, à quo exit. Præterea
non est satis vrbi ciborum habere copiam, nisi & aquæ habeat,
idcirco præter arbores vitæ fluuius perennis egreditur, de quo bi-
bant quantum volent, neque aliquid sit ad vitam necessarium, quod
non abunde suppetat in hac beatitudine. Hæc omnia breuiter, sed
valde eleganter docuit sacer vates Psal. 35. dicens: *Inebriabuntur ab
vbertate domus tuæ, & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te
est fons vitæ.* Nec *de sede Dei*, solum exit fluuius, cuius aspectus vitam
æternam præbet beatis, sed etiam de sede *Agni*, quoniam meritis
Christi hominis hanc vitam consequentur & eius humanitatis aspe-
ctu mirificè recreantur. † Est & apud Ezec. cap. 47. torrens de tem-
4 plo egrediens, in cuius etiam ripis arbores sunt, qui non idem est
cum hoc nostro, sed ei ex parte similis. Nam ibi de Ecclesia in hoc
statu sermo est, & torrens ille doctrinam significat Euangelicam,
vt eleganter exposuit Hieronymus, quæ animos abundè spirituali
cibo, & potu reficit: hic autem de statu beatorum loquitur. Sed
cùm Ecclesia militans multis in rebus triumphanti similis sit, non
est mirum multa de militante dici ad eorum similitudinem, quibus
fruitur triumphans, sicut cap. 21. vidimus in illis, quæ de superna
vrbe scripta sunt. Denique fluuius est splendidus sicut crystallum,
quia & beatorum vita purissimam habet voluptatem, cui nihil triste
misceatur, & illius vitæ, ac voluptatis æternitas non est eis ignota,
sed plenissimè cognita, quemadmodum purus fluuius, & clarus,
atque perlucidus instar crystalli, nihil habet, quod lateat in-
tuentes.

In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ. † Hoc est. Vers. 2.
5 Ligna vitæ multa. Singularis enim pro Plurali ponitur. Nec intelli-
gendum est plateam seiunctam esse à fluuio, ita vt lignum vitæ sit in
ripis, & in platea: sed fluuius è fonte suo egrediens totam vrbem in-
tersecat, in cuius medio platea est, per quam etiã fluit, ita vt & in
platea, & in reliqua vrbe arbores vitæ sint in vtraque ripa. Si autem
in platea gaudium beatorum intelligitur, quod alter ex alterius bea-
titudine percipit, vt diximus capit. 21. nume. 57. rectè nunc dice-
mus fluuium per plateam fluentem, & ligna vitæ in vtraque vita
habentem significare gaudium illud fore immortale, hoc est eum-
dem beatorum numerum semper futurum esse, eamdemque ma-

tuæ conſuetudinis, atque conuictus ſuauitatem ita vt nihil vnquam minuatur, nunquam marceſcat, ſed ſemper eumdem ſeruet vigorem. [Andreas quidem Cæſarienſis ligna vitæ putat eſſe beatos ipſos: quod mihi non probatur. Nam lignum vitæ à vita, quam comedentibus ſua poma præſtabat, nomen habet. Deinde quoniam mox ita loquitur, vt præter ligna vitæ beatos in hac ciuitate ponat, de quibus multa dicit, quæ in ligna vitæ non quadrant: vt, *Et ſerui eius ſeruient illi, & videbunt faciem eius, & nomen eius in frontibus eorum*, &c. Et apertiùs etiam hoc oſtendit poſteà cùm ait: *Beati qui lauant ſtolas ſuas, vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ*, id eſt, vt ſemper ligno vitæ veſci poſſint.]

Verſ. 2. *Afferens fructus duodecim.* Hoc nequis forte ita acciperet, ferre has arbores ſimul duodecim fructus diuerſos, verbis ſequentibus explanat: *Per menſes ſingulos reddens fructum ſuum.* Quod tamen ambiguum eſt, nec enim conſtat vtrùm duodecim fructus diuerſos afferant, an eumdem fructum duodecies.

† Verùm quia nihil dicitur, quod diuerſos fructus intelligere co- 6
gat, (& ſi diuerſi eſſent, mutarentur gaudia beatorum, aliquid enim haberet hic fructus, quo ille careret) hoc potiùs dicendum eſt, eumdem fructum ferri duodecies, in quo indicatur eximia quædam. & beatiſſima fertilitas illius terræ viuentium, quæ plena eſt vndique bonis, & gaudiis, terra enim, quæ bis in anno fructificat, fecundiſſima putatur. Deinde fructum huius arboris neque vnquam defuturum, neque tædium vllum allaturum. Nam fructus, quos arbores noſtræ ferunt, ſæpe antequam alteri colligantur, deficiunt, vel quia non eſt tanta illorum copia, vel quia tantam diuturnitatem ſuſtinere non poſſunt. Deinde etiam ſi per totum annum durarent, non æquè grati durant, noui præſtantiores, & gratiores ſunt, & tempore veteraſcunt, & ſaporis, ac coloris gratiam perdunt, & ſatietatem afferunt. At arbor ſingulis menſibus nouum fructum ferens, & inopiam copia fructuum tollet, & ſatietatem, ac faſtidium nouitate. Ita beatorum gaudia nec vnquam deficiunt, nec aliquid præſtantiæ ſuæ amittunt, nec ſatietate tædium efficiunt.

[Simile quippiam Homerus, ſed in diuerſis tamen arboribus, ſcribit de hortis Alcinoi regis Phœacum.

Lib. 7. Odyſſeæ.

Τάων οὔποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἐπιλείπει
Χείματος, οὐδὲ θέρους, ἐπετήσιος, ἀλλὰ μάλ' αἰεὶ
Ζεφυρίει πνείουσα τὰ μὲν φύει, ἄλλα δὲ πέσσει.
Ὄγχνη ἐπ' ὄγχνῃ γηράσκει, μῆλον δ' ἐπ' μήλῳ.
Αὐτὰρ ἐπὶ σταφυλῇ σταφυλὴ, σῦκον δ' ἐπὶ σύκῳ.

Hoc eſt.

Ex his fructus nunquam perit, neque deficit
Hieme, aut æſtate, toto anno durans, ſed ſanè ſemper
Zephyrus ſpirans hæc quidem creſcere facit, alia autem matureſcere,

Pirus

Pirus post pirum senescit, malúmque post malum,
Porrò post vuam vua, ficus autem post ficum.

7 *Et folia ligni ad sanitatem gentium.* † Folia non habent suauitatem fructuum, sed aliquid tamen arboris sunt, & quodámodo arborem, ac eius præstantiam indicant, aut odore, aut sapore aliquo, aut vi medicamentis apta. Folia ergo huius arboris vitæ sunt verba, quæ de gaudiis beatorum, & de dignitate vitæ illius æternæ in Scriptura, & in libris patrum sunt, & ore magistrorum Ecclesiæ traduntur. Hæc siquidem sanitatem gentibus afferunt, quia, & illas adducunt ad Ecclesiam, & in ea positas à vitiis ad pœnitentiam, & sanctitatem traducunt spe certa bonorum cœlestium. Ver. 2.

Et omne maledictum non erit ampliùs. Quid maledictum appellet declarat Græcum vocabulum κατανάθεμα, ac si diceret: Nihil iam erit, quod execratione, & separatione dignum sit, nulla peccati labes erit in illa vrbe, nec in iis, qui in illa erunt, quamuis multi ex eis aliquando peccauerint, idcirco enim dixit: *Non erit ampliùs*, quod explicauimus cap. 3. num. 30. & 31. Hoc magis explicatur verbis sequentibus. Vers. 3.

Et sedes Dei, & Agni in illa erunt. Hoc est, nunquam hanc vrbem deserent, quia nihil in ea erit, quod eis displiceat, nunquam desinent viuere cum eius ciuibus. Vers. 3.

8 *Et serui eius seruient illi.* † Omnes illius ciues semper se seruos Dei esse agnoscent, eíque perpetuo cultu, & deuotione animi seruient. Quasi dicat: Atque ideo semper Dei sedes in illa vrbe erit. Vers. 3.

Et videbunt faciem eius. Semper cum eo viuent in summa familiaritate, & amicitia, & clara eius visione fruentur, vnde illi æterno amore inhærebunt. Ver. 4.

Et nomen eius eius in frontibus eorum. Semper se Dei esse gloriabuntur, & ab illo toti possidebuntur, vt explicauimus cap. 3. nu. 31. & 32. & c. 14. nu. 6. in quibus verba similia leguntur. Vers. 4.

Et nox vltra non erit. Quoniam homines assueti nocti, & diei, & vicissitudini bonorum, & malorum timidi sunt, & vix cogitare possunt vitam, quæ perpetuam lætitiam, & claritatem habeat nullis tenebris interruptam, libenter repetit nullam fore noctem, vt certiùs, ac firmiùs, credant. In nocte autem non solùm tenebras, sed res etiam omnes aduersas intelligere videtur. Vers. 5.

Et non egebunt lumine lucernæ. Quod ad noctis tenebras adhibetur. Non egebunt iis, quæ nunc illis voluptati sunt. Vers. 5.

9 *Nec lumine solis.* † Diem habebunt perpetuum, quem multò præstantior sol hoc, quem nunc vident, efficiat. In sole etiam prosperitatem omnem sæculi intelligere videtur. Vers. 5.

Et regnabunt in sæcula sæculorum. Cùm dixerit: *Et serui eius seruient illi,* rectè nunc ait: *Et regnabunt*, vt sciamus seruitutem illam regnum esse felicissimum. Vers. 5.

Et dixit mihi. Hæc verba fidelissima sunt, & vera. Quoniā multa dixit de- Vers. 6.

de sancta ciuitate, quæ magnopere accendere possint animos credentium, iterum ea confirmat, vt nemo de iis possit dubitare. Beda: *Non de Iohannis diffidentia dubitabat, sed veram visionem omni Ecclesiæ, in qua & paruulos futuros nouerat, cõmendabat.* Fidelissima, πιστοὶ, fide digna.

Ver. 6. *Et Dominus Deus spirituũ prophetarum.* Hoc est, qui prophetis futura inspirat. Spiritus vocat propheticas reuelationes, ac si dicat: Qui prophetis dat spiritus propheticos. Arethas: *Hoc significare vult per hoc quod ait: Dominus spirituum, ac si dixisset:* Dominus prophetici doni. Ambrosius: *Idest, Dominus Deus, qui spiritum prophetiæ dedit omnibus sanctis prophetis.*

Vers. 6. *Quæ oportet fieri citò.* Quidquid in hoc sæculo, aut in fine sæculi faciendum est, semper in Scriptura citò fieri dicitur, quia æternitati Dei hæc reuelantis omnia tempora quasi nullius durationis sunt.

Vers. 7. *Et ecce venio velociter.* † Christus loquitur, de quo dixit: *Et Dominus* 10
Deus spirituum prophetarum, &c. Ipse ait: *Ecce venio velociter*, siue citò, ac si dicat, Manete in fide, & in dilectione, ne timeatis malorum supplicia, & minas, & labores citò omnia finientur, & ego veniam redditurus singulis pro meritis suis.

Vers. 8. *Et ego Iohannes.* In fine libri iterum confirmat omnia, quæ dicta sunt, sicut & initio eius fecit, nequis dubitet de huius prophetiæ veritate. Idem fecit in Euangelio cap. 19: *Et qui vidit testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius.* Et cap. 21: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimonium eius.*

Vers. 8. *Cecidi vt adorarem.* Hæc iam abundè explanauimus cap. 19. num. 14 & sequentibus.

Vers. 10. *Ne signaueris verba prophetiæ libri huius.* Arethas: *Hoc est: Ne apud te conclusa serues, sed manifesta omnibus*, &c. † Liber signatur vt non lega- 11
tur, solet autem Deus præcipere prophetis vt libros signent, quando ea, quæ dicunt, post multum tempus futura sunt, & nihil eo tempore, quo dicuntur, legi necesse est. Dan. 8: *Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit.* Et cap. 12: *Tu autem Daniel claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum.* Et posteà: *Vade Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus.* Apo. 10: *Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.* Nunc autem è contrario vetat signare verba prophetiæ huius, quia tempus propè est. Est ergo sensus: Ne serues apud te librum, sed omnibus legendum exhibe, quæ enim in eo scripta sunt, iam nunc legi possunt, & vtilia erunt legentibus. Hoc autem propterea dictum est, quòd multa dicta sunt, quæ profuerint hominibus illius ætatis, qua scribebat Apostolus, vt quæ tribus prioribus capitibus continentur, quædam citò incipienda erant. Ea verò, quæ ad extrema tempora pertinebant, etiam tunc legi vtile erat, quoniam quædam similia, & quasi figuræ extremorum futura erant citò, & oportebat vt ea, & ipsa, quæ extremo tempore facienda sunt, præsentes posteris patefacerent, sicut

Signare verba, vel librum.

ipsi

ipsi intelligerent, omnesque semper parati expectarent, tam aliorum temporum, quam extremorum Pseudoprophetas, & persecutores. Apud Danielem verò iure sermones signãtur, quia populus ille, dum in illo statu erat, nihil de iis visurus erat, quæ sub Antichristo fient, vt populus Christianus. Si igitur Ioannes signare hunc librum prohibetur, quia legi eum Deus vult: cur eum refugiamus? Cur non legamus? cur intelligi posse desperemus? si enim legi vult, & intelligi vult: quid enim proderit non intellectus?

12 *Qui nocet, noceat adhuc.* † Perinde est, ac si diceret: Ego liberos homines relinquo, nemini vim afferam: ipsi videant quid faciant, & quam viuendi rationem sequantur: nam citò veniam, & vnicuique pro meritis retribuam. Itaque illud: *Qui nocet, noceat adhuc, &c.* Permissio quædam est admistam habẽs ironiam, quasi dicat: *Noceat,* si vult, ego nunc quidem non obstabo. Permissionem, & ironiam indicat quod sequitur: *Ecce venio citò, & merces mea mecum est, &c.* Simile est quod legimus Ecclesiastæ. 11: *Lætare ergo iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum in diebus iuuentutis tuæ, & ambula in viis cordis tui, & in intuitu oculorum tuorum: & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudicium.* Quod autem ait: *Et qui iustus est, &c.* Quia dignum Deo est, seriò dictum accipiendum est, & ad illud eadem ratio accommodanda: *Ecce venio citò, &c.* Vers. 11.

Et qui iustus est. Quemadmodum in malis duo posuit, quorum vnum ad alios refertur, id est, *Qui nocet,* ὁ ἀδικῶν, id est, qui alterum iniuria afficit, alterum verò ad seipsum: *Qui in sordibus est, &c.* nulli videlicet, nisi sibi ipsi, nocens: ita in bonis duo memorat, quorum alterum ad alios pertinet. *Qui iustus est,* id est: Qui nemini nocet, sed vnicuique reddit quod suum est: alterum ad seipsum, *Qui sanctus est,* id est, purus, & sine sordibus. Vers. 11.

13 *Et merces mea mecum est.*] Mercedem ad manum habeo: facile mihi est omnibus eam reddere. Itaque *Merces mea*, est merces, quam ego redditurus sum. Isaiæ 40: *Ecce Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur: ecce merces eius cum eo.* Et capite sexagesimo secundo: *Ecce Saluator tuus venit, ecce merces eius cum eo.* Vers. 12. Vers. 12.

Reddere vnicuique. Vt reddam vnicuique, vt vertit Erasmus. Vers. 13.

Ego sum A. & Ω, primus & nouissimus. Quorsum hæc dicãtur, ostendimus capite 21. num. 10. quod hic etiam congruit cum præcedentibus. *Et merces mea mecum est &c.* Quod autem ait: *Primus & nouissimus,* illud esse puto, quod est in Isaiæ 43: *Ante me non est formatus Deus, & post me non erit.* Dum vixit in terra Christus, humiliter fere de se loquebatur, vt homo, sed post resurrectionem iam regnans magis Diuinitatem suam detegit. Ita dixit Matthæi vltimo: *Data est mihi omnis potestas in cœlo, & in terra. Euntes ergò docete omnes gentes,* & quæ sequuntur vsque ad finem capitis, quod apertiùs demonstrat semper in Apocalypsi, vt hæc verba indicant.

Beati, qui lauant stolas suas. Qui puram semper animam habere cu- Vers. 14.

rant. De hac locutione diximus, capite tertio, numero quinto, & capite septimo, numero vigesimo primo. Satis hic ostendit, quomodo dixerit supra: *Qui nocet, noceat adhuc, &c.*

Vers. 14. *Vt sit potestas eorum in ligno vitæ.* † In ligno vitæ dicit pro: *In lignum vitæ*, more suo, & Scripturæ. Hoc est, vt potestatem habeant in lignũ 14
vitæ, & possint eius fructu vesci semper, id est, vt æterna beatitudine perfruantur.

Vers. 14. *Et per portas intrent in ciuitatem.* Vt Apostolicam doctrinam sequentes participes sint æternæ vitæ, nisi enim per has portas intrari non potest in eam.

Vers. 15. *Foris canes, & venefici.* Canes dici solent idolorum cultores, sed quia mox ait: *Et idolis seruientes*, aliter accipiendum est. Canis immundum animal est, & ad lacerandum dentibus pronum, ideóque significat homines vitiis plenos, vitam sanctorum, & corpora rabie magna lacerantes, vt Beda intellexit. Eorum autem vitiorum maximè meminit, quæ tempore Antichristi magis vigebunt, de quibus iam diximus, cap. 21. num. 13. & 14.

Canis.

Vers. 16. *Ego sum radix, & genus Dauid.* Id est, Messias, qui promissus erat, vt homines redimeret, & saluos faceret. Quod cur ita dictum sit, explicauimus. ca. 5. num. 10. & 11. Nunc autem hoc dicit significans sine se neminem saluum fieri posse, hortansque per id, vt quæ in hac Apocalypsi scripta sunt, custodiant.

Vers. 16. *Stella splendida, & matutina.* † Cuius luce tenebræ errorum, & pec- 15
catorum fugantur, cui credere, quem semper sequi debetis. Hæc copiosè explicauimus, cap. 2. num. 47. & 48.

Vers. 17. *Et Spiritus, & Sponsa dicunt, Veni.* Sancti optant, vt veniat dies iudicij, quo peccatum omnino finiatur, & Deus vbique regnet, sicut ait Paulus 2. Tim. 4: *De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex*, non solùm autem mihi, sed & iis, qui diligunt aduentum eius. De hoc aduentu Christi intelligitur quod nunc ait, *Veni*, vt ex præcedentibus constat: *Ecce venio velociter, &c.* Spiritus ergò sanctus, qui cum Articulo ponitur, τὸ πνεῦμα, dicit, *Veni*, id est, iustos hortantur vt aduentum meum desiderent, ac petant. Quod ita dictum est, vt Rom. 8: *Ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*, id est, efficit vt postulemus. *Et Sponsa*, hoc est, Ecclesia Spiritus sancti inspirationibus assentiens, dicit: *Veni*, quotidie enim dicit: *Adueniat regnum tuum*. Hoc autem de electioribus Ecclesiæ membris accipiendum est, multi enim non optant aduentum Domini, atque idcirco Paulus dixit: *Sed & iis, qui diligunt aduentum eius.* Ita etiam Andreas hæc interpretatus est.

Vers. 17. *Et qui audit, dicat, Veni.* † Omnes, qui hoc audierint, aut legerint, 16
idem similiter optent, & petant.

Vers. 17. *Et qui sitit, veniat.* Hæc verba, quem sensum habeant, docent illa capite vigesimo primo: *Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis*, (vt rectè ait Ambrosius) quæ suprà exposuimus, numero vndecimo, &

duodec-

duodecimo. Hoc est: Qui magno vitæ æternæ desiderio ardet, veniat ad me, ac si dicat: Ne contristetur, cito veniet, putet se iam vocari à me, vt bibat aquam vitæ gratis. Illud autem: *Et qui vult*, hoc significat, Qui vult, & cupit venire, qui vult bibere, iam veniet, & quantum volet bibet de fonte omnium bonorum.

Contestor enim omni audienti. Hoc est, testificor, & contestando admoneo. Illud autem difficille est, cur dixerit, *Enim*, cum nullam causam reddat dictorum. Sed sciendum est γὰρ, id est, *Enim*, iuxta proprietatem linguæ Græcæ interdum redundare, vt nihil pertineat ad sensum, sed ornatui seruiat, vt apud Homerum lib. 7. Iliados. *Vers. 18.* Enim redundans.

Ἀτρείδαι τε, καὶ ἄλλοι ἀριστῆες παναχαιῶν,
Πολλοὶ γὰρ τεθνᾶσι καρηκομόωντες Ἀχαιοί,

Hoc est:

Atridæ, atque alij optimates Græcorum,
Multi enim perierunt criniti Achiui.

Et Virgilius similiter:

Quam pius Æneas tibi enim, tibi maxima Iuno, 8. Æne.
Mactat sacra ferens. Ita noster interpres accepisse videtur. 1. Cor. 10. vbi vertit: *Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus, omnes, qui de*
17 *vno pane participamus.* In Græco est: † *Omnes enim de vno pane participamus.* Verùm mihi magis placet, vt legatur: *Contestor ego*, ita enim est in Græco codice Complutensi, μαρτυρῶ ἐγὼ, & apud Andream, & Aretham, & Primasium, & Ansbertum, & Ambrosium, & Rupertum, Anselmum, & Thomam. Eodem modo legerunt Tyconius homilia 18. & Haymo, licet in eis corruptè legatur, *Ergo* pro *ego*. Ita etiam inueni in antiquo codice manuscripto. Et sensus est valdè cõsentaneus, dixerat enim paulò ante: *Ego Iesus misi angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesijs.* Ad quę alludens Apostolus ait: *Contestor ego*, id est, illa testatus est angelus, ego hæc etiam contestor, συμμαρτυροῦμαι, prius dixerat μαρτυρῆσαι, id est, testificari. Atque idem sensus est si legatur μαρτυρῶ.

Si quis apposuerit ad hæc. Tyconius homilia decima octaua: *Scriptum est hoc propter falsores sanctarum Scripturarum, non propter eos, qui simpliciter quod consentiunt, dicunt.* Idem aiunt Beda, & alij. Videbat Ioannes iam suo tempore hæreticos grassari, & alios posteà grassaturos, qui Scripturas deprauarent addendo illis, vel detrahendo, & quoniam prophetiam hanc vtilissimam Ecclesiæ esse sciebat, hanc comminationem, addendam putauit, vt integra semper seruaretur. *Vers. 18.*

18 *Apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto.* † Grauissimis quibusque plagis earum, quæ in hoc libro scriptæ sunt, afficietur. *Vers. 18.*

Dicit, qui testimonium perhibet istorum. Nonnulli hæc verba Christi esse volunt, sed manifestum est esse Apostoli, (qui & in Euangelio ita loqui solet, vt cap. vltimo: *Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de ijs, & scripsit hæc.*) Sequitur enim: *Etiã venio cito. Veni Domine* *Vers. 20.*

Iesu. Gratia Domini &c. Et quoniam Christus dixerat: *Et qui sitit, veniat:* Ioannes, qui sitiebat, & iam senex erat, studio videndi Deum, & bibendi ex fonte aquæ vitæ ait: *Etiam*, quod in Græco est, Ναὶ, & est affirmantis, atque assentientis iis, quæ dicta sunt, vt diximus cap. 1. num. 59. & 60. Quasi dicat: Ita sit Domine, ego sitio, & cito ad te veniam, nolo morari.

Vers. 20. *Amen, veni Domine Iesu.* Amen idem valet, quod etiam, aut Ναὶ, vt diximus loco citato, hoc est, ita fiat quod dixisti, cito venias Domine, vt destruatur regnũ peccati, & tu solus regnes in sæcula sæculorum, Amen. Beda enim cum sequentibus coniunxit particulã *Amen*, & Primasius, & Rupertus. Quamuis & ad confirmationem præcedentis verbi referri potest, sicut in Græco refertur: verùm, sequitur statim Ναὶ, ἔρχου κύριε Ἰησοῦ, id est, *Etiam, veni Domine Iesu.* Quare si non repetitur, melius copulatur cum sequentibus, vt prius dixi.

ORDO TEMPORIS RERVM in tota hac Apocalypsi prædictarum.

HACTENVS de sacræ Apocalypsis verbis. Superest tamen, vt & rei ipsi, & multorum votis satisfaciamus, seriẽ omnium, quæ in ea prædicta sunt, quantum Deus donare dignabitur, contexere. Hæc autem cap. 6. incipiuntur, & vigesimo terminantur. Nam, quæ tribus primis capitibus continentur, ad septem illas Asiæ minoris Ecclesias, & ad earum Episcopos propriè spectant. Capite autem 4. & 5. liber proponitur septem sigillis signatus, qui cum suis sigillis ea complectitur, quæ vsque ad finem mundi futura sunt in Ecclesia: & sigilla cap. 6. aperiri incipiunt vsque ad calcem cap. 11. libri autem prædictiones à cap. 12. vsque ad finem libri conscriptæ sunt. caput 21. & 22. de beatitudine sanctorum sunt, & quæ in iis sunt, quæque aliis in locis de eadem beatitudine dicuntur, vt in fine cap. 7. & 11. & in initio 14. notum est post diem iudicij implẽda prędici, siquidem de consummata corporum, & animarum fœlicitate scripta sunt. Ad seriem igitur horum 15. capitum cognoscendam, illud memoriæ mandandum est, sæpè Ioannem quasi ad finem omnium venire, & sæpè deinde ad ea, quæ ante illum futura sunt, recurrere, vt monuimus, cap. 15. num. 1. & 2. causásque eius rei aperuimus. Quibus hæc, quę præcipua videtur, addenda est, non eodem tempore hæc omnia illum vidisse, sed cum diuersæ fuerint visiones, & diuersi dies, aut horæ diuersæ, quibus illæ Apostolo ostensæ sunt, & res ipsæ sunt diuersæ, sæpèque altera non pendet ex altera, sicut in omnibus prophetis factum videmus. Legenda etiam sunt, quæ cap. 10. num. 18. & sequentibus de ordine, & de partitione huius libri scripsimus, quę nunc vsui, vel [illegible] erunt. Quanquam sigilla priora capitis 6. etsi quodammodo etiam pertineant ad tempora nouissima, tamen perti-

Ordo rerum non seruatus ab Apostolo [illegible]

nent etiam ad priora, vt suo loco expositum est. Sigillum sextum, & quæ sequuntur vsque ad finem cap. 10. manifestè ad tempora proxima, & contigua nouissimis referenda sunt. Extrema autem, aut nouissima tempora nunc quidem vocamus annos ipsos, quibus regnabit Antichristus. Ante igitur quàm appareat Antichristus, fiet quod est in sexto sigillo cap. 6. de solis, & lunæ obscuratione, quoniam plagæ non incipiunt immitti, nisi in eos, qui non sunt signati ab angelis, vt videmus cap. 8. & 9. ij autem, qui signati sunt, signantur cap. 7. quod pertinet ad sextum sigillum, & ante omnes plagas est, sicut ibi ait angelus: *Nolite nocere terræ, & mari, nec arboribus, quo ad vsque signemus seruos Dei nostri,* &c. hæc autem signatio visa est post obscurationem solis, & lunæ, vt constat ex initio ca. 7. Quare quod ait Dominus Matt. 24: *Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur,* non intelligitur post finitam tribulationem, sed postquam cœperit, statim sol obscurabitur. Sequitur ergo obscurationem solis, & lunæ signatio Iudæorum ca. 7. ante omnes plagas, vt dictum est. Capite. 8. plagæ immitti incipiunt in eos, qui signati non sunt ab angelis. In his plagis, & in reliquis ea fusius exponuntur, & patefiunt, quæ Dominus de iisdem temporibus breuiter prædixit Matth. 24. Mar. 13. Lucæ. 21. Inter has plagas factũ est quod de euertenda Babylone scriptum est cap. 14. & 17. & 18. sine dubio enim euertetur ante regnum Antichristi, quandoquidem ab illis decem regibus euertenda est, qui regnabunt antequam ipse regnare incipiat, vt apertissimè scriptum est cap. 17. *Et decem cornua* (inquit) *quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam, & nudam,* &c. Initio autem regni Antichristus tres ex his regibus occidet. Euertenda est ergo Babylon cum decem erunt reges, hoc est ante initium regni Antichristi. Hoc ergo excidium Babylonis ponitur ab Apostolo vbi illi prædictum est, & ostensum, non tamen inter res eodem tempore faciendas. Mihi probabile videtur locum eius esse in capite. 9. in tuba sexti angeli, vbi quatuor angeli alligati in Euphrate soluti sunt, & infinita penè hominum multitudo in bella concitata est. Illud consequitur lætitia, & exultatio cœlitum, quæ ponitur initio capitis. 10. Deinde fieri incipient reliqua, quæ in libro scripta erant, quem Iohannes deuorauit, quæ omnia ad tempus Antichristi pertinent, vt latius exposuimus in calce capitis decimi. In qua extremi temporis prophetia primum locum obtinet Diaboli solutio capite 20. & inde quæ cap. 13. de Antichristi manifestatione, & de Pseudo propheta eius præcursore scripta sunt. Deinde pugna Diaboli cum sanctis per Antichristum, & eius membra, cap. 12. quæ tunc cœpta intelligenda est protendi per totum tempus Antichristi. Hinc quæ sunt in capite 14. de iis, qui antichristo non cesserunt, & de prædicatoribus clamantibus imminere iudicium. His succedent septem plagæ nouissimæ, quæ describuntur cap. 16. & 17. & inter eas mors Eliæ, & Henoch, qui sub aduentum Antichristi prædicare incipiẽt, & Iudæos

conuertent, & paulò ante Antichristum occidentur. Quod ostensum quidem est Apostolo cap. 11. at non factum eo tempore, sed posteà. Has autem plagas nouissimas futuras, Apostolus ipse testatur dicens, cap. 15: *Quoniam in illis consummata est ira Dei.* Sequitur ergo statim, quod est in septimo sigillo, id est, septem angeli canentes tubis capite. 8. & omnes plagæ ab eis prædictæ, cap. 15: *Et vidi aliud signum in cælo, magnum, & mirabile, angelos septem habentes plagas septem nouissimas,* quoniam in illis consummata est ira Dei. Inter effusionem phialarum sexti, & septimi angeli mors Antichristi, & Pseudoprophetæ, & regum comitum eiusdem Antichristi intercessit. Nam & rerum ipsarum contextus ita exigit, & Iohannes locum reliquit, in quo hæc facta esse intelligamus cap. 16. vbi post effusam phialam sexti angeli ait: *Et congregabit illos in locum, qui vocatur Hebraicè Armagedon,* &c. hic victi, & occisi sunt. Quare bene statim ait: *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem, & exiuit vox magna de templo dicens: Factum est.* Quod regnante Antichristo bene dici non potuit. Quod ergo est in visione illa capitis. 19. de hac cæde, atque strage, cuius initium est: *Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus,* &c. inter phialam sexti, & septimi angeli fiet. Hinc iudicium vltimum sequitur capit. 20. & post illud consummata beatitudo sanctorum, de qua cap. 21. & 22.

HActenus cum lectoribus meis locutus, si quis tamen hæc quoque si quis captus amore leget, nunc opere confecto ad te Christe Iesu conuertar, cuius amore, & instinctu cœptum, cuius ope & gratia absolutum est. Dixi Domine in obscurissimæ prophetiæ, quam dilecto discipulo dedisti, explanatione quæ ad institutũ Apostoli tui pertinere, quæ cum verbis, quæ per os prophetarum olim locutus fueras, quæque per te loqui dignatus es, cum in terris visus es, & cum hominibus conuersatus es, congruere existimaui, quæ filiis Ecclesiæ tuæ non ignota esse debere arbitratus sum. Si quid fortasse imprudens dixi, quod illi, quæ columna est, & firmamentum veritatis, non probetur, nec mihi vnquàm probabitur. A veritate sine dubio abhorret quidquid ab eius sensu abhorret. Tu enim eam doces, & ego per eam à te doceri volo, illi quæ scripsi, quæque scribam omnia emendanda, & corrigenda trado. Sicubi dixi quæ illa non dicit, certè non nisi quod sentit, & dicit dicere volui, quia tu Deus ita docuisti me à iuuentute mea, & vsque in senectam, & senium non derelinques me. Ago igitur tibi gratias æterna Sapientia, & lumen de lumine, quantas possum maximas, qui illuminasti tenebras meas per tenebrosam prophetiam, & opertam non mortis caligine, sed vitæ. *Beatus* enim, *qui legit, & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea, quæ in ea scripta sunt, tempus enim prope est.* Rem quidem magnam, & longè meis viribus imparem aggressus sum, at non illis, sed misericordia tua fretus, qui etiam per infantes doces homines scientiam. *Transiui per ignem, & aquam, & eduxisti me in refrigerium. Ad Dominum*

cum

cum tribularer clamaui, & exaudiuit me. Audiuit Dominus, & misertus est mei, Dominus factus est adiutor meus: vt cantet tibi gloria mea, & non compungar. Domine Deus meus in æternum confitebor tibi. Exaudi ergo iterum Deus deprecationem meam, intende orationi meæ, da vt Scripturas tuas & sanè intelligam, & fideliter exponam, & non auferas de ore meo verbum veritatis vsquequaque. Da vt amore tuo penitus flagrem, & quæ legero, atque intellexero vertam in opera. Da iis, qui hæc legere, & micas colligere volent, quæ de mensa tua ceciderunt, vt sensus tuos teneant, & tenentes magis, ac magis caritate tua incalescant, aliósque eodem igne accendant quo ipsi felicissimè ardent, vt non deficiat laus tua de ore nostro, sed tibi toto corde semper seruiamus, & te cum patre, & Spiritu Sancto in æternum perfruamur. Amen.

FINIS.

INDEX LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE IN HOC OPERE EXPLICATORVM.

Numeri initio locorum additi versiculos capitum ipsorum indicant.

GENESIS.
Cap. 1.

[illegible]

DA-

Cap.

INDEX RERVM, ET VERBORVM IN QVO QVÆ AD SCRIPTVRÆ INTELLIGENTIAM PERTINENT,

hac nota † indicantur.

Et prior numerus caput indicat: posterior numerum eiusdem.

B

Chri-

D

L

† MiM.a

Præ-

T

† Tam

IND

INDEX
IN EVANGELIA
TAM DE TEMPORE, QVAM DE SANCTIS.

LECTORI.

Quoniam Apocalypsis explanatio tota Historica est, multa in hoc indice inuenies, quæ Historicæ Euangelicorum expositioni tantùm deseruiant: ea nos prætermittere noluimus, quia valdè etiam vtilia futura putauimus.

IN DOMINICA I. Aduentus.

In Circuncisione accipit characterem populi Dei, & filiorum Dei, quia geniturus est nouos filios Dei, & ideo habet Scriptum in femore Rex regum. cap. 19 nu. 29. Et est principiũ creaturæ Dei, ca. 3. nu. 41. Cũ Deus dixit Abrahæ: Multiplicabo te vehementer nimis, & patrem multarum gentium constitui te, tunc iubet illum circumcidi. Gen. 17.

Lõgè alius est hic character Christi à charactere Antichristi. Vide de eo c. 13. nu. 33. & sequent.

In die Epiphaniæ.

Ecce magi, &c. Vide. cap. 1. nu. 53

Rex Iudæorum. Omnium confitentium Deum, & affectibus suis dominantium, qui verè reges dicuntur. Vide. cap. 19. nu. 29

Venimus adorare eum. Iure eum magi, idest, Sapientes, adorant, quia summa Sapiẽtia est solum adorare, soli subiici, solum autorem bonorum agnoscere, sicut faciunt qui sapientissimi sunt, idest, cœlites. Vide cap. 5. nu. 17. & sequentib. & cap. 7. nu. 18 & 19. Præterea ipsi sunt reges, ille autem est rex regum. vide. cap. 19. nu. 29

Qui regat populum meum Israel, Vide. cap. 2. num. 45

Ite, & interrogate diligenter de puero. Quod posteà facturus est Diabolus in membris pariente muliere, c. 12. nu. 18. & seq. nunc facere vult in capite per Herodẽ.

Obtulerunt ei munera, aurum, &c. De auro vide ca. 21. nu. 36

Dominica infra Oct. Epiphaniæ.

Et non cognouerunt parentes eius. Solet loqui Scriptura iuxta vulgare hominum iudicium. ca. 3. nu. 13. Quod & ad illud pertinet: *Ecce pater tuus, & ego.*

Sedentem in medio doctorum, audientem, & interrogantem. Candelabra sunt doctores, in quibus lux Dei est ad illuminandum reliquos. Septem candelabra, multi doctores in quorum medio est Christus. Vide. c. 1. nu. 81. & seq. Et in medio septem cãdelabrorum similẽ filio hominis. Nunc verè est similis filio hominis, cũ audit, & interrogat quasi nesciret. Possunt ad eũ accommodari quæ de eodem dicuntur ibi.

In octaua Epiphaniæ.

Ecce Agnus Dei. Vide cap. 5. nu. 11. & cap. 6. num. 1

Quia prior me erat. Quia est primus, & nouissimus. cap. 1. nu. 110. & est principium creaturæ Dei. c. 3. nu. 41. & ideo etiam ipse est qui baptizat in Spiritu sancto.

Dominica. 2. post Epiph.

Vinum non habẽt. Preces sanctorum sunt Deo gratissimæ, & magna impetrant. Videcap. 5. num. 15. & cap. 8. num. 9. & seq.

Implete hydrias. Ignis est caritas Christi, non potest latere. Vide ib. numer. 9

Dominic. 3. post Epiph.

Multi ab Oriente, & Occidente venient. Vide cap. 21. in expositione versiculi. 13. & eodem cap. in expositione versiculi. 16.

Et recumbent cum Abraham, &c. Vide cap. 19. in expositione versi. 9. & cap. 7. nu. 25. & c. 22. nu. 14

Eiicientur in tenebras exteriores. Vide. ibid. in expositione versi. 15

Dominic. 4. post Epiph.

Motus magnus factus est in mari. Mare est hoc sæculum, in quo sunt varij, & periculosi fluctus. vide.

vide ca.6.n.17. Hoseæ.12. Chanaan in manu eius statera dolosa, calumniam dilexit.

Feria.4.post.1. Domin. Quad.

Volumus à te signum videre. Messias multa signa editurus erat, ideo Antichristus, & eius præcursor, vt Messias ille credatur, multa facient, sed fallacia. Vide c. 13. nu.29. vsque ad. 32

Et condemnabūt eam. Quomodo hoc faciant iusti. vide cap. 18.nu.17

Ambulat per loca arida. Vide ca. 18. nu.3.& sequentibus.

Feria.5.post.1.Dom.Quadrag.

Dimitte eam, quia clamat post nos. Desiderium est magnus clamor, vide cap.6. nu.40

Feria.6.post.1.Dom.Quadrag.

Cæcorum. vide cap.3.nu.62.

Iam noli peccare. Hoc est quod Christus semper optat. Illud autem: Qui nocet, noceat adhuc, &c. permissionis cuiusdam ironicæ est. vide cap. 22.nu.12

Sabbato. vide Dominicam sequentem.

Dominica.2. in Quadrag.

In montem excelsum. In monte videtur Agnus. vide capite 14.nu.1. Ad hoc Euangelium facilè accommodari possunt omnia, quę sunt in c.21. à n.15. vsque ad 19

Respondens autem Petrus. vide cap. 7.num.20

Ecce nubes lucida, &c. ca.12.numer. 28.& cap.14.nu.77

Feria.3.post.2.Dom.Quad.

Nec vocemini magistri, quia magister vester vnus est, Christus. Vide capite 1.numero 35

Feria.4.post.2.Dom. Quad.

Et die tertia resurget. vide cap. 5. in expositione vers.6

Potestis bibere calicem, &c. vide quid hoc sit cap.14.nu. 58.& multis sequentibus.

Feria.5.post.2.Dom.Quadra.

Et induebatur purpura. vide cap. 17. num.5

Et bysso. vide cap.19.n.10.& c.18. nu.24. Melius indutus fuisset si indueretur alia bysso, in qua intelliguntur iustificationes Sanctorum. vide cap.19.nu.10

Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius. Impij canes dicūtur, vide cap.22.nu.14. Sed nec hoc nomine digni sunt, cùm canes sint magis misericordes illis.

Feria 6.post Dom.2. Quad.

Et fodit in ea torcular. Meritò tantis bonis non vtentibus ipse calcabit torcular. vide cap.19.numero 27.& cap.14.numero 88

Cum autem tempus fructuū appropinquasset. Ferentem hos fructus Deus alet optimis fructibus ligni vitæ. vide cap.22.nu.5.& 6

Eiecerunt extra vineam. Meritò de illis dicitur: Foras canes, &c. vide cap. 22.numero 14

Sabbato post Dom.2.Quad.

Facta est fames valida. vide ca.6.numero 19.& sequentibus.

De dignitate per pœnitentiam restituta. vide cap. 7. numero 71. & sequent. Exhortationem ad pœnitentiam vide capite 2. numero 18.& cap.3.nu.69

Dominica.3. Quadrag.

Signum de cœlo quærebant ab eo. vide capite 13.numero 30

Ideo ipsi iudices vestri erunt. vide capite 18.numero 17

Perambulat per loca inaquosa. vide capite 18.numero 3. & sequentibus.

Feria.4.post Dom.3.

Cæci sunt, & duces cæcorum. vide

gau

gaudiũ vertetur in tristitiã. vide ca.1. ab expositione ver. 13. vsque ad finem capitis, & cap. 18.num.17. & sequentibus. vsque ad 21. & cap.18.num.37.vsque ad finem capitis.

Mulier cum parit, tristitiam habet. Animæ in parturitione bonorum operum tristitiam habent, sicut Ecclesiæ parturiens, cap.11. in expositione vers.2

Dominica 4. post Pascha.

Arguet mundum. Vide cap.3.nu.67

Princeps huius mundi iam iudicatus est. Vide de hoc multa. cap.20. nu.1.vsque ad 13

Dominica 5.post Pascha.

Amen amen dico vobis. Vide cap.1. num.59.& 60

Si quid petieritis. De orationibus iustorum, vide cap.5. num.15

In Ascensione Domini.

Vide eius similitudinem, cap.11. num 27.& 28

Dominica infra Oct. Ascens.

Spiritum veritatis. Omne bonum hic iudicat, vide cap.16.num.16

Et vos testimonium perhibebitis. Vide cap.1.nu.9.& 10

Dominica Pentecostes.

Vide huius rei similitudinem cap. 12. in expositione vers.11.hoc enim die venit spiritus vitæ à Deo, & Apostoli verè steterunt super pedes suos, qui ante iacebant, & cadebant.

Et sermonem quem audistis, non est meus, &c. Vide cap.1.nu.3

Venit enim princeps mundi huius. Vide cap.20.nu.6

In Festo Sanctæ Trinitatis.

Vide de hoc mysterio cap.1.n.18. & seq.& cap.4.num.48.& 49

In sollennitate Corporis Christi.

Caro mea verè est cibus. Vide cap.17. num.21

Et sanguis meus vere est potus. Non bibentibus, aut nõ benè bibentibus hunc sanguinem alius sanguis dabitur, vide cap.6.nu.52. & cap.16.nu.4.& 5

Dominica inf. Oct. Corporis Christi.

Homo quidam fecit cœnam magnam. Ad cœlum homines inuitat, vide cap.3.nu.33.& cap.19.in expositione vers.9

Dicere inuitatis vt venerint. Væ non venientibus, quia ad eorum cadauera inuitabuntur volucres, vide cap.19.in expositione ver. 17.& 18

Dominica 3.post Pentecosten.

Quia hic peccatores recipit. Non solùm recipit venientes, sed quærit vt veniant. vide cap.3.n.69. & 70. & eos mensa, & throno suo dignatur, cap.3.nu.71.& sequentibus.

Exhortationem ad pœnitētiam vide cap.2.num.18

Dominica 4.post Pentecosten.

Per totam noctem laborãtes. Ita in nocte tribulationum extremorum temporum laborabunt prædicatores Ecclesiæ, vide cap.12. in expositione vers.2

In verbo autem tuo. Vide cap.1.nu. 63.& cap.14.num.71

Dominica 5.post Pentecosten.

Non intrabitis in regnum cœlorum. Quantis bonis hi priuent se, vide cap.3. num.33. & cap.19.in expositione vers.9

Qui autem occiderit. Vide cap. 13. num.22

Dominica 6. post Pentecosten.

Quia ecce iam triduo sustinent me. In hoc triduo significãtur tres anni Antichristi, per quos qui Christum sustinuerint, magnam mi-

 sericord

DE COMMVNI SANctorum, vnde multa desumi poterunt ad dies festos singulorum.

De communi Apostolorum.

De communi Euangelistarum.

De communi Martyrum.

In die

DEO GRATIAS.

FRANCISCI RIBERÆ VILLA-CASTINENSIS, PRESBYTERI SOCIETATIS IESV.

Doctorisque Theologi.

De Templo, & de iis quæ ad Templum pertinent, libri quinque.

Ad Sacræ ſcripturæ intelligentiam ita neceſſarij, vt vix in ea paginam integram legas, in qua tibi vſui non ſint.

Cum quinque copioſis Indicibus: Primus eſt capitum ſingulorum librorum, Secundus quæſtionum Scripturæ, qui ante primum librum ſunt, Tertius locorum, Quartus rerum, atque verborum. Quintus Euangeliorum totius anni in vſum Concionatorum.

LVGDVNI,

EX OFFICINA IVNTARVM.

M. D. XCII.

INDEX CAPITVM QVINQVE LIBRORVM DE TEMPLO, ET DE IIS, QVÆ ad Templum pertinent.

LIBER PRIMVS.

Qui est de Fabrica Templi primi, & secundi, & eius, quod ab Herode ædificatum est.

LIBER II.

Qui est de iis quæ erant in templo.

LIBER III.

Qui est de sacerdotibus, & de vestibus sacerdotalibus.

De

LIBER. IIII.

Qui est de Sacrificiis Hebreorum.

In eo sunt hæc:

In eo sunt hæc

LIBER. V.

Qui est de diebus festis Hebræorum.

In eo sunt hæc:

F I N I S.

INDEX QVÆSTIONVM SACRÆ SCRIPTVRÆ QVÆ PAVLO FVSIVS IN HOC OPERE DISPVTANTVR.

Quæstiones Scripturæ tot sunt ferè in hoc opere, quot singulorum capita librorum, ideò hic non omnes, sed insigniores indicabimus.

Approbatio operis.

HOS quinque de Templo, & de iis, quæ ad Templum pertinent libros à Doctore Francisco Ribera è Societate Iesu, & apud Salmanticenses sacrorum Bibliorum interprete compositos, qua potui diligentia iussu supremæ Curiæ Regiæ per legi. Cumque nihil inuenerim, quod pias aures offendere, aut Catholicæ veritati possit aduersari, imò verò multa in illis sint, quæ miram eruditionem redoleant, Theologicum studium adiuuent, atq; ad sacrarum literarum intelligentiam viam muniant, & sternant, dignissimos censeo, qui typis excudantur, & manibus studiosorum euoluantur. Salmanticæ vigesimo die Mensis Maij, Anno M. D. X C.

Ioannes Alfonsus Curiel
Sacræ Theologiæ Doctor.

DE TEMPLO ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER PRIMVS.

Qui est de fabrica Templi primi, & secundi, & eius quod ab Herode ædificatum est.

PROOEMIVM.

MVLTA, eadémque cognitu dignissima latent in scriptura eos qui templi fabricam, & eorum, quæ in eo erant, rationem ignorant. Et cum de illis sæpe loquatur, si ignorentur, plurima ignorari necesse est: vix enim librum in ea inuenias, in quo non multa occurrant de Sancto sanctorum, de templo exteriori, de vestibulo, de atriis, de arca, de Propitiatorio, de altari thymiamatis, & holocausti. Quare vt breui commentario multos scripturarum locos explicaremus, visum est hæc omnia semel explanare, vt earum studiosis ad ingrediendũ in hæc Sancti Spiritus adyta omni cultu reuerẽtiáque dignissima, facem (quantum patris luminum benignitas dabit) præferamus. Dicturi ergo templo, & de iis, quæ in eo erant, primùm de templi fabrica, & tabernaculi dicemus: deinde de omnibus quæ erant in templo, & in tabernaculo, adhærentes vbique verbis sacræ historiæ, & ex aliis authoribus addentes quæ maximè addenda videbuntur. Quare nunc caput sextum libri tertij Regum interpretabimur, vbi de templi fabrica agitur, quod etiam subscribendum putauimus.

CAP. VI. LIBRI III. REG.

FACTVM eſt ergo quadringenteſimo & octogeſimo anno e- 1
greßionis filiorũ Iſrael de terra Aegypti,in anno quarto(men
ſe zio ipſe eſt menſis ſecũdus) regni Salomonis ſuper Iſrael,ædifica 2
re cœpit domũ Domino Domus autẽ quam ædificabat rex Salomõ
Domino:habebat ſexaginta cubitos in lõgitudine:& viginti cubi-
tos in latitudine, & triginta cubitos in altitudine. Et porticus e- 3
rat ante tẽplum viginti cubitorũ lõgitudinis iuxta menſurã latitu
dinis tẽpli: & habebat decẽ cubitos latitudinis ante faciem tẽpli.
Fecítq; in templo feneſtras obliquas.Et ædificauit ſuper parietem 4
templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum 5
tẽpli,& Oraculi:& fecit latera in circuitu.Tabulatũ quod ſubter 6
erat,quinq; cubitos habebat latitudinis:& medium tabulatũ ſex
cubitorũ latitudinis : & tertium tabulatũ ſeptem habens cubitos
latitudinis.Trabes autem poſuit in domo per circuitum forinſecus
vt non hærerent muris templi.Domus autem cum ædificaretur de 7
lapidibus dolatis,atq;perfectis ædificata eſt:& malleus,& ſecuris
& omne ferramẽtem non ſunt audita in domo cùm ædificaretur. 8
Oſtiũ lateris medij in pariete erat domus dextræ,& per cochleam
aſcendebant in medium cœnaculũ,& à medio in tertium.Et ædi- 9
ficauit domum, & conſummauit eam,Texitq; domum laquearib. 10
cedrinis.Et ædificauit tabulatum ſuper omnẽ domum quinq; cubi
tis altitudinis,& operuit domũ lignis cedrinis.Et factus eſt ſermo 11
Domini ad Salomonẽ dicens,Domus hæc quam ædificas, ſi ambu- 12
laueris in præceptis meis,& iudicia mea feceris,& cuſtodieris om
nia mandata mea gradiens per ea:firmabo ſermonem meum tibi 13
quem locutus ſum ad Dauid patrem tuum.Et habitabo in medio 14
filiorum Iſrael:& non derelinquam populum meum Iſrael.Igitur 15
ædificauit Salomon domum , & conſummauit eam.Et ædificauit
parietes domus intrinſecus tabulatis cedrinis:à pauimẽto domus
vſq; ad ſummitatẽ parietum,& vſque ad laquearia operuit lig- 16
nis cedrinis intrinſecus,& textit pauimentũ domus tabulis abie-
gnis. Aedificauitq; viginti cubitorum ad poſteriorẽ partem templi 17
tabulata cedrina à pauimento vſq;ad ſuperiora:& fecit interiorẽ 18
domum Oraculi in Sanctum Sanctorum. Porrò quadraginta cubi
torum erat ipſum templum pro foribus oraculi & cedro omnis do-
mus intrinſecus veſtiebatur,habens tornaturas & iuncturas ſuas 19

fabre-

fabrefactas & celaturas eminentes, Omnia cedrinis tabulis vestie
20 bãtur nec omnino lapis apparere poterat in pariete. Oraculum au-
21 tẽ in medio domus in interiori parte fecerat: vt poneret ibi arcam
fœderis Domini. Porro Oraculum habebat viginti cubitos lõgitu-
dinis: & viginti cubitos latitudinis, & viginti cubitos altitudinis,
22 & operuit illud atq; vestiuit auro purißimo, Sed & altare vesti-
23 uit cedro. Domum quoq; ante oraculum operuit auro purißimo: &
24 affixit laminas clauis aureis, Nihilq; erat in tẽpro quod non auro
tegeretur. Sed & totum altare Oraculi texit auro. Et fecit in Ora
culo duos cherubin de lignis oliuarũ, decem cubitorum altitudinis.
25 Quinq; cubitorum ala Cherub vna: & quinq; cubitorum ala che
rub altera: id est, decem cubitos habentes à summitate alæ vnius
26 vsq; ad alæ alterius summitatẽ. Decem quoq; cubitorum erat che
27 rub secundus in mensura pari: & opus vnum erat in duobus che-
rubim, id est, altitudinem habebat vnus cherub decem cubitorum:
& similiter cherub secundus. Posuitq; Cherubim in medio templi
interioris. Extendebant autem alas suas cherubim, & tangebat
28 ala vna parietatem, & ala cherub secundi tangebat parietem
29 alterum: alæ autem alteræ in media parte templi se inuicem con-
tingebant. Texit quoque cherubim auro: Et omnes parietes templi
per circuitum sculpsit variis cælaturis & torno. Et fecit in eis che-
30 rubim, & palmas, & picturas varias, quasi prominẽtes de pariete
31 & egredientes. Sed & pauimentum domus texit auro intrinsecus
32 & extrinsecus. Et in ingressu Oraculi fecit duo ostiola de lignis oli-
uarum: postesq́; angulorum quinq; & duo ostia de lignis oliuarum:
Et sculpsit in eis picturam cherubim, & palmarum species, & a-
33 naglypha valde prominentia; & texit ea auro, & operuit tã che-
34 rubim quàm palmas & cetera auro. Fecitq; in introitu templi po-
stes de lignis oliuarum quadrangulatos, & duo ostia de lignis ab-
iegnis altrinsecus: vtrumque ostium duplex erat: & se inuicem
tenens aperiebatur. Et sculpsit cherubim, & palmas, & cælaturas
valde eminentes, operuitque omnia laminis aureis opere quadro
11 ad regulam. Et ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapi-
dum politorum, & vno ordine lignorum cedri. Anno quarto fun-
data est domus Domini in mense Zio, & in anno vndecimo men-
se Bul (ipse est mensis octauus) perfecta est domus in omni opere
suo, & in vniuersis vtensilibus suis. Aedificauitque eam annis
septem.

DE TEMPORE, QVO TEMPLVM ÆDIFICATVM EST.

CAPVT PRIMVM.

Versus 1. FACTVM *est ergo quadringentesimo,& octogesimo anno.* Templum Hierosolymitanum bis, aut potius ter, ædificatum est, vt dicemus posteà: primum à Salomone rege, quod templum primum dicitur: deinde ab iis qui è captiuitate Babylonica reuersi sunt, quod templum secundum vocatur: tertiò ab Herode magno rege Iudææ. Primum templum, de quo nunc loquimur, sacra historia cœptum esse dicit anno quadringentesimo, & octogesimo ab egressione filiorum Israel ex Ægypto, anno quarto regni Salomonis, mense zio: qui anni ita computantur. Moses octoginta annorum erat quando loquutus est ad Pharaonem, vt dimitteret populum. Exo.7. & mortuus est, cùm esset annorum centum, & viginti, Deuter.vltimo. † Itaque ab anno egressionis filiorum Israel vsque ad mortem Mosis anni quadraginta numerantur,vt constat ex Exo.16.& Deut.8.Post Mosem Hothoniel, additis annis, quibus præfuit Iosue, & qui fuerunt inter Hothonielem & Iosue,rexit populum 40.annos.Iud.3.Ahod.80.annos, Iud.3. Barac, & Debora.40. Iud.5. Gedeon.40. Iud.8. Abimelech filius Gedeonis.3. Iud.9.Thola.23. Iud.10. Iair.22. Iud.10. Deinde fuit inter regnum 18.annorum. Iudi.10. Iephte.6. Iudi. 12. Abesan.7. Iud.12. Ahialon, siue, vt est in Hebræo Ælon.10. Iud.12. Habdon 8. ibidem Samson 20.Iud.16.Heli sacerdos.40. 1.Reg.4.Sam.& Saul.40.Act.13. Dauid.40.2.Reg.5.& 3.Reg.2. † His adiiciendi sunt tres anni regni Salomonis, siquidem mense secundo quarti anni ædificare templum cœpit. Ita annos numerat Alfonsus Episcopus Abulensis q.12. in cap.3. Iudic. & q. 4.huius cap. admonetq; ad rectam libri Iudicum intelligentiam non esse numerandos omnes annos, quorum liber ille meminit, tanquam inter se distinctos, (ita enim erunt plusquam sexcenti) sed omittendos esse multos numeros, tanquam in se inuicem redeuntes, vt nunc factum est, atque ita fient anni quadrigenti octoginta.Eandem rationem secutus est Dionysius in vtrumque locum. At videtur hæc enumeratio planè aduersari scripturæ, nec solùm hæc enumeratio, sed summa etiam quadringentorum octoginta annorum in hoc cap.signata,quoniam ex historia libri Iosue, & Iudicum multò plures anni apertissimè colliguntur. Iosue vltimo † legimus: *Seruiuitq́ Israel Domino cunctis diebus Iosue, & seniorum, qui longo vixerant tempore post Iosue,& qui nouerant omnia opera Domini, quæ fecerat in Israel.* Ex cap. autem 2. Iud. intelligimus

Marginalia: 1 (beside "ter, ædificatum est"); Anni vsque ad fundationem templi quo modo computentur.; 2 (beside "† Itaque ab anno egressionis"); 3 (beside "† His adiiciendi"); 4 (beside "Iosue vltimo † legimus").

telligimus post eorum mortem qui cum Iosue vixerant, filios Israel declinasse ad idola, & eam ob causam traditos sæpe fuisse in potestatem hostium, donec in afflictione clamabant ad Dominum, & iudices à Domino suscitabantur, per quos liberarentur. Primus ergo iudex Hothoniel non continuò post mortem Iosue suscitatus est, sed post mortem seniorum, qui longo post eum tempore vixerant; & post Hebræorum idololatriam, ob quam in potestatem Chusanrasathaim Regis Mesopotamiæ irato Deo

5 traditi sunt. Iudic. 3. † Deinde ait: *Egressusq; est ad pugnam, & tradidit Dominus in manus eius, Chusanrasathaim regem Syriæ, & oppressit eum, quieuitq; terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel.* Similiter Ahod secundus iudex non est creatus continuò post mortem Hothonielis, sed postquam populus iterum idololatria sua Deum irritauit, & seruiuit Heglon Regi Moab decem & octo annis. Iudic. 3. Deinde ait: *Humiliatusq; est Moab in die illo sub manu Israel, & quieuit terra octoginta annis.* Eadem est de cæteris iudicibus ratio vsque ad Abimelech à quo iam manifestius iudicum tempora notantur: nam vsque ad eum non creantur iudices continuo post mortem præcedentium sed postquã populus in potestatem hostium traditus est, & à tempore, quo liberatur, dicitur terra quiescere tot annos, quot communis sententia illis iudici-

6 bus asignat, vt videmus Iudi. 4. & 5. & 8. † Quare necesse est multo maiorem summam annorum colligi. Confirmat hoc Iosephus, qui ita, vt diximus, hæc omnia intellexit, & ab exitu Israel ex Aegypto vsque ad initium fabricæ templi annos numerat quingentos nonaginta duos. 8. Antiq. cap. 2. non sexcentos, & duodecim, vt putauit Abulensis. Q. 4. huius ca. dum vitiosis codicibus credit, in quibus, & in quibusdam recentioribus, scriptum est: *Annis D C X duobus postquam Israelitæ ex Aegypto excesserant*, sed errore librariorum, C, litera post D, posita est, quæ ponenda erat post, X, vt legeretur. Annis D X C duobus, vt manifestum est ex Græco.

Locus Iosephi restitutus.

7 † Alij versi à Ruffino habent: *Anno quingentesimo secundo*, quos secutus est Dionysius. At ne forte mendũ subesse apud Iosephum, aut temere eum ita scripsisse suspicemur, bis hoc idem confirmat: libro enim, 10. cap. 11. ait: *Incensum est autem templum annis ex quo structum fuerat elapsis quadringentis septuaginta, mensibus sex, & diebus decem additis, exactis à transmigratione ex Aegypto annis mille sexa-*

8 *ginta duobus, mensibus sex, diebus decem.* † Si igitur ex hoc numero deducantur anni 470. durationis primi templi ab exordio fabricæ supersunt. 592. ab exitu ex Aegypto vsque ad ædificationem templi. Idem lib. 11. ca. 4. docet gubernationem iudicum post Mosis, & Iesu imperium plusquam quingentis annis durasse. Mosi autem tribuit 40. annos, Iesu 25. 5. Antiq. capit. 1. Et quia supersunt 27. ad 592. dixit plusquã quingentis annis durasse. Huic

argumento Abulensis locus citatis respondet numeros libri Iu-
dicum non esse accipiendos tanquam inter se distinctos: ita enim
plures sexcentis summa excresceret, sed omittendos esse multos
tanquam sibi coincidentes. *Ob hoc* (inquit in 3. cap. Iud.) *conside-
randum quod quandocumque ponuntur aliquot anni, quibus Israelitæ op-
pressi sunt ab aliquibus hostibus, illi non sunt per se computandi, sed com-
putantur sub annis quibus terra dicitur quieuisse, vel quibus dicitur præ-
fuisse aliquis iudex, & hoc modo reducentur omnia ad concordiam.* † *Vt* 8
*quum tempore Hothonielis terra dicitur quieuisse 40. annos, in illis 40.
numerantur anni Iosue, & seniorum, & octo anni, quibus seruierunt Regi
Chusan, & anni ipsius Hothonielis, &c.* Ita intelligendos esse annos
libri Iudicum docent Hebræi in maiori Chronologia, cap. 12. &
recentiores Hebræi, quorum verba refert Andreas Masius in cap.
vltimum Iosue, in versum 31. Petrus Comestor in historia libri
Iudic. cap. 5. Lyranus, & Dionysius Iud. 3. & 3. Reg. 6. Hugo Car-
dinalis Iud. 3. Ioan. Lucidus lib. 2. de Emendatione temporum,
cap. 8. Matthæus Beroaldus in Chronico lib. 3. cap. 4. Montanus
in Daniele, siue de temporibus. Genebrardus lib. 1. suæ Chrono-
graphiæ pa. 38. † Qui omnes, licet nonnihil differant inter se ini- 9
tio computationis, in hoc conueniunt, ita accipienda esse verba
libri Iudicum, vt dictum est, neque ab illis multum discrepat Ma-
sius loco citato. Imò & Eusebius in Chronicis, in annis, quibus
terra quieuisse dicitur, semper includit annos præcedentes, qui-
bus scribitur Hebræos vexatos fuisse ab hostibus, idque se facere
dixit iuxta Hebræorum traditiones. Verùm hi auctores dum par-
tem scripturæ tueri volunt, alteri manifestam vim afferunt. Quũ
enim legamus: *Egressusque est ad pugnam, & tradidit Dominus in manus
eius Chusan, & oppressit eum, quieuitque terra quadraginta annis*, atque
ita de cæteris iudicibus, quis non intelligat terram quieuisse post
quam Chusan oppressus est, & victus? nec enim poterat terra
quiescere, quæ ab hostibus affligebatur dura seruitute. † Propter- 10
ea vt veritatem historiæ ita tueamur, vt molliter etiam verba ipsa
explicentur, sciendum est hanc esse Hebræorum consuetudinem,
vt numeralibus Cardinalibus vtantur pro Ordinalibus (ita enim
vocant.) Et quidem à decem, & supra necesse est hoc facere, quia
ordinalibus carent. Sed tamen etiam ab vno vsque ad decem fa-
cere solent. Vt Hag. 1. & Zachar. 1. *In anno 2. Darij regis*, Hebr. In
anno duobus. 3. Reg. 15. *In anno tertio Asa*. Hebr. In anno tribus
Asa. Ita dictum est Genes. 1. *Factumque est vespere, & mane dies vnus,
pro primus, & vna sabbathorum, pro prima sabbathorum*. Zachar. 1. *Iste
iam septuagesimus annus est*, Hebr. Iste iam septuaginta annus. Le-
uitici 25. † *Sanctificabisque annum quinquagesimum*. Hebr. Annum 11
quinquaginta. Et in hoc ipso capite: *Factum est ergo quadringente-
simo, & octogesimo anno*. Hoc etiam in verbis citatis Iudicum fa-
ctum puto, vt quum ait cap. tertio: *Quieuitque terra quadraginta*

annis

annis, & mortuus est Hothoniel, sensus sit: Quieuit terra quadragesimo anno, id est, post mortem Iosue, & seniorum expulso dominatu regis Syriæ tandem quadragesimo anno terra quieuit. Nos etiam eodem modo loquimur, quia Numeralibus Ordinalibus caremus in multis, nisi ex Latino sermone capiamus. Ita de cæteris iudicibus dicendum est, & seruata proprietate literæ conficitur

12 numerus quadringentorum octoginta annorum. † Quod si aliquis obiiciat deesse literam ב ad hunc sensum conficiendum: sæpe in similibus locutionibus solet desiderari apud Hebræos, vt etiam adnotauit Pagninus libro primo. Hebr. Institut. cap. 25. Verùm quoniam hæc responsio, & si cum verbis Hebraicis satis congruat, cum nostra translatione non congruit, in qua cap. quinto scriptum est: *Quieuitque terra per quadraginta annos*, dicamus cum in fine vitæ Iudicum dicitur: *Quieuit terra quadraginta annos*, intelligi de annis, qui præcesserunt, & per quos ille iudicauit, non de consequentibus, vt verba sonare videntur. Hoc intelligimus ex Iudicum tertio: *Quieuitque terra quadraginta annis, & mortuus est Hothoniel.* Quiescere autem dicitur à præliis, vt manifestum est in cap. eodem: *Et quieuit terra octoginta annis à præliis*, sensus ergo est: Quadraginta annis Israelitæ bellum non gesserunt,

13 qui videlicet cum vita huius iudicis terminati sunt. † Et bellum non gerere dicuntur, quia repentè traditi à Deo hostibus, nec aduersus eos rebellabant, nec alios bello adoriebantur. Donec tandem per iudicem liberabantur. Itaque quadraginta annos, quieuit terra, quia maxima huius temporis pars, atque adeò, tota ferè nulla prœlia habuit. Postremò notandum est quadraginta annos, quibus Palæstini oppresserunt Hebræos, Iudicum 13. incidere partim in viginti annos Samsonis, Iudicum 15. *Iudicauitque Israel in diebus Philistiim viginti annis*, partim in quadraginta annos Heli sacerdotis. Ex his exploditur Cani opinio, qui contra omnium Hebræorum, & Græcorum sententiam libro 11. de locis, cap. quinto in responsione duodecimi, argum. dicit vitiatos esse codices, tertio Regum sexto, & multo maiorem annorum fuisse summam.

Mense Zio.

14 † SECVNDVS mensis anni intelligendus est, non anni quarti regni Salomonis. Quódque ait: *Ipse est mensis secundus*, parenthesis est, vt sit sensus: In anno quarto regni Salomonis, mense zio, ipse est mensis secundus. Quod præterquam quod à nonnullis adnotatur, vt à Beda in libro de Templo Salomonis, capite quinto & ab Anselmo, à Ricardo in libro eiusdem tituli, & a Lyrano, apertum est ex secundo Paralipomen. tertio, vbi legimus: *Cœpit autem ædificare mense secundo, anno quarto regni sui.* Mensis autem secundus anni Hebræis dictus est, זִו Vltima vocali, siue u, sit, siue o, Zo.

siue o,

siue o, vtroque enim modo legi potest, non consonante, vt Lyra, & Vatablus, & quidam alij putauerunt, quoniam, & Hieronymus scripsit zio, & L x x. postea in hoc capite non scripserunt, ζιυ, sed ζιϐ. Cui in nostris mensibus respondet pars Aprilis, & pars Maij, quod tempus ædificiis incipiendis aptissimum est.

VBINAM SACRIFICIA OBTVLERINT Hebræi antequam templum conderetur.

CAPVT II.

SED quæritur, his quadringentis octoginta annis vbinam sacrificia obtulerint filij Israel. Per quadraginta 1
certè annos, quibus versati sunt in deserto, & postea donec terrā promissionis occuparēt, tabernaculum illud quod in deserto constructum est Deo iubente, & formā præscribente fuit illis pro templo, ac semper illud secum portarunt per diuersa loca, donec pacata, terra portare desierunt, & fixerunt illud in Silo. Ios. 18. *Congregatique sunt omnes filij in Silo, ibique fixerunt Tabernaculum testimonij, & fuit eis terra subiecta.* Erat autem Silo vrbs in sorte tribus Ephraim, prope Bethel tribus (si Gallico vocabulo vti licet) leucis distans ab Ierusalem, vt ait Brocardus in Descriptione terræ sanctæ. Iud. 21: *Ecce solennitas Domini est anniuersaria in Silo, quæ sita est ad Septemtrionem vrbis Bethel, ad Orientalem plagam viæ, quæ de Bethel tendit ad Sichimam, & ad Meridiem oppidi Lebna.* † Positum est autem in Silo, quod is locus propter pulchritudinem visus sit idoneus, in quo tantisper maneret, dum maior commoditas ædificandi templi se præberet, vt scribit Io- 2
se. lib. 5. Antiq. cap. 1. Simul etiam (vt ait Abulensis in cap. 18. Iosue) quoniam Iosue, qui Princeps erat populi, erat ex tribu Ephraim, Num 13. ibique oportebat figi tabernaculum, vt Iosue accuratius obseruari faceret omnia quæ ad tabernaculi sanctitatem pertinebant. Mansit autem tabernaculum in Silo vsque ad tempora Helcanæ patris Samuelis. 1. Regum. 1. Et ascendebat vir ille de ciuitate sua statutis diebus vt adoraret, & sacrificaret Domino exercituum in Silo. Immò & vsque ad annum vltimum Heli Sacerdotis, quo grauissimo bello Palæstinorum ingruente misit populus in Silo & tulerunt inde arcam fœderis, & capta in eo bello arca mortuus est Heli. 1. Reg. 4. †. Arca autem 3
ducta est à Palæstinis in Azotum. 1. Reg. 5. & mansit in eorum regione septem mensibus. 1. Reg. 6. Deinde remissa est ab illis in vrbem Bethsames. 1. Reg. 6. posteà in Cariathiarim. 1. Reg. 7. Ibiq; mansit donec Dauid cōfirmato iam regno super Iudā, & Israel reduxit eā ex Cariath-iarim. 1. Par. 13. Mansitq; in domo Hobededō Gethæi tribus mensibus, in villa quadam prope Ierusalē, vt

Tabernaculum Mosis fuit in Silo.

Silo.

Tabernaculum, & arca quo translata fuerint.

vt ait Ioseph.7.antiq. cap.4. Inde à Dauide ducta est in domum suam, in superiorem partem Ierusalem, quæ Ciuitas Dauid dicta est, vbi locum arcæ ædificauit, tetenditq; ei tabernaculum, 1. Paralip.15. quod aliud erat ab illo, quod fecit Moses, vt rectè ait
4 Lyranus 1.Paral.15. † Et constat apertè ex 2.Paralip.1. vbi cùm dictum esset tabernaculum Mosis fuisse in Gabaon, dicitur continuò: *Arcam autem Dei adduxerat Dauid de Cariathiarim, in locum quem præparauerat ei, & vbi fixerat illi tabernaculum*, hoc est, in Ierusalem. De hoc tabernaculo, quod arcæ præparauit Dauid, dictum est, 3.Reg.1. Adonias autem timens Salomonem surrexit, & abiit in tabernaculum Domini, tenuitq; cornu altaris. Et c.2. *Fugit ergo Ioab in tabernaculum Domini, & apprehendit cornu altaris.* Ita Abulens. Quæst.41. in cap.1.lib.3.Regum. Et ratio docet, hæc enim omnia celerrimè facta sunt eodem die, vt ait Abulens. Nec poterant ire in Gabaon in tanta temporis angustia, præsertim
5 cum non esset ibi arca Domini. † Tabernaculum autem, quod Moses construxerat, translatum est de Silo, sicut scriptum est Psal.77. *Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, vbi habitauit in hominibus.* Quo tempore translatum fuerit, non satis constat ex scriptura, sed valdè probabile est translatum fuisse, cum arca inde educta est, & Palæstini vicerunt Hebræos, vt aiunt in eundem Psal. August. & Euthy. Ianse. Genebrardus. Quod verba eiusdem Psalmi videntur indicare: *Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici, &c.* De hoc etiam Ierem. 7. *Ite ad locum meum in Silo, vbi habitauit nomen meum à principio, & videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israel*, vbi Hieronymus ait locum in ruinas, cineresq; collapsum
6 fuisse, iuxta illud: *Et repulit tabernaculum Silo.* † Inde translatum est in Nobe ciuitatem sacerdotum, vbi erat, quum Dauid fugiebat Saulem 1.Reg.21. Inde venit in Gabaon vrbem tribus Beniamin quæ authore Iosepho libro 2.de bello, cap.23. quinquaginta stadiis distat ab Ierusalem, id est, sex mille ducentis quinquaginta passibus, siue iuxta Brocardum tribus leucis. 1. Paralipo.21. Tabernaculum autem Domini, quod fecerat Moses in deserto, & altare holocaustorum ea tempestate erat in excelso Gabaon, id est, quando angelum stricto gladio vidit Dauid, & sacrificium Domino obtulit in area Ornan Iebusæi. Ibi autem mansit donec cum arca illatum est à Salomone in templum. 3. Regum 8. *Et portauerunt arcam Domini. & tabernaculum fœderis, & omnia vasa*
7 *sanctuarij, quæ erant in tabernaculo.* † Hoc autem esse illud, quod Moses fecerat, docet Iosephus 8.antiq.cap.2. Manserunt autem tabernaculum, & arca in templo donec destructum est à Chaldæis, tunc enim ab Ieremia seruata sunt in spelunca, 2.Macha.2. Ex his intelligimus cur dictum sit Psal.77. *Et repulit tabernaculum* Locus.
Ioseph, & tribum Ephraim non elegit, sed elegit tribum Iuda, montem *Psalm.77.*

Sion, quem dilexit. Et cur etiam dictum sit 3. Regum 3. *Abiit itaque Salomon in Gabaon, vt immolaret ibi. Illud quippe excelsum erat maximum*, videlicet præferebatur omnibus excelsis, quòd in eo esset tabernaculum à Mose factum. 2. Paralipo. 1. *Et abiit cum vniuersa multitudine in excelsum Gabaon, vbi erat tabernaculum fœderis Domini, quod fecit Moses famulus Dei in solitudine.* † Sacrificia verò semper 8
populus offerebat in Silo, dum ibi fuit tabernaculum & arca, sed postquam translatum est, offerebantur in loco in quo erat tabernaculum, vt à Salomone, 3. Regum 3. aut in montibus, aut locis excelsis, non enim ædificatum erat templum nomini Domini vsque in diem illum. Hoc tamen, quod de excelsis, & montibus dicimus, Abulensis contra Lyranum, & Hebræos. q. 2. in cap. 2. lib. 3. Regum, & q. 5. in hoc caput, nemini licuisse putat citra peculiarem Dei dispensationem ad quosdam factam. Ita Samuel immolauit in Ramatha, & in Galgalis. primo Regum 7. & 10. & 11. Elias in monte Carmelo. 3. Regum 18. Dauid in area Ornam Iebusæi, 1. Paralipomenon 21. Quod multis probat Abulensis, sed eo potissimum, quod scriptum est, 3. Regum 3. *Dilexit autem Salomon Dominum ambulans in præceptis patris sui, excepto quod in excelsis immolabat, & accendebat thymiama.* † In his excelsis constitueban- 9

Excelsa.

tur altaria, in quibus Deo immolabant. Quare semper Deo fuerunt inuisa, & antequam templum fieret, vt dictum est, & multò magis postquam est factum, quoniam extra templum sacrificare nemo poterat. Leui. 17. hostiæ iubebantur immolari ante ostium tabernaculi, & Deuteron. 12. scriptum est: *Caue ne offeras holocausta tua in omni loco, quem videris, sed in eo, quem elegerit Dominus, &c.* Quod autem sæpe de regibus etiam bonis, vt de Iosaphat 3. Reg. vltimo dicitur: *Verumtamen excelsa non abstulit*, adhuc enim populus sacrificabat, & adolebat incensum in excelsis, etiamsi de hostiis idolis immolatis non intelligeretur: sed de iis, quas populus veterem consuetudinem retinens Deo vero immolabat, vitiosum iam erat, & Deo ingratum. † Ex his intelligitur diffici- 10

Locus ex Ecclesiast. 49.

lis locus Ecclesiast. quadragesimonono: *Præter Dauid, & Ezechiam, & Iosiam omnes peccatum commiserunt: nam reliquerunt legem altissimi reges Iuda, & contempserunt timorem Dei: quoniam Dauid non immolauit in excelsis*, tertio Regum tertio: *Ambulans in præceptis Dauid patris sui, excepto quod in excelsis immolabat.* Ex quo cognoscimus Dauidis tempore populum non immolasse in excelsis. Ezechias autem & Iosias excelsa abstulerunt. De Ezechia 4. Reg. 18. *Fecitque quod erat bonum coram Domino iuxta omnia, quæ fecerat Dauid pater eius. Ipse dissipauit excelsa, &c.* Quare & Dauidem excelsa dissipasse intelligimus. De Iosia idem legimus quarto Regum 23.

CVR

CVR DAVID NON ÆDIFICAVERIT templum, sed Salomon.

CAPVT III.

1 QVÆRITVR etiam cur Dauid non ædificauerit templum, sed Salomon. Ex omnibus, qui præfuerunt Israeli, primus Dauid de templo ædificando cogitauit. 1. Paralipom. 17. *Cum autem habitaret Dauid in domo sua dixit ad Nathan Prophetam: Ecce ego habitabo in domo cedrina, arca autem fœderis Domini sub pellibus est.* Pellibus enim extrinsecus tabernaculum tegebatur. Cui per Nathan respondit Dominus: *Non ædificabis tu mihi domum ad habitandum, neq; enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel vsque in diem hanc, sed fui semper mutans loca*
2 *tabernaculi, & in tentorio manens cum omni Israel.* † Causam ipse Dauid ostendit cap. 28. *Deus autem dixit mihi: Non ædificabis domum nomini meo, eò quòd sis vir bellator, & sanguinem fuderis* Propterea relicta est hæc cura Salomoni, qui iuxta nomen suum, pacificus fuit, ipse ædificauit templum quia typus erat Christi regis pacifici, qui ædificaturus erat Ecclesiam. Ex hoc intelligitur ratio illa, 1. Paralipo. 17. *Neque enim mansi in domo ex eo tempore, quo eduxi Israel, &c.* Est enim ac si diceret: Non ego templum mihi fieri volo propter indigentiam meam, si enim egerem, initio ædificari illud iussissem, sed propter mysterium, vt significetur ædificium futurum Ecclesiæ, ideò nec ab iis, qui præcesserunt, neque à te ædificari volui, sed à rege pacifico Salomone, qui expressior typus est
3 Christi mei. † Alioqui eadem ratione concluderetur, neque à Salomone fuisse ædificandum. Reliquit tamen Dauid Salomoni magnam vim auri, argenti, æris, materiæ cedrinæ, quæ parauerat, cum templum ædificare moliebatur. Reliquit etiam magna munera omnis generis, quæ populus obtulerat, & sigillatim omnia enumerantur. 1. Paralip. 28. & 29. Illud autem magis mirandum, reliquisse etiam eum illi formam totius templi, & vasorum, non humano ingenio excogitatam, sed à Deo sibi traditam. 1. Paral.
4 28. † *Dedit autem Dauid Salomoni filio suo descriptionem porticus, & templi, & cellariorum, & cœnaculi, & cubiculorum in adytis, necnon & omnium, quæ cogitauerat atriorum, & exhedrarum per circuitum in thesauros domus Domini, & in thesauros sanctorum, diuisionumq; sacerdotalium, & Leuiticarum in omnia opera domus Domini, & in vniuersa vasa ministerij templi Domini, &c.* vsque ad finem vers. 18. Et postea: *Omnia venerunt scripta manu Domini ad me, vt intelligerem vniuersa opera exemplaris.*

DE LOCO IN QVO EXTRVCTVM est templum. CAP. IIII.

1 VT formam futuri templi præscripsit Dauidi Deus, ita etiam locum. 2. Par. 3. *Et cœpit Salomon ædificare domum Domini in Ierusa-*

rusalem, in monte Moria, qui demonstratus fuerat Dauidi patri eius, in loco quem parauerat Dauid in area Ornan Iebusæi, qui vocatur in Hebræo Arauna 2. Reg. 24. & in nostra translatione Areuna, in Paralipomenis vero Orna, à Lxx. semper Orna siue Ornan. Erat autem Iebusæus vnus ex priscis vrbis habitatoribus, atque ex primis

Mons Moria.

Amicis Dauid, vt ait Iose. 7. Antiq. c. 10. Mons Moria est in quo olim Abraham Dei iussu sacrificare voluerat Isaac: siquidem Genes. 22. ait illi Dominus: † *Tolle filium tuum vnigenitum quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium, quem monstrauero tibi*. Pro in terram visionis, in Hebræo est: *In terram Moria*, pro quo Lxx. verterunt: *In terram excelsam*. Aquila: In terram, τὴν καταφανῆ, id est, quæ illustris, vel conspicua est. Symmachus: *In terram visionis*, vt in traditionibus Hebraicis in Genesim docet Hieronymus, estque omnium idem sensus. Mons enim erat excelsus, & propterea valde conspicuus, longeque videri poterat, & ex eo multa longe poterant videri. Deinde subiicit Hieronymus: † *Aiunt ergo Hebræi hunc montem esse, in quo postea templum conditum est in area Ornæ Iebusæi, sicut & in Paralipomenis scriptum est*. Idem ait in illud Ierem. 7. *Dabo domum istam sicut Silo*. Eadem est Iosephi sententia. 7. Antiq. cap. 10. & Bedæ in libro De templo Salomonis, cap. 5. & multorum. Est autem Moria pars montis Sion (propter quod dictum est Psalm. 77. *Sed elegit tribum Iuda, montem Sion, quem dilexit. Et ædificauit, sicut vnicornium, sanctificium suum in terra, quam fundauit in sæcula*) & à torrente Cedron ascendit versus vrbem exigua planitie, & vndique præceps, atque decliuis, vt ait Iose. lib. 6. De bello, capit. 6. Idem lib. 15. †. Antiq. c. 14. *Tumulus erat petricosus, arduus, à vertice sensim versus Orientale vrbis latus resuspinus, &c.* & propter altitudinem toti vrbi imminebat. Aristhæus in libello de Lxx. interpretibus ad Philocratem: *Vrbem* (inquit) *in monte suspicimus totius Iudaicæ regionis mediam, sublimem prospectum præbentem in cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimum, &c.* Inde sicuti qui ex aliis vrbibus veniebant in Ierusalem, dicebantur ascendere, quia vrbs erat in sublimi ædificata, vt Matth. 20. *Ecce ascendimus Ierosolymam:* ita qui ex vrbe veniebant in templum, ascendebant, vt Lucæ. 18. *Duo hommines ascendebant in templum vt orarent*. † Erat autem templum ad occidentalem plagam Ierusalem, ita vt eius longitudo esset ab Oriente in Occidentem, & latitudo à Meridie ad Septentrionem, & ostium quo ad quotidiana ministeria templi ingrediebantur, erat versus Orientem: ita vt exoriens Sol æquinoctialis sine vllo obstaculo radios suos per ostia templi, & Oraculi in ipsam arcam, quæ erat intra Sancta Sanctorum, mitteret, vt ait Beda in libr. Quæst. in libros Regum. Q. 12. & Angelomus. Iosephus quoque ait libr. 8. Antiq. ca. 2. templum conuersum fuisse ad Orientem. Idem lib. 3. c. 5. ait: *Tabernaculum autem statuit in*

eius

(Margin numbers 2, 3, 4 printed at right beside lines beginning "olim Abraham", "Deinde subiicit", and "tice sensim" respectively.)

eius medio versum ad Orientem, vt Sol surgens radios in illud mitteret.
6 † Hoc autem ideo factum videtur quod Ethnici ita ædes sacras constituebant, vt signum in ara collocatum spectaret ad vespertinam cœli regionem, & sacrificantes spectarent ad Orientem, vt ipsa simulachra viderentur exorientia contueri supplicantes. Ita Vitruuius libr.4. de Architectura. cap. 5.

DE INTERIORI TEMPLI FABRICA, ET PRIMVM longitudine, & latitudine, & altitudine eius.

CAPVT II.

1 DOMVS *autem, quam ædificabat rex Salomon Domino.* Ab interiori ædificio orditur, quod proprie vocatur Domus, nam quæ circa illud erant, potius atria vocabantur: tametsi tota interior, & exterior fabrica sæpe domus dicantur, & templum. Longitudo eius est sexaginta vulgarium cubitorum, latitudo viginti. Exigua fortasse videbitur domus, sed si consideremus intra hos sexaginta cubitos nemini ingredi licuisse, nisi sacerdotibus, ipsumq; altare holocaustorum & atrium sacerdotum extra illos esse, superuacaneum esse videbitur longiorem, aut latiorem facere domum. Altitudo fuit triginta cubitorum: quæ pro longitudine, & latitudine satis ampla visa est: sequitur continuo (simul enim sunt omnia explicanda) *Vers.2.*
2 † *Et porticus erat ante templum*: Videlicet per quam ingrediebantur in domum illam sexaginta cubitorum, Hebraicè: *Et porticus erat ad faciem templi*, cuius longitudo erat viginti cubitorum, latitudo viginti. Sed longitudo eius respondebat latitudini domus, quoniam longior huius porticus pars erat viginti cubitorum, sicut latitudo templi. latitudo verò respondebat longitudini domus: & ita domus adiuncta porticui longitudinem septuaginta cubitorum habebat, latitudinem verò semper eandem, id est, viginti cu- *Vers.3.*
3 bitorũ.† Sed cum per se consideratur porticus, & separata à domo habet suam latitudinem respondentẽ longitudini domus. Sciendum est tamen 2. Paral. 3. multo altiorem domum describi, ita enim scriptum est: *Porrò altitudo centum viginti cubitorum erat.* Sed habent hæc verba dubitationem, quoniam non de tota domo, sed de porticu dicta videntur, vt ex verbis præcedentibus, coniici potest. Porticum vero ante frontem, quæ tendebatur in longum iuxta mensuram latitudinis domus, cubitorum, viginti: porro altitudo centum viginti cubitorum erat. Atque ita quidam sentiunt altitudinem domus esse triginta cubitorum, porticus verò *Altitudo totius domus.*
4 altitudinem, centum & viginti.† At falsa est omnino hæc sententia, verbaq; non ad solam porticum, sed ad domum etiam referenda sunt: itaque non pertinent ad præcedentem proximè sententiam, sed ab illis noua incipit, vt probat grauissimorum autorum

consensus. Ita interpretantur Beda in libro de Templo Salomonis. cap. 6. & 10. & in libr. Quæstionum in libros Regum. Q. 11. & Angelomus in hoc ca. & Rupertus lib. 3. comment. in lib. Reg. cap. 7. & idem Beda lib. 2. in Hesdram. cap. 7. Ricardus in lib. de Templo, Petrus Comestor in historia tertij libri Regum. cap. 9. Lyran. Abulensis, Caietanus in hoc cap. Vatablus in c. 3. 2. Pa-
ralip.† Deniq; Iosephus sacerdos, & eruditus, & proprius gentis 5
historicus palam hoc docet. 8. Antiq. ca. 2 *Huius, inquit: ædificij altitudo fuit cubitorũ, sexaginta & totidẽ longitudo, latitudo vero viginti.* Super hoc autem erat aliud ædificium pari mensura, ita vt tota altitudo templi centum viginti cubitis constaret. Et lib. 15. cap. 14. inducit Herodem ita Iudæis loquentem: *Templo huic quod postliminio reuersi à captiuitate Babylonica patres nostri instaurauerunt, desunt ad priscam altitudinem sexaginta cubita: tanto enim celsius erat vetus il-
lud Salomonis ædificium, &c.* † Templum autem secundum, de quo 6
ibi loquitur, cõstat habuisse sexaginta cubitos altitudinis ex Hesdræ. 6. prohibente, videlicet, Cyro altius templum ædificari, vt ibidem ait Iosephus, & ex cap. 6. Hesdræ intelligitur. Cum autem secundum multo minori magnificentia extructum fuisse constet, quàm primum, non est dubium primum habuisse multo maiorem altitudinem. Confirmat hoc quod legimus Hesdras. 3. Plurimi etiam de Sacerdotibus, & Leuitis, & principes patrum, & Seniores, qui viderant templum prius: cum fundatum esset & hoc templum in oculis eorum, flebant voce magna, scilicet, quoniam ex fundamento cognoscebatur, non posse illud surgere in altitu-
dinem prioris. † Postremo cum in capite illo describatur men-
sura longitudinis, & latitudinis domus, & nihil de altitudine di- 7
ctum sit, non est dubium, quin id, quod mox subiicit: *Porro altitudo centum viginti cubitorum erat*: non solum ad porticum, sed etiam ad domum referri debeat. Multum tamen iuuari videtur sententia, quam nunc refutamus, sequentibus vrbis: *Et deaurauit eam intrinsecus auro mundißimo*, non enim subaudiri posse videtur, Domum, sed porticum: quoniam continuo ait: *Domum quoque maio-
rem texit tabulis ligneis, &c.* † Atque ita necessario videtur dicen- 8
dum de porticu tantum sermonem fieri, cum dicitur: *Porro altitudo centum viginti cubitorum erat*. Sed negamus subaudiendum esse porticum, cum dicitur: *Et deaurauit eam*, imo subaudiendum est Domum, vt multi ex autoribus citatis intellexerunt, & vt manifeste docet translatio Lxx. apud quos Porticus neutrius generis est, καὶ τὸ αἰλὰμ aut potius τὸ ὀλάμ, quod sępe videre licet apud eosdem, Ezec. 40. & 41. & postea ait: καὶ κατεχρύσωσεν αὐτὸν, scilicet, οἶκον, idest, domum. Itaque vt rectè ait ibidem Caietanus, prius docet scriptura totam domum vniuersim fuisse deauratam, deinde cum dicit: *Domum quoque maiorem*, de partibus sigillatim

9 tim loquitur, in quibus, quæ longior erat, vocabatur domus maior, vt statim dicemus. † Dicendum ergo est, si & citatos autores & veritatem ipsam sequi volumus, in hoc nostro capite describi altitudinem domus vsque ad primam contignationem, in Paralipomenis verò vsq; ad supremam: & ita omnia conciliantur. Iosephus autem non de prima contignatione locutus est, sed de media, quoniam ab ea incipiebat alterum ædificium, siue alterum templum altitudinis sexaginta cubitorum, & inferiorem contignationem omisit, quia pars erat templi primi, siue inferioris. Abulensis: *Sciendum autem,* inquit, *quod duæ domus istarum, scilicet, superiores, non habent expressa aliqua ministeria, ad quæ essent, ideo scri-*
10 *ptura de eis raro mentionem facit.* † *Sed credendum est, quod ibi reponebantur thesauri templi, & vestes ministrorum, & alia multa, quia erant ibi securissima, &c.* Idem aiunt Lyranus, & alij: atque admodum probabile est, præsertim cum in templo seruatum sit tabernaculum Mosis, & illud fortasse quod fecit Dauid, & altare holocaustorum vetus, & plurima sacrificiorum instrumenta, & templi, ac Sacerdotum ornamenta, De his contignationibus intelligunt autores citati, & Iosephus quod postea dicitur: *Et per cochleam ascendebant in medium cœnaculum, & à medio in tertium.* Quod si vere exponitur, valide hinc omnia confirmantur quæ dicta sunt. Sed de his posteà.

DE TRIBVS PARTIBVS TEMPLI, ET de altitudine Sancti Sanctorum.

CAPVT VI.

1 *AEdificauitque viginti cubitorum.* Vt ordine procedamus, & semel de interiori fabrica dicamus, transimus, à versu tertio huius capitis ad. 16. Tota hæc domus septuaginta cubitorum in tres partes diuidebatur: extima omnium versus Orientem, porticus dicitur, & vestibulum Hebraicè אוּלָם. Post porticum exterior domus pars Hebraicè dicitur: הֵיכָל, Latine templum, sicut superius ait: *Et porticus erat ante templum.* Dicitur etiam exterior domus. Intima omnium Hebraicè דְּבִיר id est, Oraculum, à דָּבַר quod significat loqui, quia inde responsa diuina reddebantur, vt dicemus cum loquemur de arca, Exodi 30. *coram propitiatorio, quo tegitur testimonium, vbi loquar tibi.* Et קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים id est, sanctitas sanctitatum, siue sanctum sanctorum, siue sancta sanctorum, aut etiam sancta per antonomasiam. † Psal. 133. *In noctibus extollite manus vestras in sancta, & benedicite Dominum, εἰς τὰ ἅγια,* id est, in sancta, Hebraicè: In sanctum. קֹדֶשׁ Ita & Paulus Apostolus Hebr. 9. *Introiuit semel in sancta æterna redemptione inuenta.* Sanctum verò sanctorum dicitur

Vers. 16.

Sancta Sanctorum.

Vlam. Hechal.

Codes hac- codasim. Sancta sanctorum.

citur, quoniam hæc est pars totius templi sanctissima, in qua, sci-
licet, erat arca, & propitiatorium, & Cherubim: quomodo dici-
tur Canticum Canticorum, id est, eximium, & præstantissimum
Canticum. Et: Vanitas, vanitatum, id est, eximia, & maxima vani-
tas. Ita dictum est Leuit. 6. de simila oblata, qua solis sacerdoti-
bus vesci licebat: *Sanctum Sanctorum erit*, id est, maximè sanctum.
Et posteà: *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus
eius, quia sanctum sanctorum est.* Et cap. 7. *In loco sancto vescetur his
carnibus, quia sanctum sanctorum est.* In his locis, & in similibus, qui
sæpe occurrunt, est similiter in Hebræo קֹדֶשׁ קָדָשִׁים apud
Hechal. L X X. ἅγια ἁγίων. Templum, siue hechal, aut exterior domus, lon-
ga erat cubitis quadraginta. Oraculum verò non nisi viginti,
quoniam in exteriorem domum introibāt sacerdotes, in interio-
rem verò non nisi summus sacerdos, idque semel singulis annis,
nempe decimo die mensis septimi in festo die Expiationum. † 3
Hebr. 9. *In priori quidem tabernaculo*, (id est, in exteriorem taber-
naculi partem) *semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia con-*
Altitudo sancti sanctorum. *summantes, in secundo autem semel in anno solus Pontifex.* De altitudi-
ne Oraculi non eadem omnium opinio est: sunt enim qui velint
fuisse triginta cubitorum, vt Beda cap. 10. libri citati de Templo
Salomonis, Comestor in Historia 3. Regum, cap. 10. Lyranus,
Ricardus: aiuntq; cum viginti cubitorum dicitur, id non ad to-
tius Oraculi altitudinem pertinere, sed ad parietem diuidentem
Oraculum à templo, qui viginti cubitos habebat, vt per apertu-
ram illam intraret in Oraculum fumus altaris thymiamatis, quod
erat ante Oraculum, & operiret arcam existentem in ipso Oracu-
lo. † Vatablus in hoc cap. affirmat Oraculum habuisse triginta 4
cubitos altitudinis, sed ideò dici viginti, quia illi viginti erant te-
cti auro, decem autem postremi tegebantur lapillis pretiosis, idq;
tradere doctissimos Hebræorum. At hoc commentum Hebræo-
rum est, quod nullo argumento probant, vt solent multa. Proba-
bilius videbatur quod ait Beda, sed nos id dicamus, quod bis in
hoc cap. dicit sacra historia, altitudinem fuisse viginti cubito-
rum, & ita prorsus fuisse quadratum Oraculum, quod etiam con-
firmat Ioseph. 8. antiq. c. 2. & Abulensis, qui prius quidem dixit:
*Altitudinem habet viginti cubitorum secundum Hebræos, vel secundum
nos triginta*, id est, secundum Christianos Doctores. † Sed tunc 5
tantum sententiam aliorum retulit, suam vero confirmauit q.
15. huius capitis: nempe Oraculum fuisse quadratum, quoniam
etiam in tabernaculo Mosis erat quadratum, idest, longitudine,
& latitudine, & altitudine decem cubitorum, vt ex Exo. 26. col-
ligitur. Ita exponere videntur autores à me paulò antè nominati
quod in hoc eodem capite legimus: *Aedificauitque viginti cubi-
torum, ad posteriorem partem templi tabulata cedrina à pauimento vsque
ad superiora, & fecit interiorem domum Oraculi in Sanctum Sanctorum.*

Tabulata

Tabulata hæc esse volunt parietem separantem Oraculum à templo, atque hunc tantum habuisse viginti cubitos. † Sed refellunt hanc interpretationem verba, quæ paulò post sequuntur: *Porro Oraculum habebat viginti cubitos longitudinis, & viginti cubitos latitudinis, & viginti cubitos altitudinis.* Refellunt eam, & verba Hebraica, nam vbi nos habemus: *Tabulata*, in Hebræo est: *latera*, ita enim habent: *Et ædificauit viginti cubitos ad posteriorem partem domus in lateribus cedrinis, &c.* Ita etiam vertunt L X X. Latera autem cedrina vocat tabulas cedrinas, quibus non solum parietes Oraculi tegebantur, sed ipsum etiam pauimentum, quo præstabat exteriori domui, cuius pauimentum tegebatur tabulis abiegnis, vt exponunt rectè Vatablus, & Caietanus. Leo Iudas vertit: *Aedificauit etiam viginti cubitis à lateribus ædis asseribus cedrinis*
7 *à pauimento ad parietes.* † Atque hinc intelligitur quomodo Oraculum habet altitudinem viginti cubitorum, cùm reliqua domus haberet triginta: nimirum quod latera illa, siue tabulata, non surgebant nisi vsque ad viginti cubitos, & inde trabibus quibusdam continuabantur cum totius domus contignatione, quæ erat triginta cubitorum. Vnde L X X. transtulerunt: *A pauimento vsque ad trabes*, quæ scilicet erant in tecto Oraculi. Quare quod in nostra translatione habemus: *A pauimento vsque ad superiora*, intelligitur vsque ad superiores partes parietum, quemadmodum paulò ante vertit eadem vocabula: *A pauimento domus vsque ad summitatem parietum*, Hebraicè: *A pauimento vsque ad parietes*, id est, tam pauimentum, quàm parietes toti ad summum vsque erant obte-
8 cti tabulis cedrinis. † Quod autem ait: *Et fecit interiorem domum Oraculi in sanctum sanctorum*, idem est, ac si diceret: Et interiorem partem domus fecit, siue ædificauit (ita enim est in Hebræo) vt esset sanctum sanctorum. Vt Genes. secundo: *Et ædificauit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam in mulierem*, id est, fecit vt esset mulier. Deinde quod ait: *Oraculum autem in medio domus in interiore parte fecerat*, pugnare secum videtur, quomodo enim in interiori parte domus esse potest, si est in medio domus? Sed consuetudo Hebræorum est, vt dicant: In medio domus, pro intra domum, & similia. Vt Hab. tertio: *Domine opus tuum in medio annorum viuifica illud*, id est, intra annos, quos constitueras, & per prophetas promiseras. Psal. 100. *Non habitabit in medio domus meæ*
9 *qui facit superbiam.* † At Ricardus argumentatur acutè contra id quod dictum est, vt probet tabulata cedrina viginti cubitorum esse parietem distinguentem oraculum à templo, atque illud tantum fuisse viginti cubitorum, vt per aperturam illam decem cubitorum fumus ingrederetur ad arcam. Argumentum est ex secundo Paralipomenon tertio, vbi velum factum dicitur ante Oraculum, nec dubium est quin velum hoc sit, quod in passione scissum est à summo vsque ad deorsum. Consentiunt autem om-

Versu 19.

In medio.

nes Doctores ſciſſum eſſe hoc velum, vt paterent ea, quæ erant
intra ſancta ſanctorum. Si hoc velum pendebat ante parietem,
nihil eius ſciſſio profuiſſet, quandoquidem integer paries mane-
bat: neceſſe eſt ergo dicere pependiſſe ante illos decem cubitos,
qui ſine pariete remanſerant à tabulato viginti cubitorum vſque
ad primam contignationem triginta Præt. † Vectes quiſemper 10
arcæ circulis inſerti erant,apparebant extra Oraculum, 2. Par. 5.
Vectiũ autem quibus portabatur arca, quia paululùm longiores
erant, capita patebant ante Oraculum, ſi verò quis paululùm
fuiſſet extrinſecus, eos videre non poterat. Ergo vectes ex vna
parte ſuper ſummitatem parietis viginti cubitorum iacebant,
ita vt eorum capita extrinſecus apparerent: & quia velo illo te-
gente ſpacium decem cubitorum ſine pariete operiebantur, vi-
debantur ab iis, qui prope erant,ſi quis verò paululùm fuiſſet ex-
trinſecus, eos videre non poterat. † Horum argumentorum ſo- 11
lutio melius ex iis, quæ paulò poſt dicentur, cognoſcetur: nunc
hoc ſatis erit, fores Oraculi fuiſſe magnas, ſempérque patuiſſe:
ita capita vectium arcæ prominentia, & velo tecta apparebant,
ita etiam velo ſciſſo à ſummo vſque deorſum patuerunt Sancta
ſanctorum. Quamuis & aliter ea verba de apparitione vectium
poſſint intelligi, iuxta Caietanum, de quo ſuo loco dicemus.

CVR DOMVS MAIOR FVERIT, quàm tabernaculum Moſis.

CAPVT VII.

MERITÒ hic quæret quis cur domus maior conſtru- 1
cta fuerit,quàm tabernaculum, quod vt colligitur ex
menſuris capitis 26. Exodi, longum erat triginta cu-
bitos,latum decem,& altum totidem. Quamuis Ioſe-
phus tertio Antiqui. capite quinto, latitudinem dixit fuiſſe duo-
decim cubitorum,& totidem altitudinem, ſed id extrinſecus in-
telligendum eſt, vt ipſe exponit. Hanc quæſtionem optimè diſ-
ſoluit Abulenſis q. 11. huius cap. Negat cauſam fuiſſe multitudi-
nem hominum maiorem tempore Salomonis,quàm Moſis:quo-
niam in ſancta ſanctorum ſolus pontifex introibat, in templum
verò,quod erat ante ſancta ſanctorum,non introibant omnes ſa-
cerdotes, ſicut modo introeunt in templa noſtra, ita enim opor-
teret eſſe maius, vt plures caperet ſacerdotes, ſed vnus tantum
introibat manè, † & veſperè ad incēdendas lucernas, & ad ado- 2
lendum incenſum, vt intelligitur ex Exodi 30. Atque ita Luc.
1. Zacharias introiuit ad ponendum incenſum ſolus, & populus
eum foris expectabat: certè non introibant multi ſimul. Quare
quod Paulus ſcribit ad Hebræos nono: *In priori quidem taberna-*

culo.

culo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex: non de templo dicitur, sed de tabernaculo: & primum tabernaculum, id est, exterius, videtur latè sumi, vt comprehendat etiam locum extra illud, in
3 quo erat altare holocaustorum. † Causæ igitur sunt duæ, prior est pulchritudo, & magnificentia templi, quam decet amplior magnitudo, dixerat enim Dauid, primo Paralipomenon vigesimosecundo: *Domus autem, quam ædificare volo domino, talis esse debet vt in cunctis regionibus nominetur.* Huius rei causa Salomon quædam maiora fecit quàm Moses, & Herodes templum reædificans etiam maius illud fecit, quàm fecerat Salomon, vt suo loco dicemus ex Iosepho. Posterior causa est munitio templi, quod munitissimum esse oportuit, vt in eo sacra sine metu fierent, &
4 diuitiæ templi diutius seruarentur. † Et quidem tabernaculum, quia portabatur, & mouebatur cum exercitu, neque ita magnum esse potuit, aut debuit, neque ita munitum: templum autem semper in eodem loco mansurum erat. Seruata est tamen in templo proportio tabernaculi, quoad eius fieri potuit: nam vt in tabernaculo longitudo triginta cubitorum tripla est ad latitudinem decem: ita in domo longitudo sexaginta ad latitudinem viginti: & sicut longitudo domus dupla est ad longitudinem tabernaculi, ita & latitudo ad latitudinem. In altitudine autem non potuit seruari proportio, quoniam altitudo tabernaculi erat altitudo vnius tabulæ, quæ non poterat esse decem cubitis longior, aut si esset, non poterat tabernaculum portari, ideoq; fuit altitudo decem cubitorum, templum autem instar turris ædificari oportebat.

DE FORIBVS SANCTI SANCTORVM, *siue Oraculi.*

CAPVT VIII.

1 DOMVS sexaginta cubitorum, in qua adhuc versamur, diuersa erat à pariete, qui relinquebat versus Occidentem viginti cubitos, & versus Orientem quadraginta: sic fiebant duæ domus, vt dictum est, altera viginti cubitorum, id est, Sanctum Sanctorum: altera quadraginta, id est, templum, aut domus exterior. In hoc pariete erat ianua, qua introibatur in Oraculum, de qua dicitur: *Et in* *Versu 31.*
ingressu Oraculi fecit duo ostiola de lignis oliuarum, postésque angulorum quinque. Id est, in ipsa ianua, per quam ingrediebantur ad Oraculum, fecit duas fores oleaginas, quas vocat interpres ostiola, atque ita vocari putant Lyranus & Abulensis, quoniam parua erant cum eis collata, quæ erant in ianua ex-

tima totius templi. † At noſter interpres non diminutionis cau- 2
ſa oſtiola poſuit, ſed perinde, ac ſi diceret: Oſtia, nam Hebraicè
dicuntur דלתות & Lxx. *θύρας*, & ipſe continuò ait: *Et duo oſtia
de lignis oliuarum.* Fortaſſe Oſtiola dixit, vt more Græcorum, ipſo-
rum elegantiam, decoremq́; oſtenderet: ſolent enim parua gra-
tiora oculis eſſe, & pulchriora. Porrò in Hebræo non eſt: *Duo*, in
primo loco, ſed abſolutè: *In ingreſſu Oraculi fecit oſtia*, ita etiam eſt
in Græco, & in Hebræo, & in emendatioribus codicibus Latinis,
& ita inueni in manu ſcripto codice antiquo. Ita legit Beda cap.
15. Quod vel ex eo intelligitur, quod ſtatim repetit: *Et duo oſtia de
lignis oliuarum*, ac ſi diceret: Oſtia quæ ſine numero poſui, duo
erant. † Sed non parum habere dubitationis videtur, è qua mate- 3
ria facta ſint hæc oſtia, quamuis enim interpres vertat: *De lignis
oliuarum* tamen quod in Hebræo eſt, עצי־שמן Id eſt de ligneis
olei: recentiores ſecuti R. Dauidem vertunt, De *ligneis pigneis*
Ioſephus autem. 8. Antiq. cap. 2. De lignis cedrinis Lxx. *ἐκ ξύ-
λων ἀρκευθίνων*, id eſt ligneis iuniperi, quæ nullam cariem ſen-
tiunt, & perpetuitati ædificiorum aptiſſima ſunt. Imò iidem con-
tinuò vbi habemus: *Et duo oſtia de lignis oliuarum*, verterunt: *ἐκ ξύ-
λων πευκίνων*, Id eſt, ex ligneis pineis, aut piceæ arboris, ex qua pix
educitur. Nec mirum eſt variare alios interpretes, cum ipſe no-
ſter interpres variet, & Nehe. 8. verterit: *Et frondes ligni pulcherrimi,*
Hebraicè עצ־שמן id eſt, ligni olei. † *Egredimini* (inquit) *in mon-* 4
Lignū pulcherrimum
tem, & afferte frondes oliuæ, & frondes ligni pulcherrimi. Lignum au-
tem pulcherrimum Hieron. in illud Zach. 14. *Et omnes qui reliqui
fuerint*, affirmat à Iudæis intelligi cedrum. Quod quidem rectè
conuenit cum Ioſepho, qui fores cedrinas eſſe voluit, niſi quod
in montibus Iudææ non inueniuntur Cedri. Quare Lxx. ibi ver-
Lignū olei.
terunt: *Et frondes lignorum Cupreſſinorum.* Dicamus ergo עץ שמן
Non vnius arboris nomen eſſe, ſed multarum, vt varietas inter-
pretationum indicat, ſignificat enim lignum olei, ſiue pinguedi-
nis. Atque ideò illis arboribus conuenit, ex quibus oleum, aut
pinguedo educitur, cuiuſmodi ſunt Oliua, pinus, larix, picea, cu-
preſſus, cedrus, iuniperus. † Sed quoniam oleum oliuæ propriè, & 5
ſimpliciter dicitur oleum, atque hoc maximè ſignificatur nomi-
ne Hebraico, שמן vbicumque per ſe ponitur lignum olei, ſi ni-
hil ſequatur, aut præcedat, quod aliter interpretari cogat, meritò
oliuam interpretabimur, vt fecit hic Hieron. & Iſaiæ 41. *Dabo in
ſolitudine cedrum, & ſpinam, & myrtum, & lignum oliuæ.* Propterea
Chaldæus ſimiliter affirmat fores ſancti ſanctorum fuiſſe ex oliua
& ſemper ita vertit. At Nehem. 8. quoniam iam dictum erat: *Af-
ferte frondes oliuæ*, rectè Hieronymus de alia arbore interpretatus
eſt. Cur autem è lignis oliuæ factæ ſint, intelligere poſſumus ex
verbis Vitruuij lib. 1. cap. 5. qui de huiuſmodi lignis ait: *Namque
ei materiæ nec tempeſtas, nec caries, nec vetuſtas poteſt nocere.* † *Sed ea* 6

& in

& in terra obruta, & in aqua collocata permanet sine vitiis vtilis sempiterno. Sequitur continuò: *Postesq; angulorum quinque*, id est, (vt exponunt Lyranus & Abulensis,) superficies postium, qui erant ad latera ianuæ, secundum longitudinem suam habebat quinque angulos, de quo nihil scripsit Iosephus. Quinque anguli fortasse præter decorem nullam habent causam, sicuti neque quatuor in postibus ostij templi exterioris, sed mysterij causa, quod significant positi sunt, de quo suo loco dicemus. Multa enim solet exprimere sacra historia, quæ non tam historiæ, quàm Allegoriæ deseruiunt. Regula.

7 goriæ deseruiunt. † Quale est cultros secundæ circuncisionis filiorum Israel fuisse lapideos. Iosue.5. buccinas, quibus euertenda erat Iericho, fuisse sacerdotales, templum fuisse sexaginta cubitos longum, latum viginti, fores Oraculi fuisse de lignis oliuæ, de quibus omnibus postea agemus. Cæterum vbi nos habemus: *Postesq; angulorum quinque*, recentiores omnes vertunt: Superliminare, & postes angulorum quinque: quoniam præter id quod sonat: Postes angulorum quinque, in Hebræo est: הָאַיִל, qua voce postem, siue superliminare significari dicunt. Imo & Chaldæus ita vertit: *Et portæ domus Oraculi fecit valuas è lignis oleæ, superluminaribus*

8 *eius, & postibus inter se ordinatis.* † Verum nihil nostræ translationi addēdum est, ita enim & Lxx. transtulerunt, καὶ φλιὰς πενταπλᾶς, id est, & postes quincuplices, id est, quinque angulorum. Quod vt intelligatur, sciendū est, אַיִל, planiciem interdum significare, vt Gene.14. *Vsque ad campestria Pharam*, id est, vsque ad planitiem. Interdum verò significat frontem, siue partem rei anteriorem, vt sæpe Ezech.40. & 41. vbi Hieron. id est, initio ferè cap.41. exponens illud: *Mensus est in fronte portæ duos cubitos*, dicit Symmachum vertisse: περὶ τὴν θύραν, id est, circa portam, Theodotionem ipsum vocabulum, אַיִל, reliquisse, Aquilam vertisse ostium, se autem

9 frontem. † Ita igitur interpretari possumus Hebraica: *Et planities postium quinque angulorum.* הָאַיִל מְזוּזוֹת חֲמִשִׁית vel: *Et frons*, id est, extima superficies postium angulorum quinque, quod idem est cum nostra trāslatione, nisi quod scribendum est, הָאַיִל vt semper apud Ezechie. scribitur, & vt ratio ipsa docet. Addit etiam scriptura: *Et sculpsit in eis picturam Cherubim, & palmarum species, & anaglypha valde prominentia, & texit ea auro, &c.* De Cherubim dicemus cum agemus de iis, quæ erant in templo. Postea

10 etiam explicabimus, quid palmæ significarent, & sculpturæ. † Anaglypha vocat nunc sculpturam eminentem, & signis asperam, Anaglypha
quam sculptores vulgò releuatam vocant. Ita paulò post vertit: *Et celaturas valde eminentes*, varias videlicet imagines rerum non planas, sed eminentes. In Hebræo est vtrobique, הַפְּטוּרֵי צִצִּים, vtroque loco Lxx. similiter transtulerunt: καὶ διαπεπετασμένα πέταλα, Id est, & extensas laminas. Recentiores vertunt: *Et apertiones florum*, vt significent cælatos simul fuisse flores cum ape-

 riuntur,

riuntur, & explicantur: quod etiam poteſt rectè verti, quoniam ציץ & florem ſignificat, & laminam, & פטורים apertiones, ſiue emiſſiones, ac ſi diceret: Emiſſiones laminarum, id eſt, ſculpturas exurgentes ex ipſis laminis.

DE VELO SANCTI SANCTORVM.

CAPVT IX.

Velum ſancti ſanctorũ

ANTE hunc parietem, & ante hoc oſtium velum pen- 1
debat, de quo 2. Paralip. 3. *Fecit quoque velum ex hyacintho, purpura, cocco, & byſſo, & intexuit ei Cherubim.* Et Ioſephus 8. Antiquit. cap. 2. *Et in pariete adytum à reliquo corpore ſeparante fores appoſuit cedrinas, has quoque cælatas, & inauratas, eas prætexit velis picturatiſſimis, hyacintho, purpura, cocco, byſſoq́ʒ ſplendidiſsima ac molliſsima diſtinctis, &c.* Horum quatuor ſæpe meminit ſcriptura cum de ornatu templi, & ſummi ſacerdotis agit.

Hyacinth.

Hyacinthum vocat lanam coloris hyacinthini, qui violaceo, atque cœleſti ſimilis eſt, quam lanam pretioſam fuiſſe apud veteres docet illud Odyſſ. 4. vbi Helenæ colum famula affert violaceam lanam habentem--

Αὐτὰρ ἐπ' αὐτῷ--
Ἠλακάτη τετάνυστο ἰοδνεφὲς εἶρος ἔχουσα.
Hoc eſt: *At ſuper ipſum--*
Colus extenſa eſt violaceam lanam habens.

Purpura.

† PVRPVRAM vocat lanam rubei coloris ſubobſcuri, quam 2
olim veteres ſummo in pretio habebant, & regibus tribuebant, tingebantq́; illã ſucco piſcis ex conchyliorum genere, qui purpura dicitur, de quo Plinius lib. 9. cap. 36. Ibidem de colore purpuræ ait: *Nigrantis roſæ colore ſublucens.*

Coccus bis tinctus.

Coccus bis tinctus dicitur nunc lana, quæ tingebatur ſanguine vermiculi ad modum rubri, qui naſcitur in coccis, id eſt, in granis arbuſculæ, quam Cuſculium dicunt, vt docet Plinius libro 16. cap. 8. Vnde nobis *Coſcoia* dicta eſt, & granum ipſum vocatur *grana.* De quo vermiculo legimus Iſa. 1. *Et ſi fuerint rubra, quaſi vermiculus, velut lana alba erunt.* Hebraicè: תולע, id eſt, vermis. Vt autem lana pleniùs hoc colore pretioſiſſimo imbueretur, bis tingi ſolebat, ſemel antequam in fila deduceretur, & iterum poſtquam deducta erat, & dicebatur tunc תולע שני, id eſt, vermis ſecundus.

Byſſus.

Byſſus vocabulum apud Græcos, & Latinos ab Hebræis mutuatum, בוץ, tenuiſſimi, & candidiſſimi lini genus eſt, quod veteribus erat in deliciis: Lucæ 16. *Homo quidam erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo.* Et de coccinis veſtibus. 2. Regum 1. *Filiæ Iſrael ſuper Saul flete, qui veſtiebat vos coccino in deliciis.* Huius veli magnitudinem ſcriptura non docuit, ſed intelligendum eſt eiuſdem fuiſſe magnitudinis cum

cum pariete ipso, quem tegebat, quoniam eadem magnitudine fuit velum, quod erat in tabernaculo, vt planè intelligitur ex Exo.26.& apertè confirmat Ioseph.3.Antiq.cap.5.

DE FORIBVS DOMVS EXTERIORIS, *id est, secundæ partis, quæ erat ante vestibulum: & de ipso vestibulo, seu porticu.* CAP. X.

1 DE domo exteriori deinde loquitur scriptura: *Fecitq; in introitu templi postes de lignis oliuarum quadrangulatos.* De quo iam diximus: *Et duo ostia de lignis abiegnis altrinsecus.* Ostia, vt & superius, pro foribus ponit. De his foribus hoc tantum scripsit Ioseph.8. Antiq. cap.2. *Ianuæ demum fores altitudini parietis proportione conuenientes addidit, latas cubitos viginti, & auro illitas.* Sed mendosus omnino videtur numerus, quoniam tota latitudo parietis non erat nisi viginti cubitorum. Figuram forium ita describit Beda ca.15. *Necesse erat parietem istum templi, quum esset extimus domus, & altus esset cubitos viginti conuenientem craßitudinem habere.* Decem videli- Versu 33. Versu 34.
2 cet cubitorum, vt ait Comestor. † In huius crassitudinis extrema parte ostia affixa erant altera contra altera, ita vt vtrumq; ostium vnius lateris tegeret totam crassitudinem aperturæ, duoque ostia vnius lateris inter se connectebantur ansulis quibusdam, ita vt cum aperiebantur, alterum alterum deferret. Quo fiebat, vt si fores essent clausæ, videretur omninò vnus paries continuus, tam intrinsecus, quàm extrinsecus, cùm easdem celaturas haberent cum pariete. apertę verò totam crassitiem parietis lateris sui bina ostia tegerent, & eadem pulchritudo cerneretur in crassitudine parietis, quæ in ipso pariete extrinsecus atque intrinsecus videbatur. Sed si parietis crassitudo decem cubitorum fuit, vt ratio exigit, oportebat duo ostia vnius lateris esse decem cubito-
3 rum, id est, singula quinque. † Ita intellexit Comestor in historia 3.lib.Reg.cap.10.& Abulen. Et hoc est quod dicitur: *Et vtrumque ostium duplex erat, & se inuicem tenens aperiebatur.* Poterant enim complicari hæc ostia, & tunc alterum non deferebat alterum, sed cum aperiebantur, alterum alterum ferebat propter ansulas, quibus fuerunt copulata, quæ ansulæ in medio ostiorũ manebant cum aperiebantur. Necesse autem fuit ansulas apponi, quoniam si simplex esset ostium decem cubitorum, magni ponderis esset, & multo labore clauderetur, atque aperiretur. Hoc & mihi magis probatur. Sed obstare videntur Hebræa, quæ ita habent ad verbum: *Et duo ostia de lignis abiegnis: duo latera ostij vnius rotunda, & duo latera ostij alterius rotunda*, sicut verterunt Pagninus, & Leo
4 Hebræus. † Quare si latera duo in vtroque ostio erant rotunda, binæ fores fuisse videntur in vtroque ostio rotundæ versus postes, positæque more libri complicati erecti. Sed respondendum

dendum est, dici rotunda, id est, volubilia, quæ voluebantur. Et ideò Hieronymus dixit, pro גְּלִילִים Et se inuicem tenens aperiebatur. L X X. Duæ plicaturæ ostium vnum; & cardines, siue vertebræ ipsorum, & duæ plicaturæ ostium secundum, quæ conuoluuntur. Itaque in medio duarum forium erant vertebræ ferreæ, siue aureæ, quibus conuoluebantur fores ipsæ, & se inuicem tenebant. Hæc omnia videntur confirmari verbis Ezechiel. 41. *Et duo ostia erant in templo, & in sanctuario, & in duobus ostiis ex vtraque parte bina erant ostiola, quæ in se inuicem plicabantur.* † Nonnulli, 5
vt Ricardus, eodem modo existimant disposita fuisse ostia Oraculi, id est, fuisse quadruplicia. Verum id neque ex verbis scripturæ colligitur, neque idoneo vllo argumento comprobatur: imò id apertè negat, Beda cap. 15. Ante hanc ianuam, & ante hunc parietem velum alterum appensum erat simile illi, quod erat in Oraculo. Iosephus 8. Antiquit. capite 2. *Oppansum est præterea au-*
Porticus. *læum & huic ianuæ, simile illi, quod interior ianua habuit, &c.* Porticus verò nec fores habebat, nec velum, sicut Iosephus indicat in eodem loco. Cùm enim dixisset ianuæ domus exterioris fores esse additas, & aulæum oppansum, subiicit: Cæterùm porticus nihil tale habebat. Tota ergo patebat anterius, & sine vlla contignatione surgebat in altitudinem. 120. cubitorum, latera tantum parietes claudebant, erat enim vestibulum, & additum videtur ad domus maiestatem, & venerationem augendam, & ad alia, quæ in eo collocabantur, vt libro 2. dicemus.

DE INTERIORI ORNATV DOMVS, id est, qualis esset hæc domus intrinsecus.

CAPVT XI.

Versu 15. De ornatu domus interiori hæc dicta sunt. *Et ædificauit parietes domus intrinsecus tabulatis cedrinis*, (id est, lateribus vel costis cedrinis.) *A pauimento domus vsque ad summitatem parietum, & vsque ad laquearia.* Id est, ipsa etiam laquearia, siue tecta laqueata, cedrina erant, & hoc est quod ait: *Et operuit lignis, cedrinis intrinsecus,* (scilicet laquearia.) *Et texit pauimentum domus tabulis abiegnis,* quod de domo exteriori intelligendum est, nam pauimentum Oraculi tabulis cedrinis tegebatur, vt supra dictum est. Et
Versu 18. postea: *Omnia cedrinis tabulis vestiebantur: nec omnino lapis apparere poterat in pariete.* † Tabulæ autem omnes, exceptis iis, quæ 2
erant in pauimento, habebant *tornaturas*, id est, torno erant expolitæ, *& iuncturas fabrefactas*, id est, ita altera cum altera copulabatur, vt firma esset iunctura, & latens, vt non duæ tabulæ viderentur, sed vna. *Et celaturas eminentes*, id est, palmas, &

& Cherubim, & flores sculpta in ipsis tabulis, ita vt eminerent. His tabulis omnibus tam parietum, quam pauimentorum vtriusque domus laminæ aureæ infixæ erant clauis aureis, ita vt singuli claui siclos quinquagenos appenderent, vt legimus. 2. Paralipo. 3. † Sed tanta artis subtilitate, vt *quadræ essent ad regulam* id est, æqualiter vndique quadræ, vt sine vllo hiatu copularentur, & sculptæ etiam essent, ita vt sculpturæ auri eædem essent cum cælaturis tabularum, id est, eædem figuræ apparerent in auro quæ sculptæ prius fuerant in tabulis. At pauimenti tabulæ, & laminæ nullam sculpturam habebant, quoniam planum esse debuit pauimentum. De ornatu porticus nihil hic dicitur, nec in Paralipomenis, quare non constat, an parietes eius similiter essent cedro, & laminis aureis contecti, immo negare hoc videtur Iosephus. Verum non est dubium talem fuisse porticum, vt magnificentiæ reliquæ domus responderet.

DE ORNATV DOMVS EXTERIORI, ID EST, qualis esset hæc domus extrinsecus.

CAPVT XII.

1 DE exteriori ornatu, & pulchritudine domus legimus 3. Reg. 5. *Præcepitque rex, vt tollerent lapides grandes pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos.* Et Iosephus. 8 Antiq. capite secundo: *Iecit igitur rex in altissimam terræ profunditatem fundamenta templi è saxis validissimis, quæ contra omnem temporum iniuriam resistere possent, ita vt cum contigua terra coalita, solum ac firmamentum imponendis substructionibus præberent: & propter inconcussam soliditatem facile molem ædificij cum paratu ornamentorum sumptuosissimo perferrent, non minorem admirationem habitura, quam quæ superne ad amplitudinem, pulchritudinem, & magnificentiam operis per artifices elaborata sunt. Extruxeruntque*
2 *illud vsque ad lacunar ex albo lapide, &c.* † De summitate domus hæc ait Scriptura: *Texitquoque domum laquearibus cedrinis:* tectum videlicet supremum, vt rectè ait Ricardus: *Et ædificauit tabulatum super omnem domum quinque cubitis altitudinis, & operuit domum lignis cedrinis:* Beda cap. 9. Turriculas significat, (id est latera, siue parietes in modm propugnaculorum, aut minarum factos) quæ in supremo domus tecto per circuitum erant factæ, ne quis ad altiora perueniens repente laberetur ad ima. Quod in omni domo quam quisque ædificaret Moses fieri præcepit: *Cùm ædificaueris*, inquiens: *domum nouam, facies murum tecti per circuitum, ne effundatur sanguis in domo tua, & sis reus labente alio, & in præceps ruente*, Deuter. 22. Idem ait in libro quæst. in libros Regum, q.
3 13. † Hoc est pinnaculum templi, de quo Matth. 14. Erat enim

tectum templi, qualia erant tecta domorum in Palæstina, & in
Iudæa, & in Ægypto, id est, planum, atque aptum ad sedendum,
Locus & deambulandum, iuxta quod dictum est Matth. 10. *Et quod in au-*
Prou. 21. *re auditis prædicate super tecta*, & Prou. 21. *Melius est sedere in angulo*
domatis (id est, tecti expositi iniuriis cœli) *quam cum muliere liti-*
Vers. 6. *giosa, & in domo communi*. Quod autem secundo dicit: *Et operuit*
domum lignis cedrinis, propter supernam faciem supremi tecti di-
ctum videtur, quæ etiam cedrina fuit. Ita exponit Beda in citata
quæstione. † De lapidibus totius domus, & de toto ædificio ait: 4
Domus autem cum ædificaretur, de lapidibus dolatis, atque perfectis ædifi-
Vers. 7. *cata est, & malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita*
in domo, cum ædificaretur. Quod recentiores Hebræi, genus homi-
num fabularum appetentissimum, ideo factum tradunt, quod Sa-
lomon haberet sanguinem cuiusdam vermiculi, qui vocatur Tha-
mir, quo aspersa marmora facilè secabantur. Verum inane est eo-
rum commentum, & ridiculum: legimus enim. 3. Regum. 5. la-
pides templi dolatos fuisse prius à cæmentariis, non ergo id san-
guine vermiculi, sed ferramentis factum est. Quomodo hoc fa-
ctum sit Scriptura ipsa docet, vt bene adnotat Abulensis, q. 12.
huius capitis, & communis sententia. † Videlicet lapides dola- 5
bantur, & præparabantur in monte ipso, vnde excidebantur, &
ita perfecti, ac parati ducebantur in templum, vt nullo ferramen-
to opus esset vt apte inter se cohærerent, quia præpositi latomo-
rum omnes parietum, & lapidum, & angulorum mensuras tene-
bant. Atque idem de lignis dicendum est, ita enim legimus: *Præ-*
cepitq; rex vt tollerent lapides grandes, lapides pretiosos in fundamentum
templi, & quadrarent eos. Quos dolauerunt cæmentarij Salomonis, & cæ-
mentarij Hiram. Porrò Giblii, præparauerunt ligna, & lapides ad ædifi-
candum domum. † Est autem Giblos, aut Gibil, vrbs Phœnices hu- 6
iusmodi peritis artificibus abundans. Idem scribit Ios. 8. Ant. c. 2.
Et postea: *Tota vero structura ex lapidib. politißimis constabat ita ad vn-*
guem inter se quadrantibus, & commissuris oculos fallentibus, vt intuenti-
bus nullam vsquam mallei, aut cuiuslibet fabrilis instrumenti vestigiũ ap-
pareret, sed connata potius omnia, quã arte congesta viderentur, &c. Hoc,
vt Caiet. adnotauit, verba Hebraica docent legitur enim in Heb.
Et domus cum ædificaretur, ex lapide, נָסַע *nasa* id est, profectionis, æ-
dificata est. † Vbi nos habemus: *De lapidibus dolatis*, in He. est: *De* 7
lapide, שְׁלֵמָה *selamach* Dicitur autẽ lapis, שְׁלֵמָה id est, integer,
& nullo ex parte diminutus, vt apte, scilicet copularentur inter se
Lxx. ὁλόκληρος, id est, integer. Sed conuenit etiam vtrúmque no-
men in ea, quæ absoluta & completa sunt ideo vertit: *Dolatis*,
מַסָּע vero profectionem significat, à נָסַע id est, profectus
est, & dicuntur lapides profectionis, qui, profecti è monte fue-
rant, & adducti, Lxx. ἀκροτόμοις. id est, dolatis, atque excisis vndi-
que: Chaldæus: מְסַסָּם, id est, ordinationis, id est, iam præpara-
tis,

tis, vel aptis vt inter se ordinarētur. Propterea Hieronymus ver-
8 tit: *Perfectis*. † Ex quibus discimus nomen vtrumq; significare &
lapides prius dolatos fuisse, & deinde in templum portatos. Iam
ex his possunt intelligi hæc verba: *Et malleus, & securis, & omne
ferramentum non sunt audita in domo cum ædificaretur*: tantum enim
loquitur de ferramentis, quæ ad dolandum lapides, & ligna ad-
hibebantur, quoniam dolata hæc afferebantur: non de ferramen-
tis quibus alia efficiebantur, vt notauerunt Abulensis, & alij, Hoc
ipsa Scriptura docuit: cùm enim prius diceret: *Domus autem de
9 lapidibus dolatis atque perfectis ædificata est*, id pro commentario es-
se voluit verborum sequentium: *Et malleus, & securis, &c.* Etenim
cum in hoc ipso capite legamus: *Et affixit laminas clauis aureis*, quî
id fieri potuit sine ferramentis, & sonitu? At dices, Scriptura ne-
gat auditum esse malleum, sine malleo ergo fixi claui sunt. Re-
spondeo Scripturam hic loqui de malleo, quo petræ scinduntur,
vt dolentur, de quo etiam ait Ierem. 23: *Numquid non verba mea
sunt quasi ignis, dicit Dominus, & quasi malleus conterens petram?*

DE FENESTRIS DOMVS.

CAPVT XIII.

1 VERVM antequam ab interiori fabrica ad exteriorem
transeamus, superest vt dicamus de fenestris, quæ par-
tim ad hanc, partim ad illam pertinent. De his legi- *Vers. 4.*
mus versu. 4. *Fecitque in templo fenestras obliquas*. Vbi
hoc primum adnotandum est templum hic non accipi pro exte-
riori domo, sicut alias in hoc capite accipimus, sed pro tota do-
mo tam interiori, quā exteriori, neq; enim est in Hebræo הֵיכָל,
sed לַבַּיִת, id est, domui. Has fenestras nonnulli Hebræi, & qui-
2 dam qui eos sequuntur, vt Isidorus Clarius in hoc capite, & alij
putant fuisse introrsum angustiores, extrorsum verò latiores. †
At nostrorum doctorum communis sententia est extrorsum fuis-
se angustiores, introrsum latiores. Ita Beda de templo capit. 7.
Angelomus, Ricardus, Comestor capit. 9. Lyranus, Abulensis,
Caietanus, Vatablus, immo, & nonnulli Hebræi, vt postea dice-
mus. Verum Angelomus, & Abulensis affirmant non dici obli-
quas eo quod re vera essent obliquæ, sicut exiguæ fenestræ, quæ
fiunt in quibusdam arcibus, sed quod cùm essent introrsum la-
tiores, lineæ laterum illarum non erant parallelę, sed à se inuicem
3 semper elógabantur, sicut latera trianguli, ita enim exponit Abu-
lensis, & addit: *Istud autem fit ad hoc vt lux multa intret per illas, quod
non fieret si essent fenestræ æquales intus, & extra. Causa huius est, quod
radii Solis venientes ab extra intersecant se in superficie fenestræ, vbi est
locus strictior, & deinde dilatantur, & intrat lux in domum per modum
pyramidis euersæ. De quo patet libr. 1. Perspectiuæ communis propositio-*

 ne.6.

ne. 6, & sic sunt fenestræ communiter in Ecclesiis, & aliis domibus, Hæc Abulensis. Pro Obliquas in Hebr. est, שְׁקֻפִים אֲטֻמִים, pro quibus Chaldæus vertit: *Aperta intrinsecus, & clausas forinsecus*, quemadmodum doctores nostri affirmant. Eodẽ modo interpretatur Pagninus in V. שָׁקַף & in V. אָטַם & citat in eamdẽ sententiam R. Dauid, quamuis contrario modo fuerat prius in translatione sua interpretatus: שְׁקֻפִים proprie apertas significat, id est, quæ luci, & visui patent, à שָׁקַף id est, aspexit, aut prospexit. † אֲטֻמִים vero significat clausas ab אָטַם id est, clausit, 4
aut obturauit, quia scilicet intrinsecus erãt apertę, extrinsecus verò clausæ, non ita vt nihil videri posset, non enim essent fenestræ, sed quod erant, & angustiores, & cancellis quibusdam clausæ. Hoc magis explicat translatio Lxx. *καὶ ἐποίησεν τῷ οἴκῳ θυρίδας δεδυκτυωμένας κρυπτάς*. id est, fenestras cancellatas occultas. Posterior dictio. אֲטֻמִים pro qua verterunt. Lxx: *κρυπτάς* inuenitur Ezec. 40. vbi habemus: *Et fenestras obliquas in thalamis, καὶ θυρίδες κρυπταὶ*. Chaldæus: *Et fenestræ obturatæ*. Et cap. 41. *Limina, & fenestras obliquas*, vbi vertunt, Lxx. *θυρίδες δικτυωταὶ*, id est, fenestræ reticulatæ, siue cancellatæ. † Chaldæus similiter *obturatæ*. Quæ omnia apertius exposuit Hieronymus: nam in cap. 40. 5
Ezechie. ita scribit: *Fenestras absconditas, quæ Hebraicè appellantur* אֲמוּטוֹת *Symmachus τοξικὰς transtulit*. Et postea: *In quibus fenestræ erant obliquæ, quas Lxx. absconditas, Simmachus τοξικὰς vocat. Quæ fenestræ obliquæ, siue τοξικαὶ, idcirco à sagittis vocabulum perceperũt, quod instar sagittarum angustum in ædes lumen immittant, & intrinsecus dilatentur, omniaque per circuitum plena erant huiusmodi fenestris, &c.* Ego etiam à sagittis nomen accepisse puto, quod ita factæ sint angustæ extrinsecus, & intrinsecus latiores, vt per eas clam sagittæ mittantur nec possit qui mittit ab hostibus lædi. Cuius rei causa Hispanicè *Saeteras* dicũtur & in arcibus fiunt. † Idem Ezec. 41. *Fene-* 6
stræ quoq; erant factæ in modum retis, instar cancellorum, vt non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus, & vermiculatis clauderẽtur (pro quibus in Hebraico obliquas fenestras habet) quæ in tribus tantum erant partibus templi, ad dexterã videlicet, & ad sinistram, & post tergum, id est, ad Meridiem, & ad Aquilonem, & ad Occidentem. Orientalis autem pars non habebat fenestras, quia ipse introitus clarũ immittebat lumen intrinsecus, & cuncta interiora templi ianuarum lumine complebantur, ita vt per singulas fenestras, & cancellorum foramina intro quis posset aspicere. Hæc 7
Hieronymus. † Ex quibus, quamuis de templo Ezech. dicta sint, satis probabiliter intelligimus ita fuisse fenestras dispositas in templo Salomonis. Videmus etiam fenestras אֲטֻמוֹת ab Hebræis iuxta Hieronymum vocari, quæ obliquæ sunt, eumque pro duobus Hebraicis vocabulis, quæ significant apertas, & clausas, vnum posuisse, id est, obliquas, vt obliquitatem in eo intelligamus, quod cum sint extra angustæ, intus verò latæ,

lumen

lumen non rectum ingreditur, ac si æquales essent vndique fenestræ sed obliquum, propter decliuitatem ipsarum, vt explicuerunt Beda, & Angelomus, & Abulensis locis citatis. Quot autem fuerint, aut vbi, scriptura non docet: sed multas fuisse conuenit, quoniam magnæ non erant. Deinde probabile est fuisse non solum in parietibus primæ contignationis, id est, vsque ad primos triginta cubitos, sed etiam in cæteris omnibus alioqui cœnacula illa superiora obscura essent, & nullius vsus.

DE EXTERIORI FABRICA TEMPLI, ET PRImùm de tabulatis, quæ erant circa domum.

CAPVT XIIII.

ET ædificauit super parietem templi tabulata per gyrum in parietibus domus per circuitum templi, & Oraculi, & fecit latera in circuitu. Vers. 5. Quamuis in circuitu latera facta esse dicat, non de pariete Orientali intelligendum est, in quo erat porta magna, sed de cæteris, hunc enim sine impedimento cellarum esse oportebat. Et quidem de hoc inter omnes conuenit, sed de tabulatis magna inter omnes autores con-
2 tentio est: ex Latinis enim plurimi existimant hæc tabulata fuisse deambulacra quædam circa templum, & latera appellari turriculas, seu cancellos erectos, ne deambulantes deciderent. † Ita sensit Beda c. 7. & in libro Quæst. in libros Reg. q. 13. Angelomus, Ricardus, Comestor capit. 9. Lyranus, & omnium latissimè Abulensis, q. 11. Volunt autem tabulata imposita fuisse capitibus trabum primæ contignationis domus exeuntium per parietes videlicet. 30. cubitis à pauimento, secunda vero trabibus secundæ contignationis similiter exeuntibus sexagesimo cubito à pauimento, tertia trabibus tertiæ contignationis centesimo vigesi-
3 mo cubito atq; hoc supremum tabulatum ferè dicunt esse pennaculum templi, quò ductus est Dominus Matth. 4. † At Hebræi, & Vatablus nequaquam deambulacra esse existimant, sed cellas circum tēplum triplici ordine fabricatas. Quam ego sententiam veram omnino esse arbitror, prioremque vix, aut ne vix quidem, posse sustineri, tota enim euerti videtur his verbis: *Trabes autem* Vers. 6.
posuit in domo per circuitum forinsecus, vt non hærerent muris templi.
4 s. tabulata, Quomodo igitur facta esse possunt super capita trabum prodeuntium? † Dicunt quidam inter tabulata, & parietes relictum esse breue spatium, ita tamen vt per illud nec deambulantes decidere, nec pedem immittere possent. Sed quoniam Lyranus, & Abulensis, & alij viderunt id sine vlla ratione dici, aliter soluunt: affirmantque murum templi in prima contignatione reductum fuisse cubitum vnum, in quo trabes tabulatorum fulciebantur, deinde in secunda contignatione reductum fuisse cubitos duos eadem ratione, in tertia tres, atque ita factum esse vt

cùm tabulatum ſupremum latum eſſet ſeptem cubitos, medium
ſex, infimum quinque, omnia tamen eſſent æqualia ad perpendi-
culum. † Atque hoc de muri reductione non ſolum antiquiori-
bus placuit, quos nominauimus, & Comeſtori, ſed etiam recen- 5
tioribus, vt Iſidoro Clario, & Caietano, & aliis, placet. Confir-
matur autem optimè ex eo, quod vbi nos habemus: *Trabes au-
tem poſuit in domo, &c.* in Hebr. eſt, מִגְרָעוֹת, id eſt deficien-
tias à גרע defecit, & deficientiæ dicuntur illæ reductiones mu-
ri in quibus aliquid ſemper muro deficit. Adde quod in Heb. ra-
tio redditur inæqualitatis tabulatorum, &c. כִּי מִגְרָעוֹת נָתַן id
eſt: *Quoniam deficientias dedit, ſiue poſuit.* Similiter vertunt. Lxx.
ὅτι διάστημα ἔδωκεν, id eſt. Quoniam diſtantiam poſuit domui in
circuitu, & diſtantia appellari videtur ſpatium illud, quod reli-
ctum eſt in pariete. † At contra hæc pugnant non ſolum noſtræ 6
tranſlationis verba, verùm etiam Hebraica ipſa. Si enim trabes
poſuit in domo forinſecus, vt non hærerent muris templi tabu-
lata, manifeſtum eſt: non potuiſſe poni in reductione parietis. Si
autem eſſet legendum: *Deficientias autem poſuit*: deficientiæ ſunt
paries ipſe, & murus templi, quomodo ergo non hærent muris
templi? His verbis commoti quidam dicunt has trabes eſſe quæ
erant in exteriori parte tabulatorum, & ea ſuſtinebant. Sed hæc
quomodo poſitæ ſunt vt tabulata non hærerent muris templi?
† Abulenſis reiectis aliorum ſententiis tandem ait hoc de trabi-
bus quibuſdam craſſis intelligi, quas fixit Salomon in terra cir- 7
cum templum, ne aliquis poſſet accedere ad parietes templi, tam
vt illi ſeruarentur illæſi quàm propter ipſius templi ſanctitatem.
Sed debuit conſiderare Abulēſis ſe nouum quoddam vallum po-
nere circum templum quod nemo poſuit: deinde malè exponi
verba ſcripturæ: *Vt non hærerent muris templi*, quod de tabulatis
intelligitur ab omnibus, non de hominibus, nec enim homines
dicuntur hærere parietibus, ſed accedere ad illos. † Dicendum 8
ergo eſt non deambulacra fuiſſe, ſed cellas circumædificatas.
Hoc primum confirmatur autoritate Ioſephi. 8. antiquit. cap. 2.
cui hac in re fides potius habenda eſt. Eius verba, non vt ab inter
pretibus verſa ſunt, ſed vt ſunt in Græco, ita habent: *Circum ædi-
ficauit autem templum in circuitu triginta breuibus domibus, quæ coa-
gmentatio, & complexus totius futuræ erant (id eſt, templum roboratu-
ræ propter denſitatem, & multitudinem exterius circumpoſitæ. Erantque
inter ſe peruiæ, & patebant ſingulæ in longum viginti cubitos*) ita om-
nino nunc legitur in Græco, ſed in veteri Ruffini translatione
ſcriptum eſt longitudinem fuiſſe quinq; cubitorum, ex quo con-
ſtat vetuſtiores, ac emendatiores codices Ioſephi ita olim ha-
buiſſe) *ac totidem in latum, & viginti cubitis attollebantur.* † *Super* 9
*has alia ſeries cellarum erat extructa, ſuper quam rurſum aliæ, omnes in-
ter ſe numero & amplitudine pares, ita vt coniuncta inferius ædificium*
æqua-

æquarent: nam ſuperius non erat circumædificatum, tectum vero ipſis impoſitum eſt cedri. Et cellæ quidem ſuum quæque tectum habebant non proximo contiguum, &c. Sed quoniam Abulenſis ait Ioſephum hoc templum non vidiſſe, eodem modo cellæ circum ædificatæ ſunt templo ab Herode reędificato, in quod Ioſephus quotidie ingrediebatur, quod non eſt dubium eadem forma, qua primum illud Salomonis, fuiſſe ædificatum. De quo hæc ſcribit libr. 6. de Bello, capit. 6. † *Circa latera vero inferioris templi multa erant membra*
10 *peruia triplici tecto ſuſpenſa, & ad vtrumque latus ad ea introitus à porta patebat.* In Græco apertius: *Circum latera autem inferioris templi peruiæ erant domus trium tectorum multæ, & ad vtrumque ingreſſus erant à porta ad ipſas. Superior autem pars* (templi) *has domos iam non habebat.* Ex his Ioſephi locis habemus non ſolum domunculas fuiſſe, ſed etiam inferioris templi altitudinem æquaſſe, hoc eſt, in. 60. cubitos ſurrexiſſe. Id etiam itelligitur ex templo Ezechielis, quod licet, maius erat, & præſtantius, tamen ad huius ſimilitudinem conformatum eſt, in quo ponuntur circa domum tria, quæ dicuntur latera nec deambulacra erant, ſed domun-
11 culæ. Ezec. 41. † *Latera autem latus ad latus* (ſcilicet continuatum) *bis triginta tria.* Et poſtea: *Et vidi in domo altitudinem per circuitum fundata, altera ad menſuram calami ſex cubitorum ſpatio, & latitudinem per parietem lateris forinſecus quinque cubitorum. Et erat interior domus, in lateribus domus*: ideſt, cingebatur inferius templum totum illis lateribus. Verùm manifeſtius etiam perſpicitur ex. 1. Paralip. 28. *Dedit autem Dauid Salomoni filio ſuo deſcriptionem porticus, & templi & cellariorum & cœnaculi, & cubiculorum in adytis, & domus propitiationis.* In Hebræo. eſt: *Et dedit Dauid Salomoni filio ſuo deſcriptionem porticus, & domorum eius.* quēadmodum verterūt, & Lxx. domos autem eius vocat domum exteriorem, & interiorem adiunctas porticui, & ideo Hierony. vt apertius diceret, vertit: *Et templi.* ſubiicit. *Et cellariorum eius, & cœnaculi eius, & cubiculorum eius interiorum.* Non eſt dubium hæc omnia fuiſſe in domo ipſa, aut illi adiuncta: nam de atriis, & cubiculis quæ erant circum atria, continuo ait: *Necnon & omnium, quæ cogitatauerat, atriorum, & exhedrarum per circuitum in theſauros domus Dei, & in theſauros Sanctorum.* Atque hæc ita eſſe nec Beda negare potuit capit. 8. Quare cellaria, quæ Lxx. ἀποθήκας vertunt, ſunt huiuſmodi cellæ ædificatæ in lateribus templi, quæ quaſi promptuaria quædam erāt, in quibus reponerentur diuitiæ templi & ideo altæ erant cubitos. 20, vt ait Ioſe-
13 phus, latæ autem quinq; & totidem longæ. † Ædificatæ enim ſunt etiam ad munitionē & firmitatem templi, vt diximus ex Ioſepho, & ad pulchritudinem atq; cuſtodiam, ideo cellaria, ſiue apothecę dicuntur. Quare neceſſe eſt feneſtras magnas habuiſſe è regione feneſtrarum domus. Cænaculum intelligit quod erat ſuper cō tignationē. 60. cubitorum Lxx. καὶ τῶν ὑπερῴων, id eſt, ſuperiorum tectorum

tectorum. Hebr. עֲלִיֹּתָיו Cubicula in aditis siue interiora, sunt quæ erant in secundo, & in tertio tecto templi, & interiora dicuntur, vt distinguantur à cellariis, quæ sunt exteriora. Nunc

Vers. 5. Super pro Iuxta.

verba interpretemur. † *Et ædificauit super parietem templi tabulata per gyrum*, idest, iuxta parietem templi siue ad parietem templi, vt 14
Caietanus, & Pagninus, & alij adnotarunt, quod vsitatum est in Scriptura, vt Luc. 4. *Et stans super illam imperauit febri.* Et Psalm. 136. *Super flumina Babylonis, &c.* Quomodo autem essent iuxta parietes, & in parietibus domus, statim dicemus: *Tabulatum, quod subter erat, &c.*

Vers. 6.

Inæqualitatis tabulatorum caussa fuit angustia areæ, fuit enim admodum angusta, vt videbimus, cum de atriis agemus. Ideo non potuit esse inferiorum cellarum latitudo nisi quinque cubitorum. † Cellæ autem secundi ordinis non potue- 15
runt habere ampliorem proiecturam quàm vnius cubiti, tum propter firmitatem, tum propter decorem: & super has commodè ædificari potuerunt aliæ cubito latiores. Quod verò ait: *Trabes autem posuit in domo per circuitum forinsecus, &c.* Ita intelligendum est: In muro cum fiebat, relictæ sunt prominentiæ, quæ canes dicuntur ab architectis, super quas transuersæ trabes ponerentur, atque ita cellæ illæ fierent, vt non hærerent muris templi, id est, vt non esset necesse capere partem muri, aut perforare, vt tabulata sustinerentur. † Atque hæc est vera horum verborum intel- 16
ligentia, in quibus tot fuerant, tamque variæ expositorum sententiæ. Ideo eleganter Chaldæus: *Quoniam proiecturam fecit in medio.* Docemur hoc Ezechiel. 41. vbi de similibus lateris ita ait: *Latera autem latus ad latus bis triginta tria. Et erant eminentia, quæ ingrederentur per parietem domus in lateribus per circuitum, vt continerent, & non attingerent parietem templi.* Quæ vocat eminentia, hîc vocantur trabes, quia eminebant ex pariete ad sustinendum trabes transuersas imponendas, ideóque Hebr. dicta sunt, מִגְרָעוֹת, idest, deficientiæ, quoniam non erant integræ trabes sed capita: & à Lxx. in Ezec. dicta sunt, διάστημα, sicut, & in hoc loco Regum, vnde omnia explicantur, atque confirmantur: quia 17
recedunt à pariete foras prominentes. †. Hebraicè autem בָּאוֹת id est, venientia, quia per parietem veniebant siue per parietem ingrediebantur, quod de reductionibus muri non dicitur, non enim veniunt, neque ingrediuntur per parietem domus, Quod sequitur, ita est in Hebræo: *Vt tenerentur, & non tenerentur in parietibus templi*, id est, vt illæ trabes, siue illa prominentia, tenerent tabulata, & non tenerentur tabulata, in parietibus templi perforatis, aut quouis alio modo læsis. Chaldæus: *Tabulata autem tabulatum super tabulatum, triginta tria, vndena per ordinem, defixa parieti intra tabulata per circuitum, vt capita trabum requiescerent super illud, quod eminebat neque trabes penetrarent per parietes domus.* † Cel- 18
las, siue domunculas, triginta fuisse dicit Iosephus, quæ cum lon-

gitudinem

gitudinem, & latitudinem haberent cubitorum quinque, rectè
ædificari potuerunt circa domum, nam cubitis sexaginta ex
vtroque latere domus, & viginti ex latere Occidentali addendi
sunt cubiti crassitudinis murorum domus. Domunculæ exigunt
spatium centum quinquaginta cubitorum, domus autem intrin-
secus habet. 140. cubitos, excepto latere Orientali, addita autem
crassitudine parietum, quæ nouem aut decem cubitorum fuit ne-
cesse est plures esse, ac satis spatij superesse domunculis. † Ex his
19 soluuntur omnia, quæ obiecta sunt, præter illud quod dicebatur,
in illis verbis: *Trabes autem posuit, &c.* Caussam reddit, quoniam in
Hebræo est: *Quoniam trabes posuit, &c.* Sed ad hoc respondendum
est nō reddi causam inæqualitatis tabulatorum, sed explicari quo
fundamento niterentur. Sæpissimè enim apud Hebræos: *Quia*
& Quoniam, & similes particulæ ponuntur initio sententiæ, ita vt
causam non significent sed ornatui tantum deseruiāt, pro consue-
tudine illius linguæ, vt Lucæ: 1. *Et dixerunt ad illam: Quia nemo est*
in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine, &c. & cap. 2. *Sicut scriptum*
est in lege Domini Quia omne masculinum adaperiens vuluam sanctum
20 *Domino vocabitur*, & Psal. 17 †. *Quoniam in te eripiar à tentatione*, Ec-
clesi. 11. *Si multis annis vixerit homo, &c.* Hebr. *Quoniam si multis, &c.*
Illam autem expositionem de capitibus trabum tabulatorum
prodeuntibus non recipimus, quoniam omnia tabulata non as-
cendebant, nisi in. 60. cubitos, vt diximus ex Iosepho.

Quia & quoniam sæpe soli ornatui deseruiunt.

DE OSTIIS TABVLATORVM, ET DE CO-chlea, qua ad illa ascendebatur. CAPVT XV.

1 OSTIVM *lateris medij in pariete erat domus dextræ.* Du- Versu. 8.
bium est de vtro latere medio loquatur, de eo ne
quod medium erat in tribus illis ordinibus cellarum
an de secundo tecto domus, quod. 60. cubitis surge-
bat à pauimento. Nonnulli, vt Lyranus, intelligunt hæc de secun-
do tecto domus quod medium cœnaculum dici arbitratur. Et vi-
detur id valde confirmari verbis Iosephi. 8. Antiq. cap. 2. dicen-
tis: *Porrò ascensum in superiorem templi partem sic commentus est rex,*
vt cochleam in hunc vsum crassitudini parietis includeret. Hæc enim
pars non habebat ab Oriente magnam ianuam, vt inferior, sed
2 à lateribus inerant parua ostiola. †. At sine dubio non de tectis
domus, sed de tabulatis loquitur nunc, vt docent Chaldæus, A-
bulēsis, Caietanus & Vatablus, immo vt verba ipsa planè docent:
nam tecta templi nihil habent cur latera dicantur, sed latera vo-
cauit tabulata ædificata circa domum, vt etiam interpretatus est
Ricardus. Sensus ergo est, in crassitudine parietis, quæ decem
cubitorum erat, factam esse cochleam, per quam in omnes cel-
las singulorum tabulatorum ascenderetur. Itaque à pauimento
vsque ad medium latus, siue tabulatum, quod à vigesimo cubito

surgebat cochlea ascendebat; & ibi erat Ostium, per quod introibatur ad ipsum tabulatum. Noluit enim Salomon extra domum scalas apponi, ne extra ascenderetur ad tabulata, & vt vacua area relinqueretur decoris causa. † Inde ascendebat adhuc 3
Cochlea vsque ad latus supremum, & erat in pariete alterum ostium ad ingrediendum in ipsum tabulatum. Quoniam autem locellæ vniuscuiusq; lateris peruiæ erant omnes, vt diximus ex Iosepho, vnum ostium satis erat ad singula latera per circuitum. Et ascendentes (vt ait Beda, cap.8.) creberrimas habebant à Meridie fenestras quarum luce certum per omnia, & sine offensione iter facerent. Ostium itaque lateris medij, idest, medij tabulati, per quod scilicet à domo transibatur ad cellas medij tabulati, erat in pariete domus dextræ, idest, non erat in pariete ipsius tabulati, sed in pariete ipsius domus, in pariete, inquam, dextræ, id est, qui ad dextram erat, siue in pariete dextro. Lxx. ἐπὶ τὴν ὠμία, τȣ̃ οἴκȣ τὴν δέξιαν, id est, ad humerum, siue latus dextrum. † La- 4
tus dextrum. vocatur Meridionalis murus, vt Beda capit. 8. & alij adnotarunt, quoniam qui Orienrem spectat, Meridiem habet ad dexteram, Aquilonem ad sinistram. 3. Reg. 7. *Mare autem posuit ad dexteram partem templi contra Orientem ad Meridiem.*

Dextrum dicitur quid ad Meridiem.

Meritò autem ostium in latere domus factum est, non in fronte, quoniam tabulata non in fronte domus erant sed ad latera circum circa. Quod autem ait *In medium cœnaculum*, satis Hieron. indicat tabulata illa non fuisse deambulacra, sed cellas, vt Iosep. docuit: etenim in Hebræo non est cœnaculũ, sed ita habetur: *Ostium lateris medij in pariete erat domus dextræ, & per cochleam ascendebant in medium, & à medio in tertium.* In medium scilicet latus, sed quia domunculis constabat, recte dictum est cœnaculum.
† Quare falsum est quod putauit Ricardus, per cœnaculum te- 5
ctum domus medium intelligi, quasi Scriptura prius loquatur de lateribus, & postea idem etiam de cœnaculis, id est, de tectis templi, velit intelligi. At illud non est explicatum ab autoribus, cur de ostio lateris medij locutus sit, non autem de ostio inferioris lateris, quod prius erat, aut etiam de ostio supremi. Et vt dubitatio augeatur, vbi in Hebræo & in nostra translatione habetur *Ostium lateris medii*, L x x. verterunt: *Ostium lateris inferioris*, ἡ πλευρᾶς ἡ ὑποκάτωθεν, & Chaldæus: *Porta appendicis inferioris.* 6
† Respondeo scripturam non loqui de ostiis, per quæ à cochlea introibatur in tabulata, hæc enim tria erant, vt ipsa tabulatata, nec dubium erat ostia futura fuisse in pariete templi, vt ad illa transiretur: sed de ostio, quo in cochleam introibatur, quod vnicum erat in domo, reliqua enim non ducebant à domo in tabulata, sed à cochlea in tabulata, & à templo non videbantur. Hoc autem ostium, quod à templo ibat in cochleam, oportebat dicere quo in latere parietis, aut vbi denique esset: cùm enim dictum esset,

set,hoc fuisse,apertum in latere dextro domus,& inde per Cochleam ascendi ad medium tabulatum.satis intelligebatur ostia per
7 quæ ad tabulata introibatur,in eodem pariete esse debere. † Itaque ostium lateris medij dicitur id per quod à templo ascendebatur ad latus medium:ad primum enim non ascendebatur, cum in ipso pauimento esset. Atq; idem ostium dicitur etiam lateris inferioris,quoniam à templo per hoc ostium ingrediebantur qui transituri erant infimum tabulatum,& hoc est quod ait Abulensis,vnum ostium fuisse pro omnibus tabulatis : ita idē est sensus omnium translationum.Ad verba Iosephi respōdeo eum nequaquam nostræ sententiæ refragari, sed ostendere aliud quod scriptura tacuit,idest, qua ascenderetur ad superiorem domum, siue
8 ad superiorem partem templi.† dicitq; ascensum a rege fuisse excogitatum in crassitudine parietis,quoniam domus superior non habebat ab Oriente ianuam , sicut inferior, vt extra parietem ascensus esset faciendus.Atq; hoc satis aptè intelligi poterat,cochleam quæ ascendebat vsque ad tertium tabulatum vlterius fuisse, progressam , id est, vsque ad sexagesimum cubitum , in quo erat superior domus. Sed quoniam continuo ait:*sed à lateribus inerant parua ostiola*,aut(vt est in Greco) *A lateribus erant introitus per parua valde ostia* significare videtur alteram cochleam fuisse in pariete Septemtrionali , siue sinistro , quo ad domum superiorem
9 intraretur. † Arbitror enim fuisse illam domum superiorem in duas partes ad longum diuisam , & multa cubicula habuisse, siue multas cellas , sicut. 1. Paral. 28. significari iam diximus in illis verbis : *Et cœnaculi & cubiculorum in adytis*,ideoque ostiola esse oportebat ex vtroque latere. Quod etiam conuenit cum eo,quòd de templo Ezech. dicitur ca. 41. *Et platea erat in rotundum*, (idest, latitudo quædam rotunda) *ascendens sursum per cochleam , & in cœnaculum templi deferebat per gyrum.*

DE ATRIIS.

CAPVT XVI.

1 ET *ædificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum & vno ordine lignorum cedri.* De atriis confusè admodum loquuntur autores,quoniam cōfundunt tempora,& templa,& templo Salomonis tribuunt quæ de templo Herodis scripta sunt,vt Beda capi. 16. & Cassiodorus in Pandectis à Beda citatus. Comestor.cap. 14. & 15. Abulensis q. 31. Nos autem , quoniam de primo templo nunc loquimur, vt à Salomone ædificatum est, ea tantum modo commemorabimus, quæ fuerunt in templo Salomonis mox de templo secundo, de- Vers. 36.
2 que Herodis templo dicturi. † De atriis templi Salomonis nunc ait:*Et ædificauit atrium interius*. Atrium Hebraicè.חָצֵר. *haser* Atrium.
Græcè αὐλὴ , apud veteres prima domus pars fuit , quæ statim

ab interiori ianua introeuntibus occurrit, continetque aream in quam collecta ex omni tecto pluuia descendit. Habet dextra ac sinistra alas, quæ Græce pteromata dicuntur, vt ex Vitruuio ostendit Daniel Barbarus in scholiis eiusdem, libro sexto capite quarto. Ex quo apparet non ex omni parte fuisse tectum atrium: sed ex lateribus, & vt idem ait cap. præcedenti, idem cauædium dicitur, sed alia ratione: nam cauædium dicitur caussa illius partis, quæ est sub diuo, & in medium impluit, atrium verò causa illius quæ tecta est. † Spatia illa laterum cum 3
tectis porticus dicta sunt: Vnde illud.

2. Æneidos *Porticibus longis fugit, & vacua atria lustrat.*

Porticus. Talia erant atria templi Salomonis, & porticus habebant, quo se populus reciperet cum pluuiæ, aut æstus vrgebant, sicut & in theatris eadem causa fiebant à veteribus. Vitruuius libr. 5. capite 9. *Post scenam porticus sunt constituendæ, vti cum imbres repentini ludos interpellauerint, habeat populus quo se recipiat ex theatro, &c.* Nullum porticibus deerat ornamentum, nulla commoditas, imbres soles, cœlumque graue vitabant, ambulationibus, negotiis, spectaculis aptæ erant. A magnitudine milliariæ, aut stadiariæ vocabantur, ex eodem Daniele libr. 5. capit. 1. Cum autem Scriptura dicit: † *Aedificauit atrium interius*, satis indicat fuisse & atrium 4
alterum exterius ædificatum ab eodem: quod manifestius est ex 2. Paral. 4. *Fecitque etiam atrium sacerdotum, & basilicam grandem, & ostia in basilica, quæ texit ære.* Atrium sacerdotum est, quod nunc vocat atrium interius, quia porticui, & domui adiunctum erat, Basilicam grandem vocat atrium exterius, quo populi multitudo confluebat: nam in atrium sacerdotum soli sacerdotes introibant. Et quoniam atrium exterius magnam multitudinem capere debebat, basilica grandis dictum est, erat enim multo maius atrio sacerdotum. † Quo in loco LXX. tam atrium, quàm 5
basilicã αὐλὴν vocant, in Heb. atrium sacerdotum הָצֵר *hase*, basilica verò עֲזָרָה *hazarah* dicitur, quoniã illuc ad orandum conueniebant, & a Deo iuuabantur, עָזַר *hazar* enim significat adiuuare. Nec ego plura atria fuisse tempore Salomonis existimo, quoniam plura loci angustiæ nõ patiebantur, vt mox videbimus. Hinc de rege Manasse dictum est. 4. Re. 21: *Et extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli in duobus atriis templi Domini*, acsi diceret: Nihil reliquit quod non pollueret: nam de domo etiam dixerat: *Extruxitque aras in domo Domini.* † Quare Beda, & reliqui, qui quatuor a- 6
tria ponunt confundunt, vt dixi, tempora. Hinc etiam Iosephus de eodem templo loquens. 8. Antiq. capit. 2. tantum meminit atrij interioris & exterioris. De atrio sacerdotum ait: *Circumdedit deinde templo septum quoddam trium cubitorum altitudine quod nostra lingua Gison vocamus, exclusurum profanam multitudinem, & solos sacerdotes admissurum.* Ex quibus intelligimus verba nostri capitis:

Duo atria tantum in templo Salomonis.

Aedifi-

Aedificauit atrium interius tribus ordinibus lapidum politorum. Nec enim ſignificat fuiſſe tres ordines lapidum, ita vt primus eſſet exterior, ſecundus interior in eadem altitudine, tertius adhuc interior, vt intellexit Ricardus: ſed, vt rectè expoſuit Abulenſis, q. 21.
7 † murus diuidens ſacerdotes à laicis tres tantùm cubitos altus erat, vt laici videre poſſent ſacerdotes, & ſacrificia, & tres ordines habebat lapidum, quorum alter alteri impoſitus erat. Quod autem addit: *Et vno ordine lignorum cedri:* Ricardus, & Abulenſis, & quidam alij cenſent hunc murum intrinſecus veſtitum fuiſſe tabulis cedrinis, idque nunc ſignificari. Sed planè verbis ſcripturæ videntur aduerſari: ponit enim tres ordines lapidum politorum, & vnum ordinem lignorum cedri, qui decoris cauſa ſuper lapides additus eſt: ex iiſq; ordinib. quatuor altitudo fiebat trium cubitorum vt Ioſephus ſcripſit: quare non erant ſinguli ordines
8 lapidum cubitales, vt putauit Abulenſis. † Hos lapidum ordines quidam fuiſſe putant diuerſorum colorum, vt Lyranus, & Abulenſis, ſed nihil de hoc conſtat. Hunc murũ, ſiue hoc ſeptum Ioſe. vocari dixit Geiſon Hebraica lingua, quo vocabulo vſi ſunt Lxx. Geiſus.
Eze. 40. vbi nos habemus: *Et labia eorum palmi vnius.* Et cap. 43. vbi habemus: *Et definitio vſq; ad labium eius in circuitu palmi vnius.* Lxx. verterunt: *Et Giſus per labium eius in circuitu palmi vnius.* In priorem locum ita Hierony. *Rurſum vbi nos diximus: Et labia eorum, &c. Lxx. tranſtulerunt: Et giſos palmi habentes dolatum intrinſecus per circuitum.*
9 †. *Quod verbum vtrum Hebræũ, an Græcum ſit, ſcire non poſſumus niſi hoc tantum, quod pro Giſo Symmachus, & Theodotio* χεῖλος id eſt, labia: Aquilæ prima editio ἐπιστάσεις *numero plurali, Secunda labia tranſtulerunt pro quo in Heb. habetur* שְׂפָתַיִם *Siphathaim:* In poſteriorẽ vero i. *a: Aquila, Symma. & Theodotio poſuerunt terminum. Lxx. rurſum* γεῖσον *interpretati ſunt. Cuius verbi, vt ante iam dixi, non poſſum ſcire rationem nec cuius linguæ ſit dicere confidenter, &c.* Hoc ergo, quod ſe ignorare Hieron. fatetur, diſcimus ex Ioſepho, Hebraicum nomen eſſe, & ſeptum ſignificare, ſiue terminum, aut labium,
10 quod inſtar labij cingat, & claudat. † Eodem vocabulo vtitur aliquoties Ioſephus ſexto de Bello, capite ſexto Sed iuxta Græcum, lib. 5. ca. 14. & 15. niſi quod ibi γείσιον ſcribitur, & ita appellat ſeptum, quod diuidebat in templo Herodis ſacerdotes à populo. De hoc atrio Beda capit. 16. ait: *Habebat autem hoc atrium tres cubitos altitudinis, vt Ioſephus narrat, quatenus ab ingreſſu templi exteros prohiberet, & ſolum hoc ſacerdotibus licere ſignificaret. Eratque ianua ad Orientalem plagam, ad quam vſque populus hoſtias ſuas & ſacrificia inferebat inde ſuſcipienda à ſacerdotibus, atque ad altare perferenda, &c.* † De atrio exteriori hæc ibidem ſubiicit idem Ioſephus: *Extra hoc ſeptum erat ſanum porticibus magnis, ad latus cinctum & portis altis patens quarum ſingulæ ſingulos ventos ſpectabant, & foribus auratis claudebantur. In hoc ſanum cuilibet è populo, puro modo*

Atrium Sacerdotum.

Atrium externum.

ac casto, & præscriptorum legis obseruanti accessus patebat, Dici autem non potest, ac vix etiam oculis credi quam mirandum fuerit illud exterius fanum. Vallibus enim expletis tam profundis, vt ad prospectum oculi caligarent, & aggesta ad quadringentos cubitos terra, eam vertici montis, in quo templum extructum est, æquauit, atque hoc modo factum est,
vt area fani cum solo templi æquaretur. † *Hanc cinxit duplicibus portici-* 12
bus, quas columnæ è natiuo saxo sustentabant, & laquearia cedro expolita tegebant. Fores verò habebant omnes ex argento fabricatas. Hæc Iose. Sed intelligendum est hanc fani, siue atrii exterioris coæquationem, ita factam esse, vt per gradus quosdam ab atriis ascenderetur ad domum, sicut idem Iosep. docet quum de templo Herodis agit lib. 6. de Bello ca. 6. Porticus duplex dicitur, quam terni columnarum ordines efficiunt. Saxum natiuum est quod sponte sua in loco illo gignebatur.

An Atria tantum domum cingerent.

† Sed magna dubitatio est v- 13
trum hæc atria totã domum vndique cingerent, an verò anteriorem tantum domus partem. Plerique totã domum cinxisse existimant, vt Cassiódorus in Pandectis citatus à Beda cap. 16. & ipse ibidem: Comestor cap. 19. & Lyranus & alij. Abulensis verò Q. 21. putat atrium sacerdotum non circumdedisse templum, sed fuisse plateam quamdam magnam, & quadratam ad Orientalem partem templi: atrium autem secundum, & alia duo quæ ipse ponit omnino templum circumdedisse. Ego neutrum horum atriorum templum totum circumdedisse existimo, sed anteriorẽ tantum templi partem, id est, Orientalem quod manifestissimè do-
cet Iosep. lib. 6. de bello. ca. 6. his verbis. † *Fanum autem conditum* 14
erat, vt dixi: supra durissimam collem. Et initio quidem vix templo atque areæ sufficiebat iacens in summo planities, quòd vndique præceps erat, atque decliuis. Cùm autem rex Salomon, qui etiam templum ædificauerat muro eius partem ab oriente cinxisset, vna porticus aggeri est imposita & manebat ex aliis partibus nudum, quoad sæculis posterioribus semper aliquid aggeris accumulante populo coæquatus collis latior effectus est. Ex his Iosephi verbis intelligimis cur cellæ in latere domus ædificatæ sint paruæ, & inæquales: nempe quia initio area illa vix
templo ipsi sufficiebat vndique præceps, atque decliuis. † Dein- 15
de discimus partem tantum Orientalem fuisse cinctam muro alto, vt ita valles aggeribus complanarentur, & templum ex aliis partibus fuisse nudum, idest, non cinctum atriis. His aggeribus porticum impositam esse dicit, porticus nomine totam illam aream complectens, in qua erant atrium interius, & exterius: nam στοὰν siue porticum vocamus locum amplum, & spatiosum ad ambulandum tecto inclusum. Atque hæc porticus omnino est quæ Porticus Salomonis dicta est Ioannis decimo *Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis.* Et Actorum tertio. *Cucurrit omnis populus ad eos ad porticum, quæ appellatur Salomonis.* Et ca. 5. *Et erant*
vnanimiter omnes in porticu Salomonis. † Dicta est autem porticus 16
Salo-

Salomonis, quod à Salomone sit facta, vt ab aliis secerneretur, quæ sæculis posterioribus complanato aggeribus monte (vt ibidem ait Iose.) ad alias templi partes ædificatæ erant, solent enim porticus nomen ab autoribus habere, vt Romæ porticus Pompeianæ. Atq; inde semper nomẽ Salomonis, areæ mansit, licet ea, quæ super aream ædificata sunt, euersa fuerint à Chaldæis. Quare omnino lapsi sunt graues autores in huius porticus explanatione, sed præcipue Abulensis in hoc cap. bis, Titelmannus in Ioh. cap. 10. qui existimant porticum Salomonis esse porticum latam decem cubitos, & longam viginti, quæ erat ante domum exteriorem: quod etiam suspicari videntur Iansenius in Concordia, ca.
17 93. † Cum constet illam porticum fuisse interiorem ipso atrio sacerdotum neminémque ex laicis potuisse ingredi in atrium sacerdotum, ne dum in porticum illam. Et quamuis aliæ porticus factæ sunt postea, vt videmus in templo Herodis, & ad alias tẽpli partes complanatis vallibus circa templum: numquam tamen atrium sacerdotum cinxit totum templum, nec vltra Orientalem partem extẽsum est, quoniam in ea parte erat altare holocaustorum & porta templi. Sed neque aliæ porticus ita factæ sunt, vt eadem porticus totum templum cinxerit, vt suo loco videbimus,
18 in quo plurimi errauerunt. † Quare quod Ioseph. 8. Ant. ca. 2. dixit: *Circumdedit deinde templo septum quoddam, &c.* quo scilicet, atrium Sacerdotum claudebatur, intelligendum est ab Oriente cinxisse tantum.

At videtur necessario esse quatuor atria ponenda, vt à Beda, Cassiodoro, Comestore, Abulensi ponuntur: quoniam immundi non ingrediebantur in atrium exterius. Proptera scriptores, quos nominaui, ponunt atrium mulierum mundarum, quas separari ab hominibus decebat, & aliud atrium immundorum, tam virorum quàm mulierum, & Gentilium venientium ad adorandum. Confirmari hoc apparet ex Iosepho. 8. Antiq. capit. 2. affirmante a-
19 trium exterius tantum mũdis patuisse. † Præterea. 1 Par. 28. legimus Dauidem reliquisse Salomoni descriptionem omnium, quæ cogitauerat atriorum. Duo autem, non solent dici omnia, sed minimum tria, vt Aristot. docet. 1. de Cœlo ca. 1. Respondeo tamen in templo Herodis fuisse (iuxta quosdam) hanc distinctionem atriorum, vt postea dicemus, vnde hi autores desumunt, quasi eadem fuerint in templo Salomonis, quod neq; probant, neq; probare possunt. In porticu tamen Orientali à Salomone facta propter areæ paruitatẽ tot atria esse nõ potuerunt, quare neq; in lib. Reg. neq; in Paralipom. neq; in Iosepho vnquã mentio facta
20 est, nisi de interiori & exteriori atrio. † Sed sicut ante atrium tabernaculi magna area relinquebatur populo, ita in templo Salomonis. Immo neq; in templo Herodis ita omnino fuerunt hæc atria vt ab his autoribus ponũtur. Ad verba Iosephi respondendũ

est

est Salomonem non fecisse alterum atrium laicis immundis si-
cuti neque sacerdotibus immundis fecit alterum atrium sacer-
dotum. Immo, & hoc addendum, immundos donec mundaren-
tur, non potuisse ingredi in templum, vt docet Moses Ægyptius
lib. 3. Directoris, seu Ducis dubitantium, ca. 57. quod numerat
inter negatiua præcepta, & est præceptum. 77. & Lyranus in illud
Leuit. 11: *Et si necesse fuerit, &c.* † Quod si hi autores animaduer- 21
tissent vidissent non esse necesse ponere atrium immundorũ. Mu-
lieribus certum locum designatum esse probabile est. quemad-
modum in templo Herodis factum dicit Iosep. libr. 6. de Bello
capi. 6. at intra idem atrium cancellis quibusdam separatum, vt
nunc fit in nostris templis. Gentiles autem, qui ad templum ve-
niebant, consistebant, extra hoc atrium exterius, & inde vide-
bant templum, & adorabant. Ezechiel. 44. *Sufficiant vobis omnia
scelera vestra domus Israel, eo quod inducitis filios alienos incircumcisos
corde & incircumcisos carne, vt sint in sanctuario meo, & polluant domum
meam.* † Ad locum. 28. capitis 1. lib. Para. respondeo non esse sen-
sum: Dedit ei descriptionem omnium atriorum, sed nomen, *om-* 22
nium, complecti omnia, quæ sequuntur, ac si diceret: Dedit ei de
scriptionem omnium, quæ cogitauerat, atque sibi fiat distinctio,
& postea sequatur: *Atriorum &c.* quasi dicat: nempe atriorum, &
exhedrarum, &c. Hoc ex Hebræo manifestum est, vbi ita habe-
tur ad verbum: *Et descriptionem omnis, quod fuit in spiritu eius cum eo
ad atria domus Domini, & ad omnes exhedras in circuitu, ad thesauros
domus Dei, &c.* Lxx. etiam ita verterunt: *Et exempla omnium, quæ
erant in spiritu cum eo, & atriorum domus Domini, & omnium exhedra-
rum in circuitu, &c.*

Atrium immundorum nullũ erat.

DE EXHEDRIS.

CVPVT XVII.

INTRA hæc atria fuisse exhedras, dubitare non pos- 1
sumus cùm legamus in hoc ipso loco, quem nunc in-
terpretabamur: *Nec non & omnium quæ cogitauerat, a-
triorum & exhedrarum per circuitum in thesauros domus
Dei, & in thesauros sanctorum.* Erant autem exhedræ in porticibus
atrij exterioris in interuallis portarum nam ad omnes mundi
plagas portas habebant, vt iam ex Ioseph. diximus: ita enim sole-
bant exhedræ in nonnullis publicis ædificiis constitui, vt docet
Vitruuius, libr. 5. cap. 11. *Constituuntur,* inquit, *in tribus porticibus
exhedræ spatiosæ.* Exhedra autem propriè dicebatur cubiculum
columnis fultum, & epistyliis pluribus, excisis spatiis, quibus
prospectus in viam erat nonnunquam sub diuo, nonnunquam
sub tecto, vt autor est Alexander libro. 5. Genialium dierum
capit. 11. † Inde Iosephus libro. 6. de Bello capi. 6. de Exhedris 2
templi

Exhedra.

templi Herodis scribit, post introitum, vbi latiores portæ ipsæ fiebant exhedras vtrimque fuisse magnas, quarum singulas impositas binæ columnæ sustinebant. In exhedris multæ sedes erant, vnde & nomen habent. De publicis exhedris Vitruuius lib. 5. c. 11. ait: *Habentes sedes, in quibus Philosophi, Rhetores, reliquiq; qui studiis delectantur: sedentes disputare possint, &c.* In domibus verò priuatis loca sunt ad colloquendum per æstatem cum amicis, aut ad meridiandum. Verum hæ, de quibus nunc loquimur in templo, partim erant ad custodiam rerum templi, partim vt in eis manerent
3 sacerdotes, cum in templo ministrabant. † Legimus enim 1. Paral. 28. *Et exhedrarum per circuitum in thesauros domus Dei, & in thesauros sanctorum*, id est, vt ibi reponerentur cum aliæ opes templi, præsertim quæ erant eius ministris diuidendæ, vt videmus Nehe. 13. tum omnia, quæ populus offerebat ad templum totum reficiendum, & conseruandum in suo decore. maximè autem ad reficiendum Sancta, siue Sanctitates, id est, Sanctum Sanctorum, aut etiam domum exteriorem. Quid sit thesaurus Sanctorum intelligimus ex 4. Regum 12. *Omnem pecuniam sanctorum, quæ illata fuerat in templum Domini à prætereuntibus. quæ offertur pro pretio animæ, & quam sponte & arbitrio cordis sui inferunt in templum domini, accipiant illam sacerdotes iuxta ordinem suum, & instaurent sarta tecta domus,*
4 *si quid necessarium viderint instauratione.* † Pecunia illata à prætereuntibus pro pretio animæ dicitur illa, quæ offerebatur quando numerabatur populus: pro quolibet enim prætereunte, siue trãseunte, scilicet, ad numerum eorum, qui idonei erant ad bellum, id est, à vigesimo anno, & supra offerebatur dimidius siclus, ne ille periret, si non offerret. Exodi 30. *Quando tuleris summam filiorum Israel iuxta numerum, dabunt singuli pretium pro animabus suis domino, & non erit plaga in eis, cum fuerint recensiti. Hoc autem omnis, qui transit ad nomen, dimidium sicli iuxta mensuram templi. Qui habetur in nu-*
5 *mero à viginti annis & supra, dabit pretium.* † Hæc igitur pecunia, & quæ sponte offerebatur ab aliis, seruabatur ad templum reficiendum, & vocabatur thesaurus sanctitatum, siue sanctorum. Exhedræ autem in quibus huiusmodi pecuniæ seruabantur, propriè dictæ sunt Gazophylacia, ideoq; in exteriori atrio erant propè ianuas, vt populus ingrediens facilè offerre posset, quod vellet, & mittere in donaria. Quare credibile est iuxta ianuam gradus paucos habuisse, quibus facilè populus inferre pecuniam posset in gazophylaciũ, nisi forte erat ibi sacerdos accepturus, quod est pro-
6 babile ex 2. Para. 24. vt postea referemus. † De his Iere. 35. *Et introduces eos in domum Domini in vnam exhederã thesaurorum, & dabis eis bibere vinum. Et introduxi eos in domum Domini ad gazophylacium filiorum Hanan, quod erat iuxta gazophylacium principum, super thesaurum Maasiæ filij Sellum, qui erat custos vestibuli.* Quod prius exhedram, postea gazophylacium vocat. Inde etiam 4. Regum 23. *In introitu templi domini iuxta exxedram Nathan-Melech.* 1. Paralip. 9.

Thesaurus sanctorum.

His quatuor Leuitis creditus erat omnis numerus ianitorum, & erant su-
per exhedras, & thesauros domus Domini. † Habebant autem exhe- 7
dræ, siue gazophylacia nomina, vel ab iis, quibus custodienda
committebantur, vt gazophylacium Hanan. Vel ab iis, quorum
dona ibi seruabantur, vt gazophylacium principum. Et cap. 36.
Legitq; Baruch ex volumine sermones Ieremiæ in domo Domini in gazo-
phylacio Gamariæ filij Saphan scribæ in vestibulo superiori, in introitu
portæ nouæ domus Domini audiente omni populo. Et ibidem: *Porro volu-*
men commendauerunt in gazophylacio, Elizamæ scribæ. Ex his satis in-
telligimus vbi Dominus loqueretur, cum ait Ioan. capite 8. *Hæc*
verba locutus est Iesus in gazophylacio docens in templo, nempe in por-
ta quadam atrij exterioris, vbi erat maximum gazophylacium,
in quod plures dona mittebant, & qua plures ingrediebantur.
Pastophoria. † Sed sciendum est exhedras etiam pastophoria vocari in scrip- 8
tura, nam vbi legimus 1. Paral. 28. *Atriorum, & exhedrarum.* Lxx.
vertunt: *Atriorum domus Domini, & omnium pastophoriorum.* De his
etiam scriptum est 1. Mach. 4. *Et viderunt sanctificationem desertam,*
& altare profanatum, & portas exustas, & in atriis virgulta nata, sicut
in saltu, & pastophoria diruta. Et postea; *Et ornauerunt faciem templi*
coronis aureis, & scutulis, & dedicauerunt portas, & pastophoria, & im-
posuerunt eis ianuas. Et dicuntur pastophoria, quia habitabant in
eis sacerdotes, cum templo deseruiebant, nam παςὸς thalamum
significat, atque inde pastophori vocabantur sacerdotes, qui tha-
lamis illis præerant, siue qui in his habitabant, & ipsi thalami in-
de pastophoria. † Vocabantur etiam pastophori apud Ægyptios 9
sacerdotes quidam honoratiores, qui paston, id est, pallium fere-
bant sacerdotale. Inde Isa. 22. vbi nos habemus: *Vade, ingredere ad*
eum, qui habitat in tabernaculo. Lxx. verterunt. *Vade ad pastophorium*
ad Somnam quæstorem, hoc est, dispensatorem thesaurorum do-
mus Dei, vt ibi ait Hieronymus, lib. 7. in Isa. & ibidem interpre-
tatur pastophorium ibi dici thalamum, in quo habitabat præpo-
situs templi. Inde etiam 3. Hesd. 9. *Et exurgens Hesdras ante atrium*
templi abiit in pastophorium Ionathæ filij Nasabi, & hospitatus ibi non
gustauit panem, neque aquam bibit super iniquitatẽ multitudinis. † Qua- 10
re eodem modo loquitur Scriptura de exhedris, & de pastopho-
riis, vt 1. Paral. 9. *Hi sunt principes cantorum per familias Leuitarum,*
qui in exhedris morabantur, vt die, ac nocte iugiter suo ministerio deserui-
rent, videlicet iuxta ordinem vicis suæ vnusquisque. Lxx. ibi verterunt:
ἐν παστοφορίῳ διατεταγμένοι εἰς ἐφημερίας, id est, in pastophorio or-
dinati in vices, id est, vt quisque iuxta ordinem vicis suæ mini-
straret. De his vicibus dicitur Luc. 1. *Factum est autem cum sacer-*
dotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante Deum secundum con-
suetudinem sacerdotij, &c. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ. Ac propterea
cum dictum esset 1. Paral. 28. † *Dedit Dauid Salomoni descriptionem* 11
atriorum, & exhedrarum, additur: *Diuisionumq; sacerdotalium, ac Leui-*
ticarum

ticarum in omnia opera domus domini, vt ſignificaret exhedras illas
eſſe domicilia ſacerdotum, quia iuxta ordinem vicis ſuæ erant in
templo miniſtraturi. Ideò apertius verterunt Lxx. *Dedit illi exem-
plar atriorum,& omnium exhedrarum &c.& in diuiſiones, quæ per vices
ſunt ſacerdotum,& Leuitarum:* καὶ εἰς τὰς διαιρέσεις ἐφημεριῶν τῶν ἱερέων.
Et 1.Paral.13.*Et erunt* (Leuitæ) *ſub manu filiorum Aharon in cultum
domus domini in veſtibulis,& in exhedris*. Lxx.*Super atria, & ſuper pa-*
12 *ſtophoria.* † Hæc omnia vel inde confirmantur, quod vbicunque
in noſtra translatione eſt *Exhedra*, & apud Lxx. *paſtophorium*, in
Heb.ſemper eſt idem nomen לִשְׁכָּה *lſecath*, id eſt, cubiculum,
pro quo & Gazophylacium vertere ſolet Hieronymus, quoniam
hæc tria vnum erant, Vt Neh.13.*Fecit ergo ſibi gazophylacium gran-
de, & ibi erant ante eum reponentes munera, & thus, & vaſa, & deci-
mam frumenti,vini,& olei,partes Leuitarum,& cantorum,& ianitorum,
& primitias ſacerdotales.* Quo ex loco melius intelligimus quid in
exhedris ſaruaretur. Ezech.40. *Et per ſingula Gazophylacia oſtium.*
Lxx.*Et paſtophoria ipſius.* Et prius: *Et eduxit me ad atrium exterius, &*
13 *ecce gazophylacia.*Lxx *Et ecce paſtophoria.* † Ex quibus abundè cog-
noſcitur lapſos fuiſſe Comeſtorem,cap.15.& Abulenſem, q.21.
qui diſtinguunt gazophylacia à paſtophoriis,& paſtophoria vo-
lunt eſſe loca ſeparata ad comedendum, vt in eis ſacerdotes co-
mederent partes ſacrificiorum ſibi obuenientes.Et addunt: *Qui-
dam tamen volunt, quod ibi tantum foris venientes à finibus Iſrael come-
debant, & inde dici paſtophoria, à paſtu, & foris*, quam etymologiam
veram putauit Abulenſis, cum ridicula ſit: at hoc non hominis,
ſed ſæculi illius vitium fuit.Quod autem ſcriptum eſt 4.Reg.12.
*Et tulit Ioiada pontifex gazophylacium vnum, aperuitq́ foramen deſu-
per, & poſuit illud iuxta altare ad dexteram ingredientium domum Do-*
14 *mini, &c.* † nihil dictis obſtat, non enim eſt ibi gazophylacium
exhedra,ſed arca,vt manifeſtè videmus 2.Parali.24.*Præcipit ergo
rex,& fecerunt arcam,poſueruntq́ eam iuxta portam domus Domini fo-
rinſecus.*Imò & in loco ipſo vbi nos habemus gazophylacium,in
Hebræo,& in Græco eſt,Arcam אֲרוֹן *Aron*,& κιβωτὸν.Poſita eſt
autem iuxta altare in atrio ſacerdotum, vt melius ſeruaretur, ſed
ſacerdotes accipiebant à populo munera,& deferebant in arcam
ſicut ſtatim ait: *Mittebántque in eo ſacerdotes, qui cuſtodiebant oſtia,
omnem pecuniam,quæ deferebatur in templum Domini.* † Comeſtor,&
Abulenſis & alij ponunt in hoc atrio quædam alia, quæ ego præ-
tereo, quoniam neque ex ſcriptura colliguntur, neque ex
Ioſepho, neque ex probatioribus authoribus. Certè
cathedram, ſeu cathedras fortaſſe, docentium
legem certum videtur in hoc atrio fuiſſe,
aut ſaltem in muro, quo atrium
ſacerdotum ſeparabatur ab
atrio exteriori.

DE TEMPORE QVO TEMPLI ædificatio abſoluta eſt.

CAPVT XVIII.

Verſ.33. POSTREMÒ additur in fine capitis: *Anno quarto fundata eſt domus Domini in menſe zio.* Id eſt, quarto anno regni Salomonis fundamenta templi iacta ſunt.) *Et in anno vndecimo, menſe Bul, ipſe eſt menſis octauus, perfecta eſt domus in omni opere ſuo, & in vniuerſis vtenſilibus ſuis, & ædificauit eam annis ſeptem*, id eſt, vndecimo anno regni Salomonis perfecta ſunt omnia, tam opus ipſum & ædificium, quàm vaſa omnia, & vniuerſa templi ſuppellex. In his hoc adnotandum eſt corruptè legi in Bibliis Complutenſibus & Regiis: Menſe Elul, cum legendum ſit: *Menſe Bul*, vt conſtat ex Hebræo, & ex ſeptuaginta, Elul enim non octauus menſis eſt, ſed ſextus, quod etiam adnotatum eſt à Lyrano & ab Abulenſi. 1
† Menſi autem Bul reſpondet apud nos pars Octobris, & 2
pars Nouembris. Ex dictis intelligitur ædificatum eſſe templum non ſeptem annis, ſed ſeptem & dimidio, quia à menſe zio, qui eſt ſecundus, vſque ad Bul, qui eſt octauus, ſex menſes ſunt, ſed more ſcripturæ, & humanarum hiſtoriarum annus cœptus ſæpe non numeratur. Quæritur tamen quomodo templum dicatur perfectum menſe octauo cum omnibus vtenſilibus ſuis, cum cap.8. legamus dedicatum fuiſſe illud menſe ſeptimo conuocato vniuerſo Iſrael: *Conuenitq; ad regem Salomonem vniuerſus iſrael in menſe Ethanim in ſolenni die, ipſe eſt menſis ſeptimus.* Si autem non erant perfecta omnia vtenſilia, quomodo dedicabatur? †Ad 3
hoc reſpondet optimè Comeſtor c.21. ſed latius Abulenſis q.2. in capite 8. Salomonem dedicationem celebraſſe, perfecto iam templo, non tamen omnibus templi vtenſilibus perfectis, quia nonnulla deerant, quæ tandem octauo menſe perfecta ſunt, ac proptérea dixit ſcriptura menſe octauo perfectam fuiſſe domum in omni opere ſuo, & in vniuerſis vtenſilibus ſuis. Fieri etiam potuit, vt aliquid operis in remotioribus partibus remaneret, ſed omnia menſe octauo plenè abſoluta ſunt. † Noluit 4
autem Salomon differri dedicationem in menſem octauum, quo plenè eſſent omnia abſoluta, quoniam menſis ſeptimus maximas ſolennitates habet Tubarum, & Expiationum, & Tabernaculorum. Leuitici 23. atque ideò eo menſe Iſraeliticus populus conuenire debebat in domum Dei, Exodi 23. & 34. Ne igitur populus grauaretur, & bis veniret, ſed ſemel vtrumque fieret, maluit menſe ſeptimo dedicare. Hanc huius quæſtionis ſolutionem poſt alias poſuit Beda cap.17. & ex eo deſumpſit Angelomus in fine capitis ſexti.

TOTIVS

TOTIVS TEMPLI FABRICAE MYSTICA *expositio ac primum temporis, & loci, quo templum ædificatum est.*

CAPVT XIX.

TEMPLVM Salomonis quatuor sensuum, qui scripturæ
1 tribuuntur, capax videtur. Iuxta Historiam enim significatur in eo ædificium illud Dei cultui dicatum:
iuxta Allegoriam corpus Christi Domini, de quo dixit ipse Ioh. 2. *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud,*
quod Euangelista exposuit: *Ille autem dicebat de templo corporis sui,*
quem sensum persequitur Rupertus in Comment. 3. Reg. Significat etiam Ecclesiam Catholicam: quæ est domus Dei 1. Tim. 3.
Vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei
2 *viui.* † Iuxta Tropologiam significat templum, quod per pœnitentiam, & alias virtutes Deo in anima nostra erigimus, vt semper nobiscum habitet, cuius rei causa dicitur 1. Corinth. 3. *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis?* Anagogico sensu significat regnum cœlestis beatitudinis, seu potiùs Ecclesiam triumphantem, in qua Deus habitat, vt in domo gratissima. Si enim Ecclesia militans, in qua sunt multi peccatores, & qui iusti sunt, sine peccatis venialibus non viuunt: domus, & habitaculum Dei dicitur, quanto magis Ecclesia triumphans, in qua nullum peccatum est, sed iustitia, & sanctitas, & perpetua Dei laus, iuxta illud Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine in sæ-*
3 *cula sæculorum laudabunt te?* † Hunc sensum ostendit nobis Dauid
in eodem Psal. *Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum concupiscit, & deficit anima mea in atria Domini.* Et Psal. 23. *Quis ascendet in montem Domini* (quoniam templum ædificatum est in monte excelso) *aut quis stabit in loco sancto eius?* Et Psal. 14. *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Ex his sensibus celebrior est apud patres ille de Ecclesia militante, quem nos etiam accuratiùs explicabimus, ita tamen vt reliquos
4 non penitus omittamus. † Templum igitur à Salomone ædificatum per septem annos Ecclesiã significat, quæ à rege pacifico, & verò Salomone, de quo dictum est Psal. 71. *Orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec auferatur luna,* ædificatur per totum huius sæculi tempus, quod septennario numero intelligitur, quia per septem dies, totum sæculi tempus deuoluitur, & nascentibus electis, quasi noui lapides proferuntur ad ædificium. Septem annis templum absolutum est cum omnibus vtensilibus suis. Anno quarto regni Salomonis fundatur, mense zio, qui est mensis secundus, & anno vndecimo absoluitur, mense Bul, ipse est mensis
5 octauus. † Primus annus regni huius Salomonis fuit tempus legis naturæ, secundus fuit tempus legis scriptæ, tertius fuit tempus, qui ipse inter homines homo versatus est, quo fecit conui-

uium magnum prædicationis suæ, & præsertim corporis, & sanguinis sui optimatibus suis, id est, Apostolis, sicut de rege Assuero in eius figuram scriptum est Esther 1. *Tertio igitur anno imperij sui fecit grande conuiuium cunctis principibus, & pueris suis, fortißimis Persarum, & Medorum inclytis, & præfectis prouinciarum corã se.* Quartus annus est tempus prædicationis Apostolorum, quo intrante multitudine gentium ædificari vbique cœpit Ecclesia, sicut ait Apostolus Rom. 10. *Sed dico: Numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* † Præterea quarto anno etiam Christi ædificata est Ecclesia, quia 6
quarto anno prædicationis eius inchoato, id est, ex quo baptizatus est, & discipulos habere cœpit, fundata est Ecclesia ipso moriente, & legem veterem antiquante, ac noua Sacramenta Ecclesiæ suæ relinquente. Eleganter autem dictum est, mense secundo, vt Beda cap. 5. & cum eo Angelomus adnotarunt, vt intelligamus templum fundatum fuisse peracto iam Pascha, quod videlicet primo mense celebrabatur. Scriptum tamen est Nume. 9. *Homo, qui fuerit immundus super anima, siue in via procul, in gente vestra faciat Phase Domino in mense secundo.* † Immundus super anima dicitur, 7
qui ex contactu hominis mortui immundus est, homo enim anima vocari solet per Synecdochen. Quia igitur plurimi ex Iudæis & Gentiles non celebrauerunt Pascha mense primo, cum immolatus est agnus, id est, non crediderunt cùm Dominus crucifixus est, sed immundi erant super anima, quia mortuum contigerant, id est, pleni erant peccatis, quæ sunt opera mortua, & immunda, & erant in via, id est, remoti ab Ecclesia, sicut ait Paulus ad Ephes. cap. secundo: *Vos qui aliquando eratis longè, facti estis prope in sanguine Christi*, celebrauerunt Pascha mense secundo, id est, crediderunt in Iesum Christum crucifixum, & ita ædificari cœpit Ecclesia. † Verùm anno octauo, & octauo men- 8
se consummatum est templum in omni opere suo, & in omnibus vtensilibus suis, quia cum vniuersus numerus electorum expletus fuerit, & ille omnibus suis virtutibus, & meritis absoluti fuerint: in die iudicij vniuersa Ecclesia electorum in cœlum transferetur, & nihil illi deerit, quia plenè Deum possidebit & habebit illud: *Ostende nobis patrem, & sufficit nobis.* Vt ait Beda, cap. 17. † Vbi mox subiicit: *Constat enim quod dies iudicij sæpe in scripturis* 9
octonario numero typice exprimitur, eo quod hoc sæculum, quod septem diebus currit, sequatur. Vnde & Propheta Psalmo titulum pro octaua imposuit, quem ob metum eiusdem, districti iudicis cantauit ita incipiens: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me, &c.

Iob 14.
Dies iudicij octonario numero significatur.
Psalm. 6.

Sed cur anno quadringentesimo octogesimo egressionis filiorum Israel ex Ægypto fundatum est templum? Tabernaculum figura fuit Synagogæ, templum autem figura fuit Ecclesiæ ex gentibus congregandæ, vt ait Beda cap. 5. Tabernaculum enim

factum

factum eſt dum tempus veniebat templi faciendi,& vt venit,de-
ſiit in honore eſſe tabernaculum , & templum ab omnibus viſe-
batur:ita lex vetus data eſt,donec veniret noua, & Synagoga ſta-
10 bat donec tempus veniret ædificandæ Eccleſiæ. † Præterea, Ta-
bernaculum ab Hebræis factum eſt principe Moſe, templum au-
tem ab Hebræis & à gentilibus ædificatum eſt rege Salomone,
accerſitis videlicet Tyriis , & Sidoniis,& Gibliis artificibus. Sy-
nagoga enim Hebræos magiſtros habuit, Eccleſia autē ab Apo-
ſtolis ædificata eſt,& ab eorum diſcipulis,id eſt , à doctoribus ex
gentilitate vocatis à Chriſto , ſicut Salomon accerſiuit artifices
ex Tyro,& Sidone,& ex Gibliis. Quoniam igitur quadringentis
octoginta annis tabernaculum ſtetit,totum tempus veteris legis
& ſtatus Synagogæ totidem annis ſignificatum eſt,& ſtatim abro
gata veteri lege deſiit in honore eſſe ſynagoga, & omnes gentes
confluere cœperunt ad Eccleſiam , iuxta illud Eſa. 2. *Et fluent ad
eum omnes gentes,& ibunt populi multi,& dicent:Venite & aſcendamus
ad montem Domini,& ad domum Dei Iacob, & docebit nos vias ſuas &
11 ambulabimus in ſemitis eius.* †Dedit Dauid filio ſuo deſcriptionem
templi,& omnium,quæ in eo futura erant,quia Deus pater Chri-
ſto filio ſuo demonſtrauit quomodo eſſet Eccleſia ædificanda,
& gubernanda , & cæt. Dedit illi aurum , & argentum , & æs,
& materiam cedrinam, quia demonſtrauit ei electos , ex quibus
(quamuis & multos ex iis, qui damnandi ſunt, habeat) ædifican-
da erat maximè Eccleſia . & dedit illi doctrinam Euangelicam,
& virtutes , ac dona , quibus electi inſtruerentur , & ornarentur.
Ædificatur templum in monte Moria , id eſt , in monte viſio-
nis, ſiue excelſo , quia Eccleſia excelſa eſt , & ſuper omnem do-
ctrinam humaam & ſuper omnes reſpublicas eleuatur , Iſaiæ
12 ſecundo , & Michææ quarto. † *Et erit in nouiſſimis diebus præpa-
ratus mons domini in vertice montium , & eleuabitur ſuper colles.* In
monte etiam ædificatur , quia illuſtris eſt , & vndique videtur.
Matthæi quinto. *Non poteſt abſcondi ciuitas ſupra montem poſita*,
& ipſa proxima cœlo eſt, & apta ; vt ex ea videantur arcana
cœleſtia , quæ ex nullo alio loco videri poſſunt. Ædificatur in
area Ornan, non Hebræi : ſed quem Scriptura non tacuit eſſe Ie-
buſæum,quia non in Iudæa ſolum,ſed in locis gentilium , id eſt,
in vniuerſo orbe , Eccleſia erat ædificanda. Ornan eſt exultans,
Iebuſæus conculcatus , quia Gentiles , qui prius à vitiis con-
culcabantur , & ab immundis ſpiritibus, admiſſi in Eccleſiam
exultauerunt accepta gratia Dei , & ſpe futurorum bonorum,
13 primæ Petri primo : † *In quem nunc non videntes creditis , credentes
autem exultatis lætitia inenarrabili.* Rectè quoque ædificatur in
loco eodem , quo Abraham immolare voluit filium ſuum , &
arietem immolauit , quia Eccleſia in fidem , & cultum veterum
patrum ſuccedit , ſicut ait Apoſto. 2.Corinth.4. *Habentes eundem*

spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur. Nos enim in eundem Deum credimus, & eundem cum illis Deum inuocamus, & colimus, non quidem eiusdem sacrificiis, sed illo tamen quod significabatur in Isaac, & in ariete, & in omnibus sacrificiis. † Templũ versum erat 14
ad Orientem, & portam magnam habebat, qua totum Orientis
1. Timoth. 3. Solis lumine perfundebatur, quia Ecclesia Christi, qui Sol iustitiæ est, radios plenissimè excipit, atque ita ab eo illuminatur, vt columna dicatur, & firmamentum veritatis, & omnibus hominibus in maximis tenebris versantibus ipsa sola luce plena est, nec vllo modo errare potest in credendis, aut in agendis. Isa 4. *Et creauit Dominus super omnem locum montis Sion, & vbi inuocatus est, nubem per diem, & fumum, & splendorem ignis flammantis in nocte.* † Alludit ad expressam huius rei figuram, cum populus in 15
terram promissionis tendens per diem columna nubis ducebatur, per noctem columna ignis, vt dux esset itineris eius vtroque tempore, Exo. 13. Sed apertissimè Isa. 60. *Surge illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, &c.*

MENSVRARVM TEMPLI, ET TRIVM EIVS *partium mystica explanatio, & quid vnaquæque pars significet.* CAP. XX.

LONGITVDO domus (vt Beda inquit cap. 6.) longanimitatem designat sanctæ Ecclesiæ, quæ in exilio peregrinationis huius patienter aduersa quæque tolerat, donec ad patriam, quam expectat perueniat. *Latitudo insinuat caritatem, qua dilatato sinu mentis non solum amicos in Deo, sed inimicos gaudet diligere propter Deum, donec veniat tempus, quoad pacẽ suam conuersis, seu funditùs extinctis inimicis, cum solis gaudeat amicis in Deo. Altitudo spem denuntiat futuræ tributionis, cuius intuitu libenter infima quæque, siue quæ demulcent; siue quæ aduersantur, contemnit, vsque dum vtrisq; transcensis sola mereatur videre bona Domini in terra viuentium.* Hæc Beda & Angelomus, qui omnia quæ de templo scribit,
ex Beda desumit. † Sexagenarius numerus fit ex denario multi- 2
plicato per senarium. Denarius plenitudinem magnam, & vniuersitatem significat, quia omnes numeros continet, quandoquidem vsque ad decem numeramus, & post decem non nominantur noui numeri, sed illi, qui nominati erant, repetuntur. Senarius autem (vt ait Beda) significat perfectionem bonorum operum, quia sex diebus mundus factus est. Longitudo ergo est sexaginta cubitorum, quia dum in hoc exilio sumus, perfectioni bonorum operum in magna plenitudine incumbendum est, ita vt nihil relinquamus

Sexagenarius. Denarius. Senarius. Lõgitudo.

linquamus faciendum, nihil fugiamus pro Deo perferendum. Latitudo est viginti cubitorum, quia & vniuersos amicos diligere, & vniuersos inimicos sustinere, & diligere debemus propter Deũ, nec vllis eorum odiis, aut malefactis vinci debemus. Rom. Latitudo.
3 12. *Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.* † Altitudo est centum viginti cubitorum, quia futura retributio continet vniuersitatem omnium bonorum multo maiorem quam intelligi possit, & nihil potest deesse beatis: nam denarius plenitudinem, & vniuersitatem significat, vt dictum est, eandemque vniuersitatem, & plenitudinem, adhuc plenius significat duodenarius, quia constat ex duobus senariis. Ita cum dicitur Matth. 19. *Sedebitis super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel*, in duodecim sedibus vniuersitas iudicantium intelligitur, (alioqui Paulus non iudicaret, nec haberet sedem) & in duodecim tribubus vniuersitas iudicandorum, vt docet Augustinus in Psal. 49. in illud: *Et in circuitu eius tempestas valida*, & in Psal. 86. in illud: *Diligit Dominus portas Sion.* Quia ergo centum & viginti duodecim denarios habent, meritò in hoc numero vniuersitas bonorum maxima, & cumulatissima significatur. Altitudo. Duodenarius.
4 catur. † Verũ in hac altitudine sunt tres contignationes, quibus tres status Ecclesiæ designantur, id est, incipientium, proficientium & perfectorum. In prima quæ triginta cubitorum erat, indicantur incipientes, quoniam id habent, sine quo salui esse non possunt, id est, custodiam præceptorum decem cum fide sanctæ Trinitatis: triginta enim fiunt ex decem multiplicatis per tria. Ita altitudo arcæ Noe, qua typice continentur omnes, qui salui futuri sunt, triginta cubitorum erat, Gen. 6. Deniq; hunc numerum pertinere ad incipientes docemur, Matth. 13. *Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est, qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert, & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud vero tricesimum.* Ex quibus verbis intelligitur numerum sexagesimum, qui secundæ contignationis est pertinere ad proficientes, Tres contignationes templi.
5 quia vniuersitatem bonorum operum amplectuntur, non præceptorum tantum, sed etiam consiliorum. † Tertia contignatio, quæ centum viginti cubitorum erat, pertinet ad perfectos, quia pleniorem & firmiorem habent vniuersitatem bonorum operum. Et quidem in Euangelio centenarius eis tribuitur, quia fecundissimi agri eum fructum ferunt, hic verò iidem significãtur in centum, & viginti, quoniam vt ille agris, sic hic numerus templo aptior fuit: sed vterque magnam perfectionem significat. Iidem tres status significantur in tribus partibus domus, id est, in porticu, & in domo exteriori, & in inferiori. Sed duæ priores quid præterea significarent eleganter Paulus docuit ad Hebr. 9. his verbis: *In priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes: in secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua, & populi ignorantia: hoc significante* *Matth. 13.* Tres partes domus.

Spiritu sancto nondum propalatam esse sanctorum viam adhuc priori tabernaculo habente statum,&c. † Sensus est, prius tabernaculum, id 6
Domus exterior. est, priorem tabernaculi partem, quam in templo vocamus domum exteriorem (cui nos addere possumus porticum, immò & atrium quoq; sacerdotum) significare statum veteris legis, quoniam in illa consummabantur sacrificia, & erant ea, quæ ad cultum Dei pro illo tempore pertinebant, vt mensa, & candelabrũ,
Sanctũ sanctorum. & panes, & altare thymiamatis, & holocaustorum altare. Sanctum autem sanctorum cœlum ipsum significabat, quia in illo erant arca, & Cherubim, & diuina maiestas, & erat post primum tabernaculum, sicut prior est cultus huius vitæ quàm beatitudo, quæ merces illius est. Quod igitur opertum erat sanctum sanctorum, & nemo illuc ingrediebatur, nisi solus pontifex semel in anno, id est, in festo die Expiationum, significabat nondum esse propalatam viam sanctorum, id est, non patuisse hominibus aditum in cœlum dum stabat prius tabernaculum, id est, dum durabat status veteris legis, in qua munera, & hostiæ, quæ offerebantur, non poterant animam sanctificare, & cœlum aperire. † Sed 7
Christus assistens, id est, accedens, quod Græce dicitur παραγενόμενος,) pontifex futurorum bonorum, id est, vt impetraret nobis futura bona cœlestia, sicut verus pontifex noster, expleta passione sua, qua peccata nostra expiauit, non per sanguinem hircorum, aut vitulorum, id est, non virtute sacrificiorum veteris legis, sed per sanguinem suum, quem fuderat, introiuit semel in sancta, id
Matth.27. est, ascendit ad patrem. Inde cum ipse expirauit, velum templi scissum est à summo vsque deorsum, vt sciremus iam propalatam esse ianuam regni cœlestis. Sed totum hoc, quod sacrificiorum & thymiamatis oblationis locum includit, significat nunc præsentem Ecclesiam, (vt aiunt Beda in libro de Templo, cap.10. & S. Thomas in hunc locum Pauli) in qua nos Deo sacrificare debemus. † Siue, vt magis propriè dicamus, significat præsentis vitæ 8
nostræ statum: quoniam sicut in prius tabernaculum semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes, ita nos semper offerre debemus Deo sacrificia pœnitentiæ, & reliquarum virtutum. Et nunc quidem totos nos offerre, & quasi holocausta viuo Deo immolare debemus, nõ solum animam, & quid quid in ea est, sed etiam corpus, iuxta illud Rom.12. *Obsecro vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem.* Nunc ad altare thymiamatis accedentes offerre Deo debemus pia suspiria, & preces, & laudes. Et sicut per atrium sacerdotum, & domum exteriorem transibatur ad sanctum sanctorum, sic per laborem bonorum operum transitur ad ęternã beatitudinem. Primum omnium occurrebat locus laudibus diuinis dicatus, deinde altare holocausti, postea altare thymiamatis, & sanctum sanctorum: quoniam non est satis Christianos

ſtianos nos eſſe confiteri,& laudare Deum verbis,niſi per opera
pœnitentiæ,& oppugnationem affectuum nos Deo immolemus
Sed neque hic ſiſtendum eſt,adolẽda ſunt thymiamata, quia cum
affectus mactauerimus,caritati incumbendum eſt,& orationum
ſpiritualium,ac cœleſtium deſideriorum odoramenta per ignem
interim amoris in conſpectu creatoris noſtri offerre debemus,
10 donec intremus in æternam beatitudinem.† Inter atrium,& do- Porticus.
mum exteriorem porticus erat media, qua ſignificabitur mora,
& perſeuerantia in ſacrificio bonorum operum,& in mactatione
affectuum, vt intelligamus non ſatis eſſe breui tempore opera
carnis mactare,vt in magnam Dei familiaritatem recipiamur, &
accedamus ad altare thymiamatis,id eſt,vt habeamus ignem cha-
ritatis,& gemitus; & ardentia deſideria cœleſtium bonorum. Id-
eò poſitæ ſunt in porticu duæ columnæ firmiſſimæ,vt videbimus Duæ columnæ.
altera ad dexteram, altera ad ſiniſtram: quibus ſignificatur forti-
tudo,& perſeuerantia tam in proſperis, quàm in aduerſis. Huius
longitudo erat viginti cubitorum: in qua ſignificatur longani-
11 mitas,& patientia electorum,vt dictum eſt.†Et erat iuxta latitu-
dinem domus,in qua deſignatur latitudo charitatis: quia quanta
eſt latitudo charitatis:quæ in amicos,& inimicos extenditur,tan-
ta debet eſſe patientia, & longanimitas in operibus pœnitentiæ,
cæterarumq; virtutum: vt tam ſuauia, quàm inſuauia amplecta-
tur,& nullo tempore deſit,nulla difficultate vincatur,iuxta illud:
Patientia autem opus perfectum habeat. Latitudo erat decem cubito-
rum,quæ addebatur longitudini domus,quia ad omnia ſuauia,&
inſuauia patientia,& conſtantia extenditur, vt perficiatur longi-
tudo domus:in qua,vt diximus ſignificatur,dum in hoc exilio ſu-
mus, in magna plenitudine incumbendum eſſe perfectioni bo-
norum operum, quia nimirum virtus boni operis perſeuerantia
eſt, vt ait Gregor. homil.25. in Euangelia, & idem 1.Moral.cap.
vltimo:*Incaſſum*,inquit,*bonum agitur,ſi ante terminum vitæ deſeratur,
quia & fruſtra velociter currit qui antequam ad metas veniat, deficit.*
12 † Vnde præclarè domus exterior longitudinem habet quadra- Quaternarius.
ginta cubitorum,quoniam quaternario omnia tempora ſignifi-
cantur:ſiquidem dies quatuor habet tempora,matutinum,meri-
dianum, veſpertinum, nocturnum: & annus quatuor tempori-
bus conſtat, vere, æſtate, autumno, hyeme. In denario autem Denarius.
intelligitur ſcientia creatoris, & creaturarum: habet enim ter- Ternarius.
narium, qui creatorem indicat, id eſt, Sanctam Trinitatem,
& ſeptenarium, qui indicat creaturam, quia ſex diebus omnia Septenarius
facta ſunt, & ſeptimo Deus requieuit ab opere, quod patra-
uerat: & quia creatura perfectiſſima, id eſt, homo, conſtat
in corpore quatuor humoribus, in anima tribus potentiis.Ita Quadragenarius.
Auguſtinus 2.de Doct.Chriſt.c.16. Quadragenarius fit ex dena-

rio quater multiplicato: ergo domus exterior quadraginta cubitos longa eſt, quia dum denarius temporaliter trahitur, id eſt, quater multiplicatur, hoc eſt, dum in hoc tempore toto creatorem, & creaturas cognoſcimus, propter gloriam creatoris omnia incommoda creaturarum perferenda ſunt, & viriliter agendum eſt donec accedamus ad ſanctum ſanctorum, id eſt, cœleſtia præmia capiamus. † Sanctum ſanctorum viginti cubitorum habet 13
longitudinem, & quadratum, atque æquale vndique eſt, quia cæleſtis beatitudo ſemper ſui ſimilis eſt, neque aliquid ſuſcipit varietatis, vt figura quadrata: & propter ſtabilitatem, quam eadem figura habet. Hinc de cœleſti Ieruſalem dictum eſt Apoca. 21. *Et ciuitas in quadro poſita eſt, & longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia ſunt.*

OSTIA, ET VELVM TAM ORACVLI, QVAM *domus exterioris, & porticus oſtio, ac velo carens, & vniuerſam harum rerum opus quid ſignificent.*

CAPVT XXI. 1

Oſtia.

IN eius ingreſſu duo oſtia facta ſunt de lignis oliuarum, & poſtes angulorum quinque. Introitus vnicus eſt, quia vnus in regnum cœleſte per opera fidei ſperandus introitus eſt, vt ait Beda cap. 15. ſed oſtia duo ſunt quia ſine charitate Dei, & fratrum non patet ingreſſus in cœlum. De lignis oliuarum fiunt, quia charitas otioſa eſſe non debet, ſed plena operibus miſericordiæ & lucis, iuxta illud Matth. 5. *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum, qui in cœlis eſt.* Itaque per opera miſericordiæ intratur in cœlum, iuxta illud Lucæ 16. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Et Matth. vigeſimoquinto. *Venite benedicti, &c. Eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare, &c.* Rectè etiam dicuntur ligna olei, quia homines auari, & aridi illuc introire non poſſunt.

Poſtes.

Poſtes angulorum quinque fiunt, quia operibus charitatis, & miſericordiæ in fratres adiungenda eſt abnegatio, & mactatio quinque ſenſuum, vt intremus in cœlum. De his foribus

Fores.

dicitur: † *Et ſculpſit in eis picturam Cherubim, & palmarum ſpe-* 2
cies, & anaglypha valde prominentia. Cherubim ſignificant electos eò tendere debere, vt angelorum vitam puritate, & amore imitentur, inter quos ſibi viuendum eſt in cœlo. Palmæ, quæ non deprimuntur pondere, ſed ſurgunt, & tollunt onus, atque ideò victorum inſigne ſunt, indicant non eſſe cedendum tentationibus, aut laboribus vllis, ſed viriliter eſſe pugnandum, vt palma donemur. Hinc de ſanctis ſcriptum eſt Apocalypſis 7. *Et palmæ in manibus eorum.* Anaglypha valde prominentia, ſignificant variarum virtutum opera non latentia, ſed extra prominentia, & exemplo

emplo alios prouocantia. Sed hæc omnia reguntur laminis aureis, quia omnibus virtutum operibus fulgor supereminere amoris debet, vt magna cum charitate fiant, & non humana merces, sed Dei gloria quæratur, iuxta illud primæ ad Corinth. decimo:
3 *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriã Dei facite.* † Paries diuidens sanctum sanctorum à domo exteriori significat in hac vita separari nos à sanctis, qui cœlum incolunt, eamq; non gaudij esse, sed laboris. Velum significat abscondita esse nobis illa bona, quæ speramus, ac per fidem ambulandum esse, non per speciem, sicut legimus Isaiæ 64. *Oculus non vidit Deus absque te, quæ præparasti expectantibus te.* Quod verò intextum erat hyacintho, purpura, cocco, bysso, significat nostram fidem eius veritate niti, qui prima veritas est, & vniuersa fecit, his enim quatuor vniuersa creatura significatur, vt ait Iosephus lib. 6. de Bello, capite 6. Coccus enim colore ignem imitatur, hyacinthus verò aërem, & cœlum. Purpura mare significat, byssus terram, non colore, sed origine, quia purpura è mari est, byssus è terra vt ibidem ait Iosephus. Significat etiam eamdem fidem non ignauam esse debere, sed ornandam esse, atque picturandam his maximè virtutum operibus, quæ his quatuor indicantur.
4 † Hyacinthus quia colore cœlum refert, significat vitam fidelium cœlestem esse debere, non terrestrem, qualis est vita infidelium, & plenam supernorum bonorum, desideriis, quæ fides ostendit. Coccus, quia ignem imitatur, ardorem significat charitatis, & bis tinctus esse debet, vt non solum Deus diligatur, sed etiam fratres. Purpura, quæ sanguine inficitur, imitationem passionis Christi, & patientiam laborum, crucisq; portationem designat, vt ait Beda cap. 15. Byssus, eodem authore, atque in eodem loco, quia de terra virenti germine nascitur, & multo artificum labore exercetur, vt natiuum exuat virorem, atque ad albentem deducatur speciem, congruè castigationem nostræ carnis insinuat, quæ exercenda est operibus pœnitentiæ, & edomanda, vt candida fiat, & munda. Intexuntur velo Cherubim, vt angelorum vitam imitari studeamus, sicut dictum est, & vt in bonis, quæ agimus (vt ait Beda) multitudine scientiæ indesinenter vtamur (nam Cherubim multitudinem scientiæ significat) respicientes semper ad eloquia diuina, & ne fortè à virtutum calle aberremus, horum intuitu vestigia nostra regentes.
5 † In introitu templi postes erant de lignis oliuarum quadrangulati. Potest introitus hic considerari vel quatenus initium est domus, & primus eius ingressus, vel quatenus est post altare holocaustorũ, & post atrium sacerdotum. Beda cap. 15. primo modo considerat, atque ita significare dicit primordia nostræ conuersionis ad Deum, quando in Ecclesiam ingredimur. Postes quadrangulati facti sunt, propter quatuor sancti Euangelij libros, quorum doctrina in fide ve-

Paries diuidens sanctũ ab exteriori domo.

Velum.

Hyacinth.

Coccus.

Purpura.

Byssus.

Postes quadrangulati.

ritatis erudimur, siue propter quatuor virtutes principales. Duo autem ostia, propter dilectionem Dei & fratrum. At mihi videtur posteriori potius modo considerandus introitus templi, vt à Pauli expositione nunquam recedamus: alioqui & ipse introitus in sanctum sanctorum posset similiter designare introitum nostrum ad Ecclesiam. †Postquam ergo nos per pœnitentiam Deo 6
immolamus, & holocaustum corporis, atque animæ nostræ offerimus, quod significatur in altari holocaustorum, & in atrio sacerdotum: vt dictum est, & in hoc permanemus constanter, quod significatur in porticu: nouus nobis introitus offertur ad maiora bona, & penitius intramus in domum Dei magis Deo famillia-res, & domestici effecti, & viciniores efficimur altari thymiamatis, in quo purissima & incensa mentis eleuatio & desiderium ardens fruitionis Dei magna cũ perfectione offeratur. Postes sunt quadrangulati, propter quatuor præcipuos affectus, quos breuiter summus Poëta indicauit:

Virgil. 6. Aenei. *Hinc metuunt, cupiuntq́;, dolent, gaudentq́;.*

QVOS iam quasi expoliunt, & rationi subiiciunt, nec vnquam hanc curam abiiciunt, siue in prosperitate spirituali sint, siue in aduersitate. †Sed sunt de lignis oliuarum, siue de lignis olei, quia 7
ita nostris affectibus edomandis incumbere debemus, vt nunquam misericordiæ operum tam spiritualium, quàm corporalium obliuiscamur. Atque in hoc introitu postes sunt de lignis oliuarum, in introitu autem Sancti Sanctorum non postes: sed fores ipsæ ex oliuis sunt: quoniam quo magis proficimus, & magis mente pura in Deum ascendimus, maiori curæ & potiora nobis sunt opera misericordiæ. Quo enim magis cognoscitur Deus, magis amatur, & magis cognoscitur humana mysteria, & grauitas: atque deformitas peccati, & magis subuenire illi studemus. Idcirco ibi fores ipsæ, quæ charitatem significat, sunt ex lignis oliuarum & quia iam perfecta charitas tota in misericordiæ opera vertitur, & quia illa misericordia maiorem nobis gratiam, & maiorem diuinarum rerum cognitio- 8
nem, ac denique introitum in beatitudinem impetrat. †Inde duo discipuli Lucæ 24. qui Dominum in via colloquendo non cognouerant: in opere illo misericordiæ, & infractione panis cognouerunt, vt adnotauit Gregorius Homil. 23. in Euangelia: *Ecce,* inquit, *Dominus non est cognitus dum loqueretur, & dignatus est cognosci dum pascitur.* Itaque in illo statu misericordia est quasi ad latus: in hoc verò est in conspectu & recta facie eam intuemur. Duo ostia dilectionem Dei, & fratrum significant: sed in introitu templi significant charitatem in statu proficientium, in introitu autem Oraculi, in statu perfecto. Et abiegna sunt, quia abies robusta arbor est, & latè ramos expandit, sempérque viret. Debet ergo charitas esse fortis, & in omnes expandi, neque iniuriis vllis,

aut

aut tempore vllo debet arescere, & hoc ipsa charitas per pœnitentiam, & abnegationem affectuum & perseuerantiam assequitur. Atque hæc ostia altrinsecus posita sunt: quoniam vt rectè ait Beda cap. 15. vna dilectio sine altera haberi non potest, nec enim
9 Deum diligit qui non diligit fratres, nec fratres charitate dili- Ostium exterius, & interius.
get, qui non diligit Deum. † Ostium exterius significat dilectionem fratrum, vt ait Beda: interius significat dilectionem Dei, quia ab operibus charitatis in fratres venimus magis ad opera charitatis in Deum 1. Ioannis quarto: *Qui non diligit fratrem suum, quem videt, Deum, quem non videt, quomodo potest diligere?* Eccles. 6. *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula. Non te pigeat visitare infirmum: ex his enim magis in dilectione firmaberis.* Verum vtrumque horum ostiorum duplex erat, & se inuicem tenens aperiebatur, quia in vtraque dilectione duo sunt, quæ maximè obseruare debemus. In dilectione Dei debet esse fides veritatis, & puritas bonæ operationis: *quia sine fide impossibile est placere Deo*, ad Hebræos vndecimo: *& fides sine operibus mortua est*, Iacobi secundo. Quare vtrumque ostium se inuicem tenens ape- Ostia duplicia.
10 ritur, quia neque fides sine operibus, neque sine fide bona opera placere possunt. † In dilectione fratrum debent esse patientia, & benignitas, iuxta illud primæ ad Corinthios decimotertio: *Charitas patiens est, benigna est.* Patientia ad tolerandas iniurias, molestiasque fratrum, benignitas ad dimittendum ex corde, & benefaciendum iis quorum iniurias sustinet, sicut ait D. Lucas 6. *Dimittite, & demittetur vobis: date, & dabitur vobis.* At neque iniurias bene tolerabit qui non est paratus ad remittendum ex animo & ad benefaciendum: neque benefacere poterit qui iniurias & molestias tolerare nescit ex Beda capite decimoquinto. Possumus etiam in vtraque dilectione duplex ostium interpretari exteriorem feruorem operum, & interiorem animi deuotionem,
11 quorum neutrum permanere sine altero potest. Ante hæc ostia Velum.
erat velum, sicut & ante ostium Oraculi. † Quemadmodum autem illud significabat clausum esse cœlum, & abscondita esse hominibus quæ intra cœlum erant: ita hoc velum templi significat abscondita esse hominibus nondum expertis bona maxima, quæ Deus præparauit iis qui per pœnitentiæ, & abnegationis sui perseuerantiam transeunt ad perfectionem charitatis, & semper de futuris bonis cogitant eáque tantum expetunt obliti cæterorum. Porticus neque ostium habet, nec velum, quia omnibus notum esse oportet quanta sit perseuerantiæ in pœnitentia vis & vtilitas, & omnes ad id vocandi sunt atque hæc perseuerantia cæteris, quæ intus sunt, maiestatem & venerationem conciliat. Porticus sine ostio, & velo.

ORNATVS

ORNATVS INTERIOR DOMVS *quid significet.*

CAPVT XXII.

Tabulæ cedrinæ.

TABVLÆ cedrinæ, quibus tota domus tegebatur, insu- 1
perabilem virtutum venustatem significat, vt ait Beda
cap.11. Est enim cedrus arbor odorata, & incorruptili-
lis: & quia filij Ecclesiæ toti esse debent virtutibus pul-
chri, & odore boni exempli, perseuerantiáque in bonis operibus
venerabiles, rectè domus tota cedro tegitur. Tabulis cedri om-
nia vestiebantur, nec omnino lapis apparere poterat in pariete,
quoniam talis debet esse vit a nostra, vt naturæ vitia omnino, si
fieri posset, abscondatur, & solę virtutes in nobis appareant: quod
sancti per gratiam Christi imperfectè in hac vita obtinent, sed in

Tabulæ abiegnæ.

futura plenè atque perfectè obtinebunt. † Pauimentum tegeba- 2
tur tabulis abiegnis, quia nostræ paruitatis cognitio, id est, humi-
litas, firma debet esse in nobis, & semper virens dum hic viuimus.
Pauimentum autem Oraculi tegitur tabulis cedrinis, quia in bea
tis firma, & incorruptibilis est hæc sui ipsorum cognitio, & odo-
rem suauem emittit, id est, Deo gratissima est & cæteris beatis.

Expolitio tabularum. Iuncturæ tabularum.

Tabulæ omnes torno expolitæ sunt, quia virtutes nihil habere
debent informe, aut impolitum, sed omnia ad regulam rationis,
Diuinæq; legis facienda sunt. Iuncturas habent fabrefactas, quia
virtutes inter se iunctæ, & connexæ sunt, & altera pendet ex alte-

Cælaturæ.

ra. † Cælateras eminentes habent, quia prodire foras debent ad 3
laudem Dei, & ad exemplum fratrum. In cælaturis sunt palmæ,
id est, crebræ nostri ipsorum victoriæ. & Cherubim, id est, vitæ &
puritatis angelicæ imitatio, & flores, id est, varia bonorum ope-

Laminæ aureæ.

rum pulchritudo. Laminis aureis omnia tegebantur, quia aurum
charitatem significat, iuxta illud Apocal.3. *Suadeo tibi emere à me*
aurum ignitum, & probatum, vt locuples fias. Charitas autem est or-
namentum, & pulchritudo bonorum operum. Laminæ sunt qua-
dræ ad regulam, vt nullus hiatus appareat, quia iuxta regulam di-
uinæ voluntatis nihil esse debet in operibus nostris, quod non sit

Cælaturæ laminarum

cum charitate coniunctum. † Habent laminæ suas cælaturas pro- 4
minentes, quia charitas latere non debet, sed foras prodire: ita
tamen vt illæ cælaturis tabularum respondeant, quia vna debet
esse, & eadem virtutum, charitatisq; manifestatio, id est, nec vir-
tutes sine charitate manifestandæ sunt, nec charitas sine virtuti-

Claui aurei

bus. Claui aurei sunt verba scripturæ cœlestes promissiones con-
tinentia, & timorē Dei docentia, quibus in virtutum studio con-
tinemur ne deficiamus. Eccl.12. *Verba sapientū quasi stimuli, & quasi*
claui in altum defixi. Appendebant autem quinquagenos siclos,
quoniam quinquagenario numero significatur in Scriptura (vt
ait Beda cap.12. remissio peccatorum, & gratia spiritus sancti, &

æterna requies. Psalmus enim quinquagesimus est remissionis, & annus Iobilæi quinquagesimus est, & Spiritus sanctus quinquagesimo die descendit in Apostol. verba autem diuina quibus in bonis operibus continemur, remissionem nobis peccatorum pollicentur, & gratiam Spiritus sancti, & æternam requiem. In pauimento nullæ erant cælaturæ, quia humilitas videri refugit, & latere, atque conculcari cupit. Habet quidem & ipsa opera sua externa, sed hæc maximè ostendit dum se planam, & æqualem, & calcabilem præbet.

EXTERIOR ORNATVS DOMVS, QVID *significet.*

CAPVT XXIII.

1 FVNDAMENTVM domus quod nam sit, aperte Paul. ostendit, 1. Corint. 3: *Fundamentum autem aliud nemò potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* Qui (ait Beda ca. 4.) rectè ideo fundamentum vocatur, quoniam, vt Petrus dixit Act. 4. *Non est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.* Verùm hic est primus lapis ædificij, lapis angularis ceteros continens, atq; connectens de quo Isai: 28. *Ecce ego mittã in fundamentis Sion lapidem, lapidẽ probatum, angularem, pretiosum in fundamento fundatũ.* Sed lapides, de quibus nũc loquitur, sunt Apostoli & Prophetæ, sicut exponit idem Paul. Ephes. 2. *Superædificati supra fundamẽtum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu.* Ideo eleganter
2 dictũ est: † *Præcepitque rex vt tollerent lapides grandes pretiosos in fundamentum templi, & quadrarent eos.* Fuerunt enim Apostoli, & Prophetę quadrati, id est, ex omni parte excisi, & expoliti, & æquales. Beda c. 4. *Qui bene lapides primo quadrari, ac sic in fundamento poni iubentur, Quadratum namque omne quocunque vertitur, fixum stare consueuit. Cui nimirum figuræ corda assimilantur electorum, quæ ita in fidei firmitate consistere didicerunt, vt nulla occurrentum rerum diuersitate, nec ipsa etiam morte à sui rectitudine status possint inclinari, &c.* Significat quadratum, vt in talis videmus, quomodocunq; proiiciatur semper rectum stare, & ideo de viro bono, & forti scripsit Aristoteles, 1. Ethicorum ad Nicom. cap. 10. *Fortunamq; feret pulcherrimè, & omni ex parte concinnè, ac æquabiliter, quippe qui verè bonus atque, quadratus est.* † Domus tecta erat laquearibus cedri- Tecta domus.
3 nis, quia perfecti, quos in hac suprema contignatione significari diximus, omni virtutum varietate decorantur. *Cedrus* (inquit Beda cap. 9.) *arbor est imputribilis omnino naturæ, odoris iucundi aspectus nitidi, serpentes accensa nidore fugans, ac perimens. Quæ perfectis quibusque conueniunt, quorum insuperabilis est patientia forma virtutum eximia, præsentia cunctis gratissima, bonis autoritas ad reuincendos, confutandosque eos, qui veritati resistunt constantissima: qui & in hac vita,*

& in futura singulari præ ceteris sanctis eminentia fulgent, &c. † Suprema autem, atq; extima domus pars cœlum spectans super quam tabulatum quinq; cubitorum altitudinis ędificatum est ne ascēdentes caderent, beatitudinem cœlestem significat, quæ tota in Dei aspectum conuertitur, & cedrina est, id est, immortalis, & tutissima, vnde nemo decidere vllo euentu potest, vt ibidem ait Beda. Quinque cubitos altitudinis habet, quoniam (vt idem scribit) ita nos in illa patria Diuinæ præsentia claritatis adimplet, vt nihil aliud visus noster, nihil auditus, nihil olfactus, nihil gustus, nihil tactus dulce habeat, nisi diligere Dominum Deum nostrum ex toto corde, tota anima, tota virtute: diligere & fratres tamquam nos ipsos. † Lapides totius domus dolati, atque perfecti fuerunt, & malleus, & securis & omne ferramentum non sunt audita in domo dum ædificaretur. Lapides, ex quibus totum domus ædificium constat, quatenus, vt primū quoddam subiectum considerantur tabularum cedrinarum, & cœlaturarum, & auri, naturam nostram significant, cui decor gratiæ accedit, & virtutum, quatenus verò domum ipsam constituunt & domus ipsa sunt, indicant beatos, qui lapides sunt cœlestis templi, & domum illam beatam atque illam supernam Ierusalem conficiunt. Vt ergo lapides in monte ipso, vnde excidebant, dolabantur, & quadrabantur vt in templo collocarentur, nec ibi ad dolationem vllam ferramentum audiebatur, † ita electi in hac vita laboribus, & ærumnis exercentur, & dolantur, vt suis quiq; locis in cœlesti beatitudine disponantur, & (vt ait Beda. c. 7.) castigatione cessante solo amoris glutino, quo inuicem copulentur, vno impleti spiritu perfundantur. Quod eleganter in Ecclesiastico hymno indicatū est.

Tabulatū circa domū

4

Ferramentum non auditum in templo.

5

6

Tunsionibus, pressuris expoliti lapides
Suis coaptantur locis per manus artificis,
Disponuntur permansuri sacris ædificiis.

Potest iuxta hunc sensum in tabulis cedrinis, quibus teguntur lapides, perpetuitas beatitudinis significari, in laminis aureis, fulgor, atque præstantia maxima eiusdem beatitudinis, in cælaturis, varietas ac multitudo gaudiorum, quę & perpetua sunt: & ideo cælaturæ factæ sunt in tabulis cedrinis, & eximium fulgorem atque admirabilem præstantiam habent. † Et ideo cælaturæ etiam sunt in auro: quidquid enim gaudij est in hac vita non magis cum gaudiis illis comparari potest, quam terra cum auro. Claui, quibus hæc connectuntur, sunt dulcissimi affectus amoris. Verùm hæc ad Anagogicum sensum spectant. Iuxta priorem, lapides dolantur vt non audiatur ferramentum cum domus ædificatur, quoniam vt templum Dei efficiamur, id est, vt non solum gratiā habeamus, sed tales etiam simus, vt in nobis diu, quasi in propria domo permaneat Deus & conquiescat, exercitatione virtutum naturam nostram dolare, atq; expolire debemus, id est,

7

affectus

nostros comprimere, vt ita domus Dei ædificetur.

8 † Fenestræ templi (vt ait Beda c.7.) *doctores Ecclesiæ sunt, qui dum fidei mysteria & facienda docent per eos lux ad reliquos ingreditur. Ideo dictum est Matth. 5. vos estis lux mundi.* Fenestræ obliquæ sunt eodem autore, *quia nimirum necesse est vt quisquis iubar supernæ contemplationis vel ad momentum perceperit, mox sinum cordis amplius castigando dilatet, atque ad maiora capessenda solerti exercitatione præparet, &c.* Sunt etiam introrsum latiores, quia & si magna latitudo caritatis cerni in eis debet exterius, maior intus debet in corde feruere. In corpore Christi fenestras interpretari possumus vulnera quæ cum magnam ostendant caritatem, multo tamē maior erat in eius corde intus. † Erant autem fenestræ in tri- Fenestræ.
9 bus lateribus templi, id est, in omnibus, præterquam in Orientali, & in omnibus contignationibus, quia omnium cōditionum homines lumine solis iustitiæ indigent, quod per doctores Ecclesiæ, & per spirituales viros diffunditur. Latus Orientale, quia magnam habet ianuam, & orientis solis radiis plenissimè perfunditur, fenestris non indiget, quia pars illa Ecclesiæ, quæ plenè à Deo illuminatur in beatitudine, non necesse habet ab hominibus doceri: Apoc. 21: *Et ciuitas non eget Sole neque Luna, vt luceant in ea: nam claritas Dei illuminauit eam, & lucerna eius est agnus.*

TRES ORDINES CELLARVM, ET OSTIA, ET cochlea quid significent.

CAPVT XXIIII.

1 Tres ordines cellarum circum domum ædificati tres vitæ rationes significant, vt ait Beda cap. 7. quæ omnes bonæ sunt, & ad Ecclesiam pertinent. Prima est coniugatorum, secunda continentium, 3. virginum. Et quia quælibet harum multos recipit, ac proinde multæ in eis diuitiæ domus Dei seruantur, rectè cellæ dicuntur, siue domunculæ. Primus ordo strictior est, quia minorem habuerunt latitudinem animi, atque spei coniugati putantes se aut nullo modo aut difficillimè, in castitate posse permanere, & illud Pauli auscultantes. 1. Cor. 7: *Quod si non continent, nubant.* Hæc latitudo maior est in continentibus, & maior adhuc in virginibus, id-
2 circo secundus ordo latior est, tertius adhuc latior. † Primus ordo quinque cubitorum est, quia à quinque sensuum voluptatibus non admodum abstinet: secundus sex, quia perfectior est, senarius enim perfectionem significat, vt supra diximus: tertius septem, quo numero integra perfectio significatur. In his omnibus à Beda recedimus, quoniam in ea fuit sententia, vt putaret infimū tabulatum esse septē cubitorum, supremū verò quinq;. Rectè etiam interpretatur Rupertus in Com. lib. 3. Reg. c. 10. qui in his

tabulatis significari affirmat tres viuendi distinctiones, quæ significatæ sunt Ezec. 14. in Iob Noe, Daniele. Prima est coniugatorum qui per fidem, & patientiam, in coniugio Deo placent, vt Iob. Secunda est prælatorum, qui in Noë, qui gubernauit arcam in fluctibus, significantur. Tertia & suprema est contēplationi vacantium, qualis fuit Daniel. Prima est quinq; cubitorum, in qua mensura intelligitur labor exterior quinq; sensus corporis occupans. † Secunda est sex cubitorum, quia versatur & laborat 3
in opere Dei, Deus autem sex diebus absoluit opera sua. Tertia septem habet, quia septimo die, id est, sabbatho requies significatur, & sabbatismus: in hac enim viuendi ratione sancta anima sabbatizat sæculo altior, & cum adhuc teneatur in corpore, per contemplationis requiem quodammodo iam fruitur cœlo. Hæ viuendi rationes siue hoc, siue illo modo interpretemur, adiunctæ sunt templo, quoniam Ecclesiasticam normam sequuntur, & ad Ecclesiam pertinent, sed non hærent muris templi, id est, non sunt perforati muri ad eas sustinēdas, aut super muros fulciuntur: nihil enim per earum diuersitatem onerata, aut grauata est Ecclesia, nihil de sua integritate, aut vnitate amisit. Trabes tamen positæ sunt in muro, quibus hæc tabulata sustineantur, quoniam hæc viuendi rationes præceptis & consiliis Christi, quæ nobis 4
Ecclesia tradidit innitūtur. † Ostium quo ad has intrabatur, in pariete domus erat, non extra, quia qui ita viuunt, membra Ecclesiæ sunt, & extra Ecclesiam nec coniugium Deo placet, vt coniugium Sanctorum, nec continentia, aut virginitas, etiam si verè hæ duæ virtutes extra eam inuenirentur. Sed erat in pariete domus dextero, id est, in Meridiano, quæ pars cœli in bonam partem sumi solet in Scriptura, quia plus lucis, & caloris habet, sicut pars Septemtrionalis in malam, quia frigida est, & obscurior vt sciamus has distinctiones graduum in Ecclesia bonas esse, & Deo placere. Ad primum ordinem cellarū facilè quisque ascendit quia nemo est qui sibi continentiam non promittat in coniugio. Ille magis ascendit, qui transit ad secundum, id est, ad vitam continentium, qui iterum, atq; iterum secum voluit quàm fluxæ sint voluptates carnis, & simul per orationem mente ad Deum ascendit, ac illas contemnit, & vitam ab eis abhorrentem elegit.
† Similiter à secundo ascenditur ad tertium, quoniam qui conti- 5
nentiam ad tempus elegerat, similiter voluendo, & ascendendo transit ad electionem perpetuæ virginitatis, si eam nondum amisit aut si amisit, transit ad altioris continentiæ genus per votum solenne, & ad tantam puritatem, & tantum castitatis amorem, vt meritum virginitatis possit æquare. Si autem, iuxta Rupertum, medius ordo sit doctorum, tertius contemplationi vacantium, ab eo ad hunc tertium ascenditur, quia qui bene, & magna cum caritate docent, & in opere Dei laborant, ad altiorem contemplationis

plationis gradum prouehuntur. Beda, qui cetera hactenus de Ecclesia explicauerat, nunc cap. 8. ostium lateris medij dicit esse vulnus lateris Christi, quia dexterum ei latus à milite apertum sancta credit Ecclesia, vt idem ait, & addit: † Vbi & apto etiam
6 verbo vsus est Euangelista, vt non percussit diceret, aut vulnerauit, sed: *Vnus militum lancea latus eius aperuit*, quasi ostium lateris medij per quod nobis iter ad cœlestia panderetur. Per hoc namque ostium nobis ascensus est in medium cœnaculum, & à medio in tertium, quia per fidem, & mysteria nostri Redemptoris de præsenti Eccle. conuersatione ad requiem animarum post mortem ascendimus, rursumque de requie animarum adueniente die iudicij ad immortalitatem quoq; corporum, quasi in tertium cœnaculum, sublimiore profectu penetrabimus. Rupertus etiam capite. 10. ostium dicit esse latus Christi lancea apertum, quia ex eo exiuit sanguis, & aqua, id est, baptismus, per quem in Ecclesiam ingredimur & tunc aut manemus in imo, aut ascendimus ad medium, siue ad tertium cœnaculum pro voluntate nostra cum gratia Dei. † Quod diximus ex Iosepho de altera cochlea
7 ad cœnacula domus, similiter potest exponi de ascensu incipientiũ ad perficientes & ad perfectos; quãuis nihil necesse est in iis, quæ ab Scriptura dicta non sunt, mysteria quærere, quoniam ideo (vt arbitror) non sunt ab ea dicta, quæ mysteria non habebant. Quod mihi videtur sensisse Beda. c. 17. cum ait: *Hæc quidem de structura templi studioso lectori credidimus intimanda: verùm in eis, quæcunq; Scriptura sacra referre commodum duxit, figuras mysteriorum quæramus, ceteris per Historiæ cognitionem simpliciter vtamur, &c.*

ATRIA, ET EXHEDRAE QVID SIGNIFICENT.
CAPVT XXV.

1 DE atrio sacerdotum iam diximus, cùm de domus significatione agebamus capite. 20. ex Paulo Hebr. 9. nempe in illo significari confessionem Dei & laudem & immolationem nostram per opera pœnitentiæ, siue statum accuratè Deo seruire volentium, & offerre semetipsos per confessionem peccatorum, & per assidua opera satisfactionis. Ex quibus haud difficile intelligimus in atrio exteriori significari eorum vitam, qui fideles quidem sunt, sed nondum à communi hominum vita recesserunt, nõdum se per arctius vitæ genus Deo immolarunt, quod etiam sensit Beda ca. 16. Septum quibus hi separantur ab iis, qui sunt in atrio sacerdotum, tres ordines habet lapidum politorum, & quartum lignorum cedri: quoniam hi (vt ibidem ait Beda) sufficere sibi credunt si fidem, spem, & caritatem, & operum munditiam habeant. At alteri addunt ad hæc consilia Euangelica, vigilias etiam, ieiunia, eleemosynas,

hymnos spirituales. † Tribus ordinibus lapidum politorum fides spes, caritas, significantur, quæ firmi lapides sunt ad spirituale ædificium: & lapides politi dicuntur, quoniam (vt ait Beda) necessaria est discendi sollertia, quo quisque modo, quid credere, quid sperare, seu quid diligere debeat dignoscat. Ordo lignorum cedri est bona operatio sine corruptione simulationis exhibita, sine qua virtutes vel non manent, vel informes manent, & gratia atque decore suo carent. Porticus significant subsidia, & quasi vmbracula, quibus Deus fouet, & tegit laborantes in opere virtutum. Exhedræ, siue gazophylacia, in quibus thesauri domus Dei seruantur, & sacerdotes hebdomadarij manent significant per hæc Dei præsidia, & per hanc protectionem esse in nobis conseruarique thesauros gratiæ atque virtutum, & donorum magis quam per nostram industriam: & per eadem effici vt nos Deo ministremus, & ei per pœnitentiam, & bona opera sacrificium cordis contriti, & humiliati offeramus. 2

TEMPLVM SALOMONIS QVOT ANNIS steterit, & templum secundum, quod à Iudæis è captiuitate Babylonica reuersis constructum est, quo tempore ædificatum sit, & quot annos durauerit.

CAPVT XXVI.

DE fine templi Salomonis hæc scribit Iosephus libr. 10. Antiq. cap. 11. *Incensum est autem templum annis, ex quo extructum fuerat elapsis, CCCC lxx. mensibus sex, & diebus decem, additis exactis a trasmigratione ex Aegypto annis M. L X I I. mensibus sex, diebus decem. A diluuio vsque ad templi deuastationem intercesserant anni M. DCCCC. L. menses sex, dies decem. Ab Adamo item condito vsque ad hunc templi casum tria millia annorum elapsa sunt, & insuper. D XIII. menses sex, dies decem, &c.* Sed reuera deprauatus est hic numerus annorum: à quarto enim anno Regni Salomonis, quo templum fundatum est, vsq; ad vndecimum annum Sedeciæ, quo euersum est à Nabuchodonosor Rege Chaldæorum; quadringenti viginti septem anni numerantur iuxta fidem sacræ historiæ. † Cumq; aduersus eundem Iosephum eadem historia doceat. 3. Reg. 6. quartum annum regni Salomonis fuisse quadringentesimum octogesimum egressionis filiorum Israel ex Ægypto: constat templum stetisse quadringentis viginti septem annis, euersurumque fuisse anno nongentesimo septimo egressionis ex Ægypto: Falsum est enim quod quidam ex recentioribus Hebræis aiunt, non stetisse nisi quadringentis decem. A diluuio vsque ad exitum ex Ægypto anni colliguntur ex sacra historia iuxta Hebræum, & nostram translationem, septingenti nonaginta duo, quibus necessario addendi sunt centum triginta anni quos natus erat Cainam filius Arphaxat, cùm genuit Sale vt

est

est apud Lxx. Gen. 11. recipit enim hanc generationem Lucas capite. 3. His si addamus nongentos, & septem, qui fluxerunt vsque ad templi desolationem, relinquuntur à diluuio vsq; ad eam anni mille octingenti viginti nouem. A creatione mundi vsque ad diluuium apertè anni colliguntur ex Genes. 5. mille sexcenti quinquaginta sex quibus priori summæ adiectis colliguntur anni à creatione mundi vsque ad templi Salomonis fundationem ter mille quinquaginta octo: vsque ad desolationem verò, ter mille quadringenti octoginta quinque.

3 † TEMPLVM secundum anno secundo à solutione Babylonicæ captiuitatis ædificari cœpit, idest, annis ex quo dirutum est à Chaldæis quinquaginta quatuor, tot enim fuerunt iuxta verissimam chronologiam ab vndecimo anno Sedechiæ regis, qui fuit decimus nonus regni Nabuchodonosor, vsque ad secundum annum Cyri, quo ædificari tēplum cœpit, Hesd. 3. vt demonstrauimus in caput. 1. Zach. num. 21. & sequentibus. Itaque ædificari cœpit anno, ex quo primum fundatum est à Salomone, quadringentesimo octogesimo primo: ante natalem autem domini nostri Iesu Christi quingentesimo quinquagentesimo nono, nam Eusebio in Chronicis, aliisque doctissimis viris quingenti sexaginta anni numerantur à libertate ex captiuitate Babylonica, siue à primo anno Cyri, vsque ad salutarem Seruatoris aduentum. Quare à fundatione templi Salomonis vsque ad Christi natalem anni fiunt mille & triginta, à mundi verò creatione iuxta emendatissimam chronologiam, quatermille nonaginta quinque licet ij, qui Lxx. interpretes sequuntur, multo plures addant sed deprauata est numerorum ratio apud Lxx. vt ingenue fatetur Augustinus. 15. de Ciuit. capite 13.

Templi secundi tempus.

4 † ITAQVE ædificari quidem cœpit secundo anno Cyri regis Persarum, sed eo bellis distracto finitimarum gentium inuidia, & Cambysis filij Cyri prohibitione interruptum opus est vsque ad annum secundum Darij filij Hystaspis, & anno regni eius sexto absolutum, vt legimus Hesdræ sexto. Sed iuxta Iosephum. 11. Antiquit. capite quarto intra septennium consummatum est, id est, anno eiusdem regis nono, quo tandem porticus, & exterior templi fabrica absolutæ sunt. Absolutum ergo est templum secundum anno ex quo fundari cœpit vigesimo tertio, nec plures vllo modo numerari possunt, vt ostendimus Zach. 1. nu. 32. & sequentibus. Etenim à templi desolatione, quæ contigit anno vndecimo Sedechiæ, vsque ad annum secundum Darij, septuaginta anni sunt, vt planè docet Zacharias cap. 1: *Domine exercituum vsquequo tu non misereberis Ierusalem, & vrbium Iuda quibus iratus es iste iam septuagesimus annus est?* † Ierusalē autem euersa est anno. 19.
5 Nabuchodonosor. 4. Reg. vlt. cui qui plures annos tribuunt, 40. quinq; tribuunt. Supersunt ergo ex eius regno vsq; ad initiū regni

Euilme-

Euilmerodach filij eius. 26. anni. quod apertum est ex. 4. Reg. vltimo: *Factum est verò in anno tricesimo transmigrationis Ioachin regis Iudæ, mense duodecimo, subleuauit Euilmerodach rex Babylonis anno quo regnare cœperat, caput Ioachim, &c.* Ioachin autem transmigrauit Babylonem vndecim annis, ante templi desolationem, vt constat ex. 4. Reg. 24. Quos vndecim si deducamus ex. 37. relinquuntur. 26. regni Nabuchodonosor. Euilmerodach iuxta receptissimam omnium sententiam, regnauit viginti tres annos † Huic successit Balsassar filius, cui tres annos tribuunt optimi 6
annorum computatores. Hoc interfecto regnauit Cyrus Dan. 5. Quare à templi desolatione, vsque ad secundum Cyri annum, quo templum fundatum est, sine dubio plures anni non sunt quàm quatuor, & quinquaginta, restant enim vsque ad secundum annum Darij filij Hystaspis sedecim, vsque ad nonum verò viginti tres. Quod ergo Iudæi dicunt Ioh. 2: *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc*, falsum est, & ab hominibus dictum, qui temporum rationem minimè tenebant, quod Origenes 12. tomo in Ioh. & apertius Lyranus, & Ioannes Eckius in cap. 1. Haggæi animaduerterunt. † Stetit hoc templum vsque ad decimum 7
octauum annum Herodis regis Iudææ, vt cum de templo Herodis agetur, ostendemus, tametsi Antiochi Epiphanis tempore bona ex parte destructum, sed Iudæ Machabæi victoriis & industria cito instauratum, & in primam dignitatem restitutum, vt videmus. 1. Mach. 4. Cum autem Dominus. 32. anno Herodis natus sit, vt Eusebius in Chronicis, & alii tradunt, atque à secundo anno Syri quo fundatum est vsq; ad Christi natalem numerari dixerimus annos quingentos quinquaginta nouem, constat templum stetisse à prima fundatione quinquagentis quadraginta quinque, ab absolutione vero integra, quæ incidit in nonum annum Darij, quingentis viginti duobus.

DE FORMA TEMPLI SECVNDI & quid à primo differret.

CAPVT XXVII.

FORMA ædificij eadem fuit quæ in primo, sed magnificentia, & ornatus multo minor. Primùm enim à rege opibus florentissimo conditum est, secundum, à multitudine, quæ ex lxx. annorum captiuitate cum iis tantum opibus redierat, quas rex Persarũ exportari voluerat Summa eius altitudo sexaginta cubitorũ fuit cum primum centũ & viginti habuerit. De hoc legimus Cyri decretũ à Dario filio Hystaspis confirmatũ in hunc modum, Hes. 6. *Anno primo Cyri regis Cyrus rex decreuit vt domus Dei ædificaretur, quæ est in Ierusalem, in loco vbi immolent hostias, & vt ponant fundamenta supportantia altitudinem cubitorum sexaginta, ordinem cubitorum sexaginta*

ginta ordines de lapidibus impolitis tres,& sic ordines de lignis nouis,&c. Atque ideo qui prius templum viderant, flebant quum huius,
2 fundamenta iacta cernebant, Hesd. 3.† Sed magna in his verbis Hesdræ quæstio est cur nihil de longitudine dicatur, sed latitudini dentur sexaginta cubiti, cum prius non habuerit nisi viginti. Lyranus putat latitudinem hîc accipi pro longitudine, siue pro latere magis protenso, quoniam, nisi ita sit, templum hoc triplo latius fuisset templo primo. Beda lib. 2. in Hesdram, cap. 7. nihil in hac re laborat, nec laborandum esse putat, quoniam Cyrus suo sensu & arbitrio templum fabricari iussit. At cũ Deus suscitauerit spiritum Cyri, vt Hes. 1. legimus, ad templum ædificandum, non est probabile, vt rectè ait Lyranus, eum suo sensu fabricam fieri voluisse, sed ad exemplar prioris, nisi quod altitudinem tantam esse noluit, ne munitissimum templum habentes res nouas fortas-
3 se molirentur. † Quare probabilius videtur latitudinem hic non strictè accipi, sed pro extensione poni siue in latum, siue in longum ita vt prohibeatur templum quaqua versum extendi vltra sexaginta cubitos: est enim Chaldæo, פתיה *phethaettj* quod est à verbo. פתא, *phatha* id est, dilatauit, siue extendit, quare latitudinem pro extensione posuit quomodo, & Ioannes dixit Apoc. 20. *Et ascenderunt super latitudinem terræ*: Porrò in eo quod dicit: *Ordines de lapidibus impolitis tres, &c.* Beda loco citato in Hesdram nihil certi statuit, intelligendum tamen est Hebræos ita olim ædificasse, vt in parietibus pulchrioribus tres ordines lapidum politorum disponerent, deinde quartum cedri, siue alterius ligni pretiosi adderent, inde iterum tres ordines lapidum, & quartum ligni, &c. vsque ad summum. Ita fabricatum fuisse septum atrij sacerdotum iam diximus, sed illud non habebat plures ordines quoniam trium cubitorum erat, vt ex Iosepho demonstrauimus. Deniq; de atrio domus, quàm Salomon ædificauit vxori suę filię Pharaonis, legimus. 3. Reg. 7. *Et atrium maius rotundum trium ordinum de lapidibus sectis, & vnius ordinis de dolata cedro nec non & in atrio domus Domini interiori, & in porticu domus*, id est, ita ædificatus
4 erat murus atrij interioris templi, & porticus.† Quamuis & hæc verba ex Hebræo ita verti possunt, sicut & à. LXX. & à Chaldæo, & à nouis interpretibus versa sunt: *Et atrio magno in circuitu tres ordines lapidum sectorum & ordo dolatarum cedrorum, & atrio domus Domini interiori, & vestibulo domus*, vt sit sensus. Habuit hoc atrium septum constans tribus ordinibus lapidum sectorum, &c. quale habuit atrium sacerdotum, & porticus, vno enim septo hæc duo cingebantur: & iuxta hoc censeo verba nostræ translationis esse interpretanda. Sed etiam si ita legantur, idem confirmatur, quod volumus. Præterea sciendum est, vbi nos habemus apud Hesdram: *Ordines de lapidibus impolitis tres*, omnino legendum esse: *De lapidibus politis*, nec enim tantum templum è lapidi-

bus impolitis fieri iuberent Cyrus, aut Darius, cum magno, studio cultus Dei fieri imperarent. Sed nec lignorũ ordo apte collocaretur super lapides impolitos, & huiusmodi ædificatio semper vt iam vidimus, fiebat de lapidibus politis. Aristæus etiam magna cum magnificentia extructum fuisse dicit hoc templum. Quin & Iosephus 11. Antiq. cap. 4. referens idem decretum Cyri scripsit: *Et lapidibus politis* ὀυξεςῶν. † In Chaldæo est, דִּי גְלָל אֶבֶן quod ex Hebræis quidam lapidem marmoreum interpretantur alij lapidẽ, quem ob ingẽtem grauitatem deuoluere necesse est, quoniã גְּלַל significat voluit aut reuoluit. Sed re vera lapidem rotundatum significat, id est, sectum, & politum, sicut vertit noster interpres, nam rotunditas etiã hoc vocabulo significatur quod apta sit vt voluatur. Hoc templum habuit iam vndequaque atria, licet fortasse non ita ampla, vt templum Herodis, ita enim ibidem scripsit Iosephus: *Aedificauerant enim Iudæi porticus quoque quibus templum circum quaque includebatur.* † Hoc templum 6
tempore Ptolemæi Philadelphi, & LXX. interpretum, id est, ducentis octoginta annis ante Christi natalem (Christus enim natus est anno tertio Olympiadis. 194. LXX. autem verterunt Scriptutam Olympiade. 124. iuxta Eusebium in Chronicis) habuit triplicem murum, quo collis ille cingebatur, ita enim Aristęus illorum temporum scriptor, tradidit in libello de LXX. interpretibus his verbis: *In cuius vertice templum apparebat visu pulcherrimum, Hoc muri tres circumambiunt, altitudine supra LXX. cubitos sublimes, latitudine ea quæ ad altitudinem deceret, longitudine omnem templi apparatum magnifico opere, & decore circumeunt, &c.* Sed de his plura dicemus in templo Herodis. Alterum addidit idem Aristæus, quod nouum, neque admodum probabile videtur: *Erat* (inquit) *& extrinsecus velum, quo templum in circuitu clauditur, appensum simili portarum magnificentia. Quod quidem visu iucundissimum spectaculum præbebat, tum maxime cum mota per pauimentum aura velum subintrans illud ad summum vsque crispantibus sinibus in vndarum morem motat.*

DE EODEM TEMPLO AB HERODE REædificato, & quot annos steterit.

CAPVT XXVIII.

HERODES Iudææ rex, qui Innocentes infantes interfecit decimooctauo regni sui anno post magna, & miranda ædificia absoluta ad templum Dei ædificãdum animum conuertit, quod videret ei tam in altitudine, quam in reliquo ornatu multum deesse prioris magnificentiæ. Nec ante vetus templum demoliri voluit, quàm vniuersam materiam futuræ fabricæ magnis sumptibus compararet, Templum 1

deinde

deinde à fundamentis euertit, ac noua reposuit, ac totum octo annis magnificentissimè extruxit, vt tradunt Iosephus. 15. Antiq. cap. 14. & alter Iosephus filius Gorionis. libr. 5. Historiarum Iudaicarum, cap. 24. & duobus sequentibus. Hos cum nominabimus, quoniam sæpe citandi sunt, Iosephum sacerdotem scriptorem Antiquitatis Iudaicæ Iosephum absolutè vocabimus, alter dicetur Iosephus Gorionis, siue alter Iosephus, aut posterior Iosephus. Atq; hic quidem multum ab Scriptore Antiquitatis differt, & antiquitate, & autoritate: quare vbi illi aduersabitur, nihili eius testimonia faciemus. † Addit ergo Iosephus: *Herodes autem interiora, à quibus profani lege arcebantur, non ausus ingredi, per sacerdotes curabat fabricam intimarum porticuum, absolutoque octo annis reliquo ædificio tandem etiam templum ipsum eorumdem sacerdotum opera sesquianno perfecit.* Ex his videmus totum opus nouem annis, & dimidio fuisse perfectum, id est, vigesimoseptimo anno regni eius eiusdem Herodis, quinto autem ante natalem Christi, qui, vt diximus trigesimo secundo anno Herodis natus est. Euersum est à Tito Cæsare Vespasiani filio anno ab ascensione Domini quadragesimo, vt autor est Eusebius. Constat hoc templum Herodis stetisse postquam absolutum est septuaginta octo annis, à fundatione vero sua fere octoginta octo. Huius templi meminerunt duo Iosephi locis citatis, & Egesippus libr. 1. de excidio Ierosolimitano, cap. 35. Hieronymus in cap. 11. Zacha. ferè initio, & Rupertus in cap. 2. Haggæi, & alij quàm plurimi. † De

3 quo etiam hoc Iosephus scripsit loco citato: *Fertur toto tempore, quo templum struebatur, nunquam interdiu pluisse, noctu tantum imbribus descendentibus ne interrumperetur templi ædificatio: eaq; fama quasi per manus tradita, ad nos peruenit à maioribus.* Idem narrat alter Iose. lib. 5. c. 26. In huius templi descriptione Iosephū vbiq; sequemur & grauē historicum, & testem oculatum, qui sæpè in eo sacerdos sacra fecit. Sed quoniā sępe ita lubricus est, vt cum maximè tenere eum te credas, elabatur, vixq; animo possis concipere fabricæ formam, præsertim in Latinis trāslationibus, vtar quidē eius verbis semper quantum licebit, sed adhibebo tamen lucem, quam potero, ex Græco codice, & ex translationum collatione, tum ex diuturna rei, atque verborum eius consideratione. Si quando igitur à Iosepho recedere videbor, non à Iosepho recedo, sed ab eius Latina translatione, quam sæpe obscuriorem, interdum etiam non nimis fidam reperi.

DE IIS. QVIBVS IN INTERIORI *ædificio hoc templum à primo differebat.*

CAPVT XXIX.

1 AC de interiori quidem ædificio ea solum videntur adnotanda, quæ huic templo cum primo illo non fuere communia,

ne eadem iterare cogamur, cum constet tam secundum templum quam hoc de quo loquimur, ad prioris formam fuisse constructa eisdemq; locis altaria, & cetera omnia collocata, quibus ante fuerant. De his ita Iosephus is Antiq. cap. 14. *Sublatis deinde veteribus fundamentis, & nouis repositis desuper templum extruebat longitudine centum cubitorum* (quæ fuit in primo sexaginta) *altitudine totidem, & viginti amplius, qui viginti cubiti aliquanto post sidentibus fundamentis decesserunt, eosq; denuo addere curauerunt nostri Neronis temporibus.*† Et alter Iosephus: *Habuit autem templum illud, quod Herodes rex erexit, centum cubitos in longitudine, & centum in latitudine, in altitudine autem centum & viginti, in medio scilicet altitudinis ædificij & fundamenta de subtus decem tenebant cubitos.* Quod verò latitudinem templi centum cubitorum fuisse dicit, non de interiori latitudine intelligendum est, quoniam Iosephus libr. 6. de Bello capite. 6. viginti tantum cubitorum fuisse docet, sed de exterioris faciei templi latitudine addita parietum templi domunculorum, siue cellarum hînc inde constructarum crassitudine, vt ex Iosepho paulo post dicemus. 2

† Iosephus: *Constabat autem structura ex lapidibus candidis, firmissimis magnitudine vigintiquinque cubitorum in longum, octo in altum, latitudine verò cubitorum duodecim:* Consentit omnino & alter Iosephus, atque addit: *Vnam & eamdem mensuram habebant omnes lapides à fundamento ædificij vsque ad summitatem eius.* Iosephus: *Habebatque basilicæ similitudinem, hinc & inde humilius, media sui parte excelsum, à multis stadiis conspicuum, maximè ex aduerso habitantibus, aut aduentantibus.* Eadem & alter Iosephus. Basilica autem ædificij genus est cuius pars media sublimior latera habet vtrimque humiliora, qualia templa sunt quæ trium nauium vulgus vocat, quam formam templum habebat, quoniam pars media duplo celsior domunculas ab vtroque latere adiunctas habebat. Nec habuit hoc templum tres contignationes, vt templum Salomônis, sed duas vt manifestè intelligitur ex Græco Iosepho pro eo .n. quod recentior translatio habet: *Cum autem interior pars contignatione intercepta esset*, est in Græco, τοῦ δὲ ναοῦ ὄντος ἔσω διστέγου, id est, cum templum intus duas contignationes haberet.† De exteriori autem templi facie ita scripsit idem lib. 6. de Bello capite 6. *Exterior autem facies nihil quod animus aut oculi mirarentur, non habebat, Crustis enim aureis grauissimis vndiq; tecta ad primos ortus* (ita enim ex Græco legendum est) *igneo splendore lucebat, vt cum intuerentur oculi quasi solis radiis, auerterentur. Hospitibus quidem adeuntibus procul monti niueo similis videbatur nam vbi deauratum non erat templum, candidissimum erat. In summo autem aureis verubus horrebat acutissimis, ne ab insidentibus auibus pollueretur. Nonnullorum autem saxorum eius longitudo quadraginta quinq; cubitorum erat, altitudo quinq;, & latitudo sex,* ex quibus intelligimus merito apud Marcum capite. 13. cum

Basilica.

3

4

Dominus

Dominus de templo egrederetur, dixisse vnum ex discipulis: *Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.* Et respondens Iesus ait illi: *Vides has omnes magnas ædificationes? non relinquetur lapis super lapidem, quo non destruatur.*

DE PORTA PRIMA DOMVS EXTERIORIS, *quæ erat ante Sanctum Sanctorum, & velo eius ac de porticu.*

CAPVT XXX.

1 DE hac Iosephus lib. 6. de Bello. ca. 6. (quod ita vt in Græco habetur, referam.) *Quæ autem in domo erat porta inaurata quidem erat, vt dixi, tota, & totus, qui circa ipsam erat paries. Habebat autem & aureas super se vites, ex quibus botri staturæ hominis longitudine pendebant. Et fores habebat aureas quinquaginta, & quinque cubitis altas, sexdecim verò latas, ante has verò fores æqualis longitudinis aulæum. Velum hoc erat Babylonium variegatum ex hyacintho, & bysso coccoq́, & purpura mirabiliter elaboratum: non indignam contemplatione materiæ commistionem habens, sed*
2 *velut omnium imaginem præferens.* † *Cocco enim videbatur ignem imitari, & bysso terram, & hyacintho aërem, ac mare purpura: partim quidem coloribus: bysso autem ac purpura, origine: quoniam byssum quidem quia de terra, mare autem purpuram gignit. Eratq́, in eo perscripta omnis cœli ratio præter signa.* Eadem fere scripsit lib. 15. Antiq. c. 14. Nisi quod velum habuisse dicit purpureos flores, & intertextas columnas, nec vites aureas fuisse dicit, sed vitem: propter quod interpretes non transtulit vites aureas, *sed pampinos aureos*, in Græco tamen est ἀμπελὸς. Alter verò Iosephus ita scripsit: *Fecit enim rex columnas argenteas, & bases earum argenteas, capita autem earum fecit aurea. Fecit insuper vitem de auro mundo & posuit in summitate columnarũ, cuius pondus erat mille talentorum aureorum.* †*Erat autem vi-*
3 *tis ipsa facta opere ingenioso habẽs ramos perplexos, cuius folia, & germina facta erant ex rutilanti auro, botri autem ex auro fuluo & grana eius, acini atq́, folliculi facti erant ex lapidibus pretiosis, totumq́, opus erat fabrefactum opere vario, vt esset mirandum spectaculum, & gaudium cordis omnibus intuentibus ipsum. Multi quoque scriptores Romani testantur se eam vidisse, quum desolaretur templnm, &c.* De porta verò & foribus ac velo Sancti sanctorum an eadem materia, formaque constarent, nihil in his autoribus reperio, nisi quod vbi lib. 15. habet Iosephi translatio: *Ianua vero penè ipsi templo par, & superlimi-*
4 *nare aulæis variegatis ornabatur, &c.* in Græco ita legimus. † *Fores vero introitibus simul cum superliminaribus æquales templo variegatis aulæis ornauit purpureos flores habentibus, & intertextas columnas. Super ipsas autem* (scilicet fores) *capitibus vitis expandebatur aurea, &c.* Quod videri potest de vtriusq; partis templi foribus dictum. Sed si vitem auream non habebant fores Sancti sanctorum, & ianua, certe in reliquis non est credibile minorem habuisse ma-

De vestibulo vero quod Hebraice vocari diximus אֻלָם , *Vlam* Ioseph Goronis ait: *Construxit præterea porticum interiorem, & posuit eam in facie latitudinis templi addiditq; & duos parietes opere artificiosissimo, & connexuit eam fortè ferro, nec est homo, qui amplius sciat artificium illius operis.* Iosephus lib. 6. de Bello cap. 6. ait hoc vestibulum, quod primam ædem vocat, perpetuam altitudinem habuisse nonaginta cubitorum nulla contignatione interceptam, longitudinem verò quadraginta cubitorum, latitudinem viginti. † Nonaginta cubitos habebat altitudinis quod iam licet centum 5
& viginti habuerit, ceteri gradibus, quibus ad hoc summum templum ascendebatur tegebantur. Quadraginta autem cubitorum erat longitudo, quoniam vt iam diximus, centum cubitis longum erat hoc templum Herodis: viginti habebat Sanctum sanctorum quadraginta sequens pars, ac totidem vestibulum. Porta vestibuli septuaginta cubitis alta erat, & vigintiquinque lata, neque fores habebat; erantque totæ frontes inauratæ, ac prima ædes omnis perlucebat, extrinsecus, auróq; circum interiorem fani partem splendida cuncta cernentibus occurrebant ex. 6. de Bello capite 6.

DE PRIMO ATRIO QVOD ERAT *omnibus commune.*

CAPVT XXXI. 1

IAM de atriis dicamus initium ab extimo omnium capientes, ac deinde ad interiora transeuntes, vt Iosephi ordinem teneamus, Collem in quo templum extructum est etiam secundi templi tempore, triplici muro fuisse cinctum dixi paulo ante ex Aristæo, in libello de Lxx. interpretibus: vt enim ait Iosephus lib. 6. de Bello, cap. 6. post Salomonis tempora semper aliquid aggeris accumulante populo latior collis effectus est, ita vt area eius plusquã sex stadiorum ambitum haberet, vt postea ex eodẽ Iosepho demonstrabo. In hac area murus lapideus quadratus factus est, qui totum collis verticem cingebat, habebantque singula eius latera singula 2
stadia. † Sed quoniam in Septemtrionalis, atque Occidentalis lateris angulo arx erat quadrangularis munitissima, olim à Machabæis facta ad pontificalium vestium custodiam quam Herodes postea munitiorem reddidit ad tutelam templi, & in memoriam Marci Antonij amici sui vocauit Antoniam: murus quidem totus quatuor stadiorum ambitum habebat, vt Iosephus scribit lib. 15. Antiq. sed addita arce sex stadia complectebatur, vt idem ait lib. 6. de Bello. Hic erat murus primi ambitus, siue templi (nã ita semper Iosephus appellat) cuius omnia latera duplices porticus habebant, quas columnæ sustinebant quinis, & vicenis cubitis.

tis altæ, de singulis saxis marmore candido, & laquearibus cedrinis tegebantur opere imprimis memorabili. Totum autem sub dio spatium, idest, quod extra porticus erat, omnium generũ
3 lapidibus stratum variabatur, ex, 6. de Bello. † In porticibus lateris Orientalis spolia barbarica circumcirca suspensa erant quæ reges Iudææ Deo sacrauerant: eademq; Herodes denuo suspendi iussit adiectis etiam quæ ipse ex Arabibus retulerat. Latus muri Occidentale quatuor portas habebat, vna ducebat in regiam duæ in suburbia, quarta in reliquam vrbem. Meridianum latus portas etiam habebat in medio, & triplicem porticum basilicam longitudine ab Orientali valle ad Occidentalem peruenientem. Triplicem porticum dicit, quoniam quatuor erant ordines co-
4 lumnarum paribus interuallis dispositi, quorum quartus copulatus erat muro ipsi lapideo, atque ita tres porticus fiebant. † Sed harum media celsior erat ceteris, & ideo porticum basilicam Iosephus vocat. Columnæ omnes centum sexaginta duæ fuerunt, capitellis sculptis opere Corinthio pulchris vsq; ad miraculum: Vniuscuiusq; longitudo vigintiseptem pedum præter basin, crassitudo quantam possent tres homines consertis inter se complecti brachiis. Porticus externæ pares erant, vnaquæq; triginta pedes latitudinis habebat plusquam quinquaginta altitudinis, stadium longitudinis, mediæ verò latitudo erat sesqui altera, altitudo dupla. Eius enim conuexitas altius surgebat excitato super epistylia pariete lapideo politissimo columnis insertis distincto, ita vt essent hæc incredibilia audientibus, cum stupore autem spectabilia iis, qui aderant, In hoc latere Meridiano spectaculum erat, si vllum aliud sub Sole, memorabile. Nam cum vallem haberet in immensum dehiscentem, ita vt caligarent despicientium oculi: desuper extructa erat præalta porticus, cuius tecto conscenso si quis vtramque altitudinem coniunctam contemplaretur absque vertigine id non poterat visu deficiente ob nimiam profunditatẽ prius quàm ad imum pertingeret. Ex Iose. lib. 15.

DE SECVNDO FANO, SEV TEMPLO *quod erat atrium laicorum.*

CAPVT XXXII.

1 HOC *modo,* inquit Iose. *se habebat primus ambitus. Interius vero non longo interstitio secundus, ad quem paucis gradibus scandebatur, quem circumibat vallum lapidei cancelli cum inscriptione, quæ vetaret transgredi alienigenam sub interminatione pœnæ capitis.* Hæc libro 15. Antiq. Sed libr. 6. de Bello magis explicat: *Qua vero,* inquit, *ad secundum templum ibatur, cancellis septum saxeis ad tres cubitos altis nimiumque grato opere factis, vbi æquis deposita interuallis columnæ*

stabant

stabant legem castimoniæ præmonentes, aliæ Græcis, aliæ Latinis literis, in locum sanctum transire alienigenas non debere. Ideo autem factum fuerat hoc septum, & inscriptio posita, quoniam primum templum, siue quadriporticus illa extima, de qua locuti sumus, gentilibus etiam patebat, qui aut spectandi, aut adorandi causa veniebant, secundum autem templum non nisi Iudæis, atque iis quidem castis, id est, mundis, seu nullam habentibus iuxta legem immunditiam. Hinc intelligimus quod Act. 21. de Paulo legimus: *Dum autem septem dies cosummarentur, ij, qui de Asia erant Iudæi cum vidissent eum in templo, concitauerunt omnem multitudinem, & iniecerunt ei manus clamantes: Viri Israelitæ adiuuate. Hic est homo, qui aduersus populum, & legem, & locum hunc omnes vbique docens insuper & gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum.* Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æstimauerunt quoniam in templum introduxisset Paulus. Atque ideo hoc templum sanctum vocabatur, vt ait Iosephus, & ita vocari videmus Acto. 21. in verbis citatis, non enim tantum alienigenæ ab eius ingressu arcebantur, sed etiam quicunque immundi essent ex Iudæis, vt diximus, & bis à Iosepho dictum est locis indicatis. † Hoc templum quadrangulare erat, ac proprium murum habebat exteriori altitudine in quadraginta cubitos surgens interiori in viginti quinque, quoniam gradibus ad illud ascendebatur, ideóque interius humilior erat murus quàm exterius. Gradus, quibus ascendebatur, quatuordecim erant circum templum vniuersum: post quos spatium erat vsque ad murum decem cubitis planum, vt est in Græco non trecentis, vt habetur in translatione, nam neque tantum spatium opus, erat ibi, neque tanta erat latitudo areæ templi vt spatium ingens, ac non necessarium caperet. Ab hoc spatio, in quo quatuordecim gradibus ascensis quiescebatur, alij quinq; gradus ducebant ad portas. † Erant autem portæ decem, quatuor à Septemtrione, totidem à Meridie, duæ ab Oriente. Prima per quam casti vna cum vxoribus introibant, vt verbis vtar Iosephi, altera interius è regione huius. Etenim in hoc secundum templum mulieres quoque ingrediebantur, siue indigenæ, siue hospites, modo ex genere Israel essent ac mundæ, idcirco necesse fuit vt proprius eis locus, atque is muro diuisus, & secretus à viris, in templo signaretur. Signatus est autem in latere Orientali, protendebaturque à muro illo in quo erat porta, quam extimam diximus, vsque ad secundam portam Orientalem, quæ erat è regione primæ, vt ipsæ quoque aspectu intimi templi sacerdotumque, & sacrificiorum frui possent. † Sed ad hanc secundam portam quindecim gradibus ascendebatur, ij sunt quos beatissima virgo conscendit quum trima templo est oblata, & sacerdotibus nec vlterius transire mulieribus licebat, sed ad illam vsque sacerdotes

Portæ atrij laicorum.

3

4

5

dotes prodibant, aut victimas ab eis accepturi, aut quippiam aliud facturi, quod vsus postularet. Hunc autem locum capacissimum fuisse conuenit, cum versus alia templi latera non protenderetur, & tanta esset feminarum multitudo. Habebat præterea locus fœminarum in latere Septentrionali ianuam vnam, alteram in Meridiano, vt faciliùs & citiùs fœminæ ingrederentur. Omnia ex 6. de Bello, quæ in Latino sunt perobscura, in Græco multò
6 apertiora. † Sed in 15. Antiq. cum huius secundi templi meminit septem portas illud habuisse dicit, tres à Septentrione, tres à Meridie, vnam ab Oriente magnam, per quam casti vnà cum vxoribus introibant. Etenim ibi de loco mulierum loqui noluit, tantum dixit: *Interiora autem fani mulieribus nefas erat ingredi*, & ideò portas, quæ loci fœminarum propriæ fuerunt, omisit: de quibus in 6. de Bello sigillatim locutus est, vnde dicenda etiam desumpsimus. Huius templi latus Occidentale nullas portas habebat:
7 sed vt ait Iosephus, perpetuus ibi murus erat extructus. † De portis mira scribit Græcus Iosephus, quem ego sequor, non Latinum, vbi à Græco discrepat: *Portarum autem*, inquit, *nouem quidem auro, & argento vndique tectæ erant, similiterq́ue postes, ac superliminare: vna vero, quæ extra templum erat, ære Corinthio quæ multo argento inclusas, & inauratas honore superabat. Et binæ fores quidem in singulis ianuis erant tricenis cubitis altæ, quinis denis etiam latæ.* Et paulò post: *Et aliarum quidem æqualis erat magnitudo; quæ verò super Corinthiam à loco mulierum ab Oriente aperta erat è regione portæ templi, multo maior. Quinquaginta enim cubitis surgens quadraginta cubitorum fores habebat, ornatumq́ue magnificentiorem, quoniam craßiori argento, atque auro vestiebatur, quod quidem nouem portis infuderat Tiberij pater Alexander.*
8 † Hæc porta, quam Iosephus Corinthiam vocauit, & cæterarum omnium pulcherrimam esse dixit: Speciosa vocabatur, de qua Actorum 3. legimus: *Et quidam vir, qui erat claudus ex vtero matris suæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum*, videlicet quoniam per illam non viri solum, sed etiam mulieres introibant. De hac scribit Iosephus libro septimo de Bello, capite 12. *Orientalis autem porta interioris templi*, (id est secundi,) *cum esset ænea, atque grauißima, & sub vesperam vix à viginti viris clauderetur, & cætera visa est noctis hora sexta sponte patescere.* Inter has portas, quæ æquis inter se spatiis distabant: porticus erant à muro intro contratæ ante Gazophylacia, & pulchris admodum, & magnis columnis sustinebantur. Erant autem hæ porticus simplices, non duplices, vt primi fani, & immensæ magnitudinis, & nulla re ab iis, quæ erant in primo Templo, vincebantur.

Porta Speciosa.

9 † Post introitum verò vbi latiores portæ ipsæ fiebant, exhedras vtrimque habebant tricenorum cubitorum, turribus la-

titudine, & longitudine similes, altas verò plusquam viginti cubitis: quarum singulas impositas binæ columnæ sustinebant altitudinis duodecim cubitorum. In hoc templo facta sunt omnia ferè, quæ legimus in Euangeliis Dominum fecisse in templo, atque hic docebat, neque enim transire vlterius poterat cum non esset veteris legis sacerdos. Hinc eiecit ementes, & vendentes. Ioan. 2. & Matth. 21. quoniam domus, ac locus orationis erat: de quo etiam Marcus cap. 11. addidit: *Et non sinebat vt quisquam transferret vas per templum.* Et Ioan. ait cap. 8. *Hæc verba locutus est Iesus in Gazophylacio docens in templo.*

DE TERTIO TEMPLO, SIVE ATRIO, quod solis patebat sacerdotibus, & Leuitis.

CAPVT XXXIII.

IN tertio templo, de quo Iosephus Gorionis ait: *Templum autem non intrauimus, quia locus erat Sacerdotum,* 1
locus intelligitur, in quo consistebāt sacerdotes extra porticum domus Domini, ipsa etiam domus cum porticu sua, & sancto sanctorū, ac parte illa quæ erat inter porticum, siue vestibulum, & sanctum sanctorum. Totum igitur hoc templum tertium vocabatur, vt Iosephus ait: τὸ ἅγιον ἱερὸν, id est, sanctum sacrum, vt à secundo templo differret, quod iam ex eodem diximus vocatum esse sanctum. Ad illud à secundo fano duodecim gradibus ascendebatur, cuius altitudo centenos cubitos habebat (reliqui enim gradibus tegebantur) totidémque latitudo in fronte Orientali, Occidentalis enim latitudo sexaginta tantum habebat, quoniam Orientalis frons ex vtraque parte, quibusdam quasi humeris, aut lateribus vicenorum cubitorum protendebatur, qui Occidentali deerant. † Templum autē intimum, 2
atque altare holocaustorum, quod ante ipsum erat, cingebat vndique septum quoddam ex pulchris lapidibus confectum, ac decorum vsque ad cubitum surgens, quod separabat sacerdotes à reliquo populo. Sacerdotes ministraturi amicti erant veste byssina, atque mundi: cum quibus & summus sacerdos introibat, non semper, sed sabbatis, & Calendis, vel si quādo patria festiuitas atq; annua ab omni populo agebatur. Qui vero ex origine sacerdotū genus ducenes cæcitatis, & mutilationis alicuius membri causa munere non fungebantur, intra septū quidem illud manebat, sed cōmunibus vestibus, non sacerdotalibus. Deinde domus exterior erat, & sanctum sanctorum, de quibus iam diximus. Hęc ex li. 6. de bello. Hoc in fine admonēdum, Iosephum filium Gorionis loco 3
citato quædam scribere Iosephi dictis aduersa, & quidem cum se oculatum testem profiteatur. Sed vbicumque ab illo dissidet, re-
cipiendus

cipiendus non est, (vt ante dixi) quoniam Iosephus quotidie in hoc templum ingrediebatur, & sacra faciebat, vt ipse scribit 15. Antiq. cap. vltimo, iuxta Græcum, & veterem translationem: *In eo*, inquit, *templum erat, & ante hoc altare, in quo hostias Deo immolamus.* Iste verò filius Gorionis nec sacerdos erat, nec templum vnquam vidit, quamuis ipse se vidisse mentiatur, fuit enim multis annis post templum à Romanis euersum, vt ostendimus in Habdiam, num. 110. & 111. Nec desunt qui eius nomine inscriptum librum totum commentitium, & fictum putent: de quo quoniam nihil exploratum habeo, iudicium nunc quidem sustineo.

DE FORMA TABERNACVLI VETERIS.

CAPVT XXXIIII.

1 DE tabernaculo, quod erat quasi templum mobile, seu portatile, siue vt ait Iosephus 3. Antiq. cap. 4. nihil ab ambulatorio templo, & portatili differebat. Post ea quæ dicta sunt de templo, pauca restant dicenda ex Exo. 26. & 27. vbi eius forma traditur, & ex Iosepho de eadem re agente. 3. Antiq. cap 5. idq; non quòd de eo verba facere instituerimus, sed vt quæ de templo dicuntur, meliùs intelligantur. Atrium primò fiebat longitudinis centum cubitorum, latitudinis quinquaginta. Fiebat autem vicenis vallis æreis, siue columnis in singulis lateribus longioribus: decem verò in postico latere, in quarum columnarum singulis inerant anuli, & capitella argentea: bases verò æneæ mucronatæ imæ hastæ similes, ex ære factæ, & in terram defixæ, ipsæ verò columnæ argenteis laminis vestitæ, Exodi 27. Anulis innectebantur funes, qui clauis cubitalibus humi confixi columnas firmabant, & contra ventorum vim tabernaculum muniebant. Linteum deinde byssinum mollissimum circuntendebatur à capitellis ad bases intrinsecus dependens, totumq; eum locum sepiens, vt nihil à pariete differre videretur. [Atrium tabernaculi.]

2 † Quartum latus anterius quinquaginta cubitorum, ianuam habebat viginti cubitos patentem, habentémque vtrimque tres columnas similes prioribus instar postium, linteo byssino similiter coopertas. Ad ianuam vero pendebat velum longum cubitis vigintiquinque, & quinque altum. In huius atrij medio erat tabernaculum facie ad Orientem versum, tergo ad Occidentem. Longitudo eius erat triginta cubitorum, latitudo decem, diuidebaturq; in Sanctum sanctorum decem cubitorum, & in Sanctum quod erat cubitorum viginti. Singula eius latera fiebant vicenis tabulis ligneis quadrangulis crassitudine quatuor digitorum, latitudine vnius cubiti, & dimidij, longitudine denorum cubitorum, quas intus, & extra laminæ aureæ contegebant. [Tabernaculum.]

3 † Tabulæ

Occidentalis parietis sex erant, quibus coniunctæ sunt aliæ duæ tabulæ dimidij cubiti ad angulos duos. Iungebantur autem tabulæ in castraturis binæ, & binæ, & singulæ habebant cardines binos, qui in foraminibus basium argentearum suscipiebantur, vt firmius tabulæ starent. Habebant & annulos aureos per exteriores frontes eminentes; per quos aurati vectes quatuor cubitorum immissi tabulas coniungebant, intrabatque caput vectis vniuscuiusque in alterius vectis caput in modum pyxidis.

Pyxides. Pyxides dicuntur ossa caua, in quibus aliorum ossium capita excipiuntur, & pyxidata vocantur. Sancti sanctorum parietem quatuor columnæ efficiebant ex eadem materia, & opere eodem, in quo ianua erat, & velum appensum decem cubitorum quaquauersum.† Parietem secundæ partis tabernaculi quin- 4
que columnæ efficiebant quinque æreis basibus innixæ, & in eo ianua erat, & velum magnitudine, atque opere simile priori, quod à summo ad dimidium columnarum pendens ibi anulis sustinebatur, & introitum sacerdotibus præbebat. Huic penè cōtiguum erat extrinsecus aliud velum magnitudine par, sed è lino contextum, anulis à funiculo per transuersum pendens, quod interdum adducebatur: interdū festis præcipuè diebus, reductum populi prospectū admittebat. Reliquis diebus & maximè parum serenis, obiectu suo picturatum illud velum à tempestatibus protegebat. Vnde mos mansit etiam post templum exædificatum, vt velū huic simile in aditu prętenderetur.† Ante hanc ianuam erat 5
altare holocaustorum, & locus sacerdotum. Erant præterea decem aulæa, siue cortinæ, vt est in nostra translatione) de bysso retorta, & hyacintho, ac purpura, coccoq; bis tincto: quorum singula latitudinem habebant quatuor cubirorum: longitudinem viginti & octo, sed quinque iungebantur anulis hiacynthinis quasi consuta, & faciebāt vnam cortinam magnam: mox altera quinque: & hæ duæ magnæ cortinæ iungebantur circulis aureis, siue (vt est in Iosepho) vncinis aureis, qui contiguorum anulis ita inserebantur, vt vnum aulæum omnia viderentur. Hæc extensa tabernaculum supernè obtegebant, & parietes à lateribus, & à tergo, minus vno pede ad terram pertingentia. Hæc lanea erant, alia vndecim erant è pilis contexta, (quæ in nostra translatione vocantur saga Cilicina, erantque è pilis caprarum) eiusdem latitudinis, sed longiora, triginta cubitorum singula, quæ similiter tabernaculum tegebant vsque ad terram demissa: vnum autem eorum à fronte prominebat, quod in hunc vsum supra denarium numerum erat adnexum. †Hæc rursus ab aliis è pellibus arietum 6
rubricatas consutis contra æstus, ac pluuiarum iniuriam protegebantur. Vltimum operimentum erat è pellibus hiacynthinis, id est, violacei coloris. Sed hæc duo operimenta tectum solum tegebant, iuxta quod Exodi 26. docent Strabus, & Caietanus, &

Lipomanus, quod Scriptura ipsa videtur indicare cum ait: *Facies & operimentum aliud tecto de pellibus arietum,&c.* Probabilius tamen & certius est ea totum tabernaculum texisse, vt probat Abulensis quæst. 10. in cap. 26. Exodi, quoniam si tectum tantum tegerent, latera tabernaculi læderentur imbribus, & tabulæ auratæ madefierent, & cortinæ pretiosæ dissiparentur. Cum autem dicit Scriptura: *Facies & operimentum aliud tecto*, intelligitur simile prioribus,
7 quod tecto impositum totum tabernaculum tegeret. † Pelles hiacynthinas sectatores Hebræorum pelles taxorum esse volunt, sed Hebræi ipsi variant, & alij huius animalis esse volunt, alij illius. Hieronymus & Lxx. semper hiacynthinas interpretantur, & Ioseph. 3. Antiq. c. 4. ouium pelles vtrasque esse dicit, partim hiacynthino, partim rubro, partim etiam aliis coloribus infectas. Ex quo proditur nouorum Hebræorum inscitia. Erant autem pelles vtræque horrido pilo, & æstui, aquisque arcendis opportuno, vt pelles luporum. Quæritur an in atrium illud ingredi possent laici? Respondeo non potuisse, sed solis sacerdotibus, & Leuitis locus ille patebat, vt docet Augustinus quæstione vltima in librum Exodi, & alij. Sed authoribus opus non est cum Scriptura ipsa apertè id tradiderit Exodi vltimo: *Tentorium in introitu tabernaculi testimonij pones, & ante illud altare holocausti: labrum inter altare, & tabernaculum, quod implebis aqua. Circundabisque atrium tentoriis, & ingressum eius.* Et posteà enumerans Moses ordine omnia, & à Sancto sanctorum incipiens, postquam de arca, & altari aureo, & candelabro, & mensa dixit: *Posuit*, inquit, *& tentorium in introitu tabernaculi testimonij, & altare holocausti in vestibulo testimonij. Labrum quoque statuit inter tabernaculum testimonij, & altare, &c.* Ideò porta Orientalis atrij erat viginti cubitorum, tabernaculi vero latus Orientale non nisi decem, vt posset extra atrium totum videri. De mystica tabernaculi expositione nihil dicam, quæ & lõgior est, & mei instituti non erat. Si quis eam fortè desiderat, Bedam legat toto ferè lib. 2. de Tabernaculo & vasis eius, eam eruditè explicantem.

*

DE TEMPLO
ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER SECVNDVS.

Qui est de iis, quæ erant in Templo.

DE ARCA TESTAMENTI, *siue fœderis.*

CAPVT I.

DE iis, quæ in templo erant dicturi à sancto sanctorum, quasi à loco sacratiore, primordia capiamus, vt ad reliqua paulatim deinde venientes cum omnia transierimus, quasi à templo exeamus. Atq; in eo primùm de arca dicamus, qui facta est de lignis settim. Est autem setta (ita enim singulari numero dicitur, plurali settim) arbor, quæ nascitur tantum in deserto Arabiæ, similitudinem habens spinæ albæ colore, & foliis, non magnitudine, multo enim maior est quam spina. Lignum eius fortissimum est, & imputribile, & incredibilis læuitatis, ac pulchritudinis, ex Hieron. Isaiæ 41. in illud: *Dabo in solitudine cedrum, & spinam*, & in illud Ioel 3. *Et irrigabit torrentem spinarum.* Longitudo arcæ, vt videmus Exodi vigesimoquinto habet duos cubitos, & dimidium, latitudo cubitum & dimidium, altitudo similiter cubitum, & dimidium. Magnitudo tanta fuit, quanta & decoris ratio, & magnitudo Cherubim, & ea, quæ in arca collocanda erãt, postulabant: de quibus mox dicemus. † De mẽsura autem cubiti dubitant Comestor in libro Historiæ Exodi, cap. 46. & Abulensis q. 12. in cap. 25. Exodi, negántque hic accipiendum esse cubitum Geometricum, vt in arca Noë, sed humanum, siue cubitum ipsius Mosis, quod apparet (inquit Comestor) in altari Lateranensi, infra quod dicitur esse arca. At Iosephus 3. Antiq. cap. 6. quem sequitur Beda lib. 1. de tabernaculo, cap. 4.) rem apertè definit his 2

verbis

verbis: *Longitudo eius erat quinque palmorum, altitudo vero, & latitudo trium palmorum.* Et ne vlla sit in palmo ambiguitas, semper pro Palmorum in Græco est, σπιθαμῶν, id est, Spithamarum: habet autẽ spithama digitos duodecim, est enim interuallum inter medium digitum, & pollicem: cubitus autẽ est interuallum flexu à brachij ad extremum medij digiti, & digitos habet viginti quatuor. Spithama. Cubitus.

3 † Hic est cubitus vulgaris, de quo hic loquitur Moses vt indicat Iosephus, nec est vllus maior cubitus, præter regium, qui vigintiseptem digitos continet, vt author est Herodotus lib. 1. & Geometricum, qui sex cubitos nostros habet, vt author est Origenes Homil. 2. in Genes. quem refert, & sequitur August. quæst. 4. in Genes. & 15. de Ciuit. Dei, cap. 27. Cæterùm arca tota erat laminis aureis cooperta intus, & foris, & quidem ex auro mundissimo. In summo coronam habebat auream per circuitum, id est, limbum quendam aureum, quem coronam vocat, quòd arcam totam cingeret, qui fortè (vt Abulensis ait q. 13. in cap. 25. Exodi & Ricardus in explanatione Tabernaculi, ca. 2.) surgebat in duos, aut tres digitos super operculum. Cubitus vulgaris. Cubitus regius. Cubitus Geometricus.

4 † In duobus lateribus longitudinis binos circulos aureos habebat in summitate laterum ad angulos, vt verba Hebræa indicant: *Et dabis super quatuor angulos eius quatuor circulos, &c.* & in eis erant vectes de lignis settim inclusi, qui operti erant auro. De his ita scribit Iosephus 3. Antiq. cap. 6. *Ex vtroque autem longiore latere inerant anuli aurei duo totum lignum penetrantes, & per eos vectes aurati vtrinque traiecti, vt quoties opus esset quocunque transportari posset, neque enim à iumentis vehebatur, sed sacerdotum humeris transferebatur. Facta est hæc arca, vt in ea seruarentur duæ tabulæ legis, quas Dominus dedit Mosi, & inde dicta est arca fœderis, quòd in ea esset lex, per quam Dominus fœdus percusserat cum Hebræis se fore eorum Deum, & benefacturum eis, si legem seruarent.* Exodi 24. *Scribe tibi verba hæc, quibus & tecum, & cum Israel pepigi fœdus, &c.* & scripsit in tabulis verba fœderis decem. Arca fœderis.

5 † Eadem ratione dicitur arca testamenti, quod nomen fœdus, pactúmque significat, vt Psal. 82. *Simul aduersum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumæorum & Ismaelitæ, &c.* atque inde lex Dei eadem ratione vocatur testamentum, vt Psal. 77. *Non custodierunt testamentum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare.* Eadem causa dicta est arca testimonij, lex enim Dei dicitur testimonium, quia in ea testatum reliquit Deus quid fieri vellet à suis quod sæpe occurrit in Psal. 118. vt: *Beati, qui scrutantur testimonia eius.* Et postea: *In via testimoniorum tuorum delectatus sum. sicut in omnibus diuitiis, in mandatis tuis exercebor.* Ex quo intelligimus illud Exodi 25. *Ponesq́; in arca testificationem* (id est,) *legem quam dabo tibi.* Inde etiam tabernaculum ipsum vocatur tabernaculum fœderis, & tabernaculum testimonij, quod in se legem contineret, siue arcam legem habentem. Arca testamenti. Testamentum. Arcæ testimonij. Tabernaculum fœderis, siue testimonij.

QVID

QVID FVERIT IN ARCA FOEDERIS.

CAPVT II.

SED magna dubitatio eſt,& quæ vehementer erudito- 1
rum torſit ingenia, an in ea ſolæ tabulæ legis fuerint. Etenim ſcriptum eſt 3. Reg. 8. *In arca autem non erat aliud, niſi duæ tabulæ lapideæ, quas poſuit in ea Moſes in Horeb*, & idem legimus 2. Paralip. 5. & eiſdem verbis traditum eſt à Ioſepho 8. Antiquit. capite 2. Paulus verò ad Hebræos nono ait: *Et arcam teſtamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti.* In hac re plurimum laborant omnes epiſtolæ ad Hebræos enarratores,& multa dicunt, quæ neque ipſis, qui dixêre, fortaſſe ſatisfecerunt. Hæc ſunt quæ maximè probantur. Primùm eſt, licet tempore Salomonis non fuerint, cum hæc tamen Paulus ſcribebat iam fuiſſe omnia in arca, ſiue id factum ſit Ieremia captiuitatis Babylonicæ tempore, arcam abſcondente, vt legimus 2. Macha. 2. quod ait Theophylactus, ſiue ſacerdotibus volentibus vrnam, & virgam in ſecretiori, tutioriq; loco conſeruari, vt Canus expoſuit lib. 2 de Locis, cap. 11. ad 7. † Alij affirmant dici duas 2
tabulas lapideas ibi tantum fuiſſe, quoniam etſi cætera eſſent, quæ commemorat Paulus, tamen ad legem ſeruandam arca potiſſimum facta eſt, quæ fuit ſancti Thomæ ſententia. Sunt quibus hoc magis placeat, in arca ſolas tabulas lapideas fuiſſe, ſed extra in quodam ſinu, qui erat in latere, fuiſſe virgam & vrnam. In his ſunt Lyranus. 3. Regum 8. & ibidem Abulenſis q. 6. & Caietanus in Paulum,& alij. Idq; ex eo confirmant, quod Deut. 31. ait Moſes: *Tollite librum iſtum, & ponite eum in latere arcæ fœderis, &c.* Verum hæc, præter quam quod nullo ſolido fundamento nituntur, facillimè refelli poſſunt, quoniam Paulus de eo tempore omnino loquitur, quo tabernaculum per deſertum portabatur, vt ex eius verbis fit manifeſtiſſimum. † Deinde etiamſi arca potiſſi- 3
mum ad tabulas legis ſeruandas facta ſit, ſi tamen in ea erant vrna, & Manna, quomodo verè dici poteſt, in arca non fuiſſe niſi duas tabulas lapideas? Quod autem de latere arcæ dicunt, ſi illud extra arcam ponitur, commentitium eſt, nihil enim vnquam Scriptura docuit factum eſſe extra arcam. Si autem eſt intra, iam in arca eſt, quod in ipſo eſt, vt verbi gratia, Ionæ 1. vbi nos habemus: *Et Ionas deſcendit ad interiora nauis*, Hebræi interpretantur: *Ad latera nauis*, latera autem nauis in naui ipſa ſunt. Libentius dicerem & multò probabilius eſt, quod Ambroſius Catharinus affirmat in libello de Clauibus Scripturæ, in claue ſecunda, & libro 1. Annotationum in Caietanum, hæc omnia fuiſſe in arca tempore Moſis, ſed cum Salomon templum dedicauit, tantũ fuiſ-

ſe

4 se in eas tabulas lapideas. † Verum & hæc diuinatio eſt, & Ioſephus 3.Antiq.cap.6.& lib 8.cap.2. facilè oſtendit nunquam aliquid in ea fuiſſe, præter tabulas, fauente ad id maximè ſcriptura. Mihi videtur hic difficillimus nodus commodiſſimè ita poſſe diſ-ſolui: Paulum nequaquam libris Regum aduerſari, nec dicere hæc fuiſſe in arca, ſed in tabernaculo. Atque hoc quidem in Græco non eſt obſcurum, nam tabernaculum fœminei generis apud eos eſt, id eſt, σκηνὴ. Itaque cum dicit: *In qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron, &c.* In qua non refert arcam, ſed tabernaculum fœminei ſimiliter generis, quod paulo ante præceſſerat. Hoc apertè intelligitur, & abundè confirmatur ex Scriptura, quæ nunquam tradidit vrnam manna, aut virgam Aaron fuiſſe in arca,

Solutio quæſtionis.

5 ſed in tabernaculo, Exodi 16. *Dixitq́; Moſes ad Aaron:* † *Sume vas vnum, & mitte ibi man, quantum capere poteſt Gomor, & repone coram Domino ad ſeruandum in generationes veſtras. Poſuitq́; illud Aaron in tabernaculo reſeruandum.* Nume.17. *Dixitq́; Dominus ad Moſem: Refer virgam Aaron in tabernaculum teſtimonij, vt ſeruetur tibi, &c. Fecitque Moſes ſicut præceperat Dominus.* Nec ex eo quod eſſet in tabernaculo, conſequitur fuiſſe in arca, nam & hic Paulus docet aureum thuribulum fuiſſe in tabernaculo, quod tamen in arca non erat. Sed quid coniecturis opus eſt, cum Moſes ipſe, ſi rectè eius verba intelligantur, planè doceat vrnam, & virgam extra arcã fuiſſe? *Refer*, inquit, *virgam Aaron in tabernaculum teſtimonij.* Cum nihil addat, in eodem loco reponi vult, in quo erat prius. At prius non erat in arca, legimus enim in eodem cap. *Loquere filiis Iſrael, & accipe ab eis virgas ſingulas, ponéſque eas in tabernaculo fœderis coram teſtimonio*, id eſt, coram arca in qua erat teſtimonium, ſiue lex. Et poſtea: *Quas cum poſuiſſet Moſes coram Domino in tabernaculo.* Nuſquam tabulas legis inueniemus dici poſitas coram Domino, nã coram Domino eſſe dicitur, quod eſt coram arca & propitiatorio (vbi Deus eſſe exiſtimabatur, & vnde reſponſa reddebat) ſiue eſſet in ſancta ſanctorum, ſiue prope illa. Vt Exo.27. de candelabro: *Et collocabunt eam Aaron, & filij eius vt vſque mane luceat coram Domino.* Et cap.28. *Quæ erunt in pectore Aaron cum ingredietur coram Domino.* Et cap.30. *Vret thymiama ſempiternum coram Domino.* Ex quo etiam fit vrnam manna quæ Exo. 16. reponi iubetur coram Domino,

Coram Domino.

6 non fuiſſe in arca, ſed coram arca. † Quare rectè Paulus Burgenſis in additione c.9.epiſt.ad Heb. tantum dicit fuiſſe in arca duas tabulas lapideas, ſed virgam & vrnam fuiſſe coram arca, vt habetur Exodi 16. & Numer.17. Vidit hoc Anſelmus (ſeu quis alius fuit) qui in hunc locum Pauli ait vrnam, & manna dici eſſe in arca, quia erant prope arcam. Quod ſi quis exiſtimat verba Pauli hunc ſenſum non admittere, quoniam relatiuum id referre debet, quod proximum eſt, & ibi propior erat Arca quam tabernaculum reſpondemus Paulum nequaquam ab Scriptura recedere

potuiſſe, tum falſum id eſſe. Relatiuum ſemper referre proximum vt paſſim in omnibus Scripturis videre licet. Imò in his ipſis verbis hoc videmus: *Post velamentum autem ſecundum tabernaculum, quod dicitur ſancta Sanctorum, aureum habens thuribulum, & arcam teſtamenti circũtectã ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna,* hic enim propius eſt teſtamenti, quod Græcis fœmineũ nomen eſt, διαθήκης, & tamen cũ dicit: *In qua vrna aurea,* non refert Teſtamentum. † Et Ro. 1. *De filio ſuo, qui factus eſt ei ex ſemine Dauid ſecun-* 7
dum carnem, qui prædeſtinatus eſt filius Dei, &c. Qui, non refert Dauid, ſed Chriſtum. Si dicas hoc quod nos dicimus, id eſt, relatiuum non referre ſemper quod proximum eſt, fieri in caſibus obliquis, & minus præcipuis, quoniam id, quod præcipuum eſt, referri ſolet: etſi ſit remotius hoc ipſum nos dicimus, Arcam hic eſſe caſum obliquum, & principalius eſſe tabernaculum quam arcam, atque ideo referri, etiamſi remotius ſit. Duo præterea videntur obſtare in Paulo; primum quod in omnibus codicibus legitur. In qua ſi autem referret tabernaculum, legendum eſſet, in quo: alterum, quod cum dixiſſet: *In qua vrna aurea habens manna, & virgam Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti,* continuò ſequitur: *Superq́; eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatoriũ,* manifeſtè ergo loquebatur de arca. † Reſpõdeo teſtamentũ eſſe no- 8
men fœmineum, vt dictum eſt, Διαθήκη, quare cũ dicit ὑπεράνω δὲ αὐτῆς, i. ſuper ipſam autem refert, διαθήκην hoc eſt, teſtamentum, id eſt, legem: quoniam hæc tria erant in tabernaculo, ſed teſtamentum, id eſt, lex, erat in arca, & propterea dicit: Cherubim obumbrantia propitiatorium fuiſſe ſuper legem, quoniam propitiatio non datur niſi ſeruantibus legem, nec ſocietas Cherubim, alioqui cum Cherubim conſtaret fuiſſe in Propitiatorio, id eſt, in operculo arcæ, quis poterat dubitare eos fuiſſe ſuper arcam. Poni autem legem, ſiue teſtamentum, aut teſtimonium pro arca ipſa continente legem valde vſitatum eſt in libris eiuſdem legis. Vt Numer. 17. *Ponéſque eas in tabernaculo fœderis coram teſtimonio.* Et quod maximè reſponſionem noſtram confirmat, Exo. 30. ait: *Ponesq́; altare contra velum, quod ante arcum pendet teſtimonij, coram Propitiatorio, quo tegitur teſtimonium.* En Moſes dicit propitiatorium eſſe ſuper legem, ſicut in hoc loco dixit Paulus. Et capite vigeſimoſeptimo: *Vt ardeat lucerna ſemper in tabernaculo teſtimonij*
Regula. *extra velum, quod oppanſum eſt teſtimonio.* † Demum, vt hæc, & ſupe- 9
riora confirmentur, ſciendum eſt noſtrum interpretem ſæpe caſus, & genera, quæ ſunt in Græco, ſeruare etiamſi Latinitati non conueniant, quia maiorem ſenſus rationem habet quam verborum. Caſus, vt Sapientiæ decimo: *Et ſciret quoniam omnium potentior eſt ſapientia.* Matthæi vigeſimo: *Scitis quia principes gentium dominantur eorum,* Genera, vt Sapientiæ primo: *Spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, ſcientiam*

tiam habet vocis. Genesis tertio: *Inimicitias ponam inter te, & mulierem, & semen tuum, & semen illius. Ipse conteret caput tuum*, respexit ad זרע *zerah* masculinum nomen. Ita etiam septuaginta, αὐτός. Et Apocalypsi. vndecimo: *Hæ sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes*, pro, stantia, vt Erasmus vertit, sed dixit: *Stantes*, conuenienter nomini Græco, δύο λυχνίαι ἑστῶσαι, Apocalypsis decimo: *Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum: sed in ore tuo erit dulce, tanquam mel*, est enim in Græco βιβλαρίδιον, Psalmo 74. *Quia calix in manu Domini vini meri plenius misto. Et inclinauit ex hoc in hoc*, scilicet, calicem, sed ita posuit vt erat in Græco, vbi est, ποτήριον. Hoc ipsum fit sæpe, Habacuc primo, ex illis verbis: *Tunc mutabitur spiritus, &c.* vsque ad finem capitis, vbi multò melius intelligitur loqui de gente Chaldæorum, de qua loqui cœperat, quam de Nabuchodonosor, de quo nihil omnino dixerat. Et tamen Gens fœmineum nomen est, sed גוי *goi*, est masculinum. Nihil etiam prohibet dicere, cum Apostolus scripsisset: *Aureum habens thuribulum, & arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro*, per parenthesim interposuisse quæ sequuntur: *In qua vrna aurea habens Manna & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ testamenti*, & iterum ad arcam redire cum ait: *Superque eam erant Cherubim glo-*
10 *riæ.* † Quæ hactenus dixi facilè Græco lectori probabuntur, nam & vera sunt, & ad Græcorum locutionem accommodata. Sed si cui graue videbitur nostrum interpretem toties nominum genera permutare, & dicere, *in qua*, pro, *in quo*, aut, *super eam*, pro, *super id*, poterit & aliter interpretari: *in*, sæpe in Scriptura poni pro *Cum*, iuxta Hebræorum consuetudinem non est dubium, vt Hoseæ quarto: *Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur omnis qui habitat in ea. in bestia agri, & in volucre cœli, sed & pisces maris congregabuntur*, id est, simul cum bestia agri, & cum volucre cœli, vt verterunt septuaginta. Et Genesis trigesimosecundo: *In baculo meo transiui Iordanem istum, & nunc cum duabus turmis regredior.* Hoc est, cum baculo meo, nullum præterea comitem habui. Chaldæus: *Solus transiui Iordanem istum*, secundæ Petri 1. *Vos autem curam omnem subinferentes ministrate in fide vestra virtutem: in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam, &c.* Id est, cum fide vestra ministrate virtutem, cum virtute
11 scientiam, cum scientia abstinentiam. † Ita igitur nunc dicemus: In qua vrna aurea, &c. Hoc est, cum qua arca erant etiam in tabernaculo vrna Manna, & virga Aaron, & tabulæ testamenti. Quasi dicat: Non erat sola arca in oraculo, præter illam erant hæc tria. Sed vbi essent singula non dixit breuitatis caussa, ipse enim ait: *De quibus non est modo dicendum per singula.* Deinde rectè sequitur: *Superq; eam*, id est, super arcam. Ita dixit paulò ante: *Tabernaculum aureum habens thuribulum & arcam testamenti, &c.*

In *pro* cum.

licet

licet hæc duo non eodem modo haberet, ſed arcam in ſe, thuri-
bulum prope ſe. Anſelmi etiam reſponſio non eſt omnino im-
probabilis, hæc tria dici eſſe in arca, quia erant iuxta arcam. Et
quamuis eodem modo e illis loquatur, conſtetq́; tabulas teſta-
menti non fuiſſe iuxta arcam, ſed in arca, nos pro eo reſpondebi-
mus: in loco aliquo dici eſſe & quæ ſunt in ipſo, & quæ iuxta ip-
ſum. †Hoc poſterius confirmat verbis Ioan. cap. 10. *Et ambulabat* 13
Ieſus in templo, in porticu Salomonis. Porticus Salomonis extra id
erat quod propriè templum dicebatur, ſed templi tamen nomen
habet, quia templo adiuncta erat. Ita dictum eſt Ioan. 1. *Hæc in*
Bethania (ſeu potiùs in Betbara) *facta ſunt trans Iordanem, vbi erat*
Ioannes baptizans. Nec tamen in ipſa vrbe baptizabat, ſed propè
vrbem, vbi aquæ erant multæ. Et Lucæ 13. de morte ſua Domi-
nus loquitur: *Non capit prophetam perire extra Ieruſalem*, cum tamen
non in vrbe, ſed iuxta vrbem mortuus fuerit, extra portam enim
paſſus eſt, vt ſcripſit Apoſtolus: Maneat igitur Paulum à verbis
legis, & ab hiſtoria lib. 3. Regum nequaquam diſcrepare, maneat

Hebr. 13.

vrnam Manna, & virga Aaron non in arca, ſed iuxta arcam fuiſſe
in Oraculo, & ad locorum in ſpeciem diſſidentium conciliatio-
nem eruditus lector ex tribus eam expoſitionem eligat, quam
probabiliorem iudicabit, quandoquidem & veras eſſe omnes
oſtendi, & ab Scripturæ conſuetudine non abhorrere. Mihi qui-
dem prima vereor, & probabilior videtur.

An Deuteronomium, fuerit in arca.

† SED quæritur an Deuteronomium fuerit in arca, quemad- 14
modum omnes ferè affirmant illis verbis adducti Deut. 31. *Poſt-*
quam ergo ſcripſit Moſes verba legis huius in volumine, atque compleuit,
præcepit Leuitis, qui portabant arcam fœderis Domini dicens: Tollite li-
brum iſtum, & ponite eum in latere arcæ fœderis, &c. Si verum eſſet
quod authores illi de capſula extra arcam facta commentaban-
tur, ad hunc librum referendum eſſet, ſed quoniam id commen-
titium eſſe diximus, omnino videtur reſpondendum præcepiſſe
quidem id Moſem, ſed non fuiſſe factum, aut quoniam arcam eo
mortuo aperire non ſunt auſi, aut alia cauſa, quandoquidem in
lib. 3. Reg. cap. 8. & 2. Paralip. 5. legimus nihil in arca fuiſſe, niſi
duas tabulas lapideas. †Verùm meliùs dicemus, poſitum fuiſſe li- 15
brum Deuteronomij in latere arcæ, id eſt, ad latus, videlicet, ex-
tra, & prope arcam Hebraicè מִצַּד *miſad*, id eſt, à latere. Atque
hunc librum non ſeruatum fuiſſe in arca, ſed in tabernaculo, ac
deinde ad locum theſaurorum tranſlatum templo ædificato, in-

Vbi poſita fuerit arca.

telligi videtur ex 2. Paralip. 34. vbi ſcriptum eſt: *Cumque effer-*
rent pecuniam quæ illata fuerat, in templum Domini, reperit Helcias ſa-
cerdos librum legis Domini per manum Moſi, & ait ad Saphan ſcribam;
Librum legis inueni in domum Domini. Hæc arca qualis deſcripta eſt,
poſita eſt in tẽplo Salomonis. 3. Reg. 8. ita vt vectes nonnihil ex-
tra Oraculum apparerent, ac videri poſſent velo cooperti ab iis,
qui

16 qui propè eſſent, non autem à remotioribus. † Manſit autem in templo Salomonis quandiu illud ſtetit, nam cum Iudæi captiui abducebantur Babylonem, Ieremias arcam eduxit, & tabernaculum Moſis, & portari ſecum iuſſit in montē Nebo, è quo Moſes vidit terram promiſſionis, & abſcondit in ſpelunca hæc ſimul cum altari thymiamatis, vt legimus 2. Machab. 2. & oſtium obſtruxit. An verò tempore ſecundi templi inuenta fuerit arca, & in locum ſuum reſtituta, non ſatis conſtat: nobis haud improbabile viſum eſt in caput 1. Haggæi, num. 15. & ſequentibus inuentam fuiſſe. Illud certè cōſtat, tempore Ioſephi, & cum templum euerſum eſt à Romanis, nihil fuiſſe in Sancto ſanctorum, ita enim
17 ſcribit libro 6. de Bello cap. 6. † *Intima verò templi pars viginti cubitorum erat, diſcernebatur autem ſimiliter velo ab exteriore, nihilq́; prorſus in ea erat poſitum, inacceſſa verò, & inuiolata, & inuiſibilis omnibus habebatur, ſanctiq́; ſanctum vocabatur.* Quare quod Comeſtor ſcribit in hiſtoria libri Iudith cap. 3. fuiſſe arcam inter ſpolia à Romanis abductam cum menſa, & candelabro, & quod ſcripſerat ante in hiſtoria libri Exodi, capite 46. ſeruari eam Romæ in templo Lateranenſi, vtrumque falſum eſt, vt probat Abulenſis. q. 14. in 25. cap. Exodi. Falſum eſt etiam quod multi putant, ductam fuiſſe arcam in triumpho Titi, quoniam in arcu eiuſdem Titi triumphali, qui nunc Romæ cum integra inſcriptione extat, arca videtur portari in pompa triumphi, cum Ioſephus illius triumphi ſpectator hæc memoriæ tradiderit libro ſeptimo, de
18 Bello, cap. vigeſimoquarto. † *Spolia vero alia quidem paſſim ferebantur, eminebant autem ea, quæ apud Ieroſolymam in templo reperta ſunt, menſa aurea ponderis talenti magni, & candelabrum ſimiliter quidem auro factum, &c. poſt hæc autem portabatur lex Iudæorum nouiſſima ſpoliorum.* Quæ igitur in arcu Titi ſculpta eſt, non arca eſt, ſed menſa illa aurea, cuius mentionem fecit Ioſephus, vbi etiam candelabrum cernitur. Quæri etiam poterat an intra ſanctum ſanctorum fuerit thuribulum aureum, vt planè ſignificare videtur Paulus ad Hebræos nono. Sed de hoc commodius poſtea agemus in altari thymiamatis.

DE ARCAE MYSTICA SIGNIFICATIONE.

CAPVT III.

1 QVæ ad ſignificationem arcæ, & Propitiatorij, & Cherubim ſpectant, quoniam difficiles admodum habent explicatus, nec multa, vt in aliis, ſed pauca traduntur à multis, quæ ſi diligenter examines, ſingula ſingulis haud improbabiliter conueniant, omnia autem quaſi in vnum corpus collecta non ſatis aptè vbique cohæreant: nos, vt ex hoc

labyrintho exeamus, Pauli verba ex cap. 9. Epistolæ ad Heb. quasi Ariadnæ fila, teneamus. Is cùm de Sancto sanctorum locutus esset, in quo arcam & Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium fuisse testatur: Sanctum sanctorum cœli typum esse docet, vt libro primo, capite 20. fusiùs explicauimus. † Quare cùm 2
in hac interpretatione arcæ, & propitiatorij, ac Cherubim meminerit, perspicuè docet horum trium significationem ad cœlum pertinere, omniaque ad ea, quæ sunt in beatorum domicilio, esse referenda. Atque hinc pendere arbitror harum omnium germanam explanationem, ac secus explicari nec debere, nec posse. Ab arca igitur incipiendum est, quam beatorum hominum figuram esse existimo. Scio alios multò aliter interpretari: possémque sine labore quæ ab illis dicta sunt, huc transcribere, sed aliud est de solius arcæ significatione loqui, aut propitiatorij, aut Cherubim seorsum, quomodo multa dici possunt, quæ populo placeant, & plausum excitent, aliud ita exponere, vt quæ de arca, & de reliquis seorsum dixeris, coniungas omnia, & componas, ita vt apta inter sese, & connexa, miniméque discrepantia videantur. † Hoc enim difficillimum, & paucorum est, vt 3
ij demum sentient qui experiri volent: sæpe enim quæ pulchrè texta videbantur, retexere cogentur: & multa inuenient, quæ sibi plurimisque probabantur, & acuta iudicabantur, quæ quia cum cæteris cohærere non possunt, velint, nolint, improbabunt. Noë ego nunc deminutis concionatoribus loquor, qui, vt ille inquit, id sibi negocij credunt solum dari, populo vt placeant quas fecerint conciones, ac flosculos vndique captant, & nihil prætere curant: sed de illis qui verum, germanúmque scripturarum sensum sub historia latentem totis vestigiis indagare student quorum acutum iudicium, quorum teretes & religiosæ aures. Vidit hoc Gregorius, & admonuit, cuius verba ex prologo in primum librũ Regum libenter referam, quasi apologiã eorum, quæ in mystica expositione hactenus dixi, quæque postea dicam, & eorum quæ scripsi in commentariis duodecim prophetarum. † *Sed quia in diuersis*, inquit, *sanctorum patrum operibus di-* 4
uersa huius historiæ testimonia inueniuntur exposita; notare lector debet quia aliquando eorum sensus tractando subsequor, aliquando autem enodare historiam aliter insudo: vt opus quod spe diuinæ inspirationis aggredior, & antiquorum patrum authoritate sit validum, & lectori nequaquam fastidiosum, dum inter ea, quæ nouit vetera: ea etiam ei, quæ non nouit, noua repræsentat. Ad quam profectò sententiarum pronuntiationem aliquando ex necessitate ducor, quia & patres venerabiles, si seriatim cuncta exponerent, quæ ex parte tetigerunt, eam seriem locutionis, quam tenere visi sunt, obseruare nequaquam potuissent. Dum igitur sanctorum patrum intellectus prætereo, necessitate aliquando, aliquando commoditate vtor: quia & fastidium lectori amoueo, & dum

totum

Ratio expositionis in his allegoriis sequenda.

totum seriatim discutio, multa ex mediis contra me veniunt, quæ illorum
5 *sequi sententias non permittunt.* † Hæc verissime Gregorius. Sed ad
rem. Arca in Sancto sanctorum beatos significat in patria cœ-
lesti, quæ facta est ex lignis settim, quæ imputribilia, & pul-
chra sunt, quia beati post resurrectionem pulchra, & immorta-
lia corpora habebunt. Auro circumtecta erat, quia & animæ
eorum ineffabili diuinæ visionis claritate, & corpora admirabi-
li splendore fulgebunt, sicut ait Dominus: *Tunc iusti fulgebunt* Matth.13.
sicut Sol in regno patris eorum. Corona aurea, quam habebat in
summo, coronas significat sanctorum, omnes siquidem glo-
ria & honore coronantur vt victores, & vt reges, ipsorum: est
enim regnum cœlorum. De quo Paulus scribit ad Timotheum: 2.Timoth.4.
In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus
in illa die iustus iudex. Non solum autem mihi, sed & iis, qui dili-
gunt aduentum eius. Adde quòd qui inter beatos summi ferè
sunt, præter illam diuinæ visionis beatitudinem, coronas quas-
dam habent, quas Theologi Aureolas vocant, id est, fidei do-
ctores, martyres, virgines. Acceperunt autem illi hoc nomen ex
sacris libris: in Exodi enim vigesimoquinto capite scriptum est:
Et super illam alteram coronam aureolam, pro quo in Hebræo est:
זֵר זָהָב *zer zahan*, id est, coronam auream: atque ita etiam lo-
quitur cum in eodem capite de arca inquit: *Faciésque supra coro-*
6 *nam auream per circuitum.* † In ea sunt tabulæ legis, quoniam ele-
cti legem & habuerunt, & habebunt semper in medio cordis
sui, quasi rem pretiosam, & quam summo amore complectven-
tur. Isaiæ quinquagesimoprimo: *Populus meus, lex mea in corde*
eorum, & caput ipsum electorum ait Psalmo trigesimooctauo:
In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam Deus
meus volui, & legem tuam in medio cordis mei. Longitudo duorum Longitudo
cubitorum, & dimidij est, quia longitudo ad longanimitatem,
& patientiam pertinet, cubitus autem mensura communis est.
Quidquid patiendum est laboris, vel ab hominibus, Deo per-
mittente, vel ab ipso Deo patimur, ídque certa mensura ad-
hibita vt recte, & cum vtilitate patiamur, sicut scriptum Psal-
mo septuagesimonono: *Cibabis nos pane lachrymarum, & potum*
7 *dabis nobis in lachrymis in mensura.* † Electi ergo quia in hac vita
æquo animo pertulerunt mensuram laborum tam à Deo, quàm
ab hominibus profectorum, rectè longitudinem habent duo-
rum cubitorum, id est, duarum mensurarum. Sed quia parati
erant ad plures etiam ferendos, eósque non semel petierunt,
longitudinem habent duorum cubitorum mensuram exceden-
tem. Latitudo autem ad amplitudinem charitatis refertur, vt Latitudo.
docuit Gregorius Homilia vigesima prima in Ezechielem.

Et quia charitatis mensuram fratribus reddiderunt, quam de-
bebant

bebant: Deo autem nunquam reddere potuerunt, quia cum ma-
ximè eum amarent, multò maiori amore dignum esse sentiebant:
latitudo cubitum habet cum dimidio: cubitum amoris homi-
Altitudo. num, dimidium amoris Dei. Altitudo etiam est cubiti, & dimidij
quia in desiderium æternorum bonorum supra communem alio-
Anuli aurei. rum hominum mensurã se leuauerunt. † Quatuor anuli aurei, & 8
vectes per eos immissi ideò positi sunt in arca, vt facilè quocum-
que vsus postularet, sacerdotum humeris portaretur. Quare quid
aliud in sanctis significare debent, quàm ea, per quæ illi prompti,
& mobiles ad nutum Sancti Spiritus, agilésque redduntur, siue
standum sit, siue per desertum eundum, per terram desertam, in-
uiam, atque inaquosam? Hæc sunt dona Spiritus sancti, quæ ad
hanc, quam dixi, mobilitatem, atque agilitatem supra tres virtu-
tes Theologicas adduntur. In summitate arcæ sunt anuli, & ve-
ctes quia hæc dona supremam animi portionem, nobilissimám-
que exornant, & præparant diuinæ motioni. In lateribus longitu-
dinis collocantur, quoniam labores, quibus electorum vita con-
flictatur, tardos, ac remissos, & graues eos redderent, nisi eorum
longanimitas (sic enim vocemus, quam Græci μακροθυμίαν) Spi-
ritus sancti impulsu, atque afflatu adiuuaretur. † Duo sunt autem 9
in hac explicatione perobscura. Primum est, quatuor esse anulos
& duos vectes, qui sex efficiunt, septem autem Spiritus sancti do-
na numerari. Alterum est, aureos esse anulos, vectes verò ex lignis
settim, & auro tectos, multumque inter anulos, & vectes interes-
se, cum similia sint inter se dona. Primum ita videtur explican-
dum. Sex quidem sunt anuli cum vectibus, sed vectes non sim-
plices sunt, lignum enim habent, & aurum, atq; ita septem fiunt.
Quatuor anuli magis hærent arcæ, & aurei sunt, in quibus qua-
tuor dona intelligimus, quæ ad intellectum pertinẽt, sapientiam,
intellectum, scientiam, consilium, & quodammodo magis men-
ti hærent, quia in suprema & nobilissima portione animi sunt, ac
propter eximiam præstantiam quasi aurea censentur. In vecti-
bus reliqua tria significantur, quæ in voluntate sunt, pietas, timor,
fortitudo. † Atque vt vectes in anulos mittuntur, ita dona intelle- 10
ctus accipiunt in se dona voluntatis, quia per exactam Dei, re-
rúmque diuinarum intelligentiam ipsum, vt patrem piè, sanctéq;
colimus, quod pietatis est, & vt boni filij, eum reueremur, & ab
eius voluntate declinare refugimus, quod est timoris, & metum
laborum, periculorumq; abiicimus, quibus deterrebamur ab iis,
quæ ad Dei gloriam, & ad felicitatem nostram inchoaueramus,
& fiduciam quandam animo concipimus euadendi ex omnibus
periculis, & perueniendi ad eandem fælicitatem, quæ finis est
omnium bonorum, quæ nobis præbet fortitudo. Et vt anuli non
sunt satis vt arca moueatur, nisi vectes addantur, ita quamuis in-
tellectus ornatus, & instructus donis suis sit, nisi illa accedant, quæ
voluntatis

voluntatis esse diximus, non erit omnino animus aptus vt ab Spi-
11 ritu sancto moueatur. † Ac pietas quidem, & timor merito auro vectium comparantur, Deum enim sibi obiectum intuentur, fortitudo autem quæ circa pericula, metúsque versatur, non aurum est, sed lignum Settim auro contectum, lignum Settim pulcherrimum, & fortissimum, neq; putrescit vnquã; & fortitudo pulcherrima est, & inuincibilis nec cedit malis, nec temporis longitudine vincitur. Et gemina est quodammodo, vt vectes, quia partim ad pericula superanda descendit partim fiducia æternæ felicitatis erigitur. Teguntur hi duo vectes auro quo pietatem, & timorem significari diximus, quia nisi fortitudo coniuncta esset cum pietate, qua Deum, vt patrem colimus, & cum timore, quo eum
12 vt boni filij, veremur, nequaquam se tantis periculis laboribusque obiicere auderet. † Vectes semper erant in anulis, siue cum arca humeris sacerdotum portabatur, siue cum in tabernaculo aut postea in templo quiescebat: quia sancti, & cum erant in hac vita mortali facilè quocúnque mouebantur à sacerdotibus, qui sibi pro Christo preærant, tutíque eorum humeris ferebantur, & cum in cœlesti patria quiescunt, animos habent ad parendum Deo paratos, & accepta etiam mercede felicitatis æternæ pristinam semper retinent obedientiam. Hactenus de arca, quam scio veteres quosdam de Christo interpretari, quos cur non fuerim secutus dicam cap. 5. cum de Propitiatorio agemus: tametsi haud scio an omnia ad eum rectè accõmodare poterint, sed id eruditi lectoris iudicium esto. Illud certe non tacebo, si de Christo exponendum sit, non de eo cum in hac vita versabatur, sed post-
13 quam victor ascendit ad patrem, exponi debere, vt initio huius capitis dixi. † Vidit hoc melius quam alij Gregorius, qui Hom. vltima in Ezechielem: *Arca*, inquit, *intra velum est redemptor noster in cœlo.* Coram arca vrna erat manna, vt illius beneficij memoria semper apud posteros maneret, vt intelligimus ex Exo. 16. quia beati semper ante oculos habent admirabilem illam Dei beneficentiam, qua cœlesti pane idest, sacra Eucharistia, dum per desertum huius vitæ iter faciebant, alti sunt. Seruabatur etiam ante arcam virga Aaron, quæ fronduerat, quia semper iidem memoria retinent sacerdotium Christi inter omnes homines à patre electi vt sacrificio corporis sui tolleret peccata mundi, de eóque illi immortales gratias agunt, & sine fine lætantur.

DE PROPITIATORIO
CAPVT IIII.

1 POST hæc omnia legimus in eodem 25. cap. Exod. *Facies & Propitiatorium de auro mundissimo: duos cubitos, & dimidium tenebit longitudo eius, & cubitum, ac semissem latitudo, &c.* Ex quo constat æquale prorsus fuisse arcæ: aptumque vt eius operculum *Versi. 17.*

esset

esset, nec fuisse laminis aureis tectum, vt arcam, sed totum aureum. Sed mirum est ita de eo loqui Mosem, ac si pars arcæ non esset, cum arca sine operculo non posse constare videatur. Existimo equidem veteres ita arcas fabricasse, vt sine operculis constarent,& licet opercula adderentur, rectè tamen sine illis arcæ dicerentur. Hoc indicat corona aurea addita arcæ, quæ nunc in
arcis non ponitur. † Sed apertius videmus,apud Homerum, vbi 2
Lib.8. Odyss. cum Arete regina Phæacum arcam proferri iussa optimam, in qua Vlysses vestes sibi dono datas seruaret,eam protulisset,Vlyssi ait.

Αὐτὸς νῦν ἴδε πῶμα, θοῶς δ' ἐπὶ δεσμὸν ἴηλον.
Μή τις τοὶ καθ' ὁδὸν δηλήσεται,&c.

Hoc est.

Nunc ipse vide de operculo, statim vero vinculum circum liga.
Ne quis tibi in itinere damnum afferat.

Hoc operculum aureis cardinibus coaptatum fuisse arcæ, testatur Ioseph. loco citato, dictumque est Hebraicè כַּפֹּרֶת *caphoreth* quod operculum significat,& propitiatorium, à כָּפַר, *caphar* quod est tegere,& propitiari. Propterea. LXX. eleganter vtrum-
que significatum nobis tradiderunt vertentes, ἱλαστήριον ἐπίθεμα, 3
idest placatorium, siue propitiatorium operculum.† Dictum est autem propitiatorium quasi locus placationis, quia ibi Deus Mosi apparens, & cum eo loquens placabatur, & propitiabatur populo,sicut ipse ait, Exo. 25. *Inde præcipiam, & loquar ad te supra Propitiatorium,[4] ac de medio duorum Cherubim, qui erunt super arcam testimonij,cuncta,quæ mandabo per te filiis Israel.* Num. 7. *Quumque ingrederetur Moyses tabernaculum fœderis vt consuleret Oraculum, au-*
Oraculum. *diebat vocem loquentis ad se de propitiatorio,quod erat super arcam testimonij inter duos Cherubim,[5] vnde & loquebatur ei.* Atq; inde dicta est hæc pars templi Oraculum quod in ea Deus responsa redderet. Inde etiam in nostra translatione Propitiatorium ipsum vocatur nonnunquam Oraculum, vt ibidem: *Duos quoque Cherubim aureos & productiles facies ex vtraque parte Oraculi. Vtrumque latus Propitiatorij tegant expandentes alas, & operientes Oraculum:* pro quo semper est in Hebræo, כַּפֹּרֶת *caphoreth* id est, Propitiatorium, apud LXX. verò ἱλαστήριον, Et quia Deus hic apparebat, & loquebatur dicebatur sedere super Cherubim, idest, super alas Cherubim tegentes Propitiatorium.

De significatione Propitiatorii

CAPVT V.

PROPITIATORIVM sine dubio significat Dominum 1
nostrum Iesum Christum, per quē nobis pater propitius factus est: ita enim Apostolus interpretatur. Rom: 3. *Quē propofuit*

propoſuit Deus propitiationem per fidem in ſanguine ipſius. Atque vbi nos habemus *Propitiationem*, ſiue vt alij legunt: *Propitiatorem*, in Græco eſt, ἱλαςήριον, quo vocabulo LXX. interpretes ſemper Propitiatorium appellant: immo & Paulus ipſe Heb. 9. vbi in Latino legimus: *Superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia Propitiatorium.* Quare rectè coronula aurea arcæ paululum erigebatur ſuper propitiatorium, quia ſanctorum coronis (quas illa ſignificat) Chriſtus coronatur: ab ipſo enim ſunt ſanctorum victoriæ & coronæ, ſine cuius gratia non ſolum vincere non poterant ſed ne cogitare quidem aliquid, quod prodeſſet ad victoriam. Quod intelligens Apoſt. ait: *Sed abundantius illis omnib. laboraui, non autem* 1. Cor. 15.
2 *ego ſed gratia Dei mecum.* † Non eſt autẽ Propitiatorium partim ligneum, & partim aureũ vt arca (pretioſius enim & Deo coniunctius eſt, quam arca) totũ eſt ex auro, quia eius humanitas, cũ vera humanitas ſit, non per ſe ſed per Diuinitatem ſubſiſtit, & tota ineffabilibus donis plena eſt, vt in qua plenitudo Diuinitatis inhabitat corporaliter. De quo Iohannes ait: *Et vidimus gloriam eius* Iohan. 1.
gloriam quaſi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis. Sed aurum mundiſſimum eſt, quia omni labe peccati caruit, & nihil habuit ſordium admiſtum, quibus ceteri homines inquinantur. Longitudo eius eſt duorum cubitorum, & dimidij, quia (ſicut in explanatione arcæ diximus fortiter, & libẽter paſſus eſt Chriſtus quicquid eũ pater pati voluit & quidquid homines iniuriæ intulerunt *& cũ malediceretur* (ſicut ait Petrus) *non maledicebat, cũ pateretur, non* 1. Pet. 2.
3 *comminabatur, tradebat autem iudicanti ſe iniuſtè.* † Impleuit igitur vtramq; menſurã id eſt duos cubitos, longanimitate ſua: Sed multo etiã plura pateretur ſi ita ſalus humani generis poſtularet, atq; ita aliquid ſupra duos cubitos habet lõgitudo. Latitudo vnius cubiti, & dimidij eſt, quia ſancta Chriſti anima menſuram integram amoris hominibus reddidit, quę cubito indicatur, idest, tantũ eos amauit quantum amãdi fuerunt, ſed Deo menſuram, qua ille dignus erat, hoc eſt, infinitum amorem reddere non potuit, id enim creatæ naturæ non eſt, atque idcirco cubitum alterum integrum non habuit latitudo. Altitudinem Propitiatorij non ſine cauſa tacuit Scriptura, quia quamuis ea, quæ in tabula illa aurea fuit, facile potuit indicari, quod in ea tamen ſignificabatur, id eſt, quantum beatiſsima illa anima ſupra omnium electorum menſuram ſeſe in cœlum extulit deſiderio gloriæ Dei nemo, etſi hominum linguis loquatur, & angelorum, explicare poteſt.
4 † Super arcam ponitur, quia omnium Sanctorum virtutes, & gratiam infra ſe habet, & ſuper omnes eſt, & cum omnibus indiuidua caritate copulatur, & omnes ei hærent, & quaſi membra capiti, & arca operculo, ei coniuncti ſunt. Hic mihi explicent velim qui Chriſtum arcam eſſe volunt, cum dubitare non liceat eum in Propitiatorio ſignificari, quomodo

Propitiatorium sit supra arcam id est, Christus supra se ipsum, cur arca & lignea sit, & aurea, Propitiatorium verò tantum aureum? Cur altitudo arcæ expressa sit, Propitiatorij autem prætermissa? Si in arca humanã naturam intelligi velint, in Propitiatorio Diuinam quomodo à propitiatione humanitatem secernere poterunt, sine qua Christus pati non potuit? Quomodo Cherubim super Propitiatorium collocantur? quomodo Deus sedet super alas Cherubim? Hæc qui soluere poterunt, & omnia quæ de arca ducuntur ad Christum in cœlo haud inuita accommodare valebunt, ita vt volunt exponant: ego quæ violenta videbantur, & quæ cohærere inter se non videbam, dicere non debui.

DE CHERVBIM, QVI ERANT SVPRA Propitiatorium.

CAPVT VI.

Versus. 1.

DE his legimus in eodem cap. 6. lib. 3. Reg. *Et fecit in Oraculo duos Cherubim de lignis oliuarum decem cubitorum altitudinis, &c.* In Oraculo erant Cherubim, & arca, quæ tegebatur alis eorumdem Cherubim. Sed aliter positi erant Cherubim in tabernaculo, aliter in templo. Nam arca in tabernaculo erat in medio Sancti sanctorum in pauimento, & è Cherubim, qui toti erant aurei alter erat in latere vno operculi arcæ, quod Propitiatorium dicitur, alter in altero mutuo se aspicientes, & alis vndiq; tegentes Propitiatorium. Nam à Meridie, & Septemtrione tegebant illud crassitudine corporum, ab Oriente autem, & Occidente alis extensis, ita vt dextera ala vnius tangeret sinistram alterius, & vice versa, vt si duo homines se se aspiciant, seque manibus teneant. † At ij, quos Salomon fecit & in medio Oraculi similiter posuit, multo maiores erant videlicet decẽ cubitorum altitudine, ideoq; non erant toti aurei, vt priores, sed de lignis oliuarum, quod ei *materiæ nec tempestas, nec caries, nec vetustas possit nocere*, vt ait Vitruuius lib. 1. cap. 5. operti tamen laminis aureis. Nec se mutuo aspiciebant sed facies habebant versas ad domum exteriorem, siue ad Orientem terga ad Occidentem, & alas habebant quinque cubitorum singulas extensas versus Meridiem, & Septemtrionem, ita vt ala exterior vnius tangeret parietem Meridianum, altera alterius parietem Septemtrionalem, interiores verò alæ amborum sese attingerent tegentes arcam cum Propitiatorio, & cum duobus Cherubim aureis, quos fecerat Moses, & ibi similiter positi erant vt ait Abulensis, q. 18. in 25. cap. Exo. & ante eum Beda ca. 13. † De forma Cherubim variæ sunt sententiæ, quarum nonnullas refert Sixtus Senensis lib. 5. Bibliothecæ, Adnotatione. 58. Iosephus

(Right-margin verse numbers: 1 beside "DE his legimus…"; 2 beside "homines se se aspiciant…"; 3 beside "† De forma Cherubim…")

sephus lib. 3. Antiq. ca. 6. hæc scribit: *Operculo autem impositæ erant effigies duæ, quas Hebræi Cherubim appellant: ea sunt animantia volucria noua specie, nec vnquam cuiquam hominum visa, quæ Moses in Dei solio viderat figurata.* Et. 8. Antiq. cap. 2. *Hæ cherubicæ effigies qua nam specie fuerint, nemo vel coniicere potest, vel eloqui, &c.* Verùm hæc est receptissima, & verissima sentētia, humana forma factos fuisse Cherubim, non quidem vtroque sexu insignes, (quod ridiculum est) sed humana tamen forma, vt satis indicat Scriptura, cuius verba de situ Cherubim ad nullius animalis formam ita commodè referri possunt itaque ad formam hominis, præsertim cum scriptum sit, 2. Paral. 3. *Ipsi autem stabant erectis pedibus, & facies eo-*
4 *rum erant versæ ad exteriorem domum.* † Alæ autem quatuor, quia viginti cubitos habebant, quæ est altitudo, & longitudo Oraculi aut intelliguntur habere viginti cubitos, id est, singulæ quinque non per se, sed cum dimidia parte corporis ad eam pertinente, vt intellexit Abulensis, aut certæ alæ in tergo iungebantur, & totum corpus tegebant, quod magis cum Scripturæ verbis congruit, singulis alis quinq; cubitos tribuentis. Nec dubitādum est hoc loco Cherubim nomen esse cœlestium spirituum, vt hic Beda interpretatur, cap. 13. & Hieronymus in Ezec. cap. 9. & 10. Sed forma corporea facti sunt, vt cerni possent, quemadmodum
5 apud nos angeli. † Causa faciendi, & apponendi ad arcam fuit, vt ille, qui colebatur, intelligeretur esse is, qui toties in prophetis dictus est *Dominus exercituum*, id est, qui regnat in cœlo, & omnibus cœlestibus spiritibus præest, etiam summis. Atque hac ratione toties dicitur Deus sedere super Cherubim, vt Psalm. 79. *Qui sedes super Cherubim, manifestare coram Ephraim.* Psal. 98. *Dominus regnauit, irascantur populi, qui sedes super Cherubim, moueatur terra* id est: Qui potentissimus es, & cuius viribus nemo potest resistere. Isai. 37. *Domine exercituum Deus Israël, qui sedes super Cherubim tu es Deus solus omnium regnorum.* Eadem causa currus, in quo gloria Dei apparet Ezech. cap. 10. portatur ab ab animalibus, id est à Cherubim sub forma animalium. Eccle. 49. Ezec. *qui vidit con-*
6 *spectum gloriæ, quam ostendit illi in curru Cherubim.* † Hinc etiam de Deo Psal. 17. *Et ascendit super Cherubim, & volauit*, id est, venit ad opem mihi ferendam ille qui Cherubim habet sub pedibus, & eis vtitur ministris ad omnia, quæ velit, id est, qui potentissimus est. Sed cur non super Seraphim sedere dicitur, sed super Cherubim, neque enim vnquam legimus sedere eum super Seraphim ideoque Hierony. in Epistol. 143. ad Damasum, cuius initium est: *Septuaginta, &c.* ait: *Illorum quoque, pius licet, attamen coarguendus error, qui in orationibus, & oblationibus suis audent dicere Qui sedes super Cherubim & Seraphim.* Hanc quęstionem proponit Abulensis. q. 19. in 25 cap. Exodi sed meo iudicio non soluit: respondet enim non significari spiritus de octauo ordine, qui certam

Cur non dicatur sedere super Seraphim.

figuram non habent, sed duos cœlestes spiritus, qualescunque illi
Cherubin. sint, Respondendum ergo Cherub significare multitudinem
scientiæ, vt ait Hieronymus Ezec. 10. prope finem, & in fine
fere libri primi Commentariorum in Epistolam ad Ephesios, &
in Epistola centesima tertia ad Paulinum, & alibi sæpe, & Beda
ca. decimo tertio & plurimi alij. † Vt igitur significetur homini- 7
bus Deum esse sapientissimum, & omnem scientiam, etiam al-
tissimorum spirituum, longe superare, & summa sapientia, at-
que prouidentia disponere res hominum, merito dicitur sede-
re super Cherubim. Atque id maximè in oraculo decebat, vn-
de responsa dabat, & populum suum regebat. Vnde autem Che-
rub significet multitudinem scientiæ, difficile dictu est. Pagninus
in interpretatione nominũ Hebraicorum putat dici à נָכַר *nachar*
id est cognouit, & רָב *rab* id est, multum: Probabilius videtur, di-
ci Cherub, id est, figuratum, aut pictum, metaphoramque à
corpore ad spiritum duci, vt spiritus sapiens & multarum rerum
formis insignitus, & ornatus dicatur Cherub. † Hoc intelligi- 8
tur ex verbis Hieronymi in Epistol. decimatertia ad Marcellam,
cuius initium est: *Epistolare officium*. *Nam in Exodo*, inquit, *cete-
risque locis vbi describuntur vestes plumaria arte contextæ, opus Cheru-
bim, idest, varium atque depictum esse factum describitur, ita tamen vt
ו Vau literam Cherubim non habeat quia vbicumque cum hac litera scri-
bitur, animalia magis quam opera significat, &c.* Id est, litera Vau addi-
tur, aut tollitur ad tollendam ambiguitatem significationis: cum
reuera eadem ratione hæc omnia Cherubim appellata sint.

QVID SIGNIFICENT DVO CHERVBIM qui sunt supra Propitiatorium.

CAPVT VII.

QVONIAM ab instituta explanatione recedendum nõ
est, vt hæc quæ intra velum, idest, in Sancto sanctorum
sunt in cœlo esse intelligamus, vt rectè intellexit Beda 1
in libro de Templo, capite decimotertio & Angelo-
mus monachus antiquus autor, in commentariis, capitis 6.
libri tertij Regum, non possumus Cherubim duo testamenta in-
terpretari, sed angelicos spiritus, qui eiusdem cum Christo, &
eius membris beatitudinis participes sunt. Super Propitiatorium
collocantur, quia natura angelorum præstantior humana est, &
Christus, non vt Deus, sed vt homo humanitate in se ipsa con-
siderata, minor angelis est, iuxta quod scriptum est: *Minuisti eum
Psalm. 8. paulo minus ab Angelis*. De quo Paulus Hebr. 2. *Eum autem, qui mo-
dico quam angeli minoratus est videmus Iesum propter passionem mortis
gloria & honore coronatum.* † Qua ratione etiam in Apocalypsis 2
initio primum Deus deinde Angeli, postremo Christus nomi-
natur.

natur: *Gratia vobis, & pax ab eo, qui est, & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus, qui in conspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo qui est testis fidelis:* Nec enim dignitatis personæ in his ratio habetur sed naturæ. Sed quia Christus homo qui ratione humanæ naturæ minor erat angelis, longe illis erat præstantior, & sublimior, quia humana illa natura, qua per se minor angelica erat eximia sanctitate, & maiori gratia, maioribusque Dei donis ornabatur: Cherubim, qui in tabernaculo erant supra Propitiatorium, in templo Salomonis infra illud positi sunt: pedes enim in pauimento habebant, in quo erat & arca. In quo & illud ostenditur, homines in cœlo æquales angelis futuros, & inter eos sessuros esse. Duo sunt Cherubim, vt mutuam caritatem beatorum indicent, quæ minus quam inter duos esse non potest, & in eius rei symbolum Apostoli bini missi sunt à Domino, vt scribit Gregorius Hom. 17, in Euangelia. † Mutuo se aspiciunt
3 quia beatorum idem est sensus, & eadem voluntas est enim summa eorum amicitia. In templo autem facies versas habent ad domum exteriorem, & ad Orientem, atque ad ciuitatem, vt ostendant semper se Ecclesiam dilexisse, diligenterque pro sua quemque parte, pro hominum salute vigilasse: *omnes enim sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hereditatem capient salutis.* Hebr. 1. Quamobrem Cherubim qui erant in tabernaculo, ac se mutuò non etiam ciuitatem, idest, Ecclesiam aspiciebant,
1 aurei sunt, & ductiles, in quo præstantia eorum & naturæ, & gratiæ indicatur, simulacra, enim ductilia, & malleo, manuque confecta absolutiora sunt fusilibus, & elaboratiora. Sed Cherubim qui erant in templo, qui docent magna etiam se erga homines caritate affectos fuisse, ita sunt aurei, vt sint intus oleagini, quia viscera misericordiæ in humanum genus semper habuerunt. † A-
4 las iungunt, earumque complexu quasi sedem Deo præstant, quia super omnes spiritus, & in omnibus Deus est, & ita illi inter se caritate copulantur, vt vnanimi consensu à Deo possideri, & subiici velint, omnemque suam sapientiam, & suam naturæ præstantiam & Deo minorem, & ab illo acceptam esse fateantur, tum semper illi seruire gestiant. Alæ enim velocitatem naturæ illorum cuncta intelligentia sua penetrantem, & promptitudinem Alæ. ad obsequium Dei paratam significant. Verùm hoc animaduertendum, Cherubim, qui, erant in tabernaculo, magnitudinem non indicari, nec alarum, sicut Cherubim, qui erant in templo: quoniam tabernaculum Synagogæ typus erat, templum verò Ecclesiæ, vt libro primo diximus, capite decimo nono (quod memoria diligenter tenendum est) & in Ecclesia, id est, nouæ legis tempore, vt cetera mysteria, ita etiam quæ ad angelicæ naturæ dignitatem, & ad mysteria spectant, quibus hominum salutem procurant, multo magis cognita, perspectáq; sunt.

† ALTI-

† Altitudo Cherubim decem cubitorum eſt, quia etſi alij aliis præſtantiores ſint, omnium tamen perfectiſſima natura eſt, 5
Denarius.
& qua perfectiorem nullam in creaturis inuenimus. Cubitò enim res magnas metimur, & denarius numerus perfectiſſimus eſt vt Pythagoræi teſtabantur, ſiquidem eo omnis numerus concluditur neque vllum habemus altiorem: quia vſque ad decem numeramus, nec numerare amplius poſſumus, niſi numeros qui eo continentur repetamus. Decem etiam cubitorum ſunt, qua ſemper illorum conatus, & labor quærenda hominum ſalute eo tendebat vt lex Dei, quæ decem præceptis continetur, integrè cuſtodiretur. Alæ binæ ſingulorum decem etiam cubitorum ſunt quia totam naturæ ſuæ præſtantiam, & ſe denique totos, quanti ſunt, Dei præbent obſequiis. Et quoniam alas eſſe diximus velocitatem naturæ illorum omnia intelligentia ſua penetrantem, & promptitudinem ad Dei obſequium paratam, atque hæc intellectu, & voluntate conſequuntur: rectè, vt opinor, dicemus alam vnam eſſe aciem illam admirabilem intelligentiæ alteram voluntatem, ſiue amorem. † Singulæ itaque alæ quinque cubitorum magnitudinem habent, quia totam intelligentiæ ſuæ aciem 6
totam ſuæ voluntatis, atque amoris vim in Deũ conferunt: Et ex his duabus partibus tota eorum natura conſtat, ſicut Denarius ex duobus quinariis. His mutuo ſeſe tangentibus ſedem Deo præſtant, quia quod alter intelligit, alter amat, itaque idem omnes ſentiunt, & amant & quidquid habent ei ſubiiciunt, quem intelligunt, & amant. Extremis alis parietes Sancti ſanctorum tangunt quia cœlum plenum eſt Angelicis ſpiritibus: deinde quia per omnia cœli loca diſcurrunt: tertio quia omnia quæ in eis ſunt norunt, & altiſſima myſteriorum cœleſtium cognitione præditi ſunt. Ex ſede illa quam faciebant alæ Cherubim, Deus reſponſa reddebat, quia Deus in cœlo ſuper omnes creaturas eleuatus beatis ſe videndum præbet, eoſque viſione ſua mirabiliter erudit, & cum eis, conſilia ſua communicat.

DE ALTARI THYMIAMATIS.

CAPVT VIII.

IAM de his agamus, quæ erant in ſecunda parte templi, ſiue in domo exteriori, in quibus primum omnium occurrit altare thymiamatis. In eo thus, & alia 1
aromata ſuauiſſimi odoris incendebantur, ita enim ait Ioſephus libr. 6. de Bello, capite. 6. *Thuribulum autem per tredecim odores, quibus replebatur ex mari: & inhoſpito & inhabitabili deſignabat omnia Dei eſſe, Deoq; ſeruire, &c.* Atque inde dicebatur thymiamatis, à θυμιᾶν, quod eſt ſuffire, ſiue odores incendere. Inde ab interprete noſtro vocari ſolet *Altare incenſi*, vt Lucæ. 1. &

thuribulum

turribulum Græcè dicitur θυμιατήριον. De hoc altari legimus Exodi trigesimo *Facies quoque altare ad adolendum thymiama de lignis settim habens cubitum longitudinis, & alterum latitudinis, idest quadrangulum, & duos cubitos in altitudine cornua ex ipso procedent, &c.* Hoc altare maius esse non oportuit, quoniam non factum est ad victimas immolandas, sed ad odores incendendos. *Vers. 1.*

2 † Quod autem ait: *Cornua ex ipso procedent*, significat cornua hæc non fore addititia, sed ex ipsis lignis altaris. In Hebræo est: *Ex ipso erunt cornua eius.* Cornuum figura neque ab Scriptura traditur, neque à Iosepho: probabile tamen est quod Caietanus, & Lipomanus scribunt Exo. 27. & 30. fuisse radios quosdam elegãtes erectos sursum in modum obelisci super quatuor angulos altaris, ita vt è lignis quatuor, quæ altare sustinebant, erigerentur, vt ait Caietanus. Nam quatuor cornua fuisse satis intelligitur ex altari holocaustorum, quod quatuor cornua habere dicitur Exod. 27. eaque ad decorem, & ornatum altaris fiebant.

3 † Deinde ait: *Vestiesque illud auro purissimo tam craticulam eius, quàm parietes per circuitum, & cornua.* Craticulam vocat tectum eius: erat enim cauum altare, & super hoc tectum imponebantur odores. Et quidem Hebraica vox, גג *gago* tectum eius significat tantum modo, LXX. τὴν ἐσχάραν, id est focum vertunt, hoc est, superficiem extimam, in qua ignis ponendus erat interpres Iosephi vertit Foculum pro eodem vocabulo, quod est in Græco. Sed Hieronymus, vt ostenderet hoc tectum fuisse reticulatum, vt in humum decideret, si quid forte cineris superesset, vertit Craticulam. Sequitur: *Faciesque ei coronam aureolam per gyrum* (id est, limbum aureũ totum altare cingentem qualis in arca factus est) *& duos anulos aureos sub corona per singula latera vt mittantur in eos vectes, & altare portetur.* Tale erat altare thymiamatis, quod fecit Moses tabernaculo, sed præter hoc Salomon putatur à multis fecisse alterum in tẽplo, quia 3. Reg. 7. scriptum est: *Fecitq; Salomon omnia vasa in domo Domini, altare aureũ, & mensam, &c.* *Vers. 1. Craticula.*

4 † Hoc altare Abulensis quæstione. 16. in cap. 6. lib. 3. Reg. & paulo ante, putat alterum fuisse ab eo, quod fecit Moses, quoniam altare Salomonis erat ex cedro, altare Mosis de lignis settim. At existimo idem fuisse sed à Salomone fuisse magnificentius ornatum: non enim dicit Scriptura. 3. Reg. 6. Salomonem altare fecisse ex cedro sed hoc ait: *Sed & altare vestiuit cedro*, quod autem vestitur, non fit quia iam erat, sed tegitur. Et de eodem ait paulo post: *Sed & totum altare Oraculi texit auro.* Ideo Scriptura nunquam meminit in libr. Regum aut Paralipomenon noui altaris facti à Salomone. Quare falsum est quod ait Beda in lib. de Templo, cap. 12. & Lyranus in caput. 6. libri tertij Regum, hoc altare factum fuisse à Salomone ex lapide. Atq; ita non laborabimus cum Comestore, & Abulensi & & aliis vbinam positum fuerit altare thy-

miamatis factum à Mose. Cum ergo Salomon dicitur fecisse altare aureum, fecisse dicitur quia refecit, idest cedro vestiuit, ac maius fecit, & auro magnificentius, acpulchrius ornauit. Quod vero pro se citat Abulensis ex primi Paralipom. 28. *Ipse ædificabit domum meam, & altaria mea*: non ita legendum est, sed, *Atria mea*, vt ex Græco & ex Hebræo constat, Hoc autem quod dicimus facile indicat Iosep. 8. Antiq. ca. 2. nam altare holocaustorum, quod æneum erat, planè docet à Salomone fuisse extructum, vt suo loco videbimus: de altari autem aureo, siue thymiamatis, nihil vnquam tale dixit, sed paulo post ait: *Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum*: de quo cum nihil dixisset haud obscurum est dixisse, Altare illud aureum, ac si diceret: Altare illud vetus quod erat in tabernaculo. In hoc altari odores incendebantur quotidie mane, & vespere à summo sacerdote, cum in templum veniebat, siue à minoribus sacerdotibus, vt à Zacharia, Lucæ primo & simul lucernæ candelabri componebantur, vt legimus Exod. 30. 6

Altare thymiamatis vtrùm in Sancto sanctorum fuerit, an extra:

† Verum de loco, in quo erat hoc altare, magna controuersia est, magni enim autores censent intra Sanctum sanctorum fuisse, vt Origenes Ho. 9. in Leuit. Augustinus. q. 173. in lib. Exodi, & quidam, quos sine nomine refert Theophylactus in cap. 9. epist. ad Hebr. & alij. Nec defuit ad hoc dicendum occasio ex verbis Scripturæ, nam 3. Reg. 6. legimus: *Sed & altare Oraculi texit auro*. Præterea, Exo. 30. *Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine*. Scimus autem summum sacerdotem semel per annum ingredi solitum in Sanctum sanctorum. Accedit quod Apost. Pau. affirmat Heb. 9. In Sancto Sanctorum fuisse thuribulum aureum, quod Abulensis, q. 16. in cap. 6. lib. 3. Reg. & in ca. 25. Exo. q. 6. probat omnino esse intelligendum altare thymiamatis, quod erat aureum. Verùm in hac re non est multum immorandum, cum Iosephus planè asserat fuisse extra Oraculum, lib. 3. Antiq. ca. 7. loquens de exteriori parte tabernaculi, in qua erat mensa, & candelabrum: *Inter hoc* (inquit) *& mensam, vt dixi, sita erat arula suffumigatoria, & ipsa è ligno imputribili, &c.* 7
† Et de templo loquens. 8. Antiq. cap. 2. cum dixisset de mensa, & de candelabro: subiicit: *Medium autem inter vtrumque locum obtinebat altare illud aureum. Hæc omnia continebat anterior illa templi pars quadraginta cubitos longa, & velo disparata ab adyto, &c.* Et aliquanto post: *Candelabrum autem, & mensam, & altare aureum statuerunt in templo ante adytum eisdem locis, in quibus in tabernaculo prius sita fuerunt, &c.* Eadem est sententia Theophylacti in illud Hebræ. 9. *Non sine sanguine*, Bedæ in lib. de Templo c. 12. S. Tho. 1. 2. q. 102. ar. 4. ad 6. & Comestoris in Historia libri Exodi, capite sexagesimo septimo Lyrani Exod. 30. & tertij Regum sexto & Hebræo. nono Caietani tertij Regum sexto & Exo. 30. Lipomani Exodi trigesimo & alio-

rum.

rum. Sed latiſſime omnium, & eruditiſſimè hoc docet, & confirmat Abulenſis. q. ſexta in caput trigeſimum Exodi & quæſt. decima ſexta in caput ſextum libri tertij Regum.
8 † Intelligitur hoc manifeſtè ex Exod. 40. vbi altare aureum collocatur inter menſam & Candelabrum quæ nemo vnquam dubitauit fuiſſe ſemper in ea parte, quæ erat extra Sanctum ſanctorum: Poſuit & menſam in tabernaculo teſtimonij ad plagam Septemtrionalem extra velum. Poſuit & candelabrum in tabernaculo teſtimonij, è regione menſæ, poſuit & altare aureum ſub tecto teſtimonij contra velum. Et paulo ante: *Candelabrum ſtabit cum lucernis ſuis & altare aureum in quo adoletur incenſum coram arca teſtimonij.* Ex quibus videmus, cum dicitur capite trigeſimo: *Poneſque altare contra velum, quod ante arcam pendet teſtimonij coram Propitiatorio.* intelligendum eſſe, Contra velum, ita vt velum eſſet inter arcam, & altare, non autem intra velum, vt Auguſtinus loco citato interpretatus eſt. Quod ex Hebr. fit manifeſtiſſimum, nam vbi habemus, Contra velum, pro Contra, eſt לִפְנֵי *lippene* id eſt, coram ſicut Pſal. 50. *Et peccatum meum contra me eſt ſemper*, id eſt, coram me.
9 † Et vbi ſtatim ait: *Coram propitiatorio*, vbi etiam eſt, לִפְנֵי. Perſpicitur etiam id apertiſſime ex Leuit. decimo ſexto, *Aſſumptoque thuribulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compoſitum thymiama in incenſum, intra velum intrabit in Sancta ſanctorum*, vbi in Hebræo, & apud. Lxx. eſt, *altaris quod eſt coram Domino.* ex quo cernitur male interpretatos fuiſſe Lyranum, & Abulenſem de altari holocauſtorum; Et poſtea: *Quum autem exierit ad altare, quod coram Domino eſt, oret pro ſe, &c.* Coram Domino eſſe dicit, quoniam erat coram Propitiatorio. Ergo exibat è Sancto ſanctorum vt rediret ad altare thymiamatis Præterea ad altare thymiamatis veniebant minores ſacerdotes: non ergo erat in Oraculo, quo nemo præter ſummum ſacerdotem ingredi poterat. Probat hoc Abulenſis ex Leuit. 10. vbi Nadab, & Abiu filij Aharon obtulerunt incenſum in thuribulis, cùm eſſent minores ſacerdotes. At hoc non ſatis certum eſt factum fuiſſe in altari thymiamatis: immo Ioſephus lib. 3. Antiq. cap. 9. ait fuiſſe in altero altari. Illud eſt certum, Zachariam patrem Iohannis obtuliſſe incenſum in eodem altari, Lucæ. 1. qui è minoribus ſacerdotibus erat, quoniam erat de vice Abia, vt ibidem ait
10 Lucas, quæ erat octaua ſors ſacerdotum. 1. Paralip. 24. de qua non erat ſummus ſacerdos. † Lucas quoque ait: *Sorte exiit vt incenſum poneret, &c.* ſummus autem ſacerdos non miniſtrabat ſorte, ſed minores. Iam ex his facile dilui poſſunt quæ obiecta ſunt. Etenim illud: *Sed & altare Oraculi texit auro*, nihil habet difficultatis in Hebræo: Altare אשר לדביר, *laddebir eſſer* id eſt, quod ad Oraculum erat, id eſt, iuxta Oraculum. Et Lxx manifeſtius: Καὶ ἐποίησεν θυσιαστήριον κατὰ πρόσωπον τοῦ δαβὶρ, id eſt: & fecit altare ante faciem

Oraculi Possunt & ita exponi Hebræa: *Sed & altare, quod erat Oraculo texit auro*: quem sensum secutus est Hieronymus vertens: *Sed & altare Oraculi*. Immo & propriè etiam vertitur Altare Oraculi. Intelligendum ergo est hoc altare dici Oraculi, non quod esset in Oraculo, sed quod admotum esset Oraculo, vt ita distingueretur ab altari holocaustorum, quod erat remotum ab Oraculo.
Ideo etiam dictum est Leui. 16: † *Altare quod erat coram Domino.* 11
Dicitur etiam altare Oraculi seu altare, quod erat Oraculo, quoniam factum erat vt deseruiret Oraculo, idest, vt, quoniam in Oraculum, vbi maximè erat præsentia Dei, ingredi non licebat nisi summo sacerdoti, idque semel singulis annis in illo altari quod erat prope Oraculum, odores quotidie incenderentur, & intrarent in Oraculum per aperturam illam decem cubitorum quam relictam fuisse diximus in pariete diuidente Oraculum ab exteriori domo. Eadem ratione dicitur, לַדְּבִיר *laddebir* id est, ad Oraculum, hoc est, ad vsum, & ministerium Oraculi, vt odorum suauitatem mitteret in Oraculum, semper enim thuris, & aliorum odorum incensio Deo data est apud omnes nationes. Illud Exo. 30. *Et deprecabitur Aharon super cornua eius semel per annum in sanguine*, ex Leu. 16. facile dissoluitur: nam fiebat id quidem eo die, quo summus sacerdos in Oraculum ingrediebatur, sed fiebat postquàm exierat, ex quo probauimus euidenter altare thy-
Thuribulũ aureum quid sit.
miamatis esse extra velum Oraculi. † Multo difficilius est quod 12
de aureo thuribulo obiicitur: verùm hoc ita soluunt graues autores. Negant hoc thuribulum esse altare thymiamatis, sed illud thuribulum esse volunt, quo pontifex ingrediens in Oraculũ incendebat thymiama, vt eius fumo operiret Sanctum sanctorum, ne videri possit ab iis, qui foris erãt. Ita censuit Anselmus & Sanctus Thomas, & Lyranus in c. 9. Epist. ad Hebræos, & idem Lyranus. 3. Reg. 6. & Exo. 30. & videtur hæc esse communis sententia. Sed valde mirum est non vidisse hos autores eam apertissimè refelli ex illis ipsis verbis. Leuit. 16. quæ pro se videntur afferre. Etenim hoc thuribulũ aureum ipsi intra Oraculũ seruatum fuisse volunt, idque Paulum docere: at thuribulum, quo pontifex thymiama adolebat in Oraculo, extra Oraculum sumebat, &
in Oraculum inferebat, sicut ibi ait Moses: † *Assumptoque thuri-* 13
bulo, quod de prunis altaris impleuerit, & hauriens manu compositum thymiama in incensum, vltra velum intrabit in Sancta. Hoc idem aliis argumentis bene cōfirmat Abulensis locis citatis. Quum igitur
Thuribulũ aureum est altare thymiamatis.
hæc sententia probabilis non sit, neq; Scriptura alicuius vnquam thuriboli aurei meminerit, præsertim quod in Oraculo seruaretur, omnino censeo sentiendum cum Origene Hom. 9. in Exodum, & cum Abulensi thuribulum aureum esse altare thymiamatum: Primùm quoniam cum vellet Paulus enumerare omnia, quæ

erant

erant in duabus partibus tabernaculi, & omnia commemorasset non videbatur omissurus altare thymiamatis, quod pretiosissimum erat materia, & dignitate, & loco. Omisit autem sine dubio nisi in aureo thuribulo intellexit. Deinde quoniam altare thymiamatis re vera nihil aliud erat quàm magnum quoddam thuribulum: si quidem in eo nihil offerebatur, sed ignis imponebatur, & odores incendebantur. † Quare non inepte Syria-
14 ca trãslatio pro Thuribulum aureum posuit Domus aromatum. Atque hoc confirmat Iosephus, qui in thuribulo altare thymiamatis sine vlla dubitatione significauit. 6. de Bello capite 6. his verbis: *Et prima quidem pars ad quadraginta cubitos auulsa hæc tria mirabilia, & prædicanda opera cunctis hominibus habebat, candelabrum & mensam & thuribulum*: vbi Iosephus, vt de Paulo diximus, enumerat ea, quæ erant in singulis templi partibus, nec poterat altare thymiamatis, quod aureum erat præterire, sed in thuribulo significauit, sæpe enim diximus hæc tria fuisse in exteriori domo. Atque vt minus superit dubitationis, idem Iosephus. 3. Antiquit. capite 7. eodem vocabulo vsus est cum Paulo, & cum ait inter candelabrum & mensam positam fuisse aram suffumigatoriam in Græco est, θυμιατήριον, quẽadmodum & apud Paulum.
15 † At videbitur obstare nobis Paul. qui thuribulum aureum fuisse dicit in Sancto sanctorum. Verum hoc Paulus non dicit, sed tabernaculum illud quod dicitur Sanctum sanctorum, habuisse thuribulum aureum, & arcam, &c. Habere autem dicitur non quod in eo sit, sed quia ad eius ministerium illud altare deputatum est, sicut exposuimus illud tertij Regum sexto ex Hebræo, *Sed & totum altare, quod erat Oraculo, texit auro*, supra nume. 11. Itaque aliter Oraculum habet altare thymiamatis, aliter arcam habet: arcam, tamquam in se existentem, altare, tanquam sibi adiunctum, & ad se pertinens, multis enim modis dicitur Habere, vt docet Aristoteles in calce Categoriarum. Ita herus famulum habet, & templum habet ministros, & rex satellites, &c. & rectè vtrumque coniungimus, vt si dicamus, Templum multam pecuniam habet multas possessiones, multos ministros. Siquis autem putat tempore Iosephi non fuisse altare thymiamatis quoniam absconditum est à Ieremia secundi Mach. secundo, longe errat: quandoquidem Lucæ primi legimus Zachariam accessisse ad altare incensi: & in secundo templo fuit primo Mach. primo: etenim, etsi in eo arca nulla fuerit iuxta quorundam sententiam, quia iam non extabant tabulæ, quarum causa illa facta fuerat, altare thymiamatis extare oportebat, ne thuris honos Deo debitus illi loco deesset, in quo Deus adorari, & loqui solebat, Quale autem esset thimiama, quod in altari incendebatur, docet Scriptura Exodi 30. ex illis verbis: *Sume tibi aromata, stacten, & onycham, &c.* vsque ad finem capitis.

DE SIGNIFICATIONE ALTARIS thymiamatis.

CAPVT IX.

QVÆ extra Sanctum ſanctorum ſunt ad præſentis vitæ 1
ſtatum pertinent eaque ſignificant, per quæ in illud, id eſt, in cœlum, perueniendum eſt, vt ſuperioris libri cap. 20. explicauimus. Egredientibus ex Sancto ſanctorum velum primum occurrit, ſed de velis, & parietibus diximus iam in eodem lib. cap. 21. Ea ergo tantum nunc explicabimus quæ libr. illo explicata non ſunt. Altare thymiamatis in quo thura, & aromata incēdebantur, vitam ſignificat orationi, & laudibus Dei deditam, & ardentibus deſideriis in cœleſtem patriam tendentem. Sed libet hoc potius verbis Bedæ dicere in libro de templo Salomonis capite duodecimo: *Significat autem, inquit, typice perfectorum vitam iustorum, qui quaſi in vicinia Oraculi ſunt poſiti: quia deſertis infimis delectationibus de ſolo regni cœleſtis ingreſſu curam omnem impendunt.* † *Vnde bene in hoc altari non car-* 2
nes victimarum, ſed ſola incendebantur thymiamata, quia tales non adhuc peccata carnis, & illecebras cogitationum in ſe mactare opus habent, ſed tantum orationum ſpiritualium, & cœleſtium deſideriorum odoramenta per ignem interni amoris in conſpectu ſui conditoris offerunt, &c. Quibus verbis Beda non negat perfectos viros habere in ſe etiam de peccatis carnis, & de cogitationum illecebris quod vincere debeant, cum integra illis in hac vita pax & ſanitas animæ non detur, ſed viciſſe iam hæc eos dicit, ita vt quamuis omnino ſecuri eſſe non debeant, non ſit tamen eorum præcipuus labor pugnare cum his. Hoc altare fit de lignis ſettim, quia pulchros virtutibus, & (quantum in hac vita contingere poteſt) imputribiles vitiis eſſe decet eos, qui orationi, & contemplationi ſe dedunt, & deſiderio tendunt in cœleſtia. † Sed aureum eſt, 3
quia ſuper omnia caritatem habere debent magnam, longéque fulgentem, quod eſt vinculum perfectionis. Cubitum longitudinis habet, quia ſiue à Deo, ſiue ab homine patiantur, æquo animo omnia ferunt, nec homines ſibi nocentes intuentur, ſed ſiue homo ſit, ſiue Diabolus, ſiue quiduis aliud, in vnum omnia referunt, vnum cogitant, id eſt, Deum, à quo ad eius gloriam & vtilitatem ſuam exerceri gaudent, & quo inuito nihil ſe pati poſſe certo ſciunt. Beato Iob multum Diabolus, & per ſe, & per alios nocuerat: verum ille non multos cogitat, ſed vnum Deum intuetur: *Dominus*, inquit, *dedit, Dominus abſtulit: ſicut Domino placuit ita factum eſt, ſit nomen Domini benedictum.* Et Sanctus Dauid oblitus maledicentis ſibi Semei, in vnum Deum oculos mentis ſuæ conìiciebat dicens: *Dimittite eum vt maledicat,*

Lōgitudo.

Dominus

Dominus enim præcepit ei vt malediceret David, & quis est qui audeat
4 *dicere quare sic fecerit?* † Cubitum etiam habet latitudinis, quia & longanimitas in illis caritati æqualis est: multos enim amant eosque inter se valde diuersos: sed omnes in illis vnum sunt, quia omnes quasi Dei filios, aut à Deo conditos intuentur: nihil in eis occurrit quod Dei esse non videant, & in quo Deum non agnoscant, itaque omnia in Deo, & propter Deum amant. Hoc faciebat Paulus, qui dicebat: *Caritas enim Christi vrget nos æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt, & pro omnibus mortuus est Christus.* Altitudo duorum cubitorum est, quia non solum mente, sed corpore etiam in cœlestia feruntur, sicut ait David: *Cor meum & caro mea exultauerunt in Deum viuum.* Sed iuxta suam quodque mensuram: mens quantum per vitæ & temporis huius curas, & labores licet. corpus quantum grauitas, quam nunc habet & indigentia, & peccatum habitans in carne nostra sinunt, menti subseruiens, & suo
5 se modo in altum tollens. † Quatuor cornua habet, quia quatuor illæ virtutes, Prudentia, iustitia, Temperantia, Fortitudo, rectæ in illis sunt, & valde eminent. Ex ipso altari sunt hæc cornua quia huiusmodi virtutum actiones non sunt in illis secundum speciem, sed ex intimo corde exeunt. Craticula vero in qua odores ponuntur, quid nisi eorum corda significat, in quibus aromata illa, quæ diximus Domino incenduntur? Quæ reticulata est, quia cum in conspectu Dei sunt, & incensa aromata flagrant: si quid cineris ex illis erat in corde relictum, si quid terræ adhærebat, quantum possunt excernunt, vt decidat, vt pura sit oratio, & laus Dei pura desideria. Habent enim corda iustorum quædam quasi foramina, per quæ cinerem demittant cum eorum oblationes igne Diuini amoris expurgatæ aliquid terrenum, & graue habere deprehenduntur, quod in cœlum non ascendat,
6 sed ad imum suo pondere feratur. † Corona aurea, quam habet altare per gyrum, coronam significat, quam, si in sanctitate sua permanserint accipient & cui perfectione illa vitæ proximi sunt. Quatuor anuli cum vectibus dona Spiritus sancti sunt, quibus ab eo iusti facile mouentur, & ad præclara facinora excitantur. De quo iam diximus cap. 3. cum de arca agebamus.

[Margin: Latitudo — 2.Cor.5. — Altitudo. — Psalm.83. — Cornua. — Craticula. — Corona aurea. — Quatuor anuli.]

DE MENSA PROPOSITIONIS, & panibus.

CAPVT X.

1 MENSA propositionis, vt videmus Exod. 25. fiebat è lignis settim, sicut & cetera omnia, quæ ad tabernaculum pertinebant. Longitudo eius duorum cubitorum erat, latitudo cubiti & dimidij, & laminis auri purissimi

rissimi

rissimi tegebatur. Magnitudo tanta fuit, quanta panum numerus, in ea ponendorum exigebat. Eam (vt Iosephus ait: 3. Antiquit. capite 7.) *sustinebant pedes dimidia sui parte inferiore per omnia pedibus similes, quales lectis Dorienses addere solent ; sed superne quadrangulares erant.* Huic mensæ iubetur fieri labium per circuitum, idest, limbus aureus mensam cingens, & in ipso labio corona interrasilis quatuor digitorum, hoc est clausura quædam (id enim significat מִסְגֶּרֶת , à *misgereth* סָגַר *Stagar* quod est, clausit) Lxx. *στεφάνην* vocant, idest, coronam. Ita etiam idem vocabulum coronulam vertit 3. Reg. 7. *Et inter coronulas, & plectas, leones, & boues, &c.*

Interrasile. Sed Hieronymus hanc coronam vocat interrasilem, quod sculpturas haberet aliquas, media verò spatia plana, & quasi rasa, huiusmodi enim opus dicitur interrasile. † Itaque clausu- 2
ra vocatur Hebraicè , non solum quod mensam clauderet, sed etiam quod in ea intermedia spatia claudebantur sculpturis prominentibus. Huic coronæ, siue clausuræ, corona minor aurea imponebatur ad ornatum, & vt altior esset corona, meliusq; panes, ac tutius in mensa essent, nec decidere possent. Iosephus tantum dixit de his omnibus: *Habebatque labrum circumquaq; quatuor digitis tam inferne quàm supernè prominens.* Ex quo intelligimus labrum illud primum additum esse extrinsecus crassitudini tabulæ, & non nihil infra tabulam descendisse. Habebat autem circulos aureos ad singulos pedes in summo, per quos vectes de lignis settim aureis laminis operti immittebantur, vt portaretur à sacerdotibus. Verùm hoc aliter fieri quàm in arca, docet ibidem Iosephus his verbis: *Et per singulos pedes inerant anuli ferè circa summum pedem, adhibebanturque Vtrimque duo ceu, manubria è ligno firmissimo deaurata, quæ non per circulum vtrumque, vt vectes, traiiciebantur, sed fibulato morsu mensæ labrum supernè, infernè pedis anulum comprehendendo facultatem transferendi quocumq; opus esset præbebant.* † Hos circulos 3
aureos, & vectes Abulensis. q. 27. in idem cap. 25. probabiliter censet positos fuisse in lateribus latitudinis, vt mensa à quatuor viris portaretur: si enim ponerentur in lateribus longitudinis, non posset propter angustiam illorum laterum commodè portari nisi à duobus, oportebat autem vt à quatuor portaretur propter pondus mensæ, & panum, qui semper erant coram Domino.

Vsus mensæ. Huius mensæ vsum exponit nobis ibidem Scriptura cum ait: *Et pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Et

Vers. 30. Vers. 5. Leu. 24. *Accipies quoque similam, & coques ex ea duodecim panes, qui singuli habebunt duas decimas, quorum senos altrinsecus super mensam purissimam coram Domino statues, & pones super eos thus lucidissimum, vt sit panis in monumentum oblationis Domini. Per singula sabbatha mutabantur coram Domino suscepti à filiis Israel fœdere sempiterno, eruntque Aharon, & filiorum eius, vt commedant eos in loco sancto, &c.*

Panes propositionis, & eorum magnitudo. † Hinc legimus Matthæi 12. *Non legistis quid fecerit* 4

David

Dauid quando esuriit, & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum
Dei, & panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neque iis,
qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus? Iosephus 3. Antiq. cap. 10. *Per-*
manent vsque in proxime sequens sabbatum, tunc demum alij pro illis re-
centes supponuntur, & hi priores sacerdotibus in cibum dantur, thus
item sacro igne aboletur, quo ad holocaustomata vti solent, &
pro eo aliud quoque cum panibus proponitur: *Erant autem panes,*
vt ait idem Iosephus 3. Antiq cap. 3. *azymi, è farina duorum assaro-* Assaro
num, quæ mensura Hebræorum septem cotylas Atticas continet. Super pa-
nes autem ponebantur duæ phialæ aureæ thure plenæ, &c. Cotyla Attica Cotyla.
mensura est tam liquidorum, quàm aridorum, nouem vncias ha-
bens. Cum autem dicit Scriptura: *Qui singuli habebunt duas decimas,*
intelliguntur decimæ eius mensuræ, quæ dicitur Oephi, quæ erat Oephi.
omnium vulgatissima, & familiarissima, vt aiunt Abulensis, & Co-
mestor cap. 49. libri historiæ Exodi, & est decima pars cori, vt
videmus Ezech. 45. Corus autem triginta modios habet. Ita Oe- Corus.
phi tres modios capit. Modius est ferè quarta eius mensuræ pars, Modius.
quam Hispani *fanecam* vocant, decimaque pars Oephi habebit ex
5 nostris mensuris tres quartellas, & aliquid præterea. † Singuli igi-
tur panes habebant plusquam celeminum Hispanicum, & dimi-
dium. Habebant igitur singuli panes quasi libras octo, quare
quod Iosephus ait hos panes factos esse è farina duorum assaro-
num, qui habent quatuordecim cotylas, siue libras octo: de sin-
gulis panibus intelligendum est, vt & ex eodem constat, qui libro
eodẽ c. 10. testatur hos panes confici ex farinæ assaronibus vigin-
tiquatuor. Ponebantur autẽ panes seni, & seni in mensa, ita vt alij
aliis imponerentur, aliter enim non eos caperet parua mensa, quod
recte animaduertit Abul. q. 18. in 25. c. Exo. & Iosephi. id indica-
uit cum dixit: *Super panes autem ponebantur duæ phialæ aureæ*, videli-
cet, vna super senos, altera super alteros senos. Offerebãt eos filij
Israel vt semper esset coram Domino memoria duodecim tri-
buum, ideóque panes duodecim erant. Propterea dictum est Le-
uit. 24. *Vt sit panis in monimentum oblationis Domini*. Et postea: *Sus-*
cepti à filiis Israel fœdere sempiterno. Iosephus 3. Antiq. cap, 10. *Ex*
publico præbetur panis non fermentatus ex farinæ assaronibus vigintiqua-
6 *tuor.* † Non autem offerebant eos confectos, & coctos, sed simi-
lam offerebant sacerdotibus, id est, dulciorem, & ad nutrimen-
tum aptiorem farinę partem, & sacerdotes ipsi conficiebant sicut
ait: *Accipies quoque similam, & coques ex ea, &c.* Hieronymus verò in
cap. 1 Malachiæ hoc etiam addit: *Panes vero propositionis, iuxta tra-*
ditiones Hebraicas, ipsi sacerdotes serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi co-
quere debebant. At hæc traditio parum mihi conuenire videtur
cum verbis Scripturæ, & Iosephi. Quoniam verò panis optimum
omnium alimentum est, & maximè ad vitam necessarium, quia
initium vitæ hominis panis & aqua. Ecclesiastici 29. panes offere-

bant testantes se à Deo ali & conseruari. Panes propositionis dicti sunt, id est, propositi, quia semper propositi erant coram Domino, & nunquam deesse poterant. Hebraicè dicuntur panes

Cur dicti sint panes propositionis.

פָּנִים *phanim*, id est, facierum, non quod duas facies haberent, id est, eiusdem figuræ essent superius & inferius, & vtraque pars facies videretur, vt hic aiunt Lyranus, & Abulensis: nam si ita esset, malè ab Hieronymo dicti essent panes propositionis, imò & à Lxx. qui 2. Paral. 5. vocant eos ἄρτους προθέσεως, id est: panes propositionis. Et Paulus dixit Heb. 9. *Et propositio panum, quæ dicitur sancta πρόθεσις.* † Dicuntur ergo panes facierum, quia semper po- 7
siti erant in mensa coram Domino in memoriam sempiternam duodecim tribuum Israel, vt bene vidit Comestor in historia Exodi cap. 49. & Vatablus, & Lipomanus in hæc eadem verba Exodi & Augustinus Eugubinus in Adnotationibus, in Exodi cap. 25. Hoc rectè intelligimus ex Lxx. qui verterunt: *Et impones super mensam, ἄρτους ἐνωπίους ἐνώπιόν μου*, id est, panes, (vt ita dicam) faciales coram me. Panis ἐνώπιος, id est, facialis dicitur, qui in facie alicuius ponitur ab ἐνώπιον, id est, in facie, siue coram: atque ideò eadem ratione eleganter dicti sunt panes propositionis, in quo valde errant noui quidam Hebræi, & eorũ sectatores. Apertiùs hoc erit si consideremus פָּנִים *panim*, id est, facies non habere singularem apud Hebræos, quare perinde est, ac si dicerentur panes faciei, id est, qui sunt ad faciem, videlicet Domini. Eadem ratione mensa ipsa dicitur propositionis, quia panes illos coram Deo positos sustinebat. Erat autem ad Septentrionalem domus exterioris partem prope altare thymiamatis. † Adduntur præte- 8
rea hæc verba Exodi 25. *Parabis & acetabula, ac phialas, thuribula, & cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, & pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper.* Quæ verba & quosdam alios, & Abulensem maximè mouerunt, vt putarent hæc pertinere ad hanc mensam panum, adeò vt Abulensis ante quæstionem 28. eiusdem cap. 3. multis verbis contendat hæc quæ nunc recensentur, & cætera instrumenta vtriusque altaris, collocari solita super mensam propositionis. Sed si consideramus magnitudinem panum, & mensæ paruitatem, videbimus nihil loci relinqui tot vasis. Hæc tamen, quæ hic commemorantur, cùm mensa ponebantur ad libamina, id est, vt cum vinum esset fundendum, aut sicera,

Libamen.

aut quiduis simile, ea vasa præsto essent. Nume. 4. *Mensam quoque propositionis inuoluent hiacynthino pallio, & ponent cum ea thuribula, & mortariola, cyathos, & crateras ad liba fundenda.* Inde libamen, נֶסֶךְ *nesen*, dicitur à נָסַךְ *nasana*, id est, fudit, Deutero. 32. *Et bibebant vinum libaminum.* Mensa qualis descripta est, tabernaculo parata est, quæ in templo etiam posita fuisse videtur, aut qualis ante fuit, aut magnificentius ornata. Sed in templo aliæ quoque mensæ fuerunt, legimus enim 2. Paralip. 5. *Fecitq́; Salamon omnia vasa domus*

domus Dei, & altare aureum, & mensas, & super eas panes propositionis. Iosephus verò ita scribit 8. Antiq. cap. 2. *Mensas quoque multas dedicauit rex, & in his vnam magnam auream, in qua proponebantur sacri panes; reliquæ non multò deteriores diuerso modo factæ sustinebant phialas, & pateras aureas vigesies mille, argentearum quadraginta millia, &c.* Mensarum numerum docemur 2. Paralip. 4. *Necnon & mensas decem, & posuit eas in templo, quinque à dextris, & quinque à sinistris. Phialas quoque aureas centum.* Ex quo videntur deprauati esse numeri apud Iosephum.

DE SIGNIFICATIONE MENSAE propositionis, & panum.

CAPVT XI.

1 IN domo exteriori, id est, in ea templi parte, quæ extra sanctum sanctorum, & extra velum est, atque ideò præsentis temporis Ecclesiam indicabat, tria erant magna & præclara, plenaq; mysteriis, altare thymiamatis in medio, ad Septentrionalem verò domus partem, id est, ad sinistram mensa propositionis, ad Meridianam, atque dexteram candelabrum. In quibus tres vitæ, seu tres viuendi rationes designantur, quæ sunt in Ecclesia præstantissimæ, proximæq; sancto sanctorum, id est, cœlesti beatitudini. Quidam enim sunt, quibus vnum opus est diuina contemplari, orare, laudes Deo canere, qui in altari thymiamatis intelliguntur, vt cap. 9. diximus. Alij actioni se totos dedunt, & misericordię operibus exercendis fratres iuuant, quos rectè in mensa propositionis exprimi dicemus. Alij misericordia etiam, & charitate pleni melioribus, ac maioribus officiis Ecclesiã prosequuntur lucentes in domo Domini verbis, ac factis, tenebrásque errorum, & vitiorum luce sua
2 fugantes, quorum typum gerit candelabrum. † Meritóque ad Meridiem, quæ pars est templi dextera, collocatur candelabrum, quia hi, & præstantiores, & Deo chariores sunt iis, qui in corpora vtuntur misericordia. Sed in medio vtrorumque altare thymiamatis ponitur, quia nisi vtrique ad preces, & ad laudes Dei crebrò veniant, & mente se in cœlum ferant, tueri virtutem, dignitatem, vitæque rationem illam præstantem non valebunt. Sed ad eos, quos in mensa propositionis significari diximus, redeat oratio: sunt enim, quasi mensa quædam, omnibus parati, & expositi, nihil seruant, nihil condunt, omnibus patent, quia omnibus propter Deum benefacere cupiunt. Mensa fit de lignis settim, quia nisi eorum anima sit pulchra virtutibus, & firma, ita vt non putrescat, id est, vt nullis iniuriis, nullis peccatorum illecebris dissoluatur, non poterunt enim misericordiæ, & beneficentiæ cursum obtinere, quem instituerant, occurrent enim

plurima, quæ eos ab incepto reuocent, & retrahant. † Tota ta- 3
mē auro tegitur, quia nisi charitate Dei fuerint muniti, facilè ce-
dent laboribus, & difficultatibus. Longitudo eius duorum cubi-
Longitudo. torum est, quia amicorum & inimicorum suorum & alienorum,
Latitudo. fidelium & infidelium molestias tolerare debent. Latitudo cubi-
ti est, quia in his omnibus charitas vnum Deum respicit, & eius
Altitudo. gratia perfert omnia. Altitudo cubiti, & dimidij, quia nisi supra
communem mensuram aliorū sese sanctis desideriis in cœlestia
bona leuent, oculatiúsque quàm multi beatam illam sanctorum
mercedem intueantur, quam Dominus quasi procul indicat, di-
Matth. 5. cens: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur*, tan-
Labiū aureum. tis se laboribus exerceri non sinent. † Mensæ fit limbus aureus, 4
quo tota cingitur extrinsecus, & quem non sine causa noster in-
terpres labium vocauit, quia non satis est misericordem te esse
corde & opere, nisi etiam ore misericors sis, id est, nisi labium
aureū habeas, hoc est, verba charitate plena, ac dulcedine, quib.
& ædifices, & cōsoleris eos erga quos misericors es, & cum dee-
rit vnde misericordiā facias, verba tamen misericordiæ non de-
sint, quæ misericordem animum, & ad benefaciendum paratum
ostendant. Labio huic aureo corona additur aurea altitudinis 4.
Corona aurea. digitorum, quia qui verè misericordes sunt propter Deum, & fra-
tres ore, ac manu iuuant, etiam in hac vita gloria, & honore coro-
nātur, id est, maximis virtutibus, ac Dei donis augentur, sicut ait
Dauid: *Beatus qui intelligit super egenum, & pauperem, in die mala libe-*
Psalm. 40. *rabit eum Dominus. Dominus conseruet eum, & viuificet eum, & beatum*
faciat eū in terra. † Per has virtutes, & per hæc dona accipit vt per-
fectionem, & consilia, quæ quatuor Euangeliorum libris conti- 5
nentur, exequatur, & ideo corona quatuor digitorum altitudi-
nem habet. Nec immeritò hæc mensura digitorum est, quia co-
rona hæc operis est, non quietis & cum manu, ac digitis omnia
faciamus, tunc solent digiti nominari, cum in opere illo poten-
Digiti. tia, aut præstantia, ac denique perfectio commendatur. Sic magi
Pharaonis potentiam Dei admirati exclamauerunt: *Digitus Dei*
Exodi 8. *est hic*. Sic Dominus dixit: *Porro si in digito Dei eiicio dæmonia. profe-*
Lucæ 11. *cto peruenit in vos regnum Dei*. Sic Sanctus Dauid lætus canit: *Quo-*
Psal. 8. *niam videbo cœlos tuos opera digitorum tuorum.* Rectè itaque mensu-
ra digitorum ad consilia & perfectionem Euangelij, id est, ad
opera perfectiora, & pulchriora, & in quibus diuina potentia ma-
gis elucet, accommodatur. † Nec sine causa hic corona clausura
dicitur Hebraicè, quia huiusmodi virtutibus, & donis misericor- 6
dia tam operis, quam oris clauditur, atque in sua semper integri-
tate seruatur. Est autem interrasilis, id est, sculpturas aliquas
habens, spatia verò intermedia plana, & quasi rasa, quia quæ
Deus in illis efficit, quos ita coronat in misericordia, & in mise-
rationibus, alia quidem apparent, ac videntur, alia intus in eo-

rum animis potenter, ac mirabiliter operatur, quæ si oculis cernerentur, homines non crederent, quia non caperent. Huic coronæ corona similiter aurea imponebatur, quæ suprema est, quia misericordes misericordiam magnam in vita consecuti, mox in cœlo corona iustitiæ coronantur, & cum patre misericordiarum, quasi charissimi filij, iucũdissimè in misericordia vberi conquiescunt. † Hãc cum in Hebræo corona aurea, sicut & prima illa, quæ
7 labium dicta est, appelletur, noster interpres coronam aureolam vocauit, quoniam dum in hac vita sumus, satis intelligere non possumus quanta veræ misericordiæ merces reposita sit in cœlis. Ignaris quidem, & procul spectantibus coronula videtur, sed est re vera maxima, atque amplissima corona. De anulis aureis, & vectibus diximus supra cap. 3. eadem enim causa in arca, & in altari, & in mensa ponuntur, atque adeò idem in his omnibus significant. Panes propositionis ipsa misericordiæ opera sunt, quibus benefacimus fratribus, qui semper in conspectu Domini esse debent, quia omni tempore parati esse debemus ad misericordiam & illa opera semper esse debent in conspectu Dei, ita enim facienda sunt vt Deo placeant, neque plausus hominum
8 quærant, sed Deum maximè intueantur. † E simila fiunt, quia non vilia & abiicienda, sed meliora largiri debemus, non hominibus, sed Deo nos largiri ea iudicantes. Duodecim sunt: quia duodecim mensibus constat annus, nec certis mensibus sed omnibus paratos nos esse oportet ad iuuandum fratres. Vel quia duodenario vniuersitas significatur, vt sensit Augustinus libro 2. de Ciuita. cap. 5. & in Psal. 86. qui in duodecim sedibus iudicantium omnes iudicantes intellexit, & in duodecim tribubus Israel, quas iudicaturi sunt Apostoli, omnem iudicandorum numerum contineri dixit. Super eos thus lucidissimum ponebatur, quia cum huiusmodi opera fiunt, mens in Deum leuanda est, & quasi sacrificium Deo offerendum quod fit, thus enim ad sacrificia adhibetur. Sed thus lucidissimum sit, quod nihil terræ habeat admistum, vt oblatio illa cum oratione coniuncta leuis, & pura in conspectũ Dei ascendat, & fiat illud: *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo, eleuatio manuum mearum, sacrificium vesper-*
9 *tinũ.* † Per singula sabbata mutãtur & alij calidi in eorum locum substituuntur, quia sabbata ad diuinorum beneficiorum memoriam colendam, & retinendam instituta sunt, & nos debemus cum nouum sabbathum venit, id est, cum noua beneficia accipimus, aut acceptorum recordamur, nouis in fratres beneficiis gratos, & memores nos Deo præstare, & hoc fœdus sempiternum esse debet, vt prius nos vita, quam beneficiorum memoria deficiat. Panes magni sunt, habẽt enim singuli duas decimas Oephi, quia magnis operibus nos parare, nec paruis contenti esse debemus. Verùm in tabernaculo vnica mensa fuit, in templo de-

Panes propositionis.

Duodenarius.

Psal. 140.

cem, quia in Ecclesia, quæ vt sæpe diximus, templo designatur, multo plus misericordiæ & est,& esse debet,quam olim in Synagoga, postquam experti sumus viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos Oriens ex alto, & postquam ab eodem maximè nobis opera misericordiæ commendata sunt. † Quinq; erant à dextris,& quinque à sinistris, quia postquam Deus dixit:
Matth. 5. *Diligite inimicos vestros,benefacite iis qui oderunt vos*,æquè in amicos & in inimicos misericordes esse debemus. Nam etsi amici digniores beneficiis sint, tamen magis nos vincimus, cum inimicis benefacimus,& danda est opera vt illorum obstinatam duritiem
Prouer. 5. beneficentia nostra emolliamus, & carbones ignis super capita eorum congeramus, nec vinci nos sinamus à malo, sed (iuxta
Roma. 12. magnum Apostolum) *vincamus in bono malum.*

De Candelabro. CAP. XII.

AD Meridianum tabernaculi latus, candelabrum au- 1
reum positum est è regione mensæ,ita vt medium haberent altare thymiamatis. Eius forma describitur
Vers. 31. Exo. 25. *Facies & candelabrum ductile de auro mundißimo, hastile eius, & calamos, & schyphos, & sphærulas, ac lilia ex ipso procedentia.* Hoc est, calami,vel rami ex hastili exeuntes, & scyphi, & spherulæ,& lilia: quibus rami per interuallla distinguebantur, ex ipso erunt, (ita enim est in Hebræo,) id est, non erunt addititia,
Vers. 32. sed ex ipso hastili. Deinde ait: *Sex calami egredientur de lateribus, tres ex vno latere,& tres ex altero.* † Deinde docet quomodo cala- 2
Vers. 33. mi distinguantur scyphis, & sphærulis,& liliis. *Tres scyphi,quasi in nucis modum,per calamos singulos,sphærulaq; simul,& lilia.Hoc erit opus sex calamorum qui producendi sunt de hastili. In ipso autem candelabro,*
Vers. 34. (id est, in hastili candelabri) *erunt quatuor scyphi in nucis modum, sphærulaq; per singulos, & lilia, &c.* Erant igitur in ramis primùm scyphi,deinde sphærulæ,siue globuli quidam simul cum scyphis, deinde lilium. Mox paululum calami, & statim scyphus,& sphærula,& lilium. Inde quod reliquum erat calami,cū scypho, sphærula,& lilio,& super hæc lucerna, atque ita septem lucernæ erant in sex calamis,& in hastili. Hastile autem è pede suo rectum semper & æquale surgebat, donec inciperent ex ipso rami, siue calami in hanc & in illam partem extendi qua primum parte habebat scyphum,& sphærulam,& lilium,& inter sphærulam & lilium nascebatur primi duo calami.† Deinde crescebat hastile paululùm, 3
& habebat scyphum,& sphærulam & lilium,& inter sphærulam, & lilium nascebantur secundi duo calami, atque ita [illegible] tertii, & super lilium vltimum imponebatur lucerna. Scyphi [illegible] fuerint ostenditur in eo quod ait: *in nucis modum*, [illegible] perfectam habebant rotunditatē. Vbi nos habemus [illegible]

[illegible]

sephus κρατῆρες, quod idem est, & pro *In nucis modum*, quod recentiores malunt vertere: *In modum amygdalæ*, in Hebræo est: מְשֻׁקָּדִים *Messucadim*, Lxx. ἐκτετυπωμένοι καρυίσκους, id est, figurati in modum nucis. Habebat præterea candelabrum emunctoria, id est, מַלְקָחַיִם *Malechahim* à לָקַח *lachah*, id est, ab apprehendendo, & מַחְתּוֹת *mahethoth* quo nomine intelligi solet vas, in quo ignis recipitur, vt thuribulum, Leuit. 16. *Assumptóque*
4 *thuribulo, &c.* † Nunc autem id significat, in quo quod emunctum est recipitur, ne graui odore molestum sit: propterea Hieronymus optimè transtulit: *Et vbi ea, quæ emuncta sunt, extinguantur.* Lxx. καὶ τὰ ὑποθέματα αὐτῆς, id est, ea, quæ ipsi supponuntur. Hoc candelabrum non admodum magnum fuisse ex eo constat, quod statim legimus: *Omne opus candelabri cum vniuersis vasis suis habebit talentum auri purissimi.* Versu 39. Pro talentum est כִּכָּר *ciccar*, ac ne dubitemus cuius ponderis sit apud Hebræos, Iosephus ostendit 3. Antiq. cap. 7. *Pondo*, inquit, *minarum centum.* Hoc pondus Hebræi cinchares, Græci talentum sua lingua nominent, legendum est *cithcharem.* Talentum Hebræorũ. Credendum est autem Iosephum minas accepisse iuxta Hebræorum consuetudinem, quæ habent sexaginta siclos, vt constat ex Ezech. 45. id est, drachmas ducentas quadraginta. Quare hoc talentum plus etiam duplo maius erit Attico talento, quod habet sexaginta minas centum drachmarum, & talento magno,
5 quod habet minas octoginta. † Sed intelligendum est non fuisse solidum candelabrum, vt idem Iosephus ait. Addit, septem eius lucernas significare planetas septem, & obliquè positum fuisse in tabernaculo, ita vt lucernæ ad Orientem, & Meridiem respicerent. Cur autem in Oraculo non sit positum candelabrum manifestum est, quoniam lucernæ quotidie mane, & vespere componebantur, vt semper arderent, vt videmus Leuitici 24 atque ita quotidie necesse esset ingredi in Oraculum. Extra domum exteriorem propter ventum, & pluuias esse non poterat. Aduersus formam hanc candelabri, quam descripsimus, pugnat candelabrum sculptum in arcu Titi Romæ, quod non habet hos scyphos & sphærulas, & lilia. Sed Iosephus 7. de Bello, cap. 24. rem explicat inquiens: *Et candelabrum similiter quidem auro factum, sed opere*
6 *commutato ab vsus nostri consuetudine, &c.* † In templo autem plura fuere candelabra, legimus enim 3. Reg. 7. *Et candelabra aurea quinque ad dexteram, & quinque ad sinistram ex auro puro.* Ex his videmus mendum magnum esse apud Ioseph. 8. Antiq. cap. 2. vbi ait: *Candelabrorum item fecit decem millia iuxta præceptum Mosis,* (id est, ea forma, qua Moses iusserat) *ex quibus vnum in templo dedicauit, &c.* Legendum enim est *Decem.* In his credendum est etiam fuisse candelabrum Mosis.

De ſignificatione candelabri.

CAPVT XIII.

DIXIMVS ſupra cap. II. in Candelabro eos intelligi, qui 1
verbis ac factis lucent in domo Domini, & vitiorum,
atque hæreſum tenebras luce Euangelicæ veritatis fu-
Haſtile. gant. In haſtili ex quo calami prodeunt, Chriſtum ſig-
nificari putarem, & doctrinam eius in lucerna, quæ eſt in ſummo
haſtili, ſi aliquid magnum de lucerna illa diceret Scriptura, quod
ceteris non conueniret. Quod ſi lucerna illa doctrina Chriſti
non eſt, melius, vt opinor, in haſtili intelligemus Eccleſiam, è
qua calami prodeunt, id eſt, Euangelici Doctores, qui ſunt ex
ipſa, id eſt, eius partes, & membra ſunt. Lucerna, quæ eſt in ſum-
mo haſtili, doctrina vera, & ſana eſt, quam Eccleſia recepit &
traditionibus, ac ſacrorum Conſiliorum definitionibus explica-
uit. † Reliquæ lucernæ, quæ hanc mediam tenent, doctrina ma- 2
giſtrorum Eccleſiæ eſt, quæ Eccleſiaſticam doctrinam ſemper
intuetur, & illi adhæret, neque ab ea recedit. Sex calami magi-
Calami. ſtri ſunt, qui omni tempore fuerunt, & erunt in Eccleſia: nam
ſex diebus omnia facta ſunt, & ideo tempus durationis rerum
Heb.4. huius ſæculi, & ſæculi ipſius ſenario deſignatur, poſt quem re-
linquitur ſabbatiſmus populo Dei, quia poſt laborem huius ſæ-
culi ſeptimo die perpetuum, & feliciſſimum ſabbathum celebra-
bimus, quod nunc ſperamus. Et quia quidam ex illis in vna, ea-
demque Eccleſia ab exordio mundi vſque ad aduentum Chriſti
fuerunt alij ab aduentu Chriſti ad finē mundi erunt, tres calami
cum tribus lucernis hinc, totidem cum aliis tribus lucernis illinc
ſunt. † In haſtili, & in calamis certis interuallis ſunt ſcyphi, & 3
Scyphi. ſpherulæ, & lilia. Scyphi, ſiue crateres, vt verterunt LXX. vino
impleri ſolent, ſed in candelabro vacui ſunt, vt meminerit ma-
giſter ſe quidem cum in Eccleſia laborat, vas eſſe vtile Domino,
ſed nihil ex ſe habere quod aliis propinet niſi à Deo, & ab eius
Eccleſiæ doctrina acceperit. Semper igitur vacuum ſe conſide-
ret, ſitiat anima eius ad Deum viuum quemadmodum deſiderat
Pſal.41. Sphærulæ. ceruus ad fontes aquarum. Sphærula, quia rotunda eſt, oſtendit
qualis debeat eſſe animus eius, qui à Deo docendus, & populum
Dei docturus eſt, id eſt, perfectus qui non totus terrena contin-
gat ſed exigua parte ſui vt ſphæræ, ſiue globi. Rotundus etiam
eſſe debet, ne in angulis ſordes inſideant. Quare rectè Virgilius
In epigrammate de viro bono. de viro bono ſcripſit:

Mundi inſtar habens, teres, atque rotundus,
Externa nequid labis per læuia ſidat.

Lilia. † LILIA pulchritudinem virtutum quibus ornari debet, & 4
1. Timot.3. ſuauem earum odorem per omnes partes diffuſum ſignificant, ſi-
cut de epiſcopo, qui doctor Eccleſiæ eſt, ſcripſit Paulus: *Oportet*
autem

autem illum & testimonium habere bonum ab iis, qui foris sunt. Liliis
imponuntur lucernæ, quia qui hæc habuerit, quæ diximus, ille
germanus Ecclesiæ magister erit. Nec satis est inopiam suam in-
telligere, aut à terrenorum contactu separari, id est, iungi scy-
phos cum sphærulis, nisi præterea lilia addantur, id est, suauis
odor virtutum, & testimonium bonum ab iis inter quos versatus
est. Et quia non semel, aut iterum in vita hæc tria iungenda sunt,
sed sæpe sunt recolenda, & repetenda: post modicum spatium in
calamis redeunt scyphi, & sphærulæ, & lilia, ter videlicet in sin-
gulis calamis, quia quotidie tribus temporibus hæc cogitare
debemus, quæ signauit Dauid dicens: *Vespere & manè, & meri-* *Psalm. 54.*
5 *die narrabo, & annunciabo, & exaudiet vocem meam.* † Sed vt calami
sunt ex hastili, ita scyphi, & sphærulæ, & lilia ex ipso calamo sint
oportet, nec extrinsecus addita: ex intimo enim corde hæc pro-
dire debent, non ad plausus hominum confingi. Hastile quater
habet scyphos, & sphærulas, & lilia, habet enim in summo, vbi lu-
cerna est, & vbi calami tres in singulis lateribus ex eo egrediun-
tur: quia ipsi principes Ecclesiæ, hoc est, summus potifex, & epi-
scopi Ecclesiarum cum ad definitiones fidei, & morum conue-
niunt, vt id statuant, quod doctores populo Christiano traditu-
ri sunt, non errabunt illi quidem in statuendo, etsi mali sint, sed
vt vtiliter statuant, hoc est, vt Ecclesiis persuadeant quod iubent,
vt eas in officio contineant, & ad pristinam illam meliorum tem-
porum sanctitatem reuocent, exemplo præeant, & ad Deum si-
tiant ipsi, teretésque, & rotundi sint, quibus nihil sordium adhæ-
reat, & omni virtute, ac bona existimatione floreant necesse est.
6 † Nec enim vnquam consequi poterunt sancti vt sint ij, quibus
præsunt, nisi eos alliciant, & quasi cogant, exemplo. Calami ergo
inter sphærulas, & lilia prodeunt ex hastili, quia quamuis se vasa
inania esse sentiant, quod scyphis designatur, nisi internam virtu-
tem, quam significant sphærulæ, cum sancto exemplo, quod intel-
ligitur in liliis, coniunxerint principes Ecclesiæ, nec dignitati suæ
satisfacient, nec Ecclesiis, quas regunt. Hastile, & calami ex auro
purissimo fiunt, quia & principes Ecclesiæ, & magistri pleni esse
caritate, &, quantum hæc mortalitas patitur, nihil terrenæ fæcis
admistum habere debent. Nec fusile candelabrum est, sed ducti-
le, quia vtrique crebris tentationum, & persecutionum ictibus
apti euadunt, vt plenè luceant in domo Dei, & sint lux mundi: ra-
rò enim, nisi per hæc, ad summam perfectámque virtutem per-
7 uenitur. † Sed quia interdum lucernæ non satis lucent, id est, quæ- *Emũctoria.*
dam habent doctrinæ magistrorum Ecclesiæ, quo lux earum ob-
scuratur, dum nonnulla iuberi aut tradi videntur, quæ aut rectæ
rationi, aut fidei Ecclesiæ consentanea non sunt, vt cum Deo ho-
minum aut membra, aut affectus tribuuntur, cum oculum erue-
re, dexteram abscindere, [illegible] nosmetipsos propter regnum

 cœlorum

cœlorum iubemur: emunctoria adhibenda sunt, vt lucernæ plenè luceant. Emunctoria sunt disputationes, & explicationes, quibus sua lux redditur veritati. Sed id vt fiat, sint etiam ex auro purissimo emunctoria, ex eadem videlicet materia cum candelabro, id est, sint veræ, germanæque expositiones, cum fide Scripturarum, & cum Ecclesiæ, patrùmque traditione consentientes.

Vasa emunctoria.

† Vasa quoque in quibus ea, quæ emuncta sunt, extinguantur, aurea fiũt, quia fidelium mentes, quæ audiunt, non propterea contemnere verba illa, quæ veritatem obscurare videbantur, sed fide pura amplecti, & pia animi deuotione, & magna caritate venerari par est, existimantes, id quod est, non sine causa verbis illis vti Spiritum sanctum per ministros suos loquentem, magnam inesse in illa obscuritate vtilitatem, vt fides, & humilitas exerceatur, humiles erudiantur, superbi repellantur, & qui probati sunt, manifesti fiant in nobis. Talentum auri mundissimi habet cãdelabrum cum vasis suis, quia talentum pondus plenum atque perfectum est; & doctrina magistrorum Ecclesiæ plena esse, atque perfecta, & ipsi vita graues, & mundi, & pleni, atque perfecti esse debent. 8

† Et quoniam multò maior lux doctinæ, clariorque Diuinorum mysteriorum cognitio est in Ecclesia, quàm olim fuit in Synagoga: in tabernaculo Mosis vnicum candelabrum fuit, in templo Salomonis decem, quinque ad dexteram, & quinque ad sinistram. Decem candelabra maximum, perfectumque numerum magistrorum designat, per quos omnia plena sunt luce: Denarius enim perfectissimus numerus est, & omnes numeros continet. Et quoniam siue læta sint tempora Ecclesiæ, siue tristia, siue regnet, & triumphet, siue persecutionibus prematur, semper est luce plena, nec successibus erigitur, nec persecutionibus deiicitur, quinque candelabra sunt ad dexteram, & quinque ad sinistram. 9

DE IIS QVAE ERANT IN PORTICV, *id est, de duabus columnis.*

CAPVT XIIII.

DE his legimus. 3. Reg. 7: *Et statuit duas columnas in porticu templi, cumque statuisset columnam dexteram, vocauit eam nomine Iachin, similiter erexit columnam secundam, & vocauit nomen eius Bohoz.* Vtraque nomen 1

Vers 21.

habet à fortitudine, nam יָכִין *Iachin* dicitur quod firmiter fundata esset à verbo כּוּן *Cun* quod est firmiter stabilire, & Bahoz significat, In ipso fortitudo. In Hebręo legitur בֹּעַז *Bohaz*, & similiter in quibusdam codicibus Lxx. sed in antiquissimis eorum exemplaribus legitur Bohoz. Vtraque alta erat decem & octo cubitos: verùm quoniam. 2. Paral. 3. scriptum est: *Ante fores etiam templi duas columnas, quæ triginta & quinque cubitos habebant altitudinis*: Ricardus in libro de templo, Lyranus,

ranus & Abulensis, & Caietanus in cap. septimo libri tertij Re-
gum, atque idem, secundi Paralipomenon tertio, ita hæc
conciliant, columnas quidem solas habuisse octodecim cubi-
tos, sed cum capitibus, & basibus, & capitellis habuisse tri-
ginta quinque, quoniam capita habebant quatuor, capitella
quinque cubitos. basis quot habuerit non dicitur, sed octo
2 habuisse intelligitur, vt omnia consentiant. † Mihi non placet
hæc conciliatio, quoniam cum dixisset liber Paralipomenon
habuisse trigintaquinque cubitos, statim addit: *Porrò capita ea-
rum quinque cubitorum*, non ergo erant numerati cubiti capitum
in illis trigintaquinque. Multò magis placet quod Vatablus
dixit in eundem locum Paralipomenon, ibi positam fuisse altitu-
dinem ambarum columnarum, non quidem quam re vera ha-
bebant, hæc enim erat triginta sex cubitorum, sed quæ appa-
rebat, quoniam vtraque habebat semicubitum absconditum
in capite, siue in capitello. Columnæ, & capitella fusilia erant
ex ære. De vtraque earum Ieremias cap. vltimo scripsit: *Por-
rò grossitudo eius quatuor digitorum, & intrinsecus caua erat.* Circunfe-
rentiam Iosephus octauo Antiquit. cap. secundo, fuisse dicit duo-
decim cubitorum, ita enim intellexit illud tertij Regum septi-
mo: *Et linea duodecim cubitorum ambiebat columnam vtranque*. Ita e-
tiam intellexerunt Caietanus, & Vatablus, & Abulensis, atque
ita intelligendum est. † Hoc autem non de ambabus columnis
3 simul, sed de singulis accipiendum est, vt videmus Ierem. vlti-
mo. *Decem, & octo cubiti altitudinis erant in columna vna, & funiculus
duodecim cubitorum circuibat eam.* Diameter vnus columnæ qua-
tuor cubitorum erat, quia omnis diameter triplicatus cum se-
ptima parte sui constituit circulum: ita Abulensis. De capitel-
lis ita ibidem Iosephus: *His imposita erant capitella fusilia liliata*, id
est, in modum lilij facta. *proceritate quinque cubitorum, quibus cir-
cundata erant retiacula ærea, quæ operiebant lilia, dependebántque
inde duæ series malorum Punicorum ducentorum numero*, &c. Sed ad
intelligentiam verborum cap. septimi libri tertij Regum quæ
valde implicata sunt, animaduertendum est super has columnas
fuisse epistylia, & capitella, quæ etiam capita dicuntur, vt bene
notauit Ricardus in libro de templo: ita enim legimus secundo
Paral. quarto: *Fecit columnas duas, & epistylia, & capita*. Nunc au-
tem Scriptura tertij Regum à summo incipit, & loquitur de ca-
pitellis. † Igitur capitella quinque cubitorum cingebantur fa-
4 scijs quibusdam factis in modum retis, siue catenarum, quo-
niam habebant per interualla aperturas, per quas capitelli ele-
gantia appareret. Hæ fasciæ similes erant catenis, siue fasciis
factis in Oraculo, & ideo dicitur, secundi Paralipomenon ter- *Vers.16.*
tio: *Nec non & quasi catenulas in Oraculo*, id est, quasi eas, quæ e- *3.Reg.7.*
rant in Oraculo. Eædem septies circuibant capitella singula, & *Vers.17.*

E 2 hoc

hoc eſt quod ait: *Septena verſuum*(ideſt, gyrorum) *retiacula in capitello vno,&c.* Singuli verſus retiaculorum, ſiue faſciarum, habebant duos ordines malorum granatorum, ita vt centum malogranata eſſent interpoſita faſcijs, de quibus dicitur. 2.Par.3. *Malogranata etiam centum, quæ catenulis interpoſuit.* Reliqua centum erant appenſa ex eadem faſcia, ſeu funiculo. De his ait ſtatim: *Et per-*
Verſ.18. *fecit columnas, & duos ordines per circuitum retiaculorum ſingulorum*, id eſt, duos ordines malorum granatorum, qui ordines per circuitum erant ſingulis, retiaculis ſiue faſciis: 2.Paral,4.ita vt bini ordines malogranatorum ſingulis retiaculis iungerentur. † Fe- 5
cit inquam, hæc retiacula, vt tegerent, & circumdarent capitella, quæ retiacula erant ſuper ſummitatem malorum granatorum: nam ſuperior retiaculi portio erat ſuper ſummitatem malorum granatorum interpoſitorum, inferior autem erat ſuper ſummitatem appenſorum. *Eodem modo fecit capitello ſecundo*, id eſt, hoc, quod dixi, fecit in capitello primæ columnæ, & eodem modo fecit in capitello ſecundo, id eſt, ſecundæ columnæ. Deinde ait: *Capitella autem, quæ erant ſuper capita columnarum, quaſi opere lilij fabricata, erant in porticu quatuor cubitorum*, hoc eſt, Illa capitella, quæ magis propriè vocantur in Paralipomenis epiſtylia, quoniam ſine medio impoſita erant ſummitati ſcapi, in modum lilij fuerant facta, erántque quatuor cubitorum in porticu, id eſt, verſus porticum, hoc eſt, in latum, non in altum, vt rectè animaduertit Caietanus. † Habebant autem epiſtylia tres cubitos alti- 6
tudinis. legimus enim 4.Reg. vltimo: *Decem & octo cubitos altitudinis habebat columna vna, & capitellum æreum ſuper ſe trium cubitorum, & retiaculum, & malogranata ſuper capitellum*, videlicet in capi-
Verſ.20. tello ſecundo. Deinde 3.Reg.7.additur: *Et rurſum alia capitella in ſummitate columnarum deſuper iuxta menſuram columnæ cõtra retiacula.* Hoc eſt, ſuper ſecundum capitellum erat tertium quaſi coronis addita contra retiacula, id eſt, ſuper retiacula, & è regione illorum, quod capitellum erat iuxta menſuram columnæ, id eſt, eiuſdem latitudinis cum columna, nempe duodecim cubitorum in circuitu. Quòd meritò additum eſt: non enim eſſet ſatis decorum capitellum, ſi minorem ambitum haberet quàm columna.
† Mox ait in circuitu capitelli ſecundi, & medij fuiſſe ducentos 7
ordines malogranatorum, quod iuxta Hebraicum rectè intelligere poſſumus fuiſſe ordines ducentorum malogranatorum, vt vertunt recentiores. Sed quoniam & noſter interpres, & LXX. (vt eſt in quibuſdam codicibus Græcis) verterunt: *Ducenti ordines*, intelligendum eſt vnum ordinem fieri ex malogranato interpoſito, & altero dependente. Erant igitur ducenti ordines in ambobus capitellis, ita vt capitella ambo duarum columnarum haberent quadringenta mala granata. Verùm aduertendum eſt iuxta conſuetudinem Scripturæ, & communis locutionis maiorem numerum

uumerum poni, etiamsi aliquid desit ei summæ, nam mala granata dependentia non erant centum, sed nonaginta sex. Ierem. vltimo: *Et fuerunt malogranata nonaginta sex dependentia, & omnia malogranata centum retiaculis circumdabantur*, id est, illa quæ interposita erant retiaculis, erant centum.

QVID COLVMNAE DVAE SIGNIFICENT.

CAPVT XV.

1 DVAS columnas Beda in lib. de Templo Salomonis, c. 18. & Angelomus in c. 7. lib. 3. Reg. prædicatores esse volunt, qui popolum gentium, & populum Iudęorum in Ecclesiam introducunt, atque ideo eas ante fores positas fuisse dicunt. Quam ego expositionem quomodo sequar non video, cùm, si id verum sit, effici videatur atrium sacerdotum, & atrium exterius, quò fidelis populus conueniebat, esse extra Ecclesiam, nec pertinere ad eam altare holocaustorum, Quod si columnæ positæ fuissent ante portam atrij exterioris, à quo templum incipiebat, quod Ecclesiam significat, valde probabilis esset eorum sententia: nunc verò cum in loco sacro sint, & omnia, quæ sunt intra hoc atrium, ad Ecclesiam pertineant, & intra eam sint: quomodo columnæ prædicatores erunt, qui duos populos
2 introducunt in Ecclesiam? † Hinc ergò exclusi ad illud redibimus, quod libro 1. cap. 29. dicere cœpimus, porticum (quæ media erat inter atrium sacerdotum, & domum exteriorem) significare moram & perseuerantiam in sacrificio bonorum operum, & mactatione affectuum, vt ibi explicauimus. Quo etiam loco diximus duas columnas firmissimas in porticu collocatas, alteram ad dexteram, alteram ad sinistram, significare fortitudinem, & perseuerantiam, quam modo dixi, tam in prosperis, quæ dextera significantur, quàm in aduersis, quæ intelliguntur in sinistra. Ideo æquales, & eiusdem operis, & omnino similes sunt, quia æqualis debet esse in vtrisque perseuerantia, & fortitudo, vt siue aduersa vrgeant, siue prospera arrideant, semper Deo nos tradamus & immolemus, neque à virtute recedamus. semper affectus reprimamus, & in officio simus, sicut ait Paulus: *Per arma iustitiæ à dextris, & à sinistris per gloriam, & ignobilitatem per infamiam &* 2. Cor. 6.
3 *bonam famam.* † Nomina rectè conueniunt, quæ à firmitate, & à fortitudine sumpta sunt. In altum erectæ sunt, quia cœlum suspicere, & eius desiderio fortes permanere debemus. Sed quasi de vna nunc loquamur, idem enim & de altera similiter intelligendum est. Altitudo eius decem & octo cubitorum est, quia dum in hac vita sumus, non in fide tantum, aut tantum in operibus bonis perseuerandum est, sed in fide, & in operibus, quia *fides sine* Altitudo columnarum.

 operibus

Iaco. 2. *operibus mortua est in semetipsa.* Vt enim Bedæ, & Angelomi verbis vtar, tria ad fidem pertinere propter sanctam Trinitatem, sex ad operationem, quod in eo dierum numero mundus sit factus, luce clarius est. Et tria per sex multiplicantur, cum iustus, qui ex fide viuit, cognitionem piæ credulitatis executione bonæ actionis accumulat. † Ter autem seni decem & octo 4
Crassitudo faciunt. Crassitudo eius quatuor digitorum est, quia qui vsque ad finem permansurus est in custodia præceptorum, multa etiam ex Euangelicis consiliis adhibere debet, quæ si contemnat, præcepta ipsa sæpe violabit. Mensura autem quatuor digitorum opera consiliorum indicari diximus in hoc libro capite vndecimo, numero quinto. Post hanc crassitudinem intus caua est columna, quia quantumuis iusti virtutibus fulgeant, quantumuis erecti sint animis in cœlestia, non potest eorum perseuerantia, & fortitudo integra, & solida omninò esse in hac vita, in qua & corpori multum dandum est, & à labore interdum feriandum, in qua denique sine peccatis non viuitur.
Linea duodecim cubitorum. Linea duodecim cubitorum cingit columnam, quia perseuerantia, & fortitudo iuxta Apostolicæ institutionis normam tenenda est. † Si enim ad ea fortes esse velimus, aut constan- 5
tes, quæ doctrinæ nobis à duodecim Apostolis traditæ non sunt consentanea, mollities animi, & pertinacia potius quàm fortitudo, & perseuerantia appellabuntur. Linea enim cubitorum duodecim, vt ait Beda, norma est Apostolicæ institutionis. Columnæ capitellum imponitur, quia *qui perseuerauerit vsque in finem & legitime certauerit, coronabitur*, sicut ait Apostolus: Nam qui certat in agone, non coronatur, nisi legitimè certauerit. Altitudo capitelli quinque cubitorum est, quia corona pro quinque sensuum voluptatibus animosè contemptis, atque superatis redditur. Fascia cingens capitellum beatitudo est, quam Theologi Accidentalem vocant. Septies illud cingit, quia plurimis ex rebus hæc beatitudo oritur, & multæ sunt causæ gaudendi, septem enim pro multis ponuntur, sicut videmus, primi Regum secundo. Vbi enim nos habemus: *Donec sterilis peperit plurimos* in Hebræo est: *Donec sterilis peperit septem.* † In modum retis facta est fascia, vt per a- 6
perturas elegantia capitelli appareat, id est, vt intelligamus coronam illam maximam, quæ est clara Dei visio, cognitione rerum; quæ gaudium illud efficiunt, quod Accidentale vocari diximus, neque tolli, neque obscurari, neque impediri. Habet autem tota fascia duos ordines malorum Punicorum, alterum in eam insertum, alterum ex ea pendentem. Malum Punicum, quod vno cortice multa grana coniuncta inter se, & cohærentia continet, collectionem significat iustorum, quos caritas copulat, & ex multis quasi vnum corpus facit. Gaudium igitur

[Margin notes: *In libro de Téplo c.18.* — *2.Tim.2.* — Capitella. — Septem pro multis. — Malũ Punicum.]

igitur hoc accidentale inde in beatis eſt, quod in Deo ſe ſe mutuò, & omnes iuſtos amant: ac idcircò lætantur cum vident Deum à iuſtis, qui in hac vita ſunt, ſanctè coli, eoſque proficere in dies, & multa in gloriam Dei fieri per eoſdem: eos verò, qui iam eius viſione perfruuntur: mercedem debitam accepiſſe laborum, quam amittere non poſſint, extra aleam iam eſſe, perpetuò cum illis eſſe viuendum, Dei bonitatem, & miſericordiam eorum beatitudine æternis laudibus, & gaudiis eſſe celebrandam. † Mala Punica inſerta eos ſignificant,
7 qui in patria cœleſti habitant: ea verò, quæ pendent, illos deſignant, qui partim cum beatis coniuncti, partim diſiuncti ſunt, id eſt, iuſtos in terra viuentes, qui caritate cum beatis copulantur, non etiam viſione Dei, quam nondum ſunt aſſecuti. Et quia vtrorumque magnus numerus eſt, centum mala Punica ſunt in faſcia, centum ex ea pendent: centenario enim magnus quidam numerus indicatur, cum ex denario conſtet decies repetito. Capitellum, quod erat ſuper caput columnæ, etiamſi ſub hoc ſecundo fuerit, de quo hactenus diximus, iam ad coronam pertinet perſeuerantiæ, ſicut & ſecundum, & tertium capitellum, de quo mox dicemus. Quatuor hoc cubitorum erat, & in modum lilij factum. Quare, vt rectè aiunt Beda, & Angelomus in locis initio capitis indicatis, Quid per lilia, niſi ſupernæ claritas patriæ, atque immortalitatis floribus redolens paradiſi deſignatur amœnitas? † Quæ quatuor cubi-
8 torum eſt, quia per Chriſti doctrinam quatuor Euangelij libris comprehenſam nobis promittitur, & datur. Tertium capitellum ſublimitatem, & magnitudinem æternæ beatitudinis deſignat, quod iuxta menſuram columnæ eſt, quia quanta fuerit in bonis operibus fortitudo, & perſeuerantia, tanta erit æternæ illius, ac beatiſſimæ mercedis magnitudo. Quæ contra retiacula eſt, hoc eſt, ſuper faſciam malorum Punicorum, & è regione illius, quia hæc alteri illi, quam Accidentalem dicimus, præſtat, & propter eam Accidentalis illa poſſidetur, niſi enim viſione Dei fruamur, nihil ex omnibus aliis gaudij nobis contingere poterit. Fuſilia ſunt capitella, quia qualis fuerit caritas, & labor in opere virtutum, talis erit corona, & beatitudo. Fuſilia enim eius vaſis formam capiunt, in quo funduntur, eámque non retibus, ſed ſimplici fuſione capiunt.

Centenarius.

Vas aptum coronæ cœleſtis beatitudinis formandæ eſt caritas, & labor in opere virtutum, quibus æqualis merces futura eſt. Et corona illa cito fit, & quaſi ſimplici fuſione datur animis ab omni labe purgatis.

* *
*

DE IIS

DE IIS, QVÆ ERANT IN ATRIO SACERDOTUM. *De labro, & de Mari æneo, quod erat in templo.*

CAPVT XVI.

MARE æneum, de quo mox dicemus, & altare holocausti, & vasa ærea templi, columnæ etiam de quibus iam diximus, ex quali ære facta sint docet Scriptura, 2. Reg. 8. *Et de Bete, & de Beroth ciuitatibus Adarezer tulit rex Dauid æs multum nimis, de quo fecit Salomon omnia vasa ærea in templo, & Mare æneum, & columnas, & altare, &c.* Testatur autem Iosephus lib. 7. Antiq. cap. 6. hoc æris genus auro pretiosius habitum esse. Sed prius de labro æneo dicamus. In tabernaculo po- 1
Vers. 18. situm est labrum, de quo Exod. 38. *Fecitq; labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi.* In quo variè erratur à multis, tam ex Iudæis, quàm ex nostris. Sed verus sensus est, factum esse labrum, id est, vas quoddam magnum, in quo abluerentur sacerdotes antequam ad sacra accederent: quod æneum erat, factumque è speculis mulierum. Non è tegumentis speculorum, vt multi putāt, sed ex ipsis speculis, quæ olim non erāt vitrea, sed ærea, aut stannea, aut argentea metallo diligentissimè terso, ac polito, vt optime imagines redderet. Plinius lib. 33. cap. 9. & lib. 34. ca. 17. autor est optima apud maiores fuisse Brundusina specula ex stanno, & ære facta, postea prælata esse argentea. † Specula autem erant sanctarum mulierum, 2
quæ excubabant, & vigilabant ieiunantes ad ostium tabernaculi, & abiecta iam cura ornandi se, tabernaculo specula obtulerant, vt ex ijs vasa fierent, quoniam æs habebant optimum, & valde
Vers. 19. expolitum. Vsum labri docemur Exo. 30: *Et missa aqua lauabunt in eo Aharon, & filii eius manus suas, ac pedes, quando ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, vt offerāt in eo thymiama Domino, ne fortè moriantur.* Pedes lauabant, quia nudis pedibus per tabernaculum ministrabant, Nec lauabant in eo, sed ex eo, vt est in Hebræo, per fistulam aliquam, vt adnotauit Caietanus: Abluebantur ibi etiam partes animalium, quæ offerebantur, vt aiunt Abulensis, & Lipomanus in Exod. 30. Locus in
Vers. 18. quo erat labrum, indicatur ibidem: *Ponésque illud inter tabernaculum testimonij & altare*, scilicet, holocaustorum. In templo verò factum est vas quoddam maximum, quod capiebat duo milia bathos, vt est in lib. 3. Regum, c. 7. † In quibusdam codicibus ad- 3
Vers. 26. ditur: *Et tres mille metretas*, quod non habetur in Hebræo, neque in Græco, neque in Chaldæo, neque in Complutensi codice
Bathus. Latino, neque in Regio, neque in multis manu scriptis. Bathus capit sextarios septuaginta duos, vt autor est Iosephus, 8. Antiq. c. 2. hoc est, ex mensuris Hispanicis duos cantharos cum quarta parte

alterius. Videtur autem nullo modo legi posse, *Tria mille metre-* Metreta.
tas, nam metreta capit idem quod Bathus, id est, congios duo-
decim, Sextarios verò septuaginta duos. Sed quid faciemus cum.
2. Paral. 4. legatur *Et capiebat tria mille metretas.* Lyranus, & Abu- Vers. 5.
lensis, & quidam alij putant Bathum continere metretam, & di-
midiam; sed hoc falsum est, vt docent omnes, qui de mensuris a-
gunt. Immo & in Hebræo habetur, Tres mille Bathos. Caietanus
in libros Paralip. respondet in tertio libro Regum describi men-
suram secundum quantitatem aquæ in communi vsu; in Parali-
pomenis autem quantitatem aquæ, quæ poterat apponi implen-
do illud vsque ad summum. Confirmat hoc, quoniam in Hebræo
4 haberi dicit: *Facienti impleri mensuras tria mille tenebat.* † Mihi ve-
ra videtur hæc expositio, quoniam in libris Regum tantum ha-
betur; *Duo millia bathos capiebat*: in Paralipomenis verò ita est
ad verbum: *Fortificare faciens*, id est, מַחֲזִיק *mahazich* siuè
fortificare facienti, *tres mille Bathos capiebat.* Fortificare faciens,
id est, si quis illud fortificaret, & tantum infunderet, quantum
illud capere valebat. Propterea etiam Iosephus dixit cepisse, non
tria millia congiorum, vt habet Gelenij translatio, sed tria mil-
lia bathorum, vt est in Græco, & in translatione Ruffini. De hoc
Mari ait Iosephus libro octauo Antiquit. cap. 2. *Fecit etiam vas*
aheneum fusile semiorbis specie quod propter capacitatem appellatum est
Mare. Nam congregationes aquarum magnas vocare solent He-
bræi Maria, ex Gen. 1. *Erat enim labrum patens per dimetientem li-*
neam in cubitos decem, crassitudine palmari, id est, quatuor digitorum.
5 † De hoc Mari perspicuè loquitur Scriptura, sed quædam sub-
obscura sunt explicanda. Quod ait: *Et resticula triginta cubitorum* 3. Reg. 7.
cingebat illud per circuitum: Iosephus. octauo Antiquit. cap. 2. ita Vers. 23.
exponit: *Eius medi tullium sustinebatur spira decies replicata cuius di-*
metiens linea fuit cubitalis. &c. Intelligendum ergo est hanc resti-
culam cinxisse illud in infima parte, vt esset quasi basis. Rursus in
illo: *Duo ordines sculpturarum histriatarum*, Lyranus, & Abulensis, Vers. 24.
Hugo, & Dionysius, & ante eos Glossa, Rabanus, Eucherius, An- Sculpturæ striatæ.
gelomus, Beda in libro de Templo c. 19. Comestor in Historia.
3. Regum cap. 18. putant Histriatarum dictum esse pro Historia-
tarum, & hic sculptas fuisse veteres historias. At proculdubio
legendum est Striatarum, nam histriatarum nihil significat. Stria-
ta autem columna, aut sculptura, dicitur, quæ striis est exornata.
Strias autem vocant architecti canaliculos, aut sulcos per li-
gnum, aut per æs ductos. Ita posuit Pagninus in secunda sua
translatione edita cum adnotationibus anno 1557. ita etiam
habetur in Bibliis Coloniæ excussis anno 1529. & in Bibliis Be-
nedicti doctoris Parisiensis anno 1573. † Etenim in Hebræo
pro Sculpturarum striatarum vnica dictio est פְּקָעִים *pechaiim*
non duæ, vt quidam putant, nam dictionem quæ statim se-

 quitur,

quitur, פְּקָעִים [illegible] interpres vertit *Fuſiles.* Sed prior dictio ſignificat, iuxta recentiores, cucurbitas agreſtes, iuxta Chaldæum oua: denique ſignificat hoc in loco rotunditates in ſculpturis, quæ non cernuntur niſi in ſculpturis ſtriatis, in quibus quædam pars prominet, & quædam ſubſidet, atq; ita fiunt ſtriæ. Ante hæc

Verſ.24. verba legimus: *Et ſculptura ſubter labium circuibat illud decem cubitis ambiens Mare*, id eſt, in ſummitate continuò poſt labiũ Maris, erat ſculptura quædam cingens Mare, non totum, ſed quaſi tertiam eius partem decem cubitorum. † Hæc autem ſculptura erant duo 7
ordines ſculpturarum ſtriatarum. Atque ita hæc eſſe intelligenda cognoſcimus perſpicuè ex 2. Paral. 4. vbi ita legimus *Et decem cubitis quædam extrinſecus celaturæ, quaſi duobus, verſibus, labium Maris circuibant.* Et quod ſequitur.

Verſ.25. *Et ſtabat ſuper duodecim boues.* Ita legendum eſt, vt conſtat ex Hebræo, & ex Græco, id eſt, Mare ſtabat. LXX: Et Mare ſuper ipſos

Verſ.26. deſuper, In eo verò quod ait *Groſſitudo autem luteris trium vnciarum erat*, Luterem vocat quod hactenus Mare appellauit, Hebraicè, &

Vncia. Græcè tantum habetur, Groſsitudo eius. Tres vnciæ quatuor digitos faciunt, nam vncia eſt duodecima pedis pars, pes autem habet ſedecim digitos, & tres vnciæ ſunt quarta pedis pars, id eſt, quatuor digiti, quæ menſura Græcè dicitur παλαιςὴ, Latinè Palmus: hoc vocabulo nunc vtuntur LXX. & Ioſephus. 8. Antiq. c. 2. vbi interpres vertit: Craſſitudine palmari. Hebraicè טֶפַח *tepath* Inde 2. Paral. 4. dictum eſt de eadem re: *Porrò vaſtitas eius habebat menſuram palmi* LXX. παλαιςῆς, Hebraicè טֶפַח *tephah* Quódque ſequitur: *Labiúmque eius quaſi labium calicis:* intellige repandum, id eſt, modicè flexum in exteriorem partem.

DE SIGNIFICATIONE LABRI, & Maris ænei.

CAPVT XVII.

Mare æneum, quod erat in templo (atque idem de labro, quod erat in tabernaculo iudicium eſt) Beda in libro de Templo Salomonis, c. 19. & Angelomus in cap. 7. lib. 3. Regum, ſacramentum baptiſmi eſſe interpretantur, quo omnia peccata eluuntur. Quod ego nullo modo adduci poſſum vt credam, cum, vt iam dictum eſt, & porticus & atrium vtrumque interius, & exterius Eccleſiam huius temporis ſignificent, & qui ad baptiſmum veniunt, extra eam ſint, ante quam illam ſuſcipiant. Quare (vt de columnis diximus c. 15.) ſi baptiſmum deſignaret, ante portam exterioris atrij fuerat collocandum. Qui autem ad Mare æneum veniebant abluendi, non ſolum intra Eccleſiam erant, ſed etiam ſacerdotum miniſterio fungebantur. † Non ergo baptiſmi, ſed pœnitentiæ 2
ſacramentum in labro, & in Mari intelligitur, quo omnes eorum qui iam in Eccleſiā recepti ſunt, ſordes eluuntur. Et quia iam per

bapti-

baptiſmum filij Dei ſunt, haud ineptè ſacerdotes appellantur:
non quod poſsint omnes ſacrificium corporis, & ſanguinis Do-
mini noſtri Ieſu Chriſti, aut conſecrare, aut per ſe offerre, (quod
tantummodo initiatorum eſt) ſed quòd omnes Deo dicati ſuo
modo ſint, & ſacrificium illud offerre debeant, de quo ſacer va- Pſal. 50.
tes ſcripſit: *Sacrificium Deo ſpiritus contribulatus, cor contritum & hu-*
miliatum Deus non deſpicies. Hoc enim eſt quod Petrus ait: *Vos autē* 1. Pet. 2.
genus electum, regale ſacerdotiū: & quod eſt in Apocalypſi *Qui dilexit*
nos, & lauit nos à peccatis noſtris in ſanguine ſuo, & fecit nos regnū, &
3 *ſacerdotes Deo, & patri ſuo.* † Labrum de ſpeculis mulierum factum
eſt quæ excubabant in oſtio tabernaculi. Quod egregiè Beatus
pater Gregorius expoſuit, Hom. 17. in Euang. docens ſimul quod
modo diximus, in labro pœnitentiam indicari. *Moſes ergo*, in-
quit, *labrum ſacerdotibus de ſpeculis mulierum fecit, quia lex Dei laua-*
crum compunctionis peccatorum noſtrorum maculis exhibet, dum ea, per
quæ ſanctæ animæ ſuperno ſponſo placuerunt, intuenda nobis cœleſtia præ-
cepta præbet. Quibus, ſi diligenter intendimus, internæ noſtræ imaginis
maculas videmus: videntes autem maculas in pœnitentis dolore compun-
gimur: compuncti verò quaſi in labro de ſpeculis mulierum lauamur. Quæ
ſint autem ſpecula mulierum excubantium in oſtio tabernaculi,
4 prius his verbis explicauerat. † *Specula quippe mulierum ſunt præce-*
pta Dei, in quibus ſe ſanctæ animæ ſemper aſpiciunt, & ſi quæ in eis ſunt
fœditatis maculæ, deprehendunt: cogitationem vita corrigunt, & quaſi
renitentes vultus velut ex reddita imagine componunt: quia dum præceptis
Dominicis ſolerter intendunt, in eis proculdubio vel quid in ſe cœleſti viro
placeat, vel quid diſpliceat agnoſcunt. Quæ, quamdiu in hac vita ſunt, æter
num tabernaculum ingredi nequaquam poſſunt: Sed, tantum ad oſtium ta-
bernaculi mulieres excubant, quia ſanctæ animæ, etiam cum infirmitate
adhuc carnis grauantur, amore, tamen continue ingreſſum æterni introitus
5 *obſeruant.* Hæc Gregorius. † In eo lauant Aaron, & filij eius ma-
nus, ac pedes quando ingreſſuri ſunt in tabernaculum, vel quādo
acceſſuri ſunt ad altare, quia Pontifices, & ſacerdotes, quorum
maximè typum gerunt Aaron, & filij eius, puris manibus, & pe-
dibus, id eſt, opere, & affectu mundi eſſe debent cùm in templum
Dei ingrediuntur ad ſua miniſteria, præſertimque cùm ad altare
accedunt oblaturi patri corpus, & ſanguinem Ieſu Chriſti, in
odorem ſuauitatis, & pœnitentia, ac compunctione cordis e-
luere omnes ſordes. Chriſtiani etiam reliqui, qui quadam ex
parte ſacerdotes dicuntur, & in templo puri eſſe debent, &
tunc maximè cum ad idem altare accedunt ſacram ſumpturi
6 Euchariſtiam ne fortè moriantur. † At rectè inter altare holo-
cauſtorum, & inter tabernaculum, ſiue in templo inter domum
exteriorem, collocatur, quia vt ad altare interius introeatur, non
ſatis eſt carnem ieiunijs, & verberibus affligere niſi etiam quid-
quid aut in actione, aut in affectu impurum eſt, lauare ſtu-

deamus. Mare, quod erat in templo æneum est, æs enim clarum sonũ reddit, & pœnitentia talis esse non debet, vt in corde tannum lateat, sed per gemitus, & lacrymas, & macerationem carnis foras prodeat, & se sono suo prodat, in verba etiam puræ, & humilis confessionis erumpat, qua Christi vicario sacerdoti dicta pŕcta cogitatáque integrè detegat. Fusile est, quia vasa fusilia ignis liquefiunt, & in vas fusa sine mora eius formam, & magnitudinem capiunt. † Ita cor durũ amore Dei, & dolore peccatorum liquefieri debet, atque ita paratum continuò Diuinę naturę 7
per gratiam particeps, & consors fiet, quę tanta erit, quanta fuerit cordis compunctio. Rotundum erat, vt omnes vndique ad illud accederent, sciremusque nulli sexui, aut conditioni, aut regioni pręcludi lauacrum pœnitentię, sed omnibus Christianis omni tempore patere. Decem cubitorum erat à labio vsque ad labium quia qui verè emundari hoc lauacro volunt, non ad vnum, aut alterum mandatum, sed ad decem legis diuinę mandata implenda parati esse debent: quoniam qui totam legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus. Quinque cubitorum erat altitudo eius, quia quidquid visu, auditu, olfactu, gustatu, tactu delinquimus, totum sacramento pœnitentiæ deletur. † 8
Et quia frustra abluimur nisi gratiam, quam in hoc sacramento accipimus, studio bonorum operum, quasi quodam fune restringamus ne defluat, resticula triginta cubitorum cingebat illud per circuitum. *Per resticulam enim* (vt Beda inquit) *disciplina præceptorum cœlestium, qua à nostris voluptatibus religamur, potest aptè signari.* Et paulò post. *Quæ nimirum resticula, aptè triginta dicitur esse cubitorum. Quinquies etenim seni triginta faciunt, Senario autem numero, in quo Deus hominem fecit cum non esset, & cum perijsset, refecit, rectè bona operatio etiam nostra figuratur. Et sex per quinque multiplicantur vt ad triginta peruenias, cum omnes nostri corporis sensus Diuinis humiliter subiugamus imperijs*, &c. Senario numero hominem factum, & refectum esse dicit Beda, quia & sexto die conditus est homo, & Christus eũ sexto die moriẽs refecit. † Duo ordines sculpturarũ striatarum decem cubitorum erant sub labio, quia cum peccata per confessionem effundimus, quod in patente labio intelligittur; cor memoria firma, & dolore præteritorum peccatorum, deinde etiam cogitatione, & voluntate non peccandi non leuiter pictum, sed firmiter sculptum esse debet. Et quia in his contemplatio Diuinæ bonitatis, & nostræ infirmitatis recordatio inueniuntur, sculpturæ striatæ sunt, in striis enim pars quædam prominet, & pars subsidet. Et quia dolor est de peccatis, quæ contra decem præcepta commisimus, & voluntas eadem decem præcepta custodiendi, rectè duo ordines decem cubitorum sunt. Super duodecim boues Mare positum est, quorum tres ad Orientem, tres ad Occidentem, tres ad Meridiem, tres ad Aquilonem

Iaco. 2.

In libro de Templo. c. 19.

nem respiciunt, quia fides, qua Ecclesia complectitur, & veneratur hoc sacramentum, eoque omnia peccata deleri docet, non hominũ ingenio, doctrináve mittitur, sed Christi ipsius traditione quam duodecim Apostoli per vniuersum orbē terræ detule-
10 runt. † In bobus enim prædicatores Euangelij signari Paulus
apertè testatus est dicens: *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur, maxime qui laborant in verbo, & doctrina. Dicit enim Scriptura:* Non alligabis os boui trituranti: *& Dignus est operarius mercede sua.* 1.Tim.5.
Posteriora boum vniuersa intrinsecus latitabant, quia qua mercede sancti prædicatores in perpetuum donentur, in interni arbitri examine iam dispositum est, sed nobis, qui adhuc foris sumus, manet occultum, vt rectè exposuit Beda. Crassitudo eius trium vnciarum est, quia hoc sacramentum tribus partibus constat, contritione, confessione, satisfactione. Est etiam crassitudo quatuor digitorum; quia vt Mare non rumpatur, id est, vt gratia, quæ in hoc sacramento datur, non pereat, opera consiliorum ad præcepta adhibere debemus, qui enim
11 penitus consilia abiecerit, præcepta nō semper seruabit. † Hac
autem mensura opera consiliorum designari ostendimus capite. 11. huius lib. nume. 5. Labium eius sicut labium calicis, & folium repandi lilij est, id est, in exteriorem partem modicè flexum, quod in calice fit, vt melius quod in eo est effundatur, quia confessio peccatoris non introrsum reflexa esse debet, vt aliquid contineat, & tegat, sed in exteriorem partem effundi, vt omnia quæ in corde sunt, pateant sacerdoti. Idem indicat lilij similitudo, quod eiusdem formæ est, & rectè in id, de quo agitur, conuenit, quoniam confessionis pudor, & molestia pulchritudine, & suauitate virtutum, & sanctitatis, quæ per eam comparantur, & in lilio significantur, abunde compensantur. Mare hoc duo mille bathos capere dicitur, vt intelligamus illud fuisse capacissimum & habuisse vnde innumeræ sordes elui possint, In Mille notissimum est Scripturam inusitatum quemdam, & quasi infinitum numerum comprehendere solere, vt Psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos, tamquam dies hesterna, quæ præterijt.* Psalm. 90. *Cadent à la-* Mille.
12 *tere tuo mille.* Cant. 4. *Mille clypei pendent ex ea.* † Bathus certa men-
sura, sed magna est, quo haud ineptè peccatum intelligitur, in quo certa, & magna mensura & culpæ, & pœnæ est. Capit ergo Mare, duo mille bathos, quoniam pœnitentia innumera peccata capit, & delet, innumeras, inquam, culpas, & innumerarum culparum pœnas æternas, Hæc aquæ mensura solebat infundi in Mare, sed, vt Hebraicè dicam, fortificare facienti capiebat tres mille bathos, aut tres mille metretas, id est, si quis tantũ infunderet quantum Mare capiebat, tres mille bathos infundere posset. Hoc est: si quis dolorem habeat communem, & vsitatum qualem fere plerumque homines habent, delebit pœnitentia omnes culpas,

 delebit

delebit & pœnarum æternitatem.† At si quis velit virtutem sacra- 13
menti experiri,& dolorem quendam afferat maximum, multumque communem superantem, capiet Mare tres mille bathos, id est, tollentur sacramẽti vi non culpæ solum, & pœnæ æternæ, sed temporales etiam, quamuis multæ sint, penitus remittentur: hac enim de causa sacramentum pœnitentiæ eleganter à sanctis patribus laboriosus quidam baptismus appellatum est.

Conc. Trid. Sess.14.c.2.

DE DECEM LVTERIBVS.

CAPVT XVIII.

3.Reg.7. Vers.38.

MOx fecit Salomon decem luteres, id est, decem labra ærea fusilia, quorum singula capiebãt bathos quadraginta, eosque operosissimis basibus imposuit, quas latè

3.Reg.7. Vers.39. Luter.

describit Scriptura. Facti sunt ad ministerium sacerdo- 1
tum,& ablutionem victimarum (atque inde nomen habent, id est, ab abluendo, λούω enim est lauo, vnde λουτήρ dictus est) positíque inter altare holocaustorum, & porticum; quinque ad dexteram partẽ,& quinque ad sinistram. *Mare autem posuit ad dexteram partem templi contra Orientem ad Meridiem*, id est, ita erat ad Meridiem, vt verteretur tamen ad Orientem, quia obliquè quodammodo positum erat. Vsum eius docemur. 2. Paral. 4: *Fecit quoque conchas decem, & posuit quinque à dextris, & quinque à sinistris, vt lauarent in eis omnia, quæ in holocaustum oblaturi erant; porro in Mari sacerdotes lauabantur.*

Vers.6.

Si quæras quomodo hostiæ abluerentur in luteribus, cùm videantur fuisse ablutæ in Probatica piscina, quæ erat propè templum? respondet Abulensis q.14. in cap.7. lib.3. Regum, moris fuisse vt sacerdotes prius iugularẽt, in atrio animalia, & sanguinem funderent per circuitum altaris, interdum etiam per cornua, vt Leu.1. 3.4. &. 6. videre licet.† Mox ea excoriabãt, quod solis sacerdo- 2
tibus licebat, nisi fortè multæ essent victimæ,& pauci sacerdotes, tunc enim iuuabãtur à Leuitis, vt factum est. 2. Paralip. 29. Deinde animal integrum,& excoriatum ferebant sacerdotes ad Probaticam, & aperiẽtes viscera abluebãt intestina,& caput,& pedes, & reducentes in atrium carnes ablutas cõcidebant in frusta, vt sic ponerent super altare; non enim ponebatur animal integrũ. Leu.1. Sed illæ partes antequam ponerentur, abluebãtur iterum in luteribus. Quæritur cur facti sint luteres, cùm non fuerint in tabernaculo? Respondet in eũdem locum Abulensis, Mosem pauca vasa fecisse,& parua, vt possent cõmodè portari, sed in templo plura, & maiora facta sunt, quia iam illa ratio non obstabat. Ita decem candelabra facta sunt,& decem mensæ. † Forma luterum ex no- 3
mine intelligitur, vocantur enim conchæ. 2. Paral. 4. quod malè de basibus intellexit Abulensis, cum ibi legamus: *Fecit quoque conchas decem, &c. vt lauarẽt in eis omnia.* Et postea: *Bases etiam fecit, & conchas,*

conchas, quas superposuit basibus, &c. Et Iosephus id docet. 8. Antiq. capit. 2. *Deinde, inquit, ex eodem ære fecit decem labra rotunda conchæ specie, quorum quodque capiebat congios quadraginta: erat enim altitudo quatuor cubitorum, & tantumdem spatij patebat inter margines, &c.* vbi interpres iterum errauit congios vertendo pro bathis. Forma basium satis ab Scriptura describitur sed quædam, quæ sunt in ea
4 subobscura, exponenda sunt.

† *Et sculpturæ inter iuncturas & inter coronulas, & plectas leones, &c.* *Vers. 28.* Beda in libro de templo Salomonis, c. 20. putat in tabulis basium *Vers. 29.* sculptas fuisse coronulas, & plectas, & inter coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim positos: super leones autem, & boues, quasi lora ex ære dependentia sculpta esse. plectas autē intelligere videtur nexus rerū inter se iunctarum. Idem sensit Angelomus: ita enim intelligunt verba nostræ trāslationis quæ sic habet: *Vers. 28.* *Et ipsum opus basium interrasile erat. Et sculpturæ inter iuncturas, & inter* *Vers. 29.* *coronulas, & plectas leones, & boues, & Cherubim: & in iuncturis similiter desuper: & subter leones, & boues quasi lora ex ære dependentia.* Sed hîc vitioso codice deceptus Beda legit: *Et super leones:* cum apertissimum sit ex Hebræo, & Græco, & ex emendatis codicibus Latinis legendum esse, *& subter leones:* itaque lora ex ære dependentia non super leones, sed sub leonibus erant. In Hebræo sunt omnia apertiora quàm in nostra translatione, In eo ita est ad verbum: *Et hoc opus basis, Clausuræ eis, & clausuræ inter iuncturas, & super clausuras quæ inter iuncturas & leones, bos, & Cherubim. Et super iuncturas sic desuper. Et subter leones, & bouem copulationes, opus descensionis.* Opus interrasile clausura vocatur Hebraicè, quod in eo **Clausura.** sculpturis intermedia spacia plana claudantur, vt diximus in hoc libr. c. 10. num. 1. Ipsum igitur, quod interrasile dicitur, vocatur continuò sculpturæ idem enim vocabulum est in Hebræo, & apud LXX. συγκλειστὸν idest, conclusum. Idem est quod vertit Coronulas, & quas ante vocauerat Iūcturas, mox vocat Plectas, quæ sunt omnia etiā apertissima in trāslatione LXX. Bases habebant opus interrasile, id est, clausum sculpturis, & inter ipsas iūcturas erat interrasile, id est, erāt sculpturæ. Vbi autē ego cum Lxx. verto *Super sculpturas*, potest etiam verti: *Ad sculpturas*, siue, Iuxta sculpturas, siue etiam, Inter sculpturas, & iuncturas, vt vertunt recen-
5 tiores. Iuncturæ sunt, quibus quatuor tabulæ æneæ, ex quibus basis constabat, iungebantur inter se. † Explicat ergo cur dixerit opus basium esse interrasile, quoniam inter iuncturas, siue (vt vertunt Lxx.) per medium iuncturarū, erāt sculpturæ quibus iuncturæ tegerētur, vt non multæ tabulæ, sed vna integra, & solida viderentur. Et inter sculpturas, quas Hieronymus vocat Coronulas, quia etiam quatuor illas tabulas cingebant vndique, & inter plectas, idest, inter iuncturas inferiores tabularum, in ipso videlicet spatio tabularum, erāt leones, & boues, & Cherubim. Eæ iē

figuræ

figuræ erant super iuncturas superiores. Sub leonibus autem, & bobus, & Cherubim erant quasi lora inter se copulata, & connexa (quæ idcirco dicta sunt copulationes) dependentia. id est, deorsum tendentia, quæ propterea in Hebræo, & in LXX dicta sunt Opus descensionis.

Vers.30 *Et per quatuor partes quasi humeruli.* † In quatuor angulis supre- 6
mis basium surgebant prominentiæ quædam, quasi humeri parui, quasi tenentes luterem ne caderet. Iosephus lib. 8. Antiquit. ca. 2: *Angulos autem supernè continebant fusiles humeruli manuum extensarum, his imposita erat spira, cui labrum inserebatur, ita vt mani-*
Vers.31 *bus sustineri videretur. Os quoque luteris intrinsecus erat.* Os luteris vocat, quod in suprema tabula basis factum erat, vt exciperet ipsum luterem imponẽdum, id est, spiram illam, quam Iosephus humerulis, quasi manibus, contineri dixit, cui luter inserebatur,
Vers.35. & hanc esse dicit in capitis summitate, id est, in altiori parte basis; quod postea magis Scriptura explicat dicens. *In summitate autem basis erat quædam rotunditas vnius, & dimidij cubiti, ita fabrefacta vt luter desuper posset imponi, habens cælaturas suas, variásque sculpturas ex semetipsa,* id est, non adtititias, sed simul cum ipsa fusas. Iosephus de eisdem: *Qua parte effigies leonum, & aquilarum sic erant adaptatæ, vt connatas putares, interuenientibus inter eas palmarum arbusculis. Atque hæc rotunditas habebat altitudinis cubitum, &*
Vers.31 *dimidium, sed dimidius cubitus tegebatur cælaturis, & tantum cubitus apparebat.*

In angulis autem columnarum variæ cælaturæ erant. Has columnas, & earum vsum describit in eodem loco Iosephus his verbis: *Huius operis* (id est, singularum basium) *partes seorsim fabricatæ sic com-*
Vers.32 *pingebantur. Quatuor erant columellæ per totidem angulos dispositæ quadrangulæ, quibus latera basium vtrimque inserebantur.*

Vers.33 *Et media intercolumnia.* † Intercolumnium vocat scapum co- 7
lumnarum, quem non rotundum fuisse dicit, sed quadrangulum. *Tales autem rotæ erant, &c.* Rotæ suppositæ erant basibus, vt moueri posse viderentur, cùm non mouerentur; & ideo omnia habebant, quæ habebant rotæ veræ, modiolos, ex quibus oriuntur ra-
Vers.36 dij, quasi à centro euntes ad cricumferentiam rotæ, cuius circumferentiæ exterior pars vocatur canthus.

Sculpsit quoque in tabulatis illis, quæ erant ex ære, & in angulis Cherubim, & leones, & palmas. In tabulatis, hoc est, super summas tabulas basium, sculpsit Cherubim, &c. vnde scilicet incipiebant illi humeruli, quos. LXX. vocant Manus, quia erant in modum manuum facti. LXX: *Et aperiebantur* id est, sculpebantur, ita etiam est in Hebræo *super principia manuum eius, & conclusa. siue clausuras eius, Cherubim, & leones,* &c. vbi enim nos habemus *In angulis,* in Hebræo est; *Et super sculpturas eius,* siue super clausuras eius

eius, id eſt, ſuper ſculpturas, quæ erant in angulis illius ſupremæ tabulæ, vnde incipiebant ſurgere humeruli, qui erant in quatuor angulis ſculpti erant Cherubim, &c. † His omnibus addendum
8 eſt quod ſcribit Ariſtæus in libello de LXX. interpretibus, non longe à principio: fuiſſe in templo occulta receptacula aquarum quæ ad diluendum ſanguinem iugulatarum hoſtiarum funduntur quarum fluxus tam aſſiduus (inquit) eſt, vt perennis fons videatur. Et ad hoc ſunt iuxta aræ baſin frequentes aperturæ ſolis miniſtris cognitæ. Sed mirabilius eſt, & fere inenarrabile, ſubterraneorum conceptaculorum magnitudo, quæ ad quinque vſque ſtadia per circuitum templi cuncta penetrat. Plumbeæ ad ea fiſtulæ quacumque per muros, & templi ſolum, quibus omnia abluantur mundenturque, deſcendunt.

De ſignificatione decem luterum.

CAPVT XIX.

1 LVTERES, quoniam ad abluendum poſiti ſunt, vt nomen ipſum indicat, hoc idem ſignificare putandum eſt, quod labrum, ſiue Mare æneum, id eſt ſacramentum pœnitentiæ. Vt enim decem candelabra in templo poſita non aliud deſignabant, quàm vnum, quod erat in tabernaculo, ſed idcirco poſita ſunt: vt maior luminis copia in Eccleſia eſſe demonſtraretur, quam olim fuerat in Synagoga, ita decem luteres in Templo collocati ſunt vt intelligeremus multo verius eſſe in Eccleſia, quam in Synagoga illud: *Quoniam apud Dominum miſericordia, & copioſa apud eum redemptio.* In tabernaculo erat labrum æneum, in templo non tam labrum dicitur, quàm Mare à collectione, & congregatione multarum aquarum. Hoc eſt: In Synagoga erat pœnitentia, per quam peccata remitterentur, ſed illa ſacramentum non erat, in Eccleſia mare plenum aqua id eſt, ſacramentum pœnitentiæ, plenum virtute ad omnia peccata a-
2 bluenda magna miſericordia, copioſa redemptio. † Atque vt harum aquarum miſericordiæ & redemptionis magna in Eccleſia copia & omnibus obuia eſſe monſtretur, decem luteres fiunt in templo in quo ſæpè iam diximus deſignari Eccleſiam. Quinque ſunt ad dexteram templi, quinque ad ſiniſtram, qua ſiue proſperæ ſint res Chriſtianorum, ſiue aduerſæ, ſemper in Eccleſia præſto erunt lauacra, quibus maculæ animi per quinque ſenſus collectæ diluantur. Etenim ſiue in regionibus fidelium, ſiue inter hæreticos degas, nuſquam deſunt fideles ſacerdotes, qui tibi luterem præbeant, & te abluant. In pace qua nunc Eccleſia fruitur, quanta ſit vbique luterum copia videmus, ſed & olim cum à Romanis imperatoribus vrgebatur, & per ſolitudines Chriſtiani vagabantur, non deerant, nec deerunt cùm maior extremi temporis

Pſalm. 129.

sæuiet persecutio. † Quam male catholicos sacerdotes accipiunt 3
hodie hæretici in Anglia quibus eos cruciatibus torquent, atque enecant? tamen & alij nō pauci, & ex nostra Societate Iesu nonnulli sacerdotes per eam ignoti discurrunt, omnibus fidelibus adsunt, vbicumque illis indigeant præsto sunt nullis laboribus parcentes, nulla capitis discrimina metuentes. In mari æneo sacerdotes, In luteribus victimæ per sacerdotes abluebātur quæ erant in holocaustum offerendæ. Sed (vt est apud Bedam in li. de Templo cap. 20.) holocaustum Domini generaliter omnis electorum multitudo potest intelligi, quæ per sacerdotes abluitur, cùm per eos remissionem accipit peccatorum: propriè enim eorum, qui sacris initiati sunt typum portant veteres sacerdotes. Dicuntur & reliqui fideles quadam ex parte sacerdotes, ita vt diximus cap. 18. sed alia est sacerdotum ratio, alia victimarum, siue holocaustorum. Sacerdotes vocantur cum offerunt, victimæ cum offeruntur: Sacerdotes sunt cùm Deo immolant cor contritum, & humiliatum, & cum per verum proprieq; dictum sacerdotem sacrificium corporis, & sanguinis Agni immaculati patri offerunt: victimæ sunt cùm se ipsos Deo immolant, & corpus inedia, ac verberibus macerant, iuxta quod ait Apostolus: *Obsecro itaque* Rom. 12. *vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.* Quare bene iidem & sacerdotes quodammodo, & victimæ appellantur & ad idem sacramentum Mare & luteres pertinent. Quadraginta Bathos capiebant luteres singuli, vt sciamus toto vitæ tempore ablui nos posse luteribus, idest, dum viuimus semper esse locum sacramento pœnitentiæ, per quod & culpæ, & pœnæ nobis remittantur. Quod in bathi mensura intelligitur, vt diximus

Quadragenarius numerus. paulo ante cap. 17. num. 12. † Quadragenario autem numero in- 5
tegrum, atque perfectum annorum vitæ nostræ significari curriculum ieiunium Domini docuit, qui dum quadraginta diebus ieiunat, monet toto vitæ tempore abstinendum esse à voluptatibus Denarius. Quaternarius. sæculi. Denarius enim completus numerus est, quia vsque ad decem tantum numeramus, itaque omnes nemeros continet: quaternario verò tempora vitæ signantur, eo siquidem numero dierum, & annorum curricula peraguntur, vt ait Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana cap. 16. Dies quatuor tempora habet, matutinum, meridianum, vespertinum, nocturnum. Annus etiam quatuor temporibus continetur, vere, æstate, autumno, hieme. † Si quatuor per decem multiplicemus, (idest, si dies, & an- 6
ni nostri ad completum numerum suum veniant) quadraginta fiunt. Quatuor cubitorum sunt, quia huius sacramenti virtus, & Matth. 3. c. 4. præstantia quatuor Euangelij libris traditur. & commendatur, in quorum initio legimus: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum.* Cur autem luteres ænei sint, & fusiles, satis ca- [illegible] pite. 17.

pit.17. explicauimus nu. 6. & 7. Bases quæ luteres sustinent, sacer- Bases
dotes sunt, sine quibus nullum est pœnitentiæ sacramentum. Qui
quoniam eius virtutem personare, & populum docere debent,
bases æneæ sunt. Fusiles sunt, & fusura vna omnes, quia omnes,
per verbum sacræ initiationis, & pontificis potestatem legiti-
mam tradentis, similiter fiunt huius sacramenti ministri.† Lon-
7 gitudo basium quatuor cubitorum est, quia quatuor hominum
ætates patienter sustinere debent sacerdotes huiusmodi: pueros,
qui confiteri peccata nesciunt, iuuenes, qui feruore ætatis in ca-
dem carnis peccata crebro relabuntur, viros, qui & opes sum-
mo studio colligunt per fas, & per nefas, ægreque ferunt si aut
ab illo vitæ, siue rerum contrahendarum genere recedere, aut
malè parta restituere cogantur: senes, qui morosi sunt & diffi-
ciles, assiduisque fidei blasphemarum cogitationum, odiorum,
rixarum tentationibus anguntur. Longitudo enim, vt sæpe dixi-
mus ad longanimitatem pertinet, quia quantum ministri huius
sacramenti futuri egeant, norunt illi qui experti sunt. Latitudo
etiam quatuor cubitorum est, quia ad easdem quatuor ætates
caritatem suam protendere omnesque paterno affectu comple-
8 cti debent. † Altitudo trium cubitorum est qua sanctissimam
Trinitatem semper intueri, atque desiderare oportet eos, qui
has ætates & ferre, & amare volunt: numquam enim rectè id fa-
cient nisi amore Dei & spe cœlestis beatitudinis, quæ in visione
eiusdem Trinitatis, & amore sita est excitentur. Opus basium
interrasile erat, idest, sculpturas habebat, & media inter eas spa-
tia plana, in quibus nihil esset sculptum, quia sacerdotes ad hæc
omnia partim exemplis caritatis, & patientiæ sanctorum permo-
uentur, quæ sculpta in animo suo habere debent, partim sui ipso-
rum consideratione, qui nulla vnquam bona haberent, nisi Dei
munere accepissent. In nomine quasi quatuor tabulæ sunt sibi
mutuò hærentes, idest intellectus, voluntas, sensus, corpus: quæ
sculpturis, idest, exemplis sanctorum patrum, ita per Dei gra-
tiam iungendæ sunt, vt intuentibus quasi vnum quiddam appa-
9 reant. † Hoc est ita se gerere debent sacerdotes, qui populum
Dei loturi sunt, vt quamuis homines sint, nec in hac mortalitate
plenè, aut voluntas rationi, aut rationi, & voluntati sensus pa-
reat, sic viuant, & sic gratia Dei, ac ratione quidquid faciunt,
moderentur, vt nihil in eis homines videant, in quod offen-
dant, nihil in quo corpori vltra quod infirmitas eius postulat, in-
dulgeatur, nihil, in quo appetitus imperet, sed omnia ad præ-
scriptum rationis, vt totus homo quasi ratio quædam esse vi-
deatur. Hoc vt recte fiat, leones in tabulis sculpuntur, & bo-
ues, & Cherubim. Leones, vt generosa quadam ferocitate, vi-
tia inuadant, & aduersus ea pugnent, nullique cupiditati cedant,
nemini, dum officio suo funguntur, parcant, sed quamuis nobi-

lis sit, & diues, & potens, quamuis famulorum & clientum turba
septus, quamuis sceptro, & corona insignis, cogant eum saluta-
ribus monitis obtemperare, sacramento se se aptos prębere, nun-
tium omnino peccatis remittere, aliena reddere, suspecta con-
tubernia vitare, ac nisi paruerint, ligatos, vt erant ante, dimit-
tat. † Sed boues sint cum leonibus oportet, vt feruorem illum 10
correptionis, & illam ferocitatem tarditate quadam consilij, &
spiritu mansuetudinis reprimant, ac coërceant, vt sicut ait Be-
da, numquam vngulam discretæ actionis ad loquelam, num-
quam verba Diuinæ lectionis, velut ruminando, in ore volue-
re cessent. Addantur & Cherubim, (quod plenitudinem scien-
tiæ interpretantur) vt norint quo tempore leonis ferocitatẽ, quo
tarditatem bouis adhibere debeant, vt sciant soluere, & ligare
vt eruditione præstent, quæ quanta in huius sacramenti ministris
esse oporteat, nemo ignorat, nisi qui expertus non est. Sed quo-
niam his & in alios, & in se ipsos vti debent, leones, & boues, &
Cherubim, & super iuncturas tabularum sunt, & infra in ipsis ta-
bulis. † Sub leonibus, & bobus, & Cherubim sunt quasi lora de- 11
pendentia, idest, virtutes inter se nexæ, & ligaræ, quæ motus à
ratione abhorrentes reprimunt, & hominem ligant ne quod ap-
petitus cupiebat faciat, nisi enim eas habuerint, non diu mane-
bunt leones, & boues, & Cherubim. Firmæ illæ esse debent,
ideoque lora ex ære sunt. Deorsum tendunt, siue, vt est in He-
bræo, & in Græco, opus descensionis sunt, vt qui eis præditi
fuerint non altum sapiant, sed per humilitatem ad se ipsos, & ad
infima quæque, quæ animarum salus postulet, descen-
dant. Quatuor rotæ per bases singulas, vt norint sacerdotes

Rotæ basium.

sacramentum in omnes mundi partes deferre, & ad omnes æta-
tes, idest, ad pueros iuuenes, viros senes, & securos, ac nihil ta-
le cogitantes quærant. vt eos in sacro lutere abluant. Propterea
de illis dictum est: *Tales autem rotæ erant, quales solent in curru fieri
& axes earum, & radij, & canthi, & modioli, omnia fusilia*: nihil vi-
delicet deerat ad velocem volubilitatem. † Axis, qui rotas iun- 12
git inter se vt simul moueantur, Caritas Dei est qua impulsi in

2. Cor. 5.

hanc & illam partem mouentur, sicut ait Paulus: *Caritas Christi
vrget nos æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est: ergo
omnes mortui sunt & pro omnibus mortuus est Christus*. In rotis modio-
lus est amor fratrum, radij, labores, quos pro fraterna salute
suscipiunt, qui ab vno quasi centro, aut principio orti per varias
partes in canthum tendunt, qui rotũdus cum sit perfectionem in-
dicat vitæ Christianorum, in quam labores properant Sacerdo-
tum. Hæc & quæ sequuntur omnia fusilia, quia propriam formam
habere non debent, sed ad formam caritatis, & regulæ Diuinæ

Quatuor humeruli.

accommodari. Quatuor humeruli in summo basium positi, vt re-
ctè in eis luteres collocarentur, quotuor virtutes sunt, quibus

maximè

maximè indigent qui idonei, atque inculpati huius ſacramenti
diſpenſatores futuri ſunt: temperantia, fortitudo, iuſtitia, pru-
13 dentia. † Si enim deſit temperantia, cedent voluptatibus, & ſa-
cramenti ſanctitatem polluent: ſi fortitudo, cedent periculis, &
laboribus, ſoluentque metu cogente eos, quos ligare oportebat:
ſi iuſtitia deſideretur in deſpenſatore, ſoluet ligandos, ſoluendos
ligabit, aliena non reſtituentur, prece aut pretio Diuina & huma-
na violabit. De prudentia nihil dicere opus eſt, quæ vix in vllo
maior eſſe debet: vt diſcernat ætates, res tempora, perſonas, mo-
res, vires, ac ſingulis ea tribuat, quæ proſint maximè. Contra ſe
inuicem humeruli reſpectant, quia vna quæque quatuor virtutum
ita quod ſui muneris eſt præſtat, vt alteri contraria non ſit,
ſed mutuo omnes ſe iuuent. Orbis ille, quem Scriptura vocat
Os luteris, ad excipiendum luterem in ſumma baſi erectus, pu-
ritatem animi indicat, & ſcientiam, & quidquid aptum, atque
idoneum ſacerdotem efficit, vt legitimus ſit tanti ſacramenti
adminiſter. Hic autem orbis ſculpturis ornatus eſt, quia eius a-
nimus variis virtutibus ad Sanctorum patrum imitationem pa-
randus eſt. Quod ex eo videbatur, vnum cubitum habebat al-
titudinis quia vna caritas Dei, quæ ſemper in cœlum ſe tollit, eſt
quæ maximè animum præparat. Sed quia, quamuis multum ſe
operibus caritas exerat, plus etiam eius in corde abſconditum
latere debet, dimidius cubitus altitudinis ſculpturis abſconditur.
Quatuor columnæ, quibus, vt ait Ioſephus. 8. Anti. cap. 2. latera Quatuor columnæ.
baſium vtrimq; inferebantur, quatuor Euangelia ſunt, quorum
præceptis, atque conſiliis hominis partes ita compinguntur, vt
quaſi vnũ quippiam videantur, iiſdémq; homo vehementer con-
firmatur. Quæ quia non ſunt oratorum eloquentia polita, co-
lumnæ rotundæ non ſunt. Quatuor tamen angulos habent ſcul-
pturis fabrefactos, quia exemplis, & verbis Chriſti quatuor ho-
15 minum ætates, quas ſæpe diximus, erudiunt. † Quatuor autem
rotæ quæ per angulos baſium erant, cohærebant ſibi ſubter baſin
quia licet in diuerſa eant ſacerdotes ſalutẽ quærentes animarum,
vno tamen ſpiritu ſemper agũtur. Singulę rotæ altitudinẽ habent
cubiti & dimidij, ſicut & os illud quod luterem impoſitum ex-
cipiebat, quia volubilitas, & velocitas rotarum tanta eſſe debet,
quantum eſt os luteris, id eſt, quanta eſt in animo caritas, & vir-
tutũ, & eruditionis præparatio: ne ſi ſe altiora quæſierit ſacerdos
& ſuis viribus maiora, perdat eos, quos lucrifacere cupiebat. In
tabula baſis ſumma vnde incipiebant humeruli (in quibus qua-
tuor virtutes ſignari diximus) & in principio humerulorum ſu-
per reliquas ſculpturas erant ſculpti Cherubim, & leones, & pal-
mæ vt ſciant ſacerdotes, etiamſi virtutibus illis præſtent, non poſ-
ſe ſe victoriam de Diabolo perditore animarum, & de peccatis
obtinere, niſi cœleſti ſapientia, & fortitudine adiuuentur. Quare

ſuper reliquas ſculpturas quàm primum Cherubim ponuntur, in quibus plenitudo ſcientiæ pluſquam humanæ, id eſt, cœleſtis, indicatur, deinde leones, quorum maior eſt vis, & fortitudo quàm hominum poſtremo palmæ, ſignum victoriæ. Atque hæc non iacentia, ſed in modum hominis ſtantia ſculpuntur, vt hæc dona cœleſtia non otioſa, & quaſi iacentia in nobis manere ſinamus, ſed aſſiduis precibus, & ſanctis meditationibus, omnique actione virtutum, excitare & erigere ſtudeamus. Si enim Cherubim, & leones iacent, palmas quoque iacere neceſſe eſt: neque enim vincere poterimus, ſi deſidia torpeamus.

De altari Holocauſti.

CAPVT XX.

In vtroque ca. à verſ. 1. HOc altare deſcribitur Exo. 27. & 38. Vocatur Holocauſti à digniore oblatione: omnes enim victimæ, etiã ſi holocauſta non eſſent, in eo offerebantur. Fiebat de lignis ſettim, & operiebatur ære, longum erat quinque cubitos, & totidem latum, altum tres. Quatuor cornua habebat, vt diximus de altari thymiamatis, & intus cauum erat anulosque habebat, & vectes æreos quibus portaretur. Reliqua facilia ſunt, quod de craticula dicit difficile eſt, & variè exponitur. Craticula. Craticulam in vtroque altari legimus fuiſſe æneam in modum retis, & quoniam in ea cremanda erant animalia, non arbitror ligneam fuiſſe, ſed totam æneam. Similiter aram in qua imponebatur ignis, oportebat totam eſſe æneam, altare autem, etſi ligneum eſſet, intrinſecus laminis æreis craſſis operiebatur. 1

† Hanc craticulam quidam, vt Lyranus, & Abulenſis, quæſt. 6. in cap. 27. Exo. exiſtimant extrinſecus circumdediſſe altare, quod nullo modo congruit cum verbis Scripturæ, aut Ioſephi, intelligo ergo craticulam factam eſſe æqualem cauitati altaris, ita vt inferri in illud poſſet, & efferri. Eius ſuperficies erat in ſummitate altaris, eius fundum erat quæ dicitur arula, in qua erat ignis atque hæc erat in media altitudine altaris nam cap. 27. dicitur: Verſ. 5. *Eritq́ craticula vſque ad altaris medium*, videlicet à ſuperficie deorſum, non enim poterat eſſe in fundo altaris. Et cap. 38. Verſ. 5. *Craticulamq́ eius in modum retis fecit æneam, & ſubter eam in altaris medio arulam.* 2

† Habebat enim craticula pedes æneos, vſque ad imum altare deſcendentes, quibus ſuſtinebatur arula, atque ita erat in medio altaris arula, & craticula veniebat vſq; ad mediũ altaris, qua eius corpus, vt ita dicamus, finiebatur in arula. Anuli erant in quatuor infimis arulæ extremitatibus, ideóque dicuntur eſſe ſubter arulam. In hos immittebantur vectes cum efferebatur ex altari vt portaretur. Ac ne quis putet eoſdem fuiſſe anulos altaris, & craticulæ, vt putauit Ricardus in explanatione Tabernaculi. 3

cap. 11. decipiaturq́; verbis illis Exo. 38. *Fusis quatuor anulis per* Vers.5.
totidem retiaculi summitates, ad immittendos vectes ad portandum. Quos Vers.6.
& ipsos fecit de lignis settim, induxitque in circulos, qui in lateribus al- Vers.7.
taris eminebant: primum iam videt anulos in quatuor craticulæ,
siue retiaculi summitatibus, & alios in lateribus altaris, vtrisque
4 paratos esse vectes docet ca.27.† Deinde sciat cùm dicitur: *Quos
& ipsos fecit, &c.* verba fieri de vectibus altaris: vt in cap. 27. ita
enim est in Hebræo: *Et fecit vectes de lignis settim, &c.* Induxitque
per circulos, qui in lateribus altaris eminebant. Eodem modo
verterunt L X X. Perinde ergo est iuxta nostram translationem,
ac si diceret: Fecit alios vectes similes prioribus in vsum altaris.
In hoc altari Beda lib.2.de Tabernaculo capite.12. & Ricardus
loco citato, & Comestor in Historia Exodi. cap. 59. ponunt ex
autoritate Cassiodori ostiolum in latere, per quod carbones, &
cineres extraherentur. Beda etiam vt per illud ligna immitteren-
5 tur. † At neq; Scriptura, neque Iosephus posuerunt, neque ne-
cessarium videtur: cum posset craticula sursum extrahi, quantum
satis esset, & tunc ligna imponi, quæ erant in arula, & infra cra-
ticulam, vt aiunt Beda & Ricardus locis citatis. Ex quo fit car-
nes fuisse super craticulam, vt rectè docuit Beda libr. 2.de Taber-
naculo, cap.12. Negat hoc Abulensis quæst. 6. & vult ligna fuis-
se cum carnibus, idque probari putat ex Leuit. 1. Sed nihil in-
de probatur, ita enim habet: *Et subiicient in altari ignem strue ligno-
rum ante composita, & membra quæ sunt cæsa, desuper ordinantes*: De
super enim interpretabimur Super craciculam. Hoc altare Ri-
cardus, & Abulensis, & Comestor locis citatis, & alij volunt ple-
num terræ fuisse vsque ad medium, vt illud impleretur Exod. 20.
6 *Altare de terra facietis mihi, & offeretis super illud holocausta.* † Verùm
non terra sed lapidibus plenum fuit, vt videmus. 1. Mach.4. vbi
Iudas & fratres diruerunt altare holocaustorum profanatum à
gentibus, & reposuerunt lapides in monte domus in loco apto
& acceperunt lapides integros secundum legem, & ædificaue-
runt altare nouum secundum illud, quod fuit prius. Hoc dicit
quoniam in eodem loco Exodi scriptum erat: *Quod si altare lapi-
deum feceris mihi non ædificabis illud de sectis lapidibus*: atque hi lapi-
des non secti dicti sunt integri. 1. Macha.4. Non est autem posi-
tum altare intra tabernaculum, aut templum, sed sub dino, pro-
pter ignem, & odorem sanguinis, & victimarum. Ex hoc vide-
mus non constitisse ex lapidibus temerè coniectis in altare, sed
ex illis ordinatis constructum fuisse altare quod postea altari
æneo tegeretur. Vnum autem altare erat, licet multa, & varia es-
sent sacrificia, ne viderentur habere Iudæi multa altaria, sicut
gentiles, qui multis diis multa erigebant altaria, vt ait Abulen-
sis. Ideo etiam erat vnicum templum. Verum hoc in templo mul-
to maius erat, 2. Paralip.4. *Fecit quoque altare æneum viginti cubito-* Vers.1.
rum

rum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis. At hoc videtur pugnare cum eo quod scriptum est Exodi 20. *Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua*, nam ad hanc altaris altitudinem necessarij erant gradus. Ad hoc potest responderi verbis Abulensis in eumdem locum, qui ita ait: *Hebræi autem habebant altare aliqualiter eminens vt ceteri, qui astabant, videri possent cum fierent sacrificia, sed ad illud altare non ascendebatur per gradus positos de lapidibus, aut lignis, sed erat ascensus continuus de terra, qui paulatim vniformiter tollebatur in altum; sic non erant aliqui gradus, in quorum ascensione posset turpitudo nudari.* De sacerdotum ministerio hæc scripsit Aristæus in libro de LXX. interpretibus: *Silentium verò tantum inest, vt cum septingenti fere ministrorum continuo adsint, & offerentium libamina multitudo ingens, nec vnum quidem hominem in loco versari putes: summa namque veneratione cuncta, & magna Dei pietate perficiuntur, &c.*

Altare holocausti an haberet gradus.

Quid significet altare holocausti.

CAPVT XXI.

ALTARE holocausti, in quo omnes victimæ immolabantur, vitam eorum significat qui pœnitentiæ laboribus exercentur, & affectus, ac motus animi à lege Dei abhorrentes in eiusdem Dei honorem, & cultum iugulant, & mactant. Quod de lignis settim factum est, quia munda, & incorrupta decet esse corda, & corpora, in quibus sacrificium Deo fit. Habet quinque cubitos longitudinis, & totidem latitudinis (vt docet Beda libro secundo de Tabernaculo, capite vndecimo) cum fidelis quisque omnes sui corporis sensus in longitudine patientiæ, & in latitudine caritatis exercere satagit, vt in omni suo visu auditu, gustu, olfactu & tactu semper se Diuino meminerit mancipatum esse seruitio, iuxta illud Apostoli: *Siue manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* † Habet tres cubitos altitudinis cum eadem corda electorum per fidem, spem & caritatem ad cœlestia tendunt, &c. Sæpe enim diximus longitudinem ad patientiam siue longanimitatem pertinere, latitudinem ad amplitudinem caritatis. Quare & hoc dicere possumus, longitudinem quinque cubitorum esse, quia iusti quinque sensus frenant, & à voluptatibus abstinent patienter omni vitæ suæ tempore, vt Deo se puros gratosque præbeant. Sed dum easdem sensuum voluptates, quoties opus est, repellunt ne infirmioribus fratribus offensioni sint, & vt caritatem cum omnibus integram seruent, altare quinque etiam cubitos habet latitudinis. Quatuor habet cornua, quia quatuor principalibus virtutibus, temperantia, fortitu-

1 (beside first line of chapter)
1.Cor.10.
2 (beside "omnia in gloriam Dei facite. † Habet tres cubitos")

[illegible]
3 [illegible] tiæ vsus virtutes huiusmodi non additæ, aut aduentitiæ, sed quasi cõnatæ videntur. Ære tegitur, ne ligna adurantur, in quo firmitas animi, & constantia indicatur, quæ si absit, citò animus, & cor- [illegible] nis incendant, atque consumant. Arulam habet subter craticulam, [illegible] auditui verborum cœlestium, quibus calefacti, imo & inflam- [illegible] Ligna arulæ [illegible] te concipimus: ignem addimus, cum per gratiam sancti Spiri-
4 [illegible] huius libri numero quinto. Anuli, & vectes craticulæ, & altaris [illegible] significant, quibus iusti ab eodem Spiritu [illegible] quod etiam satis explicatum est in hoc eodem libro, capite tertio, numero octauo, & sequentibus. [illegible] est, ac minus iucunda vita eorum, qui pugnant cum affectibus, [illegible] & mori adhuc timent. Altare intus vacuum est vt satis loci sit [illegible] tus sancti, quo victimæ arsuræ sunt.

De vasis tabernaculi, & templi. CAP. XXII.

1 V[illegible] in templo, vt videmus 3. Reg. 8. & 2. Paral. 5. De vasis [illegible]

 ignium

ignium [illegible], omnia vasa ex ære fabricabis. 3.Reg.7. *Fecit ergo Hiram lebetes, & scutras, & amulas, &c. Propter multitudinem autem nimiam, non erat pondus æris.* Et postea: *Et lucernas desuper aureas, & forcipes aureos, & hydrias, & fuscinulas, & phialas, & mortariola, & thuribula de auro purissimo*, secundo Paralipomenon 4. adduntur Creagræ, & thymiateria, ait enim: *Thymiateria quoque, & thuribula, &c.*

Acetabulū. ACETABVLVM vas paruulum capiens octauam partem sextarij, sicut & Cyathus, qui duodecima pars est sextarij. Pro acetabulo, est in Heb. קְעָרָה *chearah*, quod scutellam significat, Græcè, τρυβλίον, acetabulum, vel parella. Pro Cyatho, מְנַקִּית *Menachith*, quod septuaginta similiter verterunt Cyathos.

Thuribula. Thuribula vocat כַּפּוֹת *Chaphoth*: pro quo Hieronymus vertit Numeri 4. Crateras, primo Paralipomenon vigesimooctauo, & Exodi trigesimoseptimo, & aliis locis vertit thuribula, Septuaginta: σπονδεῖα, siue σπονδεῖα, id est, calices, seu vasa ad libandum vinum, vt ait Athenæus libro nono, capite primo.

Phialæ. Phialas, Exodi vigesimo quinto vocat כַּפּוֹת *Caphoth*, id est, vasa parua in modum volæ manus facta quæ dicitur כַּף *Caph*, Septuaginta: θυίσκας, id est, mortaria, & Hieronymus mortariola solet vertere, vt Numer. septimo. Hæc vasa ponebantur ad mensam panum ad libandum, vt quoties vinum esset fundendum in sacrificiis, præsto essent, vt diximus capite decimo.

Lebetes. † Lebetes, id est, סִירוֹת *Siroth*, (pro quo Hieronymus sæpe ollas vertit) vas erat in modum ollæ ad cineres suscipiendos.

Forcipes. Forcipes יָעִים *Iaim*, à יָעָה *Iaah*, id est, remouit, pro quo Numeri quarto vertit Hieronymus Tridentes, nunc vertit Forcipes, quibus ignis capitur.

Tridentes. Creagræ. Fuscinulæ, quæ Creagræ dicuntur à carne capienda siue ex olla, siue ex quouis alio loco, Hebraicè: מִזְלָג *Mazeleg*, solet Hieronymus vertere Tridentes, Exodi trigesimooctauo vertit hamos, verum hoc in loco Exodi vigesimoseptimo inter forcipes, & fuscinulas ponitur, in Hebræo: מִזְרָקוֹת *Mizerakoth*, id est,

Phialæ. phialæ, vt ibi verterunt septuaginta, & semper vertit Hieronymus. Est autem vas magnum & amplum ad suscipiendum sanguinem: erat in templo ad victimarum sanguinem excipiendum. Zachariæ nono: *Et replebuntur vt phialæ, & quasi cornua altaris*, scilicet, sanguine hostium. Ponebantur etiam ante altare plenæ [illegible]mentis, vt ait Hieronymus in caput vltimum Zachariæ. Vocat hoc idem vocabulum postea capite trigesimooctauo de [illegible] loquens vertit Fuscinulas, Septuaginta Phialas, quomodo [illegible] etiam fortasse vertere voluit, sed ita vertit, omisso מִזְלָגוֹת *Mizelegoh*, pro quo capite trigesimo [illegible] vertit Vncinos. Ac tertio Reg. septimo. Lebetes [illegible], vt diximus. Erant enim ollæ [illegible] quibus carnes coquebantur. Vbi habemus

Scutræ. scutras, in Hebræo est יָעִים *Iaim*, quod vertit Forcipes.

Septuaginta

Septuaginta : θερμαστρὰς. Est autem scutra rotundi vasis genus quale ad mensas adhibetur, unde & scutella dicta est. Amulas vocat [illegible] [illegible], amulam autem vocant Latini genus vasculi ad aquam gestandum. Thymiateria dicuntur secundo Paralipomenon quarto vasa, in quibus odores incensi [illegible] ponebantur cuiuscumque figurae essent, Hebraice [illegible] mezammeroth, à canendo quod tunc Psalmi canerentur. Mortariola [illegible] sunt vasa parua in modum [illegible] facta ad thura, & ad [illegible] parata. Sed ea [illegible] quae diximus, [illegible] sequenti capite plenius explicabimus. Amula. Thymiaterium. Mortariola.

QVID SIGNIFICENT VASA
tabernaculi, & templi.

CAPVT XXIII.

1 IN his omnibus illud semper [illegible] est, quod libro secundo de Tabernaculo capite undecimo Beda scriptum reliquit : *Vasa*, inquit, *altaris diversa vel diversas fidelium personas, vel certe multifarias ipsorum actiones [illegible] in famulatum sui conditoris dispositas accipere debemus*, &c. Acetabula, & phialae, thuribula, & cyathi ad mensam propositionis pertinent, in qua misericordium vitam, & homines iuvantium significari diximus capite undecimo, numero primo. In eis hoc designatur, etiamsi parum sit quo fratribus subvenire possimus, non esse tamen à misericordia abstinendum. Deinde non aeque omnibus largiendum esse quod habemus, sed unicuique pro indigentia, alijs plus, alijs minus, alijs [illegible] Acetabula & Cyathi.

2 [illegible] designari diximus. Forcipes, quibus ignis capitur, & incisa ligna in altari componuntur, [illegible] discretionis indicant, qua sanctas cogitationes, & verba Dei audita in mente suo loco [illegible] ordine componuntur, & ita ordinantur, ut quisque id capiat, quod sibi utile est, eoque loco & tempore, quo utile est. Fuscinulae, quibus carnes in usum comedentium ministrorum [illegible], [illegible] sanctam, ac discretam in [illegible] designant, quia ex Scripturis sacris ea decerpunt, & colligunt, quibus & sui, & aliorum animi [illegible]ficiantur, & alantur. Forcipes. Fuscinulae. [illegible]

3 [illegible], & de [illegible] receptaculis satis aptè mihi Beda loqui videtur libro secundo, de Tabernaculo, capite undecimo cuius verba subscribam : *Et quia doctorum est spiritualium, quaecunque [illegible] committant, solertissime discernere, [illegible]*

[illegible] Moses, quibus carnes hostiarum, prout oportuerit, [illegible], & alia quidem hominibus [illegible] edenda [illegible], alia verò altaris ignibus consumenda relinquant. Quia sunt in verbis [illegible], quæ nostræ humilitati revelare, ad nostræ epulæ refectionem concedere dignatus est: sunt item alia tantæ profunditatis, quæ [illegible] Spiritus solum modo scientiæ pateant, nostræ verò capacitatis per omnia mensuram transcendant. Porrò ignium receptacula ad hæc deputata sunt, ut per hæc ignis sanctus ab altari holocausti ad altare thymiamatis vespere, & manè ad incensum ponendum deferretur, quæ & ipsa pariter figuram tenent [illegible], qui tanquam ignem de altari holocaustorum ad altare [illegible], cum [illegible] docent auditores ad [illegible] semper proficere, meritisque crescentibus paulatim ad altaria, & interiora [illegible] penetrare. † Sed & omnes, qui [illegible] cordis proximorum [illegible] imitari festinant, quasi receptacula ignium fiunt, qui flammam cœlestis [illegible], quam in fratribus conspiciunt, in se quoque accendere [illegible] satagunt. Deinde cur hæc omnia vasa ænea sint, docet idem Beda his verbis: *Quæ nimirum cuncta ex ære vasa fiunt, cum devotio sanctorum perseveranter divinis curat obsecundare præceptis, vel certè hoc, quod ipsa rectè egit, proximis quoque agendum clara voce sedulæ exhortationis insinuare decernit; nonnunquam* (ut sæpiùs dictum est) *& propter durabilitatem suæ incorruptibilitatis, perseverantiam mentis sanctorum, & propter claritatem soni, vocem [illegible] doctorum.* Hæc Beda. Phialæ, quæ victimarum sanguinem [illegible], sacramenta sunt, in quibus sanguis Christi est ad abluenda peccata. † Hæ autem quæ plenæ odoramentis ponebantur iuxta altare, sanctorum animas charitate dilatatas indicant, quæ gratas Deo preces, & suspiria omni tempore in cœlum mittunt. Lebetes, siue ollæ, quibus carnes ministris templi [illegible] coquebantur, corda sanctorum prædicatorum sunt charitate feruentia, in quibus [illegible] scripturarum cibus cogitatione & meditatione quasi coquitur, & præparatur, [illegible] eloqui ad [illegible]. Scutræ, & amulæ ignium receptacula sunt, [illegible] quibus [illegible] numero [illegible]. Quod si amulas [illegible], quæ [illegible] ad libamina, esse dicamus, ut aliis placet, [illegible] significat dolore peccatorum paratum ad effundendum [illegible] super sacrificium suum, id est, ad immolandum [illegible] cum lætitia. Thymiateria in quibus odores [illegible], id ipsum designant, quod modò in phialis plenis odoramentorum significari diximus. Atque idem in mortariolis, [illegible], nam [illegible] sanctas [illegible]. Sed quia hæc charitatis dilatatio, & precandi atque desiderandi cœlestia facultates non æquales in omnibus sunt, sed in hoc ampliores, in illo angustiores secundum mensuram spiritus sancti qui diuidit singulis prout vult: tam ad thura, quàm ad [illegible] quædam vasa maiora, quædam [illegible]

Ignium receptacula.

Cur sint vasa ænea.

Phialæ.

Lebetes, siue ollæ.

Scutræ, & amulæ.

Thymiateria.

Mortariola.

[illegible]

Nec dubito, quin si omnia recte, & vt par erat, explicarentur, [illegible] tium, vestésque eorum, & pincernas, & holocausta, quæ offerebat in domo Domini, non habebat vltra spiritum. Verùm quis sum ego Domine Deus, vt res tantas explicem, quarum vix partem vllam serui tui, quos spiritu sapientiæ tuæ replesti, & quorum ora in medio Ecclesiæ aperuisti, satis explanare potuerunt? Ignosce ergo Domine audaciæ meæ, & si quid fortè post illos dixi, quod verum sit: si quid latens erui in lucem, aut clausum aperui, tuum est, qui soles cum vis aperire ora mutorum, tibi gratia agantur, ad te redeant omnia. Vnum oro, vt qui hæc le- [illegible] contemplantes, atque mirantes, igne sancti Spiritus incalescant ad te amandum, & laudandum: ad tibi toto pectore seruiendum, & hic sit mei laboris in paruo opere non admodum parui fructus amplissimus, & gratissimus, qui cum Filio, & eodem Spiritu sancto viuis, & regnas in sæcul[illegible]

DE TEMPLO ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER TERTIVS.

Qui est de sacerdotibus, & de vestibus sacerdotalibus.

QVID DIFFERAT INTER SACERDOtes & Leuitas, & de vtrorumque initiatione.

CAPVT I.

QVÆ de LEVITIS & sacerdotibus, eorúmque sacris vestibus in Scripturis tradita sunt, multum habent & iucunditatis, & vtilitatis: ac tam sæpe occurrunt legenti, vt ea qui ignorauerit, damni sine dubio facturus sit plurimum, siue Scripturæ intelligentiæ, siue concionibus optandam damnet sit. Quare multum è re omnium studiosorum facturi videmur, si hæc quæ per ... colligentes breuiter, perspicuéque singulis hominibus explicauerimus: præsertim cum ea quæ de templo diximus, atque hæc apta inter se maxime atque connexa sint. Cum ergo hactenus de templo, deque iis quæ erant in templo, egerimus, ordo ipse postulat, vt de sacerdotibus, & de sacris eorum vestibus agamus. Sacerdotes omnes necessario erant ex tribu Leui, quam solam pro reliquis tribubus Deus sibi adiudicauit, & dicauit, vt primum in tabernaculo, deinde in templo ministraret, Numer. 3. *Locutúsque est Dominus ad Mosem dicens: Ego tuli Leuitas à filiis Israel pro omni primogenito, qui aperit vuluam in filiis Israel, eruntque Leuitæ mei. Meum est enim omne primogenitum: ex quo percussi primogenitos in terra Aegypti: sanctificaui mihi quidquid primum nascitur in Israel, ab homine vsque ad pecus, mei sunt, ego Dominus.* Hinc factum est, vt cum numero

rarentur in omnibus tribubus [illegible] vigesimo anno, & supra, qui possent ad bella procedere, excepit Deus nominatim Leuitas, Numero. 1. quoniam non bello destinati erant, sed templo. *Tribum*, inquit, *Leui noli numerare, neque pones summam eorum cum filiis Israel, sed constitues eos super tabernaculum testimonii, & cuncta vasa eius, & quidquid ad caeremonias pertinet. Ipsi portabunt tabernaculum, & omnia vtensilia eius, & erunt in ministerio, &c.*

2 † Erant ergo omnes sacerdotes Leuitae, id est, ex tribu Leui, non tamen omnes Leuitae erant sacerdotes. Ideirco sacerdotes à Leuitis separantur, Ioan. 1. cùm miserunt Iudaei ab Hierosolymis sacerdotes, & Leuitas ad Ioannem. Leuitarum autem aetas, & ministeria docentur in libro Numerorum cap. 8. vbi primum est: *Haec est lex Leuitarum: A viginti quinque annis, & supra ingredientur vt ministrent in tabernaculo foederis. Cumque quinquagesimum annum aetatis impleuerint, seruire cessabunt, eruntq; ministri fratrum suorum in tabernaculo foederis, vt custodiant quae sibi fuerint commendata, opera autem ipsa non faciant.* Hoc est, A quinquagesimo anno non laboriosum onerum portandi, sed tantum custodient quae sibi commissa fuerunt. Sed Numer. 4. Leuitae numerantur à trigesimo anno vsque ad quinquagesimum, non quia id pro lege esset habendum, lex enim erat ab anno vigesimoquinto, sed voluit Deus vt tunc onera tabernaculi portare inciperent, qui firmioribus viribus erant, & aetate grandiores. Iussit etiam consecrari omnes Leuitas ab anno vigesimoquinto, vt citò possent priores adiuuare, vt erudite docet Alfonsus Abulensis Episcopus in cap. 8. Num. quaest. [illegible] cum prius

3 aliorum sententias refutasset. † In cap. 3. videmus quid distaret inter sacerdotes, & Leuitas. *Locutus est Dominus ad Moysen, dicens: Applica tribum Leui, & fac stare in conspectu Aaron sacerdotis, vt ministrent ei, & excubent, & obseruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis coram tabernaculo testimonii, & custodiant vasa tabernaculi, seruientes in ministerio eius. Dabisque dono Leuitas Aaron, & filiis eius, quibus traditi sunt à filiis Israel. Aaron autem, & filios eius constitues super cultum sacerdotii. Externus qui ad ministrandum accesserit, morietur.* Illud autem: *Et obseruent quidquid ad cultum pertinet multitudinis*, hunc habet sensum, vt ministrent in omnibus, in quibus filij Israel ministrare debebant, quandoquidem eorum loco positi sunt. Caeterum familiae Leuitarum, & vniuscuiusque familiae officia, [illegible] eiusdem libri continentur, & vniuersi qui erant ex tribu Leui, vt vigesimumquintum annum attigerant, ad ministe-

4 rium [illegible] vocabantur. † Sacerdotium soli Aaron, & filiis eius datum est, quorum munus erat victimas, & sacrificia offerre, & orare pro populo. 1. Paralip. 6. *Fratres quoque eorum Leuitae, qui ordinati sunt in cunctum ministerium tabernaculi domus Domini. Aaron vero, & filii eius adolebant incensum super altare holocausti, & super altare thymiamatis in omne opus Sancti sanctorum, & vt precarentur pro Israel.*

Israel iuxta omnia, quæ præceperat Moses seruus Dei. Sed Aaron summus sacerdos erat, siue pontifex, eius filij minores sacerdotes fuerunt. Quatuor ij fuerunt, primogenitus Nadab, deinde Abiu; & Eleazar & Ithamar. Sed Nadab, & Abiu occisi sunt à Domino, quod ignem alienum obtulissent, & absque liberis mortui sunt, soliq; cum patre relicti sunt Eleazar, & Ithamar. Omnia ex cap. 3. Numerorum. Eleazar patri successit Numer. 20. & deinde ad eius posteros venit pontificatus, qui enumerantur omnes vsque ad transmigrationem Babylonis, 1. Paralip. 6. sed minores sacerdotes omnes ex aliis filiis Eleazar, & ex filiis Ithamar originem [illegible] Moses quidem [illegible] [illegible] Leuit. 8. Vnde [illegible] Verum postea [illegible] Nec tamen ministrare poterant aut Leuitæ, aut sacerdotes: quamuis certum esset eos esse Leuitici, aut sacerdotalis generis, nisi prius certis, & legitimis ritibus consecrarentur: quod satis, ac super conuincit hæreticorum nostri temporis insaniam, qui omnes [illegible] & corpus Christi consecrare. † Ritum consecrationis Leuitarum habemus Nu- 5
[illegible] *Israel* [illegible] *nes pilos carnis suæ. Cumque* [illegible] *rint, tollent bouem de arme*[illegible] *spersam: bouem autem alterum d*[illegible] *filiorum Israel. Cumque* [illegible] [illegible] *ceperi omnem vuluam in Israel* [illegible] † [illegible] 6
[illegible] cineres vaccæ [illegible] bantur, & ea aspergebantur qui [illegible] tur. Numerorum decimonono. [illegible] *tudini filiorum Israel in custodiam, & in aquam* [illegible] aqua. Rasio pilorum, & lotio [illegible]

Marginal notes: Sacerdotũ origo. — [illegible] — [illegible]

ſis, vt nihil eſſet in quo remanere poſſet lepra. Leui. 14: *Cumque lauerit homo veſtimenta ſua, radet omnes pilos corporis, & lauabitur aqua, purificatúſque ingredietur caſtra.* Significabant hæc eos, qui in ſortem, & miniſteriũ Dei vocantur, mundos eſſe debere ab omnibus ſordibus, atque ita vt nihil in eis remaneat, in quo poſsint hærere ſordes, id eſt, ſanctificari oportere ab omnibus peccatis, & procul amandari omnia, quæ iterum inducere poſsint in peccata. Pontifex ita conſecrabatur. Immolabantur hoſtiæ, & ad oſtiũ tabernaculi teſtimonij lauabatur aqua, & induebatur veſtibus ſacris, & fundebatur ſuper caput eius oleum ſacrum. Filij eius, hoc eſt minores ſacerdotes, etiam ad oſtium tabernaculi abluebantur, & veſtibus ſacris induebantur, manúſque eorum vngebantur. Quæ cum alijs nonnullis, quæ fiebant, ſcripta ſunt Exodi cap. 29.

Pontificis initiatio

Sacerdotũ initiatio.

DE REDDITIBVS LEVITARVM, & Sacerdotum.

CAPVT II.

1 SCIENDVM etiam vniuerſam tribũ Leui nullam ſortem accepiſſe in terra promiſſionis, ſicut aliæ acceperunt, præter 48. vrbes cum agris ſuis ad paſtum iumentorum. Numeror. 35. Ex quibus tredecim datæ ſunt ſacerdotibus. Ioſue. 21. atque ideo non ſolere numerari inter duodecim tribus, quia per eas diſperſa erat, & earum decimis alebatur. Numero. 18: *Filijs autem Leui dedi omnes decimas Iſraëlis in poſſeſsionem pro miniſterio, quo ſeruiunt mihi in Tabernaculo fœderis,* &c. Nihil aliud poſsidebunt decimarum oblatione contenti, quas in vſus eorum, & neceſſaria ſeparaui. Sed ex his decimis Leuitæ decimas pendebant, ſicut ſtatim legimus: *Præcipe Leuitis, atque denuncia cum acceperitis à filiis Iſrael decimas, quas dedi vobis, primitias earum offerte Domino, id eſt, decimam partem decimæ, vt reputetur vobis in oblationem primitiuorum:* id eſt, vt in hoc etiam pares ſitis reliquis tribubus, quæ ex labore ſuo offerunt Deo decimas *tam de areis, quàm de torcularibus & vniuerſis, quorum*
2 *accipitis primitias, offerte Domino, & date ea Aaron ſacerdoti.* † Decimæ ergò decimarum pontifici dabantur, vt interpretantur Lyranus, & Abulenſis. At Ioſephus libro quarto Antiquitatum c. 4. ſacerdotibus offerri dicit: *Nunc,* inquit, *dicendum quæ ſint ſacerdotum propria. Ex quadragintaocto oppidis iuſsit, vt Leuitæ concederent eis tredecim, & decimarum à populo quotannis acceptarum decimas penderent.* In Græco *eſt: Decimam ipſis diuiderent.* In quo potius Ioſepho fides habenda eſt, qui ſacerdos erat, & ignorare id non poterat. Eadem eſt ſententia Hieronymi, qui in illud Ezec. 45.

Et hæ sunt primitiæ, ait: Δεκάδα hoc eſt decimam partem omnium frugum Leuiticæ tribui populus ex lege debebat. Rurſum ex ipſis decimis Leuitæ, hoc eſt inferior miniſtrorum gradus decimas dabat ſacerdotibus, Et hæc eſt quæ appellatur Δευτεροδεκάτη. Idem in epiſtola centeſima vigeſima ſexta, ad Fabiolam, de veſte ſacerdotali *Æditui, & ianitores accipiunt decimas, & rurſus decimas decimarum offerunt ſacerdotibus, tantò illis minores, quantò ipſi minores populo.* Atque id ratio ipſa perſuadet, nam ſi decimas has non acciperent ſacerdotes, pauperrimi eſſent, ſi quidem decimas à populo Leuitæ accipiebant, & tamen adhuc egebant, ita vt aliunde eis ſubueniri opus eſſet. Atque idcirco ſecundam decimam quiſque ſeruabat, vt eam in templo comederet, de qua Deuteronomij decimoquarto. *Et comedes coram Domino Deo tuo, & epulaberis tu, & domus tua, & Leuita, qui intra portas tuas eſt. Caue ne derelinquas eum, quia non habet aliam partem in poſſeſſione tua.* † Erat & tertia decima, de qua conti- 3
nuò ſcriptum eſt: *Anno tertio ſeparabis aliam decimam ex omnibus, quæ naſcuntur tibi eo tempore, & repones intra ianuas tuas. Veniétque Leuites, qui aliam non habet partem, nec poſſeſſionem tecum, &c. Et comedent, & ſaturabuntur.* Quare ſi ſolus pontifex ſecundam decimam haberet, ipſe ſine dubio ſupra modum locuples eſſet, alij ſacerdotes multum egerent. Quod ergò ait: *Et date ea Aaron ſacerdoti*, ita intelligendum eſt, vt ea ille diuidat filijs ſuis ſacerdotibus, ſuo tempore, & ſeruari iubeat. Quemadmodum in eodem capite dixit, *Locutúſque eſt Dominus ad Aaron: Ecce dedi tibi cuſtodiam primitiarum mearum*: hoc eſt, vt cuſtodiri iubeas, & filijs tuis diuidas, ſicut continuò ſequitur: † *Omnia,* 4
quæ ſanctificantur à filijs Iſrael, tibi tradidi, & filijs tuis. Ita etiam intelligendum eſt illud Nehemiæ decimo. *Et Leuitæ offerent decimam partem decimæ ſuæ in domo Dei noſtri ad gazophylacium in domo theſauri*, id eſt, vt ſeruetur in gazophylacio, & inde ſacerdotibus diſtribuatur. Sequitur enim: *Ad gazophylacium enim deportabunt filij Iſrael, & filij Leui primitias frumenti*, &c. Verùm decimas Abulenſis, & multi exiſtimant datas fuiſſe à populo Leuitis, non etiam ſacerdotibus atque id haud improbabiliter colligunt ex verbis legis. Sed Ioſephus qui, vt diximus, ignorare id non poterat, hæc ſcripſit libro quarto, Antiquit. capite quarto. *Et inſuper à toto populo decimas annui fructus exegit Leuitis ſimul, ac ſacerdotibus conferendas.* Quod etiam Nehemiæ decimo docemur. *Erit autem ſacerdos filius Aaron cum Leuitis in decimis Leuitarum*, id eſt, Sacerdotes filij Aaron ſimul cum Leuitis participes erunt decimarum populi. Pro quo alius interpres: vertit: *Et vt ſacerdos filius Aaronis cum Leuitis partem habeat in decimis Leuitarum.* Quare quod Numeror. decimooctauo, ſcriptum eſt: † Fi- 5
lijs autem Leui dedi omnes decimas in poſſeſſionem, non ſignificat Le-

An ſacerdotibus cõmunes eſſe decimæ cũ Leuitis?

uitis

uitis datas esse, quatenus à sacerdotibus secernuntur, vt existimauit Abulensis, sed vniuersis filijs Leui, siue vniuersæ tribui. Ratio enim, quæ redditur: *Pro ministerio, quo seruiunt mihi in tabernaculo fœderis*, non minus sacerdotibus conuenit, quàm Leuitis, immò illis magis; Aaroni enim ait in eodem capite Dominus: *Tu autem, & filij tui ministrabitis in tabernaculo testimonij*. Vnde, & quod in eadem ratione additur *Solis filiis Leui mihi in tabernaculo seruientibus & portantibus peccata populi*, Abulensis ipse confessus est posse non solum de Leuitis intelligi, sed etiam de sacerdotibus. Immò cum decimæ penduntur à populo, Scriptura interdum dicit dari filijs Leui. Cum verò à Leuitis dantur sacerdotibus, iam non filios Leui dicit, sed Leuitas, vt videre licet in verbis, Nume. cap. decimooctauo, citatis, numero primo, Nec illud obstat, quod Nehemiæ 10. post ea, quæ offerenda sunt sacerdotibus, legimus: *Et decimam partem terræ nostræ Leuitis*: prius enim dixit quæ sacerdotibus dabantur, quatenus sacerdotes erant, deinde in decimis Leuitarum, eos in Leuitis
6 numerauit. † Præter hæc sacerdotibus dabantur primitiæ, quæ nec erant plus quàm quadragesima fructuum pars, nec minus quàm sexagesima, sed inter hos duos terminos eas quisque pro voluntate sua metiebatur, vt scribit Hieronymus in illud Ezechieli quadragesimoquinto, *Et hæ sunt primitiæ*. Habebant etiam omnia, quæ offerebantur Domino, & alia huiusmodi, quæ numerantur Numeror. cap. decimooctauo & à Iosepho, 4. Antiquitatum capite quarto, Quota autem pars horum omnium, & secundæ decimæ Leuitarum obueniret pontifici, neque ex Scriptura, vt arbitror, constat, neque ex Iosepho: sed non est dubium habendam fuisse rationem officij, & dignitatis, quomodo nunc fit cum decimæ diuiduntur episcopis, & parochis, atque aliis ministris Ecclesiarum.

DE OFFICIO PONTIFICIS *& Sacerdotum.*

CAPVT III.

1 NVNC de sacerdotum officio agamus, vt hinc liqueat quid esset pontifici commune cum illis, quid proprium. De his Numero. 18. scriptum est: *Tu autem, & filij tui custodite sacerdotium vestrum: & omnia, quæ ad cultum altaris pertinent, & intra velum sunt per sacerdotes administrabuntur. Si quis externus accesserit, occidetur.* Quinque autem erant ministeria sacerdotum, quæ colligit Abulensis in idem cap quæstio. 3. Primum immolatio sacrificiorum quæ fiebat extra tabernaculum in altari holocaustorum, in

& atrio tabernaculi, post ædificatum templum in atrio sacerdotũ. Secundum erat oblatio panum propositionis super mensam, quæ fiebat in exteriori parte tabernaculi ad latus eius septemtrionale, Exod. 26. Tertium erat compositio lucernarum in candelabro, quæ fiebat in eadem parte tabernaculi ad latus Meridianum contra mensam propositionis, Exod. 26. fiebatque quotidie manè, & vespere, Exod. 27.† Quartum erat oblatio thymiamatis, quæ 2
fiebat in altari aureo, quod erat ante Sancta sanctorum, & fiebat quotidie mane, & vespere, Exod. 30. Quod si quis putat hoc non licuisse minoribus sacerdotibus, quoniam in eodem cap. scriptum est: *Et adolebit incensum super eo Aaron suaue fragrans. Manè quando componet lucernas, incendet illud, &c.* sciat intelligi in eo etiam minores sacerdotes, nam paulò post ait: *Et missa aquâ lauabunt in ea Aaron, & filij eius manus suas, ac pedes quando ingressuri sunt tabernaculum testimonij, & quando accessuri sunt ad altare, vt offerant in eo thymiama Domino, ne forte moriantur.* Simili argumento colligeret quispiam solum pontificem componere posse lucernas, cum certum sit ex cap. 27. Exodi esse hoc etiam filiorum Aaron, id est, minorum sacerdotum. Et 1. Paralipom. 6. *Aaron verò, & filij eius adolebant incensum super altare holocausti, & super altare thymiamatis*, Quintum erat introire in Sancta sanctorum ad aspergendum sanguinem hirci. introibat autem pontifex solus, ídque semel in anno in die Expiationis, quæ fiebat decima die mensis septimi. Quæ omnia simul cum ritu in introitu illo obseruando, scripta sunt Leuit. 16. † Vltimum hoc ministerium proprium 3
erat pontificis, reliqua tam eius, quàm sacerdotum. Pontifex autem non quotidie introibat in tabernaculum, sed sabbatis tantum, & Calendis, & diebus festis, vt scribit Iosephus libro 6. de Bello, cap. 6: Erat etiam pontificis, & sacerdotum immolare extra castra vitulam rufam, Numero. 19. & leprosos expiare Leuit. 13. & 14. Ad hæc ministeria non licebat Leuitis accedere quantumuis essent consecrati, immò neque altare, neque vasa Sanctuarij contingere poterant, neque introire in tabernaculum, neque in locum sacrificiorum, Numero. 18: *Excubabuntque Leuitæ ad præcepta tua, & ad cuncta opera tabernaculi, ita dumtaxat, vt ad vasa Sanctuarij, & altare non accedant, ne & illi moriantur, & vos pereatis simul.* † Atque hinc intelligemus id, quod multis negotium fa- 4
cessit, cur Dominus interfecerit Ozam. 2. Regum 6. quòd manum ad arcam extendisset calcitrantibus bobus, & eam inclinantibus. Videlicet Oza filius erat Abinadab Leuitæ, vt testatur Iosephus. 6. Antiquit. cap. 2. & cum sacerdos non esset, nequaquam tangere arcam poterat, Hanc causam Iosephus & legis, & historiæ scientissimus refert. 7. Antiquit. cap. 4. his verbis *Bobus enim exorbitantibus plaustrum, & arca inclinata, Oza cum non esset sacerdos, ausus manũ sustentandi causa admoliri, in vestigio expirauit.*

Introitus in Sancta.

Cur Oza sit interfectus

2. Reg. 6.

Hæc

Hæc Iosephi sententia non probatur Abulensi in cap.6.lib.2.Regum, quæstio.10. quia Leuitis licebat tangere arcam, cùm illam portare iuberentur, Numero. 4. ipseque pro causa affert coniecturas, quas probare non potest, quod inhonestè arcam tetigerit, & irreuerenter. Nec quidquam efficit quod affert ex Numero.4.immò in eo capite sacerdotes iubentur arcam velo obuoluere, & vectes per anulos arcæ immittere, ne videlicet Leuitæ arcam tangant, & post hæc ait: *Cúmque inuoluerint Aaron, & filij eius Sanctuarium, & omnia vasa eius in commotione castrorum: tunc intrabunt filij Caath, vt portent inuoluta: & non tangent vasa Sanctuarij, ne moriantnr.*

5 † Verùm hæc, quæ de Leuitis, & sacerdotibus diximus, ita consti tuta sunt dum per desertum iter faciebant filij Israel, & dum templum non habebant. Cum autem iam templum ædificādum erat, Dauid aliter distribuit officia Leuitarum, 1. Paralipo. 23. Dixit enim Dauid: *Requiem dedit Dominus Deus Israel populo suo, & habitationem Ierusalem vsque in æternum. Nec erit officij Leuitarum, vt vltra portent tabernaculum, & omnia vasa eius ad ministrandum, &c.* Ideò factum est quod initio eiusdem cap. scriptum est, *Numeratíque sunt Leuitæ à viginti annis, & supra, & inuenta sunt triginta octo millia virorum. Ex his electi sunt, & distributi in ministerium domus Domini vigintiquatuor millia, præpositorum autem, & iudicum fuere sex millia. Porrò quatuor millia ianitores. & totidem psaltes canentes Domino in organis quæ fecerat ad canendum.* Quod autem ait: *In ministerium domus Domini*, Iosephus 7. Antiquit. cap. 11. ita interpretatur, vt curarent ædificium templi. Probabilius videtur eos separatos esse, vt ministrarent sacerdotibus in ministerio templi in omnibus, quæ illi iuberent, & in parandis ijs, quæ erant ad sacrificia necessaria, vt optimè explicat Abulensis in idem cap. quæstio 12. & intelligitur ex verbis Paralipo. quæ referemus. Sed vtrumque verum est, ante ædificatum templum curabant eius ædificium, postea ministrabant in ijs, quæ sacerdotibus erant necessaria.

Officia Leuitarū aliter à Dauide distributa.

6 † Et quoniam tanta multitudo ministrare simul non poterat, distribuit eos Dauid per familias, vt omnes per hebdomadas suas ministrarent. Et hoc est, quod ibidem legimus: *Et distribuit eos Dauid per vices filiorum Leui, Gerson videlicet, & Caath, & Merari, &c.* Et sortes miserunt quæ familia vnaquaque hebdomada ministraret, vt legimus in fine cap. 24. libri 1. Paralipo. quæ melius intelligentur ex ijs, quæ de sacerdotibus dicemus. De eorum officijs scriptum est, cap. 23: *Et erunt sub manu filiorum Aaron in cultum domus Domini in vestibus, & in exhedris, & in loco purificationis, & in Sanctuario, & in vniuersis operibus ministerij templi Domini.* In cultum domus Domini, id est, vt ministrarent in omnibus, quæ ad templum pertinerent pro voluntate sacerdotum. In vestibulis, & in exhedris, vbi, scilicet, erant gazophylacia. & oblationes populi. In loco purificationis, id est, in

Diuisio Leuitarum.

quo erant labra ænea ad ablutionem ſacerdotum, & victimarum, vt aiunt Lyranus & Abulenſis, quæ Leuitæ implebant, & euacuabant. In Sanctuario, id eſt, in loco magis ſacro, vt cantores, vt ait Abulenſis. † Deinde diuiſit Dauid ſacerdotes, 7
id eſt, vniuerſam poſteritatem duorum filiorum Aaron, Eleazar, & Ithamar in 24. familias, filios Eleazar in ſedecim, filios Ithamar in octo, multò enim plures filij Eleazar inuenti ſunt, quàm Ithamar. Diuiſæ ſunt autem familiæ ſortibus quæ prima futura eſſet in miniſterio, quæ ſecunda, &c. omnia ex primo Paralipomen. capite vigeſimoquarto, Sed quoniam eadem ſcribit, & magis explicat Ioſephus ſeptimo Antiquitatum caput 11. referam eius verba: *Et ſeparatis à reliqua tribu ſacerdotibus, viginti quatuor eorum cognationes inuenit: ex Eleazari familia ſexdecim, ex Ithamari octo: Inſtituitque, vt vna cognatio miniſtraret Deo per dies octo à ſabbato vſque ad ſabbatum. Atque ita ſortitio facta eſt omnium cognationum, & cuius prima ſors exijt, deſcripta eſt cognatio prima, & poſt hanc ſecunda, deincépſque vſque vigeſimam quartam: quæ quidem diuiſio durat vſque in hodiernum diem.* † Deinde de Leuitis ait: *Leuiticam quoque tribũ in partes vigintiquatuor diuiſit, & ſortitione facta & illis, quemadmodum & ſacerdotibus, octoni miniſterij dies obuenerũt*, &c. Inde miniſterium hebdomadæ vniuſcuiuſq; familiæ vicem appellant, ſiue ἐφημερίαν. Lucæ. 1. *Fuit in diebus Herodis regis Iudææ ſacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia.* Quæ videlicet erat octaua familia in illis vigintiquatuor, vt videmus primo Paralipomenon vigeſimoquarto. Et poſtea: *Factum eſt autem cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum, &c.* Eadem breuiter retulit Innocentius libro primo de Sacro altaris myſterio, capite ſexto. Quare vitioſè omnino legitur apud Ioſephum in Latinis codicibus apud Iudæos quatuor eſſe tribus ſacerdotum, & ſingulas habere pluſquam quinque millia hominum, cum legendum ſit, vigintiquatuor tribus: in Græco codice, quem vidi, hæc, & alia nonnulla iniuria temporis deſiderabantur.

Diuiſio ſacerdotum in 24. familias.

8 (margin, beside "vſque in hodiernum diem. † Deinde de Leuitis")

DE NATHINÆIS, ET NAZARÆIS & Scribis, & Phariſæis.

CAPVT IIII.

AD templi miniſtros pertinebant etiam Nathinæi, de quibus, 1. Paralipo. 9. ſcriptum eſt: *Qui autem habitauerunt primi* (id eſt, poſt reditum ex captiuitate Babylonica) *in poſſeſſionibus, & in vrbibus ſuis: Iſrael, & ſacerdotes, & Leuitæ, & Nathinæi.* Et Heſdræ. 8: *Et de Nathinæis, quos dederat Dauid, & principes ad miniſteria Leuitarum, Nathinæos ducentos viginti.* Hos Lyranus primo Paralip. nono, affirmat fuiſſe Gabaonitas. 1

baonitas, qui portabant aquam, & ligna, vt legimus Iosue nono. *Et non deficiet de stirpe vestra ligna cadens, aquáque comportans in domo Dei mei.* Idem sensit Abulensis in idem caput nonum, quæstione quarta & ante hos Hieronymus in Traditionibus Hebræorum in librum primum Paralipomen. in medio ferè, vbi & causam nominis reddit his verbis: *Nathinai, id est, Donati, sunt enim Gabaonitæ, eo quod ad seruiendum dati sunt ad templum Domini à Iosue, &c.* Deductum est nomen à verbo נָתַן *nathan* quod est, Dedit, dati enim sunt sacerdotibus, vt cæderent ligna, aquámque comportarent in vsum sacrificiorum, primùm à Iosue deinde à Dauide, vt videmus in locis citatis Iosue nono & Hesdræ octauo. Inde cùm sacerdotibus, & Leuitis numerantur apud
2 Hesdram eodem c. 8. & c. 2. † Inter ministros templi numerantur ab Innocentio, libro primo de Sacro altaris myster. cap. sexto Nazaræi: ita enim ait: *Erant autem multi minores sacerdotes, quos Nazaræos communiter appellabant, vnus autem erat summus sacerdos, &c.* Certum tamen est Nazaræos nequaquam pertinere ad sacerdotes, neque ad tribum Leui, sed ex quacunque tribu esse poterant, sicut Samson erat ex tribu Dan, & fuit Nazaræus Iudic. 13 Dicebantur Nazaræi à נָזַר *Nazar* quod est Segregauit, aut Sanctificauit, quasi segregati à populo, & Deo dicati, quod sponte sua se Deo traderent radentes cæsariem, & abstinentes à vino, & ab vuis, tam recētibus quàm siccis, & alia pręterea habebant, quę cum ritu consecrationis tradita sunt Numer. sexto, Vbi multa de illis disputat Abulensis. Ex his quidam perpetuum votum habebant, vt Samson, Iudic. 13: quidam certo tantum tempore obseruabant, de quibus potissimum agitur cap. illo sexto Numerorum. Ex his veteris legis ministris ortum habuerunt ministri nouæ legis, id est, ad eorum exemplum sunt in Ecclesia constituti. ex cantoribus templi, cantores Ecclesiæ, ex Aaron, & filijs eius, qui componebant lucernas Exod. 27. Acolyti, quos Ceroferarios vocant, ex Nathinæis Subdiaconi ex Leuitis Diaconi, ex sacerdotibus filijs Aaron presbyteri, ex pontifice episcopi, vt docet Innocentius libro primo, de Sacro altaris mysterio, à cap. 2. vsque ad septimum: ex Nazaræis verò religiosi orti sunt Deo dicati, & sanctificati. † Scribæ autem
3 & Pharisæi non numerantur inter sacerdotes & ministros templi, quoniam ex omni tribu esse poterant, & in templo non ministrabant, nisi fortè sacerdotes essent, vt Hesdras, Hesdræ septimo. Scribæ vocabantur Theologi illius temporis, & legis, qui sacras literas populo interpretabantur, & de dubijs respondebant, Dicti sunt autem סֹפְרִים *Sopherim* id est, scribæ, quòd solis legem scribere liceret, vt doctis, ne ea scribendo depravaretur & quòd in legem interpretationes scriberent, Græcè γραμματεῖς id est, literati, quòd sacras literas callerent; aut etiam ab scribendo

Nazaræi.

Scribæ.

ſcribendo. Hinc Iſai. 33: *Vbi eſt literatus? vbi verba legis ponderans?* vbi pro Literatus in Hebræo eſt סֹפֵר *Sopher*, id eſt, Scriba. Et Paulus dixit .1.Corinthio. 1. eadem verba referens: *Vbi ſapiens?* Et vbi habemus: *Vbi verba legis ponderans?* Paulus dixit, πȣ̃ γραμματεύς id eſt, vbi ſcriba? Hos autem credibile eſt, magna ſaltem ex parte, fuiſſe ſacerdotes, ad quos pertinet de lege reſpondere, vt eſt apud Malach. cap.2: *Labia ſacerdotis cuſtodient ſcientiam, & legem requirent ex ore eius.*

Phariſæi.

† Phariſæi ex quacūque tribu eſſe poterant, ſiquidem Paulus, qui erat ex tribu Beniamin, Phariſæus etiam erat, vt videmus Actor.23. Erant hi quaſi Philoſophi Iudæorum, vt docet Ioſephus 2.de Bello, cap.7.& legem interpretabantur, aut potius traditionibus ſuis corrumpebāt. Inde Matth. 7: *Admirabantur turbæ ſuper doctrina eius. Erat enim docens eos, ſicut poteſtatem habens, & non ſicut ſcribæ eorum, & Phariſæi:* Dicti ſunt à פָּרַץ *paraſz* quod ſignificat diuidere, quod ſe, quaſi iuſtos à populo ſepararent, vt autor eſt Hieronymus in Trad. in Geneſ. & Mat.22. ſiue, vt alij volunt, à פָּרַס *paras* quod etiam ſignificat interpretari. 4

Sadducæi, & Eſſeni.

Quod de Phariſæis diximus, idem de Sadducæis, & Eſſenis intelligi volumus: erant enim tres ſectæ Philoſophorum apud Iudæos, vt ſcribit Ioſephus loco citato, & libro 13. Antiquit. ca.9.& libro 18.cap.2. & alijs ſæpe in locis. Eſſeni facultates in communi poſsidebant, & à coniugio abſtinebant. De eorum placitis, & Phariſæorum, & Sadducæorū multa Ioſe. in eiſdem locis, à quo deſumpſit Sixtus Senen. libro 2.verbo, *Traditiones ſeniorum.* † De his legimus Acto.23: *Sadducæi autem dicunt non eſſe reſurrectionem mortuorum, neque angelum, neque ſpiritum Phariſæi autē vtraque confitentur.* Dicti ſunt Sadducæi à צָדַק *zarach* quod eſt, Iuſtificauit, aut, Iuſtus fuit. Eſſeni, ſiue Eſſæi, vt appellat Philo, à ſanctitate dicti ſunt, vt quidem putat Philo, in lib. Quod omnis probus liber ſit, quod vnde deducat, neſcio. Certè ἐσσῆνα vocant Græci regem apum, aut principem atque inde dici potuerunt, quaſi dignitate præſtantes, & alios docentes viuere. 5

An Scribæ fuerunt ex Tribu Iſſacar.

Quod autem quidam putant ſcribas fuiſſe de tribu Iſſachar, quoniam 1. Paralipo.12. legitur: *De filijs quoque Iſſachar viri eruditi: qui nouerant ſingula tempora ad præcipiendum quid facere deberet Iſrael*, non de eruditione legis intelligitur, vt putauit Abulenſis in cap.49. Geneſ. in illud: *Iſſachār aſinus fortis*, & Lyranus in eundem locum Paral: ſed de diſciplina militari, de qua tunc agebatur: nam initio illius catalogi ſcriptum eſt: *Iſte quoque eſt numerus principum exercitus, qui venerunt ad Dauid, cum eſſet in Hebron*, &c. Et quamuis eruditi illi fuiſſent in lege, nō tamen inde efficiebatur ſemper eos huic ſtudio deditos fuiſſe, aut alios non extitiſſe ex alijs tribubus, qui ſcribæ dicerentur.

Origo Scribarum, & Phariſæorum.

† De Scribarum, qui in Euangelio reprehenduntur & Phariſæorum ortu Hieronymus in illud Iſai. 8. *Et in petram ſcandali duabus domibus Iſrael* 6

Israel, hæc ſcribit: *Duas domos Nazaræi, qui ita Chriſtum recipiunt, vt obſeruationes legis non amittant, duas familias interpretantur Sammai, & Hillel, ex quibus orti ſunt Scribæ & Phariſæi, quorum ſuſcepit ſcholam Akibas, quem magiſtrum Aquilæ Proſelyti autumant, &c.* Sammai igitur & Hillel, non multò prius quam Dominus naſceretur, orti ſunt in Iudæa. Et in illud Zachariæ 12. *Familiæ Semei ſeorſum*, ait: *In Semei doctores accipiuntur, ex hac enim tribu magiſtrorum agmina pullularunt.* Et in q. 10. ad Algaſiam, tradit Akibam, Simeonem, & Hillel magiſtros fuiſſe Phariſæorum, Simeonem autem vocat eum qui Sammai, & Semei dicitur. Ita enim appellatus eſt à Lxx. apud Zachar. cap. 12. Sed ego multò antiquiores eſſe arbitror, quoniam Ioſephus 13. Antiq. cap. 9. docet iam fuiſſe illas tres ſectas tempore Ionathæ fratris Iudæ Machabæi, hoc eſt, centeſimo quadrageſimotertio anno ante Chriſti aduentum. Et lib. 18. cap. 2. de tempore Herodis magni ſcribens ait: *Iudæi patriæ ſapientiæ ſtudioſi iam inde à multis retro ſæculis in tres ſectas erant diuiſi.* Manifeſtum etiam eſt ex verbis Zachariæ citatis, qui meminit Sammai, & à Zacharia vſque ad Chriſtum quingenti plus minus anni ſunt. Quamuis igitur nihil de eorum initiis dicit Ioſephus, conſtat tamen multò ante cœpiſſe, quàm Dominus naſceretur.

DE VESTIBVS SACERDOTALIBVS generatim, & earum cauſis.

CAPVT V.

1 LEVITARVM nullæ veſtes propriè fuerunt, quoniam non miniſtrabant in ſacrificiis, ſed ſacerdotes veſtes ſacras habebant, quibus vtebantur eo duntaxat tempore, quo miniſtrabant, & ſoli qui miniſtrabant, vt tradit Ioſephus libro 6. de Bello, capite 6. Ex his quædam erant omnibus ſacerdotibus communes, quædam propriæ pontificis. Quemadmodum autem nunc epiſcopi veſtes etiam habent preſbyteri, & diaconi, & ſubdiaconi in pontificali ornatu: ita pontifex veſtes omnes habebat minorum ſacerdotum. Ita cum dixerimus de pontificiis veſtibus, vniuerſum ſacerdotalem ornatum deſcripſerimus. De quo egerunt inter alios Ioſephus libro 3. Antiquit. cap. 8. Philo lib. 3. de vita Moſis, Origenes hom. 6. in Leui. Hieronymus in epiſt. 127. ad Fabiolam, de veſte ſacerdotali, cuius initium eſt: *Vſque hodie*, Iſidorus lib. 19. Etymologiarum cap. 21. Beda lib. 3. de Tabernaculo, & vaſis eius. Nomina igitur horum ſcriptorum tantum indicabimus. Si quando verò alios, aut hos ipſos in aliis libris citabimus, locos quoque dicemus. † Si-
2 militer quia de his veſtibus potiſſimum agitur Exodi vigeſimooctauo cum enarratores Scripturæ nominabimus ſine loci indi-

catione, in commentariis huius ipsius capitis eorum sententiam expositam esse intelligamus. Vestes numerantur Exodi 28. his verbis: *Hæc autem erunt vestimenta, quæ facient. Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam strictam, cidarin, & baltæum.* Et in calce eiusdem capitis addit feminalia linea. Finem indicat cum ait: *Facient fatri tuo Aharon, & filiis eius vestimenta sancta, vt sacerdotio fungantur mihi.* Causam efficientem ostendit: *Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos repleui spiritu prudentiæ, vt faciant vestes Aharon fratri tuo in gloriam, & decorem, in quibus sanctificatus ministret mihi.* Hi sunt Beselcel, & Ooliab cum aliis eis adiunctis, vt legimus Exodi 31. De materia ait: *Accipientq́, aurum, & hyacinthum, & purpuram, coccúmque bis tinctum, & byssum.* Quæ omnia explicauimus cum de interiori templi fabrica agebamus libro primo cap. 9. Aurum intelligit in fila deductum. Hyacinthum vocat lanam coloris hyacinthini, qui violaceo, atque cœlesti similis est.

Materia sacrarum vestium.

† Purpuram verò lanam nigrantis rosæ colore sublucētem, quam 3
tingebant succo, siue sanguine piscis ex conchyliorum genere, qui Purpura dicitur. Coccus bis tinctus dicitur nunc lana tincta vermiculi puluere, qui in coccis, idest, in granis arbusculæ nascitur, quæ Latine Cusculium dicitur. De qua Plinius libro. 9. capi. 41. Vt autem lana melius hoc laudatissimo colore imbueretur, bis cocco tingebatur, semel cum rudis erat atque iterum postquam in fila deducebatur. Byssus tenuissimi, & candidissimi lini genus est. De forma autem vestium sigillatim postea dicemus. His coloribus significabatur sacerdotem illum esse summi rerum omnium conditoris, eique sacrificia offerre, nam vt autor est Iosephus libr. sexto de Bello, cap. sexto, de velo templi agens, (quod ex eadem materia, & eisdem coloribus contextum erat,) omnium rerum imaginem præferebant huiusmodi colores.

Coccus bis tinctus.

† Coccus ignem imitatur, byssus terram, hyacinthus aërem, purpura mare. 4
Coccus quidem, & hyacinthus coloribus byssus autem, & purpura, origine, nam byssum terra, purpuram mare gignit. Beda capite tertio: *Cuncta autem fiunt de auro, pretiosisque coloribus, quia nihil vile, ac sordidum in sacerdotis ore, vel opere debet apparere, sed cuncta quæ agit, vniuersa quæ loquitur, omnia quæ cogitat, & coram hominibus præclara, & in conspectu interni arbitri oportet esse gloriosa, &c.* Hoc etiam rectè dicemus, auro significari Diuinarum rerum cognitionem, hyacintho cœlestes cogitationes, purpura resistendum esse peccatis, etiam vsque ad sanguinis effusionem, cocco, qui ignem colore imitatur ardentem caritatem exprimi, qui bis tingitur, vt nullo vnquam tempore decolor fiat, sed quocumque res exciderint, semper sui similis sit.

Mysticæ causæ.

† Byssus perfectam castitatem indicat, quæ per carnis 5
macerationem augetur, & conseruatur. His enim virtutibus instructos, atque ornatos esse decet sacerdotes Dei, sicut scriptum est:

est: *Sacerdotes tui induantur iustitia.* Cæterùm pretiosas, & elegantes vestes esse voluit Deus, vt intelligeremus optima quæque Deo omnium authori esse offerenda, & vt dignitas illius ministerij indicaretur, támque ipsi qui ministrabant, quàm reliquus populus ad reuerentiam, & ad attentiorem Dei cultum, ac denique ad religionem excitarentur. Sunt & aliæ causæ, quas reddit Abulensis Exodi 28. quæstione 1. *Psalm. 131.*

De seminalibus.

CAPVT VI.

1 VISVM est Iosephi, & Hieronymi, atque adeò rerum ipsarum ordinem imitari, & à feminalibus, siue femoralibus incipere. De quibus legimus Exodi 28. *Facies & feminalia linea, vt operiant carnem turpitudinis suæ à renibus vsque ad femora, & vtentur eis Aaron, & filij eius quando ingredientur tabernaculum testimonij, vel quando appropinquant ad altare, vt ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur.* Hieron. *Lineis femnalibus, quæ vsque ad genua, & poplites veniunt, verenda celantur, & superior pars sub vmbilico vehementer astringitur, vt si quando expediti mactant victimas, tauros, & arietes trahunt: portantq; onera, & in officio ministrandi sunt, etiamsi lapsi fuerint, & femora reuelauerint: non pateat quod opertum est. Inde & gradus altaris prohibentur fieri, ne inferior populus ascendentium verenda conspiciat, vocaturq; lingua Hebræa hoc genus vestimenti,* מִכְנְסֵי michenese, *Græce:* περισκελῆ, *à nostris feminalia. Refert Iosephus hæc feminalia de bysso retorta ob fortitudinem solere contexi, & postquam incisa fuerint, acu consui: non enim posse in tela hu-
2 iuscemodi fieri, &c.* † In Hebræo est: *Facies,* מִכְנְסֵי בַד *michenese bad,* id est, femoralia linea, sed Iosephus, qui (vt ait Hier.) testis erat oculatus, non è quouis lino facta dicit, sed è bysso, eáque retorta, vt firmiora essent. Est autem byssus retorta, quæ fit ex lino, quod netur, & postea duplicatur, & torquetur, quæ Hebraicè dicitur שֵׁשׁ מָשְׁזָר *Ses massezar,* id est, byssus duplicata, quemadmodum interpretantur Hebræi, Septuaginta vertunt, *βύσσος κεκλωσμένη,* id est, quæ netur, siue torquetur. Ex hac cortinæ tabernaculi fiebant, Exodi vigesimosexto, & superhumerale, Exodi vigesimooctauo. Femoralia autē dicuntur, מִכְנָסַיִם *michennesaim* à verbo כָּנַס *chanas,* id est, collegit, quod Iosephus ita interpretatus est. Quasi dicas constrictorium quare non habent nomen ex eo, quod duas alas, siue duas oras habeant, vt putauit Rabbi Dauid. Feminalia verò, vt Beda c. 9. & omnes consentiunt, castitatem sacerdotalē significant, quæ firmissima esse debet, & nullo tēpore violari, ideò è bysso retorta fiebant feminalia. Nemo enim

Byssus retorta.

Mystica significatio.

nescit quàm sæpè linum tundatur, & maceretur, donec amisso colore natiuo, album fiat: idq; apertè carnis macerationem significat, quæ necessaria est, vt naturali appetitu compresso discat colere castitatem. † Atque hoc est quod dicitur: *Vt operiant carnem turpitudinis suæ*, id est, vt quamuis carne constent, vt homines: nihil tamen in ea turpe appareat, quod pudorem afferat. 3
Hinc etiam illud Exodi vigesimo, quod attigit Hieronymus: *Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reueletur turpitudo tua*, ac si diceret: Ne ita ad altare accedas, vt tua scelera, & tua impudicitia oculis, ac menti hominum obuersentur. Est autem castitas adeò propria sacerdotum, vt etiam Virgilius dixerit:

6. Aeneid. *Quique sacerdotes casti, dum vita manebat.*

De linea stricta, & zona.

CAPVT VII.

SECVNDA vestis est, quæ Exodi vigesimooctauo. Linea stricta dicitur, de qua Iosephus: *Super hoc*, (id est, super feminalia) *induit linteam interulam byssinam, è duplicata tela confectam*, Chetomene *nostris vocatur, significatq; ea vox Lineam, linum enim vocamus* Cheton. *Id indumentum est tunica talaris corpori adstricta, habens manicas circa brachia & ipsas strictas, qua accingitur circa pectus paulò axillis inferius, zona lata digitos quatuor, intus inani, ita contexta, vt serpentis exuuium videri posit, floribus etiam picturatur puniceis purpureis, hiacynthinis, & byßinis: stamen verò ex sola bysso constat. Quæ semel atque iterum circa pectus reuoluta ad talos vsque defluit tantisper dum sacerdotes à sacris feriantur: cum vero sacris est ministrandum, ne ventilata sit impedimento, super humerum læuum reiicitur. † Hanc zonam Moses nominauit, Abaneth, nos vocabulo à Babyloniis mutuato Emian dicimus, sic enim illi nominant. Sed tunica nusquam sinuatur, habétque circa collum amplam aperturam, cuius oræ vncinis à pectore, & à tergo committuntur.* Hæc Iosephus. Atque eadem Hieronymus, nisi quod quædam magis explicat. *Secunda*, inquit, *ex lino tunica est ποδήρης*, id est, talaris, appellatúrque כְּתֹנֶת *chethonneth*, id est, χιτὼν, quod Hebraico sermone in lineam vertitur, &c. Græcum vocabulum manifestè ex Hebræo sumptum est. Hanc dicit esse sine ruga, & vt milites lineas habent, quas camisias vocant, sic aptas membris, & adstrictas corporibus, vt expediti sint vel ad cursum, vel ad prælia, sicut habebat Ioab, secundo Regum 20. *Porro Ioab vestitus erat tunica stricta ad mensuram habitus sui*, sic sacerdotes in ministeriū Dei paratos vti hac tunica, vt habentes pulchritudinem vestimentorum nudorum celeritate discurrant. † De zona quam etiam cingulum, vel balteum appellari dicit, Hebraicè: אַבְנֵט *abeneth*, 3
Babylonicè,

Babilonicè, siue Chaldaicè: הַמְיָינִין *hemeanin*, hæc scribit Iosepho consentiens: *Hoc cingulum in similitudinem pellis colubri, qui exuit senectutem, sic in rotundum textum est. vt marsupium longius putes. Textum est autem sub tegmine cocci, purpuræ, hiacynthi, & stamine byßino ob decorem, & fortitudinem, atque ita polymita arte distinctum, vt diuersos flores, ac gemmas artificis manu non textas, sed additas arbitreris. Lineam tunicam,* de qua supra diximus: *inter vmbilicum, & pectus hoc stringunt balteo, &c.* Recentiores addunt hanc tunicam ita fuisse textam, vt oculorum figuras continuis, contiguisque ordinibus haberet, vt scutulatæ vestes apud Romanos. Hoc autem ex eo confirmant, quod vbi nos habemus Exodi 28. *Stringesq; tunicam byßo*, id est, cinges tunicam zona byssina, in Hebræo est: וְשִׁבַּצְתָּ הַכְּתֹנֶת שֵׁשׁ *Eßebaszethi haccethoneh ses*, verbum: שִׁבַּצְתִּי *Sibbaszethi*, vertunt: *Oculabis*, id est, oculis distingues.

4 † Hæc sententia recentiorum Hebræorum est, Salomonis, Abraham, Sahadiæ, quæ placuit Vatablo, nec videtur displicuisse Lipomano in Catena Exodi, cap. 28. & aliis. Verùm vt de Hieronymo taceam, quo nemo est Hebraicarum rerum scientior, valde mirum est Iosephum, qui quotidie hac tunica induebatur, non vidisse quod viderunt isti, qui nec vnquam illam viderunt, nec in aliquo veteri scriptore legerunt. Sed neque Philo hoc dixit, qui Iudæus erat, & doctissimus semper habitus est. Ridendus ergo censeo istos commentitios oculos in tunica, & illam translationem: *Oculabis tunicam byßo*, neq; enim id significat verbum: שִׁבֵּץ *sibesz* sed constringere, aut ligare. Itaque quod Exo. 28. legimus: *Et lineam strictam*, pro quo est in Hebræo: וְהַכְּתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ *vechthoneth hassephesz*, quod significat: Et tunicam constrictionis, siue ligationis, id est, arcte corpus constringentem.

5 † Lxx. verterunt: καὶ χιτῶνα κοσυμβωτὸν, id est, tunicam constringentem, nam κόσυμβος nodum significat, siue succingulum, & κοσύμβη, interprete Suida, est ἀναδεσμὸς, id est, vinculum, siue colligatio, aut iuxta Hesychium, ἐγκάμβωμα καὶ περίζωμα, id est, alligatio: siue succingulum. Similiter vertit Chaldæus: וּבִתּוּנִין מְרַמְּצָן *Vebbittunin meramesƶan*, id est, & tunicas strictas, רְמַץ *remaz*, enim Chaldæis significat constrinxit, siue inclusit. Atque hoc ex hoc ipso cap. 28. apertè confirmatur, est enim hoc verbum in Hebræo, vbi nos habemus: *Inclusi auro erunt per ordines suos.* Lxx. verterunt: Contecti auro, & colligati in auro. Chaldæus: Inclusi auro, & ipse Pagninus, qui Hebræis subscribit, similiter etiam transtulit. Inde מִשְׁבְּצוֹת *missebbezach*, ligatura, siue vncinus, vt tam Hieronymus quàm Lxx. verterunt, vbi legimus: *Facies & vncinos ex auro*, Lxx. ἀσπιδίσκας. Et paulò ante: *Sculpes eos nominibus filiorum Israel inclusos auro, atque circundatos.* In Heb. est: Inclusos ligaturis auri.

6 † Quare quamuis probare nobis possent hoc verbum significare etiam oculis variare, siue distinguere, nequaquam hoc ad hãc

tunicam accomodare deberent, sed veterum sententiæ acquiescere, cum nullo authore possint ostendere talem eam fuisse, & ipsi negare non possint verbum Hebraicum significare constringere, aut ligare.

Mystica significatio lineæ strictæ.

QVID significet linea stricta docet Beda his verbis capite 8. *Cum enim constet lino, vel bysso, continentiam, & castitatem significari corporis nostri strictam habent lineam, siue tunicam de bysso sacerdotes, cum propositum continentiæ nequaquam eneruiter, & fluxa mente custodiunt. Hæc autem linea non solum stricta, verumetiam poderis est, videlicet ad pedes vsque descendens, cum continentia non vnicuilibet membro violenter imposita, sed in toto est corpore delectabiliter consummata.* † *Hæc etenim linea manus, ac brachia debet stringere sacerdotis, ne quid* 7
nisi vtile, faciat: pectus: ne quid inane cogitet vētrem: ne delicias vltra modum appetendo Deum se gulosus facere præsumat: subiecta etiam ventri membra, ne lasciuiendo totam sacerdotalis habitus pulchritudinem corrumpant: genua, ne ab orationis instantia torpeant, tibias, & pedes, ne ad malum currant. Induatur ergo sacerdos primo linea stricta, vt & corpus ab iniquis operibus, & à prauis mentem cogitationibus compescat, &c. Verum hoc addamus, tunicam esse talarem, vt castitas ad finem vsq; vitæ seruetur. Ideò enim Ioseph, qui inter fratres iustus perseuerasse describitur, solus talarem tunicam habuisse perhibetur Genes. 37. vt scribit Gregorius lib. 1. Mor. cap. vltimo.

Mystica significatio zonæ.

DE zona verò ait in eodem loco Beda: † *Accingantur filij Aaron tunicis lineis, vt castitatem habeāt. Sacerdotes accingantur balteis, ne ipsa castitas sit remissa, & negligens; ne vento elationis animum perflandi aditu præbeat, ne crescente iniquitate refrigescere faciat charitatem ipsorum, ne bonorum gressus operum iactantia suæ præsumptionis impediat, ne præpedito virtutum cursu ipsa etiam terrestris concupiscentiæ sordibus polluta vilescat, & ad vltimum auctorem suum ad ruinam superbiendo impellat.* Hæc Beda. Sed quoniam non sine causa talis zona effecta est tentemus singula exponere. Similis erat pelli colubri, qui senectutem exuit, vt renouationem veteris hominis in sacerdote necessariam indicet, qui per angustum foramen pœnitentiæ: & vitæ arctioris ingrediens, vt coluber, nouus homo appareat renouatus secundum imaginem eius, qui creauit eum.
† Varietas colorum, florum, similitudóque gemmarum, quibus 9
picturatur, varietatem omnium virtutum significat. Hac zona stringit tunicam lineam, quia parum est habere castitatem, nisi eā
Math. 25 reliquis virtutibus ornemus, & cingamus, vt parabola fatuarum virginum declarat. Immo & ipsa castitas impediet nos per elationem, nisi cæteris virtutibus constringatur. Semel atque iterum

rum hac zona cinguntur ſacerdotes circa pectus ne vnquam ſit caſtitas ſine exercitatione virtutum, deinde vt virtutes oſtendat debere eſſe duplices, id eſt, in pectore, & in opere. Quatuor digitorum latitudinem habet propter quatuor virtutes, quæ vulgò appellantur Cardinales. Ad talos vſque defluit, quia ad finem vſque vitæ virtutes protendi debent. † Sed cum ſacerdos ſacris operatur, ſuper humerum læuum reiicitur, ne impediat miniſtrãtem, quia eo tempore etiam ab opere virtutum, quæ intentionem animi miniſterio illi debitam impedire poſſent, abſtinendum eſt. At non propterea ſtudium virtutum abiicitur, ſed ſuper humerum læuum, quo onera portantur, reiicitur, vt oſtendat ſacerdos ſemper ſibi curæ eſſe virtutes, ac libenter ſe tunc etiam illis operam ſuam fuiſſe nauaturum, niſi opus maius, ac Deo acceptius impedirent.

De Tiara. CAPVT VIII.

1 TIARAM, ſiue pileum ſacerdotum, qui etiam Cidaris, & Mitra dicitur, ita deſcribit Ioſephus: *Super caput autem geſtat pileum non faſtigiatum, neque totum caput comprehendentem, ſed paulò plus quàm medium. Eſt autem tali paratu vt videatur linea ſæpe in orbem replicata, & conſuta, quam ſuperne alia tela integit vſque ad frontem deſcendens, & per ſuperficiem verticis ſuturarum deformitatem occultans. Hic adaptatur accurate, ne inter ſacrificandum delabatur.* Hæc eadem Hieronymus in hunc modum explicat: *Quartum genus eſt veſtimenti rotundum pileolum, quale pictum in Vlyſſe conſpicimus, quaſi ſphera media ſit diuiſa, & pars vna ponatur in capite. Hoc Græci & noſtri Tiaram, nonnulli galerum vocant, Hebræi:* מִצְנֶפֶת miſzenepeth, *Non habet acumen in ſummo, nec totum vſque ad comam caput tegit, ſed tertiam partem à fronte inopertam relinquit, atque ita in occipitio vitta conſtrictum eſt, vt non facile labatur ex capite. Eſt autem byſſinum, & ſic fabrè opertum linteolo, vt nulla acus veſtigia*
2 *extrinſecus appareant.* † His addit Beda capite octauo. Pilea ſacerdotum habuiſſe coronulas quaſdam, quoniam Exodi trigeſimononono ſcriptum eſt: *Fecerunt & tunicas byſſinas opere textili Aaron, & filiis eius, & mitras cum coronulis ſuis ex byſſo.* Atque has coronulas aureas fuiſſe putat (licet etiam byſſinæ intelligi poſſent) quoniam Ioſephus teſtis oculatus aureas fuiſſe teſtatur. Verùm hoc de coronis ſummi ſacerdotis Ioſephus ſcripſit, vt poſtea videbimus non de coronulis minorum ſacerdotum, de quibus nihil hoc quidem nomine Ioſephus, aut Hieronymus, aut Iſidorus dixerunt, ſed dixit tamen aliquid Ioſephus, vnde id intelligi poſſit, nempe eſſe in pileo vittam lineam ſæpe in orbem replicatam. Illos orbes Scriptura appellat coronulas, atque ideò dixit: *Et mitras cum coronulis ſuis ex byſſo*, tam enim pileus, quàm orbes ex byſſo

bysso erant. †Verùm hæc apertiùs ex verbis Hebraicis intelligimus,nam pro eo quod est in translatione nostra : *Et mitras cum coronulis*, in Hebræo est: Et mitram, seu cidarin ex bysso , & decorem pileorum ex bysso. Similiter est in Chaldæo : Et mitram ex bysso,& gloriam, (id est, decorem,) pileorum ex bysso. Lxx.Et cidares ex bysso , & mitram ex bysso. Quibus verbis manifestè docemur tam mitram pontificis, quàm pileos sacerdotum fuisse ex bysso.Quod autem est in Hebræo: *Decorem pileorum*,nonnulli interpretantur,pileos elegantes,vt Vatablus & alij, quibus assentitur Lipomanus in Catena. Et quidem verbis Hebraicis satis apta est hæc interpretatio , at non verbis nostræ translationis, quàm optimè etiam ferunt verba Hebraica. † Hæc autem melius 3
intelligentur si verba Iosephi repetamus non vt versa sunt à Ruffino , nec vt habet noua translatio Sigismundi Gelenij , quæ verior est & correctior , non tamen satis Iosephi sensum explicans, sed vt sunt in Græco. Ita enim ait : Τῇ δὲ κατασκευῇ τοιοῦτος ἐστίν, ὡς στεφάνη δοκεῖν ἐξ ὑφάσματος λινοῦ ταινία πεποιημένη παχεῖα, καὶ γὰρ ἐπιπτυσσόμενον ῥάπτεται πολλάκις. Ἔπειτα σινδὼν ἄνωθεν αὐτὸν ἐκπεριέρχεται διήκουσα μέχρι μετώπου, τὴν τε ῥαφὴν τῆς ταινίας, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς ἀπρεπὲς καλύπτουσα.

Qvæ ita ad verbum vertuntur: *Paratu autem talis est, vt corona videatur ex textura linea vitta facta crassa.Et quod complicatum est,consuitur sæpe. Deinde tela superne circa ipsum venit descendens vsque ad frontem suturam vitæ, & quod ab ipsa est indecorum,velans*. Hæc Iosephus. Si ergo illa vitta crassa linea, id est, ex bysso facta, videtur corona , & sæpe replicetur, & consuatur,cur non illi orbes eiusdem vitæ coronulæ appellentur? Et quoniam iidem pileos ornabant,rectè dictum est.Et decorem pileorum ex bysso.

Pileorum significatio.

† Hoc indumento admonebantur sacerdotes omnes capitis sensus Deo consecratos habere , vt ait Beda capite octauo, 5
ne vel oculi viderent vanitatem , vel aures audirent opprobrium aduersus proximum suum, vel os abundaret malitia, & lingua concinnaret dolum, &c. Et postea : *Mitras cum coronulis habent sacerdotes ex bysso , qui sic visum, auditum, gustum, olfactum, & tactum suum in venustate castimoniæ custodiunt , vt pro eadem custodia se coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se, accipere speret*. Et mox: *Et rectè sacerdos cum stolis byssinis coronas superadditas gestat , vt & in continentia ipse sua iugiter æterna præmia meditetur,& in prædicatione continentiæ, vel bonæ operationis, simul eadem gaudia æternæ beatitudinis audientibus promittat: ne si absque spe retributionis pondus imponat laboris , iugum Christi suaue & onus leue asperum suis auditoribus reddat , & durum*. Hactenus Beda. † Præterea caput , quia summum membrum est, 6
portionem

portionem animæ superiorem designat, hoc est mentem, siue rationem, quæ libera esse non debet, vt de rebus diuinis pro arbitrio suo iudicet, sed vitta byssina constringenda est, vt captiuus fiat intellectus in obsequium Christi. Vitta enim quia constringit, & byssina est, abnegationem proprij iudicij significat in capite posita. Orbes illi sunt ratiocinationes, quibus sacerdos intelligentiæ suæ persuadet vt Deo subdatur, & verius esse iudicet, quod fides tradit, quàm quod humana ratio excogitauit, ac simul quærit vnde coniiciat, quod supra rationem est, non esse contra veritatem. Hæ ratiocinationes, quoniam pulchræ sunt, & magnam ei coronam pariunt, satis apte dicuntur coronulæ mitrarum, siue ornamentum, & decor. Linteolum supernè integens est assensus ipse fidei, qui omnia ambit, & humanæ rationis ac ratiocinationis defectus occultat.

DE VESTIBVS PONTIFICIS, ET primum de tunica hyacinthina.

CAPVT IX.

1 HIs tantum, quæ hactenus diximus, vtebantur minores sacerdotes ad ministerium, absque amictu enim tunicati sacra libationesque peragebant. vt ait Philo lib. 2. de Monarchia, paulo post principium. Atq; hæc communia illis erant cum pontifice: quidquid enim habebant minores sacerdotes, habebat & pontifex Exod. 28: *Porro filiis Aharon tunicas lineas parabis, & baltheos, ac tiaras in gloriam, & decorem vestiesque his omnibus Aharon fratrem tuum, & filios eius cum eo.* Quæ supersunt dicenda propria pontificis sunt. In his prima est ea vestis, quæ Exod. 28. tunica dicitur. *Hæc autem* (inquit) *erunt vestimenta quæ facient,* *Vers. 4.* *Rationale, & Superhumerale, tunicam, & lineam strictam.* De qua in eodem capite scriptum est: *Facies & tunicam superhumera-* *Vers. 31.* *lis totam hyacinthinam: in cuius medio supra erit capitium, & ora, per gyrum eius textilis, sicut fieri solet in extremis vestium partibus, ne facile rumpantur.* Hanc Hebraice vocat Moses מְעִיל הָאֵפוֹד *me-*
2 *hil Haephor.* † Est autem מְעִיל *mehil* vocabulum valde vsitatum in Scriptura, ita differens à כְּתֹנֶת *Chethonez* sicut apud Græcos, χιτὼν, & ἱμάτιον Matth. 5. apud Latinos tunica, & pallium, sicut in eodem loco legimus: *Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Itaque כְּתֹנֶת *Chethoneth* est tunica interior, quo nomine appellata est tunica illa linea sacerdotum: מְעִיל *mehil* vero est vestis exterior, quod est in Hebræo 1. Reg. 2. vbi habemus: *Et tunicam paruam faciebat ei mater sua quam afferebat statutis diebus.* Et primo Paralipom. 15. *Porro Dauid erat indutus stola byssina & vniuersi Leuitæ, qui portabant arcam.* Iob. 1.

Tunc surrexit Iob, & scidit vestimenta sua aut *tunicam suam* vt habent
alia exemplaria. Recte ergo tunica exterior pontificis dicitur
מְעִיל *mehil.* sed dicitur tunica Ephod quoniam coniuncta erat
cum Ephod vt mox videbimus. Apud LXX. dicitur ὑποδύτης πο-
δήρης id est, tunica talaris. De qua, & de linea stricta dictum est
Ecclesia. 45. Circumpedes, & femoralia, & humerale posuit, &
& in Græco est, ποδήρη, καὶ περισκελῆ, videtur autem plu-
rali numero dictum ποδήρη, pro quo interpres vertit circumpe-
des. De hac Iosephus ait: *Sed superinduitur hyacinthinam tunicam*
talarem, quam nostrates Methir nominant. † Vbi corruptè legitur 3
Methir, pro *Mehil*, sicut & quædam alia vocabula deprauata sunt
in hoc autore, sed multo magis apud innocentium tertium; libr.
primo de Sacro altar. myster. capit. 11. & sequentibus. Et mox
Hæc tunica, inquit Iosephus: *non erat è duobus segmentis, vt suturas*
habeat in humeris, ac lateribus, sed vnica tela in longum contexta aper-
turam in summo habet, non transuersam, sed in longum descendentem
à tergo, & ante vsque ad medium pectus. Cui decoris causa assuta est
fimbria ne scissura appareat. Eodem modo quà manus exeruntur, est scis-
sa, &c. His Hieronymus nihil addit, nisi hanc tunicam manicas
habere eiusdem coloris, quod neque hîc legimus, nec capite tri-
gesimonono, nec cum Iosephi verbis cõgruit dicentis: *Eodem mo-*
do qua manus exerunt est scissa. Sed neque Philo neque aliquis alius
ex veteribus, quos viderim, manicas habere hanc tunicam dixit,
Quare quod scripsit Abulensis quæstione decima sexta in ca-
put vigesimumoctauum Exodi, Iosephum affirmare hanc tuni-
cam habuisse manicas consutiles, vitiosa translatione deceptus
scripsit. Erat igitur tunica hyacinthina, id est, ex lana violacea.
quam pretiosam fuisse apud veteres Homeri testimonio ostendi-
mus, cum de veli coloribus agebamus. † Quod autem Hierony- 4
mus scribit fimbriam, quæ erat in apertura ipsius, ex ipsa esse,
id est, non esse assutam, sed simul in eadem contextam, quod his
verbis explicat: *Et in superiori parte, qua collo inducitur, aperta, quod*
vulgo capitium vocant oris firmißimis ex se textis: Augustinus etiam
existimauit quæst. 118. in Exodum, & nonnulli alij. Quibus
nos assentiri non possumus, quoniam Iosephus ait: *Cui de-*
coris causa assuta est fimbria, ne scissura appareat. Quare quod habe-
mus in nostra translatione. *Et ora per gyrum eius textilis,* ita intelli-
gendum est, illam fimbriam ex eadem lana hyacinthina esse con-
textam seorsum, & postea eidem tunicæ assutam. De eius extre-
mitate ait Dominus Mosi: *Deorsum vero ad pedes eiusdem tunica per*
circuitum, quasi mala Punica facies, ex hyacintho, & purpura, & cocco
bis tincto, & bysso retorta mistis in medio tintinnabulis, ita vt tintinna-
bulum sit aureum, & malum Punicum. † Iosephus: *Ceterum ima vestis* 5
ornabatur limbo effigie malorum punicorum distincto, à quo tintinnabu-
la aurea sic dependebant, vt medium esset quodque malum Punicum in-

ter

ter duo tintinnabula situm, & tintinnabulum inter duo mala Punica. Hieronymus his nihil addit, nisi septuaginta duo fuisse tintinnabula & totidē mala punica. De quo numero nihil inuenio in Scriptura, nisi quod Ecclesiasticus ait capit. 45. *Et cinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro.* Idem cum Hieronymo scripsit Isidorus libr. 1. Etymol. cap. 21. de numero malorum Punicorum, & tintinnabulorum. Cur hoc fiat statim docet Dominus: *Et vestietur ea Aaron in officio ministerij, vt audiatur sonus quando ingreditur & egreditur sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur.*

Tunicæ hyacinthinæ Allegorica significatio.

QVORSVM hæc facta fuerint ostendit eorum significatio, de qua legimus Sapient. 18. *In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum.* Quod verbis Iosephi, & Philonis explicabimus. Iosephus: *Quin & pontificis tunica, cum sit lintea, terram similiter significat, hyacinthus vero polum. Per mala Punica fulgetra referens, sicut tonitrua per tintinnabulorum strepitum.*
6 † Philo. *Hic fuit amictus pontificis. Quid autem sibi velit, & integer, & partes eius, ne id quidem videtur prætereundum silentio, Totus enim totius mundi quædam imago fuit, partes verò singularum partium. Incipiamus à talari tunica, hæc tota est hyacinthina ad significandam figuram aëris, natura enim aër nigricat, & quodammodo talaris est à Lunari orbe protensus vsque ad terræ terminos. Vnde etiam tunica à pectore vsq; pedes per totum corpus diffunditur. Circa talos habet flores, mala Punica, & tintinnabula. Flores terram significant, in qua florent, & germinant omnia, Mala Punica aquam, ῥοαί, dictæ à fluendo iuxta Græcam etymologiam, Tintinnabula vero horum elementorum concentum, & congruentiam. Nam nec terra sine aqua, nec aqua sine terra generationi sufficit, sed*
7 *amborum coitus, & contemperatio, &c.* † Eadem scripsit libro secundo de Monarchia, tametsi quod de floribus ait neque in Scriptura inuenio, neque in Iosepho, neque in Hieronymo. Hieronymus quidem in reliquis sentit cum Philone, in tintinnabulis, & malis Punicis cum Iosepho. Verùm accedit ad hæc colorum quatuor varietas, quæ erat in malis Punicis, de quibus hæc scribit Hieronymus Hebræorum sententiam referens: *Quatuor colores ad quatuor elementa referuntur, ex quibus vniuersa subsistunt. Byssus terræ deputatur quia ex terra gignitur, purpura, mari, quia ex eius cochleolis tingitur: hyacinthus aëri, propter coloris similitudinem coccus igni, &ætheri, &c.* Idem sentit Iosephus libro sexto de Bello capite sexto Quorsum autem pontifex mundum portet in vestibus, statim explicat Hieronymus: *Et iustum esse commemorat vt pentifexcreatoris non solum pro Israel, sed & pro vniuerso mundo roget, siquidem ex terra, & aqua, & aere, & igne mundus*

iste consistit, & hæc elementa sunt omnium. † Et postea: *Iustum ergo* 8
erat, sicut supra ex parte diximus, vt pontifex Dei creaturarum omnium typum portans in vestibus suis indicaret cuncta indigere misericordia Dei & cum sacrificaret ei, expiaretur vniuersalis conditio, vt non pro liberis, ac parentibus, & propinquis, sed pro cuncta creatura, & voce, & habitu precaretur, &c.

Eiusdem Moralis significatio.

QVID verò hæc tunica significet ad mores pertinens Beda eleganter explanat capite sexto, cuius verba redigam in compendium. In eo quod tota vnius coloris est, vita sacerdotis qualis esse debeat manifestè docetur, hoc est, supernis solum
Philip 3. desideriis incessanter intenta, & conuersationem, iuxta Apostolum, habens in cœlo, ac sui Saluatoris inde desideranter expectans aduentum. Ad pedes vsque pertingebat, vt ostenderetur nihil in sacerdotali vita infimum, ac sordidum remanere, sed omne, quod ageret, quasi æthereo colore speciosissimum vniuersa membra eius à capite vsque ad pedes gratia virtutum contecta esse debere. † Item tunica talari sacerdos tota 9
hyacinthina vestitur, vt admoneatur opus cœleste non inchoandum tantummodo, verumetiam vsque ad finem in eo esse perseuerandum omnibus, qui salui esse voluerint. Tunica namque hyacinthina vsque ad pedes vestiri, est bonis operibus vsque ad
Apoc. 2. finem vitæ huius insistere præcipiente, ac promittente Domino: *Esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Capitium, siue apertura tunicæ firmissimam oram habet, cum primordium bonæ nostræ actionis forti radice timoris Domini subnixum, & contra omnes insidias hostis antiqui probatur esse munitum. De tintinnabulis verò & malis Punicis hæc scribit Gregorius in secunda parte Pastoralis curæ, capite. 4. & libro primo, Epistola 24. *Hinc Mosi præcipitur vt tabernaculum sacerdos ingrediens tintinnabulis ambiatur, vt videlicet voces prædicationis habeat, ne superni spectatoris iudicium ex silentio offendat. Scriptum quippe est, Vt audiatur sonitus quando ingreditur Sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur.* † *Sacerdos namque ingrediens vel egrediens moritur, si de eo so-* 10
nitus non audiatur, qui iram contra se occulti iudicis exigit, si sine sonitu prædicationis incedit. Aptè autem tintinnabula vestimentis illis describuntur inserta. Vestimenta etenim sacerdotis quid aliud quam recta
Psalm. 131. *opera debemus accipere, Propheta attestante, qui ait: Sacerdotes tui induantur iustitiam? Vestimentis itaque illis tintinnabula inhærent, vt vitæ viam cum linguæ sonitu ipsa quoque bona opera clament sacerdotis. Sed cum rector se ad loquendum præparat, sub quanto cautelæ studio eloquatur attendat, ne si inordinate ad loquendum rapitur, erroris vulnere audientium corda feriantur, & cum fortasse sapiens videri desiderat*

rat

rat vnitatis compagem insipienter abscindat. Hinc in sacerdotis veste iuxta Diuinam vocem tintinnabulis mala Punica coiunguntur. Quid enim per mala Punica, nisi fidei vnitas designatur? Nam sicut in malo Punico vnico exterius corticè multa interius grana inueniuntur, sic innumeros Sanctæ Ecclesiæ populos vnitas fidei contegit, quos intus diuersitas me-
11 *ritorum tenet, &c.*† Bed. vero ait loco indicato, malis Punicis multifariam virtutum operationem vno caritatis munimine tectam designari: & ad pedes tunicæ poni tintinnabula, & mala Punica per gyrum, cum ad tantam perfectionem vitę sacerdos peruenit, vt nihil in illo aliud quàm splendor varius bonorum operum, nihil ab illo aliud cum os aperuerit, quàm suauissimus eorundem operum sonus audiatur. Mala enim punica fiunt ex quatuor coloribus, qui varietatem virtutum indicant. His vero in medio tintinnabula permiscentur, cum neque opus sacerdotis vnquam à sonitu verbi, quod loquitur discrepat, nec à rectitudine operis linguæ sonitus dissentit. Fiuntque bina mala circum singula tintinnabula, & circum singula mala bina tintinnabula, cum & omnia quæ loquitur, bonis confirmantur actibus, & vniuersa quæ agit, quam sint rationabilia discreto sermonis sonitu produntur, &c. His addamus tintinnabula esse aurea, quia per aurum pretiosissimum metallorum rectè sermones de rebus Diuinis significantur. Deinde hoc aduertendum, hæc & quæ de vestibus pontificis dicentur, posse ad presbyteros etiam nostros transferri, si dicamus prius maiorem requiri in presbytero Euangelico Sanctitatem, quàm in pontifice legis, aut simili quapiam præmunitione vtamur.

DE EPHOD.

CAPVT X.

I EPHOD Hebraicè ab אָפַד, *aphad* quod est cinxit, Grę-
cè ἐπωμὶς dictus a LXX. idest, Superhumerale, diligēter *Vers. 6.*
ab Scriptura describitur: *Facient autem Superhumerale de auro, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta opere polymito* (idest, variorum filorum, ac colorum *Vers. 7.*
LXX. ἔργον ὑφαντὸν ποικιλτοῦ, id est, opus textile variegato-
ris.) *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere summitatum, vt in* *Vers. 8.*
vnum redeant. Ipsa quoque textura, & cuncta operis varietas erit ex auro, & hyacintho, &c. Quæ Iosephus ita explicat, *Super hanc tertiam* (vestem, aut tunicam) *etiam num induit vocatam Ephodem Græcanicæ epomidi similem. Ea fit hoc modo: Ex variis coloribus auro intermisto ita contexitur, vt circa medium pectus lacuna relinquatur, maniculis quoque ita extantibus, vt plane tunica appareat.* Verum Græca Iosephi male versa sunt, quæ ita habent ad verbum: *Super his tertium induitur, qui Ephodes dicitur, & Græcanicæ Epomidi similis*

Fit autem hoc modo textus deorsum cubitali mensura ex omnigenis coloribus, & auro simul variegato lacunam circa medium pectus relinquit, cum manicisque fabricatus, & omni figura in modum tunicæ factus. Ruffinus vertit: *Fit enim hoc modo, vt sit textus eius magnitudine cubiti.* Ex quibus videmus Ephod habere non maniculas, sed manicas integras. In quo Sixtus Senensis libro tertio Biblioth. capit. 12. & multi alij errarunt, qui in modum scapularis monastici eum factum esse dicunt. Deinde videmus non protendi vltra cingulum, vt multi volunt, sed vsque ad cingulum. Ad cingulum vsque protendi non est dubium, cum Exod. trigesimo nono legamus Ephod, & Rationale ligari zona: sed non vlterius docet Iosephus, qui cubitali mensura eum esse dicit, atque ideo dicebatur, ἐπωμὶς, quod humeros tantum cum pectore ornaret. Epomis etiam Græcanica, cui Iosephus eum similem esse dicit vestis muliebris est, vt ait Pollux libro septimo capite 13. & ab humeris ornandis nomen habuit. Quod ex eo cernitur, quod Athenæus libro 13. Dipnosophistarum versus finem versus refert Chæremonis Tragici poëtæ huiusmodi.

Iacebat hæc ad albos Lunæ radios,
Ostendens vbera soluta pectoris fascia.

In Græco ita habent.

Ἔκειτο γὰρ ἡ μὲν λευκὸν εἰς σεληνάφως
φαίνουσα μαστὸν λελυμένης ἐπωμίδος.

VBI bonus interpres Iacobus Dalemchampius epomidem vocauit pectoris fasciam, quod satis cum Græco conuenit. Et in margine adnotat hanc vocem iuxta veteres significare Strophium, quod Martialis vocat Mamillare, quo tumor papillarum cohibetur, vinctum ad humeros. Inde LXX. duas partes Ephod anteriorem, & posteriorem vocant duas epomides Exodi vigesimooctauo & trigesimonono vbi nos habemus: *Duas oras iunctas habebit, &c.* Arbitror etiam fuisse infra manicas consutum, aut fibulis connexum, quoniam Iosephus ait eum omni figura similem esse tunicæ, tunicæ autem consuuntur ad latera. Hoc etiam significatum puto verbis illis: *Duas oras iunctas habebit in vtroque latere summitatum*, summitates enim vocat extremitates vtriusque lateris קְצוֹת, *Chesoth* quod fines, & extremitates significat, vt Psalmo. 18. *Et in fines orbis terræ verba eorum.* Omnia confirmantur ex verbis Philonis libro secundo de Monarchia, qui ita describit Ephod. *Huic*, (idest, tunicæ hyacinthinæ) *superinduitur textum pectorale thoracis specie, &c.* In Græco ὕφασμα θωρακοειδές. & Iosephus libro sexto de Bello, capite

Lib. 14. Epygr. 66.

capite sexto de Epomide, siue Ephod, ait: *Et habitu quidem in-*
dumento thoraci similis videbatur. De reliquo eius ornatu hæc scri-
bit idem Iosephus. *In vtroque autem humero singuli Sardonyches*
auro inclusi fibularum vice Epomidem adnectunt. His insculpta sunt Ia-
cobi filiorum nomina literis vernaculis linguæ nostratis in vtroque lapide
sena, ita vt seniores dextrum humerum obtineant, &c. Quibus ver-
bis intelligitur quod ait Dominus: *Sex nomina in lapide vno, sex*
reliqua in altero, iuxta ordinem natiuitatis eorum, intelligimus enim
in lapide dexteri humeri fuisse nomina sex maiorum natu filio-
rum, Ruben, Simeonis, Iudæ, Dan, Nephtali, Gad. In
sinistro erant Aser, Issachar, Zabulon, Ephraim, Manasses,
Beniamin: hîc enim est ordo natiuitatis eorum, vt constat ex
Genesis vigesimonono & trigesimo nisi quod Leui demimus,
qui erat ordine tertius, & pro Ioseph, qui erat post Zabulon,
ponimus duos eius filios, vt explicabimus capite sequenti. Quor-
sum hoc fiat docet Scriptura: *Et pones in vtroque latere Superhu-*
meralis memoriale filiis Israel: portabítque Aharon nomina eorum co-
ram Domino super vtrumque humerum ob recordationem, id est, vt
pontifex ingrediens in Sancta sanctorum nomina populi, pro
quo rogaturus est Dominum, portet in humeris, vt ait Hiero-
nymus. Beda, capite quarto: *Tres enim ob causas Aaron nomi-*
na patriarcharum inter sacrificia semper in humeris, sicut & in pectore
portabat, videlicet vt ipse fidem, vitámque patriarcharum memi-
nißet imitari, vt duodecim tribuum, quæ de his natæ sunt, orationibus,
& sacrificiis memor existeret: vt idem populus scripta in veste præsulis
sui patrum nomina videns curaret sedulo ne ab illorum meritis descis-
5 *cens ad errorum contagia declinaret.* † Ad hoc enim valet quod di-
ctum est: *Et pones in vtroque latere Superhumeralis memoriale filiis*
Israel. Quod verò ait Iosephus, circa medium pectus lacunam re-
linqui ita intelligendum est, vt ab Hieronymo exponitur dicen-
te: *Contra pectus nihil contextum est, & locus futuro Rationali dereli-*
ctus. Addit Scriptura: *Facies, & vncinos ex auro, & duas catenulas,*
&c. De quo capite sequenti dicemus. Intelligimus etiam ex ver-
bis Iosephi duas partes Superhumeralis non fuisse in humeris
inter se consutas, sed illis duabus gemmis, quasi fibulis quibus-
dam, connexas. Præterea, vbi nos habemus: *Duos lapides ony-*
chinos, Hebr. Duos lapides שֹׁהַם *schoham*: LXX. soli ver-
terunt Smaragdos, Aquila vero, & Symmachus, & Theodo-
tion, Onychinos: Iosephus Sardonychas vocat cum Hebræo,
Aquiláque consentiens, vt vel colorem lapidum, vel patriam
6 demonstraret, vt scribit Hieronymus. † Sensit itaque Hierony-
mus Onychem esse, quam Iosephus vocat Sardonychem. O- Onyx.
nyx gemma est translucida colore vnguem hominis referens
carnibus impositum, vt autor est Plinius libro 37. cap. 6. Iosep.
autem

autem vocat eam Sardonychem, (quo nomine etiam vſus eſt libro. 6. de Bello cap. 6.) vel quod Sardibus in vrbe Aſiæ minoris inuenta ſit, vel quod cum candore paululum habeat ruboris, qui magis in Sarda, ſiue Sardio lapide emicat. De his gemmis 3. Antiquit. cap. 9. mirum quippiam, & notatu dignum ſcribit idem Ioſephus: *Ex lapilis*, inquit, *quos pontifex in humeris geſtabat (Sardonyches erant, quorum natura nulli non notam narrare ſuperuacuum puto) micabat alter quoties litatum eſſet, is qui dextrum humerum occupabat, tantumque fulgorem emittebat, vt procul etiam intuentibus conſpiceretur, idque præter naturam ſuam, & conſuetudinem, &c.* Duplex tamen fuit Ephod, vt adnotauit Hieronymus in epiſtola. 127. ad Fabiolam, & in epiſtola. 130. ad Marcellam. Alter fuit qualis modo deſcriptus eſt, qui ſolius erat pontificis, alter lineus tantum, quo non ſolum ſacerdotes, & Leuitæ, ſed etiam laici vtebantur. † Nam de Samuele, qui erat Leuita, legimus. 1. Regum 2. *Samuel autem miniſtrabat ante faciem Domini puer accinctus* 7
Ephod lineo. Et cap. 22. *Irruit in ſacerdotes, & trucidauit in die illa octogintaquinque viros veſtitos Ephod lineo.* Et de Dauide, qui neque erat ſacerdos, nec Leuita, ſcriptum eſt. 2. Regum. 6. *Porro Dauid accinctus erat Ephod lineo*, videlicet cum ſaltaret, & caneret ante arcam Domini. Ex dictis intelligitur Ephod lineum non fuiſſe veſtem ſacerdotalem, nec Leuiticam, ſed ex ſimilitudine Ephod pontificis factam, vt ab iis geſtaretur, qui quoquo modo Diuino cultui deſeruirent. Quod latius exponitur ab Alfonſo Abulenſi, in libr. 1. Reg. cap. 22. quæſtione. 27.

Duplex Ephod.

Allegorica ſignificatio Ephod.

ALLEGORICAM ſignificationem Ioſephus ita explicat: *Epomis etiam vniuerſi huius naturam indicabat è quatuor coloribus contexta, quibus aurum acceſſit, ſicut ego interpretor, propter adiunctam rebus omnibus lucem, Duo præterea Sardonyches in veſtitu pontificis pro fibulis additi Solis & lunæ ſignificationem habent.* Philo: *At epomidem cœli figuram eſſe certis coniecturis colligitur.* † *Primum è duobus Smarag-* 8
dis rotundis humeralibus, quos quidam exiſtimant typos Solis Lunæque, ſed propius ad veritatem accedit per hos deſignari duo hemiſphæria. Sunt enim, ſicut hæ gemmæ ambo inter ſe paria neutro creſcente, deſcreſcente ve ſecus quàm in luna videtur. Atteſtatur & color, Smargdo enim aſpectus totius cœli eſt ſimilis. Vnde factum eſt, vt gemma vtraque ſculperetur ſex nominibus, quia vtrumque hemiſphærium diuiſo ſignifero circulo ſex ſigna complectitur. Idem breuius repetit lib. 2. de Monarchia.

Moralis ſignificatio Ephod.

QVOD autem ad moralem attinet, quoniam in humeris, vt ait Beda cap. 4. onera portantur, & iuxta Philo. libr. 3. de Vita Moiſis

Mosis, per humerum significatur operatio, quid per Superhume-
rale pro æificis, nisi labores bonorum operum, quæ iugiter coram
Domino ferri debent, ostenduntur? Superhumerale ergo illud
Euangelicum onus accipiamus, de quo Dominus ait: *Iugum enim* Matth. 11.
meum suaue est onus meum leue. De auro fit, vt ante omnia in ha-
bitu sacerdotis intellectus sapientiæ principaliter emicet. Cui
hyacinthus, qui aërio colore resplendet, adiungitur, vt per om-
ne, quod intelligendo penetrat, non ad fauores infimos, sed ad
9 amorem cœlestium surgat. † His purpura permiscetur, vt sacer-
dotale cor, cum summa, quæ prædicat, sperat in semetipso, etiam
suggestiones vitiorum reprimat, eísque ex regia potestate con-
tradicat, & nobilitatem semper intimæ regenerationis aspiciat,
& cœlestis regni sibi habitum morib. defendat. Quamuis in pur-
pura effusio etiam sanguinis pro Christo intelligitur, & passio-
num tolerantia, quæ merito super sacerdotis humeros refulget,
vt ipsum ad patienda aduersa semper doceat esse paratum. His
coccus bis tinctus adiungitur, vt ante oculos Dei omnia virtu-
tum bona caritate decorentur. Quæ scilicet caritas, qua Deum
simul, ac proximum diligit, quasi ex duplici tinctura fulgescit.
Adiungitur & byssus torta, quia tunc castimonia ad perfectum
munditiæ candorem ducitur, cum per abstinentiam caro fatiga-
tur. Duæ oræ Superhumeralis sibi inuicem copulantur, dum om-
nia, quæ foris bona monstramus intus pura, & simplici inten-
tione Deo placendi gerimus, Et hoc in vtroque latere Superhu-
meralis, vt inter aduersa & prospera concordi semper actione, &
10 cogitatione conditori nostro seruiamus. † Pontifex in superhu-
merali nomina gestat Patriarcharũ, cùm doctor quisq; siue pręsul
Ecclesiæ in omnibus, quæ agit, patrum præcedentium facta
considerat, atque ad eorum imitationem vitam dirigere, & onus
Euangelicæ perfectionis ferre satagit. Quæ videlicet nomina pa-
trum aptè in lapidibus pretiosis sculpi iussa sunt: lapides quippe
pretiosi opera sunt virtutum spiritualium. Habetque sacerdos in
humeris lapides pretiosos, & in eis nomina patrum scripta, cum
& ipse claritate bonorum operum cunctis admirandus extiterit,
& eamdem claritatem non à se nouiter inuentam, sed antiqua si-
bi patrum autoritate traditam esse docuerit. Duplici autem ra-
tione hæc in humeris portat, vt & ipse præceptis Dominicis hu-
militer subditus incedat, & auditoribus suis semper cœlestia, siue
11 sua, siue patrum exempla, quæ sequantur proponat † Apte etiam
iidem lapides includi auro, atque circumdari iubentur. Auro
namque vel intellectus, vel certè caritas insinuatur, quia si-
cut aurum metallis ita caritas virtutibus præstat ceteris. In-
cluduntur auro lapides, cùm operatio virtutum adeo puro vn-
dique intellectu circumspicitur, vt nihil in eis vitiorum latere,
nihil remanere sordidum permittatur: Cum ipsæ virtutes ita vin-

culo caritatis continentur, vt nulla rerum mutabilitate à suo statu decidere, numquam de habitu sacerdotis torpente mentis custodia valeant prælabi. Omnia ex Beda breuiter collecta. Quibus hoc addimus, Superhumerale manicas habere quia onus, quod imponitur, vtráque manu complectendum est. Pectus tegit, & vltra zonam non transit, quia tantum est in bono opere elaborandum, quantum Deum velle cogitabimus, & vltra virtutum limites progrediendum non est quæ in zona significantur vt diximus cap. 7. num. 9.

De Rationali.

CAPVT XI.

RATIONALE non noua vestis est, quamuis ab Hiero-
nymo distinctionis, & perspicuitatis causa quasi no-
ua ponatur: sed pars quædam, atque ornamentum in- 1
signe Superhumeralis, quam tamen nos ab eo separa-
uimus quoniam multa habet contemplatione digna. De qua Do
Vers. 15. minus hæc Mosi Præcepit *Rationale quoque iudicii facies opere po-
lymito iuxta texturam Superhumeralis, ex auro, hyacintho, & purpura
coccoque bis tincto, & bysso retorta Quadrangulum erit, & duplex. Men-
Vers. 16. suram palmi habebit tam in longitudine, quàm in latitudine, &c.*
Hieronymus: *Septimum vestimentum est mensura paruum, sed cunctis
supradictis sacratius. Intende quæso animum, vt quæ dicuntur intelligas
Hebraicè vocatur* חֹשֶׁן, *Hosen Græcè autem* λόγιον *nos Rationale
possumus appellare, vt ex eo ipso statim nomine scias mysticum esse quod
dicitur. Pannus est breuis ex auro, & quatuor intextus coloribus, hoc
est iisdem, quibus & Superhumerale, habens magnitudinem palmi per
quadrum, ne facile rumpatur, &c.* † Causa nominis Græci, & La-
tini ex iis, quæ dicemus intelligetur, nam Hebræum noui He- 2
bræi tradunt significare Pectorale, quod super pectus ponatur.
Sed aliorum multorum, ita etiam huius vocabuli proprietatem
ignorant, vt ex Iosepho intelligi potest, dicente: *Id vocatur Es-
sen, ac si dicas,* λόγιον, *id est, Rationale.* Vbi corrupte legitur sem-
per Essen, pro Hosen. Ac ne dubitemus vtrum palmus mensura
sit quatuor digitorum, vt sæpe apud Latinos, an maior: ambi-
guitatem substulit Hebraicum nomen, זֶרֶת, *Zereth* quæ men-
sura est duodecim digitorum, siue dimidium cubiti, & Spitha-
ma, quo L X X. & Iosephus vsi sunt. Hîc pannus siue frustum
aut, vt, Iosephus ait, περίτμημα, implet omnino lacunam illam
quam relictam esse diximus in Superhumerali, quare merito non
tam nouum vestimentum dicendum est, quàm pars Superhume-
ralis. Copulabatur autem cum Rationali hoc modo: *Facies in
Rationali catenas sibi inuicem cohærentes ex auro purissimo, & duos anu-
los aureos quos pones in vtraque Rationalis summitate, &c.* † Hoc Iose-
phus

3 phus ita exponit: *Id committitur cum tunica* (Id eſt,cum Superhumerali , quod tertiam appellat) *anulis aureis per ſingulos angulos ex oris tunicæ, ac Eſſenis extantibus intercurrente tænia hyacinthina, & ne quid inter circulos hiet, filo hyacinthino ſuturam explente, &c.* Itaque Rationale non aſſuebatur humerali, ſed alligabatur. Erat autem Rationale duplex, vt diximus, id eſt,tela duplici contextum vt ſuſtinere poſſet pondus gemmarum , quæ in eo ponebantur. Facies eius interior habebat in quatuor angulis quatuor anulos aureos quibus in Superhumerali reſpondebant alij quatuor. Vtrique, ideſt, tam Rationalis, quàm Superhumeralis anuli,copulabantur inter ſe vitta quadam hyacinthina. Deinde ſi quid forte vacui inter circulum , & circulum relinqui videbatur,filo hyacinthino explebatur. Facies exterior habebat in duobus angulis ſuperioribus duos anulos aureos eminentes, quibus catenæ aureæ inſerebantur , quoniam anuli priores(vt Ioſephus ait) non poſſent gemmarum pondus ſuſtinere. † Aſcendebant autem catenæ (vt teſtantur Ioſephus, & Hieronymus) per fiſtulas
4 quaſdam ad humeros, & annectebantur circulis aureis , qui erãt à tergo in ſummitate poſterioris partis Superhumeralis. Fiebant autem fiſtulæ ob pulchritudinem, vt ait Hieronymus. Ex quo Eraſmi error proditur, qui pro *Fiſtulas*, putauit legendum *Fibulas* apud Hieronymum. Atque ita his catenis & Superhumerale ſuſtinebatur, ne defluere poſſet, & Rationale ſeparari non poterat à Superhumerali, immo ita iungebantur inter ſe, vt vna textura contra videntibus putaretur, vt ſcribit Hieronymus. Anuli autem ſuperhumeralis,quibus catenæ Rationalis inſerebantur ſunt illi ipſi, de quibus, cum de Superhumerali ageret Moſes dixit: *Facies & vncinos ex auro, & duas catenulas auri puriſſimi ſibi inuicem cohærentes, quas inſeres vncinis.* Ac propterea Ioſephus, & Hieronymus,cum de Superhumerali agerent nihil de his vncinis, & catenulis dixerunt, quia dicturi erant cum ad Rationale peruentum eſſet, quos nos imitati ſumus. † Catenulas autem ſibi inui- Verſ.13.
5 cem cohærentes dicit catenulas duplicatas,quarum extremæ partes iunguntur inter ſe, ac ſimul terminantur. Pro, *Sibi inuicem cohærentes*, in Hebræo eſt, מְגֻבָּלֹת *mineballoth* id eſt,quarum termini inter ſe iunguntur, LXX. καταμεμιγμένα ἐν ἄνθεσιν, id eſt, commiſtas in floribus, id eſt, quarum partes copularentur inter ſe extremitate quadam in modum floris facta. Atque ita eſſe hęc intelligẽda ex eo videmus,quod ſi ſimplex catenula eſſet,in vtraque extremitate vncinum habere oportebat,vt & cum Rationali & cum Superhumerali iungeretur. Nunc autem vnum tantum habet quo connectatur ſuperhumerale. *Catenáſque aureas* (inquit) *iungens anulis, quæ ſunt in marginibus eius, & ipſarum catenarum extrema duobus copulabis vncinis in vtroque latere Superhumeralis*, Erat igitur catena non ſimplex, ſed inſerta per anulos Rationalis Verſ.24. Verſ.25.

 duplicaba-

duplicabatur vsque ad superhumerale, & ibi ambæ eius extremitates vncino adnectebantur anulo superhumeralis. Præterea si illud: *Sibi inuicem cohærentes*, diceretur propter partes catenæ sibi inuicem connexas, satis improprie dictum esset, nec enim pars catenæ dicitur catena, sed multæ eius partes sibi connexæ. In Rationali erant duodecim gemmæ quatuor ordinibus dispositæ. In primo ordine, siue, vt habet nostra translatio, *In primo versu*, (quod ordo ille versus scriptus videatur) *erat lapis Sardius, & Topazius, & Smaragdus. In secundo Carbunculus, Sapphyrus, Iaspis. In tertio Ligurius, Achates, Amethystus. In quarto Chrysolitus, Onychinus, Beryllus. Inclusi*, inquit Moses, *auro erunt per ordines suos habebuntque nomina filiorum Israel.* Duodecim nominibus cælabantur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tribus. † Nec verò arbitror in his nominibus fuisse positum nomen Leui, vt existimauit Abulensis, sed loco Ioseph positos esse duos eius filios Ephraim, & Manassem, quos Iacob adoptauit, & dici voluit suos: & singuli suæ tribus principes erant, ita tamen vt Ephraim, qui minor natu erat, ponatur ante Manassem, quoniam à Iacob prælatus est Ephraim maiori fratri, vt videmus Genes. 48. Causa est quod si ponebatur Leui necesse erat præteriri Ephraim, aut Manassem, atque ita non essent in lapidibus nomina duodecim tribuum, semper enim duodecim tribus intelliguntur exclusa tribu Leui. † Quare nec sacerdos pro hac tribu oraret, nec eius recordari videretur, quod illa ferre non posset. Nam tribus Leui non præteribatur, etiamsi ponerentur duo filij Iacob, quoniam ipse pontifex, & omnes sacerdotes, ac ministri templi erant ex tribu Leui & eam repræsentabant, talesque futuri erant, vt ipsi potius pro aliis orarent, quàm alij pro ipsis. Hoc Iosephus significauit, cum dixit: *His erant sculpta filiorum Iacobi nomina, quos tribuum autores habemus, &c.* Et posteà cap. 11. ait: *Pro Leui autem allegit inter autores tribuum Manassem Iosephi filium, & Ephræmem pro Iosepho. Hos enim Iacobus in adoptionem à Iosepho impetrauerat, sicut supra diximus, &c.* Atque idcirco Ephraim, & Manasses filij etiam vocantur Iacob, & vt filij Iacob, acceperunt hereditatem: quoniam ipse Iacob dixit Genes. 48. *Ephraim & Manasses, sicut Ruben & Simeon, reputabuntur mihi, Reliquos autem, quos genueris, tui erunt & nomine fratrum suorum vocabuntur in possessionibus suis.* Atq; idem est iudicium de nominibus scriptis in duobus lapidibus Superhumeralis. Hos autem lapides non casu esse positos in Rationali, sed mysterij causa dubium non est: cùm enim dixisset Dominus: *Ponesq; in eo quatuor ordines lapidum*, nec Mosi optionem lapidum dedit, nec loci, sed certos lapides signauit, certumq; cuique locum dedit. Mysterium omnino illud esse existimo, quod est in Apoc. 21, ca. in duodecim lapidibus pretiosis, qui vrbis illius cœlestis fundamenta esse, dicuntur: *Et fundamenta* inquit, *muri ci-*

uitatis

Margin notes: Gemmæ Rationalis. *Vers. 17.* *Vers. 18.* *Vers. 19.* *Vers. 20.* *Vers. 21.* An in Rationali esset nomen Leui. 6 7

uitatis omni lapide pretioso ornata, Fundamentum primum Iaspis secun-
8 *dum Sapphyrus, &c.*† Vt ergo ibi lapides positi, sunt quorum singuli virtute, & proprietate sua singulorum Apostolorum virtutes referrent, ita hic lapides sunt electi, qui patriarcharum, aut posterorum illorum virtutibus responderent.

QVOD & Hieronymus sensisse videtur, cum ait: *Et sub horum nominibus & specie, virtutum vel ordo, vel diuersitas indicatur.* Atque hoc multo melius cognosceretur, si & lapidũ virtutem exactè teneremus, & patriarcharum mores resq; gestas sacra Historia plenius docuisset. Conabimur tamen omnia explicare, quantum licebit, ea maximè sequentes, quæ de duodecim patriarchis scripta sunt Genes. 49. & Deuteronom. 33. Nec vero nos mouere debet quod hîc scripsit Thomas Caietanus: *De nominibus autem lapidum ne sis solicitus, quia periisse aiunt apud Hebræos notitiam nominum propriorum lapidum, animalium, atque locorum.* Periit sane, sed apud recentiores Hebræos: quare quæ de illis scribunt, aut ipsi, aut eorum sectatores, contemnenda sunt, nisi vbi cum veteribus consentiunt. At nos eos sequimur apud quos harum rerum notitia non perierat, sed quid Hebraica nomina valerent egregiè nouerant, LXX. interpretes loquor, & Iosephum, & Hieronymum. Hi nobis ea in Græca verterunt. Græca autem quam vim habeant, nobiles scriptores Græci, ac Latini docent.

9 † IN primo ordine primus est Sardius, qui & Sarda Plinio dicitur lib. 37. cap. 7. hic translucet, & ignis habet speciem. Conuenit hoc Ruben, qui prius igne libidinis incensus ad patris concubinam accessit, & sicut Sardius translucet, ita eius ignis patri notus fuit. Genes. 35. *Abiit Ruben & dormiuit cum Bala concubina patris sui, quod illum minimè latuit.* Inter translucentes lapides nullus tardius suffuso humore hebetatur, quàm Sardius, vt ait Plinius: ita Rubẽ tardius, ac minus quã vel reliqui fratres suffuso inuidiæ humore hebetatus est, id est, fulgorem suum amisit, cum de occidendo Ioseph agebatur, Gen. 37. Reperiuntur etiam, vt idem scribit, circa Ægyptum Sadij, qui bractea aurea sublinuntur, talemque hunc Sardium fuisse probabile est, cum circa Ægyptum fuerunt filij Israel, quo tempore hæc fiebant. Igitur Ruben tametsi in eo, quod foris apparebat, particeps parricidii illius videretur, tamen inferius bracteas aureas habebat, quia caritatem in corde seruabat, & Ioseph incolumem seruare cupiebat, vt legimus Genes. 37. (Sardius Ruben.)

10 † SECVNDVS lapis est Topazius, qui viridis est, & omnibus eius coloris gemmis præfertur autore Plinio libr. 37. capite 8. Significat Simeonis præsentem animum, & timori non cedentem, qui cum fratre Leui stuprum sororis Dinæ plurimis interfectis vindicauit, Genesis, 34. (Topazius Simeon.)

TERTIVS Smaragdus, qui maxime viridis est, & oculorum (Smaragdus Iudas.)

 aciem

aciem lassam recreat, & gratissimi coloris est, ex Plin.libr. 37 ca. 5. Si tertius patriarcharum esset Leui sacerdotium, & doctrinam posterorum eius animos omnium recreantem significaret. Sed quia non eum in hoc lapide, sed Iudam positũ putamus significat eius fortitudinem, & regiam potestatem in hac tribu, quæ semper vsque ad Christum quadam tenus ratione mansit, in quam vniuersus Israel oculos cum lætitia conuertebat, vt per eam ab hostibus liberaretur. Et quia hic lapis Diuinæ naturæ similitudinem habet in multis, vt diximus in cap. 4. Apocal. num. 11. quæ semper viret, & pulcherrima est, cum summaque voluptate spectatur: rectè tribuitur Iudæ, ex cuius tribu natus est Christus verus Deus, & homo semper viuens, & genus humanum æterna donans libertate.

Carbunculus, † IN secundo ordine primus lapis est Carbunculus: de quo Pli. 11
libr. 37. cap. 7. de ardentibus gemmis sermonem instituens ait: *Principatum tenent Carbunculi à similitudine ignium appellati, cum ipsi* Dan. *non sentiant ignes, ob id à quibusdam apyroti vocati.* Hic lapis tribuitur Dan propter tribum eius, cuius magna fuit fortitudo, quæ ad similitudinem ignis exussit vrbem Lais, Iudic. 18. Et maximè propter Samsonem, qui velut ignis quidam fuit in Palæstinos. De hac fortitudine scriptum est, Deut. 33. *Dan catulus leonis.*

Sapphirus, Nephthali. SECVNDVS lapis est Sapphirus, quæ cœlestis coloris est, id est, cærulea, & aureis punctis collucens, vt ait Plin. libr. 37. cap. 9. Indicat cœlestes mores nonnullorum Apostolorum, qui fuerunt ex tribu Nephthali vt est in Psal. 67: *Principes Iuda duces eorum principes Zabulon, & principes Nephthali.* Aurea pũcta Sapphiri significant verba Apostolorum de Diuinis mysteriis. Ge. 49. scriptum est: *Nephthali ceruus emissus, & dans eloquia pulchritudinis.* † Apostoli
enim, quasi cerui emissi à Christo velociter per orbem terræ discurrerunt emittentes pulcherrima, ac saluberrima eloquia. 12

TERTIVS est Iaspis pulcherrima gemma, virens, & trans-
Iaspis, Gad. lucens, & magnæ firmitatis. Lege Plin. 37. ca. 8. Indicat magnam & manifestam omnibus fortitudinem tribus Gad & sanctitatem ipsius patriarchæ. Deut. 33. *Benedictus in latitudine Gad quasi leo requieuit, cœpitque brachium, & verticem, &c.*

Ligurius, Aser. IN tertio ordine primus est Ligurius, pro quo Græcè legitur λιγύριον, Quare male in quibusdam Codicibus Latinis, & apud quosdam scriptores legitur Lyncurium. In quo etiam lapsus est Sigismundus Gelenius, qui in translatione Iosephi vertit Lyncurium, cum in Græco sit λίγυρος, & in veteri Ruffini translatione, Ligurius. Etenim Lyncurium non est gemma, sed quod Latine dicimus Succinum, aut electrum, quod vt nomen indicat, ex vrina lyncis fit. † De quo Plinius refellens eorum sententiam,
qui gemmam esse crediderunt, hæc scripsit libr. 37. cap. 3. *De Lyn-* 13
curio proximè dici cogit autorum pertinacia. Quippe etiamsi non electrum id.

id esset gemmam esse contendunt. Fieri autem ex vrina quidem lyncis, sed egestam terra protinus bestia operiente eam, quoniā inuideat hominum vsui. esse autem, qualem in igneis succinis, colorem, scalpique. Ego falsum id totum arbitror nec visam in auo nostro gemmam vllam ea appellatione, &c. Ego sit ne gemma lyncurium, vt Theophrastus in lib. de Lapidibus, & alij quorum meminit Plinius voluerunt, an non sit, hoc quidem in loco non admodum contenderim, quamuis si ex lyncis vrina succinum fit, quomodo gemma fieri possit, non video. Hoc dico gemmam ex vrina lyncis adeo pretiosam fieri vt inter pulcherrimas gemmas Rationalis poneretur, non esse ad modum probabile. † Hoc etiam siue lyncurium gemma sit, siue

14 non sit, nihil ad nos pertinere, quoniam hæc lyncurium Græce dicitur, Lxx. autem & Iosephus non λυγκούριον scripserunt, sed hîc λίγυρος, illi λιγύριον, quod nihil ad lyncurium. Ex quo intelligimus cur Hieronymus dixerit: *Satisq; miror cur hyacinthus pretiosissimus lapis in horum numero non ponatur: nisi forte ipse est alio nomine lyncurius. Scrutans eos qui de lapidum scripsere naturis atque gemmarum lyncurium inuenire non potui, &c.* Vbi vtroque in loco non Lyncurium, sed in primo Ligurius, in altero Ligurium legendū est: in quo lapsi sunt Erasmus, & Marianus Victorius in scholiis Hieronymi. Etenim lyncurium multis in locis inuenire potuit Hieron. apud huiusmodi scriptores, cum Plinius affirmet se eorū pertinacia cogi ad agendum de lyncurio. † Mihi suspicio est li-

15 gurium genus esse carbunculi, cuius meminit Plinius lib. 37. c. 7. his verbis *Est & Anthracitis appellata, in Thesprotia fossilis, carbonibus similis. Falsum arbitror quod in Liguria nasci tradidederunt, nisi forte tunc nascebatur. Esse in iis & præcinctæ candida vena traduntur. Harum igneus color vt superiorum est: peculiare quiddam, quod iactatæ in ignem velut mortuæ, extinguntur, contra aquis perfusæ exardescunt &c.* Forte hæc gemma, quam prisci autores in Liguria nasci tradiderunt, inde etiam apud veteres dicta est, λίγυρος, aut Ligurium, nam Y pro, V, poni, & in V passim verti videbūt qui obseruauerint. Conuenit Aser propter eius caritatem, & copiam spiritualium bonorum in terræ bonis indicatam. Gen. 49. *Aser pinguis panis eius, & præbebit delicias regibus.* Deu. 33. *Benedictus in filiis Aser sit placens fratrib. suis, & tingat in oleo pedem suū, &c.* Ascēsor cœli auxiliator tuus.

SECVNDVS lapis est Achates. Plinius lib. 37. c. 10. *Achates in*

16 *magna fuit autoritate, nunc in nulla est, reperta primum in Sicilia iuxta fluuium eiusdem nominis, postea plurimis locis excedens amplitudine, numerosa varietatibus diuersis mutantibus cognomina eius, &c.* Achates. Issachar. Isidorus libr. 16. Etym. ca. 10. addit: *Est autem nigra habens in medio circulos nigros, & albos iunctos, & variatos, &c.* Tribuitur Issachar propter varietatē virtutum, & propter sanctitatē tribus eius quæ cum esset in tenebris id est, inter peccatores, candorē non amisit, & peccatores ad iustitiā vocauit: Deu. 33. de Zabuló ait: *Lætare Zabulō in*

exitu

exitu tuo, & Issachar in tabernaculis tuis populos vocabunt ad montem ibi immolabunt victimas iustitiæ, id est, Tantæ pietatis erunt, vt ad templum vocent alios, & victimas Deo gratissimas immolent.

Amethystus. Zabulon.

17 † TERTIVS lapis est Amethystus, quæ ad vini rubri colorem accedens tandem in violaceum desinit, ex Plin. libr. 37. ca. 9. significat caritatem, & mores cœlestes Zabulon, & tribus eius de qua dictum est, quod modo retulimus: *Populos vocabunt ad montem, ibi immolabunt victimas iustitiæ.* Præsertim cum & ex hac tribu quidam appstoli fuerint, vt ex Psalm. 67. intelligimus: *Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephthali.*

Chrysolithus Ephraim.

IN quarto ordine primus lapis est Chrysolithus, quæ aureo colore transflucet, vt ait Plin. libr. 37. cap. 9. siue vt Isidorus scribit libr. 16. Etym. cap. 14. auro similis est cum marini coloris similitudine. Datur Ephraim propter regiam potestatem, quam eius tribus habuit in Ieroboham, & eius posteris, & quod quasi mare multiplicatus sit. Ita de eo dixit Iacob Genes. 48. *Et semen illius crescet in gentes.*

Onychinus Manasses.

18 † SECVNDVS est Onychinus. Onyx, siue lapis Onychinus, ab humani vnguis similitudine carni impositi dictus est, autore Plinio lib. 37. cap. 6. Candorem virtutum significat, qui fuit in Ioseph patre Manasse, & in ipso Manasse, cum caritate coniunctum, & cum humanitate.

Beryllus Beniamin.

VLTIMVS omnium lapis est Beryllus viridis gemma, quæ sexangula forma politur, quoniam hebescit, ni color eius surdus repercussu angulorum excitetur. Ex Plinio lib. eodem ca. 5. Conuenit Beniamin, qui perfectione virtutum, quæ senario numero designatur, à Deo expolitus est, & mirum fulgorem emisit. Sed maximè illi tribuitur propter apostolum Paulum, qui fuit ex eius tribu Deut. 33. Et Beniamin ait: *Amantissimus Domini, habitabit confidenter in eo: quasi in thalamo tota die morabitur, & inter humeros illius requiescet.* Hoc est: In eo Dominus confidenter habitabit quasi in thalamo suo, & inter humeros eius, hoc est, Onus eius erit, ipsum solum portabit Beniamin, nec aliis se subiiciet.

DE DOCTRINA, ET VERITATE QVAE erant in Rationali.

CAPVT XII.

Exod. 28. Versu. 30.

1 SVPEREST etiam num Rationali aliquid, & quidem magnum, & valde difficile explicatu, de quo ait Dominus: *Pones autem in Rationali iudicij Doctrinam, & veritatem quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo, in conspectu Domini semper.* Vbi habemus *Doctrinam*, in Hebr. est אוּרִים *Vrim* id est, lumina, siue illuminationes, quod est, Doctrinam valde illumi-

illuminantem, Lxx. *τὴν δήλωσιν*, id eſt, manifeſtationem, ideò Hieronymus vertit: *Doctrinam*, pro *veritatem*, eſt תֻּמִּים *Thummim*, id eſt, perfectiones. In quo eſt difficilis & permoleſta quæſtio, vbi nam, & quomodo fuerint in rationali, ſiue Vrim, & Thummim, ſiue doctrina, & veritas: vtrum aliquid in illo poſitum fuerit, quod hæc duo ſignificaret, an potius Hebraicis literis ſcriptum fuerit, Vrim, & Thummim. Si ſcriptum dicas, quomodo hoc Scriptura tacuit? Quomodo in tam exiguo ſpatio, quod vix duodecim lapidibus ſatis fuiſſe videbatur, tot literæ ſcribi potuerunt? Si aliquid poſitum eſt hæc duo ſignificans, quodnam illud eſt, & vbi poſitum? Si neutrum dicas, quomodo fuerunt in rationali Doctrina, & veritas?

Quid ſint Vrim. & Thummim

2 † CAIETANVS de hoc ita ſcripſit: *Quid intelligatur nominibus Vrim, & Thummim, nullus (quantum nouimus) hactenus explicauit. Diuerſi diuerſa dicunt, nec certi aliquid habetur, &c.* Rabbi Dauid in libro Radicum ait: *Non eſt manifeſtum apud nos quid hæc ſignificent, &c.* Atque vt res erat obſcura, multa de ea, ac mira dicta ſunt. Auguſtinus quæſt. 117. in Exo. ait: *Quid ſibi hoc velit, vel in qualire, vel metallo poneretur ſuper rationale demonſtratio, & veritas, (quoniam talia dicit fieri in veſte ſacerdotis, quæ corporaliter fiunt) inuenire difficile eſt. Fabulantur tamen quidam lapidem fuiſſe, cuius color, ſiue ad diuerſa, ſiue ad proſpera mutaretur, quando ſacerdos intrabat in ſancta, & cæt.* Rabbi Salomon Scripturam dicit fuiſſe nominis Dei, quam ponebant intra duos pannos rationalis, per quam Deus lucere faciebat, & perficiebat verba ſua. Cuius ſententiam latius retulit Vatablus, & ſecutus eſt Auguſtinus Eugubinus in Annotationi-
3 bus in Pentateuchum. † Alij dicunt fuiſſe quædam multiplici figura diſtincta, & clara, ac lucida, ſpeculiq; inſtar terſa, quæ latebant inter duos pannos rationalis, alij laminas quaſdam fuiſſe. Hugo Sancti Victoris in Annotationibus in Exodum affirmat hæc nomina Hebræa ſcripta fuiſſe in textura ipſius rationalis, quod Auguſtino in eadem quæſtione minimè diſplicuit. Imò & Philoni eadem ſine dubio ſententia eſt, qui lib. 3. de vita Moſis ait: *τὸ δὲ λόγιον τετράγωνον, διπλοῦν κατεσκευάζετο, ὡσανεὶ βάσις, ἵνα δύο ἀρετὰς ἀγαλματοφορῇ, δήλωσίν τε, καὶ ἀλήθειαν.* Hoc eſt, rationale autem quadrangulum duplex factum eſt, tanquam baſis, vt duas virtutes depictas ferat, manifeſtationem, & veritatem. Et lib. 2. de Monarchia: *ἐπὶ δὲ τοῦ λογίου διττὰ ὑφάσματα καταποικίλλει προσαγορεύων, τὸ μὲν δήλωσιν, τὸ δὲ ἀλήθειαν.* Hoc eſt, in rationali autem texturas variauit, appellans hanc quidem manifeſtationem, illam autem veritatem. Græca retuli, quoniam Latina non ſatis aptè verſa ſunt. F. Hieronymus ab Oleaſtro in Comment. huius cap. affirmat lapides pretioſos illos dici Vrim, quia fulgebant, & ſplendorem ac lucem emittebant, Thummim verò, id eſt completiones, ſeu perfectiones, ſcilicet, lapidum, aut completos,

& perfectos lapides, quoniam Exo. 25. vbi nos habemus: *Et gemmas ad ornatum Ephod, ac rationale*, in Hebræo est: *Lapides plenitudinum*, seu completionis, *quod complerent Rationale*. At, præterquam quod eius interpretatio à veterum sensu abhorret: si ita res se haberet, cur postquam lapides iussit Dominus poni, iterum dicat:

Quid sit vrim & Thũmim.

Et pones Vrim & Thummim in rationali? &c. † Mihi probabilissimũ 4
omnium videtur Vrim & Thummim esse duodecim illos lapides Rationalis inscriptos nominibus duodecim patriarcharum, quatenus per eos Deus futura solebat prænuntiare, & respondere de agendis. Hoc autem ex eo intelligitur, quod Exo. 39. vbi Scriptura narrat factum esse in vestibus quidquid Dominus præceperat Mosi, nihilq; prætermitti solet, nihil de Vrim & Thummim scriptum est, quia id ipsum erant, quod duodecim lapides. Deinde Iosephus cum de rationali ageret, nihil de illis dixit. Capite tamen sequenti quiddam se omisisse dicit in vestibus sacerdotalib. quod omittendum non fuit: nẽpe per hos duodecim lapides futura fuisse præcognita: ex quo sine dubio intelligitur Vrim, & Thummim fuisse lapides illos, quatenus ex eis futura cognoscebantur. Inde Lyranus exponit: *Pones autem in Rationali Doctrinam, & Veritatem*, id est, *lapides per quorum fulgorem manifestabitur sacerdoti Diuinum beneplacitum, & hoc secundum Iosephum, &c.* Eadẽ causa Hieronymus, cum de cæteris ageret diligenter, nihil de his dixit, sed postea mysticè exposuit quid esset Doctrina, & Veritas, nihil tamen explicans eorum quæ quærebamus. † Sed meliùs intelligetur 5
ex collatione locorum Scripturæ, in quibus hæc nomina reperiuntur, Numer. 27. iubetur Iosue successor Mosis sisti coram Eleazaro sacerdote, & omni multitudine. Deinde sequitur: *Pro hoc, si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum*, videlicet: vt responso Domini cognoscatur agendum ne illud sit, an omittendum, sicut statim ait: *Ad verbum eius ingredietur, & egredietur ipse, & omnes filij Israel cum eo*, id est, ex eius præscripto facient omnia. Pro quo est Hebræo ad verbum: *Et interrogauit illi* (id est, pro illo) *in iudicio Vrim*. Quod est, cum aliquid erit agendum, pontifex consulet Dominum per Vrim, id est, per lapides Rationalis. Chaldæus: Vt consulat pro eo in iudicio illuminationis coram Domino. Ita enim pontifices Dominum consulebant pro regibus, & ducibus suis. Inde Achimelech, cum obiurgaretur à Saule rege quod pro Dauide consuluisset Dominum, 1. Reg. 22. ait: *Num hodie cœpi pro eo consulere Dominum?* † Et cap. 23. *Quod cum Da-* 6
uid rescißet, quia præpararet ei Saul clàm malum, dixit ad Abiathar sacerdotem: Applica Ephod. Et ait Dauid: *Si tradent me viri Ceilæ in manus eius? & si descendet Saul, sicut audiuit seruus tuus? Domine Deus Israel indica seruo tuo.* Et ait Dominus: *Descendet.* Dixitq; Dauid: *Si tradent me viri Ceilæ, & viros qui sunt mecum, in manus Saul?* Et dixit Dominus: *Tradent.* Et cap. 30. *Et ait ad Abiathar sacerdotem: applica*

ad me

ad me Epod. Et applicauit Abiar Ephod ad Dauid, & consuluit Dauid
Dominum dicens: Persequar latrunculos hos, & comprehendam eos, an
non? Dixitq́; ei Dominus: *Persequere, absque dubio enim comprehen-*
des eos, & excuties eis prædam. Hoc autem de Ephod dictum esse
propter Rationale, quod erat in Ephod, certum est ex aliis Scri-
pturæ locis, 1.Reg.28. *Consuluitq; Dominũ, & non respondit ei, neque*
7 *per somnia, neq; per sacerdotes, neq; per prophetas.*† Vbi nos habemus,
Per sacerdotes, in Hebræo est: פָּאוּרִים *phaurim*, id est, neque per
Vrim, Lxx. ἐν τοῖς δήλοις, id est, in manifestis, siue in manifestatio-
nibus, vt interpretari solet Hieron. Et Esd. 2. *Hi quæsierunt Scriptu-*
ram genealogiæ suæ, & non inuenerunt, & eiecti sunt de sacerdotio. Et di-
xit Athersata eis, vt non comederent de Sancto sanctorum, donec surgeret
sacerdos doctus, atq; perfectus. Eadem verba sunt Neh. 7. *Donec staret sa-*
8 *cerdos doctus, & eruditus.*† In Heb. est, donec stet sacerdos לְאוּרִים
וּלְתֻמִּים *leurim Vle thummim*, id est, ad Vrim, & ad Thummim.
Lxx. τοῖς φωτίζουσι, καὶ τοῖς τελείοις, id est, illuminantibus, & perfe-
ctis, quod idem est. In posteriori autem loco, τοῖς φωτισμοῖς, καὶ
ταῖς τελειώσεσι, id est, illuminationibus, & perfectionibus, siue ad
illuminationes, & perfectiones. Hinc summa pontificis dignitas
indicatur, cum illi dati dicuntur Vrim & Thummim, vt Deut. 33.
Leui quoque ait: *Perfectio tua, & doctrina tua viro sancto tuo, quem*
probasti in tentatione. In Heb. est: Vrim, & Thummim tui viro san-
cto tuo, &c. Lxx. Date Leui manifestationes eius, & veritatẽ eius,
δήλους αὐτοῦ. Hinc Leuit. 8. non commemorantur gemmæ Rationa-
lis, sed Vrim, & Thummim: *Et desuper humerale imposuit, quod astrin*
gens cingulo aptauit Rationali, in quo erat Doctrina, & veritas. Quomo-
do autem hoc Deus faceret, Iose. indicat 3. Antiq. c. 9. Vbi, cum
de duabus gemmis, quæ erant in Ephod, locutus esset, earúmque
eam, quæ erat in dextro humero, magnum fulgorem solitam fuis-
se emittere dixisset, quoties Deus placaretur sacrificiis, hæc sub-
iicit: *Sed mirabilius est, quod nunc dicturus sum. Per duodecim gemmas,*
quas in pectore pontifex insutas Esseni gestat, in bello victoriam pronuntia-
9 *re Deus solebat.*† *Nam prius quam exercitus se moueret, tantus fulgor ex*
eis emicabat, vt toti populo facile innotesceret adesse Deum, opemq; &
auxilium suum inuocantibus esse allaturum. Quapropter Græci, qui à no-
stra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo ha-
beant, ita vt negari non possit, Essena vocant, λόγιον, hoc est, Oraculum.
Desiit tam Essen, quam sardonyx fulgorem emittere annis ducentis ante
quàm hæc commentaremur, irato Deo propter legum suarum præuarica-
tionem. Hæc Iose. Quæ ego vera esse censeo, sed puto etiam, imò
pro certo habeo, non hoc tantũmodo Deum respõdisse, sed illo
quoque, qui in verbis li. 1. Re. indicatur. i. loquente sacerdote, &
singula explicante, qui tamen sacerdos ad præsentiã rationalis, &
10 sacrarum gemmarum spiritum prophetię accipiebat.† Hoc ex eo
intelligitur, quod vt iãdiximus, 1. Re. 28. legimus: *Consuluitq; dominũ,*

& non respondit ei, neque per somnia, neque per sacerdotes. & in Hebræo est, neque per Vrim. Itaque Hieronymus idem esse sensit respondere per Vrim, & respondere per summum sacerdotem. Deinde cap. 22. vbi pontifex ait: *Num hodie cœpi pro eo consulere dominum,* satis indicat se, & tunc, & antea sæpe Dauidi respondisse quid Deus vellet. Sed illud est manifestissimum Num. vigesimoseptimo: *Pro hoc, si quid agendum erit, Eleazar sacerdos consulet Dominum. Ad verbum eius,* id est, Eleazar, *egredietur, & ingredietur ipse, & omnes filij Israel cum eo.* Deinde cum Dominus respondere dicatur in singulis, voce aliqua hoc fieri oportuit, nam fulgor gemmarum tot, támque minuta declarare non poterat. Cuius ergo ea vox esset, nisi sacerdotis? Nec putandum est semper ita Dominum respondisse, nam cæteris postea regibus non legimus respondisse per Vrim, sed per prophetas, respondebat tamen aliquoties prioribus illis temporibus, cùm opus erat, vt sacerdotalem dignitatem commendaret. At legimus 4. Reg. 22. ipsum Helciam pontificem missum esse ad consulendum Holdam prophetissam. † Sed 11
si verum est, quod diximus, quomodo illud interpretabimur: *Pones autem in rationali iudicij doctrinam, & veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando ingredietur coram Domino?* Hoc enim dictum est postquam duodecim gemmas poni iussit Dominus in rationali, quare aliquid diuersum ab illis videtur, præsertim cùm dicatur: *Pones autem in rationali, &c.* nam iuxta id, quod nos dicimus, nihil post gemmas ponitur. Respondeo prius Dominum iussisse vt duodecim gemmæ in rationali collocaretur cum nominibus Patriarcharum: deinde multis interpositis id repetit, non sine causa, sed vt ostendat quam virtutem inesse, voluerit in gemmis illis: & nominibus, ac si diceret: Iussi vt gemmas cum nominibus poneres, nunc iubeo, vt in eodem rationali ponas Vrim, & Thummim, hoc est, vt prædictiones rerum futurarum ex eo petas, & lapides poni scias, vt per illos vos futura, & agenda doceã quoties oportebit. Prius vt lapides tantum poni iussi, nunc iubeo poni tanquam Vrim, & Thummim, hoc est, tanquam oracula, & signa futurorum. Hæc oportet Aaron quando ingredietur coram Domino, vt meminerit se ea docere populum debere, quæ à Domino acceperit, non quæ ipse per se cogitauerit.

† Ex dictis intelligere iam licet cur gemmæ nominibus inscriptæ dicantur Vrim, & Thummim. Vrim quidem manifestè ad 12
prædictionem futurorum pertinent, ideóque LXX. verterunt, δήλωσις, id est, manifestatio, & φωτισμοὶ, id est, illuminationes, quod etiam Aquilæ placuit, Hieronymus, doctrina quæ illuminatio est. Thummim verò propriè significat perfectiones, Lxx. vertunt: ἀλήθεια, id est, veritas, quos Hieronymus secutus est, vt intelligeretur Deum neminem fallere velle, sed quidquid eius sacerdos prædicebat, valde perfectum esse, id est, valde verum, ne-

que quidquam falsi habere admistum, sicut responsa, quæ dabant oracula gentilium. Ita videtur intellexisse Hieronymus, atque idcircò Hesdræ 2.& Nehem.7.vbi in Hebræo est: *Donec staret sacerdos ad Vrim, & Thummim*, ipse vertit in priori loco: *Donec surgeret sacerdos doctus, atque perfectus*, in posteriori: *Donec staret sacerdos doctus, & eruditus*. Hoc est, sacerdos doctus, qui futura à Deo didicisset, & perfectus qui perfectè, & sine admistione falsi enuntiaret quæ acceperat. Siue eruditus qui non falleretur in iis, quæ
13 Deus docuerat, nec falsa diceret pro veris. † Inde Hieronymus dixit: *Porrò quod dicitur in ipso Rationali, δήλωσις esse, & ἀλήθεια, id est, manifestatio, atque doctrina, vel veritas, hoc ipsum significat. quod nunquã in Dei ratione mendacium sit, &c.* Et moraliter exponit in hac ipsa epistola 127. ad Fabiolam, & in illud Hos. 3. *Quia dies multos sedebunt*, &c. vt non solum sacerdos fidem rectam sciat, sed &, quod nouerit, possit alios docere. Eodem ferè modo interpretatur Doctrinam, & Veritatem Origenes homil. 6. in Leuit. & vterque desumpsit ex Philone lib. 3. de Vita Mosis.

Ex dictis etiam intelligemus cur dictum sit rationale iudicij. Rationale vnde dictũ.
Rationale quidem cur dicatur, Iosephus exponere videtur in iis, quæ retulimus ex 3. Antiquit. cap. 9. *Quapropter, inquit, Græci, qui à nostra religione non abhorrent, cum hoc miraculum pro compertissimo habeant, ita vt negari non possit, Essena vocant λόγιον, hoc est Oraculum*. Verùm paulò liberior est hæc translatio, in Græco enim non est illa interpretatio: *Hoc est Oraculum*, sed Sigismundus Gelenius ad-
14 didit quod Græco nomine λόγιον, significari existimauit. † Contra Ruffinus adiecit: *Hoc est Rationale*. Græca ita habẽt: ὅθεν Ἕλληνες οἱ τὰ ἡμέτερα τιμῶντες ἔθη, διὰ τὸ μηδὲν ἀντιλέγειν δύνασθαι τούτοις, τὸν ἐσσῆνα λογίον καλοῦσι. Quod ita ad verbum vertitur: *Vnde Græci, qui quidem nostras venerantur consuetudines, propterea quod nihil his contradici possit, Essenem logion vocant, &c.* λόγιον autem Græcis dicitur quidem Oraculum, at non vnde responsa petuntur, sed ipsa Dei responsa, quod in hunc locum non conuenit. Est tamẽ quod optimè conueniat. Græci λογίους appellant eos, qui futura prædicunt, vt Plutarc. in Sylla: Τυῤῥηνῶν δὲ οἱ λόγιοι μεταβολὴν ἀπεφαίνοντο ἀποσημαίνειν τὸ τέρας. i. Tyrrenorũ vates mutationem ostendebãt, significare prodigium illud. Quare Rationale vocabant λόγιον, ac dicerent fatidicum, aut futura prædicens. Eadem causa dictum arbitror Rationale, quod cùm per illud responsa de futuris redderentur, non res sine ratione, sed ratione & intelligentia prædi-
15 ta videretur. † Inuenio etiam interdum scriptum, λογεῖον, apud Lxx. in eodem cap. 28. Exodi, & apud Philonem in locis indicatis & apud Hieronymum in capite 3. Oseæ, & apud alios authores, & id quoque nomen aptum est, significat enim locum, vbi conueniunt consulentes: sed meliùs scribitur λόγιον. Rationale iudicij dicitur, quia per illud Deus docebat quid faciendum esset. Iudi-

Iudicium. cium enim dici solet in Scriptura id, quod quisque facere debet, vt Psalmo trigesimosexto: *Os iusti meditabitur sapientiam, & lingua eius loquetur iudicium.* Prouerb. 21. *Gaudium iusto est facere iudicium, & iustitiam.*

Allegorica Rationalis significatio.

De Allegorica Rationalis significatione hæc scribit Ioseph. *Essen quoque in eius medio est insertus*; (hoc est, in medio superhumeralis) *non aliter quam terra medium mundi locum obtinet. Gemmarum etiam duodenarium, siue ad menses retuleris, siue ad parem partium numerum eius circuli, quem Græci Zodiacum vocant, nequaquam à vera coniectura aberraueris.* † Philo verò ita: *Præterea in pectore duo-* 16
decim gemmæ discolores, ternæ distributæ in quatuor ordines, quid aliud significant, quàm ipsum signiferum circulum? Nam & hic in quatuor partes è ternis signis constantes diuiditur, atque ita horas anni efficit, ver, æstatem, autumnum, hyemem, &c. Et mox ait varietatem colorum in gemmis ideò positam esse, quod circuli signa suum quodque colorem efficiat in terris, aqua, & aëre, & horum accidentibus, atque etiam in animalium, stirpiúmque generibus omnibus. Idem ait libro 2. de Monarchia. Addit etiam in priori loco, hoc est libro 3. de vita Mosis: *Quod autem Rationale duplicatur, causam habet hanc: Duplex est ratio, altera in mundo, quæ est incorporearum idearum ratio, altera in homine. In homine etiam duplex est, altera interna, altera externa, huius interpres, quæ dicitur oratio. Quadrangulum est Rationale, quia oportet rationem, siue naturæ, siue hominis, inconcussam esse, ac solidam.*

Rationalis Moralis significatio.

Tropologiam eiusdem explanat Gregorius in 2. parte 17
Pastoralis curæ, capite 2. & libro 1. epistola 24. his verbis: *Hinc diuina voce præcipitur, vt in Aaron pectore Rationale iudicij vittis ligantibus imprimatur, quatenus sacerdotale cor nequaquam cogitationes fluxæ possideant, sed ratio sola constringat, ne indiscretum quid, vel inutile cogitet, qui ad exemplum aliis constitutus ex grauitate vitæ semper debet ostendere quantam in pectore rationem portet. In quo etiam Rationali vigilanter adiungitur, vt duodecim nomina Patriarcharum describantur. Ascriptos etenim patres semper in pectore ferre est antiquorum vitam sine intermissione cogitare. Nam tunc sacerdos irreprehensibiliter graditur, cum exempla patrum præcedentium indesinenter intuetur, cum Sanctorum vestigia sine cessatione considerat; & cogitationes illicitas deprimit, ne extra ordinis limitem operis pedem tendat.* † *Quod bene etiam Ratio-* 18
nale iudicij vocatur, quia debet rector semper subtili examine bona, malaq; discernere, & quæ, vel quibus, quando, vel qualiter congruant, studiose cogitare: nihil quoque proprium quærere, sed sua commoda propinquorum bona deputare. Vnde illic scriptum est: Pones autem in rationali iudicij

Doctrinam,

Doctrinam, & veritatem, & gestabit iudicium filiorum Israel in pectore suo in conspectu Domini semper. Sacerdoti quippe iudicium filiorum Israel in pectore coram Domini conspectu gestare est subiectorum causas pro sola interni iudicis intentione discutere, vt nihil se ei humanitatis admisceat in eo, quod diuina positus vice dispensat, ne correptionis studia priuatus dolor exasperet, cumq; contra aliena vitia æmulator ostenditur, quæ sua sunt non exequatur, ne tranquillitatem iudicij, aut latens inuidia

19 *maculet, aut præceps ira perturbet.* † Hactenus Gregorius. Origenes vero Homil. 6 in Leuit. ait: *Logium sapientiæ iudicium est, quia sapientia in ratione consistit. Sed quæ sit sapientia huius, & rationis virtus ostendit: imponit enim super rationale manifestationem, & veritatem. Non enim sufficit pontifici habere sapientiam, & scire omnium rationem, nisi possit etiam populo manifestare, quæ nouit. Ideò ergo imponitur rationali manifestatio, vt possit respondere omni poscenti se rationem de fide, & veritate. Ponitur autem super illud & veritas, vt non illa adstruat, quæ proprio excogitare potest ingenio, sed quæ veritas habet, nec vnquam a veri-*

20 *tate discedat, vt in omni sermone eius semper veritas maneat, &c.* † Sed ait idem Origenes paulò pòst: *Sed & ipse ordo rerum quàm sanctus sit, & quàm mirabilis, intuere. Non ante logium, & postea humerale, quia non ante sapientia quàm opera, sed prius opera haberi debent, & postea quærenda sapientia est. Tum deinde non ante manifestatio quàm rationale, quia non ante alios docere, quàm nos instructi, & rationabiles esse debemus. Super hæc autem additur veritas, quia veritas est summa sapientia. Denique Propheta hunc eundem ordinem seruat, cum dicit: Seminate vobis ad iustitiam, & metite fructum vitæ, illuminate vobis lumen scientiæ. Vides quomodo non dicit primo: Illuminate vobis lumen scientiæ, sed primo: Seminate vobis ad iustitiam. Et non sufficit seminare, sed: Metite,* inquit, *fructum vitæ, vt post hæc possitis implere quod sequitur: Illuminate vobis lumen scientiæ.* Hęc Origenes. Refert autem verba Oseæ capite 10.

21 iuxta LXX. translationem. † Verùm quia desunt quædam tam in Gregorij, quàm in Origenis explanatione, ea compendio quodam supplebimus ex Beda, cap. 5. Rationale fit duplex, vt rationem nostri examinis, & inuisibilis intus arbiter probet, & nunquam humana foris existimatio meritò condemnet. Seu certè duplex ferimus Rationale, quando ea, quæ de fide Veritatis, ac de de vita inuisibili loquimur, aut cogitamus, ratione fixa subsistunt; & quæ agimus, aut agenda disponimus, æquè iudicio iustæ discretionis probantur esse librata. Quod autem mensuram palmi habebat per quadrum, conatum indefatigabilem ac perpetuum piæ intentionis ostendit. Qui enim palmo aliquid metitur, summo vtique conamine dispansis digitis manum extendit. Vnde meritò, sicut per manum operatio, ita per palmum exprimitur ipsa inflexibilis contentio bonæ operationis: dum suam quisque dexteram in vniuersa quæ valet, insignia virtutum dilata-

22 re satagit. † Et bene idem Rationale tam in longitudine, quàm

quàm in latitudine, mensuram palmi habere præcipitur: quia siue in longitudinem vitæ æternæ desiderium mentis erigat, seu in latitudinem charitatis erga curam proximi suum inclinet affectum, necesse est per omnia cor sacerdotale nequaquam segne, & desidiosum manere, sed ardenti semper studio extendi ad comprehendendum brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. Gemmarum positio diuersarum in rationali multiplicem variarum virtutum operationem designat, quæ concordi serie disposita in sacerdotis debet corde semper apparere. Singuli autem lapides singulis patrum nominibus scribuntur, dum Sanctorum vitam rector inspiciens, qui quibus maximè virtutum operibus floruerunt sedula inquisitione scrutatur, & hæc cuncta in abditis sui pectoris meditando colligere, atque operando proferre satagit. † Atque hæc nomina in superhumerali sunt in lapidibus 23
eiusdem generis, vt significetur vna fides in Deum, vna spes, vna charitas omnium patrum corda repleuisse. In rationali sunt in multis lapidibus diuersi generis, quia multiplex est varietas, & gratia bonorum operum, quibus sanctorum fides, spes & charitas confirmata refulget. Quatuor ordines gemmarum sunt propter quatuor virtutes, quia omne quod cogitat sacerdos, qui eas portat in pectore, prudentia circunspectum, fortitudine firmum, iustitia eximium, temperantia à malis omnibus secretum esse debet. Sed iidem ordines ternas habent gemmas, quia eædem virtutes sanctæ Trinitatis fide consecratæ esse debent. Rationale cum superhumerali connectitur, quia superhumerale bonorum operum consummationem indicat, rationale autem munditiam cogitationum, quæ semper iungi debent. † Catenulæ aureæ signi- 24
ficant continuationem charitatis, qua sicut catenula ex plurimis auri virgulis vna contexitur: ita charitas ex multifaria virtutum operatione perficitur. Duæ sunt, quia & erga Deum charitas est, & erga proximum. Anuli aurei, è quibus pendent catenulæ, significant iugem memoriam perpetuæ, & nunquam finiendæ charitatis in patria cœlesti. Duo vncini superhumeralis eminentes aureis anulis, quibus inserebantur catenæ, significant firmissimam intentionem Deo placendi, & iuuandi proximos tam in prosperis quàm in aduersis rerum euentibus. Vittæ hiacynthinæ, quibus rationale constringitur cum superhumerali, sunt ligaturæ cœlestis desiderij firmissimæ, cum agnita luce patriæ cœlestis in illam suspiramus, & vt in cœlum intrare mereamur, concordi fide, & vita, opere, & professione seruire Domino studemus.

DE ZONA.

CAP. XIII.

DE hac zona legimus: *Et balteum facies opere plumarij,* Vers.39 Exod.28
id est, variorum colorum, quale solet esse opus plumarij. Hebr. opere דֹּקֶם *Dochem* quod solet vertere, Opere polymito, aut opere polymitarij, LXX. ἔργον ποικιλτοῦ opus variegatoris. Ex quo intelligimus variis coloribus fuisse contextam, illis scilicet, quibus Ephod. & aurum similiter habebat. Et cap. 39. *Fecit igitur Superhumerale de auro, hyacintho, &c. & balteum ex eisdem coloribus, sicut praeceperat Dominus Moysi.* Hoc magis explanat Iosephus his verbis: *Essem autem assuta erat zona iam dictis coloribus, & auro distincta, quae totum complexa, rursúmque supra suturam nodata deorsum propendere sinebatur, omnes autem fimbriae quibusdã oris fistulosis vtrimque includebantur.* Sed pro hoc vltimo est in Gærco: τοὺς δὲ θυσάνους χρύσεαι σύριγγες καθ᾽ ἑκατέραν ἄκραν ἐκλαβοῦσαι πάντας ἐμπεριέχουσιν αὐταὶ id est: *Fimbrias autem, siue oras, aureae fistulae in vtraque summitate capientes omnes circumeunt ipsae.*

2 *Mystica zonae significatio.*

DE significatione eius ait idem Iosephus: *zona item, qua cingitur, Oceani similitudinem habet, qui vniuersa circumplectitur, &c.* De morali iam dictum est cap.7. Aurum verò, quod huic zonae additur, caritatem significat, siue diuinarum rerũ intelligentiam. Fistulae aureę vtrimque additę significant caritate, & Diuinarum rerum intelligentia omnes virtutes solidari, atque muniri. Additur haec zona internę illi, vt sciamus varietatem virtutũ non intus tantum in animo, sed exterius etiã debere apparere in opere. Origenes Hom.6.in Leuit: *Iam & superius dixerat, quia cinxit eum zona super tunicam, & modo iterum cingitur secundum facturam Superhumeralis. Quod est istud duplex cingulum, quo constrictum vult esse ex omni par te pontificem? Constrictus sit in verbo, constrictus in opere, expeditus ad omnia, nihil remissum, nihil habeat dissolutum. Accinctus sit animi virtutibus, constrictus sit à corporalibus vitijs, nullum animae lapsum, nullum corporis timeat, vtroque cingulo semper vtatur, vt sit sanctus corpore, & spiritu. Benè autem, & secundum facturã Superhumeralis cingitur: secundum enim facta sua, & secundum opera sua cingulo virtutis vtitur.*

DE TIARA PONTIFICIS.

1 CAP. XIIII.

DE tiara pontificis hoc tantum legimus in Scriptura: *Facies & laminam de auro purissimo, in qua sculpes opere caelatoris: Sanctum Domino.* Exod.28
Ligabísque eam vitta hyacinthina, & erit super tiaram imminens fronti pontificis. Vers.36 Vers.37
Et postea: *Erit autem lamina semper in fronte eius, vt* Vers.38

placatus sit ei Dominus. His Hieronymus hoc tantum addidit Hæc super pileolum lineum & commune omnium sacerdotum in pontifice plus additur, vt in fronte vitta hyacinthina constringatur, totamque pontificis pulchritudinem Dei vocabulum coronet, & protegat, &c. Est autem hoc nomen Dei, quod Tetragrammaton, & ineffabile appellant, est enim hæc inscriptio, קֹדֶשׁ לַיהוָה *codes laehoah* Ineffabile autem dicitur autore Philone libro tertio de Vita Mosis, quòd solis aures, linguámque sapientia purgatis fas est audire, nominaréque in sacris, præterea nemini. Iosephus autem præclarè rem totam explicauit his verbis: *Porrò pileo, quali ceteri sacerdotes, vtebatur:* 2
super quem extabat alius consutilis ex hyacintho variatus. † *Hunc aurea corona triplici circumdabat, in qua spectabantur calyculi aurei, quales videmus in herba, quæ apud nos vocatur Daccharus, apud Græcorum herbarios Hyosciamus.* Et paulò post: *Eiusmodi corona ab occipitio circum tempora vtraque procedebat: nam frontem isti calyculi non ambiebant, sed, cœlorum quoddam latum aureum, quod sacris characteribus Dei nomen incisum habebat,* &c. Herbæ huius, quæ Græcè dicitur Hyosciamus, meminit Dioscorides libro quarto, capite quinquagesimonono. Latinè dicitur Apollinaris, siue Altercum, in officinis (vt ibidem testatur Ruellius) corrupto Græco vocabulo vocatur Iusquiamum, Hispanicè *Belenno,* & vulgaris, ac nota herba est. Hæc, vt Iosephus ait, emittitè ramis calyculum ipsis inhærentem. Calyculum autem vocant folliculum, quo primum flos, deinde semen herbarum, aut fructus arborum cooperitur, cuiusmodi habent amygdalæ
nuces, castaneæ: indeque calyx Græcis dictus est à καλύπτειν, 3
quod est tegere. † Calyculum graphicè describit Iosephus. *Calyculus,* inquit, *est quantus articulus minimi digiti circumferentiam habens crateri similem. Ima sui parte circa fundum dimidiato globo est rotunditate similis, mox in processu paulatim coartatur, donec in extremitate rursum dilatatus in labrum exeat mali Punici vmbilico incisuris simile, cui operculum orbiculare inhæret, quasi de industria tornatum, eminentes habens incisuras, quas dixi, vt in malo Punico, aculeatas, & in acutos mucrones desinentes.*

Tiaræ Allegorica significatio.

De eius significatione hæc idem Iosephus. *Pileus item cœli significatio videtur esse, cùm sit ex hyacintho confectus alioqui non sustineret Dei nomen. Et corona illustratur aurea propter splendorem,* 4
quo maxime Deus delectatur. † Philo: *Cidaris autem pro diademate imponitur capiti, quia quantisper sacerdos honore suo fungitur, & ministerio, non solum priuatis hominibus est eminentior, verum etiam*

cunctis

cunctis regibus. Huic præfigitur aurea lamina insignita quatuor literis peruas Entis nomen aiunt indicari, quandoquidem nihil potest absque inuocatione Dei subsistere, nan huius bonitate fauente integritate sua fruuntur omnia. &c.

Tiaræ Moralis significatio

TRopologiam eius docet his verbis Beda cap. septimo, *Sicut Diuina potentia cunctis, quæ creauit, superemínet, ita oportebat vt nomen eius ceterum pontificis habitum, ornatumque transcendens altius præemineret, & velut cuncta sanctificans eximiam in eius fronte sedem teneret. Significat autem ipsam professionis nostræ fiduciam, quam in fronte portamus, dicentes singuli cum Apostolo Mihi autem* Gal. 6.
absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. Et rectè hoc vnum in toto pontificis habitu de auro est solo factum, vt munditiam cordis, siue corporis, in qua mysteria redemptionis nostræ recondere, vel gestare
5 *debemuss ostenderet.* † *Vel, quia ita passionem Domini venerari debemus vt claritatem in illo Diuinæ maiestatis confiteamur. Ligatur autem lamina cum tiara pontificis vitta hyacinthina, cum spe cœlestium bonorum, quam hyacinthus significat, in fide confortamur, eo artius vel sacramenta nostræ redemptionis, vel imaginem, ac similitudinem nostri conditoris, ac Redemptoris intemeratam seruare contendimus, quo nullum esse aliud salutis iter cognoscimus.* Origenes Homilia sexta in Leuit: *Verùm iste capitis ornatus, vbi nomen Dei impositum dicitur, post illa omnia, quibus inferiora corporis membra fuerant ornata, superponitur. In quo mihi indicari videtur quod super omnia, quæ de mundo, vel de ceteris creaturis sentiri, aut intelligi possunt, eminentior, tanquam autoris omnium, scientia sit Dei. Et quia ipse est caput omnium, ideò & ornatus iste super omnia capiti superponitur, nihil enim post hæc adijcitur pōtificis capiti, &c.* Pileus hyacinthinus significat pontificem non tantum continentiam habere debere in omnibus sensibus, vt ceteros sacerdotes; sed etiam cogitationes eius debere esse cœlestes, vt tota eius mens huiusmodi cogitationibus, & affectibus ambiatur, nec reliquis, quę eiusmodi non sunt locus relinquatur.
6 † Triplex corona aurea ostendit, eum circa cuius nomen ponitur, esse regem regum, & Dominum dominantium. Nam aurea corona regum est, sed triplex corona non regem solum eum esse indicat, sed regem omnium regum: ternario enim sæpe in Scriptura significatur vniuersitas: est siquidem primus numerus, ex quo omnes dici incipiunt, vt Aristoteles autor est libro primo de Cœlo, cap. primo. Atque hinc dignitas pontificis intelligitur, qui tanti regis sacerdos summus sit: & ipse pontifex docetur quàm regaliter imperare debeat affectibus suis. Atque hinc factum arbitror vt summus pontifex triplicem
7 in capite coronam gerat. † Quamuis huiusmodi corona à Petro

apostolo accepta sit, cuius vetustissima effigies seruatur Romę in eius templo, ea quam Siluester pontifex Constantino imperatori ostēdit, triplici corona in ipsis capillis insignita. At Petrus instinctu Spiritus sancti illa vsus est, vt figuræ responderet veritas, & ipse pontifex Christi gereret quod pontifex vetus figura Christi gesserat. Et quoniam Hyosciamus soporem, & quasi insaniam quandam efficit, meritò pontifex eius calyculos portat in coronaaurea, vt cum eos viderit, meminerit fastigium illud summæ dignitatis multos à mente, atque à sensu abalienare, nec debere committere, vt ipse idem patiatur, sed in vera mentis sobrietate, & humilitate permaneat.

An pontifex semper vteretur vestibus suis.

Superest nunc, vt quæramus semper ne pontifex his omnibus vestibus ornari solitus sit, cùm erat in tabernaculo, siue in templo ministraturus? Et respondendum est idem esse de pontifice, ac de sacerdotibus iudicium, vt enim illi, ita etiam ipse tantum sacris vestibus vtebatur cùm sacris operabatur. Exod. 28: *Vt faciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret mihi.* † Et postea: *Facient vestimenta sancta fratri tuo Aaron, & filijs eius* 8
vt sacerdotio fungantur mihi. Et de tunica hyacinthina: *Et vestietur ea Aaron in officio ministerij, vt audiatur sonitus quando ingredietur, & egredietur Sanctuarium.* Id vbique sentire videtur Iosephus. Et Philo. lib. tertio de vita Mosis ait. *In hunc modum ornatus pontifex ad sacra mittitur: vt quoties ritu patrio vota facturus pro populo totum mundum secum introducat sub figuris, quas gestat,* Idem scripsit libro. secundo de Monarchia. Assentitur & Alfonsus Abulensis, quæst. 11. & 13. in cap. 28. Exod. & in cap. decimumsextum. Leuit. quæst. 9. & 10: excipit tamen in his locis tempus, quo ingreditur in Sancta sanctorum in die Expiationis, quo ijs tantum vestibus induebatur, quæ illi cum minoribus sacerdotibus communes erant. Idem tempus excipiunt Lyranus Leuit. 16. & Hebræi. Hoc confirmat optimè Abulensis verbis Leuitici: *Loquere ad Aaron fratrem tuum, ne omni tempore ingrediatur Sanctuarium, quod est intra velum coram Propitiatorio, quo tegitur arca, vt non moriatur, nisi hæc ante fecerit. Vitulum pro peccato offeret, & arietem in holocaustum. Tunica linea vestietur, feminalibus lineis verenda celabit, accingetur zona linea, cidarin lineam imponet capiti. Hæc enim vestimēta sunt sancta, quibus cunctis, cum lotus fuerit, induetur.* † Si autē 9
quæras cur in die illo festo celeberrimo, pontificijs vestibus non vtatur: respondet Abulensis, esse quidem celeberrimum non esse tamen lætitiæ diem, sed mœroris, quia dies Expiationis erat quo Iudæi affligebant animas suas, & ieiunabant, & pontifex pro peccatis suis, & totius populi orabat. Atque idcirco tunc pretiosioribus, & lætioribus vestibus vti non licebat. Quemadmodum in sexta feria maioris hebdomadæ, cùm passionis Domini

memoria

memoria fiat, qui dies celeberrimus eſt, atris veſtibus vtitur Eccleſia, quia dies eſt triſtitiæ. Itaque ſacerdos illa die duo officia gerebat, vt ait Abulenſis, quæſt. 9. in cap. 16. Leuit. Primum erat expiatio, quam faciebat intra Sancta ſanctorum aſpergendo illa ſanguine: alterum erat adolere holocauſta in atrio tabernaculi, id eſt, in altari holocauſtorum. In primo veſtibus minorum ſacerdotum vtebatur, ad ſecundum veſtes pontificias aſſumebat, quia iam facta erat expiatio, ac ſacrificium illud iam
10 non mœroris ſacrificium erat, ſed exultationis. † Hoc docemur in eodem cap. Leutici. 16: *Cúmque portauerit hircus omnes iniquitates eorum in teram ſolitariam, & dimiſſus fuerit in deſerto reuertetur Aaron in tabernaculum teſtimonij, & depoſitis veſtibus, quibus prius indutus erat cùm intraret Sanctuarium, relictiſque ibi, lauabit carnem ſuam in loco ſancto, induetúrque veſtibus ſuis. Et poſtquam egreſſus obtulerit holocauſtum ſuum, ac plebis*, &c. In tabernaculum teſtimonij reuertitur, quia erat extra tabernaculum in atrio ad altare. Veſtes deponebat, vt ablueretur, abluebaturque, vt doceret factam eſſe iam expiationem. Poſt ablutionem induebatur veſtibus ſuis id eſt, pontificijs, aſſumptis tamen prius veſtibus minorum ſacerdotum, quæ omnia latè in idem cap. decimumſextum Leuit. explicauit Abulenſis. Sed faceſsit negotium nobis Ioſephus, qui affirmare videtur pontificem tantum vti veſte pontificali, cùm introibat in Sancta ſanctorum. Nam libro. 6. de Bello, ca. 6. cum de pontificis veſte ageret, ait: *Ea quidem veſte non ſemper ſed alia ambitioſa vtebatur, illa vero, ſi quando adyta introibat.* Solus autem, atque ſemel in anno intrabat, quo die cunctos ieiunare
11 Deo mos erat. † Græca ita ſe habent: ταύτην μὲν οὖν τὴν ἐσθῆτα, οὐκ ἐφόρει τὸν ἄλλον χρόνον, λιτοτέραν δὲ ἀνελάμβανεν, ὁπότε δὲ εἰσίοι εἰς τὸ ἄδυτον, εἴσῃει δὲ ἅπαξ κατ' ἐνιαυτὸν μόνον ἐν ᾗ νηστεύειν ἔθος ἡμέραν πάντας τῷ θεῷ. Sed deprauata eſſe manifeſtum eſt, vel ex eo quod tota oratio pendet, neque integram claudit intelligentiam: ita enim ad verbum vertuntur: *Hanc autem veſtem non ferebat per aliud tempus, viliorem autē aſſumebat. Quando autem ingrederetur in adytum, ingreditur autem ſemel in anno, eo tantum die, quo omnes Deo ieiunare mos eſt.* Quare prior illa negatio delenda eſt, οὐκ, & cum dicit ὁπότε δὲ, id eſt, Quando autem, delenda eſt etiam particula δὲ, ſiue Autem, vt ſit ſenſus: Hanc autem veſtem ferebat alio tempore, ſed viliorem, (ſiue minus ambitioſam!) aſſume-
12 bat, cum ingrederetur in adytum. † Ingreditur autem ſemel, &c. Ita hæc corrigenda eſſe conſtat non ſolum ex Leuitici verbis, ſed ex eo etiam, quod ſibi ipſi contradiceret Ioſephus, qui haud obſcurè ſemper docet veſtibus pontificijs vti pontificem cùm ſacra facit.

Poſtremò animaduertendum eſt, veſtes pontificis ad Chriſtum referri poſſe, qui noſter pontifex eſt. & quæ diximus

de earum significatione, ad Christum transferenda sunt, in quo multò perfectiùs, & cumulatiùs sunt virtutes, quæ in membris eius inueniuntur. Habenda est tamen ratio decori, vt ita transferantur, vt personam eius decet. Fecit hoc iam Rupertus in Exodum, siue libro quarto, de Trinitate, & operibus eius, capite vigesimotertio, quod in ipso authore legat qui volet. Dixi, Domine de sacerdotibus tuis, & Leuitis, de sacris vestibus, in quibus & summa tua sapientia, & sacerdotum Christi tui eruditio non mediocriter elucent: elucerent autem clarissimè, si potuissem omnia mysteria, quæ illis teguntur, reserare, atque effari populo sancto tuo. Sed si quid potui, vt dedisti, tuum est quidquid bene, veréque dictum est. Si qui ergo per hæc fortè profecerint, agant tibi gratias, & mihi vbi errauero ignoscant, veritatem enim quàm potui diligentissimè indagaui. Te autem oro, atque obsecro per Iesum Christum filium tuum, pontificem nostrum, qui introiuit semel in Sancta æterna redemptione inuenta, vt sacerdotes tui induantur iustitiam, & sancti tui exultent, quò sanctè & piè ad sanctum altare tuum accendamus, téq; populo tuo placatum, beneuolúmque reddamus, vt cum eodem filio, & Spiritu sancto lauderis, ameris, colaris in sæcula sæculorum, Amen.

DE TEMPLO ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER QVARTVS.

Qui est de Sacrificiis Hebræorum.

PROOEMIVM.

DE Sacrificiis quoque Hebræorum dicendum est, ne aliquid ad integritatem operis de templo desiderari iure videatur: neque enim aut studioso lectori, aut rei ipsius dignitati satisfaciemus, nisi post templi fabricam, & ea, quæ erant in templo, post Leuitarum, Sacerdotum, vestiúmque Sacerdotalium tractationem, Sacrificiorum etiam rationem explanauerimus. Nec ita tamen de his agam, ac si librum Leuitici suscepissem enarrandum, sed, vt feci in reliquis, ea tantum attingam, quæ ad plenam sacræ Scripturæ intelligentiam pertinere videbuntur, id est, quibus Sacrificiorum vniuersa ratio contineatur, & quæ de illis in vtroque testamento dicta sunt, quantum satis est, intelligantur. Omnia autem, vt in præcedentibus libris, Historico sensu, & postea mystico elucidabimus: quod fauente nobis æterna Sapientia, quæ hæc in gloriam suam instituí, & cuius opem supplices inuocamus, omnibus Scripturarum studiosis non parum vsui futurum existimamus.

DE

DE TRIPLICI SACRIFICIORVM GENERE, *& de animalibus, quæ in eis immolabantur.*

CAPVT I.

OMNINO apud Hebræos tria genera fuerunt 1
Sacrificiorum, holocaustum, siue holocaustoma, hostia pacifica, Sacrificium pro peccato, quod simpliciter dici solet Pro peccato, vt Psalm. 39. *Holocaustum, & Pro peccato non postulasti.* Quæ nunc quidem verbis sancti Thomæ satis erit explicare. *Triplex*, inquit, *erat Sacrificiorum genus. Quoddam, quod totum comburebatur, & ideo dicebatur Holocaustum: & offerebatur Deo specialiter ad reuerentiam maiestatis ipsius, & amorem bonitatis eius. Secundum dicebatur, Pro peccato, quod offerebatur ad remißionem peccati: cuius vna pars comburebatur, altera cedebat in vsum sacerdotum, nisi cum offerebatur pro peccato totius populi, vel pro peccato sacerdotis, nam tūc totum comburebatur. Tertium vocabatur Hostia pacifica, quæ offerebatur Deo vel pro gratiarum actione, vel pro salute & prosperitate offerentium ex debito beneficij vel accipiendi, vel accepti. Huius vna pars incendebatur, altera cedebat in vsum sacerdotum, tertia in vsum offerentium*, &c. † In his non om- 2
ne genus auium, aut quadrupedum immolabatur, etiamsi munda essent, sed pauca quædam, quæ & facilius parabantur, & natura ad significationem videbantur aptiora. Hoc ego verbis Philonis disertissimi Iudæorum commodiùs explicabo, qui in libello de Victimis hæc scripsit. *Animalia, quæ in sacris mactari solent, aut terrestria sunt, aut volucria. Sed volucrium cum sint innumeræ species, duas tantum selegit Moses legifer: quoniam columba inter natura mansuetas, & gregatim volitantes est mitißima, turtur verò inter solitarias cicuratu facillima. Terrestrium quoque innumeris gregibus omißis tria præcipuè secreuit genera, boum, ouium, caprarum, vt mitiora, mansuetioráque. Siquidem armenta magna boum, magni greges caprarum & ouium, ab vno quouis aguntur, nec solum viro, sed & puero dum exeunt in pascua, rursúmque suo tempore decenter ad septa redeunt.* † *Quod autem animalia hæc ingenio miti sint prædita vel il-* 3
lud euidens est indicium, quod omnia vescantur herbis, non carnibus, nec vnguibus aduncis armata, nec continua serie dentium, nam gingiua dentibus aliquot destitutæ sunt. Præterea maximè vitam iuuant hæc animalia. Arietes vestitum præbent tegendis corporibus: boues harando terram sementi præparant, & fruges ipsas tritura reddunt alimento vtiles. Ex caprarum pilis, ac tergoribus contextis, consutísque fiunt penulæ viatoriæ, velamináque militibus, & aliis, quos neceßitas aliqua cogit extra vrbes sub diuo degere. Moses Ægyptius libro tertio. Ductoris dubiorum, capite quadragesimoseptimo, alteram causam affert quod scilicet hæc tria animalium genera apud Ægyptios,

1.2.q.103. ar.3.ad.8.

Holocaustum.

Pro peccato.

Hostia pacifica.

&

in libro Zenzit. Et quia non poterat quilibet offerre bestiam, præceptum est, vt applicatio fieret de volucribus, quæ inueniuntur in terra promissionis, & de illis, quæ facilius inueniuntur, sicut sunt turtures, & columbæ, &c. Pisces immolari noluit, quia ea, demum immolanda fuerunt quæ in potestate hominum essent, & vsu communi possiderentur: pisces autem non sunt huiusmodi. Viua etiam afferri quæ immolanda sunt, & à sacerdotibus deinde mactari debent: pisces autem raro, nec sine negotio viui afferri poterant, vt in tabernaculo mactarentur, Quod rectè exposuit Abulensis, q. 12.
4 in cap. 1. Leuitici. † Qualia autem esse hæc animalia debeant vt Deo immolentur, continuo ita idem Philo docet. *Requiruntur autem integra hæc omnia, illæsa partibus omnibus, & maculis etiam næuisque carentia. Tanta enim cautela vtũtur in hoc negotio, & qui offerunt victimas, & ipsi sacrifici, vt probatissimi sacerdotum, peritissimique ab extremis pedibus exorsi per totum corpus inquirant quæ sunt conspicua, ne ventre, feminibusque celetur vel minima labecula. Adhibetur autem hæc cura nõ propter victimas, sed vt sine omni culpa sint qui eas mactandas offerunt. Submonentur enim his symbolis, vt quoties accedant ad altaria vel nuncupaturi vota, vel reddituri, nullum vitium, nullúmque morbum afferant in anima sed conentur omnino nitidam, & immaculatam in conspectu Dei producere, ne visam auersetur.* Hæc Philo. quæ sunt memoriæ mandanda, vt iis ad mysticam victimarum significationem vtamur, præsertim cum Philo ipse non taceat, hæc omnia, quæ in sacrificiis fiunt, symbolo esse, id est, signa futurorum: de quibus similiter dicere possumus quod de festis diebus scripsit Paulus: *Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.* *Coloss. 2.*

De Holocausto.

CAPVT II.

HOLOCAVSTVM quid sit ex nomine ipso intelligitur ὁλόκαυστον enim dicunt Græci quasi ὅλον καυστὸν id est, totum combustum quod tota victima in Dei honorẽ comburetur: quòd etiam eadem ratione Holocautoma appellatur. Hebræis similiter, כָּלִיל *Calil* dicitur: quod totum consumatur, & comburatur. Fiebat autem holocaustum de illis generibus animalium, quæ sola Domino cœdi lege diximus, hoc est, de bobus, de ouibus, de columbis, siue turturibus. de singulis disertè loquitur legislator Leuit. primo: ac primùm de bobus ait: *Si holocaustum fuerit eius oblatio, ac de armento masculum immaculatum offeret ad ostium tabernaculi testimonij ad placandum sibi Dominum: ponetque manus super caput hostiæ, & acceptabilis erit, atque in expiationem eius proficiens, Immolabitque vitulum coram Domino, & offerent filij Aaron sacerdotes sanguinem eius fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi detra-* *Vers. 3.*

ctaque pelle hostiæ artus in frusta concident, & subiicient in altari ignem strue lignorum ante composita, & membra, quæ sunt cæsa, desuper ordinantes, caput videlicet, & cuncta, quæ adhærent iecori, intestinis & pedibus lotis aqua, adolebitque ea sacerdos super altare in holocaustum, & suauem odorem Domino.

Immaculatum. † IMMACVLATVM autem (vt adnotauit Abulensis) non 2
vocat quod pellem totam vnicolorem habet, nullisque alterius coloris notis distinctam, quæ maculæ vocari solent, & immaculosa animalia, vt:

Vir.g.1. AEnei. --- *Et maculosa tegmine lyncis.*

Macula. SED quod integrum est, id est, quod & omnibus suis membris constat & insignem deformitatem non habet. Macula enim vocatur defectus alicuius membri, vel deformitas, Hebraicè מוּם *Mum*, quid LXX. *μῶμον*, vertunt id est, reprehensionem hoc est vitium reprehensione dignum, & immaculatum vertunt *ἄμωμον*, id est, irreprehensibile, quod irrideri non possit. Leui. 21. *Homo de semine tuo per familias qui habuerit maculam, non offeret panes Deo suo.* Quid autem maculam dicat, statim explicat: *Si cæcus fuerit, si claudus, si vel paruo, vel grandi, vel torto naso, si fracto pede si manu, si gibbus, si lippus, si albuginem habens in oculo, si iugem scabiem, si impetiginem in corpore, vel herniosus. Omnis qui habuerit maculam de semine Aaron sacerdotis non accedet offerre hostias Domino.* Ex quibus verbis illud intelligimus, quod est in Cantico Canticorum: *Tota pulchra es amica mea, & macula non est in te.* Et ca. 22. † *Immaculatum offeret vt acceptabile sit. Omnis ma-* 3
cula non erit in eo. Si cæcum fuerit, si fractum, si cicatricem habens, si papulas, aut scabiem, aut impetiginem, &c. Immaculatum semper in Hebræo vocatur תָּמִים *Tamim* id est integrum, atque perfectum LXX. *ἄμωμον*, id est, irreprensibile. Cùm igitur legimus Exo. 12: *Erit autem agnus absque macula*, non est intelligendum eum aut omnino album, aut nigrum omnino posci, sed integrum, & sine deformitate, eodem enim modo hoc dicitur in Hebræo, & in Græco, quemadmodum & in verbis, quæ nunc interpretamur ex 1. capite Leuitici. Quod dicit: *Offeret ad ostium tabernaculi*, locum significat in quo erat altare holocaustorum, vt continuo fere explicat, cum ait: *Sanguinem fundentes per altaris circuitum, quod est ante ostium tabernaculi.* Quodque sequitur *Ad placandum sibi Dominum, &c.* videbitur verbis S. Thom. repugnare quæ ca. primo retulimus, holocausta Deo offerri solita ad reuerentiam maiestatis ipsius: non tamen repugnat. Qui enim holocaustum offert, ad Dei honorem, & reuerentiam offert, sicut scribit Philo de victimis.

† PRIMO

4 † PRIMO, inquit, *illi generi, quod solum Dei honorem sibi proponit, lex aptè holocautoma tribuit, quando victima integra igne absumitur humana cupiditate nihil inde sibi vsurpante.* Et postea: *Atque ita holocautoma solius est Dei, cui semper debetur honor, etiam si nihil expectaremus ab eo gratiæ.* Verùm nihil impedit eum qui offert hoc honore, atque hoc reuerentiæ indicio Deum sibi placatum ac propitium velle. Nihil etiam impedit Deum eodem honore placari, ac beneuolum reddi offerenti, etiamsi nihil ille de placatione cogitaret. Sed illud in primis obseruabatur, vt ipse qui offerret, manus victimæ imponeret quasi iram Dei deprecans eamque, non in suum, sed in victimæ illius caput immitti petens. Quod ex Leuit. 16. intelligemus, in quo scriptum est: *Post quam emundauerit Sanctuarium, & tabernaculum, & altare, tunc offerat hircum viuentem: & posita vtraque manu super caput eius confiteatur omnes iniquitates filiorum Israël, & vniuersa delicta, atque peccata eorum, quæ imprecans capiti eius emittet illum per hominem paratum in desertum.*

5 † CETERA, quod ad sensum Historicum pertinet, manifesta sunt. Hoc tantum hadendum, in holocausto pelles victimarum fuisse sacerdotum Leuitici septimo: *Sacerdos qui offert holocausti victimam, habebit pellem eius.*

DE secundi generis animalibus ita in eodem capite primo legislator: *Quod si de pecoribus oblatio est, de ouibus, siue de capris in holocaustum: masculum absque macula offeret, immolabitque ad latus altaris, quod respicit ad Aquilonem, coram Domino. Sanguinem vero illius fundent super altare filij Aaron per circuitum, diuidentque membra, caput, & omnia, quæ adhærent iecori, & imponent super ligna, quibus subiiciendus est ignis. Intestina vero, & pedes lauabunt aqua: & oblata omnia adolebit sacerdos super altare in holocaustum & odorem suauissimum Domino.* In quibus ea tantum adnotemus, quæ à priori holocausto differunt. In primis agnum, & hœdum anniculos esse oportebat, vitulum grandiorem etiam mactare licebat, vt testatur Iosephus sacerdos libro tertio Antiquitatum capite decimo.

Holocaustum pecorum.

LEGITVR & in nonnullis codicibus, *Agnum masculum anniculum, & absque macula offeret*, cùm in Hebræo, & in translatione LXX. & in Chaldaica paraphrasi hoc tantum sit, quod posuimus: *Masculum absque macula offeret.* Anniculus autem intelligitur, qui annum non excesserit, licet totum minimè expleuerit. Illud etiam peculiare huius holocausti, immolari ad latus altaris Aquilonare, non super altare, sed iuxta, cauum enim erat altare, vt suo loco diximus, nec eiusmodi vt super illud animalia immolarentur. Cur autem ad latus Aquilonare, dicemus in mystica significatione: sunt enim

per multa in his, quæ significationis tantum causa præcepta sunt, Sanguis phiala exceptus per parietes altaris fundebatur. Et cum dicit: *Quibus subiiciendus est ignis*, perinde est ac si diceret: Ligna quibus carnes imponendæ sunt, sint supra ignem altaris: neque enim aliundè ignis afferebatur, sed semper erat in altari, sicut legimus Leuit. 6. *Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto desuper adolebit adipes pacificorum. Ignis est iste perpetuus, qui numquam deficiet in altari, &c.* † Hic ignis miraculo à Deo datus est Leu. 9. 7
& vsque ad captiuitatem Babylonicam seruatus, vt est in secundo Mach. cap. 1. quo quia vti noluerunt in sacrificio Nadab, & Abiu filij Aaron, sed alienum ignem attulerunt, subito à Deo extincti sunt. Leui. 10. Ita ergo ait: *Super ligna quibus subiiciendus est ignis*, id est, super ligna, quæ supra ignem altaris imponentur vt vtantur. Ita etiam dixit Paulò ante: *Et subiicient in altari ignem strue lignorum ante composita, & membra, quæ sunt cæsa, desuper ordinantes*: hoc est, cùm struem lignorum ante composuerint, & membra victimæ super illa collocauerint, admouebunt illis ignem, qui infra est in altari.

Holocaustum auiũ.

De holocausto auium hæc continuo infert, *Sin autem de auibus holocausti oblatio fuerit Domino, de turturibus, & pullis columbæ, offeret eam sacerdos ad altare, & retorto ad collum capite, ac rupto vulneris loco decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris, vesiculam vero gutturis, & plumas proiiciet prope altare ad Orientalem plagam, in loco in quo cineres effundi solent. Confringetque ascellas eius & non secabit, neque ferro diuidet eam: & adolebit super altare lignis igne supposito. Holocaustum est, & oblatio suauissimi odoris Domino.* Auium oblatio pauperum erat, vt videmus Leuitici duodecimo. *Quod si non inuenerit manus eius, nec potuerit offerre agnum, sumet duos turtures, vel duos pullos columbarum, &c.* Sicut qui non poterat offerre vitulum, offerebat agnum, aut hœdum.

† Cur autem ex auibus turtur, & columba eligantur, diximus ex Philone capite primo numero secundo & tertio: nũc breuiter dicimus turtures posci ad holocaustum, & pullos columbarum, non autem pullos turturum, aut columbas, quoniam in turturibus pluris fiunt, & aptiores ad cibos iudicantur grandiores quàm pulli: contra in columbis suauiores, ac meliores sunt pulli. Quod ita præcipiendum fuit vt rudis, ac carnalis populus vbique doceretur meliora esse Deo offerenda. Nec aues ferro interficiebantur, vt aliæ victimæ, sed capite ad collum retorto; vt fieri solet: & quoniam sanguis erat effundendus de crepidine altaris, id est, de summitate parietum, vt per eos decurreret, siue, vt in Hebræo est: *super parietem altaris,* 8

vulnus

vulnus non ferro fiebat, sed vngue: ideo enim ait: *Erupto vulneris loco, &c.* Pro eo quod Hieronymus vertit: *Et retorto ad collum capite à rupto vulneris loco*, in Hebræo est tantum, ומלק את ראשו *Vmalach Eth rosso*, quod est: *Et vngue secabit caput eius*, aut etiam retorquebit. Similiter LXX. καὶ ἀποκνίσει τὴν κεφαλὴν Significat enim ἀποκνίζειν euellere, amputare, contorquere. Caput ergo retorquetur, & in contrarium vertitur ad externam colli partem versus pennas, & collum secatur, siue rumpitur vngue. Idem verbum est in Græco, & in Hebræo Leuitici quinto, vbi Hieronymus vertit: *Retorquebit caput eius ad pennulas.* Caput retorquetur vt à corpore non separetur, ideo in verbis quæ modo retulimus ex capite quinto additur: *Ita vt collo adhæreat, & non pœnitus abrumpatur:* Vesicam gutturis vt immundam, & plumas, quæ sacrificio inutiles erant, proiiciebant in locum iuxta altare, in quo cineres qui ex sacrificiis in imo altari subsederant, seruabantur: sacri enim censebantur, quia ex sacris carnibus supererant. Leuitici sexto. *Quidquid tetigerit*
9 *carnes eius sanctificabitur.* † In eodem loco hæc in cineres redigebantur & cineres à sacerdote extra castra efferebantur. Leuitici sexto *Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsque mane ignis ex eodem altari erit. Vestietur tunica sacerdos & feminalibus lineis, tolletque cineres, quos vorax ignis exusserit, & ponens iuxta altare spoliatur prioribus vestimentis, indutusque aliis efferet eos extra castra, & in loco mundissimo vsque ad fauillam consumi faciet.* id est, iterum eos cremabit ne aliqua carnis particula aut adipis relicta sit sed meri cineres sint.

DE SIGNIFICATIONE *Holocausti.*

CAPVT III.

VT nemo nesciat quantum referat hæc, quæ de Sacrificiis dicuntur, mystice exponere, subscribam elegantissima verba Origenis ex prima in Leuiticum Homilia. *Sicut in nouissimis*, inquit, *diebus Verbum Dei ex Mariæ carne vestitum processit in hunc mundum, & aliud quidem erat quod videbatur in eo, aliud quod intelligebatur, carnis namque aspectus in eo patebat omnibus, paucis vero, & electis dabatur Diuinitatis agnitio: ita & cum per prophetas, vel legislatorem verbum Dei profertur ad homines, non absque competentibus profertur indumentis: nam sicut ibi carnis, ita hic literæ velamine tegitur vt litera quidem aspiciatur tamquam caro, latens vero intrinsecus spiritualis sensus tamquam Diuinitas sentiatur. Tale ergo est quod & nunc*

inuenimus librum Leuitici reuoluentes, in quo ſacrificiorum ritus, & hoſtiarum diuerſitas, ac ſacerdotum miniſteria ſcribuntur. Sed hæc ſecundum literam, quæ tanquam caro Verbi Dei eſt, & indumentum Diuinitatis eius, digni fortaſſe vel aſpiciant, vel audiant, & indigni. Sed & beati ſunt illi oculi, qui velamine literæ obtectum intrinſecus Diuinum ſpiritum vident, & beati ſunt qui ad hæc audienda mundas aureis interioris hominis deferunt.

† SED iam ad myſteria in iis, quæ de holocauſto dicta ſunt 2 latentia veniamus, in quorum explanatione hoc magis Dei auxilio indigemus, quod duces, quos ſequi inſtitueramus, non idem filum expoſitionis vbique tenent, ſed illud relinquentes alterum ſubito arripiunt: vt Origenes, qui vitulum in holocauſtum offerendum cum ſemel Chriſtum eſſe dixiſſet, cum pellis ei detrahi iubetur, repente ad verbum Dei, quod eſt in Scriptura, & ad ſenſus eius diuertit: quod nos ſequi non poſſumus, de eodem enim omnia intelligenda ſine dubio exiſtimamus. Vitulus optima omnium victimarum erat, quæ in holocauſtum offerri poterant, & Deo gratiſſima, qui enim vitulum habere non poterat agnum aut hœdum offerebat, ſicut & qui hæc non habebat, offerebat turturem, aut pullum columbæ.

† VITVLVS ergo Chriſti caro eſt in ara crucis pro humano 3 genere oblata. Homo qui vitulum offert ipſe Chriſtus eſt, quia (vt ait Apoſtolus) *tradidit ſemetipſum pro nobis oblationem, & hoſtiam Deo in odorem ſuauitatis*: quæ victima omnium præſtantiſſima, & Deo acceptiſſima fuit. Maſculus verò eſt vitulus (vt ait Origenes Homilia prima in Leuiticum) quia peccatum, quod eſt femineæ fragilitatis, ignorat, Solus ergo ille maſculus, ſolus ſine macula eſt, *qui peccatum non fecit, nec dolus inuentus eſt in ore eius.* Ad oſtium tabernaculi offertur: id eſt, non intra oſtium, ſed extra oſtium. Extra oſtium enim fuit Ieſus, quia in ſua *propria venit, & ſui eum non receperunt.* Non eſt ergo ingreſſus tabernaculum illud ad quod venerat, ſed ad oſtium eius oblatus eſt in holocauſtum, quia extra vrbem paſſus eſt. Nam & illi mali coloni venientem filium patris familias eiecerunt foras extra vineam, & occiderunt.

[Margin: Chriſti holocauſtum. Epheſ. 1. Ioh. 1. Matth. 21.]

† AD placandum ſibi Dominum offerre dicitur, quia peccata noſtra ſuſcepit luenda, & quaſi ſua reputat quæ noſtra 4 ſunt, ſicut teſtatus eſt cum dixit: *longè à ſalute mea verba delictorum meorum.* Denique caput noſtrum eſt, & ſibi dari cenſet quod membris ſuis datur. Manus ſuper caput hoſtiæ impoſuit quia voluntate patris carni ſuæ impoſuit peccata noſtra: pœnas pro eis exoluturus, ſicut ſcripſit Iſaias: *Et poſuit Dominus in eo iniquitatem omnium noſtrum.* Et Apoſtolus. *Etenim Chriſtus non ſibi*

[Margin: Pſalm. 21. Iſai. 53. Rom. 15.]

bi placuit, sed sicut Scriptum est : Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. Origenes : *Posuit ergo & manum suam super caput vituli, hoc est, peccata generis humani imposuit super caput suum. Idem sanguinem fudisse dicit sacerdotes filios Aaron in circuitu altaris, quia Annas, & Caiphas, & ceteri sacerdotes quia consilium inierunt contra Dominum, erant filij Aaron, & ipsi obtulerunt & sanguinem fuderunt in eodem loco, in quo erat altare, id est, in Ierusalem, sicut ipse dixerat: Quia non capit prophetam perire extra Ierusalem.* *Psalm.68.* *Luc. 13.*

5 † SED melius, vt opinor dicemus ipsum esse sacerdotem qui & hostia fuit, non quidem filium Aaron, sed significatum tamen per filios Aaron. Ipse se patri obtulit, & sanguinem fudit in circuitu altaris: idest, crucis, ipsa enim altare huius sacrificij fuit, & sanguis ex ipsa versus omnes partes fusus est, vt sciremus omnes orbis terræ nationes participes futuras fuisse sanguinis, & crucis Christi. Pellis detracta est hostiæ cum vestibus omnibus spoliatus est, & eas diuiserunt inter se milites. Artus in frusta concisi sunt, cum sacrum corpus tam vehementer in cruce distentum est, vt quasi diuisi artus, & ossa locis suis emota, & à se mutuo separata viderentur, iuxta quod ipse ait : *Foderunt manus meas, & pedes meos: dinumerauerunt omnia ossa mea.* Ignis quo crematur hoc holocaustum, vere non humanus ignis, sed Diuinus est, id est, ardentissimus amor quo Christus totum se obtulit pro nobis vsque ad consumptionem quæ esse poterat, idest, vsque ad mortem. Ligna fuerunt miseriæ nostræ, quæ eius amorem excitabant. Intestina, & pedes abluebantur aqua vt significaretur in hac victima nihil immundum futurum fuisse sed quæ in aliis immunda esse solent, in ea purissima, & immaculatissima inueniri. *Psalm.21.*

6 SECVNDVM dignitate holocaustum erat ex pecoribus, quod offerebant qui vitulum non habebant. Primum ergo holocaustum est Christi se ipsum in cruce patri offerentis. Secundum est minus diuitum, id est, martyrum, qui Christum imitantes semetipsos obtulerunt. Hoc holocaustum agni est, aut hœdi qui masculus sit, & immaculatus. Agnus martyr est propter innocentiam, & mansuetudinem, qua inimicis minimè resistit, sicut ait Ieremias: *Et ego quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam.* Et Isaias : *Sicut ouis ad occisionem ducetur, quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* Masculus propter fortitudinem, immaculatus propter sanctitatem. Idem in hœdo intelligitur, quia natura filius iræ erat, & ad vitia procliuis, vt virtutes quibus anima ornatur, & vitia, quibus caruerit non naturæ bonitati sed Martyrum holocaustũ *Ierem.11.* *Isai.53.*

ſed gratiæ Dei tribuat natura enim non agnus erat ſed hœdus.
† Immolatur ad latus altaris, quod reſpicit Aquilonem, quod de 7
vitulo dictum non eſt, quia pars Aquilonaris frigidior eſt & obſcurior: & martyres, quamuis ſancti ſint habent tamen ignorantiam: & peccata minima, quæ illa ſanguinis effuſione deleantur. Chriſtus tamen neutrum habuit, & omnino pro alienis peccatis mortuus eſt. Altare in quo ſe offerunt Deo martyres, ſancta Eccleſia eſt, vt enim Deo placere non poterat hoſtia, quæ ad altare non offerretur: ita nullum ſacrificium extra Eccleſiam illi gratum eſt. Et quia veſtigia ſanguinis martyrum manent in Eccleſia, & ad Dei, ac martyrum ipſorum gloriam, atque ad exhortationem noſtram magna omnium fidelium exultatione celebrantur, rectè ſanguis per circuitum altaris à filiis Aaron fundi iubetur, ſacerdotum enim opera tota hos triumphos Eccleſia cognoſcit, & colit. Membra diuiduntur quia libenter ſe 8
pro Deo martyres à parentibus, cognatis, amicis, & ab omni poſſeſſione, & voluptate ſeparant, & diuidunt, vt Deo offerant. Quare non iniuria ea quæ iecori adhærent, commemorata ſunt, quibus intimi affectus & quæ cordi maxime adhærebant, intelliguntur. Ignis, quo hoc holocauſtum crematur idem eſt, quo & nobilius illud holocauſtum Chriſti crematum eſt, id eſt, ardens Dei amor: ligna exempla paſſionum Chriſti, & aliorum martyrum, memoriaque inſignium Dei beneficiorum, quibus amor ille in horas in illis augetur, & latius ſeſe diffundit. Inteſtina reliquiis concoctorum ciborum, pedes puluere ſordidantur. Ita inteſtinorum ſordes immoderatum affectum rerum huius ſæculi cordi adhærentem indicant: puluis autem affectus quaſi cutem animæ ſolum tegentes, & qui facile excuti poſſunt, ſignificat. Et quia ſi quid tunc eſt amoris rerum huius mundi quod vel in corde inhæreat, vel animam quodammodo fœdet, pœnitentiæ dolore diluunt martyres ſancti. bene inteſtina, & pedes antequam cremínentur, aqua lauantur.

Holocauſtum confeſſorum.

† Tertium holocauſtum eſt eorum, qui cùm ſanguinem 9
pro Chriſto fundere non poſſint quia deeſt tyrannus qui fundat, vltro ſe ipſi per aſſiduam carnis macerationem, & voluntatis ſuæ abnegationem quaſi viuas hoſtias Deo mactant, totoſque ſe illi dedunt. De his Paulus ait: *Obſecro itaque vos fratres per miſericordiam Dei vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum. Et nolite conformari huic ſæculo, sed reformamini in nouitate ſenſus veſtri.* (Rom. 12.) Hoc holocauſtum de auibus eſt, magnum enim eſt homines verſantes inter cæteros, qui in terra ſunt, & terrena ſapiunt

piunt, & corpori indulgent, & voluptates amant, & suo mo-
re viuere volunt, terram relinquere, & quasi volucres grauia cor-
pora pennis charitatis Dei, & sanctarum orationum in altum
tollere, & volucres cœli appellari. †Nec de omnibus auibus ho-
locaustum fit, sed de columbis, & turturibus. Columba velocis,
10 ac diuturni volatus est, ideóque Dauid omnes huius sæculi curas
effugere cupiens, & ab illis quàm longissimè recedere: *Quis*, in- Columba.
quit, *dabit mihi pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam?* Fecun-
da etiam auis est, & mansueta, ac felle carens. Turtur castitatem *Psal. 54.*
amat, solitudinem appetit, atque vtraque auis assiduè gemit, sicut
est apud Poëtam: Turtur.

Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëria cessabit turtur ab vlmo. Virg. Ecl. 1.

SIC iusti volant celeriter, nec labore defatigantur, & fecundi-
tatem bonorum operum habent, mansueti sunt, felle carent, vi-
cem in iniuriis referre nesciunt, castitatis studiosi sunt, solitudi-
nem ad orationem & ad vacandum Deo quærunt, pro cantu ge-
mitum edunt, quia dum alij lætantur voluptatibus, ipsi pœniten-
tiæ gemitibus sua atque aliorum peccata deflent, de quibus di-
ctum esse docet Hieronymus illud: *Beati qui lugent, quoniam ipsi* *Matthæi 5.*
11 *consolabuntur.* †Pulli columbarum, & turtures grandiores, qui me- & Hieron. in eadem verba.
liores ac suauiores putantur, hoc indicant eos, qui in hoc homi-
num genere præstãtiores sunt eligi à Deo in holocaustum, id est,
illos esse, qui verè holocaustum offerunt Domino, cui totos se
tradunt, omnia relinquentes, vt nudi nudum Christum sequan-
tur. Caput ad collum retorquetur, quia qui holocaustum de se Modus in ieiuniis seruandus.
offerre vult, non ciborum voluptates aspicere debet, sed caput,
id est, mentem, ad collum reflectere, vt gutturi suo moderetur,
& ieiuniis corpus affligat: ita tamen vt caput non abrumpatur à
corpore, id est, vt prouidentia corporis non penitus contemna-
tur, est enim corpus quidem inedia macerandum quantum licet,
non occidendum. Propterea & vulnus non ferro fit, quod durum
& acutum est, & plus secare potest quàm oporteat, sed vngue,
qui tardiùs, & mitiùs ferit, vt modus scilicet, debitus in ieiuniis
12 seruetur, & sit, vt ait Paulus: *rationabile obsequium nostrum.* †Et quo- *Rom. 12.*
niam caro non est affligenda, vt quemadmodum hypocritæ cu-
piunt, appareamus hominibus ieiunantes, sed vt morbi animi
curentur, corpúsque in seruitutem spiritus redigatur, bene ad-
ditur: *Decurrere faciet sanguinem super crepidinem altaris.* Sanguis Sanguis.
enim immundus erat in lege, & vitium, peccatúmque signifi-
cat, sicut ait Dauid: *Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis* *Psalm. 50.*
meæ, quòd latiùs explicauimus in capite Hoseæ quarto, numero
tertio, vbi etiam Propheta dixit: *Et sanguis sanguinem tetigit.*

Altare cor nostrum est, in eo enim sacrificium illud Deo immolamus, de quo regius vates ait: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Et tunc super altaris parietem sanguis fusus decurrit, cum appetitiones peccatorum è corde exeunt, illúdque extrinsecus intingunt, quia quasdam quasi cicatrices priorum vulnerum in eo relinquunt. Vesicula gutturis quid nisi ventris ingluuiem indicat, quam tunc quasi immundam, & peccatorum stercora conseruantem proiicimus? † Plumæ, quæ & carnem tegunt, & molles sunt, vestes pretiosæ, ac deliciis aptæ sunt, quas etiam abiicit qui Dei holocaustum est, & ex animo vanitatibus sæculi nuntium remittit. Ita de Ioanne scriptum est: *Ipse autem Ioannes habebat vestimentum de pilis Camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos.* Et Dominus ait: *Sed quid existis videre? hominem mollibus vestitum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.* Etenim molles vestes mollem animum indicant, verè enim dictum est à Sapiente: *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis, enuntiant de illo.* Hæc proiiciuntur prope altare, quia citò relinqui debent, in locum Cinerum ad Orientalem plagam, id est, versus portam templi, vt statim ex domo Deo dicata exeant, & nusquam præterea appareant. Ascellæ confringendæ sunt, in quibus plumæ nascuntur alarum, vt quamuis pennas habeat, & virtutibus floreat, ne quaquam superbia erigatur, sed semper in imo sit, id est, cogitationes superbas erumpentes reprimat consideratione suæ vilitatis, & paupertatis. † Ad huiusmodi ascellas confringendas humilitas pœnitentiæ, & assidua carnis maceratio valent plurimum, sed ita tamen his sunt ascellæ confringendæ, vt nec corpus pereat, nec salus ad Deo gratiora necessaria immodico macerationis vsu, quasi ferro, violenter secetur, & ideò additum est: *Et non secabit, neque ferro diuidet eam.* Ignem, & ligna ita interpretamur vt suprà numero octauo. Sed legem omnium holocaustorum silentio præterire non debemus. *Hæc est*, inquit, *Lex Holocausti: Cremabitur in altari tota nocte*, non enim interdiu tantum, id est, cum lux prosperitatis fulget: sed noctu etiam cremandum est holocaustum, *vt quamuis persecutiones nos vrgeant*, & res penitus aduersæ sint, nunquam solitum sacrificium offerre Deo desinamus, neque illum imitemur, de quo dictum est: *Confitebitur tibi cum benefeceris ei*, aut eos de quibus scriptum est: *Donec accipiant osculantur manus dantis.* Vsque ad mane ardet, id est, vsque ad extremum vitæ terminum, quo mane æterni diei illucescet, & omnia aduersa finientur.

[Margin: P Psal. 50. — Ventris ingluuies. — 13 — Vestes pretiosæ. — Matth. 3. — Matth. 11. — Ecclesi. 19. — Humilitas. — Maceratio carnis quatenus adhibenda. — 14 — Leuitici 6. — Psal. 48. — Ecclesiast. 29.]

Ignis ex eodem altari erit. Quia nullum holocaustum cremandum est alio quàm diuini amoris igne: reliqui ignes alieni sunt, & procul à Dei sacrficio arceri debent. † Deinde ait: *Vestietur sacerdos tunica, & feminalibus lineis, tollétque cineres, quos vorans* 15

[Margin: Versu 9.]

ignis exussit, & ponens iuxta altare spoliabitur prioribus vestimentis, indutúsque aliis efferet eos extra castra, & in loco mundissimo vsque ad fauillam consumi faciet. Quidquid in nobis carnis est, & adipis, id est, quidquid crassum est, exuri debet: si perfectum sit holocaustum, quale martyrum est. Sed si quid supersit non exustum sacerdos, id est, ipse qui holocaustum obtulit, vestiatur tunica, & feminalibus lineis, hoc est, munditiem & candorem animi diligenter quærat per pœnitentiam vsque ad finem vitæ, quod est vestiri tunica linea, & carnem ab omni voluptate contineat, quod feminalia indicant, & cineres, inter quos illud, quod crematum non fuerat, ponat iuxta altare Deo miseriam corruptionis suæ detegens, & suppliciter veniam petens. Sed quia sæpe vsu venit, vt prius pœnitentia finiatur quàm omnes animæ sordes prorsus eluamus, quæ postea purgatorio igni exurendæ sunt: sacerdos exuit vestes illas, id est, finit cum vita pœnitentiam, & indutus suis, quas ante habebat cum sacris non ministrabat, egreditur extra castra, id est, ex hac vita exit, & in locum proficiscitur: in quo nullus iam meritorum locus sit, nec pœnitentiæ operibus seipsum exerceat, sed talis iudicetur qualis in hoc egressu inuentus est. Et in loco mundissimo, id est, in purgatorij ignis regione, in qua peccata nulla fiunt, sed facta purgantur, vsque ad fauillam consumi cineres faciet: ibi enim exurentur plene omnia, quæ cum igne digna essent, non sunt in hac vita exusta.

De hostia pacifica.

CAPVT IIII.

1 RITVS hostiæ pacificæ tradidit Moses Leuitici tertio, his verbis: *Quod si hostia pacificorum fuerit eius oblatio, & de bobus voluerit offerre marem, siue feminam, immaculata offeret coram Domino. Ponétque manum super caput victimæ suæ, quæ immolabitur in introitu tabernaculi testimonij, fundéntque filij Aaron sacerdotes sanguinem per altaris circuitum. Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quicquid pinguedinis est intrinsecus, duos renes cum adipe, quo teguntur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebúntque ea super altare in holocaustum lignis igne, supposito in oblationem suauissimi odoris Domino.*

POTERAT hæc hostia ex ouibus offerri, atque etiam ex capris, eodem prorsus ritu, quo quum erat ex bobus, nisi quod cum erat ex ouibus, & offerebatur agnus, cauda etiã tota incendebatur Domino. Deinde addit legislator: *Omnis adeps Domini erit iure per-*

petuo in generationibus, & cunctis habitaculis vestris: nec sanguinem, nec adipem omnino comedetis.

† QVÆ ad ritum huius sacrificij pertinent, partim iam expli-
cauimus, cap. 2. partim cap. 6. explicabimus cum de sacrificio pro
peccato agemus. Nunc duo exponenda sunt, cur hostia pacifica, 2
siue pacificorum dicatur, & cur in hoc sacrificio masculus siue femina offerri possint, quod in aliis non semper licebat. Hostiam pacificam siue pacificorum in gratiarum actionem pro accepto beneficio offerebant, aut ex voto, aut sponte, vt scilicet à Deo impetrarent quod volebant, aut eum magis placarent, & magis propitium haberent, vt ex verbis cap. 7. Leuit. quæ paulò post referemus intelligetur. Hinc à Mose dicta est: זֶבַח שְׁלָמִים *zebah selamim*, id est, hostia pacificorum, seu perfectorum, vtrumq; enim significat שֶׁלֶם *selem*. Nonnulli ex Hebræis putant ideo ita vocari hoc sacrificium, quòd pacem faceret inter offerentes, & Deum & sacerdotes, quia in eo suum cuiq; tribuebatur, sanguis, & adeps altari, pectus, & armus dexter sacerdoti, reliqua caro offerenti. Deinde etiam quia pro pace & incolumitate, & salute offerretur, atq; ideò à Lxx. *θυσία σωτηρίου*, id est, hostia salutaris vocatur,
siue etiam *θυσία τῶν εἰρηνικῶν*, id est, hostia pacificorum. † Et quia
sæpe in gratiarum actionem offerebatur, à Iosepho εὐχαριστήριος 3
θυσία dicitur, id est, hostia gratiarum actionis, lib. 3. Anti. cap. 10. qua etiam causa à quibusdam ex recentioribus sacrificium retributionum, seu compensationum, appellatū est. Et rectè quidem hæc omnia, quoniā verbum שָׁלַם *Salam*, vnde hoc nomen deductum est, significat pacificare, pacificum esse, id est, trãquillum, & incolumem, complere, finire, retribuere. Huius sacrificij sępe meminit Scriptura, & hoc est, de quo ait Amos 5. *Et vota pinguium vestrorum non respiciam*, vbi enim nos vota habemus, est, שֶׁלֶם *Selem*, & apud Lxx. similiter *σωτήριον*. Masculus aut femina offerebatur, quia cum non esset necessarium, vt quod erat pro peccato, sed spontaneum sacrificium, neq; totum in honorem Dei fieret, vt holocaustum, sed priuatam etiam offerentis vtilitatem respiceret, arbitrio eius relinquebatur, vt aut pro re ipsa, aut pro affectu diuini honoris plus, vel minus, hoc est, masculum, aut feminam offerret. Aues non immolabantur, vt in holocausto, quia huius sacrificij victimæ in tres partes diuidendæ erant, turtures autem, aut pulli columbarum non poterant ita rectè diuidi. De qua re eruditè agit Alphonsus Abulensis in caput tertium Leuitici, quæstione prima.

† QVÆ huic sacrificio desunt, addit postea legislator cap. 7.
his verbis: *Hæc est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino. Si pro*
gratiarum actione oblatio fuerit, offerent panes absque fermento consper- 4
sos oleo, & lagana azyma vncta oleo, coctamq́; similam, & collyridas olei admistione conspersas, panes quoque fermentatos cum hostia gratiarum

quæ

quæ immolatur pro pacificis, ex quibus vnus pro primitiis offertur Domino, & erit sacerdotis qui fundet hostiæ sanguinem. Cuius carnes eadem comedentur die, nec remanebit ex eis quidquam vsque mane. Si voto, vel sponte, quispiam obtulerit hostiam, eadem similiter edetur die, sed etsi quid in crastinum remanserit, vesci licitum est: quidquid autem tertius inuenerit dies, ignis absumet. Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet oblatio eius, nec proderit offerenti: quin potius quæcumque anima tali se edulio contaminauerit, præuaricationis rea erit. Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni. Qui fuerit mundus vescetur ex ea. Anima polluta quæ ederit de carnibus hostiæ pacificorum, quæ oblata est Domino, peribit de populis suis. Et quæ tetigerit immunditiam hominis, vel iumenti, siue omnis rei quæ polluere potest, & comederit de huiuscemodi carnibus, interibit de populis suis.

5 † *Panes absque fermento.* Leuitici 2. *Omnis oblatio quæ offertur domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in sacrificio domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis.* Panes autem, id est, חַלֹּת *haloth*, intellige qui primò fiunt, quales matres filiolis conficere solent, חוּל *hul* enim significat incipere.

Conspersos oleo. Non oleo inspersos, aut respersos, sed oleo admisto factos, ita vt farinæ aqua cũ oleo infunderetur, aut oleum solum pro aqua בְּלוּלֹת בַּשָּׁמֶן *Beluloth basemen*, id est, confusos in oleo. Idem intellige de collyridis, de quibus ait: *Et Collyridas olei admistione conspersas.* Quæ verò respergebantur oleo postquam iam facta erant, oleo vncta, siue lita appellat, sicut nunc ait: *Et lagana azyma vncta oleo.* Ita etiam cap. 2. Panes, scilicet, absque fermento conspersos oleo, & lagana azyma oleo lita.

Et lagana. Placentæ ita appellantur à Græcis, Hebræi: רְקִיקִים *rechichim*, dicunt ab extensione, quod tenues & extensæ sint.

Coctamq́; similam. Quæ optima, & vtilissima farinæ pars est, vt latius explicauimus in cap. 18. Apocal. num. 30. & 31.

6 *Et Collyridas.* † Ita Græci vocant tortas panis. In Hebræo est idem nomen quod prius posuit cum dixit: *Panes absque fermento conspersos oleo.* Eademque verba nunc repetuntur, sed intelligendum est has collyridas faciendas fuisse ex simila cocta, quod de primis illis panibus dictum non est.

Panes quoque fermentatos. Ex hos vocat חַלֹּת *haloth*, quos prius panes, mox Collyridas Hieronymus interpretatus est. Offerebantur autem panes fermentati non vt in altari adolerentur, quod Leuit. 2. prohibitum est, sed vt illis sacerdotes vescerentur. Denique panis hic fermentatus pro primitiis offertur Domino: *Ex quibus vnus*, inquit, *pro primitiis offertur domino*, quod capite 2. non prohibebatur. Primitias, inquit, eorum tantum offeretis, ac munera. Quod autem Lyranus, Augustinus Eugubinus, Isidorus

 Clarius,

Clarius. F. Hieronymus Oleastrius ex Hebraica lectione adnotarunt, ex singulis illorum quatuor panum generibus vnum pro primitiis offerri debere, translatio nostra non patitur. Cum enim dicit: *Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino*, satis indicat se de fermentatis panibus loqui, quos proximis verbis offerendos esse dixerat, quod rectè confirmauit Abulensis. † Nam panis azymus 7
offerebatur, id est, oblationes ex eo fiebant, quæ super altare adolerentur, ex fermentato vero non fiebat oblatio huiusmodi, sed pro primitiis offerebatur in vsum sacerdotum, Leuit. 2. *Omnis oblatio quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quicquam fermenti, ac mellis adolebitur in sacrificio Domini. Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis.* Cætera autem panum genera, offerebantur vt adolerentur, vt ex eodem capite manifestum fiet legenti. Verùm quoniam tota hæc pericope breuiter, ac concisè versa est ab Hieron. parúmque cum Hebræo congruere videtur, vertam ad verbum Hebræa, ex illis verbis: *Panes quoque fermentatos, &c.* ac deinde omnia explicabo. Ea sunt huiusmodi: *Cum placentis panis fermentati offeret munus suum cum hostia laudis, siue gratiarum actionis, pacificorum suorum Et offeret ex eo vnum ex omni munere primitias Domino.* Vbi vertit: *Cum placentis & cum hostia laudis*, pro *Cum*, in Hebræo est עַל *al*, quæ particula orationem obscuriorem reddit, quod variè accipi soleat pro *Super, Cum, Præter. Contra, De, Pro*, & similibus. † Hic autem & Hiero- 8
nymus, & plerique interpretes idem valere putant quod *Cum* vt sensus ipse exigit. Quod vertimus: *Munus*, Hebraicè קָרְבָּן *charban* ita enim Marcus interpretatus est capite 7. *Corban*, quod est donum, & Hieronymus sæpe vertit oblatio, & sacrificium, quo nomine in Leuitico sæpe intelliguntur oblationes panis, & vini, & similium, quæ cum victima quæ ceditur, offeruntur, vt lagana, & placentæ, & panes oleo subacti. Vt Leuit. 2. *Anima cum obtulerit oblationem sacrificij Domino, simila erit eius oblatio.* Et posteà: *Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet absque fermento consperos oleo, & lagana azyma oleo lita.* Et cap. 7. *Qui offert victimã pacificorum Domino, offerat simul & sacrificium*, id est, libamenta eius, in Hebræo ita legitur: *Qui offert hostiam pacificorum suorum Domino, adducet corban suum Domino, &c.* Cum igitur ait: *Cum placentis panis fermentati offeret munus suum*, munus vocauit panes azymos consperfos oleo, & lagana azyma vncta oleo, coctámque similã, & collyridas olei admistione conspersas. Quod Hieronymus breuiter dixit: *Panes quoque fermentatos*, scilicet offeret, id enim ex præcedentibus subauditur. Et: *Quoque* dixit pro, cum illis quæ dicta sunt. Et quod sequitur: † *Et offeret ex eo vnum*, potest 9
intellligi: ex eo pane, sicut Hieronymus intellexit cum vertit: *Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino.* Si cui parum probabitur subaudiri pane, cum vicinius sit munus, & si nõ semper viciniora

subaudiri

subaudiri soleant, non contendemus, sed ita interpretabimur, vt idem sensus sit. Et offeret ex eo munere vnum. Quod quoniam ita intelligi videbatur, vt ex iis quæ appellauerat Corban, siue Munus, vnum offerretur, id est, ex illis azymorum panum generibus, quibus fermentatos adiungi præceperat, addidit: *Ex omni munere*, ac si diceret: Ex omni, inquam, munere, iungantur fermentati panes cum aliis, & ex omnibus vnus separetur pro primitiis. Non dicit: Ex singulis vnus, sed ex toto munere vnus, כֹּל *cal*, enim & omnem significat, & totum. Genes. 25 *Et totus in morem pellis hispidus.* Et cap. 31. *Et ipsæ nostis quod totis viribus meis seruierim patri vestro.* Malach. 3. *Et me vos configitis gens tota.* Sicut & apud nos Omnis, vt: Omnis, & totus. כֹּל cal Virg Ecl. 5.

Tu decus omne tuis.---- Et: Virg. 1. Ae.

Omnis in Ascanio chari stat cura parentis.

CVMQVE incertum esset ex quo genere sumendus esset vnus qui ex toto munere sumi iubebatur, sequentibus verbis indicatur ex fermentato pane sumi debere, quoniam ait: *Primitias Domino*, nec enim ex cæteris panum generibus primitiæ offerebantur,
10 sed ex fermentato, vt ex cap. 2. Leuit. paulo ante ostendimus. † At nondum ex his scopulis euasimus, vrgebunt enim nos noui interpretes, quod Hieronymus primitias vertit, in Hebr. esse תְּרוּמָה *Therumah*, quod eleuationem significare volunt, hoc est, donum quoduis quod sumitur, vt Deo offeratur, nam nec Lxx. primitias transtulerunt, sed ἀφαίρεμα quod oblationem, siue segregationem significat. Quod si nihil hic de primitiis dictum est, nihil erit quod cogat interpretari de solis panibus fermentatis vnum esse offerendum, vt hactenus exposuimus. Et quidem fateor תְּרוּמָה *Thermah*, interdum pro quauis oblatione accipi, vel quod sursum ac deorsum moueretur & eleuaretur, vt quidam volunt, vel (quod verius est) quod seponeretur & segregaretur Domino, vnde & Chald. vertere solet אַפְרָשׁוּתָה *Apherasuthah*, id est, separatio. Sed negare non possumus & primitias ita vocari quod ex toto aceruo, siue fructu primæ separentur vt domino offerantur. Nam & Hieronymus interpres noster persæpe ita vertit, & Lxx. interpretes qui linguam Hebraicam, hoc est, suam in qua nati & educati sunt, melius aliis callebant, similiter primitias vertũt, ter initio cap. 25. Exo. & c. 36. vbi nos habemus: *Nec vir, nec mulier quicquam offerat vltra in opere Sanctuarij*, ipsi transtulerunt: *In primitias*
11 *Sanctuarij.* † Et Leuit 22. *Si filia sacerdotis cuilibet ex populo nupta fuerit, de iis quæ sanctificata sunt, & de primitiis non vescetur.* Lxx. *Ipsa primitiis sanctorum non vescetur.* Sed non necesse habeo Lxx. interpretes citare, ipsi velint, nolint, fateri debent. תְּרוּמָה *Terumah*, hoc loco pro primitiis poni: affirmant enim ex omnibus panis genebus vnum offerri debere, cúmque fermentati non possint offerri nisi in primitias eos hoc nomine intelligi voluit legislator.

Caius

Cuius carnes eadem comedentur die. Carnes hostiæ oblatæ pro gratiarum actione eadem die comedi iubet, eius verò quæ voto, vel sponte offertur, eodem die aut sequenti, tertio nihil edi permittit. Quæ quoniam à Philone in libello de Victimis apertius traduntur, causæq; indicantur: æquum erit vt eius verba referamus. De posteriori quam pro salute vocat, hæc scribit: *In hoc genere duobus tantum diebus epulari fas est, ita vt nihil reliquiarum supersit in tertium, idq; de causis pluribus. Vna, quia sacræ mensæ vsus tempestiuus esse debet curando ne quid corrumpatur mora temporis, cum carnium, vel conditarum, natura sit obnoxia putredini. † Altera quia victimarum partes non sunt in penum retrudendæ, sed in medium proponendæ omnibus indigentibus, iam enim sunt non offerentis, sed eius cui litatum litatum est, qui cum sit beneficus, ac munificus, vult conuiuis vocatis communicari suum epulum. Postrema, quia sacrificium hoc pro salute duorum offertur corporis, & animæ; proinde suus cuique dies epularis tribuitur, quod æquum videatur vt primæ diei conuiuium admoneat nos salutis animæ, sicut postera dies sanitatis corporis. Quoniam autem tertium nihil est cui propriè quæratur salus, seriò vetitum est proferri epulum vsque diem tertium, ita vt ne per obliuionem quidem liceat superesse reliquias absque piaculo, &c.* Quodque Moses ait: *Si quis de carnibus victimæ pacificorum die tertio comederit, irrita fiet eius oblatio, nec proderit offerenti.* His verbis enunciat: *Quod si quis hos ritus negligat, seuerè diuina voce obiurgabitur. Hoccíne homo ridende putas sacrificium? Nihil moror tua sacra profana polluta, execrataq;, carnes istas quas tibi ipse coxisti ventri seruiens, ne in somnis quidem doctus rationem veram sacrificij.* † Deinde de hostia תּוֹדָה *thodah*, quam ipse cum LXX. interpretatur hostiam laudis, Hieronymus verò gratiarum actionis, quod idem est, qualis sit docens, & cur ita dicatur, ita loquitur: *Cum aliquis in nullam aduersitatem incidit, vel rerum externarum, vel corporis, sed quieta, tranquillaq; vita fruitur prospere degens, & feliciter absque offensis, &c. necesse est, vt Deo gubernatori debeat sanitatem continuam, & non interpellata commoda, atque in vniuersum sinceras felicitates nullis vitiatas calamitatibus, & horum largitorem demereatur hymnis, laudationibus, sacrificiis, & aliis gratiarum actionibus, quæ omnia comprehenduntur laudis nomine. Hanc victimam non biduo, sicut priorem illam pro salute, sed ipsa prima die lex iubet absumi, vt qui experti sunt propensum, paratumq; fauorem cœlestis numinis incunctanter de hoc sacrificio impertiantur aliis.* Hactenus Philo.

11

12

Caro quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur. Si caro hostiæ oblatæ contactu rei immundæ fœdabitur, nemo eam comedet.

Qui fuerit mundus vescetur ex ea. Non nisi qui mundus fuerit comedet de carnibus hostiæ pacificæ.

Anima polluta quæ ederit de carnibus. † Duplex erat immundus, 14
alter qui ex se immunditiam habebat, vt leprosus, aut semine

fluens

fluens, qui verbis his indicatur: alter qui eam ex contactu cuiusuis rei immundæ contrahebat, de quo dicit: *Et quæ tetigerit immunditiam hominis, &c.* Vt cadauer, aut quiduis aliud immundum. Vtrique carnis hostiæ pacificæ comedere capitale erat.

De vsu siue de diuisione hostiæ pacificæ hæc in eodem capite septimo scripsit Moses. *Tenebit* (videlicet qui offert) *manibus adipem* hostiæ & pectusculum, cumque ambo oblata Domino consecrauerit, tradet sacerdoti, qui adolebit adipem super altare: pectusculum autem erit Aaron, & filiorum eius. Armus quoq; dexter de pacificorum hostiis cedet in primitias sacerdotis. Qui obtulerit sanguinem, adipem filiorum Aaron, ipse habebit & armum dextrum in portione sua.

Sacerdos victimam occidebat, & excoriabat, deinde laico qui offerebat, tradebat adipem, & pectusculum, quæ cum laicus eleuabat coram Domino ea offerens, & consecrans, rursum reddebat sacerdoti. Erat autem pectusculum, & armus dexter sacerdotis qui offerebat.

DE SIGNIFICATIONE *hostiæ pacificæ*

CAPVT V.

1 ISYCHIVS, & Radulphus libro secundo in Leu. cap. primo, hostia pacifica minus perfectorum vitam significari docent. Sed quoniam breuius, & apertius id à Radulpho traditum est, eius verba subiungam. *In holocaustis perfectorum vita, in hostiis verò pacificis mediocris conuersatio designatur. Sunt quippe nonnulli, qui quamuis summa virtutum fastigia non ambiant, offensum tamen Deum habere refugiunt, indeque licet bona summa non expleant, mala tamen summa deuitant, Isti ergò hostias pacificas, siue (vt LXX. transtulerunt) salutares offerunt, quia saluari quidem volunt sed sufficit, eis saluentur, quamuis inter extrema sanctæ Ecclesiæ mēbra computentur. Hostiarum igitur pacificarum eadem penè quæ superior, diuisio est: alia namque bouis, alia ouis, alia verò capræ oblationem continet. Bouem immolat quisquis in sæculari vita mundi actibus deditus de ipsis laboribus suis Deo ministrat.* † *Ouem offert qui laborare non sufficiens & infir-*
2 *mitate, & ætate, seu etiam paupertate à misericordiæ actibus reuocatus per solam innocentiam Deo placet: pax enim in terra hominibus bonæ voluntatis. Sed & capræ hostiam litat quisquis veterem conuersationem melioris propositi castigatione immutat. Auium nulla hic fit mentio, quia contemplationis virtus perfectioribus tribui solet.* Hæc Radulphus. Isychius in boue eos intelligit qui circa agenda quæ legis sunt vacant. Sed quoniam hoc commune est omnibus qui salui fieri

cupiunt, præstat eos intelligi qui labores vtilitatis aliorum causa perferunt, nec sibi se, sed publico bono natos putant, vt qui pauperes alunt, qui rempublicam gubernant, qui bonas artes docent, qui concionantur. Hæc enim hostia maior, & gratior Deo est quàm ouis, aut capra, id est, quàm sola innocentia vitæ, aut sola veterum peccatorum correctio. Hi marem, & feminam offerre possunt, quia & perfectiora interdum Deo offerunt, atq; fortiora, & si minus perfecta, atque fortia offerant in hoc vitæ genere minus perfecto, tolerabile est. In holocausto, vbi perfecta virtus est, fœmina nõ offertur. † Sed siue mas, siue femina sit, 3
immaculatam hostiam esse oportet, id est, integram & omni deformitate carentem; siue magnæ virtutis, siue paruæ sit, nulla tamen labe eius opera vitientur, vt rectè Deo offerantur. Manum super caput hostiæ ponimus, cùm nos plenè Deo deuouemus, atque ita omnia facimus, vt eum nobis placare studeamus, illique soli placere. Atque ideo etiam in introitu tabernaculi immolatur, quia Deum intueri debemus, & ad eum omnia conuertere, non ad hominum gratiam. *Attendite*, inquit Dominus, *ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cœlis est.* (Matth. 6.) Caput hostiæ finis actionum est, finis enim in iis quæ ad actionem spectant principij vim, & rationem habet. Sanguis verò immundus in lege censetur, & crebro in malum accipitur; quare tunc sanguinem fundimus, cùm ex vita, atque ex actionibus nostris omnes prauas cupiditates eiicimus. (Sanguine.) Sæpe enim Deo placere cupimus, & in ipsa honesta actione, si benè discutiamus, sanguinem fœdantem omnia inuenimus, id est, latentem cupiditatem gloriæ, aut honoris, aut voluptatis, quæ etsi minùs sentiebatur, magis ad agẽdum mouebat quàm caritas Dei. † Hunc san- 4
guinem eiicere debemus vt munda sit hostia, ne nobis illud Dominus dicat: *Cum ieiunaretis, & plangeretis in quinto, & septimo per hos septuaginta annos, nunquid ieiunium ieiunastis mihi? Et cum comedistis, & bibistis, nunquid non vobismetipsis comedistis, & vobismetipsis bibistis?* (Zacha. 7.) Hunc sanguinem fundi iubebat Paulus cùm dicebat: *Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.* (1. Cor. 10.) Et non fundentibus dictum est: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt.* (Isaiæ 1.) Eum fundunt filij Aaron, id est, iusti, qui sacrificium pontificis nostri Christi, vt possunt, imitantur offerentes Deo semetipsos in odorem suauitatis, & cor purum, atque humile. Et in circuitu altaris fundunt dum Christi virtutes mente reuoluentes vitiosos affectus à se eiiciunt. Altare enim nostrum Christus est, cui quidquid patri gratum futurum est imponimus, & per eum offerimus, sicut ait Petrus: *Offerentes spirituales hostias acceptabiles Deo per Iesum Christum.* (1. Pet. 2.) † Adeps hostiæ affectus animæ nostræ est, 5
quo opera pinguescunt, si bonus sit, & nitorem accipiunt, & anima ipsa

ma ipsa mollescit,& Deo tractabilis redditur,quod optabat Dauid dicens: *Sicut adipe, & pinguedine repleatur anima mea, & labiis exultationis laudabit os meum.* Contra si malus sit, opera peiora reddit, animúmque emollit ad malum. Quid igitur maxime offerre Deo debeant qui in hoc vitæ genere versantur, ipse indicat cum ait: *Et offerent de hostia pacificorum in oblationem Domino adipem, qui operit vitalia, & quidquid pinguedinis est intrinsecus, duos renes cum adipe quo teguntur ilia, & reticulum iecoris cum renunculis, adolebúntque ea super altare in holocaustum lignis igne imposito in oblationem suauißimi odoris Domino.* Quæ quoniam eleganter mihi à Radulpho videntur explicata, verba eius referam. *Adeps qui operit vitalia,cum qui ad hanc vitam habetur affectum significat. Delectat enim nos viuere,& si fieri posset,ad mortem nos accedere nunquam vellemus. In vitalibus verò sedes animæ est.& quasi quoddam vitæ huius retinaculum.*
6 † *Pinguedo quoque quæ intrinsecus est, eorum innuit amorem, quæ in hac vita possidentur, vt est domus, agri, pecunia, pater, & mater, & alij propinqui, quæ omnia si abundent in hac vita, quasi beatos videntur facere possidentes. Iam in duobus renibus quid intelligitur nisi genuina illa voluptas, quæ coniunctione maris, & feminæ procedit? Hoc & ipse numerus indicat, quod duo sunt renes,vt quasi duarum personarum, ad quas voluptas illa pertinet, mentionem factam intuearis. His autem adeps quo teguntur ilia, siue (vt alibi dicitur) qui est iuxta ilia adiungitur. Ilia situ ipso membrorum genitalibus appropinquant. Adeps igitur iste, qui renibus in sacrificio copulatur, voluptatis illius denotat affectum: qui tamen cum ilia tegere, aut ilibus iuxta esse describitur, cautela nobis timoris tribuitur, vt scilicet cogitemus quia si mens prauæ concupiscentiæ subditur non longè est vt etiam corpus prauo operi substernatur: mors enim secus introitum delectationis posita est. In iecoris verò, id est, hepatis reticulo*
7 *quid nisi nocendi appetitum accipimus? † Hepar siquidem fons sanguinis est: & quid per sanguinem nisi crudelitas figuratur?* Vnde & Beatus Gregorius illud Isaiæ sic exponit vt dicat: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt*,id est, opera crudelitate. Hos igitur omnes adipes Dominus sibi sequestrari, & in altari coram se incendi præcipit, vt videlicet affectus isti Diuino igne absumantur: non vt prorsus absumantur,quod proculdubio perfectæ beatitudinis esset,sed vt per creatoris amorem isti affectus, per quos creatura seu licitè, seu illicitè concupiscitur, ad iustum modum,mensurámque legitimam reuocentur. Nam si amatur hæc vita ab imperfectis, si amantur ea quæ in hac vita possidentur, ab illis scilicet qui omnibus renuntiare nequaquam sufficiunt: necesse est tamen vt amori Diuino hæc omnia postponantur, vt videlicet si eo articulo fidelis quilibet constringatur, quo aut ista perdere, aut à Deo compellatur recedere, quamuis ægrè, quamuis cum dolore, malit diuelli ab omnibus, quàm pietatis iura apud se violare. *Qui enim amat patrem, aut matrem plus quàm me*, (ait

Psal. 62.

Libro. 2. in Leu. c. 1.

Isa. 1.

Matth.10. Dominus) *non est me dignus.* † Quod etsi tempore pacis Ecclesiasticæ necessitatis huius desit examen, debet tamen seipsam fidelis anima subtiliter discutere quid cui intus in corde præponderet, amor sæculi, an Dei, temperandusque est ea mensura præsentium appetitus, vt quamdiu pacato Deo possideri poterunt, habeantur: si verò ea negetur facultas, abijciantur. Ignis quo hæc cremanda sunt, est ille de quo Ecclesia ait: *Vre igni Sancti spiritus renes nostros, & cor nostrum Domine.* Ligna sunt exempla Sanctorum, qui constanter hanc hostiam Deo mactarunt. Quum offerebatur agnus, cauda tota incendebatur Domino: quia cauda finis corporis est. Quid igitur (inquit idē Radulphus) *Libro.2.in Le.c.2.* *nisi consummatio sanctæ deuotionis accipitur. Et vide quos potissimum de perseuerantia monuerit: non enim de boue caudam offerri præcepit, sed de oue. Reuera namque simplicibus &, desidiosis de inconstantia timendum est.* Qui enim sanctis laboribus se exercent, lucris quotidianis, & propositi sui successu lætificati, voluptate maxima saginantur, & in maius proficiendi desiderium quotidie succenduntur, quia scriptum est: *Prouer.13.* *Anima operantium impinguabitur.* † Qui verò laborem refugientes pigritiam amplectuntur, fastidio suo grauati in aliud transire quasi melius aliquid reperturi, & consilium sæpe mutare coguntur. Idem de capram immolante sentiendum est, qui enim pœnitentiam veterum peccatorum agit, & facta deflet, ne deflenda faciat, quo carnem magis affligit, eo magis eius animum Deus spirituali lætitia perfundit, eaque magis ad laborandum incitatur, vt minus illi de inconstantia timendum sit. Ceterum omnis adeps meritò Domini erit iure perpetuo, quia omnis noster affectus in eum conferendus est, & per eum in reliquas res. Non est comedendus adeps hostiæ, quia cum Deo aliquid offerimus, non nostro affectui satis facere, sed illi placere quærendum est. Sed neque sanguinem edere licet, quia ab omni prauarum cupiditatum gustatu longè abesse debemus. sicut scribit *Ephes.5.* Apostolus: *Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos, aut turpitudo, aut stultiloquium aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet.*

8 ... 9 (margin numbers)

Adeps Deo offerendus. *Sanguis nō comedēdus.*

Lex Hostiæ pacificæ.

Ex Leuit. 7. Vers. 11.

10 HIc iam duces quos sequebar, sequi non licet: cùm enim de hostia pacifica sermo sit, quam mediocrem vitam interpretati sunt, quasi eius interpretationis obliti ad diuersa longè transeunt, & in re eadē non eamdem seruant expositionem. Nos Deo duce dabimus operam vt ab ea minimè recedamus. *Hæc est*

est lex hostiæ pacificorum, quæ offertur Domino: Si pro gratiarum actione fuerit oblatio, offerent panes absque fermento, & cetera quæ præcedenti capite retulimus. Qui hoc mediocris vitæ genus sequuntur, aut pro gratiarum actione offerunt hostiam, aut voto vel sponte, quod LXX. & Philo dicunt. Pro salute: quia quidam mala, & lapsus multorum videntes in id maximè deuotionem animi sui conferunt, vt Deo, cuius beneficio ipsi seruantur, & liberantur, gratias agant: alij pro salute offerũt, vt peccata vitent, & salute animæ perpetua perfruantur, quam in tot aduersarij nostri laqueis, & multorum ruinis, nisi Dei misericordia protegantur, tenere se non posse vident. Aut potius ijdem interdum
11 pro gratiarum actione, interdum pro salute offerunt. † Qui offerunt pro gratiarum actione, offerre iubentur panes azymos, & conspersos oleo, quia gratiarum actio cum operibus misericordiæ coniungenda est, vt aliquid scilicet in eius gratiam faciamus, cui gratias agimus. Tunc enim nos verè gratos præstamus, cùm non animo tantum, & verbis, sed re ipsa quàm possumus gratiam referimus, & quia domino ipsi non possumus, domesticis eius quantum licet benefacimus. Opera autem huiusmodi, quia & aliis prosunt, & ex misericordia oriuntur, quam oleum significat, rectè panes oleo conspersi vocantur, quia non solum ad ea misericordia excitamur, sed etiam dum fiunt, dulcem illum misericordię affectum admiscere debemus. Multi enim misericordia ad largitionem eleemosynarum mouentur, sed in ipsa largitione vitis eorum, quibus subueniunt, irascuntur, aut verbis, & misericordiã vertunt in iracundiã. Quare panes oleo non liti, sed conspersi sunt, vt non externam misericordiæ faciem postquam facta sunt illa præferant, sed intus quasi in visceribus seruent. Et quia ab omni inanis glo-
12 riæ affectu libera esse debent, panes azymi sunt. † Lagana azyma etiam offeruntur, quæ tenuiora quidem sunt, sed latiora, non conspersa oleo, sed lita, quia quæ dum fiunt, misericordiæ affectum admistum non habent, et si ampliora hominibus fortasse videantur, quia latiora sunt, id est, vel pretiosiora, vel latius manantia, Deo tamen tenuiora videntur. Sed si oleo conspersa non sunt, saltem postea oleo linantur, & vel in fine misericordiæ affectu ne careant. Coctam similam offert, qui magna beneficia, & ad vsum parata aliis præstat non misericordiæ, sed liberalitatis, aut religionis, aut publicæ vtilitatis, aut alterius denique virtutis causa. Sed quia beneficia, etsi parua videantur, multò magis Deo placent cùm tota plena, & quasi imbuta sunt misericordia, post similam coctam iterum collyridas, siue panes, seu crustula oleo conspersa, offerri iubet. Panes fermentati sunt opera incipientium, quæ nonnihil inanis gloriæ, aut similis alicuius labis plerumq; habent admistum atque hæc

Beneficẽtia

etiam admittit, modò peccata non sint, quia neque imperfecta nostra prorsus aspernatur, sed ita vt vnum duntaxat ex eis pro primitiis sibi offerri velit, hoc est, opus aliquod cæteris perfectius, quod sibi magis placeat. † Quod huiusmodi est, sacerdotis est 13
fundentis sanguinem hostiæ, id est, ipsius qui facit, quoniam illud opus maximè facientis est, quod præ cæteris est ab omni labe seiunctum, nam etsi cætera prodesse possint, hoc maximè omnium illorum prodest. Carnes eadē die comeduntur, quia non est actio gratiarum differenda, sed in singulis quæ Deo immolamus, gratias ei agamus, cuius beneficio habuimus quod immolaremus, sicut ait Apostolus: *In omnibus gratias agite.* Carnes hostiæ quæ pro perpetua salute offertur, eadem die comedendæ sunt, quia vita melior, & purior continuò inchoanda est, nec futurum tempus expectari oportet. Rectè enim dixit Ethnicus Poëta:

1 Thessal. 5

Qui non est hodie, cras minus aptus erit.

Ouid. lib. 1. de remedio amoris.

Sed si quid, inquit, *in crastinum remanserit, vesci licitum est.* Quod hodie non absumpsisti, cras: quod hodie nō correxisti, cras, id est, postea corrigi potest. Cras futurū vitæ tempus intelligimus, sicut Hodie præsens tempus est, quemadmodum Dominus dixit: *Ecce sanitates perficio hodie, & cras. Quidquid autem*, inquit, *tertius inuenerit dies, ignis absumet*, quia quæ hic non corrigimus, post mortem purgatorius ignis absumet, ait enim Apostolus: *Vniuscuiusque opus quale sit ignis probabit. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.* † Post diem tertium irri- 14
ta fiet eius oblatio, quia post mortem meriti locus non est. *Caro hostiæ, quæ aliquid tetigerit immundum, non comedetur, sed comburetur igni*, quia illa vitæ, vel temporis pars quæ peccati sordibus inquinatur, placere, aut sapere nobis non debet, sed igne pœnitentiæ, & lachrymarum consumenda est, ne vehementiori & acriori igne in futuro sæculo cremetur: *Qui fuerit mundus vescetur carnibus hostiæ*, quia qui Deo per munditiam animæ placet, & ritè hostiam suam offert, is illa iure alitur, & validior, atque robustior virtutibus, atque spe cœlestium bonorum fit. Anima polluta, siue quæ nemine suadente voluntate sua immunda facta est, siue quæ aliorum ex conuictu, atque consiliis immunditiam contraxit, carnem hostiæ comedere non debet. Prius sordes suas pœnitentiæ lachrymis eluat, deinde fructus oblationis percipiet, illísque aletur, & roborabitur, si enim immundus sit, quam mercedem ex oblatione sperabit sua? Quod si eluere noluerit, sed satis sibi putarit offerre hostiam operum, cùm sit à Dei gratia alienus, peribit de populis suis, & in generationibus electorum non numerabitur.

Cras. Hodie. 1. Cor. 3. Luc. 13.

De

De hostiæ diuisione.

QVI offert manibus tenere iubetur adipem hostiæ, & pe-
15 ctusculum. Adeps affectum significat, vt dictum est, quem
qui hostiam offert, & Deo placere cupit, manibus tenere, id
factis exterius ostendere debet, ne bona voluntas lateat, &
quasi torpescat, sed Deo per bona opera consecretur. In pectu-
sculo significatur bona conscientia, vt autor est Hieronymus in
cap. secundum Malachiæ. Hæc etiam manibus tenenda est, vt ne-
mo se putet bonum esse si virtutem cupit, & spiritualem vitam
amat, nec sibi magnorum peccatorum conscius est, nisi bona o-
pera bonæ cõscientiæ testes adhibuerit. De bona voluntate sine
opere ait Dominus: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intra-*
bit in regnum cœlorum: sed qui facit voluntatem patris mei qui in cœlis Matth.7.
est, ipse intrabit in regnum cœlorum. Qui bonam conscientiam factis
testatam Deo consecrat, is cum Paulo dicere poterit: *Viri fratres*
ego omni conscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodier- Acto.23.
16 *num diem.* † Vbi hæc Domino consecrauerit, tradet sacerdoti. Sa-
cerdos idem esse potest qui & offerens. Quod si hæc secernere
malumus, sit sacerdos Christi rerum spiritualium, & certaminis
cum Diabolo non inexpertus, qui dicere possit: *Vt non circumue-*
niamur à Satana, non enim ignoramus cogitationes eius, huic tradat 2.Cor.2.
affectum suum, vt eum dirigat, & super altare Deo incendat, hoc
est vt à sæculi cupiditatibus eũ auocet, & Diuino amore semper
incendat ea docens, atque præcipiens, quibus in eo caritas Dei
magis in dies inardescat. Pectusculum etiam tradat, id est, san-
ctitatem, & sapientiam (quæ etiam rectè significatur in pectus- Sacerdos
culo) sacerdoti Dei attribuat, non suo sensu duci se volens, sed quomodo
eius qui Dei sacerdos est, & quem pro Deo sibi præesse voluit. alios reget
Tunc Deo placere, tunc bonam conscientiam habere putet, cùm
illam sacerdoti secundum Deum omnia iudicanti probabit. At
sacerdos pectusculum sibi retineat, quia *labia sacerdotis custodient* Malac.2.
scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus Domini exerci-
17 *tuum est.* † Semper sapiat nec aliis tantum, sed multo magis sibi:
rectè enim ait Græcorum prouerbium.

Odi sapientem, qui sibi ipsi non sapit.

ADIPEM autem ne sibi seruet, sed super altare adolebit. Nõ
enim in se transferre affectum discipulorum debet, vt ipse plus
æquo ametur, & illorum & re, & seruitio abuti velit, lucro
suo studentis id quidem est, & sua quærentis, non quæ Iesu
Christi. Affectum liberum, atque integrum Christo relinquat,
eius gloriam, & discipulorum salutem spectet, sua commoda
contemnat. Paulum imitetur qui ait: *Propter quod vigilate me-* Acto.2.
moria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cum
lachrymis monens vnumquemque vestrum. Argentum, & aurum, aut ve-
stem nullius concupiui. Armus quoq; dexter de pacificorum hostiis
cedet

cedet in primitias sacerdotis. Saeerdos filius Aaron, & verus Christi imitator qualis erat Paulus, qui fundit sanguinem hostiæ, id est, qui Dei minister, & adiutor est ad prauas cupiditates ex animis discipulorum extrahendas, præter pectusculum etiam armum dextrum habere debet in portione sua, † Vt sui officij putet esse huiusmodi sanguinem fundere, adipem adolere, id est, omnem suorum affectum non in se, sed in Christum trans ferre, pro eo- 8
rum salute labores perferre, ieiuniis, & lachrymis eorum spiritualia commoda quærere, infirmos patienter sustinere, nihil non pro eorum vtilitate tolerare. Ita Paulus aiebat: *Ideò omnia sustineo propter electos, vt ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti.* Armus enim in reliquis animantibus dicitur qui in hominibus humerus appellatur, cui onera imponuntur, & propriè patientiam laborum significat. Et quoniam hæc non pro bonis huius vitæ, quæ in sinistra intelligitur, sed pro mercede futura, quæ dextera dicitur, ferre debet, meritò non sinistrum sed dextrum armum accipit. Hæc in hac vita habeat in portione sua, & cum apparuerit princeps pastorum, percipiet (sicut scribit pastor maximus) *immarcescibilem gloriæ coronam.* Hos labores primitias putet æternæ beatitudinis (initium enim felicitatis est in Christi gratiam, & obsequium laborare) quod reliquum est, & *quod oculus non vidit, neque auris audiuit*, postea accepturus. Nunquam sibi pectusculum deesse patiatur, qui quasi thesaurus quidam Sapientiæ cœlestis esse debet, ex quo noua, & vetera proferantur, Quiduis potius amittat quàm armum dexterum, vt sit filius dexteræ, & per eum multi collocentur ad dexteram.

2.Tim.2.

Armus.

1.Pet.5.

DE SACRIFICIO PRO peccato.

CAPVT. VI.

SAcrificium pro peccato non semper eodem modo fit, sed variatur personis, & hostiarum genere, & causis offerendi. Personis quia aut pro peccato pontificis offertur, aut pro peccato populi, aut principis, aut plebeij hominis. Hostiarum genere: quia aut vitulus offertur, aut hircus, aut capra, aut vacca, aut agna. Causis offerendi: quia aliter offerunt qui per ignorantiam peccant, aliter qui scientes, & volentes. De omnibus sigillatim dicendum est, si prius adnotauerimus in his aues non offerri, vt in holocausto, quoniam victimæ diuiduntur, & pars singularum sacerdoti tribuitur, pars igni datur: turtures verò, aut pulli columbarum paruæ aues nequeunt in tot partes rectè diuidi.

De

De victima peccantis pontificis.

Ex cap. 4. Leuitici. Vers. 2.

ANIMA *quæ peccauerit per ignorantiam, & de vniuersis mandatis Domini, quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit, si sacerdos qui vnctus est peccauerit delinquere faciens populũ, offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino.* † *Et adducet illum ad ostium tabernaculi testimonij coram Domino, ponetque manum super caput eius, & immolabit eum Domino. Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum testimonij. Cúmque intinxerit digitum in sanguine asperget eum septies coram Domino contra velum Sanctuarij, ponetq; de eodem sanguine super cornua altaris thymiamatis gratissimi Domino, quod est in tabernaculo testimonij. Omnem autem reliquum sanguinem fundet in basin altaris holocausti in introitu tabernaculi. Et adipem vituli offeret pro peccato, tam eum qui vitalia operit, quàm ea quæ intrinsecus sunt duos: renunculos, & reticulum quod est super eos iuxta ilia, & adipem iecoris cum renunculis, sicut offertur de vitulo hostiæ pacificorum, & adolebit ea super altare holocausti. Pellem verò, & omnes carnes cum capite, pedibus, & intestinis, & fimo, & reliquo corpore efferet extra castra in locum mundum vbi cineres effundi solent incendétque ea super lignorum struem, quæ in loco effusorum cinerum cremabuntur.* Hæc legislator, nos quæ minus aperta videbuntur, ordine explicemus.

3 † *Anima quæ peccauerit.* Animam sæpe Scriptura pro homine ponit, vt Exod. 12. *Iuxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni.* Gen. 17. *Masculus cuius præputij caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo:* quod passim in libris legis occurrit. *Et de vniuersis mandatis Domini, &c.* De negãtibus pręceptis loqui tantum videtur, sed loquitur etiam de affirmantibus, qui enim vel hæc, vel illa violat facit quod Deus præcepit vt non fieret. Si quis occidat, facit quod Deus præcepit vt non fieret, si vero inhonoret patrem, aut matrem, cùm Deus honorare præceperit, facit quod Deus præcepit, vt non fieret. Idem facit si honorem Debitum illis dare omittat, vulgari enim sermone nõ solum commissiones quælibet, sed omissiones etiam, si quouis modo voluntariæ sint, facta appellantur. Ac si quis tenacius verbis legis inhærens præcepta affirmantia hinc excludere velit: meminerit in eis etiam latere negationes: nam *Honora patrem, & matrem*, negationem hanc includit. Ne iniuria afficias parentes, ne debito honore defraudes. Denique paulo post ait: *Quod si omnis turba filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini est, &c.* Ex quibus hęc quæ nunc interpre-
4 tamur, intelligimus. † Difficilius est, & longiori disputatione dignius, vtrum peccatum, de quo in toto capite verba fiunt, ad vniuersa legis præcepta pertineat, an tãtum ad quædam. Etenim

Alfonsus Abulensis episcopus q. 11. in ca. 4 Leu. serio negat ad vniuersa pertinere, multisque, ac magnis, vt putat, rationibus adducitur vt dicat legislatorē de iis tantummodo peccatis agere, quæ contra præcepta ceremonialia fiunt. Summa earum hæc est. Moses de peccatis per ignorantiam commissis loquitur, in præcepta autem Decalogi ignorantia cadere non potest aut si in quemquam cadat, in pontificem certè, aut in populum vniuersum non cadet, quorum tamen in hoc capite peccata commemorantur. Non ergo de peccatis contra Decalogi præcepta cōmissis agitur. Deinde, aduersus violantes præcepta moralia multo grauiores pœnæ constitutæ erant, nec huiusmodi expiationes quærebant, vt videre licet Nu. 25. Deut. 19. Exod. 22. Leuit. 20. & aliis sæpe in locis, in quibus multi vltimo etiam supplicio affici iubentur. Eodemque argumento probat neque de peccatis quæ fiebant contra præcepta iudicialia intelligi posse.

Quod nam peccatum sit, pro quo offertur hostia pro peccato.

† Ego quidē fateor ignorantiā sæpius cadere in pręcepta ceremonialia, sed legislatorem de peccatis contra vniuersa præcepta moralia, iudicialia, ceremonialia loqui pro certo habeo: Nam nec Iosephus libro. 3. Antiquit. cap. 10. de sacrificiis agens, nec Philo in libello de victimis hæc explicans quidquam de ceremoniis scripserunt, sed de lege vniuersè loquuntur, quod non omisissent Iudaicarum rerum, id est suarum, peritissimi scriptores. Immo vero Philo paulo post ait in his omnibus loqui Mosem de peccatis in homines factis. Nec video quomodo non manifestam vim afferat Abulensis verbis legis: *de vniuersis mandatis Domini quæ præcepit vt non fierent, quippiam fecerit.* An erit quisquam qui cùm vniuersa mādata Domini audierit, sola ceremonialia intelligat? Potuit ne dicere apertius se de vniuersa lege loqui? Negat Abulensis cadere in præcepta moralia ignorantiam aut certe cadere in pontificem, aut in vniuersum populum. At si iuris ignorantia non ceciderit, ignorantia facti cur cadere non posit? Vt si per errorem homo occidatur, si rem alienam contrectes, quam tuam putabas, si iure iurando confirmes quod falsum esse nesciebas. † Altera eius ratio facile etiam soluitur. Fateor sane grauiora supplicia decreta fuisse in moralium ac iudicialium præceptorum transgressores, at non cùm per ignorantiam, sed cùm prudentes, & scientes transgrediebantur. At non tantum, inquies de his loquitur Moses sed de illis quoque qui scientes, & volentes peccant. verùm id quidem, at non de publicis, sed de occultis peccatis quod manifestè indicat Iosephus libro. 3. Antiq. cap. 10. cum ait, *Qui autem sciens peccauit nemine conscio, arietem offert lege ita iubente, &c.* Quare & de peccatis per ignorantiam factis idem intelligendum censeo hoc est, maximè de occultis agere legislatorem.

5 (margin, beside "Ego quidē fateor")

Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit, Non de quouis sacerdote loquitur,

quitur, ſed de magno, hoc eſt, de pontifice. Nam & LXX. pro Sacerdos verterunt, ἀρχιερεὺς id eſt, pontifex, & Chaldæus dixit: *Sacerdos magnus.* Nec vero puto quod ſequitur: *Qui vnctus eſt*, addi vt ſacerdos magnus intelligatur, quod ſenſiſſe videntur Lyranus & Vatablus, quoniam minores ſacerdotes non propriè dicebantur vngi, ſed aſpergi, vt ex capite 8. Leuit intelligi videtur, quamuis mihi rectè dici videntur vncti, quod Exod. 29. magis explicatur, & præſertim. 30. in quo legimus: *Facieſque oleum vnctionis ſanctum, vnguentum compoſitum opere vnguentarij*, &c. *Aaron & filios eius vnges, ſanctificabiſque eos, vt ſacerdotio fungantur mihi.* Sed addi hæc exiſtimo, vt hac lege pontificem obligari intelligamus donec conſecratus ſit.

7 † Vt ſi moriatur Aaron, filius eius primogenitus in pontificatu ſuccedit, ſed etiam ſi per ignorantiam peccet, antequam vngatur oleo iubetur offerre vitulum, ſed victimam principis, aut plebeij offeret: Hoc ex eo intelligitur quod LXX. poſtquam dixerant: *Si peccauerit pontifex*, nihilominus addiderunt, ὁ κεχρισμένος, id eſt, ille qui vnctus eſt. Si autem hoc additum eſſet vt ſacerdotem non quemuis ſed ſummum intelligeremus, LXX. profecto poſtquamdixerant. Pontifex, fruſtra addidiſſent, *Qui vnctus eſt.*

Delinquere faciens populum. Quoniam LXX. verterunt τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, qupd poteſt verti: *quod populus peccauit*, aut vt peccaret populus. Philo in lib. de Victimis quod prius vertimus accepit, atque ita expoſuit: *Si* inquit, *pontifex ignoranter peccauerit*, moxque addit: *Eò quod populus peccauit*, tantum non dicens verum pontificem expertem peccati eſſe: quod ſi quando labatur, id ei non priuatim, ſed propter populum accidere. Quo in loco interpres Philonis vbi nos expoſuimus: *Eò quod peccauit populus*, male conuertit, *Vt delinquat populus*, quod nihil pertinet ad ſenſum Philonis.

8 † Sed ſi Hebraica conſuluiſſet Philo, vidiſſet non ita poſſe verti enim לְאַשְׁמַת הָעָם *leaſsemath haham*, id eſt ad peccatum populi, hoc eſt, vt peccare faciat populum, ſicut Lxx. intellexerunt vertentes, τοῦ τὸν λαὸν ἁμαρτεῖν, id eſt, vt peccaret populus, vt ſuo peccato populum alliceret ad peccandū: ita enim paſsim loquuntur LXX & ita vertere ſolent Hebræa. at quomodo per ignorantiam peccauit pontifex, ſi populum exemplo ſuo ad peccandum allicere voluit? Non id voluit pontifex, ſed Scriptura more ſuo euentum quaſi cauſam expoſuit, id eſt, quod factum eſt ita dicit, ac ſi ille fieri voluiſſet. Vt Geneſ. 43. *In meam hoc feciſtis miſeriam vt indicaretis ei & alium habere vos fratrem.* Nunquam illi id dixerant vt patrem moleſtia, aut dolore afficerent, ſed dolor tamen inde patri magnus exortus eſt. Quam Scripturæ conſuetudinem in cap. 2. Hamos num. 18. latiſſimè explicauimus. Ita quoniam peccatum pontificis, ſi notum ſit occaſio, eſt populo peccandi, Moſes nunc ait: *Ad peccatū populi*, ſiue, *Vt peccare* Regula

faciat populum: quod optime intelligens Hieronymus eleganter vertit: *Delinquere faciens populum*, re enim vera quamuis id minimè cogitet, si ipse peccat, efficiet vt ad suum exemplum populus peccet. † Monet ergo pontificem tacitè vt diligentissimè pecca- 9
ta vitet quoniam solum se peccare credet, peccabit autem, vbi id nouerit, populus simul. Possunt Hebraica & ita haud incommode verti: *Si peccauerit pontifex ad peccatum populi*, id est, iuxta peccatum populi; ita vt quiuis alius de populo peccare solet, vt doceat lex pontificis non esse peccare, sed populi, ipse enim Deum populo placaturus est.

Offeret pro peccato suo vitulum immaculatum. Hoc est, sine vitio vt interpretatus est Iosephus 3. Anti. cap. 10. integrum, & nulla deformitate notabilem vt copiosè exposuimus, c. 2. num. 2. & 3.

Ad ostium tabernaculi testimonij. Vbi scilicet erat altare holocaustorum.

Ponetq́ue manum super caput eius. Hoc iam explicauimus c. 2. nu. 4.

Et immolabit eum Domino. Non alius sacerdos vt putauit Abulensis, quæstione. 14. in cap. 4. Leuit. sex idem pontifex, vt Philo & alij intelligunt, & vt verba ipsa apertissimè declarant, quæ semper de eodem loquuntur. Quod enim idem dixit vt huius rationis vim eluderet, inane est, etiam de offerente holocaustum dictum esse Leui. 1. *Immolabitq́ue vitulum coram Domino*, cùm tamen ipse immolaturus non esset, quia non erat sacerdos, sed immolari faciebat, eodemque modo nunc dici de pontifice: *Et immolabit eum Domino.* † Scio equidem offerre & immolare dici 10
non solum sacerdotem, sed etiam laicum qui offert vt immoletur: at postquam hoc dictum est continuo, quædam adduntur ex quibus facile intelligas eum non per se, sed per sacerdotes immolasse, tametsi nemini obscurum erat id non posse fieri nisi per sacerdotes. *Immolabit*, inquit, *vitulum coram Domino, & offerent filii Aaron sacerdotes sanguinem eius fundentes per altaris circuitum, &c.* Cum vero de pontifice loquitur, non tantum dicit: *Et immolabit eum Domino*, sed cetera etiam infert sine mentione alterius sacerdotis. *Hauriet quoque de sanguine vituli inferens illum in tabernaculum.* Et tamen si id per alium sacerdotem faciendum fuerat, necessario fuit explicandum ne erraremus, cùm posset per eundem pontificem fieri. Si enim id prætermissum non est, vbi constabat necessario fieri debere per alium, cur prætermitteretur vbi potuit fieri per eumdem, de quo lex loquebatur?

† *Inferens illum in tabernaculum testimonii.* Immolatur vitulus 11
extra tabernaculum in altari holocausti, quod erat ante ostium tabernaculi: deinde cratere excipitur pars aliqua sanguinis, ideo enim dixit: *Hauriet quoque de sanguine vituli*, & infertur in tabernaculum. Quorsum inferatur, continuo docet.

Asperget eum septies Asperget de illo sanguine septies. Asperso sangui-

ſanguinis ad expiationem peccati fit:ſcribit enim Apoſtolus ad Hebr. 9. *Et omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur, & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſsio.* Et quoniam in Septenario, vt ſæpe dictum eſt perfectio ſignificatur, aſperſio ſepties facta perfectam expiationem indicat.

Contra velum Sanctuarij. Verſus velum, quod pendebat ante Sanctum Sanctorum.

Thymiamatis gratiſsimi Domino. Thymiama quod in illo altari incendebatur, gratiſſimum, & ſuauiſſimi odoris erat Deo, vt intelligitur ex Exodi. 30.

In baſin altaris. Iuxta baſin altaris vt paulo poſt ait.

Tam eum qui vitalia operit, Vitalia vocat cor, & præcordia.

Quam omnia quæ intrinſecus ſunt. † Offeret omnem adipem,
12 tam eum qui operit vitalia quàm eum, qui eſt intra ipſa vitalia
& viſcera: qui ſenſus in verbis Hebraicis manifeſtiſſimus eſt: Ita
enim habent: *Et adipem tegentem interiora, & adipem qui eſt ad interiora.* Reticulum vocat telam adipis in modum retis factam: Hebraicè, חֵלֶב *heleb* tantum dicitur, ideſt. adeps.

Et adipem iecoris cum renunculis. Simul cum renunculis ponatur in ſacrificio adeps iecoris.

Pellem verò, & omnes carnes. Hoc eſt quod ſcripſit Paulus Hebr. 13. *Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra caſtra.* Quod ex Leui. 6. ſumptum eſt, vbi legimus: *Hoſtia enim quæ cæditur pro peccato, cuius ſanguis infertur in tabernaculum teſtimonii ad expiandam in Sanctuario, non comedetur, ſed comburetur igni.* Itaque ſanguis aſpergebatur, & fundebatur poſtea ad baſin altaris, adeps omnis, & renunculi, & reticulum quod eſt ſuper eos, & adeps iecoris incendebantur ſuper altare holocauſti: reliqua omnia efferebãtur extra caſtra, & in loco mundo cremabantur in peccati deteſtationem, quod in pontifice tetrius, atque execrabilius cenſebatur, & vt pœna peccato illi debita iam populum, qui morabatur in caſtris non læderet, ſed quaſi eiecta longe, & fugata videretur. Locus autem mundus quæritur, quoniam vitulus ille Deo mactatus fuerat, & quamuis in deteſtationem peccati illa comburerentur eis quædam reuerentia debatur.

De Sacrificio pro peccato totius populi per ignorantiam. Ex Leuit. 4. Verſ. 13.

13 EADEM, atque eodem modo fiunt in hoc ſacrificio, ac in ſa- Verſ. 22.
crificio pro peccato pontificis, niſi quod in illo pontifex ma-
num ponebat ſuper caput vituli, in hoc autem ſeniores populi
ponunt. Peccare dicitur totus populus quum vel omnes, vel maxima pars peccant.

De peccato principis per ignorantiam. Ex Leuit. 4.

Vers. 22 *PRinceps per ignorātiam peccans offeret*, inquit, *hostiam Domino hircum de capris immaculatum, ponetq; manum suam super caput eius: Cúmque immolauerit eum in loco vbi mactari solet holocaustum coram Domino quia pro peccato est: tinget sacerdos digitum in sanguine hostiæ pro peccato tangens cornua altaris holocausti, & reliquum fundens ad basin eius. Adipem vero adolebit supra, sicut in victimis pacificorum fieri solet. Rogabítque pro eo sacerdos, & pro peccato eius, & dimittetur ei.*

MVTTA ex his sunt iam in præcedentibus exposita, cetera breuiter exponemus. Princeps, qui Hebraicè dicitur נָשִׂיא *nasia* & à Lxx. ἄρχων, à nostro interprete *Princeps* siue Dux dicitur quicúnque dignitate inter alios eminet, siue rex sit, siue princeps militiæ, siue dux, siue qui est in aliqua familia maximus, & dignissimus, dicitur enim à נָשָׂא *nasa* quod significat leuare. Genes. 23. *filij Heth dicunt Abrahæ: Princeps Dei es apud nos.* † Num. 7. 14
singuli duces per singulos dies offerant numera, &c. eos indicans qui erāt in singulis tribub. quasi capita, vt Naason in tribu Iuda, Nathanael in tribu Isachar, &c. Num. 1. *Hi nobilissimi principes multitudinis per tribus & cognationes suas, & capita exercitus Israel.*

Princeps.

Hircum de capris. Quia dignior est pontificis, aut etiam totius populi persona quàm principis: peccata principis minori hostia expiantur, id est, hirco. Non autem hirco simpliciter, sed hirco ex capris, siue (vt est in Hebræo) hirco caprarum, id est, nouo & tenero hirco, ita enim loquuntur Hebræi, vt exposuimus in capite nono Zachariæ. nume. 37.

Quia pro peccato est, In Hebræo, & in Græco est, peccatum enim est, id est, Hostia oblata pro peccato, quomodo sæpe in hoc capite, & in sequentibus loquitur Scriptura, sicut & Paulus dixit 2. Corin. 5. *Eum qui non nouerat peccatum pro nobis peccatum fecit.*

Rogabitq; pro eo sacerdos. Hoc obseruandum in hoc sacrificio, & in sequenti, carnes victimarum non cremari extra castra, quemadmodum in sacrificio pontificis, & totius populi, quoniam horum sanguis non inferebatur in Sancta, sicut sanguis vituli oblati pro peccato pontificis, aut totius populi, sed extra tabernaculum sanguis aspergebatur, & tingebantur cornua altaris holocausti, non altaris thymiamatis. Quod Paulus legis peritissimus adnotauit Hebr. 13. *Quorum enim*, inquit, *animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra.*

De peccato plebij per ignorantiam, ex Leu. 4. Vers. 27.

PLEBEIVS homo qui more Scripturæ vocatur de populo terræ, offerre iubetur capram aut etiam ouem. Fit autem sacrificium eodem ritu, quo cùm offertur hircus pro peccato principis. Plebeium nunc voco quemlibet de populo, qui princeps nō sit. 15

ſit. Et quia minus digna perſona eſt quàm principis, minorem etiam victimam offert, nec marem, ſed feminam, huic enim femina conuenit, ſicut mas magiſtratui, vt ait Philo in libello de Victimis: minus quippe virilitatis, vt ita dicam, ſapientiæ habet priuatus homo quàm princeps.

De peccato per ignorantiam contra ceremonias, id eſt, contra Deum, & ſacra eius, vt interpretatur Philo in libello de victimis. Ex Leuit. 5. Verſ. 15.

SI quis ceremonias ſacrorum per ignorantiam violaret, vt ſi oleo ſacræ vnctionis, aut thimiamate Deo dicato vteretur, aut ederet ſacros cibos, quos ſolis ſacerdotib. edere licebat, arietē offerre iubebatur propter cultū Deo rebuſq; ſacris debitum.

De peccato ſine ignorantia commiſſo. Ex Leuit. 6.

Anima quæ peccauerit, & contempto Domino negauerit proximo ſuo depoſitum, &c. & quodlibet aliud ex pluribus fecerit, in quibus ſolēt peccare homines, pro peccato ſuo offeret arietem immaculatum de grege, & dabit eum ſacerdoti iuxta menſuram, æſtimationémque delicti: Qui rogabit pro eo coram Domino, & dimittetur illi pro ſingulis, quæ faciendo peccauit. Verſ. 2.

Arietem immaculatum de grege, id eſt, tenerum, & optimum quomodo de hirco expoſuimus. num. 14.

16 *Iuxta menſuram, æſtimationemq́; delicti.* † Ita hoc intelligendum eſt, vt pro maiori peccato melior & pretioſior aries offeratur, vilior, & deterior pro minori, vt iudicauerit ſacerdos. Scio hoc nō placere Abulenſi, qui mauult arietem hîc exigi emptum duobus ſiclis, quoniam paulo ante dixit de eo qui per errorem in ceremonias peccauerat: *Offeret pro delicto ſuo Arietem immaculatum de gregibus, qui emi poteſt duobus ſiclis.* Quare cum nunc ait: *Iuxta menſuram æſtimationémque delicti*, ipſe ita interpretatur: Tantus erit valor iſtius arietis qui offertur, quanta æſtimatio, vel menſura poſita in ariete pro peccato, id eſt, duorum ſiclorum. At nō animadueterit vbi pretium duorum ſiclorum conſtituitur, non addi: *Iuxta mēſuram æſtimationemq́; delicti*, quia iam certum pretium definiebatur: vbi vero dicit: *Iuxta menſuram, æſtimationemque delicti*, non conſtitui pretium duorum ſiclorum, quoniam conſtitui non poterat, cùm pretium arietis immolandi arbitrio

17 ſacerdotis relinqueretur. † Verba ergo ipſa me tacente Abulēſis expoſitionē refutant quomodo enim erit aries iuxta menſuram, æſtimationemq; delicti, ſi eiuſdem pretij ſit qui pro peccatis omnibus offertur? Itaque haud obſcuram hîc vmbram, & figuram confeſſionis noſtræ videmus, quando quidem & de occultis peccatis hic agitur, vt aperte docuit Ioſephus libro 3. Typus confeſſionis ſacramētalis

Antiq.

Antiq. ca. 10. dicens: *Qui autem sciens peccauit, nemine conscio arietem offert lege ita iubente, &c.* & is qui peccaret, iubetur adiri sacerdotem, & peccatum illi detegere, vt pro eius arbitrio aries eligatur, & ipse pro peccatore oret. At de publicis potius peccatis agi quispiam putabit, quoniam lex ait: *Conuicta delicti reddet omnia, quæ per fraudem voluit obtinere.* Lyranus putat hęc verba *Conuicta delicti*, redundare. *Hoc*, inquit, *non habetur in Hebræo, & videtur male additum in translatione nostra ex ignorantia aliquorum expositorum, qui hoc posuerunt in glossa interlineari, & postea scriptores nescientes distinguere inter glossam, & textum inseruerunt intra textum: quia si aliquis esset conuictus de tali fraude non solum redderet defraudato damnum, sed etiam duplum, vt habetur. Exod. 22.* † *Ideo videtur* 18
quod lex hic loquitur de eo qui non est conuictus, sed pœnitens de peccato voluntarie reddit damnum, & ideo non restituit nisi simplum, & quintam insuper partem dat domino. Hæc Lyranus: cui non translationes modo recentiorum fauent, in quibus hæc verba non sunt, sed translatio etiam Lxx. & Chaldaica Paraphrasis. Sed de Hebræo mox videro, nunc hoc dico, non satis animaduertisse Lyranum quid sit in hoc loco *Conuicta delicti*: neque enim testibus, aut publico iudicio conuincendus est is de quo nunc loquimur: sed propria conscientia, qua stimulante, atque arguente sacerdoti illud detegit, ac confitetur. Nec verba hæc redundant, sed in Hebræo sunt, modo Hebræum rectè intelligatur quod Hier. optimè intellexit, & eleganter vertit, vt opportuniùs postea explicabimus nu. 37. Et quid Lxx. in hoc loco vertunt, καὶ πλημμελήσῃ, quod sonat, Et deliquerit, sed id tamen eos voluisse intelligi quod Hieronymus ex Hebræo consentientibus Hebræis expressit. testis est Philo in libro de Victimis, qui cum Lxx. interpretes semper sequatur, ita hęc explicauit. † Deinde transit ad ea 20
quæ admittuntur à volentibus ac scientibus: *Si quis*: inquit, *mentitus fuerit de societate: aut deposito, aut rapina, aut inuentione rei perditæ, deinde advitandam suspitionem iurare non recusarit, & tandem damnans confessus conscientia periurium suum, abnegationémque ipse arguente se intus fuerit ac veniam petierit: merebitur delicti obliuionem.*

Cur in peccatis scienter admissis vna omnibus pœna statuta sit.

At hoc explicatu dignissimum est cur in peccatis per ignorantiam admissis pontificis, & totius populi, principumq́; meminerit, in iis autem quæ consulto admittuntur, vnam omnibus legem statuerit, & sine vllo delectu de omnibus dixerit: *Anima quæ peccauerit, & contempto Domino, &c.* nec maiorem hostiam à pontifice aut à toto populo, aut à principe afferri iubeat, quàm à plebeio homine, cùm secus in peccatis ex ignorantia statuerit. Deinde cùm constet grauiora esse peccata quæ scientes facimus quam quæ per ignorantiam fiunt, cur in his vitulum offerri præcepit maiorē hostiam & meliorē, in illis verò arietem? † Mihi qui 21
dem videtur Moses in peccatis, quæ homines scientes admittunt

non

non meminisse pontificis, aut principis, aut populi totius, vt doceret hos inscientes quidem peccare posse, vt homines à scientibus verò longissimè abesse debere omne peccatum. Itaque quod de Solone Salaminio memoriæ prodiderunt Cicero, & Diogenes Laërtius, & alij, cum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondisse se id neminem facturum putasse, ac sapienter eum fecisse cum de eo nihil sanxerit quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere, quàm admonere videretur: id quodam modo existimasse videtur Moses, nec pontificem, nec principem nec totum populum scientes vnquam esse peccaturos. Ita, inquam, locutus est, ac si existimasset: nam neque tantum prophetam, ac multò minùs Deum omnia scientem, latebat sæpe eos esse peccaturos, sed silentio suo magis eos monuit vt magnopere à peccando cauerēt, dum id prætermisit quod factum non fuerat, ne vt Cicero dixit, non tam prohibere quàm admonere videretur. Nam negare depositum fidei suæ creditum, vt extorquere aliena, calūniari, rem perditam inuenire, & peierare, & similia in plebeium hominem cadere posse putari voluit: in totum verò populum Dei, in principes Reipublicę in Pontificem cadere posse quasi putari noluit.

Diogenes lib. 1. de vitis Philos. in Solone.
Cicero, pro Sexto Roscio Amerino.

22 †Quod si tantæ personæ quippiam huiusmodi facerent, quod abiectorum hominum est, quamuis nec pontifex esse desineret, nec princeps, tamen quia vitio in popularium conditionem, & turpitudinem degenerabant, voluit eas & infimorum hominum pœnis affici & eadem atque illos offerre sacrificia, vt pares essent pœna iis, quibus non erant virtute superiores. Ita etiam humanis legibus in quibusdam grauissimis criminibus, vt hæresis, aut læsæ maiestatis, aut concubitus masculorum, nobilissimi quique, & amplissimi homines eodem supplicio cum media plebe puniuntur, quod minimè æquum iudicent nobilitatem, aut conditionem in iis intueri, qui eam nefariis sceleribus commaculauerint. His vtrique quæstioni satisfactum videtur, si id addiderimus, maiores, ac pretiosiores victimas offerre iuberi qui scientes peccant, quàm qui inscientes: quoniam homo de populo terræ per ignorantiam peccans capram offert, aut ouem, si prudens & sciens peccet, offert arietem: pontifexq; aut princeps, aut totus populus, si sciens peccet quasi quispiam de media plebe iudicatur.

Quid fieret de hostia pro peccato.

Ex Leuit. 6. Vers. 25.

23 *ISta est lex hostiæ pro peccato. In loco vbi offertur holocaustum, immolabitur coram domino. Sanctum sanctorum est. Sacerdos qui offert, comedet eam in loco sancto, in atrio tabernaculi. Quidquid tetigerit carnes*

eius, sanctificabitur. Si de sanguine illius vestis fuerit aspersa, lauabitur in loco sancto. Vas autem fictile, in quo cocta est, confringetur, quod si vas æneum fuerit, defricabitur, & lauabitur aqua. Omnis masculus ex genere sacerdotali vescetur de carnibus eius, quia sanctum sanctorum est. Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in sanctuario non comedetur, sed cōburetur igni.

DIXIMVS iam hostiam pro peccato principis, aut etiam plebeij, oblatam non cremari extra castra, vt eam quæ offertur pro peccato pontificis, aut totius populi. De hac igitur nunc loquitur, quæ non crematur tota: de cæteris enim iam locutus est, & de omni sacrificio pro sacerdotibus oblato in eodem capite 6. Leuit. ait: *Omne enim sacrificium sacerdotum igne consumetur, nec quisquam comedet ex eo.* † Hanc hostiam, quæ non crematur, Sanctum 24
sanctorum vocat, id est, valde sanctam, & Deo dicatam (ita enim sæpe loquitur de rebus sacrosanctis) ac propterea immolari eam vult vbi & holocaustum, id est, ad partem Septentrionalem altaris holocausti, & in loco sancto comedi, id est, in atrio tabernaculi, & sanctum est quidquid eam tetigerit. Cúmque ait: *Sacerdos, qui offert, comedet eam,* sacerdotem intelligit, qui ea hebdomada sacris operatur. Et illud: *Omnis masculus de genere sacerdotali vescetur de carnibus eius,* non domesticos illius sacerdotis intelligit, sed sacerdotes omnes ex illa familia sacerdotali, quæ secundum ordinem vicis suæ ministrat ea hebdomada, est enim in Hebræo, & in Græco: *Omnis masculus in sacerdotibus.* Vigintiquatuor autem erant familiæ, siue cognationes sacerdotales ordine ministrantes, vt diximus in libro de Sacerdotibus, & vestibus sacerdotalibus, cap. 4. num. 7. † Hoc seruatum arbitror postquam crescente multitudine 25
sacerdotum Dauid separauit illas familias: at cum à Mose præceptum est, quia multò pauciores erant sacerdotes, & pauciora sacrificia, omnibus distribuebantur hostiæ oblatæ, quamuis pars melior & maior esset sacerdotis offerentis, cuius rei causa dicitur comedere eam sacerdos qui offerebat, aut pertinere ad eum hostiam. Ita etiam cap. 7. de hostia pro delicto ait: *Omnis masculus de sacerdotali genere in loco sancto vescetur his carnibus,* cum post pauca inferat: *Ad sacerdotem qui eam obtulerit, pertinebit.* Hæc ita intellexisse videntur Iosephus, & Philo.

De hostia pro delicto.

Ex Leuitici 7. Versu 1.

HAec quoque est lex hostiæ pro delicto, Sancta sanctorum est. In loco vbi immolatur holocaustum, mactabitur & victima pro delicto. Sanguis eius per gyrum altaris fundetur. Offerent ex ea caudam, & adipem qui operit vitalia, duos renunculos, & pinguedinem quæ iuxta ilia est, reticulumq;

ticulumq́; iecoris cum renunculis, & adolebit ea sacerdos super altare, & cætera.

26 † QVOD interpres noster vertit: *Peccatum*, cum capite 6. di- Peccatum & delictũ.
ctum est: *Ista est lex hostiæ pro peccato*, Hebraicè dicitur, חַטָּאת *hatath*, Septuaginta semper vertunt ἁμαρτία, quod autem nunc delictum interpretatur, dicitur אָשָׁם *Asam*, apud Septuaginta semper, πλημμέλεια. Quid autem inter hæc duo differat, cum sit fere semper eadem vtriusque significatio, difficillimè explicatur. Vatablus quæ grauioru sunt, peccata dici putat, quæ minora, delicta, cui nullo modo assentior. Etenim Genes. 26. vbi legimus: *Et induxeras super nos grande peccatum*, in Heb. est: Et induxeras super nos אָשָׁם *Asam*, id est, delictum. Hoc pluribus placet, peccati nomine commissionem intelligi, Delicti verò nomine omissionem, vt Lyrano, Abulensi, Isidoro Clario, Petro Serrano episcopo Cauriensi. Sed placuit ante eos Augustino, qui quæstione 20. in Leuiticum cum hoc idem quæsiisset, his verbis soluit quæstionem: *Fortaßis ergo peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni, vt quemadmodum in laudabili vita aliud est declinare à malo, aliud facere bonum, quod admonemur dicente Scriptura: Declina à malo,* Psalm. 33.
& fac bonum: ita in damnabili aliud sit declinare à bono, aliud facere mala, & illud delictum, hoc peccatum sit. Nam & ipsum vocabulum si discutiatur, quid aliud sonat delictum, nisi derelictum? & qui delinquit quid de-
27 *relinquit nisi bonum?* † Et paulo post similiter ex Græci nominis etymologia argumentatur, πλημμέλεια, simile nomen est negligentiæ, nam Græcè negligentia, ἀμέλεια dicitur, quia curæ non est quod negligitur. Sic enim Græcus dicit: Non curo, οὐ μέλει μοι. Particula ergo quæ additur, πλὴν, vt dicatur, πλημμέλεια, præter significat, vt πλημμέλεια, quod vocatur negligentia, videatur sonare: Sine cura, πλὴν μέλειαν, præter curam, penè tantũdem est. Hinc & quidam nostri πλημμέλειαν, non delictum, sed negligentiam interpretari maluerunt. In Latina autem lingua quid aliud negligitur nisi quod non legitur, id est, non eligitur? Gregor. homi. 21. in Ezec. exponens illud cap. 40. *Vt immoletur super eas holocaustum, & pro peccato, & pro delicto. Hoc*, in quit, *inter peccatum & delictum distat, quod peccatũ est mala facere, delictũ verò est bona derelinquere, quæ summopere sunt tenenda.* Vel certè peccatum in opere est, delictum in cogitatione. Alij aliter, Augustinus Eugubinus in Adnotationibus in Pentateuchum, peccatum per imprudentiam, siue per igno
28 rantiam admissum delictum interpretatur. † Diu me hæc res dubium tenuit, omnes enim interpretationes, etsi ab authoribus suis non comprobentur, probabiles meritò videri possunt, sed cùm scripturam relego atque horum nominum in ea vsum diligenter obseruo, alienæ penè omnes, atque ab eo abhorrentes videntur, cúmque nunc huic, nunc illi aduersari. Nam delictum dici cùm bona omittimus, Scriptura ipsa negat, cum ait Leuitici 4. *Quod si*

omnis turba filiorum Iſrael ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Domini eſt, quo loco additur in Hebræo: *Et deliquerit.* Delictum ergo dicitur cum fit aliquid contra mandatum Domini. Idem verbum additur & poſtea in illis verbis: *Si peccauerit princeps, & fecerit vnum è pluribus per ignorantiam, quod Domini lege prohibetur.* Et ipſe noſter inrerpres mox exprimit Hebræum dicens: *Quod ſi peccauerit anima per ignorantiam de populo terræ, vt faciat quicquam de iis quæ Domini lege prohibentur, atque delinquat.* An poteſt apertiùs oſtendi delictum etiam dici cum mala facimus? Quod ſi apertius etiam dici oportet, verba capitis 5. audiamus: †*Anima quæ tetigerit aliquid immundũ, ſiue quod occiſum à beſtia eſt, aut* 29
per ſe mortuum, aut quodlibet aliud reptile, &c. ſubiacebit delicto. Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis ſuis vt vel malè quid faceret, vel bene, & id idipſum iuramento, & ſermone firmauerit, oblitaq́ poſtea intellexerit delictum ſuum, &c. Ex eiſdem etiam facilè intelligitur non eſſe delictum in cogitatione, vt ſenſerunt Gregorius, & Radulphus libro 4. in Leuiticum, cap. 5. ſed in dictis, & in factis: nec id quod in Deum ipſum committitur, vt in caput 5. & 7. Leuitici putauit Iſychius. Quódque alij dicebant: Peccatum eſſe quod ſcientes: Delictum, quod inſcientes admittimus, non minus cum verbis Scripturæ pugnare videtur quàm quæ iam diximus. Etenim cùm de ſacrificio Pontificis, aut totius populi, aut principis agitur, Leuit. 4. Peccatum ſæpe dicitur, non Delictum: interdum etiam Peccatum, & Delictum. Et capite 6. Delictum dicitur in iis quæ ſcientes homines faciunt. *Anima*, inquit, *quæ peccauerit, & contempto domino negauerit proximo ſuo depoſitum, quod fidei eius creditum fuerat, vel vi aliquid extorſerit, aut calumniam fecerit, &c. Conuicta delicti reddet omnia quæ per fraudem voluit obtinere, &c.* In Hebræo eſt: *Et erit cum peccauerit, & deliquerit, & reſtituet furtum, &c.* † Quid 30
ergo in rei obſcuræ, & difficilis explicatione dicemus? Inuocemus Dominum, & eundem ſpiritum petamus, quo hæc per ſanctum Prophetam ſuum ſcribi voluit. Mihi ſanè diu cogitanti Eugubini Auguſtini ſententia multò verior videtur, Delictum nunc quidem dici quod per imprudentiam commmittitur, peccatum, quod prudentes & ſcientes facimus. Primùm ita Hieronymus ipſe, qui noſtræ tranſlationis author eſt, expoſuit in cap. 40. Ezechielis, vbi Propheta inquit: *Vt immoletur ſuper eas holocauſtum, & pro peccato, & pro delicto*, ita enim interpretatur: *Vt primum immoletur holocauſtum, quod totum ſacer ignis abſumat, deinde pro peccato, & ad extremum pro ignorantia, quod vel ſcientes commiſimus, vel ignorantes, &c.* Confirmat hoc & Lxx. interpretum auctoritas, qui cum in Hebræo eadem vocabula viderent, חַטָּאת *hatath*, vt ſolent ſemper, verterunt, ἁμαρτίαν, אָשָׁם *Aſam* verò, quod ſolent vertere πλημμέλειαν, vertunt in hoc loco, Ezechielis ἀγνοίαν, id eſt, ignorantia, τὰ ὑπὲρ ἁμαρτίας, καὶ τὰ ὑπὲρ ἀγνοίας, docentes videli-

cet

cet pro eodem habere πλημμέλειαν, id est, delictum, & ἄγνοιαν, id
31 est, ignorantiam. Ex quo satis Augustino responsum est. † Similiter
interpretati sunt idem vocabulum Genes. 26. vbi nos habemus:
Et induxeras super nos grande peccatum. Nec possumus de hac re dubitare, si quantum par est authoritatis vulgatæ Latinæ translationi tribuamus, cum ita hoc vocabulo vtatur. Vt Leuit. 5. *Anima, si præuaricans ceremonias per errorem in iis, quæ Domino sunt sanctificata peccauerit, offeret pro delicto suo arietem.* Et postea vbi habemus: *Quia per errorem deliquit Domino.* In Hebræo est vocabulum אָשָׁם *Asam* & verbum, quod eius radix est, & ad verbum est: *Delictum ipse delinquens deliquit Domino*, vbi apertè docuit delictum esse quod per errorem, siue per ignorationem fit. Cum ergo propheta de peccatis egerit tam à scientibus, quàm ab ignorantibus admissis, & de hostiis pro vtrisque offerendis: rectè nunc de loco in quo illæ & immolandæ, & comedendæ sunt, & de ritu comedendi loquitur cum ait: *Ista est lex hostiæ pro peccato*, & mox: *Hæc quoque*
32 *est lex hostiæ pro delicto.* † At vrgent verba capitis 6. quæ cum Propheta propriè agit de lege hostiæ pro peccato, eam cædi testantur pro peccatis per ignorantiam factis, ita enim habent: *Hostia enim quæ cæditur pro peccato, cuius sanguis infertur in tabernaculum testimonij ad expiandum in sanctuario, non comedetur, sed comburetur igni.* Quod de peccatis ab inscientibus admissis dici, id est, de peccato pontificis, & totius populi, suprà ex capite 4 Leuitici satis exposuimus. Cuperem sanè hanc obiectionem vel ab Hieronymo, vel ab aliis dissolui, quæ plurimum negotij habere videtur, mihi quidem certè exhibuit. Dicam igitur quod sentio, & quod diu cogitaui, det mihi æterna sapientia vt & quod verum est dicam. Hæc duo nomina, de quibus disputatio instituta est pro eodem plerumque accipi tam apud Hebræos, quàm apud Græcos, & Latinos, & in sacris Scripturis, & in profanis vsitatissimum est, & nemo ignorat. Rursum in hoc loco Leuit. aliud esse peccatum, aliud delictum, nemo dubitare potest, cum capite 7. legamus: *Sicut pro peccato offertur hostia, ita & pro delicto, vtriusque hostiæ lex*
33 *vna erit.* † Cumq; satis ostenderimus cum hæc duo secernuntur, delicta esse quæ per ignorantiam fiunt, & inter Peccata numerari videamus quædam etiam quæ per ignorantiam facta sunt, quod probat obiectio: necesse est alteram esse ignorantiam, pro qua offertur hostia pro peccato, alteram quæ hostia pro delicto expiatur. Eam quæ inuenitur in quibusdam ex iis, quæ propriè nunc peccata dicuntur, ignorantiam facti esse arbitror, eam quæ est in delictis ignorantiam iuris, aut potiùs iuris & legis obliuionem, vocari censeo. Itaque illi offerunt pro peccato qui factum ignorant, hoc est, qui nesciunt alienum esse quod capiunt, aut sacrum esse quod edunt, aut pollutum esse quod tangunt. Pro delicto verò offerunt qui id quod faciunt aut lege prohiberi nesciunt,

aut certè non recordantur. Quæris cur delictis ignorantiam iuris, peccatis ignorantiam facti tribuam. Video id meritò quæri, ne voluntate aut errore potiùs quàm ratione dictum esse videatur. Ex verbis ipsis legis mihi haud obscurè videor intelligere. † Quũ 34
de ignorantia quæ est in peccatis agitur, peccata pontificis, & totius populi memorantur, quos ignoratione facti labi interdum, vt homines, probabile est, sed ius ignorare aut pontificem qui illud docet, aut vniuersum populum, in quo multi prudentes, ac legis non ignari sunt, non est credibile. Obliuione etiam capi vniuersus populus non potest, nam in tanta hominum multitudine non pauci erunt qui meminerint. Pontifex potiùs obliuisci poterat: sed sicut de illo mentionem facere noluit in peccatis quæ à scientibus fiunt, ne id quod erat turpissimum, aliquando fieri posse videretur, vt diximus num. 21. ita neque obliuionis pontificis meminisse voluit, ne eam illi quasi condonare videatur, sed vt eum tacitè commoneat præcepta legis ita in numerato haberi debere, vt nulla vnquam eorum incidat obliuio. At cùm non de vniuerso populo, sed de parte eius loquitur, Delictum vocat: *Si sacerdos*, inquit, *qui vnctus est, peccauerit delinquere faciens populum, &c.* Sacerdotis errorem peccatum appellat, qui ius non ignorat, errorem autem populi vocat delictum. † Quare? Quia populus, 35
qui subtilem iuris cognitionem non habet, æquum, & legi consentaneum putat quod à pontifice fieri animaduertit. Denique in peccatis obliuio non ponitur, sed in Delictis, vt capite quinto: *Anima quæ tetigerit aliquid immundum, &c. & oblita fuerit immunditiæ suæ, rea est, & deliquit. Et si tetigerit quidquam de immunditia hominis iuxta omnem impuritatem qua pollui solet, oblitaq; cognouerit postea, subiacebit delicto. Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis suis vt vel malè quid faceret, vel bene, & idipsum iuramento, & sermone firmauerit, oblitaq; postea intellexerit delictum suum, agat pœnitentiam pro peccato.* Hoc est: Qui iurauerit se aliquid facturum quod bonum aut malum esset. Hic deliquit, aut quia bonum non fecit, aut quia malum se facturum iurauit, nesciebat tamẽ, vel oblitus est hæc lege prohiberi. Quod dicit, pro peccato, in Heb. delictum est. Nec refert si postea etiam peccatum vocetur, cum plerumque vtroq; vocabulo Scriptura pro eodem vtatur, vt diximus. † Nec me fugit in 36
his locis legi, וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ *Enehelam mimennu*, hoc est: *Et absconditum fuerit ab eo*, verum Hieron. vertit, oblitáque postea, vt explicaret quomodo id delictum absconditum fuerit ab eo, videlicet quia oblitus est illud lege prohiberi, Lxx. quidẽ interpretes vertunt, καὶ λάθη αὐτὸν, quod propriè significat: Et latuerit eum. Sed intelligunt, si latuerit eum per obliuionem, quod nihil est aliud quã si oblitus fuerit. Hoc ex eorum verbis abundè perspicitur, qui in eodem cap. scribunt: ψυχὴ ἐὰν λάθη αὐτὴν λήθη, hoc est, *Anima, si latuerit ipsam obliuione*. Quare non immeritò vbi nos habemus: *Oblitaq;*

postea

postea intellexerit delictum suum, Vatablus Hebraicum verbum ita
interpretatur, id est, *oblitus rei fuerit, atque ita peierarit*. Illud super-
est explicandum, quod ex cap. 6. obiecimus, delictum poni in iis
quæ scientes & prudentes facimus, cum ait lex: *Anima quæ pecca-
uerit, & contempto Domino negauerit proximo suo depositum, &c. Conui-*
37 *cta delicti reddet omnia, quæ per fraudē voluit obtinere.* † Vt ergo multa
quæ in his cap. Leuit. 4. 5. & 6. obscuriora sunt, rectè intelligātur, Delinquere.
sciamus verbum אָשַׁם *Asam*, quod vt dictum est, in nostra tran-
slatione vertitur: *Delinquere*, in Græca πλημμελεῖν, sæpe ita poni vt
nihil aliud sit quam reum se agnoscere, siue pœnæ obnoxium, ac
peccatum suum confiteri. Quod & nonnulli ex Hebræis docent,
& Isychius in c. 5. & 7. Leu. confirmauit, cum dixit delictū vocari
peccatum cognitum. Quare c. 5. vbi habemus: *Quod si omnis turba
filiorum Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra man-
datū Domini est*, in Heb. additur: וְאָשֵׁמוּ *Veasemmu*, id est, Et de-
liquerint R. Dauid interpretatus est: *Et cōfeßi fuerint peccatū suum.*
Nec tamen hoc legis testimonium protuli, quod ita intelligen-
dum censeam, aliter enim paulò post interpretabor, sed vt id ꝙ
verum est confirmem, Hebræos ita hoc verbum interdum acci-
pere. Ita dictum est ca. 6. *Conuicta delicti reddet omnia, &c.* hoc est,
cum peccatum suum stimulante conscientia confessa fuerit. In
38 Heb. *Et erit cum peccauerit, & deliquerit, reddet, &c.* † Quod optimè
est explicauit Philo in lib. de victimis his verbis: *Si quis mentitus
fuerit de societate, aut deposito, aut rapina, aut inuētione rei perditæ, dein-
de ad vitandam suspicionem iurare non recusarit, & tandem arguente se
intus conscientia periurium suum, abnegationemq; ipse damnans confessus
fuerit, ac veniam petierit, merebitur delicti obliuione.* Hoc tamen sæ-
piùs occurrit, vt: אָשַׁם *Asam*, id est, deliquit, omnino idem valeat
quod pœnæ obnoxium se fecit, debitorem se constituit expiatio-
nis per sacrificia faciendæ, atque idcircò Hieron. cum in Heb. est:
Peccauit, & deliquit, interdum omittit verbum: *Deliquit*, quòd ob-
scurum non sit eum qui peccat debitorem se pœnæ, atque expia-
tionis constituere, vt cap. 4. vbi legimus: *Quod si omnis turba filiorū
Israel ignorauerit, & per imperitiam fecerit quod contra mandatum Do-
mini est.* Et vbi habemus: *Si peccauerit princeps, & fecerit vnum e plu-
ribus per ignorantiam quod Domini lege prohibetur.* Interdū addit, ne
semper tollere videatur, vt in eodē cap. *Quod si peccauerit anima per
ignorantiā de populo terræ, vt faciat quicquam de iis quæ Domini lege pro-*
39 *hibētur, atq; delinquat.* † Et c. 5. *Et oblita fuerit immūditiæ suæ, rea est, &
deliquit*, in Heb. est: *Polluta est, & deliquit.* Et postea: *Oblitaq; cognoue-
rit postea, subiacebit delicto.* In Heb. est: *Et ipse cognouit, & deliquit* i.
debitorē pœnę, & expiationis faciēdæ se reddidit. Et vbi habem⁹:
*Oblitaq; postea intellexerit delictum suū, agat pœnitentiam pro peccato &
offerat de gregib. agnam, &c.* In Heb. ita est ad verbum: *Et absconditū
fuit ab eo, & ipse cognouit, & deliquit in vno ex his. Et erit cū deliquerit
in vno ex his, cōfitebitur quod peccauit in his.* Similiter verterūt LXX. &

Deliquit,

Deliquit, est, reum se fecit. Hæc quæ diximus si recte teneantur, verba horum trium capitum Leuitici perobscura, & ita altera alteris implicata, vt se cum persæpe pugnare, & quasi Creticus labyrinthus omnem exitus inueniendi spem præcidere videantur, vtcumque fortasse intelligentur. Cætera quæ de hostia pro delicto dicuntur, satis ex præcedentibus aperta sunt.

DE SIGNIFICATIONE SACRIFICII pro peccato.

CAPVT VII.

De peccato Pontificis.

Anima quæ peccauerit per ignorantiam. Origenes homilia 2. in Leuit. *Recte animam dicit quam peccare describit: non enim spiritum vocasset quem diceret peccatorem. Sed ne hominem quidem hunc diceret, in quo nequaquam imago Dei peccato interueniente constaret.* 1

Si sacerdos qui vnctus est, peccauerit. Origenes ibidem: *Terror simul & misericordia in diuinis legibus ostentatur. ita ne tandem nihil tutum est, nec pontifex quidem? & qui pontifex? ipse qui vnctus est, ipse qui sacris ignibus diuina succendit altaria, qui Deo munera, & salutares hostias immolat, qui inter Deum, & homines medius quidam repropitiator interuenit, nec iste, inquam, ipse immunis manet à contagione peccati. Vides ergo dispensationem diuinæ sapientiæ. Sacerdotes statuit non eos qui omni modo peccare non possent, alioqui non essent homines, sed eos qui imitari quidem debeant illum, qui peccatum non fecit. Sed quid præcipuè in huiusmodi sacerdote mirandum est? non vt non peccet, quod fieri non potest, sed vt agnoscat & intelligat peccatum suum. Nunquam enim se emendat, qui peccasse se non putat. Simul quia & facilius potest indulgere peccantibus is qui alicuius infirmitatis suæ conscientia remordetur, &c.*

† *Offeret pro peccato suo vitulum immaculatum Domino.* Multum grauitatis affert peccato persona sacerdotis, & maximè pontificis; idcircò cum ille qui vnctus, & consecratus Deo est, peccat in Deum, maiori victima indiget, maiorem pœnitentiam postulat peccatum illud, vitulum offerat qui pluris quàm cæteræ hostiæ emitur. Sit autem immaculatus vitulus, id est, plena atque integra pœnitentia, quæ dolorem habeat magnum, confessionem verecundam, & humilem addat, ad satisfaciendum sit parata. Adducat illum ad ostium tabernaculi coram Domino, id est, gemat, & lugeat coram Domino. Manum super caput vituli ponit cum ab ipso pœnitentiæ, & luctus initio Deum iustum, & bonum confitetur, seipsum omnibus plagis, omni supplicio dignum agnoscit. Et quoniam in sanguine peccatum significari notum 2

est

est dicente Propheta: *Et sanguis sanguinem tetigit*, de sanguine vituli haurit, & infert illum in tabernaculum testimonij cum Deo peccata sua vniuersè confitetur cum dolore, & seipsum accusans sacrificium laudis offert Deo in odorē suauitatis, paulatim appropinquans altari thymiamatis, in quo incensa, id est, preces & laudes offeruntur Deo.

3 † Digitum intingit in sanguine, quem aspergit coram Domino contra velum sanctuarij, cum timore debito, & cum humilitate agnoscens non digitum solum, sed totam manum se fuisse in sanguine intincturum, nisi Dei seruantis misericordia fuisset adiutus: hoc est, non peccatum illud modo quod commisit, sed omnia se fuisse commissurum nisi seruatus à Deo fuisset. Hūc sanguinem aspergebat qui dicebat: *Nisi quia Dominus adiuuit me, paulò minus habitasset in inferno anima mea.* Et: *Nisi quia dominus erat in nobis, dicat nunc Israel, nisi quia dominus erat in nobis. Cum exurgerent homines in nos, forte viuos deglutissent nos.* Et quoniam septem sunt peccata, quæ capita, & fontes reliquorum sunt, à quibus Dei gratia liberatus est, meritò septies aspergit sanguinē. De eodem sanguine ponit super cornua altaris thymiamatis, quæ recta sursum tendebant, vt cum preces, & laudes in cœlum miserit, & Dei misericordia peccatorum obliuiscentis directa fuerit oratio eius sicut incensum in conspectu Dei, minimè efferatur, sed sanguinis, id est, præteritæ suæ turpitudinis recordetur, & humiliter tremat, & suppliciter clamet: *Libera me de sanguinibus Deus, Deus salutis meæ.*

Psalm. 93.
Psalm. 123.
Psalm. 50.

4 † Et quia satis non est peccata Deo confiteri, sed ore confessio homini fit ad salutem, omnem reliquum sanguinem fundet in basin altaris holocausti, hoc est, illa non vniuersè, sed sigillatim sacerdoti aperiet, ita vt nihil reliquum sit sanguinis, nihil taceatur quod animam polluat, & cruentet. Et quoniam altare Christus est, vt capite quinto diximus, basis altaris est sacerdos, qui pro Christo peccata remittit audita. Nam basis humilis quidem est, sed super illam altare collocatur: ita in sacerdote, quamuis homo sit, atque peccator, virtus Christi est, & qui ad eum venit, ad Christum ascendit. De adipe, & renunculis, & de iis quæ ex hac hostia Deo offerenda sunt, diximus capite 5. numero 5. & sequentibus. Cum omnes suos affectus, & omnes cupiditates sacerdos supra altare adoleuerit omnibus videntibus pellis, & carnes, &c. id est, reliqua omnia quæ ex hoc sacrificio superfuerint, crementur extra castra, vbi populus non videat, & nihil penitus remaneat, omnia in loco mundo vertantur in cineres. Etenim peccata sacerdotum non debent in publicum iactari, neque in locum immundum, id est, in detractorum conuenticula, & in profanas, ac maledicas linguas, sed danda est opera vt taceantur, & omnes eorum reliquiæ igne charitatis consumantur, & perpetuo silentio contegantur, nihilque sit quod relinqui possit in exemplum. Hæc eadem aliter

exponit Origenes Homilia secunda in Leuiticum his verbis. † 5
In morali autem loco potest pontifex iste sensus pietatis, & religionis videri, qui in nobis per orationes, & obsecrationes quas Deo fundimus, velut quodam sacerdotio fungitur. Hic si in aliquo deliquerit, omnem continuò qui intra nos est, bonorum actuum peccare populum facit. Neque enim recti operis aliquid gerimus cùm in prauum declinauerit dux bonorum operum sensus, & ideò ad huius emundationem non qualiscumque hostia, sed ipsius saginati vituli requiritur sacrificium.

De Sacrificio pro peccato totius populi

MAGNVM est etiam totius populi peccatum, atque eo maius quo plurium est, vt enim totius populi pœnitentia facillimè placari solet Deus, ita tot hominum animis in malum conuenientibus vehementiùs irritatur. Magna ergo hostia indiget, id est, maiori dolore, maiore satisfactione; ideò vitulus hic etiam offerri iubetur, qui pluris emitur quàm reliquę hostię. Omnia itaque erunt interpretanda vt priora sumus interpretati.

De peccato principis.

EADEM erit & de peccato principis interpretatio, sed minor in illo hostia offertur, quia minus est peccatum princi- 6
pis quàm sacerdotis, aut totius populi. Eadem ad peccatum plebeij hominis, & ad reliqua quæ postea dicuntur accommodanda sunt. Sed aries pro maiori peccato offertur, qui pretiosior est capra, & oue. At qui ouem, & arietem offerunt, tacitè admonentur, vt in posterum innocentiæ studeant, déntque operam, vt quibus aut iniuria aliqua, aut exemplo nocebant, omni ratione prosint.

Quid fieret de hostia pro peccato.

IN *loco vbi offertur holocaustum immolabitur coram Domino.* Quia qui verè de peccatis dolet holocaustum quodam modo cordis sui Domino offert & benè in eodem loco immolatur, vt quamuis externis ceremoniis ab holocausto differat hoc sacrificium, inter na cordis oblatione & mactatione minimè differat. *Sanctum sanctorum*, quia gratissimũ Deo est hoc sacrificium, & omni veneratione di gnum *Sacerdos qui offert comedet eam*, quoniam de sacer-
Hos. 4. dotibus scriptum est: *Peccata populi mei comedent*. Hostiam etiam comedit, quia sacerdos qui debitam reuerentiam, & caritatem & diligentiam, & misericordiam ad huius sacramenti administrationem adhibet, magnos ex ea re fructus percipit, quibus spiritũ suum alat, virtutes augeat, & gratiæ pinguedine saginetur.

In

7 *In loco ſancto comedet*, quoniam hoſtia ſancta eſt. † *In atrio taberna-*
culi, vbi verſantur ſacerdotes, quia nihil foras efferendum eſt, omnia ſacro, & venerabili ſilentio contegenda & quaſi conſumenda ſunt. *Quid quid tetigerit carnes eius ſanctificabitur*, quia non ſolum huius ſacramenti ſubſtantia ſancta eſſe debet, & obſeruanda, ſed etiam quidquid illam contingit ſanctum haberi oportet; hoc eſt, non ſolum peccata tacenda, & conſumenda ſunt in loco ſacro, ſed ea etiam quæ ad ipſa pertinent, & ad eorum expoſitionem obiter dicuntur, tacere conſultiſſimum eſt. *Si de ſanguine illius veſtis fuerit aſperſa, lauabitur in loco ſancto*, quia qui fortè fortuna peccatum confitentis audiuit, in eodem loco ſancto relinquere debet, vt cùm inde exierit, nunquam ſe quidquam audiſſe meminerit, & ſacrum magis quàm profanum arcanum exiſtimet. *Vas autem fictile, in quo cocta eſt, confringetur: quod ſi vas æneum fuerit defricabitur, & lauabitur aqua.* Vas fictile confringitur, quia ſucco carnium hoſtiæ imbuitur, nec poteſt eo omnino exui; quare cùm foras educendum eſſet vas, ſimul aliquid hoſtiæ educeretur. At æneum non imbuitur, extremitati dumtaxat inhæret ſuccus: ita-
8 que fricari ſatis erit, & ablui. † Quid eſt vas in quo coquitur hoſtia, niſi memoria ſacerdotis, qui ſi ita peccata confitentis imbibit, vt magnum odorem eorum exterius proferat, omni ratione laboret vt eorum recordationem abijciat, & quaſi vas confringat. At ſi ita memoriæ inhærent, vt vix tenuis odor ab iis qui prope aderunt, percipi poſsit, fricari ſatis erit recordatione eorum quæ ipſe admiſit, & aqua obliuionis abluere. *Omnis maſculus de genere ſacerdotali veſcetur de carnibus eius*, quia ad hoc munus non omnes ſacerdotes vocandi ſunt, ſed qui maſculi erunt, & peccatis aliorum non polluentur: infirmi, quos vicini vitij contagium lædit, procul arcendi ſunt. Cur autem hoſtia, cuius ſanguis infertur in tabernaculum, comburenda ſit extra caſtra diximus numero quarto.

De hoſtia pro delicto.

QVÆ ad hanc hoſtiam pertinet omnia in præcedentibus expoſita ſunt tam in hoc capite, numero 6. quàm cap. 5. numero quarto & ſequentibus.

DE IVGI SACRIFICIO.

CAPVT. VIII.

QVALE hoc ſacrificium ſit, & cur iuge dicatur lex ipſa docet Num. 28. *Hæc ſunt ſacrificia quæ offerre debetis agnos anniculos, immaculatos duos quotidie in holocauſtum ſempiternum. Vnum offeretis mane, & alterũ ad veſperum*

decimam partem OEphi similæ, quæ conspersa sit oleo purissimo, & habeat quartam partem hin. Holocaustum iuge est quod obtulistis in monte Sinai in odorem suauissimum incensi Domini, & libabitis vini quartam partem hin per agnos singulos in Sanctuario Domini. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam iuxta omnem ritum sacrificij matutini, & libamentorum eius, oblationenem suauissimi odoris Domino.

De eo eadem dixerat Exodi vigesimo nono. *Hoc est, quod facies in altari, agnos anniculos duos per singulos dies iugiter, &c.* Ideo ergo iuge sacrificium dicebatur, quia iugiter omnibus diebus offerebatur. Cuius sæpe meminit Daniel propheta capite octauo 11. & 12. vocabaturque siue iuge sacrificium, siue holocaustum iuge, aut sempiternum, vt in locis indicatis videmus. Idem dicitur sacrificium matutinum, & sacrificium vespertinum.
† Cum agno anniculo, & immaculato, id est, integro, ac nihil 2
deforme habente, vt sæpe iam diximus, offerebatur decima pars Oephi similæ conspersæ oleo, id est, ita factæ vt farinæ aqua cum oleo infunderetur, aut oleum solum pro aqua, vt diximus capite quarto, numero quinto. Oleum autem quo simila conspergenda est, debet esse mensura quartæ partis hin. Cum enim ait: *Et habeat quartam partem hin*, subaudiendum est Oleum: quod apertius explicatum est, Exodi vigesimo nono: *Decimam partem similæ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam partem hin.* Eadem mensura vinum erat adhibendum, id est, quartæ partis hin. Est autem Oephi, siue Oepha, decima pars cori, vt videmus Ezechielis 45. id est, tres modij: nam corus triginta modios habet, vt autor est Hieronymus in eundem locum Ezechielis, & in caput tertium Hoseæ, & Epiphanius in libro de Mensuris, & ponderibus. Modius habet sedecim sextarios, heminas triginta duas, éstque quarta pars fanecæ Hispanicæ. De hin ita Iosephus, libro tertio Antiquitatum capite 10. *Ea est mensura prisca Hebræorum duos choas Atticos continens, qua oleum, ac vinum metiuntur: nam vinum circa altare libant.* Duo cohæ Attici capiunt sextarios duodecim, idest, plusquam tertiam partem canthari Hispanici. † O- 3
leum purissimũ vocat bene contusum, & expressum ex oleis, Hebraice כָּתִית *chattith* quod Exod. 29. Hieron. vertit cum LXX. *Oleo tuso.* Et vbi ait: *Ad vesperum*, in Hebræo est, בֵּין הָעַרְבַּיִם *Ben haarephaim* id est, inter duas vesperas, eo scilicet tẽpore quo agnus in Pascha occidebatur, quod lib. 5. explicabimus, c. 3. cum de Pascha agemus. Hoc sacrificium obtulerunt in monte Sinai, vt videmus Exodi c. 29. Atque vbi ait: *Et libabitis vini quartam partem hin*, est, *effundetis in oblationem Domino* נָסַךְ *nasaph* נָסַךְ enim, quo verbo vtitur Moyses, significat fundere. Quod ille fusionẽ, LXX. σπονδὴν appellant, Latini libationem. vt:

Dixit, & in mensa laticum libauit honorem,
Primaque libato summo tenus attigit ore.

Inde

OEphi. — Hin. — Aen. 1.

Inde etiam dictum est Deut. trigesimo secundo, *De quorum victimis comedebant adipes, & bibebant vinum libaminum.* Hoc iuge sacrificium publicis expensis offerebatur, vt testatur Iosephus lib. 3. Antiquit. cap. 10. nec erat dies quo non offerretur, nam etsi festi dies inciderent, quibus aliæ victimæ cædendæ erant vt Sabbatum, Neomenia, Azyma, &c. vt latè videmus in eodem. 28. c. Numerorum, ita cædebantur vt iuge sacrificiũ non intermitteretur.

De Iugis sacrificij, significatione.

CAPVT IX.

IVGE sacrificium legis significat iuge sacrificium Euangelij, quod omnibus diebus offertur in Ecclesia, vt ex Danielis cap. duodecimo facilè intelligitur,
1 qui ad tempora Antichristi respiciens, *Et à tempore,* inquit, *cum ablatum fuerit iuge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem dies mille ducenti nonaginta.* Itaque agnus, qui quotidie offerebatur, Christum sine dubio significabat in Cruce patri offerendum. Quod intelligens Iohannes Baptista digitoque Christum demonstrans clamabat: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Ac si diceret: Hic est agnus, quem sibi pater offerri voluit, vt mundum sibi reconciliaret, hic est qui tollit peccata hominum, quæ agnus legis tollere non potuit.

Agnus Christus.

Io. 1.

Hinc toties in Apocalypsi vocatur *agnus.* Mane significabat tempus legis, & Prophetarum, & legis naturæ, vesper finis temporum est, quo Christus venit in mundum, & omne quod
2 vsque ad consummationem sæculi superest. † Vt ergo sciremus omnes qui salui facti sunt, ac fient ab initio mundi vsque ad aduentum Christi, & ab eo vsque ad finem sæculi, per sanguinem agni in cruce occisi seruari, agnus mane, ac vespere immolabatur. Sed cur agnus in iugi sacrificio sumptus est ad Christum significandum? Origenes Homil. 24. in Numeros: *Dicitur agnus quia voluntas, & bonitas, eius, qua Deũ repropitiauit hominibus, & peccatorum indulgentiam dedit, talis extitit humano generi, quasi agni hostia immaculata, & innocens, qua placari hominibus Diuina creduntur.* Augustinus in libro viginti vnius Sententiarum cap. 2 *Agnus eligitur vt simplicitas, & innocentia designetur. Masculus quæritur vt virtus comprobetur, immaculatus, vt sine crimine,* &c. Agnus igitur electus est ad figuram Christi propter innocentiam, & mansuetudinem nescit enim agnus vel nocere alicui, vel nocenti resistere. Atque ita de Christo dictum est Isa. 53 *Oblatus est quia ipse voluit. & non aperuit os suum. Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram*
3 *tondente se obmutescet, & non aperiet os suum.* † Anniculus agnus tener est, & sacrificio aptissimus, ita Christus nihil in se durum, aut ingratum habens optima, & acceptissima Deo hostia fuit. Immaculatus, quia Christus integer, & perfectus fuit &

 nihil

nihil habuit deforme, simila, quæ pars farinæ ad nutrimentum aptissima est, conspersa oleo, & vinum offeruntur cum agno, quia Christus non solum occidi voluit, sed etiam in ipso sacrificio reliquit nobis sacramentum corporis,& sanguinis sui sub specie panis, & vini quo mirifice animæ nostræ alerentur, confirmarentur,lætificarētur. Et quia dulcissimo misericordiæ affectu hoc nobis sacramentum instituit, merito simila oleo conspersa offertur,vt c.5.nu.11.& 12. exposuimus. Sed maior similæ quàm vini mensura est, quia sub specie panis multo plures illud accepturi erant,quā sub specie vini.Olei,& vini par mē[illegible]ra est,vt tāta eius in nos misericordia intelligatur quanta virtus sanguinis est.

HÆC de sacrificiis tantum dicere volui, neque enim Leuiticum interpretari institui,& vmbras illas sacrificiorum omnium luce Euangelica illustrare, quod & alterius, & multo longioris temporis erat: sed sacrificia generatim exponere, vt qui scripturam legeret,quid esset sacrificium quódque,ac quale & quid significaret,non ignoraret.Restabat vt de sacrificiis omnium festorum dierum ageremus, de quibus Leuit. 23. & Numer. 28. egit legislator: sed eorum sensus Historicus manifestus est legētibus, mysticus ex iis quæ in primo capite huius libri,ac postea in reliquis diximus ac ex significatione ipsorum dierum: quā libro sequenti exponemus, ex parte intelligi potest. Quod si quis pleniorem explicationem requirit, quam ego mei instituti esse non putaui: legat Origenis Homilias in Leuiticum,& 23.ac 24.in Numeros.præterea Isychij & Radulphi commentarios in Leuiticum, ac Procopij Gazæi in eundem librum, & in Numeros. Sed & in iis de quibus disputaui, dicam cum Origene: *Hæc pro viribus nostris de diuersitate sacrificiorum discussa sint, quorum ad liquidum intelligentiam scit ille, cui nuda, & reuelata sunt omnia,nec est vlla creatura in conspectu eius inuisibilis.* Dicam etiam cum Ecclesia: *Deus,qui legalium differentiam hostiarum vnius sacrificij perfectione sanxisti: Deus qui in vno sacrificio corporis, & sanguinis tui dedisti nobis quod in tam multiplici sacrificiorum genere veteri populo tuo non dedisti, sed promisisti, da vt piè, sanctéq; quod dedisti veneremur, & reuela nobis abscondita figurarum, vt in illis te amemus, & illa in nobis potius edita gaudeamus.* Quod in his vere scripsi, tibi reddo, quia tuum est: in quo erraui, quia indignus fui vt à te acciperem, ignosce, sed quod per te intelligentia assequi potui præsta, vt & ego qui scripsi,& omnes qui legent, per tuam gratiam semper impleamus.

Amen.

Hom.24. in Num.

* *

DE

DE TEMPLO
ET DE IIS QVÆ AD TEMPLVM PERTINENT.

LIBER QVINTVS.

Qui est de diebus festis Hebræorum.

PROOEMIVM.

CVM de Templo, & de iis quæ erant in Templo, de sacerdotibus etiam, & Leuitis déque sacerdotalibus vestibus, & earum causis, & de sacrificiis multa diximus, quæ ad multorum Scripturæ locorum intelligentiam vsui futura videbantur: suscepti operis ratio postulat, vt de diebus etiam festis Hebræorum disputemus, vt nihil omittamus eorum, quæ ad Templum pertinent, sed omnia pro captu nostro ad Dei gloriam, & ad studiosorum Scripturæ vtilitatem, & Historico sensu, & mystico, vt in reliquis fecimus, explicemus. In festis autem diebus ordinem & rebus ipsis, & doctrinæ aptum seruantes, primum de illis dicemus, qui omnibus mensibus communes sunt, vt de Sabbato, de Neomenia, deinde eos, qui vniuscuiusq; mensis proprij sunt, mox qui non ad menses ad sed annos pertinent, quantum Diuina, & æterna Sapientia (quam supplices inuocamus) nobis dare dignabitur, persequemur.

DE

DE SABBATO, ET QVID sabbatum secundo primum.

CAPVT I.

QVÆ ad Hebræorum dies festos pertinent, & aliis
in locis, & maximè in capite vigesimo tertio Leui-
tici, nobis tradita sunt, cuius in hoc opusculo & ver-
Vers. 2. ba interpretabimur, & ordinem sequemur. *Hæ sunt*
(inquit) *feriæ Domini, quas vocabitis Sanctas. Sex diebus facietis opus: dies*
Sabbatum *septimum, quia sabbati requies est, vocabitur Sanctus. Omne opus non facie-*
vnde dictum. *tis in eo: sabbatum Domini est in cunctis habitationibus vestris.* Sabbati
nomen Plutarchus, lib. quarto Symposiacorum, siue Quæstio-
num Conuiuialium, quæstione quinta, à Baccho ductum putat,
cuius cultores Iudæos fuisse mentitur: nam Sabbos, inquit, vul-
gus nunc Bacchos vocat, & illi Sabbatum se colore dicunt quòd
se mutuò inuitent ad potandum. Hæc Plutarchus imperitissimè:
cuius, sententiam parum fideliter retulit Ludouicus Cælius lib.
septimo Antiquarum lectionum, capite decimo quinto, vt planè
perspiciet qui Plutarchum siue Græcum, siue Latinum legerit. 2
† Nihilo doctiùs Apion Grammaticus Alexandrinus, quem Io-
sephus libro secundo contra eum edito non longè à principio
meritò ridet, quòd dixerit Hebræos ex Ægypto redeuntes labo-
rasse inguinum vlceribus, qui morbus Ægyptiis Sabbo dicitur,
& septimo die quieuisse, ideoque eum ab illis Sabbatum appella-
tum. Tolerabiliùs Lactantius errauit lib. septimo Diuinarum
Instit. capite decimoquarto, sed errauit tamen. Non ignorauit
Hebraicum esse vocabulum, vt Apion, & Plutarchus, putauit
tamen à numero dierum Sabbatum nomen accepisse, quod se-
ptimus dies esset, cũ septem apud Hebræos שֶׁבַע *Seba*, & septi-
mus שְׁבִעָה *Sibehah* dicantur. At שַׁבָּת *Saphath*, id est, Sabbatum
requiem significat, & à verbo שָׁבַת *Sacath*, quod est Quiescere,
dictum esse constat, quia eo die quieuit Deus à creatione rerum.
De quo Iosephus libro primo Antiqui. cap. secundo: *Septima au-*
tem die requieuisse Deum, & ab operibus cessauisse: quamobrem etiam
nos vacationem à laboribus per hanc diem celebramus appellantes eam
Sabbatum, quæ vox requiem Hebræorum lingua significat. &c. Quod
in Hebræo vel apertissimum est Genes. secundo vbi legimus:
Compleuitque Deus die septimo opus suum quod fecerat, & requieuit die
septimo ab vniuerso opere quod patrarat. Et benedixit diei septimo, &
sanctificauit illum, quia in ipso cessauerat ab omni opere suo. Et Deut.
quinto: *Septimus dies sabbati est, id est, requies Domini Dei tui.* Sanctifi- 3
cauit autem dixit, id est, cultui suo dicauit. † Hinc intelligitur
cur Dominus eum diem coli, & in eo Hebræos ab omni opere ser-
uili quiescere iusserit; quod Exo. 20 & Deut. 5. & alibi sæpe legi-
mus. Alteram causam addidit Deut. 5: *Memento quod & ipse seruieris*
in Aegypto, & eduxerit te inde Dominus Deus tuus in manu forti, & in
brachio

brachio extento. Idcirco præcepit tibi, vt seruares diem Sabbati. Quod Moses Ægyptius lib. 2. Ductoris dubiorum, cap. 32. dictum putat, quoniam cum essent Hebræi in Ægypto, & dura seruitute premerentur, non faciebant quod volebant, sed laborare cogebãtur, nec dies vllus eis dabatur, quo in cultum, & honorem Dei ab opere illo feriarentur, Iubentur igitur diem Sabbati seruare, vt beneficiorum Dei reminiscantur, cuius misericordia effectum est vt à laboribus Ægypti quiescerent. Tertia his verbis Exod. 31. indicatur: *Videte vt sabbathum meum custodiatis, quia signum est inter me, & vos in generationibus vestris, vt sciatis quia ego Dominus, qui sanctifico vos*, id est, vt signum sit (sicut ait Lyranus) quod sitis mihi peculiaris populus meo cultui specialiter applicatus,
4 & ego vester Deus.† Aut apertius Hac quiete, & hoc cultu Sabbati testabimini vos populum esse à me sanctificatum, id est, mihi dicatum, cum in honorem meum diem septimum præter aliarum gentium consuetudinem custodiatis. Vnde & ab ethnico poëta dictum est: *Ouid. lib. 1 de Arte amandi.*

Cultáque Iudæo septima sacra viro.

Ex hac Sabbathi celebritate factum est vt reliqui hebdomadæ dies à Sabbato nomen habeant apud Hebræos, aut sine Sabbato non nominentur, sed primus dies, id est, Dominicus dicatur prima Sabbathi, aut vna sabbati Matt. 28 *Vespere autem Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbathi*, Lucæ vlt. *Vna autẽ Sabbati valde diluculo venerũt ad monumentũ.* 1. Cor vl. *Per vnam Sabbathi vnusquisq; vestrum apud se seponat, &c.* Ita etiam reliqui: secunda Sabbathi, quod in titulo Psal. 47. posuere Lxx. tertia Sabbati, & quarta Sabbathi, quod August. legit in titulo Psal. 80. Hiero. in epist. 150. ad Hedibiam q. 4. *Vna Sabbati dies Dominica intelligenda est quia omnis hebdomada in sabbatum & in primam, & secundam, & tertiam, & quartam, & quintam & sextam Sabbathi diuiditur quam ethnici idolorum & elementorum nominibus appellant, &c.* Idem docet Augustinus in titulũ Psal. 80. Immo & tota hebdomada, quia Sabbato clauditur, Sabbatũ interdum dicitur à die sanctiori, & celebriori desumpto nomine. Vt Luc. 18. *Ieiuno bis in Sabbato*, Leui. 23. *Numerabitis ab altero die Sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarum, septem hebdomadas*, Pro quo est in Hebræo. *Septem Sabbata.*† Et cap.
5 25. *Numerabisq; tibi septem hebdomadas annorum. Hebraice, Septem Sabbatha annorum.* Adnotant hoc Theophylactus, & Euthymius in Lucæ cap. 18. & sanctus Remigius in Psalmum. 23. Hinc & ad festos omnes dies translatum nomen est, vt docent Chryso. Hom. 40. in Matthæum, Theophyl. & Euthymius in caput Lucæ sextum. Leu. 23. de die Expiationis scriptum est: *Sabbatum requietionis est: & affligetis animas vestras*, Et mox: *A vespera vsque ad vesperã celebrabitis Sabbatha vestra.* In eo autem quod Marc. ca. 16. scripsit

Dies hebdomadæ.

Sabbathum pro tota hebdomada.

Pro quouis die festo.

Et valde mane vna Sabbatorum veniunt ad monumentum. Et Io. 20. vbi nos habemus *Vna auté Sabbati*, pro quo in Græco est: *Vna Sabbatorum:* nec Nicephorum, nec Euthymium audio, quorum ille li. 1. Historiæ Eccle. cap. 33. hic in Matt. ca. 68. quemlibet hebdomadæ diem Sabbatum dici docent. Siue enim Sabbatum, siue sabbata dixeris, idem semper intelligitur dies.

Sabbatum & Sabbata idem.

† Vt 1. Macha. 2. *Et* 6
constituerunt aduersus eos prœlium in die Sabbatorum. Et dixerunt: Non exibimus, neq; faciemus verbum regis, vt polluamus diem sabbatorum. Et mox: *Et intulerunt illis bellum sabbatis, & mortui sunt ipsi, & vxores eorum, & filij eorum, & pecora eorum vsq; ad mille animas hominum.* Pro quibus Iose. lib. 12. Ant. c. 8. hæc scripsit: *Aggreßi sunt eos die sabbati, & ita vt erant, in speluncułis exusserunt non repugnantes, ac ne aditus quidem speluncarum obturantes.* Etenim propter religionem diei repugnare nolebant, ac ne in aduersitatibus quidem violare honorẽ Sabbati, quando lex iubet feriari ab omni opere. Similiter illud intelligitur Act. 16. *Die autem sabbatorũ egreßi sumus foras, &c.* Et cap. 13. *Et ingreßi synagogam die sabbatorum sederunt.* Hoc autem nihil esse aliud, quam si diceret: Die sabbati, sequentia verba declarant: *Post lectionem autẽ legis, & prophetarum miserunt principes Synagogæ ad eos, &c.* Lex enim, & prophetæ quolibet sabbato leguntur in Synagogis, quod & hodie Iudęi obseruãt. Act. 15. *Moses enim tẽporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, vbi per omne sabbatum legitur.* † De prophetis autẽ ca. 13. *Hunc* 7
ignorantes, & voces prophetarum, quæ per omne sabbathum leguntur, &c. Deniq; quam Matt. & Lucas primam sabbathi vocant, Mar. & Iohannes, vt in Græco est, vnam appellant Sabbatorum. Immo cum in Græco sit apud Iohannẽ vna sabbatorum, noster interpres vertit vna sabbati videns, sine dubio nihil referre sabbati ne diceret an sabbatorum. Sed quid interpretem appello, cum idem Apostolus postea dicat: *Cum ergo sero esset die illa vna sabbatorum, &c.*

Sanctitas Sabbati

De huius diei sanctitate in Scripturis persæpe commendata quid attinet dicere, cum nec cibos parare fas esset, sed id præcedenti die, idest, feria sexta, faciendum esset, quæ ideo Parasceue, id est, paratio, dicta est? Exo. 35. *sex diebus facietis opus, septimus dies erit vobis sanctus, sabbatum, & requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur: Non succendetis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati.* Et cap. 16. eiusdem lib. *sexta die collegerunt mensuras duplices Manna, ne sabbatho colligerent, nec computrescebat vt aliis diebus, cum plusquam quod illi diei satis erat, colligebatur.* Quod cum nunciaretur Mosi, (idest, collectos esse duplices cibos) ait eis: *Hoc est, quod locutus est Dominus. Requies sabbati sanctificata est Domino cras: quodcumque operandum est facite, & quæ coquenda sunt coquite, quidquid autem reliquum fuerit, reponite vsque in mane.*

Iter Sabbati.

† Illud præte- 8
reundum non est, licuisse iter facere sabbato, sed breuissimũ. Id quantum sit quamuis videtur ex Scriptura posse dignosci, quo-

niam Act. 1. scriptum est: *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte, qui vocatur, Oliueti qui est iuxta Ierusalem sabbati habens iter*: non constat inter scriptores. Orige. enim lib. 5. Stromatum vnum milliare esse docet, quod duo mille cubitos habeat, cui subscribit OEcumenius in c. 1. Act. Alij iter mille passuum esse volũt, vt Beda, Glossa interlinearis, Lyranus, omnes in eundem locum Actuum, Beda autẽ etiam in libello de locis sanctis, c. 7. Aliis magis placet duo millia passuum esse, vt Erasmo, in annotationib. eiusdẽ loci, Vatablo, & aliis recentiorib. Origenes sententiã suã eò cõfirmat, quòd cùm in terrã promissam venirent Hebræi, tanto interstitio tabernaculũ, & arca castrorum ordinẽ præcedebant, & à tanto interuallo tẽtoria figebant, quo spatio licebat iis, qui castrametati erant, ad tabernaculũ sabbato accedere. De hoc legimus Iosue 3.
9 *Sitq; inter vos & arcam spatium cubitorũ duûm millium.* † Recẽtiores quod de duobus mille passibus dicunt, traditionem Hebræorum esse confirmant in li. quem appellant Misnaioth. Ceteri nõ probant quod dicunt. Mihi ex his sentẽtiis nulla videtur vera, sed illa Origenis verisimilior est. Traditioni quidẽ Iudæorũ magis credendum videbatur, sed habemus eorumdem traditionem, & antiquiorẽ multo, & veriorem apud Hier. in epis. 151. ad Algasiam q. 10. *Præterea*, inquit: *quia iussum est vt diebus sabbatorum sedeat vnusquisque in domo sua, & non egrediatur, neque ambulet de loco, in quo habitat: si quando eos iuxta literam cœperimus artare, vt non iaceant, non ambulent, non stent sed tantum sedeant, si velint præcepta seruare, solent respondere, & dicere: Rabbi Akiba, & Simeon, & Hillel magistri tradiderunt nobis, vt bis mille pedes ambulemus in sabbatho, &c.*
10 † Si hæc vetustissimorum Hebræorum traditio vera est, multo breuius iter est, quàm scriptores illi putabant, quos nominaui, nam mille passus quinq; mille pedes sine dubio continent. Hanc ego veram esse arbitror, quoniam ad Scripturam multo propiùs accedit, immo satis cum ea congruit. Etenim iuxta Lucam mõs Oliueti distat à Ierusalem itinere sabbati: & mons Oliueti (vt tam Iosephus quàm reliqui, qui de terra Sancta scripserunt, autores sunt) ad Orientem Ierusalem situs est, adeoque vrbi propinquus est, vt inter eam & montem vallis tantum sit, quæ appellatur Cedron, vnde & torrens, qui per eam fluit, torrens Cedron dictus est. Hoc melius ex Iosepho teste oculato intelligemus, qui libro 6. Antiquit. capite tertio, cùm loca indicaret in quibus Titus castrametatus est: *His*, inquit, *præceptum erat sexto ab Ierosolymis stadio castra ponere, qua in parte mons, qui appellatur Elæon (id est, Oliuetum) contra ciuitatem ab Oriente situs est, altaque interiacente valle discernitur, cui nomen est Cedron, &c.*

† VT ergo multum distet ab Ierusalem mons Oliueti, non
11 plus certe distat sex stadiis, id est, septingentis quinquaginta passibus; stadium enim centum vigintiquinque passus ha-

bet. Falſum eſt ergo quod de duobus mille paſſibus dicitur,& veriſſimum putari ſolet quandoquidem & Bethania, quæ remotior eſt ab Ieruſalem, quàm mons, & non ad radices, ſed in latere montis Oliueti ſita eſt, vt ait Hieronymus in Locis Hebraicis quindecim tantum ſtadiis diſtat, vt Iohannes ſcribit capite 11. *Erat autem*, inquit, *Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadiis quindecim*, quæ duo millia paſſuum non continent. Quare rectè Hieronymus in Locis Hebraicis dixit eam eſſe in ſecundo milliario ab Ælia, id eſt, ab Ieruſalem. Falſum etiam eſt diſtare mille paſſibus, nam eos ſex ſtadia non efficiunt. Sed neque mons Oliueti ſex ſtadiis diſtabat, ſed locus ille eius, in quo milites à Tito poſiti ſunt, quos non neceſſe erat in ipſo montis initio poni. Accedit, quod (vt idem Ioſephus ſcribit in eodem libro, capite. 13.) Titus muro totam vrbem cinxit quadraginta ſtadiorum ne quis ex ea exire poſſet, qui per Cedronem, & montem Oliueti veniebat, quem ipſe ſemper vocat Elæonem: Ex quo videmus quàm vicinus vrbi fuerit mons, præſertim ſi addamus quod ſcribit Beda in libello de Locis Sanctis, cap. 6. vallem, per quam fluit torrens Cedron, paruam eſſe. † Quare valde proba- 12
bilis eſt Iudæorum illa traditio, quam retulit Hieronymus, iter Sabbathi eſſe ſpatium duorum mille pedum, quod paulo plus eſt tribus ſtadiis, quoniam nec quatuor ſtadiis hunc montem abfuiſſe ab Ieruſalem intelligitur ex Brocardo monacho, qui in deſcriptione terræ Sanctæ ait: *Vltra torrentem Cedron in latere Aquilonari montis Oliueti eſt mons altus altus quatuor ſtadiis diſtans à Ieruſalem.* Ac breuiſſimũ eſſe vel ex eo conſtat, quod (vt ex verbis Hieronymi intelligitur Hebręi hoc acceperunt ex illis verbis Exo. 16. *Maneat vnuſquiſq; apud ſemetipſum, nullus egrediatur de loco ſuo die ſeptimo.* Ab his non magnopere diſcrepat Ori. ſententia, miliarium enim non quinq; mille pedum intellexit, ſed duorum mille cubitorum, id eſt, trium mille pedum, cubitus enim pedem habet cum dimidio. Sed vt dixi, quod de bis mille pedibus dictum eſt mihi omnium veriſſimum videtur, & cum eo interuallo, quod, qui viderunt, dicunt montem diſtare ab vrbe, optime congruit.

Quomodo cognitus fuerit dies Sabbathi.

Si autem quærat quiſpiam vnde Hebræi ſcire potuerint hicne dies, an ille Sabbathum fuerit, quo Dominus quieuit ab opere ſuo, id eſt, quis eſſet primus dies Hebdomadæ, vel ſeptimus cùm vſque ad tempora Moſis non fuerit Sabbathum feſtus dies, vt ita cognoſceretur, nec continuo vt mundus creatus eſt, tempus diſtinctum videatur in annos, & menſes, & hebdomadas: reſpondet Alfonſus Abulenſis epiſcopus, q. 3. in caput 23. Leuitici, eos hoc cognouiſſe ex verbis Moſis, qui Sabbathum indicauit Exo. 16. *Requies Sabbathi ſanctificata eſt Domino cras, &c.* † Confirmat hoc Philo Iudæus libr. 1. de Vita Moſis his 13
verbis

verbis: *Cùm enim iam dudum quæsissent, quis esset mundi natalis, quo hoc vniuersum absolutum est, rem à suis maioribus ignoratam tandem didicerunt non solum oraculo, verumetiam argumento manifestissimo. Videbant enim corrumpi, vt dixi, quidquid superaret diebus ceteris, quod autem depluebat pridie Sabbathi, duplum prouenire, duraréque in biduum, &c.* At obstat Paulus, qui si diligenter legatur, docet Hebræ. 4. *Sabbatum in honorem requiei Domini ab initio orbis condito cœpisse celebrari.* Probat enim requiem illam, de qua dictum est Psalm. 94. *Quibus iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam,* non esse requiem Sabbathi, his verbis. Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit: *Sicut iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam:* & quidem operibus ab institutione mundi perfectis, id est, in illam requiem, quæ propter requiẽ Domini instituta erat, iam ingressi fuerunt ex quo mundus perfectus est, altera ergò super est. Frustra enim diceret: *Et quidem operibus ab institutione mundi perfectis*, nisi ex eo tempore Sabbatum coli cœpisset, possumus igitur omnia conciliare si dicamus ab inicio sæculi ita factum esse, sed Hebræos in Ægypto idololatriæ deditos morem interrupisse maiorum, ac desuetudine illa diem Sabbati ignorasse, donec à Mose edocti sunt.

SECVNDÒ quæritur quid Sabbatum Secundo primum, quod legimus tantum in Euangelio Lucæ, cap. 6. & quod ita difficile est, vt Hieronym. in epistola 2. ad Nepotianum hæc scripserit: *Attrita frons interpretatur sæpe quòd nescit, & cum aliis persuaserit, sibi quoque vsurpat scientiam. Præceptor quondam meus Gregorius Nazianzenus rogatus à me vt exponeret quid sibi vellet in Luca Sabbatum* δευτερόπρωτον, *eleganter lusit, Docebo te, inquiens, super hac re in Ecclesia, in qua mihi omni populo acclamante cogeris inuitus scire quod nescis. Aut certe si solus tacueris solus ab omnibus stultitiæ condẽnaberis.* Chry. Homil. 40. in Matthæum docet Sabbathum Secũdoprimum vocari diem festum, qui continuo consequebatur Sabbathum. Verius tamen est quod visum est Theophylacto, & Euthymio in ca. 6 Lucæ, cùm sexta Sabbati, siue Parasceue, dies festus erat, Sabbathum illi succedẽs Secundoprimũ appellari. Hoc mihi videor aperte hoc argumento comprobare. Dies ille, quem hoc nomine Lucas indicauit, sine dubio Sabbathum fuit, præcessit ergo illum alter dies festus cuius comparatione Secundoprimum dicatur. Quod assumimus perspicuè traditur à Matthæo, qui de eadem re cap. 12. ait. *In illo tempore abiit Iesus per sata Sabbato.* Immo & apud Lucam respondens Dominus calumniæ Pharisæorum,
1 semper de Sabbatho loquitur. † Quod si quis fortasse putat Sabbatum apud Matthæum pro quouis festo die accipi, errat: hoc enim erat Sabbati proprie dicti vt in eo escæ parari non possent, vt diximus nu. 7 quod aliis diebus festis licebat, sicut de diebus Azimorum legimus, Exo. 12. *Nihil operis facietis in eis exceptis iis,*

Sabbatum Secundo-primum.

quæ ad vescendum pertinent. Putant autem Euthymius in Lucæ ca. 6. & nonnulli alij, diebus Azymorum hoc contigisse, quod Lucas & Matt. narrãt. Cum ergo Pharisęi Apostolos accusent quod spicas vellerent, & confricantes manibus manducarent, non est dubium Sabbatum propriè dictum fuisse, atq; ideo dicunt: *Quid facitis quod non licet in Sabbathis?* Itaq; eo tẽpore sexta Sabbati fuerat primus dies Azymorum qui primum sabbatum dicitur, id est, primus dies festus illius solennitatis, & sabbatum sequens dicitur secundoprimum: secundum, quia erat secundus dies Azymorum, primum, quia sabbatum dignitate, & sanctitate præstabat aliis solennitatibus, simulq; sabbatum erat, & dies Azymorum. † Quemadmodum cùm Dominus noster passus est sexta feria, 15
fuit primus dies Azymorum, & dies sequẽs sabbatum erat, & dies secundus Azymorum, vocarique potuit sabbatum secundoprimum: sed eadem ratione appellatus est magnus dies, Ioha. 19: *Iudæi ergo, quoniam Parasceue erat, vt non remanerent in cruce copora Sabbato, erat enim magnus dies ille sabbati, &c.*

Luc. 6.

Vnde incipiebant festi dies.

POSTREMO, (quod tam ad sabbatum, quàm ad reliquos festos dies vtile erit) quæritur quo tempore sabbatum, & reliquæ solennitates inciperent, ac finirẽtur. Quæstio soluitur Leuit. 23. *A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra*. Vesperam autem intelligere debemus (sicut & Iudæorum consuetudo testatur) cùm oritur Veneris stella consequens occasum solis, quæ Latinè dicitur vesper, Græcè Hesperus, vt apud Virgilium,

Vespera.

Ecloga vltima.

Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ:

EADEMQVE solis ortum antecedit, ac Lucifer Latinis, Phosphorus Græcis vocatur. Cicero libro 2. de Natura deorum: *Infima est quinque errantium terræque proxima stella Veneris quæ, φωσφόρ⸗ Græcè, Lucifer Latine dicitur cum antegreditur solem, cum subsequitur autem, Hesperus*: † Plinius lib. 2. cap. 8. *Infra solem ambit ingens* 16
sidus appellatum Veneris, alterno meatu vagum, ipsisque cognominibus æmulum solis ac Lunæ, præueniens quippe, & ante matutinum exoriens Luciferi nomen accipit, vt sol alter diem maturans: contra ab occasu refulgens nuncupatur Vesper, vt prerogans lucem, vicemque Lunæ reddens: &c. Hoc idem tempus intelligitur apud Hebræos nomine עֶרֶב *Ereb*, quasi commistio quædam lucis, & tenebrarum, quam vocamus crepusculum. Etenim עֵרֶב *Ereb* cum quinq; punctis cõmistionem significat, cum sex vesperam: sed cum veteres puncta non habuerint, idem nomen est significans commistionem & inde vesperam. Gen. 1. *Et factum est vespere, & mane dies Vnus. &c.* Hinc Ecclesia festos dies à vespera pręcedẽtis diei celebrat, sicut est in Decretalibus in. c. 1. de Feriis. *Omnes*, inquit, *dies Dominicos à vespera in vesperam cum omni veneratione decernimus obseruari, &c.*

VESPERARVM autem tempus est ad solis occasum, vt veteres hymni Ecclesiastici indicant.

Tetrum Chaos illabitur, &c.

Et iterum:

Iam sol recedit igneus.

17 † Ex his intelligitur illud Lucæ 23. qui cum de eo tẽpore loqueretur quo corpus Domini inuolutũ sindone, & in monumento positũ est, ait: *Et dies erat Parasceues, & sabbatũ illucescebat.* Hoc est iam erat propè Solis occasum, iam propè erat initiũ sabbati, sed quia adhuc erat dies Parasceues quia sol nondũ occiderat, reuertẽtes parauerunt aromata, & vnguenta. Nec tamen vngere Dñm potuerunt, quia continuo Sabbatũ cœpit: & ideo sequitur: *Et sabbato quidẽ siluerunt secundũ mandatum.* Sed obiicietur nobis, verba Leuitici non de omnibus diebus festis dici, sed de Expiatione cum dicat lex: *Die nono mensis à vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra.* Respondet Abulensis q. 23. in idem cap. & in c. 35. Exodi. q. 1. id de omnibus aliis festis diebus æquè intelligi. At hoc erat explicandum cur quod omnibus commune est, vni Ex-

18 piationis diei tribuatur. † Id ex Hebræo, & ex Græco facile tollitur, sine dubio enim non de eo tantum die, sed de omnibus dicitur. In Hebræo ita est: *Et affligetis animas vestras die nono mensis in vespera. A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra.* Similiter est in Chaldæo. Quare verba illa: *Die nono mensis*, ad præcedentem sententiam pertinent, vt sit sensus. Affligetis animas vestras die nono mensis, idest, incipientes die nono mensis vespere quod Lxx. optime explicauerunt: *Et affligetis animas vestras à die nono mensis.* Nam cum afflictio ingrata carni sit, & dies expiationis esset dies dicimus mensis, facile castigatio corporis in diem decimum reiici potuit: quod ne fieret, addendum fuit. *Die nono mensis*, id est à die nono. Deinde causam huius maturationis reddens legislator ait: *A vespera vsque ad vesperam, &c.* acsi diceret: Ita enim celebrare debetis omnes festos dies, vt à vespera præcedentis diei sumant exordium.

19 † SED quoniam Apostolus ait: *Nemo vos iudicet in cibo, aut in potu aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi*: idque de reliquis etiam festis diebus similiter intelligitur, vt ait Orig. Hom. 23. in Nu. de dierum festorum significatione etiam dicendum est. Sed de sabbato breuius, eius enim significatio omnib. nota, & peruulgata est. Moraliter significat populum Deo dicatum à peccato abstinere debere, quod opus seruile est, & verè hominem seruum efficit, *A quo enim quis superatus est, huius & seruus est.* 1. Petr. 2. Deinde, quia septem diebus voluitur tempus vniuersum per laborem sex dierum quibus Deus omnia creauit, labor huius vitæ intelligitur, & in Sabbato, quod sex diebus succedit, & requiem significat, Anagogico sensu indicatur requies æterna beatorũ. De qua Isai. vltimo: *Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbatho.* Et apertius

Colos. 2. Sabbatum quid significet mystice.

Paulus

Paulus Hebræ.4. *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei, qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, &c.* Qui plura volet legat Origenem Homilia. 23. in Numeros, (vnde desumpsit Glossa in illud Nu. 28. *Die autem Sabbathi*) & Isychium in caput 23. & 26. Leuitici, initio: & Radulphum latius hæc explicantem libro 16. in Leuiticum capite primo.

De Neomenia, siue Calendis.

CAPVT II.

PRIMVS cuiusuis mensis dies festus erat apud Hebræos non quod tunc ab operibus necessario cessarent, sed quod Deum certis sacrificiis solemniter colerēt. Vocatur his dies apud Hebræos caput, siue initium, mensis. Lxx. semper Neomenia vertunt, noster interpres modo Neomenia, modo Calendæ Neomenia autem dicitur quasi nouus mensis, νέος enim nouum significat & μὴν μλὼ͂ mensem. Male ergo Lyranus in caput. 28. Num. in illud: *In Calendis autem*, & Abulensis in Leuit. cap. 13. quæstio. 5. & in caput 28. Numer. quæstione nona, censuerunt dici à νέος, id est, nouus & μηνη, id est, defectus, quod tunc luna deficeret, & non videretur. Hieronymus autem Calendarum nomine vtitur, quod Romani primum diem mensis ita appellarent. Non tamen erat idem mensium initium, aut finis apud Hebræos, & apud Romanos, siue apud nos quod ad omnia, quæ de festis diebus dicemus, diligenter adnotandum est. Menses Hebræorum cum luna incipiebant, & cum eadem terminabantur, & dies primus lunæ idem erat & primus mensis dies. Habebat itaque eorum annus duodecim menses lunares, siue (vt recentiores loquuntur) 12. lunationes. 1

Menses, & anni Hebræorum.

† Vnus mensis habebat triginta dies, alter viginti nouem, quoniam luna viginti nouem diebus, & duodecim horis conficit cursum suum, quæ horæ ne pereant, secundo quoque mense computantur addito vno die, qui trigesimus est, Ita eorum annus non habebat nisi. 354. dies, desuntque ad rationem anni solaris vndecim dies: quare vt eum æqualem anno solari redderent nunc secundo, nunc tertio cuique anno mensem decimum tertium addebant, quo anno septies intercalato intra decem & nouem annorum spatium anni lunares æquabantur solaribus. In quolibet enim decem & nouem annorum curriculo tertio anno fiebat intercalatio, & sexto, & octauo, & vndecimo, & decimoquarto, & decimoseptimo, & decimonono: & dies, qui decem & nouem annis lunaribus deerant, nouem erant & ducenti, ij vero qui ex mensibus intercalaribus addebantur, totidem 2

fuerunt.

fuerunt,per quos anni lunares ita solaribus æqui reddebantur,vt
nec dies deesset,nec superesset. Hæc ex Beda in libro de Tempo-
rum ratione,capite 43. & ex Abulensi in secunda parte Defenso-
3 rij,capite 14.& quæst.19.in caput 23.Leuitici.†Ex quo intelligi-
mus vni mensi Hebræorum non respondere apud nos mensem
alterum integrum,sed partem vnius mensis cum parte alterius,vt
perspicuum erit ortus lunæ nouæ obseruanti, verbi gratia,primo
eorum mensi, qui dicitur Nisan, respondet pars Martij, & pars
Aprilis,atque ita in reliquis.Huius mensis initium est prima luna
quæ propinquior est æquinoctio verno, quod iuxta Abulensem:
fit decimoquarto die mensis Martij,cum sol ingreditur primum
gradum Arietis, & ideò (vt rectè explicat, ac probat Abulensis
in caput 12.Exodi, quæstione 3.) nunquam potest mensis Nisan
celeriùs incipere quàm primo die Martij, nec tardiùs, quàm vi-
gesimooctauo, aut vigesimonono, si æquinoctium ponamus in
die decimoquarto Martij, vt ipse ponit, quia noua luna non po-
test, ab æquinoctio distare plusquam quatuordecim diebus. Ex
quo etiam sequitur, quando primus mensis Hebræorum incipit
ante æquinoctium, maiorem eius partem incidere in Martium:
quando autem incipit post æquinoctium, maiorem eius partem
4 continere Aprilem. † Etenim cùm æquinoctium fiat decimo-
quarto die Martij,si mensis incipit pridie eius diei,decem & octo
eius dies incident in Martium, atq; idem fiet si incipiat in æqui-
noctio,aut in tribus sequentibus diebus. Si autem decimusocta-
uus dies Martij lunæ initium sit, & deinceps, maior pars primi
mensis incidet in Aprilem: quia non plures dies eius quàm qua-
tuordecim Martius habebit,cęteri erunt Aprilis.Omnia ex Abu-
lensi loco modo indicato in cap.12.Exodi,quæ magnopere con-
ferent ad solennitatem Paschæ, & azymorum, & ad reliquas. At
nunc æquinoctium fit vigesimoprimo die Martij, vt est in Ka-
lendario Gregoriano, aut vigesimo die,vt alij volunt:atque ideò
seruata proportione eodem modo ratio subducenda est.Idem in-
telligendum est quoties æquinoctium mutabitur, mutatur enim
successione annorum, & ab anno 1590. vsque ad 1721.fiet vige-
simo die Martij iuxta Kalendarium Gregorianum,sed iuxta alio-
rum calculum decimonono, atque ita deinceps, quia spacio
centum & triginta vnius annorum æquinoctia retrocedunt vno
die. Sed cum Luna in die coniunctionis cum sole biduum saltem Prima luna
lateat, ac interdum tertio die videri incipiat, quæritur vtrum quæ sit.
primam lunam scriptura intelligat cum apparere incipit:an diem
5 primum qui coniunctionem consequitur. †Vt rectè hoc intelli-
gatur sciendum est, mensem, qui mensura est cursus Lunæ, tri-
plicem poni ab Astrologis:est enim mēsis peragrationis, & men-
sis illuminationis,& mensis coniunctionis.Mensis peragrationis
est tempus, quo ab vno puncto Zodiaci luna discedens proprio

motu, ab occasu ad ortum per transito Zodiaco redit ad illud punctum, quod vigintiseptem dierum est, & octo horarum. Mensis illuminationis est, tempus quo luna post coniunctionem cum sole incipiens apparere, rediens ad coniunctionem cum sole desinit apparere, quod vigintiocto dierum est. Mensis coniunctionis est tempus, quo luna ab vna coniunctione cum sole redit iterum ad solis coniunctionem, & hic est mensis communis habens viginti nouem dies, & duodecim horas, vt supra dictum est. Ex quibus verba Plinij intelligimus, libro 2. Naturalis histo. cap. 9. *Vicenis diebus, septenisq́; & tertia diei parte peragit spacia eadem, quæ Saturni sidus altißimum triginta, vt dictum est, annis. Deinde morata in coitu solis biduo, cum tardißime à tricesima luce rursus ad easdem vices exit, &c.* † Quod autem dicimus, de medio motu intelligendum 6
est: nam luna velocissimo motu peragit in singulos dies decem & septem gradus, & tunc nihil fere latet sub Sole, tardissimo peragit decem gradus, & tunc plusquam biduò latet, medio motu peragit tredecim gradus cum duodecim minutis, & biduo latet. Medios igitur motus numerando intelligenda sunt quæ diximus. Hoc modo Luna lucet viginti octo diebus, & inde intelligitur quod paulò ante diximus, non posse nouam Lunam distare ab æquinoctio plusquam quatuordecim diebus: quoniam si distaret quindecim, aut sedecim, relinquerentur ex ea tredecim dies, aut duodecim, & illa Luna esset initium primi mensis Hebræorum, quia propinquior esset æquinoctio quàm altera, quæ distat quindecim diebus, & semper mensis primus Hebræorum incipere debet à Luna propinquiori æquinoctio verno. † Quare itaque quæ- 7
stioni respondendum est, primam Lunam, siue Neomeniam, aut Calendas, aut initium mensis tunc esse cum primum Luna à Sole relicta apparere incipit, semperq́; mensis durare intelligitur dum noua Luna non apparet, quæ initium sit sequentis: non enim numeramus menses illuminationis, sed menses coniunctionis, qui viginti nouem dies & duodecim horas habent, & ideo alteri viginti nouem dies damus, alteri triginta, vt diximus Numero. 2. Hoc hodie etiam testatur consuetudo Iudæorum, habent enim turriculas in Synagogis, & cognito ex tabulis Astronomicis tempore coniunctionis, occidente Sole turriculas ascendunt, & diligenter speculantur Lunæ ortum, ac continuò tuba canunt Neomeniam denuntiantes.

VT igitur ad rem redeamus: Neomeniæ solennitas fiebat propter beneficium Diuinæ gubernationis, sicut solennitas sabbati propter beneficium creationis, vt testatur Sanctus Thomas 1. 2. quæst. 102. art. 4. ad 10. & Lyranus in illud Numer. 28. *In Calendis autem, &c.* qui etiam addit: *Ideò fiebat in nouilunio, quia mutatio in istis inferioribus magis apparet secundum innouationem Lunæ, quàm temporibus aliis, & ideo celebrabatur hoc festum in nouitate Lunæ, non autem*

in eius

in eius plenitudine, ad euitandum idololatrarum cultum, qui in tali tempore Lunæ sacrificabant, &c. Ego & alteram causam esse puto, quòd vt rerum è terra nascentium primitias sibi Deus offerri voluit, ita etiam voluit temporis primitias, quod motu cœli fit, atque
8 ideò primos quosque dies mensium elegit. † Tertia est, vt Deo precibus, & sacrificiis placato felix, faustumque esset mensis initium: & omnia, quæ in eo fierent. Eo die multa sacrificia fiebant, de quibus Numerorum 28. *In Calendis autem*, id est, *in mensium exordiis, offeretis holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem vnum, &c.* Tubis etiam canebant, vt videmus Numerorum 10. *Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Calendas, canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis, vt sint vobis in recordationem Dei vestri.* Magna igitur erat solennitas Neomeniæ. Vnde illud Psalmo 80. *Buccinate in Neomenia tubæ, in insigni die solennitatis vestræ.* Et Isa. 1. *Neomeniam, & sabbatum, & festiuitates alias non feram, iniqui sunt cœtus vestri: Calendas vestras, & solennitates vestras odiuit anima mea.* Sed quæri potest, cur tantæ solennitatis non meminerit lex Leuitici 23. in catalogo sacrorum dierum. Et respondet Abulensis in capite 28. Numerorum, quæstione 18. propterea factum esse, quod in Neomenia offerebantur quidem sacrificia, non tamen legis præcepto abstinebatur ab opere seruili, nisi quis sponte sua abstineret.

9 † Neomeniæ significationem eleganter exponit Glossa in cap. 28. Numerorum his verbis: *In Calendis*, id est, *in Neomeniis, cum Ecclesia, vel qualibet anima Soli iustitiæ sic propinquat, vt vnus spiritus cum eo fiat, & per ipsum innouata veterem hominem abiiciat, & cæt.* Sed latius Origenes Homilia 23. in Numer. cuius verba in compendium redegit Glossa: *Sol iustitiæ*, inquit, *Christus est. huic si luna*, id est, *Ecclesia sua, quæ lumine ipsius repletur, iuncta fuerit, & penitus ei adhæserit, ita vt secundum verbum Apostoli, qui se iungit Domino, vnus cum eo spiritus fiat, tunc festiuitatem Neomeniæ agit*, tunc enim noua efficitur cum abiecerit veterem hominem, & induta fuerit nouum, qui secundum Deum creatus est, atq; ita meritò innouationis solennitatem, quæ est Neomeniæ festiuitas geret. Tunc denique est quando neque videri, neque comprehendi humanis aspectibus potest. Anima enim, cùm tota se sociauerit Domino, & splendori lucis eius tota concesserit, nihilque omnino terrenum cogitat, nihil mundanum requirit, nec hominibus placere studet, sed totam se sapientiæ, totam lumini, totam calori Spiritus sancti mancipauerit, subtilis, & spiritualis effecta quomodo cerni ab hominibus, aut ab humanis potest aspectibus comprehendi? Animalis namque homo intelligere, & discernere non potest spiritualem. Et ideò dignissimè diem festum aget, & hostiam Neomeniæ domino, vtpote per ipsum innouata, iugulabit.

Neomenia quid significet mystice.

1. Corinth. 6.

Ephes. 4.

1. Corinth. 2.

DE PASCHA.

CAPVT III.

NVNC de diebus festis singulorum mensium agamus, 1
quorum primum est, Pascha, (quamuis hic dies festus
ne dicendus sit, inferiùs disputabimus,) de quo Leui.
Versu 5. 23. *Mense primo quartadecima die mensis ad vesperam Phase Domini est.* Hæc solennitas instituta est in memoriam insignis illius beneficij, cùm Dominus occidit primogenitos Ægyptiorum, & domos Hebræorum angelus percutiens non tetigit, quoniam sanguine agni occisi linierant vtrumque postem, & superliminaria domorum, in quibus eundem agnum comedebant. Et quoniam id contigit 14. luna mensis primi, hinc Deo præcipiente omnibus annis eodem die agnum immolabant & comedebāt, vt latè scriptum est in capite 12. Exodi. Atque hinc nomen accepit, id est, à transitu illo Domini, siue angeli percutientis, qui

Phase. sine cæde pertransiit domos Hebræorum: Phase enim transitum significat, nec est transitus filiorum Israel ad terram promissam, nec transitus maris rubri, vt existimasse videtur Augustinus tract. 55 in Ioan. sed transitus angeli, & propterea Leuit. 23. dictum est: *Phase Domini est*, & Exodi 12. *Est enim Phase*, (id est, transitus) *Domini.* Quibus in verbis Hieronymus interpretationem illam addidit, id est, transitus, vt vis Hebraici nominis intelligeretur. Et apertiùs posteà: *Et cum dixerint vobis filij vestri: Quæ est ista religio? dicetis eis: Victima transitus Domini est, quando transiuit super domos filiorum Israel in Aegypto percutiens Aegyptios, & domos nostras liberans.*

† Quod nos Phase proferimus in Hebræo scribitur פֶּסַח *pesah*, 2
à verbo פָּסַח *phasah*, quod est transire, nomina enim finita in ח præcedente puncto Pathah. Lxx. & Apostoli finiunt in E, cum accentur in prima, si dissyllaba sunt, vt Noë, Thare, Chore, Iephthe. Idem nomen est Pascha, variè tamen scriptum, atque prolatum, quo semper vtuntur Lxx. & Apostoli. Ex quo error inoleuit apud multos, teste Hieronymo in cap. 26. Matth. in quo etiam auctor Glossæ fuit, Græcum nomen esse Pascha, & dictum ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quod est pati. Est igitur nomen Hebraicum transitum significans, vt docent Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. Hierony. in Matth. cap. 26. in Isa. 31. in Mich. 7. Ambros. in libro de Cain, & Abel, cap. 8. & serm. 53. Augustinus epist. 119. lib. 2. de Trin. cap. 17. lib. 16. de Ciuit. cap. 43. & in Ioan. tracta. 55. & multi alij, res enim est non dubia. Nec verò hoc aliud nomen existimandum est significans transitum, sed vnum atque idem cum פֶּסַח *pesah*, siue Phase. Sed פ vertitur in P tenue, vt sæpe fieri solet ס omnino valet idem quod nostrum S, aut Græcum σ. ח Sæpe à Lxx. vertitur in Ch, vt cum dicitur Rachab, Chebron, Charam, & similia.

†Quod

3 † Quod autem Hebræi dicunt פֶּסַח *phesah*, Chaldæi more suo dicunt, פִּסְחָא *phiseha*, ita enim scribendum censeo cum Lxx. & Apostolis, & Iosepho, non vt nunc scribunt פִּסְחָא *phiseha*. Dixi autem more suo, quoniam Chaldæi vocabulis Hebraicis solent addere A, in fine, vt in Abba, Malcha, Golgotha. Et cum post reditum de captiuitate Babylonica Iudæi Chaldaicis nominibus persæpe vterentur, Lxx. scripserunt Pascha, quos Apostoli, & Iosephus imitati sunt. Itaque Pascha (si propriè vocabulum sumamus) neque agnum significat, neque immolationem agni, sed transitum, sed quoniam in memoriam huius transitus solennitas fiebat, & agnus immolabatur, paulatim ipse agnus, qui immolabatur, Pascha dictus est, vt Lucæ vigesimosecundo: *Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha.* Et iterum: *Vbi est diuersorium, vbi Pascha cum discipulis meis manducem?* Ipsa etiam solennitas Pascha dicitur, vt Lucæ vigesimosecundo: *Appropinquabat autem dies festus Azymorum, qui dicitur Pascha.* Nec tantum ipse dies immolationis agni, sed tota solennitas Azymorum illi adiuncta, vt Acto. duodecimo: *Apposuit vt apprehenderet & Petrum: erant autem dies Azymorum. Quem cum apprehendisset, misit in carcerem tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post Pascha producere eum populo*, id est, post dies Azymorum.

De mense Paschæ.

TEMPVS solennitatis ostendit Moses cum ait: *Mense primo, &c.*
4 † In quo hoc est animaduertendum, duos menses fuisse apud Hebræos, qui primi vocarentur, sicut & duplex annus erat, sacer, & vulgaris. Annus sacer initium habuit eo tempore, quo ex Ægypto egressi sunt, & quo in fastis vtebantur. Huius primus mensis est ipse, quo egressi sunt, qui Hebræis dicitur Nisan, Macedonibus Xanthicus, vt ait Iosephus 2. libro Antiq. cap. 5. De quo Dominus dixit Exodi 12. *Mensis iste vobis principium mensium, primus erit in mensibus anni.* De hoc diximus multa cap. 2. ostendimúsque partem eius incidere plerumque in Martium nostrum, partem in Aprilem. Annus vulgaris est quo vtebantur ad commercia antequam egrederentur ex Ægypto, & postquam egressi sunt. Iosephus libro 1. Antiq. cap. 4. *Moses autem Nisan, qui est Xanthicus, mensem primum in suis fastis ordinauit, quod per hunc Hebræos ex Aegypto eduxisset. Eundem etiam omnium, quæ ad rem diuinam pertinerent, exordium fecit: alioqui quod ad nundinationes rerum venalium, reliquamq; dispensationem anni attinet, nihil de pristino ritu innouauit, &c.* Eius initiũ Septembrem multi esse credunt, in quibus est Moses Ægyptius lib. 3. ductoris dubiorum, cap. 44. sed Hieron. in ca 3. Ezech. prope principium, affirmat apud omnes Orientales primum mensem esse Octobrem. Vtrumque verum est, pars enim

Duplex annus Hebræis.

eius incidit in Septembrem,& pars in Octobrem,cùm ſint menſes omnes lunares.

De die Paſchæ, & de hora immolationis agni.

DIES erat decimus quartus,ſiue decima quarta luna,quod ex 5
iis quæ cap. 2. dicta ſunt, ſatis intelligitur. Hora cognoſcitur ex eo quod in Exodi 12. legimus: *Immolabitq; eum vniuerſa multitudo filiorum Iſrael ad veſperam.* Pro quo in Hebræo eſt: בֵּין הָעַרְבָּיִם *ben haarebaim*,id eſt, inter duas veſperas,quod ſimiliter verterunt LXX. Leuitici vigeſimotertio, ἀναμέσον τῶν ἑσπερινῶν, id eſt, inter veſperas, ſiue inter veſpertina. Et Lyranus verba Exodi interpretans ait: *Veſpera ſecundum Doctores Hebræos, prout hic accipitur, incipit à ſeptima decimæquartæ diei,(id eſt,ab hora prima à meridie) quia ex tunc ſol incipit tendere ad occaſum,& ab illa hora vſque ad principium noctis poteſt immolari Phaſe ſecundum eos, &c.* Quod & Abulenſi quæſtione 6. in caput vigeſimumtertium Leuitici , & quæſtione 1. in caput 16. Deuteronomij,& aliis placuit. Sed huic ſententiæ aduerſum videtur illud Deuteronomij 16. *Immolabiſq; Phaſe veſpere ad ſolis occaſum , quando egreſſus es de Aegypto.* Egreſſus autem eſt nocte , ſicut eſt in principio eiuſdem capitis : *Quoniam in iſto menſe eduxit te Deus tuus de Aegypto nocte.* Quo in loco non eſt in Hebræo: *Inter veſperas*, ſed: *Veſpere cum ſol occidit* Exodi etiam 12 ſcriptum eſt: *Et edent carnes nocte illa aſſas igne,& azymos panes.* Non ergo inter veſperas,ſed omnino veſpere,aut ad ſolis occaſum immolabatur agnus. † Reſpondendum eſt veram eſſe ſententiam 6
Hebræorum,agnúmque potuiſſe immolari,& comedi inter duas veſperas , vt dictum eſt, non enim omnes eadem hora poterant. Poterat etiam veſpera ipſa immolari, vt docent verba quæ retulimus ex Deut. 16. Ioſue 5. ſimiliter legimus: *Et fecerunt Phaſe decimaquarta die menſis ad veſperam,* בָּעֶרֶב *Bahereb*,id eſt, in veſpera. Sed hoc intelligitur in occaſu ſolis, hoc eſt,antequam ſtella orireturm, quæ veſper, ſiue heſperus dicitur (quod tempus iam nox cenſetur) quoniam ab ortu ſtellæ incipiebat dies decimus quintus,& lex præcipiebat vt die decimo quarto agnus immolaretur, vt ſæpe dictum eſt. Poſtquam tamen die decimoquarto immolatus erat, comedi poterat nocte , quæ iam ad decimumquintum pertinebant:& ita omnia conciliantur.

Vtra veſperam dici 14. immolaretur agnus.

† SED de tempore non ſatis dictum eſt,niſi definierimus vtra 7
decimæ quartæ lunæ veſpera agnus eſſet immolandus , priorine, qua dies decimus quartus incipere putatur,an poſteriori,quæ initio decimiquinti adiuncta erat. Quæ res nec paucis , nec facilè poteſt explicari: quamuis enim poſteriori immolari debuiſſe diximus,multa ad tuendam,atque confirmandam veritatē dicenda ſunt,quæ prætermittere non poſſumus. Id ergo dicimus quod

diximus

diximus, neque enim nobis ab ea recedendum est, quæ vetustissimorum quorúmque patrum, ac doctissimorum concors sententia est: posteriori vespera, quæ diei decimiquarti finis erat, agnum lege immolari debuisse: quod magnis, atque euidentibus argumentis demonstrabimus.

PRIMVM ex verbis ipsius legislatoris desumitur, qui Exodi 12. ait: *Erit autem agnus absque macula, &c. Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitq; eum vniuersa multitu-*
8 *do filiorum Israel ad vesperam.* † In toto hoc cap. tam veteres quam recentiores expositores vesperam finem decimiquarti diei interpretantur, nec tanquam dubium id confirmandum putant, sed vt rem de qua nulla sit quæstio, pro certo haberi volunt. Sunt tamen eorum verba diligenter attendenda, non enim disertè dicũt, vt nos, posteriori vespera, sed id aliis verbis significant docentes huic vesperæ adiunctum initium esse quintedecimæ lunæ, siue quintidecimi diei. Ita Hugo S. Victoris in Annotationibus in Exodi interpretatus est. Et Lyranus & Abulensis quæst. 10. & 19. in idem caput 12. & in secunda parte Defensorij, cap. 7. & 8. & in 2. Paral. cap. 2. quæst. 15. & 16. & in Deut. cap. 16. q. 1. & Caietan. Atque vt Bedam, Anselmum, Hieronymum, Ambrosium, aliosq; omittam, quorum verba postea referam, ex quibus hoc idem facillimè colligitur: Iosephum grauem, ac domesticum testem citabo. Sed quæram prius, si priori vespera diei decimiquarti agnus immolatur, cum lex dicat: *Nec remanebit quidquam ex eo vsque mane*, hoc mane vtrum diei decimiquarti erit, an decimiquinti? Planè decimiquarti, non enim finitur dies ille vsque ad vesperam se- *Exodi 12.*
9 quentem. † Si igitur dicat Iosephus sequens mane esse decimiquinti, non erit dubium eum sensisse agnum immolandum esse posteriori vespera, atq; ita omnes Iudæos facere. Vide ergo quid scribat lib. 3. antiq. c. 10. *Mense autem Xanthico, qui nostris Nisan vocatur, & annum exorditur, luna quartadecima, Sole arietem obtinente, quandoquidem hoc mense ab Aegyptiaca seruitute liberati sumus, sacrificium quod tunc exeuntes fecisse diximus, Pascha nominatum quotannis instaurare lege iubemur, celebramusq; id per sodalitia nihil è victimis in sequentem diem relinquentes, quæ est quintadecima, & Azymorum festiuitatis prima.* Quid dici potuit apertius? Nec verò Græca aliter sunt interpretanda, quæ ita habent: μηδενὸς τῶν τεθυμένων εἰς τὴν ἐπιοῦσαν τηρουμένου. πέμπτη δὲ καὶ δεκάτη διαδέχεται τὴν τοῦ πάσχα, ἡ τῶν ἀζύμων ἑορτή, &c. Hoc est: *Nihil eorum quæ immolantur in posterũ diem seruato. Quintus autem & decimus excipit diem Paschæ, qui Azymorum solennitas est.* Est enim sensus: Decimus quintus dies est qui consequitur diem Paschæ, id est, vesperam qua immolatũ est Pascha. Alioqui cui dubium erat 14. diem excipi 15. Sed cum dixisset: *In posterum diem*, ne quis fortè putaret esse decimumquartum, vt in aliis solennitatibus, decimũquintũ esse dixit. Quod si vim Græci nominis

nominis inſpiciamus εἰς τὴν ἐπιοῦσαν, nihil manifeſtius, eſt enim ſi de diebus ſermo ſit, proximè inſequens dies. Fac igitur eos agnum immolaſſe prima veſpere diei decimiquarti, ἐπιοῦσα erit mane diei decimiquarti, docet autem eſſe manè decimiquinti, nam dies decimusquintus διαδέχεται, id eſt, excipit continuò diem Paſchæ. Ea ergo quam vocauit ἐπιοῦσαν, id eſt, poſteram, ex quę excipit diem Paſchæ, nam dies poſterus, ſiue ſuperueniens, eſt idem qui & excipiens: ſed poſterus dicitur cum nondum venit, excipiens autem cum iam venit, nec poteſt diem præteritum excipere niſi qui poſterus erat. Verùm quid aut Ioſephi, aut aliorum te-

Veſpera. ſtimonio opus eſt, cum vſu Scripturæ, & omnium gentium veſper aut veſpera finis eius diei, cuius veſpera dicitur, ſemper intelligatur nunquam principium? Quid enim aliud intelligi poteſt

Geneſ.30. cum legimus: *Redeuntiq́; ad veſperam Iacob de agro egreſſa eſt in occur-*

Leuit.23. *ſum eius Lia:aut cum ſedit Moſes vt iudicaret populum, qui aſſiſtebat ſibi à mane vſque ad veſperam*, niſi finis illorum dierum? Itaque etſi

Exodi 18. ſcriptum ſit: † *A veſpera vſque ad veſperam celebrabitis ſabbata veſtra,* 10

dieſq́; feſti à veſpera inciperent, tamẽ initium feſti diei nunquam veſpera dictum eſt, neque vt initiũ ponitur, ſed vt finis illius diei vnde feſtus incipit: & cum à veſpera incipere dicitur: à fine diei illius, cuius veſpera ponitur, incipere intelligitur: quia (vt ſemel dicam) veſpera non reſpectu ſequentis diei, ſed præcedentis potius accipitur. Quod adeò verum eſt vt partem Paraſceues propiorem initio ſabbati Luc. nequaquã veſperam ſabbati appellare

Luca 23. voluerit, vt impropriam, atq; inſolentem locutionem vitaret, ſed manè. *Et poſuit*, inquit, *eum in monumento exciſo, in quo nondũ quiſquã poſitus fuerat.* Et dies erat Paraſceues, & ſabbatum illuceſcebat. Et Leui. 23. ſcriptum eſt: *Et affligetis animas veſtras die nono menſis, à veſpera vſq; ad veſperam celebrabitis ſabbata veſtra.* Dies Expiationum, de quo loquitur, 10. erat, ſicut paulò antè dixit: *Decimo die menſis huius ſeptimi dies Expiationum erit*, ſed quoniam ieiuniũ, & afflictio à veſpera præcedenti incipiebant, non dixit: A veſpera 10. diei affligetis animas veſtras, ne finẽ ipſius diei 10. omnes merito ſignificari putarent, ſed: *Affligetis animas veſtras die nono menſis*, quoniam veſpera, qua dies decimus incipiebat, finis erat diei noni.

† Ac ne totus dies nonus intelligeretur, addidit: *A veſpera vſque ad* 11

veſperam celebrabitis ſabbata veſtra, ac ſi diceret: Veſpere diei noni incipietis afflictionem decimi, qui Expiationum eſt. Cum ergo dicit decimaquarta die ad veſperam, finis decimiquarti diei ſine dubio intelligitur. Præterea ſolennitas Azymorum quis poteſt dubitare vtrum priori veſpera diei viceſimi primi finiatur, an poſteriori, cùm priori dies viceſimus primus non finiatur, ſed incipiat? Quare cum præcipit legiſlator Exodi duodecimo: *Primo menſe quartadecima die menſis ad veſperam comedetis azyma vſque ad diem viceſimam primam eiuſdem menſis ad veſperam*, vſq; ad poſteriorem

rem vesperam intelligit. Si ergo vespera diei vicesimæ primæ vespera posterior est, cur vespera diei decimæ quartæ non sit etiam posterior? Cur eadem verba in eodem contextu non eodem modo intelligantur? Adde quod cum dicit: *Immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam*, in Hebr. est, בֵּין הָעַרְבַּיִם *pham hacrepheim*, id est, inter duas vesperas, quod alibi Lxx. vertisse diximus *ἀνα μέσον τῶν ἑσπερινῶν* quod idem significat. † Si autem priori vespera decimæquartæ diei agnus immola-
12 tur non potest immolari inter duas vesperas, nam dies à vespera incipit, & tempus illud inter duas vesperas interiectum non est decimiquarti diei, qui nondum incepit, sed decimitertij. Aut igitur tertiodecimo die immolabitur contra legis præceptum, aut si die decimoquarto immolandus est inter vesperas, necesse est vt propè posteriorem vesperam immoletur. At dices vesperam initium diei dici, quoniam ita dies numerari cœperunt, ait enim Moses: *Factúmque est vespere, & mane dies vnus.* Nego sanè dies illos ita numerari, sed à mane vsque ad alterum mane, vt Beda in libro de Temporum ratione docet his verbis: *Moses autem proprium* (diem) *ita descripsit: Et factum est inquiens, vespere, & factum est mane dies vnus. Quem Hebræi, & Chaldæi, & Persæ sequentes iuxta primæ conditionis ordinem diei cursum à mane ad manè deducunt, vmbrarum videlicet tempus luci supponẽtes. At contra Aegyptij ab occasu ad occasum. Porrò Romani à medio noctis in medium. Vmbri, & Athenienses à meridie ad meridiẽ dies suos cõputari maluerunt, Diuina autem autoritas, quæ in Genesi dies à mane vsq; ad mane cõputandos esse decreuit, &c.* Gen. 1. Varia dierum initia

13 † QVONIAM igitur prius factam lucem esse dixit, quæ perfecta, & diei primi initium fuit, (dies enim ille fiebat non secundum motionem solis sed primogenia illa luce suum splendorem diffundente, vt autor est Basilius Hom. 2. in Hexahemeron,) recte dicit: *Factum est vespere & mane dies vnus. Videlicet tempus vmbrarum, vt Beda dixit luci supposuit: & vespere, id est, finis diei artificialis, cum prima illa luce, & mane sequentis factum est dies vnus. Et vidit*, inquit, *lucem quod esset bona & diuisit lucem à tenebris. Appellauitque lucem Diem & tenebras Noctem: factumque est vespere, & mane dies vnus: hoc est, lux illa, quæ dies artificialis dicitur, & vespere terminatur simul cum nocte, quæ vsq; ad alterum mane protenditur, dies primus fuit. Deinde reliqui dies eodem modo numerati sunt: Et factum est vespere & mane dies secundus, &c. Vespere cum luce eiusdem diei, quæ primo mane cœpit factum est dies secundus. Atq; ita de reliquis.* Hoc ex Basilio in eo loco quem modo indicaui, intelligitur, & apertius ex eius imitatore, & quasi interprete Ambrosio libro. 1. in Hexahemeron, capite 10. *Quærunt*, inquit, *aliqui prius vesperum, postea mane Scriptura memorauerit, ne forte noctem prius quàm diem significare videatur. Nec aduertunt primo quod præmiserit diem dicendo: Et vocauit Deus, Diem lucem & tenebras vocauit Noctem. Deinde quod vesper finis diei sit, &*

mane finis noctis. Ergo vt prærogatiuam, & primatus natiuitatis diei daret, & prius finem diei significauit, post quam secutura nox est, deinde postea finem noctis adiunxit, &c. Sit hoc ergo quasi primum argumentum, etsi multiplex videatur quod totũ ex verbis Scripturę petitum est. † Secundum argumentum ex ipsa Hebræorum consuetudine desumitur. Iudæi eodem die, atque eodẽ tempore agnum immolabant, quo patres eorũ cum ex Ægypto proficisci volebant immolarunt, de eo enim die ita lex loquitur Exo. 12. *Habebitis autem hunc diem in monumentum, & celebrabitis eum solennem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno, &c.* At Hebræi ex Ægipto exituri posteriori decimiquarti diei vespera immolarũt, posteriori igitur vespera semper immolabatur. Posteriori vespera eos agnum immolasse ex eo perspicitur, quod decimoquinto die mẽsis egressi sunt, vt legimus Numerorũ trigesimo tertio. At qui eo mane exierunt, quod proxime immolationem agni consecutum est, vt est in eodem ca. *Profecti de Ramesse in mense primo in quintadecima die mensis primi, altera die à Phase filij Israel in manu excelsa, &c.* Atq; vbi nos habemus, *Altera die à Phase* Lxx. verterunt τῇ ἐπαύριον τοῦ πάσχα id est, *ea die, quæ Paschæ immolationem sequebatur.* Posteriori ergo vespera immolarunt, illa enim est quam mane diei 15. consecutum est. † Superest, vt ostendã eos manè profectos esse, quod si ostendero, res planè confecta est. Ostendã autem facillimè. Nã angelus media nocte percussit primogenitos Ægyptiorum, vt est in Exo. 12. *Factum est autem in noctis medio percussit Dominus omne primogenitum in terra Aegypti à primogenito Pharaonis, qui in solio eius sedebat vsque ad primogenitum captiuæ quæ erat in carcere, & omne primogenitum iumentorum, &c.* Hoc vbi senserunt Ægyptij vehemẽter perterriti surrexerunt, & nocte eadẽ quanta maxima festinatione potuerunt, Hebræos è suis finibus eiecerũt. Quod ita perspicuè docet sacra Historia, vt nemo dubitare posse videatur. *Surrexitq́; Pharao nocte, & omnes serui eius, cunctaq́; Aegyptus. &c. Vocatisque Pharao Moyse & Aaron nocte, ait: Surgite, & egredimini à populo meo vos, & filij Israel: ite, immolate Domino sicut dicitis.* Vrgebantque AEgyptij populum de terra exire velociter dicentes. *Omnes moriemur.* Quod est in Hebræo vehementius, hoc enim sonat: *Et præualescebat AEgyptus super populum ad festinandum dimittere illos de terra decebant enim, Omnes nos morimur.* Et Lxx. pro eo quod vertit Hier. *Vrgebant*, posuerunt κατεβιάζοντο, id est, cogebant. † Hæc tanta festinatio vrgentium, & mortẽ imminentem vehementer timentium nisi illi discederent, quam moram, quamuis breuem, ferret? Certè tam vehemens, tamque præceps fuit, vt post eorum profectionem de Ramesse in Socoth, legamus. Coxerunque farinam quam dudum de Ægypto conspersam tulerãt. & fecerunt subcinericios panes azymos: neque enim poterat fermentari cogentibus exire Ægyptiis, & nullam

lam facere sinentibus moram nec pulmenti quicquam occurrerat præparare. Quare omnino mane exierũt, vt recte animaduertit Abulensis in ca. 23. Leuit. q. 6. Idemque q. 1. in. c. 16. Deute. affirmat iussisse Mosem vt nihil in mane sequens relinqueretur, ne putarent se eo tempore mansuros, sed scirent cum magna festinatione se fore exituros. Si autem mane illo profecti non essent sed totum diem in Aegypto mansissent, profecto & panem fermentare, & pulmenta præparare potuissent. Ita vt dico veteres intellexerunt. Hieronymus in illud Hoseæ. 3. *Dies multos expectabis:* ait, *Quintadecima die illucescente mensis Nisan percussa sunt*
17 *Aegyptiorum primogenita, & Israëlis de Aegypto eductus est populus.* † Et Beda in lib de Temporum ratione, cap. 61. *Vna quippe dies Paschæ, id est, transitus est quartadecima videlicet primi mensis, in qua vesperascente agnus immolari iussus est, & mox sequenti nocte transiuit Dominus Aegyptiorum primogenita percutiẽs, & signatas agni sanguine domos filiorum Israel liberans. Sequentes verò dies septem, id est, à decimoquinto vsq; ad vigesimum primum mensis eiusdem, Azymorum propriè vocantur.* Iosep. quoq; lib. 2 Ant. ca. 5. haud obscurè idẽ sensit: idẽ enim dicit quod ex Exo. retulimus: *Nam pestis,* inquit, *illa nocte absumpsit primogenita Aegyptiorum vt agminatim ad regiam concurreretur à proximis vociferantibus nõ amplius detinendos Hebræos. Tunc rex accito Mose mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum regionem cessantibus calamitatibus esse subleuandam. Donis etiam Hebræos honorabant, alij quo celerius discederent, alij propter vicinitatis consuetudinem. Atq; hoc pacto exitũ est flentibus Aegyptiis & pœnitẽtibus ob præteritam malã tractationem, &c.* Quo tempore exierint ex præcedẽtibus relinquit intelligendum, nocte videlicet illa, de qua loquebatur, nec enim alterius temporis meminerat. † Sed cum his quæ diximus pugnare Exod. 12.
18 quædã videntur in Scriptura, & in probatis historicis. Primũ in Exo. legimus Mosem edixisse senioribus filiorũ Israel: *Nullus vestrum egrediatur ostiũ domus suæ vsq; mane. Transit enim Dominus percutiens Aegyptũ, &c.* Non ergo ante diem egredi potuerunt. Rursum constat eos noctu egressos esse ex Ægypto. Exo. 12. *Nox ista est obseruabilis Domini, quando eduxit eos de terra Aegypti.* Et Deu. 16. *Quia in isto mense eduxit vos Deus de Aegypto nocte.* Et postea: *Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quando egressus es de Aegypti.* Quod ad primum locũ attinet, eamdem quæstionẽ proponit, ac soluit Rupertus li. 2. de Trin & operibus eius, c. 18. his verbis: *Si nocte vocatis Moses, & Aaron hæc dixit, quomodo illud quod supradictum est, Nullus vestrum egrediatur ostium domus suæ vsque mane, iuxta literam stabit? Sed fuerit hoc illis mane, quod vocati exire compulsi sunt transacta iam media nocte, & aspirante præsentis lætitiæ luce, &c.* † Et Caietanus in
19 illud: *Vrgebantque Aegyptij,* ait: *Hinc & ex subiunctis in hoc eodem capite apparet quod non obstante mandato Mosi vt nullus egrederetur*

 domum

domum vsque mane, vrgentibus Aegyptiis cœperunt eadem nocte versus diem egredi, &c. Audierat Moses nocte illa percutiendos esse primogenitos Ægyptiorum, sed moram percussionis nesciebat, ideo mane expectari tunc quidem voluit. Sed postquam vocatus est à Pharaone & stragem primogenitorum iam factam cognouit egredi ex domibus omnes permisit, & vrgentibus Ægyptiis valde mane, cum adhuc tenebræ essent profectus ex Ægypto est cum suis. Quapropter cum dicitur: *Nox ista est obseruabilis Domini, quando eduxit eos de terra Aegypti*, confirmatur his verbis sententia nostra, atque adeo omnium scriptorum non impugnatur. De nocte enim loquitur, qua primogeniti occisi sunt, & ea populus eductus est de terra Ægypti, ante lucem videlicet sequentis diei. Nam totum tenebrarũ tempus לַיְלָה *lailah* id est, nox, Hebręis dicitur. Gen. 1. *Et diuisit lucem à tenebris. Appellauitq́; lucem Diem, & tenebras Noctem.* Ex quo illud Deut. explicatur, *Quia isto mense eduxit vos Deus de Aegypto nocte.* † Quodq; ex eodẽ Deuteronomij 20
ca. attulimus. *Immolabis Phase vespere ad Solis occasum quando egressus es de Aegypto.* Hieronym. Oleastrius ita interpretatur, eos non ad solis occasum profectos esse ex Ægypto sed post mediã noctem ante lucem, ideóq; his verbis nõ horam noctis indicari, sed tempus id est, nocte nondum finita exiisse. Quod rectè dictum est, iubet enim Phase immolari in solis occasu, verùm non eo tempore quo egressi sunt ex Ægypto, id est, ait vt non differatur vltra noctem illam, qua egressi sunt ex Ægypto quæ incipiebat occidente sole diei. *Pro Quando*, in Hebræo. est *Tempore exitus tui*, & apud Lxx. *Tempore quo egressus, es &c.* solet autem tempus ita
Regula. poni vt non certam horam significet, sed moram quamdam temporis longiorem vt. 2. Regum. 11. *Factum est autem vertente anno, eo* 21
tempore quo solent reges ad bella procedere. Gen. 17. † *Pactum vero meum statuam ad Isaac, quem pariat tibi Sara tempore isto in anno altero.* Num eodem ipso die, quo hæc dicta sunt necesse fuit parere Saram? Ita dicitur tempus messis, tempus conceptus ouium, tempus fructuum & id genus multa.

IN historicis Iosephus nobis aduersari videtur, qui libro 2. Antiquitatum cap. 5. ait: *Illucescente vero quartadecima omnes ad exitum animati sacrificabant, & sanguine domos lustrabant, &c.* Initio ergo diei decimiquarti, id est, priori vespera, non posteriori, vt nos diximus, agnũ immolarunt Hebræi. Primùm de Iosephi sententia ambigendum non est. qui li. 3. Ant. c. 10. sequentem lucem à vespera immolationis agni decimumquintũ diem esse, nihilq; ex agno in eam relinqui licere dixit, quod falsum esset, nisi posteriori vespera agnus mactaretur. Cumq; de prima agni immolatione scripserit in hoc ipso loco, quẽ nobis obijcimus: *Et peracta cœna reliquias carnium exusserunt tamquam exituri*: quod perinde est ac si diceret: Non seruauerunt eas in lucem sequentem, ante quam

exituri

exituri erant, & quam postea decimumquintum diem esse scripsit, quis non videat eum palam dicere posteriori vespera mactatum esse Pascha? † Cur ergo dixit illucescente quartadecima
22 omnes sacrificasse? Nec hoc Iosephum dixisse, sed eius interpres vitiosè vertit. Non enim dixit, Ἐνιστάσης quod præsentis temporis est, sed ἐνστάσης quod præteriti significationem habet, & quidem nonnumquam plusquam perfecti lib. 17. Iliados.

---- ἅ θεοὶ οὐρανίωνες
πατρὶ φίλῳ ἔπορον, ὁ δ' ἄρα ᾧ παιδὶ ὄπασσε.

Hoc est:

---- *Quæ dij cœlestes*
Patri caro dederant, hic autem filio suo dederat.

VERTENDVM igitur erat. *Postquam adfuit dies decimus quartus, omnes sacrificabant*, tempore scilicet quod illis præscriptum fuerat, idest, posteriori vespera, vt si conuiuium fuisset in diem quartumdecimū promissum, & paratum, rectè diceremus: Postquam dies decimus quartus illuxit, ad conuiuium omnes sederūt & epulati sunt: non scilicet manè, sed paulò ante meridiem hora
3 solita. † Sed hoc in 4. argumento plenius explicabimus. Zonaras fortasse quempiā moueat, qui in primo sui Chronici tomo scripsisse dicitur: *Egressi sunt mense Xanticho die 15. [O]riente Luna*. Quod si Oriēte Luna profecti sunt ex Ægypto, in ipso Solis occasu exierunt, in plenilunio enim cum Sol occidit, oritur Luna, At id Zonaras se dixisse etiam negabit, non enim id scripsit, sed: Ἐξῆλθον δὲ μηνὸς ξανθικοῦ πεντεκαιδεκάτῃ κατὰ σελήνην, hoc est, *Exierunt autem mensis Xanthici quintadecima secundum Lunam*. Quod ille ex Iosepho, vt reliqua fere de Iudæis, desumpsit, qui li. 3. Ant. c. 10. Pascha celebrari dicit mēse Xanthico, quem Hebręi vocant Nisan, quartodecimo die κατὰ σελήνην id est, secundum Lunam, vt scilicet quartumdecimum intelligamus non secundum Solis cursum, vt nos numeramus, sed secundum numerationem cursus Lunæ, ideoq; interpres vertit Decima quarta Luna. Quod vel ex eo intelligi satis potest, quod Diogenes Laërtius scripsit lib. 1. in Solone. ἠξίωσέ τε Ἀθηναίους τὰς ἡμέρας κατὰ σελήνην ἄγειν. Quod eleganter vertit interpres in hunc modum: *Athenienses vero vt dies secundum Lunæ cursum agerent monuit*. † Quod si quis interpretetur Se-
24 cundum Lunam, lucente Luna, aut per Lunam & nos dicemus eos per Lunam profectos esse, idest, ante lucem, in plenilunio enim Luna vsq; ad Solis ortum lucet. Sed quod ante diximus verum est. Et quidem Iosephus, cum id in aliis festis diebus non adnotasset, cum ad eum venit, qui primus omnium est, & initio anni celebratur, merito addidit Secūdum Lunam, vt inde omnes dies quomodo accipiendi essent, semel intelligeretur. Expositis Scripturę, & historicorum verbis atque autoritate tacente, ratio

 ipsa

ipſa vrget ſemper, & reclamat. Qui fieri potuit, vt tot hominum
millia in terra Geſſen diſperſa nocte illa conuenirent in Rameſ-
ſes vrbem, vnde profecta fuiſſe conſtat ex Num. 33? Quomodo
vaſa aurea, & argentea tam cito acceperunt ab Aegyptiis? Vt ce-
lerrimè hæc fierent, vno ſaltem die opus fuit. Ad hæc Ioſep. re-
ſpondet lib. 2. Anti. c. 5. de Moſe loquens: *Ille vero inſtructos prius
ad profectionem & per ſodalitia diſtributos in vno loco continebat.* Poſt-
quam verò adfuit quartus decimus dies omnes ad exitum anima-
ti ſacrificabant. † Ante decimum quartum ergo diem omnes e- 25
rant in eodem loco vnde profecti ſunt, id eſt, in Rameſſe, & qui-
dem per ſodalitiã diſtributi. Quare rectè omnes exire potuerũt.
Vaſa autem aurea, & argentea aut ante diem decimum quartum
petierant, vt Auguſtinus quæſt. 45. in Exodum, & Abulenſis exi-
ſtimat aut certè iam profecturi petierunt Ægyptiis mortis ter-
rore turbatis facile concedentibus. De quo in eodem loco Ioſe-
phus: *Tunc rex accito Moſe mandat vt abeant, ratus ob eorum exitum
regionem ceſſantibus calamitatibus eſſe ſubleuandam. Donis etiam He-
bræos honorabant, alij quo celerius diſcederent, alij propter vicinitatis
conſuetudinem.*

Tertium argumentum. Dominus eodem die agnum im-
molauit, quo omnes Iudæi ſecundum legem immolabant, quod
ex tribus prioribus Euangeliſtis ita perſpicuum eſt, vt confirma-
ri non debeat. At qui Chriſtus. 15. die menſis, qui continuo
immolationem agni fuit conſecutus, primoque die ſolennita-
tis Azymorum in crucem ſublatus eſt, poſteriori ergo veſpera
diei decimi quarti agnum occidit, & comedit. † Quod aſſum- 26
pſi decimoquinto die menſis primi ſublatum eſſe in crucem, ſi
confirmauero, tota ad exitum perducta, & profligata quæſtio
eſt. At hoc tam facile confirmatu eſt, vt non ſolum penè vete-
rum omnium patrum, ac recentiorum Scripturæ enarratorum,
ſed Scholaſticorum quoque Theologorum in hoc ſententiæ,
ac verba conueniant. Atque ita multi illorum de die, quo Chri-
ſtus agnum occidit, & de eo quo ipſe occiſus eſt, loquuntur, vt
ſimul de communi legis immolatione loquantur, & omnia quæ
hactenus diximus, confirment. Ambroſius libro decimo Epi-
ſtolarum, epiſtola octuageſima tertia: *Et celebrauit Paſcha hebdo-
madæ, in qua fuit quarta decima Luna quinta feria. Denique ipſa die
Paſcha cum diſcipulis manducauit. Sequenti autem die, hoc eſt, ſexta
feria, crucifixus eſt Luna quintadecima.* Chryſoſtomus Hom. 28. in
Matth. primum diem Azymorum dicit eſſe veſperam quintæ
Sabbati, quæ erat ante primum diem Azymorum, *conſueuerunt
enim* (inquit) *ſemper dies à veſpere numerare, & eius mentionem face-
re in veſpere quo Paſcha erat immolandum, &c.* Si ergo dies ſequens,
quo Chriſtus eſt occiſus, fuit primus dies Azymorum, 15. die oc-
ciſus eſt. † Idem apertius docet bis Hychius in ca. 23. Leuit. Beda 27
in

in lib. de Temporũ ratione, ca. 45. *Nam quod Dominus decimaquinta Luna feria ſexta crucem aſcenderit, & vna Sabbatorum, id eſt, die Dominica ſurrexerit à mortuis, nulli licet dubitare Catholico, ne legi, quæ per agnum Paſchalem decimaquarta die primi menſis ad veſperam immolari præcipit, pariter & Euangelio, quod Dominum eadem veſpera tentũ à Iudæis, & mane ſexta feria ac crucifixum ſepultum, prima Sabbati reſurrexiſſe perhibet, videatur incredulus.* Idem apertiũ mè docuit in cap. 26. Matthæi, in c. 14. Marci in c. 22. Lucæ, Innocentius. III. lib. 4. de Sacro altaris myſterio c. 4. Anſelm. in ca. 26. Matthæi, Sanctus Thomas in 4. diſtinctione. 11. q. 2. art. 2. q. 3. in. 3. part. q. 46. artic. 9 lib. 4. Contra Gent. c. 69. & in 1. Opuſculo, quod eſt contra errores Græcorum propè finem, & in Euangeliũ Iohannis c. 13. Abulenſis in 2. parte Defenſorij, c. 7. & 8. & in li. 2. Par. ca. 2. q. 16. & alij quã plurimi. Nec mirũ eſt hoc Chriſtianos ſenſiſſe doctores, quandoquidẽ & Iudæorũ traditio fuit, quã refert Aug. Eugubinus in Annotationib. c. 12. Exo. decima quinta die menſis Niſan redimẽdum fore Iſrael in diebus Meſſiæ. † At quis
18 credat inquies, Chriſtum in crucem actum fuiſſe primo die Azymorũ, qui celeberrimus erat, & quo nec iudicia fieri poterãt, nec ſupplicio quemquam afficere, nec ſepelire, licebat? Immo quis non credat, cum id plurimi, grauiſſimíq; ſcriptores tradiderint quos iam nominaui, & Chryſoſt in altero præterea loco hoc eſt, Hom. 86 in Matt. Idem Apoſtolos docuiſſe tradidit. Epiphanius lib. 3. Contra hæreſes, Hæreſi. 70. *Dicunt enim*, inquit: *iidem Apoſtoli Quando illi* (Iudæi) *conuiuantur, vos ieiunantes pro ipſis lugete quoniam in die feſtiuitatis Chriſtum crucifixerunt. &c.* Sententiam mortis non Iudæi tulerunt, ſed Pilatus, & milites Romani cum flagellauerunt, atq; in crucem egerunt, quos religio diei feſti nõ mouebat. Sed neque Iudæos ipſos mouebat, qui hoc ſe maximè religioſos putabant, quod hominem, vt ipſi iactabant, blaſphemum, & leſæ Diuinæ Maieſtatis reum accuſarent, mortemq; illi
19 omni ratione accelerarẽt. † Etenim Sabbatho filij Iſrael inuenerunt hominem colligentem ligna, & eo die quo nec cibos parare fas erat, apprehenſum adduxerunt ad Moſem, & Aaron, & vniuerſam multitudinem, & recluſerũt eum in carcerem lapidibuſque extra caſtra obruerunt, vt eſt in ca. 15. Numerorum. Sepelire autem eodem die neceſſe erat quoniam Deut. 21. præcepit Dominus: *Quando peccauerit homo quod morte plectendum eſt, & adiudicatus morti appenſus fuerit in patibulo, non permanebit cadauer eius in ligno ſed eadem die ſepelietur.* Atque hoc magis tunc faciendum erat, quòd Sabbatũ inſtabat, quod magnus dies dicitur à Iohanne quia Sabbatum erat, & dies ſecundus Azymorum. Nec vero huic ſententiæ quiſquam aduerſum putare debet, quod de die paſſionis Chriſti ſcripſit Iohannes capite 19. *Erat autem Paraſceue Paſchæ hora quaſi ſexta*, vt propterea id factum neget ipſo die feſto

festo Paschæ, id est, primo Azymorum quoniam Parasceue diem
festum præcedit. Non enim est Parasceue aut Azymorum, aut
alterius vllius sollennitatis, nisi sabbati, quia ceteris diebus fe-
stis cibos parare licebat, atque adeo ipso primo die Azimorum,
vt disertè Moses docuit Exo. 12. †. Solo Sabbato id non lice 30
bat, sed sexta feria præcedenti parādi erant, quæ propterea Græ-
cè dicta est Parasceue, id est, præparatio. Quamobrē non is sen-
sus est quem verba primo aspectu præferunt, Erat dies qui ante-
cedit primum Azymorum, sed perinde est ac si diceret, Erat sex-
ta feria, quam continuo Sabbatum consequebatur, eademq; erat
dies Paschæ, id est, primus dies Azymorum, de quo Ioha. dixit. c.
13. *Ante festum Paschæ, &c.* Quod verò dicunt Iudæi primum diem
Azymorum non posse incidere in sextā feriam, meræ nugæ sunt,
aduersus quas in cap. 13. Iohannis latius disputabimus, si Domi-
nus voluerit. & optimè disputatū est ab eruditissimo viro. P. Fran-
cisco Toleto Societatis nostræ, in commentariis eiusdem, c. 13.

Dies Paschæ an esset festus.

QVARTVM argumentum, quod caput est, & omnia continet,
in extremum distulimus, quoniam vt eius vis intelligeretur, non-
nulla fuerunt ante explicanda, & tam illustre, tamq; validum est,
vt si in fronte collocaretur, frustra cetera afferri viderentur. Id
est huiusmodi. Dies Paschę non erat dies festus, vt dies Azymo-
rum vt à vespera vsq; ad vesperam celebraretur, sed eius tantum
finis hoc est vespera, quam in hac disputatione posteriorem sæpe
appellauimus, quia agno immolando dicatus erat, & Pascha vo-
batur.† Extra controuersiam igitur esse debet agnum sub finem 31
decimiquarti diei immolari debuisse, ac sequentē continuo au-
roram decimiquinti, id est, primi diei Azymorum fuisse. Nouum
hoc multis videbitur, sed ego vetus esse ostendam. Principio
hoc docet Innocentius. III. libr. 4. de Sacro altaris mysterio,
capit. 4. his verbis: *Dies autem festus Paschalis erat quintadecima Lu-
na secundum illud: Et in quinta decima solennitetem celebrabitis altissi-
mo Domino. Nam quartadecima non erat solennis nisi tantum à vespera.
Ante diem festum hunc Dominus Pascha cum Apostolis celebrauit, &c.*
Satis hîc, & in toto capite indicat de vespera, quam dies passio-
nis secutus est, loqui se. Hoc idem sensit Abulensis quæstio. 11.
in caput 9. Numerorum, sed latius, & apertius in secunda parte
Defensorij, cap. 8. Cuius etiam libenter verba subscribam. *Nunc
autem sciendum est, quod dies quartus decimus mensis, quamquam esset
Pascha, tamen non erat dies festus, quia non vacabatur à laboribus, sed
fiebant illa die opera seruilia, sicut ceteris diebus: & nihil aliud erat quod
specialiter pertineret ad istum diem nisi quod immolabatur agnus ante so-
lis occasum, & comedebatur.* † *Festum autem Azymorum, quod incipie-* 32
*bat die sequenti, & durabat septem diebus, hebebat duos dies solennes, in
quibus cessabatur ab omni opere seruili. Exod. 12. Ideo dies quartus deci-
mus poterat vocari Pascha propter agnum Paschalem, sed non poterat*

proprie

propriè vocari festum. Dies autē quintus decimus poterat vocari dies Azymorum, & etiam dies festus propter celebritatem eius, Hæc Abulensis. Sed nos potius hoc autoritate Scripturæ confirmemus. Innocentius, & Abulensis proferunt illud Ioan. 13. *Ante diem festum Paschæ.* &c. quo in loco vespera decimiquarti diei, qua agnus cędebatur, intelligitur, cum dicitur, *Ante diem festum Pascha.* ipsa enim Pascha vocabatur, non dies festus Paschæ: at primus dies Azymorū, quia festus erat, iure dictus est dies festus Paschæ. † Quod si Scripturæ
33 verba obseruemus, inueniemus diem Azymorum sollennem, & festum, & solennitatem vocari, diem verò decimum quartum sollennem non dici, nec festum, nec sollennitatem, quoniam simpliciter non erat sollennis, sed secundum extremā partem. Leuit. 23. *Hæ sunt ergo feriæ Domini sanctæ, quas celebrare debetis temporibus suis. Mense primo quarta decima die mensis ad vesperam Phase Domini est, & quinta decima die mensis huius sollennitas Azymorum Domini est,* quod paulò post explicabimus. Eodē modo loquitur c. 9. & 28. Numer. & Deut. 16. & alibi sæpe. Quod enim Exodi 12. scriptum est: *Habebitis autem hunc diem in monimentum, & celebrabitis eum sollennem Domino in generationibus vestris cultu sempiterno:* aut de die Azymorum dictum est, aut certè de Pascha cum illo coniuncto, quasi vnus dies, aut vna sollennitas sit. Hoc seqnentia verba declarant: *Septem diebus azyma comedetis In die primo non erit fermentum.* Cum enim azyma ab ipsa vespera Paschæ incipiant, & continuò dies sequātur Azymorum, quasi pro eadem sollennitate numerantur. Apud LXX. hoc manifestiûs est, qui vertunt: *Et erit dies hæc vobis in memoriale, & celebrabitis eam festum Domino in generationes vestras*
34 *legitimum sempiternum, celebrate eam septem dies.* † Hoc etiam videbimus in iisdem locis nunquam Hebræis præcipi vt in eo ab opere seruili ferientur, vt in primo, atque vltimo die Azymorum & in aliis. Cui obseruationi si alteram adiungas, quam tradidit Iosephus lib tertio Antiquitat. capite decimo, his verbis: *Nullum autem festum ducitur absque holocautomate, & laborum vacatione, sed in omnibus omnino hæc duo lex obseruari iubet,* perspicuum fiet diem hunc nō fuisse festum, Quod facilè intelligitur ex Mar. 14. *Et primo die Azymorum quando Pascha immolabant, dicunt ei discipuli: Quo vis eamus, & paremus tibi vt manduces Pascha? Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis: Ite in ciuitatem, & occurret vobis homo lagenam aquæ baiulans,* &c. Si enim dies festus esset, nec Apostoli parare possent, nec homo ille lagenam aquæ ferret in ciuitatem.

Obseruandum etiam in aliis diebus festis mentionem vesperæ non fieri, nisi in Pascha, quoniā totus dies profestus erat, eius tantum extremum sacrum erat, quia tūc agnus immolabatur. Quare Pascha nō duas vesperas habebat, vt festi dies, sed eam quæ diem
35 decimum quartū claudebat. † Si dicas, non fuisse nec esse vesperæ meminisse in illis, quoniam de omnibus dictum erat Leuit. 23.

A vespera vsq; ad vesperam celebratis Sabbata vestra: quæro cur in eodem cap. in Pascha mentio vesperæ fiat? Meritò, inquies, fit vt tempus immolationis agni indicetur. Rectè sanè. Sed addo, ideo etiam factum esse, quia præter illud tempus immolationis, nihil habebat amplius quam cæteri dies. Vt in eo quod ante retulimus ex Leuitici 23. *Hæ sunt ergò feriæ Domini sanctæ, quas celebrare debetis temporibus suis. Mense primo quartadecima die mensis ad vesperum Phase Domini est*, ac si diceret, Tempus celebritatis, & sanctitatis est sola vespera. Quoniam igitur decimusquartus dies, quod ad sollennitatem attinet, non incipiebat, nisi posteriori illa vespera, etiamsi Iosephus dixisset illucescente decimoquarto die Hebræos sacrificasse, ita esset interpretandum, illucescente quantum ad sollennitatem Paschæ spectat, tunc enim incipiebat sollennitas, de qua ipse loquebatur, sicut & Lucas dixit: Et Sabbatum illucescebat, cum finiebatur vespera Parasceues.

DE LOCO.

Vers.5. LOcus, in quo immolãdus erat agnus, erat Ierusalem Deu. 16. 36
Non poteris immolare Phase in qualibet vrbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus, vt habitet nomen eius ibi. Ideò in hac sollennitate iubebat lex omnes venire in Ierusalem, vt est in eodem capite: & postquam Ierusalem euersa est, nullibi agnum vnquam immolant.

De ritu immolandi.

Vers.3. NVnc de ritu immolandi, & comedendi agni dicendum est. De hoc legimus Exodi 12. *Decima die mensis huius tollat vnusquisque agnum per familias, & domos suas. Sin autem minor est numerus, vt sufficere posit ad vescendum agnum, assumet vicinum suum, qui coniunctus est domui suæ, iuxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni. Erit autem agnus absque macula masculus, anniculus, iuxta quem ritum tolletis & hœdum. Et seruabitis eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius, immolabitque eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam.* Quod iubet agnum decimo die tolli, vt decimoquarto immoletur, illius tantum temporis præceptum fuit, quo Iudæi exituri erant ex Ægypto, non vt postea fieret, vt docet Abulensis in cap. duodecimum Exo. quæstione quarta, quoniam cũ sæpe de immolatione agni verba fiant in lege, nusquam hoc præcipitur, vt Deuter. decimosexto, & aliis in locis, nusquam hoc in alia immolatione factum legimus in Scriptura † Tunc autem fieri oportuit, quia cum Hebræi petituri essent vasa aurea, & argentea ab Ægyptiis, & paraturi quæ erant ad 37

tam

tam longum iter necessaria, & tanta cum festinatione exituri non possent agnos habere cum facienda erat immolatio, præsertim cùm tam multi essent quærēdi, & quidem anniculi, & sine macula. Et cum dicit: *Tollat vnusquisque*, de dominis mediocrium familiarum loquitur, pauperiores enim ditioribus adiungebantur, sicut ait: *assumet vicinum suum, qui coniunctus est domui suæ, &c.* Si autem domus erat magna cui agnus vnus sufficere non posse videretur, non debebat tollere duos agnos, vt rectè ait Abulensis in cap. 12. Exodi, quæstione 5. quoniam lex ait: *Tollat vnusquisque agnum per familias, & domos suas.* Atque ideò paruas familias maioribus adiungi voluit, idque lex præcepit: de maioribus autem nihil dixit, quia idem de illis, atque de mediocribus intelligi voluit. Nec refert (quod obijci poterat) nō posse agnum tot hominibus sufficere, neque enim ad satietatem comedere oportebat, sed satis erat parum ex illo sumere, cum postea cœnare solerent, vt factum videmus Iob 13. Si autem quis agnum habere non poterat, licebat pro eo hœdum accipere, modo, & masculus esset, & sine macula, atque anniculus. Propterea dixit: *Iuxta quem ritum accipietis & hœdum.* Nec licebat vllum aliud animal immolari pro agno, vt in eadem quæstione docuit Abulēsis.

38 † Quare quod Deut. 16. Scriptum est: *Immolabísque phase Domino Deo tuo de ouibus, & de dobus*, nō de phase propriè dicto intelligendum est, sed de hostiis pacificis, quas in diebus Azymorum quotidie immolabant, vt est in cap. vigesimooctauo Numeror. Ita etiam Abulensis in iam citata quæstióne, & Lyranus in cap. 16. Deut. Etenim vt agnus, ita etiam ceteræ victimæ illius sollennitatis appellabantur Phase. Ex quo locus perdifficilis intelligitur Ioan. 18. *Et ipsi non introierunt in prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha*, id est, Victimas illas Azymorum, quas, nisi mundi, edere non poterant; nam agnum superiori nocte manducauerant. Cur autem agnus, aut hœdus immolaretur potiùs quàm alia animalia dicemus in mystica huius immolationis significatione. Et quod dicitur de postibus, & superliminaribus sanguine tingendis, tunc faciendum fuit, non postea, vt rectè ait Abulensis quæstione 10. in idem caput, atque ideò nec postea præcipitur vt fiat, nec factum vnquam legimus.

De Ritu comedendi.

39 RITVS comedendi hic erat. † Soli Hebræi edere ex eo poterant: alienigenæ autem non poterant, nisi priùs circumciderentur. Exodi duodecimo: *Hæc est religio Phase: Omnis alienigena non comedet ex eo: Omnis autem seruus emptitius circumcidetur, & sic comedet. Aduena, & mercenarius non edent ex eo.* Mercenarium autem intelligit alienigenam, qui mercedis, & lucri causa assiduè inter Hebræos versabatur. Et paulò post: *Vers. 43.*

Quod si quis peregrinorum in vestram voluerit transire coloniam, & facere Phase Domini, circumcidetur priùs omne masculinum eius, & tunc rite celebrabit, eritque sicut indigena terræ. Reliqua similiter ex eodem 12. capite colligamus.

Vers. 46. *In vna domo comedetur, nec efferetis de carnibus eius foras, nec os illius confringetis.* Hoc est, Agnus, qui in vna domo comeditur, totus in ea comedetur, nec licebat aliquam eius particulam ex illa domo efferre.

Vers. 8. *Et edent carnes nocte illa assas igni, & azymos panes cum lactucis agrestibus.* Carnes assæ comedebantur, quia citiùs ita parabantur, ad cibum quàm si coquerentur, & plus nutriebant: vtrumque autem festinantibus; & iter facturis conueniebat. Sed horum omnium causas pleniùs postea in mystica significatione reddemus. † 40
Panes azymi comedebantur tam decimo quarto die cum agnus comedebatur, quàm septem diebus sequentibus, qui vocabantur Azymorum. causa fuit recordatio eius, quod Exo. 12. scriptum est: *Coxerúntque farinam, quam dudum de AEgypto conspersam tulerant, & fecerunt subcinericios panes azymos:* neque enim poterat fermentari cogentibus exire Ægyptiis, & nullam facere sinentibus moram. Et Deut 16: *Septem diebus comedes absque fermento afflictionis panem, quoniam in pauore egressus es de Ægypto, vt memineris diei egressionis tuæ de AEgypto omnibus diebus vitæ tuæ.* Hinc intelligimus re vera octo fuisse dies Azymorũ, vt apertè docet Iosephus li. 2. Antiquit. cap. 5. septem videlicet, qui pertinent ad sollennitatem Azymorum, quæ incipiebat decimoquinto die vsque ad diem vigesimum primum, & diem Paschæ, qui erat decimusquartus, non enim agnus comedi poterat nisi cum pane azymo. Quare rectè etiam dies Paschæ dicitur primus dies Azymorum Matth. 26. & Marc. 14. qui ait: *Et primo die Azymorum quando*
Lactuca agrestis *Pascha immolabant, &c.* † Et Lucas, cap. 22. *Venit autem dies Azymorum, in qua necesse erat occidi Pascha.* Lactuca agrestis amaro gu- 41
stu est, vt ait Dioscorides lib 2. c. 130. quam Ruellius eam esse testatur, quę vulgo in officinis dicitur Endiuia. Cur ea adhiberetur docet Abulensis quæst. 11. in idem caput his verbis: *Fiebat autem hoc ad signandam amaritudinem, de qua tunc exierunt: iste enim erat finis principalis, vt recognita miseria, quam ibi sustinuerant, & Diuina liberatione mirabili assurgerent in magnas laudes eius, &c.*

An agnus comederetur cum lactucis agrestibus. Verum vbi nos habemus: *Cum lactucis agrestibus*, in Hebræo est עַל מְרוֹרִים *al merorim* id est, *cum amaritudinibus*, vt recentiores interpretantur, putantque non lactucas agrestes, sed herbam quamlibet amaram intelligi. Lyranus: *In Hebræo habetur, Cum amaritudinibus. Et per hoc intelliguntur herbæ amaræ indifferenter, nec plus fuit præceptum de lactucis, quã de aliis herbis, vt dicũt Hebræi.* †Hoc for- 42
tasse ab aliquo indocto Hebræo accepit Lyranus, si enim lex tantum diceret, Cũ amaritudinibus, similiter quiduis aliud amarum,

etiam

etiam si herba non esset, accipi poterat. Nec verò æquum videbatur, vt cum, cetera omnia minutissimè præscribat, hac tantum in re suum Iudæis arbitrium relinqueret, vt vel quiduis aliud, vel hanc, aut illam herbam adhiberent, sed eundē ab omnibus ritum obseruari oportuit. Scio quidem hoc nomine Amaritudines etiam significari, vt Thren. 3: *Repleuit me amaritudinibus*: sed hoc contendo commune vocabulum vsu Hebræorum ad herbam quandam amaram accommodatum esse, id est, ad lactucam syluestrem, & ita Mosem accepisse, ne quiuis pro arbitrio in re tanta hanc vel illam acciperet. Hoc nos docent LXX. qui nequaquam verterunt, Cum amaritudinibus sensum scilicet Mosis plenius assecuti quam recentiores, sed ἐπὶ πικρίδων : πικρίδα autem Theodorus Gaza, vir Græcæ linguæ, id est suæ, peritissimus, lactucam agrestem interpretatus est in Aristotele, libro nono, de Historia animalium, capite sexto. Eodem modo verterunt Numerorum nono, vbi nos etiam habemus: *Cum azymis, & lactucis agrestibus comedent illud.*

Deinde ait: *Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua,* Vers. 9.
43 *sed assum tantum igni.* † Quod videtur pugnare cum eo, quod dictum est Deut. 16: *Immolabis Phase vespere ad Solis occasum, quando egressus es de Ægypto, & coques, & comedes in loco, quem elegerit Dominus Deus tuus.* Hæc Abulensis q. 12. in c. 12. Exodi cōciliat in hunc modum, verbum Hebraicum significare Assare, & Coquere, nec posse ambiguitatē tolli nisi ex adiuncto: ac propterea tam in nostra translatione, quàm in Hebræo, nō dici vt nihil coctum comedatur, sed vt nihil coctum aqua, ambiguitas enim vocabuli causa fuit, vt adderetur Aqua, quasi aliter rectè intelligi nō posset vtrū assum diceret, an coctum. Eius sententia vera est בִּשֵּׁל *Basal* enim significat id facere, quo cibus aptus fit vt edatur, siue assatio sit, siuè decoctio, siue maturitas in fructibus. Cōfirmat hoc nostra translatio secundo Paral. 35. *Et assauerunt Phase super ignem, sicut in lege scriptum est.* Similiter verterunt LXX. cùm sit in Hebræo, hoc ipsum verbum, quod coquere, & assare significat. Sequitur:

Caput cum pedibus eius, & intestinis vorabitis. In Hebræo non est *Vorabitis* nec apud LXX. sed ab Hieronymo perspicuitatis causa
44 additum est. † Pendet igitur ex præcedentibus: *Non comedetis ex eo crudum quid nec coctum aqua, sed assum tantum igni, caput cum pedibus eius, & intestinis*, id est. Ne pedes abscindatis, aut caput, vt fieri solet, aut aliquam eorum partem procijciatis, aut aliter hęc ad escam paretis, sed similiter assa igne comedite. Intestina autem educebantur, & abluta ipsi agno imponebātur, vt simul torrerentur, & cum reliquo corpore comederentur. De reliquis verò continuò ait: *Nec remanebit ex eo quidquam vsque manè. Si quid* Vers. 10.
residuum fuerit, igni comburetis. Hoc etiam in quibusdam sacrificiis fiebat, Leu. septimo, *Cuius carnes eadem comedentur die, nec remanebit*

neque ex eis quicquam vsque manè. Est autem sensus: Ossa, & neruos, & carnem illis inhærentem continuo igne consumite, nec reseruentur in diem sequentem. Si verò causa aliquo in diem sequentem reseruata fuerint, sine mora comburantur. Hoc ex Hebræo manifestum est, in quo habetur: *Si quid vero residuum fuerit vsque manè, igne comburetis.* Similiter verterunt Lxx. & Chaldæus.

Vers. 11. † *Sic autem comedetis illum: Renes vestros accingetis, & calceamenta* 45
habebitis in pedibus tenentes baculos in manibus, & comedetis festinantes, est enim Phase, id est, transitus Domini. Hæc omnia festinationem indicant quoniam profecturi tunc erant ex Ægypto, & in memoriam huius festinationis omnia eodem modo fiebant. Renes accingunt qui properare volunt, ne laxis, & dimissis vestibus gressus impediantur 4 Reg. 4. *Accinge lumbos tuos, & tolle baculum meum in manu tua, vade. Si occurrerit tibi homo non salutes eum, & si salutauerit te quispiam, non respondeas illi.* Calceamenta in pedibus habere iubentur, quoniam in cœnis sine calceamentis discumbebant, ne tororum stragula polluerentur. Ita Maria Magdalena lachrymis lauit pedes Domini, quos scilicet ad cœnam nudauerat more Hebræorum, & aliarum gentium. Baculi etiam sunt iter facientium. Vnde autem nonnulli dixerint illos stantes comedere agnum solitos esse, nescio. Dixit id quidem (vt apparet) Philo in libello de Sacrificiis Habelis, & Caini, in medio ferè: sed si id vere sensit, ne ille errauit: nam neque ex Hebræo, neque ex Græco id colligi potest, & Ioannes cap. 13. cum ex multorum consensu de cœna agni locutus fuerit, inquit: *Surgit à cœna, & ponit vestimenta sua.* Postea: *Cum recubuisset iterum dixit eis*, &c. In eo verò quod ait: *Est enim Phase Domini*, causam primam huius festinationis indicat, quæ fuit imitatio velocitatis angeli percutientis Ægyptios, & transeuntis Hebræos. Altera causa fuit festinatio, qua paulò post profecturi erant ex Æypto.

Luc. 7.

Agnum non comedebāt stantes.

DE MYSTICA PASCHAE *significatione.*

CAPVT IIII.

AGNVM in Pascha immolatum expressam Iesu Christi Domini nostri figuram fuisse nemo est qui nesciat, cum dicat Ioannes: *Ad Iesum autem cum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura, sed vnus militum lancea latus eius aperuit, & continuò exiuit sanguis & aqua. Facta enim sunt hæc vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo*, &c. Et Apostolus ait: *Etenim Pascha nostrum immolatus est Christus &c.* Immolatio ergò agni Christi in cruce immolandi apertus typus fuit, per quem de captiuitate Pharaonis, id est, Diaboli, liberati sumus, & per eius sanguinem & crucem vindictam 1

Ioh. 19.

1. Cor. 5.

dictam Diuinam effugimus,& liberamur ab angelo percutiente, sanguis enim agni, quo postes, & superliminaria tingebantur in modum crucis, crucem & sanguinē in ea fusum indicat. Hychius in ca. 23. Leu. *Primum mensem tempus Dominicæ passionis recte dicimus, in quo cōueniunt maxime & hæc ad Mosem verba à Deo dicta: Mensis hic vobis principium mensium, primus erit vobis in mensibus anni. Initiū* Exod.12.
enim & ingressus nouæ vitæ, & nūc à nobis inchoatæ cōuersationis est, &c. Vespere immolatur agnus, quia diu expectatus tandem in consummatione sæculorum, quæ Deus Saluti hominum præfinierat oblatus est. † Hinc videmus multos à Domino sanatos esse ves- Hebr.9.
2 pere, id est, post Solis occasum, qua hora agnus immolabatur, & qua Dominus passus expirauerat. Matth. 8. *Vespere autem facto obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus verbo, & omnes male habentes curauit*. Marci primo: *Vespere autem facto cum occidisset Sol, afferebant ad eum omnes male habentes, & dæmonia habentes*, &c. Quarta decima die immolabatur, quia tunc plenilunium est, & Luna recepta luminis sui plenitudine Sole iam Occidente in Oriente consurgit, quia moriente Christo Sole iustitiæ Ecclesia, quæ in Luna intelligitur, ad vitam consurgit, & luminis amissi damna reparat, & de damnationis suæ barathro sanguine illius à sordibus suis abluta conscendit, vt exponit Radulphus libro 10. in Leui. cap. primo, & libro 16. cap. 2. Agnus decimo die tollebatur, sed non nisi quarto decimo immolabatur quia per legem præfigurata est passio Christi, tempore tamen noui testamenti, & Euangelij exhibita est. Denarius enim legem significat propter decem præcepta decalogi, qua ternarius autem pertinet ad nouam legem propter quatuor Euangelia. Ita Beda in Expositione in Exodum, cap. 11. † Tota multitudo filio-
3 rum Israel eum immolat, quia omnes Iudæi coram Pilato petierūt vt crucifigeretur. Agnus Christum significat, qui in passione sua non restitit, aut repugnauit aduersariis suis, sed quasi agnus se gessit traditus in iustis iudicibus, Isa. 53. *Et quasi agnus coram tondente se obmutescet, & non aperiet os suum*. Masculus est propter fortitudinem, nihil enim effeminatum habuit. Anniculus, quia tunc agnus valida cornua non habet, nec vires firmas, atq; ideò citius capi, & faciliùs occidi potest: & Christus, quasi imbecillus esset, ac se tueri non posset, tradi voluit inimicis. Immaculatus est propter summam innocentiam. Hœdus eodem ritu tollebatur, quia in illo etiam Christus significabatur, qui cum agnus esset innocens, tamen inter iniquos reputatus est, & quasi peccator cum peccatoribus crucifixus, hœdus enim peccatorem significat. Deinde quia ipse hostia pro peccato fuit, vt in eodem loco ait Beda. Tertiò, quia peccata nostra suscepit. Inde Iacob Christum significans hœdinis pellibus se contexit, Genesis 27. Vt autem agnus immolatus figura erat passionis Christi

in Eucharistia manducamus. † Soli Hebræi ex eo comedunt,
quia hoc sacramentum non datur nisi fidelibus, nec passio pro- 4
dest, nisi credentibus. Si quis autem ex eo edere velit, priùs cir-
cumcidatur oportet, id est, baptizetur. Et qui per peccatum à
deo alienus factus est, vt comedat, circuncidere debet cor suum,
& auferre quidquid in eo erat immũdum. In multis domibus co-
meditur, quia in multis Ecclesiis immolatur Christus, & sumi-
tur. Non licet particulam eius extra domum, in qua immolatur,
efferre, quia huius sacrificij, & sacramenti illi tantum participes
sunt, qui sunt in Ecclesia. Os non confringitur, quia crura Chri-
sto in cruce pendenti frangenda non erant, sicut latronibus, vt
Iohannes cap 19. interpretatus est. Præterea quia, quamuis quod
infirmum erat in Christo, (id est, carnem) passum atque iniuriis
affectum fateamur, tamen quod forte erat, & carne tegebatur
(id est, Diuinitatem) supra omnem iniuriam passionis mansisse
credimus, atque hac fide, & passionem Christi venerari, & cor-
pus manducare debemus. Carnes eius nocte comeduntur, quia
Christũ ibi non videmus, sed in fidei obscuritate, credentes quie-
scimus. Non comeduntur crudæ, aut coctæ aqua, sed assæ igni.
† Crudas carnes comedit, qui ita vt exteriùs apparet, Christum
iudicat, & hominem tantum eum esse credit, quia vt homo pas- 5
sus est, aut in sacramento verum Deum, & hominem latere non
credit. Coctas aqua comedit, qui humana ratione sublimia pas-
sionis, & Eucharistiæ mysteria consequi se posse putat: aqua enim
Prou. 9. humanam scienriam significat, vt ait Gregorius Homil. 22. in E-
uang. vnde *aquæ furtiuæ dulciores sunt*. Igne assas comedit qui consi
Ioan 3. derat Diuinam erga nos caritatem (*sic enim Deus dilexit mũdum vt
filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in ipsum, nõ pereat, sed
habeat vitam æternam*) créditq; Christum verum Deum, & hominẽ
pro nobis passum esse, & sese nobis in cibum præ nimia caritate
reliquisse. Cum azymis panibus comeduntur, & cũ lactucis agre-
stibus, quia Christi passio cum magna mentis puritate cogitanda
est, & cum magno animi dolore. Similiter Eucharistia cum ani-
mi puritate, & dolore de peccatis sumenda est. Beda in Exposi-
tione in Exodum, c. 11. † *Quod autem azymos panes cum lactucis agre-
stibus manducare iubentur, significat quod vitam ab omni fermento mali-* 6
*tiæ reparatam ducẽtes amaritudinem compunctionis cordis semper habere
debemus, quod significat lactuca. Cum enim manducantur sic sunt salsæ, &
amaræ, vt producãt comedentis lacrymas. Sic nimirum & cœlestem panem
accipientes irrigare faciem debemus.* &c. Caput cum pedibus, & inte-
stinis vorari ita idẽ Beda explicat. In capite Diuinitatis signum,
in pedibus humanitatis, intestina secretiora, & occultiora myste-
ria significant: quæ omnia debemus vorare, id est, credere. Ita
etiam Gregorius in eadem Homilia: In eo autem quod dicitur
Non remanebit ex eo quidquam vsque mane, Gregorius, & Beda mane
inter

interpretantur diem resurrectionis omnium, siue diem iudicij: sed cùm sensus verborum sit, vt iam ostendimus, si quid reseruatum fuerit vsque manè, igni comburatur, nescio quomodo in die
7 iudicij, quod reseruatum fuerit, igne comburẽdum sit. † Propterea ita potius explicarem. Si comedere in nocte agnum est comedere, & accipere in obscuritate fidei, ille vsque ad mane aliquid reseruabit, qui passionis, & sacræ Eucharistiæ mysteria aperta rationis naturalis luce cognoscere, & comprehendere cogitat. At postquam id frustra tentauerit, viderítque humanam intelligentiam tanto splendore perstringi, id quòd residuum fuerat vsque ad mane, id est, quod ratione naturali cognoscere tentauerat non contentus iis, quæ per fidem didicerat, igne comburet. Gregor. Homil. 22. in Euang. *Quod ex agno remanet igne comburimus, quando hoc quod de mysterio incarantionis eius intelligere, & penetrare non possumus, potestati sancti Spiritus humiliter reseruamus*. Eodem modo exposuit libro 20. Moral. cap. 9. quo in loco explicat quid sit potestati sancti Spiritus humiliter reseruare, his verbis: *Quæ plerumque humilitas ea etiam electorum sensibus aperit, quæ ad intelligendum im-*
8 *poßibilia esse videbantur*. † Similiter Beda intellexit in Expositione in Exod. cap. 11. Sed quoniam ignem, quo carnes agni assandæ erant, nu. 5. interpretati sumus summum Dei amorem erga nos, & hic dicere poterimus quod reliquum fuerit igne esse comburendum, id est, consumendum vt nihil remaneat, considerando amorem eximium Dei plura, ac maiora in his mysteriis fecisse, quàm nos aut intelligentia consequi, aut etiam cogitatione fingere possimus. *In eo quod ait: Sic autem comedetis illum. Renes vestros accingetis*. Gregor. in eadem Homil. & Beda, delectationem carnis restringi debere intelligunt. Quid in renibus, ait Greg. nisi delectatio carnis accipitur? Vnde & Psalmista postulat, dicens: *Vre renes meos*. Si enim voluptatẽ libidinis in renibus esse nesciret, eos vri minimè petisset. Qui ergo Pascha comedit, habere renes accinctos debet, vt qui solennitatem resurrectionis, atque incorruptionis agit, corruptioni iam per vitia nulla subiaceat, voluptates
9 edomet, carnem à luxuria restringat, &c. † Sed quoniam capite 3. nume. 15. accingere renes diximus esse parantis sese ad festinandum, ita etiam interpretari possumus, eum qui Pascha celebrat, id est, qui Dominicæ passionis memoriam agit, & qui corpore eius vescitur, tantis beneficiis deuinctum terrena contemnere, & in cœlestem patriam festinare debere, vt iam nihil illi placeat nisi regnum, quod sanguine illo paratum est, & quod in sacramẽto illo significatur. Calceamenta habere debebant in pedibus, vt per lapides etiã, & spinas properare possent, quod nudis pedibus non fit, id est, vt significarent ad patriã cœlestem per omnes difficultates fortiter esse properandum. Simile est, quod ait Apostol.

Psal. 25.

Calceati pedes in præparationem Euangelij pacis, id eſt, vt parati ſimus
ire quocumque nos beatitudo in Euangelio promiſſa vocabit.
Placet etiam Gregorij expoſitio, pedes eſſe opera, calceamenta,
quibus pedes muniuntur, & quæ è pellibus mortuorum anima-
lium fiunt, eſſe ſanctorum patrum exempla, quibus noſtri operis
pedes munimus. † Baculus laborem ſubleuat iter facientis, & ca- 10
nes, ac nocentia animalia abigit. Significat ergo baculus in ma-
nibus labores cœleſtis itineris eſſe fortiter ferendos, nec vn-
quam in eo deficiendum eſſe, ſed feſtinandum, & obſtantes ten-
tationes baculo crucis repelli, ac fugari debere. Cum feſtinatio-
ne comeditur agnus, vt comedendo, non tam voluptas, quàm vi-
res ad iter faciendum quærantur, & nos in meditatione paſſionis
Chriſti, & in ſumptionne ſacræ Euchariſtiæ non tam conſolatio-
num ſpiritualium delectationem appetamus, quàm vires ad labo
res in via Dei perferendos, & ad feſtinandum in patriam cœle-
ſtem. Gregorius: *Mandata Dei, myſteria redemptoris, cœleſtis patriæ
gaudia cum feſtinatione cognoſcite, & præcepta vitæ cum feſtinatione im-
plere curate. Feſtinantes ergo Paſcha comedite, id eſt, ad ſolennitatem pa-
triæ cœleſtis anhelate.*

De diebus Azymorum.

CAPVT V.

QVEMADMODVM Paſcha fiebat in recordationem li-
berationis Hebræorum, quod die decimoquarto pri- 1
mi menſis angelus percutiens eorum domos pertran-
ſiſſet, ita fiebat ſolennitas Azymorum decimoquinto
die, quia eo die populus egreſſus eſt ex Ægypto. Egreſſus eſt e-
nim populus nocte, vt diximus cap. 3. non tamen ſimul vt agnum
immolauit, ſed eadem nocte antè quàm illuceſceret. Nam media
nocte percuſſi ſunt primogeniti Ægyptiorum, & poſtea territi
Ægyptij compulerunt Hebræos exire ante lucem, vt videmus
Exodi 12. Et propterea additum eſt: *Nox iſta eſt obſeruabilis do-
mini, quando eduxit eos de terra Aegypti.* Num. 33. Profecti igitur de
Rameſſe menſe primo quintadecima die menſis primi altera die
Phaſe filij Iſrael in manu excelſa videntibus cunctis Ægyptiis, &
ſepelientibus primogenitos, quos percuſſerat Dominus, (nam
& in diis eorum exercuerat vltionem) caſtrametati ſunt in Soc-
coth. Quo in loco mendosè legitur, in quibuſdā codicibus: *Quin-
tadecima die menſis primi fecerunt altera die Phaſe filij Iſrael*, quaſi de-
cimoſexto die fecerint, cùm conſtet ex Exo. 12. feciſſe die deci-
moquarto. † Delendum igitur eſt verbum *fecerunt*, & interpretan-
dum eſt. *Altera die Phaſe*, id eſt, die ſequenti poſt celebratū Phaſe. 2
Hoc in Heb. apertiſſimum eſt, מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח *Mimmahorath hap-*

pheſath,

phesath, id est, in die crastino Phase. Lxx. τῇ ἐπαύριον τοῦ πάσχα ἐξῆλθον, id est, *die crastino Paschæ exierunt*. Similiter est in Hebræo, & in Græco Leuit. 23. vbi legimus: *Qui eleuabit fasciculum coram domino, vt acceptabile sit pro vobis, altero die sabbati*, id est, altero die post sabbatum. Cur autem his diebus panis azymus comederetur, nec inueniri posset in domibus Hebræorum panis fermentatus, diximus cap. 3. numero 10.

SEPTEM erant dies Azymorum, de quibus Leuitici 23. *Versu 7.* *Septem diebus azyma comedetis. Dies primus erit vobis celeberrimus, sanctusq;, omne opus seruile non facietis in eo, sed offeretis sacrificium in igne Domino septem diebus: dies autem septimus erit celebrior & sanctior, nullumq; seruile opus facietis in eo.* In his primus, & septimus dies erant reliquis sanctiores: quoniam in illis ab omni opere seruili vacandum erat, exceptis iis, quæ ad vescendum pertinent, vt ex-

3 pressit lex Exo. 12. † Est autem in diebus festis considerandum interdum præcipi vt abstineatur ab omni opere, interdum non simpliciter ab omni opere, sed ab omni opere seruili. Cũ simpliciter dicit: *Ab omni opere*, intelligitur eo die neq; ignem incendi, neque cibos parari posse, vt in sabbato, & in die Expiationis Leuit. 23. *Omne opus nõ facietis in eo, sabbatum Domini est, &c.* De Expiationis die in eodem capite legimus: *Omne opus non facietis in tempore diei huius*. Quo in loco & Numer. 29. multi codices habent: *Omne opus seruile*, sed redundat *seruile*, neque in Hebræo est, neque in Græco, sed ita vt nos retulimus. Quod ex sequentibus etiam perspicuum est: *Et quæ operis quippiam fecerit, delebo eam de populo suo. Nihil ergo operis facietis in eo*. Ita etiam intellexit Abulensis in caput 23. Leuitici, quæstione 7. Cum autem de cæteris solennitatibus loqui-

Abstinere ab omni opere, & ab omni opere seruili.

4 tur lex, tantum ait: *Omne opus seruile non facietis*. † Nam in eo, quod Deute. 16. scriptum est de extremo die Azymorum. *Non facies opus*, subaudiendum est seruile, quod iam ante explicauerat Leuitici 23. Quare Lxx. verterunt: *Non facies in ipsa omnes, præter ea quæ fient animæ*, id est, præter ciborum præparationem. † Laborant autem multi in definiendo an dies septimus sanctior esset primo, quoniam legimus: *Dies autem septimus erit celebrior & sanctior*. Sed de hac re controuersia esse non debet, cum scriptum sit Exo. 12. *Dies prima erit sancta, atque solennis, & dies septima eadem festiuitate venerabilis*. Pares ergo erant, atque ideò de die septimo dictum est Ioannis 7. *In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat*. Verum hoc addendum quod legimus de die septimo, Deuter. 16. *Sex diebus comedes azyma, & in die septima, quia collecta est domini Dei tui, non facies opus*. Eo enim die colligebantur, & congregabantur vt diuinis vacarent, quod pleniùs exponemus cum agemus de die festo Cœtus, siue Collectæ, cap. decimoquinto. Quod ad verba attinet, Abulensis quæstione 10. in cap. 23. Leuit. respondet septimum diem non comparari cum primo, qui

Vter dies esset sanctior, primus, an septimus.

Sanctissimus dicitur, id est, valde sanctus, sed cum reliquis, atque ideo sanctiorem, & celebriorem dici. Verum sciendum est in Hebræo nullam fieri comparationem, sed ita haberi ad verbum: *In die septimo vocatio sanctitatis.* Lxx. *Et dies septima vocata sancta erit vobis.* Denique vbicumque legimus: *Vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus, siue celebrior, & sanctior*, semper in Hebræo est ita vt diximus, sine vlla comparatione, aut superlatione. † Vt paulò superiùs vbi habemus: *Dies primus erit vobis celeberrimus, sanctusq́;*, in Hebræo est: *In die primo vocatio sanctitatis erit vobis.* Similiter Lxx. *Et dies primus vocatus sanctus erit vobis.* Et postea: *Dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus.* In Heb. est: *Dies Expiationum ipse vocatio sanctitatis erit vobis.* Et: *Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus.* In Hebræo: *In die primo vocatio sanctitatis.* Lxx. vbique vertunt ita vt dixi. Cum igitur ait: *Septimus autem dies erit celebrior, & sanctior*, nulla cõparatio fit, sed ita dictum est vt illud: 5

1. Æneid. 1. *Tristior, & lachrymis oculos suffusa nitentes.*

QVOD valde vsitatum est apud Latinos. Singulis diebus sacrificia offerebantur, quæ lege præcepta sunt. Num. 28. dicuntúrque Leuit. 23 in igne offerri, vt holocausta esse intelligantur, ac propterea Lxx. verterunt: *Offeretis holocautomata Domino.* Sed hoc habebat secundus dies peculiare, quod (vt legimus Leui. 23.) *altero die sabbathi*, id est, secundo die Azymorum (primus enim dies propter celebritatem sabbatum vocatur) ferebant ad sacerdotem manipulos spicarum primitias messis, sacerdosq́ue vnum ex illis eleuabat coram Domino, vt acceptabiles essent Domino, cui offerebantur. Atque eodem die cædebatur agnus anniculus immaculatus in holocaustum cum simila, & vino. † Quod autem dicit de tempore horum manipulorum: *Cum messueritis segetem*, non ita intelligendum est, quasi tota seges esset priùs metenda, neque enim primo mense tempus erat metendi, sed spicas quasdam tantum metebant, quæ grandiores essent, & ad maturitatem propinquiores, vt quidem exposuit Lyranus. Verùm eius expositio non est intelligenda de segete triticea, sed de hordeacea: messis enim triticeæ primitiæ offerebantur in Pentecoste. Exodi 34. *Solennitatem hebdomadarum facies tibi in primitiis frugum meßis tuæ triticeæ.* Cur autem Pentecoste dicatur solẽnitas hebdomadarum, dicemus cap. 7. Sed meliùs hæc ex Iosepho intelligemus, qui lib. 3. Antiq. cap. 10. ait: *Secunda Azymorum die, quæ est mensis huius decimasexta, frugibus demeßis & hactenus intactis incipiunt frui: æquumq́; rati Deum huius vbertatis authorẽ per gratitudinẽ honorari hordei primitias offerunt in hunc modum. Spicarum manipulum igni torrent, hordeum deinde pinsunt, atque ita in alicæ modum fracti assaronem ad aram offerunt, inde pugillo vno in eam iniecto reliquum sacerdotum vsui cedit, & ex eo licitum fit publicas, ac priuatas messes metere, &c.* † Sed interpres non satis fideliter reddidit verba Iosephi, non enim ipse ait: *Frugibus* 6 7

gibus demeßis,ſed τῶν καρπῶν ὃς ἐθέρισαν,id eſt,*fructibus quos meſſue-*
*rūt,&c.*Fructus autem vocat ſpicas maturiores,quas in primitias
collegerunt,niſi ita intelligamus, tunc eos incipere vti frugibus
demeſſis , quia poſtquam eo die ſpicas meſſuerant in primitias,
iam metere poterāt hordea.Quod autem dicit Ioſe.*Spicarum ma-*
*nipulū igni torrent,&c.*legimus Leuit.2.*Si autem obtuleris munus pri-*
mitiarum frugum tuarum Domino de ſpicis adhuc virentibus.torrebis igni,
& confringes in modum farris, (id eſt, ſicut far confringi ſolet vt fa-
rina fiat) *& ſic offeres primitias tuas Domino fundens ſuper ea oleum,&*
thus imp onens, quia oblatio Domini eſt , de qua adolebit ſacerdos in me-
moriam muneris partem farris fracti, & olei,ac totum thus,&c. Aſſaro Aſſaro.
ſeptem cotylas,ſiue quatuor libras habet. Fiebat autem hæc ma-
nipulorum collectio, &,oblatio ſecundo die Azymorum , quo-
niam primo quidem facienda erat,ſed in eo non licebat operari,
& differebatur in ſecundum. Opportuneq; fiebat hæc oblatio,&
grati animi declaratio eo tempore, quandoquidem eodem edu-
xerat illos Dominus de Ægypto virentibus frugibus. Exodi 13.
Hodie egredimini menſe nouarum frugum.

8 † SCIENDVM quoque Iudæos hodie etiam obſeruare ſo- Quid obſeruent hodie
lēnitatem Azymorum,id eſt,ſeptem diebus veſci azymis,etiamſi Iudæi , &
neque agnum immolent,neque ſacrificia offerant.Vt autem tam quid nō ob
in hac re , quàm in reliquis intelligamus quid Iudæi obſeruent, ſeruēat.
quid non , canonem optimum nobis proponit Abulenſis quæſt.
55.in cap.12.Exodi his verbis : *Ad cognoſcendum quæ ſeruant Iudæi,*
vel quæ non ſeruant,conſiderandum eſt,quod omnia ceremonialia,quæ de-
terminant certum locum,non ſeruantur ab eis:quæ autem abſolutè ſine lo-
ci determinatione dicuntur,nunc ab eis obſeruantur, vt circunciſio, man-
ducatio azymorum,Pentecoſte,exceptis ſacrificiis. Agnus verò non immo-
latur,neque ſacrificia offeruntur.Denique in omnibus ſolennitatibus obſer-
uāt quæ poßunt,id eſt,*quæ certo loco fieri non iubentur,cætera omittunt.*

9 † EXORITVR hic grauis , & difficilis quæſtio , tam ad hòc, Cur quædā
quod de azymis diximus,quàm ad reliqua quæ dicenda ſunt,cur ſolēnitates
quædam ſolennitates vno die celebrentur, vt Paſcha , Penteco- vnum diem
ſte,Expiatio: aliæ ſeptem,vt Azymi,Scenopegia,&c. Sed breui- habeāt, aliæ
ter reſpondendum eſt,cum omnes feſti dies in memoria alicuius multos.
Diuini beneficij inſtituti ſint, ſi beneficium vno die datum fuit,
vno etiam die illius memoriam coli:ſi pluribus diebus datum eſt
ſeptem diebus colitur,quia in ſeptem ſcriptura multos intellige-
re ſolet,ſicut 1.Reg.2. *Donec ſterilis peperit plurimos*,pro quo eſt in
Hebræo:*Peperit ſeptem.* Hoc iam ex parte vidimus,ſeptimo enim
die requieuit Deus ab opere ſuo , & ideò ſeptimus quiſque dies
illi dabatur. Veſpere agnus immolatus eſt in Ægypto , & nocte
ſequenti Ægyptiorum primogeniti interfecti ſunt:veſpere etiam
occiditur agnus. Multis diebus comederunt azyma, ſeptem die-
bus agitur ſolennitas azymorum. Idem in reliquis feſtis obſer-

uabimus, ne nunc ea dicamus, quæ postea necessariò dicenda erunt. Iure etiam maiores huius vitæ solennitates septem diebus definiuntur, quia septem diebus vniuersum tempus voluitur, & eo finito octauus dies succedet perpetuæ solennitatis.

DE MYSTICA AZYMORVM *significatione.*

CAPVT VI.

HSYCHIVS in cap. 23. Leuitici diligenter adnotauit 1
Pascha quidem celebrari die decimaquarta, nomen tamen solennitatis, aut festiuitatis non Paschæ dari, sed azymis, ita enim ait lex: *Mense primo quartadecima die mensis ad vesperam Phase Domini est, & quintadecima die mensis huius solennitas Azymorum Domini est.* Causam esse ait, quod decimoquarto die agnus immolabatur, qui figura Christi fuit, sed die decimoquinto Christus ipse immolandus erat in cruce, qui veritas fuit. *Memoriam*, inquit, *facit quartæ decimæ, quia figuram habebat, festiuitatem autem agere quinta decima præcepit, quia in ipsa verum est Pascha de quo Paulus dicebat: Pascha nostrum immolatus est Christus, &c.* 1 Corinth. 5.
Origenes Homilia 23. in Numer. *Post hanc, immo continuata huic, festiuitas sequitur Azymorum, quam merito celebrabis si extermines omne fermentum malitiæ, & nequitiæ ab anima tua, & azyma sinceritatis, veritatisq; custodias,* † Isychius: *In ipsa celebritate solennitatem Azymorum Domini prædicauit. Si enim celebrare ei Pascha propriè, & verè volumus, azymi ab omni malitia esse debemus: & multo magis à Iudaico errore & vetustate. Vnde postquam Paulus dixit: Pascha nostrum immolatus est Christus.* Subdidit: *Epulemur non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ, & nequitiæ: sed in azymis sinceritatis & veritatis. Et non ad tempus, sed omni nostra vita à fermento malitiæ mundi esse debemus.* 2
Propterea ait: *Septem diebus azyma comedetis, per septenarium numerum de omni nobis vita præcipiens, &c.* Quod autem iubet lex primũ, ac septimum diem sanctiores haberi, & nullum opus seruile in eis fieri, ita interpretatur idem Isychius: *Deinde non solum primam, sed & septimam propterea nominauit, vt in prima, & in septima totam comprehenderet vitam humanam: illa enim initium, ista finem habet, in qua omnia comprehenduntur. Videtur autem, & hoc præcipere, vt is, qui imbuitur, siue initiatur mysterio, nullum opus seruile agat: oportet quippe illa agere quæ libertatis sunt, qua nos Dominus liberauit, eum, qui ei signatus est.* † *Si autem aliquid post hoc egerit, quod ad seruitutem pertinet* 3
peccans vt homo, saltem eius, quæ ad finem est, libertatis diligentiam gerat & intendat quomodo noster finis bonus efficiatur, quomodo septima dies, tempus videlicet in quo transimus, omne opus seruile non habeat. In eo enim in quo nos Deus inuenerit, in ipso & iudicare promittit. Propter quod & Dauid: In finem ne corrumpas, plurimos psalmorũ præscribit, &c. Ac ne putaret quis diebus inter primmm, & septimum interiectis

facienda

facienda esse opera seruilia, id est, peccandum esse: *Vide*, (inquit, idem Isychius) *quid subdidit: Sed offeretis sacrificium in igne Domino*, siue vt LXX. *Offeretis holocautomata domino septem diebus. Holocautomata ergo septem diebus offerri præcipiens, absistere etiã ab omnibus operibus seruilibus in eis præcepit. Quomodo enim quis holocaustum Deo offerat diabolo dignus, aut seruilia agens? &c.* Radulphus etiam Flauiacē-
4 sis eleganter. † Primum diem azymorum dicit esse cum nos ab iniquitate resipiscimus, qui Deo, angelisq; solennis est, qui ait: *Manducemus & epulemur, quia hic filius meus mortuus fuerat, & reuixit: perierat, & inuentus est.* Septimam etiam celebrem esse, quia incipientibus de progressu ne deficiant valde timendum est, eò quòd incertus sit vitæ nostræ cursus, lateatq; vnumquemque quid crastina pariat dies: qui autem laborum suorum finem attigit, lætus cum Apost. decantat: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. De reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi dominus in illa die iustus iudex.* Deinde addit: Notandum tamen quod de vtraque die prima, & septima dicitur: *Omne opus seruile no facietis in eo*, aliter atque aliter intelligendum esse. Aliter namque prima dies in proficientibus innocentiam seruat, aliter septima. Prima namque vt non peccet, aut certè vt rarissimè peccet, summopere nititur: vltima, si ad perfectionem perueniat quis, hoc adipiscetur. Prima ergo libertatem habet in affectu, vltima in ef-
5 fectu, vltima in effectu. † Mox ad verba libri Iob respiciens de equo: *Numquid suscitabis eum quasi locustas*, hæc infert: *Cæterùm sicut diuina testatur Scriptura, equus Dei quasi locusta suscitatur, quia animæ, cui misericorditer Deus præsidet, quando Deum sequi incipit, in ipso exordio in quibusdam more locustarum flexis poplitibus terræ inhæret, in quibusdam expansis alis se suspendit. Conuersionis quippe initia bonis moribus, malisq; permista sunt, dum & noua iam per intentionem agitur, & ventus adhuc vita ex vsu retinetur. Tanto autem minus permistis interim malis lædimur, quanto contra illa quotidie sine cessatione pugnamus. Nec suos nos iam culpa vendicat, cuius prauo vsui nostra solicite mens resultat, &c.* In eo autem quod lex ait: *Quum ingressi fueritis terram, quam ego dabo vobis, & messueritis segetes terræ vestræ, offeretis manipulos spicarum primitias messis vestræ ad sacerdotem, &c* terram à Deo datam Euangelicam doctrinam, & conuersationem cum Isychio interpretemur, ipsa enim terra dicitur proper fructus virtutum: qui ex ea oriuntur. Ab ipso autem Deo data est, neque enim mediatore ad
6 hanc vsus est, sed proprio eam annuntiauit ore. † Cum ergo hæc terra optatos fructus nobis proferre cœperit, primitias Deo offeramus ab eo nos omnia bona habere profitentes, nec antea in nostros vsus ea conuertamus, quàm ei gloriam & laudem reddiderimus. Prima dies conuersionis nostræ est, vt diximus, secunda est, cum iam spicas metimus laudabilium actionum, quæ primitiæ esse debent frugum nostrarum, vt ante omnia gloriam

Dei

Libro 10. in Leuit. cap. 2.

Lucæ 15.

2. Timoth. 4.

Iob 39.

Anima fit equus Dei.

Bona operis perfectorũ, & imperfectorũ quantum differant.

Dei quæramus. Sed hæ primitiæ hordeaceæ sunt, quia incipientium fructus minus pretiosi, magis asperi, minúsque ad edendum apti esse solent: postea perfectiores primitias segetis triticeæ in Pentecoste offeremus. Ad sacerdotem feruntur manipuli, vt eleuet vnum pro omnibus, aut vnum confectum ex omnibus coram Domino, quia fructus nostri tunc Deo grati erunt, cum sacerdos noster Christus eos patri obtulerit. † Beda in Expositione in Le- 7
uit. cap. 23. *Quod autem præcipit vt feramus manipulos primitiarum ad saecrdotem, qui eleuabit eos altero die Sabbathi, & sanctificabit, significat quod tunc verus sacerdos Christus, cui debemus primitiua operum nostrorum, & præcipua offerre, eleuauit & sanctificauit opera nostra cum transacto sabbato Iudæorum altera dies, id est, noui testamenti, & gratiæ tempus aduenit, & ita sunt accepta opera nostra, &c.* Eodem die immolabatur agnus anniculus immaculatus, quia per sanguinem agni immaculati Christi fructus bonorum operum ferimus, & per eũ illa Deo grata sunt, sine quo nihil nostrum gratum, atque acceptum esse potuit.

DE PENTECOSTE, SIVE SOLENNITATE HEBDOMADARVM.

CAPVT VII.

Versu 15. DE hac solennitate legimus Leuit. 23. *Numerabitis ergo* 1
ab altero die sabbati, in quo obtulistis manipulum primitiarũ septem hebdomadas plenas vsque ad alteram diem expletionis hebdomadæ septimæ, id est, quinquaginta dies, & sic offeretis sacrificium nouum Domino, &c. Ex his videmus Pentecosten celebrari mense tertio, nam his quinquaginta diebus continentur quindecim ex primo mense, qui numerabantur à 16. eius die, qui erat secundus Azymorum, & vigintinouem ex toto mense secundo, & 6. die mensis tertij celebrabatur Pentecoste, id est, Quinquagesima, à numero dierum desumpto nomine, sicut & festum hebdomadarum dicitur Deut. 16. à septem hebdomadibus integris, quæ numerabantur. Cumq; dicit: *Vsque ad alterum diem expletionis hebdomadæ septimæ*, perinde est, ac si diceret, vsque ad diem sequentem post expletionem hebdomadæ, vt explicauimus cap. 5. nume. 2. Hinc etiam videmus in Dominica nostræ Pentecostes impleri omninò hunc numerum, recteque de ea dixisse Lucam Act. 2. *Dum complerentur dies Pentecostes, &c.* Tunc enim sabbatum fuit 2. dies Azymorum, & ab eo vsque ad sabbatum septimæ hebdomadæ quadraginta nouẽ dies sunt, Dominica igitur fuit quinquagesima, siue Penecoste. † Itaque nostra Pentecoste, quæ ve- 2
teri illi successit, non numeratur à die, quo Dominus passus est, esset enim quinquagesimus primus dies, nec à die resurrectionis quia esset quadragesimus nonus, sed ab eodem die, à quo Iudæi

Iudæi numerabant, id est, à secundo Azymorum, quo die Spiritus sanctus descendit in Apostolos. Colebatur autem dies hic quinquagesimus in recordationem legis acceptæ à Deo quinquagesimo die ab egressu ex Ægypto: atque ideò eodem oportuit vt descenderet Spiritus sanctus in Apostolos, nouam legem priori illa significatam per vniuersum orbem terræ laturos. Legem verò datam esse quinquagesimo die ex Scriptura vix colligi potest. Constat quidem eos venisse in montem Sinai, in quo lex data est, die quadragesimo quinto ab exitu ex Ægypto, quoniam Exo. 19. scriptum est: *Mense tertio egreßionis Israel de terra Aegypti in die hac* (id est, in die prima, ita enim interpretantur) *venerunt in solitudinem Sinai.* Si enim ex primo mense sumamus quindecim dies ex secundo viginti nouē cum primo tertij, quinquaginta quinque fiunt. † Cui numero tres tantum videntur addendi, quoniā Dominus vocato ad se Mosi dixit: *Vade ad populum & sanctifica illos hodie, & cras, lauentque vestimenta sua: & sint paratim diem tertium: in die enim tertia descendet Dominus coram omni plebe super montem Sinai.* Quare Abulensis quæstione. 10. in cap. 19. Exod. plene negat legem datam esse quinquagesimo die, putatque die potius quadragesimo octauo datam, id est, tertio die, ab aduentu eorum in solitudinem Sinai. Sed dubium esse non debet quin die quinquagesimo data fuerit, ita enim docet Hierony. in epistola. 127. ad Fabiolam, Mansione. 12. & in illud Mos. 3. *Dies multos expectabis me, &c.* August. q. 70. in lib. Quæstionum in Exodum, & lib. 2. de Trinitate, ca. 15. (tametsi aliter numerat quàm nos, vt dicemus) Lyranus, & Caietanus in c. 19. Exodi, R. Salomon, quem in eodem loco testem citat Lyranus, Moses Ægyptius lib. 3. Doctoris dubiorum, cap. 44. & multi alij tam ex nostris quam ex Hebræis. † Error autem Abulensis ex deprauata intelligentia oritur verborum illorum: *Mense tertio egreßionis Israel de terra AEgypti, in die hac venerunt,* &c. Putat enim (quod & nonnulli dicunt, & ego aliquando sensi) in Die hac diem primum intelligi, quod nec ratione, nec consuetudine Scripturæ probare possunt. Scio Abulensem quæst. 1. in idem caput hanc rationem reddere. Dies prima mensis, inquit, vocatur dies hæc, quia illa dies à qua mensis denominari incipit talis aut talis mensis, vocatur dies hæc. Verum nec mensis denominatur talis, aut talis à primo die, sed potius primus dies denominatur à mēse, dicitur enim primus dies, siue Neomenia primi mensis, aut secundi nec si demoniaretur, quidquam referebat vt vocari posset Dies hæc. Et si prima dies mensis vocatur Dies hæc, cur non etiam primus mensis anni vocetur Mensis hic? Quis vnquam pro primo dixit hunc? Hebræi tamen dicunt interdum hunc pro eodem, vt Psal. 141. *In via hac qua ambulabam absconderunt superbi laqueum mihi.* Nec enim vllam viam ostēdit, sed perinde est acsi diceret: In via

Margin notes: 3 (beside "quaginta quinque fiunt. † Cui numero…"); 4 (beside "stris quam ex Hebræis. † Error…"); Lex an quinquagesimo die data sit. — Quid sit Dies hæc. — Hic pro Idem.

eadem, qua ambulabam. Iob. 19. iuxta Hebr. *Et hic quem maxime diligebam, auersatus est me.* hoc est, ille ipse, quem diligebam. Nehemiæ. 8. *Et venerat mensis septimus, &c.* Deinde cap. 9. ait: *In die autem vicesimoquarto mensis huius*, id est, mensis eiusdem septimi. Leuit. 23. *Mense primo quartadecima die mensis ad vesperum Phase Domini est, & quinta decima die mensis huius solennitas Azymorum Domini est.* id est, Mensis eiusdem. † Vera ergo interpretatio est. Mense tertio in die hac, id est, in die eadem tertia videlicet die, sicut 5
tertius erat mensis, quemadmodum interpretatus est Hugo Sancti Victoris in Adnotationibus in exodum: *fuitq; dies ille quadragesimus septimus.* Confirmat hoc Hieronymus, qui in epistola ad Fabiolam, Mansione duodecima ait: *Ad hunc locum quadragesimo septimo die perueniunt dicente Scriptura: Mense tertio egreßionis filiorum Israël de Aegypto in die hac transierunt in solitudinem Sinai, &c.* Itaque hoc, quod diximus, Hieronymus tanquam certum, & planum statuit, nam & mox cum dixisset tertio die Dominum descendisse: *Supputemus*, inquit, *numerum, & inueniemus quinquagesimo die egreßionis Israel ex Aegypto in vertice montis Sinai legem datam. Vnde & Pentecostes celebratur solennitas, & postea Euangelij Sacramentum in Spiritus sancti descensione completur, &c.* † Fateor quidem a 6
scriptoribus, quos nominaui, non eodem modo dies computari: Augustinus enim sumit ex primo mense decem & septem dies, ab ipso die occisionis agni, qui decimus quartus fuit, exordium capiens. Verùm hoc nec cum diebus Pentecostes conuenit, qui numerantur à secũdo die Azymorum, nec cum verbis ipsis Scripturæ: non enim dicit mense tertio occisionis agni, sed: *Mense tertio egreßionis filiorum Israel.* Ab egressione igitur dies computandi sunt, ita tamen vt ipse dies, in quo egressi sunt, qui fuit decimus quintus, idemque primus Azymorum, excludatur, & à decimo sexto numeremus, vt rectè ait Caietanus, & vt plures numerant. testatur hoc numerus dierum Pentecostes, cuius initium est à die decimo sexto: cùm enim in recordationem datæ legis pentecostes solennitas instituta sit, vt omnes consentiunt, sine dubio eodem die, quo lex data est celebranda fuit. Ita hactenus numerauimus primum diem mensis tertij quadragesimum quintum ab exitu ex Aegypto esse affirmantes. † Quod autem 7
Hieronymus affirmauit in cap. 3. Hoseæ, venisse eos quadragesimo quinto die in solitudinem Sinai: iure sententiam mutauit in epistola ad Fabiolam, cùm dixit quadragesimum septimum esse, vidit enim in die hac, non primam, sed tertiam intelligi debere. Pugnantia igitur loqui videtur Lipomanus, qui prima die mensis tertij in Sinai eos venisse vult, eamque quadragesimam septimam post egressionem de Aegypto facit.

Sed hoc maxime veritati suffragatur, quod siue hanc, siue illam rationem sequantur, id tamen constat inter omnes, quinquagesimo

quagesimo die datam esse legem à Deo: & quæ potius ratio se-
quenda sit ex diebus Pentecostes facile perspicimus. Si quis au- Cur vno die celebretur sollennitas Pẽtecostes.
tem quærat cur vno die solennitas Pentecostes peragatur, non
septem, cùm multis diebus Moses fuerit in monte, cum legem
attulit ad suos? sciat hanc sollennitatem nõ agi nisi in memoriam
illius diei, quo Dominus descendit in montem Sinai, & legem
dedit Mosi, qui dies vnicus fuit, de quo Exo. 19. *Iamque aduene-*
rat tertius dies, & mane inclaruerat, & ecce cœperunt audiri tonitrua,
ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem, clamorque buc-
cinæ vehementius perstrepebat, & timuit populus, qui erat in castris.
8 *† Cùmque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, stete-*
runt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat eo quod des-
cendisset Dominus Deus super eum in igne, & ascenderet fumus ex eo,
quasi de fornace, eratque omnis mons terribilis, &c. Ita etiam sensit
Moses Ægyptius lib. 3. Ductoris dubiorum, cap. 44. cuius hæc
sunt verba: *Dicemus igitur quod festum Pentecostes est dies, in qua da-*
ta fuit lex & propter honorem ipsius diei numerantur dies à die Paschæ
vsque ad ipsum diem sicut qui expectat visionem amici quem diligit ex a-
nimo, & numerat dies donec videat ipsum. Quod ideo dicit, quia omni-
bus his diebus Iudæi conueniebant in Synagogas, & post sollennem benedi-
ctionem dicebant Hic est primus dies, aut secundus, aut tertius, &c. Et
mox: *Illa vero manifestatio grandis, & honorabilis non fuit nisi vna die*
& ita memoria eius singulis annis agitur vna die, &c. De hoc die legi-
mus Leu. 23. *Et vocabitis hunc diem celeberrimum, atque sanctissimum,*
omne opus seruile non facietis in eo. Vtrumque quomodo intelligen-
9 dum sit diximus ca. 5. numero. 3. & duobus sequentibus. † Non
itaque abstinebatur ab omni opere, sed à seruili, ac propterea se-
getis triticeæ spicas metebant, quas offerrent Deo primitias, fie-
bant enim ex illis duo panes. Et hoc est quod ait lex Leuit. 23.
Et sic offeretis sacrificium nouum Domino ex omnibus habitaculis vestris,
panes primitiarum duos de duabus decimis similæ fermentatæ, quos co-
quetis in primitias Domini. Decimas autem intelligit mensuræ OE- Decima OEphi.
phi quæ erat Hebræis, familiarissima, estque decima cori pars ac
tres modios habet, nam corus habet triginta, vt est apud Ezec. Corus
capite. 45, Hanc decimam partem OEphi Iosephus Assaronem
vocat. Quatuor itaque libras singuli panes pendebant, vt ex-
plicauimus libro. 2. de Templo, cap. 10. numero 4. &. 5. Iose- Assaro.
phus lib. 3. Antiquitatum, cap. 10. *Post Paschale sacrum elapsis se-*
ptem septimanis, hoc est, quadraginta nouem diebus, quinquagesima, quam
numero Asartha Hebræi vocant, offerunt Deo panem è farina triticea duo-
10 *bus Assaronibus cum fermento confectum, &c.* † Victimæ etiam Deo
cædebantur, de quibus in eodẽ loco legimus: *Offeretisq; cum pani-*
bus septem agnos immaculatos, anniculos, & vitulum de armento v-
num, & arietes duos, & erunt in holocaustum cum libamentis suis in
odorem suauissimum Domino. Facietis & hircum pro peccato, duosque

agnos

Sacrificium *agnos anniculos hostias pacificorum, Cumque eleuauerit eos sacerdos cum panibus primitiarum coram Domino, cedet in vsum eius,&c.* Sacrificium nouũ nouos panes vocat, non enim solum animalibus, sed panibus etiam sacrificij nomen datur in Scriptura. Leuitic. 2. *Anima cum obtulerit oblationem sacrificij Domino, simila erit eius oblatio.* Et postea: *Cum autem obtuleris sacrificium coctum in clibano de simila, panes scilicet, absque fermento, &c.* Dicit autem: *Ex omnibus habitaculis vestris,* quoniam hæc erat altera solennitas, quia omnes masculi in templum venire iubebantur vt videmus Deut. 16. Panes fiunt è simila fermentata, quia in cibum sacerdotum offerebantur, non vt in honorem Dei aliqua eorum pars cremaretur quod fieri non poterat, nisi azymi essent. Leuitic. 2. *Omnis oblatio, quæ offertur Domino, absque fermento fiet, nec quidquam fermenti: aut mellis adolebitur in sacrificio Domini.* Deinde excipit quod nunc fieri iubet. *Primitias tantum eorum offeretis, ac munera, super altare verò non imponentur in odorem suauitatis, &c.* Libamenta vocat vinum, & oleum & similia, quæ cum sacrificiis offerebantur.

De significatione Pentecostes.

CAPVT VIII.

1 ORIGENES Hom. 23. in Numeros: *Post hanc sequitur sexta festiuitas, quæ dicitur Nouorum, id est, cum primitiæ de nouis fructibus offeruntur. Vbi enim seminatus fuerit ager, & diligenter excultus, atque ad maturitatem peruenerit seges, tunc fructuum perfectione festiuitas Domini geritur. Si ergo & tu vis Nouorum diem festum agere cum Domino, vide quomodo semines, aut vbi semines, vt possis tales metere fructus ex quibus lætari facias Deum, & agere diem festum, quod aliter implere non poteris, nisi audias Apostolum dicentem: qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam.* (Gala. 6.) *Si sic semines, & sic metas, verè diem festum ages Nouorum, &c.* Pentecoste typus fuit celeberrimæ sollennitatis, qua Spiritus sanctus in discipulos descendit eodem die. Tunc data est lex Hebræis, postea Spiritus sanctus Apostolis datus est, vt de *Sion exiret noua lex & verbum Domini de Ierusalem.*

2 † Tunc segetes metere incipiebant & cùm venit Spiritus sanctus, iam tempus erat vt Apostoli, qui (Iohan. 4.) prius iussi fuerant leuare oculos suos, & respicere regiones iam albas ad messem, falces mitterent, vt ait Chrysost. (in cap. 2. Actor.) & frumenta in horreum Dominicum inferrent. Tunc offerebantur duo panes noui vt primitiæ essent Domino, postea primitiæ oblatæ sunt de duobus populis Iudæorum, & gentium. Cædebantur etiam Deo agni, & arietes, & vitulus, & hircus quia multi martyres pro Christo immolati sunt partim qui purissimi fuerant, & Christi imitatores, id est, agni anniculi immaculati, partim ex magistris Ecclesiæ, qui sunt arietes, partim ex iis, qui potentiores fuerant in

sæculo

ſæculo, quos vitulus deſignat, partim qui vſque ad illud tempus in peccatis vixerant, & Dei miſericordia ad nouam vitam vocati ſimul pro eo ſanguinem fuderunt, qui rectè ſignificantur in hirco. Sed de animalibus nihil in hoc libro dicemus, in quarto enim, in quo de ſacrificiis egimus, ex parte dictum eſt. Verùm referamus hoc etiam ad mores noſtros, vt cœpit Origenes. † Primum diem Azymorum eſſe diximus cùm à peccatis côuertimur, ſecundum, cùm ſpicas laudabilium actionum metere incipimus. Ab hoc die ſeptem hebdomadæ numerandæ ſunt, vt quinquageſimo die ſolennitas fiat Pentecoſtes, id eſt, plenitudinis Spiritus ſancti. Vt enim plenè nobis detur Spiritus ſanctus, & perfecta eius plenitudine lætemur, non ſatis eſt à peccato conuerti, & laudabiliter agere incipiere, diu, multúmq; deflenda ſunt peccata illa quæ reliquimus, & aſſiduo dolore, ieiuniis, precibus, verberibus, vigiliis, omni deniq; carnis maceratione compeſſenda ſunt, vt penitus deleantur. Quinquagenarius enim numerus perfectæ pœnitentiæ eſt vt Hierony. docet, ac multis confirmat initio ferè libri. 2. in Iſaiam: quod etiam pſalmus quinquageſimus oſtendit, qui præcipuus inter eos eſt, qui pertinent ad pœnitentiam: & annus quinguageſimus Iobilæi, quo omnia debita remittebantur. Leuit. 25. vt in eodem loco Hierony. ſcripſit. Tunc exuto veteri homine, & per Spiritum Domini plenius renouati primitias Deo offerimus non hordeaceas, vt incipientes, ſed triticeas, atque etiam è ſimila confectas. † Duos panes primitiarum Radulphus libr. 16. in Leui. c. 4. amorem Dei & proximi interpretatur. Tunc enim perfectè amamus & in fratribus Deum videmus, ſolum quærimus, ſoli placere ſtudemus, non quærentes iam *quæ noſtra ſunt, ſed quæ Ieſu Chriſti.* Atque hunc amorem, quo intus exardeſcimus, primitias merito vocamus, non multo enim poſt integra oblatio infertur in domum Domini, id eſt, pleniſſimus, & cumulantiſſimus pulcherrimarum fructus actionum, quibus Deus colitur. quibus fraternitas mirificè iuuatur. Fermentum habent, quia fratrum corda fermentant huiuſmodi actiones & ad virtutem egregiè ſtimulant, ac ſapore ſuo implent: *ſimile enim eſt regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſatis tribus, donec fermentatum eſt totum.* Nec ſine cauſa hi panes, cum quidem Domino offerantur, in vſum ſacerdotum cedunt, quoniam quidquid boni ſiue erga Deum, ſiue erga homines propter Deum facimus. Deo offerimus, ſed vtilitas tamen tota noſtra eſt.

[Margin notes: *Sup. cap. 6. num. 6.* (beside "Primum diem"); Quinquagenarius. (beside "vt penitus deleantur"); 4 (left margin, beside "rum Radulphus"); *Matth. 13.* (beside "ſimile enim")]

* * *

De die Festo Tubarum.

CAPVT IX.

MENSIS septimus in honore erat apud Hebræos, & 1
magna ex parte sacer: quatuor enim solennitates habebant, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorum, Cœtus, siue Collectæ, de quibus sigillatim agemus. Vt igitur dies septimus sanctus erat, sic & mẽsis septimus, & annus septimus erant alia ratione venerabiles. Origenes Homilia 23. in Numeros: *Sicut enim inter dies septimus quisque obseruatur Sabbatum, & est festiuitas: ita & inter menses septimus quisque mensis Sabbathum est mensium. Agitur ergo in eo festiuitas, quæ dicitur Sabbata Sabbatorum, &c.* Dies primus septimi mensis, & Neomeniæ honorem habebat, & sollennitatis Tubarum. Et quoniam de Neomenia diximus cap. 2. nunc quod ad sollennitatem Tubarum pertinet, exequemur, Hanc & Hebræi, & nostri consentiunt fere & in memoriam illius beneficij institutam esse, quo Deus Isaac liberauit ne à patre immolaretur & arietem pro eo substituit sacrificio, vt Genes. 22. Scriptum est. Et quia arietem inuenit Abraham inter vepres hærentem cornibus, tubis corneis clangebant, ac propterea hodie à Iudæis festum Cornu appellatur. Quo autem die ac mense Isaac sacrificio fuerit ereptus, non constat: Hebræi traditione à maioribus accepta in Neomenia septimi mensis id contigisse confirmant. † De hac solenni- 2
Vers. 24. tate legimus Leuitic. 22. *Mense septimo prima die mensis erit vobis Sabbatum memoriale clangentibus tubis & vocabitur Sanctum. Omne opus seruile non facietis, in eo, & offeretis holocaustum Domino. Sabbatum* solennitatem intelligit, siue requiem, vt verterunt. Lxx. Vbi autem habemus: *Memoriale clangentibus tubis*, in Hebræo est: *Memoriale clangoris*, Lxx. μνημόσυνον σαλπίγγων, id est, *Memoriale tubarum.* Num. 29. *Quia dies clangoris est, & tubarum*, vbi Hieronymus quod verterat prius: *Clangentibus tubis*, vertit *Clangoris, & tubarum* in Hebræo vtroque in loco est, תְּרוּעָה *Theruah* id est, *Clangoris.* Memoriale autem dicitur id quod aliquid in memoriam renocat, & Numero. 10. legimus *Si quando habebitis epulum, & dies festos, & Calendas. canetis tubis super holocaustis, & pacificis victimis: vt sint vobis in recordationem Dei vestri*, id est, vt Deus recordetur vestri, & benefaciat vobis quasi filiis rite eius præcepta seruantib. Est enim in Heb. *Et erunt vobis in memoriale coram Deo vestro* quod paulò ante verterat: *Et erit recordatio vestri corã Domino Deo vestro.*
† Quoniam igitur clangor tubarum communis erat Neomeniis 3
cum reliquis diebus festis: Memoriale tubarum festum diem Tubarum intelligemus, vt perinde sit ac si diceret: Prima die mẽsis erit vobis sollẽnitas, siue requies: solennitas, inquã, Tubarũ: Et sicut in aliis diebus erat eorum recordatio corã Domino clangentibus

gentibus tubis, iuxta quod solennitas illa significabat: ita prima die mēsis septimi cùm canebabant tuba cornea liberationē Isaac referentes, Deus eorum recordabatur, vt sicut eripuerat à morte Isaac, eos etiā à mortis periculis liberaret. Cetera iam supra exposita sunt c. 5. nu. 3. & sequentibus, Sacrificia autē quę offerenda erant legimus Num. 29. quę duplicia fuerunt, altera quę propria erant solennitatis Tubarum, altera quæ illi cum ceteris Neomeniis erant communia, vt ex verbis eiusdem capitis intelligitur.

De significatione solennitatis Tubarum.

CAPVT X.

1 ORIGENES Homilia. 23. in Numeros: *Quis est qui festiuitatem gerat memoriæ Tubarum, nisi potest Scripturas propheticas, & Euangelicas, atque Apostolicas, quæ veluti cælestis quadam personant tuba, mandare memoriæ, & intra thesaurum cordis sui recondere? Qui ergo hæc facit, & in lege Dei meditatur die ac nocte iste festiuitatem gerit memoriæ Tubarum. Sed & si quis potest in gratias illas Sancti spiritus promoueri, quibus inspirati sunt prophetæ, & psallens dicere: Canite initio mensis tuba in die insigni solennitatis eius & qui scit in Psalmis iubilare et digne agit solennitatem Tubarum, &c.* Radulphus quidem in præfatione libri. 17. in Leuiti. septimo mense tempus gratiæ, & fidei gentiū intelligi confirmat, in quo dicit, iuxta Apocalypsin, septem spiritus Dei missos esse in omnem terram: templum etiam Salomonis septem annis & septem mensibus constructum esse, quoniam a Christi aduentu vsque ad reditum per septiformem spiritus gratiam construitur Ecclesia, donec in fine temporum consummetur: Septem mensibus fuisse arcam Dei in regione Philistinorum. † Hinc capite primo colligit solennitatem Tubarum figuram esse lætitiæ quæ futura erat in conuersione gentium: *Sollennitatis ergo*, inquit, *nostræ principium, quasi prima dies septimi mensis, temporibus* (vt diximus) *apostolorum fuit, quando prima gentium facta est vocatio clangentibus tubis, mundū scilicet perlustrante tonitruo Diuinæ prædicationis* Deinde paulò, post de eadē exponit verba Psal. 80. *Sumite psalmum & date tympanum, psalterium iucundum cum cithara. Buccinate in Neomenia tuba, in insigni die solennitatis vestræ* & addit: *Quod autē dicitur: Sumite psalmum & date tympanum illud respicit, quod ex lege paulo ante commemorauimus in die clangoris, & tubarum ab omni opere seruili esse cessandum: quoniam qui recipiunt tubam Euangelicæ prædicationis, quæ psalterij instar de supernis sonat, reddere debent tympanum, quod ex corio sicco conficitur vt scilicet ab illicitis voluptatibus corporis nostri corium siccetur, &c.* † Hychius: *Omne opus seruile non facietis in eo, & offeretis holocaustum Domino: Non est enim non*

Psalm. 80.

Apoc. 5.

3. Reg. 6.

1. Reg. 6.

3

tempus

tempus opera seruilia agere, quia sufficit præteritum tempus ad voluntatem gentium, in quo gesta sunt opera seruilia : & debemus, quemadmo-
6. *dum exhibuimus membra nostra arma iniquitatis ad iniquitatem, ita exhibere membra nostra arma iustitiæ in sanctificationem : hoc est enim verum holocaustum, &c.*

De die Expiationis.

CAPVT XI.

Vers. 27. DE hac legimus Leui. 23. *Decimo die mensis huius septimi dies Expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus. Affligetisq; animas vestras in eo, & offeretis holocau-* 1
S. Tho. 1. 2. q. 102. ar. 4 ad 10. *stum Domino. Omne opus non facietis in tempore diei huius, &c.* Sanctus Thomas ait: *Festum expiationis erat in memoriam illius beneficij, quo Deus propitiatus est peccato populi de adoratione vituli ad preces Mosi, &c.* Idem sensit Lyranus in eadem verba, qui etiam hoc addidit: *Et ideo celebrabatur decima die mensis septimi, quia tunc descendit Moses de monte portans secundas tabulas in signum propitiationis Diuinæ, &c.* Quod affirmat Lyranus, eodem die Mosem rediisse cum tabulis secundis in signum propitiationis Diuinæ, traditione Hebræorum teneri potius arbitror, quàm Scripturæ autoritate, quãquam & Scriptura nõ parum illi fauet. Nã lex data est sexto die, tertij mensis vt c. 6. ostendimus. Deinde Moses fuit in monte sex & quadraginta diebus Exo. 24. † Et cum 2
iterum accepit tabulas, fuit etiam quadraginta diebus. Inter hæc aliquot dies interfluxerunt, vt intelligitur ex 32. & 33. c. eiusdem libri. Quare cùm dies decimus septimi mensis sit dies Expiationis, & numerus dierum non repugnet, satis probabile est eo die Mosem descendisse cum secundis tabulis. Solennitas ipsa voca-
Expiatio tur כִּפֻּרִים *Chiphurim* id est expiationum, Verbum enim כִּפֵּר *Chipher* significat propitiare, siue placare, remouere iniquitatem, siue expiare peccatum: cùm enim propitiatur, & placatur Deus, dicitur peccatum deleri, remoueri, auferri. Vt Psal. 50. *Dele iniquitatem meam.* Exod. 24. *Qui aufers iniquitatem, & scelera.* Et postea: *Et auferas iniquitates nostras, atq; peccata, nosq; possideas.* Siue ergo dicamus, Dies Expiationis, siue Dies propitiationis, idẽ dicimus: quare Hierony. nunc hoc, nunc illo modo vertit, sicut paulò post ait: *Omne opus non facietis in tempore diei huius, quia dies Propitiationis est, vt propitietur vobis Dominus Deus vester.* † Rursus siue Expia- 3
tionem dicamus, siue Expiationes, nihil refert, & vtróque modo vertit noster interpres. In Hebræo pluralis numeri est, apud Lxx. singularis, Dies ἐξιλασμοῦ, id est, Propitiationis, siue Expiationis: nam ἐξιλάσκομαι, similiter significat propitiare, & expiare peccata. Nomen sumptum est ab expiatione peccati, cùm vitulum a-
dorauit

adorauit Exo. 32. & ab expiatione, quæ hoc die fiebat peccatorum populi per ieiunium, & sacrificia. Erat enim hic dies peculiariter dicatus expiandis peccatis per pœnitentiam quam ieiunio, & sacrificiis oblatis profitebantur, & in quo Dei misericordia largiùs se effundebat præparans homines ad remissionem peccatorum, vt apud nos tempus Quadragesimæ. Propterea dictum est: *Affligetisq; animas vestras in eo*, ieiunabant enim eo die vsque ad vesperam, vt ait Iosephus lib. 3. Antiq. c. 10. & hæc erat afflictio. Iudæi addunt, atq; ita obseruare dicuntur, eodẽ die à potu etiam fuisse abstinendum, ab vxoribus, à balneis, calceos præterea abiiciendos. Intelligendum est autem à vespera diei noni, & ideò ait: *Et affligetis animas vestras die nono mensis. A vespera vsque ad vesperam celebrabitis sabbata vestra*, vt suprà iam exposuimus cap. 1. num. 18.

4 † De sacrificiis offerendis scriptum est Numer. 29. *Offeretisq; holocaustum Domino in odorem suauißimum, vitulum de armento vnum, arietem vnum, &c.* Quid sit autem esse celeberrimũ, & vocari sanctum pleniùs exposuimus cap. 5. nu. 3. & sequentibus, diximusq; peculiare esse sabbato, & diei Expiationis, vt nihil operis in eis fiat, ne ad cibos quidem parandos, reliquis enim diebus festis parari posse quæ ad victum pertinerent, atque in hoc loco, & Numeror. 29. cum dicitur: *Omne opus seruile non facietis*, redundare: *Seruile.* Expiatio autem hæc fiebat per pontificem, nec tantum populus expiabatur, sed etiam templum, & sacerdotes. Leuit. 16. *Expiabit autem sacerdos qui vnctus fuerit, & cuius manus initiatæ sunt, vt sacerdotio fungatur pro patre suo: indueturq; stola linea, & vestibus sanctis, & expiabit sanctuarium, & tabernaculum testimonij, atque altare, sacerdotes quoque & vniuersum populum, &c.* Atque ita hoc tantum die pontifex introibat in sanctum sanctorum, vt est in eodẽ cap.

DE SIGNIFICATIONE DIEI *Expiationis.*

CAPVT XII.

1 ORIGENES Homilia 23. in Numeros: *Est adhuc & alia festiuitas, cum affligunt animas suas, & humiliant se Deo festa celebrantes. O mira festiuitas; dies festus vocatur afflictio animæ. Vide ergo, si vis diem festum agere, si vis vt lætetur Deus super te, afflige animam tuam, & humilia eam. Non ei permittas explere desideria sua, nec concedas ei lasciuiis euagari, sed inquantum fieri potest, afflige, & humilia eam. Denique Paschæ festiuitas, & Azymorum panem afflictionis habere dicitur, nec potest quis agere diem festum, nisi afflictionis panem manducauerit, & manducauerit Pascha cum amaritudine. Hoc ergo deposcit & Propitiationis dies. Cum enim afflicta fuerit anima, & humiliata in conspectu Domini, tunc ei repropitiatur Deus, & tunc ad eam venit ille, quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine suo, Christus Iesus Dominus, & redemptor* Rom. 3.

 eius, &c.

eius, &c. † Verùm si meminerimus, quod capite 10. dictum est, sep- 2
timo mense significari tempus legis Euangelicæ, & conuersionis
gentium, ac solennitatem tubarum figuram esse lætitiæ, quæ fu-
tura erat in eadem conuersione, rectè, nisi fallor, dicemus solen-
nitatem Expiationis, quæ illi proxima fuit, significasse pœniten-
tiam, & contemptionem voluptatum, ac sui ipsorum, quæ initio
fuit in iis, qui conuersi sunt, & nunc debet esse in omnibus, qui
perfectè ad Deum conuertuntur. Prædicato enim Euãgelio con-
tinuò ieiunia, vigiliæ, atque omnes animæ afflictiones pro volup-
Matth.3. tatibus haberi cœperunt. Huius prædicationis initium fuit: *Pœni-*
& 4. *tentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum*, & in ea primum
Matth.16. auditum est: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat*
Galat.5. *crucem suam, & sequatur me.* Et: *Qui autem sunt Christi, carnem suam*
crucifixerunt cum vitiis, & concupiscentiis. † Decimo die celebratur 3
solennitas Expiationum, quia qui decem præcepta implere cu-
pit, vt semper impleat, & perfectus euadat, semper carnis affligen-
dæ, & spiritui subiiciendæ rationem habere debet, ac dare ope-
ram, vt eam quam purissimam conseruet, & perpetuum cum pec-
catis bellum gerat, atque ita semper creatori suo holocaustum
suauissimi offerat odoris. Et quidem in omnibus festis diebus il-
lud statim audimus: *Omne opus seruile non facietis in eo*, quia & qui
incipiunt, & qui proficiunt, & qui perfecti sunt, dum in carne
peccati viuunt, & inter diaboli laqueos versantur, nunquam secu-
ri esse debent, nec ita de libertate lætari, vt ad seruitutem se redu-
ci non posse existimentur. Sed in die Expiationis etiam ab opere
parandorum ciborum abstinendum est, vt meliùs ac purius Deo
vacetur: quia qui se in septimo mense, id est, in tempore gratiæ,
esse meminerunt, ac serio perfectionem assequi student, corporis
etiam solicitudinem abiiciunt paucis, vilibusque contenti, ac
Deum sibi ex animo seruientibus non defuturum confidentes,
Matth.6. iuxta quod à Seruatore dictum est: *Nolite ergo soliciti esse dicentes:*
Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? Hæc enim
omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis.
Quærite ergo primum regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adii-
cientur vobis.

DE SOLENNITATE TABERNACV-
lorum, siue Scenopegiæ.

CAPVT XIII.

A Quinto decimo die mensis huius septimi erunt feriæ Taberna- 1
culorum septem diebus Domino. Dies primus vocabitur cele-
berrimus, atque sanctissimus. Omne opus seruile non facietis
Vers.34. *in eo, & septem diebus offeretis holocausta Domino.* Leu. 23.
Hæc erat magna solennitas Iudæis, & tertia, in qua omnes mas-
culini

culini ſexus venire iubebantur in Ieruſalem, vt videmus Deu. 16. Hebraicè dicitur חג הסכות *hag haſucoth*, id eſt, feſtum Tabernaculorum. Græcè ἑορτὴ σκηνῶν, quod idem eſt. Dicitur & σκηνοπηγία à figendis ſcilicet tabernaculis. Corruptè ergo in multis libris ſcribitur Scenophegia pro Scenopegia. Quódque Abulenſis in eadem verba ait: *Vocatur autem iſtud feſtum alio nomine Scenophegia*, id eſt, *comeſtio in publico, à cenon, quod eſt commune, & phagia, quod eſt comedere*, miſerabili illius ſęculi barbarię tribuamus. Simile eſt quòd ait Radulph. li. 17. in Leui. c. 3. Phago comeſtionem ſonare, & inde dici Scenophegiam. Cur ita dicatur, & in cuius beneficij memoriam celebretur ipſe legiſlator paulò pòſt aperuit: *Menſe ſeptimo feſta celebrabitis, & habitabitis in vmbraculis ſeptem diebus. Omnis qui de genere eſt Iſrael, manebit in tabernaculis, vt diſcant poſteri veſtri quod in tabernaculis habitare fecerim filios Iſrael cum educerem* Scenopegia

2 *eos de terra Aegypti, &c.* † Septē ergo diebus celebratur, quia multis diebus factum eſt, quod in ea memoratur, vt ſuprà diximus c. 5. num. 9. Primus dies ſanctus dicitur, in quo ab omni opere ſeruili feriandum erat: nec tamen ſeptimo idem honor habetur, vt in diebus Azymorum, quoniam dies proximus, qui erat Cœtus, atque collectæ, ſanctus futurus erat, & prouideri oportebat ne quo ad eius fieri poſſet, diem, in quo ab opere ſeruili quieſcebatur, alter ſimilis dies ſubſequeretur, quod vniuerſo populo, ac pauperibus, præſertim graue, atque incommodum futurum videbatur. Atque in Azymis quidem ſeptimus dies idem erat Azymorum, & Cœtus, atque Collectæ, quod in diebus Tabernaculorum fieri non potuit, quoniā tantæ ſolennitati ſeptem dies dari oportebat, vt ſolennitati Azymorum, & dies Cœtus non potuit in Tabernaculis agi, vt cap. 15. dicemus, ſed extra illa.

3 † De materia tabernaculorum, & de loco in quo fiebant, hæc ſcribit Abulenſis quæſt. 24. in ca. 23. Leui. tabernacula facta fuiſſe extra domos, vel in aliquo loco nō operto, & ex ramis arborum facta dicit, quoniam quadraginta annos in deſerto Hebræi non habitauerunt in domibus, ſed in vmbraculis ſub arboribus. Rem tamen ex Neh. cap. 8. diſcimus: *Egreſſus eſt*, inquit, *populus & attulerunt, feceruntq́; ſibi tabernacula, vnuſquiſque in domate ſuo, & in atriis ſuis, & in atriis domus Dei, & in platea portæ aquarū, & in platea portæ Ephraim*. Itaque in domatibus, i. in tectis domorum, & in reliquis locis ſpacioſis ſub diuo poſitis intra vrbem conſtruebant tabernacula. Sed tunc quia pauci erant, & hoſtes propinqui, meritò ſe intra vrbem continebant. Sed poſtea multa etiā tabernacula extra vrbem poſita fuiſſe probabile eſt. Cum enim ex omnibus locis terrę promiſſionis in Ieruſalē conuenirēt, & ſingulæ familiæ ſingula tabernacula conſtruerent, vt ait Ioſep. 3. Anti. cap. 10. nequaquam tot in vrbe conſtrui poterant. Eſtq́; verò ſimile ita fuiſſe diſpoſita tabernacula, vt quaſi vrbs quædam fieret, & ſingulæ Materia. & locus tabernaculorū.

familiæ ſeorſum manerent,ita enim faciebant cum per deſertum
quieſcebant, cuius rei memoriam tunc colebant. Materiam au-
tem tabernaculis conſtruendis non eam fuiſſe opinor tantum,
quam Abulenſis vult,neque enim ſemper in deſerto ex ramis ar-
borum ea facere poterant, cùm neceſſe eſſet interdum diuertere
ad loca,quæ arboribus carerent,& tantæ multitudini nullæ ſiluæ
ſufficerent. Denique ſi ſingulis annis in Ieruſalem ex arboribus
fierent,breui montes,& ſiluæ deſolarentur.† Talia igitur erant ta- 4
bernacula, qualia erant in vſu apud veteres, & qualia populus
habuit iter faciens per deſertum, è lignis videlicet, & linteis,
pellibúſque confecta, vt æſtum, & pluuiam arcerent. Ligna,vel
ſudes,primum figebantur,deinde lintea tendebantur,quæ domi-
cilium conſtituerent, & pellibus extrinſecus tegebantur. Ita ta-
bernaculum factum eſt Exodi 26.quod ad communem taberna-
culorum ſimilitudinem compoſitum videtur.Indicant hoc etiam
multi Scripturæ loci,in quibus legimus moueri tabernacula, aut
tendi,aut figi, vnde etiam Scenopegiæ nomen deductum eſſe di-
ximus.Vt Geneſ.12. *Et inde tranſgrediens ad montem,qui erat contra
Orientem Bethel,tetendit ibi tabernaculum ſuum.* Et cap.13. *Reuerſúſ-
que eſt per iter,quo venerat à Meridie in Bethel,vſque ad locum,vbi prius
fixerat tabernaculum.* Et poſtea: *Mouens igitur tabernaculum ſuum,&c.*
Et cap.31. *Iamq; Iacob extenderat in monte tabernaculum: cumq; ille
conſecutus fuiſſet eum cum fratribus ſuis, in eodem monte Galaad fixit
tentorium.* † Hinc Cant.1. *Nigra ſum,ſed formoſa filiæ Ieruſalem, ſicut
tabernacula Cedar, ſicut pelles Salomonis,* quæ ſcilicet cum taberna- 5
culum exttinſecus tegerent, Sole, & pluuiis denigrabantur. Et
Hab.3. *Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiæ, turbabuntur pelles terræ
Madian,* à parte totum intelligens pelles vocauit tentoria. Immò
& Ioſephus loco modo indicato de feſto Tabernaculorum agens
ait: σκηνὰς πήγνυσθαι κελεύει κατ' οἰκίαν ἕκαστον, id eſt, *Tabernacula figere
iubet vnumquemque ſecundum familiam,* id eſt,magna,vel parua pro
numero domeſticorum. Quod de tabernaculis dixi oſtendit Iſa.
cap.54.his verbis: *Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum
tuorum extende,ne parcas:longos fac funiculos tuos,& clauos tuos conſo-
lida.* Et cap.33. *Tabernaculum, quod nequaquam transferri poterit, nec
auferentur claui eius in ſemipternum, & omnes funiculi eius non rum-
pentur, &c.* In lignis enim, quæ vicem columnarum habebant,
erant anuli quibus innectebantur funes, qui clauis magnis humi
confixi ligna firmabant, & contra ventorum vim tabernacula
muniebant.Huiuſmodi tabernaculorum artifex erat Paulus,ſicut
legimus Actorum 18. *Erant autem ſenofactoriæ artis.* Nec verò ex
frondibus quoque arborum facta fuiſſe tabernacula multa ne-
gauerim,præſertim quæ pauperum erant,qui pretioſioribus illis
tabernaculis carerent. De holocauſtis & victimis, quæ ſingulis
diebus cædebantur,lege cap.29.Numerorum.

†Hoc

6 Hoc præterea lex iubet: *Sumetisq́ vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, spatulasq́ palmarum, & ramos ligni densarum frondium, & salices de torrente, & lætabimini coram Domino Deo vestro.* Quod Iosephus libro 3. Antiquitatum cap. 10. ita interpretatur: *Et simul pro gratiarum actione sacrificare, manibus interim gestantes ramos myrti, salicis & palmæ, ex quibus mala Persica dependeant, &c.* Sed Græca non satis commodè versa sunt, quæ sic habent, φέροντας ἐν ταῖς χερσὶ εἰρεσιώνην μυρσίνης, καὶ ἰτέας σὺν κράδῃ φοίνικος πεποιημένην τοῦ μήλου τοῦ τῆς περσέας προσόντος. Quæ ita reddenda sunt: *Ferentes manibus ramum myrti, & salicis cum ramo palmæ laborato: adest & malum, quod Perseæ est, id est, ferunt etiam ramos arboris Perseæ.* Est autem Persica arbor, quam malum Persicum, siue citrum quidam vocant, (certè ita Iosephus accepit) mala enim citria vocantur mala Medica, siue mala Persica, vt auctor est Dioscorides lib. 1. c. 121. Et quamuis arbor μηλέα frequentiùs dicitur, fructus autem μῆλον, tamen,
7 & arbor ipsa μῆλον vocatur. † Quatuor ergo arborum ramos ferre manibus iubebantur iuxta Iosephum, myrti, salicis, palmæ, citri. Idem sensit Moses Ægyptius lib. 3. Ductoris dubiorum, c. 44. Ex quibus perspicimus arborem pulcherrimam intelligi citrum, cui Hebræi suffragantur. Sed & Chaldæi interpres hic vertit: *Fructum arboris citri.* Quod ergo Hieronymus scripsit in illud Zachar. 14. *Et omnes qui reliqui fuerint, &c.* Arborem pulcherrimam in Leuitico à Iudæis cedrum intelligi, nequaquam cedrum eam intelligit excelsam arborem, & præstantem, quæ plerumque hoc nomine significari solet, sed eam quam Latini citrum vocant, quod ex Dioscoride intelligitur libro 1. cap. 131. vbi de malis loquens: *Eam autem*, inquit, *quæ Medica dicuntur, aut Persica, aut Cedromela, Latine autem citria, omnibus nota, &c.* Cedromela dicuntur Arbor pulcherrima.
8 quasi mala cedri. † Arbor densarum frondium myrtus intelligitur, vt etiam interpres Chaldæi vertit. Lxx. transtulerunt: *Arboris densæ*, & Zachar. 1. vbi habemus: *Et ipse stabat inter myrteta*, verterunt: *Inter duos montes vmbrosos*, id est, habentes vmbrosas arbores ac densarum frondium. Sicut ergo in tabernaculis habitare iubebantur, vt infirmis, & quietis sedibus collocati recordarentur se multis annis habitasse in tabernaculis, quod ipsi intellexerunt, scribit enim Moses Ægyptius in eodem loco: *Similiter in exeundo de domibus, & morando in vmbraculis, sicut faciunt eremitæ, vt recordemur quod ita fuimus in diebus antiquis, & mutauit nos de desertis illis, vt habitaremus in domibus picturatis, & in palatiis delectabilibus, & in crassitie terrarum, &c.* ita ferre iubentur manibus ramos arborum, quas nominauimus, vt recordarentur se de sterili solitudine in terram feracem, & riuis (id enim indicant salices de torrente) ac optimis arboribus abundantem translatos fuisse. Arbor dēsarū frondiū.
† Propterea arbores pulchræ, & optimæ assumuntur, vt palma, & citrus, & myrtus, & iuxta riuos nascentes, vt salices. In his

etiã citrus, & myrtus odoris boni sunt, salices verò, & palmæ pulchræ & humida diuq; virorem seruantes, non enim 1. tantum die, sed sex etiam reliquis sumebãtur, quod Moses indicauit Leui. 23. cũ dixit: *Sumetisq; vobis die primo fructus arboris pulcherrimæ, spathulasque palmarum, & ramos ligni densarum frondium, & salices de torrente, & lætabamini coram Domino Deo vestro, celebrabitisq; solennitatem eius septem diebus per annum.* Et quidem iam dixerat septem diebus peragi debere ferias Tabernaculorum, sed cùm ramos arborum primo die sumi præciperet, ne quis putaret eo tantum die sumendos esse, meritò addidit: *Celebrabitisq; solennitatem eius septem diebus.* Ita intellexit Moses Ægyptius, vt continuò videbimus, & idẽ à Iosepho tradi testatur Petrus Comestor in historia Numeror. cap. 47. Falsum ergo est, quod affirmauit Abulensis quæst. 28. in cap. 23. Leui. primo tantum die ramos sumi. † Quod dixi de ramis 10
arborum & de eorum causis Moses Ægyptius eodem lib. 3. Ductoris dubiorum, capite 44. docet his verbis: *Quod autem mihi videtur in illis quatuor generibus rerum, est, quia lætati sunt cum exirent de deserto, in quo nihil seminabatur, nec inueniebatur ibi ficus, vitis, nec mala granata, nec aqua ad bibendum: & intrauerunt in terram delectabilem, in qua erant riui, & arbores multæ. Vt igitur haberentur ista in memoria præcepit accipi de bonis fructibus. Et ista sunt quatuor genera, de quibus præcessit sermo, in quibus conueniunt, quia inueniuntur in multis locis in terra promissionis in tempore illo, & quilibet potest illas habere. Secundum est, quia sunt pulchra, & humida, & quædam ipsorum sunt boni odoris, scilicet pomum citrium, & myrtus. Tertium est, sicut in palma, & salice, quia tenet eorum humiditas in bono statu totis septem diebus, quod non inuenitur in aliis generibus huiusmodi rerum, &c.* Eum secutus est sanctus Thomas 1. 2. quæstione 102. artic. 4. ad decimum. Cum autem legimus fructus arborum, fructus cum ramis, in quibus sunt, intelligamus, vt ex verbis Scripturæ & Iosephi, & Mosis Ægyptij perspicitur. † Quare malè, vt diximus, vertit nouus Iose- 11
phi interpres: *Gestantes manibus ramos myrti, salicis, & palmæ, ex quibus mala Persica dependeant*, cùm mala hæc Persica non ex alienis, sed ex suis ramis pendere deberent. Quod verò ait: *Et lætabimini coram Domino Deo vestro*, ita exponit Abulensis: *Saltabitis habentes istos ramos in manibus coram Domino Deo vestro. Dicunt enim aliqui quod quando Iudæi habebant istos ramos in manu, habebant cum eis colligatos fructus, & sic saliebant eleuantes, & deprimentes illos fructus ad omnem differentiam positionis, quod significabatur esse ad laudem Dei, qui erat Dominus omnium positionum mundi, &c.* Et postea: *Dicebatur hoc fieri coram Domino, quia ista lætitia & saltatio fiebat in sanctuario, vbi dicebatur esse Deus, &c.* Ex hoc cernitur non semper eos mansisse in tabernaculis illis septem diebus, sed ita vt quis domi suæ habitare dicitur, in qua comedit, & dormit, & manet cum opus est, aut etiam exit.

DE SIGNIFICATIONE TABERNACVLORUM, siue Scenopegiæ.

CAPVT XIIII.

1 ORIGENES Homilia 23. in Numer. *Iam verò vltimus dies festus Dei quis sit, quo Deus lætatur in homine, videamus. Scenopegia,* inquit. *Lætatur ergo super te, cum te viderit in hoc mundo in tabernaculis habitantem, cum te viderit non habere fixum, & fundatum animum, ac propositum super terras, nec desiderantem quæ terrena sunt, nec vmbram vitæ huius quasi possessionem propriam, & perpetuam deputantem, sed velut in transitu positum, & ad veram illam patriam Paradisi festinantem, ac dicentem: Incola ego sum, & peregrinus, sicut omnes patres mei. In tabernaculis enim habitauerunt & patres: & Abraham in casulis, id est, in tabernaculis, habitauit cum Isaac, & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Cum ergo incola fueris, & peregrinus in terris, & non est mens tua fixa, & radicata in desideriis terrenorum, sed paratus es vt citò transeas, & paratus es extendere te semper ad anteriora vsquequo peruenias in terram fluentem lac, & mel, & hereditatem capias futurorum: si te, inquam, positum in his videat Deus,* Psal. 38. Hebr. 11.
2 *lætatur in te, & diem festum agit super te, &c.* † Diximus cap. 12 secundam septimi mensis solennitatem, id est, diem Expiationis, significasse pœnitentiam, & contemptionem voluptatum, ac sui ipsorum, quæ initio fuit in iis, qui conuersi sunt, & nunc esse debet in omnibus qui perfectè conuertuntur. Scenopegia igitur, quæ illam subsequitur, indicat eos, qui pœnitentia se exercent, & voluptates, séque ipsos contemnunt per desertum vitæ huius festinare debere in veram terram promissionis, & in tentoriis habitare, hoc est, tantum ex rebus huius mundi sumere, quantum ad iter faciendum necessarium sit. Quare de gentibus ad Euangelium conuertendis in hunc modum vaticinatus est Zacharias: Zachar. 14. *Et omnes qui reliqui fuerint de vniuersis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent ab anno in annum vt adorent regem Dominum exercituum, & celebrēt festiuitatem Tabernaculorum.* Et postea: *sed erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes quæ non ascenderint ad cele-*
3 *brādam festiuitatem tabernaculorum.* † Decimoquinto die celebratur Scenopegia, quo iam Luna decrescere incipit, quia nisi res sęculi fluxas, & caducas esse verè intelligamus, amabimus eas, & in eis manere cupiemus, nec desiderio festinabimus ad cœlestes. Cui igitur Luna decrescit, id est, qui bona sæculi, quæ mutantur, & transeunt, atque in Luna indicantur, talia esse cognoscit qualia sunt, ille Scenopegiam continuo celebrat, & festinat ad æterna. Septem diebus agitur, quia totā vitā nostrā Deo dicare, & semper futura quęrere debemus. Hesych. *Quando congregauerimus omnes [illegible] ab operibus videlicet terrenis cessantes, festa celebremus septem [illegible]*

totam

totam nostram demus vitam in diuina festiuitate celebranda, &c. Dies primus vocabitur celeberrimus, atque sanctissimus, quia nihil iucundius, aut lætius nobis contingere potest eo die, quo iam plenè ad cœlestia aspiramus, nihil hoc desiderio sanctius: *Omne opus seruile non facietis in eo*, quia tunc maximè ab omni seruitute recedimus, cum nihil est in terra quod nos capiat, aut festinare prohibeat ad
superna. † Illis septem diebus offeruntur holocausta Domino, 4
quia dum ita viuimus, totos Deo nos tradimus, & eius desiderio magis magísque indies inardescimus. Fructus arboris pulcherrimæ, id est, citri, quæ colore aurum referunt, tunc verè sumimus, quia *non quærimus quæ nostra sunt, sed quæ Iesu Christi*, & fructibus caritatis, quæ omnium virtutum pulcherrima est, abundamus toti Dei gloriæ, & fratrum vtilitati traditi. Spathulæ palmarum victoriam indicant, sicut de sanctis victoribus scriptum est: *Et*
Apocal.7. *palmæ in manibus eorum*. Tunc enim gloriosè vincimus & de hostibus triumphamus, cùm nihil illi habent in terra vnde nos teneãt, & in humum deiiciant, quia *conuersatio nostra in cœlis est*. Ramos salicis sumi diximus, quia diu virorem retinet, nec illis septem diebus arescit, & firmitatem animi non marcescentem, sed sem-
per in felici illo virtutum statu perseuerantem significat. † Quæ 5
de torrente sumitur, quia nisi crebro in lege Domini meditemur, & meditationi pias & assiduas preces adiungamus, marcescet in nobis, & deficiet ille animi vigor. Ita de viro bono cecinit
Psal.1. Propheta: *Sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. Et erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Et folium eius non defluet, & omnia quæcumq; faciet, prosperabuntur.* Ramus ligni dẽsarum frondium, quod pulchrum est, & humidum, atque ideò sumitur in Scenopegia, vt cap. proximo diximus, dẽsitatem virtutum nobis ostendit semper in suo virore permanentium. Vt enim ex animo in cœlestem patriam festinemus, & terrena contemnamus, non satis est cupere & quiescere, atque otiari: sed omnes virtutes crebrò adhibendæ, & ita exercendæ sunt vt nulla earum in nobis arescat, sed pulchritudinem suam teneant. Huiusmodi ramis celebranda est Scenopegia totis septem diebus, id est, toto vitæ tempore, quos qui leuauerit, verè coram Domino lætabitur, & hilarem in eodem vitam aget.

DE DIE FESTO COETVS, ATQVE *Collectæ.*

CAPVT XV.

HIc dies vigesimus secundus erat septimi mensis, octa- 1
uus autem post septem dies tabernaculorum. Hebraicè עֲצֶרֶת *azereth* dicitur, id est, cœtus, siue cõgregatio, vt Iere.9. *Quia omnes adulteri sunt, cœtus præuaricatorum.*

De

De quo legimus Leuiti.23. *Dies quoque octauus erit celeberrimus,*
atque sanctissimus, & offeretis holocaustum Domino, est enim cœtus, atque Vers.36.
Collectæ. Omne opus seruile non facietis in eo. Pro: *Est enim Cœtus, atque*
Collectæ. Lxx. verterunt: ἐξόδιον ἐστιν id est, *Exodium est,* de quo post-
ra plura dicemus. Duplex fuit dies Cœtus apud Iudæos, alter idē Duplex
qui septimus erat Azymorum, alter is, de quo nunc agere cœpi- dies Collecta
mus, quem ita nobis explicat S.Thomas 1.2. quæstione 102. art.
4. ad decimum. *Octauo,* inquit, *die celebrabatur aliud festum, scilicet,*
Cœtus atque Collectæ, in quo colligebantur à populo ea quæ erant necessa-
ria ad expensas cultus diuini, & significabatur adunatio populi, & pax
præstitia in terra promissionis, &c. Petrus Comestor in historia libri
Numerorum, cap.47. affirmat octauum diem festum fuisse, quia
conueniebant ad faciendam collectam, fortè in vsus pauperum,
51 vel in alios vsus communes. †Lyranus in c.23. Leui. pecunias tūc
colligi solitas esse dicit in sumptus sacrificiorum, vel tabernaculi
vel templi. Idem sensit Abulēsis q.26.& 27. in idem cap.& sum-
ptus sanctuarij vel tabernaculi, aut tēpli indicat, reficere ea, quæ
corruerant, vel noua facere, facere vasa aurea, & argentea, & ve-
stes, emere animalia, quæ necessaria erant ad quotidiana sacrifi-
cia. Verùm Paulus Burgensis in Addit. eiusdem cap.23. hanc sen-
tentiam vehementer impugnat, atque hoc maximè argumento,
quòd septimus dies Azymorum dicebatur etiam dies Cœtus,
atque Collectæ, quo nemo affirmat colligi solere pecunias: tum
etiam quia manifestum est apud Doctores Hebræorum huius-
modi collectionem pecuniarum ad sumptus templi per totam
terram promissionis factam fuisse duodecimi mensis die primo:
Vnde, inquit, *festum Cœtus dicitur ex hoc quod erat dies celebris, in quo*
populus debebat adunari, seu colligi ad vacandum diuinis, & per consequēs
3 *cessare ab operibus seruilibus, &c.* † Ego ex verbis Sancti Thomæ,
quæ ante retuli, & ex his Pauli Burgensis mihi coniicere posse
videor quid sit dies Cœtus: is scilicet, quo relictis tabernaculis
simul omnes in tabernaculum, siue in templum conueniebant
gratias Deo solennibus sacrificiis relaturi quod post longā illam
quadraginta annorum peregrinationem tandem in terram pro-
missam omnes tribus saluæ venissent, & optata quieta terra, in-
columitate frui cœpissent. Atque ideò post septem dies Taber-
naculorum conueniebant, quibus annos peregrinationis testa-
bantur, & Cœtus, siue Collecta dicebatur quod omnes simul con
gregarentur. Simili ferè de causa dies extremus Azymorum eo-
dem nomine colebatur, quod cùm trepidi & festinantes ex Ægy-
pto exiissent, quod manducandis panibus azymis referebant, tan-
dem omnes incolumes in vnum, atque eundem exercitum con-
uenissent, & mare transiissent. Atque hoc & rerum ipsarum ordo,
diuinorúmque beneficiorum cognitio, & commemoratio, tum
etiam nomen ipsum Cœtus postulant: præsertim cum pecunias

ſeptimo die Azymorum collectas fuiſſe non ſit probabile, cùm liceret (vt ait Lyranus in cap. 16. Deut.) omnibus ſecundo die in patriam proficiſci, & ſi petendæ erant pecuniæ, antequam diſcederent, erant petendæ. † Si autem ſeptimo die Azymorum non 4
petebantur, cur die octauo conſequente Scenopegiam peti dicamus, cùm idem vterque dies nomen habeat, atque eadem ratione habere videatur? Qui pecunias colligi voluerunt, nomine Collectæ moti ſunt, quo Paulus in eadem re vtitur, 1. Corinthior. 16. *De collectis autem quæ fiunt in ſanctos, ſicut ordinaui Eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite.* Verum ita habeant, in Hebr. tantum legi עֲצֶרֶת הִיא *Eaſereth hi*, id eſt, *Cœtus ipſa quod eſt.* Eſt enim dies Cœtus, ſed Hieronymus perſpicuitatis cauſa addit: *Atque Collectæ.* Nec Collectam neceſſe eſt eſſe pecuniæ, nam & Orationes Collectæ vocantur, Cœtus autem hominum eſt. Quare rectè Chaldæus vertit: *Collecti eritis.* Præterea Deut. 16. vbi nos habemus: *Collecta eſt Domini Dei tui*, cū in Hebræo ſit לַיהֹוָה *laehoah*, rectè vertere poſſumus, quemadmodum & LXX. verterunt: *Domino Deo tuo*, tametſi idem in vtraque tranſlatione ſenſus eſt: *Cœtus eſt in honorem domini Dei tui*, idem enim vocabulum, quod priùs verterat duobus: *Cœtus atque Collectæ*, nunc vno vertit, id eſt, *Collectæ*, quod Cœtum hominum ſine dubio ſignificat. Et quoniam vt gratias Deo referrent congregabantur, dixit: *Collecta eſt Domini Dei tui*, ſiue Domino Deo tuo. † Sed & illud 2. Paralip. 7. *Fecitq́; die octauo Collectam eò* 5
quod dedicaſſet altare ſeptem diebus, & ſolennitatem celebraſſet diebus ſeptem, vtrum ita interpretabimur, pecunias colligi ab omnibus iuſſit ad ſumptus templi, an iuſſit omnes congregari vt gratias Deo agerent? Num rex locupletiſſimus, qui auro, perinde atque alij argento, abundabat, pecunias tunc exigi iuberet? Nec in templo tantum; ſed etiam in domibus vehementiùs eo die lætabantur, ſicut Moſes Ægyptius lib. 3. Directoris dubiorum, cap. 44. teſtatur his verbis: *Exitus vero de feſto Tabernaculorum ad octauum diem, ſimiliter feſtum eſt ad complendum in ipſa die genera lætitiæ, quæ non poterant conſummari in vmbraculis, ſed in domibus magnis, & in habitationibus ſecuris, &c.* Huc etiam pertinere arbitror tranſlationem Septuaginta qui nomen עֲצֶרֶת *Aſereth*, pro quo nos aut Cœtum, aut Collectam, aut vtrumque habemus, ſemper vertunt ἐξόδιον, quæ vox Latinis inuſitata non eſt, & exitum, finemq́; ſignificat, ac propriè canticum, quod hiſtriones è ſcena exeuntes canebant, vt & ex aliis, & ex Tito Liuio, lib. 7. ab vrbe condita intelligitur. † Quare celebrem illam gratiarum actionem, qua Cœtus 6
filiorum Iſrael duas magnas ſolennitates Azymorum, & Tabernaculorum claudebant, & è loco ſancto exeuntes in vrbes ſuas reuertebantur, non immerito ἐξόδιον appellarunt. Liuij verba, ſi quis requirat, hæc ſunt: *Iuuentus hiſtrionibus fabellarum actu relicto ipſa inter ſe more antiquo ridicula intexta verſibus iactitare cœpit, quæ*

inde

inde Exodia appellata, consertaq́; fabulis, potißimum Atellanis sunt, &c. Videre hoc licet apud Lxx. Leuit. 23. Num. 29. Deut. 16. 2. Para. 7. & Nehe. 8. Theodoretus quæst. 32. in Leui. ita interpretatur: *Exodium autem festorum indicat finem.*

DE SIGNIFICATIONE DIEI *Cœtus, siue Collectæ.*

CAPVT XVI.

SI rectè interpretati sumus diem Cœtus esse, quo omnes filij Israel in templum conueniebant gratias Deo relaturi verbis, & sacrificiis quod eos in terram promissam lætos, atque incolumes deduxisset, non erit profectò dubium eo die gaudium indicari cœtus beatorum, & immortalem illam gratiarum actionem, de qua dictum est Psal. 83. *Beati qui habitant in domo tua Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te*, quod eos scilicet tot periculis liberatos in optatam patriam perduxerit. Nam si septimus mensis tempus gratiæ significat, vt diximus, & prima eius solennitas lætitiæ, quæ futura erat in conuersione gentium, typus fuit: secunda pœnitentiæ, contemptionisq; voluptatum, tertiam festinationis in cœlestem patriam quartam quæ Cœtus dicitur, & dies festos legis claudit, ac perficit, & vitam in tabernaculis actam consequitur, rectissimè beatissimam illam, extremámque solennitatem interpretabimur. † Nu-
2 merus etiam perpulchrè conuenit: septem enim diebus vniuersum tempus vitæ præsentis voluitur, & octauus dies beatitudinis est, & lætitiæ & immortalitatis, quo & Dominus resurrexit, & omnes veri filij Israel resurgent semper cum Christo regnaturi. Isychius in cap. 23. Leuit. *Sed & septem diebus holocausta offerri præcepit ostendens oportere per omne tempus perfectam conuersationem sequi. Quando ergo sic præsentem vitam percurrimus, tunc celeberrimum, atque sanctißimum octauum diem, sæculum videlicet futurum, habemus vocante nos in præparata sanctis bona, eo, qui nos & in hanc conuersationem vocauit. Tunc ergo offerimus holocausta Domino, quæ hic præparauemus, est enim Cœtus, atque Collecta*, vel sicut Lxx. *Egressus est quia hinc exitus, illic habitatio est, sicut ait Paul. Cupio dissolui, & esse cum Christo.* Philip. 1. *Omne opus seruile nō faciemus, quia sicut Angeli Dei tempore illo erimus, &c.* In eundem sensum hunc diem Collectę interpretatur Radul-
3 phus lib. 17. in Leu. c. 3. † Quod dicitur: *Et offeretis holocaustū Domino*, melius in ista congregatione beatorū fit, in qua interim cum totis viribus, & tota animi contētione Deus intelligitur & amatur. Tunc fit plenè quod præceptum est: *Diliges Dominum Deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua.* Et illud: Deuter. 16. *Benedic anima mea Domino, & omnia quæ intra me sunt, nomini sancto eius*, & quæ sequūtur. Illud obscurius, cur dictū sit: *Omne opus seruile* Psalm. 102.

non facietis in eo, cum potius dicendum videretur quod de Sabbato dicitur, Omne opus non facietis in eo, hoc enim maximæ sollennitati datur, vt Sabbato illud, mediocribus etiam commune est, vt nullum opus seruile in eis fiat. Vtrumque sane ad beatitudinem pertinet, vt nihil quod laboris sit, in ea inueniatur, quod Sabbato conuenit, & vt nullum opus seruile fiat in ea, id est, vt longissimè sint beati ab omni peccato, quod est opus seruile at non ab omni opere. Licebat die octauo cibos parare, atque ita beata vita laborem non habet, sed opus tamen habet, quo (sicut LXX. verterunt Deut. 16.) necessaria animæ, id est, vitæ, parentur, intelligunt enim Deum, & amant, sine quo beata vita nulla est, & intelligendo, atque amando cibum beatissimæ immortalitatis sibi parant, qui Deus est, nec aliter eo fruerẽtur.

De die dati ignis.

CAPVT XVII.

HVNC festum diem alter proximè consequebatur, qui Inuenti ignis dictus, est. De quo quoniam neque in sacris libris; excepto secundo Machabæorum, neque in Iosepho, neque in Philone, neque in iis qui de festis diebus egerunt, quidquam inuenio, ea tantum referam quæ 2. Mach. 1. scripta sunt, ex quibus causam sollennitatis intelligemus. Ea sunt huiusmodi. *Facturi igitur quinta & vicesima die mensis Chasleu purificationem templi, necessarium duximus significare vobis vt & vos quoq; agatis diem Scenopegiæ, & diem ignis, qui datus est quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia. Nam cum in Persidem ducerentur, patres nostri, sacerdotes qui tunc cultores Dei erant, acceptum ignem de altari occulte absconderunt in valle vbi erat puteus altus & siccus, & in eo contutati sunt eum, ita vt omnibus ignotus esset locus. Cùm autem præterissent anni multi, & placuit Deo vt mitteretur Nehemias à rege Persidis: nepotes sacerdotum illorum qui absconderant, misit ad requirendum ignem: & sicut narrauerunt nobis, non inuenerũt ignem, sed aquam crassam. Et iussit eos haurire, & afferre sibi: & sacrificia quæ imposita erant, iussit sacerdos Nehemias aspergi ipsa aqua & ligna & quæ erant superposita* †. *Vtque hoc factum est & tempus affuit quo Sol refulsit, qui prius erat in nubilo, accensus est ignis magnus, ita vt omnes mirarentur. Orationem autem faciebant omnes sacerdotes dum consummaretur sacrificium Ionatha inchoante & ceteris omnibus respondentibus.* Et postea: *Cum autem consumptum fuisset sacrificium, ex residua aqua Nehemias iussit lapides maiores perfundi. Quod vt factum est, ex eis flamma accensa est, sed & ex lumine quod refulsit ab altari, consumpta est.* Ignis de quo loquitur, sacer ignis est cœlitus olim datus quo vno in altari vti licebat ad sacrificia, de quo Leuit. 6. *Ignis autem in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos subijciens ligna*

Marginalia: *Vers. 18.* (beside "2. Mach. 1."); 2 (beside "superposita †")

ligna mane per singulos dies. Ignis est iste perpetuus, qui nunquam
deficiet in altari. Quem quia Nadab, & Abiu filij Aaron non
adhibuerunt, sed ignem alienum, egressus ignis à Domino deuo-
rauit eos, & mortui sunt coram Domino Leu. 10. Hic ignis sem-
per in tabernaculo, & in templo seruatus est vsque ad tempus ca-
ptiuitatis, quo & templum incẽsum est, & Iudæi Babylonem ab-
ducti sunt. † Sed tunc in puteo à sacerdotibus absconditus, &
3 soluta captiuitate ab eorum nepotibus Nehemia iubente quæ-
situs non est inuentus, sed aqua crassa pro eo reperta est, quæ in
eumdem ignem est in sacrificio conuersa. Quare falsum est quod
recentiores Hebræi, eorúmque studiosi dictitant, in templo se-
cundo cœlestem ignem semper defuisse. Quo die ignis datus sit
Scriptura non docuit, sed aut Scenopegia, aut (quod multo ve-
rius puto) continuo fere post illam datum esse coniicimus ex eo
quod ait: *Vt & vos quoque agatis diem Scenopegiæ; & diem ignis qui
datus est, quando Nehemias ædificato templo & altari obtulit sacrificia.*
Hæc autem sacrificia sine dubio illa sunt, quæ Nehemiæ. 12. c.
commemorantur his verbis: *Steteruntq́, duo chori laudantium in do-
mo Dei, & ego, & dimidia pars magistratuum mecum. Et sacerdotes, &c.
Et clare cecinerunt cãtores, & Iezraia præpositus: Et immolauerunt in die
illa victimas magnas, & lætati sunt, Deus enim lætificauerat eos lætitia ma-
gna. Sed & vxores eorum, & liberi gauisi sunt, & audita est lætitia Ie-
rusalem procul, &c.* † Tempus ex præcedentibus intelligitur, ca-
4 pite enim octauo dictum erat: *Fecit ergo vniuersa Ecclesia eorum qui
redierant de captiuitate, tabernacula, & habitauerunt in tabernacu-
lis: non enim fecerant à diebus Iosue filij Nun taliter filij Israel vsque ad
diem illum & fuit lætitia magna nimis. Legit autem Hesdras in libro le-
gis Dei per dies singulos à die primo vsque ad diem nouißimum, & fece-
runt sollennitatem septem diebus, & in die octauo collectam iuxta ritum.*
Deinde caput nonũ ita incipit: *In die autem vicesimoquarto mensis
huius conuenerunt filij Israel in ieiunio, & in saccis, & humus super eos.
Et separatum est semen filiorũ Israel ab omni filio alienigena, &c.* Cum-
q; alter dies numeratus non fuerit, non videtur dubiũ per id
tẽpus, id est, paulò post Scenopegiam oblata esse illa sacrificia.

Significatio dati ignis.

QVID autem ignis inuentus post tempus captiuitatis, nisi
5 caritatem post peccatũ per sacerdotes Ecclesiæ & per sa-
cramentum pœnitentiæ recuperatam significat? Quis puta-
ret vnquam ex aqua crassa super hostias infusa ignem esse oritu-
rum? Sed iussit infundi Nehemias, & opera sacerdotum infusa
est cœlestiq; virtute subito ex ea ignis eluxit. Mirabile est verbis
sacerdotis peccata remitti, quę si vt hominis sunt considerentur,
quam vim habere possunt, vt animi sordes abstergeant, & offen-
siones in Deum amoueant, magis quàm aqua crassa vt ex ea fiat

ignis?

ignis? At iubet Nehemias, id est, Christus, victimas iugulari, id est, peccatorem se ipsum per contritionem, & confessionẽ Deo mactare & eiusdem Christi iussu verba, atque sententiam super eum profert sacerdos, efficitq; vt ignis amissæ caritatis cœlitus detur, & domicilium Dei, id est, cor contritum, & humiliatum, nouo lumine nouo calore, nouo gaudio expleatur. De hoc igne ait Dominus: *Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accen-*

Lucæ.12. *datur?* Volo vt accendatur, sed sacrificium comparetur, victimæ iugulentur. † Multis displicet vita peccatis implicata, & lassantur 6

in via iniquitatis, ignem amissum inuenire cupiunt, sed cessant ac torpent, agi volunt vt mortui, iuuare Deum mouentẽ nolunt non parant victimas non quærunt dolorem peccatorum, nihil ex se Deo offerunt, non inuenient. Iubet Nehemias hostias immolarii, immolent, & aquam infundant sacerdotes, subito ignis cœlestis emicabit. Qui inuenerint exulẽt, dies festos inuenti Ignis agant, semper illum nutriant, numquam extingui sinant, omnes suas victimas hoc igne sacro adoleant, vt omnia Dei amore faciat, illi soli placere studeant. Hunc dum seruauerint, & auxe-

Deut.32. rint non metuent ignem illum, de quo scriptum est: *Ignis succensus est in furore meo, & ardebit vsque ad inferni nouißima.*

De Encæniis, & eorum significatione.

CAPVT XVII.

Errore factũm est vt numerus XVII. bis. poneretur, & tunc animaduersũ, cum corrigi non potuit.

Encænia.

DIE vigesimo quinto mensis noni fiebant Encænia, de 1

quibus Iohan. 10. legimus: *Facta sunt Encænia in Ierosolymis & hiems erat.* Meritoq; dicit: *Hiems erat*: quoniam fere semper primus mensis partem habet Martij, & Aprilis, secundus Aprilis, & Maij, atque ita in sequentibus: itaq; nonus partem habebat Nouembris, & Decembris. Sunt autem Encęnia dies dedicationis templi, vt nomen ipsum indicat, ἐγκαινίζειν enim Græci dicunt quod nos renouare, dedicare, aut initiari. Ita. 3. Regum. 8. vbi habemus: *Dedicauerunt templum Domini rex & filij Israel*, in Græco est, ἐνεκαίνισε: & 2. Paral. 7. *Eo quod dedicasset altare.* LXX. Eo quod ἐγκαινισμὸν, id est, dedicationem altaris fecit. Quibus vocibus sæpe vtitur Scriptura. Mach. 4. Ter autem tẽplum dedicatum est, primum cum à Solomone cõstructum est 3. Reg. 8. Secundo, cum reædificatum est post captiuitatem Babylonicam, Hesdræ, 6. Tertio, quando ex parte dirutum & pollutum à gentibus, mundatum, ac dedicatum est tempore

Vers.52. Iudæ Machabæi. De quo 1. Mac. 4. † *Et ante Matutinum surrexerunt* 2

quinta & vicesima die mensis noni (hic est mensis Casleu) centesimi quadragesimi octaui anni, & obtulerunt sacrificium secundum legem super altare holocaustorum nouum, quod fecerunt. Secundum tempus, & secundum diem, in qua contaminauerunt illud gentes, in ipsa renouatum est in canticis, & citharis, & cinyris, & in cymbalis. Et fecerunt dedicationem

altaris

altaris diebus octo, & obtulerunt holocausta cum lætitia, &c. In huius beneficij memoriam fiebat singulis annis Encænia, non in memoriam primæ, aut secundæ dedicationis. Quod ex eo fit manifestissimum, quod non legimus in Scriptura festos dies institutos esse in illarum recordationem, sicut de tertia dedicatione in eodem loco legimus: *Et statuit Iudas, & fratres eius, & vniuersa Ecclesia Israel, vt agatur dies dedicationis altaris in temporibus suis ab anno in annum per dies octo a quinta & vicesima die mēsis Casleu, cum lætitia & gaudio.* Idem scriptum est 2. Macha. 10. † De eadem re hæc e-
3 tiam memoriæ mandauit Iosephus lib. 12. Ant. c. 11. *Tanta vero lætitia ob reductos ritus patrios, & priscam religionem occupauit gentis animos, maximè quod ea felicitas ex insperato obtigerat, vt lex lata sit ad posteros, quæ iuberet quotannis hoc festum reparari cum ceremoniis templi per octo dies celebrari, & ex eo tempore mos hic apud nostros obtinuit, vocamusq́ hanc festiuitatem Luminum, opinor ideo quod ex insperato nobis illuxerit tanta felicitas, &c.* octo igitur diebus fiebant Encænia, quia octo dies Iudæi in lætissima illa templi dedicatione consumpserunt. Cur autem illi octo dies consumpserint, hæc causa fuit, quod nihil apud Iudæos hilarius erat diebus Tabernaculorum cum octauo die Cætus, quibus & iter suum per desertum, & felicem in terram promissionis ingressum commemorabant atque ideo diem, quo pulsis hostibus, & recuperato templo quasi restitutos se eidem terræ putabant, eademq́; hilaritate celebrare voluerunt recordantes se paulò ante in montibus ha-
4 bitasse in tabernaculis. † Hoc discimus ex verbis 2. Macha. 10. *Qua die autem*, inquit, *templum ab alinigenis pollutum fuerat, contigit eadem die purificationem fieri vicesima quinta mensis, qui fuit Casleu: & cum lætitia diebus octo egerunt in modum Tabernaculorum recordantes quod ante modicum temporis diem sollennem Tabernaculorum in montibus, & in speluncis more bestiarum egerant. Propter quod thyrsos, & ramos virides, & palmas preferebant ei qui prosperauit mundare locum suum, &c.* Probabile est autem (nihil enim certi ex Scriptura, aut ex Iosepho habeo) in his octo diebus primū, & vltimum sanctos fuisse quibus ab omni opere seruili abstineretur, eo scilicet modo, quo in diebus Tabernaculorum, quos hac noua sollennitate imitari cupiebant.

Encæniorum significatio

1 QVID ea significarent obscurum non est, si recordemur nos templa Spiritus sancti esse, sicut ait Paulus: *Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?* Hoc templum polluitur ab alienigenis cùm è contrariis potestatibus in consensum peccati mortalis adducimur, easque nos possidere, ac nobis dominari sinimus. Sed per Iudam Machabæum fortissimum ducem populi Dei mundatur, & reficitur, & dedicatur, cùm per Christi gratiam renouamur, vt iam in nobis Deus honoretur, & sacrificium 1. Cor. 3.

ficium ei offeratur cordis contriti, & humiliati. Hic dies summa
Luc. 15. lætitia celebratur, quia Dominus ait: *Gaudium erit coram angelis*
Ibidem. *Dei super vno peccatore pœnitentiam agente.* Et iterum: *Cito proferte sto-*
lam primam & induite illum, & date anulum in manum eius, & calcea-
menta in pedes eius (hæc est refectio templi) *& adducite vitulum sa-*
ginatum, & occidite, & manducemus, & epulemur, quia hic filius meus
mortuus erat, & reuixit, perierat, & inuentus est. † In modum Taber- 6
naculorum celebratur, quia hæc renouatio, atque hæc noua Spi-
ritus sancti habitatio quasi typus est futuræ felicitatis, in qua
1. Corint. 15. Deus erit omnia in omnibus, & nos omnino possidebit. Cúmque
Denarius, vt sæpe diximus, perfectissimus numerus sit, Nouena-
rius ex hoc imperfectus apparet, quod aliquid ei deest ad Dena-
rium, sed plenior ac melior fit quò magis ad eum accedit. Bene
ergo spiritualis templi per pœnitentiam reparatio vigesimoquin-
to die mensis noni colitur, quia illa suam plenitudinem, ac suum
decorem minimè obtinet, nisi per septem dies trahatur, quibus
vt capite proximo diximus, totum vitæ spatium intelligitur, &
octauo perficiatur, qui iam in decimum mensem perfectum inci-
dit, & extremam gratiæ perfectionem, quam in cœlesti patria ha-
bebimus, indicat.

DE DIE FESTO OB CAEDEM NICANORIS, *& eius significatione.*

CAPVT XVIII.

MENSE duodecimo: qui Hebraicè dicitur, אֲדָר *Adar,* 1
duplex erat solennitas, altera ob cædẽ Nicanoris: alte
ra, quæ dicebatur Sortium. Priorem illam, quæ ob be
neficiũ cædis Nicanoris instituta est, qui vnus fuit ex
principibus Demetrij regis, melius ex sacra historia cognosce-
mus, cuius hæc verba sunt lib. 1. Mach. c. 7. *Et post hæc verba ascendit*
Nicanor in montem Sion, & exierunt de sacerdotibus populi salutare eum
in pace, & demonstrare ei holocautomata, quæ offerebantur pro rege. Et
irridens spreuit eos & polluit, & locutus est superbè, & iurauit cum ira,
dicens: Nisi traditus fuerit Iudas, & exercitus eius in manus meas, conti-
nuo cum regressus fuero in pace, succendam domum istam. Deinde cum
narrasset pugnasse cum eo Iudam & victum, atque occisum fuis-
se Nicanorem tertiodecimo die mensis Adar, qui est mensis duo
decimus, subiicit: *Et acceperunt spolia eorum in prædam, & caput Nica*
noris amputauerunt, & dexteram eius, quàm extenderat superbe, & attu-
lerunt, & suspenderunt contra Ierusalem. † *Et lætatus est populus valde &* 2
egerunt diẽ illam in lætitia magna. Et cõstituit agi omnib. annis diẽ istam
tertiadecima die mensis Adar. Lib. verò 2. c. vlt. vbi res eadẽ narratur,
etiã nomen festi ostendi videtur: *Itaque omnes,* inquit, *cõmuni consi-*
lio decreuerunt nullo modo diem istum absq; celebritate præterire, habere
autem

autem celebritatem tertia decima die mensis Adar, quæ dicitur voce Syriaca, Pridie Mardochai diei. Sed locus deprauatus est in codicibus Latinis, ita enim legendum est: *Habere autem celebritatem tertia decima die mensis (Adar dicitur voce Syriaca) pridie Mardochæi diei.* Hoc verum esse constat ex Græcis codicibus emendatissimis, atque inter eos ex Pontificio, & ex varietate Latinorum: deinde ex sensu ipso, nullam enim vocem Syriacam posuit autor huius libri, nisi Adar, & propterea parenthesi vsus dixit, *Adar dicitur voce Syriaca*, quod imitatus Iosephus similiter addidit, *Mensis Adar, vt nostri nominant*. Non ergò nomen festi indicauit, cùm dixit: *Pridie Mardochæi diei*, sed tempus. Meminit & Iosephus eiusdem diei libro 12. Antiq. c. 17. his verbis: *Ea victoria contigit decima tertia die mensis Adar, vt nostri nominant, qui Macedonibus Distrus dicitur: eáque die festiuitatem nostri per singulos annos renouant, ob rei prosperè gestæ memoriam, &c.*

Significatio huius diei.

3 HAEC solennitas typus est lætitiæ sanctorum in hac vita, sed maximè in futura, cùm videbunt omnes, à quibus grauissimè vexabantur, pœnas suorum scelerum dedisse, iustos respirare, regnum peccati euerti, iustitiam Dei triumphare. Hoc enim est, quod petunt Apoc. 6. *Vsquequo Domine sanctus & verus non iudicas, & non vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?* De hac exultatione iustorum scripsit Dauid Psal. 51. *Videbunt iusti, & timebunt, & super eum ridebunt, & dicent: Ecce homo, qui non posuit Deum adiutorem suum, sed sperauit in multitudine diuitiarum suarum, & præualuit in vanitate sua.* Et Psalm. 57: *Lætabitur iustus cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Rectéque hæc solennitas agitur mense duodecimo, qui vltimus est, quoniam nunc ex parte exultant sancti, & ex parte euertitur regnum peccati, in fine autem sæculi prorsus delebitur, & veniet regnum Dei, nihilque erit non subiectum Christo, sicut ait Apostolus: † *Oportet* 1. Cor. 15
4 *autem illum regnare donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.* Et iterum: *In eo enim quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei.* Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. Dies huius victoriæ decimus tertius est, quem consequitur continuò plenilunium, quo Luna accipit quicquid habere potest pulchritudinis. Luna plena est Ecclesia summam suam pulchritudinem, quam in cœlesti patria habitura est, adepta. Prius igitur impij sanctorum persecutores opprimentur à veniente iudice sanctis videntibus, & exultantibus, deinde Ecclesia iustorum in cœlum translata, omnem suum decorem obtinebit.

De diebus sortium, siue de die Mardochæi.

CAP. XIX.

HIC dies Hebraicè dicitur, הפורים *hiphurim*, id est, Sortium, 1
qui præcedēti festo coniunctus est. Causam nominis, & in-
stitutionis, & tēpus ex libro Esther cognoscimus. Hamā de stirpe
Agag regis Amalech, intimus Assueri regis Persarum iratus Mar-
dochæo patruo Esther, quod sibi genua non flecteret, non ipsum
solùm, sed vniuersam etiam gentem Iudæorum perdere consti-
tuit. *Mense ergo primo* (vt legimus Esther 3.) *cuius vocabulum est Ni-
san, anno duodecimo regni Assueri, missa est sors in vrnam, quæ Hebraicè di-
citur Phur, coram Haman, quo die, & quo mense gens Iudæorum deberet
interfici, & exiuit mensis duodecimus, qui vocatur Adar.* Id ipse sicut
voluerat, à rege obtinuit, & veredarij cum literis regiis missi sunt
ad omnes prouincias, quę Assuero parebant, vt omnes Iudæi vbi-
que occiderentur decimotertio die mensis Adar. Deinde paulò
post suspenso Haman in patibulo, & Mardochæo in intimam re-
gis familiaritatem admisso, nouas ab Assuero literas impetrauit
Esther regina, vt eodem die, qui cædi Iudæorum fuerat designa-
tus, Iudæi in omnibus prouinciis omnes inimicos suos cum con-
iugibus ac liberis, & vniuersis domibus interficerent, atque dele-
rent, vt est in octauo capite eiusdem libri. † Atque ita factum est, 2
vt legimus capite sequenti, ex quo discimus cur dies decimus
quartus, & decimus quintus mensis duodecimi festi appellati fue-
rint, cùm decimus tertius interficiendis hostibus Iudæorum esset
Esther 9. designatus. *Dies autem* (inquit) *tertius decimus mensis Adar vnus apud
omnes interfectionis fuit, & quarto decimo die cædere desierunt, quem con-
stituerunt esse solennē, vt in eo omni tempore deinceps vacarent epulis, gau-
dio, atque conuiuiis. At ij qui in vrbe Susan cædem exercuerant, tertiodeci-
mo, & quarto decimo die eiusdem mensis in cæde versati sunt, quintodeci-
mo autem die percutere desierunt. Et idcircò eumdem diem constituerunt
solennem epularum, atque lætitiæ. Ij vero Iudæi, qui in oppidis non muratis,
ac villis morabantur, quartum decimum diem mensis Adar conuiuiorum,
& gaudij decreuerunt, ita vt exultent in eo, & mittant sibi mutuò partes
epularum, & ciborum.* † *Scripsit itaque Mardochæus omnia hæc, & literis* 3
*comprehensa misit ad Iudæos, qui in omnibus regis prouinciis morabantur,
tam in vicino positis, quàm procul, vt quartam decimam, & quintā decimam
diem mensis Adar pro festis susciperent, & reuertente anno semper so-
lenni celebrarent honore.* Et mox: *Atque ex illo tempore dies isti appellati
sunt Phurim, id est, Sortium, eo quod Phur, id est, Sors, in vrnam missa est,
scilicet, ab Haman, vt dies certus cædendis Iudæis præstitueretur.* Et po-
stea: *Isti sunt dies, quos nulla vnquam delebit obliuio, & per singulas ge-
nerationes cunctæ in toto orbe prouinciæ celebrabunt. Nec est vlla ciuitas,*

in qua dies Phurim, id est, Sortium, non obseruentur à Iudæis, & ab eorum progenie, quæ his ceremoniis obligata est, &c.

Ex eodem capite intelligimus ante dies Sortium Iudæos ieiu-
nare, & clamare solitos esse quoniam Esther, & Mardochæus, &
ceteri Iudæi ieiunauerant, & ad Dominum clamauerant, vt illud
à se periculum deprecarentur. Ita enim ait: *Et illi obseruanda susce-
perunt à se, & à semine suo ieiunia, & clamores, & Sortium dies.* † Fiebat
5 autem hoc ieiunium Esther (ita enim vocabant) die decimo ter-
tio, sed postea incidente in eum diem solennitate occisi Nicano-
ris, de qua diximus cap. 18. aut abrogatum est ieiunium, aut in
præcedentem diem translatum. Ex his quæ ex sacra historia retu-
limus, constat dies Sortium duos esse, decimum quartum, & de-
cimum quintum, atque ita legenda esse verba illa cap. 9. vt à no-
bis posita sunt: *Dies autem tertius decimus mensis Adar vnus apud
omnes interfectionis fuit, & quarto decimo die cædere desierunt, quem con-
stituerunt esse solennem, vt in eo omni tempore deinceps vacarent epulis,*
&c. Ita inueni in manu scripto codice antiquo, & ita est in emen-
datis exemplaribus. Si enim legatur, vt in quibusdam: *Et decima
quarta die cædere desierunt quem constituer: nt esse sollennem,* putabimus
tertium decimũ diem fuisse solennem, si enim, loqueretur de die
decima quarta, dicturus erat. *Quam constituerunt esse solennem, vt in
5 eo omni tempore*: &c. † Et tamen constat decimum quartum fuisse
solennem, quia in eo cædere desierunt. Quod LXX. apertissimè
verterunt in hunc modum: *Et requieuerunt* (scilicet à cædendo) *de-
cimo quarto die mensis eiusdem, & egerunt eumdem diem quietis cum gau-
dio, & lætitia.* In Hebræo etiam nihil potest esse manifestius: *Et
quieuerunt decimo quarto die, & fecerunt ipsum diem conuiuij atque læti-
tiæ.* Hoc etiam animaduertendum, Iosephum libro 11. Antiquita-
tum, cap. 6. videri quodam modo dies festos numerare decimum
tertium, & decimum quartum, quòd si sensit, longè aberrauit,
cùm sacra historia planè decimumquartum, & decimum quintum
designet. Quódque infert: *Quam ob rem ea festa per eos dies obser-
uant Phruræa vocantes, quasi conseruatoria:* primum Phruræa, corruptè
legitur pro Phuræa, deinde illud, *Quasi conseruatoria*, quod vim
Hebraici vocabuli videtur indicare, interpres è suo addidit, non
est enim in Græco, & malè addidit, cùm Phurim sortes signifi-
cent, non conseruatoria, & פור *phur*, vnde nomen deductum vi-
deri potest, non conseruare significet, sed confringere, & conte-
6 rere. † Quamuis Phur pro sorte vox est gentis, de qua ibi Scrip-
tura loquitur, id est, Persica, atque ideo eam continuò altera He-
braica interpretatur, id est, Goral: nam vbi nos legimus cap. 3:
Missa est sors in vrnam, quæ Hebraice dicitur Phur, in Hebræo est,
הפיר פור הוא הגרל *hiphirphur hu hagoral*, id est, *Misit Phur, ipse est
Goral, quod est sors.* Phurim igitur dies vocati sunt, id est, non Sor-
tis, sed Sortium, non quòd Iudæi sortem miserint, sed in re-

cordationem ſortium quas miſerat Haman ad eos perdendos. Etenim quamuis Scriptura dicat: *Miſſa eſt ſors in vrnam*, duas ſortes miſſas eſſe intelligimus, alteram de menſe, de die alteram: quod haud obſcurè ipſa indicat, cùm ait: *Miſſa eſt ſors coram Haman de die in diem, & de menſe in menſem*, ita enim eſt in Hebræo. Ac ne dubitemus, Lxx. verterunt: *Et miſit ſortes diem ex die, & menſem ex menſe*. Dicebantur etiam Dies Mardochæi, quoniam, vt iam vidimus, Mardochæus ad omnes Iudæos ſcripſit, vt hi dies feſti agerentur. Ita 2. Machab. vltimo ſcriptum eſt, ſolennitatem occiſi Nicanoris inſtitutam eſſe decimo tertio die menſis Adar, pridie Mardochæi diei.

De ſignificatione dierum Sortium.

CAP. XX.

DIES ſortium omnino eandem lætitiam Sanctorum ſignificant, quam capite præcedenti explicauimus, cùm videlicet de malignis ſpiritibus, & de tyrannis, déque reliquis perſecutoribus ſuis triumphum agent, qui ſortes miſerant, quo tempore Sanctos perderent, nihil poteſtatis ad id ſibi deeſſe exiſtimantes, & certum ſibi eorum interitum promittentes. Sed per virum vnum, & per vnam mulierem liberati ſunt, id eſt, per Chriſtum, & Mariam, & inimicos ſuos gladiis punient, ſicut ſcriptum eſt Pſalm. 149. *Et gladij ancipites in manibus eorum, ad faciendam vindictam in nationibus, increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, & nobiles eorum in manicis ferreis, vt faciant in eis iudicium conſcriptum: gloria hæc eſt omnibus ſanctis eius.* Hoc in fine ſæculi, id eſt, in die iudicij, continget, ideo duodecimo menſe celebratur. 1

† Die decima quarta agitur, id eſt, in plenilunio, quoniam cùm ſancti cum Chriſto iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, iam Eccleſia Sanctorum plenitudinem decoris ſui habebit. Sed ſolennitati quintus decimus dies additur, quo Iudæi cædere hoſtes deſierunt, & ſumma cum voluptate eorum cadauera ſpectauerunt, à quibus ſe occidendos fore putabant. Itaque hoc ſecundo die gaudium illud ſignificatum eſt, quod Sancti capient videntes ſemper impiorum perſecutorum damnationem, ſicut in Iſaia ſcriptum eſt: *Et egredientur, & videbunt cadauera virorum qui præuaricati ſunt in me. Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non extinguetur: & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni.* 2

Iſaiæ vl.

De

De solennibus ieiuniis Hebræorum.

CAP. XXI.

1 Hebræorum ieiunia, etsi dies festi non sunt, tamen quia solennia sunt, ad eos quodammodo pertinent, & nequid, quod argumenti pars esse videatur, prætermittatur, breuiter perstringenda sunt.

In primi mensis, quem Nisan vocari diximus, Neomenia, siue Calendis, ieiuniũ est ob mortẽ filiorum Aharon Nadab, & Abiu. Leu. 10.

Die decimo ieiunium ob mortem Mariæ sororis Mosis, & puteum obturatum. Nu. 20.

Die vigesimo sexto ieiunium ob mortem Iosue. Iosue. vlti.

Secundi mensis die decimo ieiunium, quòd eo obierit Heli sacerdos capta arca fœderis. 1. Re. 4.

Die vigesimo nono ieiunium ob mortem Samuelis, & planctum domus Israël in eius morte. 1. Re. 25.

2 † Tertij mensis die vigesimo tertio ieiunium, quòd decem tribus tunc desierint primitias portare in Ierusalem regnante Ieroboham filio Nabath. 3. Re. 12.

Die xxv. ieiunium ob cædem Simeonis filij Gamalielis, & Ismahelis filij Elisæi, & Haninã sacerdotis, qui celebres Iudæorum magistri fuerunt.

Die. xxvij. ieiunium ob combustum simul cum libro legis R. Haninam Tardionis filium.

Quarti mensis die. xvij. ieiuniũ ob tabulas legis fractas, & quia eo die iuge sacrificium desijt, & Epistemon legem combussit idolo in templo collocato. Exo 32.

Quinti mensis Neomenia ieiunium, quod eo Aharon sacerdos magnus è vita excesserit. Nu. 20.

Die ix. ieiunium ob incensam eo die Ierusalem, & templum, primò à Chaldæis, secundò à Romanis, & quòd eo capta sit à Romanis Bethera, & vrbs excisa, & quòd Dominus dixerit Mosi homines illos non ingressuros esse in terram promissionis. 4. Reg. vltimo.

3 † Die. xviij. ieiunium, quòd eo die extructa sit lucerna Occidentalis in diebus Achaz. Iere. 41.

Sexti mensis die. vij. ieiunium, quoniam tunc exploratores terræ detrahentes plaga extincti sunt. Num. 14.

Septimi mensis die. iij. ieiunium Godoliç, quoniam tunc occisus est Godolias filius Ahicam filij Sapham, & Iudæi, qui cum eo erant in Maspha.

Die. v. ieiunium, quòd eo die mortui sint. xx. homines de Israel & R. Akiba filius Ioseph vinctus.

Die. vij. ieiunium ob decretum in Iudæos gladium, & famem.

4. Reg. vltimo. Octaui mensis die. vj. ieiunium ob excæcatum Sedeciam regem,& eius filios interfectos à Nabuchodonosor.

Iere.36. Noni mensis die. vij. ieiunium ob combustum à rege Ioakim volumen,quod scripserat Baruch dictante Ieremia.

Decimi mensis die.viij.ieiunium,quod illo die lex in Græcum versa sit tempore Ptolemæi regis, & tenebræ occuparint mundum triduo.

Die.ix.ieiunium,cuius Doctores Hebræorum causam non indicarunt.

Iere.39. † Die.x.ieiunium,quòd eo Nabuchodonosor cœpit obsidere, 4
& oppugnare Ierusalem.

Mensis vndecimi die.iij.ieiunium, quoniam tunc mortui sunt iusti,qui fuerant diebus Iosue.

*Iu. 20. Die.xxiij.ieiunium,quòd eo * congregati sunt omnes Israelitę
*Iu.19. aduersus tribum Beniamin, & * propter concubinam Leuitæ in
*Iu. 17. Gabaa,& * simulacrum Michæ.

Deuter. vlt. Duodecimi mensis die.vij.ieiunium ob mortem Moysis.

Die.ix.ieiunium ob domum Sammai, & domum Hillel principum Scribarum inter se sectas,& diuisas.

His diebus addiderunt magistri Iudæorum singulis anni hebdomadis ieiunium secundi,& quinti diei,idest,secundæ, & quintæ feriæ,tribus de causis propter excidium templi,propter combustam legem,& propter blasphemiam Rabsacæ.

† Quæ de ieiunijs scripsi,ita posui vt sunt in festis Hebręorum, 5
quos Genebrardus ex Hebræo vertit in Latinum, præter locos Scripturæ in margine signatos, in quibus non tam tempora, quàm res gestæ leguntur, cetera ex Historijs, & traditionibus addiderunt. Ex quibus lector facilè intelliget eorum institutionem ex Scriptura non colligi, præter quàm paucorum, de quibus Zacharias capi.8. *Hæc dicit Dominus exercituum: Ieiunium quarti, & ieiunium quinti, & ieiunium septimi, & ieiunium decimi erit domui Iudæ in gaudium, & in lætitiam, & in solennitates præclaras.* Quæ Hieronymus veteres Hebræos secutus ita interpretatus est. Ieiunium quarti mensis fit quoniam tunc Moses descendens de monte Sina tabulas legis confregit Exodi.32. Ieiunium quinti, quoniam tunc iussi sunt Hebræi errare in solitudine quadraginta annos, vt in terram promissionis non ingrederentur. Numerorum. 14. & quia eodem mense vrbs incensa est à Chaldæis. Ieiunium septimi propter cædem Godoliæ. Ieremiæ. 41. Ieiunium decimi, quia Ezechiel, & qui erant in captiuitate eo mense audierunt templum fuisse subuersum. Ezec.33. Scio non deesse qui Hieronymo repugnent, sed quoniam à me defensus est in ca.8.Zach. num.29.& sequentibus, non erunt hic eadem repetenda.

De

De septimo quoque anno, qui dicitur Sabbatum terræ, siue annus Remissionis.

CAP. XXII.

1 DE septimo quoque, & de quinquagesimo anno agam, quia anni festi quodam modo videri possunt. De septimo scriptũ est Leu. 25: *Quando ingressi fueritis terram quã ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrum tuũ, & sex annis putabis vineam tuam, colligésque fructus eius: septimo autem anno Sabbatum erit terræ requietionis Domini, agrum non seres, & vineam non putabis. Quæ sponte gignet humus, non metes, & vuas primitiarum tuarum non colliges quasi vindemiam, annus enim requietionis terræ est. Sed erunt vobis in cibum, tibi, & seruo tuo, ancillæ, & mercenario tuo, & aduenæ, qui peregrinatur apud te, iumentis tuis, & pecoribus omnia, quæ nascuntur, præbebunt cibum, &c.* Non igitur tunc metebãtur segetes sed leuiter carpebantur, & fructus agri, & vineæ & olivueti communes erant omnibus: quod in pauperum subsidium institutum est. Exod. 23: *Anno autem septimo dimittes eam, & requiescere facies vt comedant pauperes populi tui, & quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri. Ita facies in vinea, & in oliueto tuo.* Ac ne timidi essent, aut pigri ad misericordiam, Leuitic. 25. ait: *Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo si non seuerimus, neque collegerimus fruges nostras? dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium annorum.* † Secunda remissio erat seruitutis, serui enim Hebræi eo- Vers. 2.
2 dem anno manu mittebantur. Exod. 21: *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis.* Nam si alienigena erat seruus, numquam manu mittebatur. Leuit. 25: *Seruus, & ancilla sint vobis de nationibus, quæ in circuitu vestro sunt, & de aduenis, qui peregrinantur apud vos, vel qui ex his nati fuerint in terra vestra, hos habebitis famulos, & hereditario iure transmittetis ad posteros, ac possidebitis in æternum.* Tertia remissio erat debitorũ, omnia enim debita septimo anno remittebantur. Deu. 15: *Septimo anno facies remissionem, quæ hoc ordine celebrabitur. Cui debetur aliquid ab amico, vel proximo, ac fratre suo, repetere non poterit, quia annus Remissionis est Domini. A peregrino, & aduena exiges, ciuem, & propinquum repetendi non habebis potestatem.* † Nec putare debemus, quoniã dictum est: *Sex*
3 *annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis,* numerandos esse septem annos ab emptione serui, aut à debito contracto, sed vnum, atq; eũdem esse omnibus annum Remissionis, sicut vnus, & idem dies erat omnibus Sabbatũ. Ab anno igitur, quo ingressi sunt in terram promissionis incipiebatur computatio, & septimus quisq; annus erat annus Remissionis, vt planè ex illis verbis Leu. 25. intelligitur: *Quando ingressi fueritis terrã, quam ego dabo vobis, Sabbatizet terra Sabbatum Domini. Sex annis seres agrũ tuum: &c.* Septimo autẽ anno

Sabbatum erit terræ requietionis Domini. Et Moses ipso anno, quo ingressuri erant, ait Deuter. 31: *Post septem annos anno remissionis, &c.* Quamobrẽ quò propior erat annus septimus, eò minoris seruus vendebatur, & auari cautiores erant ad mutuandum, quos Dominus admonet Deut. 15: *Caue ne fortè subrepat tibi impia cogitatio, & dicas in corde tuo: Appropinquat septimus annus remissionis: & auertas oculos tuos à paupere fratre tuo nolens ei quod postulat mutuum commodare, ne clamet contra te ad Dominum, & fiat tibi in peccatum.* Quod ad sacra attinet, nihil hic annus habebat peculiare, nisi quod liber Deuteronomij in eo legi iubebatur. Deutero. 31: *Post septem annos anno Remissionis in sollennitate Tabernaculorum, conuenientibus cunctis ex Israel, vt appareant in conspectu Domini Dei tui in loco quem elegerit Dominus, & leges verba legis huius coram omni Israel, audientibus eis, & in vnum omni populo congregato, &c.*

De significatione septimi anni.

CAP. XXIII.

SEptimus annus, qui libertatis, & remissionis est, & Sabbatum terræ dicitur, sine dubio beatam illã requiem significat, qua in cœlo cum Christo perfruemur, in qua vera libertas erit, & remissio, & quies iucundissima. Terra seritur cùm mẽs nostra verba Dei audit, & corde percipit (*semen enim est verbum Dei*) ex quibus opera sancta colligit, quibus alitur, & confirmatur. Vinea pñtatur cùm superflua ex nostris cordibus resecamus, vt colligamus fructus, quibus mẽs nostra lætificetur, & in Deo lætetur, consolationésque ab eo mirificas percipiat. Oliuas colimus, & fructum earum colligimus cum misericordiæ, & caritatis actionibus, fratribúsque omni ratione iuuandis nos peculiari cura tradimus, ac dicamus. In his sex annis laborandum est, septimo quiescimus. Isychius in c. 25. Leu. *Sex annis serere nostrum agrum, & plantare vineam, & colligere fructus, qui ex ea nascuntur, possumus, id est, vsque dum in vita hac, & in creatura hac visibili sumus, quam sex dierum numerus rectè significat, quia in sex diebus consumata sunt quæ videntur omnia.* † *Septimo autem anno Sabbatum, & requies erit terræ. Quando enim intelligibile nostrũ venerit Sabbatum, id est, præsentis sæculi requies, de qua ait Paulus: Ergo relinquitur Sabatismus populo Dei, quẽ designat dies septima, quia septima die requieuit Deus ab omnibus operibus suis, videlicet visibilibus, tunc operationis non est tempus, &c.* Quod autẽ ait: *Sed erunt vobis in cibũ, tibi, & seruo tuo, &c.* ita idẽ interpretatur: *Quæcumque enim nunc operati fuerimus, horũ ibi fructũ percipimus, & illud psalmi nobis aptabitur, Beati omnes qui timẽt Dominũ. Labores fructuũ tuorũ manducabis: beatus es, & bene tibi erit, &c.* Fructib⁹ terrę illius anni septem pascũtur serui, & ancillę, & aduenę, quia

Marginalia: 1 (beside "Eptimus annus"); Luc. 8. (beside "de percipit"); 2 (beside "Septimo autem anno"); Heb. 4. (beside "mus populo Dei"); Psa 127. (beside "ctũ percipimus").

quia Sancti Deo fruentes vtiles maximè sunt iis, qui eos in terra pie inuocant, & ad eorum patrocinium confugiunt, & aliis etiam non inuocantibus, ipsis quoque iumentis, siue bestiis agri, id est, hominibus peccatoribus, & ineruditis, ac simplicibus, & ipsis qui efferatis moribus sunt, quorum multos Deus seruat, & ad se conuertit precibus, & meritis Sanctorum. † Eodem anno seruus He- Preces Sanctorum.
3 bræus gratis liber egreditur. Seruus Hebræus quis est, nisi corpus iusti, quod fideliter animæ seruit, & transire etiam cupit in gloriam filiorum Dei: (nam Hebræus à transeundo dicitur:) & eiusdem nationis, & gentis est? Hic à laboribus quiescit, & in resurrectione accipit gloriam, & honorem: & quidem gratis quodammodo: non quòd sine meritis accipiat, sed quòd eius labores magnitudine, & duratione nihil sunt, si cum æternis gaudiis conferantur, quæ & maxima sunt, & æterna. Hoc enim est, quod scripsit Apostolus: *Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* Rom. 8. Debita tunc remittuntur, quia requie illa frui non potest, cui prius omnia debita dimissa non fuerint, & qui ipse aliis non remiserit. Liber Deuteronomij eodem anno legitur in festo Tabernaculorũ, quia qui in hac vita cœlestia semper cupierunt, & in tabernaculis vixerunt, cum huius rei recordantur, & legis Dei, in qua nocte, & die meditabantur, incredibilem ex ea memoria percipiunt voluptatem.

De quinquagesimo quoque anno, qui Iubileus dicitur.

CAP. XXIIII.

1 LEVIT. 25: *Numerabis quoque tibi septem hebdomadas annorum, id est, septies septem quæ simul faciunt quadraginta nouem, & clanges buccina mense septimo decima die mensis Propitiationis tempore, in vniuersa terra vestra, sanctificabisque annum quinquagesimum, & vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ: ipse est enim Iubilæus.* Vers. 8. Quinquagesimus quisq; annus, qui numerari cœpit ab anno, quo ingressi sunt in terram promissionis, quemadmodum de anno septimo diximus capite 22. Celeberrimus erat apud Hebræos iis de causis, quas paulò post explicabimus. Et sicut septimo anno elapso incipiebat altera hebdomada annorum numerari, ita finito quinquagesimo incipiebant alij quinquaginta computari. Itaque totum tempus apud Hebræos per septenarios, & quinquagenarios diui-
2 debatur, ita tamen vt semper vterq; numerus integer esset. † Primus ergò annus quinquagesimus post ingressum in terram promissionis successit vltimo septimæ hebdomadæ annorum, & vnus annus remissionis alterũ subsecutus est. Annus deinde primus se-

cundi quinquagenarij, id est, qui numerari incipiebat, vt fieret secundus Iubilæus, fuit secundus octauæ hebdomadæ annorum, atque ita deinceps in reliquis, vt eruditè docet Abulensis quæstione 7. in 25. cap. Leuitici. Anno quadragesimo nono mēse septimo clangebant buccinis, de quibus dictum est Iosue. 6: *Septimo autem die sacerdotes tollent septem buccinas, quarum vsus est in Iubilæo, &c.* Vt notū esset omnibus, ac cum lætitia denūciaretur annum sequentē esse Iubilæum. Ideò dictum est: *Sanctificabisque annum quinquagesimum,* id est, præparabis populum celebritati anni quinquagesimi, hoc enim est Sanctificare, præparare, vt Isaię 13: *Ego mandaui sanctificatis meis, id est, Medis, & Persis, quos præparaui vt deleant imperium Chaldæorum.* †. Propterea etiam ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ,* id est, Denunciabis. Septimo mense fiebat, quia mensis ille sanctior reliquis habebatur, septimus enim erat, & multis, magnísque solennitatibus abundabat. Inter illas autem dies Expiationum sanctissimus erat, vt suo loco diximus. Deinde etiam significationi cōueniebat: nam eo die Deus propitius reddebatur, & peccata ignoscebat, & æquum erat vt eodem ipsi admonerentur libenter sibi mutuò debita remittere. 3

Sanctificare.

In eo autem quod ait: *Et vocabis remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ.* Hoc animaduertendum est, annum septimum, vt iam vidimus, dici annum Remissionis, quod etiam quinquagesimo conuenit, verùm multò aliter, quia hic annus est perfectę remissionis. Etenim fieri interdum poterat, vt seruus septimo anno libertate non donaretur, qui tamen quinquagesimo sine dubio liber exibat. Exo. 21: † *Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber gratis. Sin autem dominus dederit illi vxorem, & pepererit filios, & filias, mulier, & liberi eius erunt domini sui, ipse verò exibit cum vestitu suo. Quod si dixerit seruus: Diligo dominum meum, & vxorem, ac liberos, non egrediar liber: offeret eum dominus dijs, & applicabitur ad ostium, & postes perforabitque aurem eius subula, & erit ei seruus in sæculum.* Hoc est, vsque ad annum Iubilæi, est enim in Hebræo לְעֹלָם, *leolam* adnotátque Hieronymus in Epist. ad Galat. cap. 1. in illud: *Vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam,* hoc nomen cum sine litera, ו, scribitur, significare annum quinquasimum, cùm verò illam habet, significare æternitatem, quod sæpè in Scriptura videbimus. Loquitur autē de vxore alienigena: nā Hebræa septimo etiam anno libera egrediebatur: & tamen quinquagesimo anno tam ipse, quàm vxor, & filij liberi erant. Similiter septimo anno non redibat res immobilis vendita ad venditorem, nisi eā pretio redimeret: quinquagesimo autem sine prætio etiam possessiones redibant, ad veteres dominos. † Leuitici. 25: *Reuertetur homo ad possessionem suam, & vnusquisque redibit ad familiā pristinam, quia Iubilæus est, & quinquagesimus annus.* Hoc fiebat ne alij bona aliorum possiderent, & locupletissimi fierent aliis in paupertate degentibus. 4 5

Quid interesset inter annum septimū, & quinquagesimum.

tribus. Deinde ne sortes in terra promissionis cuique tribui assignatæ permiscerentur, & ad alias tribus transirent: ita enim permiscerentur & familiæ, quę per sortes cognoscebantur, & qui habebat agrum in sorte tribus Iudæ, eius esse tribus censebatur, atque ita in reliquis. Propterea redeunte possessione ad veterem dominum homo censebatur reuerti ad suam familiam: qui enim ex tribu Iudæ putabatur, quoniam possessionem in illius sorte habebat, cum esset ex alia tribu, reddita possessione viro ex tribu Iudæ ipse redibat ad suam tribum, id est, iam non censebatur esse de tribu Iuda, sed de sua vera tribu: (quod optimè explicauit Abulensis quæstione decima tertia, in hoc idem caput,) & ideò di-
6 ctum est: *Et vnusquisque rediet ad familiam pristinam.* † Hinc fiebat, vt quò propior esset annus quinquagesimus, eò minoris res immobiles vēderentur. Leuit. 25. *Quantò plures anni remanserint post Iubilæum, tantò crescet & pretium: & quantò minus temporis numeraueris, tantò minori & emptio constabit, tempus enim frugum vendet tibi,* id est, non vendidit substantiam rei, sed tempus fructuum colligendorum. Si quis tamen domum venderet intra vrbis muros collocatam, nec intra anni spatium redimeret, nec in Iubilæo redimi poterat, vt est in eodem capite. Quod ideò præceptum est, quòd per possessiones, quæ erant intra vrbes, non fiebat distinctio tribus, & familiarum, cùm in qualibet tribu Israël darentur Leuitis vrbes ad habitandum, Numero. 35. nec tamen eis dabantur agri illarum, atque idcircò domus, quæ erant in villis, cum agris suis transibant. Prætereà hoc fiebat, vt homines in vrbibus manerent, nec domos suas venderent scientes nullo tempore eas fore recuperandas. Quod latiùs explicat Abulensis quæstione 20. in hoc caput 25. Leuitici. At domus Leuitarum vbicumq; essent, etiamsi non redimerentur, in Iubilæo ad dominos redibant. Hoc etiam in eodē ca. præcipitur: *Non seretis, neque metetis spontè in agro nascentia, & primitias vindemiæ non colligetis ob sanctificationem Iubi-*
7 *læi, sed statim ablata comedetis.* † Quidam legunt *Oblata*, sed legendum est, *Ablata*, id est, non seruabitis, aut vinum ex vuis facietis, sed quæ colligitis continuò comedetis. In Hebræo est apertiùs: *De agro comedetis fructum eius*, id est, terræ. Lxx. *De agris comedetis fructus eius.* Atque hæc sunt, quæ de quinquagesimo anno ab Scriptura accepimus, nec plura ferè Iosephus scripsit. Referam tamen eius verba de anno septimo, & de quinquagesimo ex libro tertio Antiquit. cap. 10. quæ nonnihil ad ea, quæ dicta sunt, explicanda iuuabunt. *Septimo quoque anno (inquit) remissionem agris dedit, intactosque aratro, & plantatione esse iussit, quemadmodum iam ante populo septima quoque die remissionem à laboribus dederat. Quæ verò per hunc annū sponte sua terra protulerit, publica esse, & promiscui vsus iussit, & neque indigenā neque aduenam ab eis fructibus colligēdis arceri: idémque obseruari post septimam annorum septimanam, qui numerus quinqua-*

ginta conficit, vocaturque Hebrais quinquagesimus qui et annus Iobelus: in quo & debitoribus fœnus remittitur, & servi redditi manumittuntur, qui contribules cùm essent, legem aliquam violaverint, & supplicij vice in servitutem vindicati fuerint. † *Agri quoque ad pristinos dominos ex hac lege redeunt hunc in modum. Instante Iobelo, qua vox libertatem significat, conveniunt venditor agri, & emptor, computatisque fructibus, ac expensis in agrum factis. si fructus maiores fuisse comperiantur, recipit agrum venditor. Quod si expensæ maiores fuerint, hoc quod deest recipiens emptor possessionem alteri cedit, sin utraque paria fuerint, possessio ad veteres dominos reuertitur. Idem ius est & in domos, quæ in vicis non munitis venduntur: diuersum verò de illis, quæ intra oppidorum mœnia venduntur. Licet enim ante annum elapsum reddita pecunia domum recipere: quod si integer annus interim abiuerit, emptori possessionis ius confirmatur, &c.* In his Iosephi verbis vbi interpres vertit: *Fœnus remittitur:* δάνειον, quod est in 8
Greco, mutuum, & omne debitum significat, etiamsi fœnus non

Iubilæus.

sit. † Ceterùm in interpretatione nominis laborant recentiores 9
scriptores, ac nihil certi statuunt. Nec certiùs, aut probabiliùs quod putauit Andreas Masius in cap. 6. Iosue, à Iubal primo Musicorum instrumentorum inuentore deductum esse nomen, nobis satis sit Iosephi doctissimi hominis, & suæ linguæ peritissimi auctoritas, qui hoc vobabulo libertatem significari docet, vt iam vidimus: cui & Hieronymus haud obscurè assentiri videtur libro 2. in Isaiam ferè initio. Assentiuntur & Lxx. qui pro Iubilæo sæpè vertũt ἄφεσιν, id est, remissionem. Quare quod Sanctes Pagninus, & Munsterus in suis Lexicis, Augustinus Eugubinus, in Adnotationibus in caput vltimũ Numerorum, Hieronymus Oleaster in Commentariis in cap. 25. Leuit. & multi alij tenent ũt יובל *Iobel* significare cornu arietinum, & inde Iubilæum dici, quod cornibus arietum eo anno clangerent, commentum est Hebræorum tàm à veritate abhorrẽs, quàm quod maximè. Quis enim credat, aut quorsum id fieret, vt in maxima Iubilæi celebritate cornibus arietinis clangerent?

Buccinę Iubilæi.

† Denique Iosue 6. tubæ, quarum vius est in Iubilæo, proferri iubentur vt corruant muri Iericuntis, quis ergò eas ex arietum cornibus factas putet? Scio sanè Iosephum libro 5. Antiq. c. 1. tubas, de quibus nunc loquimur, cornua appellare, sed cornua appellare potuit, quòd ad similitudinem cornuum essent factæ: nisi fortè putamus Turnum cornibus arietum signum belli dedisse, cùm nobilissimus Poëtarum ait: 10

8. Æneid. *Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce*
Extulit, & rauco strepuerunt cornua cantu.

Et illud apertiùs:

7. Æne. *Aereaque assensu conspirant cornua rauco.*

Cornua enim dicebantur tubæ, etiamsi ex alia materia factæ essent, vt auctor est M. Varro libro 4. de lingua Latina, quoniam primùm corneæ fuerunt. Nec tamen nego tubas Iubilæi corneas fuisse,

fuisse, hoc enim verisimilius, immò hoc solum verum: quoniam cum Leuit. 25. ait: *Clanges buccina*, in Hebræo est, שופר *Saphar*, quod Hieronymus in cap. 5 Hoseæ, in illud: *Clangite buccina in Gabaa*, buccinam interpretatur, & cornu recuruo effici dicit, & LXX. verterunt *tubam corneam*, cum dicitur in Psal. 97: *In tubis ductilibus,*
II *& voce tubæ corneæ* † Verum ex cornu arietis factas esse nego, quod neque significationi, vt in festo tubarum, nec vsui conueniebat. Buccina enim pastoralis est (ait Hieronymus in eodem loco) nec pastores cornu arietino ad buccinas vtuntur, sed bubulo. *Cornua* (inquit Varro libro. 4. de lingua Latina) *quod ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu.* Quare Iosue. 6. vbi habemus: *Sacerdotes tollent septem buccinas*, in Hebræo est vocabulũ, quod diximus, in Græco autem κερατίναι id est, buccinas corneas maiorum animalium. Malè ergo Abulensis tubas Iubilæi argenteas illas fuisse censet, quibus in sollennitatibus populus conuocabatur, vt est in decimo capite Numerorum (quod scriptum reliquit in c. 25. Leuit. quæstione. 7.). Illæ enim duæ fuerunt, vt ex eodem loco constat, & ex Iosepho. li. 3. Antiqui. ca. 11. in Iosue autem septem buccinæ Iubilæi scribuntur, & aliud nomen habent in Hebræo, nec vnquam eis vtebantur, nisi in Iubilæo, ideò siquidem dicitur: *Quarum vsus est in Iubilæo.* Quod ad nominis Orthographiam attinet, rectiùs Iobilæus scriberetur, vt apud Hieronymum lego in cap. 1. epistolæ ad Galatas. Iobelum mallem, vt Iosephus, cùm sit in Hebræo Iobel, aut certè Iobelæum. Sed quoniam cōsuetudo obtinuit, vt Iubilæus dicatur, scientiam nobis reseruemus, vsum populo relinquamus.

De Significatione anni quinquagesimi.

CAP. XXV.

1 HSychius hæc eadem verba Leuitici interpretans in septem hebdomadibus annorum totum huius sæculi tempus intelligi vult, quia in hebdomades dierum totum sæculum humanum diuiditur, & hic numerus in semetipsum multiplicatus finem volubilitatis temporum indicat, vt in anno quadragesimo nono, septies enim septem quadraginta nouē fiũt. Annus ergò quinquagesimus diem resurrectionis omnium significat, post finem enim resurrectio sequitur. Clangorem buccinæ illum esse vult, de quo Paulus, 1. Thess. 4: *Quoniam ipse Dominus in iussu, & in voce archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.* Sed quoniam hoc simul cum resurrectione fiet, non tam ad quadragesimum nonum, quam ad quinquagesimum pertinet, nosque illud ad quadragesimum nonum pertinere ostēdimus capite præceden-

ced. de signis potius interpretabimur, quæ proxima erunt iudicio, & finem sæculi, instantémque resurrectionē prænunciabunt. Etenim Iohannes Apo. 8. & 9. de eadem re loquens septē tubas commemorat. † Mense septimo clangūt buccina, quia ista est septima, 2
atque extrema ætas mundi, vt ait Iychius: Die Propitiationis, quia ad pœnitentiam, & ad expiationem peccatorum omnes tunc
1. Tim. 2. Deus adhortabitur per illa signa, vt propitius sit omnibus, *omnes enim vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis peruenire.* Tunc remissio, & quies, & sabbatum perfectum erit omnibus, qui laborauerunt pro Christo, *amodò enim iam dicit Spiritus vt requiescant à laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos.* Nam Iubilæus est, quæ vox libertatem significat, libertatē, inquam, gloriæ filiorum Dei. Tunc homo reuertitur ad possessionem suam, nam qui hominem se esse meminit dum vixit, & non posse cogitare aliquid a se quasi
Ap. 14.
2. Co. 3. ex se, sed sufficientiam suam ex Deo esse cognoscens semper ad eum confugit, & quasi Domino, & creatori suo obsecutus est, reuertetur ad possessionem paradisi, quā amiserat, & beatitudinem, ad quam in primorum parentum iustitia ius habebat, recuperabit. † Eadem ratione redibit ad familiam suam: cùm enim relictis 3
terris corpore etiam in cœlo habitauerit, apparebit iā eius familiam, & tribum non esse illam, quæ ab Adam ortum, & labem traxit, in qua sunt illi, qui filij hominum tantum appellantur, sed familiam sanctorum, qui per gratiam Christi regenerati, & filij Dei
1. Co. 15. effecti, heredes etiam sunt æternorum bonorū. Qualis enim terrenus, tales & terreni, & qualis cœlestis, tales & cœlestes. Primus homo Adam de terra terrenus, cuius filij terreni in terra habent familiam, & possessionem. Secundus homo Christus Iesus de cœ-
Eph. 2. lo cœlestis, cuius filij sunt ciues sanctorum, & domestici Dei superædificati supra fundamentum Apostolorum, & Prophetarum ipso summo angulari lapide Christo Iesu. † Omnis tunc seruitus 4
finietur & corporis, & animi, quoniam ipsorum est regnum cœlorum & corpore, & animo regnabunt. Nullum erit debitū, omnia iam erunt per Dei gratiam remissa. Non seretur terra, quoniam non noua merita erunt, sed veterum fructus suauissimè comedentur. Sed ceteris expositis superest quod de domo intra muros vendita dictum est, quæ potest eodem anno redimi, postea autem neque in Iubilæo redit ad pristinum dominum. Domus, quæ extra muros sunt, redeunt ad dominos in Iubilæo. At domus Leuitarum quocumque tempore redimi possunt vbicúmque sint. Hæc ita explicat Origenes Homilia. 15. in Leuiticum. Dicam eius verbis, sed breuius. Quæ est ergo ista domus, & quale ædificiū
2. Co. 5. est Paulus exponit apertiùs, cùm dicit: *Domum habemus non manu factam, æternam in cœlis.* † Hæc est domus, quam extruere, vel 5
habitare nemo potest, nisi in simplicitate mentis, & puritate cordis. Sed quoniam accidere solet vt etiam qui benè ædificauerit,

&

& domum sibi cœlestem benè agendo,& benè viuendo , ac rectè
credendo construxerit,incurrat alicuius peccati debitum,& hanc
crudelissimo fœneratori venundare cogatur, pietas, & clemen-
tia legislatoris succurrit, vt intrà certum tempus redimi possit.
Si tamen inuenerit (inquit) *manus tua pretium , quod restituas.* Quale
pretium? Pœnitentiæ sine dubio lachrymis congregatum,& ma-
nibus,id est,labore boni operis, inuentum. Annus autem iste in-
telligi potest , quem venit vocare Dominus annum acceptum,
quo dimittat contractos in remissionem , & salutem delicta sua
confitentibus præbeat. Alludit ad illud Isai. 61: *Ad annuntian-
dum mansuetis misit me, vt mederer contritis corde, & prædicarem capti-
uis indulgentiam, & clausis apertionem, vt prædicarem annum placabilem
Domino*,&c. intelligit autem de tempore huius vitæ,quo peccator
6 solui,& in indulgentiam à Christo impetrare potest. † Quod autem
dicit domum in ciuitate murata. rectè (vt ego arbitror) domus
quæ in cælo esse dicitur , in ciuitate murata esse intelligitur:
murus est enim huiusmodi domibus ipsum cœli firmamentum.
Hæc ex Origene , in ceteris nequaquam eius expositio proban-
da, aut sequenda est. Sed neque in hoc ipso , quod retulimus,
quamuis tota in Glossa posita sit,quod factum nollem. Nam cùm
eadem sit ratio de domibus Leuitarum in vrbe, ac de domibus a-
liorum , & domus Leuitarum omni tempore redimi possint , ac
non redemptæ in Iubilæo ad dominos redeant, non potest domus
7 intelligi, quæ in cœlo parata est. † Melius ergò cum Radulpho
lib. 19. in Leuit. cap. 9. dicemus domum in vrbe murata esse, custo-
diam earum virtutum , sine quibus in cœlum ascendi non potest;
vt fidei,spei,caritatis,&c. quas qui amiserit, redimere intra annum
poterit per pœnitentiam, id est, cum viuit: vt enim annuus circuitus
solis est, ita circulus vitæ humanæ anno indicatur. Si autem in hac
vita redemptæ non fuerunt, in resurrectione non redibunt ad ve-
terem dominum. Hæc domus intra muros esse dicitur, quoniam
qui in illa non sit etiamsi omnibus sibi bonis abundare videatur,
neque tutus esse, neque ex immanissimorum hostium manibus e-
ripi poterit.

Ille domum vendit in illa ædificatam,& extra muros positam,
qui altiorem vitæ rationem, quæ tamen necessaria ad vitam æter-
nã non erat, in qua manebat, relinquit. Hanc enim repetere,& re-
dimere potest, licet cum aliqua iactura. Vt si quis in ieiunio, & la-
chrymis Deo seruiens ad laxiorem vitã diuertat , priorem illam
redimere potest, quamuis in diuertẽdo iacturam fecerit, & tũc ea,
quæ delectabant, abiicere debeat. Verùm etsi ad eam non redie-
rit, modò caritatem non amiserit, in Iubilæo redibit ad possessio-
nem suam, id est, in cœlesti beatitudine recipiet quidquid in illa
8 vitæ austeritate aliquando laborauit. † Et quoniam idem in le-
ge iudicium est de domibus Leuitarum , quæ sunt in vrbibus

muratis, ac de aliorum domibus, quæ sunt in villis: ex his quóque quod de illis dicitur exponetur. In Leuitis (vt in eiusdem libri c. 4. scribit Radulphus) quorumdam perfectio designatur, qui terrenæ hæreditatis sortem respuentes portionem suam Deū computant, & pro summis diuitiis gratiam illius thesaurizant. Domus igitur Leuitarum est vita perfectissima, & propè Diuina, eorum, qui semper Deo assistunt, & ministrant, & in eo omnia sua habent, nihil aliud amant, nihil aliud cogitant. Hæc vitæ ratio dum firma non est, sed incursibus hostium patet, domus est in villa, quæ non magno negotio expugnari, & capi potest: cùm verò iam consuetudine firmata est, & magna Dei gratia, angelorúmque præsidio, quasi muro, septa est, multò magis quàm aliæ soleant, in vrbe murata est. Quæ cùm humana infirmitate venditur, & deseritur (sine mortali tamen culpa, quoniam liberam eam intelligi volumus) omni tempore redimi potest. Si autem nō redimatur, nec ad eam redeat huiusmodi Leuita, recipiet in Iubilæo quidquid, dum in illa fuit, laborauit.

† Hæc habui, quæ de festis diebus dicerem, ex quibus luce cla- 8
Colo. 2. rius perspicimus verissimè dixisse Apostolum: *Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi.* Vmbram ab aliquo corpore effici necesse est, & de corpore magis quàm de vmbra curandum est. Quidquid de festis diebus dictum est in lege, vmbra fuit: & corpus, quod hanc vmbram, tametsi longè distans, efficiebat, Christus est. Veras ergò præclarásque solēnitates, quas per eū habemus, & multò posteà perfectiùs habebimus, illi dies festi prænuntiabant. Quare eleganter Apostolus non dies festos, sed partes dierum festorum appellauit, integros enim nos habe-
2. Cor. 3. mus, *qui releuata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tamquam à Domini Spiritu.*

Tibi igitur gloria, & laus sempiterna Iesu Christe Verbū Dei patris, qui transtulisti nos de tenebris in admirabile lumen tuum: te omnes cupiant, te vnum mirentur, te totis viribus ament, & collaudent in sæcula sæculorum. In gloriam tuam hoc opus de Templo, & de iis quæ ad templum pertinent, elaboraui:

Quare habe tibi quidquid hoc libelli est,
Qualecúmque, quod O perenne Verbum
Gloriæ tibi sit per omne sæculum.

FINIS.

INDEX LOCORVM SACRÆ SCRIPTVRÆ IN HOC OPERE EXPLICATORVM.

In quo numeri in margine positi versiculos ipsorum capitum in Biblijs signatos indicant.

GENESIS.

Cap.1.

Cap.2.

Cap.3.

Cap.14.

Cap.23.

Cap.27.

Cap.32.

EXODI

Cap.8.

Cap.12.

 lib. 5.

Cap.

Cap. 15.

1 *Septimo anno facies remißionem,&c lib.c.22.num.2.*

9 *Caue ne forte subrepat tibi impia cogitatio, &c.lib 5.c.22.num.3.*

Cap. 16.

2 *Immolabisq; Phase Domino Deo tuo, &c.lib.5.ca.3.num.28.*

6 *Immolabis phase vespere ad solis occasum,&c.li.5.c.3.nu.20.& ibi.c.4. num.43.*

9 *Non facies opus lib.5.ca.3.num.4.*

Cap. 31.

10. *Post septẽ annos, anno remißionis in sollẽnitate tabernaculorũ.l.5.c.22.n.3.*

Cap. 33.

8 *Leui quoq; ait: perfectio tua,&c.lib. 3.ca.12.num.8.*

18 *Latare Zabulon in exitu tuo. lib.3. ca.11.nu.16.*

IOSVE.

Cap. 6.

4 SEPTIMO *autem die sacerdotes tollent septem buccinas. lib.5. cap. 4.num.2.*

IVDICVM.

Cap. 3.

11 QVIEVITQVE *terra quadraginta annis.lib.1. c.1. nu.11.*

1. REG.

Cap. 2.

5 *Donec sterilis peperit plurimos,lib. 5. cap.5.num. 9.*

Cap. 28.

6 *Consuluitq; Dominum, & non respondit ei,&c lib 3.c.12.nu.6. & 10.*

2. REG.

Cap. 8.

8 *Et de Bete & de Beroth ciuitatibus Adarezer, &c.lib.2.c.16.num.1.*

3. REG.

Cap. 3.

3 *Ambulans in præceptis David patris sui,excepto quod,&c.lib.1.c.2.nu.10.*

4 *Abiit itaque Samuel in Gabaon, vt immolaret,ibi.num.7.*

Cap. 6.

22 *Sed & totum altare Oraculi texit auro. lib.2.ca.8.num.6.*

Cap. 7.

12 *Et atrium maius rotundum, &c.lib. 1.c. 27.num.3. & 4.*

21 *Et statuit duas columnas in porticu templi lib.2.c.13. & ca.14.*

23 *Et resticula triginta cubitorum cingebat illum lib.2.ca.16.nu.5.*

24 *Duo ordines sculpturarũ histriatarum,lib.2.c.16.nu.5. Et sculptura super labium circuibat illud, &c.lib.2. cap.17.num.6.*

25 *Et stabat super duodecim boues,&c. ibid.num.7.*

26 *Grossitudo autem luteris trium vnciarum erat ibid.num.7.*

28 *Et sculptura inter iuncturas,&c.vsque ad vers.29.lib.2.c.18.num.4.*

39 *Mare autem posuit ad dexteram partem templi,&c. ibid.nu.1.*

40 *Fecit ergo Hiram lebetes & scutras & amulas, &c. lib 2.ca. 22.num. 1*

4. REG.

Cap. 12.

4 *Omnem pecuniam Sanctorum, quæ illata fuerat,&c. lib.1.ca.17. num.3.*

9 *Et tulit Ioiada Pontifex gazophilacium vnum, &c.ibid.num.13.*

Cap. 28

4 *Ipse dißipauit excelsa,&c. lib.1.c. 2. num. 10.*

Cap. 21.

5 *Et extruxit altaria vniuersæ militiæ cœli in duobus atriis,&c.lib.1.ca. 16. num.5.*

Cap. 23.

11 *In introitu templi Domini iuxta exhedrã Nathan melech.li 1. c.17.nu.6.*

I. PARALIP.

Cap. 9.

2 QVI *autem habitauerunt primi in poßeßionibus lib.3.cap.4. num.1.*

DANIE-

DANIELIS.

Cap. 12.

11 ET à tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificiũ lib. 4. c. 9. nu. 1

HAMOS.

Cap. 3.

23 ET vota pinguium vestrorum non respiciam lib. 4. c. 4 num. 3.

HABACVC.

Cap. 1.

11 TVNC mutabitur spiritus, & pertransibit, &c. lib. 2. ca. 2. num. 9

Cap. 3.

2 Domine, opus tuum in medio annorum, lib. 1. cap. 6. num. 8

7 Vidi tentoria Aethiopiæ, &c. lib. 5. ca. 13. num. 5

ZACHARIÆ.

Cap. 1.

8 ET ipse stabat inter myrteta, li. 5. cap. 13. num. 8

Cap. 14.

19 Et omnes qui reliqui fuerint, &c. & celebrent festiuitatem tabernaculorum, &c. lib. 5. cap. 14. num. 2

I. MACHAB.

Cap. 2.

32 ET constituerunt aduersus eos prælium, &c. lib. 5. c. 1. num. 6

Cap. 4.

38 Et viderunt sanctificationem desertam, &c. & pastophoria diruta, lib. 1. cap. 17. num. 8

52 Et ante matutinum surrexerũt, &c lib. 5. cap. 17. num. 2

Cap. 7.

33 Et post hæc verba ascendit Nicanor, &c. lib. 5. cap. 18.

II. MACHAB.

Cap. 1.

18 Facturi igitur quinta & vigesima die &c. vsque ad vers. 32. lib. 5 ca. 17.

36 Itaque omnes communi consilio decreuerunt, &c. lib. 5, cap. 18. nu. 2

MATTHÆI.

Cap. 4.

5 SVPER pinnaculum templi. lib. 1. cap. 12. num. 2. & cap. 14. nu. 2

Cap. 5.

15 Vos estis lux mundi, lib. 1. cap. 23. nu. 8. & 9

15 Non potest ciuitas abscondi, &c. lib. 1. cap. 19. num. 12

17 Sic luceat lux vestra, lib. 1. c. 21. nu. 1

Cap. 6.

31 Nolite ergo soliciti esse dicẽtes: Quid manducabimus, lib. 5. cap. 12. nu. 3

Cap. 8.

16 Vespere autem facto obtulerunt ei multos dæmonia habentes, &c. lib. 5. cap. 4 num. 2

Cap. 10.

27 Quod in aure auditis prædicate super tecta, lib. 1. cap. 12. nu. 3

Cap. 12.

1 Abiit Iesus per sata sabbato, lib. 5. c. 1. num. 13. 14

3 Non legistis quid fecerit Dauid, &c. lib. 2. cap. 10. nu. 4

Cap. 13.

23 Qui vero in terram bonam, &c. & facit aliud quidem centesimum, &c. lib. 2. cap. 20. num. 4

Cap. 19.

28 Sedebitis & vos super sedes duodecim, &c. ibid. num. 3

Cap. 20.

18 Ecce ascendimus Ierosolymam, lib. 1. cap. 4. num. 4

Cap. 21.

12 Eiecit ementes, & vendẽtes de templo, lib. 1. cap. 32. num. 9

Cap. 25.

34 Venite benedicti patris mei, &c. li. 1. cap. 21. num. 1

Cap. 26.

17 Prima autem die Azymorum, lib. 5. cap. 3. num. 40

FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM, IN QVO QVÆ AD SCRIPTVRÆ INTELLIGENTIAM MAGIS PERTINENT, hoc nota † signantur.

Atrium

Tanta

D

Euchar

Iubilæi

R

S

V.

Z

IN-

INDEX IN EVANGELIA TOTIVS ANNI, TAM DE TEMPORE, QVAM DE SANCTIS.

Ante

Bonus

Dom.16.post Pentecost.

Si licet sabbato curare? Opera quæ sabbato licebant.vide lib. 5.ca. 1.num.7.& 8.

Qui se humiliat, exaltabitur. Ideo omnes magni fuerunt humiles. vide lib.1.c. 22. num.2. & seq. lib.4. c.3.nu.13.ibid. nu.6.& 7.

Dom.19.post Pentecost.

In his duobus mandatis vniuersa lex pendet, & propheta. vide lib. 1.c. 21.num.8.& 9. ibidem num. 1. & num.4.

Dom.18.post Pentecost.

Videns autem Iesus fidem illorum. De hac fide vide lib.3.c.14. nu.4.

Habet potestatem in terra dimittendi peccata. vide lib.2.c.5

Dom.19.post Pentecost.

Congregauerunt omnes quos inuenerunt. Tunc plurimi Deo oblati sunt.vide lib.5.cap.8.num.2. & lib.5.c.10.nu.1.& 2.vide etiam lib.1.cap.19.num.10.

Dom.21.post Pentecost.

Sic & pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis, &c. vide lib.1.c. 21.num.8. & 9.ibidem. num.1. & num.4.

De misericordia in proximos exercenda.vide lib.2.cap.11.

Dom.22.post Pentecost.

Cuius est imago hæc, &c. Qui deletam Dei imaginem habet, non est homo dicendus.lib.4.c.7.n.1.

Dom.23.post Pentecost.

Et ecce mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur. vide lib. 4.ca. 5. num. 3. & 4.

Confide filia, fides tua te saluam fecit. vide lib.3.c.14.num.4.

Dom.24.post Pentecost.

Vide in 1. Dom. Aduentus de iudicio.& lib.1.cap.21.num.1. & lib.2.c.11.num.5.6.& 7

De communi Sanctorum vnde multa ad singulos Sanctos desumi poterunt.

De communi Apostolorum.

Apostoli lapides templi,id est, Ecclesiæ.lib.2.c.17.num.9. & 10. In duodecim bobus maris ęnei significantur.ibid.nu.9. Eorum mores cœlestes fuerunt.lib.3.c. 11.num.11.Eorum pedes veloces ad Euangelizandum. ibid. & num.17. Iuxta Apostolorum doctrinam perseuerantia, & fortitudo tenenda est.lib.2. ca.15. num.4. & 5. Significantur sapphiro.lib.3.c.11. Apostoli ædificatores Ecclesiæ, ibid.ca. 19. num.10. Prima fundamenta Ecclesiæ, & lapides quadrati.libr. 1.c.23.num.1.& 2

De communi Euangelistarum.

Et misit illos binos. lib. 2. cap.7. nume.2.

De communi martyrum.

De holocausto quod offerunt Deo martyres,vide multa lib.4. c.3. num.6.vsque ad 9. Eorum coronæ ex Christo sunt. lib.2. ca.5. num.1.

Abneget semetipsum. vide lib. 1. ca. 21.num.2.lib.1.c.23. num.7.& lib.2.toto cap.21.

De communi confessorum pontificum.

Prælati præire debent exemplo. lib.2. c.13.num. 5. vide de eisdem lib.1.c.24.num.2.& 5.lib. 2.cap.13.toto. De sanctitate sacerdotum vide lib.3. c.5. nu.4. & 5.ibi.c.7.num. 5. vsque ad finem cap.lib.3.c.8.nu.5.& 6.sed propriè de Sanctitate Pontifi-

In

In die S. Mariæ Magdalenæ.

Fides tua te saluam fecit. vide libr. 3. c.14.num.4

Septem dæmonia ex ea eiecta sunt fontes peccatorum omnium. Vide lib.4.c.7.num.3

In die Transfigurationis.

Vide suprà in Dominica 2. Quadragesimæ.

In die Assumptionis S. Mariæ virginis.

Maria optimam partem elegit. Vide lib.1.cap.24.num.2. & 3.& lib. 2.cap.9.latè.

In die S. Michaelis.

De angelis vide multa lib. 2. toto c.7. Imitari debemus eorum vitam, quia eorum socij futuri sumus.lib.1.c.21.num.2.& 4

In die S. Francisci.

*Iugum enim meum suaue est.*lib.3. ca. 10.num.8

In die SS. Apost. Simonis & Iudæ.

Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. Vide suprà in die S. Barnabæ.

In die omnium Sanctorum.

Sanctorum victoriæ ex Christo sunt.lib.2.c.5. nu. 1. vide etiam eiusdem paginæ numerum quartum. Beatorum preces quãtum omnibus prosint, etiam non inuocantibus.lib.5. c. 23. num.2. De illis vide multa lib. 1. c. 15. num.6.& sequentibus. lib.2. c. 3.num.5.& sequentibus. libr.2. cap.5.num.4. De beatorum solennitate vide libr. 5. cap. 16. lib.5.c.6.nu. 4. & 5. lib.1.c.23. num.4.&num.6.lib.5.c.1.num. 19.& cap.23.lib 5.num.16.lib. 1.c.20.num. 6. & 8. & cap. 21. num.1. & ibid. num.3. & 4. Significatur in templo. ibid.c.19. num.2.& 3.lib.1. c. 23.num.4. & num.6.in die dati ignis. libr. 5.ca. 18. num.3. in diebus sortium.libr.5.cap. 20.in septimo anno.lib.5.ca.23. & in Iubilęo. ibid.cap.25.Continet vniuersitatem bonorum omnium. libr. 1.c.20.num.3. Semper sui similis est, nec varietatem recipit. ibid. num.13. Non potest bene in hac vita cognosci. & cap.21. num. 3. Non potest haberi nisi per patientiam, & perseuerantiam in bonis operibus. & cap. 20.num.10.& sequentibus.

Beati qui lugent. libr.4.c.3.num.10. & 11.lib.1.c.23.num.5.& 6

Beati misericordes. Vide lib.2. toto. c.11.& lib.2.c.23. num.1. li.4. c.5.num.11.& sequent.

Beati qui persecutionem patiuntur, &c. lib.1.c.20.num.1.libr.1. cap.9. num.3.& 4

Merces vestra copiosa est in cœlis. lib. lib.1.c.20.nu.3.li.2.c.17.n.10

De virtutibus quæ in hoc Euãgelio traduntur. vide lib.1.c.22

FINIS.

329

Ribera in Apocalypsim

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm